

A nemzeti államalkotás kora (1815–1847)

IRTA **BALLAGI GÉZA**

A MAGYAR NEMZET TÖRTÉNETE
KILENCZEDIK KÖTET

*

SZERKESZTI
SZILÁGYI SÁNDOR

*

KIADJA
AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R. TÁRSULAT
BUDAPEST
Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat betűivel
1897

Előszó.

Szövetség a korona és a nemzet közt. Az átalakulás kezdete. Az átalakulás érdekében folytatott küzdelem jellemzése

A FERGETEG, mely Francziaországban az ancien régime-t elsöpri s mely végig vonul egész Európán, a magyar

alkotmány ősi épületében nem tesz kárt. A korona és az arisztokraczia összehúzódnak az ódon tető alatt s alig vonul el a vihar, közös igyekezettel látnak hozzá a századok viszontagságait kiállt falak megerősítéséhez.

A nemesség, az alkotmány sánczai mögött kiváltságait szabadon élvezvén, teljes biztosságban érzi magát. Kiváltságait annál kevésbé hajlandó megosztani másokkal, mert megrögzött balvéleményét, hogy t. i. politikai befolyása privilégiumainak köszönhető; nem képes leküzdeni.

A korona szintén hatalmának megóvása végett vonul meg annak az alkotmánynak a falai közt, mely az erőket, a helyett hogy összeforrasztaná, szétforgácsolja. A mint Franciaországban – Taine szerint – a központi hatalom százötven éven át szétválasztotta az embereket, hogy uralkodni tudjon felettük: a társadalom széttagoltsága képezi nálunk is a korlátlan fejedelmi hatalom kútforrását. A nemzet erejét megbontó hűbéri szerkezet csaknem teljesen megsemmisíti az említett hatalom ellensúlyozására szolgáló alkotmány-garantiák hatását.

Az érdekközösség szülte szövetség az alkotmány két tényezője közt annál szorosabbá, annál bensőbbé válik, mennél nagyobb veszélyben forog a rájuk nézve kedvezőnek vélt status quo. Ferencz trónraléptekor szentül igéri, hogy élte legfőbb feladatának tekinti a magyar alkotmány fenntartását s ígéretét mindannyiszor megújítja, valahányszor a közös ellenség legyőzésére újabb és újabb áldozatot kíván a nemzettől. Midőn az 1808-ki országgyűlést berekeszti, áradzó szavakban hirdeti a közte és a nemzet közt fennálló frigy fölbonthatatlanságát. „Meglátja – úgymond – egész Európa, hogy a király és a nemzet egyetért abban, hogy régi alkotmányukat utolsó csepp vérükig megvédelmezzék. Egyek voltunk, egyek vagyunk, egyek maradunk halálunk órájáig. Ez a ti királytoknak, ez a ti atyátoknak érzelve, ki titeket mint fiait gyöngéden szeret és örökre szeretni fog.”

Igaz, hogy a béke helyreálltával bekövetkezett események nem bizonyítanak a mellett, hogy a fejedelem adott szavát megtartotta; de az alkotmányon ejtett legnagyobb sérelem, hogy t. i. az országgyűlést tizenhárom évig nem hívják össze, nem az alkotmány megsemmisítésére irányuló törekvésnek, hanem annak a politikának a kifolyása, mely Ausztria tekintélyét a külhatalmakkal szemben az abszolút belső nyugalom demonstrálásával vélte fenntarthatni.

A régi alkotmányhoz való merev ragaszkodás társadalmi téren is előidézi a stagnatiót s még ha az országgyűlés hajlandóságot mutat is közművelődési s közgazdasági reformok kezdeményezésére, lehetetlen föltételhez köti azt. Az 1802-iki országgyűlés például deputatiót küld ki annak a képtelen problémának a megoldása végett, mi módon lehetne utak és csatornák építésére alapot teremteni a nélkül, hogy a nemesség adómentessége csorbát szenvedne s hogy a nép vállára újabb terheket raknának.

Hogy a hűbéri szerkezet és a haladás eszméje egymást kizárják s hogy a nemzetnek, ha haladni akar, a nagy cél elérése végett összes erejét koncentrálnia kell, – ez az igazság csak lassan tör magának útát a magyar társadalomban. De abban a perczben, a mint egy hatalmas szellem, a százados előítéletekkel szembeszállva, a nagy igazságot fülébe kiáltja a nemzetnek s a mint visszhangot kelt az a legjobbak kicsiny, de a nemzet géniusza által megihletett lelkében: kezdetét veszi demokratikus alapon az új állam megalapításának óriási munkája.

Abban az arányban, a mint amaz igazság ereje mind nagyobb és nagyobb hódítást tesz, halad a munka előre, de emelkedik egyszersmind magasabbra a válaszfal a korona és nemzet közt.

A korona hű marad régi felfogásához, a nemzet ellenben megváltoztatja irányát, s így utaik elválnak egymástól.

A kormány, midőn a központi hatalmat fenyegető demokratikus irányt az ősi alkotmány konzerválásával ellensúlyozni törekszik, annál ferdébb helyzetbe jut mert az alkotmány védelmezése közben csakis a korona érdekeit tartván szem előtt, nemcsak hogy minden reformnak ellenszegül, mely a király jogkörének rovására a nemzet politikai erejét növelné, hanem egyszersmind súlyos sérelmeket követ el az alkotmányon s meghamisítja annak szellemét.

A kormánynak ez a magatartása kettős terhet ró a haladni vágyó nemzetre.

Guizot 1820-ban a francziák munkáját a zsidókéhoz hasonlítja. Mikor a zsidók Judás Makkabaeus vezérlete alatt Jeruzsálembe visszaérkeztek, a falak le voltak döntve, a házak hamuvá égve, minden felforgatva és lerontva. Újjá kellett építeni mindent s a kapu előtt volt az ellenség. Ugyanegy időben újra kellett teremteni és védelmezni a várost, s a nép a háború és béke fáradalmait egyszerre szenvedte, hol a vakoló kanalat a karddal; hol a harczot a munkával cserélvén fel.

Hasonló feladat vár a magyar nemzetre, midőn egyrésztől jogait kell védelmeznie az abszolút hatalommal szemben, másrésztől folytatnia kell az államépítés, az egységes nemzetté alakulás megkezdett munkáját.

Ennek a lélekemelő munkának és küzdelemnek adjuk az alábbiakban történetét egész odáig, míg a nemzeti állam hatalmas falaira a tetőt felhúzzák.

I. FEJEZET.

A reactio.

A forradalom és a legitimitas. Ferencz és Metternich egyénisége. Metternich politikája. A birodalom ujjaszervezése. A német szövetség a reactio szolgálatában. A szent szövetség. A karlsbadi tanácskozás és a szövetséggyűlés által elfogadott elnöki propositiók. A reactio Magyarországon. A rendi jogok túltengése. A sajtó. Bars megye felirata a sajtószabadság érdekében. Az iskolák és a közoktatási rendszer. A protestánsok önkormányzata s küzdelme a cleruszal. A protestánsok iskolái

HÁBORÚ által teljesen kimerített Európa örömmel fogadta a Talleyrand által kiadott jelszót, mely szerint a forradalom szelleme mindenütt és mindenkorra szűnjék meg s adjon helyet a legitimitás elvének. A forradalom és legitimitás ilyen szembeállításával a bécsi kongresszusnak sikerül ugyan a nyugalmat helyreállítania; de ez a siker tartós azért nem lehet, mivel egy óriási félreértésen alapul. Talleyrand éppen úgy, mint Metternich, forradalom alatt a hagyományos állami és társadalmi intézmények megbontását s a népsouverainitást, Európa népei ellenben az államok rendjének Napoleon által történt felforgatását, legitimitás alatt pedig amazok az istentől származó fejedelmi hatalom teljességét és örökösségét, ezek ellenben a törvényen alapuló dinasztikus jogok sérthetetlenségét értették.

A mint a félreértés kiderül, a zavarok újból kezdődnek.

A német fejedelmek, köztük Frigyes Vilmos porosz király, 1813-ban tett ígéretüket váltják be, midőn alkotmányt adnak népeiknek. Annál nagyobb és általánosabb a felháborodás, midőn néhány év múlva, a népsouverainitás, a szabadságjogok és a képviselői rendszerre vonatkozó – engedményeiket visszavonják. Még Sándor cár is, – a ki pedig Lengyelországgal szemben a bécsi béke föltételeit sokkal becsületesebben teljesítette, mint a másik két hatalom, s kinek orosz-lánrésze volt Franciaország alkotmányának biztosításában, – csakhamar megváltoztatja politikáját s a reactióhoz csatlakozik, miután Metternich befolyása alól ő sem tudja emancipálni magát.

Metternich nyitja ki a népek szemét, ő fosztja meg őket azoktól az illúzióktól; melyek az említett félreértésből eredtek, sőt a melyek világos tények által részben már valósággá is váltak.

Az osztrák kormánynak annyiban könnyebb a helyzete, mint a német fejedelmeké, a mennyiben neki nem kell semmit visszavonnia; mert még csak meg sem kísérelte ígéretének teljesítését.

A háború befejeztével a császár és Metternich óvakodnak minden olyan lépéstől, a mi a dolgok régi rendjén változtatna s a nyugalom után sóvárgó közvéleményt a stabilitás politikájával próbálják kielégíteni.

A történelem e két kiváló szereplőjének egyéniségét teljesen összeforrasztja törekvéseik közössége. De a császár individualitása olvad be a Metternichébe és nem megfordítva. Ferencz halála után beszéli a császárné Metternichnek, hogy férje sokszor csodálkozva emlegette, hogy belőle minden áron nagy embert akarnak csinálni. „Én – úgymond – oly egyszerű ember vagyok, hogy észre sem vett volna a világ. S hogy egyéniségem mégis kidomborodott, ennek oka az, hogy Metternich minden jó és ügyes tettet folytonosan nekem tulajdonított. Ha Metternich tovább él, mint én roppant hírnévvel fogok a históriába bejutni.”¹ A szerénység sugallta önbeismerés, bárha túlságosan leszállítja is az uralkodó egyéni súlyát és értékét: híven tükrözi vissza viszonyát kancellárjához.

A császár tanúja volt annak a rettentő viharoknak, mely Franciaországból indulva ki, felforgatta és tövestől szakította ki a régi monarchikus hagyományokat s mely később a trónt ő alatta is megingatta, ennél fogva a létfenntartás ösztönét követi, midőn attól a percztől, a mint öntudatosan kezd gondolkozni, az államfenntartás súlypontját a fejedelmi hatalom és

tekintély teljességében keresi. Tömerdek anekdota maradt az utókorra, melyek alkotmánygyűlöletét örökítik meg. Egyszer, 1822 februárjában, makacs köhögésben szenvedvén, orvosa, báró Stift, azt találta mondani, hogy az őt nem aggasztja, mert ismeri a császár „constitutióját”, a mi minden bajt képes legyőzni. Mire a császár e szavakban tört ki: Ezt a szót, Stift, ne halljam többé. Mondja ön, hogy szívós természet (dauerhafte Natur), vagy isten neki, jó szervezet (gute Complexion), hanem constitutióról ne beszéljen, mert jó constitutio nincs és nem is lesz soha.”

A mi Ferencznek vérében van s a mi őt úgyszólván rajongóvá teszi, az Metternichnek is politikai maximái közé tartozik, de a mi Ferencz természetéből veszi eredetét, az Metternichnél a viszonyok higgadt mérlegelésének, hideg számításnak az eredménye. Metternich az alkotmányos törekvésekkel azért száll szembe, mert meg van felőle győződve, hogy a békességet, – melyre neki föltétlenül szüksége van, hogy az Ausztria hatalmi állásának megszilárdítására és fejlesztésére irányuló külpolitikáját zavartalanul folytathassa – másként nem biztosíthatja.

Metternich a diplomáciai tevékenységre fekteti a fösúlyt, főképen azért, mert Ausztria belső gyöngeségét külső föllépésének és szerepének nyomatékosságával akarja fedezni. Ausztriának a német szövetséghez való viszonyát akkép igyekszik érvényesíteni, hogy Ausztria beleavatkozassék a német államok belső ügyeibe, de ezek ne törődjenek az osztrák belügyekkel.

Eszményképe az egységes Ausztria. A tartományoknak közigazgatási szempontból való teljes egybeolvasztása azonban nincs szándékában; hanem a monarchia erejét fejlesztő egységet a központi császári hatalomban keresi. Arra a tervre, a mi a század elején az udvari körökben komoly megbeszélés tárgyát képezte, hogy t. i. Pestre tétessék át a monarchia központja, súlyt nem fektet. Azzal meg tisztában van, hogy a császári czim magában véve az egységet nem biztosíthatja, annyival kevésbé, mert Ferencz, abban a rendeletében, melyben tudtára adja a magyar nemzetnek, hogy a császári czimet fölveszi., félreérthetetlenül biztosítja a magyar nemzetet, hogy a császári czim fölvételével sem jogait, sem törvényeit, sem alkotmányát nincs szándékában alterálni.

Abban a fölterjesztésében, melyet a császárhoz 1817 október 27-én intézett s mely tulajdonképen nem egyéb, mint a közte és a császár közt már előbb létrejött megállapodások egybefoglalása, – részletesen kifejti Ausztria központi közigazgatási szervezetére vonatkozó nézeteit.²

Magyarország viszonyaira ebben nem terjeszkedik ki, sokkal fontosabbnak és bonyolultabbnak tartván Magyarország helyzetét, semhogy helyesnek tartaná azzal töredékesen foglalkozni. De kijelenti, hogy a mint mindig ellene volt a magyar alkotmány felforgatásának, melyet pedig még: 1811-ben is többen ajánlottak a felségnek, jóllehet ennek megtörténte akkor a monarchia bukását vonja vala kikerülhetetlenül maga után, vagy ha ezt nem is, de a magyar alkotmánynak pusztá hatalmi szóval eltörlése minden esetre lehetetlenné tett volna a monarchia részéről minden nagyobb erő kifejtést 1813-ban: úgy másrésről szükségesnek tartja, hogy bizonyos időben és körülmények közt, kellő körültekintéssel, Magyarország civilisatiója – mert mindenekelőtt erről lehet szó – határozottan munkába vétessék. Meg van különben arról győződve, hogy abban az arányban, a mint a központi hatalom az ő általa ajánlott újjászervezés folytán megerősödik, szűnnek meg egyszersmind az akadályok, melyek a Magyarországra nézve olyannyira kívánatos, észszerű változtatásokat annak közigazgatási és alkotmányos viszonyaiban hátráltatják.

Ausztriát politikai és közigazgatási tekintetben egy közös monarchia alatt álló föderatív államnak minősíti, melynek egyes nagyobb alkatrészei többé-kevésbé respektált, de saját alkotmánynyal bírnak. Az újabb szerzemények, mint Galiczia, a két olasz királyság stb., rendi alkotmányukat, előbbi viszonyaik és helyi kívánalmaik figyelembe vételével, az uralkodó ház kegyének köszönhetik. Ezeknek az egymástól éghajlatra, nyelvre, szokásokra és erkölcsökre

nézve különböző országoknak saját koronájukat viseli fején az osztrák császár s a hagyományokhoz képest három koronázási aktussal veszi kezébe kormányzásukat. Ehhez járul, hogy földrajzi tekintetben Ausztria nyitott ország, mely nagyobb és kisebb szomszédoktól körülvéve, összefüggő katonai határokkal nem bír.

Mindezeknél fogva az a meggyőződése, hogy a monarchiának, önmagában, népének közérületében, politikai, katonai és pénzügyi igazgatásában kell keresnie erejét s hogy ha Ausztriának nagyobb erőt kell önfenntartása végett kifejtenie, mint a többi európai államnak, ez az erő kifejtés csakis világosan és határozottan kifejezett és alkalmazott kormányzati elvek eredménye lehet.

Ausztriának kettő közt van választása. Vagy teljesen egybeolvasztja különböző alkatrészeit, vagy méltányos kiméletben részesítvén azoknak különállását, jól szervezett központi kormány alá helyezi őket.

Az egybeolvasztás kísérletével már egyszer József kudarcot vallott.

Nem is történhetnék az másképp, mint forradalom útján. József császár elhibázott kísérlete után az államcsinnyel végrehajtandó fúzió a monarchia egyes államai közt annál merészebb vállalkozás lenne, mert szükségképen maga után vonná a nemzetek központi képviselőjének abszurd eszméjét.

A kérdés tehát csak az lehet, hogy mi módon lehetne a monarchia egyes alkatrészeinek egybeolvasztása nélkül s a már érvényben levő kormányzati elvek minél csekélyebb módosítása mellett a központi kormány hatalmát fokozni?

Midőn a kérdésre felelni akar, abból az egészen helyes elvből indul ki, hogy a kormánynak, jó törvényeken kívül, még egyébre is szüksége van, hogy erős legyen. Cselekvésmódja és helyzete közt szükségképen összhangnak kell lenni. S Ausztriában éppen ez hiányzik. A monarchia egyes alkatrészeinek különbözősége vagy csak részben vagy nagyon is figyelembe vétetik. Magyarország és a hozzákapcsolt országrészek a nagy állami gépezet működésének megbénítására vezető előjogokat élveznek, míg a többi, úgy névleg, mint alkotmányukra nézve egymástól elkülönített tartományok a fennálló közigazgatási rendszer folytán jobban beleolvadnak a központba, mint kellene. A magyarok előjoga csaknem az állami önállóság fogalmáig emelkedik, míg a többi osztrák tartományok figyelemre méltó nemzetiségeit, a közösség rovására, a kormány és a tartományok közti surlódások felemésztik. A német legfőbb hatóságok szervezete a centralisáló irányzatot árulja el, holott az állami gépezet maga éppen ellenkező alapelven nyugszik, a monarchia jól felfogott érdekében nem is nyugodhat máson. Az említett irányzat idézi elő az állandó surlódásokat, ennek hatása alatt alakul át a kormányhatalom összpontosításának üdvös célja a részletekbe való avatkozás vágyává. A monarchia egyetlen szavával, egyetlen rendszabállyal megszüntethető ez a ferde helyzet; melynek megszüntetése által a kormány ereje fokoztatnék.

A tulajdonképeni közigazgatás ellen nincsen kifogása. Hanem annál inkább sürgeti a kormányzat, a központi hatóságok újjászervezését.

Igy nevezetesen szükségesnek tartja a pénzügyminisztérium és a főkancellári állás szervezését. A főkancellár alatt állna négy kancellár, ú. m. a cseh-morva-galicziai, az osztrák, az illyr és az olasz, s ezek együtt véve alkotnák a belügyminisztériumot.

E szerint a kormány egysége a belügyminisztériumban jutna kifejezésre. A kancellárok, míg egyrészt az egyes tartományok helyi érdekeit képviselnék a minisztériumban, másrészt a tartományokkal szemben az egységes kormányzat eszméjének szerezniének érvényt.

E mellett a szervezet mellett természetesen a magyar és erdélyi kancelláriák is leszállnának arról a magas polcra, melyet tényleg elfoglalnak, s ez lenne az első lépés a két országnak lassankint előkészítendő átalakításához. Minthogy azonban Metternichnek ez alkalommal csak az a célja, hogy a könnyebben kivihető reformokat kezdeményezze,

Magyarország és Erdély újjászervezése pedig igen nagy nehézségekkel volna összekötve, ez utóbbi tárgyat mellőzi.

Metternich tervét, mely, habár csak közvetve, Magyarországot is közelről érdekli, a császár némi módosítással elfogadja. A belügyminisztériumot eme terv szerint szervezik s a császár annak élére, mint főkancellárt, Sauraut grófot állítja, kinevezi továbbá a cseh-morva-sziléziai, az osztrák-illyr, a lombard-velencei és a galicziai kancellárokat is.

A kormányzat egysége azonban még Metternichet nem elégíti ki. Egységre törekszik a törvényhozás terén is. A mit az imént még képtelenségnek tart, azzal csakhamar kiegészíti a monarchia újjászervezésére vonatkozó plánumát. Minthogy a birodalom megszilárdítására és nem átalakítására törekszik, ennél fogva a központi hatalom megerősítéséről szükségképpen gondoskodnia kell nemcsak a közigazgatás, hanem a törvényhozás körében is. Az egyes tartományok rendi képviselője mellett tehát központi képviselőt szervezését veszi célba. A rendi alkotmány revíziója után megalakítandó birodalmi gyűlés, – melyben a császár által kinevezett tagok mellett a rendi képviselőt küldöttei foglalnának helyet, a költségvetés s az egész monarchiát érdeklő törvények megállapítására lenne hivatva.

A császár azonban már ezzel a tervvel, úgy látszik, nem tud megbarátkozni. A központi kormány eszméjét, annak minden részletét előzetesen megbeszélte Metternichchel, úgy hogy ennek erre vonatkozó előterjesztése – mint említők – tulajdonképpen nem volt egyéb, mint tanácskozásuk eredményének egybefoglalása, ennél fogva természetesen az eszme végrehajtását illetőleg könnyen megegyezhettek egymással. A Reichsrathra vonatkozó javaslat ellenben Metternich önelhatározásából eredt. A császár elfogadja azt; de – mint Metternich önéletrajzi töredékes jegyzeteiből tudjuk – évről évre halogatja életbeléptetését s végre is ott marad a javaslat eltemetve az elintézetlen állami akták közt.

Abban az arányban, a mint a birodalom újjászervezése következtében fokozódik a központi hatalom tekintélye terjed egyszersmind a reactio úgy Ausztriában, mint a német szövetség többi államaiban.

Az első szövetségi gyűlésben, melyet 1816 november 5-én nyitnak meg, az osztrák követ, Buol-Schauenstein gróf, megnyitó beszédében még olyan elveket hirdet, melyek méltán följosogithatják Európa népeit a reményre, hogy áldozatkészségükért meg fogják kapni jutalmukat. Úgy látszik, hogy a lipcsei csata vitézeinek mellét ékesítő kereszten az a híres jelmondat „Europa libertati asserta” (a főlzabadult Európa) és „grati princeps et patria” (a háládatos fejedelem és haza), nem marad üres szó, hanem valósággá válik s a fejedelmek hálája tettekben fog nyilvánulni. A szövetséggyűlés még 1817-ben is úgy szerepel, mint a népszabadság, az alkotmányos jogok védelmezője. A kurhesseni kormány önkénye ellen erőlesen tiltakozik s kinyilatkoztatja, hogy kész pártfogása alá venni a szorongatott alattvalókat, biztosítván egyszersmind őket, hogy Németországot népeinek vérével csak azért szabadították fel az idegen járom alól s az egyes országokat csak azért adták vissza törvényes uralkodóiknak, hogy az önkény helyét a jogszerű állapot foglalja el.

Mindez azonban csak szemfényvesztés. Metternich s a vele minden kérdésben egyetértő Ferencz császár, a mint a háború alatt, úgy a háború után is szigorúan ragaszkodnak ahhoz az irányhoz, melyet a béke egyetlen biztosítékának vélnek s mely homlokegyenest ellenkezik a szabadelvű törekvésekkel vagy az általuk úgynevezett „forradalmi szellem”-mel. Úgy tehát ők maguk, mint megbizottaik, nagy leleményességet fejtenek ugyan ki eleintén céljaik leplezgetésében, de következtelenségbe nem esnek.

Midőn Napoleon bukása már kikerülhetetlenné válik, a szövetkezett hatalmaknak három lehetőség közt kell választaniok. Vagy restaurálják a Bourbonokat, vagy regensséget választanak Napoleon fiának nagykorúságáig, vagy egy harmadik személyt ültetnek Franciaország trónjára.

Sándor czár egy Metternichchel Langresben, a hadi operatiók alatt folytatott beszélgetése alkalmával fejt ki a nehéz alternatívára vonatkozólag a maga álláspontját.

Szerinte a Bourbonokat visszavinni trónjukra, melyet ők maguk nem voltak képesek megtartani, úgy Franciaországra, mint Európára nézve következményeiben kiszámíthatatlan zavarokat idézne elő. Új uralkodót választani rendkívül nehéz feladat lenne. Ennélfogva nincs más hátra, mint a hadműveleteket Páris ellen egész erélylyel folytatni s mielőtt a főváros elfoglaltatnék, a hatalmak a francziákhoz kiáltványt intéznének, melyben ama szilárd elhatározásukat közölnék velük, hogy sem kormányformájuk, sem uralkodójuk megválasztásába nem avatkoznak. Egyidejűleg összehívnák az ősválasztókat s megválasztatnának velük bizonyos számú képviselőket, kik a nemzet nevében Franciaország jövődjére felett döntenének.

Metternichet a csár rendkívül szabadelvű javaslata megdöbbeníti s mint önéletrajzában írja – szentül meg van felőle győződve, hogy ez a javaslat a csár környezetét képező ama forradalmároktól vette eredetét, kik a csár érzületére veszedelmes befolyást gyakorolnak. A terv, a mely szerint a nemzet Franciaország újjászervezésének kérdésében tanácskozássra hívatnék fel s ez által a conventnek egy új kiadása rendeztetnék, szerinte, a forradalmat ismét felszítaná, ez pedig nem lehet céljuk a szövetséges hatalmaknak. Ferencz császár, kivel Metternich a tervet közli, annyival inkább egyetért vele, „mert – úgymond – el sem tudja képzelni, mi lehetne a tárgya annak a tanácskozásnak, mikor ott van a legitim király”.

Az ő meggyőződésük az, hogy a forradalom csakis a reakcióval párosult restauratio által győzhető le teljesen és véglegesen, s az állandó béke eme biztosítékának legsikeresebb eszközéül az ugyancsak Sándor csár által indítványozott „szent szövetség”-et tekintik.

Metternich azt írja, hogy „a szent szövetség nem a népjogok elnyomása, nem az absolutismus és bármiféle zsarnokság előmozdítása végett jött létre, hanem Sándor csár pietismusának kifolyása s a kereszténység elveinek a politikában való alkalmazása volt”. Hogy a csár a szövetség megkötésekor semmi egyébbe nem gondolt, csak Európa békéjének helyreállítására, s hogy őszintén hitte, mikép a népjogokat megsemmisítő reactio nélkül, sőt annak mellőzésével fognak célt érni, azt maga elárulta, midőn a bécsi kongresszus után néhány évvel bevallotta, hogy 1814 óta a közszellem megítélésében sokat tévedett, hogy a mit igaznak tartott, azt már most valótlannak találja s hogy sok hibát követett el, melyet jóvá kell tennie; a mire Metternich naplójában gúnyosan azt jegyzi meg, hogy igenis számos tévedés követhető el, melyet csak akkor ismernek fel, a midőn már a baj bekövetkezett; az, – úgymond – a ki tévedések elkövetését megengedi, nem államférfiú, de ha beismeri, hogy hibázott, legalább becsületes ember. Sándor csár is becsületes ember. Bármely indokok vezették azonban a czárt elhatározásában, a szent szövetség tényleg a reactio legfőbb képviselője és végrehajtója volt.

Épen azzal nyeri meg a csár a maga eszméjének Metternichet, hogy pietisticus burokbán a legsötétebb reactio magvát rejtí az magában s a legteljesebb mértékben alkalmasnak mutatkozik a népjogoknak kerülő úton való elnyomására.

Hogy a szent szövetség „nagyhangú semmi”, üres frázis lenne, azt maga Metternich hiszi legkevésbé, jóllehet fennen hirdeti. Csak bevallott céljára nézve lehet annak tekinteni. De a kik létrehozásában közreműködnek, tisztában vannak vele, hogy ez a frázis természetes következménye a bécsi kongresszus által inaugurált, habár leplezgetett ama politikának, mely a maga valóságában a német szövetséghez tartozó tizenegy nagyobb állam képviselői által 1819-ben tartott karlsbadi konferencia határozataiban jut kifejezésre.

Európában sokan fogadják bizalommal a szent szövetséget, mint a nyugalom, a rend biztosítékát, s mert azt hiszik, hogy a szövetkezett hatalmak a mily éber őrei lesznek az európai egyensúlynak, épp oly hathatósan elő fogják mozditani az egyes államok alkotmányos fejlődését: Annál nagyobb a csalódásuk. A hályogot a karlsbadi tanácskozás veszi le a szemükről.

Itt proklamálják legelőször egész meztelenségükben a reactio amaz elveit, melyeknek alkalmazásához, a német szövetség minden államában, valamint Magyarországon már azelőtt hozzáfogtak.

Metternichnek Magyarországgal szemben is érvényesített politikáját semmi nem tükrözi vissza hívebben, mint a karlsbadi tanácskozás megállapodásai értelmében készített s a szövetséggyűlés által elfogadott úgynevezett elnöki propositiói.³

A Buol grófhhoz, mint a szövetséggyűlés elnökéhez intézett iratban Metternich mindenekelőtt felhívja a szövetségeseket, hogy a Németországban tapasztalható nyugalanság okait alaposan megvizsgálván, a rend helyreállítására nézve tegyék meg a szükséges intézkedéseket.

A bajok forrását részben a viszonyok és körülményekben keresi, melyekre semmiféle kormánynak nincs közvetlen befolyása; de a nyugalanságot bizonyos tévtanok és visszaélések is előidézik, melyek csupán közegyetértéssel és éretten megfontolt általános rendszabályokkal irthatók ki. Ilyenek nevezetesen a szövetségi akta XIII. fejezetének homályossága s az ebből eredő félreértések; a szövetséggyűlés illetékessége tekintetében elterjedt zavaros fogalmak s a gyűlés határozatainak végrehajtásában az eszközök tökéletlensége; az iskolák és egyetemek fogyatkozásai; végre a sajtó visszaélései.

Hogy a szövetségi akta XIII. fejezete alkotmányt adott minden államnak, ezt Metternich sem tagadhatja, hanem csak azt vitatja, hogy az említett fejezetet a népek félreértették. Meglepő sophismával húzza meg a határvonalat a rendi és képviseleti alkotmány közt. A szövetség alapítóinak, szerinte, nem lehetett szándékukban demokratikus elveket proklamálni, melyek úgy az egyes monarchikus államoknak, mint általában magának a szövetségnek fennmaradását veszélyeztetik vala. A rendi alkotmány az az egyetlen kötelék, mely a szövetség államait egymáshoz s Németországot az európai államrendszerhez fűzi.

Az alapelv, – úgymond – melyet a szövetséggyűlés kimondott, hogy t. i. a szövetség az egyes államok alkotmányügyeibe közvetlenül nem avatkozik, ezúttal magasabb szempontokból mellőzendő. Ha azt akarják, hogy a német szövetség szét ne essék, hogy Németország jogrendjét és jóllétét tönkre ne tegye a belső meghasonlás és a féltelenség: akkor az államok alkotmányát közegyetértéssel megállapított szilárd alapelvekre kell fektetni. A szövetséggyűlésnek tehát legelső és legsürgősebb feladata egyrészt a monarchikus elvet, – melyhez Németország büntetlenül soha hűtlenné nem vált, – minden államban egyformán alkalmazható, nem általános elméletek és idegen minták szerint, hanem a német felfogásból, német jogból és német történelemből levezetve alaposan meghatározni, másrészt a XIII. fejezet megfelelő értelmezése mellett a szövetséget fenntartani, mint a német államok függetlenségének és békéjének egyetlen biztosítékát.

Ily módon mindenkinek alkalma nyílik Metternich valódi intentióit megérteni. Az ő eszményképe, melynek ezúttal hű rajzát adja, a középkori feudális államszerkezet, melyet annál szükségesebbnek tart fölleveníteni, mivel a népsouverainitáson alapuló képviseleti rendszer szükségképen forradalomra vezet.

A szövetséggyűlés szintén hivatásának tartja emez eszménykép megvalósítását. De éppen ezért ismét és ismét hangsúlyozza, hogy a szövetséggyűlés határozatai, a mennyiben a szövetség külső és belső biztosságára, az egyes államok függetlenségére és sérthetlenségére, a jogrend biztosítására vonatkoznak, általános kötelező erővel ruházandók fel s hogy ilyen határozatok végrehajtását egyes államok törvényei és különös határozatai meg nem akadályozhatják.

Az egyetemekre különösen felhívja Metternich a szövetséggyűlés figyelmét. A német egyetemek, egy-kettő kivételével, nem felelnek meg többé, szerinte, régi jóhírnevüknek, a mennyiben eredeti jellegüket levetkeztek s alapítóik intentióit figyelmen kívül hagyják. A tanárok nagy része egy veszedelmes áramlattól elragadtatva, félreismeri az egyetemek hivatását. A helyett, hogy a gondjaikra bizott növendékeket jó állampolgárokká nevelnék, az

úgynevezett világpolgári nevelés fantomját követik s az ifjúságnak az igazra és hamisra egyaránt fogékony lelkét hiu álmokkal töltik be, az ifjakat ellenszegülésre, a törvényes rend semmibe vételére oktatják.

A ferde nevelési irány következtében, a közjó és a következő nemzedékek nagy kárára, divatba jött a pozitív tanok megvetése, a társadalomnak egy még ki nem próbált rendszer szerint való átalakítására való törekvés. A tanulásra hivatott ifjak tanítókul és reformátorokul tolják fel magukat. A felső iskolák veszedelmes elfajulása a német kormányok figyelmét már korábban sem kerülte ugyan el; de részint azért, mivel a tanszabadságot nem akarták korlátozni, részint mivel a húsz éves háború bajai foglalták el őket, a gyökeres orvosszerek alkalmazását halogatták. Most azonban a külső béke helyreállítván, joggal elvárható tőlük, hogy a főiskolákat visszaterelik ama korlátok közé, melyeken belől a hazának és emberiségnek azelőtt oly nagy szolgálatokat tettek: Minthogy a tanároknak akár büntetésre méltó közreműködése, akár megbocsáthatatlan gondatlansága következtében az ifjúság legnemesebb erői és tehetségei kalandos politikai tervek és bár sikertelen, de nem kevésbé gonosz vállalatok eszközeiül használtatnak fel; minthogy a veszedelmes irány immár a német nevet beszenynyező tettekben is nyilvánult: a további kimélet nagy gyöngeséget árulna el s az ekként elégtelenített akadémiai szabadsággal való visszaélések további elnézése az összes német kormányokat súlyos felelősséggel terhelné a világ és az utókor előtt.

Elvárja tehát Metternich, illetőleg az osztrák császár a szövetségesektől, hogy hathatós rendszabályok életbeléptetése által gondoskodni fognak róla, hogy a meggondolatlan ábrándozók és a fennálló rend esküdt ellenségei az egyetemeken ne izgassák tovább is a kedélyeket.

A sajtó féktelensége szintén nagy gondot okoz Metternichnek. Még ott is, úgymond, a hol a kormányok praeventiv rendszabályokkal korlátozták a sajtószabadságot, ezek a rendszabályok a viszonyok következtében többnyire papirosra maradtak. A visszaéléseket, szerinte, fokozza az a körülmény, hogy egyes államokban a rendi gyűléseket nyilvánosakká tették s így alkalmat adtak az íróknak, hogy hozzászóljanak olyan tárgyakhoz, melyek a legnagyobb államférfiaknak is fejtörést okoznak. A féktelen sajtó megvesztegeti az elméket és kedélyeket, a tekintély elvét megsemmisíti s rajongókká teszi az embereket.

A korlátlan sajtószabadságot – a mennyiben egyáltalán összefér az a német államok foederatív alkotmányával – legfőlleg teljes nyugalom és béke idején véli életbe léptethetőnek. Az akkori viszonyokat azonban erre legkevésbé tartja alkalmasoknak, a mennyiben a kormányokat ama feladatuk teljesítésében, hogy a népek jóllétét jó alkotmányok által előmozdítsák, a nap-nap mellett megújuló, minden elv és igazság iránt kételyeket támasztó véleményharcok szükségképen meggátolják.

A sajtó visszaélései ellen közegyetértéssel életbe léptetendő rendszabályoknak, úgymond, semmi esetre sem lehet céljuk a hasznos és közbecsülésre érdemes írók működését akadályozni, az emberi szellem természetszerű fejlődésére bilincseket rakni. Hogy az időszaki iratok felett gyakorlandó legfőbb felügyelet nem fog elnyomatássá fajulni, az iránt biztosítékul szolgálnak az összes német kormányoknak minden alkalommal világosan kifejezett érzelmei. A felügyeletre azonban föltétlenül szükség van.

Mindezen propositióknak mintegy koronáját képezi az, mely egy központi vizsgáló bizottságnak – a reactio központi organumának alakítására vonatkozik.

A bécsi udvar figyelmezteti a szövetséggyűlést, hogy a szövetség több államában egy sokfelé ágazó egyesület nyomaira akadtak, mely céljául tűzte ki a fanatikus, államveszélyes, forradalmi tanok terjesztését. Az egyesület körét, összeköttetéseit nem sikerült ugyan még teljesen kipuhatolni: de fennállását a tények, okmányok és bizonyítékok egész tömege igazolja. Az ebből származható veszély nagyságára nézve különbözők lehetnek a vélemények, de az bizonyos, hogy az emberek egész tömegét megvesztegethetik az egyesület által

terjesztett tévtanok, melyek, ha a lélek betegségéből származnak is, veszélyes következményeket vonhatnak maguk után.

Alapos vizsgálatot kell tehát ez ügyben tartani. A vizsgálatnak egy vagy más tekintetben, de mindenesetre üdvös kimenetele lesz, a mennyiben a valódi bűnösök lefegyvereztetnek s büntetésüket megkapják, a félrevezetett embereknek pedig a szemük kinyílik.

Hogy pedig a vizsgálatnak csakugyan sikere legyen, a szövetséggyűlésből, mint központból, kell annak kiindulni. Minthogy az eddig fölfedezett üzelmek és tervek úgy az egész német szövetség, mint az egyes német fejedelmek és államok ellen vannak irányozva: ennél fogva a szövetségi akta II. fejezete értelmében a szövetséggyűlésnek kötelessége azokról tudomást szerezni. Ehhez járul, hogy egy központi organum sokkal inkább képes lesz a szükséges adatokat kipuhatolni, teljes összefüggésükben, igazságosan és tárgyilagosan megvizsgálni s az egész tényállást egybefoglalni, mint a kormányok külön-külön.

A konferencia Metternich összes javaslatait elfogadja, kifejezi egyszersmind neki köszönetét, hogy rámutatott a bajokra s utbaigazítást adott azoknak megszüntetésére.

A XIII. fejezetet Metternich szája íze szerint magyarázza. A szövetséggyűlést Németország legfőbb törvényhozó testületének nyilatkoztatja ki, melynek határozatai oly módon hajthatók végre, hogy a gyűlés által hat hónapról hat hónapra kiküldendő ötös bizottság az esetleg ellenszegülő népekkel vagy kormányokkal szemben a határozatoknak fegyverrel is érvényt szerezhet. Az egyetemeken lábra kapott államveszélyes szellem elnyomása végett elhatározza a konferencia, hogy minden főiskolához rendkívüli fejedelmi biztos (kurátor) küldessék ki, kinek kötelessége lesz a törvények és fegyelmi rendszabályok szigorú végrehajtására felügyelni, az akadémiai tanárok előadását ellenőrizni és helyes irányba terelni. Ezenkívül kimondják, hogy az a tanár, kinek előadásai a karlsbadi határozatok szellemével ellenkeznek, tanszékéről elmozdítandó és a szövetség egyik államában sem nyerhet többé alkalmazást; továbbá, hogy a titkos társulatok ellen hozott törvények teljes szigorukban alkalmazandók a Burschenschaftokra is. A sajtóra vonatkozó censurát oly módon szabályozzák, hogy minden husz ívnél kisebb terjedelmű nyomtatvány, tehát minden ujság és röpirat, censura alatt áll s a szövetséggyűlés is feljogosított a szövetség méltóságát, az egyes államok biztosságát s a közbékét veszélyeztető ilyennemű iratokat eltiltani. Végre a forradalmi mozgalmak kifürkészése céljából Mainzban szervezik a hét tagból álló központi bizottságot, az u. n. „fekete commissiót”, mely azonban sem hazaárulókat, sem összeesküvőket nem képes felfedezni, s a huszas évek elején mindössze annyi életjelt ad magáról, hogy a szövetséggyűlésnek bejelenti a közismeretű tényt, mely szerint Németországban a kedélyek rendkívül nyugtalanok és izgatottak.

A reactio ilyen színvallása nem sokat változtat a dolgok lényegén. Napóleon bukásának percétől fogva ránehezedik az Európára oly mértékben, hogy mindenütt érzik a súlyát, habár nemzetközi határozatokban még akkor nem volt is kodifikálva, sőt egy darabig leplezgették is.

Magyarország sem szabadulhat meg természetesen tőle. Kevéssel azelőtt becikkelyezett egyik alaptörvényében bármily nyomatékkal és világosan van is hangsúlyozva, hogy Magyarország szabad ország és egész törvényes kormányformájára nézve, ide értve minden állami hatóságát, független, azaz semmi más országnak vagy népnek alatta nem áll, hanem saját állással és alkotmányával bir: ez a függetlenség a szatmári béke óta sem formailag, sem a politikai életműködés terén nem nyilvánul. Formailag nem, mert az 1814-ben visszaállított államtanács, – melybe egy-két magyar ember csak azért neveztetik ki, hogy központi jellege annál inkább kidomborodjék, – hatáskörét az egész birodalomra kiterjeszti s a dicasteriumok elvesztik minden önállóságukat. A kancellária legfőbb feladatának tartja az udvar akaratát végrehajtani, miután a kancellár állását olyan bizalmi állásnak tekintik, melyre nézve a személyváltozásnak szükségképp be kell következnie,

mihelyt az udvar bizalmát elveszti. Még Mária Terézia gyakran elnökölt a kancellária üléseiben, s minthogy azok az ügyek, melyek az ő elnöklése alatt intéztettek el, természetesen a kabinet retortáján nem mentek többé keresztül: az ő korában a kancellária függetlensége még annyira-amennyire legalább meg volt óva. Ferencz alatt azonban ez a kormányszék is elveszti a kabinettel szemben minden önállóságát. A helytartó-tanács, a nádorral élén, szintén csak végrehajtó organuma az államtanácsnak, illetőleg az udvarnak; a kamara pedig a bécsi udvari kamarának van alárendelve.

Az állami önállóság tehát sem az országgyűlésen, melyet 1811 óta nem hívtak össze, sem a nemzeti jellegétől megfosztott kormányban nem nyilvánulhatván, magyar nemzeti politikáról sem lehet szó. Dessewffy József gróf 1820 augusztus 25-én azt írja Kazinczy Ferencznek, hogy „Ausztria vezeti most a kabinetumokat”, de – teszi hozzá – „belé is fog törni a fejszéje. Majd folytatólag idézi lord Hollandnak a parlamentben tett nyilatkozatát, mely szerint századok óta ettől a kabinettől származik minden rossz Európára.⁴ Az osztrák politikához azonban a magyar államférfiaknak semmi közük sincs s így az ebből származott rossz következményekért sem terheli őket a felelősség.

De még ha ebben a sivár, kiválóbb politikusokban véghetetlenül szegény korban akadna is magyar államférfiú, ki a magyar nemzeti állam föltételeit ismerné, hiába kísérli vala meg ezek érvényesítését. Hiányzik a nemzet, melyre támaszkodhatnék.

Az aristokratia lefoglalja az idegen érdekek szolgálatában álló összes főhivatalokat a maga számára s már ezért szükségképen meg kell szűnnie közte és a társadalom többi osztálya közt minden kapcsolatnak. Vagyonánál és műveltségénél fogva elől jár ugyan, de akiket vezetni van hivatva, azokkal kerüli az érintkezést; vezet, de maga is vezettetik; az udvar kegye eszköz a kezében, melylyel érvényesíti befolyását az aprólékos lokális ügyekben, de hogy az udvar jóindulatát megtartsa, országos kérdésekben szolgai megalázkodással alárendeli meggyőződését a legfőbb parancsnak. A köznemesség zöme a műveltség oly alacsony fokán áll, hogy mivel megérteni nem képes a magasabb állami problémákat, aktív részt sem vehet azoknak megoldásában. A műveltebb rész eszmeköre sem terjed azonban túl a megye határain, ott érzi magát jól s a rideg helyhatósági élet partikuláris szellemétől áthatva, abba egészen beleélve magát, az országos ügyek iránt annál kevésbé érdeklődik, mert ez irányú érdeklődésének jóformán tárgya sincsen. A polgárságnak pedig, még ha hajlandósága lenne is idegen létére a nemzet testébe beolvadni, képessége hiányzik arra, hogy mint politikai tényező szerepeljen.

A kiváltságosak általában nemcsak hogy meg vannak elégedve a viszonyokkal, de műveletlenségük s a külföld ismeretének abszolút hiánya látkörüket annyira korlátozza, hogy Magyarországot tartják a legboldogabb, legszabadabb országnak; boldogoknak érzik magukat, hogy „őseiknek erős és régisége által is tiszteletes, régisége miatt is kedves lakjokban bátorságban élhetnek és örömeiket találhatják, bár azoknak repedései igazításokat kívánnak.”⁵

Széchenyi, mint huszártiszt, 1820-ban Biharmegyében megfordulván, azt írja naplójában, hogy a honfiak erősen politizálnak és azt mondják, hogy „mégis sehol a világon nincs olyan szabadság, mint mi nálunk, még az angoloknak is csak papiroson van szabadságuk. Azután így folytatja „Majd a legnagyobb vonzódást érzem e durva néphez, melyet voltaképp hön szeretek, hogy oktatnám, emelném, emberré nevelném; majd meg látni sem kívánom s eltaszitanám magamtól. Tudatlansága meghat; életemmel, véremmel szeretnék segíteni rajta s osztoznám, vele együtt szenvedve, sorsában. De sokszor elriaszt és felindít vak igazságtalansága, gőgje és önhittsége.”⁶

Az egyéni szabadságot valóban egész teljességében élevezhetik a kiváltságosak s korlátoztságukban ez méltán önhitté teszi őket. Odahaza, saját falujokban és megyéjükben, rendi jogaikat zavartalanul gyakorolják. Minthogy a magasabb politika iránt érzékök nincs s nem is törődnek vele a reactio, – mely a rendi jogokra jó ideig nem terjeszkedik ki, – anélkül,

hogy észrevennék, a fejükre nő. Különben ők maguk is eszközei a reakciónak. A legnagyobb áldozatokat hozzák meg, hogy legyőzzék a francia forradalom eszméit, melyek épp úgy fenyegetik az ő kiváltságait, mint a legitim uralkodó jogait. A nemzet és dynastia közt erős érdekközösség fejlődik ki, miután közös az ellenségök.

A karlsbadi határozatok kezdeményezője, Metternich, természetesen Napoleon bukása után sem támadja meg közvetlenül a hűbéri Magyarország alapját képező kiváltságokat, annnyival kevésbé, mert ezek állván útját az egységes nemzeti állam kifejlődésének, az ő programjába teljesen beléillenek. A magyar alkotmány fenntartása – így nyilatkozik 1825-ben Széchenyi előtt – az államférfinak minden tekintetben oly szoros kötelessége s egyúttal úgy a jog, mint a józan ész oly határozott követelménye, hogy egész politikai életemet meg kellene semmisítenem, ha ennek ellenkezőjét még csak meg is hallgatnám.⁷ Annál erősebben lép azonban fel ama tényezők ellen, melyek a kormányzat egységét, a központi hatalom megerősödését alterálják s melyek, ha alkalmuk nyílnék rá, éppen a hűbéri szervezet fennállását veszélyeztethetnék. Amellett, hogy az országgyűlést másfél évtizeden át nem hívja össze s hogy megbénítja a megyei életet, megrendszabályozza egyszersmind – úgy, a mint Karlsbadban is elhatározták, de már évekkel azelőtt – a sajtót és az iskolákat.

Ezeztől a tényezőktől pedig, mint említők, egyelőre legalább nincs oka félnie. Maga a nemesség hiszi legkevésbé, hogy a nemesi kiváltságok útját állnák a haladásnak. Nem jut neki eszébe, hogy talán szép szerivel engedni is kellene valamit a privilégiumokból, mert úgy is el kell jönnie az időnek, midőn a megváltozott korszellem követelni fogja tőlük az engedményeket. Ritka kivétel számba megy és saját korát évtizedekkel előzi meg az olyan műveltebb, gondolkozó hazafi, ki szavát a privilégiumokhoz való merev ragaszkodás ellen fölemeli. A „Tudományos Gyűjtemény” ismeretlen íróját, ki 1820-ban reményét fejezi ki, hogy a nemes státusok és rendek valamint eddig, úgy most is, „a más nemzetek példáit, az idő és szükség kíváncsiságát fontolásokra méltatják s ezeket sarkalatos jussaikkal szépen megegyeztetik”,⁸ – nagyon kevesen értik meg, annál többen értik félre s a magyar alkotmány ellenségének tekintik, miután a merőben zavart jogfogalmak szerint a rendi jogok összetévesztetnek az állami jogokkal s így a rendi jogok ellen intézett támadás azonosíttatik az állam ellen intézett támadással.

A megyékben nyilvánuló közvélemény a rendi jogok rovására teendő engedményeknek még a minimumát is megtagadja, s akkor lenne következetlen, ha nem tagadná meg. Mert mi értelme lenne feláldozni a privilégiumoknak csak a legparányibb részét is, mikor a közfelfogás szerint azokban rejlik az állam legfőbb ereje. Hogy a nemesség az adózó nép könnyebbitése végett legalább annyit fizessen a megyei házi pénztárba, a mennyi szükséges a törvényhatóság költségeinek s az országgyűlési követek és a sedriákon résztvevő táblabírák napidíjainak fedezésére; hogy az urbéri viszonyokat a jobbágyok javára legalább némi kis mértékben módosítsa; hogy az országgyűlésen a városoknak nagyobb befolyást engedjen; hogy a hivatalképességet terjeszsze ki a nem-nemesekre is stb. stb., – ezekről még csak hallani sem akarnak azok, a kikre tartoznak.

A nemesség csakis rendi jogai iránt érdeklődik s mert ezeket a kormány nem bántja, azzal nem sokat törődik, hogy a sajtót és iskolaügyet a kormány saját hatalmi körébe vonja s a reactio eszközeivé avatja. Nincs is érzéke olyan ügyek iránt, melyek a rendiség eszméjével közvetlen kapcsolatban nem állnak. A sajtóra nézve már az 1811/12. országgyűlés elismerte azt a merőben hamis elvet, hogy a könyvvizsgálat Ausztriában és Magyarországon ugyanazon irányelvek szerint gyakorlandó. Ennélfogva a kormány minden ellenzés nélkül alkalmazhatja nálunk is az Ausztria számára még 1810-ben kiadott könyvvizsgálati rendeletét.

Kifejezi ugyan ebben azt az óhaját, hogy egy világsugár se maradjon ezután, bárhonnan jön is az, figyelem és fölhasználás nélkül a monarchiában, de utasítja egyszersmind cenzorait, hogy gondos kézzel biztosítsák a gyámoltalanok szívét és fejét a förtelmes phantasia romlott szülöttei, önző ámitók mérges lehellete s fonák elmék veszélyes

agyrémei ellenében; engedményeket tesz az íróknak, de ugyanakkor, a midőn szabad kezet ad nekik, rájuk szabadítja egyszersmind a censorokat. A szabadságnak ez a neme rosszabb az elnyomatásnál, mert lépre viszi azt, a ki vele élni mer.

A rendelet fölhatalmazza például az írókat, hogy az államigazgatás körében elkövetett hibákat tárják fel s azokra vonatkozólag egész bátorsággal adják elő nézeteiket, nem lesz bántódásuk még abban az esetben sem, ha nézeteik a kormányéival ellenkeznek; de ugyanott ki van egyszersmind kötve, hogy az ilyen felszólalások méltóságteljes hangon és mérséklettel legyenek írva. Igazodjék már most el az író, mi van neki megengedve, mi nem? találja ki, hol végződik a mérsékletnek a censor által megállapítandó határa?

A tanároknak megengedi a rendelet a tiltott könyvek olvasását is; de a censorra bízva annak megítélését, vajjon a tiltott könyvek nincsenek-e telve rágalmakkal s nem tartalmatlanok-e, mert az ilyeneknek olvasásától még a professzoroknak is tartózkodniuk kell. Minthogy pedig a tiltott könyv éppen azért tiltatik el, mert a censor rágalmat talált benne: ennél fogva a mit a közönségnek nem szabad olvasnia, ahhoz a tanár sem juthat hozzá.

A tudományos munkákról a rendelet a legnagyobb szabadelvűséggel intézkedik s kimondja, hogy különös fontos ok nélkül azok el nem tilthatók; de egyuttal irodalmi kritikussá teszi a censort s ő rá bízva, hogy húzza meg a határvonalat a valódi tudományos munkák közt, melyek tömört és világos előadás, új nézetek által tűnnek ki s a velőtlen és tartalmatlan compilatiók közt.⁹

A censura szigora, illetőleg a censoroknak discretionális hatalmukkal való visszaélése, természetesen sorvasztólag hat nemcsak a tudományos irodalomra, hanem az időszaki sajtóra is. Még azoknak is elveszi a kedvét az írástól, a kikben különben erre megvolna a hajlandóság. „A jónak, a férfiasnak – írja Dessewffy – csak mintegy becsúszva szabad megjelenni. De írjon csak valaki lelketlenségeket, bezzeg kap rajtok a censor, meghagyja, örül; a haszontalan vagy mételyes gyom a legszebb virág az ő szemében, ezt akarná elhatalmaztatni ezen annyi megalázásokra szánt földön.”¹⁰

A csekély számú hirlap és folyóirat nagyobbára a bécsi időszaki sajtó termékeinek reprodukálására kénytelen szoritkozni. 1818-ban a következő hirlapok jelennek meg: a Magyar Kurir 1200, a Hazai és Külföldi Tudósítások 750, a Pozsony város tulajdonát képező Pressburger Zeitung 1100 s a Pester Zeitung 2300 előfizetővel. Ezeken kívül a Tudományos Gyűjteményt kivéve, melynek 943 előfizetője van, még néhány szaklap tengődik, így nevezetesen a protestáns Lelkipásztori Tárház, a Nemzeti Gazda, a Zeitblätter (katholikusok számára), a Kaschauer Wochenblatt, a Siebenbürgische Provinzialblätter, a Tjdennjk (közgazdasági és irodalmi tót lap), majd 1819-től a katolikus – Egyházi Értekezések és Tudósítások s a Festetich Albert gróf által kiadott Pannonia (színházi és szépirodalmi lap).¹¹

Lényegesebb változást a sajtó-viszonyokban nem idéz elő az 1820 január 11-én kelt rendelet sem, melyben a veszedelmes irányú külföldi és pedig nemcsak politikai, hanem szépirodalmi hirlapoknak az országba való behozatalát is a legszigorubban megtiltják.¹² Ha az utóbbi rendelet ellen mégis némi oppositio támad: ez nem a rendelet nagyobb szigorának; mint inkább a politikai és közművelődési viszonyokban jelentkező változásoknak tulajdonítható.

Az ellenzéki szellemű Bars megye udvarias, de azért elég erélyes feliratban tiltakozik ellene. A megye rendei rövidlátásukat árulják ugyan el, midőn tiltakozásukat azzal kezdik, hogy Európa majd minden uralkodója, különösen pedig a magyar király, népeiknek a trón és a haza érdekében kifejtett nagy áldozatkészségüket azzal kívánják viszonzni, hogy vagyoni és erkölcsi jóllétük megalapításán s szabadságuk megszilárdításán fáradoznak; azzal a beismeréssel is gyöngítik álláspontjukat, melynél fogva a censura, fejletlenebb viszonyok közt, a köznyugalom biztositékaul tekinthető s csakis az érettebb közszellemre nézve válik az nyomasztóvá: mindamellett a rendelet lényegét illetőleg felfogásuk a mily helyes, épp oly szabatosan van előadva. A kérdés alkotmányjogi oldalát nem szellőztetik, hanem főképen

közművelődési és politikai szempontból szólnak hozzá. Meggyőzően fejtik ki, hogy Magyarország a külfölddel kereskedelmi összeköttetésben nem állván, csakis hírlapok útján ismerheti meg a barátságos érzelmű idegen nemzeteket és sajátíthatja el tőlük a polgárisodás előmozdítására szolgáló intézményeket; hogy az osztó igazsággal mennyire ellenkezik megengedni, hogy a külföldi, sőt még az osztrák írók is nap-nap mellett nyíltan kétségbe vonják a polgárisodásra való fogékonyságunkat s pellengérre állítsák törvényeinket és őseink legbölcsebb intézményeit, és ugyanakkor elzárni a nemzet előtt az utat, hogy a rágalmakat visszautasítsa; hogy mennyire sértő a nemzetről, – mely a legnagyobb válságok idején hű maradt uralkodójához s békén tűrte vagyonának pusztulását és sérelmeit, – föltenni, hogy néhány hírlap olvasása törvénytelen útra fogja terelni; hogy a kormány pártfogása alatt álló hírlapok fizetett szolgálata mennyire meg fogja rendíteni a sajtó hitelét a közönség előtt stb. Mindezek az igazságok azonban hatástalanul hangzanak el.

A sajtószabadság iránt különben a társadalomnak sincs még ebben a korban semmi fogékonysága. Még a protestánsok is, a kik pedig a szabad kutatás elvét hirdetik, az 1790/1: XXVI. t. cz. értelmében, saját censoraik által, teljes szigorral gyakorolják a vallásos tárgyú könyvek felett a cenzurát, s a helytartó-tanáccsal az egyes protestáns egyházkerületeknek nem a miatt gyűlik meg a bajuk, mert censoraik nem elég szigoruk, hanem csak a miatt, mert az 1795-ben kiadott s 1823 márczius 4-én megújított legfelsőbb rendeletet, mely szerint a protestáns censorok „imprimatur”-jával ellátott minden könyv superrevisio végett a helytartó-tanács kebelében működő katolikus censorokhoz terjesztendő fel, nem tartják meg.

A protestánsok kezében a censura önvédelmi eszköz, melylyel saját egyházuk belső ellenségeitől védelmezik magukat s melyet azért kellett szükségképen megszerezniök, hogy emancipálják magukat a katolikus censorok hatalma alól. Megszűnt volna azonban természetesen az lenni, mihelyt a helytartó-tanács említett rendeletét végrehajtják. Igaz, hogy a superrevisiót csak azért követeli a kormány, hogy censored által meggyőződjenek felőle, vajjon a könyvek kizárólag vallásos tartalmúak-e vagy sem; de mi sem könnyebb, mint kimutatni, hogy valamely könyv nem kizárólag vallásos tartalma, s így ha a kormány kívánsága teljesül: a protestáns censorok illetékességi köre mind szűkebbre szoríttatván, a vallásügyi törvény által a protestánsok részére biztosított könyvvizsgálati jog előbb-utóbb illusorissá válik.

A katolikus klérusnak természetesen nemcsak hogy nincs ellenére a sajtószabadság megszorítása, sőt inkább arra törekszik, hogy a sajtórendszabályokat minél inkább szigorítsák.

Az 1822-ben tartott nemzeti zsinat, – melyet az új primás, Rudnay Sándor hív össze kevéssel azután, hogy a több mint tíz éven át üresedésben volt primási méltóságra kinevezik, – feliratban kéri a királyt, utasítaná a censorokat, hogy a könyves boltokat is vizsgálják meg s tegyenek jelentést azokról a gonosz szellemű könyvekről, melyek onnan eltávolítandók, továbbá, hogy a csempészetet üző könyvkereskedőket pénzbírsággal, ismételt esetben iparjogositványuk elvesztésével büntettesse meg.¹³

A mint a sajtóval, úgy az iskolákkal is – kivéve a protestánsok iskoláit, – a kormány korlátlanul rendelkezik. A magyarországi iskolák a bécsi udvari tanulmányi bizottság (Studien Hof Commission) alá vannak rendelve. A Mária Terézia-féle Ratio Educationis-t, – mely cél tudatos, jól átgondolt elveivel a magyar közoktatásügy történetében fordulót képez annyiban, a mennyiben a közoktatás ügyét az állami feladatok közé iktatván, egészen új irányba tereli azt, – az 1790/1: LXVII. t.-cz. által kiküldött országos választmány munkálatának figyelembevételével készült 1806-diki Ratio Educationis-szal¹⁴ meg bővíti, itt-ott módosítja s az új tanulmányi rendszert végrehajtják mi nálunk is.

Az új rendszer azonban, – mely lényegben nem vágó módosításokkal egészen 1848-ig fennáll, – épp úgy mint a régi, békét rak a tanárok, tanítók kezeire s rideg formákhoz köti működésüket, úgy hogy daczára annak, mikép a Ratio Educationis az egyes iskolák rendeltetésére, a tananyag beosztására, a tanítás céljaira stb. vonatkozólag számos helyes elvet tartalmaz, egészben véve mégis sorvasztólag hat a közoktatás ügyére.

Ugy az új Ratio Educationis, mint a helytartó-tanácsnak azt kiegészítő későbbi rendeletei nemcsak a tankönyveket jelölik ki, de azt is megszabják, hogy a felsőbb iskolákban a tanárok milyen methodus szerint tanítsanak. A helytartó-tanács már a múlt század végén elrendeli, hogy Kant „veszedelmes, homályos és fellengző” rendszerének mellőzésével Martini szellemében adják elő a bölcészetet. A Ratio Educationis megengedi ugyan, hogy az akadémiai tanárok az irodalom újabb termékeit is fölhasználják előadásaikhoz vezérfonalul, de a mellett szigorúan utasítja őket, hogy a kijelölt tankönyvekhez, mint legfőbb vezérfonalhoz ragaszkodjanak, s hogy a vitás kérdésekre nézve ne elégedjenek meg az érvek és ellenérvek elsorolásával, hanem döntsék is el azokat. Ezen kívül gondja van rá a helytartótanácsnak, hogy a tanárok szabad mozgása más irányban is korlátoztassék. Így például 1818-ban az akadémiai tanároknak meghagyja, hogy óráikat pontosan töltsék ki, hogy correpetitiót ne tartsanak, hogy magánbizonyítványokat büntetés terhe alatt ne merjenek kiadni a távozó tanulóknak, hogy alkalmazkodjanak a felsőbb rendeletekhez stb. Hogy pedig a tanítás szelleme és iránya megfelel-e a kormány intentióinak, erről módjában áll a kormánynak folytonosan tudomást szereznie részint saját felügyelő organumai, az igazgatók jelentései, részint pedig az akadémiákban már Mária Terézia alatt divatba hozott nyilvános vitatkozások (disputationes publicae) alapján. A vitatkozásokat a Ratio Educationis is fenntartja és pedig oly módon, hogy azok a rendes félévi vizsgálatok mellett a legjelesebb tanulókkal tartatnak s a vitatkozási tételek jóváhagyás végett a helytartó-tanácsához fölterjesztendők.

A tanrendszer rideg formalitásainak tulajdonítható, hogy az iskolák, kivéve a protestáns iskolák egy részét, meddőkké válnak a kultúrára nézve. A tanárok – egy-kettő kivételével – mesteremberekké és hivatalnokokká lesznek, kiknek legfőbb gondjuk a kiszabott munkát a megállapított keretben elvégezni s a felsőbbség parancsait pontosan végrehajtani. A tudományszomjat növendékeikben nem ébresztik fel, mert nekik maguknak is vajmi kevés érzékek van az igazi tudományosság iránt; lelkesíteni nem képesek, mert ők maguk is lelketlen eszközei egy élettelen rendszernek.

A kormány felügyelete és vezetése alatt álló egyetem, – melynek katolikus jellegét úgy az egyetemi tanács és az egyetem elnökei: Ürményi József s később Cziráky Antal gróf, valamint a helytartó-tanács, a legnagyobb scrupulositással oltalmazzák,¹⁵ – valamint az öt királyi akadémia Pozsonyban, Győrött, Kassán, Nagyváradon és Zágrábban s az egri archilyceum, közönséges szakiskolák, melyek diplomákkal látják el növendékeiket, de vajmi keveset tesznek a tudományos szellem terjesztése érdekében.

Tanáraik közül a tudományos irodalom terén alig válik ki egy-kettő. „Az egyetemi jogtanárok – mint Horvát István írja naplójában 1809-ben, – mióta az egyetem újjászerveztetett, semmit sem dolgoztak, vagy azt is hibásan és gyalázatosan adták ki, a mit csupán azért, hogy zsoldőregbedést nyerhessenek, összefirkáltak. Az egy Lakits akart munkálkodni, de ő is, mihelyest a commissio studiorum mellett S. C. R. Ap. Mattis consiliáriussá lett, félbehagyta a pályafutást. Most is, midőn a nagy Kant határt vont a tudományokban, Martini silány posztói tanítatnak azon penészes írásokból, melyeket 30 év előtt egyik tanító a másiktól mint tanítvány leirt. Most is, midőn Lueder a statisztika tárgyait és formáit a mély eszű Schlözerrel gondosan meghatározta, egy statisztikához nem értő papnak, Horváth apátnak könyve adatik kalauzul a mélyebbekre érdemes magyar ifjúságnak csak azért is, mivel sok statisztikus tanítók közül iskolai könyvet egy sem vala képes írni. Most is, midőn a politika ágait Németországban sok nagy elmék dicsőségesen lerajzolták, mi a régi Sonnenfels kompendiumánál vagy legfőlebb fordításánál messzebb vergődni nem tudunk. Így sinylődik ügyünk majdnem a többi tudományokban is, ha Winterl, Kitaibel, Schuster, Schönbauer, Schwartner, Mitterpacher, Schönwizner, Rátz, Bene s még néhány szorgalmasabb, tanítóknak fáradozásait kivesszük, pedig ezek is mi keveset tettek – Rátzot oda nem számlálván – magyarul az édes hazának.”¹⁶

Az egyetemnek Horvát által 1809-ben rajzolt képe évtizedek múlva sem változik.

Az akadémiák természetesen szegényesebb eszközökkel és erővel rendelkezvén, még kevesebb szolgálatot tesznek a nemzeti kulturának. A mellett, hogy ezekben is, mint az egyetemen, idegen szellem uralkodik úgyannyira, hogy a magyar nyelvet és irodalmat, mint rendes tantárgyat, csak 1819-től kezdve adják elő, a tanárok tudományos munkássága is oly csekély, hogy az 1815-től 1825-ig terjedő korszakból mindössze két tanár neve marad fenn az irodalomtörténetben, az egyik a Szlemenics Pálé, ki Pozsonyban negyven évig tanárkodott s különösen a magyar jogi műnyelv megteremtése körül szerzett magának nagy érdemeket, a másik a Beke Farkasé, ki előbb Nagyváradon, majd Győrött tanárkodott s latinul irt ugyan, de Sonnenfels munkáinak átültetésével méltó elismerésben részesült.

A középoktatás szintén nagyon alacsony színvonalon áll. A katolikusoknak 1817-ben 6 grammatikális iskolájuk van, melyekben a latin nyelv tanítására fektetik a főszűlyt, ezen kívül van az akadémiákra és egyetemekre előkészítő 58 gymnasiumuk s 8 lyceumuk, melyekben a philosophiai tudományokra fordítanak nagyobb gondot. Középoktatással foglalkozó iskola tehát van fűlűs számmal, de az oktatás eredménye még az akkori idűk műrsékelt kívánalmait sem elégíti ki.

Tankönyvet úgy a felsű, mint az alsű iskolákban alig használnak s az az egy-kettű is, a mi forgalomban van, semmikép sem felel meg a tanítás céljának. Azok, a kik a közoktatás ügyét szűvűkűn hordozzák, annyira érzik a tankönyvek hiányát, hogy Laskai Sámuel királyi tanácsos és református tractualis gondnok, nemzeti jutalmak kitűzését indítványozza jó iskolai kézikönyvek szerzői részére s e célból közadakozásból egy, a nádor felűgyelete alá helyezendű nagyobb alapítványt szeretne a „Magyar Kurir” közreműködésével létrehozni.¹⁷ Pedig az erdélyi reformátusoknak, a kiknek körébűl ered ez az indítvány, aránylag még legkevesebb okuk lehet a panaszra. Fűconsistoriumuk ugyanis kötelezűvé tevűn a manuálisok használatát, tanáraik és tanítűk tollából több kézi könyv jelent meg.

A tankönyvek hiányát és silányságát a tanárok által alkalmazott módszer nem ellensűlyozza. A könyvnelkűlűzés még mindig divatban van s ennűlfogva a növendűkek képzése egyoldaluvá válik, emlékezű tehetségűk judiciumuk rovására fejlűdik, pedig már II. Jűzsef korában megindította a tanűgyi kormány a könyvnelkűlűzés ellen az irtű háborút; már ekkor figyelmeztette a helytartű-tanács még a felsűbb iskolák tanárait is, hogy ez a módszer kényelmes lehet ugyan rájuk nézve, de az ifjakra fűlűttűbb káros, mert a mit értelem nélkül betanultak, azt csakhamar elfelejtik, elműjuk ez által nemcsak hogy táplálűkot nem nyer, hanem inkább tulfeszítettetik, a tanulás fáradságos, elviselhetetlen munkává lesz rájuk nézve s ennek következműnye: a tanulástűl való megundorodás, elmaradhatatlan.

A felekezetek, közsűgek és városok által fenntartott u. n. nemzeti és kapitális iskolák silánysága legfűkűpen a képzett tanítűk teljes hiányából származik. Schwartner szerint, az elemi oktatással foglalkozű kántorok és orgonisták, sűt még az elég jól fizetett városi tanítűk is teljesen járatlanok a nevelűstanban s Rochownak, Salzmannak, Niemayernek, Pestalozzinak még a nevűt sem ismerik.¹⁸

Fejűr Gyűrgy, – ki a magyar nemzet kulturájáról irt s a Tudományos Gyűjteműnyben névtelenűl megjelent értekezésűben Schwartner több állítását helyreigazítja, – elismeri ugyan, hogy Pestalozzi módszerűvel csak néhány evangelikus iskolában tettek kísérletet s hogy a Bell-Lancaster módszere sem terjedhetett még el hazánkban, sűt azt is elismeri, hogy „nálunk mindeddig többnyire alávalű diktálással nyomorgattatnak a tanítványok”; de mindezűrt a kormányt teszi felelűssű, mely a köznevelűs felett való rendelkezűs jogát magának követeli s mely a tanítás vezűrfonalául szolgálű kéziratok kinyomatását meggátolja.¹⁹

A felelűssűg kérdésűben azonban bárműnyire igaz a van is Fejűrnek: a tényűt ő sem tagadhatja, hogy a külfűldi, különűsen a német kitűnű paedagogusok hatása nálunk sem a tanítűk működésűn, sem a tankönyveken nem látszik meg. Ezen kívül elemi iskola nincs is

annyi, a mennyire szükség volna, ezért sürgeti a katolikus nemzeti zsinat szaporításukat, azt az óhaját fejezve ki, hogy mindenütt, ahol 50 gyermek van, iskola állíttassék fel.²⁰

A mily mértékben hátráltatja a kormány a saját vezetése és közvetlen felügyelete alatt álló iskolák fejlődését tulságos beavatkozása és gyámkodása által: épp oly mértékben fokozzák a protestáns tanintézetek kulturális erejét önkormányzati jogaik és ebből eredő szabadságuk. A protestánsok iskolai autonómiáját az 1791-iki törvény pecsételi meg, midőn az ország törvényes kormányzóinak útján gyakorlandó királyi legfőbb felügyeleti jognak épségben hagyása mellett, fölhatalmazza őket, hogy mind alsó, mind grammatikai iskolákat állíthatnak; tanárokat, igazgatókat hívhatnak meg és bocsáthatnak el; iskoláik számára kormányzókat, gondnokokat a saját vallásukhoz tartozó egyének közül választhatnak; a tanítás és tanulás módját, szerkezetét és rendét meghatározhatják.

Ezekhez a jogokhoz annál erősebben ragaszkodnak, mert ezek a vallásszabadságnak s – a mi ezzel egyértelmű – a gondolatszabadságnak is föltételei, úgy hogy ha a kormány által megállapított iskolai normákhoz, tanrendszerhez, tankönyvekhez, egy szóval: a Ratio Educationishoz kellene alkalmazkodniok, iskolai autonómiájukkal együtt szabadságuk is veszélyeztetve lenne.

Legfőbb törekvésök az, hogy az 1790/1: XXVI. t.-cz., – mely nemcsak directe, de az iskolai önkormányzat megállapítása folytán indirecte is biztosítja rájuk nézve a vallásszabadságot, – a maga épségében fenntartassék. Ennélfogva a papsággal, mely az említett alaptörvény aláaknázásán fáradozik, folytonosan harczban állnak,

A konvent már 1815-ben elhatározza, hogy a clerus részéről szenvedett sérelmek orvoslása végett panaszt tesz a királynál. De az akkori viszonyok nem alkalmasok a határozat végrehajtására. 1817-ben azonban a mint a béke helyreáll, Balogh Péter titkos tanácsos és az ág hitvallású egyház főfelügyelője s Teleki László gróf helvét hitvallású főgondnok és Zemplénmegye administratora a nádorhoz egy emlékiratot nyújtanak be, melyben közlik vele a protestánsok sérelmeit a végből, hogy azoknak orvoslása végett járjon közbe a felségnél.

Az emlékiratban pozitív tényekre hivatkozva mutatják ki, hogy a clerus az 1790 91: XXVI, t.-czikket nem ugyan közvetlenül, hanem alattomos úton, tervszerűen meg akarja semmisíteni. A papság befolyásának tulajdonítják, hogy a dicasteriumoknál és az ő felsége oldala mellett működő hivatalokban protestánsokat alig alkalmaznak; a kancelláriánál, a bécsi és a magyar udvari kamaránál egyetlen protestáns tanácsos, sőt titkár sincsen; a helytartó-tanácsnál a 26 tanácsos közt egyetlen egy protestáns van, s e szerint a protestánsok ügyeit nem a saját felekezetükhöz tartozó egyének intézik. A papság akadályozta meg szerintük azt is, hogy az 1791-diki zsinat határozatai máig sincsenek szentesítve, nehogy az egyház belső consolidációja folytán a protestánsok erőre kapjanak. A két gondnok tehát összes hitsorsosai nevében azt kéri a felségtől, hogy olyan egyénekből, kik nem állnak a klérus befolyása alatt, egy küldöttséget nevezzen ki azzal a megbízatással, hogy a panaszok megvizsgálása után tegyen javaslatot azoknak orvoslására nézve.²¹

A nádor közbenjárásának köszönhető, hogy a felség is elfogadja a gondnokoktól emlékiratukat s hogy Metternich azzal a megjegyzéssel, hogy Magyarországon, ahol a kormány iránt bizalmatlanok az emberek, nehéz a kormánynak segíteni a bajokon, szintén megígéri ügyük pártolását.²²

Ezúttal azonban csakis iskolai autonómiájukat sikerül a protestánsoknak annyira-amennyire megóvniok, a többi sérelmeket ellenben évtizedekig tűrniök kell. A helytartó-tanács 1819 január 19-én kelt rendeletében közli velük ő felsége elhatározását, mely szerint „az evangélikusokat az iskolaügy és a tanítás rendszerére nézve eddigi törvényes gyakorlatukban ezentúl is meghagyja”.

A mint a protestáns iskolák éltető eleme minden időben az autonomia: úgy autonómiájuk ereje a decentralisatiónban rejlik. Nemcsak az államhatalommal, hanem egymással szemben is élvezik önkormányzati jogaikat, s a mint a kormány nem avatkozhat

belső ügyeikbe, az egyetemes egyház sem parancsolhat az iskolákat fenntartó és kormányzó egyes superintendentiákra semmit. A szabadság pezsgő életet idéz elő falaik közt. Egyik a másikkal versenyre kél, a vitás paedagogiai kérdésekben egyik a másik ellen állást foglal s ennél fogva az erős conservatív áramlat daczára, mely mindig képviselve volt körükben, sőt gyakran felül is kerekedett, lassú menetben ugyan, de mégis haladnak.

Már a Mária Terézia által kiadott Ratio Educationis mozgalmat idéz elő a protestánsok közt és pedig nemcsak azért, mert iskolai autonómiájuk szempontjából érdekli őket, hanem mert az abban foglalt elvek visszhangot keltenek náluk. Megtámadott autonómiájuknak természetesen védelmére kelnek, de az elvek közül azokat, melyeket jónak találnak, alkalmazni megkísérlik s különösen a második Ratio Educationis után, – melynek különben az ő iskoláikra való kiterjesztését, mint fennebb említők, sikerül megakadályozniok, – a gymnasiumi oktatásra vonatkozó elvek felett hatalmas vita indul meg köztük, mely gymnasiumaik fejlődésének erős lökést ad. Ugyanazokat a rendeleteket tehát, melyek a kormány által igazgatott iskolákra sorvasztólag hatnak, a protestánsok termékenyítő eszmeharcz anyagául használják fel. A humanismus és realismus állnak szemben egymással s a köztük kifejlődött erős küzdelem az eszmék egész sorát hozza felszínre s viszi át az életbe. Különösen a reformátusok két ősi kollégiumában erős a két különböző irány mérkőzése.

Debreczenben a Ratio Educationisban kifejtett rendszerrel, melynek keretében a humán tárgyak mellett nagyobb szerepe jut már a reáliáknak is, a hagyományokhoz ragaszkodó régi irányt nemcsak hogy megtörni nem sikerül, sőt ellenkezőleg 1817-ben a humanisták teljes diadalt aratnak ellenfeleiken. A latin nyelv és irodalom lesz a tanítás központjává s általában a nyelvekre – köztük a németre – fektetik a fősúlyt. A magyart ellenben annyira elhanyagolják, hogy még a Magyarország történetét tárgyaló magyar nyelvű kézikönyvet is latin fordítási gyakorlatokra használják fel. De az anyanyelvnek ilyenén háttérbe szorítása megboszúlja magát, úgy hogy a különben 1840-ig érvényben volt rendszeren kénytelenek időnként nevezetes módosításokat tenni a magyar nyelv javára, s már 1833-ban kimondja a kollégiumot kormányzó tiszántúli egyházkerület, hogy kivéve a hazai törvényeket, minden egyéb tudomány az egész kollégiumban magyarul taníttassék.

Patakon Vay József főgondnok befolyása alatt – ellenkezőleg, mint Debreczenben – a század első tizedeiben a nemzetivel kapcsolatos reál irány érvényesül. Vay elve, hogy t. i. a tanítás nyelvének az anyanyelvnek kell lenni s a holt latin nyelvre nem a tanárok előadásaiból, hanem a classicusok szorgalmas olvastatása által kell a növendékeket megtanítani, daczára a latin nyelvért rajongó hirneves jogtanár, Kövy Sándor ellenzésének, mind nagyobb hódítást tesz s kivéve az 1815-től 1818-ig terjedő időszakot, midőn Lónyay Gábor, az új főgondnok kiviszi, hogy a vallástudományon kívül minden tudomány latin nyelven taníttassék, a nemzeties irányú mérsékelt realisták rendszere van alkalmazásban.

A reformátusok többi kisebb gymnasiumai közül az egyik Debreczenhez, a másik Patakhhoz csatlakozik. A lutheráamsok pedig gymnasiumaikban általában a humán és reál irány összeegyeztetésén fáradoznak, de a nemzeti ügynek a magyar nyelv terjesztésével szolgálatot nem tesznek.

Bármily jótékony hatást gyakorol azonban az önkormányzat a protestáns tanügy belső fejlődésére, a protestáns iskolák egyetemes társadalmi, közművelődési jelentőségre még sem vergődhetnek. Kizárólag felekezeti érdekek ápolására vannak utalva, már csak azért is, mert a katolikus szülőknek meg van tiltva gyermekeiket protestáns iskolába járatni. A Rudnay primás által összehívott nemzeti zsinat még megelégednék annyival, hogy a szülőknek tiltassék meg külföldi s főképen a katolikus nevelők és nevelőnők felfogadása.²³ De a helytartó-tanács tovább megy s 1824 február 17-én kelt intézkedésében elrendeli, hogy ő felsége engedélye nélkül, akár nyilvános iskolában, akár odahaza, katolikus ifjak mellett a katolikus tanítók – kivéve a nyelv- és tánczmestereket – nem alkalmazhatók. E szerint a kisebb városokban fennállott vegyes vallású népiskolákból a protestáns tanítók számúzetnek.

Ha azonban ebben az irányban nem lenne is a protestánsok szabadsága megszorítva: különösen a lutheránusok iskolái többnyire sokkal szegényebbek, semhogy az egész ország közművelődésére kiható erőt fejthetnének ki. Jövedelmük nemcsak csekély, de mivel túlnyomólag a hivek áldozatkészsége képezi jövedelmi forrásukat, még nagyon ingadozó is. Ennélfogva elegendő számmal tanárokat nem alkalmazhatnak s még a legszükségesebb taneszközökkel sincsenek fölszerelve.

Ha mégis több eredményt érnek el, mint a többi iskolafenntartó tényezők, ezt kizárólag az iskoláikban uralkodó szellemnek köszönhetik. Kollégiumaik mindmegannyi tudományos és irodalmi központok s egyszersmind összekötő kapcsok a külföldi és a hazai tudós világ közt. A hirneves kollégiumi tanárok egész sora vonzza a központokba azokat, kik a velők való összeköttetést keresik. Debreczenben Budai Ezsaiás, Sárváry Pál, Péczely József; Patakon Kövy Sándor, Szombathy János, Rozgonyi József; Pápán Márton István stb., méltán gyakorolnak nagy vonzerőt nemcsak az ifjúságra, de a tudós körökre is. A gymnasiumok közül különösen azok válnak ki, melyek valamely kollégium alkatrészei.

A protestánsok elemi vagyis nemzeti iskoláira azt a megjegyzést teszi ugyan Schwartner, hogy azoknak legnagyobb része teljesen hátra van ma adva s hogy látásukra egy dessauai philanthropnak vagy egy schnepfenthali növendéknek a szíve bizonyára elszorulna; de azért ezek a rosszul berendezett iskolák – tekintve a protestánsok közt az írni-olvasni tudók nagy számát – mégis eléggé megfelelnek rendeltetésüknek.

1.* Aus Metternich's nachgelassenen Papieren. V. 628.

2.* U. o. III. 62. s. k. I.

3.* Aus Metternich's nachgelass. Papieren. III. 270. s. k. I.

4.* Gr. Dessewffy J. levelezése Kazinczy F.-el. III. 66.

5.* Kazinczy, Pályám emlékezete. Nemz. Könyvtár, III. 137.

6.* Gr. Széchenyi István naplói. 123.

7.* Aus Metternich's nachgelass. Papieren. IV. 246

8.* Tudományos Gyűjtemény, 1820. XI. 35.

9.* Ballagi Géza, A politikai irodalom Magyarországon. 806.

10. * Gr. Dessewffy J. levelezése Kazinczy Ferenczcel. III. 154.

11. * Csaplovics, Topogr.-statist. Archiv. I. 406.

12. * Helyt.-tan. rend. 1820. jan. 11. 1156.

13. * Kurze Beleuchtung d. Nachrichten u. Betrachtungen über die ungarische Nationalsynode vom. J. 1822. 38. I.

14. * Ratio Educationis publicae totiusque rei litterariae per Regnum Hungariae et provincias eidem adnexas. Buda, 1806.

15. * Helyt.-tan rendeletek: 1818 júl. 14. 18,878. – 1820. jan. 25. 1239. – 1821. jan. 9. 90. – 1823. jan. 21. 1008.

16. * Horvát I. naplója. Kézirat a Magyar Nemz. Múzeum könyvtárában. I. 4.

17. * Laskai Sámuel, Az emberi nemzet valóságos culturájáról. 30.

18. * Swartner, Statistik. II., III. 357.

19. * Tud. Gyűjtemény, III. 9.

20. * Kurze Beleuchtung d. Nachricht über die ung. Nationalsynode. 53.

21. * Orsz. levéltár, József nádor titkos levéltára. Acta praesidialia. 1817. VIII.

22. * Geschichte der ev. Kirche in Ungarn. 542.

23. * Kurze Beschreib. d. ung. nationalsynode. 46.

II. FEJEZET.

A közgazdasági élet.

A bécsi udvari kamara gazdálkodása. A sómonopólium. A közterhek. A papirospénz-gazdálkodás és a devalvatio. Metternich és Stadion pénzügyi tervei. Pestmegye a pénzügyi patens ellen. A kormány közgazdasági politikája. Az uralkodó család tagjai és a kormány a mezőgazdaság érdekében. Az állattenyésztés. Példánygazdaságok s a gazdálkodási rendszerek. A jobbágyság helyzete. A katonai teher könnyítése. Az inség. A nyers termelés évi eredménye. A műipari politika. A gyárak. A czéh-kényszer. A találmányi patens. Iparosok és kereskedők. A zsidók. Közlekedés. A kormány kereskedelmi- és vámpolitikája

A mily egykedvűen veszi a nemzet, hogy a kulturális ügyek vezetését kiragadják a kezéből, épp oly csekély ellentállást fejt ki a pénzügyi felségjog kiterjesztésére irányuló törekvések ellen. Csak az évről évre súlyosabbakká váló gazdasági kalamitások ébresztik fel lethargiájából. S midőn világosan áll előtte, hogy e kalamitások egyik főforrása a magyar pénzügyeknek az osztrák pénzügyi rendszerbe való beolvasztása: akkor veszi elő a Corpus Juris fegyverét, hogy azzal az ország elkobzott pénzügyi függetlenségét visszaszerezze.

A mint az országgyűlés elveszti befolyását a pénzügyekre, a magyar pénzügyi hatóságok is lassankint a bécsi udvari kamara exposituráivá válnak. A tárnokmester csak díszes címének viselője, a nélkül, hogy tulajdonképeni hivatásának megfelelőleg akár a királyi kincstár, akár a pénzverés felett a tényleges felügyeletet gyakorolná, pedig még az 1807-diki országgyűléshez intézett egyik királyi resolútióban is biztosítatnak az ország rendei, hogy a tárnokmesternek közjogilag megállapított hatáskörét ő felsége tiszteletben tartja.

Az udvari kamara pedig teljesen alája van rendelve a bécsi udvari kamarának s a törvény világos sérelmével directe csak annyiban érintkezhet a felséggel, a mennyiben feliratait közvetlenül terjesztheti fel hozzá; de már azokra a választ, a resolútiót mindig a bécsi kamara útján kapja meg. Ehhez járul, hogy a magyar udvari kamara mellőzésével a bécsi gyakorolja a kijelölés, illetőleg az ajánlás jogát a kamarai tisztségekre, s természetesen van rá gondja, hogy hivatalokkal ne oly egyéneket jutalmazzon meg, kik a jutalomra hazafiúi érdemeiknél fogva rászolgáltak; a szerződéseket a bécsi kamara köti meg; ez adja bérbe a kincstári javakat; ez ügyel fel a bányákra s akárhányszor megtörténik, hogy a magyar kamarának a bányákra vonatkozó rendeleteit egyszerűen megsemmisíti, a harminczad hivatalokhoz pedig rendeleteket bocsát ki.

S mindez hagyján, ha legalább a bécsi legfőbb pénzügyi hatóság jól gazdálkodnék. De hogy mennyire könnyelműen bánik az ország vagyonával, mutatja például a Hengelmüller-féle haszonbérlet ügye. A csanádi óriás terjedelmű kincstári birtokokat 1820-ban, a honfiak mellőzésével, bérbe adja Hengelmüller Mihály alsó-ausztriai loosdorfi nagybirtokosnak és Ritter József nevű társának – holdankint körülbelül egy forintjával, – 95,000 forintért. A bérlő százezreket fektet ugyan a birtokba; de mivel akkor még az intensív gazdálkodás biztos veszteséggel jár, a bérösszeget oly rendetlenül fizeti, hogy 1824-ben több mint 138,000 forintnyi bérhátralékkal tartozik a kincstárnak. Ennek daczára újból megkötik vele a szerződést és pedig kétszer annyi időre. De csakhamar belefáradván a vállalatba, 1828-ban a szerződés felbontását kéri a kincstártól, s minthogy ez a kérelmet nem teljesíti, perre kerül a dolog és a per csak 1837-ben fejeztetik be oly módon, hogy Hengelmüller özvegyének a bíróság nemcsak az 518,000 forintra menő bérhátralékot engedi el, de ezen fölül 475,000 forintot fizettet neki a kincstár által. A veszteséget súlyosbitja a kincstárra nézve még az a körülmény, hogy a per megindításakor zár alá vett birtok fölszerelvényei a zárlat ideje alatt jórésztben elpusztulnak.

A bányák is áldozataivá lesznek a bécsi kamara kapzsi, könnyelmű és törvénytelen gazdálkodási rendszerének, a mennyiben a jogilag csakis Ausztria terhére képező papiospénz-adósság biztosítékaul lekötötte a magyar bányákat, illetőleg azoknak termékeit, s az évenként kiaknázott aranyat és ezüstöt, a törvény világos tilalma dacára, kiviszi Ausztriába.

A sómonopoliummal szintén súlyos visszaéléseket követ el a kormány.

Daczára annak, hogy az országgyűlés jogai közé tartozik a só árának meghatározása s hogy egy 1807-iki kir. resolúcióban a felség ezt a jogot ünnepélyesen elismeri: már az 1811/12-iki országgyűlés ideje alatt, majd ismét 1815-ben és 1816-ban az országgyűlés megkérdése nélkül a király fölemeli a só árát, egy 1818 szeptember 20-án kelt legfelsőbb rendeletben pedig meghagyja, hogy a sónak 1816 december 17-kétől mázsánsokint két forinttal fölemelt ára pengő pénzben fizetendő.¹ Ezt a törvényteleniséget tetézi azzal, hogy a sóbányászati- és sóárulásból eredő jövedelem megcsönkítésének elejét veendő, a pénzügyi hatóságok önkényének szolgáltatja ki a közönséget. A sómonopolium ellen elkövetett kihágások felett a törvényhatóságok helyett a kamara bíraskodik; a fölösleges sóforrásokat betömik; nemcsak a paraszt, hanem még a nemes ember házába is betörnek a kamarai hivatalnokok, hogy pusztán gyanu alapján ott motozást tartsanak s ha csempészett sót találnak náluk, oly magas pénzbüntetéssel sújtják őket, hogy akárhány közülök koldusbotra jut e miatt, a sószállítás árát a törvény rendelkezése ellenére nem a törvényhatóságok hozzájárulásával állapítják meg.

A sómonopolium illetően kezelése a mellett, hogy az adóterhet óriási mértékben fokozza, a sófogyasztás megszorítására is vezet, káros következményei tehát nem állnak arányban a kincstár hasznával.

A megyék 1823-ban egymásután felírnak a sómonopoliummal üzőtt visszaélések ellen s Bereg, Bars, Zemplén stb. különösen sürgetik a misera plebs contribuens szempontjából a só árának leszállítását,² de sikertelenül.

A kormány József császár példáját követve, – ki a só árát 11 krajczárral azért emelte fel, hogy az utak javításához szükséges költségeket abból fedezhesse, – a jövedelem-többletet, a mi a só előbbi és újonnan meg-állapított ára közti különbözetből ered, részben szintén utak építésére és vízszabályozási munkálatokra fordítja. Így például 1818 november 1-től 1819 október 31-ig a jövedelem-különbözet 79,586 forint 31 krajczárral bécsi értékben s 155,920 forint 29 krajczárral pengő pénzben, s ebből közmunkára kiadtak 185,224 forint 34 krajczárral bécsi értékben s 24,943 forint 8 krajczárral pengő pénzben. Különösen nagyobb összegekkel járult az állam a bécsi postaút befejezéséhez, a Béga-csatorna, a breznai országút, a Tisza és Latorcza átvágásainak építéséhez, a Száva, a Sárviz, az ecsedi láp, a Szamos és Kraszna szabályozásához, a Duna medrének tisztításához stb.³

De a mellett, hogy az állam részéről eszközölt productív befektetések csak akkor tekinthetők igazán olyanoknak, ha nem az adóképeség rovására történnek: a magyar adófizetők azzal a néhány ezer forinttal, a mit a kormány nekik a befektetésekben visszaadott, a só árának kifizetett milliókért nem érezhették magukat kárpótolva.

Kárpótlásukról pedig annyival inkább gondoskodni kellene, mert az, állam, a megye, az egyház, a földesúr úgyszemint erejükön felül megterheli őket.

József nádor, midőn a pénzügyminiszter az adó fölemelését tervezi, egy sajátkezűleg irt kimutatásban állítja össze a köznép, a városi lakosok és a zsidók által viselt közterheket. Az ő számítása szerint ezek a következők: Pengő pénzben a só bruttó hozadéka háromnegyed része 5.625,000 forint, a zsidó türelmi adó 160,000 forint. Folyó pénzben katonai contributio 5.000,000 forint, a verbung költségei 200 000 forint, a 16 szepesi város király-bére 18,527 forint, a megyék házipénztára 6.277,280 forint 50 krajczárral, a városi domesticához hozzájárulás 415,961 forint 34 krajczárral, stola, párbér a katolikus papság részére 780,752 forint 28 krajczárral, az evangélikus papok járuléka 13,031 forint 37 krajczárral, a görög nem egyesült papok járuléka 118,167 forint 56 krajczárral, úrbéri szolgáltatások 983,539 forint 52 krajczárral. Összesen tehát pengő pénzben 5.785,000 forintot, folyó

pénzben 13.967,259 forint kell évenként fizetniük az adózóknak.⁴ Óriási összeg abban a korban, midőn a közgazdasági, politikai és társadalmi viszonyok az adózási képességet a minimumra szállítják le.

Magyarország pénzügyi helyzete azonban semmiben sem tükröződik oly hiven vissza, mint a papirospénz-gazdálkodásban. Ezen a téren megy végbe lassan, jóformán észrevétlenül, az a processus, mely a birodalmi pénzügy eszméjének ad életet.

Midőn 1762-ben Bécs városa a kereskedelem föllendítése végett 12 milliónyi bankóczédulát bocsát ki, senki sem gondol arra, hogy ez a kezdete annak a rendszernek, mely később oly végzetessé válik Ausztriára nézve, sőt még midőn 1785 körül a bankóczédulákat tetemesen megszorítják, Magyarországon akkor sem veszik észre a közeledő veszedelmet, annál kevésbbé, mert magának Ausztriának forgalma emészti fel a papirospénzt. A század elején azonban már 700 milliónyi bankó van forgalomban s a drágaság évről évre fokozódik, dacára annak, hogy a kormány az adók lerovását papirospénzben is megengedi s hogy magasabb bevételi, sőt tilalmi vámok által is igyekszik segíteni a bajon. Már ekkor hozzánk is beszivárog a papirospénz, hogy kiszorítsa a forgalomból az ércpénzt, s hatása az árúk megdrágulásában szintén mutatkozik. Az 1807-iki országgyűlés kifejezi abbéli véleményét, hogy a pénzjegyek nem foglalhatják el a törvényes és valódi pénz helyét; de odáig nem megy, hogy kitiltaná azokat az országból, az Ausztriával szemben kifejlődött közjogi és közgazdasági viszony következtében hiába is tiltaná ki. 1809-ben ismét kitörvén a háború, a papirospénz óriási mennyiségben özönlik be az Ausztriától elszakított tartományokból s a drágaság rohamosan növekszik. 1811-ben, midőn már több mint ezer milliónyi pénzjegy van forgalomban, következik be a válság, a devaluatio, mely a mellett, hogy Ausztria hitelét évtizedekre tönkre teszi, a magánosok háztartásában megmérhetetlen zavarokat idéz elő s tömérdek ember vagyoni bukását vonja maga után.

Az 1811/12-iki országgyűlés magát a devaluatio tényét nem változtathatja ugyan meg s annak pénzügyi és gazdasági következményeit viselni kénytelen, miután a pápens által csak egyszerűen szentesítették az élet által fokozatosan végrehajtott devalvatiót; de igyekszik legalább annyira-amenynyire megóvni az országot azoktól a közvetlen terhektől, a miket a kormány a devaluatio következtében rá akar rakni, s a közjogi momentumok előtérbe tolásával a válságos pénzügyi művelethez való formális hozzájárulását határozottan megtagadja, úgy hogy még az ellen is tiltakozik, hogy Magyarország címerének a váltóczédulákra történt kinyomatásából bárki is az országgyűlés beleegyezésére következtessen.

A folyton tartó háború a pénzjegyek további szaporítását teszi szükségessé még a devaluatio után is, úgy hogy 1813-ban 45 milliónyi anticipationalis czédula bocsátatik ki.

A béke helyreálltával a Magyarországra nézve nemcsak pénzügyi, de még közjogi szempontból is olyannyira veszedelmes rendszert betetőzik. Az 1816 június 1-én kelt pápensben, míg egyrészt az osztrák pénzügyminisztert a birodalmi pénzügy központi organumává avatják, úgy hogy a magyar udvari kamarát is teljesen alája rendelik, másrészt azzal az ígérettel, hogy papirospénzt kényszerfolyammal soha többé forgalomba nem hoznak, elrendelik a papirospénz beváltását; a kulcsot erre nézve úgy állapítván meg, hogy a papirospénz névértékének 2/7-része pengő pénzzel, 5/7-része pedig egyszázalékos állami kötelezvénynyel váltatik be. A beváltással az akkor felállított nemzeti bank van megbízva, melynek bankjegyei nálunk is, mint törvényes fizetési eszközök, jutnak forgalomba s azoknak biztosításául jelzálogilag lekötik a magyar bányák termékeit.

Mindezek a magyar udvari kamara elnökének megkérdezése és hozzájárulása nélkül történnek. Neki egyéb teendője nincs, mint végrehajtani azt a rendeletet, melyet a király a nádorral május 28-án közöl s mely szerint Magyarországon a vámot, az állampénztárba befolyó igazságszolgáltatási, közigazgatási és kamarai díjakat jövőre pengő pénzben vagy a legközelebb kibocsátandó bankjegyekben kell leróni.⁵

A nemzeti bank megkezdvén a pénzjegyek beváltását, annyira megrohanják a pénztárát, hogy a rendelkezésére álló törlesztési alap rövid idő alatt kimerülő félben van. S hagyján, ha legalább a pénzügyi helyzet javulna; de az ezüst árfolyama rohamosan emelkedik, a pénzjegyek értéke ellenben ugyanabban az arányban csökken. Ennélfogva augusztus 18-án a bank a beváltási művelet folytatását abbahagyja. A kormány pedig Metternich elnöklete alatt egy, szakemberekből álló bizottságot nevez ki, melynek feladatává teszi a birodalmi nyomorúságos pénzügyi rendszer megszüntetésére s a teljesen megrendült közhitel helyreállítására javaslatot készíteni. Ez dönt természetesen Magyarország pénzügyi felett is, melyek már most teljesen egybeolvadnak az osztrák pénzügyekkel.

Metternich, rendes szokása szerint, a tanácskozások megkönnyítése végett egy részletesen kidolgozott emlékiratot ad a bizottsági tagok kezébe vezérfonalul.⁶

A feladatot egészen tisztán és helyesen fogja fel, midőn úgy határozza meg, hogy a minden tekintetben hibás pénzrendszer helyett egy szabályos és szilárd pénzrendszer honosítandó meg s ebből a célból intézkedni kell a forgalomban levő, hitelét vesztett papirospénzre nézve, miután ez minden bajnak kútforrása.

Három alternatívát állít fel. Vagy forgalomban tartják leszállítandó névértékben a pénzjegyeket – ez a devalvatio; vagy kárpótlással, esetleg a nélkül, törvény által egyszerre kivonják a forgalomból – ez a törvényes kényszer-törlesztés; vagy önkéntesen és éppen ezért apránként vonják ki a forgalomból – ez a fokozatos törlesztés rendszere.

A devalvatio könnyen és gyorsan vihethető keresztül s a kormány pénztári készletét nem alterálja. De ezt azért tartja aggályosnak, mert egy devalvatio már volt, ez ellen az újabb ellen tehát a közvélemény annyival inkább felzúdulna, mert az első a körülmények ellenállhatatlan nyomása alatt hajtatott végre, míg jelenleg egészen mások a viszonyok.

A kényszer-törlesztésre nézve csupán az a kérdés merülhet fel, hogy a pénzjegyek tulajdonosai kárpótoltassanak-e vagy sem. Az értekezlet tagjai mindnyájan a kárpótlás mellett nyilatkoznak. Abban is megegyeznek, hogy a mennyiben a kárpótlás pengő pénzben nem teljesíthető, a pénzjegyek tulajdonosai kamatozó állami kötelezvényekkel elégíttessenek ki. Helyesen jegyzi tehát meg Metternich, hogy ezt a műveletet kényszer-állósításnak lehetne találókban nevezni.

Végre a fokozatos törlesztésnél is vagy az összes pénzjegy, vagy mint a június 1-én kelt pápens rendeli – a pénzjegyek nagyobb része kamatozó állami értékekkel törlesztetnék. A mennyiben pedig ennél a műveletnél, ellentétben a másikkal, kényszert nem alkalmaznak: ez, Metternich szerint, önkéntes-állósításnak is nevezhető.

Az értekezlet tagjainak véleménye az utóbbi két rendszer közt oszlik meg.

Azt minden tag világosan látja, hogy az államnak jelentékeny összegre volna szüksége a papirospénz törlesztésére szolgáló állami kötelezvények kamatoztatása végett. Metternich számítása szerint ez az összeg 12-15 milliót tenne ki évenként. De a fokozatos, illetőleg önkéntes-állósítás híveinek nem nehéz kimutatniok, hogy ha nem egyszerre vonják be a pénzjegyeket, a kamat-teher sem fog oly súlyosan nehezédni az államra, mint különben.

Metternich az önkéntes-állósítás felé hajlik ugyan, de a helyett, hogy határozottan körvonalozná saját álláspontját, a föltételeket szabja meg, melyektől függ, szerinte, a kérdés eldöntése.

A kényszer-állósítás kivihetősége attól függ, hogy a beváltott pénzjegyekért adandó kárpótlás valódi kárpótlás legyen, vagyis hogy a papirospénz és az annak becslésére szolgáló állami kötvény értéke közt ne legyen különbség; továbbá, hogy a papirospénznek egyszerre, teljes mértékben végrehajtandó törlesztése után elegendő forgalmi eszköz álljon a közönség rendelkezésére, mert különben a forgalomban olyan fennakadás állna elő, mely a közgazdasági élet teljes megsemmisülését vonná maga után; végre, hogy az állam elegendő erővel rendelkezék, a legsürgősebb szükségleteinek fedezésére szolgáló pénzeszközöket – esetleg kényszerrel is – beszerezni vagy bizonytalan időre előlegezni.

De másrésről Stadion pénzügyminisztertől meg, ki az önkéntes consolidálást határozottan pártolja, megnyugtatót kíván Metternich arra nézve, hogy a papirospénz fokozatos törlesztésére nézve már megállapított, valamint jövőre megállapítandó rendszabályok csakugyan végrehajthatók; hogy az operáció félbeszakítás nélkül folytatható s hogy abban az esetben, ha valamely rendszabály időközben elhibázottnak bizonyulna be, az azonnal más, czélszerűbb rendszabályal lenne pótolható.

A pénzügyminiszternek, úgy látszik, sikerül Metternich aggodalmait eloszlatni. Az ő tervét fogadván el az értekezlet többsége, 1816 október 25-én egy újabb pátens jelenik meg, mely a pénzjegyek törlesztése végett egy önkéntes kölcsön fölvételét, az arorozást rendeli el, és pedig oly módon, hogy egy régi 100 forintos kölcsönkötvény és 100 forint papirospénz egy új 100 forintos, 5 százaléknyi pengő pénzzel kamatozó obligatióval cseréltetik ki. A nemzeti bank pedig a pénzügyminiszterrel kötött szerződés értelmében, 1820 elején megkezdí a pénzjegyek olyatén beváltását, hogy 250 forint névértékű papirospénzért 100 pengő forintot fizet.

Midőn erről Stadion a magyar udvari kamara elnökét értesíti, kifejezi egyszersmind abbéli reményét, hogy ily módon a papirospénz fogyni fog a nélkül, hogy a pénzforgalom csökkenne s a forgalom által igényelt fizetési eszközökben hiány támadna. Arra különös súlyt fektet, hogy a művelet végrehajtása körül semmi kényszer nem alkalmaztatik s hogy az devalvációnak egyáltalán nem minősíthető. A kormány tartózkodik a forgalomban levő papirospénz értékének meghatározásától, s mindenkinek saját tetszésétől függ, hogy milyen értéket válasszon. A nemzeti bank egyszerűen csak ajánlatot tesz, hogy a ki akarja, az élet által szentesített értékviszonyok szerint realizálhatja papirospénzét.

A pénzügyminiszter azt a célt tartja szem előtt, hogy a papirospénz a további értékingadozástól megkíméltessek, szabad és akadálytalan lefolyás biztosíttassék számára, a forgalom a kivont értékekért kárpótoltassék, a magánosok a nemzeti bank alapja által fedezett fizetési eszközhöz jussanak, az állam háztartásában egyforma fizetési eszköz alkalmazásával a rend helyreállíttassék. S hogy az életbe léptetett rendszabályok által mindezt el fogja érni, arról meg van győződve. A papirospénz – írja a kamara elnökének – sem a forgalomból ki nem szorúl, sem hirtelen átmenet nem lesz más fizetési eszközre; hanem igenis a piacra vetett papirospénz forogni fog mindaddig, míg jó fizetési eszköz lesz, míg az emberek előnyösnek tartják magukra nézve annak használatát.²

A Stadion terve annyiban csakugyan sikerül, hogy 1827-ig a pénzjegyek óriási tömege 99 millióra száll le a nélkül, hogy a fizetési eszközökben érezhető hiány mutatkoznék; de másrésről a leszállítás arányában növekedvén az államadósság és annak kamatai, a siralmas pénzügyi helyzet mégsem javul meg.

A kormány önkényes gazdálkodása ellen, mely oly súlyos válságba sodorja az egész birodalmat a mily sikertelen volt az országgyűlés tiltakozása, épp oly hatástalan most a megyék föllépése.

Pestmegye rendei mindjárt az új pénzügyi pátens kibocsátása után, 1816 július 8-án kelt feliratukban szemrehányást tesznek a felségnek, hogy nem hallgatva az országgyűlésre, a pénzügyekben az országgyűlés mellőzésével intézkedik, fájdmukat fejezik egyszersmind ki a felett, hogy a törvények megtartását kell ezuttal is sürgetniök, holott „nincs súlyosabb állapot annál, melyben a polgárok nem a törvénytől, hanem a törvények számára kénytelenek kérni védelmet”. Majd a részletekbe bocsátkozván, kifogásolják, hogy a pátens a magyar korona bányáinak hozadékát; melynek rendeltetését az országgyűlés kijelenteti megegyezése nélkül megmásítani nem lehet, a sarkalatos törvények ellenére, egy magán bankintézetnek, a bécsi nemzeti banknak biztosítékul köti le; továbbá, hogy daczára annak, mikép az 1812 augusztus 1-én kelt kir. leiratban az ország lakosai biztosíttatnak, hogy a pénzügyeket szabályozó rendeletek csak a következő országgyűlésig maradnak érvényben: most isméi rendeleti úton intézkednek, a helyett, hogy országgyűlést hívnának össze, s ez által nemcsak a

királyi szó szentségét sértik meg, hanem a magánosok birtokaira és szerződésekből támadt pénzviszonyaikra is kiterjesztik az ingadozást; végre, hogy az egész monarchia pénzügye egyetlen egy magán bankintézetre bízván, a kereskedelemnek a szabad pénzforgalommal szorosan egybefüggő élénksége ettől az egy intézettől tétetik függővé. Panaszos feliratukat annak a kijelentésével végzik, hogy „eleik, midőn a kormányt szabad választás következtében a felséges uralkodóházra ruházták, úgy szerződtek, hogy az ország mindig saját törvényei szerint igazgattassék, e tekintetben is a törvényes útat kell tehát követni s a másként történeteket is a törvényes útra visszaterelni”.

A közvélemény, melyet Pestmegye rendei feliratukban tolmácsolnak, a közjogi sérelmet egészen tisztán látja, de a pénzügyi bajoknak közgazdasági hatására, – a melyet pedig mindenkinek minden lépten-nyomon éreznie kellett, – kevesebb figyelmet fordít.

Ha a pénzügyi kormányzat részéről elkövetett visszaélések és hibák magukban véve is megmérhetetlen anyagi veszteségei rónak a társadalomra: a kormány általános és közgazdasági politikája, a tökeszegénység, a társadalmi előítéletek, a hitel és közlekedési eszközök hiánya, az 1816 és 1817-ben előfordult elemi csapások is stb., mindmegannyi akadályai a közgazdasági élet fejlődésének. „Merő fáradságos haszontalanság – írja Dessewffy Kazinczynak – olyan országban gazdálkodni, hol a békesség károsabb a gazdának, mint a háború; a hol vérontást kell kívánni, hogy vérünk könnyebben mozoghasson ereinkben; a hol napról-napra bizonytalanabb mind a jelenlét, mind a jövő; a hol az igazgatószék a maga javát ellenkezésbe tette az igazgatott hazafiakéval; a hol nincs szorgalmat elevenítő forgandó tőke; a hol tetőtől aljig és tövig organizálva van az uzsora és az antisocialismus.”⁸

Mária Terézia inaugurálja azt a közgazdasági politikát, melynek kikerülhetetlen következménye Magyarországnak közgazdasági tekintetben Ausztriától való függése. Ferencz hűségesen követi a királynő nyomdokait, A mily készséggel ápolja a földművelés érdekeit, épp úgy elkövet mindent, hogy az ipar és kereskedelem ki ne fejlődhessék. Kiindulási pontja, a mire alapítja ezt a politikáját, egészen tetszetős. Magyarországot részint természeti viszonyai, részint földrajzi fekvése egyenesen földművelő országnak praedestinálják, népe is határozott előszeretettel viseltetik a földművelés iránt: a kormánynak tehát kötelessége az ország közgazdasági jellegéhez alkalmazkodni. A cél azonban, a mit az uralkodó ezzel a politikával el akar érni, nem egyéb, mint Magyarország érdekeinek feláldozása az osztrák örökös tartományok javára. S ez annál könnyebben sikerül, mert hatalmas eszköz áll e tekintetben az uralkodó rendelkezésére. A harminczadot ő szabja meg, jöllehet törvényeink szerint ehhez nincs joga s csupán az országgyűlés hozzájárulásával megállapított harminczadból eredő jövedelem felett rendelkezhetnék, és pedig megszabja úgy, hogy Magyarország kénytelen nyers terményeit olcsón eladni Ausztriának s ez utóbbitól drágán beszerezni az iparcikkeit.

A közgazdaság egyes ágai közt szerves kapcsolat állván fenn, egyik a másik nélkül ha eltengődhet is, erőre nem kaphat. Bármily jóakarattal buzgólkodik tehát nálunk a kormány a földművelés körül: fáradozásainak sikere nem áll arányban buzgalmával. Jóakarata pedig annál kétségbevonhatatlanabb, minél bizonyosabb, hogy Magyarország földművelésének emelésével tulajdonképen a német tartományok jóllétét fokozza. A magyar mezőgazdasági termelésnek több vagy kevesebb eredményétől függ ugyanis, hogy az osztrák iparosok olcsón vagy kevésbé olcsón jutnak-e a nyers terményekhez.

Maga az uralkodó, valamint az uralkodó családnak különösen ama tagjai, kik Magyarországon nagybirtokosok, jó példával mennek elől a mezői gazdálkodásban s pártfogásukban és elismerésükben részesítik a földművelés szolgálatában álló egyéneket és intézményeket.

Midőn a király 1820 őszén a magyar fővárost meglátogatja, a sokféle ünnepélyek közt a legfényesebb az, melyet Mayerfy Ferencz szentlőrinczi pusztáján rendeznek.⁹ Az ez

alkalommal felhajtott pompás gulyák, ménesek, disznófalkák és juhnyájukban s a gulyások, csikósok és kanászok színi előadásszerű mutatványaiban, a király látogatásának emlékére Ferencz-halomnak elnevezett dombtetőről gyönyörködnek a felséges pár és a főherczek. Elragadtatásuk annál őszintébb, mert a tiszteletükre rendezett ünnepély Magyarország mezőgazdasági jellegét tükrözi vissza s az ünnepély folyamán báró Orczy Lőrincz által a főherczek részére följánlott díszes kivitelű rézfokost, mesteri fonású szirmos ostort és ritka czifrázatokkal s czafrangokkal ékes dohányzacskót méltán úgy tekinthetik, mint Magyarország közgazdaságának találó symbolumait.

A gróf Festetich György által 1801-ben alapított Georgicont, melynek megnyitási ünnepélyét az tette emlékezetessé, hogy az ott jelen volt József nádor kezébe vette az eke szarvát s néhány barázdát maga szántott fel, – több főherczeg, sőt 1817-ben maga a király is meglátogatja. Appel Károlyt, – ki gróf Hunyady uradalmában az állattenyésztést a lehető legmagasabb színvonalra emeli, – valamint Wittmann Antalt, a mezőgazdaság terén szerzett érdemeik elismerésül, a király magyar nemességgel tünteti ki.

József nádor, – ki az ország legkitünőbb és legszenvedélyesebb gazdái közé tartozik, – a mint 1819-ben átveszi a teljesen elhanyagolt alcsuthi uradalmat, rövid időn olyan mintagazdasággá varázsolja át, melyről a külföldi szakemberek is a legnagyobb elismeréssel nyilatkoznak. Képzett tiszti karról gondoskodik; a munkaerő-hiány megszüntetése végett jó munkásokat telepít uradalmába; az állattenyésztés minden ágát fölkarolja; építkezik, fásít, jó dülő-utakat készítet; fundus instructussal bőven ellátja birtokát s a munkaerő szaporodásával arányban az intenzívebb művelési módot honosítja meg. De legnagyobb gondja van jobbágyságra s az azokra vonatkozó intézkedéseivel megelőzi a jobbágyság helyzetén javító törvényeket. Végrehajtja ugyanis a legelő-elkülönítést, sőt jobbágyságainak egyéb illetőségét is pontosan fölméretvén, átadja kizárólagos használatukra; az úrbéri szolgálatok egy részének teljesítését pedig elengedi nekik. S a mily hatalmas tevékenységet fejt ki alcsuthi uradalmában: épp oly, sőt még nagyobb gondja van a természettől kevésbé megáldott kisjenei uradalmára. Ennek vadvizes, áradásoknak kitett földjét csatornázás, töltésezés, lecsapolás által termőképessé teszi s kisjenei jobbágyságait épp úgy boldogítja, mint az alcsuthiakat.

Az uralkodó háznak egy másik tagja, Albrecht szász-tescheni herczeg, – ki felesége, Mária Terézia leánya után jutott Magyar-Óvárhoz, a mellett, hogy kitűnő uradalmi kormányzójának, Wittmann Antalnak tanácsára 1818-ban uradalmában gazdasági tanintézetet állít fel, a kedvezőtlen talajviszonyok daczára, vasszorgalmával és áldozatkészségével szintén példány-gazdaságot teremt. A Hanság vizét lecsapoltatván, a mocsarak helyén buja réteket és szántóföldeket varázsol elő; a mesterséges rétöntözéssel ő tesz legelőször az országban kitűnően sikerült kísérletet; a faszegény vidéket fával ülteteti be stb.

A magyar-óvári uradalom jobbágyságai épp oly megelégedettek, mint a József főherczegéi; de míg az utóbbiak József főherczegnek köszönhetik kedvező sorsukat, az óváriak már 1770-ben, az úrbér behozatalakor, Mária Krisztinával olyan szerződést kötnek, mely a formális úrbéri terhektől fölmentvén őket, annyi kedvezményt biztosít számukra, amennyit az egész monarchiában sehol nem élveznek a jobbágyságok, s éppen ezért, midőn az 1836-diki úrbéri törvények végrehajtásáról van szó: Wittmann uradalmi igazgató – igen helyesen – azt az álláspontot foglalja el az uradalom jobbágyságaival szemben, hogy azokra az említett törvények jótéteményét egészen fölösleges kiterjeszteni.¹⁰

A kormány szintén nagy gondot fordít a mezőgazdaság minden ágára de különösen sokat tesz és nagy áldozatokat hoz az állattenyésztés érdekében. A gazdák a juhtenyésztést kedvelik leginkább, mert ez jár aránylag a legkevesebb tőkebefektetéssel s rövidebb idő alatt nagyobb hasznot hajt mint bármely más ága az állattenyésztésnek. Juh-tartó gazdák – különösen Fejérmegyében az ú. n. birkások – potom áron bérbe veszik a latifundiumokat s hatalmas juhnyájakkal árasztják el. De a legszebb juhnyája van az országban a magyaróvári főherczegi uradalomnak, s mintaszerű juhtenyésztést űznek az uralkodó család holicai

uradalmában is. Kazinczy Ferencz a juhtenyésztés segélyével akar adósságaiból kigázolni s barátjának, gróf Dessewffy Józsefnek is melegen ajánlja a juhászat felkarolását, azt írván neki, hogy „legnagyobb reménye a mezei gazdának most a res pecuaria s ezek közt a söre s a juh; neked nagy határaid vannak; ha jó embereid vannak e mellett, lehetetlen, hogy ne nyerj.”¹¹

Nem a kormányon múlik, hogy az állattenyésztésnek ez az egyoldalúsága megszűnjék. A marha- és lótenyésztés ügyére, – mely utóbbi vezetését nálunk a múlt században vette az állam kezébe, – most is különös gondot fordít a kormány. A lótenyésztőket jutalomban, sőt adómentességben részesíti, lóversenyeket rendez, ménokról gondoskodik.

Már 1798-ban a nádor elnöklete alatt egy vegyes bizottságot küldenek ki a végből, hogy a lótenyésztés fejlesztése végett szükséges intézkedésekre nézve tegyen javaslatot, s a bizottság, – melynek a kiválóbb gazdák közül tagjai Festetich György gróf, Almássy Ignác, Károlyi Antal gróf, Podmaniczky László báró, Karácsonyi Lázár, Lukácsy György és Miklós stb., – tanácskozási alapul Csekonics ezredes munkálatát fogadván el, ajánlja a többi közt, hogy a katonaság számára a lovakat méltányosabb áron szerezze be a kincstár; hogy ujíttassék fel az 1777-iki rendelet, mely szerint az a paraszt, ki jobb fajta lovat produkál, adókedvezményben részesítendő; hogy minden évben a Medárd-napi vásárkor lóverseny rendeztessék, melyre a kincstár ötszáz forint jutalmat tűzzön ki; hogy lótenyésztési főfelügyelők neveztesse ki, kik a megyék által választott vagy választandó felügyelőkkel szemben az ellenőrzést gyakorolnák; azt ellenben, hogy a külföldi lovakra magasabb beviteli vám vettessék ki, a commissio nem tartaná helyesnek, mert ez által a nemesebb fajtájú lovak behozatala nehezítettnek meg.¹²

Igaz, hogy ezekre a javaslatokra, melyek jóváhagyás végett már 1801-ben fölterjesztetnek, a felség csak húsz év múlva válaszol;¹³ de a lótenyésztés ügyét ez alatt az idő alatt sem hanyagolják el. A kormány a siralmas pénzügyi viszonyok miatt kénytelen a bizottság által szóba hozott reformokat halogatni, sőt részben mellőzni, s az állami tevékenységet, mely a kincstár részéről áldozatokat igényel, a legszűkebb térre szorítván, a gazdákat igyekszik rábírni, hogy az állam szerepét vegyék át. 1817-ben a két állami ménesen, a mezőhegyesin és bábolnain kívül, – melyeknek szervezése és vezetése körül különösen kitünteti magát Csekonics ezredes, – valamint az uralkodó család tulajdonát képező nyitramegyei kopcsányi ménesen kívül, 40 nagyobb magán-ménés van az országban, s azokat a gazdákat, kik méneseikkel s általában a lótenyésztés terén nagyobb eredményeket érnek el, különösen Viczay grófot, Wenckheim József bárót és Hunyady grófot a felség 1820-ban elismerésével jutalmazza.¹⁴ Ez utóbbi rendezi 1815 május 1-én a monarchiában az első lóversenyt; de a sopronmegyei csepregi parasztok közt már régebb idő óta szokásban van, hogy pünkösdi hétfőjén a maguk módja szerint lóversenyt tartanak s a nyertes ló gazdáját községi jutalomban részesítik.

A marhatenyésztés legnagyobb akadályának, a marhavésznek megszüntetése végett a kormány újabb és újabb egészségügyi rendszabályokat léptet életbe, s ha a marha-állományt a járványok mégis ijesztő mérvben, pusztítják, ezért a kormányt csak annyiban terhelheti felelősség, a menyinyiben végrehajtó organumai nem eléggé megbízhatók; de különben a kalamitás legyőzésére az akkor még fejletlen állatorvosi tudomány nem is tudja kijelölni a szükséges eszközöket.

A mezőgazdaság és állattenyésztés fejlesztésére irányzott állami tevékenységgel összhangban van annak a néhány, többnyire nagybirtokú mágnásnak és szakképzett gazdának a működése, kik részint példaadással, részint intézmények által az észszerű gazdálkodásnak minél szélesebb körben való terjesztésén fáradoznak.

Az alsóuthi, kisjenei és magyaróvári uradalmak méltó versenytársai Festetich György gróf keszthelyi, Hunyady József gróf úrményi, Lilien József báró ercsi uradalmi, Csapó Dániel tengelicz-pusztai birtoka Tolnamegyében. Annak a gazdának, a ki a jószágrendezéssel, az intensivebb művelési módokkal tisztába akar jönni, a ki külföldi növényeket akar

meghonosítani, a ki meg akarja ismerni az istállózással összekötött intenzívebb állattenyésztést, nem kell többé Angliába vagy Svájcba utaznia, elég, ha az említett birtokok közül valamelyiket meglátogatja, vagy ha valamely kitűnő gazdatársához fordul tanácsért, a milyen például Appel Wittmann, Nagyváti János, a Festetich gróf hű munkatársa, Schams Ferencz, az, okszerű szőlőművelés meghonosítója stb.

De a gazdasági szakértelem nagyobb mérvű fejlesztéséhez hiányzanak szükséges tényezők. Már a múlt század második felében egyenesen elrendelte a kormány, hogy minden nagyobb megyében legalább egy gazdasági egyesület alakíttassék; de a mint akkor nem volt ennek a rendeletnek jóformán semmi fogantatja, úgy a jelen század első negyedében sem képes a kormány a gazdasági egyesület eszméjével megbarátkoztatni a földbirtokos osztályt. A kormány ösztönzésére 1820-ban alakult nógrádi gazdasági egyesület s a juhtenyésztés előmozdítása céljából 1821-ben alakult tolnai gazdasági küldöttség rövid ideig állnak fenn és semmi nyoma működésüknek.

Elég szép eredményt mutat ellenben fel a Festetich György gróf Georgicon s a magyaróvári szakiskola. Amaz nemcsak az iskolai oktatás által, hanem a helikoni ünnepélyek rendezésével is terjeszti a gazdasági szakismereteket. Ezek az ünnepélyek kicsinyben hasonlítanak a római cerealiákhoz. A nemzeti költészetre csekélyebb a hatásuk, mint a hazai mezőgazdaságra, a mennyiben kiemelkedő momentumait képezik: az intézet növendékeinek vizsgálja, megjutalmazása; az újabban fölfedezett gépekkel és gazdasági eszközökkel való kísérletek s azok a vitatkozások gazdasági szakkérdések felett, melyeknek eredményét „Georgiconi Kalász-füzér” cím alatt nyilvánosságra is bocsátják.

A magyar gazdák olvasási kedvének, tudvágyának fölbresztése végett Pethe Ferencz 1814-ben megindítja a „Nemzeti Gazda” című szaklapját s az akkori viszonyokhoz képest van is elég nagy olvasóközönsége. Négy és fél év után sem előfizetők hiánya miatt szünteti meg lapját. 1823-ban Angyalffy Mátyás, a Georgicon egyik jeles tanára, ad ismét „Mezei gazdaság barátja” cím alatt egy hetilapot az olvasni vágyó gazdák kezébe.

A kormány és egyesek törekvéseit azonban ha egy vagy más irányban némi siker koronázza is, egészben véve a mezőgazdaság körében szembe-tűnő haladás nem észlelhető. A hűbéri intézmények, a tőkehiány, a nép alacsony műveltségi foka s a földbirtokos osztály hagyományos, merev conservatismusa útját állják a reformoknak.

Az uradalmakban épp oly rosszul gazdálkodnak, mint a középirtokon. A mágnások külföldön keresik a szórakozást, mit itthon nem találnak meg; kastélyaik – éppen úgy, mint a spanyol és olasz s mint a forradalom előtt a francia földbirtokosok kastélyai – üresen állnak; birtokaikat bérbe adják s az áldott földeken, melyek arany-kalászokat teremhetnének, juhok legelnek. Az absentismus annyira lábra kap, hogy az aristocrazia, mint említők, már csak ennek következtében sem töltheti be társadalmi és politikai hivatását. A mily veszteség a nemzetre nézve, hogy a születésüknél, vagyoni viszonyaiknál és műveltségüknél fogva vezérszerepre hivatottak nem törődnek vele: épp oly hátrányos a dynastiára nézve, hogy a népszerűtlen aristocraziának mint közvetítőnek semmi hasznát nem veheti. A veszteség súlyát azonban egyik fél sem érzi. A nemzet, apró érdekkörökben szétmállva, nemzeti nagy ideákért nem tud lelkesedni s így észre sem veszi, hogy aristocraziája nem áll a maga helyén, az udvarnak meg, mely a nemzet érdekeivel még kevésbé törődik, mint maga a nemzet, nem közvetítőkre, hanem engedelmes szolgákra van szüksége, kik intentióit végrehajtják, s ilyeneket fölös számmal talál a magyar mágnások közt.

A köznemes abban különbözik a mágnástól, hogy az extra Hungariam non est vita elvét vallja; de különben épp oly rossz gazda, mint ez More patrio szántogatja az ősi birtokot; minden újítástól idegenkedik, mert azt tartja, hogy azokkal az eszközökkel, azzal a tőkével és munkaerővel, a mikkel ősei megéltek, ő sem fog éhen halni, s a mint nem változtat a hagyományos gazdálkodási rendszeren: ama szokásokban és erkölcsökben is conservatív,

melyeket az ősi birtokkal együtt örökölt s melyek legfőbb okai valának annak, hogy öröksége nem volt nagyobb.

Az uradalmakban épp úgy, mint a kisebb gazdaságokban a szántóföldek a folytonos szántás miatt el vannak csigázva; a termelés kizárólag a gabona-fajokra szorítkozik, s minthogy a vetőmag gyommal van tele, minthogy még a buza alá sem szántanak többször, mint egyszer, a vonós marha pedig hitvány, a fundus instructus tökéletlen s a legszükségesebb gazdasági épületek is hiányzanak: ennél fogva az eredmény sem kielégítő, s a gabona még a jobb termésű években sem ad többet három-négy szemnél. Legelő van bőven, de kopár és kiégett. A rét annál kevesebb, s a mi van, elvadult és csak egyszer használható. Az erdők vagy ki vannak pusztítva, vagy teljesen megrongáltak s a kiirtott erdők helyét bozóttal benőtt vadon foglalja el.

A rossz gazdálkodás káros hatását természetesen, nálunk is épp úgy, mint egész Európában, fokozza az a körülmény, hogy a jobbágyság szolgáltatja a munkaerőt, az a jobbágyság, mely jogilag bármiképen is van szervezve, a mennyiben sorsát nem a törvény, hanem a földesurak önkénye dönti el, ösztönt és kedvet a munkához nem érezhet.

A jobbágyságnak azonban két kategóriáját kell megkülönböztetni. Az; egyikbe tartoznak az u. n. contractualisták, a másikba az úrbéresek: Amazok még az úrbér behozatala előtt földesuraikkal kötött szerződéseik értelmében csaknem teljes tulajdonjogot élveznek, sőt még a regálékát is gyakorolják s csak abban különböznek a királyi városok polgáraitól, hogy közvetlenül nem a király, hanem a földesúr jurisdictiója alatt állnak. Ezek jogviszonyaira nézve ellenben az urbarium az irányadó. Úgy de mivel az urbarium végrehajtása különböző helyeken, sőt még ugyanazon megyékben is különbözőleg történt: az úrbéresek helyzete sem mindenütt egyforma.

Igaz ugyan, hogy különösen a bánáti és a szlavóniai úrbéresnek jó dolga van s földesurát méltán tekintheti atyjának és jótévőjének; az is igaz, hogy a magyar jobbágyság általában nagy előnyben van az osztrákkal szemben, a mit Csaplovics azzal bizonyít, hogy Ausztriából évenként sokan vándorolnak Magyarországra, míg ellenben a terméketlen és sűrű népességű felvidéki vármegyékből a szomszéd, termékeny és gyér népességű Morvaországba egyáltalán nem, vagy a legritkább esetben vándorolnak ki az emberek;¹⁵ de azért a magyar úrbéresek nagy többségének is elég oka lehet a panaszra.

A felvidéki tót jobbágyság sovány földjének terméséből csak tengődik; földesurát vagy soha sem látja, vagy ha igen: rossz bánásmódja miatt szenvedni kénytelen, s így kétszeresen érzi azokat a terheket, miket földesurán kívül részint az állam, részint az egyház ró vállaira. Ha mégis lemondással viseli az élet keresztjét, ennek oka az, hogy – miként Dessewffy József gróf írja – „annyi tűrő erő van benne, mint a magyarban cselekvő.”¹⁶

„Mi fáj neked leginkább – kérdi Dessewffy gróf egy sétája alkalmával a bártfai tót paraszttól – papod, földesurad s a vármegye részéről?” „A pap részéről – feleli a paraszt – az, hogy fizetni kell a temetésért; a földesuráról az, hogy sohasem lakik köztünk; a vármegye részéről pedig, hogy nem sorra vagy sorsra szedi fiainkat katonáknak és hogy sokkal kisebb áron veszi be a zabot a katonaság számára, mint mi azt a piacon venni kénytelenítettünk.” „De hát – kérdi tovább Dessewffy – nem pótolták-e ki e kárt a mult drága esztendő, a midőn életedet, vásznadat, gyolcsodat oly drágán eladhattad? Hát gyakran nem olcsóbban veszed-e a piacon zabodat, mint a hogy azt a vármegyének kell adnod?”

„Látszik – úgymond a paraszt – hogy az úrnak messzi esik lakása. E környék merő erdőség vala. Eleink irtották. Ezt akkor senki sem akadályozhatta, mert elég erdőség volt. Az irtott földekben jó a termés az első esztendőben, míg a záporok a jó földet le nem mossák; de később annyi sem terem, a mennyit a szoros szükség megkíván. Tudja az úr, minő drága volt a marha, a trágya szükibe kelle hátramaradnunk. Ehhez járul, hogy a földeket többnyire úgy mérték ki a szegény parasztnak, hogy szélire harántékosan nem szánthat. Az onnan felülről lejtősen vagy meredeken leszántott barázdák tehát nemcsak hogy nem tartóztathatják fel a

hegyekről ömlő záport, sőt igen hamar vizárkokká is válnak s a szántóföldeket megrontják, elsundítják és terméketlenekké teszik”.¹⁷

Ha azonban a paraszt még úgy meg lenne is elégedve a sorsával s ha ennél fogva meg volna is az ösztöne a munkára: a munkaerő-kalamitást a munkás kéz hiánya szükségképpen előidézné. A különben is gyér népességet a háborúk és az elemi csapások megtizedelik, úgy hogy még az extensiv gazdálkodási rendszer is nehezen és tökéletlenül vihető keresztül. Pedig a kormány, a mennyire a pénzügyi viszonyok engedik, úgy a háború következményeit, mint az aszály és vizáradások által okozott inséget enyhíteni igyekszik.

A háború bevégeztével, 1815 októberében, a király elrendeli ugyan 15,000 ujoncz állítását; de a nádor közbenjárása folytán rendeletét visszavonja.

A nádor fölterjesztésében figyelmezteti a felséget, hogy 1814–15-ben, midőn a haza megvédéséről volt szó, a nemzet a kívánt 60,000 ujonczot csaknem egy szálíg előállította; de ma, midőn a győzelem után a béke immár helyreállt, a productiv munkától elvont kezeket ismét vissza kell adni a productiv munkának, annyival inkább, mert az ország egyes vidékein a hatóság, ha a legnagyobb erélyt fejtí is ki, nem lesz képes annyi katonát előteremteni, a mennyit követelnek tőle, azután meg elegendő tiszt és altiszt sincsen, s így a nagyobb számú legénység kellő kiképzéséről gondoskodni alig lehet: a minek bizonyosságául fölemlíti azt a tényt, hogy a magyar lovas-ezredeknél most is vannak két-három éves ujonczok, kik még lovon nem ültek. A katonaság szaporítása által tehát a kincstár, melyet pedig ugyancsak kímélni kellene, megterhelhetnék a nélkül, hogy honvédelmi szempontból ez az intézkedés bármiféle előnnyel járna; az ország pedig újabb csapással sújthatnék, a mennyiben a földműveléstől elvont munkás kéz arányában csökkenne a nemzeti productio, s így emelkednék a productumok ára.¹⁸

A nádor mindenekfelett a földművelés érdekeit tartja szem előtt, midőn nemcsak hogy ellenzi a katonaság szaporítását, hanem a hadsereg béke létszámának leszállítását sürgeti. S Rajner főherczeg, ki a táborban tartózkodó császárt helyettesíti, 1816 április 29-én a felség parancsára csakugyan felfüggeszti az ujonczozást, beleegyezik egyszersmind, hogy a katonák egy része szabadságoltassék.¹⁹ Azokban az instructiókban, melyeket Schwarzenberg herczeg, az udvari hadi főtanács elnöke, a nádor és kancellár véleménye alapján, a katonák szabadságolására nézve úgy Magyarország, mint külön Erdély számára kidolgoz, világosan ki van fejezve, hogy a szabadságolás egyes törvényhatóságok kérésére egyenesen a munkaerőkalamitás megszüntetése végett történik.²⁰

Az elemi csapások s az ezek nyomában járó éhínség és járványok – mint említők – szintén nagy pusztítást visznek végbe a népesség létszámában. Az 1816-ik év őszén az alispánok egymásután jelentik a helytartó-tanácsnak, hogy megyéjük lakosságát a rossz termés következtében a legnagyobb inség fenyegeti. Direct segílyt kérnek tehát az adófizetők részére. Kérlik egyszersmind, hogy a katonaság élelmezését és ellátását a kincstár vegye át.²¹

S a felség november 10-iki leiratában, habár figyelmezteti is a hatóságokat, hogy az adófizetőket ne kecsegtessék azzal a reménnyel, hogy a kormány segítni fogja őket, hanem gondoskodjanak lehetőleg saját erejükből szegényeikről: mégis számos intézkedést tesz az inség enyhítése végett.

Igy nevezetesen mind a tizenkét lovas-ezredet ott hagyja ugyan Magyarországon, jóllehet a törvényhatóságok kettőnek áthelyezését kérik; de viszont elrendeli, hogy arányosabban osztassanak azok szét a megyék közt s hogy a katona ugyanazt a kenyeret egye – ha egyáltalán ehető, a mivel a szállásadó táplálkozik. Minthogy pedig a katonaság ellátása azért olyan terhes, mivel sem concurrentialis, sem deperdita-alap nincsen, ismételve utasítja a dicasteriumokat, hogy ezeknek szervezésére vonatkozólag készítsék el javaslatukat. Élelmi szerek beszerzésére a kormányt nem utasíthatja, hanem a magán-vállalkozók buzdítása végett 1817 július végéig a beviteli vámokat megszünteti. Ezeken kívül elrendeli, hogy egyes kivételes esetekben a kincstár az inségeseknek előlegeket adjon, a mint adott már a

zágrábmegyeieknek; hogy a kamarai és alapítványi uradalmak saját inségeseiket segélyben részesítsék, s ha fölösleges élelmi cikkel rendelkeznének, folyó áron adják el azt a szűkséget szenvedő megyéknek; hogy a katonai örvidéken állomásozó katonaság részére az élelmi cikkek lehetőleg ne Magyarországon szereztessenek be; hogy a királyi városok előljárói saját szegényeiket a nélkülözhetetlen fogyasztási cikkekkel lássák el. Elvárja végire a jobbmódú nemesektől, hogy a szegényebb nemességet segíteni fogja.²²

Az állam, melynek pénztára üres, a humanitárius terhek nagyobb részét természetesen kénytelen a társadalom vállaira tolni át. A király most is, mint minden hasonló alkalommal, őszintén bevallja, hogy a kincstár emberbaráti célokra nagyobb mérvű áldozatokat nem hozhat. Midőn 1817-ben a bécsi nőegylet mintájára, a nádor nejének, Hermina főherczegnőnek védnöksége alatt, Pesten és Budán a házi szegények és szűkölködők segélyezésére nőegylet alakul, ennek a nádor által készített s a felség által jóváhagyott alapszabályait a nádor azzal vezeti be, hogy „a hazának tesz nagy szolgálatot, a ki legalább részben elvégzi azt, a minek teljesítésére az állam most nem képes.”²³

Az inségben szenvedő nép nem kívánhat többet az államtól, mint a mit tesz. A jóakarát semmi esetre sem hiányzik a kormánytól, hogy a különben is csekély munkaerő pusztulásának elejét vegye.

A gyér népesség, a rossz gazdálkodás s általában a kedvezőtlen viszonyok daczára a nyers termelés átlagos évi eredménye mégis jelentékeny, miután az ország, a természet által megszabott jellegéhez híven, csaknem összes productiv erejét és képességét a nyerstermelésben összpontosítja.

Magyarországon 1816-ban a szántóföld, 1200 négyszögöllel számítva, 11.103,196 hold. A művelés alatt álló szántóföld évi átlagos gabonatermését holdankint 10 pozsonyi mérőre, s így összesen kerek számban 74 millió mérőre, egyéb termését 6 millió mérőre becsülik.²⁴ Hogy ez aránylag még elég tűrhető eredmény, mutatja az, hogy kerek ötven évnek kell eltelnie, míg ez az eredmény megkétszereződik. A kukoriczát különösen a temesi bántásban termesztik nagy előszeretettel. A négy millió holdnyi szőlőterületen középértékű évben állítólag 40 milliónyi értéket termelnek. A dohánytermelés 300 ezer mázsányi évi eredménye folytonosan emelkedőben van.²⁵

Ezek a statisztikai adatok – megbízhatatlanságuk daczára – elég híven visszatükrözik az ország közgazdasági jellegét; a mezőgazdaság sötét képére azonban kevés fényt árasztanak, miután nem bizonyítanak a mellett, hogy a természet bőkezű adományait Magyarországon kellőképen kihasználják. De ha a gazdák, földbirtokosok még kétszer annyit termelnek is, mint a mennyit tényleg termeltek, minthogy terményeik értékesítésében a kezük meg van kötve: nem boldogulhatnak. Még a legjobb és legvagyonosabb gazda is saját zsírában ful meg. Dessewffy József grófnak például kitűnően rendezett gazdasága van; szérűs kertje – mint Kazinczy írja – tágasabb, mint az a hely, a hol Kassa fekszik, tele van gabonaasztagokkal, kazlakkal, granáriuma étellel; bora bőven terem; marha-állománya ritkítja párját; ő maga gondos gazda, nem veszteget. „És még sincs pénze!” kiált fel Kazinczy, s hozzáteszi, hogy „mit adna Szent-Mihály Németországban!”²⁶

Ha a mezőgazdaság a kormány jóakarátú gyámkodása és támogatása daczára sem emelkedik a fejlődés magasabb fokára: mennyivel kevésbé erősödhet meg a kormány közgazdasági politikájában elnyomatásra kárhoztatott, a czéhek által megbénított s a társadalmi előítéletek nyomása alatt álló műipar.

A kormány éber gonddal ügyel rá, hogy egyik vagy másik iparág, egyik vagy másik ipartelep nyakára ne nőhessen az osztráknak. A vám az az általános fegyver, melylyel a magyar ipar versenyképességét tönkre teszi; de ugyane célból a korlátozó rendszabályok mindenféle nemét és alakját kitalálja és alkalmazza. A selyemgyártás például – daczára annak, hogy a nyers selyem termelésére, mint a mezőgazdaság egyik ágára, gondja van a kormánynak, s már a század elején az udvari hadi főtanács rendeletére a határörvidéki ezredek

selyemhernyó-tenyésztéssel szép sikerrel foglalkoznak – nem izmosodhat meg; a Valero gyárát kivéve, a selyemgyárak egymásután megbuknak; mert a század elején az udvari kamara elrendeli, hogy a kamara által beváltott nyers selyemből csak 60 mázsát kaphatnak folyó áron a magyar gyárosok, a többi pedig árverés útján adatik el, a minek következtében a magyarországi nyers selyem nagy része a bécsi gyárakba vándorol.

A műipari politika hatása abban nyilvánul, hogy az ipartelepek csaknem kizárólag a belső szükséglet ellátására szorítkoznak s még erre sem képesek. A gácsi posztógyár vagy a szepességi vászon-készítők productumai annyira kapósak idehaza, hogy alig győzik a munkát; de azért, ha valakinek finomabb posztóra vagy vászonra van szüksége, Ausztriába megy érte; sőt a holicsei királyi majolika- és porcellángyárban, tehát idehaza készített s évenként körülbelül 200,000 forintot képviselő gyártmányokat is Bécsben raktározzák el s onnan hozzák vissza egy részét az országba. A bőrgyárak szintén sokat termelnek a belső forgalom számára, így például Dessewffy grófnak a kormány által 1823-ban még bizonyos kiváltságokban is részesített sárosmegyei fintai bőrgyára; de a mellett, hogy a nyers anyag egy részét Ausztriából kénytelenek beszerezni, miután az ausztriai nyers bőr jobb a hazainál, finom bőroket sem képesek előállítani, éppen úgy, mint a 41 papírmalom jóformán kizárólag durvább papiros készítésére szorítkozik. A nyitrai sassini pamutszövet-gyár évenként 60,000 darab 16 rőfös szövetet, a fiumei és sopronmegyei cukorfinomító gyárak 1200 mázsás cukorlisztet, az ujlaki likőr-gyár 300 akó szeszes italt termelnek évenként;²⁷ de mindez vajmi csekély eredmény a piac igényeihez képest.

Annak a politikának a keretébe, mely a műipar terjeszkedését az ország határain túl nem engedi meg, sőt még eme határokon belül is megszabja annak korlátait, – természetesen egészen beleillik a czéh-kényszer. Nem is jut eszébe a kormánynak ennek kötelékén tágitni. Az 1813 április 6-án kiadott „generales articuli caehalesa”, melyeknek alapján minden czéhnek át kellett dolgoznia a maga rendszabályait, de a mely articulusok végrehajtásához a törvényhatóságok a kormány sürgetésére csak 1815-ben fognak hozzá, – a czéhkényszer jóformán érintetlenül hagyják s csupán bizonyos czéhbeli visszaélések orvoslására és közbiztossági intézkedésekre terjeszkednek ki.

A kormány célja az új iparrenddel nem az, hogy a műipar fejlődésének lökést adjon, hanem hogy rendet csináljon az iparosok közt s ily módon velük szemben is megszerezze a köznyugalom biztosítékait.

E célból mindenekelőtt szigorúan megszabja a qualificatiót. A legénynek legalább három évig vándorolnia, azután remekelnie kell, hogy mesterré avassák. De a szigorún kezelt útlevél-rendszer a mesterlegényre nézve a világlátást megnehezíti. Ismét és ismét meghagyja a kormány későbbi rendeleteiben a törvényhatóságoknak, hogy a mesterlegényeket utasítsák, hogy mielőtt külföldre mennének, útlevélért a helytartó-tanácsához vagy udvari kancelláriához folyamodjanak s folyamodványukban jelezzék, hogy hol és meddig szándékoznak tartózkodni.

A remeklés körül elkövetett zaklatások megszüntetése végett az aniculusok elrendelik, hogy minden legénynek, ki a föltételeknek eleget tesz, meg kell engedni a remeklést; hogy a czéhek helyett esetleg a közigazgatási hatóság is adhat engedélyt a remeklésre, sőt kivételesen egyeseket föl is menthet ez alól; hogy a közigazgatás a remek bírálatával a czéhen kívül álló iparosokat is megbizhatja; hogy a remeklés alkalmával vendégeskedni nem szabad.

A rendzavarás és kihágások meggátolására és megbüntetésére különös gondja van a kormánynak. Ennélfogva megtiltja, hogy a legények az éjszakákat a műhelyen kívül töltsék; hogy a „blauer Montag”-ot megtartsák vagy a munkát hétköznapi napokon félbeszakítsák; hogy egyik a másikat mestere ellen izgassa; hogy a munkát önkényűleg megszüntessék; továbbá, hogy a mesterek összebeszéljenek az iparcikk árának fölemelése végett; hogy akár a mesterek, akár a legények a törvényes többség iránt az engedelmisséget megtagadják.

Van ugyan a czéh-szabályzatnak egy-két pontja, mely a czéh-kényszeret valamennyire enyhíti, például az egyik pont „örökösen eltörli” az ugyanazon városban működő mesterek számának megszorítását; egy másik megengedi, hogy faluhelyen az uraság engedelmével kontárok is folytathatnak mesterséget; egy harmadik a mester özvegyét fölhatalmazza, hogy egy ahhoz értő legénynyel elhunyt férje üzletét folytathatja: de ezek az engedmények – kivéve az utolsót – a mellett, hogy nem újak, mert már az 1806-iki czéhszabályzatban bennfoglaltatnak, a műipar szabadabb mozgását csak nagyon kis mértékben segítik elő.

A czéhkényszerrel szemben csupán az 1822 márczius 12-én kelt találmányi pátens tesz számba vehető engedményt.²⁸ A szabadalmazott ipar a czéhek korában mindenütt emancipálva van a czéhek hatalma alól. Nálunk is kimondja a pátens, hogy a feltaláló, találmányának teljes kihasználása végett, műhelyeket állíthat s ezekben munkásokat alkalmazhat, továbbá bárhol a birodalomban raktárakat rendezhet be, szabadalmi jogának gyakorlását bárkinek átengedheti, haszonbérbe adhatja s találmányára külföldön is szerezhethet szabadalmat. De a mennyiben a pátens szerint a Magyarországon és Erdélyben kiadott szabadalomlevél érvényes Ausztriában is és megfordítva: a szabadalmazott iparnak a czéhkényszer alól való fölmentéséből az osztrák ipamag legalább is annyi haszna van, mint a magyarnak.

A kormány önmagával jönne ellenkezésbe, ha Magyarország érdekei szempontjából jelentékenyebb concessiókat tenne a műiparnak. De még-ha erre a következetlenségre rászánja magát, ha közgazdasági politikájának irányát megváltoztatja is: alig lendíthet valamit a közgazdaság amaz ágain, melyek iránt a nemzet határozott ellenszenvvel vagy előítélettel viseltetik.

Az ipar és kereskedelem nagyjából idegenek kezében van. Bármennyire túloz is Schwartner, midőn azt írja, hogy a magyarok, ha büszkeségükkel egyáltalában össze tudják egyeztetni, hogy mesterségre adják magukat, legfőleg csizmadiák, szabók vagy gombkötők lesznek,²⁹ az tény, hogy a magyarságból csak kézművesek kerülnek ki s ezek is a helyi piac számára, vagy legfőleg a közeli vásárookra dolgoznak. A legnagyobb országos vásárokon: a pestin, ahol a forgalomba bocsátott árúkészlet értéke minden egyes alkalommal átlag 16 millióra, sőt még többre is rúg,³⁰ és a debreczenin, valamint a legnagyobb állatvásárokon: a pestin, debreczenin, kecskemétin, sopronin, váczin és győrin, a magyarok többnyire csak mint vevők szerepelnek. A felvidéki tót házi iparral foglalkozik, mert földje vagy egyáltalán nincs, vagy nincs annyi, amennyiből megélhetne, s az otthon készített gyolccsal, vászonnal, csipkével, olajjal bebarangolja nemcsak saját hazáját, hanem az egész világot. A német városi polgárság, különösen a pesti, pozsonyi, kassai, soproni, temesvári, pécsi és székesfejérvári tartja tehát fenn az iparüzletek legnagyobb részét, valamint az összes gyárat.

A kereskedelemtől még inkább idegenkedik a magyar elem. Az ő szenvedélyének tárgyai – írja ugyancsak Schwartner – a földművelés, az állattenyésztés, a ló és a fegyver; de rövidárú- vagy divatüzletben nem érezné jól magát s egy magyar parasztot, ki hátán egy szekrényvel, csodaszereket árulva beutazná a külföldet, Magyarországon mindenki mint karikatúrát kinevetne.³¹ Nagyobb városokban tehát szintén németek a kereskedők s versenytársaik a görögök, örmények és különösen a zsidók. Mezővárosokban és faluhelyeken az utóbbiak mint kereskedők és korcsmárosok valóságos egyedáruságot élveznek.

A zsidóknak már az 1805-ki céhszabályzat megengedi ugyan, hogy akár maguk, akár zsidó legényeikkel mesterséget űzhetnek s hogy abban az esetben, ha a zsidó mesteremberek elegendő számmal lesznek, czéheket is alakíthatnak; de ezzel a kedvezményvel nem igen élnek. Hajlamuk a kereskedelem felé vonzza őket. Korlátozva vannak ugyan üzletükben, miután az uzsora vádja terheli őket, úgy hogy például a helytartó-tanács 1819-ben meghagyja nekik, hogy a parasztnak egy forintnál többet kölcsönözni s életért italt adni ne merjenek, mert különben az ital árának elvesztésével büntettetnek, sőt ismétlés esetén az országból

kiűzetnek: mindamelllett nemcsak hogy megélnek korcsmájukból és boltjukból, hanem általában vagyoniilag is gyarapodnak.

Helyzetüket, – mely annál előnyösebb, mert a türelmetlenséggel is kevesebb bajuk van, mint bárhol Európában, – méltán megirigyelhetik külföldi hitrokonaik, a kik éppen ezért Galiczia felől mind tömegesebben vándorolnak be hozzánk. Már 1816-ban, majd ismét 1819-ben szükségét látja a helytartó-tanács a zsidók-bevándorlása korlátozásának. E célból elrendeli, hogy a helytartó-tanács engedelmé nélkül külföldi zsidót az országba be ne ereszsenek; hogy ha valahol ilyen zsidó tartózkodnék, azt haladéktalanul utasítsák ki; hogy ha valaki külföldi zsidót megszenved magánál, őt magát is ki kell űzni az országból, s hogy e rendelet sikerének biztosítása végett minden zsidó községben zsidó bíró választassék, ki száműzetés terhe alatt ügyeljen rá, nehogy községében külföldi zsidó tartózkodjék.³²

A kereskedést űző idegen elem azonban, épp úgy, mint az iparos osztály, csupán a belső forgalomban szerepel. Külkereskedelemtől szó sem lehet már csak azért sem, mert a közlekedési eszközök a belső forgalom közvetítésére sem alkalmasok. A folyamhajózás, a tutajozás, különösen a Dunán, eléggé ki van ugyan fejlődve, úgy hogy már 1807-ben a dunai hajók szállítmányainak biztosítása végett részvénytársulat alakítását is szükségesnek tartják s a „cs. kir. privil. komáromi assecuráló társaság” évenként 32 ezer forintot szed be biztosítási díjak czimén; de az országútak, különösen az alföldön s télvíz idején, járhatatlanok. Csakis egyes felvidéki és dunántúli megyék tartják jó karban útait. Külkereskedelmi szempontból legnagyobb jelentőséggel bír a század elején épült, 18 mérföld hosszú Lujza-út, mely Károlyvárost köti össze Fiumével, illetőleg az adriai tengerrel.

De a legtökéletesebb közlekedési rendszer sem változtatna sokat a közgazdasági helyzeten, miután a magyarországi kereskedőket a kormány kereskedelmi- és vámpolitikája kizárja nemcsak a nemzetközi, de még az osztrák piacokról is s ugyanakkor rájuk szabadítja az osztrák gyárosokat, úgy hogy még otthon is erős versenytársakkal állnak szemben, kik könnyű szerrel szorítják őket háttérbe.

Az 1817 december 24-én Ausztria részére kibocsátott legfelsőbb rendeletet, mely szerint a gyárosok saját gyártmányaikat kicsinyben és nagyban otthon és boltokban árulhatják, daczára a pesti kereskedők tiltakozásának, kiterjesztik Magyarországra is. Wurm József, a pesti kereskedők testületének elnöke, a helytartó-tanácsához benyújtott fölterjesztésében erős érvekkel mutatja ki, hogy ha az említett rendelet Ausztria kereskedőit is megkárosítja, a magyar kereskedői osztályra nézve valóságos csapásnak tekinthető. Magyarországon ugyanis gyár nincsen, vagy nagyon kevés van, ennél fogva ha az osztrák gyáros itt portékáit szabadon árulhatja, amellet, hogy a magyar kereskedő szájából kiveszi a kenyeret, a fogyasztók pénzét is kiviszi Ausztriába, s különösen Pesten, ahol különben is a zsidók engedély nélkül üzérkednek, a házaló zsidók elárasztják a várost; a gyárosok a vásárokon tömegesen jelennek meg, a kereskedői osztályt semmire sem becsülik, – a tisztességes kereskedők, kiknek vállain nyugszik pedig a közterhek tekintélyes része, kénytelenek lesznek koldusbotot venni kezökbe.³³

A század elején tartott országgyűlések már sürgetik, hogy a fennálló vámrendszerből folyó gyarmati függés békői, melyek az országot régtől fogva terhelik, legalább tagittassanak meg s a magyar kereskedelem, melyet az ország és az örökös tartományok közt lévő viszonyok, habár a vám méltányosan rendeztetnék is, eléggé korlátoznak, legalább annyiban szabadittassék fel, amennyiben nemcsak az ország kiáltó szüksége, sőt fennmaradhatása, hanem maguknak a többi tartományoknak s az egész monarchiának java követeli; különösen pedig kifejezik az országgyűlések abbeli óhajtásukat, hogy a magyar természetményeknek a külföldre szabad kivitel engedessék, mert csak így érhető el, hogy az országba több pénz folyjon be s hogy az örökös tartományok gyártmányainak is, melyekkel versenyezni Magyarország különben sem képes, meg nem is akar, nagyobb kelendőség biztosittassék.

Mindamellett erősebb oppositio a kormány vámpolitikája ellen nem fejlődik ki. Még ha Zerdahelyi György nyitrai követ az 1802-ki országgyűlésen egyedül állt volna is – holott nem állt egyedül – azzal a nézetével, hogy a kereskedelem sem a királynak, sem az országnak nem válik nagy hasznára s hogy a vámok leszállítása azért nem lenne célszerű; mert akkor megcsökkenne a király jövedelme: Magyarországon olyanok voltak a viszonyok, hogy az emberek – nagyobbára primitív életmódjuk mellett csekély igényeiket ipar és kereskedelem nélkül is kielégíthették s így közvetlenül alig érezték az osztrák kereskedelmi politika nyomását. Hogy a külkereskedelem teljesen felszabadíttassék, azt senki sem kívánta, mert meg volt felőle győződve mindenki, hogy mivel ez esetben a külföldi árúk elárasztanák az országot s mivel ezekkel egyenértékű magyar termények a külföldi magas vámok miatt a nemzetközi forgalomba nem juthatnának Magyarország határozott veszteséget szenvedne.

A bécsi kongresszus után a kormány önszántából tesz ugyan némi engedményt a magyar kereskedelem javára, a mennyiben a magyar tengerpartot 1822-ben visszacsatolja az országhoz, egyes árúkra nézve a vámtételeket mérsékli, a gabonakivitelt megkönnyíti s az átviteli vámokat leszállítja; de egészben véve a vámpolitika irányán nem változtat s szorgos gonddal ügyel rá, hogy intézkedései által Ausztria kereskedelmi érdekei valahogy csorbát ne szenvedjenek.

Midőn a nádor a kormány által tervezett adófelemelés céljából az országgyűlés összehívását ajánlja a felségnek, sürgeti egyszersmind még az országgyűlés összehívása előtt a polgári: Horvátország Száván túli részének a magyar tengerparttal együtt az országhoz való visszacsatolását és pedig főképen azért, mert meg van róla győzőve, hogy ez által a kereskedelem fel fog lendülni.³⁴ A nádor tanácsát a felség csakugyan követi s a visszacsatolást elrendelvé, annak foganatosításával Magyarország részéről gróf Majláth József, kamarai elnököt, Horvátország részéről pedig gróf Porziát megbizta s az előbbi részére egy commissio javaslata alapján az utasításokat kiadja.³⁵ Helyesen jegyzik azonban meg a kormány eme, különben hálával fogadott intézkedésére Pestmegye rendei, hogy a kereskedésből ezen az úton vélt nyereség még távol vagyon és el sem érhető, ha csak az országgló szék azon felvett systhémától, az egész monarchiának nyilvánosságos haszna tekintetéből is el nem áll, hogy a magyar productumok csak az örökös német tartománybelieknek adathatnak el.”³⁶

A kormány többi concessiói is csekély értékűek Magyarországra nézve kereskedelmi szempontból.

A külországokkal való kereskedésben míg egyrésztől egyes cikkeket a kiviteli tilalom alól fölszabadítanak, másrésztől azoknak az árúknak, melyekre Ausztriának szüksége van s melyekből szabad kivitel mellett Magyarországnak a legtöbb haszna volna, például a bőrneműeknek, dohánynak, vasnak, gyapjúnak, hamuzsírnak stb. magas kiviteli vámját egészen 1828-ig érintetlenül hagyván, ezek a nemzetközi forgalomba nem juthatnak s Ausztria poton áron jut hozzájuk. A magyar gabonát és szarvasmarhát 1824-ben védelemben részesítik ugyan a külföldivel szemben, miután ez utóbbi vámját megkésztetik, de még így sem képes az osztrák piacokon a magyar gabona a bajorral s a magyarországi szarvasmarha a törökországgal kiállni a versenyt. A külföldről Ausztriába szállított árúk egy részének forgalmát beviteli kedvezményekkel igyekeznek előmozdítani; de ugyanezek az árúk, midőn Magyarországra vitetnek, semmiféle kedvezményt nem élveznek. A magyar bort, gabonát és szarvasmarhát Ausztriában nemcsak magas beviteli vámmal, hanem fogyasztási adóval is terhelik; míg ellenben az osztrák borok Magyarországra csekély vámmal jutnak be.

A kormány azonban rosszakarattal párosult rövidlátásból számos esetben fölállozza Magyarország közgazdasági érdekeit akkor is, ha ebből Ausztriának semmi haszna sincs. A dohány vámját például, mely azelőtt mázsánként 1 1/2 krajczár volt, egyszerre fölemeli 20 krajczárra, majd óriási ugrással – 12 ezüst forintra, a minek az lesz a következménye, hogy Olasz- és Németországban a kormány a dohányművelést jutalmak kitűzése és egyéb intézkedések által annyira fejleszti, hogy a magyar dohány azelőtt legnagyobb fogyasztói,

az olaszok és németek, saját termésű dohányukkal a magyar dohányt hazájukból kiszorítják. Ehhez hasonló eset történik Lengyelországban. Az osztrák kormány a lengyeleket magas vámok által arra akarja kényszeríteni, hogy az általuk rég időktől kedvelt magyar borok és vas mellőzésével osztrák borokat és stájer és cseh vasat vásároljanak s azt nyeri vele, hogy a bort Franciaországból, a vasat pedig Porosz-Sziléziából és Oroszországból szerzik be. Ilyen módon Magyarország milliókat veszít, anélkül, hogy Ausztria csak egy krajczárt is nyerne.³⁷

A mily kevésbé érvényesül az osztó igazság a vámtarifára nézve, épp oly súlyos hátrányokat szenved Magyarország a vámkezelés tekintetében Ausztriával szemben. Így nevezetesen a magyar kereskedőktől a vámot akkor követelik, a mikor az árukat kiviszik, míg ellenben az osztrák kereskedők a vámot nem a kivitel alkalmával rójják le, hanem a már eladott árúk után akkor, a mikor a külföldi vagy magyarországi vásárokról visszatérnek. Magyarországon vannak tárgyak, melyeket kétszer vámolnak meg, először mikor külföldről hozzák, másodszor, mikor az osztrák örökös tartományokba ugyanazokat kiviszik; míg ellenben az Ausztriába külföldről behozott s már megvámolt árúk Magyarországra vámmentesen szállíttatnak.

A magyar kereskedők mindenféle zaklatást szenvednek a vámhivatalok részéről s idő- és pénzvesztéssel vámolttatják meg áruikat, míg az osztrákokkal szemben aránylag sokkal könnyebb, gyorsabb és egyszerűbb a vámhivatalok eljárása.

A kormány részrehajlása és közgazdasági politikájának egyoldalúsága semmiben sem észlelhető oly szembetűnőleg, mint a vámtarifában és a vámkezelési szabályokban. De ugyanezek bizonyítékai egyszersmind annak is, hogy közgazdasági politikája legalább öntudatos és következetes. S mert ilyen: szükségképen célra is vezet. Nem frázis, hanem a legrealisabb igazság, hogy Magyarország gyarmatává süllyed Ausztriának s évtizedek telnek el, míg közgazdasági tekintetben annyira-amennyire ismét emancipálja magát az idegen befolyás alól.

-
- 24. * Orsz. levéltár, József nádor titkos levéltára. Acta praes. 1816. XXXII.
 - 25. * U. ott, Kancelláriai osztály, Depart. publ.-pol. 1823. 5.
 - 26. * U. ott, József nádor titkos levéltára. Acta praes. 1820. I.
 - 27. * U. ott, Acta praes. 1822. IX.
 - 28. * U. ott, Acta praes. 1816. XI.
 - 29. * Aus Metternich's nachgel. Papieren, III. 14. s. k. I.
 - 30. * Orsz. levéltár, József nádor titkos levéltára. Acta praes. 1820. V.
 - 31. * Gr. Dessewffy J. levelezése Kazinczy Ferenczczel. III. 139.
 - 32. * Részletes leírását lásd: Magyar Kurir. 1820. évf. 129. s. k. I.
 - 33. * Orsz. levéltár, József nádor titkos levéltára. Miscellanea officiosa. 1837. V.
 - 34. * Gr. Dessewffy J. levelezése Kazinczy Ferenczczel. III. 132.
 - 35. * Orsz. levéltár, József nádor titkos levéltára. Acta praes. 1816. XXXIII.
 - 36. * Orsz. ltár, id. h. Acta praes. 1820. VII.
 - 37. * U. ott.
 - 38. * Csaplovics, Topogr.-stat. Archiv. I. 424.
 - 39. * Gr. Dessewffy József, Bártfai levelek. 158.
 - 40. * U. ott. 159.
 - 41. * Orsz. levéltár, József nádor titkos levéltára. Acta praes. 1815. V.
 - 42. * U. ott, Acta praes. 1816. VIII.
 - 43. * Az instructiókat I. u. ott, Acta praes. 1816. XV. XVII. – 1817. II.
 - 44. * U. ott, Acta praes. 1816. XXVI. XXVIII.
 - 45. * U. ott, acta praes. 1816. XXIX.
 - 46. * U. ott, Acta praes. 1817. III. IV. VI. X.
 - 47. * Tudományos Gyűjt. 1817. III. 26.
 - 48. * U. ott, III. 27.
 - 49. * Kazinczy és Guzmics közti levelezés. 27.
 - 50. * Csaplovics, Gemälde von Ungarn. II. 71.
 - 51. * Kiadta Kassics: Extractus. 206. s. k. I.
 - 52. * Schwartzner, Statistik. I. 201.

- 53. * Csaplovics, Gemälde von Ungarn. II. 81.
- 54. * Schwartner, id. m. I. 204.
- 55. * A helytartó-tanács rendelete 1816. aug. 18. 16240. – 1819. év. 10417. sz.
- 56. * Orsz. levéltár. József nádor titkos levéltára. Acta praes. 1818. IV.
- 57. * U. ott Acta praes. 1821. XI.
- 58. * Lásd a bizottság jegyzőkönyvét: U. ott. Acta praes. 1822. XI.
- 59. * U. ott. Acta praes. 1822. XVI.
- 60. * Umrisse einer möglichen Reform in Ungarn. I. 17.

III. FEJEZET.

A vármegyék.

A kormány támadása a megyei önkormányzat ellen. A megyei pénzkezelés. Az igazságszolgáltatás. A közegészségügy; a községi élet; az árvák ügye. A bocskoros nemesség szerepe a megyékben. A tisztujítások; a korteskedés; a „Kolompéria”. A denuntiációk. Új választási és tanácskozási rendszer. A király látogatása a fővárosban. Külpolitikai viszonyok. A troppai és laibachi congressus. Ujjonczozás és a hadi adó fölemelése. A kancellár és a nádor sikertelen közbelépése. Az ujjonczozásra és a hadi adóra vonatkozó rendeletek.

A kormány úgy közgazdasági, mint kulturális téren annál könnyebben hajthatja végre terveit, mert ellenállásra nem talál.

Az országgyűlést 1811-től nem hívják össze, mert míg a háború tart, nincs rá idő; mikor pedig a háború bevégeződik, nem hívják össze azért, mert Aachenben, Troppauban és Laibachban a Metternich által kezdeményezett és látszólag sikeresnek bizonyult reakciónak éppen továbbfejlesztésén tanácskozáva a hatalmak képviselői, egy sérelmi országgyűlés előreláthatólag zajos jeleneteivel és kiszámíthatatlan fordulataival nem ingathatják meg a bizalmat a hatalmaknál a reactio sikeres folytatásának lehetőségében. Ha az országgyűlés együtt van, akkor nem igen dicsekedhetik vala Metternich közvetlenül a troppai kongresszus előtt azzal, hogy a belsejében nyugodt Ausztria az általa inaugurált politikai rendszert, a szellemi erők és anyagi eszközök imponáló tömegének birtokában, nemcsak a saját fenntartására, hanem szövetségeseinek javára is képes végrehajtani.¹

Magában véve azonban az, hogy az országgyűlés szünetel, legalább egy ideig, nem idézett volna elő összeütközést a kormány és a nemzet közt, miután a rendi érdekek szolgálatában álló megye pótolta az országgyűlést. De midőn a megyei önkormányzatot is kikezdi a kormány; midőn a megyéktől a törvénnyel és alkotmánynyal homlokegyenest ellenkező rendeletek végrehajtását követeli, s midőn ily módon az absolut hatalom egyszerű végrehajtó eszközévé akarja degradálni azt az intézményt, mely a maga önállóságában legfőbb biztosítékát képezi a rendi jogoknak: akkor az oppositio egyszerre félelmes erővel tör ki, annyival is inkább, mert a kormány, rendeleteiben az országgyűlés adó- és ujjonczmegszavazási jogát támadván meg, ha azoknak végrehajtása sikerül, a mint az országgyűlés beláthatatlan időkre fölöslegessé válik, a municipális szerkezet teljes megsemmisítésére is előbb-utóbb rákerül a sor.

Bármily paradoxonnak látszik is, hogy a szellemileg, erkölcsileg és anyagilag erejökben megfogyatkozott kiváltságos osztályok egyszerre olyan ellentállást legyenek képesek kifejtetni, melylyel az absolutismus terjedését meggátolják: ez az eset most több helyütt bekövetkezik. A nemesség létfenntartási ösztönét követi, midőn a vis inertiae fegyveréhez nyúl s éppen mert létezése forog kérdésben, csakhamar bebizonyítja, hogy ha ereje csökkent is a tespedés korszakában, nem hagyta el annyira, hogy rendkívüli események hatása alatt legalább sporadice ismét föl ne ébredhetne.

Metternich azt írja kevéssel az 1825-ki országgyűlés megnyitása után Szögyénynek, az alsó tábla elnökének, hogy Magyarországon tulajdonképen két oppositio van. Az egyik a viszonyok által teremtetett régi oppositio, a másik, a mely a kor szellemét képviseli. Amaz szerinte megnyugtatható azzal, hogy a kormány az alkotmány útjára tér s ezen az úton halad tovább; emezt ellenben kielégíteni soha semmivel nem lehet, mert célja a törvényes rend felforgatása.²

A kancellár megfigyelő tehetségére vall ez a megkülönböztetés. Anélkül, hogy az ellenzék formailag meg lenne osztva, már 1825 előtt tényleg két különböző elemből áll. Az óriási többség minden ízében conservativ s ennek legfőbb törekvése a kormányval szemben megvédelmezni a rendi alkotmányt minden kinövésével; az elenyésző kisebbség szintén

conservatív ugyan, de az új időknek, a haladásnak mégis előhírnöke annyiban, a mennyiben éppen a rendi alkotmány megmentése végett a demokratikus követelményeknek concessiókat tesz, a kiváltságos osztályok legkiáltóbb visszaéléseit orvosolni igyekszik s kész megadni a népnek azt, a mi az ősi alkotmány lényegének sérelme nélkül megadható.

A kormány túlkapása azonban a két elemet egy időre teljesen összeforrasztja. A vis inertiae gyakorlása által a conservatívek a rendi jogokat biztosító municipális alkotmányt védelmezik, míg a haladni vágyók az általuk tervezett reformok megvalósítására egyedül hivatott országgyűlés jogkörének megóvása érdekében küzdenek; de éppen ezért amazoknak épp úgy érdekükben áll, mint ezeknek, hogy a kormány az adó és az újonczozás tárgyában kiadott törvénytelen rendeleteit visszavonja, s ez az érdekközösség gátolja meg, hogy különváljanak.

A haladók ideje később érkezik el. E korban a conservatívek a vezérszerep.

A kormány már 1823 előtt belé avatkozik a megyei életbe; de mivel rendeleteit olyan színben tünteti fel, mintha azok által kizárólag a közigazgatás javítását czélozná: a megyékkel komolyan nem gyűlik meg a baja.

Egy részük ama rendeleteknek csakugyan olyan, hogy ha végrehajtnak, a közigazgatás és az ezzel összekötött igazságszolgáltatás körében mutatkozó bajok az önkormányzati jogok sérelme nélkül legalább némileg orvosoltatnak.

Első sorban a megyei pénzkezelésre nézve kezdeményez a kormány számos reformot, melyekre annál nagyobb szükség van, mert ezen a téren fordul elő a legtöbb visszaélés.

A nem-nemesek és jobbágyok által fizetett hadi adót (contributio), mely az állandó katonaság szükségleteire fordítatik s a házi adót (portio), melyből a megyei közigazgatás költségeit fedezik, többnyire megbízhatatlan, lelkiismeretlen s a számadásokhoz nem értő egyének kezelik. Ennélfogva a nép vállaira kétszeres súlylyal nehezedik a különben is súlyos adóteher.

A hadi adó kivetésénél a dicalis repartitiot alkalmazzák oly módon, hogy az országgyűlés által megállapított adót a megyék közt a palatinális porták száma alapján, a községek közt pedig a dica vagy rovás alapján osztják szét; a házi adóra nézve pedig, melyet nem az országgyűlés, hanem a helytartó-tanács felügyelete alatt az egyes vármegyék állapítanak meg, szintén érvényben van a dicalis rendszer.

A repartitio ellen azonban tömördek a panasza. Úgy a vármegyék, mint különösen a községek rendkívül aránytalanul vannak megterhelve. A palatinális porták összeírása alkalmával, az összeíró küldöttségek nem mérlegelték kellő tárgyilagossággal és szakértelemmel ama viszonyokat, melyek a nép adófizetési képességére befolyással voltak s melyeknek szigorú figyelembe vétele mellett lehetett volna csupán a jövedelmet, mint adókulcsot, minden egyes esetben hiven megállapítani s az egy-egy portának megfelelő jövedelemegység száma alapján eldönteni, hogy hány portával terhelhetők meg az egyes vármegyék.

A palatinális porták szétosztásáról a községek közt a megyei hatóságok gondoskodtak oly módon, hogy előbb megszabták a dica nagyságát, vagyis hogy hány forintnyi jövedelem, hány jobbágy vagy hány zsellér tesz ki egy dicát, azután azt, hogy hány dica esik egy-egy községre.

Úgy de a mellett, hogy a dica minden megyében különböző nagyságú volt s a mellett, hogy egyik megye minden esztendőben, a másik ellenben csak nagyobb időközökben, például minden második vagy harmadik esztendőben fogatosította a dicák összeírását: a főszolgabírák a legnagyobb részrehajlással jártak el az összeírás körül. Az egyik boszúból és rosszakaratból mennél több rovást igyekezett a községi lakosok vállaira tolni, a másik a földesúr vagy valamely megyei hatalmasság befolyása alatt, fűfanggal, rossz termés vagy egyéb szerencsétlenség ürügye alatt, a lehető legalacsonyabbra nyomta le a rovások Számát. Ebből aztán állandó perpatvar fejlődik ki a megyei urak közt, mindegyik természetesen annak

a községnek fogván pártját, melynek terhén könnyebbíteni akár közvetlenül, akár közvetve érdekében áll.

Az adókiivetés körül elkövetett visszaélésekhez járul még az is, hogy úgy a főadószedők, mint az egyes járásokban alkalmazott aladószedők hűtlenül kezelik a gondjukra bízott pénztárakat. A sikkasztások napi renden vannak s minthogy pénztár-vizsgálatot az erre illetékes organumok éveken át nem tartanak, a sikkasztások egy része a hűtlen pénztárnoknak csak a halála után derül ki, a mikor a pénztárt szükségképen meg kell vizsgálni, hogy az új adószedő átvehesse. A fölfedezett hiány behajtása végett többnyire későn indítják meg az örökösök ellen a számadási pert s ez oly sokáig húzódik, hogy mire bevégezik, a kielégítési alap akkorra elpárolog. Még a negyvenes években is bajlódnak a bíróságok sok olyan számadási perrel, mely a század elején kezdődött.

Az al-adószedők (particularis perceptor) ellenőrzés alatt nem állván, a paraszt tudatlanságát ugyancsak kizsákmányolják saját hasznukra. A lehető legprimitív módon szedik be az adót. Nyugtát az adóban fölvett összegekről nem adnak, hanem minden adófizető rovásáról vagy dicájáról, melyre fel van vágva kinek-kinek adótartozása, annyi rovást vágnak le, amennyit adóban kifizetett; de minthogy a rovás náluk marad, ismét fölvágnak arra annyi rovást, amennyi nekik tetszik. E szerint az adófizető, a mellett hogy soha nem tudja, mennyivel tartozik, ki van teljesen szolgáltatva a perceptor visszaéléseinek.

S mindez hagyján, ha legalább az adózók pénzével úgy gazdálkodnának, a hogy kellene. De míg egyfelől általánosan divatban van, hogy a nemesi (insurrectionalis, concurrentialis) pénztár hiányait a hadi és házi pénztárból fedezik s ily módon a köznépre tolják a nemesség terheinek egy részét: másfelől a megyei közigazgatásban olyan fényűzés kap lábra, hogy ennek következtében míg azelőtt a házi adó a hadi adónak egyharmadát, legföllebb felét tette ki, ebben a korban már a házi adó csaknem minden megyében meghaladja a hadi adót.

A kormányt kétségtelenül a legjobb szándék vezeti, midőn ezeken a bajokon segitendő, egymás után küldi le rendeleteit a megyékhez. Így nevezetesen elrendeli, hogy a házi és hadi pénztárt az alispánok gyakrabban vizsgálják meg,³ hogy a számvevő szék minden évben megtartandó;⁴ hogy a számvevő (rationum exactor) minden évben köteles megvizsgálni az adószedők, gyámatyák, községek, tisztviselők, katonai biztosok számadásait;⁵ s hogy a hadi adó – egyenesen a hadi pénztárba fizetendő és a megyének semmiféle egyéb szükséglete abból nem fedezhető.⁶

De az adókezelésen kívül az atyáskodó kormány a közigazgatás többi ágaira is kiterjeszti figyelmét s ott, a hol hibát vagy hiányt fedez fel, nem nagy sikerrel ugyan, de intézkedik.

A közigazgatás által gyakorolt igazságszolgáltatás menete rendkívül lassú és nehézkes. Ennek oka természetesen első sorban az a perrendtartás, melyben az ú. n. tárgyalási elv hallatlanul túl van hajtva s mely az üres formalitások és ceremóniák tekintetében jóformán páratlanul áll az európai igazságszolgáltatás történetében. A mellett, hogy a keresetlevél beadásától s a perfelvételtől kezdve az ítélet hozataláig a formalitások minden lépten-nyomon megakasztják a per folyamatát: teljes befejezését késleltetik a bírói parancsok, melyekkel a már meghozott végitéletek megsemmisíttetnek s a perorvoslatok egész láncolata, melyeknek egy részéből gomba módra fejlődnek ki az ú. n. mellékperek. A perlekedés lassúságára befolyással van az is, hogy az állandó törvénykezés idején tartják úgy a megyei törvény-széki üléseket, mint a megyegyűléseket, s ennek következtében a bírák megszakítás nélkül nem végezhetik teendőiket s hogy az ügyvédek annyira húzzák-halasztják az egyes ügyeket, hogy e miatt tömérdek esetben saját feleik perlik őket meg.

A perrendtartás gyökeres átalakítására a kormány nem vállalkozik: ugyan; de a perlekedés gyorsítása végett annyit mégis tesz, hogy megtiltja az állandó törvénykezés idején megyegyűlések és törvényszékek tartását s hogy utasítja a megyei hatóságokat, hogy a polgári

perekről felküldött táblás kimutatásban nevezzék meg a per halasztgatása miatt büntetésre méltó ügyvédekét.⁷

A büntető igazságszolgáltatás semmiben sem különbözik a polgáritól; de speciális jellemvonása az embertelenség, mely különösen a börtön-rendszerben, a rabokkal való bánásmódban nyilvánul.

A helytartó-tanács a humanizmus követelményének tesz tehát eleget, midőn meghagyja, hogy különbség nélkül minden rabnak, kivéve az ítéletileg megszabott börtönnapokat, naponként két font jól kisütött kenyeret s elégséges főtt ételt adjanak, lássák el egyszersmind őket ruhával;⁸ másfelől nem csak az emberszeretet, hanem a közérkölség szempontjából is üdvös rendeletet bocsát ki arra nézve, hogy a tömlöczökben a kisebb bűnösök a nagyobbaktól különíttessenek el.⁹

Minthogy azonban arról nem gondoskodik, hogy a börtönöknek nevezett, czélszerűtlenül berendezett odúk helyett a megyék a rabok számára egészségesebb és tágasabb helyiségeket rendezzenek be, s minthogy a rabok élelmezése tekintetében egyszerre olyan követelményekkel áll elő, melyek, az akkori viszonyok közt, a midőn a szabadságukat élvező parasztnak sem telt minden nap főtt étellel, méltán túlszigázottaknak tekinthetők ama humánus rendeletei is, mint a többiek nagy része, csak papirosra maradtak.

Ritka kivétel számba megy az olyatén börtönügyi reform, a melyet Arad megye kezdeményez. Itt ugyanis Almássy Pál főispán indítványára s a megye, valamint több birtokos, különösen báró Forray Andrásné, Brunswick Juliánna grófnő segélyezése mellett 1821 január 1-én a rabok számára dolgozó házat állítanak fel, mely körülbelől negyven rabot foglalkoztat s melynek költségei a rabok által készített posztó eladási árából csakhamar teljesen fedeztetnek, úgyannyira, hogy ettől fogva a megyének nem kerül semmibe a fenntartása.¹⁰

A legtöbb panasz a megyei tisztviselők ellen merül fel a miatt, mert embertelenül gyakorolják fenytő hatalmukat s a botozásban nem tartanak mértéket. Számtalan eset van rá, hogy a megbotozott paraszt beteggé, egész életére nyomorékká lesz, sőt meg is hal; hogy kihallgatás nélkül és ártatlanokon hajtják végre a büntetést; hogy még a, helység bíráját is deresre húzzák.

Ezeknek a visszaéléseknek a megszüntetését czélozza az a rendelet, mely a tisztviselőknek szigorúan meghagyja, hogy a tiszti fenytőket semmi esetben 12 boton vagy korbácon túl ne terjeszszék; hogy minden alkalommal jegyzőkönyvet vegyenek fel, mely a kihágás leírását, a vádlott és a tanúk vallomásait s az ítéletet foglalja magában; hogy az ítéletet három, vagy legalább két tanú jelenlétében hajtják végre s hogy az összes jegyzőkönyveket – mielőtt azok a levéltárban elhelyeztetnének – az év végén tegyék át az ügyészhez esetleges észrevételezés végett, onnan pedig a törvényszékhez.¹¹

A közegészségügy teljesen el van hanyagolva. Hivatalos és nem hivatalos őrei kevesen is vannak, nem is teljesítik hiven és szakértelemmel kötelességüket. A megyei főorvos alá rendelt seborvosok, kiknek legfőbb feladatuk lenne járásuk közsékeit minél gyakrabban meglátogatni s a betegeket orvosi segélyben részesíteni, a köznép egészségi állapotával vajmi keveset törődnek. A helytartó-tanács nógatására ennél fogva egyes megyék a helységek bíráinak megtiltják, hogy előfogatot adjanak a seborvosnak addig, míg meg nem látogatja az összes betegeket; majd utasítják a seborvosokat, hogy naplót vezessenek s működésük eredményéről évnegyedenként számoljanak be a főorvosnak.

A községi élet fejletlen. Szervezeténél fogva nem is lehet más, a menyinyiben a község a földesúr hatósága alatt áll s előljárói a hatósági jogokat csakis mint a földesúr megbízottai gyakorolják. Az előljárósági teendőket többnyire értelmetlen, irni és olvasni nem tudó bírák végzik s jegyzője csak a módosabb falunak van. Az előljárók a falu jóllétének előmozdításával csak akkor törődnek, ha a földesúr jószívú és humánus; különben minden gondjuk abban összpontosul, hogy a curresekben foglalt megyei parancsokat végrehajtsák s

az úrbéri praestatiókat a jobbágyok lerójják; a szolgabíró felügyelete is csupán erre irányul. De még ebben a tekintetben is oly lanyha a felügyelet, hogy a kormány szükségesnek tartja utasítani a szolgabírákat, hogy főkötelességüknek ismerjék a községeket szorgalmasan látogatni s elöljáróikat ellenőrizni.¹²

Az árvák ügye mostoha kezekben van. Vagyonukat rosszul kezelik; a gyámatyák számadásait az alispánok vagy egyáltalán nem, vagy hanyagul vizsgálják meg; az árvákra vonatkozó táblás kimutatásokat, – melyeket minden évben fel kellene küldeni a helytartó-tanácsához, hogy ez felügyeleti jogát gyakorolhassa, – éveken át nem készítik el. Hiába való a helytartótanács minden törekvése, az árvák érdekeit a hanyag közigazgatással szemben nem képes megvédelmezni.

Midőn a közigazgatás tárgyában kiadott ama felsőbb rendeletek egy-némelyike ellen, melyekkel a kormány a megyei visszaéléseknek szándékszik gátat vetni, a megyei urak az önkormányzati jogokra való hivatkozással ellenszegülnek, az önkormányzatot inkább csak ürügyül használják, hogy a rájuk nézve kényelmetlen rendeletek végrehajtásának megtagadását igazolják. A megyei autonómiát nem a fennebb említett s a közigazgatás javítását célzó rendeletek veszélyeztetik, hanem a kormány bizonyos szántszándékos: mulasztásai és ama positiv intézkedései, melyek a törvényesség színét viselik ugyan magukon s az autonómiát közvetlenül nem érintik, de a kormány befolyását szemlátomást növelik a megyékben. S ezeket a megyék vagy figyelmen kívül hagyják, vagy eltűrik, vagy csak a legtrikább esetben szegülnek ellenük.

Az autonómia iránt igazi fogékonyságot csak akkor mutatnak, ha directe támadja azt meg a kormány. 1817-ben például az oppositio meghiúsítja azt a legfelsőbb rendeletet, mely szerint a díjazott táblabírák a megyeszékhelyén lakjanak a végből, hogy a központi tiszttalarral bármikor meg lehessen tartani a kisgyűlést s hogy ez a felső rendeletek haladéktalan végrehajtására nézve intézkedhessék. A municipális alkotmány szerint a kisgyűlésnek a jeientéktelenebb ügyek elintézésén kívül feladata volt ugyan a nagyobb fontosságú ügyekben is intézkedni de viszont kétségtelen, hogyha a kormánynak az említett rendeletben kifejezett szándéka sikerül: a közgyűlések előbb-utóbb fölöslegessé válnak s ily módon a megyei autonómia csakugyan megsemmisül.

A kormány a megyékben döntő befolyást az által szerez magának, hogy az értelmesebb és függetlenebb elem mellőzésével azt az elemet tolja előtérbe, melylyel tetszése szerint elbánhat. Megyei politikájának ez a tartalma; eszközei pedig a zsoldjában álló depravált egének.

A bocskoros nemesség a megyei életben szerepet nem játszik; a gyűléseket nem látogatja, mert vagyoni viszonyai nem engedik meg, hogy napokat töltsön el a megye székhelyén s ha hébe-hóba nagyobb számmal megjelenik is, nem tud kivinni semmit, mert nincs meg hozzá a kellő műveltsége. A kormánynak éppen ilyen elemre van szüksége, hogy annak közreműködésével a tiszti kar olyan egyénekből álltassék össze, kik az engedelmességet semmi körülmények közt nem mondják fel neki.

Gondoskodnia kell tehát egyrészt arról, hogy a szegényebb nemesek bejöjjenek a gyűlésekre, különösen választások alkalmával; másrészt, hogy ha megjelennek: értelmetlenségük dacára az intelligenciával szemben érvényesíthessék magukat.

A gyűlésekre azzal édesgetik be őket, hogy enni, inni adnak nekik. Az a szokás kap lábra, hogy a választások előtt collatiót rendeznek a tehetősebb nemesek közt a szegényebb választók ellátása végett.

Az 1820-iki szabolcsi restauratio alkalmával például – mint gróf Dessewffy József írja Kazinczy Ferencznek – az administrator kezdeményezése folytán megkéri a vármegye Eszterházyt a többi előkelőkkel együtt, hogy borral, berbécsekkel stb. adózzanak a szegényebb nemesek részére, kik Kállóba jönnek választani. „Azt adták okul, hogy az administratora hely szűke miatt kétszáznál többnek nem adhat ebédet és így meghatározták,

hogy p. o. Dessewffy Ferencz gróftól ennyi hordó bort, Semseitől pedig ennyit kérjenek. Igen szépen felelt nekik Dessewffy Ferencz gróf, azt irván, hogy mivel ő személyesen betegsége miatt meg nem jelenhet és így nincs votuma, nem szándéka azokat borával felborozni, a kik talán éppen kívánsága ellen votizálnának.” „Nekem – jegyzi meg a levélíró gunyosan – nem irtak, én mindazáltal küldtem egynehány hordó bort azzal a megjegyzéssel, hogy igen jó volna, ha az evők és ivók előtt azoknak neveik felolvastatnának, a kik valamit küldöttek és kiki mennyit küldött és hogy még ennél is idvességesebb lenne az, ha a beküldött eleség és ital kiosztója olyan ember lenne, a ki sem nem visel hivatalt, sem nem akar viselni. Ezt mind azért irtam, mert az egész kérelemnek és élelem-beküldésnek nem volt egyéb célja, hanem az, hogy Elek szolgabíró, Kállay Pistánénak testvére legyen annak kiosztogatója és így hivataljában annál bizonyosabban megmaradjon.”¹³

A restaurációnak az a módja, melyet 1820-ban Szabolcsban alkalmaznak, általános divattá válik. A gubás nemesség becsődül a megye székhelyére s a választások előtti napokon és éjszakákon kidorbézolván magát, részeg vagy mámoros fővel szavaz a kortesek utasításai szerint a főispán jelöltjére. Az intelligentia pedig vagy félrevonul s lemondással tűri a főispán által megvesztegetett tömeg garázdálkodását vagy maga is felhasználja kortesczélokra a tömeget. Ez utóbbi történik például Nógrád, Hont és Bars megyékben.

Nógrádban „Kolompéria”, Hontban „Csárda” név alatt az intelligens kortesek 1818-ban titkos társaságot alakítanak abból a célból, hogy a választások alkalmával saját jelöltjeik részére biztosítsák a győzelmet s a megyei közigazgatásban befolyásukat érvényesítsék. A „Kolompéria” tagjai, az u. n. „kolomposok”, a korteskedést a legveszedelmesebb irányba terelik, a mennyiben a választások alkalmával a felekezeti szempontokat érvényesítik, a reformátusoknak a megyei hivatalokból való kizárására törekszenek s Gyürky Pál alispán személyét egyenesen azért teszik támadásuk célpontjává, mert református vallású, holott a megye lakói közt református alig van s mert helyébe a római katolikus Gyüresányi Gábort szeretnék ültetni.

Hogy 1823-ban Nógrádmegye a vis inertiae alkalmazásában a legszélsőbb eszközöktől sem riadt vissza, ezt Adamovics Antal verőczei adminisztrátor, – ki mint kir. biztos Wenckheim József gróf után folytatja az alább említendő nógrádmegyei excessusok tárgyában a vizsgálatot, – szintén a kolomposoknak tulajdonítja, kik – élükön Sréter János főfökolompossal s Beniczky Antal főkolompossal – ellentállásuk által főképen a gyűlölt Gyürky alispán helyzetét akarták lehetetlenné tenni. Különben ugyancsak Adamovicsnak a nádorhoz intézett jelentése szerint a „Kolompéria” közönséges korhely-kompania volt, mely gyűléseket nem tartott, hanem egyik-másik tagjánál, például Gyarmaton Sréter Jánosnál és Ebeczky Józsefnél, Mohorán Beniczky Antalnál, dorbézolás közben beszélte meg a teendőket, s habár azok; kik a társaságba be akartak lépni, ebbeli szándékukat azzal fejezték ki, hogy a főkolompos valamiféle szórt csókoltatott meg velük a fogadalomnakez a bolondos formája semmiféle kötelezettséget nem rótt rájuk.¹⁴

A korteskedés ilyenén elfajulásán kívül, a megyei választások tisztaságát az a körülmény is alterálja, hogy a candidatiót a megyével szemben a főispán jóformán teljesen korlátlanul, de a kormánynyal szemben annál kevesebb önállósággal, annak egyenes utasításai szerint gyakorolja. Csupán az első alispán kijelölésénél van a keze megkötve annyiban, a mennyiben a négy jelölt közé okvetetlenül föl kell vennie a tényleg hivatalban levő alispánt, hacsak ő maga nem kívánja mellőztetését; de a többi tisztviselői állásokra azt jelöli ki s azt löki földre, a kit akar, illetőleg a kit a kormány megválasztatni vagy mellőztetni kíván. 1823-ban például a felség meghagyja Erdődy József gróf nyitrai megyei főispánnak, hogy Brogyányi főjegyzőt, ki az ujonczozás és adó tárgyában az 1822 december 19-iki közgyűlési határozatokat és felíratot fogalmazta, valamint Babóthy táblabíró, kinek nagy része volt ama határozatok hozatalában, soha többé megyei tisztviselői állásokra ne jelölje.¹⁵

A kormány és közegei a tisztujítások alkalmával annál könnyebben kiválogathatják azokat az egyéneket, kik megbizhatatlanságuk miatt nem jelölhetők, mivel a denuntiatio valóságos divattá válik s még maguk a főispánok és administratorok sem kerülnek el, hogy ellenségeik titkos vádakkal alá ne aknázzák posíciójukat.

Az árulkodásnak egy érdekes esete fordul elő például 1816-ban Bihar megyében. Az említett megye szeptember 19-ki közgyűlésén egészen váratlanul királyi biztos jelenik meg Almássy Pál aradi főispán személyében, hogy vizsgálatot tartson az ő felségénél bevádolt tisztviselők ellen. A rendek fölháborodva követelik a főispán megnevezését. Mire Domokos Jakab táblabíró feláll s kijelenti, hogy mivel ő, még mint alispán, nap-nap mellett tapasztalta, hogy különösen az administrator és testvéröccse, Rhédey Ferencz, az adófizető népet zsarolják, tovább nem tűrhette már a dolgot s feljelentette őket a felségnek. Domokos tehát, a mellett hogy denuntiált, a törvényhatósági önkormányzat ellen is durva sértést követett el, a mennyiben az általa észlelt állítólagos visszaélések orvoslása végett a megye kikerülésével egyenesen a királyhoz folyamodott. Midőn a rendek ezt szemére vetik fenntartva megtorlási jogukat, tiszta lelkiismerettel várják egyszersmind be a vizsgálat eredményét.¹⁶

Az intelligentia és az értelmetlen tömeg közt a küzdelem egyenlőtlen fegyverekkel foly nemcsak azért, mert az utóbbira döntő befolyást gyakorló főispán hatalma a tisztviselők kijelölésénél korlátlan, hanem azért is, mert a kormány által életbe léptetett új szavazási rendszer határozottan a tömegnek biztosítja a túlsúlyt.

Régebben a választás mindenkor conclamatióval vagyis felkiáltással történt. Igaz, hogy ez is tömérék visszaélésre adott alkalmat, mert a kik a gyűlésteremben a főispán közelébe tudtak férközni s a legjobban kiabáltak, a főispán azoknak a jelöltjét jelentette ki megválasztottnak; de legalább: e mellett a rendszer mellett a műveletlen választók egyénenként nem érvényesíthették szavazatukat. 1819-ben azonban egy legfelsőbb rendelet, mely egészen 1827-ig érvényben marad, a conclamatiót eltörli s meghagyja; hogy golyóval vagy más jellel vagy szóval kell szavazni s a voksok beszédére és összeszámolására szavazatszedő küldöttség választandó.¹⁷

A következő évben, midőn az új rendszert Szabolcsban legelőször alkalmazzák, találó megjegyzéseket tesz rá Dessewffy József. „Megmutatta a tapasztalás – írja Kazinczynak, – hogy a votizáció el nem kerüli a lármázást, nem a praktikákat, nem a megvesztegetéseket; hogy a főispánok aktivitását megszorítja (?), hogy csupa traktéreket csinál belőlök; hogy, egyetlenegy restauráció megemészti kétszerte is esztendei fizetésöket; hogy ez a mód a restaurációk számát kevesíteni fogja; hogy megint egy más törvényt is meg kell szegni, azt t. i., hogy minden három esztendő múlva legyen tisztválasztás vagy pedig csak igen hatalmas urak fognak főispánok lehetni. Ott, a hol herczeg Eszterháznak csak annyi vótuma van, mint a legutolsó bocskorosnak, a votizáció systemája et in theoria et in praxi merő képtelenség. Ez az idea a választandó választókra fog vezetni, a mi nem lesz rossz, de csak az okos és emberséges emberek, a kik az aristokratia és demokratia közt a szükséges aequilibriumot fel akarják tartani; dolgozzák ki annak systemáját, mert különben rosszak lesznek a következtetések.”¹⁸

Hogy a tömegnek a választási urnákhoz való bocsátása szükségképen és előbb-utóbb maga után vonja a Dessewffy által emlegetett közvetett választási-rendszert, ez annál valószínűbb, mert a főispán befolyása alatt álló megyei deputatiók, melyek a választások előtt a végből küldetnek ki, hogy meghatározzák, kiket illet meg a szavazati jog, egyenesen arra törekcsenek, hogy a vagyonilag független intelligens elemeket kihagyják a választók névsorából s az alatt az ürügy alatt, hogy a meghatalmazásokkal igen sok visszaélést követtek már el, a személyesen meg nem jelent mágnásoktól, előkelő özvegy asszonyoktól megvonják a szavazati jogot. Ily módon tehát a tömeg szereplése előbb-utóbb annyira kényelmetlenné vált volna magára a kormányra nézve is, hogy a közvetett választási rendszer behozatala által bizonyára korlátok közé kell vala azt szorítnia.

A bocskoros nemesség azonban az új rendszer szerint nemcsak a választásokban, hanem a tanácskozásokban is döntőleg vesz részt. A kormány, mely rendeletével ezt lehetővé teszi, a nyilvánosság elvét szántszándékkal félreérti. Az 1723: LVIII. t.-cz. kimondja ugyan, hogy „bonus ordo exigit, ut comitatus negotia palam et publice et debita cum moderatione pertractentur”; de az itt kifejezett publicitas egyebet nem jelent, csak azt, hogy a megyegyűléseken, mint hallgató, mindenki résztvehet s azelőtt nem is értelmezték azt soha úgy, hogy az összes résztvevők egyszersmind a tanácskozásba is beleszólhatnak, sőt szavazhatnak is a szőnyegre hozott kérdések felett. A köznemesség maga sem kívánta a nyilvánosság jogának ilyenén kiszélesítését, annyival kevésbé, mert csekély műveltségénél fogva sem nem érdeklődött a megyei ügyek iránt, sem hajlandóságot nem érzett magában arra, hogy beleavatkozzék az értelmi körén kívül álló dolgokba.

A kormány a szolgálatra kész főispánok s a bocskoros nemesek által választott tisztikarok segítségével mindinkább megveti a lábát a megyékben. A nemesség értelmesebb része duzzog ugyan a miatt, mert restaurációt 8-10 évig sem tartanak; de midőn a tisztújítás végre-valahára megtörténik, kénytelen annak rá nézve éppenséggel nem kedvező eredményébe belenyugodni, annyival inkább, mert az új tisztviselők nem 30-40 ember által, mint azelőtt, hanem százakra, ezrekre menő tömeg által választatván, fennen hivatkozhatnak arra, hogy őket a közbizalom ültette hivatalukba.

Igy készíti elő a kormány a talajt későbbi alkotmánysértő politikája számára. A mellett, hogy intézkedését a törvényesség mezével látja el, még népszerűvé is tudja tenni annyiban, a mennyiben a többség uralmát biztosítja általuk a megyékben. De éppen erre a többségre számít, hogy segíteni fog neki megfosztani a megyét ellentállási képességétől.

A külpolitikai események hatása alatt a kormány a mily óvatosan kerül minden összeütközést a megyékkel: épp oly következetesen folytatja velük szemben a lefegyverzés politikáját, hogy ha majdan a kívülről fenyegető veszély bekövetkezik, ne legyen erejük megtagadni tőle a kívánt áldozatokat.

A nemzet megtevesztésére irányuló, szemfényvesztő politika gyakorlati keresztülvitelében maga a király is cselekvő részt vesz.

Az 1820-ik év szeptember havában az ország fővárosát a királynéval együtt meglátogatván, csaknem minden megye külön-külön küldöttség által fejezi ki előtte hódolatát s egyik küldöttséghez ezeket a nevezetes szavakat intézi: „Hazátokat isten kegyelméből megmentettem eddig minden veszélytől; rajta leszek, hogy ezután se érje baj, miután az én boldogságom az isteni gondviselés által kormányzásomra bízott hű népeim boldogságában áll. Most ismét veszélyek fenyegetik a világot. Az egész világ neki bolondult (totus mundus stultisat) s mellékczelőkből ábrándos alkotmányokat követel, a nélkül, hogy tudná, mit kíván. Boldogok vagytok ti, hogy apáitoktól öröklött alkotmányotok van, melyet akarom, hogy szeressetek, mint a hogy én is szeretem azt s a mint eddig megtartottam, ezentúl is meg akarom tartani s csorbitatlanul hagyni utódaimra, remélvén, hogy ti sem fogtok engem semmi veszélyben elhagyni. Ily veszély most még nem következett. ugyan be, de ha valamikor bekövetkeznék, számítok segítségtekre.

A király a fővárosban időzése alatt minden alkalmat megragad, hogy tüntetőleg fejezze ki a nemzet iránt érzett szeretetét. Mindenfelé magyarul beszél; több ízben magyar díszruhát ölt magára; a székesfejérvári magyar szintársulatot egyenesen az ő kívánságára rendelik fel Pestre s Kisfaludy Károly „A tatárok Magyarországon” című drámájának előadásán nemzeti ruhában, kalppal, övvel, panyókára vetett mentében egész udvari kíséretével nemcsak megjelenik, de az előadást végig várja.¹⁹

Imént említett, rosszul fogalmazott, de jól kiszámított nyilatkozata nem téveszti el hatását. Nem teszik azt kritika tárgyává; nem vizsgálják mennyiben fér össze az igazsággal az a dicsekedése, hogy ő az alkotmányt megtartotta; természetesnek találják szemrehányását, hogy az egész világ bolondul. Hanem a helyett, hogy komolyan mérlegelnék a fejedelmi

nyilatkozat értékét, a túlzott lojalitás hízlekedéseivel veszle körül az uralkodót. S ily módon kölcsönösen félrevezetik egymást.

„A magyarok viselete Budán – írja Dessewffy Kazinczynak – az. egész nemzetet nevetségessé tevé Európa előtt. Ez mind azért volt, mert nimbuszsal, azaz sugárfény alatt akartuk ő felségét Troppauba küldeni, és. mivel a csehek hidegen fogadák a fejedelmet, mi melegen akartuk és így az árnyékot elvetni Vrbnára és magunkra hajtani a kegyességek fényeit és sugárját. Ő felsége soha sem volt kegyesebb. Csak Vurm, a fejevári püspök,. szóltott úgy, a mint az igazság, az okosság és a fejedelemhez való igaz: bizodalom és hűség megkivánja; azt mondta tudniillik: remélik a magyarok, hogy nem fogja őket ezután ő felsége pátensek által igazgattatni. Sok magyarok azt mondják, hogy közelebbi viseletök által Budán mostani constitutiójukat sok századokra megerősítették. Ezeknek pápaszemre lenne szükségök, nem hogy a nevetségést lássák, mint Fáy András, hanem hogy magok ne váljanak nevetségessékké. A magyarok viselete Budán káros és hazug hízlekedés volt; mert meglelégedést színlott és megcsalta a jószívű, de nem messze látó, jámbor fejedelmet.”²⁰

A felség által rendezett hangulatcsinálás sikere minden esetre megnyugtathatja a kormányt, hogy a magyarok hűségére a bekövetkezheto külpolitikai válság esetén számíthat.

Európa déli részén forradalmi láz szállja meg ismét a népeket. Spanyolországban és Portugalliában a szabadkőművesek, az olasz államokban a carbonarik izgatásai következtében olyan jelenségek merülnek fel, melyek a forradalom kitörését szokták megelőzni. A hatalmak aggodalmakkal eltelve fordulnak Bécs felé, hogy jó tanácsokat kapjanak a mindnyájukat egyaránt fenyegető veszély elhárítására. „A fejem nehéz, a szívem telve keserűséggel – írja naplójában a leánya elhunytá felett kesergő Metternich – s ilyen állapotban éreznem kell, hogy a világ az én vállaimon nyugszik. Ha e tekintetben csak egy pillanatra is kétségeim támadnának, a nap-nap mellett hozzám intézett tudakozódások kétségeimet eloszlatnák. „Mit fog ön csinálni? – kérlek tőlem; nekünk csak önhöz van bizodalunk; sorsunk az ön kezében van; mit csináljunk? S a kérdezősködőknek kétharmad része hajlandó mindenféle bolondságot elkövetni, mivel sem eszük, sem bátorságuk nincsen.”²¹

A reactio vezére tisztában van a teendővel. Új programra nincs szüksége, csak a réginek szigorú megtartását és végrehajtását kívánja a hatalmaktól, hogy a forradalom kitörését megelőzzék. Bizalom Európa békéjének tartósságában s tiszteletben tartása a nagyhatalmak, illetőleg a szent szövetség által felállított vezérelveknek; a közigazgatási rendszer lelkiismeretes végrehajtása; kitartás a fennálló alkotmányok megőrzésében s szilárd elhatározás erővel és előrelátással megoltalmazni az alkotmányt minden támadás ellen; az alkotmányban mutatkozó hiányoknak és hibáknak a kormány részéről eszközleendő kijavítása, – ezek a praeventiv eszközök a forradalommal szemben. Ha pedig ezek nem vezetnének célra: akkor ott van a szent szövetség; forduljanak hozzá a kormányok bizalommal, nem fogja őket cserben hagyni, sőt ellenkezőleg, ha valamikor, úgy most legfőbb kötelességének fogja ismerni a segélynyújtást.

Az osztrák udvart különösen az olaszországi események nyugtalanítják. A mellett, hogy rokoni kötelékek fűzik több olasz uralkodó házhoz, a mellett, hogy a legitimitas elve van fenyegetve, melynek megóvása a reactio legfőbb feladata: Ausztria földrajzi fekvése is olyan, hogy amaz események nem lehetnek rá nézve közönyösek. A császár és Metternich ennélfogva szilárdul el vannak tökéltre arra, hogy a monarchia szomszédságában a köznyugalmat veszélyeztető minden mozgalomnak elejét veszle, hogy az olasz uralkodók szerződésileg biztosított legitim jogait megvédelmezik s hogy, ha másként nem lehet, fegyveres beavatkozással állítják helyre a megzavart rendet. Távol áll azonban tőlük minden olyan rendszabály foganatosítása, mely Európát s főképen a szövetséges német államokat háborúba keverné. Háborút csak a rebellesek ellen szándékoznak folytatni, és pedig kizárólag saját erejükre támaszkodva s a nélkül, hogy a szövetségesek közvetlen segítségét igénybe vennék.

A fegyveres beavatkozás ideje csakhamar elérkezik. Nápolyban, Sardiniában, Piemontban a föllázadt nép az abszolút uralkodóktól kicsikarja az alkotmányt s ezzel nyílt küzdelemre hívja ki maga ellen a reakciót.

Metternichet nem találja készületlenül a veszedelem. Mindenekelőtt szükségesnek látja, kézzelfoghatólag kimutatni, hogy a három északi hatalom és a német államok közt teljes az egyetértés a bécsi kongresszus és a szent szövetség által megállapított elvek sértetlen fenntartása tekintetében. E célból az ő kezdeményezésére, az osztrák császár, az orosz cár és a porosz király személyes részvételével Troppauban kongresszust tartanak s nemcsak hogy ismételve megpecsételik amaz elveket, hanem fölhatalmazást adnak egyszersmind Ausztriának, hogy Olaszországban, a hol az Európa nyugalmit biztosító politikai status quo-t megzavarták, a rend fenntartásáról gondoskodják. Csak Angolország nem adja beleegyezését Ausztria intervenciójába, de azért nem tesz ellene semmit.

A többi államokat, még Franciaországot is sikerül Metternichnek megnyugtatnia, hogy a beavatkozás által nincs szándékuk sem hódítani, sem a kormányok függetlenségét saját államaik beligazgatása tekintetében megtámadni, sem a népek valódi érdekeivel összeegyeztethető reformokat meggátolni. Abban a körsürgönyben, melyet az osztrák, az orosz és porosz udvar Troppauból külföldi képviselőikhez intéznek, határozottan kinyilatkoztatják, hogy egyebet nem kívánnak, csak a békét fenntartani, Európát a forradalom csapásától megmenteni s a veszedelmet, mely a rend és a közérkölciség alapelveinek áthágásából származik, a mennyire hatalmukban áll, elhárítani vagy enyhíteni.²²

A Laibachba átköltözött kongresszus, – a melyre már a nápolyi király is elmegy, határozottan megígérve az aggodalmaskodó országgyűlésnek elutazása előtt, hogy az esküjével megpecsételt új alkotmány felforgatását vagy eltörlését nem engedi meg, – a beavatkozás elvének gyakorlati alkalmazására nézve teszi meg a szükséges intézkedéseket, egyenesen megbízván Ausztriát, hogy csapataival szállja meg Nápolyt s esetleg orosz segédcsapatok igénybevételével állítsa helyre az előbbi alkotmányt.

Megbízásában várakozáson felül gyorsan jár el, miután ellentállásra nem talál. A forradalmat egymásután leveri nemcsak Nápolyban, hanem Siciliában és Piemontban is.

Metternich el van ragadtatva politikájának fényes sikerétől. Naplójegyzeteiben gunyolódik a legyőzöttek felett, öntelten dicsekszik egyszersmind, hogy milyen hamar végzett Nápolylyal is, Piemonttal is; hogy egy miniszternek a katonai operációk idején vacatiója szokott lenni s neki a nápolyi hadjárat alatt csak nyolcz, a piemonti alatt csak négy napi pihenője volt; hogy a forradalom immár kimegy a divatból s hogy habár könnyen úgy járhat, mint az orvos, kinek a betege ha meghal, azt mondják, ő ölte meg, ha pedig felgyógyul, azt mondják, meggyógyította a természet: mindamellet nagy, hasznos és maradandó eredményt ért el.²³

Bármennyire elhiteti azonban magával az államkancellár, hogy a forradalom kiment a divatból s hogy az ő fáradozásait maradandó siker követte: mégis, hogy a birodalmat meglepetések ne ériék, hogy hadserege és pénze legyen, ha a forradalmi láz ismét kitörne valahol: jónak látja biztosítani a jelent és gondoskodni a jövőről annyival inkább, mert az olasz expeditio – ha rövid ideig tartott is – nem csekély pénzáldozatba került s az állam különben is zilált pénzügyeit még inkább megzavarta.

Az olaszországi mozgalmak hírére, még mielőtt a forradalom kitört volna, az udvari hadi főtanács és Stadion pénzügyminiszter elhatározzák az ujonczozást s a hadi adó fölemelését és ebbeli szándékukat közlik a magyar udvari kancelláriával. Tervük az, hogy Magyarország 35,000 ujoncczal járuljon a hadsereg kiegészítéséhez s hogy az 1812-iki országgyűlés által papirospénzben megszavazott 5.200,000 forintnyi hadi adó 1821 november 1-jétől pengő pénzben fizetessék.

Ez utóbbi követelmény egyértelmű a legsúlyosabb adóemeléssel a nádor számítása szerint ugyanis, papirospénzben, 250 forintos árfolyamot véve fel, az adó 13 millióra,²⁴ a

kancellár számítása szerint ellenben, ki az 5.200,000 forintból levonja azt a körülbelől 800 ezer forintra tehető összeget, a mit az adózók a katonaság ellátásáért visszakapnak adójukból a kincstártól, – 11 millióra emelkednék.²⁵

A terv kivitele azonban óriási nehézségekbe ütközik, melyekre a magyarországi ügyekben járatlan bécsi minisztereket a kancellária és a nádor nem is mulasztják el nyomatékosan figyelmeztetni.

Ujonczt és subsidiumot követelt ugyan a kormány már máskor is az országgyűlés kikerülésével közvetlenül a megyéktől, így nevezetesen 1815 márczius 29-iki rescriptumában; de a mint akkor nagy felháborodást idézett elő világos alkotmány sértésével, most még inkább készen lehetett rá, hogy a megyékkel meg fog gyűlni a baja. 1815-ben ama lépését még valamennyire indokolhatta; a veszély nagyságára és az idő rövidségére hivatkozhatott, midőn ujonczt kellett neki s az ennek megszavazására egyedül illetékes országgyűlést nem hívta össze. A legtöbb megye főképen ezekre az indokokra való tekintettel megelégedett azzal, hogy feliratában óvást tett a kormány törvénytelen rendelete ellen s még az ellenzéki szellemű törvényhatóságok is megadták magukat, midőn egy október 13-án kelt legfelsőbb rendelet a subsidium megtagadását a királyi jogokba való vakmerő beleavatkozásnak nyilvánítja, az erre vonatkozó határozatokat megsemmisíti s a megyei tisztviselőket föltétlen engedelmességre kötelezi.

A viszonyok azonban azóta megváltoztak. A törvényteleniséget olyan indokokkal, mint 1815-ben, politikailag igazolni többé nem lehet. A kancellária, midőn előterjesztésében e felől a kormányt meggyőzni igyekszik, előre megmondja egyszersmind, mi fog történni, ha figyelmeztetésének nem lesz sikere. A megyék fel fognak irni a rendelet ellen és sürgetik majd az országgyűlés megtartását; a feliratokra a kormány újabb és szigorúbb rendeletben válaszolhat; ha ez sem használ, királyi biztosokat küldhet a megyékre, s ha még ezek sem boldogulnak velük, rendkívüli eszközökhöz folyamodhat; de mindez jelentékenyebb zavar nélkül nem fog végbemenni.

Hogy adót kivetni és ujonczozást elrendelni törvényesen, főképen normális viszonyok közt, az országgyűlés hozzájárulása nélkül nem lehet, ezt a bécsi miniszterek épp úgy tudják, mint a magyar kancellária, s ha tervükhöz mégis ragaszkodnak, ezt különösen opportunitási szempontból teszik. Tartanak tőle, hogy az országgyűlésen az oppositiónak az a része talál felülkerekedni, mely Metternich szerint „a kor szellemét képviseli” s ebben az esetben, míg egyrésről a reactio összes eredményei veszélyeztetve lesznek s beláthatatlan zavarok következnek be, másrésről éppen ezért az osztrák politika hitele megrendül a külföld előtt.

A kancellária tagjai közül a kormánynak ebben az aggodalmában egyedül Almássy Ignác gróf alkancellár és egy tanácsos osztozkodnak. A többiek az országgyűlés összehívása miatt semmiféle okot az aggodalomra nem látnak.

A kor szellemét képviselő oppositio valóban csakis a magyar rendi alkotmány rovására érvényesíthette volna magát. Úgyde ez egy olyan erősség volt, melynek sánczait a nemzet zöme védelmezte s melyet éppen ezért a külföldről importált s a kormány részéről veszélyesnek tartott eszmékkel áttörni nem lehetett. Az országgyűlés csak annyiban okozhatott kellemetlenséget a kormánynak, hogy az évek hosszú során át felhalmozódott sérelmekre is kiterjeszti figyelmét s ezek miatt esetleg olyan heves támadásokat intéz a kormány ellen, melyek tekintélyének ártanak: De a kancellária e tekintetben is igyekszik megnyugtani a kormányt azzal, hogy módjában áll az országgyűlést bármikor feloszlatni.

Míg a tervbe vett ujonczozásra nézve a kancellária különösen közjogi és politikai szempontból teszi meg észrevételeit, az adófölemelés kérdésében a közgazdasági és pénzügyi motívumokat emeli ki.

Egyrésről a könnyelmű papirospénz-gazdálkodás s a hadi adónak és só árának folytonos emelése, másrésről az ipari és kereskedelmi érdekek szántsándékos elhanyagolása, a nép rohamos elszegényedését vonta maga után.

Már az 1802-iki országgyűlés figyelmezteti a kormányt közgazdasági és pénzügyi politikájának romboló hatására. Már ekkor kifejezik a rendek aggodalmukat a rossz gazdálkodás felett s csak az alatt a föltétel alatt egyeznek bele a só árának egy forinttal való emelésébe, ha ennek fejében a kormány az ipar és kereskedelem előmozdítását megígéri; már ekkor sürgetik a rendek a kereskedelem szabadabbá tételét, de egyelőre megelégszenek a kormánynak azzal az ígéretével, hogy gondoskodni fog könnyű és olcsó szárazföldi és vízi közlekedésről s a lassú igazságszolgáltatás jobb karba helyezéséről; már ekkor éles szemrehányásokat tesznek a kormánynak, hogy papirospénzzel és olyan rézpénzzel árasztja el az országot, melynek névértéke nem áll arányban reális értékével s ez által súlyosan megkárosítja különösen a szegényebb néposztályt.

De sem az országgyűlés panaszai, sem maguknak a kézzelfogható tényeknek ékesszólása nem térítették a kormányt helyesebb útra, a minek következtében a nép adófizetési képessége évről évre hanyatlott. Az éhinség enyhítésére 1817-ben egyes megyéknek adott előlegeket, például, az adófizetőkön alig tudják behajtani. 1823 végéig már 64,000 forintba szaporodik a czimen Pozsega, Zemplén, Bereg, Máramaros, Zágráb és Torna, tehát összesen hat megye hátraléka. Zemplén 20,768 forinttal tartozik, miután négy éven át egy garast sem fizetett; Máramaros három éven át nem törleszti tartozását: de legnagyobb összeggel, vagyis 22,943 forinttal van hátralékban Pozsega, úgy hogy Stadion pénzügyminiszter már ekkor szükségesnek látja a kancelláriához fordulni, hogy az említett megyék hátralékainak behajtásáról a helytartó-tanács útján gondoskodjék.²⁶

Az adóhátralékok felszaporodásáért a hanyag közigazgatást is terhelte ugyan a felelősség; de már azt a tényt, hogy különösen 1818 szeptember 20-án túl, midőn a só árát a kormány önkényileg ismét fölemelte, a sófogyasztás nagy mértékben alászállt, – csakugyan nem lehet másnak, mint az általános elszegényedésnek tulajdonítani.

Ily körülmények közt az adóemelés nemcsak az adózók, de az állam érdekeivel sem egyeztethető össze. Előre lehet látni, hogy a fölemelt adót az emberek nagy része egyáltalán nem lesz képes kifizetni, a módosabbak pedig, ha nagynehezen kifizetik is, csupán adófizetési képességük rovására tehetnek majd eleget kötelezettségüknek s hogy a tönkrejutástól megmenekedjenek, sófogyasztásukat fogják még inkább megszorítani, úgyde ebben az esetben a kincstár, amit a vámon nyerni fog, elveszti a révén, az adójövedelem többlete rámegy a sójövedelem hiányának fedezésére.

A kancellária az 1802-iki országgyűlés álláspontjára helyezkedik az udvar adóemelési tervével szemben. Nem nehéz neki bebizonyítani, hogy az adóemelés a jelen bajain nem segít, a jövőt pedig határozottan veszélyezteti, hogy az adóemelés helyett tehát, mely a nép közteherviselési képességét tönkre teszi anélkül, hogy a kincstár helyzetén javítna, közgazdasági és pénzügyi reformok által az adóképesség fejlesztésére kell törekedni.

Ha a kormány mégis ragaszkodnék elhatározásához: akkor a kancellária azt kívánja tőle, hogy az adó fölemeléséért legalább némi kárpótlásban részesítse az adózókat. Így nevezetesen szállítsa le a só árát; a katonaság részére teljesítendő szolgálmányokért ércpénzzel fizessen; a kereskedelem és ipar előmozdítására tegye meg a szükséges intézkedéseket, miután a magyar kereskedelem megszorítása Ausztriának sem válik hasznára, hanem ellenkezőleg ez által a monarchia mindkét állama szegényebb lesz; a forgalomban levő ércpénz szaporítása végett a dohányleveleket a kincstár részére ne kereskedők által, hanem közvetlenül és ércpénzben szerezze be; végre a papoknak és tanítóknak engedje meg, hogy adójukat az eddigi pénznemben fizessék, miután az osztó igazsággal nem egyeztethető össze, hogy csekély fizetésük fejében ő felsége nevében papirpénzt tolnak a nyakukra s ugyanakkor a kincstár ércpénzben követeli tőlük az adó lerovását.²⁷

A nádor, mint említők, szintén igyekszik a kormányt szándékának végrehajtásáról lebeszélni. Az adóemelést addig nem tartja megengedhetőnek, míg a kereskedelem föllendülése következtében a közjólét ki nem fejlődik de ha a kormány ezt az időt nem akarja

bevárni, akkor az ő véleménye szerint is le kell szállítani a só árát.²⁸ Az ujonczozásra nézve pedig súlyos hibának tartaná, ha az az országgyűlés hozzájárulása nélkül történnék; mert ebben az esetben a megyék mintegy kényszerítve volnának rá, hogy a törvényhozás jogkörébe avatkozzanak s ily módon a hatalmi ágak összezavartatván, anarchicus állapotok következnenek be. Most, a mikor egész Európában föl vannak korbácsolva a szenvedélyek, biztosan tudja, hogy a megyék meg fogják tagadni az engedelmességet; már pedig a kormány és a megyék közti huzalkodás ugy a bel-, mint a külföldön rossz vért szülne.

Minthogy pedig nincs hozzá reménye, hogy a kormányt rábirhatná az országgyűlés összehívására: egy olyan expedienst hoz javaslatba, melyet már máskor is sikerrel alkalmaztak s melylyel az országgyűlés nélkül is célzt lehetne esetleg érni a nélkül, hogy a kedélyeket fölizgatnák. A tervezett királyi rescriptum mellőzésével ugyanis a főispánok és a királyi városok tanácsai a kormány által utasítandók lennének, hogy toborzás útján állítsák elő az ujonczokat, vagy ha a felség ezt sem tartaná czélszerűnek, akkor azt ajánlja neki, hogy fogadja el Almássy alkanczellár különvéleményét, mely szerint az ujonczozásra vonatkozó királyi rescriptumban az „ujonczállítás” kifejezését elhagyva, a hatóságokat „a toborzás támogatására” szólítsa fel, mely által az ujonczozást subsidium színében tüntetné fel.²⁹

A bécsi kormányférfiak azonban a rábeszélésnek nem engednek s a jó tanácsokra nem is bederitenek. Az olaszországi hadjárat könnyű szerrel kivivott győzelmei elbizakodottá teszik őket, s elbizakodottságukban a mint az alkotmányjogi aggályokat nem méltatják figyelmükre, úgy a közgazdasági viszonyokat sem veszik számba, midőn a háboru költségeinek fedezésére szükséges eszközök megválasztására kerül a sor.

Az osztrák hadcsapatok még Olaszországban táboroznak. Nápolyban elvégezvén feladatukat, Piemontba vonulnak rendet csinálni. „A háború írja Metternich 1821 márczius 31-én naplójában, – mely az első lövéstől az egész királyság meghódításáig 30 napig tartott, nem volt hosszú háború. Foy tábornoknak igaza volt, midőn márczius 20-án tartott eszeveszett beszédében azt mondta, hogy az Abruzzókból egyetlen egy osztrák sem fog kijönni, ha sikerül is nekik azokon áthatolniok. A delphii oraculum sem jövendölt ennél soha igazabbat és Sybilla kisasszony Lenormant asszonynyal egyetemben soha biztosabban nem mondta meg, a mi történni fog. Valóban az Abruzzókból egyetlen egy osztrák sem fog kijönni, mert a hadsereg a bevégzett nápolyi expeditio után meg fog oszlani, hogy Piemontban végezze el feladatát, úgyde eme feladatának teljesítése végett kényelmesebb utat választ majd magának.”³⁰

A győzelem eme mámorában, mely Metternich önteltségét a végtelenig fokozza, s a szintén biztos diadallal kecsegtető piemonti operatiók tartama alatt bocsátja ki a felség 1821 ápril 4-én Laibachban kelt leiratát, melyben ama törekvésének hangsúlyozása mellett, hogy népeit az eszeveszett, gonosz lázadás maszlagától kívánja megmenteni, elrendeli, hogy a magyar ezredek pótlására 1813-ban kívánt 60,000, majd 1815-ben kívánt 30,000 ujonczból a mennyi még hiányzik, állíttassék ki a törvényhatóságok által. Több mint egy év mulva, 1822 augusztus 13-án kibocsátja ama másik rendeletét is, mely szerint az adó november elsejétől pengő pénzben fizetendő, a mi tekintve a papirospénz és a pengő pénz értékarányát – a legsúlyosabb adóemeléssel egyértelmű.

A kancelláriának csak annyit sikerül elérnie, hogy az ujonczozás az udvari hadi főtanács eredeti tervétől eltérőleg csak az 1813-ban és 1815-ben törvénytelenül, mert az országgyűlés hozzájárulása nélkül kívánt 60,000, illetőleg 30,000 ujonczból hátralékban maradtak kipótlása végett rendeltetik el, s ily módon 30,000 ujoncz helyett kerek számban csak 28,000-et követel a kormány; másrésről hasonlóképen a kancellária aggodalmaskodásának köszönhető, hogy a már 1820-ban tervbe vett adóemelést két évvel elhalasztják.

61. * Aus Metternich's nachgedlass. Papieren. III. 337.

62. * U. ott, IV. 236.

63. * A helytartó-tanács rendelete. 1814. aug. 30. 22722.
64. * U. az. 1820 máj. 9. 12667.
65. * U. az. 1822 szept. 4. 23183.
66. * U. az. 1817 márcz. 4. 6552.
67. * U. az. 1817 január 7. 422.
68. * U. az. 1816 aug. 13. 23974.
69. * U. az. 1819. 18567. sz.
70. * Pulszky Á. és Tauffer E. A börtönügy. 60.
71. * A helyt.-tanács rendlete. 1820 ápril 4. 9134.
72. * U. az. 1815 okt. 30. 30311.
73. * Gr. Dessewffy J. levelezése Kazinczy Ferenczczel. III. 19.
74. * Orsz. levéltár. József nádor titkos levéltára. Exhibita politiam respicientia. 1824. XII. XV. XVII. XVIII. XXII.
75. * Orsz. levéltár. Kancelláriai elnöki iratok. 1823 szept. 17. 399.
76. * Orsz. levéltár. József nádor titkos levéltára. Acta praes. 1816. XXIV.
77. * A helytartó-tanács rendelete 1819 február 16. 4390.
78. * Gr. Dessewffy J. levelezése Kazinczy Ferenczczel. III. 23.
79. * Magyar Kurir. 1820. évf. 219.
80. * Gr. Dessewffy J. levelezése Kazinczy Ferenczczel III. 87.
81. * Aus Metternich's nachgelass. Papieren. III. 344.
82. * U. ott. III. 394.
83. * U. ott. III. 436–440.
84. * Orsz. levéltár. József nádor titkos levéltára. Acta praes. 1822. IX.
85. * U. ott. Acta praes. 1821. VII.
86. * Orsz. levéltár. Kancell. elnöki iratok. 1823. 15,639.
87. * A kancellár levele Stadion pénzügyminiszterhez, 1821. jan. 19. Orsz. levéltár. József nádor titkos levéltára. Acta praes. 1821. VI.
88. * U. ott. Acta praes. 1822. IX.
89. * A nádor fölterjesztése a felséghez, 1821. márcz. 5. Orsz. levéltár. József nádor titkos levéltára. Acta praes. 1821. XI. 1822. VII. Ugyanannak előterjesztése az állam-konferenciához. U. ott. 1821. XV.
90. * Aus Metternich's nachgelass. Papieren. III. 435.

IV. FEJEZET.

A vis inertiae.

József nádor kimutatása az egyes megyék magatartásáról a törvénytelen rendeletekkel szemben. Erőhatalmi eszközök a vis inertiae megtörése céljából. A királyi biztosok működése Zala-, Veszprém-, Nyitra-, Trencsén-, Bars-, Zemplén-, Ung- és Nógrádmegyében. A rendeletek végrehajtása; az ellenszegülők üldözése. A királyi biztosok megjutalmazása. Tanulságok

Az adóemelésre és az ujonczozásra vonatkozó rendeletek végrehajtása – a mint a nádor és a kancellár előre megmondták – nagy akadályokba ütközik. Az autonomiának, s a mi ezzel együvé van forrva, a rendi jogoknak sérelme életet önt a megyékbe, ellentállásra buzdítja őket s napról-napra tapasztalnia kell a kormánynak, hogy minden kísérlete, melylyel a vis inertiae megbénítását czélozta, számos megyével szemben kárba veszett. S hagyján, ha azt, a mit a vis inertiae-re támaszkodva megtagadnak tőle, erőszakos eszközökkel mégis elérhetné; de a külpolitikai helyzet még mindig annyira aggasztó, hogy nem meri a húrokat túlfeszíteni s egyelőre kénytelen csupán fenyegetésekkel érni be.

Piemontot az osztrák csapatok még mindig megszállva tartják, jeléül annak, hogy félnek a rend újabb megzavarásától s csak az 1822. év végén tartott veronai kongresszus pecsételi meg hivatalosan az olasz királyságok pacificatióját. De e közben a hatalmaknak Spanyolországgal gyűlik meg ismét a bajuk. Metternich 1822 júliusában jelenti urának, hogy a gyöngye jellemű Ferdinánd király, ki absolut hatalmát nem szűnik meg a cortestől reklamálni, gyöngeségével a polgárháborút maga idézte elő, a mire Ferencz császár azt jegyzi meg, hogy a madridi események szégyenére válnak a királynak.¹ A spanyolországi bonyodalmak irányában követendő eljárásra nézve szintén a veronai kongresszuson egyeznek meg a hatalmak egymással s határozataik végrehajtásáról a szomszédsági viszonynál fogva közvetlenül érdekelt Franciaország gondoskodik.

Midőn ily módon már biztonságban érzi magát a bécsi udvar: a magyar megyék ellentállásával szemben csak akkor folyamodik erőhatalmi eszközökhöz.

A törvényhatóságok többé-kevésbé heves, de egyformán határozott feliratokban igyekeznek meggyőzni az udvart lépésének törvénytenségéről, sőt midőn tapasztalni kénytelenek, hogy felirataikkal czélt nem érnek, a kiegyenlítésnek még egy nem szokatlan és a multban sokszor hatályosnak bizonyult eszközét is megragadják s közbenjárásra kéri fel nemcsak a nádort, hanem – mivel tudják, hogy ez az udvar előtt nem grata persona s így közbenjárása sem kecsegtethet sikerrel – a trónörököst, sőt Metter nichet is. A rendeletek végrehajtásának határozott megtagadása ama megyék részéről, melyeknek harczképességét az előcsatározások ki nem meritették, csak ezután következik.

A törvénytelen rendeletekkel szemben az egyes megyék magatartását s József nádor titkos levéltárában elhelyezett következő kimutatás tünteti fel.

Az adó ügyében mindjárt az 1-ső rescriptumot végrehajtják: Abauj, Árva, Békés, Esztergom, Heves, Körös, Krassó, Liptó, Máramaros, Mosony, Temes, Varasd, Verőcze, Zágráb, Zala, összesen 15 megye; csak a 2-ik rescriptum után engedelmeskednek a király parancsának: Baranya, Bereg, Borsod, Csanád, Csongrád, Fejér, Győr, Pest, Pozsega, Pozsony, Sáros, Somogy, Szabolcs, Szatmár, Szerém, Torontál, Turócz, Ugocsa, összesen 18 megye; királyi biztosok hajtják végre, de kényszereszközök alkalmazása nélkül, a rendeletet: Arad, Bács, Bars, Bihar, Gömör, Hont, Szepes, Tolna, Torna, összesen 9 megyében; ellenben Komárom, Nógrád, Nyitra, Sopron, Trencsén, Ungvár, Vas, Veszprém, Zala és Zemplén, összesen 10 megyében a királyi biztosoknak kényszereszközökhöz kellett fordulniok, hogy a rendeletet végrehajthassák.

Az ujonczozás ügyében az 1-ső rescriptumot végrehajtják: Arad, Békés, Bereg, Bihar, Csanád, Esztergom, Komárom, Krassó, Máramaros, Sáros, Szepes, Szerém, Temes, Torontál, Turóc, Verőcze, összesen 16 megye; a 2-ik rescriptumnak engedelmeskednek: Bács, Csongrád, Fejér, Győr, Moson, Pozsony, Szatmár, Vas, Zólyom, összesen 9 megye; a 3-ik rescriptumot hajtják végre, miután királyi biztos küldetik ki: Árva; Baranya, Bars, Heves, Körös, Liptó, Pest, Pozsega, Szabolcs, Tolna, Torna, Ugocsa, Ungvár, összesen 13 megye; a királyi biztosok kényszereszközök alkalmazása nélkül: Abauj, Borsod, Gömör, Hont, Somogy, Zágráb, összesen 6 megyében; kényszerrel Nógrád, Nyitra, Sopron, Trencsén, Varasd, Veszprém, Zala, Zemplén, összesen 8 megyében hajtják végre a rendeletet.²

A megyék többsége tehát meghajol a király akarata előtt s csak; a kapituláció módjára, formájára nézve térnek el egymástól. Az egyik minden kifogás nélkül engedelmeskedik; a másik feliratban kifejezi aggályait a rendeletek törvényszerűsége felett s óhajtását arra nézve, hogy az ország-gyűlést haladéktalanul hívják össze; a harmadik óvást tesz a törvénytelenység ellen s ezzel igyekszik magát megnyugtatót; a negyedik keresi a módját, hogy hajthatná végre a rendeletet a nélkül, hogy az alkotmánysértéshez, mely azokban foglaltatik, hozzájárulna.

Nem annyira a megyei szerkezet tökéletlenségének, mint inkább az annak keretébe tartozó elemek vagyoni és erkölcsi függetlensége hiányának tulajdonítható, hogy a megyék nagy része az engedelmesség erényét gyakorolja akkor, a mikor az engedetlenség lenne az igazi hazafiúi erény. Hogy óvások és fölterjesztések repülnek az ország minden részéből Bécsbe s hogy országszerte megszűnnék a közigazgatás és törvénykezés,³ – ez a történetíró részéről, ha nem nagyítása az eseményeknek, mindenesetre erős színezése. Mint a fenebb közlött hivatalos kimutatásból látható, számos megye még a felírás jogával sem él, annál kevésbé szűnik meg országszerte a közigazgatás és törvénykezés. A rendi alkotmány töríkszakad védelmezéséhez az 52 megye közül 42, illetőleg 44 megyének nincs ereje és bátorsága. De másrészt kétségtelen, hogy az a 8-10 törvényhatóság, melyben a vis inertiae erőyes alkalmazása következtében a közhatósági funkciók szünetelnek, az egész országra kiható sikert képes elérni.

A kormány a legerőszakosabb eszközöktől sem riad vissza, hogy ez utóbbiak makacs ellentállását megtörje. Pestmegye rendei, – a kik különben tekintetbe véve a válságos időket, midőn a fejedelmeknek szükségük van népeik hűségének és szeretetének bőségebb bizonyítékaira, meghajolnak a király parancsa előtt, – valamint a többi megyék közül is számosan kifejezik ugyan méltatlankodásukat a felett, hogy a kormány erőhatalommal igyekszik kicsikarni az áldozatokat azoktól a megyéktől, melyek lelkiismeretükkel nem tudták összeegyeztetni, hogy a tőlük világos törvény ellenére követelt áldozatokat meghozzák; figyelmeztetik egyszersmind a felséget, hogy ezzel az eljárásával, melyet a magyar nemzet ellenségei tanácsolhattak neki mennyire elidegeníti magától hű alattvalóit; de a kormányt az engedelmeskedő törvényhatóságok eme feljajdulásai sem térítik le arról az útról, melyen megindult.

Királyi biztosokat küld a renitens megyék nyakára s ezek vakmerő, durva és mindenek felett tapintatlan eljárásukkal forradalmi időszakra emlékeztető jeleneteket idéznek elő.

Ezen kívül a rendőrállam legviszatasztóbb kormányzási eszközeit sem áallja alkalmazni. A levéltitok megsértésére egyenesen utasítja a postahivatalokat; a kémkedést és titkos feladásokat rendszeresíti s hivatalnokaira szigorúan felügyel, nehogy ők is konspiráljanak. Lónyay Gábor zemplénmegyei királyi biztoshoz például kérdést intéz 1823 októberében Koháry kancellár, hogy bizonyos Pálffy nevű hivatalnok nem vett-e részt azon a megyei gyűlésen, mely a királyi rendeletekkel szembeszállt, mire Lónyay megnyugtatótja a kancellárt, hogy egész Zemplénben egy Pálffy nevű hivatalnok van, Pálffy József, a tiszántúli kerületi tábla ülnöke, s ez az említett gyűlésen nem volt jelen, de különben is kipróbált hűséggel viseltetik a dynastia iránt; az igaz, hogy a leleszi plébánost szintén

Pálffy-nak hívják, de ez is, mint általában a praemontrei rend minden tagja, a mérsékelt irány híve.⁴

Azok, a kik a kormány szolgálatában állnak, hivatalos kötelességüknek ismerik különben egyenes megbízás nélkül is árulkodni nála. Berényi Gábor gróf ugocsai főispán például Nyitra megyében tartózkodván, Koháry Ferencz herczegnek, a kancellárnak 1823 június 1-én bizalmas levelet ír, melyben figyelmezteti őt s általa a kormányt, hogy Nyitrában a rendek ismét törvénytelen gyűléseket szándékoznak tartani s a tisztviselők meg akarják tagadni a felsőbbbséggel szemben a köteles engedelmisséget.⁵

Nem elégszik azonban meg a kormány az ellenzéki megyékben nyilvánuló közszellem elnyomásával, hanem áldozatokat is keres, kiket felelősségre vonjon annak terjesztéseért. Hogy ebbeli szándékát a törvényesség látszata mellett érvényesíthesse, álhireket költ rendőrei és kémei által. Guzmics azt írja egyik levelében Kazinczynak: „Egy szomorító újság szárnyal részünkön, hogy t. i. némely Bars, Zemplén s más megyebéliek a nem rég felfedezett olasz összeesküvésben részt vettek. Te jobban tudhatod, kérlek, nyugtass le. A magyar nem olasz.” A mire Kazinczy ezt válaszolja: „Mese az, hogy nálunk is vannak társai a külföldi czimborának, és gonosz czéllal hintegetett vád; mese volt, a mint ugyan hiszem, 1794-ben is. Férhetne-e a magyarnak szívébe az a veszedelmes bolondság, hogy ő egyéb lenne, mint a minék lenni kell? Sok van, a mi kíván javítást; de hiszen azt a diaeta is kíváná s már 1790-ben a maga elaborátumai által. S az carbonarismus-e, ha te vagy én nagynak valljuk, a mi ellenségünkben nagy, szépnek, a mi benne szép? S lehet-e mondani, hogy a francziákban s Napoleonban sok igen nagy, sok igen szép nem volt? Miért kopirozánk tehát? De te vagy én kívántuk-e valaha, hogy a franczia nemzet úgy legyen ura a világnak, mint Róma volt hajdan? Nem kellene mást akarva vádolnunk s nem volna panasz.”⁶

A megyei ellenzéket valóban még a királyi biztosok erőszakos föllépése sem vitte bele semmiféle titkos társulat alapításába, mert jól mondja Guzmics, hogy „a magyar nem olasz”. Az oppositio nem titkos összeesküvés eredménye, hanem természetyszerű megnyilatkozása a rendi jogokra féltékeny s az események által provokált közszellemnek. A kik eléggé bátrak eme szellem érvényesítését megkísérteni, azoknak nem alattomos úton, hanem nyílt küzdelemben kellett szükségképen megmérkőzniök a kormány végrehajtó organumaival.

A királyi biztosok a megyéket, a hol megjelennek, valóságos ostromállapotba helyezik.

Aránylag még legsimábban végzi megbízatását mint komisszárius, Amade Antal gróf, főlovászmester és zalai administrator, Zalamegyében.

Itt, daczára annak, hogy a katonai szolgálatra alkalmas fiatalság nagy része az erdőkbe és a hegyek közé menekül a toborzás elől, Hertelendy György első alispán és a hat szolgabíró már április 27-től május 21-ig 600 ujonczot állítanak ki, vagyis kiállítják az ujoncz-contingens kétharmad részét. S júniusban, a mikor a többi renitens megyékkel a királyi parancs foganatosítása miatt még javában folyik a viaskodás, Zalában már a királyi biztosság megszűnik, Amade pedig előterjesztést tesz a kancellárnak a „hűséges buzgalmuk” által magukat kitüntetett tisztviselők megjutalmazása végett. Ajánlja nevezetesen, hogy Hertelendy alispánt királyi tanácsossá nevezzék ki, a hat szolgabíró pedig, valamint Varga László táblabíró s a katonaság parancsnokai Mengen báró és Clam-Martinitz gróf ezredek legfelsőbb elismerésben részesíttessenek. A kancellár azonban az alispánt és a szolgabírákat kitüntetés végett nem terjeszti fel; meg akarja várni, hogy az októberre kihirdetett közgyűlésen, – melynek megtartását ő felsége nevében Lajos főherczeg az alatt a föltétel alatt engedte meg, hogy ott az adó és újonczozás ügyét ne hozzák, – hogy viselik magukat; a többiek ellenben s maga Amade is az ő fölterjesztésére csakugyan megkapják a legfelsőbb elismerést.⁷

Az októberi közgyűléstől van oka tartania a kormánynak, miután Amadét már mint administrátort az augusztus 25-iki particularis gyűlésen a rendek a legkeserűbb

kifakadásokkal illetik s Hertelendy alispán részvételével titkos értekezleteket tartanak a célból, hogy úgy az administrator, mint a tisztviselők ellen, kik a katonai executio bevétele előtt megadták magukat, előkészítsék azt a támadást, melyet a közgyűlésen szándékoznak ellenük intézni. Maga Amade is meg van félemlítve, úgy hogy azzal a kéréssel fordul a kancellárhoz, engedje meg, hogy az ujonczozás és adóbehajtás után tartandó első közgyűlésen az elnöklést az alispánra bízassa, mert őt betegsége miatt az orvosok minden izgalomtól óvják, már pedig, tekintve a kedvezőtlen hangulatot, mint elnök nem kerülhetné ki a legkellemetlenebb szemrehányásokat, sőt a személyes invectivákat sem.

Amade kérelmére a kancellár kitérőleg válaszol, hallgatólag tehát fölmenti őt, az elnöklés terhes kötelessége alól; de egy királyi rescriptumot ad a kezébe, melyben szigorú büntetés terhe alatt meghagyja a felség a rendeknek, hogy a közgyűlésen óvakodjanak minden rendzavarástól s szóba ne merjék hozni a közelmúlt eseményeit, utasítja egyszersmind Amadét, hogy tartson vizsgálatot annak a kiderítése végett, kik vettek részt az említett titkos értekezleteken.⁸

Az októberi gyűlés csakugyan minden zavar nélkül intézi el a folyó administratív ügyeket.

A mint Zalában, úgy Veszprém, Sopron és Varasd megyékben sem lép activitásba a kirendelt katonai erő, csak megmutatja magát s a kir. biztosok mindjárt célzott érnek.

Veszprémben Almássy József septemvir és hevesi administrator, mint királyi biztos, a márczius 10-iki gyűlést feloszlatja; de Bésán István királyi tanácsos, első alispán elnöklete alatt a rendek tovább folytatván a tanácskozást, – melyben különösen Rába Boldizsár második alispán, Kolosváry Sándor kanonok és Rosos Ignác királyi tanácsos vesznek részt, – az ellentállásra vonatkozó határozatokat meghozzák.⁹ A tisztviselők pedig, név szerint a két alispán, Bezerédj György főjegyző, Kazay Gábor főadószedő, Kocsi Horváth Sámuel, Kun László; Kun József főszolgabírók, Eőri Szabó Gábor, Bezerédj Mihály, Hollósy László, Késmárky Gábor, Dombay Ignác alszolgabírók, Kupricz Mihály számvevő, Eőry László és Németh Jakab aladószedők, három nappal a gyűlés után külön-külön írásbeli nyilatkozatot adnak át a királyi biztosnak, mely szerint a fejedelem iránti hűségük és a rendek kezébe letett esküjök közt az összeütközést nem tudván kiegyenlíteni, hivatalukról lemondanak.

Almássy helyett, ki ügybuzgalmaért megkapja különben a legfelsőbb elismerést, május 15-én Zichy Ferencz gróf gömöri administrator neveztetvén ki királyi biztosul,¹⁰ ez, a mint a megyébe megérkezik, az előbbi határozat visszavonására kedvezőnek találja a hangulatot s – mint a kancellárhoz intézett jelentésében írja¹¹ – vissza is vonnák azt, ha Ányos Ignác táblabíró fel nem izgatja beszédével az ifjúságot és a bocskoros nemeseket.

A királyi biztos a gyűlésen sikertelenül hívja fel még egyszer engedelmességre a rendeket, ennél fogva a márczius 11-iki gyűlés jegyzőkönyvét széttepi, a gyűlést feloszlatja s a tisztviselőket magához rendelve, ezek kijelentik előtte, hogy csak az erőszaknak engednek. Erre a Sommariva nevű vértesezred egy osztálya a királyi biztos lakása elé vonul s ennek látására a tisztviselők szóval úgy, mint írásban azonnal kinyilatkoztatják, hogy renitentiájukkal felhagynak, a katonaság pedig még aznap visszavonul állomáshelyére.

Az ujonczozást és az adó behajtását június 15-én kezdik meg¹² s hogy milyen sikerrel folytatják, mutatja az, hogy már július 19-én különös meglepődését fejezi ki ő felsége a királyi biztos eljárása felett.

Az inquisitiót természetesen itt is, mint a többi megyében, elrendeli a kormány, különösen azt akarván kideríteni, hogy Almássy József volt királyi biztos és gróf Eszterházy János veszprémi főispán csakugyan elmulasztották-e utasítani Bésán alispánt, hogy a márczius 11-iki ülést ne merje folytatni a királyi biztos eltávoztása után.

Eszterházy a vizsgálatot fogantató Zichy királyi biztos előtt azzal menti magát, hogy ő nem avatkozhatott a királyi biztos dolgába; Almássy azzal, hogy akár adott az alispánnak utasítást, akár nem, el kellett volna annak hagynia a termet, a mint ő, mint elnök, a

teremből kiment; Bésán pedig azzal, hogy ő nem látta tanácsosnak a rendek kívánságának ellenszegülni; mert ezzel csak nagyobb bajt idézett volna elő. A felség Eszterházy és Almássy mentségét elfogadja; Bésánt ellenben megdorgálja, jóllehet Zichy királyi biztos egy előbbi jelentésében főképen ez utóbbinak tulajdonítja; hogy a tisztviselők az opponálással fölhagytak.¹³

Nyitramegyébe február 10-én, Trencsénmegyébe márczius 4-én báró Eötvös Ignác koronaórt, abaúji főispánt és honti administratort küldik ki rendet csinálni s már február 17-ikén Bellegard, az udvari hadi főtanács elnöke, megkapja a legfelsőbb parancsot, hogy a szükséges katonai erőt bocsássa rendelkezésére.¹⁴

A király Koháry kancellárhoz intézett, 1823 február 10-ikén kelt kéziratában kijelenti, hogy elhatározott akarata, jól átgondolt tervét a körülmények szerint szigorúbb vagy enyhébb eszközökkel Nyitrában is végre hajtani, utasítandó ennél fogva a királyi biztos, hogy a mennyiben a megye rendei feliratukban maguk is rámutattak az ujonczozásnak toborzás útján való végrehajtására: abban az esetben, ha a megyei tisztviselők vonakodnának kötelességöket teljesíteni, a királyi biztos a rendek említett nyilatkozatát a legczélszerűbb módon használja fel; ha pedig így sem menne semmire s kényszereszközök alkalmazására lenne szükség, a rendelkezésére bocsátandó katonai erő igénybevételével szorítsa a tisztviselőket, hogy az egyes községek közt megoszló ujonczok előállítását parancsolják meg a községi bírácoknak.¹⁵

Báró Eötvös a megyegyűlésen, – melyre a szomszéd Trencsén- és Bars megyékből is számosan eljöttek, – megjelenvén, a királyi leiratok felolvasása után a királyi kívánatok megtagadását tartalmazó 1822 december 19-én fölvett közgyűlési jegyzőkönyvet és feliratot megsemmisíti s a gyűlést feloszlatja. A két alispán, engedelmeskedve parancsának, vele együtt eltávozik, s – mint ő maga írja a kancellárnak – voltak, a kik távozása közben, éljeneztek, de „nem éljen” kiáltásokat is lehetett hallani, a mire ő azt felelte: „élek, ha lehet, meghalok, ha meg kell halnom!”¹⁶

A rendek azonban, daczára annak, hogy felszólítja őket, hogy senkinek beszédét ne merjék meghallgatni s hagyják el a termet, a főjegyzővel ott maradnak s ez utóbbi által hamarosan elkészített újabb feliratot elfogadják; de mivel a megye pecsétjét a királyi biztos magához vette, a feliratot nem hitelesíthetik.

Erre megkezdődik az alkudozás a rendek és a királyi biztos közt. Azok előbb azt kérik, hogy engedje meg a felirat elküldését, akkor az ujonczozásra vonatkozó rendelet végrehajtása elé nem gördítnek akadályt, majd mikor erre Eötvös nem áll reá, azzal a kéréssel fordulnak hozzá, hogy hívja össze a gyűlést s engedje meg, hogy onnan deputatio küldessék a felséghez, úgyde ebbe sem egyezik bele s csak annyit ígér, hogy ha engedelmeskednek, husvétkor megtarthatják a gyűlést s akkor majd a küldöttségre nézve is határozhatnak.

Ilyen előzmények után rendeli el a királyi biztos, hogy a hat szolgabíró magánlakását katonaság szállja meg, a mire közölök kettő, név szerint Boronkay és Piatsek nyomban, a többi négy ellenben egy kis gondolkodás után engedelmességet fogadnak ugyan neki, de néhány hét múlva kijelentik, hogy nem szolgálnak tovább s a legközelebbi törvénykezésen már nem vesznek részt. Szavukat be is váltják, mert a törvénykezésen a két alispánon kívül senki sem jelenik meg.

Egyedül az első alispán, Ghyczy Péter támogatja a király emberét s ő sem teljes nyíltsággal. A felség is tudomást vesz ennek a hű emberének megbízhatóságáról, a mit mutat az a sajátkezű irata, melyben utasítja a királyi biztos, hogy Ghyczy alispánnak bizalmasan adja értésére, hogy a legközelebbi megyegyűlésen a hozzá küldendő bizottságra nézve csak abban az esetben tegyen indítványt, ha a rendek hangulatát erre nézve kedvezőnek találja.¹⁷ A megye rendei ellenben annál inkább elfordulnak az alispántól, úgy hogy Eötvös és a kancellár javaslatba hozza a felségnél Ghyczynek a királyi táblához ülnökké való kineveztetését, hogy egy részről ily módon megjutalmaztassék hűségeért, más részről mivel –

a mint fölterjesztésükben írják – a demagogok minden támadásának ő a célpontja, s ha ki nem neveztetik, azért, mert hiven követte a legfőbb parancsokat, bosszút állnak rajta.¹⁸ Ghyczy már az 1825-ki országgyűlésen csakugyan mint alnádor vesz részt.

A királyi biztos a katonaság segítségével fog hozzá az ujonczállításhoz, a kancellárral megegyezvén arra nézve, hogy addig, míg az ujonczozás be nem fejeztetik, megyegyűlés tartását nem engedi meg. Mikor aztán az ujonczozást befejezi, a beteg báró Perényi János administrator helyett, – ki 1812 óta szolgált mint administrator s kit érdemei elismeréseül a kancellár a pozsegai megüresedett nyugalmasabb főispáni állásra ajánlott kinevezés végett, – a megye vezetését ismét átveszi gróf Erdődy József főispán s ekkor a fenekestől felfordult administratio lassankint visszazökken a rendes kerékvágásba.

A vizsgálatot Nyitrában is elrendelik a célból, hogy a bűnösöket, kik a megyét ellentállásra birták, megbüntessék. Eötvös ezzel kezdi meg biztosi működését. De a vizsgálat eredménye alapján a felség csak 1823 szeptember 17-ikén hozza meg ítéletét, a midőn már a mozgalom teljesen megszűnt. A királyi biztosnak azt kell megtudnia, kik voltak az 1822 december 19-iki felirat szerzői, miután ezzel a felirattal indult meg a megye részéről a tetteleges ellentállás. Megbizatásában nem nehéz neki eljárnia, miután senki sem tagadja, hogy a december 19-iki feliratot, – a mely különben a két előbbi felirattól tartalmára nézve jóformán semmiben sem különbözik, – a gyűlésen tartott beszédében Babóthy Imre táblabíró formulázta, a gyűlésen jelen volt bars megyei Balogh János szónokolt mellette s Brogyányi főjegyző foglalta írásba.

A kancellár, midőn augusztus 29-iki fölterjesztésében közli a felséggel a vizsgálat eredményét, megteszi egyszersmind indítványát a tettesek megbüntetésére nézve. E szerint Babóthy és Brogyányi soha többé megyei tisztviselői állásokra nem kandidáltatnának; Balogh János pedig, – kit első sorban a bars megyei eseményekért terhel a felelősség, – jövőre akként tétetnék ártalmatlanná, hogy minden megyei köztanácskozásból kizáratnék s különösen a Bars megyében elkövetett vakmerő, bujtogató magaviseletéért a megérdemlett büntetést rendes per útján szabnák ki rá. Mindezen propositiókhoz a felség hozzájárulását jelenti ki.¹⁹

Eötvös királyi biztosi működésének eredményével, melylyel a kancellárhoz sajátkezüleg irt leveleiben számol be,²⁰ természetesen úgy a kancellár, mint a felség nagyon meg van elégedve. Koháry kancellár már márczius 26-ikán, tehát a mikor még a királyi biztos, küldetésének befejeztétől ugyan csak távol áll, azt írja fölterjesztésében ő felségének, hogy „báró Eötvös kellő komolysággal, nyomatékkal és erélylyel, de egyszersmind mérséklettel és körültekintéssel végzi megbizatását, úgy hogy a felség részéről a személyébe helyezett bizalomnak teljes mértékben megfelel”.²¹ A nemességet ellenben, melynek megfélemezésére küldetett ki, erőszakoskodásaival annyira fölingerli maga ellen, hogy a személyes bántalmazásokat sem kerülheti ki s csak a székház megszállására kirendelt katonai erő menti meg a nagyobb veszedelemtől. A királyi biztosok közül nem gyűlölnék senkit jobban, mint őt s bosszút úgy állnak rajta, hogy borsodmegyei tarjáni birtokán gazdasági épületeit, termését felgyújtják.²²

A mint a Nyitramegyében véghezvitt hatalmaskodásoknak a szomszéd Bars megye rendei híret veszik, nyomban megteszik a szükséges rendkívüli intézkedéseket, hogy saját megyéjükben báró Eötvös királyi biztos kezét megkössék s hogy lehetetlenné tegyék rá nézve törvénytelen feladatának teljesítését. Az összes tisztviselők lemondanak; a megye pecsétjét a szentbenedeki konvent levéltárában helyezik el; a táblabírákból egy bizottságot alakítanak azzal az utasítással, hogy ez végezze a legszükségesebb és halasztást nem tűrő közigazgatási teendőket, de csak addig, míg a királyi biztos a lábát a megyébe be nem teszi; végül elhatározzák, hogy ha a királyi biztos gyűlést hirdetne, arra senki ne jelenjen meg s ha esetleg mégis sikerülne a gyűlést megtartani, annak határozatait előre is érvénytelennek nyilatkoztatják ki; feliratukban feltárják egyszersmind a felség előtt az alkotmányellenes rendeletek által előidézett politikai helyzetet a maga meztelenségében.

Az erőteljes, a vakmerőségig őszinte felirat, melyet Platthy Mihály jegyző fogalmazott, nemcsak a kormányra, nemcsak Barsmegye rendeire, de az egész országra mély benyomást tesz. Egyes nyomatékosabb; élesebb kifejezései szájról szájra járnak s részint ámulatba ejtik, részint lelkesedésre hangolják az embereket.

A királyi biztos a megyébe megérkezvén, tisztviselők hiányában semmit sem tud tenni, úgy hogy csakhamar kénytelen eredmény nélkül eltávozni. Ekkor a tisztviselők ismét elfoglalják hivatalukat, de az alatt a föltétel alatt, hogy csak addig működnek, míg királyi biztos nem jön ismét a megyébe s hogy a legközelebbi tisztújításig törvényszéket nem tartanak, miután hét év mult el az utolsó restauratio óta s így ők magukat rendes tisztviselőknak nem tekinthetik, bírói teendők végzésére sincsenek tehát feljogosítva.

Királyi biztos nem is megy többé a megyébe; hanem a kormány az administratorra bizza a rendek megpuhítását. S ez hosszabb húza-vona után sikerül is, a mennyiben Barsmegye rendei abban a reményben, hogy az országgyűlés mielőbb összeül, hozzáfognak a törvénytelen rendeletek végrehajtásához.

A kiszabott ujoncz-contingenst azonban – úgy, mint Szabolcsban tervezték – szabad toborzás útján állítják elő.

Szabolcsban gróf Desseffy József indítványozta, hogy a tiszti kar tiltassék el a verbuválástól; egyesek azonban pénzbeli adományaikkal járuljanak a király által a saját katonai közegei útján foganatosítandó toborzás költségeihez.

Úgyde maga Desseffy tört pálczát saját indítványa felett, midőn elismerte, hogy „az a törvény lelke a privátusokra nézve, ut extra diaetam nec petantur nec dentur subsidia, hogy az ajánlók az ajánlás által magoknak érdemeket ne szerezzenek a végrehajtó hatalomnál; a jurisdictióra nézve pedig az, hogy a jurisdictiók ne adjanak és ne segítsék semmi módon az adást, ut votum constitutionale, idest legalis diaetarum servatio pro debito tempore obtineatur.”²³

Barsmegye ellenben nem gondolva meg, hogy világos alkotmánysértés közvetítéssel, kölcsönös engedményekkel nem orvosolható, hogy közvetítésről nem lehet szó akkor, a mikor az alternativa oly mereven van felállítva, hogy vagy a törvényt tartják meg, vagy a kormánynak engedelmesskednek: a Szabolcs által mellőzött szabad toborzást a nádor közbenjárása folytán foganatosítja s ily módon a törvénytisértést a törvény megkerülésével kíséri meg jóvátenni.

Az ellentállás rendkívül heves még Zemplén és Nógrád megyékben is. Zemplénben a május 21-iki gyűlésen éri a rendeket az a meglepetés, hogy báró Malonyay János, a megye administratora, egyszerre mint királyi biztos mutatja be magát nekik. A királyi resolutio felolvasása után ő is, mint a többi megyébe kiküldött biztosok, ott hagyja a gyűlést. De a rendek Szemere István első alispán elnöklete alatt a tanácskozást folytatják, annyal is inkább, mert úgy okoskodnak, hogy Malonyay mint administrator hívta őket össze, mint királyi biztosnak tehát nem volt joga a gyűlést feloszlatni. Egyhangúlag abban állapodnak meg, hogy utódaikat nem akarván abba a szomorú helyzetbe juttatni, hogy elveszett szabadságukat nagyobb áldozatokkal kényteleníttessenek visszaszerezni, még az erőszaknak sem engednek s előbbi határozatukhoz ragaszkodva, még egyszer felírnak úgy ő felségéhez, mint a nádorhoz. A tisztviselők pedig ünnepélyesen megfogadják, hogy ők a rendek intentióihoz soha hűtlenek nem lesznek, s valóban, midőn mindjárt a gyűlés után a királyi biztos meghagyja nekik, hogy a rendeleteket hajtsák végre, Szemere István első- és Szögyény Ferencz másod alispán, valamint Szent-Iványi Károly, Kaszner János és Mauks Mihály szolgabírák külön-külön, írásban nyilatkoztatják ki, hogy mivel megyéjük az adóra és ujonczozásra vonatkozó rendeletet törvénytelennek jelentette ki, s mivel a tisztviselői kar a megye rendivel egy testet képez, a királyi biztos parancsának nem engedelmesskedhetnek.²⁴

Malonyay nem az az ember, a kit a kormány erőszakoskodásokra sikeresen felhasználhatna. Erélye nincs, de akarata sincs törvénytelen dolgok elkövetésére. A

tisztviselők renitentiájával szemben tehetetlen. Zemplénben és Nógrádban egyidejűleg fölmentik tehát a természetével és hajlamaival ellenkező megbízatás alól s az előbb említett megyébe a június 7-ikén kelt királyi decretum az erélyéről ismeretes ungvári főispánt és beregi administratort, Lónyay Gábort, – ki azelőtt mint első alispán Zemplénmegyét is szolgálta, – küldi ki.

Lónyay augusztus 18-ikára tüzi ki a közgyűlést, melyre nem kevesebb, mint tizenkét vármegyéből nagy számmal sereglenek össze az érdeklődők. Megjelenik a többek közt Erdélyből báró Wesselényi Miklós is.

A gyűlés előtti napon a királyi biztos ebédet ad, de az ebédre való meghívást sokan visszautasítják, azzal az izenettel, hogy érzésük tiltja „ily küldöttségű személynél mutatni tiszteletet s szeretetet”;²⁵ majd előzetes conferentiát akar tartani, de az alispán lakásán együttlevők azt üzenik neki vissza, hogy nem jelennek meg az értekezleten, nehogy ezzel elismerjék küldetésének törvényességét.

A gyűlés napján már korán reggel zsúfolásig megtelik a tanácsterem s midőn az alispán megérkezik és saját megszokott helyére akar ülni, ezt nem engedik meg neki, hanem beleültetik az elnöki székbe s nyomban felolvassván a királyi rescriptumot, elhatározzák, hogy a májusi közgyűlés határozatait fenntartják; a tisztviselőktől elvárják, hogy az erőszaknak sem fognak engedni; a királyi biztos kiküldetését törvényesnek nem ismerik el, ha tehát ez a közgyűlésben megjelenék, a termet azonnal elhagyják mindnyájan, ha pedig a dorgáló újabb királyi rescriptumot mégis sikerülne neki felolvasni, az ő eltávozásával az alispán törvényes elnöklete alatt folytatni fogják a gyűlést.

Minthogy ily körülmények közt Lónyay nem számíthat rá, hogy úgy, a mint azt méltóságánál fogva megkívánhatná, meghívják a gyűlésbe s minthogy másfelől tart tőle, hogy az alispán elnöklete alatt hozott határozatokról a jegyzőkönyvet megírják és hitelesíteni találják: eltökéli magát a merész lépésre, hogy meghívás nélkül bemegy a terembe, felolvastatja a dorgáló rescriptumot s megfékezi a zajongó, rendetlenkedő tömeget.

Minden nagyobb erőfeszítés nélkül sikerül neki a nagy tolongásban az asztalig jutni; de a mint ott megpillantják, szitkokat kiáltanak feléje, Caraffához és Eötvöshöz hasonlítják s azt zúgják a fülébe, hogy nem ismerik el törvényes elnöknek. Az első alispán át akarja neki az elnöki széket adni, de – mint a kancellárhoz intézett hivatalos jelentésében írja²⁶ – egy csomó ember célzatosan körül veszi a széket, hogy el ne foglalhassa; Kazinczy Ferencz értesülése szerint ellenben, rokona, Lónyay László állja útját, midőn le akar ülni.²⁷ Szigorú tekintettel méri végig azokat, kik nem engedik székéhez jutni s mivel látja, hogy nem boldogul, az első alispán felé fordul. Az óriási lármában az egyik kezével a királyi rescriptumot mutatja fel, a másik kezével pedig azt fejezi ki, a mit szóval is kijelent, de a mit legfőlebb a közelében állók hallanak meg, hogy t. i. solválja a sessiót. Távozása közben ugyanezt világosan ismétli a másod alispán előtt is.

Eltávozása után a jegyzőkönyvet felolvassák s daczára egyesek óvatosságra intő felszólalásának, hitelesítik, elrendelvén egyszersmind, hogy határozatokról a többi megyék körlevélben értesítendőek.

Kazinczy Ferencz előadása szerint Szirmay Ádám főjegyző a rendek megbízásából utána megy a biztosnak s tudtára adja, hogy visszajöhet a gyűlésbe, ha tetszik neki,²⁸ ő maga ellenben hivatalos jelentésében azt írja; hogy Szirmay csak azért jelent meg nála, hogy értésére adja a jegyzőkönyv hitelesítésének megtörténtét, de – saját szavai szerint – nem azért, hogy meghívja a gyűlésbe s hogy ily módon küldetésének törvényességét elismerje. Habár a főjegyző előtt kinyilatkoztatta, hogy az általa feloszlatott gyűlést határozatai érvénytelenek: a jegyzőkönyvet a főjegyző visszatértevel mégis felolvassák, egy-két élesebb kifejezését enyhítik s ezzel délután fél négykor a gyűlés szétoszlik.

Lónyay a történetek után egyebet nem tehet, mint hogy megtiltja a két alispánnak s a főjegyzőnek, hogy az érvénytelen határozatokat tartalmazó jegyzőkönyvet megpecsételjék s

expediálják. A jegyzőkönyvből mindössze öt pecsétetlen példány tűnik el az első alispán asztaláról s jut forgalomba. A két alispánról s a főjegyzőről dicsérettel emlékezik meg jelentésében Lónyay s egyenesen az ő jóakarátú támogatásuknak tulajdonítja, hogy a körlevél nem küldetett el még a gyűlésből, a mint a rendek kívánták, a többi megyékhez.

A nemesség nagy része 20-án haza utazik s a királyi biztos is ott hagyja Újhelyt, hogy Ungváron végezze megbízását. De mielőtt búcsút venne a várostól, számos öregebb nemes kifejezi előtte sajnálkozását a történetek felett.²⁹

A zempléniek, kiknek egy része Ungmegyében is birtokos, ezt a megyét, – mely különben, mint Lónyay írja, a felség legnagyobb kívánságainak is eleget szokott tenni, – annyira felizgatják, hogy itt is királyi biztosnak kell rendet csinálni. Április 14-iki ülésében határozza el a megye az ellentállást s augusztus 22-ikére hirdet Lónyay főispán, most már mint királyi biztos, újabb közgyűlést a törvénytelen határozat megsemmisítése céljából. Mivel a gyűlésre itt sem hívják meg, nehogy úgy járjon, mint Zemplénben, írásbeli rendelettel oszlatja fel a gyűlést, meghagyván a tisztviselőknek, hogy azonnal jelenjenek meg nála. A rendek azonban a tisztviselőket nem eresztik, áprilisi határozatukat megújítják s ismételve megtiltják a tisztviselőknek, hogy az adóügyi rendelet végrehajtásához segédkezet nyujtsanak.

Lónyay mindkét küldetéséről egyszerre terjeszti fel jelentését a kancellária útján a királyhoz. A történetek előadása után kiemeli jelentésében, hogy mivel a tiszáninnen megyék közt Zemplén a legtekintélyesebb és legnagyobb s az egyetlen, mely a legfelsőbb kívánalmaknak szigorúbb rendszabályok alkalmazása nélkül nem akar eleget tenni, a mi által rossz példát mutat a többi tiszai megyéknek: itt a királyi biztos föllépése sikertelen nem maradhat. De mivel más részről az ő viszonyai Zemplénben olyanok s különösen ellenségei oly nagy számmal vannak ott, hogy e miatt neki nagyon nehéz mint királyi biztosnak Zemplénben boldogúlnia: küldjenek ki helyette mást. Ha azonban a fejedelem megsértett tekintélyét neki, mint a kinek személyében sértetett az meg, kellene mégis helyreállitnia: ez esetben kijelenti, hogy mihelyt felséges ura parancsát teljesíti, az ebből származó kellemetlen következmények elkerülése végett visszavonul a magánéletbe s éppen ezért már most kéri Ung- és Beregmegyék adminisztrációjának vezetése alól magát fölmentetni.

A kancellár, illetőleg a felség nincs ugyan megelégedve Lónyay eddigi eljárásával, de azért ismét őt bizzák meg, hogy a két megye nyakasságát törje meg, miután nálánál alaposabban az illető megyék viszonyait senki sem ismeri.

Lónyay rossz kedvvel, de erős elhatározással fog hozzá újból a dologhoz. Legjobban szeretné, ha különösen Zemplénben közgyűlés nélkül végezhetne; de mivel ebbe a kancellár nem egyezik bele, annyit mégis kivisz, hogy a közgyűlést nem szüretkor tartják meg, a mikor tömérdék idegen van a Hegyalján, hanem decemberben.

A december 15-ikére hirdetett közgyűlés megfélézése céljából gróf Gorzkowsky vezérőrnagy parancsnoksága alatt egy zászlóalj báró Geppert-ezredbeli gyalogos és a Frigyes Vilmos porosz királyról nevezett huszárezrednek egy divíziója nyújt neki assistentiát.

A gyűlésre, mint Gorzkowskynak Estei Ferdinánd főherczeg és országos főparancsnokhoz intézett hivatalos jelentésében olvassuk, körülbelől ötszázan jelennek meg. A királyi biztos, a mint a terembe lép, felbontja a királyi resolútiót, melyben a felség szigorúan megdorgálja a rendeket, kik vakmerő magaviseletükért méltán megérdemelnék, hogy felségsértési per indíttassék ellenük, azután széttepi a jegyzőkönyvet, de a kancellártól nyert utasítás értelmében úgy, hogy a bíróság majdan elolvashassa és felhasználhassa³⁰ s ezzel a gyűlést feloszlatja.

A rendek zajongás nélkül, a legnagyobb nyugalommal tűrik már most az erőszakoskodást.

A mint szétoszlanak, a tisztviselőket maga elé rendeli Lónyay s közli velük ő felsége parancsát. Ezek ismét protestálván, Lónyay utasítja Gorzkowskyt, hogy csapataival vonuljon

a megyeháza elé s hogy az összes tisztviselőket – szám szerint huszonnégyet – tartóztassa le, miután ő felsége parancsának nem akarnak engedelmeskedni.

A tisztviselők külön-külön szobában, úgy hogy sem egymással, sem a külvilággal nem érintkezhetnek, katonai őrizet alá helyeztetvén, huszonnégy órai fogság után a két alispánt megkérdezi a királyi biztos, nem gondolták-e meg a dolgot s nem hajlandók-e renitentiájukkal fölhagyni. Mire az alispánok azt felelvén, hogy ők minden lehetőt képesek megtenni, hogy ő felsége akarata teljesüljön, de addig nem tehetnek semmit, míg tisztviselőtársaikkal nem értekeznek, ezt a biztos megengedi. S rövid tanácskozás után, megfélemlítve a májusi közgyűlésen tett fogadalmukról, hogy t. i. „ők, mint tagok, azon testtől, melyhez tartoznak, semmi esetben s az időknek semmi viszontagságaiban sem válván el, önnön magok is mindenkor a törvényhez s ezen épült, különösen most is megújított határozásához a vármegyének állhatatosan és hiven ragaszkodnak s attól magokat elmozdítani nem engedik”, – már most kijelentik a kir. biztos előtt, hogy az ujonczozást is fogadosítják, az adót is behajtják. S csakugyan, az adólajstrom összeállítása végett a két perceptor nyomban elutazik Kassára a kerületi kamarahivatalhoz, az ujonczozást pedig december 27-ikén megkezdik.³¹

Ily módon sikerül Lónyaynak a katonai erőre támaszkodó terrorizmussal végre is megtörnie a zemplénmegyei tisztviselők makacsságát. Ungmegyében szintén sikerrel végzi be missióját.

Midőn a következő évben meghal, daczára zempléni viselt dolgainak, Kazinczy Ferencz kegyeletesen emlékezik meg róla s úgy tünteti fel, mint a ki a fejedelem iránti tántorithatatlan hűségénél fogva végrehajtotta ugyan annak törvénytelen parancsait, de mivel e miatt nemzetével jött összeütközésbe, annyira elkedvetlenedett, hogy elhatározott szándéka volt minden hivataláról lemondani s a magánéletbe vonulni vissza. „Lónyayban – írja Kazinczy – sok jó, sok csodálást érdemlő volt; de hiú volt; látta, mint emelkednek a rosszak s a gaz idők eltántorították.”³²

Nógrádmegyébe, – mely 1822. évi októberi és novemberi közgyűlésén tagadja meg a rendeletek végrehajtását, – február 9-ikén báró Malonyay Jánost küldik ki királyi biztosul, hogy tartsa meg a vizsgálatot arra nézve, kik vettek részt a megye ellenszegülő határozatának hozatalában.

Malonyay jelentéséből arról győződve meg a kormány, hogy különösen a november 7-iki közgyűlés nem azzal a mérséklettel és érettséggel folyt le, melyet a hely szentsége s a szőnyegen forgó tárgyak fontossága megkívánt, ő felsége a megyét szigorúan megint, hogy jövőre a szenvedélyes és a törvényhatóság szégyenére váló cselekedetektől tartózkodjék, Prónay Ferencz alszolgabíró s Ebeczky József táblabíró pedig, kik a novemberi gyűlésen a főszerepet játszották, valamint Baloghy Lajos táblabíró, ki az októberi gyűlésen lázító beszédet tartott, dorgálja meg.³³

E közben a megye, daczára annak, hogy magának is meggyűlt a baja a kormányval, a szorongatott Nyitra megye ügyét pártfogása alá veszi. Az április 23-iki közgyűlésen a rendek elhatározzák, hogy a mennyiben Nyitra vármegye alispánjának leveléből s a szem- és fültanúk előadásából arról értesültek, hogy az említett megyében az ujonczozás katonai erőhatalom alkalmazásával ment végbe, ezen sérelem ellen fölírnak s annak orvoslása végett közbenjárásra kérik fel nemcsak a nádort, hanem a trónörökös, a primást, a kancellárt, az országbíró, az összes zászlósurakat, sőt Metternichet is. Ez utóbbi közbenjárására különös súlyt fektetnek, miután – írják jegyzőkönyvükben – az ő fáradhatatlan tevékenységének köszönhető Európa régi constitutionális szerkezetének fenntartása s így ő herczegsége iránt, valamint minden alkotmányos nemzet, úgy a magyarok is kiváló bizalommal viseltetnek. Fájdalmukat fejezik ki egyszersmind a felett, hogy az erőszakosságokat éppen a szent korona egyik őre, báró Eötvös követte el, a kinek pedig hivatalánál fogva legfőbb kötelessége volna a törvények szentségének megóvása.³⁴

A gróf Brunswick József főispán elnöklete alatt június 10-én tartott közgyűlésből még egyszer megkísérlik a felírást úgy a királyhoz, mint a nádorhoz.

A királyhoz intézett, mérsékelt hangon szerkesztett feliratban előadják, hogy ők a szeretett király iránt érzett hű ragaszkodásuk által vezettetve, a palatinus írásbeli felhívása nélkül is eleget tennének ő felsége kívánságának az ujonczozást illetőleg, ha nem gátolná őket ebben a törvény iránti engedelmesség kötelessége; minthogy azonban a: király és a törvény iránti kötelességeiket egymástól szétválasztani nem lehet, kénytelenek a felség kegyelmeért esedezni, hogy szabadítsa meg őket a dilemmától oly módon, hogy az ujonczozás ügyét terjessze az országgyűlés elé, melynek összehívására nézve különben is biztos reményt merítettek a nádor leveléből.

Mielőtt ez a felirat a királyhoz jutna, egy június 7-ikén, tehát három nappal előbb kelt rescriptumban ő felsége értésükre adja a rendeknek, hogy Malonyay helyére báró Wenckheim Józsefet, Arad és Krassó megyék főispáni helytartóját nevezte ki királyi biztossá, meghagyván neki, hogy az ujonczozásra és az adóra vonatkozó legfelsőbb rendeleteket hajtsa végre.

Minthogy az említett rescriptum s a rendek felirata keresztezték egymást: a kancellár, nehogy a kiküldött királyi biztos elé akadályokat gördítsenek a rendek éppen a miatt, mert választ még nem kaptak feliratukra azt ajánlja a felségnek, hogy habár megmásíthatatlanul ragaszkodik is elhatározásához, küldjön haladéktalanul még egy rescriptumot feleletül a június 10-iki felíratra, hogy mire báró Wenckheim a legfelsőbb parancs értelmében a megyegyűlést összehívja, már akkor a június 10-ki felíratra adott választ felolvashassa.³⁵

Igy is történt. De mielőtt a királyi biztos Balassa-Gyarmatra érkeznek s az ő megbízásából Gyürky Pál első alispán által augusztus 28-ikára hirdetett közgyűlést megtartaná, a rendek megelőzik s augusztus 25-ikén tartott közgyűlésükben fulminans feleletet adnak a június 7-iki rescriptumra.

Az új királyi biztos: megbízatása ellenkezőjén az 1805. V. t. czikkkel, annak törvényességét nem ismerik el, ennél fogva ragaszkodnak az adó és ujonczozás ügyében hozott határozatukhoz, attól semmiféle hatalom és kényszerítő eszköz nem fogja sem őket, sem a tisztviselői kart eltántorítani. Az adóra nézve az ő óhajításuk is az, hogy az pengő pénzben fizetessék, de a fizetés módját csakis az országgyűlés állapíthatja meg; az ujonczozásra nézve pedig, a mint Barsmegyének megengedte már ő felsége a szabad toborzást, ugyanezt kéri a maguk számára is. Ha feliratukra a legfelsőbb válasz leérkezne: minthogy a királyi biztos elnöklete alatt sem ők, sem a tisztviselők nem tanácskozhatnak, kéri a királyi biztost hogy a leíratot a tisztviselők útján közölje velük s törvényes elnökük vezetése alatt fogják majd azt tárgyalni. Köszönetüket fejezik végül ki a nádornak, mint a ki hathatós közbenjárásával kieszközölte Barsmegye részére az említett kedvezményt; úgyszintén Barsmegyének, mely a súlyos viszonyok közt tanúsított tántoríthatatlan szilárdságával engedékenységre birta ő felségét s Malonyay volt királyi biztosnak, ki hazafiságának fényes jelét adta az által, hogy félrevonult, midőn látta, hogy megbízatása a törvénnyel össze nem egyeztethető.

Az új királyi biztos, a mint augusztus 26-án este megérkezik Balassa-Gyarmatra, elámulva veszi át Gyürky Pál alispán kezéből az előtte való nap hozott közgyűlési határozatot, majd ugyancsak Gyürky vezetése alatt egy küldöttség azzal a kéréssel fordul hozzá, hogy megbízatásának végrehajtását függeszse fel addig, míg a 25-iki határozatra, illetőleg felíratra a királyi válasz leérkezik s hogy támogassa odafenn a kérésöket, melytől semmi szín alatt sem tángítanak. Ő erre igéri, hogy igyekezni fog a rendek kívánságát összeegyeztetni a felség parancsával, de adjanak neki módot erre az által, hogy az ő elnöklete alatt tartsák meg a kihirdetett gyűlést s ott olvassák fel a királyi rendeletet. Az alispán azonban ezt kivihetetlennek tartja; fél tőle, hogy a felizgatott tömeg a biztosnak útját állná, ha az elnöki széket el akarná foglalni; azt tanácsolja tehát neki, hogy a botrányok kikerülése végett, melyek nemcsak az ő, de a király tekintélyét is sértenék, a gyűlésen ne mutassa magát.

Kinos alternativa előtt áll a király embere. Ha nem megy el a gyűlésre: ő felsége parancsa ellen vét; ha elmegy: magát és felséges urát kompromittálja s célta még sem fog élni, mert még csak föl sem tehető, hogy a szenvedélye által elragadtatott nemesség, előtte való nap hozott határozatát visszavonná. A két rossz közül tehát a kisebbet választja, miután sokkal könnyebb jóvá tenni egy megbízatás elmulasztását, mint a felség tekintélyének rovására bekövetkező kudarczot.

A gyűlés napjának reggelén magához rendeli a két alispánt s a főjegyzőt, és megbizza az első alispánt, hogy mivel a rendek 25-iki határozatukkal a kiegyenlítés útját elvágják, a gyűlést azonnal oszlassa fel; meghagyja egyszersmind az alispánoknak, hogy ő felsége további rendelkezéseig semmiféle gyűlést ne merjenek tartani; megtiltja nekik a hivatalos pecsét használatát, a főjegyzőnek pedig bármiféle hivatalos írat expedálását; ha pedig az ő tudtuk nélkül a rendek mégis gyűlést tartanának, ennek határozatait előre is semmisnek nyilvánítja.

Gyürky alispán, engedelmeskedve a parancsnak, a gyűlést csakugyan a mint megnyitja, rögtön be is rekeszti s a teremből eltávozik. De a rendek ott maradnak, s visszatartván a másod-alispánt és a tisztviselőket, iszonyú lármával elhatározzák a gyűlés folytatását. A hivatalos pecsétet hiába követelik az első alispántól, az nem adja. Abban állapotnak tehát meg, hogy erőszakkal veszik el tőle. E célból be akarván törni az alispán szobájába, a királyi biztos által időközben oda rendelt katonaság állja útjokat. Úgy segítnek magukon, hogy a levéltárból vesznek ki egy pecsétet s azt adják át a másod-alispánnak, a kit azonban a katonaság letartóztat. s a pecsétet elveszi tőle.

Az izgalmas jelenetek hatása alatt valóságos láz lepi meg az embereket, és pedig nemcsak benn a vármegyeházán, hanem kívül is. A tömeg ellepi az utcákat; az ifjúság által fölvezetve a vármegyeháza előtt torlódik össze; ordítózása iszonyú disharmóniában vegyül össze a teremben levők zajongásával. A helyzet perczről-perczre fenyegetőbbé válik, úgy hogy a királyi biztos a katonaságot utasítja készenlétre, a szomszéd Orosziból pedig egy svadron dragonyost rendel be. A katonaság közbelépésére azonban nem kerül a sor, mert a rendek elhatározván, hogy a rajtuk elkövetett sérelmet közölni fogják a többi megyékkel, a gyűlés széteszik, illetőleg a következő napra halasztatik.

A királyi biztos már most szilárdul eltökéli magát, hogy meg fog akadályozni minden további összejövetelt. Délután az első alispán útján magához rendeli a tiszti kart, de minthogy az testületileg nem akar előtte megjelenni, egyenkint beszél a tisztviselőkkel, s a legszigorúbban meghagyja nekik, hogy a gyűlés ideje alatt vagy otthon vagy hivatalos helyiségükben tartózkodjanak. A kancellárhoz intézett hivatalos jelentésében, melyben beszámol küldetése eredményéről,³⁶ azt írja, hogy a tisztviselők kinyilatkoztatták előtte, hogy szívesen engedelmeskednek neki, ha az ő parancsának teljesítése nem ütközik össze a rendek határozatával. Úgyde mivel az engedmességnek ez a föltétele hiányzik: a valósággal homlokegyenest ellenkezik hivatalos jelentésében foglalt ama másik állítása, hogy a tisztviselőket katonai őrizet alá csak azért helyezte, hogy akaratuk ellenére ne kényszerithessék őket a gyűlésben való megjelenésre.

Augusztus 29-ikén a két alispán és a négy szolgabíró háza elé katonákat állittat, hogy lakásukat el ne hagyassák, azt azonban nem tiltja meg nekik, hogy látogatókat fogadhassanak; a főjegyzőt, a fő- és aladószedőt, a számvevőt, a levéltárnokot s az iktatót pedig az alatt az ürügy alatt, hogy tanácskozzék velök az adó repartitioja s behajtása felől, magához. hivatja s ebéddel is ellátván őket, nem engedi meg, hogy lakásáról távozzanak. A mily furfanggal fosztja meg a tisztviselőket szabadságuktól, épp oly ravasz intézkedést tesz a megyeház elzárására. Katonákat rendel ugyanis ki a megyeház kapuja elé azzal az utasítással, hogy egyeseknek engedjék meg a ki- s bejárást, de a tömeges bevonulást gátolják meg.

Ily módon sikerül is neki megakadályoznia a gyűlés megtartását a megyeházán; de az a körülbelől hatvan főnyi, többnyire fiatal emberből álló tömeg, melyet a katonák nem

eresztenek be, elvonul a templom előtti térre s egy alszolgabíró elnöklete alatt ott tartja meg a gyűlést, mely annyiból áll, hogy egy ifjú protestatiót olvas fel az erőszakoskodások ellen. Azután egy katonatiszt felszólítására szép csendesen szétoszlanak.

Az alatt, míg ezek az utcán történnek, tíz idősebb nemes azzal a kéréssel fordul a királyi biztoshoz, hogy a katonaságot távolítsa el s a letartóztatott tisztviselőket bocsássa szabadon. Mire Wenckheim kinyilatkoztatja; hogy habár ő csak királyának tartozik tetteiért számolni, helyre kell igazítani a kérelmezők tévedéseit. Ő nem tiltotta meg, hogy a megyeházába egyesek bemenjenek, a tisztviselőket sem fosztotta meg szabadságuktól, a katonaságot pedig csupán azért rendelte ki, mert másként a rendet nem vélte helyreállíthatni. Ha azonban látni fogja, hogy gyűlést nem akarnak erőszakkal tartani, a katonaság mindjárt visszavonul.

Már este a nemesség egyrésze haza utazik, a másik része utazó félben van, ennél fogva a királyi biztos a katonai őrzásokat megszünteti. s. másnap korán reggel a saját lakásán letartóztatott tisztviselőket szabadon bocsátja. Ő maga szintén ott hagyja Balassa-Gyarmatot, felbontatlanul visszaküldvén a kancellárnak a június 10-iki rescriptumot s szabadságot adván a távozásra Gyürky alispánnak is. Ez utóbbi nemcsak hogy mindenben engedelmeskedik a királyi biztosnak, hanem még tanácsaival is jóakarátulag támogatja őt. Valószínűleg azért kért tehát szabadságot, hogy az alatt, míg távol lesz, lecsillapuljon a rendek haragja ellene. A megye hivatalos pecsétjét, ősi szokás szerint, két szolgabíró jelenlétében átadja a másodalispánnak s ezzel elhagyja a megye székhelyét.

A nemesség azonban csellel él, midőn a székvárosból távozik; mert nem haza megy, hanem Szügy nevű községben gyűl össze, hogy itt tanácskozzék a további teendők felől. Leirhatatlan lelkesedésben törnek ki, midőn egyszerre csak megérkezik közéjük a megye hivatalos pecsétjével a másodalispán s a már eltávozott királyi biztos szigorú tilalma ellenére meghívja őket szeptember 1-jére a székhelyen tartandó gyűlésre. De addig is tartva attól, hogy gyűléseket ismét meg találják hiúsítani – ott nyomban tiltakoznak a törvénytelenések ellen, s elhatározzák, hogy ebbeli óvásukat a váci káptalan levéltárában helyezik el.³⁷

A mint Gyürky a Szügyben történeteket meghallja, rögtön visszafordul utjából s követeli a pecsétet. De nem adják neki vissza, míg a megtartott gyűlés határozatáról jegyzőkönyvet nem vesznek fel s míg a körlevelet, melyben a testvér-törvényhatóságoknak elpanaszolják a velük szemben elkövetett hallatlan erőszakosságokat,³⁸ valamint az ő felségéhez intézett hasonló tartalmú feliratot meg nem pecsételik.

A kancellária október 4-én kelt rendeletében megtiltja ugyan a megyéknek az említett körlevél tárgyalását, s meghagyja nekik, hogy a mint megkapják, terjeszszék fel hozzá; de mire a kancellár parancsa eljut a megyékhez, már akkor Nógrád sérelmét több megye magáévá teszi, s annak orvoslása végett felír úgy a királyhoz, mint a nádorhoz. Abauj élesen kikél feliratában a biztosok hallatlan eljárása ellen. Bereg „Nógrádmegye rendének erős lélekkel kimutatott igaz hazafiúi buzgóságával vetélkedni kíván”, ennél fogva panaszukat teljesen jogosultnak ismeri el; a mennyiben pedig ő felségéről, ki megesküdt az alkotmányra, nem teheti fel, hogy a visszaélések tőle származnának, hanem valószínűbbnek tartja, hogy a királyi biztosok mennek túl megbízatásuk határain: kéri ő felségét, hogy azokat, kik ily ártalmas tanácsot adtak neki s kik visszaéltek bizalmával, méltóképen büntesse meg. Hont, Gömör, Somogy, Borsod szintén pártjára kelnek Nógrádnak. A zemplénmegyei első alispánnak, Szemere Istvánnak ellenben egyenesen a kancellár tiltja meg, hogy a körlevelet nyilvános tanácskozás tárgyává tegye.³⁹

Wenckheim eljárásával a kancellária annyival kevésbé lehet megelégedve, mert úgy viselte magát, hogy méltán föltehették róla, hogy király akarátának rendelte alá saját meggyőződését. „A nógrádiak azt hiszik – írja Kazinczy, – hogy az ott történeteknek egyrészét hazafiúi örömmel szemlélte.”⁴⁰ Ezt annyival inkább hihetik, mert – mint a vizsgálat folytatása végett Wenckheim után királyi biztosul kiküldött Adamovics Antal verőczemegyei

administrator jelentésében olvassuk – Wenckheim azt a nyilatkozatot tette a rendek előtt, hogy „nem azért kívánja a gyűlésnek az ő elnöklete alatt való megtartását, hogy a királyi parancsolatot felolvastassa, hanem hogy oly módokról értekezhetne a státusokkal, melyek által ő felsége kívánságának teljesítésében minden *törvénytelen* módokat elmellőzni lehessen.”⁴¹ A megbízatás tényleg annyira nem volt Wenckheimnak inyére, hogy megkísérlette az alól kibújni; de a kancellár tanácsa folytán a király nem fogadta el lemondását.⁴²

Koháry kancellár a felséghez intézett véleményes jelentésében hibáztatja Wenckheimot, hogy a gyűlést nem tartotta meg; de menti azzal, hogy a fölhevült tömeg esetleges kihágásaitól méltán félthette a király tekintélyét. Minthogy a királyi rescriptum már közölve volt a rendekkel, a gyűlést nyomban feloszlathatta volna s az általa letartóztatott tisztviselők útján a katonaság segélyével végrehajthatta volna a rendeleteket. Nagy hibát követett el azzal is, hogy az első alispánt, az egyetlen embert, ki parancsainak föltétlenül engedelmeskedett, szabadságolta s engedélyt adott neki az elutazásra, mert ily módon jutott a megye hiteles pecsétje a rakoncátlan elemek befolyása alatt álló másod alispán kezébe.

Az ügyek ezen állásában a kancellár nem ellenzi, hogy a rendeknek a verbunkra vonatkozó kívánságuk oly módon teljesíttessék, mint a barsiaké; de az adó ügyében nem tartja czélszerűnek engedni. Ő felségének azt ajánlja, hogy Wenckheimot újból küldje ki Nógrádba, s ha a rendek a legfelsőbb parancsot még mindig vonakodnának teljesíteni, a királyi biztos maga vesse ki és hajtsa be az adót, a vakmerő kihágások tárgyában pedig megtartván a vizsgálatot, a bűnösöket ő felsége nevében vonja felelősségre.⁴³

A király kancellára véleményét elfogadja s Wenckheimot szeptember 17-ikén kelt rescriptumában megbizza, hogy missióját Nógrádban fejezze be. Wenckheim a november 4-ikére kihirdetett közgyűlés napján katonasággal véteti körül a megyeházát s megteszi azt, a mihez hasonló brutális visszaélés sehol másutt nem fordult elő még ezekben a viharos időkben sem, hogy t. i. *katonatisztek kíséretében megy be a gyűlésterembe*, s hogy a három szolgabíró: Horváthot, Srétert és Tihanyit, kik abbeli parancsának, hogy a többi tisztviselőkkel együtt vegyenek részt a gyűlésben, ellenszegülnek, – *egy alezredessel vezetteti be a terembe*.⁴⁴

Mindjárt a gyűlés után, – mely mindössze addig tart, míg Wenckheim a szeptember 17-iki rescriptumot felolvastatja s az augusztus 25-iki jegyzőkönyvet széttépi, – a tisztviselők közreműködésével szabad toborzás útján megkezdődik az ujonczozás. Az adószedők ellenben megtagadják az adókönyvecskéknek a községektől való beszerzését, ennél fogva lakásukat egy-egy tiszt vezetése alatt katonák szállják meg, kiket saját költségükön mindaddig kénytelenek élelmezni, míg a királyi biztos rendeletének eleget nem tesznek. A repartitiót mégis maga a biztos kénytelen elvégezni, valamint sajátkezűleg írja be az egy-egy községre eső adót is az adókönyvecskékbe.⁴⁵

A december 27-én kelt legfelsőbb kéziratban ő felsége, midőn utasítja a kancellárt, hogy Wenckheimnak és báró Taxis vezérőrnagynak, a katonaság parancsnokának, fejezze ki megelégedését sikeres tevékenységükért, megbizza egyszersmind Wenckheimot, hogy a megtartandó vizsgálat után terjeszsze fel hozzá azoknak neveit, kik őt eljárásában támogatták s a kik ellenszegültek neki, ez utóbbiakét azért, hogy a legközelebbi tisztújítás alkalmával kizárja őket a kandidáczióból.⁴⁶

Az alatt, míg a királyi biztosok a renitens megyékkel küzködnek, a felség azokat a megyéket, melyek nem tudnak belenyugodni a történetkebe s felirataikkal nem szűnnek meg őt zaklatni, nevezetesen Pozsony, Nyitra, Liptó, Árva, Zólyom, Hont, Torna, Gömör, Ungvár, Abaúj, Pest, Fejér, Veszprém, Tolna, Bihar, Temes és Torontál megyéket, szeptember végén ismételve figyelmezteti leiratában, hogy az általa „visszavonhatatlanul elhatározott ügyben” czéltalan feliratokkal ne ostromolják, hanem végezzék a törvényes hatáskörükbe tartozó ügyeket s a pártoskodástól tartózkodva. nyugodtan várják be annak az általa is hön óhajtott

időnek elérkeztét, a midőn az országgyűlésen minden szenvedély nélkül, éretten és egyértelműleg vele együtt tanácskozhatnak majd a közjót előmozdító ügyek felett.⁴⁷

Részint a felségnek az országgyűlés összehívására vonatkozó emez ígérete, részint a kormány által alkalmazott erőhatalmi és megfélemlítési eszközök lassankint megtörik mindenütt az ellenzékét.

Ott, a hol a megyei rendekkel és tisztviselőkkel nem boldogulnak, az ujonczozást a katonaság és a községi bírák segélyével maguk a királyi biztosok fogatosítják, úgy hogy gróf Cziráky Antal már április 30-ikán jelenti a kancellária utján a felségnek, hogy Sopronmegyében 150 ujonczot állított;⁴⁸ báró Eötvös Ignác hasonlóképen jelenti májusban, hogy Nyitrában április 26-ig 1169 ujonczot állított s hogy május 20-án mindössze 456 ujoncz-hátraléka van az említett megyének; továbbá, hogy Trencsénben május 27-ig 432 ujoncz soroztatott be a hadseregbe.⁴⁹

Mínthogy azonban a királyi biztosoknak Zalából, Veszprémből és egyéb megyékből beérkezett hivatalos jelentéseiből arról értesül a kormány, hogy a katonai szolgálatra alkalmas fiatal emberek egy része a besoroztatást kikerülendő az erdőkbe és a hegyek közé szökik s ott kereset hiányában a közbiztonságot veszélyezteti, a másik része pedig a felvidékről az alföldre: költözik s ily módon a felvidéket a munkaerő-calamitas fenyegeti: a kancellár ajánlatára ő felsége azokban a megyékben, melyek már az ujonczok egy részét előállították, a sorozást bizonytalan időre felfüggeszti.⁵⁰

A kormány tapasztalván a megyék gyöngeségét, nem elégszik meg azzal, hogy egymás után meghódolásra kényszeríti őket, hanem – mint a, fentebb említett számos példa is mutatja – bosszút akar egyszersmind állni azokon az egyéneken, kiknek a zavarok előidézésében jelentékenyebb részek voltak.

A királyi biztosok e célból a zavargások egész ideje alatt, valamint azután is szorgalmasan folytatják a vizsgálatokat. „A cél talán az – írja 1824 április 6-án Dessewffy József, kit szintén kihallgatott a királyi biztos, hogy némelyek kompromittáltassanak vagy pedig éppen az ellenkező, hogy t. i. nagy lárma történjék s a hiveség álorczásai mondhassák: ime, mennyi embert kérdeztünk meg, még se sült ki semmi is. Az is meglehet, hogy egy-két áldozatokkal akarják némelyek szerencsétlen következtetésű tanácsadásaikat takargatni. Akármi, vagy hazugság vagy gabság, vagy semmi süljön ki annyi külön-külön vallástételekből: könnyű lesz ráfogni s azt mondani: e sült ki – a főbb izgatók ezek. Ezeket hát nem lesz szabad az ország gyűlésére küldeni vagy nem lesz nekik szabad a vármegye gyűlésébe menni. Az elijesztett nemzet eddig is gyáváskodott s ezután még inkább fog, majd hát eltűri azt is.”⁵¹

A királyi biztosok azonban olyan adatot senki ellen nem képesek a vizsgálat folyamán kideríteni, melynek alapján az illetőket hűtlenség czimén bíróilag felelősségre lehetne vonni. Németh János, a királyi ügyigazgató, kit Koháry kancellár megbíz, hogy a súlyosabban kompromittáltak ellen indítsa, meg a hűtlenségi keresetet, határozottan kijelenti, hogy megbízatásának lelkiismerete szerint nem tehet eleget, mert a vele közölt esetekben hűtlenségi keresetre semmiféle jogalapot nem lát; hanem a király, mint népének atyja, gyermekeit – ha hibát követtek el – megdorgálhatja a nélkül, hogy e célból a királyi ügyigazgató assistentiáját igénybe kellene vennie. Németh tanácsát – habár némi vonakodással – elfogadja a felség s megelégszik azzal, hogy az ellenzék kiválóbb tagjait részint maga, részint a főispánok és királyi biztosok utján megleczkézteti.

Ugyanakkor azonban, midőn a felség a parancsának ellenszegülő megyei urakkal érezteti haragját, nem mulasztja el egyszersmind megjutalmazásukról gondoskodni azoknak, kik a vis inertiae legyőzésében kiválóbb érdemeket szereztek maguknak. Ez utóbbiak kitüntetését azért tartja a kancellár szükségesnek, hogy egyrésről a kiállott kellemetlenségekért kárpótoltassanak, másrésről, hogy lássa a közönség, hogy ő felsége

intentiói szerint jártak el, midőn erőszakos eszközöket alkalmaztak a legfelsőbb parancsok végrehajtása céljából.

A kancellár legelőször báró Eötvös Ignácot ajánlja magasabb kitüntetésre, mint a ki saját megyéiben: Hont és Abaujban erőszak nélkül, Nyitrában és Trencsénben pedig katonai segélylyel, teljes sikerrel járt el megbízatásában, a ki az első példát adta a rendeleteknek katonai erő alkalmazásával való végrehajtására s a ki oly lelkiismeretesen fogta fel kiküldetését, hogy a hivatalos titok annál biztosabb megóvása végett minden parancsot, jelentést sajátkezűleg irt; sőt Trencsénben még az adókönyvecskékbe is maga irta be az adóösszegeket. Sikeres szolgálatai elismerésül a kancellár őt a két megüresedett septemvirii állás egyikére szemeli ki, a felség ellenben 1823 december 27-ikén kelt decretumában a taksa elengedésével kinevezi főpohárnokká (pincernarum regalium magister) és 3000 forintnyi évjáradékot biztosít számára a királyi kincstárból. Ugyanezen iratában megbizta egyszersmind a kancellárt, hogy tegyen javaslatot a többi főhivatalnok és királyi biztos kitüntetése végett is, a kik t. i. az adó és ujonczozás ügyében kiadott rendeletek végrehajtása körül legtöbb érdemet szereztek maguknak.⁵²

Koháry kancellár 1824 január 8-án kelt fölterjesztésében tesz eleget megbízatásának.

Első helyen említi s a magyar királyi főkamarási méltóságra ajánlja gróf Almásy Ignác alkancellárt, ki immár harmadik éve vesz részt ama fontos ügyek tárgyalásában és intézésében, ki őt – a kancellárt – egész odaadással támogatta nehéz feladata megoldásában s kinek az uralkodó család iránti hűsége ő felsége előtt is ismeretes.

Gróf Cziráky Antal, az udvari kamara másod elnöke s Varasdmegye administratora – olvassuk tovább a kancellár fölterjesztésében, – daczára annak, hogy az olyanféle megbízatás, mint a milyent ő felségétől kapott, hajlamaival, természetével homlokegyenest ellenkezik, teljes önmehtagadással, példányszerű engedelmisséggel teljesítette a legfelsőbb parancsot, s Vas megyében minden ellentállás nélkül, Sopronban pedig katonai assistentiával behajtotta az adót, ez utóbbi megyében ezenfelül az ujonczokat is előállította. A kancellár szeretné őt, mint koronaórt, a főpohárnokká kinevezett báró Eötvös helyén látni, de mivel tart tőle, hogy a közelebbi országgyűlés nem igen nyugodnék belé koronaórré való megválasztásába annak az egyénnek; ki a legfelsőbb parancsok végrehajtása végett erőhatalmi eszközökhöz nyult: ajánlja, hogy a Szent-István-rend közép keresztjével ékesíttessék fel.

Gróf Zichy Ferencz, Gömörmegye administratora, saját megyéjében kényszereszközök alkalmazása nélkül, Veszprém ellenben katonai erővel hajtotta végre a legfelsőbb rendeleteket. Minthogy a titkos tanácsosi méltóságot s a Lipót-rend közép keresztjét kitűnő szolgálatai elismerésül már előbb megnyerte: most a kancellár azt ajánlja, hogy septemvirré nevezzék ki, s egyúttal, minthogy gróf Rhédey bihari administrator ellen vizsgálat folyik, melynek előreláthatólag az lesz a vége, hogy Rhédey nem maradhat meg a helyén, – nevezzék ki főispánnak Biharba, a hol birtoka van s a mely megye vezetése az ő legfőbb vágyai közé tartozik.

Lukovszky Donát, al-bán, zágrábi főispán és körösmegyei administrator szintén belékerül a kitüntetendők listájába, mivel Körösmegyében mint administrator, a konokságáról különösen híres Varasd és Zágráb megyékben pedig mint királyi biztos, mítsem törődve a rendek heves tiltakozásával s az ellenpárt részéről személye ellen intézett támadásokkal, megbízatását kitűnően elvégezte. A titkos tanácsosi méltóságra tartja őt érdemesnek a kancellár, és pedig, mivel szerény anyagi viszonyai miatt a taksát nem lenne képes lefizetni, a taksa elengedésével.

Végül a kancellár felhívja ő felsége figyelmét Szögyény Zsigmond personálisra és Pestmegye administratorára, ki mint királyi biztos oly tapintatosan végezte saját megyéjében a rábizottakat, hogy Pestmegye rendei meghajolva ő felsége akarata előtt, nem gördítettek akadályt a rendeletek végrehajtása elé, s ez a példa üdvös hatással volt számos más

törvényhatóság magatartására is. Tekintettel előbbi hűséges szolgálataira is, a Szent-István-rend kis keresztjének adományozásával kívánja őt a kancellár megjutalmazni.⁵³

A király a kancellár ajánlatait elfogadván, a legfelsőbb kegyben kell a hűséges szolgáltnak kárpótlást keresniök azért a nagy kincsért; melyet nemzetük tiszteletében bírtak s melyet hosszabb-rövidebb időre, sőt örökre elveszítettek.

Ezzel befejeztetett az a színjáték, mely a mily gazdag hatásos jelenetekben, épp oly laposan végződik; de a mely az új államalapítás első kezdeményei közt még sem vészel nyomtalanul.

A megyék többségének engedékenysége s a bátrabbak nem eléggé kitartó oppositíója a municipális szerkezet politikai jelentőségének megítélésében, nem csoda, ha elfogulttá teszi azokat a modern politikusokat, kiknek az újabb kor követelményei szerint szerkesztett s a nemzet erejének összpontosítására irányult politikai rendszerébe ama szerkezet különben sem illik belé.

Az egyik azt írja, hogy „megyerendszerünk a garantiáknak legjobbika, de csak akkor, midőn tulajdonképen garantiákra szükségünk nincs. A tapasztalás ezenfelül még azt mutatta, hogy valamint az egyes megyék felirási jogukkal néha visszaélnek: úgy számos eset van, hogy azzal élni kötelességökhöz tartoznék, de hol ezt elmulasztják, Csak az 1823-iki esetekre hivatkozom. Soha világosabb törvénysértés kormány által nem követtetett el, s hány volt törvényhatóságaink közül, mely kötelessége szerint, e sértés ellenében semlegességi jogával élt? A megyéknek alig egy ötöde, s mégis nem a 23-iki eset-e az, mely a megyei szerkezet hasznának bebizonyítására legtöbbször említettik.”⁵⁴

Egy másik legújabbkori politikusunk, – ki még sötétebb szemüvegen nézi a municipalismust s annak jóformán csakis árnyoldalait látja meg, hasonlóképen azt írja, hogy olyan magatartással, a milyent a megyék 1823-ban tanusítottak, alkotmányt és állami függetlenséget komoly veszélyekkel szemben megvédeni nem lehet.⁵⁵

Bármennyire megfelel azonban a történelmi igazságnak az az állítás, hogy a municipalismus mint alkotmánybiztosíték éppen a legválságosabb időkben nem vált be, s bármennyire jogosult is az a politikai álláspont, mely szerint a megye és az általa gyakorolt vis inertiae mint alkotmánybiztosíték keveset vagy semmit sem ért: a megyék 1823-iki föllépésének következményei még sem kicsinyelhetők.

Igaz, hogy akkor is az 52 megye közül csak egy kis töredéknek volt ereje és bátorsága a rendi alkotmány érdekében a végtetekig küzdeni a hatalommal, s az is igaz, hogy engedmények, ígéretek s különösen megfélemlítés következtében ezek is fölhagytak lassankint az ellenszegüléssel; de ennek a néhány megyének föllépése mégis ösztönül szolgált az udvarnak arra nézve, hogy ha már az alkotmányosság útjára nem tér, legalább az országgyűlést hívja össze, miután az országgyűléssel esetleg kevesebb baja lesz, mint azzal a 8-10 konok megyével.

Hogy tehát a politikai fejlődésünk történetében korszakot alkotó 1825-iki országgyűlés összeült, ez mégis csak a vis inertiae-nek is köszönhető, s a mennyiben az említett országgyűlésnek az alkotmány megmentésében része volt, szükségképen ki kell adni eme nehéz munka érdeméből a maguk részét azoknak a megyéknek is, melyek a vis inertiae erélyes alkalmazásával legalább sietteték az országgyűlés összehívását.

91. * U. ott. III. 564.

92. * Orsz. levéltár. József nádor titkos levéltára. Acta diaet. 1825. XXIV.

93. * Falk Miksa, Széchenyi István gör és kora. 28.

94. * Orsz. levélt. Kancell. elnöki iratok. 1823: 620.

95. * U. ott. 1823: 194.

96. * Kazinczy F. és Guzmics I. közti levelezés. 38. 40.

97. * Orsz. levéltár. Kancell. elnöki iratok. 1823: 423. 173. 209.

98. * U. ott. 1823: 526.

99. * . ott. 1823: 10. 4300.

100. * U. ott. 1823: 146.
101. * U. ott, 1823. 274.
102. * Id. h.
103. * U. ott, 1823. 487.
104. * U. ott, 1823. 41.
105. * U. ott, 1823. 41.
106. * Br. Eötvös Ignác márczius 20-án kelt sajátkezűleg irt jelentése a kenczellárhoz. Orsz. levéltár. Kanczell. eln. iratok. 1823. 59.
107. * Orsz. levéltár. Kanczell. elnöki iratok. 1823 ápril 6. 76.
108. * U. ott, 1823 ápril 24. 107.
109. * U. ott, 1823. szept. 17. 399.
110. * U. ott, 1823. 59–62.
111. * U. ott, 1823. 62.
112. * Gr. Dessewffy J. levelezése Kazinczy Ferenczczel. III. 223.
113. * U. ott. III. 218.
114. * Orsz. levéltár. Kanczell. elnöki iratok. 1823. 8163.
115. * Kazinczy F. és Guzmics I. közti levelezés. 24.
116. * Orsz. levéltár. Kanczell. elnöki iratok. 1823. 529.
117. * Kazinczy F. és Guzmics I. közti levelezés. 24.
118. * U. ott.
119. * Orsz. levéltár. Kanczell. elnöki iratok. 1823. 529.
120. * Orsz. levéltár. Kanczell. elnöki iratok. 1823. 532.
121. * Gr. Gorzkowsky hiv. jelentése. U. ott, 1823. 609.
122. * Kazinczy F. és Guzmics I. közti levelezés. 57.
123. * Orsz. levéltár. Kanczell. elnöki iratok. 1823. 9655.
124. * U. ott, 1823. 123.
125. * U. ott, 1823 június 28. 232.
126. * U. ott, 1823. 374, 402.
127. * Orsz. levéltár. Kanczell. elnöki iratok. 1823. 457.
128. * U. ott, 1823. 494, 608.
129. * U. ott, 1823. 494.
130. * Gr. Dessewffy J. levelezése Kazinczy Ferenczczel. III. 229.
131. * Orsz. levéltár. József nádor titkos levéltára. Exhib. politiam respic. 1824. XXIII.
132. * Orsz. levéltár. Kanczell. elnöki iratok. 1823. 318.
133. * U. ott, 1823. 374.
134. * U. ott, 1823. 618.
135. * U. ott, 1823. 616.
136. * U. ott, 1823. 618.
137. * U. ott, 1823. szept. 20. 12,883.
138. * U. ott, 1823 ápro. 30. 6923.
139. * U. ott, 1823. 6493, 7328, 7965.
140. * U. ott, 1823. 209. 274.
141. * Gr. Dessewffy J. lev. Kazinczy F.-el. III. 264.
142. * Orsz. levéltár. Kanczell. elnöki iratok. 1823. 617.
143. * U. ott, 1823. 617.
144. * Br. Eötvös József, reform. 90.
145. * Grünwald Béla, A régi Magyarország. 459.

V. FEJEZET.

Az 1825/27-iki országgyűlés. Alkudozás a király és a nemzet közt.

Az országgyűlés megnyitása. Széchenyi István és a főrendi ellenzék. Kiválóbb követek. Az országgyűlés szerkezete; a tanácskozás módja és nyelve. Metternich véleménye az országgyűlés teendői felől. A trónbeszéd. A királyi előadások s az országgyűlés válasza. A magyar nyelv ügye és az Akadémia megalapítása. A november 9-iki kir. resolutio. A nádor közbenjárása. Értekezés Széchenyi és Metternich közt. A november 26-iki kir. resolutio s a januárius 20-iki felirat. A horvátok föllépése a nemzeti nyelv ellen

„Most jól fogadnak a magyarok, mért nem kérek tőlök semmit; míg ellenben pár év mulva – ki tudja – nem leszek-e valamiben rájuk szorulva?” A király állítólag ezt felelte az aggodalmaskodó Metternichnek, midőn Bergamóban július 3-ikán aláírta a meghívót az országgyűlésre.

Tizenhárom év után, 1825 szeptember 11-ikén gyűlnek ismét össze a rendek Pozsonyban, hogy Karolina Augusztá királynét megkoronázzák s tanácskozzanak az ország dolgai felett.

Szögyény Zsigmond, királyi személynök, az alsó tábla első ülésén tartott megnyitó-beszédében az európai eseményeket, a hosszas háborút hozza fel mentségül arra nézve, hogy országgyűlést 1812 óta nem tartottak. Nyomban megbiztatja egyszersmind a rendeket, hogy a királyné megkoronáztatása – a történelem tanúságai szerint – olyan eseménynek tekinthető, mely az országgyűlés működésének sikerét illetőleg a legszebb reményeket ébresztheti a nemzetben.

A rendek nevében Jordánszky Elek, az esztergomi főkáptalan követe válaszolván a személynök beszédére, szintén jelzi, hogy ő felsége csak a béke helyreálltát várta, s a mint az bekövetkezett, „atyai szemeit azonnal igen kedves magyar nemzetére függesztette, arra a dicső nemzetre, melyet 17 esztendővel ezelőtt ugyanitt Pozsonyban, az országgyűlés alkalmával eme szókkal örvendeztetett meg: cordi meo charissimi hungari” s az országgyűlést összehívta.

Loyális nyilatkozatokkal azonban nem lehet a közhangulat ingerültségét elpalástolni. Az alkotmányon ejtett sérelmek orvoslása utáni vágy tölti be az emberek lelkét, s hűségüket, melyet már annyiszor, de a legközelebbi években is áldozatokkal pecsételtek meg, most azzal akarják bebizonyítani, hogy őszintén feltárják a király előtt panaszait.

Az országgyűlésen a szabadelvű haladás elvének nincsen képviselője; mindenki a sarkaiból kiforgatott ősi alkotmány conserválásán fáradozik, úgy hogy conservativ még az is, a ki vérmérséklete után ítélve radikálisnak, sőt forradalmárnak látszik. Inkább taktikai; mint elvi különbségek választják el az országgyűlés tagjait s a két táblát egymástól. A felső tábla – egy-két tagját kivéve – a kormánynyal szemben engedékeny, az alsó tábla makacsabb; amaz hajlandónak mutatkozik az alkudozásra, s hogy valamit elérjen, inkább beéri kevesebbel; ez mindent követel, a mit a törvények s az alkotmány értelmében követelhet. Ily értelemben a felső tábla többsége kormánypárti, az alsó tábláé ellenzéki.

Az országgyűlés és a kormány közt fölmerült vitás kérdésekben a főrendek, a helyett hogy hivatásukhoz képest a közvetítő szerepét játszanák, a kormány mellett foglalnak állást s el akarják másokkal hitetni, a mibe megfelelő garanciák hiányában maguk sem bizhatnak, hogy a kormány a nemzet kívánságainak teljesítésében kész elmenni addig a határig, a meddig a tényleges politikai viszonyok engedik.

Mennél inkább erőltetik azonban a bizalmat a kormány iránt, annál inkább fölingerlik maguk ellen az oppositót, úgy hogy ez még hazafiságukat is kétségbe vonja s keserű

szemrehányásokkal illeti őket. Vay Ábrahám nem mond valótlan­ ságot, midőn azt állítja, hogy a főrendek mindig az udvar akaratához alkalmazkodnak, annak parancsait lesik s mindent elkövetnek, hogy a nemzet képviselőinek még csak szabad se legyen panaszaikat ő felsége elé terjeszteniök. Ragályi Ábrahám megbotránkozását fejezi ki azon, hogy az a „maroknyi nép” – értvén alatta a főrendeket – ellene mer szegülni a nemzet kívánalmainak. Nagy Pál pedig, midőn kijelenti, hogy egy garast sem ad a főrendek kihívó magaviseletére, nem győz egyszersmind eléggé csodálkozni a mágnásoknak az alkotmány iránt tanusított hidegsége felett, holott – úgymond – a köznemesek csak az alkotmány csontján rágódnak, ellenben a főrendek eszik annak pecsenyéjét.

Az újjunkon el lehet számolni a főrendek közül azokat, kik a kormány irányában meg tudják óvni függetlenségüket.

A főrendi ellenzék soraiban első hely illeti meg gróf Széchenyi Istvánt, nem azért, mintha tényleg vezére lenne az ellenzéknek, hanem mert az 1825-iki országgyűlésen kezdi meg ama dicsőségteljes pályafutását, melynek története az új államalapítás történetével elválaszthatatlanul össze van forrva.

A fiatal huszárkapitány még ekkor csak érdekes alakja az országgyűlésnek; hatalmas politikai egyéniségének csak körvonalai mutatkoznak; de fiatal koránál, addigi élethivatásánál fogva a politikai viszonyokba nincs annyira beavatva, hogy egy párt élére állhatna, még ha különben erre egyéni tulajdonai és politikai álláspontja képesítenék is. Az ő lelkét azonban olyan eszmék töltik be, melyek egyik párt programjában sem foglalnak helyet, s ha mégis az ellenzékkel tart, ennek oka az, mert az áll közelébb a nemzethez, melynek anyagi és szellemi kifejlése képezi az ő eszményképét s mert a gravamenek súlyát ő is érzi, habár nem nagyon érdeklődik is irántuk.

Már ennek az országgyűlésnek a folyamán határozottan elárulja, hogy ő nem annyira a szó, mint inkább a tett embere. A hazafias üres phrasisokat, melyeknek ebben a korban oly nagy divatja volt, épp úgy utálja, mint a mily idegenkedéssel viseltetik a politikában a pusztá negatio iránt. Türelmetlenül várja, sőt maga is nyomatékosan sürgeti a gravamenek orvoslását, legfőképen azért, hogy végre-valahára hozzá lehessen fogni a termékeny munkához. Az 1827 április 26-iki ülésen a nádor rendreutását kénytelen elszenvedni a miatt a nyilatkozata miatt, hogy a császár (rendesen a császárról beszélt király helyett) „nem kegyelmet gyakorol, mikor a magyar alkotmányt fenn akarja tartani, hanem csak legszentebb kötelességét teljesíti.” Pártja céljának, ő eszköznek tekinti az alkotmány helyreállítását. Az összeütközést kerüli ugyan saját pártjával; de egész magatartása s tevékenységének egész iránya olyan, mely válaszfalat húz maga és elvtársai közé. Mig ezek beszélnek, ő későbbi alkotásaihoz az alapköveket rakja le; mig ezek a kormányt napról napra hevesebben támadják, ő meggyőzni igyekszik. A népszerűsége megvan, mert az idegen szellemű mágnások közül erős nemzeti érzületével kitűnik; de az emberek nincsenek szándékaival tisztában, úgy hogy már ekkor különcznek és következetlen politikusnak tarják. Pedig – mint egy életirója megjegyzi – csak ama rendkívüli lények sorába tartozik, kik egy nagy eszmét, egy nagy törekvést tűznek magok elébe s annak áldozzák fel munkásságuk egész összegét s kik éppen ennél fogva száz meg százszor fognak a külön kérdések irányában következetleneknek látszani. Az ilyen egyének politikai pályája bonyodalmas, sőt talányszerű marad mindaddig, mig egyéniségük jellemzésekor, a kérdések külön és csak maguk-magukban bíráltatnak a helyett, hogy előbb a nagy eszmével, a nagy czéllal, mely minden törekvésőknek központja volt, kapcsolatba hozatnának, hogy aztán megvizsgáltassanak.

Az az ujoncz politikus, kinek működésében most még nem lehet fölismer­ ni az összhangot, öt évvel később, midőn már addigi működésének némi eredményére is hivatkozhat s programját világosan körvonalozza, – megszűnik rejtély lenni. Már ekkor kezdik megérteni, hogy az ő törekvéseinek végcélja a magyar faj suprematiájának az anyagi és szellemi jólét útján való biztosítása; hogy a kaszinó, a lóverseny, az Akadémia

megalapítása nem valami rapszodikus elme ötletei, hanem egy forrásnak indult tehetség harmónikus alkotásai. De politikai maximája iránt még ha senki sem lenne is többé kétségben: így ekkor, mint élete későbbi folyamán állandóan küzdenie kell a rosszakarat és tudatlanság szülte félreértésekkel. Ez az ő végzete, melyen annál kevésbé segíthet, mert éppen a siker érdekében sokszor kell olyat tennie, a mi a következetlenség vádját vonja maga után, s még gyakrabban kell a taktikáját változtatnia.

A felső táblán Széchenyin kívül az ellenzékkel tart Illésházy István főasztalnok (dapiferorum magister), Trencsén és Liptó örökös főispánja; a híres család utolsó sarjadéka, a kit azonban Széchenyi – mivel soha sem volt az országon kívül s teli van előítéllettel – „idiotának” tart,¹ továbbá a tudós báró Mednyánszky Alajos, báró Pászthory Menyhért ezredes, Végh István koronaőr és baranyai főispán, gróf Zichy Károly, Ghyczy József torontáli főispán stb.

Az alsó tábla elnöke, Szögyény Zsigmond personalis, félszeg helyzetben van. Állásánál fogva a kormányt kell képviselnie, a nélkül, hogy a kabinetnek tagja volna s anélkül, hogy be volna hivatalosan avatva a kormány terveibe és politikájába. Ennélfogva daczára annak, hogy csupán az udvarhoz közel álló egyének sugalmazásai és saját politikai tapintata és ügyessége szabják meg az egyes kérdésekben követendő magatartását: a kormány meg van vele elégedve, úgy hogy Metternich azt mondta egyszer róla a császárnak: „Szögyény ist reines Gold;”² az udvar és nádor kegyeit, szintén teljes mértékben élvezi. A nádor annyival inkább meg van vele elégedve, mert Pestmegyében, melynek a nádor örökös főispánja s ő az administratora, Bárczay Pál első alispán közreműködésével sikerül neki az ellenzéknek annyira-amennyire pórázon tartania, jóllehet – Bárczay szerint – „ott is sok a tüzeskedő, exaltatus ember, a kik tudja isten mi sugallásból veszik bátorságukat, de sokat mernek”.³

A personalis háta mögött állnak a káptalani és a városi követek. Jordánszky Elek, az esztergomi, Miskolczy András, a pécsi és Csasz István, a kalocsai káptalan követei minden kérdésben a kormány mellett szavaznak. A tisztelgő vagy izenetvivő küldöttségek vezetésével s ünnepélyes alkalmakkor szónoklatok tartásával többnyire Jordánszkyt – mint jó szónokot bizzák meg.

A vármegyei követek közül leginkább exponálja magát a kormány érdekében a baranyai Kajdacsy Antal; követtársa, Répássy Lipót ellenben csak mint hallgató vesz részt az ülésekben. Kajdacsy servilismusa nem csak az országgyűlésen, de még azon kívül is oly visszatetszést szül, hogy Somogyvármegye felszólítja Baranyát, hívna vissza hazafiatlan követeit, a mire azonban Baranyamegye rendei méltatlankodva jelentik ki, hogy Somogynak Baranyához és követeihez semmi köze sincs.⁴

Németszeghy István mosonyi, Péchy Imre pestmegyei, a magyarul soha nem beszélő Zmeskál József árvai Szinyei Merse László sárosi követek, szintén buzgó pártolói és szószólói a kormánynak.

Az ellenzék Nagy Pál sopronmegyei s Vay Ábrahám és Ragályi Tamás borsodmegyei követek vezetése alatt áll.

Felsőbüki Nagy Pál, – ki a triumvirátusnak nemcsak legtehetségesebb, de legagilisabb tagja is, – nem ujoncz többé a közélet terén; sőt ellenkezőleg fényes mult áll a háta mögött. Mint egészen fiatal ember, fölcsap insurgensnek, azután élénk részt vesz a megyei életben s már 1807-iki országgyűlésre követnek küldik fel. Pozsonyban épp úgy, mint odahaza, kiméletlen kritikájával sok kellemetlenséget okoz a kormánynak, mely épp ezért 1811-ben megakadályozza, hogy ismét követnek válasszák. Népszerűsége azonban annál inkább fokozódik. Nemcsak saját megyéje, de az egész ország ünnepli, mint az alkotmány és nemzetiség rendületlen bajnokát. Berzsenyi ódában dicsőíti, melynek lendületes sorai csakhamar szálló igévé válnak.

Az 1825-iki országgyűlésen nagyobb tekintéllyel, több élettapasztalattal, de ugyanabban az irányban folytatja működését. „Nemzetiségünk meg; mentésében – írja tizenöt évvel később Széchenyi – ő az első bajnok”; a magyar nyelv jogait ő védelmezi leghatályosabban, miután előtte a nyelv épp oly becses, mint az alkotmány s éppen ezért – saját kijelentése szerint – „valamint alkotmány nélkül magyar lenni nem szeretne, úgy magyar nyelv nélkül a constitutióját sem szerethetné”, s ő az, a ki – valahányszor alkalmá nyílik rá – pártfogása alá veszi a misera plebs contribuens régi Magyarország conserválását tekinti életcéljának s mégis oda kerül az új államalapítás munkásai közé. Igen, mert buzgalmában nem veszi észre, hogy azok az eszmék, melyek az ő lelkét hevítik, csakis a hűbéri alkotmány romjain valósíthatók meg. Arra nem gondol, hogy elveinek, ha diadalra jutnak, mik lesznek a következményei; hanem lelke rajongó vágyainak vakon hódolva, arról a helyről, a hol versenytárs nélkül áll, nap nap mellett ernyedetlen kitartással hirdeti a hazafiság és az emberszeretet igéit.

A szószeiken meggyőződésének erejével és hatalmas szónoki képességével ellenállhatatlan hatást gyakorol hallgatóira. Elvtársai rajongással csüggnek ajkain; ellenfelei – a főrendek, a papság és a városi követekfélnek tőle. Minden kérdéshez hozzászól. Előadása ötletes; de mivel kifejezéseit nem igen válogatja, gyakran pongyola; ha lobbanékony vérét felizgatják, a durvaságig őszinte és triviális.

Vérmérsékletükre, gondolkozásmódjukra nézve szoros rokonságba állnak vele Vay Ábrahám, Metternich szerint „az országgyűlés első demagógja”,⁵ kinek különösen a magyar nyelvben való jártasságát mindenki bámulja és Ragályi Tamás, ki tüzet legkevesébé képes köztük mérsékelni. Ez a triumvirátus egy-egy erősebb kifejezéssel, egy-egy malitiosus közbe szólással gyakran idéz elő fergeteget. A zajos jeleneteknek többnyire ők főszereplői.

Abban a hatalmas táborban, mely őket követi, hiába keresünk államférfiakat, a minthogy a vezérek is inkább szónokok, mint államférfiak. Az országgyűlés tagjainál a politikai képzettséget pótolja – amennyiben pótolhatja – a hagyományos táblalírói tapintat, a lelkesedés és a szónoki talentum. Az elméleti politikában és a közgazdaságtanban annyira járatlanok, hogy még a legfontosabb közjogi kérdéseket is, mint például a papirospénz, devaluatio stb. kérdését, inkább a pozitív közjog szempontjából, mint közgazdasági szempontból vitatják meg. Ritkaság számba megy egy-egy olyan felszólalás, mint a Bartal Györgyé, melynek kiindulási pontja Smith Ádámnak egy principiuma a papírpénzre vonatkozólag; hanem a Hármaskönyv és a Corpus Juris képezi a szónoklatok legfőbb, mondhatnók, kizárólagos forrását és anyagát.

A törvényhozás és a megyei élet tényezői, a táblalírók, keveset tanulnak, de sokat tudnak, mert az élet iskolájában nőnek fel. A Corpus Jurisban mindegyiknek vari több-kevesebb jártassága, s ez a fő abban korban, midőn még csupán az ősi alkotmány tatarozásáról van szó. Képzettségük hiánya és egyoldalúsága később tűnik ki s válik igazán érezhetővé, a midőn t. i. már a reformokra kerül a sor; de ekkor is gyakorlati észjárásuk, finom érzékük és tapintatuk s politikai érettségük pótolja elméleti ismereteik hézagosságát.

A kik az 1825-iki országgyűlésen az oppositio soraiban küzdenek közülök, mindannyian idealisták. A gyakorlati élet exigenciáival egyáltalán nem törődnek; eszményképeik az ősi intézmények; ennél fogva minden törekvésük abban összpontosul, hogy a múlt eredményeit a jelen számára visszaszerezzék, illetőleg megmentésük; a teremtő, alkotó erő azonban, melylyel a jövő alapját vethetnék meg, hiányzik náluk.

Saját koruk mértékét alkalmazva velük szemben, aránylag igen sok kitünőség van közöttük.

Gróf Dessewffy József, szabolcsi követ, minden fontosabb kérdésben a triumvirekkel tart; de modorára nézve különbözik tőlük. Szenvedélye soha sem ragadja el s tárgyilagos marad akkor is, a mikor vezérei féktelenkednek. Eruditióját, – melynek néhány évvel később, a rendszeres munkálatok tárgyalásakor s a Széchenyivel folytatott polemiájában oly fényes

tanújelét adja, – már ekkor mindenki elismeri. Széchenyi „költő”-nek tartja s az az egykorú ismeretlen, ki az országgyűlés tagjait egy-egy rövid mondatban jellemzi, szintén azt jegyzi meg róla, hogy „Apolló és a Múzsák nem mindenkor szükségesek a törvényhozásnál”.⁶ De éppen költői és írói hajlamainál fogva nagy gondot fordítván beszédeinek kidolgozására, ezek nemcsak tartalmilag, hanem formailag is kiválnak a többnyire pongyola szónoklatok közül.

Balogh János, bars megyei követnek annyira vérében van az ellenzékiesség, hogy ő róla beszélték, hogy huszonkilencz napon át nagy tüzzel vitatott valamit a kormánynyal szemben s ha végre a harminczadik napón a personalis megadta magát, az öreg rögtön az ellenkező véleményre csapott át, úgy gondolkozván, hogy a mi felülről jó, az nem lehet jó.

Borsiczky István, trencsényi követ és alispán, kiváló szónoki tehetségével s mozgékonyásával sok szolgálatot tesz az ellenzéknek. De már 1826 májusában követársával, Nemák Ferenczcel együtt ott hagyja a diétát. A két tábla a praefentialis sérelmek felett hosszú ideig nem tudván megegyezni egymással, Borsiczky azt írta megbízóinak, hogy a sokáig tartó felelésnek egyedül a főrendek az okai. A nádor, mint a főrendi tábla elnöke, e miatt sértve érezvén magát, egyenesen felszólította őt, hogy menjen haza. A király szintén megtudja az esetet s a kancellárnak meghagyja, hogy mivel Borsiczky az országgyűlési tárgyalásokról nyilván hamis jelentést tett küldőinek s a nádori rágalomokkal illette, s mivel – e miatt a nádor meg is indította ellene a hivatalos eljárást: értesitse őt az eljárás eredményéről, valamint arról, hogy az említett követ, ha csakugyan elkövette, a mivel vádolják, megmaradhat-e közhivatalában.⁷ Hiába kísérli meg az alsó tábla egy küldöttsége s a personalis a nádot kiengesztelni ez kívánságától nem áll el s így Borsiczky és Nemák, nehogy jelenlétükkel a kormány és az alsó tábla közt különben sem valami barátságos viszonyt még feszültebbé tegyék, eltávoznak.

A komárom megyei Pázmándy Dénesnél senki sincs jobban beavatva a Corpus Juris szövevényeibe s az országgyűlésen szőnyegre került tárgyak anteactáiba; e mellett erős judiciuma, a megyei életben szerzett gyakorlati ismeretei, munkaszeretete olyan tekintélyt biztosítanak neki, hogy elvtársai minden kérdésben kikérik tanácsát.

Babóthy Imre, nyitrai követ, – kit az 1823-iki megyei mozgalmak alatt tanúsított vakmerő magaviselete miatt a kormány szintén a notorius politikusok közé sorozott, – a deák nyelvet használja; de logikus előadásával és széleskörű ismereteivel sokszor nagy hatást ér el.

A mindig komoly, higgadt Deák Antal, zalamegyei követ, kit Széchenyi a „legerényesebb” előnévvel tisztel meg, a fortiter in re, suaviter in modo elvét követi. Az emberszeretet legfőbb erényei közé tartozik, a mit mutat az is, hogy az adózó nép terhein legalább némileg könnyebbitendő, az egész országgyűlés alatt semmiapidíjat nem fogad el, hanem saját erszényéből fedezi költségeit. Áldozatkészségét megyéje azzal hálálta meg, hogy az országgyűlésről haza térvén, alispánná választotta.

A követek diétai költségeit különben aapidíjak csak nagyon kis részben fedezik, úgy hogy még a kiapidíjait fölveszi is, tetemes anyagi áldozatok nélkül nem vehet részt az országgyűlésen. A repraesentatio kerül nekik legtöbbször. Magukra többnyire keveset költenek. A kor uralkodó irányának, az idealizmusnak jellemvonásai: egyfelől az önzetlenség, másfelől az áldozatkészség a haza javára és dicsőségére, szabják meg a követek életmódját. Huszár Imre, esztergomi követ és alispán, mint napi följegyzéseiből kitűnik, ezeket költ a repraesentatióra; gondja van rá, hogy állásának megfelelő dísszel jelenjék meg a nyilvános helyeken; bőkezű az irodalommal, a társadalmi intézményekkel szemben, huszárját fényes egyenruhába öltözteti; de másrészt cserép-pipából szívja a dohányt, nyaláb számra veszi a tüzelőfát, szóval a túlságig menve takarékoskodik ott, a hol saját egyéni szükségleteiről van szó.

Az említetteken kívül az ellenzék kiváló tagjai még: Almássy Lajos és gróf Csáky Sándor Szepesből; amaz nem tud jól magyarul, de latin beszédeit mindig a legnemesebb hazafias szellem hatja át; ez, habár hibásan és nem nagy ékesszólással, de mindig magyarul

beszél; továbbá az öreg Máriássy István Gömörből, ki rhapszodikus előadásának szaggatottságát tűzzel pótolja; Komáromy István Abaujából, Somssich Pongrácz Somogyból, Szerencsy István és Bernáth Zsigmond Ungból, Majthényi Antal Hontból, Andrassy György gróf Tornából, Perényi Zsigmond báró Beregből; végre a széles látkörű, tudós Bartal György Pozsonyból s Platthy Mihály Barsból. A két utóbbi a jegyzői tiszteletet tölti be. A legtöbb nunciumot Platthy fogalmazza, kinek erőteljes irányát már 1823-ból ismeri a közönség,

Wesselényi Miklós szintén ezen az országgyűlésen jelenik meg először, mint *ablegatus absentium*. Szerepet azonban még nem játszik. Az ülésekre eljár tanulni, s örömet idézik Pozsonyban, mert együtt lehet Széchenyivel, kihez meleg barátság fűzi, jóllehet vérmérséklete, politikai meggyőződése lényegesen különbözik az övétől.

Pártállásukat tekintve, bármily határozottan megkülönböztethetők is egymástól az országgyűlés tagjai: elvi alapon szervezkedett pártok, mint említők, nincsenek. Az ellentétek az országgyűlés különböző alkatelemei közt éppen ezért élesednek ki s idéznek elő heves összeütközéseket. Az ellenzék gyanuba veszi a kormány hiveinek hazafiságát, önzetlenségét s ezek viszont kétségbe vonják az ellenzék loyálisát. A kölcsönös bizalom hiánya a mellett, hogy szenvedélyessé teszi a tagokat egymás iránt, a tárgyalások menetét is rendkívül meglassítja. Óvatosságból, nehogy félreértésekre, helytelen következtetésekre adjanak alkalmat, heteken át képesek vitatkozni egy szó, egy kifejezés felett.

Az „*inomis*se” vagy a „*sistere*” szócska olyan elkeseredett küzdelmet idéz elő a két tábla közt, mintha legalább is az alkotmány megmentéséről lenne szó. Borsiczky kijelenti, hogy ha a főrendek nunciumukat a „*sistere*” miatt negyvenötször vissza fogják utasítani, ők még akkor sem tágitnak. Az egyes szókon, kifejezéseken való rágódás különben a későbbi országgyűléseken is divatban volt.

A tárgyalások hosszadalmasságának, nehézkességének legfőbb oka azonban az országgyűlés szervezetében rejlik.

Az alsó táblán olyan tárgyat; melyre nézve a követek utasítással nincsenek ellátva, mindaddig, míg az *instructio*t küldőiktől meg nem kapják, szönyegre hozni nem lehet. Igaz, hogy az utasítás a követ kezét csak küldőivel szemben köti meg, a mennyiben, ha *instructio*ja ellen szavaz, kiteszi magát az eshetőségnek, hogy visszahívják; az országgyűlési határozatok érvényessége szempontjából ellenben teljesen közömbös, hogy a kövei valamely határozatot utasítása értelmében, vagy annak ellenére fogad-e el: mindamellett a követet küldőitől való függése annyira korlátozza szabad mozgásában, hogy ennek következtében a törvényhozás gépezete is minden perczen felmondja a szolgálatot. Az utasításokban foglalt tárgyakat előzetesen a kerületi ülésekben (*circularis sessio*) vitatják meg; a kerületi ülések megállapodásait a jegyzők üzenet (*nuntitun*) alakjában összeállítván, ekként elkészült üzenet „*dictatura*” alá megy, vagyis a jurátusok egy társuk *dictandó*ja után lemásolják azt; azután az elnök szétosztja a követek közt s csak ezután veszik előbb a kerületi, majd az országos ülésben rendszeres tárgyalás alá.

A kormánynak a kerületi ülés szálla a szemében, miután az a tény, hogy az *oppositio* itt érvényesíti magát leginkább, az ő figyelmét sem kerüli ki. Metternich a *personalis* előtt többször kifejezi abbeli meggyőződését, hogy a kerületi ülések egy *factio* gonosz és részben eszeveszett törekvéseinek megvalósítására szolgálnak s hogy addig, míg az anarchiának eme kútforrása meg nem szűnik, rendről szó sem lehet. Annak eldöntését azonban, hogy a kerületi ülések eltörlésének üdvös munkáját mikor és hogyan hajtsák végre, a *personalis*ra bizza.

Ez utóbbi Metternich *intentió*inak megfelelőleg el is követ mindent, hogy a kerületi ülések jelentőségét alább szállítsa s hogy a tanácskozások súlypontját az országos ülésekbe helyezze át.

Egy alkalommal az ellenzék egy üzenet-javaslatot a *dietai* iratok közé föl akart vettetni, még mielőtt azt országos ülésben tárgyalták volna.

A célja ezzel az volt, hogy a kerületi ülés fontosságát növelje. De a personalis éppen ezért ellene szegült a tervnek s meggyőztette azt. Metternichnek ez az eset a fülébe jutván, midőn üdvözlö a personalist, nem minden túlzás nélkül emeli egyszersmind ki, hogy ha engedett volna az oppositiónak, ezzel úgy a kormány álláspontját, mint a régi alkotmányt veszélyeztetni vala.⁸

A kerületi ülések annál inkább feszélyezhetik a kormányt, mert az ő képviselője, a personalis, azokon nem vesz részt s ennek dacára a királyi resolúcióknak s a főrendi tábla üzeneteinek sorsa ott dől el többnyire véglegesen, s az országos ülésben a legfontosabb tárgyak felett is gyakran egyszerű „maradjon” felkiáltással határoznak, azt értvén ez alatt, hogy maradjon a kerületi ülés által javasolt szerkezet.

A kerületi ülések javaslatai alapján az országos ülések által megállapított üzenetekre a felső tábla szintén üzenetekben válaszol s minthogy mint fentebb említők – nemcsak elvek, hanem egyes kifejezések is vita tárgyát képezik mind az alsó, mind a felső táblán: különösen egy-egy fontosabb kérdésben a nuntiumnak vége-hossza nincs.

Az országgyűlés folyamán a nádor közbenjárását két ízben is igénybe kell venni, hogy kiegyenlítse a két tábla közti differentiákat. A főrendiház, vetőjával többször megakasztja a törvényhozás működését. A statusok nem egyszer vetik szemére, hogy olyan hatalomra akar szert tenni, mely az alsó tábla jogkörének megszorítását vonná maga után. Balogh János egy alkalommal határozottan hétségbe vonta, hogy a főrendeknek joguk volna a statusok által proponált törvényeket visszautasítani. Ez – szerinte annál kevésbé engedhető meg, mert a két tábla egy dietai testet tesz és csak a könnyebb tanácskozás kedvéért vált szét egymástól s mert különben az a képtelen helyzet következne be, hogy a statusok csak a kezdeményezés jogával élnének, a döntő szót ellenben mindenkor a főrendek mondanák ki.

A főrendi tábla, a helyett hogy rendeltetésének megfelelőleg a mérséklő szerepét játszana, alkalmatlan kolonczként belekapaszkodik a törvényhozás gépezetébe s megnehezíti annak működését, úgy hogy már ezen az országgyűlésen fölmerül az országgyűlés koordinációjának eszméje s concret indítvány alakjában sürgetik az üzenetek számának korlátozásával a két tábla közti érintkezés szabályozását.

A szavazási rendszer tökéletlensége s a tanácskozási szabályok hiánya szintén tömérdek zavarnak a kútforrásai. Nem hiába írja Széchenyi, hogy semmi tárgyat nem lehet rendesen, higgadtan s hideg vérrel megfontolás alá venni”.⁹

Minthogy a szavazás módját és a szavazatok súlyát csak a szokás szabja meg, a szokás pedig ingadozó és bizonytalan: ez a körülmény nem egyszer heves összetűzésre ad alkalmat egyrészről a megyék, másrészről a városok és a káptalanok követei közt.

A personalis, abból az elvből indulva ki, hogy a kik az országgyűlésre meghívottnak, azoknak a törvény voksot is ad, több ízben egyenkint számba veszi a városi és a káptalani követek szavazatát s ily módon a vármegyét leszavaztatja. A nemzetietlen szellemű városokkal szemben különben is ingerült megyei követek hiába tiltakoznak a personalis felfogása és eljárása ellen; hiába jelenti ki Balogh János, hogy ő ezuttal a nyolczadik dietán van jelen, de soha nem tapasztalta, hogy a királyi városok szavazatai számot tettek volna; hiába hangsúlyozza Nagy Pál, hogy vármegyéje méltóságával ellenkeznék, ha szavazás tekintetében ő, ki 7000 nemest és 160,000 adófizetőt képvisel, egy kategóriába soroztatnék egy királyi városnak vagy egy káptalannak követével: mindez mitsem használ; mert a personalis, valahányszor szükségét látja, megszavaztatja azokat, kiknek szavazatára a kormány ugyancsak rá van szorúlva.

Rendszeres és nyugodt tanácskozásról szó sincs. A mellett, hogy mindenki annyiszor szól hozzá ugyanazon tárgyhöz, a hányszor neki tetszik, a mellett, hogy egyszerre ketten, sőt többen is beszélnek: az ifjúság is folytonosan zavarja a tanácskozás rendjét; beleszól a szónokok beszédeibe, lármát üt, ha valaki nem az ő szája ize szerint beszél, sőt sértegeti is a népszerűtlenebb szónokokat. Egyik kerületi ülésen megsokalva Ragályi Tamás elnök az ifjak

folytonos zajongását, meg is fenyegeti őket, hogy ha csöndesen nem viselik magukat, kirekesztetnek az ülésekből. A nádor pedig értekezletre hívta meg magához a befolyásosabb követeket, hogy tanácskozzék velük a rend fenntartása végett foganatosítandó rendszabályokról. Az értekezletnek azonban nem lett semmi eredménye.

A tanácskozás nyelve az alsó táblán túlnyomólag a magyar; a felső táblán ellenben, Széchenyit és néhány ifjabb mágnást kivéve, latinul szónokolnak.

A mágnások közt nagy számmal vannak olyanok, kik magyarul alig vagy éppen semmit sem tudnak, sőt még olyan is találkozunk köztük; ki se magyarul, se deákul nem ért. Mindannyian idegen légkörben nőttek fel, nem csoda tehát, hogy a nemzeti törekvések iránt érzéketlenek. Az a körülmény azonban, hogy az udvar is némi rokonszenvet árul el a magyar nyelv és irodalom iránt: a főurak szellemére kezdi éreztetni jótékony hatását. „Tudományos Gyűjtemény” előfizetői közt az uralkodóháznak három tagja is előfordul; a királyné az „Aurorá”-t, melyet neki ajánlanak, elfogadja; a nádor felesége, Mária Dorottya; 1826 január 5-ikén a rendek üdvözlő küldöttségéhez magyar beszédet tart; a trónörökös nevelője, Görög Demeter, magyar ember. Ezek a tények buzditják leginkább a mágnásokat, hogy a nemzethez, melyet megtagadtak, ők is közeledjenek. Többen magyarul tanulnak; fogadást tesznek, hogy soha többé Bécsben nem fognak lakni s hogy magyarországi posztóval ruházkodnak és magyar cselédeknek fognak tartani; gróf Zichy Károly, az udvari kamara elnöke, magyar nyelvmestert fogad gyermekei mellé, felesége szintén magyarul tanul.

Az alsó táblán a felvidéki és a városi követek használják a latin nyelvet, mert a magyart nem beszélik. A papok ellenben mind tudnak magyarul. E tekintetben csak a felső táblán, a püspöki karban van egy kivétel: Wurum, a váradi püspök. Ha az ifjuság meg van a követek latin beszédének tartalmával elégedve: még meg is éljenzi őket; ha ellenben a kormány mellett szólnak: nem bocsátja meg nekik az idegen nyelv használatát. A magyar nyelv elhanyagolása miatt a különben is népszerűtlen városi követeknek kell legtöbb szemrehányást hallaniuk.

Az országgyűlés tagjai már együtt vannak, sőt a kezdet formaságain is túlestek, midőn a király és a királyné Metternich kíséretében megérkeznek Pozsonyba.

Az államkancellár rossz kedvvel hagyja ott Bécsset, hogy részt vegyen „a világ legunalmasabb alkotmányos multságán”, az országgyűlés megnyitási ünnepélyén. Naplója telve van panaszszal és gúnyolódással. A multság nemcsak életrendjét zavarja meg, hanem még azt a kényelmetlenséget is rárójja, hogy nyelvét és ruháját meg kell változtatnia. Latinul kell beszélnie s huszárruhát öltenie magára. Az egyetlen kedvezmény, a mit megengedhet magának, az, hogy bajuszt nem kell növesztenie. Az országgyűlés egész tartama alatt nem szándékozik ugyan Pozsonyban maradni, de elég bajnak tartja magára nézve azt is, hogy vagy ötvenszer meg kell tennie az utat Bécs és Pozsony közt. Ha – úgymond – még egyszer jönne a világra, vagy német vagy orosz vagy angol vagy francia lenne, szóval minden, csak török nem, s ott telepednék le és ott maradna egész életében, a hol született. Különös sors az övé, a melynél fogva Bécsben németnek, Pozsonyban magyarnak kell lennie.

A mily kellemetlenül érzi magát, midőn a magyarok látogatására indul, épp oly megvetéssel és kicsinyléssel van eltelve az országgyűlés tárgyalásai iránt. Magyarország – olvassuk egyik levelében – valóságos Boeotia, a hol krehwinklerek, diákok képviselik a rendeket s iskolai képzettséggel bíró udvari tanácsosok képviselik a kormányt. A gyűléseken üres szalmát csépelnek s a kerületi üléseken „hét-nyolcz nyomorult fecsegő kiabál a berekedésig”. Alig várja, hogy haza mehessen.¹⁰

Az országgyűlés megnyitása előtt a császár felszólítja Metternichet, hogy Magyarország ügyeit tegye tüzetesebb tanulmánya tárgyává, a mire annál nagyobb szüksége volt, mert ezekbe az ügyekbe nincsen eléggé beavatva. Előítélete is a magyarok iránt részben tájékozatlanságából származik. általában még ekkor kevésbé érdeklik a belügyi kérdések s tehetségének legjavát a külügyeknek szenteli.

Midőn aztán később véleményét kéri ki a császár arra nézve, hogy milyen magatartást kövessen az országgyűléssel szemben: mielőtt erre feleletet adna, megkérdezi a császártól, hogy az ősi magyar alkotmányt fenn akarja-e tartani vagy sem? „Hogy kérdezhet ilyet, – méltatlankodik a vallásos érzületű császár, – hiszen én az alkotmányra megesküdtem s így eskümet csak nem fogom megszegni.” „Akkor – úgymond Metternich a legelső teendő ezt a legközelebbi országgyűlésen határozottan kinyilatkoztatni, hogy ily módon egyrésről az ország kételyeit eloszlassuk, másrésről a kormány helyzetét tisztázzuk. Ennek a lépésnek az lesz a következménye, hogy az ellenzék kétfelé szakad; a felvilágosodottak és becsületesek a kormányhoz csatlakoznak, az ábrándozók s a kiket a kor szelleme magával ragadt, mint úgynevezett liberális ellenzék fognak tömörülni. Az utóbbival kell majd fölvenni a küzdelmet.”¹¹

A császár Metternich nézetét helyesnek találván, a trónbeszédnek ilyen szellemben való elkészítését rendeli el.

A nagyfontosságú beszédet a minisztertanácsban alaposan meghányják-vetik ugyan, de azért gróf Cziráky Antal tárnokmester, ki németből latinra fordítja, nemcsak stilaris tekintetben, hanem lényegileg is szükségesnek tartja egy-két pontjának módosítását. Így például ott, a hol a felség az alattvalók áldozatkészségét általánosságban emlegeti, ő kiemelendőnek véli a hűséges magyar alattvalók áldozatkészségét, a nélkül, hogy – miként megjegyzi – ez által a testvér-országok népeinek érdemeiből a legkevesebbet is le akarna vonni. A nádor az említett módosítványhoz abból a szempontból járul hozzá, mert a trónbeszéd nem az összes alattvalók, hanem csakis a magyar alattvalók követeihez van intézve; ezenkívül a tárnokmester többi észrevételeit is helyesnek találja s az ő ajánlata folytán a király szintén elfogadja a módosított szöveget.¹²

„Mióta ezen a helyen utoljára együtt voltunk – mondja a felség trónbeszédében – fontos események történtek. Vérengző háborút folytattunk, míg végtére Európa a rég várt békének örvendhet. A monarchia megvédelmezésére irányult törekvésünket siker koronázta. Mennyi része van ebben Magyarországnak, minő hévvel bizonyította be hűségét; hozzánk való ragaszkodását, a királyi szék erősségéül szolgáló nagylelkűségét, erről a mi szívébe örökre bevéssett tettek beszélnek.

De a midőn a fegyver győzelmei megtartották a birodalmat s az országgal ismét egyesítették a magyar koronától elszakított ősi tartományokat: az uralkodásunk alatt lévő népek a győzelemnek még más jeles, úgy magukra, mint utódaikra nézve üdvös nemét is kivívták. Mindnyájan tudniillik s köztük az én magyarjaim, megvetették ama veszedelmes érzelmeket, melyek Európa számos országát a végső nyomorba juttatták; jól tudván, hogy a Mindenható bölcsességébe helyezett reménység, a fejedelem iránt való feddhetetlen és kölcsönös bizalom által megerősített hűség, a százados tapasztalatok által kipróbált ősi szerződések buzgó megtartása eszközli az ő igaz boldogságukat s bármely körülmények közi is megdönthetetlen védbástyaikat.

Semmi egyebet nem kívánunk tőletek, csak a saját javatokra való munkálkodási. Tanácskozásainknak kedvez a tartós béke reménye. Szívünk leghőbb vágya, hogy az ország alkotmányát törvények által megerősítve szállíthatnók át a mi felséges maradékainkra s a mi kedves magyarjainkra kiket kedves fiainknak tekintünk.”

Erre a trónbeszédre jegyzi meg Széchenyi, hogy „az Isten áldja meg az íróját, bárki volt legyen! Annyi fegyvert ad kezünkbe, hogy azzal, ha ügyesen tudjuk használni, a mi alkotmányunkat soká, igen soká megvédhetjük.”¹³

A rendekre a trónbeszéd megnyugtatólag hat. Metternich ennél fogva szintén meg van elégedve. A dolgok jól mennek – írja bizalmas barátjának, Gentz Frigyesnek szeptember 28-ikán; – általában kitünő a hangulat s e mellett a legnagyobb fokú tapasztalatlanság észlelhető. A trónbeszéd atyai hangja a rendeket meglepte és elragadta. A kerületi ülésekben fognak ugyan czivakodni és fecsegni; de a láрма nem fogja túllépni az individualitás határait s nem

emelkedik a magasabb régiókig. A kormány II. József trónraléptétől kezdve hosszú éveken át elsáncolta magát a magyar alkotmánynyal szemben; ő – t. i. Metternich – bírta rá a császárt, hogy elsáncolt posícióját tartsa ugyan meg, de az alkotmány falain belül. Eme politikájának tulajdonítható az a rendkívüli kitüntetés, hogy valóságos elragadtatással vették őt fel az indigenák közé.¹⁴

A királyi előadások a királyné koronáztatását, valamint az 1791-iki országgyűlés rendszeres reform-munkálatainak tárgyalását s a magánosok pénzügyeinek a devalvatio folytán szükségessé vált s már az 1811/12-iki országgyűlés által megkísérlett rendezését tűzvé ki az országgyűlés legfőbb teendőiül, a királynét a szokásos fénnyel és pompával már szeptember 25-ikén megkoronázzák. A királyi előadások többi pontjával ellenben nem lehet ily gyorsan végezni. A közmegelegedést, melylyel a trónbeszédet fogadták, dissonans hangok zavarják meg. Az ellenzék néhány tagjának az a kijelentése, hogy ők – utasításukhoz tartva magukat – a propositiók tárgyalásába addig nem mennek belé, míg az alkotmány helyre nem állítatik s a praeferentialis sérelmek nem orvosoltatnak, – már ekkor árnyékot vet az államkancellár által oly rózsás színben látott jövőre.

Az évek hosszú során át halomra gyűlt sérelmek lidércnyomásként nehezednek az elmékre s kedélyekre, s addig, míg ezek orvosolva nincsenek vagy legalább míg orvoslásukat kilátásba nem helyezik, a többségnek nincs hajlandósága hozzáfogni a törvényhozás tulajdonképeni feladatainak megoldásához.

A personalis váltig hangsúlyozza, hogy a királyi előadásokban foglalt tárgyak sürgős elintézésének szükségességét már az 1811/12-iki országgyűlés elismerte, hogy az 1790/11: XIII, t.-cz. szerint is legelőször mindig a királyi előadások tárgyalandók. Ugyde a mellett, hogy az említett törvényben a sérelmek orvoslása is imperative ki van mondva: az 1790/91-iki országgyűlés óta a sérelmek tárgyalására egyszer sem került a sor; az osztó igazság tehát azt hozza magával, hogy most azokat vegyék előbb elő, annyival is inkább, mert az alkotmány helyreállítása alapföltétele a király és a nemzet közti egyetértésnek, mely nélkül az országgyűlés működésének sikere nem lehet; mert hiába hoznak újabb törvényeket, ha azoknak megsértése ellen óvintézkedéseket nem tesznek; mert az alkotmány a felség jogait is magában foglalván, annak körülbástyázása egyértelmű a felség jogainak megszüntetésével.

Az alsó tábla nehéz alternativa előtt áll. Ha meghajlik a kormány akarata előtt: minthogy ennek ígéretében bizni nem lehet, a sérelmek tárgyalására megint nem kerül a sor; ha pedig megköti magát: a mennyiben föltehetőleg a kormánynak sincs szándékában megváltoztatni a maga álláspontját, a dieta a legnagyobb valószínűség szerint minden eredmény nélkül oszlik szét.

Mind a két esetben nagy felelősség terheli a rendeket küldőikkel szemben. Közvetítéssel segítenek tehát magukon, abban állapodván meg, hogy a feliratban elsorolván a fősérelmeket (principalia), egyszersmind a két tábla tagjaiból deputatiót küldenek ki az előző országgyűlések reform munkálatainak megvitatása végett s ezt ugyancsak a feliratban értésére adják a felségnek.

Az ily szellemben készített felirati javaslat szövege felett, mint Metternich írja Gentz Frigyesnek – „hajba kapnak” a rendek egymással; de azért az államkancellár jövődelése, hogy t. i. ez a „férczmű” megbukik, nem válik be. A főrendek épp úgy, mint az alsó táblán a kormány hivei csak arra törekszenek, hogy a sérelmi panaszok élet elvegyék s a javaslatban foglalt erősebb kifejezéseket mérsékeljék, a nélkül, hogy szándékukban volna magát a javaslatot megbuktatni.

A több üzenetváltás után elfogadott s az október 22-iki elegyes ülésben megpecsételt feliratban kiméletlen őszinteséggel állítják össze a rendek a kormány bűnlajstromát: azokat a sérelmeket, melyek az alkotmányt alapjában rendítették meg.

Igy nevezetesen a kormány, a törvényeket lábbal tapodva, országgyűlést tizenhárom év óta nem hívott össze; pátenseket bocsátott ki a belső igazgatásra vonatkozólag; adókat

vetett ki, ujonczozott az országgyűlés hozzájárulása nélkül; törvénytelen rendeleteit királyi biztosok által durva erőszakkal hajtatta végre s a megyéknek egymással való levelezését és felírási joguk gyakorlását megakadályozta.

A rendek föltétlenül bizván ő felsége alkotmányos érületében, a sérelmekért tanácsadóit teszik felelősekké. Hogy megbünteti-e őket a felség, azt az ő igazságérzetére bizzák; jövőre nézve azonban kéri, hogy az 1790/1: XVIII. és az 1805: V. t.-cikkek büntető sanctióval láttassanak el. Kéri továbbá, hogy az ujonczozást hagyják abba, a királyi biztosságokat szüntessék meg s az adót az 1811-iki országgyűlés által megajánlott menyynységre szállítsák le, az országgyűlés később határozván ama kérdés felett, vajjon a törvény ellenére beszedett adóból mennyi számíttassék be az adófizetők tartozásába.

Az alkotmány biztosítása céljából a következő három pontban foglalják össze kívánságukat.

Az országgyűlés legalább minden harmadik esztendőben összehívandó. A jövő országgyűlés határnapját a király mindig az előző országgyűlés folyama alatt állapítsa meg.

A végrehajtó hatalom az 1790/1: XII. t.-cz. értelmében gyakoroltassék. A közhivatalnokok, ide értve az egyházi személyeket is, az ország alkotmányára és törvényeire esküt tegyenek. A rendeletek, – melyekkel szemben épségben tartandó a törvényhatóságok felírási joga, – a helytartótanács útján küldessenek a törvényhatóságokhoz, a helytartótanácsnak kötelességében állván ama rendeleteket, melyekre nézve törvényesség szempontjából aggályai vannak, addig le nem küldeni a törvényhatóságokhoz, míg aggályait a felséggel nem közli s míg azok el nem intéztetnek. A dicasteriumok ama tagjai pedig, kik törvénytelen rendeleteket irnak alá és küldenek el, valamint ama törvényhatósági tisztviselők, kik ily rendeletek végrehajtásában közreműködnek, az országgyűlés határozata alapján a fiscus által a királyi tábla előtt perbe idézendők s a hétszemélyes tábla által megbüntetendők.

Végül a törvényhatóságok egymással való levelezését többé megakadályozni nem szabad.

Ezek a postulatumok, melyekre a közelmúltban elkövetett alkotmánysértések szolgáltatnak alkalmat, a régi közjog keretein nem terjednek túl. Ujabb alkotmánygarantiákról a rendeknek eszökbe sem jut gondoskodni, csak a régiek hatályát óhajtják fokozni. A vis inertiae-ben keresvén a legfőbb biztosítékot a közjogi sérelmek ellen, hogy ez minden esetben érvényesülhessen, a törvényhatósági tisztviselők felelősségének elvét tartják szükségesnek kimondani. Nagy Pál szóba hozza ugyan a miniszteri felelősséget is, de természetesen kivihetőnek maga sem tartja.

Az ellenzéki politika tengelye a vis inertiae, ennélfogva az ellenzék akkor a legszenvedélyesebb, mikor a királyi biztosoknak a vis inertiae-t ellensúlyozó működését kell apostrophálnia.

A kerületi ülésben, midőn a kormánynak néhány túlbuzgó hive, például Németszeghy, Döry Vincze, Kajdacsy, Szinyei Merse stb., a királyi biztosokat azzal mentegetik, hogy ők csak azt tették, a mit a király parancsolt nekik, s midőn a nemzet nagylelkűségére hivatkozva, kéri a rendeket, hogy a biztosoknak bocsássanak meg, – felszólalásukat részint gúnykaczaj, részint közfelháborodás kíséri s az általános méltatlankodást többen éles szavakban fejezván ki, Ulászló törvényére hivatkozva, a volt biztosoknak, mint hazaárulóknak megbüntetését követelik. Minthogy minden szónok Ulászló decretumát emlegeti, erre csinálták a jókedvű bécsiek az élczet, hogy a magyarok a dietán mind nagyon gorombák, leggorombább köztük Nagy Pál, de még Nagy Pál is semmi Ulászlóhoz képest.

Még a felső táblán is akad egy-két főúr, ki a biztosok megbüntetését kívánja. Így Brunswick országbíró, ki azonban megbüntetésüket ő felségére óhajtja bizni, továbbá Illésházy és báró Mednyánszky Alajos. Midőn ez utóbbi szemük közé vágja a biztosoknak, hogy mind a király, mind az ország ellen vétettek: Cziráky tárnokmester, elsápadva a felindulástól, akadozó hangon mentegeti magát, hogy ő is volt ugyan biztos, de hazája iránti

kötelességéről soha nem feledkezett meg; hivatalt is azért vállalt, mert hazája boldogsága állt előtte s reméli, hogy az ő sirja felett nem fogják hallani honfitársainak átokszavait.

A mint a feliratot a rendek elküldik, az alsó tábla nyomban hozzáfog a Platthy Mihály által összeállított praeferentialis sérelmek tárgyalásához. A november 2-ikán tartott kerületi ülésen a gravamenek közt a magyar nyelv ügye kerül szőnyegre, s a következő napon egy jelenet játszódik le, mely az ország újjászületésének történetében forduló pontot képez, miután ezzel veszi kezdetét gróf Széchenyi István regeneratori működése.

A nemzeti nyelv megmentése és terjesztése érdekében mindenkinek van valami mentő eszméje. Somssich Pongrácz somogy megyei követ a magyar nemzeti nevelést, Kolozsvár Miklós győri és Zombory Imre biharmegyei követ különösen a leányoknak hazafias szellemben való neveltetését tartja szükségesnek. Báró Sztojka Imre rámutat arra a hibára, hogy a magyar most, midőn felséges királyával beszél, olyan nyelvet használ, a mit maga sem ért, midőn istenével beszél, olyan imádságot mondanak előtte, a minek nyelvői nem érti. Bartal György azt indítványozza, hogy a főrendi táblával közlött üzeneteiket magyar nyelven szerkeszték. Dessewffy, – kinek nagyhatású beszédére Guzmics azt jegyzi meg: „ezeket egy gróftól hallani ! obstupui steterunique comae!” – azt a radicalis indítványt teszi, hogy hozzanak olyan törvényt, mely szerint ha a magyarul nem tudó nemes asszonyok özvegyiségre jutnak, özvegyi jogaiktól fosztassanak meg és soha többé férjhez ne mehessenek, a magyarul nem tudó hajadonoknak pedig tiltassék meg a férjhezmenetel. Báró Perényi Zsigmond azonban az indítvány ellen szól, miután meg van róla győződve, hogy ha a hölgyek a nemzet képviselőinek a magyar nyelv elhanyagolása felett nyilvánított aggodalmáról értesülnek, kényszerítő intézkedések nélkül is igyekezni fognak az anyanyelvet elsajátítani.¹⁵ Végre az öreg Máriássy István ezen a kerületi ülésen pendíti meg legelőször a magyar tudós társaság eszméjét.

A következő napon Nagy Pál, ki már előbb is többször hozzászólt a tárgyhöz, a bécsi minisztériumot, a polgárságot, Horvátországot éles szavakkal támadván a miatt, hogy a nemzeti nyelvtől idegenkednek, a Máriássy által megpendített tudós társaságra azt jegyzi meg, hogy az igen szép eszme, de megvalósításához nem beszéd, hanem pénz, pénz és pénz kell.

Ekkor áll fel Széchenyi, hogy felajánlja a magyar tudós társaságra egy évi jövedelmét, 60,000 forintot, s példáját követi Vay Ábrahám; ki ugyane célra 8000, gróf Andrássy György, ki 10,000 forintot s gróf Károlyi György, ki félévi jövedelmén, 40,000 forinton kívül, míg él, évenként 2000 forintot ajánl fel.

Széchenyinek nem ez volt első föllépése az országgyűlésen, a mint azt többen állítják. Legelső beszédét a felső tábla október 12-diki ülésén tartja, és pedig – a mi óriási feltűnést kelt – magyar nyelven. Szoboszlai Papp István a későbbi tiszántúli superintendens, ki ezen az országgyűlésen a református lelkészi teendőket végezte, azt írja egyik levelében, hogy „epochát csinál ezen a táblán gróf Széchenyi kapitány, mert ő magyarul szólalt meg.”¹⁶

Legkitünőbb életirójának ama megjegyzése, hogy még ekkor hibásan beszélte a magyar nyelvet, úgy értendő,¹⁷ hogy neki épp úgy kellett küzdenie országgyűlési szónoklataiban s irataiban a nyelv tökéletlenségével mint az országgyűlés ama tagjainak, kiknek a magyar nyelvben való jártasságát senki nem vonta kétségbe. Tizenhét évi katonáskodása alatt kevés alkalma nyílt neki a nyelvmívelők és nyelvújítók működésének eredményeit megismernie; de mivel a szülei háznál – mint Toldy Ferencz tőle magától hallotta – mindig magyarul beszéltek vele,¹⁸ mivel atyja, gróf Széchenyi Ferencz, nemcsak vele, de vendégeivel is, ha csak lehetett, magyarul társalgott: teljesen be volt avatva a magyar nyelv szellemébe, úgy hogy midőn az a nagy elhatározás megfogamzott lelkében, hogy a közügyeknek szenteli életét, rövid idő alatt úgy a mindennapi életben, mint a zöld asztalnál, sőt az irodalomban is a magyar nyelvben való jártasságával a szó szoros értelmében túlszárnyalta kortársait.

Arról a jelenetről, mely következményeit tekintve kimagasló esemény az 1825-iki országgyűlésnek, naplójában mindössze annyit jegyez fel „november 3-án kerületi ülésben beszéltem s minden honfitársamat ellenségemmé tettem”,¹⁹ a mit azonban bajos megérteni. Mert a hazafias áldozatkészség páratlan megnyilatkozása a követek nagy részét bámulattal és lelkesedéssel töltötte el, s ha akadtak is köztük olyanok, kik nem tudták azt jelentősége szerint méltányolni, ezeknek sem lehetett okuk ellenséges indulattal fogadni a nagylelkű ajánlatot.

A kormányt az országgyűlés október 22-iki felirata zavarba ejtő. Nem kívánnak abban a rendek jóformán semmi újat csak a régi törvények megtartását. A merőben conservatív szellemű feliratot tehát visszautasítani nem lehet, de helyesléssel fogadni meg nem látszik tanácsosnak, miután a utóbbi esetben a kormány egyrésztől elismerné, hogy alkotmány sértéseket követett el, másrésztől évtizedek óta követett s helyesnek vélt rendszerét veszélyeztetné. Metternichnek nincs ellene kifogása, hogy országgyűlés akár minden évben tartassék. Igaz, hogy ez szerinte egy kissé kényelmetlen, de igen hasznos lesz és semmi veszéllyel nem jár.²⁰ Azt azonban, hogy a közhivatalnokok az ország törvényeire is esküt tegyenek – jóllehet már az 1791: XVIII. t. cikkben ez világosan bennfoglaltatik, – határozattan kifogásolja abból a szempontból, mert fél az anarchiától; valamint abba sem tud belenyugodni, hogy a törvényhatóságok egymással szabadon levelezhessenek, jóllehet maga is elismeri, hogy még ha meg akarná is a kormány akadályozni a megyék levelezését, nem lenne rá képes.

Híven kifejezi a kormány zavarát a válaszfelíratra adott november 9-iki resolutio, mely a fölvetett kérdések egy részét megkerüli, a másik részére ellenben a törvényekkel össze nem egyeztethető választ ad.

Az egyetértést, mint a két törvényhozási tényező sikeres összeműködésének föltételét, ilyen resolutióval helyreállítani természetesen nem lehetett. Ez csak arra volt alkalmas, hogy a korona és a nemzet közt az ellentéteket még inkább megvilágítsa, de nem arra, hogy kiegyenlítse.

Immár két hónap telt el az országgyűlés megnyitása óta, s a királyi előadások még mindig ott hevernek az országgyűlés iratai közt. Ha a rendek eddig nem vették elő azokat, az újabb resolutio után még kevésbé tartják indokoltnak és czélszerűnek a felvételüket. Nemcsak hazafiságuk, de jobbagyi hűségük is azt sugallja nekik, hogy a mennyiben a felség a törvényektől eltért vagy magát méltósága kisebbitésével azoktól eltérített ni engedte, a nemzet jogait és a fejedelem trónját és koronáját egyaránt védelmező törvényeknek helyreállítását elébe helyezték minden egyébnek.

Az alsó tábla triumvirjei azzal fenyegetődznek, hogy ha az országgyűlés megkezdí a királyi propositiók tárgyalását, haza mennek, a mire Péchy Imre azt feleli, hogy a kik így fenyegetődznek, nem értik a constitutiót, különben pedig, ha tetszik, menjenek haza, de ő nem megy.

Péchy és elvtársai, de különösen a káptalani követek, hánya-veti modorukkal és ultra-loyális felszólalásaikkal, a helyett, hogy az izgatott kedélyeket csillapítanák, olajat öntenek a tűzre. Miskolczy András pécsi káptalani követ, a propositiók föl vételét sürgetvén, a többi közt azt mondja, hogy az alkotmány szerint a király lévén feje, atyja, természetes ura a nemzetnek, a nemzet köteles neki engedelmeskedni; mert ha tíz akkorára növekszik is a Corpus Juris, mint a mekkora most: ha a törvényeket nem tetszik megtartania ő felségének, haszontalanok azok. Az absolutismus ilyen leplezetlen proclamálását az ellenzék természetesen nem mulasztja el nyomban visszautasítani. „Tanulják meg előbb a főtisztelendő urak – így szól Nagy Pál a többi közt – a magyar jus publicumot, mielőtt oly principiumokat adnának elő; tanulják meg, hogy ő felsége, a mi jó királyunk, nem korlátlan uralkodó, hanem alkotmányos király, országgyűlésen kívül urunk, parancsolónk, felettünk áll; de az országgyűlés egyenrangú vele.”²¹

Bármily ingerült azonban a hangulat a kormány ellen, még a legszélsőbb elemek is óhajtják a békességet. Föl vannak ugyan háborodva azok ellen, kik a törvénysértések eszközeiül dobták oda magukat a kormánynak; sőt áldozatot is keresnek a közelmúlt bűneiért, s készek irtó háborút indítani az alkotmány ellenségei ellen; de a fősulyt mégis arra fektetik, hogy a béke helyreállítassék ama biztosítékok megszerzése által, melyek lehetetlenné teendik, hogy hasonló alkotmány-sértéseket jövőre bárki is elkövethessen.

Készséggel elfogadják ennél fogva a különben is közbizalomnak örvendő nádor önként följánlott közbenjárását a tekintetben, hogy a nemzet jogaira nézve kedvezőbb leiratot eszközöljön ki; sőt némelyek nem bízva az udvarral nem a legjobb viszonyban álló nádor befolyásában, még a trónörökös közbenjárását is igénybe kívánnák venni.

Csakis a szélső oppositíóhoz tartozó egy-két követ ellenzi, hogy a nemzet, a közbenjárás igénybevételével, a kegyelem útjára lépjen akkor, a mikor jogait a világos törvények alapján védelmezheti. „A mit az alkotmány ad nekünk – úgymond Botsiczky, – azt a fejedelemtől nem szükséges koldulnunk.” A nagy többség ellenben a nádor közvetítésétől sokat vár s csupán a közvetítés módjára nézve ágaznak el a vélemények.

Az egyik rész a királyi válaszban foglalt alkotmányellenes elveket visszautasító feliratot minden esetre el akarja küldeni s csak abban az esetben tartja szükségesnek a nádor actióba lépését, ha ez az újabb felirat is sikertelen lenne. Nézetét azzal indokolja, hogy az említett alapelvek oly veszedelmesek, hogy azokat válasz nélkül hagyni nem lehet, s hogy mielőtt a királyi resolútióra a feleletet el nem készítik, nem lehet tudni, mire nézve kéri a nádor közbenjárását.

Ezzel szemben a másik résznek az a véleménye, hogy a nádor, ki nagylelkűségének, jóságának, a magyar nemzet iránti rokonszenvének s az alkotmányhoz való ragaszkodásának oly sok fényes példáját adta, ismeri a nemzet sérelmeit, s így a törvény által reá rótt közbenjárási tiszteben utasítás nélkül is képes eljárni; de hogy nehéz feladatát mégis könnyebb legyen neki megoldania, adják át neki a kerületi ülésekben megállapított üzenetet.

Az utóbbiak kívánsága szerint a nádor csakugyan elvállalja a megbízatást, s az országgyűlés küldöttsége előtt kijelenti ugyan, hogy neki semmi instructióra nincs szüksége, mivel több mint harmincz év óta viselvén a palatinusi méltóságot, ismeri az ország és a király jogait: mindamellett Szögyény personalis kezéből átveszi az üzenetet, mely az el nem készült feliratnak képezte volna magvát, de a melyet hivatalos jellegétől a rendek teljesen megfosztottak, miután még csak az országgyűlési ügyiratok közé sem vettek fel.²²

A nádor most is, mint mindig, hűségesen betölti a becsületes közvetítő szerepét, a mi ezúttal annál könnyebben megy neki, mert egy nappal azelőtt, mielőtt Szögyénytől megkapná a rendek üzenetét, a felség, egy sajátkezű iratában, egyenesen megbizta, hogy minden kínálkozó alkalmat ragadjon meg, felvilágosítani a rendeket, mennyire félreértették november 9-iki resolútióját; biztosítja egyszersmind, hogy semmi esetre sem fogja magát compromittálni, ha ilyen irányban actiót fejt ki, miután ő, t. i. a király, el van határozva, alkalmas időpontban s a körülmények számba vételével, valódi szándékait még világosabban közölni a rendekkel.²³

A rendek kívánságát a nádor öt pontba foglalva, fölterjesztésében melegen ajánlja a király figyelmébe.

Hogy a felség akár pénzben, akár ujonczban segedelmet nem vesz igénybe az országgyűlés hozzájárulása nélkül, ezt – szerinte – a törvényre való hivatkozással, annyival inkább megigérheti, mert különben is elhatározott és kifejezett szándéka az alkotmányt tiszteletben tartani; de szükséges is, hogy e tekintetben a rendek aggodalmait eloszlassa, – mert ezzel a rosszérzelműek minden törekvését megghusítja, a visszavonás és bizalmatlanság magvát kiirtja; s ez esetben bizton várható, hogy a többség szorosabban fog a kormányhoz csatlakozni. A mi az adó ügyét illeti, e tekintetben felhivandónak véli a rendeket, hogy tegyék azt tanácskozás tárgyává. Hogy a legközelebbi országgyűlés határidejére nézve előterjesztést

tegyenek a felségnek, ezt megengedhetőnek tartja, miután a királyi jogokkal nem ellenkezik. A törvénytörő hivatalnokok megbüntetésére vonatkozólag ő felsége oly határozottan nyilatkozott, hogy e tekintetben ő – a nád – tanácsot többé nem adhat. A helytartó-tanács hatáskörére vonatkozó kívánság teljesítését ellenben a maga részéről melegen ajánlja. Végre, hogy a megyék levelezési joga törvény által biztosított, ennek sincs szerinte semmi akadálya.

Azzal zárja be fölterjesztését, hogy a legközelebbi rescriptum rendkívüli fontosságára figyelmezteti a felséget. Most érkezett el – úgymond – az ideje, hogy az országgyűlés eddig követett irányát megváltoztassa. Egy kedvező rescriptummal ez könnyen megtörténhetik. Ha ellenben ilyen rescriptum nem bocsátatik ki: az országgyűlésnek még közepszerű eredménye sem várható, sőt tart tőle, hogy rosszabbodni fog a helyzet s olyan dolgok fognak történni, melyek Magyarországra nézve a legszomorúbb következményeket vonják maguk után.²⁴

Ezekben a válságos pillanatokban, midőn a kimondott szóhoz való makacs ragaszkodás a felség részéről romba dönthette volna az országgyűléshez fűzött összes reményeket, – Széchenyi István szintén közbenjáróul lép fel a nemzet és a kormány közt. Hosszú, dicsőségteljes közpályájának iránya ez alkalommal is kifejezésre jut. A közvetítés hálátlan szerepe jut neki osztályrészül, ezt folytatta haláláig, ezért kellett oly sok félreértést, sőt rágalmozást elszenvednie.

A pályája legkezdetén álló fiatal mágnás kihallgatásra jelentkezik Metternichnél, hogy őt tájékoztatván a politikai helyzet felől, engedékenységre bírja az országgyűléssel szemben. Metternich már korábbi időből ismeri őt. Szelleme eleven; nem eléggé alapos ismereteit pótolja finom ösztöne; becsvágya határtalan; nem könnyelmű, de egész lényé a tüzes vérű s mégis mélyebben gondolkodni tudó politikust árulja el, – ez felőle az államkancellár véleménye. S ezt a kedvező véleményét azzal pecsételi meg, hogy ő, a hatalmas államférfiú, nemcsak hogy meghallgatja a fiatal huszárkapitány nézeteit, hanem a november 9-iki resolútiót pontról-pontra felolvasván előtte, a felett teljes három óráig tartó vitába bocsátkozik vele.

Metternich azt írja ugyan Szögyény personalisnak, hogy sikerült neki a fiatal kapitányt teljesen megnyugtatnia, s azzal váltak el egymástól, hogy Széchenyi elismerte, hogy Metternichnek igaza van. De kevéssel ezután Széchenyi mégis egy memorandumot nyújt be az államkancellárhoz, melyben bírálja a kormány eljárását s kifejezi arra vonatkozólag aggodalmait.

Az emlékiratban mindenekeelőtt elismeri, hogy a kihallgatás alkalmával nem győzte eléggé bámulni az államkancellár jártasságát a magyar közjogban; másrésről azonban kijelenti, hogy több tekintetben rosszul van informálva, s számos dologban téved. Éppen ezért szolgálatot vél neki tenni az által, hogy bizonyos dolgokra felhívja figyelmét, melyeket nem vett tekintetbe s melyeket más részint nem mer, részint mellékszempontokból nem akar neki megmondani.

Abban már az audientián megegyeztek egymással, hogy minden kellemetlenségnek oka a rendeknek a kormány iránti bizalmatlanságában rejlik. Most ezt a megjegyzéssel egészíti ki Széchenyi, hogy az emberi természettel ellenkezik hogy bizalom uralkodjék ott, a hol az ígéreteket ritkán tartják meg, a hol a törvényt mindig a király előnyére és a nemzet hátrányára magyarázzák s a hol éppen most olyanféle törekvés mutatkozik, mintha az egész alkotmányt halomra akarnák dönteni.

Ez utóbbi állításának bizonyításául fölhozza az országgyűlésen történeteket. A felség nagy örömet okoz a rendeknek azzal, hogy felhívja őket tanácskozássra az alkotmány megszilárdítása tárgyában. A rendek, ragaszkodva a törvényekhez és szokásokhoz, dolgoznak és tanácskoznak négy heten át. Végre elkészítik és fölterjesztik a feliratot, melynek tartalma felett pro és contra lehet ugyan vitatkozni, de annyi bizonyos, hogy azok, a miket abban az alkotmány védelmére szolgáló eszközökre nézve elmondanak, általános igazságokként

vannak elismerve. A rendek abban a hiszemben vannak, hogy őszinte nyilatkozatukkal a fejedelem és a haza iránti kötelességeiknek tettek eleget. Néhány hét múlva azonban leérkezik a királyi resolutio, melynek tartalma a rendek felfogása szerint a korlátlan monarchia alapelveit tükrözi vissza. Helyes-e ez a felfogás vagy sem, azt Széchenyi nem kutatja; de a kormánynak számolnia kell vele, s addig, míg e tekintetben meg nem nyugtatja az aggodókat, bizalomban nem részesülhet.

Metternich az ő jelenlétében a magyar alkotmányt értékes ékszerhez hasonlítja, melyet mint szentséget érintetlenül meg kell őrizni. Ha ez meggyőződése a kancellárnak: könnyen eloszthat minden félreértést. Nem kell egyebet tennie, csak ajánlani a királynak, hogy legközelebbi resolutiójában röviden fejezze ki őszinte alkotmányos érzületét úgy, a mint azt a koronázáskor esküjében kifejezte. Ebben az esetben a november 9-iki resolutiónak az absolutismusra emlékeztető pontjai, a nélkül, hogy visszavonatnának, feledésbe fognak menni:

Széchenyi emlékiratát az államkancellár jegyzetekkel látja el, melyeket egy későbbi összejövételük alkalmával felolvas előtte. Tételről-tételre igyekszik Széchenyit megcáfolni.

Bizalmatlanságra, szerinte, nincs oka a nemzetnek. A király Magyarországon is és mindenütt azt hirdeti, hogy a fennálló törvényes intézményeket tiszteletben kívánja tartani. Miért hazudtolná meg tehát magát népei és egész Európa előtt? S a mint a király nem ellensége a magyar alkotmánynak: úgy ő is szilárdul ragaszkodik ama meggyőződéséhez, hogy úgy a jog, mint a józan ész határozott követelménye amaz alkotmánynak épségben való fenntartása. Az ő politikai hitvallása az, hogy a magyar alkotmányt egy okos és igazságszerető király soha sem fogja megtámadni, hogy az, a mi nyolcz századon keresztül az idők viharával képes volt dacolni, bebizonyította szilárdságát. Az alkotmányt egészen más oldalról fenyegetik veszélyek. A közéleteműltség és a vakmerő kísérletek korában, a midőn a tapasztalatokat megvetik, s azoknak helyébe elméleteket állítanak, minden, a mi régi és kipróbált, csak erős küzdelmekkel tartható fenn. Sehol több és gazdagabb anyag a küzdelemre nem kínálkozik, mint a magyar ég alatt. Az, a mi másutt csupán mint egyszerű reform merül fel, Magyarországon minden tulajdont, minden fennállót és minden szerzett jogot veszélyeztet és megsemmisítéssel fenyeget. Ennélfogva a kor szellemében rejlik a veszély, s a nyugodt szemlélőnek, az alkotmány valódi barátjának, miként kell itélnie azokról, kik a királyra; s mi több, a jelenlegi királyra ráfognak azt, a mivel a közönséget ellenségei fenyegetik?

Széchenyi állítólag megadta magát s nem tett észrevételt az államkancellár beszédére, hanem e helyett ama terveit közölte vele, melyeknek megvalósítására kívánta szentelni életét. Mire a kancellár látnoki ihlettel azt jegyezte meg, hogy elveszett embernek tartja, ki majdan szívesen visszatérne arról az útról, melyen megindult, de nem lesz képes rá, s ekkor ingoványba süpped; vagy ha mégis sikerülne valahogy visszatérnie, akkor az a párt, melyet félrevezetett, gyalázattal bélyegzi meg.²⁵

A Metternich herczeggel való összejövele csakhamar nyilvánosságra jut, s mert senki sem tudja, miről tanácskoztak és miben állapodtak meg egymás közt: barátai, abban a hiszemben, hogy a kormányhoz akar közeledni, megneheztelnek rá, ellenségei pedig egyenesen gyanúba veszik, hogy a kormány szolgálatába szegődött. E szerint fenn is, lenn is árt magának ama lépésével s a saját kedvencz és később is sokszor használt kifejezése szerint, két szék közt pad alá kerül.

Az államkancellár Széchenyivel nem érthet egyet, mert világos előtte, hogy ez a jelen bajait csak azért óhajtja orvosolni, hogy a mindent felforgató jövődőt készítse elő; ellenben a rendeket az ősi intézmények tatarozásában támogató nádor küldetése elé akadályokat nem gördít, úgy hogy ez utóbbinak nem kerül nagy utánjárásába a november 26-ikán kelt megnyugtató királyi resolutiót, – melyet ő készít el s melyet egy-két jelentéktelen változtatással az államtanács is elfogad, – a felséggel aláíratni.²⁶

Sajnálataát fejezi ebben ki ő felsége, hogy őt félreértették. Biztosítja egyszersmind a rendeket, hogy nem volt szándékában sem a múlt eseményeit, melyek az október 22-iki feliratra okot szolgáltatnak, s melyek az ő atyai szívének szintén zokon esnek, – a jövőre például felhozni, sem a megtörtént dolgok fölemlítése által magának új jogokat szerezni, sem a rendkívüli körülmények ürügye alatt az 1790/91: XIX. t.-cz. ellenére bármi néven nevezendő subsidiumot, akár pénzben, akár terményben, akár ujonczban az országgyűlés hozzájárulása nélkül követelni.

Az adóra vonatkozólag elvárja a november 9-iki leirat értelmében az országgyűlés előterjesztését. Ha a jelen országgyűlés minden ügyet nem végezne el, beleegyezik, hogy a tanácskozások befejezte előtt a jövő országgyűlés egybehívásának idejére nézve kívánatait fölterjeszse. A helytartótanács törvény által megállapított hatáskörét elismeri, feliratait kellő figyelemben fogja részesíteni. Hogy a megyék hivatalosan levelezzenek egymással, nincs ellenére. Figyelmezteti végül a rendeket, hogy a királyi propositiókat haladéktalanul vegyék tárgyalás alá; továbbá, hogy a sérelmek orvoslásának módjára vonatkozó kívánságaikat, valamint ama sérelmeket, melyeket az országos küldöttség munkálataival kapcsolatban nem tárgyalhatnak, fiúi bizalommal közölik vele.

Metternich – mint a Szögyényhez intézett levelében olvassuk – meg van felőle győződve, hogy ezzel a resolúcióval a régi oppositio meg lesz elégedve. De az új ellenzék nem elégítheti ki semmi, miután az, a mire törekszik – akár bevallja, akár nem – egyértelmű a törvényes rend felbontásával.

Ez a megkülönböztetés az ellenzék két árnyalata közt rögeszméi közé tartozik. Az egyik, az ú. n. „régí”, ugyanazon az alapon áll, szerinte, a min a király, csak hogy felfogása az alkotmányról excentricus és több tekintetben hamis, ennél fogva ez csak arra a kormányra nézve lehetne veszélyes, mely ellenkezőjét akarná annak, a mit a király akar. A másik, mely a kor szellemét képviseli, csak látszólag ragaszkodik az alkotmányhoz, hogy támpontul használja azt fel ahhoz az emeltyűhöz, melylyel a kormányt, mint a tekintély képviselőjét, helyéből akarná kimozdítani; de valóságban gyűlölettel viseltetik általában a monarchiai s így a magyar monarchiai alkotmány iránt is. Minthogy – írja Szögyénynek – az ellenzéknek ez a része rendkívül leleményes és nem válogatós az eszközök megválasztásában, ennél fogva mindjárt az országgyűlés kezdetén meghódította a terrenumot, s a régi ellenzék bilincsekbe verte. Eme bilincseket csak a kormány és az idő oldozhatja fel. Erre nézve az egyetlen eszköz a két tábla elnökeinek kezében van. Nekik a csatatéren, melyen állnak, a csatát vezetniök kell, a kormány csak eszközökkel láthatja el őket, s munitióban nem is lesz hiányuk.²⁷

Hogy a resolutio az ellenzék bármely árnyalatát kielégítette volna, abban tévedt az államkancellár; de azért mégis annyira megnyugtatólag hat rájuk, hogy már most – januárus 20-ikán kelt feliratukban a merev negatio álláspontját feladják.

Az említett felirat utolsó pontjánál, – melyben kéri a felséget, e engedné meg, hogy a törvények deák és magyar párhuzamos szöveggel készíttessenek, – a horvátországi követek által provokált vita mintegy bevezetésül szolgált ahhoz a küzdelemhez, mely a magyar nemzeti állam szervezkedését ha nem akadályozza is meg, minden esetre megnehezíti s mely annál hevesebbé válik, mennél erősebben domborodik ki a kulturális fejlődés következtében az egyes nemzetiségek individualitása.

A főrendi táblán Gyulay Ignác bán, az alsó táblán Osegovics István és Kukuljevics Antal horvát követek tolmácsolják a horvát nemzeti aspirációkat. A bán azzal áll elő, hogy a törvények ne csak magyar, hanem horvát szentesítési záradékkal is láttassanak el; a horvát követek pedig, nem vonva kétségbe annak a törekvésnek jogosultságát, hogy a magyarok nyelvüknek minél szélesebb körben érvényt akarnak szerezni, tiltakoznak a horvát és tót nyelv elnyomása ellen, s épp ezért a felirat idézett passusába be kívánják tétetni e szavakat: „intra recinctum Regni Hungariae”.

A bán és a horvát követek álláspontja közt az a különbség, hogy amaz, ha politikai szempontból nem is, de legalább nemzetiségi szempontból indokolható, miután a nemzeti nyelv érdekeiből indul ki; ez ellenben egy holt nyelv kedvéért feláldozza a nemzeti érdekeket csak azért, hogy a testvér magyar nemzet jogos törekvéseit ellensúlyozza.

A horvátok föllépése annál nagyobb megütközést kelt, mert a magyaroknak nincs szándékukban a horvát testvér-nemzetet megfojtani, csak saját nyelvüket akarják jogaiba visszahelyezni, s ezt sem kiméletlenül, egyszerre, hanem – a mint a feliratban olvassuk – „cum progressu temporis et culturae”, tehát fokozatosan. Ellentállásra e tekintetben a horvátok részéről annyival kevésbé számíthatnak, mert méltán föl teheték, hogy a mennyiben a horvátok a magyar nemzethez tartoznak, annak jogait, szabadságát élvezik, illőnek fogják találni, hogy a magyar nyelv használatba vétele által is kifejezzék az anyaországhoz való tartozásukat; fölteheték, hogy a mennyire örvendett Horvátország, midőn az anyaországhoz visszacsatoltatott, épp úgy fog örülni most, midőn a magyar nyelv általános használatba vételének elrendelése által a kapcsolat még szorosabbra fog fűzetni; fölteheték, hogy – a mint Nagy Pál kifejezte magát – ha egy holt nyelvet megtanulhattak, ha József császár alatt a német nyelvet három év alatt el tudták sajátítani: a magyar nyelvtől sem fognak idegenkedni.

Maguk a horvátok is érzik, hogy méltánytalanságot követnek el az anyaországgal szemben s annak élet azzal a mentegetődzéssel akarják elvenni, hogy ő nekik eszük ágában sincs gyermekeiket a magyar nyelv tanulásától elzárni, mert tudják, hogy e nélkül közhivatalokat Magyarországon nem viselhetnek, az országgyűléseken részt nem vehetnek, épp ezért a zágrábi akadémián két professort alkalmaznak is a magyar nyelv tanítása végett; csak abba nem tudnak belenyugodni, hogy törvény által kényszeríttessenek a magyar nyelvnek a közigazgatás körében való használására, mert ez ellenkezik törvény által biztosított autonómiájukkal.

Midőn a feliratnak a magyar nyelvre vonatkozó pontját az országgyűlés mégis elfogadja, óvásukat jegyzőkönyvbe vétetik, daczára annak, hogy Borsiczky figyelmezteti őket, mennyire sérti a nemzet méltóságát óvást jelenteni be a magyar országgyűlésen a magyar nyelv ellen.

-
146. * Gr. Széchenyi István naplói. 160.
147. * Gr. Dessewffy J. levelezése Kazinczy Ferenczel. III. 118.
148. * Bárczay P. levele a personálisához. 1825. decz. 14. Országos levéltár. József nádor titkos levéltára. Acta diaetae XXXVII. aul. 1.
149. * Guzmics Izidor naplója. Vaszary. Adatok az 1825-iki országgy. történetéhez. 235.
150. * Aus Metternich's nachgelass. Papieren. IV. 196.
151. * Az 1825-dik évi országgy. követek rövid jellemzése. Figyelő. III. 78.
152. * Orsz. levélt. József nád. titk. levélt. Acta diaetae. XXXVIII.
153. * Aus Metternich's nachgelass. Papieren. IV. 240.
154. * Gr. Széchenyi István naplói. 151.
155. * Aus Metternich's nachgelass. Papieren. IV. 193. s. k. 1.
156. * Aus Metternich's nachgelass. Papieren. VIII. 480.
157. * Orsz. levéltár. József nádor titkos levéltára. Acta diaetae. III.
158. * Gr. Széchenyi István naplói. 155.
159. * Aus Metternich's nachgelass. Papieren. IV. 192.
160. * Orosz József, Gr. Széchenyi István mint író. 28.
161. * Adalékok a M. T. Akadémia megalapítása történetéhez. Akad. Értekezések a nyelv- és szépt. köréből. VI. k. 6. sz. 39. l.
162. * Kemény Zsigmond, Széchenyi István. Csengeri Antal, Magyar szónokok és státusférfiak. 359.
163. * Gr. Széchenyi István verse anyjához. Toldy Ferencz által. 13.
164. * Gr. Széchenyi István naplói. 181.
165. * Gr. Széchenyi István naplói. 174.
166. * Guzmics Izidor naplója. 119–134.
167. * Lásd Szögyény levelét és az üzenetet: Orsz. levéltár, József nádor titkos levéltára. Acta diaetae. XVI.

168. * Orsz. levéltár. József nádor titkos levéltára. Acta diaetae. XV.
169. * Orsz. levéltár. József nádor titkos levéltára. Acta diaetae. XVI. XX.
170. * Aus Metternich's nachgelass. papieren. IV. 239.
171. * Lásd az államtanács megjegyzéseivel ellátott fogalmazványt József nádor titkos levéltárában:
Acta diaetae. XIX. Ugyanerre a nádor észrevételeit u. ott, XVIII.
172. * Aus Metternich's nachgelass. Papieren. IV. 237.

VI. FEJEZET.

Az 1825/27-iki országgyűlés. Az alkotmány körülsánczolása.

Az imputatio. A következő országgyűlés határidejének meghatározása. Személynöknek Majláth Györgyöt nevezik ki. A nádor és az államértekezlet álláspontja az adó ügyében. Az adónak és a só árának leszállítása. A jobbágytelkeket bíró nemesek megadóztatása. Sérelmek és postulatumok. Az ország területi integritása; a só ára; a patensek; az egyházi személyek megadóztatása; a pénzügyi kormányzat; a devaluatio. A magyar nyelv ügye. Közművelődési és közgazdasági ügyek. Az országgyűlés határnapját kitűzik. Rendszeres munkálatok. Ludovicaeum. Honfiusítás. Br. Steinlein aphorismái. Az alkotmány biztosítására vonatkozó három törvény. Az országgyűlés eredményei

Végre-valahára előveszik tehát a rendek a királyi resolúcióban foglalt tárgyakra vonatkozó törvényjavaslatokat, miután a félreértés annyira legalább ki van egyenlítve köztük és a korona közt, hogy kapcsolatban a sérelmek orvoslásával, megkísérthetik a törvényhozás előtt álló tényleges feladatok megoldását.

Minden törekvők az alkotmány körülbástyázásában összpontosulván, a szigorúan conservatív irányhoz természetesen a törvényalkotás terén is mindvégig hivek maradnak s az alkotmányjogi controversiákat oly óvatosan kerülnek, hogy még a régi alkotmányjogi formák legcsekélyebb módosításától is tartózkodnak. Midőn Borsodmegye egyik követé például arra az anomáliára hívja fel a rendek figyelmét, hogy a fennálló szokás szerint a törvényjavaslatok kérelem alakjában terjesztetnek fel ő felségéhez, a miből némelyek azt következtethetik, hogy a törvényhozó hatalom egyedül a királyt illeti meg, s midőn ennélfogva indítványozza, hogy a törvény szokásos bevezetése után jövőre a következő formulát használják: „his itaque praemissis, corpus legislativum decrevit, sibique et posteritati pro perpetua observantia praescipit,”²¹ – a borsodi követnek ezt az indítványát a rendek a nyolczszáz éves gyakorlatra és Verböczyre hivatkozva utasítják vissza.

Négy törvényjavaslat fekszik az alsó tábla előtt s főképen az elsőben s a harmadikban foglalt egy-egy nevezetes elv képezi vita tárgyát. Az elsőben, mely az alkotmány megerősítését tartalmazza, az, hogy a törvényellenesen szedett adó számitassék be a jövőre kivetendő adókba; a harmadikban pedig, mely az országgyűlésnek minden harmadik évben való összehívásáról szól, az, hogy az országgyűlés által meghatározandó a következő országgyűlés ideje. A második javaslaton, mely az 1790/91: XIX. t.-cz. rendelkezéseinek szigorú figyelembe vételét határozza meg, hogy t. i. semmiféle adó és subsidium az országgyűlés hozzájárulása nélkül nem vethető ki, valamint a negyediken, mely a megyék egymás közti levelezésére vonatkozik, könnyen átsiklanak.

Az adó beszámítására, az u. n. imputatióra a népnek valóban nagy szüksége volt. Az a körülmény, hogy az 1811-ben papirospénzben megajánlott adót ezüst pénzben hajtották be, több mint 13 milliónyi teherkülönbséget idézett elő, ezt az óriási terhet pedig az adózó nép, melynek restantiája többre ment évi adójánál, mely az 1813-iki nagy árvizek s az 1817-iki inség következményeit még 185-ben sem heverte ki, alig bírhatta meg. Éppen ezért az alsó táblán még Kajdacsy is, a ki pedig minden kérdésben a kormány szekerét tolja, az imputatio mellett nyilatkozik; csak a papok vannak ellene, de ezek közül is Jordánszky utóbb megadja magát.

A misera plebs contribuens legkiválóbb szószólója most is, mint az 1807-iki országgyűlésen, Nagy Pál. De a mint akkor azzal a szálló. igévé vált közbekiáltással némitották el, hogy ne bolondozzon („ne stultiset”), most szintén cserben hagyják még leghívebb és legbensőbb elvtársai is. Még mielőtt az imputatio kérdése fölmerült volna, a

praeferentialis sérelmek tárgyalása folyamán, szót emel az adózók terheinek könnyebbitése érdekében.

Concret javaslatot nem tesz ugyan s nem megy odáig, mint Szlávy László ablegatus absentium, ki mindjárt az országgyűlés kezdetén, a rendek élénk tiltakozása mellett, azt proponálja, hogy egyedül a nemesség viselje az országgyűlés költségeit, hogy a megyei magasabb tisztségek ingyenesek legyenek s hogy a nemesség az utak javítására évenként bizonyos összeggel adózzék: mindamellett beszédét, már tendenciájánál fogva, a conservativ rendek egyhangulag visszautasítják. Még Vay és Ragályi is, hogy ne kelljen szint vallaniok, a reform-eszmék temetőjébe, a rendszeres munkálatok közé kívánják a Nagy Pál által fölvetett tárgyat letenni, jól tudván, hogy onnan egyhamar nem támad fel; Dessewffy pedig azzal igyekszik magát és Nagy Pált is megnyugtanni, hogy a magyar urbarium mégis csak kedvezőbb az adózó népre nézve, mint a morvaországi.

Az imputatiót természetesen szintén Nagy Pál sürgeti legtüzesebben. „Isten szava az – úgy mond, – hogy da caesari, quod caesaris est, da Deo, quod Dei est; én pedig még azt adom ehhez: da populo, quod populi est.” „Egy olyan király – szól egy másik circularis sessióban, – ki annyira nem kedveli a pompát, hogy alig lehet házánál megismerni, melyik az úr, melyik a szolga, ki magára s a felséges asszonyra is oly keveset költ, hogy ennek háztartása egyszerűbb, mint akármelyik bécsi mágnásé, bizonyára nem zárkózik el a nép sorsának javítására irányuló imputatio elől.”

A főrendek sem vonják ugyan kétségbe az imputatio jogosságát; de egyelőre törvénybe nem akarják iktatni, mivel szerintük ennek csak akkor lesz helye, ha az adóügy fog szőnyegre kerülni s ha ő felsége is beleegyezik, illetőleg november 9-iki leiratában erre nézve kifejezett akaratát megváltoztatja. Így tehát a két tábla közt tulajdonképen csak a formára nézve van különbség; a beszámítás lényegét illetőleg megegyeznek; sőt a főrendi táblának néhány tagja, pl. Széchenyi, – ki különben is „olcsó hazafiságnak” tartja az adómentességet élvező nemesség részéről az imputatiohoz való hozzájárulást, – a rendek fölfogását még formai tekintetben is elfogadja.

A másik tárgyra nézve a főrendek szintén azt kívánják, hogy az egyelőre csak a feliratban említettet meg, esetleg akkor czikkelyeztessék be, midőn a feliratra a királyi válasz megérkezik. Az alsó tábla ellenben az országgyűlés idejének meghatározását az előző országgyűlés folyamán azért tartja szükségesnek, mivel máskülönben – a tapasztalás szerint semmi biztosítékuk sincs arra nézve, hogy az országgyűlést minden harmadik évben össze fogják hívni. Hogy ez újítás lenne, a minek a főrendek állítják, és pedig olyan újítás, mely a király jogait az országgyűlés helyének és idejének megállapítása tekintetében sértené, ezt kétségbe vonják. Reform után ők sem sóvárognak, de igenis garantiákat keresnek a törvények végrehajtására.

Az alnádor, Ghyczy Péter, ki a betegeskedő personalist helyettesíti, az országgyűlési jegyzőkönyv szavai szerint, „teljes erővel iparkodik rábírni a statusokat”, hogy legalább az országgyűlésre vonatkozó kívánságuk becikkelyezésétől álljanak el; mert igaz ugyan, hogy az adó beszámítását illetőleg sem bírják ő felsége beleegyezését, de ez törvényen alapszik, ennél a tárgynál a nemzet jogainak megóvásáról, az adózó nép terhének könnyebbitéséről van szó; míg ellenben az országgyűlés idejének az országgyűlés által való meghatározása ő felsége jogkörének megszorítását vonná maga után, melyet kérni ugyan lehet – a mint hogy a feliratban kéri is a rendek, – de melyről ő felsége beleegyezése nélkül törvényjavaslatot terjeszteni fel sértés ő felsége ellen.

Már négy hét óta folyik a huzavona a két kérdés felett. A kormány türelmetlenkedik, mert a rá nézve legfontosabb tárgy, az adó megszavazása, még most sem került szőnyegre, sőt magát a királyt is annyira boszantja az országgyűlés hosszadalmassága, hogy egy sajátkezü iratában meghagyja a nádornak, hogy mivel az országgyűlés munkája igen lassan halad, de

meg azért is, mert ha a követek karácsonyra haza bocsáttatnának, „gonosz szellemükkel elárasztanak az egész országot”, szünetet ne adjon nekik.²

A legfelsőbb körök hangulatát tolmácsolják a főrendek, midőn szemrehányást tesznek az alsó táblának „meddő vitáért”. Egyik táblának sincs pedig mit szemére vetnie a másiknak. Mind a két részen nagyobb a makacsság, mint a megegyezés utáni vágy.

Hogy a megfeneklett ügy végre-valahára dülőre jusson, Marczibányi azt indítványozza, hogy elegyes ülésben vegyék tárgyalás alá. A mire azonban Nagy Pál kijelenti, hogy, ha elegyes ülés tartatik, ő legelőször is követelni fogja, hogy a gyűlést a volt királyi biztosok hagyják el, miután ők voltak ama törvénytelen adók behajtásának eszközei, melyeknek imputációjáról van jelenleg szó, s hogy ennek mi lesz a következése, ám lássák a rendek. Gróf Dessewffy József szintén hajlandó ugyan a mixta sessión megjelenni, de csak az alatt a föltétel alatt, hogy a nádort előbb kérjék meg, távolitná el onnan „azokat a nagyérdemű urakat, kik pirúlni nem képesek s kik még megtérni nem tudtak”. Ilyen auspiciumok mellett az elegyes üléstől csakugyan nem lehetett semmit sem várni.

Időközben a felség Szögyény Zsigmondot, ki betegeskedése miatt elnöki tisztének gyakorlásában sokszor akadályozva volt, a Szent-István-rend középkeresztjének adományozása mellett másod alkanczellárrá léptetvén elő, helyébe Majláth Györgyöt nevezi ki. A nádor Majláth mellett Márkus Ignácot is ajánlatba hozza. Mind a ketten kancelláriai tanácsosok s egyformán megbízhatók. Gróf Zichy Károly állam- és értekezleti miniszter azonban, mikor a nádornak erre vonatkozó levelét megkapja, már elkészítette fölterjesztését Majláth kineveztetése tárgyában.³

Ghyczy Péter alnádor tekintélye és befolyása sokkal csekélyebb, semhogy a rendek makacsságát megtörhetné. Ennélfogva a nádornak az a kívánsága, hogy az új personalis haladéktalanul vegye át az alsó tábla vezetését, s a király ehhez nemcsak hogy hozzájárul, hanem egy sajátkezű iratában a nádornak a gyűlések elhalasztását tanácsolja addig, míg az új personalis helyét elfoglalhatja.⁴

A fennebb említett, teljesen elmérgesedett ügyet Majláthnak sikerül legalább egy lépéssel előre vinnie. Ajánlatát, mely szerint a rendek mondjanak le legalább arról, hogy az országgyűlés idejének az előző országgyűlés által való meghatározása becikkelyeztessék s elégedjenek meg azzal; hogy ez a kívánságuk egyelőre csak a feliratban fejeztessék ki, mely esetben remélhető, hogy a főrendek meg bele fognak egyezni az imputatio törvénybe iktatásába, – a többség elfogadja. Az új personalis a kormány szándéka szerint jár el, midőn még az adó kérdésében is hajlandó inkább engedményt tenni, semhogy megengedje az országgyűlés összehívása tekintetében a király teljhatalmának bármily csekély mérvű megszorítását. Ugyde a főrendek, daczára annak, hogy már előbb az alnádor is, – kit méltán lehetett a kormány képviselőjének tekinteni, – mint említők, az imputatiói „törvényen alapulónak” jelentette ki, – királyibbak akarnak lenni magánál a királynál, s az alnádort és a personalist mintegy meghazudtolva, az alkut visszautasítják.

Ily körülmények közt a rendek tartva attól, hogy ha a négy törvényjavaslat a két vitás, de szerintük alkotmányjogi szempontból rendkívül fontos pont mellőzésével terjesztetik fel, utólagosan eme két pontra nézve külön törvénycikk nem fog szerkesztetni, egyelőre inkább félreteszik az összes kész törvényjavaslatokat s abban állapodnak meg, hogy ha ő felsége kedvező válasza az adó beszámítására s az országgyűlés összehívására vonatkozólag leérkezik, majd – akkor terjesztik fel a négy törvényjavaslatot.

A királyi válasz azonban nem kedvező. Az articulusok nélkül januárius 20-ikán felküldött feliratra ő felsége csak hónapok mulva, április közepén válaszol s ha a rendek némely kívánságai elől már most nem zárkózik is el, az országgyűlés és az imputatio kérdésében még csak nem is közeledik feléjük.

Az adó ügye, az azzal természetesen összefüggő vagy, a rendek által összefüggésbe hozott kérdések miatt, immár annyira szövevényessé vált, hogy még ha az

egyes kérdésekben nem lenne is lényeges eltérés a rendek közt, az ügy végleges eldöntése egykönnyen nem történhet meg. Az imputatió kivül, az adó összege, arányosabb felosztása, a pénznem, melyben lerovassék, a megajánlás föltételei, – mindmegannyi controversia, melyen semmi körülmények közt sem lehet átsiklani.

A nádor, abban a meggyőződésben, hogy az adó ügyének kedvező elintézésétől függ az országgyűlés sikere, mindent elkövet, hogy az udvart engedményekre bírja. E célból sajátkezűleg fogalmazott számos fölterjesztésében és emlékiratában tüzetesen megvilágítja az adóra vonatkozó összes kérdéseket s a mellett, hogy az államértekezlettel, illetőleg a minisztertanácsal szemben szigorúan törvényes alapra helyezkedik, a közgazdasági szempontokra is nagy súlyt fektet.

Az országgyűlés adómegszavazási jogát, annak határait, gyakorlásának módját stb., közjogilag egészen szabatosan állapítja meg.

Hogy volt-e joga a kormánynak az országgyűlés hozzájárulása nélkül az adót emelni, illetőleg a váltó pénzben fizetendő adót pengő pénzben rovatni le, erre határozott nemmel felel, miután Magyarországon, mint alkotmányos országban, ezt a jogot a fejedelem önkényűleg nem gyakorolhatja.

Hogy a kormány önkényes adóemelése akár az 1812-iki országgyűlésnek az adó megajánlására vonatkozó határozatával, akár a megajánlott adó elfogadását tartalmazó 1812-iki királyi rescriptum szavaival igazolható volna, az államértekezlet eme felfogásának helyességét szintén kétségbe vonja. A rendek ugyanis 1812-ben világosan kimondták, hogy az adó váltó pénzben fizetendő. A királyi rescriptumban pedig, igaz ugyan, hogy. nincs említés téve a valutáról; de emlékezteti a nádor a felséget, hogy éppen ebben az időben mily makacssággal vitatta a kormány, hogy a papirospénz az egyetlen fizetési eszköz, melyben úgy az állam irányában, mint a magánforgalomban minden fizetés teljesítendő. Az is igaz ugyan másrésről, hogy a rendek meg épp oly állhatatossággal ragaszkodtak ahhoz az alapelvhez, hogy mivel a valuta a pengő pénz, az országgyűlés tudta nélkül forgalomba hozott papirospénz mielőbb bevonandó, midőn tehát a kormány az adót papirospénz helyett pengő pénzben rendelte fizetni, tulajdonképen a rendek és a törvény intentióinak látszott megfelelni: úgyde az adó és valuta ügyében a kormány csakis az országgyűléssel egyetértőleg intézkedhet s éppen az említett országgyűlésen a rendek két rendbeli fölterjesztésükben is határozottan tiltakoznak a pénznemnek az ő beleegyezésük nélkül történendő megváltoztatása ellen.

Az államértekezlettel a tekintetben egyetért ugyan a nádor, hogy az adó összegére nézve a kezdeményezés megilleti a kormányt; de viszont az 1791: XIX. törvénycikkre hivatkozva határozottan állítja, hogy a rendek az adó összegét korlátlanul szabhatják meg s az előbbi országgyűlés által megszavazott adót tetszésük szerint fölemelhetik vagy leszállíthatják.⁵

Az imputációra nézve a nádor azt hiszi, hogy a rendek csak az elv elismerését kívánják a felségtől s ha az megtörténik, akkor maguk is belátva az elv gyakorlati alkalmazásának nehézségeit, le fognak arról mondani. Ha ellenben az imputatiót a felség mereven visszautasítja, ennek veszedelmes következményei lehetnek. Ez esetben előreláthatólag heves viták után le fogják a rendek az adót szállítani s az országgyűlést valószínűleg minden eredmény nélkül szét kell majd oszlatni.

Arra az aggodalomra, hogy ha a beszámítás jogszerűségét a felség elismeri, a kormány kiszolgáltatja magát a rendek önkényének s ez utóbbiak nem fognak annyi adót ajánlani, a mennyire szükség van, – azt feleli, hogy az imputatio elvét a felség csak akkor ismerje el, ha már az adót megajánlották. Vagyis a felség által a „do ut des” elve követendő: ő elismeri az imputatio jogszerűségét; a rendek viszont megszavazzák részére a kívánt adót.⁶

A nádornak a politikai eszélyesség és törvénytisztelet által sugallt eme nézeteivel azonban az államértekezlet ellenzése következtében a király nem egykönnyen barátkozik meg.

A kormányra nézve rendkívül kényelmetlen s bosszantó, nap-nap mellett túrni az ellenzék invectiváit; de addig, míg az adó a kezében nincs, az országgyűlést nem oszthatja fel. Elhatározott szándéka tehát kikoplaltatni az, oppositiót. Országgyűlési körökben azt beszélnek a királyról, hogy megkérdezte valakitől, mit csinálnak a magyarok? A mire az illető azt felelvén, hogy már négy hét óta cizvakodnak a contributio felett, a király állítólag úgy nyilatkozott, hogy „ha azt gondolják a magyarok, hogy a sok disputálással eltöltvén az időt, én tavasszal haza eresztém őket, tévednek; mert ha hat esztendeig végzik is el, a mit rájuk biztam, hat esztendeig haza nem eresztém őket.”⁷

Hogy az adó lerovása miféle pénznemben történjék, ezt nehéz elhatározni, miután ezüst pénz nincs; a bankjegyet törvényes pénznek elismerni nem lehet; a váltó pénzre nézve pedig nagy kérdés, hogy annak névértéke vagy devalvált értéke vétessék-e tekintetbe?

A personalisnak csak nagynehezen sikerül a rendeket rábeszélnie, hogy a mennyiben csupán az arany és ezüst pénz értéke nincs változásnak alávetve, az adót érczpénzben ajánlják meg. Ezzel tehát már tisztában volnának. De hátra van még a többi kérdés.

Az imputatiohoz még mindig ragaszkodnak s oly módon óhajtanák azt végrehajtani, hogy 1822 november 1-től, a midőn tudniillik az adó törvénytelenül fölemeltetett, 1825 november 1-ig, a törvénytelenül beszedett adó a municipiumok közt aránylagosan felosztván, három év alatt egyenlő részletekben vonatnék le adótartozásukból.

Hogy mily nagy könnyebbségére szolgálna ez az adózó népnek, de viszont, hogy mily nagy áldozatot igényelne a különben is zilált államkincstártól, azt a számok fejezik ki leghivebben.

Az említett 3 év alatt ugyanis fizetnie kellett az országnak 16.010,560 forintot váltó pénzben; de mivel a kormány ez összeget pengő pénzben hajtotta be, a pengő pénz váltó pénzzé számíttatván át, levonásával a levonandóknak, fizetett az ország tényleg 25.236;818 forintot váltó pénzben, tehát többet fizetett 9.226,258 forinttal. Úgyde mivel viszont a kincstár a terménybeli fizetéseket, melyeket váltó pénzben kellett volna elfogadnia, pengő pénzben számította, ezen a czimen a többletből levonandó 3.267,916 forint; marad tehát 5.958,342 forint. Ez utóbbi összeg pengő pénzre átszámítva 2.383,336 forintot tesz s ez felosztván három évre, évenként 794,445 forint fog pengő pénzben a törvényhatóságok javára a megajánlott adóból levonatni.⁸

A beszámítás föltétele alatt s azzal a kikötéssel, hogy a pengő pénz minél előbb forgalomba hozatik s hogy ezentúl csakis ez lesz forgalomban, továbbá hogy a törvénytelenül kivetett adókból még be nem folyt összegek a törvény hatóságokon nem hajtathatnak be: a rendek – Nagy Pál ellenére, ki ezüst pénzben csak 2 milliót s váltó pénzben 5 milliót szavaz meg 1825 november 1-től a három év alatt multhatatlanul tartandó országgyűlésig 4 millió forint adót s ezen kívül a katonafogadás költségeire 75,000 forintot ajánlanak meg, és pedig pengő pénzben.

Hogy azonban a nép az ekként megajánlott adót megfizethesse, föltétlenül szükségesnek tartják a közjólét s az adóképesség emelésére szolgáló reformok életbe léptetését, annyival is inkább, mert különösen a felvidéken a pauperismus réme fenyeget.

A nagymérvű s folyton ismétlődő elemi csapások mellett a tömegnyomor előidézésében a kormánynak van legfőbb része. A néptől, – melynek magának is segélyre volna szüksége, hogy az 1815. és 1816-iki rossz termés s az 1813., 1816. és 1824-iki árvizek következményeit kiheverje, újabb és újabb áldozatokat követelnek a status rézére. A könnyelmű papirospénz-gazdálkodás s ennek szomorú eredménye, a devalvatio; a nagyszámú katonaság állandó fegyverben tartása s általában az a honvédelmi rendszer, mely – Nagy Pál szerint – annyiba kerül, hogy jóformán fölemésztí az országot, melyet védelmeznie kellene; a só árának, mely 1790-ben még 4 forint volt, 7 forintra emelése; de mindenek felett a Magyarország irányában követett ellenséges vámpolitika, melyre találóan jegyzi meg egy

követ, hogy „az út, melyen a pénz bejön, keskeny, de amelyen kimegy, az igen széles”, – mind megannyi tényezői a rohamos elszegényedésnek.

A felség azonban rá sem hederít az országgyűlésnek az általános adóképesség fokozását célzó követelményeire, az imputációba sem egyezik bele; hanem neheztelve adja értésükre a rendeknek, hogy a megajánlott adó nem felel meg várakozásának.

A kormány az adó fölemelését feltétlenül szükségesnek tartja, mivel az állandó hadsereg magyar csapatainak fenntartása tényleg nemcsak hogy teljesen fölemésztí, de tetemesen túlhaladja a hadi adóból befolyó összeget.

A császári királyi udvari hadi számvevőség 1825 december 27-ikén kelt kimutatásában részletesen föl van tüntetve a magyarországi csapatok egy évi szükséglete béke idején. E szerint a 12 magyar gyalogezredben, a 11 huszárezredben s a többi magyar csapatokban és zászlóaljakban a tábornokok száma 21, a törzs- és főtiszteké 1946, a legénységé 70.857. Ezeknek zsoldja, fizetése, elhelyezési, ételmezési, ruházati, ujonczozási stb. költségei, általában az összes katonai személyi és dologi kiadások évenként átlag 7.223,041 forint 20 krajczárt tesznek ki, a mihez járulnak még a pesti rokkantak házának költségei és a rokkantak díjazása: 355,065 forint 50 krajczár, a nyugdíjak: 364,802 forint 30 krajczár; az összes szükséglet tehát 7.942,909 forint 40 krajczár.⁹

Ezt a kimutatást a király a nádor részére készítetteti el s 1826 február 13-ikán megküldi neki, hogy ha a contributio kérdését tárgyalják, az abban foglalt adatokat esetleg fölhasználhassa.

A nádor néhány hét múlva azt írja a felségnek, hogy már addig is hasznát vette az említett kimutatásnak s a jövőben is szüksége lesz rá, a midőn az adó összegéről lesz szó, a midőn tehát tájékoztatnia kell a rendeket a hadseregről és, annak szükségleteiről. De mivel a rendek az adó összegének meghatározásánál nem abból a szempontból indulnak ki, hogy mibe kerül a hadsereg, hanem az adózók fizetőképességét, a pénzforgalmat s a ki- és bevétel egymáshoz való viszonyát veszik tekintetbe: azt szeretné tudni, mennyit költenek el átlag évenként Magyarországon a hadseregre, mennyi az állam évi bevétele Magyarországból és mennyit költenek ebből évenként Magyarországra? A kereskedelmi mérleg nem kell neki, mert az kezei közt van. Az előbbi kérdésekre vonatkozó adatoknak azonban kéri a megküldését, mert ezekre az adatokra hivatkozva győzheti meg a rendeket a felől, hogy a hadi adó a belső forgalmat élénkítvén, nem olyan súlyos teher, mint a milyennek látszik.¹⁰

Hogy azonban az adózó nép terhein könnyíteni kell, azt senki nem sürgeti élenkben és meggyőzőbben a nádornál.

Azt elismeri, hogy az adó emelése mellett épp oly tetszetős érvek hozhatók fel, mint az adó leszállítása mellett. Amazt indokolja a népesség és a marhaállomány szaporodása, a műveltség és a jólét emelkedése, a városokban a házak és az iparüzletek növekvő száma, a művelés alá vett terület nagybodása; az adó leszállítását ellenben a pénz hiánya, a pénzforgalom lassúsága, a kereskedelem hanyatlása, a legtöbb termény alacsony ára, a keresetforrások hiánya. Úgyde a kérdés eldöntésénél nem szabad egyoldalúlag csupán az adóterhet venni tekintetbe, hanem minden teher számba veendő. Ha ezeket összevetik az adózó nép tényleges helyzetével, keresetforrásaival, anyagi erejével: kétségtelenül mindenki arra az eredményre fog jutni, hogy a közjó érdekében könnyíteni kell az adózó terhein, hogy igazságosabban osztandók azok meg s hogy a hatóságok pénzkészítési rendszere is gyökeres javításra szorul.¹¹

Nemcsak az adó mérséklését, hanem a só árának is például egy forinttal történendő leszállítását több ízben sürgeti a nádor. Amazt annál szükségesebbnek tartja, mert az osztrák örökös tartományokban is végrehajtatott az adó leszállítása; ez utóbbit pedig főképpen azért kívánja, mert, míg az adót a nép részletekben fizetheti, a sóért rögtön kell fizetnie s így ez terheesebb rá nézve az adónál.¹²

A só árának leszállításába a minisztertanács is beleegyeznék, ha nem tartana tőle, hogy ez esetben a rendek kétségbe fogják vonni a felségnek az 1791: XX. t.-cikkben biztosított ama jogát, hogy rendkívüli szükség esetén a só árát országgyűlésen kívül is emelheti. Az adó összegére, valamint az imputációra nézve azonban nem hajlandó engedményt tenni.

A personalis mindent elkövet, hogy a kormány kívánsága teljesüljön; ismét és ismét demonstrálja a rendek előtt, hogy az évről-évre fokozódó állami szükségletek fedezhetése végett szükségképen emelni kell az adót; a beszámítást illetőleg pedig figyelmezteti a rendeket, hogy a számszerű beszámítás azért nem történhet meg, mivel tényleg a katonaság zsoldjára az esetleg beszámítandó összeg kifizettetett s hogy, a mennyiben ő felsége kijelentette, hogy a múlt eseményeiből nem akar magának jogot formálni arra nézve, hogy jövőre az adót az országgyűlés hozzájárulása nélkül állapítsa meg s ez által elvileg elismerte a beszámítás jogosultságát: a fiúi bizalommal ellenkezik a múltra nézve a számszerű beszámítást követelni.

A personalis érvelését a nádor atyai intése egészíti ki, mely szerint az országgyűlés már tizenkét hónapja együtt van s dacára annak, hogy fontos feladatai vannak, még semmit sem végzett, ennél fogva siettetni kell az ügyeket, hogy kevesebb idő alatt többet lehessen végezni.

Végre, midőn már a felség ötször jelenti ki, hogy az adó ügyében nem engedhet, a rendek, részint mivel maguk is megunták a hercze-hurczát, részint mivel a számszerű imputatio elvét már 24 vármegye fölalta, úgy hogy tartani lehetett tőle, hogy a húrok további feszítése által nemcsak a számszerű beszámításra, de magára a beszámítás elvére nézve is elvész a többség: a főrendi tábla hozzájárulásával elhatározzák, hogy a nádort közbenjárásra kéri fel az iránt, hogy ő felsége törvény által ismerje el a beszámítás jogszerűségét s ennek következtében a törvénytelen hátralékok behajtásáról mondjon le, ez esetben aztán, a nélkül, hogy a megajánlott adónál többet adnának, ők is készek a számszerű beszámítástól elállni.

A nádor a december 5-iki; elegyes ülésen számol be eljárásának eredményével, mely szerint ő felsége a kérelem első részét hajlandó teljesíteni, de a megajánlott adóval nem elégedhet meg, kívánja ennél fogva, hogy legalább is annyi adó ajánltassék meg, a mennyi 1790-ben. Nem csupán közbenjárói tiszteből kifolyólag, hanem „a kedves haza iránt jó- és balszerencsében tanusított szeretete által is ösztönöztetve” kéri egyszersmind a rendeket, hogy ő felsége kívánságának annyival inkább engedjenek, mivel ő felségének elhatározott szándéka, a nemzeti ipar fejlesztése által a nép teherviselési képességének fokozása.

Az alsó táblán a personalis segít a nádornak a rábeszélésben s hivatkozva Ferencz király 34 esztendei uralkodására, mely idő alatt minden ország alkotmányát felforgatták, csak Magyarországé maradt épségben, ő is kérve-kéri a rendeket, hogy teljesítsék a felség kérését, annyival is inkább, mivel az országgyűlés által megajánlott s a felség által kívánt adó mennyisége közt úgy sincs nagy különbség.

A nádor ígéretével, hogy t. i. a nemzeti iparra gondja lesz ő felségének, a többség végre is megelégszik s megtoldja a már megajánlott 4 milliót 395,244 forinttal. Hogy mégis megnyugtassák a rendek lelkiismeretüket, még egyszer kifejezik aggodalmukat a súlyos közterhek felett, valamint kívánságukat arra nézve, hogy az országos szükségletek az adózó nép tehetségéhez képest mérsékeltesse, hogy a katonaság száma szállíttassék le s hogy Magyarország és az örökös tartományok közt a harminczadok és vámokra nézve minél előbb egység jöjjön létre.

Az imputatio kérdését pedig törvény által akkép oldják meg, hogy az 1822 november 1. napját megelőző évekről, valamint az 1822 november elsejétől 1825 november 1. napjáig terjedő időszakból hátralékos adót ő felsége elengedi. A karok és rendek ő felségének a törvények megtartására irányuló eme buzgalmát és az adózó nép iránt viseltető kegyes gondoskodását hódoló alázatossággal és a legháladatosabb szívvvel fogadják, abbahagyják egyszersmind a beszámítás sürgetését. A királynak ez alkalommal tett amaz ígérete után, hogy

jövőre az adó mennyisége mindenkor a három évenként tartandó országgyűlés által fog megállapíttatni, hálálkodva ismerik el, hogy „a nemzet ősi alkotmányának legerősebb biztosítékát főképpen jó királyának szívében bírja”.

Az adózó nép vállairól tehát nem sikerül a rendeknek egy krajczár terhet sem levenniök, az adóképesség fokozására nézve is kénytelenek pusztá ígéretekkel érni be. Csupán az adó arányosabb felosztása tekintetében érnek el némi eredményt. E célból a porták újból való országos összeírására van szükség, miután az eddigi adófelosztás szerint, mely 6210 porta alapján történt, az egyik megyét aránytalanul több porta terheli, mint a másikat. Úgyde a kormány, daczára annak, hogy a kérdést maga is fontosnak és sürgősnek tartja, ugyancsak megnehezíti annak megoldását az által, hogy a jobbágy-telkeken lakó nemesekre is ki akarja terjeszteni a conscriptiót s azt kívánja, hogy ezek személyes kiváltságaik épségben tartása mellett az említett telkek után adó fizetésére köteleztessenek.

Több mint két hónapon át vitatkozik a két tábla a fölvetett kérdés felett. A főrendek több ízben azzal fenyegetődznek, hogy ha nem tudnának megegyezni, az egész perpatvart ő felsége elé terjesztik, nem gondolják azonban meg, hogy ez, a mellett, hogy homlokegyenest ellenkeznek a dietai gyakorlattal, mely szerint a felség elé csak resultatumokat és nem factumokat szoktak fölterjeszteni, az alkotmányra nézve veszedelmes következményeket is vonhatna maga után.

Az alsó tábla többsége visszautasítja a felség kívánságát, mert tudja jól, hogy annak teljesítése egyértelmű a féltékenyen őrzött kiváltságok kikezdésével, a mi pedig a kormánynak sincs szándékában.

A privilegiumok őrállói, hivatkozva a Hármaskönyv I. része 9. cikkére, az 1723: VI. és az 1741: VIII. t.-cikkre, a belső meggyőződés hevével bizonyítgatják, hogy nem a telek, melyet valaki bir, vonja maga után az adót, hanem a személynek, a ki azt bírja, jogi minőségétől függ az adókötelezettség; az adó tárgya a haszonvétel és nem a föld; minthogy pedig a haszonvétel a személyhez van kapcsolva, ha a jobbágy-telken lakó nemes adót fizetne haszonvétele után, személyes kiváltságai támadtatnának meg, a mit pedig a felség sem akar. Az alkotmány a nemesi szabadságot biztosító törvényeknek még tárgyalás alá vételét is megtiltván, úgy okoskodnak, hogy ha az országgyűlés a szegény adózó népen segíteni kíván, van ennek más módja s ezt megteheti, ha az urbért rendezi, ha a követek diurnumainak fizetését leveszi a nép válláról s a diurnumokat a nemességgel fizetteti stb. Hogy álláspontjuk törvényességét annál hatályosabban bizonyíthassák, nagy buzgalommal kutatják 1715-től a conscriptióra vonatkozó dietai ügyiratokat, sőt a kerületi ülésekből egy deputatiót is küldenek ki e célból.

Ama követek legnagyobb része ellenben, kiknek megyéjében tényleg adóval vannak terhelve a jobbágy-telken lakó nemesek, pl. Fejér, Temes, Sopron, Liptó, Túrócz, Nyitra, Tencsén stb. követei, nemcsak törvényesnek, hanem eszélyességi és politikai szempontból szükségesnek is tartják a náluk dívó rendszernek az egész országra való kiterjesztését, s a nyomósabbnál nyomósabb argumentumok egész tömegével állnak elő, hogy kapacitálják az ellenkező véleményben levőket.

Ha ez utóbbiak nem állnának egy megcsontosodott előítélet nyomása alatt, azt legalább beláthatnák, hogy abban az esetben, ha az említett telkek kívánságuk szerint nem iratnak össze: a mellett, hogy az adóalap rendkívül ingadozóvá válik, egyszersmind aránytalanul terheltetnek meg adóval az egyes törvényhatóságok.

A kormány felfogását legnagyobb hévvel védelmezi Nagy Pál és Pázmándy. A király meg is van velük elégedve s állítólag úgy nyilatkozik, hogy „ich muss doch jetzt Recht haben, weil der Nagy Pali und seine Parthei steht jetzt bei mir”.¹³ De a többség csak annyiban hajlik meg érveik előtt, hogy Platthy Mihálynak a kérdés lényegét nem érintő közvetítő indítványát fogadja el, mely szerint t. i. nem a nemesek személye, hanem az 1802-ben kidolgozott s a jelen országgyűlés által módosítandó utasítások szerint, a nemesek birtokában levő jobbágy-

telkek iratván össze, azok a nemesek, kik eddig a jobbágy-telektől adót nem fizettek, éltük fogytaig élvezetében maradnak eme kiváltságuknak, a jövőre nézve pedig majd akkor határoz az országgyűlés, ha az összeírás megtörtént s a porták igazítása tanácskozás alá vétetik.

Ezt a végzést a felség jóváhagyván, létrejön a törvény, mely elrendeli, hogy az országos összeírást az egyes törvényhatóságok az országgyűlés által megállapított utasítások szerint fogantassák s a legközelebbi országgyűlés elé terjesszék; az összeírás megvizsgálására egyszersmind országos deputatio küldetett ki.

Egy-két vármegye azonban sehogy sem tud az említett végzéssel megbarátkozni. Gyurcsányi Gábor, Nógrádmegye követe, megyéje nevében kijelenti, hogy az olyan tárgyakra nézve hozott törvényeket kötelező erejűeknek el nem ismerheti, melyek az 1741: VIII. t.-cz. szerint még csak tárgyai sem lehetnek az országgyűlés tanácskozásainak. De ez óvás miatt a megyének ugyancsak meggyűlik a baja a kormánynyal. A király egy decretumában rendre utasítja a megye rendeit; Ghyczy József torontáli főispánt pedig, mint királyi biztost, kiküldi a végből, hogy vizsgálja meg, kik voltak a Gyurcsányi részére adott instructio szerzői. Ez utóbbiak a büntetést, melylyel a király megfenyegeti őket, csak úgy kerülnek el s általában a kínos ügynek úgy szakad vége, hogy Gyurcsányi egy későbbi gyűlésen kinyilatkoztatja, hogy vármegyéjének esze ágában sem volt óvásával a törvényhozó testület méltóságán sérelmet ejteni.

Nógrád példáját más megyék is követik, de nagyobb vigyázattal. Így nevezetesen Szabolcs és Békés megyék követei, a nélkül, hogy a törvény kötelező erejét kétségbe vonnák, ünnepélyes óvásukat jelentik be megyéjük részéről az említett végzés ellen; Szatmár, Gömör és Abaúj követei pedig kérik annak megváltoztatását, a mire az árvai követ azzal fenyegetődzik, hogy ha az említett megyék protestatióit elfogadják, ő „reprotestálni” fog. De a „reprotestálásra” nincsen szükség, miután az országgyűlés a törvényhozás jogait és tekintélyét sértő óvásokat visszautasítja.

Az adó ügyében tehát létrejött a korona és az országgyűlés közt a megegyezés, de az 1826 április 17-én fölterjesztett praeferentialis sérelmekre még mindig késik a királyi válasz. A rendek türelmetlenkednek, meg is sürgetik az ügyet odafenn. De ha nekik egy fél esztendő kellett a gravamenek összeszedésére és formulázására: az udvar sem hiszi, hogy nagy mulasztást követ el, ha éppen kétszer annyi időt vesz igénybe a válasz megadására. Az egyik fél lassú azért, mert a gravamenek terén érzi magát leginkább otthon, mert itt mérhet leg súlyosabb csapásokat a kormányra s mint ellenzék itt fejtheti ki leginkább erejét, ennél fogva ezt a hálás mezőt – ha egyszer ráteszi a lábát – egyhamar nem örömet hagyja el; a másik fél még lassúbb azért, mert nem tartja opportunusnak egyenesen bevallani, hogy a sérelmeket orvosolni nincs szándékában, úgy segít tehát magán, hogy addig húzza-halasztja az ügyet, míg azzal a mentséggel állhat elő, hogy kifogyott az időből.

A sérelmek s az ezeknek alapján előterjesztett postulatumok legnagyobb része olyan természetű, melyre nézve alkudozásnak nincs is helye. A helyett azonban, hogy a kormány a világos alkotmány- és törvénysértéseket, melyekre a rendek fölhevítik figyelmét, bünbánólag elismerné s jóvá akarná tenni: részint agyonhallgatja, részint kétségbe vonja, részint alkudozás tárgyává teszi s ily módon az orvoslásnak még a lehetőségét is kizárja. Politikájának momentán sikerével teljesen meg van elégedve, nem gondolván meg, hogy ez a politika elvégre is éppen ő rajta fogja magát megboszulni, mert a mily mértékben fokozza a nemzet ellentálló erejét, épp oly mértékben gyöngíti az ő hatalmát az ellenállás leküzdésére.

A mily leleményesek a rendek a sérelmek felkutatásában, épp oly gyakorlottságot árulnak el összeállításuk és osztályozásuk körül. Könnyebb áttekinthetőség végett, de meg a dolog természeténél fogva is, a sérelmek két kategóriáját különböztetik meg. Praeferentialis vagy előkelő sérelmeknek nevezik azokat, melyek országos jellegűek, particularis vagy részleges sérelmeknek pedig azokat, melyek az egyes megyéket érdeklik közelebbről. Elsőséget természetesen a praeferentialis sérelmeknek adnak, s ezeknek főbb tárgyai, melyek

részben már az előző országgyűléseket is foglalkoztatták az ország területe, a só ára, a pátensek, az egyházi személyek megadóztatása, a pénzügyi administratio, a devaluatio, a külföldi egyetemek látogatása, a királyi adományozások, a titkos feladások, a nemesi fölkelés, a király tartózkodási helye s – a mire a legfőbb súlyt fektetik – a magyar nyelv ügye.

Az ország területi integritásának helyreállítása végett joggal követelhetik Dalmáciának s az ahhoz és Horvátországhoz tartozó szigeteknek, valamint a Száván túli részeknek, a tenger melléki kerületnek, Kraszna, Közép-Szolnok, Kővár vidéke és Zaránd megyének visszacsatolását; Erdély egyesítését az anyaországgal; továbbá Galiczia és Lodomériára nézve, mely tartományokat az uralkodó ház az 1773-iki varsói egyezmény értelmében a magyar korona jogán kapta vissza, – egyelőre legalább a harminczadok megszüntetését; a katonai vég helyeknek az udvari hadi főtanácstól való függetlenítését s a nádor és a horvát bán fennhatósága alá helyezését.

A só árának az országgyűlés tudta és beleegyezése nélkül történt fölemelése, a mellett, hogy megmérhetetlen közgazdasági kárral jár, közjogi szempontból is méltán kifogásolható, mert igaz ugyan, hogy az 1790/1 XX. t.-cz. szerint sürgős szükség esetén a só ára országgyűlésen kívül is megállapítható, de ez a rendelkezés csak arra az esetre vonatkozik, midőn az országgyűlés nincs együtt.

Azzal, hogy az országgyűlés folyama alatt egy királyi resolutio a só árát *mázsánként* 25 krajczárral leszállítja, a kormány nem teszi jóvá hibáját. Mert egyrészt a só árának ilyen leszállítása nem a sót *fontonként* fogyasztó népen könnyít, hanem csak a nagyobb birtokosoknak és a sóárulóknak válik hasznára; másrészt az említett resolutio megint az országgyűlés megkérdése nélkül intézkedik abban az ügyben, melyre nézve a rendek ezúttal annál inkább gyakorolhatnák az alkotmány által biztosított jogait, mert véletlenül éppen együtt vannak.

Mennél világosabb, hogy a nép ama resolutio által jóformán semmit sem nyer, annál feltűnőbb a felségnek az a kívánsága, hogy már most a rendek is igyekezzenek könnyíteni a nép terhén. A nemesség semmi hajlandóságot sem mutat arra, hogy kiváltságos állását föladjon s határozottan idegenkedik a nép terhén oly módon könnyíteni, hogy annak egy részét magára vegye; de azért a kormány részéről mégsem fogadhat el szemrehányást a miatt, hogy a nép sorsával nem törődik, miután éppen a kormány szegült ellene a jelen országgyűlés folyamán annak, hogy a törvénytelenül kivetett adó beszámíttassék s hogy a megajánlandó adó mérsékeltesse. A rendekben annyira megvan az akarat, hogy a népen saját kiváltságaik sérelme nélkül segítsenek, hogy talán még a dietális költségek fedezését is magukra vállalják, ha az erre vonatkozó indítványt időszerűnek tartanák, ha ki tudnák szabadítani a rendszeres munkálatok nyűgéből.

A nemzetet megillető törvényhozó hatalom jogkörét csorbitja meg a kormány azzal is, hogy olyan ügyekben, melyekre nézve az országgyűlésnek kellene intézkednie, maga határoz s például a közelmúltban a magánosok pénzügyi viszonyait is provisorius rendeletek által szabályozta.

A provisoriumot tüstént megszüntetni – „*sistere*”, – a mit az alsó tábla minden áron föl akar venni a sérelmi feliratba, – a főrendek kivihetetlennek tartják, úgy gondolkozván, hogy ezzel épp az ellenkezőt érnék el, mint a mire törekszenek, a mennyiben ez által még nagyobb zavart idéznének elő a magánosok háztartásában. S a nádor közbenjárására a „*sistere*” helyett csakugyan a „*ne continetur*” kifejezés jut a feliratba, miután a kérelem lényegén ez különben sem változtat semmit.

Az egyházi személyeknek erődívenyekre és a vallásalap dotálása czéljából az országgyűlés hozzájárulása nélkül történt megadóztatása ellen a rendek szintén felirnak, miután az egyháziak megadóztatása, a mellett hogy a világos törvényekkel ellenkezik, a legfőbb patronátusi joggal sem indokolható. Ennél a tárgynál Borsiczky István trencsényi követ

szóba hozza a saecularisatiót is, a mi ellen azonban Jordánszky káptalani követ, valamint Bezerédj György veszprémi követ nyomban tiltakoznak.

Az sem utolsó sérelme a nemzetnek, hogy a pénzügyi administratiót idegen hatóság bitorolja. Ennélfogva ismét és ismét sürgetik a rendek a királyi kamara függetlenítését a bécsi kamarától s ezzel kapcsolatban kifejezik egyszersmind abbeli kívánságukat, hogy az aranynak és ezüstnek kivitele a külföldre, sőt a mennyiben a független Magyarországra nézve Ausztria is külföldnek tekintetik, az osztrák örökös tartományokba is tiltassék meg; hogy egy Budán felállítandó pénzverdére vonatkozólag még a jelen országgyűlés javaslatot dolgozzon ki; hogy a pénz értéke és veretése iránt az országgyűlés határozzon; hogy a pénze Magyarország czimerével és magyar körirattal látandók el.

A personalis ama naiv érvelése, hogy a királyi kamara úgy feliratait, mint a hivatalokra való kijelölését nem a bécsi kamara útján, hanem közvetlenül terjeszti fel ő felségéhez, s ha ezekre nézve ő felsége a bécsi kamara véleményét mégis kikéri, ehhez joga van, mert azoktól kér tanácsot, a kiktől neki tetszik, – annál kevésbé lehet meggyőző hatással a rendekre, mert mindenki tudja, hogy úgy a candidatiókat, mint a kamarával kötött szerződéseket a bécsi kamara vizsgálja felül, sőt gyakran meg is változtatja; valamint azzal is tisztában van mindenki, hogy ha ő felsége szabadon élhet is bárki tanácsával, a nemzet mégis megkívánhatja, hogy magyar ügyekben magyar emberek tanácsával éljen.

A devaluatio, illetőleg a magánosok pénzügyi viszonyait szabályozó provisorium által előidézett pénzügyi zavarokért a rendek a felelősséget elhárítják magukról, miután a papirospénz kibocsátása s a devaluatio az ő beleegyezésük nélkül, sőt tanácsuk ellenére történt; de hogy jövőre hasonló zavarok és károk elő ne fordulhassanak, szükségesnek tartják, hogy a forgalomba bocsátandó pénzre nézve az országgyűlés hatásköre tiszteletben tartassék; hogy a tényleg forgalomban levő anticipationalis czédulák és váltó czédulák a meghatározandó legrövidebb idő alatt névértékükben érczpénzzel váltassanak be s hogy jövőre csakis az arany- és ezüstpénz legyen a törvényes fizetési eszköz.

Ezzel a tárggyal, – minthogy az a királyi propositiók közt is előfordul – külön feliratban is foglalkoznak.

A devaluatio romboló hatását csakis úgy lehet, legalább valamennyire jóvá tenni, ha – mint a királyi propositiókban maga a felség is kifejezi úgy a hitelezők, mint az adósok érdekei figyelembe vétetnek. Ebből a szempontból a rendek a felső tábla hozzájárulásával mindenekelőtt azt az elvet mondják ki, hogy a magánosoknak a devaluatio időszakából származó pénzbeli követeléseik pengő pénzben egyenlitendők ki.

A papirospénz egyesek háztartását épp úgy feldúlta, mint az államét; hasznára nem volt senkinek, de annál több kárt okozott mindenfelé; nem csoda tehát, hogy hadat üzennek annak a nemzet képviselői. A higgadtabbak hiába magyaráztatják, hogy az elmúlt rettenetes időszakban nem lehetett volna a monarchiát és az alkotmányt papirospénz nélkül megmenteni; hogy a papirospénz – ha nem élnek vele vissza – nagy szolgáltatásokat tehet a közgazdaságnak: a könnyelmű papirospénz-gazdálkodás által okozott tömérdek anyagi veszteség oly érzékenyen hat mindenkire, hogy még a legradicalisabb eszköztől sem riadnak vissza, melylyel jövőre a társadalmat hasonló veszteségektől megóvhatni vélik. Egy követ annyira megy, hogy törvény által kívánja örök időkre megtiltani a papirospénz forgalomba hozását.

Hogy a kormány a magánosok pénzügyeinek rendezése alapjául a pengő pénzt nem fogadja el, ezt tudni lehetett előre, nemcsak azért, mert már 1811/12-ben sem állt rá az országgyűlés hasonló javaslatára, hanem azért is, mivel nem csinált belőle titkot, hogy fél annak politikai és közgazdasági következményeitől. Ha Magyarországon a pénzügyi operációkat kizárólag érczpénzzel hajtja végre, a mellett, hogy ezzel mintegy hallgatólag elismeri, hogy az általa életbe léptetett provisorium igazságtalan volt, Ausztriával is

meggyűlik a baja, a mennyiben ott is követelni fogják tőle ugyanezt, mely esetben a forgalomban maradt papirospénz teljesen el fog értéktelenedni.

A javaslatot a felség csakugyan visszautasítván, a rendek, nehogy ez az országgyűlés is, mint az 1811/12-iki, e tárgyra nézve eredménytelenül oszoljék szét, jelentékeny engedményeket tesznek. Hogy a papirospénzt törvényes fizetési eszköznek maguk az 1807. és 1811-iki országgyűlések elismerték volna azzal, hogy az adót papirospénzben ajánlották meg, a királyi resolútióban foglalt emez állítás valóságát a rendek méltán kétségbe vonják, miután akkor az adóajánlás csakis azért történt papirospénzben, mert más fizetési eszköz nem volt forgalomban: mindamellett a resolútióból azt olvasván ki, hogy ő felsége a papirpénzt állandó fizetési eszköznek nem kívánja tekinteni s hogy neki is szándékában van a papirpénzt lassankint kivonni a forgalomból, a mit az is mutat, hogy a 6-700 millióra felszaporodott papirospénz tíz év alatt 80 millióra apadt le: abba beleegyeznek, hogy a papirospénz még három évig forgalomban maradjon, de azontúl senki sem tartozik azt elfogadni.

Az országgyűlés engedékenysége azonban nem vezet célra. S midőn az említett tárgyban a felség harmadszor is tagadó választ ad: a rendek ismételve tiltakozván ama felfogás ellen, mintha az országgyűlés a papiros pénzt bármikor is elismerte volna törvényes fizetési eszköznek, egyenesen a kormányt teszik felelőssé a miatt, hogy a magánosok pénzügyeit törvény által most sem lehetett rendezni.

Az említetteken kívül a praeferentialis sérelmek közt foglal még helyet az a rendelet, mely az ágostai és helvét hitvallásuaknak a külföldi egyetemek és akadémiák látogatását megtiltja; továbbá a királyi adományok körül elkövetett számos visszaélés; a titkos feladások rendszere stb.

A sérelmek közt legrészletesebben foglalkoznak azonban a rendek a magyar nyelv ügyével.

1790-től kezdve a törvényhozás több-kevesebb buzgalommal mindent elkövet, hogy a magyar nyelvet lassankint jogaiba visszahelyezze. Az 1790/1 :XVI. t.-cz. a magyart a tanítás nyelvévé teszi; az 1792: VII. t.-cz. szerint közhivatalt csak az viselhet, a ki magyarul tud; az 1805: IV. t.-cz. szerint az ő felségéhez intézendő feliratok magyarul szerkesztendőek, a helytartótanácsnak pedig kötelességévé tétetik, hogy a magyarul levelező vármegyéknek ugyanazon nyelven válaszoljon; végre az 1807. és 1812-iki országgyűlés a magyar nyelv terjesztése érdekében szintén javaslatokat terjeszt ő felsége elé.

De mivel mindezek daczára a nemzeti nyelv nemcsak hogy nem terjed, sőt ellenkezőleg mind szűkebb térre szorúl: a rendek most megint készítenek egy törvényjavaslatot, melyben kimondják, hogy a helytartótanács hivatalos nyelve 6 év alatt, az udvari kamaráé pedig 12 év alatt a magyar lesz; a magyar ezredek kötelesek 6 év alatt a törvényhatóságokkal magyarul levelezni; az igazságszolgáltatás 12 év alatt magyar nyelven fog történni; a törvények latin és magyar nyelven szerkesztendőek; közhivatalt nem viselhet s tanító nem lehet, ki magyarul nem tud stb. stb.

Az alatt pedig, míg a praeferentialis sérelmeket tárgyalják, Vay Ábrahám, fölhasználva Révai és Prónay László, valamint az 1790. 1807-iki országos küldöttségek munkálatait, az országgyűlés több tagjának, köztük gróf Károlyi Györgynek közreműködésével, kidolgozza a magyar nemzeti tudós társaság plánumát, s ezt a rendek vita nélkül elfogadván, később a praeferentialis sérelmeket tartalmazó felirathoz csatolják.

Kevesen vannak azonban köztük, kik ez utóbbi tárgyhöz értenének a kik éppen ezért érdeklődnének iránta. Csupán a somogy megyei követnek van észrevétele a tervezet egy pontjára, mely szerint t. i, a társaság kiadványai a censura jóváhagyásával jelennek meg. Ez ellen kifogást tesz, részint azért, mert a censura nem törvényes intézmény, részint mivel a rendek éppen jelen országgyűlés folyamán fejezték ki abbéli szándékukat, hogy 1790: LXVII. t.-cz. értelmében, mely a censurára vonatkozó szabályok kidolgozását is az országos küldöttségre bízta, a sajtószabadságra nézve törvényjavaslatot készítenek. A mire azonban a

rendek – az országgyűlési jegyzőkönyv tanúsága szerint – azt felelik, hogy „addig is, míg törvényesen új rendszabályokat nem léptetnek életbe a censurára nézve; – a nyomtatandó magyar könyveknek is *csak úgy, mint más munkáknak, censuráltatni kell.*”

A tudós társaság szervezése alkalmával tehát a rendek némi csekély figyelmet csupán arra a kérdésre fordítanak melynek alkotmányjogi háttere van s ezt is úgy döntenek el, hogy törvény nélkül félig-meddig törvényesítnek egy intézményt, mely a legfontosabb szabadságjogok egyikét, a sajtószabadságot semmisíti meg.

A társaság nem az eredeti terv szerint alakul meg. Az 1825/7: XI. t.-cz. a Magyar Akadémia felállítását oly módon rendeli el, hogy mihelyt a társaság a nádor pártfogása alatt összeáll: statutumait kidolgozza s jóváhagyás végett ő felsége elé terjeszti. Az új statutumokat az országgyűlés berekesztése után a nádor által kinevezett bizottság dolgozza ki s ezeket erősíti meg a felség 1830 július 7-én.

A mily keveset törődnek a rendek a tudós társaság szervezetével, épp oly nagy buzgalommal tárgyalják a magyar nyelv ügyében készített javaslatot.

A horvátok s a fiumei követ ismét rekriminálnak a tervbe vett nyelvkényszer miatt. A főrendek egyenesen a horvátok malmára hajtják a vizet, midőn azzal a javaslattal lépnek fel, hogy a feliratban a magyar nyelv terjesztését ne „*intra fines Regni Hungariae*”, hanem „*salvis adnexarum partium municipalibus juribus*” kérelmezzék. Kussevich József, Horvátország ítélőmestere erre vérszemet kapva kijelenti, hogy a mennyiben a Corpus Juris és Verböczy szerint a kapcsolt részeknek joguk van statutumokat alkotniok, s a mennyiben ezen joguknál fogva a közigazgatás nyelvét a deákok fogadták el: a magyar nyelvet igyekezni fognak ugyan a horvátok megtanulni, de „*közdolgaikat soha más, mint deák nyelven nem fogják folytatni*”. A turopolyai gróf még kihívóbban viseli magát, midőn azt az axiomát mondja ki, hogy „a nyelv tekintetében Magyarország a kapcsolt részeknek törvényt nem szabhat”.

Az oda dobott keztyűt a magyarok részéről Bartal György veszi fel. Kétségbe vonja egy olyan municipális statutum törvényességét; mely lehetetlenné tenné, hogy Horvátországban valaha más, mint a deák legyen a közigazgatás nyelve. A magyar országgyűlés törvényhozó hatalma semmivé lenne, ha ilyen statutumokkal örök időkre meg lehetne kötni a kezét. A főrendeknek adandó válaszban tehát Bartal kiemelni kívánja, hogy, Magyarország nem akarja ugyan kényszeríteni a kapcsolt részeket a magyar nyelv elfogadására, de másrésztől fenntartja a jogát, hogy e részben is törvényt szabhasson nekik, ha a körülmények úgy kívánják.

Még azok a követek is, a kik már magában azt a körülményt, hogy Magyarországon a közhivatalok viseléséhez a magyar nyelv tudása elengedhetetlen föltétel, elég ösztönnek hitték arra nézve, hogy a horvátok magyarul tanuljanak s a kik ennél fogva Horvátországot készek lettek volna hallgatással mellőzni akkor, a midőn a magyar nyelv tárgyában felír az országgyűlés: már most hibának tartanak a hallgatást s a többséghez csatlakozván, elfogadják a pozsonyi követ indítványát. Mire a főrendek szintén jobbnak látják visszavonulni s közjogilag különben is tarthatatlan, elhamarkodott indítványuk mellett tovább nem kardoskodni.

A nemzeti nyelvre vonatkozó javaslat egyes pontjainál a kifogások, észrevételek, ellenészrevételek, módosítások, indítványok halom számra terjesztetnek elő minden oldalról. Vannak, a kik soknak, vannak ismét, a kik kevésnek tartják azt, a mi a javaslatban van. Az egyik követ aggodalmaskodik, a másik túloz, a harmadik opponál, éppen ezért nehezen haladnak előre. A personalis és Bory Miklós nádori ítélőmester pedig a kormány intencióit tartva szem előtt, midőn óva intik a rendeket a magyar nyelv terjesztése érdekében kényszerítő eszközök alkalmazásától, váltig emlegetik egyszersmind a reactiót, melyet a kényszer szükségképen maga után von, mintha a kormány féltene a nemzetet attól a reactiótól, mely a nemzeti törekvések nyomába lép.

A magyar ezredekre vonatkozólag a veszprém- és győrmegyei követek szóba hozzák a magyar vezény-nyelvet is, úgy gondolkozván, hogy a magyar katonában a vitézséget, a lelkesedést csak az ébreszti fel, ha anyanyelvén magyar tisztek által vezényeltetik. A rendek azonban a vezény-nyelv kérdésének megoldására a viszonyokat nem tartják kedvezőknek.

A magyar tannyelv kérdésénél a personalis aggodalmát fejezi ki, hogy némelyek szeretnék a deák nyelvet rendkívüli tantárggyá degradálni, holott ennek az ideje még nem érkezett el, mire a győri és hevesi követek azt felelik, hogy sem nekik, sem követársaiknak ez nincs szándékukban, hanem igenis az, hogy mivel már József császár elismerte, hogy a deák nyelv többé a közigazgatás körében nem használható, mivel már egész Európában meghonosították az anyanyelvet úgy a hivatalokban, mint az iskolákban s mivel a hazai iskolákban a deák nyelv kedvéért minden más tantárgyat elhanyagolnak, úgy hogy midőn a fiatal ember az iskolából kilép, a deák nyelven kívül semmi egyebet sem tud: ennél fogva ne deák, hanem anyanyelven taníttassanak az egyes tantárgyak.

A magyar nyelv mint közigazgatási nyelv meghonosításának terminushoz való kötését különösen a felvidéki és a városi követek ellenzik. Hazafias nyilatkozatokat tesznek ugyan; de kivihetetlennek tartják a magyar nyelvnek oly rövid idő alatt való használatba vételét. Az ő megyéikben és városaikban sokkal könnyebb németül vagy francziául megtanulni, mint magyarul, mert hiszen még tökéletes magyar szótár sincsen; az iskolákban, templomokban nagyobbára idegen nyelvet használnak; a beregmegyei követ szerint még némely magyar ekklézsia papja sem tud magyarul; a nemesség legnagyobb része szintén járatlan a magyar nyelvben. A felvidéki megyék és a városok követei azt kívánják tehát, hogy magukra a törvényhatóságokra bizzák, mikor akarják a magyart hivatalos nyelvvé tenni; de hogy ez mielőbb megtörténjék, gondoskodni kell arról, hogy az iskolákban szorgalmasan tanítsák a magyar nyelvet.

Éppen azok az érvek, melyekkel a felvidékiek és a városok a terminus kitűzését ellenzik, bizonyítják azonban leginkább, mennyire szükséges határidőhöz kötni a nemzeti nyelv restituálását.

Mikor azok, a kiknek a nemzeti aspirációk iránt megvan a fogékonyságuk, azt tapasztalják, hogy míg hajdan magyarul szólította meg a főkanczellár az ország rendeit, most sok magyarnak tolmácsra van szüksége az anyanyelvéhez; hogy a királyi városokban a német nyelv annyira elhatalmasodott, hogy csaknem szégyelnek a polgárok magyarul beszélni; hogy a felső megyék birtokos nemesei, kik eredetileg magyarok voltak, eltótosodtak; hogy Páriz Pápai száz esztendő és Szenczi Molnár Albert még régibb szótárai segítségével az eltótosodott magyarok már régen megtanulhatták volna nyelvünket, ha meglett volna bennök erre nézve az akarat, – ilyen tapasztalatok után hogyan követelnék, hogy az elnemzetietlenedésnek terminus kitűzésével szabjanak határt. Mikor a soproni követ mint valami különös érdemet emlegeti, hogy ő nekik magyar papjuk van: Nagy Pál méltán teheti őt nevetségessé azzal a sarcasticus közbeszólásával, hogy „boldog isten! Magyarországnak egy nagy városában még magyar papot is tartanak!” s ilyen jelenségek után csakugyan nem lehet bizonytalan időre elhalasztani vagy maguknak az egyházaknak, törvényhatóságoknak elhatározására bízni, hogy mikor ismerjék el a nemzeti nyelv jogait.

Az, hogy a felvidéki nép nem tud magyarul, nem érv a terminus ellen; mert hisz deákul sem tud, József császár idejében németül sem tudott, mégis most deák, József idejében pedig német volt a közigazgatás nyelve; azután meg Erdélyben a köznép többnyire oláh és szász, a nemesség mégis magyarul beszél; Máramarosban pedig 100 ezer lakos közt alig van 10 ezer magyar s a megye hivatalos nyelve mégis a magyar. A király és az uralkodóház nyelvismeretének hiánya sem képezhet akadályt; mert a király érti a magyar nyelvet; a királyné már a koronázás alkalmával magyarul akarta megköszönni a rendek üdvözlését; a trónörökös szintén érti a magyar nyelvet; a nádor és Ferencz Károly főherceg pedig tökéletes magyar. A nádor felesége, midőn a rendek őt újévkor üdvözölték, magyarul felelt nekik; „ő

volt az, – így szólt gróf Dessewffy József egy kerületi ülésben, – a ki először érezte azt, hogy a magyarokhoz saját nyelvükön lehet legszívesebben szólni”; „a ki – egészítette ki Nagy Pál Dessewffy magasztalását – a magyar dámáknak példát adni méltóztatott” s a ki, midőn az 1826 február 28-iki országos ülésben ugyancsak Nagy Pál a magyar nyelv terjesztéseért háláját fejezte ki iránta, ebbeli érdemei elismerését oly szívesen fogadta, hogy a karzatról háromszor meghajtotta magát a zajosan éljenző rendek előtt.

A terminus tehát benn marad a javaslatban s a többség mindössze annyi engedményt tesz, hogy a helytartó-tanács a királyhoz intézendő feliratait ezentúl is latin nyelven szerkesztheti.

A terminus kitűzésével épp úgy, mint a többi intézkedésekkel, különösen a városok magyarosodását óhajtánák a rendek előmozdítani, mert e tekintetben legtöbb panasz.

Az egyik borsodi követ abból indulva ki, hogy Pesten annyi a német kézműves, hogy hétre esik egy magyar s hogy általában a városok magyarosodását a német iparosok akadályozzák, azt indítványozza, hogy a czéhekbe ne vétessék fel, a ki magyarul nem tud.

Azokat, kiknek a higgadtság különben sem tartozik erényeik közé, ilyen és ehhez hasonló túlzásokba maguk a városi követek hajtják bele merev magatartásuk által. Midőn Boráros János, pestvárosi követ például kijelenti, hogy addig, míg a német színész-társasággal a város szerződése fennáll, a magyar színháznak a város elsőségét nem adhat, s hogy Pesten lehetetlen a magyar színházat fenntartani, mert nincs közönsége s az árendás belebukik árendájába, ha a magyar színészeket engedi játszani: nem csoda, hogy a heves vérű Ragályi Tamás türelmét veszítve azt feleli, hogy játszanak hát a magyarok ingyen, majd lesz akkor publikumuk, ha pedig a magyar színházat még így sem lehet fenntartani, akkor a németet be kell tiltani.

A rendeknek a magyar nyelv érdekében kifejtett fáradozásai csak egy irányban vezettek sikerre. A tudós társaság alapját a felség hozzájárulásával megvetik. De ezzel annyival kevésbé érezhetik magukat kárpótolva a többi sérelmek és a magyar nyelv ügyének a kormány részéről történt elhanyagolásaért, mert a tudós társaságnak sem jelentőségét nem tudják kellőleg méltányolni, sem a jövőbe nem láthatnak, hogy a társaság működésének fényes sikereit kárpótlásul már előre elfogadhatnák.

Még azt a „legártatlanabb és a királyi jogokkal semmi tekintetben sem ellenkező” kívánságukat sem teljesítik, a mit külön feliratban is sürgetnek, hogy t. i. a törvények magyar nyelven is szerkesztessenek.

Egyik feliratukban azt írják ugyan, hogy „a közfájdalomnak s ő felsége egész hű magyar népére kiterjedő bánatos érzésnek egyik főoka ő felségének a sóra vonatkozólag kinyilvánított legfelsőbb akarata”; de ha ez a közfájdalomnak egyik főoka, a másik minden esetre a nemzeti nyelv jogainak megtagadása a kormány részéről.

Mennél többen át vannak hatva annak az elvnek igazságától, a mit Kolozsvári Miklós győri követ úgy fejez ki, hogy „a nemzet nyelvében él és egyesül s nyelvével hal meg”: annál általánosabb a harag a kormány ellen, mely még a törvény nyelvére nézve sem engedi meg a nemzeti aspirációk érvényesülését.

Egyedül Jordánszky kanonok mer nyíltan állást foglalni a kormány mellett, egyedül ő az, ki – dacára annak, hogy 1807-ben a Corpus Juris egy részét magyarra fordította s a magyar nyelv tanszékét egy évig fizetés nélkül suppléálta – természetesnek találja, hogy ő felsége a rendek kívánságára nem áll rá, miután – úgymond – soha szokásban nem volt, hogy magyar nyelven hozták volna a törvényeket, soha egy diplomát sem láttunk, mely magyar nyelven íratott volna Szent-István idejétől fogva.

Ebben a kérdésben a nádor sem támogatja a rendeket, sőt ellenkezőleg éppen ő hajtja a kormány malmára a vizet. Egyik fölterjesztésében azzal a sophismával áll elő, hogy habár az április 9-iki resolúcióban beleegyezett a felség, hogy a törvények latin és magyar párhuzamos szöveggel szerkesztessenek: ez csak az országgyűlési akták közt szereplő törvényszövegre

vonatkozik, míg ellenben a kancellária által a hatóságok részére megküldendő s a Corpus Jurisba fölveendő szöveg más, mint latin nem lehet. Mivel a törvényjavaslatok hivatalos szövegének megállapítása a kancellária feladata, ez pedig minden kiadványát latinul szerkeszti: a rendek szerinte – sérelemnek egyáltalán nem tekinthetik, ha a kancellária az eddigi szokást követve, latin nyelven készíti el a törvényeket.¹⁴

A méltatlankodást, melyet a kormánynak a magyar nyelvvel szemben tanúsított visszautasító magatartása idéz elő, még inkább fokozza az a körülmény, hogy nemcsak a praeferentialis sérelmeket, hanem azokat is ad acta teszi a kormány, melyeket külön-külön feliratban terjesztenek fel hozzá. Ez utóbbiak pedig az ő részéről úgy politikai, mint kulturális és közgazdasági szempontból ugyancsak megérdemelnék a méltányos figyelembevételt.

Ott vannak például a közművelődés nemzeti irányban való fejlődésének akadályai. A magyar egyetemen, mely a helytartó-tanács állandó tanügyi bizottságának mellőzésével a bécsi egyetem befolyása alatt áll, az Ausztriában érvényben levő tanítási rendszert alkalmazzák; az iskolai és kegyes alapítványok eredeti rendeltetésüktől elvonatnak s kamataik az ország határain kívül költetnek el; a Theresianum az országon kívül van stb.

Politikai szempontból méltán kifogásolható, hogy az egész országot vagy egyes családokat érdeklő oklevelek nem az országos levéltárban vagy a káptalanoknál, hanem részint a bécsi titkos levéltárban, részint egyéb helyeken, az ország határain kívül vannak elhelyezve.

Legtöbb azonban a panasz a miatt, hogy az ország közgazdasági érdekeit feláldozzák Ausztria kedvéért. Még a mezőgazdaságra s annak egyes ágaira is sorvasztólag hat a kormány közgazdasági politikája, úgy hogy például a dohánytermelés, mely a természet által nyújtott kedvező előfeltételek mellett a nemzeti termelésnek legjövedelmezőbb ága lehetne, évről-évre hanyatlik. A műipar és a kereskedelem elnyomására irányuló szándékát pedig a kormány még csak nem is titkolja.

Az 1764/5: XXIV. t.-cz., mely a katonaság ruházati szükségleteit hazai posztóból rendeli beszerezni, feledésbe ment s hogy az egyetlen számba vehető magyar posztógyár, a gácsai, el ne pusztuljon, a nógrádi és borsodi követek az említett gyár termékeinek vásárlására buzdítják a megyéket. A magyar tengeri révpart s a fiumei czukorgyár a vámmmentesség, illetőleg a mérsékelt vámtételek kedvezményétől 1809-ben megfosztatott, jóllehet eme kedvezmények nélkül a kikötő nem mozdíthatja elő a kereskedést, a czukorgyár pedig nem állhatja ki a versenyt az osztrák hasonló gyárakkal. Ugyde a kormány éppen ezt akarja elérni s ennél fogva, a mint esze ágában sincs az 1809-iki rendeleteket visszavonni, a rendek ama kérelmére sem reflectál, mely szerint a magyar tengerészet fejlesztése végett a magyar tengeri révpartokon hajózási iskola állíttassék fel s mindössze abba egyezik bele, hogy a Száván túl fekvő részek és a magyar tengeri révpart, melyek tudvalevőleg 1809-ben francia uralom alá kerültek, a magyar szent koronához ismét visszakapcsoltassanak. Ez azonban közjogi szempontból engedménynek alig tekinthető, miután már az 1807: IV. t.-cz. kimondja, hogy Fiume városa és kikötője Magyarországhoz tartozik.

Egyfelől a kormány makacssága, melylyel a nemzet jogos kívánalmai elől elzárkózik, másfelől az országgyűlés állhatatossága, melynél fogva nem szűnik meg a nemzeti kívánalmak teljesítését sürgetni, napról napra bizonytalanabbá teszik a politikai helyzetet. Több mint egy esztendő óta vannak már együtt az ország rendei s alig végeztek még valamit. A felség figyelmeztetésére, hogy a huzamos ideig tartó országgyűlés nagy megterheltetésével jár az adófizető népnek, könnyű részükről a felelet. Világos, hogy ezentúl is lassú lépésekkel fognak a tanácskozások előrehaladni s nem igen fog az országgyűlés a felség és a nép várakozásának megfelelni, ha a sérelmeket nem orvosolják.

A kormány ily körülmények közt azzal a fogással él, a mit hasonló esetekben a későbbi országgyűléseken is sikerrel alkalmaz, hogy t. i. kitűzi az országgyűlés határnapját. Az 1827 márczius 24-iki elegyes ülésben olvassák fel azt a királyi resolútiót, mely az

országgyűlés berekesztését május 19-ikére rendeli el. A felség tudja jól, hogy két hónap alatt még a királyi propositiókban foglalt tárgyakat sem lehet bevégezni, nemhogy a szőnyegre hozott s függőben levő többi ügyeket is elintézhették: mindamellett kitűzi a terminust, hogy a szerinte meddő sérelmi vitáknak végét vesse s produktív munkára sarkallja a rendeket.

A fogás csakugyan sikerül. A rendek félretéve a sérelmeket, belemennek a törvényjavaslatok tárgyalásába, miután érzik a súlyos felelősséget, mely küldőikkel, sőt az egész országgal szemben terhelné őket abban az esetben, ha üres kézzel mennének haza. Méltán tarthatnak tőle, hogy ha megkötik magukat a praeferentialis sérelmek tekintetében, az úgynevezett principáliák vagy fősérelmekre nézve is veszélyeztetik a felség részéről kilátásba helyezett engedményeket. A felség ugyanis már augusztus 23-iki resolútiójában fölhatalmazza őket, hogy az alkotmány megerősítését célzó törvényjavaslatokat hozzá fölterjeszthessék s ezzel reményt nyújt nekik arra, hogy a fősérelmek elenyésztesítésével az alkotmányt esetleg körülścnczolhatják.

Lázás sietséggel dolgoznak tehát, hogy helyrepótolják azt a tömérdek időt, melyet ha nem is fecséretek el, de nem is használtak fel eléggé. Hogy elvégezthessék teendőik közül legalább a sürgősebbeket, az országgyűlés határidejét a felség augusztus 18-ikáig meghosszabbítja s már a június 2-iki elegyes ülésből egyszerre 19 törvényjavaslatot terjesztenek fel s úgy ezek, mint a később fölterjesztett javaslatok a felség által szentesítettén, a Corpus Juris az országgyűlés befejeztével 45 törvénycikkkel gyarapodik.

A rendszeres munkálatokra természetesen nem kerül a sor. Még ha elegendő idejük lenne is hozzá a rendeknek, 1791 óta annyira megváltoztak a közgazdasági viszonyok, hogy a jó részben elavult munkálatok tárgyalás alapjául nem szolgálhatnak. Az elhalasztás szükségességét maga az országgyűlés is belátja; de azért nem fölösleges a nádor abbeli tanácsa, melyet az országgyűlés öt hónapi együttléte után intéz a felséghez, hogy bármily kevésbé kedvező is a közhangulat az operatumok sikeres tárgyalására, a kormány az elhalasztásra nézve ne intézkedjék imperative, hanem csak ajánlja azt és pedig azzal a kijelentéssel, hogy ha az országgyűlés egyik vagy másik operatumot mégis tárgyalni akarná, az ellen ő felségének nem lesz kifogása.¹⁵

A kormány illetén magatartása újjhúzásra okot nem szolgáltatván, a rendek a nádor elnöklete alatt egy országos deputatiót küldenek ki azzal az utasítással, hogy az a rendszeres munkálatokat a jövő országgyűlésig dolgozza át s hogy a nemesi fölkelés és a bandériumok újjászervezésére nézve is készítsen javaslatot.

A királyi propositiókban az országgyűlés második tárgyaül kitűzött úrbér szabályozása szintén a jövő országgyűlésre marad. A Ludovika-Akadémia ügyét, mely intézet felállítását már az 1808: VII. t.-cz. elrendeli, a rendek most annyiban viszik előbbre, a mennyiben meghatározzák a székhelyét s a fenntartásához szükséges pénzalapot. A magyar nemes testőrség nemzeti jellegének helyreállítása és megóvása végett törvényben mondják ki, hogy testőrnek jövőre csak az vétessék fel, ki a magyar nyelvet bírja s kit a törvényhatóságok ajánlanak. S mindezekben, valamint még számos más tárgyon kívül az indigenákra nézve intézkednek.

A tömeges honfiúsítás s az indigenátus adományozása körül elkövetett visszaélések az alsó táblán élénk megbeszélés tárgyát képezik. Az indigenák tömeges kinevezése, a mellett hogy az alkotmányt és a nemzetiséget veszélyezteti, az osztó igazsággal sem egyeztethető össze. A főrendi tábla, mely eddig is ellentétbe helyezte magát a nemzettel, ha a külföldiekkel még inkább elárasztatik, soha nem lesz képes emancipálni magát a kormány befolyása alól s a nemzethez soha nem fog közeledni. De joggal fölvethető egyszersmind a kérdés, hogy mikor a legkitünőbb magyar ember sem nyerhet a külföldön nemességet: mért kelljen csak Magyarországnak jutalmaznia idegen érdemeket? vagy ha már az ősi szokáshoz ragaszkodnak mért nem válogatják meg jobban azokat a külföldieket, kiket a magyar nemesek közé fölvesznek?

A rendek azonban, konzervatív hajlamaikat követve, az addigi gyakorlattól nem térnek el s a külföldiek egész légióját honfíúsítják.

A honfíúsítottak közt van Metternich és báró Steinlein Eduárd, a bajor királynak a bécsi udvarnál alkalmazott követe is.

Amaz hálás szívvvel fogadja, hogy a rendek áradozó szavakban ismerik el a törvényben az egész birodalom körül szerzett érdemeit. Steinlein pedig, – ki a taksa elengedésével, ő felségének Karolina Augusztia bajor királyi hercegnővel történt egybekelése emlékére honfíúsítatik, – azzal hálálja meg a kitüntetést, hogy tüzetes tanulmánya tárgyává teszi Magyarország viszonyait s 1830-ban, midőn a rendszeres munkálatok szőnyegre kerülnek, egy, meglehetősen tájékozottsággal, de erősen conservatív szellemben írt memorandumában az új államalapításra nézve közli a nádorral gondolatait.¹⁶

Az elméletileg és gyakorlatilag egyaránt kitünően képzett államférfi aphorismái annyiban érdemelnek figyelmet, a mennyiben az átalakulás amaz irányát jelzik, melyet nálunk később, a pártviszonyok fejlődésével, a conservatívek képviseltek s mely a következő tételekben fejezhető ki: semmi reform az újabb külföldi kísérletek mintájára, mert ez az állam felforgatására vezetne, hanem az alkotmány fejlesztése történelmi alapon; a rendi jogok cumulációjának megszüntetése a törvényhozó, birói, végrehajtó és ellenőrző hatalom világos megkülönböztetése által s ezzel együtt a hivatalos organumok felelőssége s a törvények végrehajtásának biztosítása; az írott és nem írott törvények revisiója; a törvényhozó hatalom körében az egyensúly fenntartása; az összes erők cooperációjának biztosítása oly módon, hogy annak a monarchiának, melyhez fűzve vagyunk s melytől a legnagyobb veszély nélkül el nem szakíthatjuk magunkat, közös érdekeit teljes erőnkéből mozdítsuk elő.

Az összes törvények közt azonban legfontosabb és legértékesebb az a három, mely az alkotmány biztosítására vonatkozik.

A király a III. t.-cikkben kinyilatkoztatja, hogy „legfőbb gondjai közé számítja az országnak a koronázási esküvel megerősített alkotmányát minden időben oltalmazni és épségben fenntartani; a IV. t.-cikkben elismeri az országgyűlés adó- és újonczmegszavazási jogát; az V. t.-cikkben pedig igéri, hogy az 1790/1: XIII. t.-cikknek az országgyűlés tartására vonatkozó rendelkezéseit „multhatatlanul (inomisse) teljesíteni.”

Az, a mit némelyek kívánnak, hogy t. i. a törvényben mondassék ki az is, hogy a jövő országgyűlés az 1790/1: LXVII. t.-cz. értelmében Budán vagy Pesten tartassék, mivel Pozsonyból, mint határszéli városból, rendkívül nehéz a követeknek megyéikkel az állandó összeköttetést fenntartaniok, – a kormány hozzájárulását nem nyeri meg. A rendek ama másik kívánságát ellenben, mely szerint a jövő országgyűlés határnapjául 1829 november első napját tűzzék ki, a felség teljesíti, sőt megigéri, hogy ha a rendszeres munkálatok elkészülnek, még előbb össze fogja hívni az országgyűlést.

A király augusztus 18-ikán személyesen oszlatja fel a néhány nap hijján két évig tartott dietát. A rendekhez intézett beszédében kijelenti, hogy „történtek ugyan ezen az országgyűlésen is olyanok, a mik benne a fájdalom érzését gerjesztették fel”, de egészben véve meg van elégedve az eredménnyel; különösen kiemeli az adó és az országos összeírás tárgyában készült törvényeket; sajnálkozását fejezi ki másrésről, hogy a magánosok pénzügyi viszonyai törvény által nem voltak rendezhetők. Azzal az ígérettel vesz búcsút a rendektől, hogy ezentúl is mindent el fog követni, hogy közte és a nemzet közt a bizalom fennmaradjon s hogy az ország alkotmánya sértetlenül megtartassék.

A nádor válaszában nagy súlyt fektet az adó, az adóhátralékok elengedése, a nemzeti nyelv előmozdítása s az ifjúságnak katonai neveltetése tárgyában alkotott törvényekre, mindezekért az ország nevében háláját fejezván ki ő felsége iránt.

Az országgyűlés eredményével azonban nincs mit dicsekednie a nádornak. Ha a koronának szándékában lett volna addig követett politikáját megváltoztatni: sokkal többet kell vala tennie, mint a mit tett, s nem elégedhetett volna meg azoknak az alaptörvényeknek

megegyezésével, melyeket újabb sanctio nélkül is csakugyan kötelező törvényeknek kellett elismernie; de mivel hagyományos politikájához ragaszkodik, az alaptörvényekre nézve tett engedményeit mindmegannyi áldozatoknak kell tekintenie, melyeket gyöngesége érzetében s nem jószántából hozott. A mit csak le tud alkudni, azt lealkussza; minden legkisebb engedmény tehát, melyet az alkotmány helyreállítására nézve tesz, egy-egy újabb vereség rá nézve. A szenvedett vereségekért csak annyiban érzi magát némileg kárpótolva, a mennyiben a reakciónak határozottan kedvező hűbéri intézmények érintetlenül maradnak.

A rendek az alkotmány körüljárási munkáját lelkiismeretesen, verejtéket izzadva végzik s duzzognak, hogy munkájukért kevesebbet kapnak, mint a mennyit kértek; de attól, hogy a hűbéri kötelékek meglazításával az alkotmány sánczait csak egy lépésnyire is kijebb tolják, épp úgy irtóznak, mint maga a kormány. A reformok iránt még ha megvolna is a fogékonyságuk, táblabírói bölcseségük és finom tapintatuk, mely a gyakorlati élet exigenciáira mindig rávezeti őket, bizonyára azt sugná nekik, hogy a reformok ideje még nem érkezett el. Az intézményeket, melyek a haladás szempontjából átalakításra vártak, előbb keserves küzdelmek árán eredeti alakjukba vissza kellett állítani. Ha a teendők eme természetes sorrendjét szem előtt tévesztik, bizonyára még kevesebbet érnek el, mint a mit elérték.

Azt, a mit kitűztek maguk elé, jórésztben keresztül is vitték; az alkotmányt sikerült annyira-amennyire megerősíteni s ha ez magában véve sem kicsinyelhető eredmény, még többre kell becsülni ama szolgálatukat, melyet az alvó félben levő politikai közszellem, a nemzeti öntudat fölébresztése érdekében tettek. A látszólag meddő sérelmi vitákkal megtermékenyítették a lelkeket, fogékonnyá tették a nemzetet az alkotmány és a nemzetiség érdekei iránt s ily módon megvetették a jövő alapját.

-
173. * Lásd Borsodmegye 1825 december 10-ikén kelt utasítását. Orsz. levéltár. József nádor titkos levéltára. Acta diaetae. 1825. XXXIV.
174. * Orsz. levéltár. József nádor titkos levéltára. Acta diaetae. XLIV.
175. * U. ott. XL., XLI., XLIII.
176. * U. ott. XLIV.
177. * Orsz. levéltár. József nádor titkos levéltára. Acta diaetae. IV.
178. * U. ott. XIV.
179. * Guzmics Izidor naplója. 189.
180. * Nagy Pál számítása József nádor titkos levéltárában. Acta diaetae. XXXVII.
181. * U. ott. XV.
182. * Orsz. levéltár. József nádor titkos levéltára. Acta diaetae. XXIX.
183. * U. ott. IV.
184. * U. ott. XLVI.
185. * Guzmics Izidor naplója. 258.
186. * Orsz. levélt. József nádor titkos levéltára. Acta diaetae. XLVI.
187. * Orsz. levéltár. József nádor titkos levéltára. Acta diaetae. XVI.
188. * „Aphoristische Andeutungen über den nächstens bevorstehenden Landtag in Ungarn”. Orsz. levéltár. József nádor titkos levéltára. Praep. ad diaetam. 1832. III.

I. FEJEZET.

A „Hitel”.

Az országos deputatio munkálatai. A társadalom széttagoaltsága. Az erők összpontosítása. A magyar tudós társaság. Lófuttatások. Casinók. A „Hitel” megjelenése, tartalma és hatása. Gr. Dessewffy József „Taglalata”. A „Világ”. Gr. Dessewffy József védelmezői. Széchenyi lelki világa

A rendi állam képviselői, kik az imént berekesztett országgyűlésen a történelmi jog megmentésében összpontosítják minden erejüket, a saját rendi érdekeik által megszabott korlátok közt a közgazdasági és kulturális reformok elől sem zárkóznának el, ha azoknak megvalósításához volna elegendő idejük s ha az elődeik által csaknem negyven évvel azelőtt lerakott alap, melyre építeniök kellene, jó részben hasznavehetetlenné nem vált volna. A mellett, hogy a politikai közszellem ébredésével szükségképen megszállja őket a cselekvés vágya, saját kötelességérzetük és fejedelmük kifejezett akarata is sarkallja őket, hogy fölvegyék az elejtett fonalat s az 1790/91-iki rendszeres munkálatok átdolgozására nézve intézkedjenek.

A nádor elnöklete alatt e célból kiküldött országos deputatio mindjárt az országgyűlés szétoszlása után összeül s kisebb bizottságokra oszolva, nagyobb buzgalommal, mint szakértelemmel és erősen conservatív szellemben végzi nehéz feladatát. Ha az európai eszmemozgalom hullámai az akkori Magyarország határain meg nem törnének is; ha a küldöttség munkálataiban résztvevő táblabírák – egy-kettő kivételével – be volnának is avatva a nyugati civilisatio intézményeinek szellemébe: mélyre hatóbb reformok kezdeményezését megakadályozná az összes kiváltságos osztályokat átható ama világnézet, melylyel akarva sem szakíthatnának azok, kik mándátumukat az említett osztályoktól kapták.

De azért ha a küldöttség által kidolgozott „Opiniók” általán véve magasabb színvonalon nem állnak is ha meglátszik is rajtuk, hogy készítőik a tradíciók és a tényleges viszonyok nyomása alól nem képesek magukat emancipálni: annyi gyakorlati eszmét tartalmaznak, hogy ha ezeknek csak egy részét is át lehetett volna már ekkor vinni az életbe, a haladás ügye ezzel annyit-amennyit mégis nyert volna.

Különösen nagy figyelmet fordít az országos küldöttség a közgazdasági reformokra. Kiindulási pontja e tekintetben a modern felfogásnak teljesen megfelelő. A közgazdaságot organismusnak tekinti, melynek egyes alkotó részei szerves összefüggésben vannak egymással, kölcsönösen egymásra vannak utalva, úgy hogy egyiknek fejlődése a másik fejlődésétől, függ. Ennélfogva főtörekvését képezi a magyar közgazdasági élet egyoldalúságát megszüntetni. Százados előítéletekkel száll szembe, midőn a haladás érdekében az országot kizárólagos földművelő jellegétől meg akarja fosztani; de már odáig nem tud fölemelkedni, hogy lerombolja a jogi korlátokat, melyek határt szabnak a különböző foglalkozási ágak fejlődésének.

Az 1832/36-iki országgyűlés úrbéri munkálataihoz ez a deputatio rakja le az alapot s teszi először tüzetesebb tanulmány tárgyává a mezőgazdaság technikai oldalát; azokat az intézményeket azonban, melyek a földbirtok szabadságát megkötik, melyeknek eltávolítása tehát a technikai reformok sikerének alapföltételét képeznék, nem akarja, de nem is meri megbolygatni.

Hogy a futó homok megkötése fák ültetése által kötelezővé teendő akkép, hogy ha a beültetést a tulajdonos elmulasztaná, a föld annak adandó át, a ki a beültetésre ajánlkozik; hogy a földjavítási munkálatokra a közpénztár is adhat előlegeket; hogy a mesterséges takarmány-termesztésre kellő gondot kell fordítani s a rétek és legelők körülkeríthetők; hogy a selyem- és dohánytermesztés előmozdítása végett a hatóságok kötelessége idegen szakembereket alkalmazni s népszerű szakmunkákat közrebocsátani; hogy a társadalmi és a

városi élet élénkítése s a tömérdek időfecsérlés megakadályozása végett az egymástól messze fekvő tanyák egyesítendő, mindez és sok más hasonló javaslat az igazi életképesség föltételeit nélkülözi.

Az országos küldöttség tagjai, a mint ezek a javaslatok mutatják; nincsenek tisztában a reformok egymásutánjával. A bajt meglátják, hogy a magyar gazda kezén az istentől minden jóval megáldott föld nem jövedelmez úgy, a mint jövedelmezhetne; de az orvosszert nem találják el, mert nem ott keresik, a hol kellene. Azon törik a fejüket, hogy lehetne lassankint áttérni az intensív gazdálkodási rendszerre, s midőn a futó homok megkötéséről, a mesterséges takarmány-termesztésről, a földjavítási munkálatokról, a földhitelről ábrándoznak, arról megfeledkeznek, hogy mindezekhez tőke, munka és szakértelem kell, a mi Magyarországon nincsen s nem is lesz, míg a szabad birtok, a szabad munka eszméje valósággá nem válik, míg a birtokképesség ki nem terjesztetik.

A közgazdasági szabadság eszméje iránt pedig ott, a hol ő nekik, mint földesuraknak, közvetlen érdekeik nincsenek, nem hiányzik fogékonyságuk. Bármily kevés hajlandóságot éreznek is magukban a társadalom szétagoltságán változtatni, az ipart és kereskedést űző polgári elemmel jogokat megosztani: magának az iparnak és kereskedelemnek szabadságát bizonyos megszorításokkal nem ellenzik. A céheket csak addig kívánják fenntartani, míg Ausztriában is fennállanak, nehogy eltörlésük által kárt okozzanak a hazai iparosoknak; a szabad kereskedelmi politikát szintén pártolják, az igaz, hogy egyelőre csakis az osztrák örökös tartományokkal szemben.

S a mellett, hogy a közgazdaság említett két ágára nézve a szabadelvűség követelményeinek legalább részben eleget tesznek, kedvezményekben is óhajtják azokat részesíteni, melyek bizonyára nagy befolyással lennének fejlődésükre. Az a vállalkozó például, ki új iparágat honosít meg, tíz évre fölmentetnék az adó fizetése alól; a magyar és osztrák tengerpart közt a kormány vám- és kereskedelmi politikai tekintetben nem tenne különbséget; a kereskedő a külföldi piacra szállított áru után akkor fizetné a vámot, mikor már eladta azt; az Ausztriában már megharminczadott külföldi áru után, mikor azt Magyarországra behozzák, harminczad még egyszer nem fizettetnék stb. stb.

Az országos deputatio munkálataiban azonban, melyek 1830-ban kerülnek nyilvánosságra,¹ még a magukban véve nagyszabású eszmék is üres szólásokká válnak, mert nem illenek belé a viszonyokba. Ha megvalósíttatnának, sorsuk előreláthatólag nem lenne más, mint a növényé, melyet terméketlen kövek közé ültetnek. A hűbériség kősziklájában a szabad ipar és kereskedelem nem verhet gyökeret, vagy ha gyökeret verne is, nem teremne élvezhető gyümölcsöket. Ha ezt az egyszerű igazságot még azok sem képesek belátni, kik az anyagi és szellemi újjászületés föltételeinek megállapítására megbízást kapnak a törvényhozástól: hogy látnák be azok, kik életviszonyaiknál fogva sokkal szűkebb körben mozognak, semhogy az eszmék és elvek magaslatára emelkedhetnének. A közönséges emberek nagy tömege vagy egyáltalán nem törődik a reform-munkálatokkal, vagy ha igen: akkor azokon az apró-cseprő dolgokon rágódik, melyek hozzá legközelebb állnak s melyeket korlátoltságánál fogva leginkább képes megérteni.

Az egész országban gróf Széchenyi István az egyetlen ember, ki tisztán látja a célt, mely felé törekednie kell a nemzetnek; ha élni akar, a ki meg tudja helyesen állapítani a haladás irányát s a teendőik sorrendjét. A nemzeti állam eszméje az ő lelkében fogamzik meg először s ő az első, ki világosan fölismeri annak valódi tartalmát. Az országos deputatio által szóba hozott tárgyak egytől-egyig beleillenek az általa kontemplált új Magyarország keretébe, de nem ezek képezik szerinte annak lényegét. Föltétlenül elsőséget ad a kulturális és közgazdasági reformoknak szemben a közjogi reformokkal, mert meggyőződése, hogy a nemzet anyagi és szellemi regenerációja szükségképen maga után fogja vonni az államszervezet átalakítását is, hogy a műveltség magasabb színvonalára lassankint fölvergődő nemzet nem fogja otthon érezni magát az ősi alkotmány ódon falai közt s lerombolja azokat a

nélkül, hogy biztatni kellene rá; de éppen a, közművelődés s a mi ennek szükségképeni következménye, a politikai újjászületés érdekében mindenekelőtt az erők egyesítésére törekszik. Minél inkább sikerül az összes népelemeket bevonni a nagy nemzeti munkába, annál közelebb jut a megvalósuláshoz az ő eszményképe.

A nemzeti állam lényege, megvalósításának föltétele tehát a concentratio. Ennek legkevésbé áll útjába a soknyelvűség. Széchenyi veti meg a magyar tudós társaság alapját, mert – mint később írja – ez a társaság „nemzeti nyelvünk s ekkép a magyar lélek organumának leghathatósabb kifejtője s nemzeti értelmünk tágitásának legerősebb eszköze”; ő jóformán az első, ki a törvényhozás termében magyarul szólal meg s ki ezzel mintegy documentálni akarja, hogy a nemzeti egységet a nyelvben is keresi; de midőn a nemzeti állam konstruálása végett az erők egyesítéséről beszél, nem annak a válaszfalnak a ledöntésére fekteti a súlyt, melyet a nyelv különbözősége húz az emberek közé, hanem az egymástól, sőt magától a nemzettől is élesen elkülönzött, hivatásuk teljesítésében az institutiók által akadályozott társadalmi osztályokra, az egymással mitsem törődő vármegyékre s az egymással torzsalkodó vallásfelekezetekre fordítja tekintetét:

Abban a körben, a melyben él, épp úgy tapasztalhatja a kizárólagosságot, mint a társadalom többi osztályaiban. A főurak idegennek érzik magukat a hazában, külföldön töltik idejüket, úgy hogy míg másutt vagyonuknál, születésüknél fogva a társadalmi és az állami életben vezérszerepet játszanak, nálunk teljesen elhanyagolják magas állásukból természetszerűleg folyó kötelességeiket s a közösséget nemcsak a különböző népelemekkel, de nemzetükkel is megtagadják.

A köznemességben a fajszeretet nem hiányzik; de conservatismusánál fogva ez az osztály is útját állja a nemzeti egység kifejlődésének. Korlátoltságában saját privilégiumait a közszabadság biztosítékainak tekinti s a mily conservatív szokásaiban és erkölceiben, épp oly makacsul ragaszkodik ama balvéleményéhez, hogy a latin nyelv képezi a rendi alkotmány legfőbb palladiumát. A mágnás társaságát épp úgy kerüli, mint amily távol tartja magát a polgárságtól, sőt még a honoratiórral szemben is, ki hivatali és személyi szolgálatok teljesítésének kötelezettsége folytán a közönségtől függ; ugyancsak érezteti társadalmi fölényét s a köztük fennálló osztálykülönbséget. Mig egyrésztől kiváltságai és gögje által elkülönzi tehát magát az alsóbb osztályoktól, más résztől a nemzeti nyelv mellőzésével teszi lehetetlenné a nemzet különböző elemeinek egybeforradását.

Az idegen eredetű polgárság nem érzi szükségét, hogy a nemzet testébe olvadjon, hogy magyarrá legyen; de még ha meg lenne is erre a hajlandósága, a nemesség eltaszítja magától, határozott ellenszenvvel viseltetik iránta. A két rend az országgyűlésen is farkasszemet néz egymással s nem egyszer heves jelenetekben árulja el kölcsönös idegenkedését,

A feudális függés folytán munkaerejében megbénított s a közterhek súlya alatt görnyedező parasztság, a „misera plebs contribuens” pedig az alkotmány keretén kívül áll.

Az élesre kihegyezett vallásfelekezeti ellentétek, valamint a municipalis szerkezet, még inkább fokozzák a nemzetnek a társadalmi széttagoeltság okozta erőtlenségét. Széchenyi elismeri, hogy „a municipalis alkotmánynak köszönhetik a nemesek és az ország egyéb privilegiált felekezetei államukat s valahai előmenetelük lehetőségét”, hogy a vármegyék „menték meg a magyar hont elolvadástúl, bizonyos megsemmisüléstől, úgy mint az elvált több boglyákban is nagyobb a bátorság, mert ha menykő üt is néhányba, megtartja isten a többi”; de más résztől nyomatékosan hangsúlyozza, hogy a nemzet vérkeringését akadályozza a vármegyéknek egymástól való merev elkülönzése, hogy a haladást teszi lehetetlenné az a körülmény, hogy „egy nagy királyság 52 picziny királyságra” oszlik.

Minél inkább meg van arról győződve, hogy a társadalom a maga szétdaraboltságában számba vehető erő kifejtésére nem képes, annál nagyobb buzgalommal s a mi fő, tökéletesen kidolgozott terv alapján lát hozzá az erők összpontosításához.

„Annyit mondhatok – írja évekkel később – és ezt eldönthetetlen bizonyossággal mondhatom ki, hogy semmit sem tettem rögtönözésként vagy pillanati fölhevülés következtében, de minden lépteim, minden tetteim egy előre kiszámlált messze ható tervnek szüleményei.” Programját csak 1830-ban fejt ki és hozza nyilvánosságra; de hogy már azelőtt tisztában volt a teendőikkel, első alkotásai bizonyítják. Látszólag kisszerű eszközökkel a legnagyobb cél elérésén fáradozik s az eszközök megválasztásában a mint soha nem következtelen, úgy a cél sem téveszti egy perczre sem szemei elől.

Az országgyűlés alatt Pozsonyban lófuttatásokat rendez, majd később néhány rokonérzelmű mágnással, báró Wesselényi Miklóssal, gróf Károlyi Györggyel, gróf Esterházy Mihálylyal szövetkezve megalakítja a pályafuttatási társulatot.

Hogy a lófuttatások már ebben az időben Európaszerte divatban vannak; hogy Franciaországban 1806 óta a kormány a Párisban s más nagyobb városokban rendezett lóversenyeken tekintélyes díjakat oszt ki s Bajorországban, Mecklenburgban, sőt Oroszországban is támogatja a kormány a lótenyésztők által rendezett futtatásokat, – ezek a külföldi példák minden esetre buzdítólag hatnak rá.

A mint számtalanszor elmondja, hogy a nemzetiség csak úgy érezheti magát jól, ha az marad, mivé Isten alkotá: a török török, az angol angol, a magyar magyar; a mint föltétlenül szükségesnek tartja, hogy a nemzeti genius minden intézményünkben érvényesüljön: úgy más részről nem győzi eléggé ismételni, hogy nem szabad a külföldnek hátat fordítanunk, ha csak a fejlődés menetét fel nem akarjuk tartóztatni. „Mi az a nemzeti szellem, az a sajátság? – kérdezi – az már készen jön a világra, mint valami állat; egyszerre sül, mint a zsemlye, avagy csak lassan ered, halkal nő, nevededik s fejlődik ki?” Lassú processus eredményének tartja azt, mely a külföld hatása alatt izmosodik meg és nő nagyra.

Az idegenek cultusát senki sem ápolja nálánál buzgóbban; de nem azért, hogy a nemzeti műveltséget kivetkőztesse eredeti jellegéből, hanem hogy megtermékenyítse azt. A nyugat-európai nemzetektől, különösen az angoloktól tanulni akar; csak az idegenek meggondolatlan majmolását nem tartja helyesnek.

A lóversenyek rendezésével azért tesz kísérletet, mert a mellett, hogy alkalma volt közvetlen tapasztalatok alapján meggyőződnie felőle, hogy a futtatások Angliában, Franciaországban mily jótékony hatást gyakorolnak a lótenyésztés fejlődésére, a viszonyok Magyarországon is határozottan kedvezők a lótenyésztésre nézve. Ha kísérlete sikerül: a közgazdaságnak kettős haszna lesz belőle. Egy részről az állattenyésztés egy fontos ága föllendül, más részről korlátoztatni fog az absentismus.

A közgazdasági szempontokra azonban ezúttal nem nagy súlyt fektet. Előtte egy magasabb, politikai cél lebeg. „A tiszta szándékuak – írja néhány évvel később – nem lóversenyezésre, de arra, a mit az eszközöl, t. i. egyesülésre alapíták összebonczolt s így erőtlenné hazájok lehető előmenetelét.”

Első irodalmi művében, melyet 1828-ban a lovakról ír,² a lótenyésztés emelése érdekében olyan egyesület alakítását indítványozza, mely nem érné be futtatások rendezésével, hanem ezenkívül gondoskodnék állandó versenyterekről, jutalmak kitűzéséről, lóvadások rendezéséről stb. S csakugyan 1828-ban meg is kezdi működését a lótenyésztő egyesület, mely 1830-ban állattenyésztő társasággá változik át s mely magvát képezi az 1835-ben megalakult magyar gazdasági egyesületnek.

Az állattenyésztő társaság, alapszabályaiban kitűzött célját folytonosan szem előtt tartva, már a harminczas évek elején meglegedéssel jelzi évi jelentésében az állattenyésztés és nemesítés tekintetében a haladást.

Az erők összpontosításának közgazdasági előnyeit, még mielőtt kézzelfogható alakban jelentkeznének, a gondolkozó emberek nagy része belátja; csak azt nem tudják megérteni – hiába hirdeti ékesszólásának egész erejével Széchenyi, – hogy mi összefüggésben van az állattenyésztő társaság a magyar nemzetiség ügyével. A kik a társaság sikereiben activ részt

vesznek, még azoknak sem főr a fejökbe, hogy ők ugyanakkor, a midőn például a spanyol juh meghonosításán fáradoznak, véghetetlen hasznos politikai szolgálatot is végeznek; nem veszik észre, hogy midőn a társaságban rang- és osztálykülönbség nélkül évenként egyszer vagy többször összejönnek s eszméiket kicserélik, vagy midőn a lófuttatásokon megjelennek lassankint – a mint t. i. egymást megismerik s becsülni tanulják – kifejlődik köztök az összetartozóság érzése, megerősödik bennük az a tudat, hogy ők egy és ugyanazon társadalom tagjai.

Mig az állattenyésztő társaság azonban céljánál fogva a különböző elemeknek egymással való közvetlen érintkezését csak időszakonként teszi szükségessé, Széchenyi másik alapítása, a kaszinó, állandó találkozási helyül szolgál számukra s ennél fogva ennek hatása kétségkívül intenzívebb, mint amazé.

Ha az ország fővárosába már a Pozsonyból oda áttett lófuttatások is vonzzák a mánásokat s ha már az 1828 május 20-án tartott első pesti futtatásra is tömegesen jelennek meg: a Pesten való tartózkodást különösen kellemessé teszi rájuk nézve a pozsonyi országgyűlési klubból alakult nemzeti kaszinó, mely eleintén csak arra való volt ugyan, hogy a mánások úri passióinak legyen tanyája; József nádor sem tekintette azt egyébnek „dohányzó klubbnál”; de később Széchenyi mindent átható szelleme ennek az egyesületnek a szellemét is megváltoztatja s a kártya és egyéb multság mellett mind több-több időt szakítván maguknak a kaszinó tagjai a politikai, társadalmi és közgazdasági kérdések megbeszélésére, lassankint azzá válik a kaszinó, a mivé Széchenyi akarja tenni, t. i. minden fontosabb társadalmi mozgalom gyűpontjává, „kellemes és hasznos dolgok műhelyévé”, „magasabb czélok eszközévé”.

A főváros példáját csakhamar követi a többi nagyobb vidéki város is. Egerben 1832 december 9-ikén, Marosvásárhelyen ugyanazon napon, Tordán 1833 január 10-ikén, Nagy-Enyeden 1833 január 14-ikén, Szatmáron 1833 márczius 30-ikán, Pápán 1834 január 4-ikén tartják meg a kaszinók alakuló közgyűlésüket,³ Kolozsvártt, Nagybányán, Szilágy-Somlyón, Zilahon stb. szintén megalakúlnak, s ettől az időtől a közvélemény irányításában nemcsak hogy versenytársaikká lesznek a megyéknek, de annyiban túlszárnyalják azokat, a mennyiben a nemességet és a polgárságot egymáshoz közelébb hozzák s valóságos tényezőivé válnak a közművelődésnek részint az által, hogy az eszmecserét teszik lehetővé, részint hogy megkedveltetik a hirlapokat és a könyveket az értelmiséggel.

A tudós társaság, a futtatások, a kaszinó, mind megannyi előhírnökei Széchenyi későbbi óriás arányú regeneratori munkásságának, melynek planumát az 1830 év eleién megjelent „Hitel” című munkájában körvonalozza.⁴

A „Hitel” megjelenése – Toldy Ferencz szerint – valódi országos tett, a század egyik legnagyobb eseménye. Annak tartjuk azt mindannyian, mert ez az esemény dönti el a régi Magyarország sorsát s szabja meg az új államalapítás irányát.

A magyar állam hatalmas ívezetű, de a századok folyamán szűkké és kényelmetlenné vált épülete sem állhat ellent a modern eszmék erejének. Midőn tehát a gondviselészerű férfiú, ki nemcsak mélységes hazaszereteténel, de geniejénél fogva is praedestinálva van a kor szellemének tolmácsolására, megindítja az ostromot az ócska falak ellen, alapjukban rendülnek azok meg, s a gondolkozó emberek szinte látni vélik a romokat, melyek a multnak a megújhódás útjába álló összes emlékeit maguk alá temetik; a tömeg ellenben, bizva az ősi intézmények erejében, részint egykedvűen nézi a rombolás munkáját, részint méltatlankodik a kegyetlenség felett, melylyel hagyományaitól szentségtelen kezek meg akarják fosztani.

Széchenyi rombol, hogy építsen; a nemzet betegségét hideg vérrel vizsgálja, hogy gyógyithassa. Nem akarja, hogy a francziával azt mondja neki bárki is: je sais qu'il me trompe, mais il m'amuse. Sőt ellenkezőleg, föltett szándéka megmondani az igazat, ha még úgy sérti is ezzel a nemzeti hiúságot. Tudja jól – mint egy későbbi művében írja, – hogy a „Hitel” elolvasása után a közönség őt épp oly kevésbé fogja kedvelni, mint a beteg gyermek a

seb- vagy fogorvost a fájdalmas műtét végezte után; de önmagával, népszerűségével nem törődik, midőn nemzetének boldogságáról van szó.

Bármily kiméletlen azonban az igazság kimondásában s bármily sötét színben látja ő maga úgy a multat, mint az ország jelen helyzetét: a szebb jövő reményétől sem fosztja meg nemzetét, sőt ellenkezőleg, midőn ő maga azon a ponton van, hogy már-már végképen resignál, ugyanakkor másokba lelket önt, bátorítja azokat, kik éppen az általa kimondott igazságok hatása alatt elveszithetnék bátorságukat. Ha pessimismusának bevallásával kiirtaná az emberekből a hitet és reményt: nem tölthetné be reformátori szerepét. A német hitujítás apostolai, az angol és francia forradalom állambölcselei minél vehemensebben támadták a fennállót, annál nagyobb ékesszólást fejtettek ki a végből, hogy az emberiséggel megkedveltessék az új eszméket. Ettől a módszertől Magyarország reformátora sem térhet el.

A letűnt idők dicsőítését a költőre hagyja, ki tartózkodva bár s nem nagy bizalommal, oda áll mellé, hogy a munkát legalább parányi részben megossza vele. Vörösmarty az ősök példájával serkenti tette az utódokat s mintha összebeszélné Széchenyivel, ugyanabban az évben, a midőn ez a nemzet oltárára leteszi első áldozatát, ő az elődök áldozatait veszi számon s azt kérdi a nemzettől: „Régi dicsőségünk, hol késel az éji homályban?” Széchenyi nem néz hátra, hanem előre; azzal nem sokat törődik, mik voltunk valaha, hanem azt vizsgálja, mivé lehetünk idővel. „A mult – úgymond – elesett hatalmunkból; a jövőnek urai vagyunk.” De hogy csakugyan uraivá legyünk a jövőnek, melynek képét oly érzékeltetően rajzolja meg s hogy a jelen nyomorúságaiból kibontakozhassunk, természetesen föl kell tárnia a nemzet testén tátongó sebeket.

Hátramaradottságunk legfőbb okát saját magunkban keresi s élesen megtámadja azt az irányt, mely évszázadokon át a kormányt tette felelőssé minden bajért s mely a meddő sérelmi politikában jutott kifejezésre.

Mindjárt megnyugtatta azonban az olvasót, hogy ő az oppositiónak nem ellensége, sőt szükségesnek tartja azt azért, hogy eszmesúrlódás fejlődhesse ki.

Föltenni sem lehet róla, hogy ne látná ő is, a mi a legutolsó táblabíró figyelmét sem kerüli ki, a sérelmek egész halmazát, sőt azoknak súlyát is épp úgy érzi, mint bárki más; de inkább akar nyögni nemzetével együtt a gravamenek súlya alatt, semhogy a nemzet erejét a kormányval való küzdelem elvonja a productiv munka teréről.

Midőn századok mulasztásait kell jóvá tenni, valóban az a legelső feladat, hogy a gravaminális politika által lekötött erőknél legalább egy része szabadittassék fel. Midőn a nemzeti productio minden ágában hátramaradottság, tespedés észlelhető, az opponálás mellett szükség van actio munkásságra is.

A ki Széchenyi munka-programját elolvassa, lehetetlen, hogy ne lássa a teendők óriási halmazát.

Ha nem bizonyítaná is, elhinnék neki, mert a mindennapi tények bizonyítják, hogy a magyar birtokos szegényebb, mint birtokához képest lennie kellene. Szegénységét legfőképpen a hitel hiánya idézi elő; de ehhez járul még az is, hogy ritkán tudja tisztán, mi a vagyona; jószágainak javításában semmiféle rendszer nincsen: vagy mindegyre javít s szép jövedelme mellett mindig pénzben szűkölködik, vagy pedig egyszerre az élet minden gyönyörűségében akarván részesülni, jószágát, a helyett hogy jobbitaná, inkább rontja s oly állapotba juttatja, hogy jövedelmei végre kiapadnak. Boldogulásának akadályai továbbá: az egyesületek hiánya, a közlegelők, a faizás s a birtokok osztatlansága, a czéhek, a limitadók, a robot és a dézsma s – a mit elől kellett volna emlitenünk – a kereskedelem fejletlensége.

A kereskedelem még a mezőgazdaságnál is siralmasabb állapotban van. Midőn Széchenyi a maga sarcasticus modorában azt írja, hogy „mindegyre systemát halmozunk systemára, principiumot principiumra, mint bizonyos sárrá váló materiálét útinkra, s azért a mint ezeket lehordjuk, azokat szintúgy változtatjuk vagy megsemmisítjük”: bizonyosan

azokra a foliansokra gondol, melyeket az 1790/91-ki s a későbbi országgyűlések oly nagy számban termeltek minden gyakorlati eredmény nélkül.

A kereskedelem pangásának – szerinte – csak képzelt okai: földrajzi helyzetünk, a pénz hiánya, az idegen nemzetekkel való verseny lehetetlensége s a kiviteli vámok; valódi okai, melyekre a külföld példái tanítanak bennünket: a nemzeti termelés lanyhasága, a rossz közlekedés, a belső fogyasztás csekély méréve, a közbiztosság hiánya s a kereskedői becsület és munkásság csorbái.

Úgy ezeken, mint általában az összes közgazdasági bajokon nemzeti bank felállításával, termelési és kiviteli jutalmak kitűzésével s más efféle, magukban véve különben üdvös intézkedésekkel, nem hiszi, hogy gyökeresen segíteni lehetne. Általános, mélyre ható orvosságának csakis a tágabb és szoros értelemben vett hitelt tekinti.

A hitel – úgymond – tágabb értelemben véve nem egyéb, mint hinni és hihetni egymásnak, nem egyéb, mint az adott szó szentsége. Ha az adott szó értékét veszti, hiába hozunk törvényt, a társadalom rendje föl-bomlik. Az adott szó szentségének a polgári erény képezi forrását. A polgári erény pedig a hazaszeretet s az uralkodó iránti hűségben nyilvánul. Kifejlődésének legfőbb föltétele a nemzetiség. A cosmopolitát Széchenyi utálja. Ő azt tartja, hogy az ember, ha már egyszer körülnézte a világot, csak honfitársai, övéi közt élhet megelégedetten s mennél hátramaradtabb hazája, annál inkább tartozik annak előmenetelén fáradozni. Az „ubi bene ibi patria” elve olyan, mintha valaki azt mondaná, én a feleségemet szeretem, de szeretem a másét is; a hazám drága, de a másé esetleg még drágább én nekem. Az egyik épp oly nemtelenség, erkölcstelenség, mint a másik.

A nemzetiség – így folytatja tovább, – a gondolatok kicserélése, az erők egyesítése, concentratio, egyesületek által kap lábra. A concentratiót pedig állandóan az emberi bölcsesség, a „kiművelt emberfő” hozza létre. „A tudományos emberfő mennyisége a nemzet igazi hatalma.”

Ezzel a gondolatmenettel jut el a szoros értelemben vett hitelhez, mely alatt a váltó- és kereskedelmi törvényt érti. Ez az imént elsorolt talpköveken” épül fel s hogy felépüljön, hogy a váltótörvény szükségességét belássák honfitársai, hévvel, erélyesen száll szembe amaz előítéletekkel, jogi és politikai aggályokkal, melyek a váltótörvény életbeléptetését késleltetik.

Még egy-két ostorcsapás a polgári kötelességeit elhanyagoló, önző birtokos osztályra mely „az ország minden javát húzza és semmi terhét nem viszi”; őszinte bevallása annak a ténynek, hogy „hazánk előmenetele s magasb felemelkedése legfőbb gátjai mi tehetősb birtokosok vagyunk”, aztán a sokat kifejező mondással, hogy „sokan azt gondolják: Magyarország volt; én azt szeretem hinni: lesz”, leteszi a tollat kezéből, hogy a jövőbe vetett hitét ujjabb és ujjabb tettekkel pecsételje meg.

A „Hitel” tendenciáját, értékét várható hatását leghelyesebben itéli meg hivatalos censora.⁵ Az ismeretlen censor úgy találja, hogy a nemesség indolentiájának korholása, valamint avult, káros szokásaihoz, félreértett privilégiumaihoz való ragaszkodásának ríktó színekkel történt megvilágítása, bármennyire zokon fog is esni az érdekelteknek: ily keserű igazságok, a belkormányzat minden javítását ferde felfogásból s a jobbnak nem ismeréséből makacsul ellenző nemzetet föl fogják ébresztetni lethargikus álmából.

Tizenöt év küzdelmei és diadalai után, egy kéziratban maradt munkájában bevallja⁶ Széchenyi, hogy ő a „Hitel”-ben sokkal kiméletlenebb és sértőbb volt, mint Gustermann és Piringer. Minthogy azonban az említett két író idegen létére mert beleavatkozni ügyeinkbe s minthogy ezen felül mindenki tisztában volt vele, hogy felsőbb parancsra irták munkáikat: gyűlölettel és megvetéssel fordult ellenök a magyar közönség; az ő „Hitel”-ét ellenben, mint a legtisztább hazafiúi szándék kifolyását, ugyanaz a közönség olyan fajta érzéssel fogadta, mint mikor rokonunkra neheztelünk, ha hibáinkat tárja fel, de a mellett lassankint megbarátkozott az abban foglalt eszmékkal s szerzőjüket a legmagasabb piedestálra helyezte.

A „Világ”-ban maga Széchenyi elismeri, hogy „a „Hitel” egy labirinthoz hasonló”. A szerte kalandozó ötletek, szeszélyes, rhapsodicus előadás, a könnyed, de mégis szaggatott stíl, valamint a gondolatok bősége, újsága s merészsége, az effélékhez nem szokott olvasó fejét nem csuda, ha megzavarják. Egy chaosnak tűnhetik az fel a legtöbb olvasó előtt, melynek szétszórt tételeiből nehezen képes konstruálni Széchenyi politikai és közgazdasági rendszerét. De egyet már a fejezet-czimekből észre vehet mindenki, azt t. i., hogy Széchenyi egy új Magyarország megteremtésén fáradozik, hogy a régi kereteket szűknek tartja a fejlődés szempontjából. S ez elég arra, hogy a nemzet zömét, melynek egyedüli gondját az alkotmány körülsánczolása képezte eddig, megdöbbenés a Széchenyi új irányt jelző eszméi.

Az újság ingerétől ösztönözött mohón kapkodnak a „Hitel” után. A mi az akkori irodalmi viszonyokat tekintve hallatlan eset volt, nem egészen három év alatt négy kiadást ért. A negyedik 1832-ben jelent meg.

Azok, kik – miként ő írja – „szomorúan füttyörészik el a mohácsi veszedelem nótáját s azt hiszik, ott van koporsója minden scythá fénynek”, épp oly bizalmatlanul fogadják a jövőnek Széchenyi által megállapított programját, mint azok, kik a nélkül hogy resignálnának, a régi alapot alkalmasnak találják a továbbépítésre. Maga írja Wesselényinek 1830 május 10-ikén: „hogy a „Hitel” miatt sárral dobálni, keresztre verni s elégetni fognak vagy azt mondani, hogy más írta, én németül s német lélekkel írtam s más fordította magyarra vagy hogy vármegyei administrator akarok lenni s Leopold vitéze stb. stb., mind ezekre, barátom, el voltam készülve”.⁷ Barátai közül többen elfordulnak tőle, vagy kárhoztatják. Teleki Ádám a kaszinóban szemére veti, hogy gyalázza hazáját; Teleki József azt a megjegyzést teszi rá: „mennyi jót tehetett volna az a Széchenyi, csak azt a Hitelt ne írta volna”.⁸ Eleintén csakugyan kevesen értik meg, de annál többen értik félre. Idő kell hozzá, míg reform-eszméivel a nemzet megbarátkozik. De ez az idő lassankint bekövetkezik.

A miket Széchenyi a hitel talpköveinek tekint, azoknak összehordásán, lerakásán ő maga fáradozik legtöbbet s ily módon, a mint eszméinek kivihetőségét kézzel fogható tényekkel mind inkább és inkább igazolja, az eleintén visszatetszéssel fogadott program népszerűsége is fokozatosan növekszik. „Nemde, nem olyan vagyok-e már; mint de Pradt – írja Wesselényinek, – a ki minden esztendőben rendszerint egy könyvet ír? Magam is nevetem; de egyszersmind vigyázok magamra nagyon, hogy kevesebbet ne cselekedjek, nehogy az angol a magyarról is mondhassa: a franczia sokat beszél, a német (magyar) sokat ír, mi pedig cselekszünk.”⁹

Az erők concentrációját, melyet az előző évben több irányban kezdeményezett, a „Hitel” megjelenése után folytatja.

A Dunagőzhajózási társulat megalakítása, melyben ő neki oroszlánrésze volt, erre az időre esik s 1830 nyarán utazza be az alsó Dunát Beszédes mérnökkel és gróf Waldstein Jánossal, hogy közvetlen közelből tanulmányozza azokat az akadályokat, melyek kedvencz tervének, hogy t. i. a Dunán a hajózás egész a fekete tengerig szabaddá legyen, útját állják.

A „Hitel” megjelenésével a mint a közélet minden ágában, úgy az irodalomban is bekövetkezik az üdvös fordulat.

Ferencz trónralépte óta a censura bilincseibe vert sajtó a napi kérdésekkel vagy egyáltalán nem foglalkozik, vagy ha igen: a kormány szája ize szerint, a censor útmutatásait követve tárgyalja azokat. Éppen ezért, míg az 1790–92-ki gazdag pamflet-irodalom a szószékkel versenyre kél a közvélemény tolmácsolásában: – az a néhány száz röpirat, mely ettől az időtől kezdve 1830-ig megjelent, nem a politikai közszellemet, hanem egyesek servilismusát, a hatalom árnyékában félénken meghúzódó apró emberek sivár lelkét és kedélyét tükrözi vissza. A magyar közjog meghamisítására irányuló egy-két pamflet, a francziák ellen és az insurgensek lelkesítésére írt egy csomó egyházi szónoklat és alkalmi poéma, – ennyiből áll ennek a sivár negyven évnek politikai irodalma.

Évtizedek multán Széchenyi az első, ki – habár a censura nyűgét kénytelen is eltűrni – saját lelke sugallatát követi, midőn kezébe veszi a tollat, hogy a politikai eszmefejlődésnek irányt szabjon, s e tekintetben példáját követik azok is, a kik különben elveiben nem osztozkodnak s a kik éppen ezért tollharczot indítanak ellene.

„Egy hazafi” erőtlen, semmitmondó „észrevételei” után¹⁰ gróf Dessewffy József „Taglalata”¹¹ fejezi ki legelőször a merész újító föllépésével szemben a kételyeket, a neheztelést s a hazafiúi aggodalmakat.

Az a gróf Dessewffy, ki Széchenyit, mint a reform emberét még az imént oly melegen üdvözölte, magasztalással halmozta el, ki hozzá, mint a tudós társaság megalapítójához lendületes ódát irt a Felsőmagyarországi Minervában, – most ellene fordul, mert meggyőződése szerint a mily kiméretlen és igazságtalan volt a hibák föltárásában, épp oly meggondolatlanságot tanusított a haladás irányának és követelményeinek megszabásában. „A fátyolnak, lepelnek lerántása – írja Dessewffy – szükséges volt ugyan a sebek meglátására; de mi hajthatta a szerzőt a külfölddel azokat nagyító üveggel nézetni,¹² itthon pedig lanczeta helyett bárdal forogni körülöttük? Csak ez fájt, egyéb semmi. Majd egy más helyen: „Igaz, hogy erős vas drótból nérczelt harisnya alkotmányunk; de nem olyan, hogy ne lehessen járni benne és előre lépni és éppen azért, hogy vasból van, nem lehet benne szaladni, de ugyanezen okból nehezebben esik a bukás.”

Polemikus modora Dessewffynek sem nem szerencsés, sem nem igazságos, mert a helyett, hogy csoportosítaná a megczáfolandó tételeket, Széchenyi gondolatmenetét pontról pontra követve czáfol. Ily módon, míg egy részről polemiájának erejét önmaga semmisíti meg, ellenfelével szemben igazságtalanságot is követ el, miután annak eszméit nem összefüggésükben veszi taglalás alá.

Dessewffy műve mégis nagy szolgálatot tesz a haladás ügyének, miután alkalmat ad Széchenyinek, hogy a „Hitel” labirintusából kivezesse a közönséget; hogy álláspontját, melyet csak kevesen értettek meg teljesen, tisztábban kifejtse; hogy világot árasztson a „Hitel” félreértett helyeire.

Második nagy munkája, a „Világ”,¹³ kommentárja a „Hitel”-nek; ez utóbbinál rendszeresebb és stilisztikai szempontból is tökéletesebb munka. Ha Széchenyi már a „Hitel” írásánál föltette magában, hogy „csak unalmas könyvet, habár Európa minden tudós társasága a klasszicitás bélyegét sütné is homlokára, ne írjon, mert olyakon nehéz, feloldhatlan anathéma fekszik s hasznok nem nagyobb, mint azon aranyé, mely tán Mátránk alatt rejtetik”: a „Világ” eleven, sziporkázó ötleteivel a szó szoros értelmében lebilincseli olvasói figyelmét.

Azt a jelszót, melyet úgy fejez ki, hogy „magyarosítani s egyesíteni”, s melyet Dessewffy olyannyira félremagyaráz, minden consequentiájával ismét vizsgálódás alá veszi s nem nehéz neki bebizonyítania, hogy addigi közszereplésében, még a Dessewffy által annyira lenézett lóversenyek rendezésével is, ennek a jelszónak megvalósításán fáradozott.

A magyarosítás alatt nemcsak azt érti, hogy mindenben s első sorban nyelvünkben magyarok legyünk; hanem azt is, hogy a magyarság a nemzetiségekkel szemben az erkölcsi és értelmi fölényt szerezze meg magának. „Ki kell – úgymond – előbb tisztítani a magyarságot minden szennyeiből, hogy elfogadható s idővel követésre méltó is lehessen.” Nem szabad tovább tűrni, hogy a folyamok évről-évre előntsék az ország legtermékenyebb vidékeit; hogy Severin bércei és a Duna kőszirtei a nagy világgal való érintkezésünket meggátolják; hogy a szabadságról való idétlen képzetünk s törvényeink balmagyarázata a haladást lehetetlenné tegyék; hogy egy sovány esztendő gyászba borítsa a fél országot; hogy a népet terhelő adó évről-évre súlyosabbá váljék; hogy a haza szívé, Budát és Pestet álló hid soha ne kösse egybe; hogy a nemzeti színház örökre meg legyen tagadva a nemzettől, melynek nyelvén kívül, így szólván, semmi sem sajátja; hogy a gyáripár és kereskedelem soha lábra ne kapjon; hogy a külföld előtt mindig ismeretlen legyen a magyar stb. stb.

Későbbi sikerdús működésének tehát a fennebbiekben nemcsak irányát jelzi, hanem még a részletek körvonalait is. Igéretet tesz nemzetének, hogy ő egész odaadással dolgozni fog, de attól is elvárja, hogy a saját javára szolgáló alkotásokban részt vesz, sőt a kormányban is bízik, hogy nem fogja megtagadni közreműködését. Hogy a kormány eddig a hátramaradt magyarságot a többi heterogen részzel egy egészbe olvasztani kívánta s hogy ily módon a magyarság megsemmisítésére törekedett, ezért szerinte a szemrehányást nem érdemli meg attól a nemzettől, mely önmagát tagadta meg, mely maskarába bújt, melynek képviselői alkalmatlannak állíták a magyar nyelvet közdolgok vitelére. A nép tudatlansága kényszeríti az uralkodót, hogy önkényúrrá váljék, a mint „gyermekeket sem engedhetni tűzbe vagy vízbe ugrani, s ha másképp nem lehet, hajoknál fogva kell őket visszarántani a veszedelemből”. A műveletlenséggel együtt jár az elnyomatás. De ha a nemzet öntudatra ébred, ha erős elhatározással szellemileg és anyagilag meg akar újhódni: a kormánynak nem lesz érdeke őt a haladás útján föltartóztatni, miután a király hatalma és dicsősége nem a nép erőtlenségén és elkorcsosodásán alapul.

A teljes megújulás szempontjából Széchenyi is szükségesnek tartja az alkotmány-reformokat, szükségesnek tartja, hogy a nemes ember is fizessen vámot, viselje a megyei s az országgyűlési kiadások terhét; ha – úgy mond – Dessewffy rábírja a nemességet emez engedményekre, meghajlik előtte; de az a különbség közte és ellenfele közt, hogy ő az említett reformokat az anyagi és közművelődési reformok következményeinek tekintvén, nem azokkal kezdi az átalakulás munkáját. A közjogi kérdésekkel éppen ezért nem foglalkozik sem a „Hitel”-ben, sem a „Világ”-ban. Időelőttinek tartja még akkor azoknak bolygatását s terméketlennek azt a politikát, melynek a megelőző hat országgyűlésen, több mint négy évtizeden át, egyik és pedig nem utolsó szószólója éppen Dessewffy József volt.

A gravaminális politikát űző ellenzéket ezzel a fölfogásával hozza ki sodrából. Wesselényi Miklós, – kihez gyermekkori barátság fűzi s ki dolgozótársa kívánt lenni az alkotások nagy munkájában, – e miatt hidegedik el tőle annyira, hogy lassankint teljesen szakít vele.

Dessewffynek a polemiában személyét sem kiméli Széchenyi. Szándékainak tisztaságát elismeri ugyan; bókokat is mond neki; de azért több helyen nemcsak tehetségét, tisztafejségét, de mint vitatkozóknak még jóhiszeműségét is kétségbe vonja. A személyes invectivák Dessewffyt elkészerítik, de azokat nem viszonozza. Fiai, – kikről Széchenyi a „Világ”-ban azt írja, hogy „hazánk számos serdülő fiai közt ten magzatid legszebb reménynyel töltik be honszerető lelkedet”, – utasítják vissza az apjuk ellen emelt vádak egy rövidke röpiratban,¹⁴ mely tartalmilag a mily gyöngé, épp oly erős bizonyítéka a gyermeki gyöngéd szeretetnek.

Orosz József és Ponori Thewrewk József szintén egy vaskos kötetben bírálják meg a „Világot”, a „Hitelt” és a „Lovakról” irt röpiratot.¹⁵ Különösen az előbbi bő ismerettel, de az ő sajátságos szaggatott előadásában, – mely a censor számos törlése következtében még szaggatottabbá válik, annak ellenkezőjét igyekszik bebizonyítani, a mi Széchenyi alaptételét képezi, hogy t. i. „Magyarország mindenben hátra van”, s mind a kettő a Dessewffy ellen intézett támadásra felel, kellő tisztelettel ugyan Széchenyi személye iránt, de szörszálhasogatással és annyira túlozva, hogy még egészséges humorát is kifogásolják, s annyira nem törődve a közvéleménnyel, hogy Orosz a „Világot” Széchenyi addig megjelent munkái közt a „leggyöngébbnek” nyilvánítja.

Széchenyi, a nélkül, hogy akár a Dessewffy fiúkkal, akár Oroszékkal szóba állna, folytatja a megkezdett munkát s újabb sikerekkel czáfolja meg ellenfeleit. Ezek első sorban az ő alkotásaira hivatkozva akarták bebizonyítani, hogy Magyarország nincs mindenben hátra. Hivatkoztak az Akadémiára, melyhez hasonló intézettel akkor még Németország sem dicsekedhetett; a kaszinóra, mely Ausztriában még akkor nem honosodott meg; a lóversenyekre, melyeknek czélszerű berendezéséről a hazánkban megfordult angolok is

magasztalással nyilatkoztak. Úgyde ezzel nemcsak azt ismerték el, hogy Széchenynek köszönhető, hogy a nemzet a haladás útján megindult, hanem hallgatólag azt is, hogy még sok a tenni való, mert a kaszinóval és lóversenynyel, sőt még az Akadémiával sem lehet talpra állítani az elsüllyedt nemzetet. Az említett intézmények Széchenyi programjában is csak jelző táblák, melyeknek az a rendeltetésük, hogy az erők koncentrációjának tekervényes útját mutassák meg a nemzetnek.

Széchenyi különben is túlérzékeny kedélyére nyomasztólag hat, hogy az emberek, kikre szüksége van, hogy álmai megvalósuljanak, nem mutatnak hajlandóságot a boldogulás útjára lépni, melyet számukra kijelöl.

S hagyján, ha legalább az ideálok szolgálatában álló költőknek volna fogékonyságuk az ő szép álmai iránt. Úgyde az ellene folytatott polemia keserű ízét nem édesíti meg a költők lelkesítő szövege. Vörösmarty, Kisfaludy és Bajza félénk, alig hallható visszhangot adnak a jövő programjára. Kezükben reszket a lant; nem mernek lelkesedni, mert hitüket nincs a ki megerősítse; remény és kétségbeesés közt hánykódva ma elragadtatással hirdetik, hogy „Él magyar, áll Buda még” s holnap a csüggedés hangján éneklik, hogy „multadban nincs öröm; jövődben nincs remény”. Maga Széchenyi tépelődik legtöbbet föllépésének következményei fölött. Vannak pillanatai, mint naplójegyzeteiből látható, midőn beteges izgatottságában elveszti minden reményét, szerencsétlennek érzi magát annyira, hogy életét is megutálja. Hogyne válnék hát kishitűvé a költő, midőn annak a férfiúnak is megrendül a jövőbe vetett bizalma, ki csak az imént mondta ki a tettekre buzdító, büszke jelszót, hogy „a jövődönök urai vagyunk”.

Ha erőt is vesz azonban néha Széchenyin a resignatio; ha önbizalmát nem egyszer elveszteni látszik is, midőn például azt írja naplójába, hogy „törekvéseim Magyarország fölvirágzására a hiúság és hetvenkedés jeleinek. látszanak nekem s minden esetre haszontalanok; könyveim mélyen a kritika alattiak, sőt veszedelmesek; ó miért születtem én a magam és mások szerencsétlenségére”; vagy midőn olyan önvallomást tesz, hogy „azt hittem, a legokosabb vagyok s a legostobább voltam, magasra törekedtem s mélyen süllyedtem”; hogy „visszatekintve életemre, az ostobaságok és következetlenség láncolatának látszik az nekem”, – mindez csak a beteges képzelődés és fölhevülés kifolyásának tekinthető, s a nyugalom óráiban hidegvérrel átgondolt és megérlelt eszmék erejétől, mint a köd a nap sugaraitól, a roncsolt idegek hallucinációi csakhamar szétfoszlanak.

Első föllépésétől mindaddig, míg a szerencsétlen végzet a szereplés színpadáról le nem sodorja, tetteivel soha el nem árulja, hogy bizalma saját eszméi iránt megrendült volna s éppen ebben rejlik a titka minden sikerének.

189. * *Opinio excelsae Reginicolaris Deputationis, motivis suffulta, pro pertractandis in consequentiam Articuli 67: 1790/91. elaboratis Systematicis Operatis Articulo 8: 1825/27. exmissae, circa objecta etc.*

190. * Gr. Széchenyi István, Lovakrúl. Pest, 1828.

191. * Zalár József, Visszapillantás az egeri kaszinó ötven éves múltjára. Eger, 1883. – Lakatos Sámuel, Ötven év a maros-vásárhelyi kaszinó életéből. (1833–1883.) M.-Vásárhely, 1886. – Nemes Torda-vármegye kaszinója megnyílása alkalmával 1833. Boldogasszony-hava 10-én Tordán tartatott beszédek. Kolozsvár, 1833. – Nemes Alsó-Fejérvármegye kaszinója megnyílása alkalmával id. Farkas Sándor által elmondott beszédek. Nagy-Enyed, 1833. – Unger Gusztáv, Emlékbeszéd a szatmári társaskör 50 évi fennállásának ünnepén. Szatmár, 1884. – A pápai kaszinó évkönyve 1885-re. Bocsor István jubileumi beszéde.

192. * Gr. Széchenyi István, Hitel. Pest, 1830.

193. * Gr. Széchenyi István naplói. 206.

194. * Törédék gr. Széchenyi I. kiadatlan irataiból. Közrebocsátja Török János. 39.

195. * Gr. Széchenyi István levelei I. 163.

196. * Gr. Széchenyi István naplói. 210.

197. * Gr. Széchenyi István levelei. I. 164.

198. * Toldalék-észrevételek gr. Széchenyi I. „Hitel” című munkájához. Egy hazafitúl. Pest, 1830.
2-ik kiadása 1831-ben. Először németül jelent meg, mint a Vojdissek József által fődített „Hitel” függeléke.
199. * Gr. Dessewffy József, A „Hitel” című munka taglalatja. Kassa, 1831.
200. * A „Hitel” német fordításban is megjelent az eredetivel csaknem egyidejűleg, és pedig előbb Vojdissek József, majd Paziázi Mihály tollából.
201. * Gr. Széchenyi István, Világ, vagyis felvilágosító töredékek némi hiba s előítélet eligazítására. pest, 1831.
202. * Gr. Dessewffy Aurél, Marczel és Emil, Néhány szó a közönséghez a „Hitel”, „Taglalat” és a „Világ” ügyében. Kassa, 1832.
203. * Gr. Széchenyi István mint író. Kiadta Balásfálvai Orosz József. Pozsony, 1832.

II. FEJEZET.

Az 1830-iki országgyűlés.

A júliusi forradalom. Metternich védekezése a veszély ellen. A rendszeres munkálatok sürgetése. Az országgyűlés feladata. Nagy Pál, Ragályi Tamás, Bartal György s az ellenzék régi tagjai, Bezerédj István, Beöthy Ödön, Bärö Wesselényi Miklós. A főrendi ellenzék. A kormánypárt. A koronázási hitlevél s V. Ferdinánd megkoronáztatása. A hadüzenési felségjog s az ujonczok megajánlása. Az ujonczállítás reformja. Az ujonczozás Erdélyben. A concertatio. Az adó megszavazása. A nádor jelentése a rendszeres munkálatokról. Vallásügyi sérelmek. Elhatározzák, hogy a jövő országgyűlést Pesten tartják meg. Magyar nyelvű jegyzőkönyv; diaetai ujság; magyar izenetek. A magyar nyelvre vonatkozó törvény. Az Akadémia megalakulása. Az országgyűlés eredménye

Midőn a király szeptember 8-ikára ismét összehívja a rendeket, kissé megkésve bár, az előbbi országgyűlésnek tett ígéretét váltja be. De ha ígérete nem kötelezné is, a külpolitikai események kényszeritenék országgyűlés tartására.

A második párisi béke és a júliusi forradalom közti időszakot Európa országai közt az egyetlen Anglia használja föl korszerű reformok keresztülvitelére. A többi monarchicus országokban a hatalom minden gondja a legitimitas elvének megóvásában s ama forradalmi szellem legyőzésében összpontosul, mely alatt a legitimisták nem az államrend erőszakos megzavarását, hanem a népsouverainitas érvényesülését értették. Az uralkodói viszonyoknak olyatén felforgatása, hogy a felsőbbség és a törvény elvileg és állandóan az emberek alatt és nem felettük áll, a népakarat diadalra jutásával a hagyományos társadalmi rend fölbontása, – ez Stahl szerint a forradalom, melylyel a törvényes hatalom évtizedek óta hadi lábba áll.

A legitimitas elvén 1830-ban a júliusi forradalom üti az első rést, midőn a francia nemzet X. Károlyt, illetőleg a dynastia idősebb ágát elűzvé a trónról, Lajos Fülöp orleansi herceget ülteti abba, és pedig nem azért, mert ő a Bourbonok legközelebbi vérrokona, hanem mert neki úgy tetszik, mert polgár- király kell neki. Ez a tény forduló pontot képez Európa történetében. A politikai tényezők szerepet cserélnek s a legitim királyság, mely addig támadott, most egyszerre védelmi állásba helyezkedik.

Ausztria szintén kénytelen a védelem eszközeiről gondoskodni, hogy Olaszországot megfékezhesse s hogy a lengyel forradalom a galicziai határon át ne törjön.

A mint Metternich hírét veszi a párisi zavaroknak, Königswartot nyomban elhagyja s Bécsbe siet a császárhoz; Kolowratot pedig fölkéri, hogy szintén jöjjön a székvárosba, mert a politikai láthatáron oly sötét fellegek tornyosulnak, hogy a vihar bekövetkeztével mindenkinek ott kell lennie a maga helyén. Az események nem lepik meg s tisztán látja azoknak következményeit. Olaszországtól különösen fél, hogy nem fog ellentállni a forradalom kísértésének. A fenyegető veszély mikénti elhárítására, esetleg megelőzésére nézve, még mielőtt a franciaországi dolgokról részletesen informálva lenne s mielőtt a császárral beszélne, ez utóbbival írásban közli véleményét s egyszeri levélváltás után teljes egyetértés jön köztük létre, miután eltalálja felséges urának gondolatát. A hatalmak, különösen a régi négyes szövetség összhangzó és erélyes föllépésében keresik mind a ketten a nyugalom helyreállításának legfőbb biztosítékát. S a kancellár már Königswarttól Bécsbe utaztában Karlsbadban találkozáván gróf Nesselrode orosz alkancellárral, ez Oroszország részéről nemcsak hogy helyesli a hatalmak egyöntetű föllépését, de nyomban meg is állapodnak a követendő alapelvben. Metternich egy papiroskára jegyzi föl megállapodásuk eredményét, mely szerint nem avatkoznak Franciaország belső perpatvarába, de viszont nem tűrik, hogy a francia kormány támadást intézzon Európának akár anyagi érdekei, akár belső békéje ellen.¹

Ez a „chiffon de Carlsbad” – a mint a diplomatia később elnevezte a Metternich által kiállított iratkát² – szabja meg a hatalmak politikájának irányát Franciaországgal szemben.

A francziák példája azonban ragadós. Belgium az orániai házat detronizálja s még szerencsének kell tartaniok a legitimistáknak, hogy legalább a monarchiai elvvel nem szakít; Lengyelország szintén forradalomban tör ki s megmozdulnak Modena és Parma is.

Metternich mindezt előre látja. Több mint két évvel a júliusi forradalom előtt figyelmezteti a francia kormányt, hogy habozásával, erélytelenségével és tapintatlanságával az oppositót mind inkább és inkább fölbátorítja, s mivel figyelmeztetése nem használ, készen van rá, hogy X. Károly nem kerüli el sorsát, s hogy az ő bukásával a reactio alatt egész Európában meg fog rendülni a föld.

Oly tisztán áll előtte a jövő képe, hogy a júliusi forradalom még ki sem tört s ő már is megteszi a praeventiv védelmi intézkedéseket annak következményei ellen.

Július 28-ikán üzik el Franciaország trónjáról a Bourbonokat s a magyar országgyűlést már két héttel előbb vagyis július 15-ikén összehívják, hogy az esetleges zavarok leküzdése végett szükséges fegyveres erőt a kormány törvényes úton megszerezhesse, sőt az országgyűlés határnapját már az év elején kitűzik s éppen ezért 1830 január 6-ikán utasítja a felség a nádort, hogy az országbiróval és personalissal egyetértőleg kövessen el mindent, hogy a rendszeres munkálatok elkészítésével s egyéb teendőkkal megbízott országos deputatiók szeptember 8-ikára, a mikorra t. i. az országgyűlés össze fog hivatni, munkájukat fejezzék be.³

Úgyde a nádor ezt a kívánságot nem tartja teljesíthetőnek. Május végénél előbb a munkálatok revisio alá nem bocsáthatók, ez pedig – bármennyire igyekszik is az országbiró és a személynök elnöklete alatt működő szűkebb bizottság – legalább két hónapot vesz igénybe; azután következik a végleges szövegezés a plenumban s a munkálatok leiratása. Ennélfogva a nádor azt ajánlja, hogy vagy október közepére vagy november elejére hívják össze az országgyűlést. Ha a felség mégis ragaszkodnék a szeptemberi terminushoz: az említett munka-programm annál kevésbé vihető keresztül, mert a főispánoknak megyéjükben kell tartózkodniok, hogy a követválasztó és utasításkészítő gyűléseket vezessék s az országos bizottság többi tagjainak is haza kell menniök, hogy saját, a kormány részéről is kívánatos megválasztatásuk érdekében actiót fejthessenek ki.

Az operatumok sikeres előkészítése szempontjából a nádor – ellentétben az államértekezlet többségével – a munkálatok előzetes kinyomatására nagy súlyt fektet, mert így rögtön tárgyalás alá vehetők, különben pedig várni kell velük addig, míg a követek azokra vonatkozólag utasításait megkapják; másrésről a mint 1805-, 1807-, 1811- és 1825-ben a főispánokkal előzetesen közölték az országgyűlés tárgyait, hogy tekintélyükkel és befolyásukkal azokra nézve ő felsége intentioinak megfelelő utasításokat eszközöljenek ki: a nádor ugyanezt kéri a felségtől ezúttal is, a maga részéről első tárgyalás jelölve ki az úrbéri munkálatokat, másodszor a juridicumot, amatt azért, mert az előző országgyűlés is első helyre tette, ezt pedig azért, mert az igazságszolgáltatás igényel legtöbb javítást s ez: ügyre nézve nagyobb differentiák nem igen merülhetnek föl a korona és a rendek közt.⁴

Abban a kormány minden tagja egyetért a nádorral, hogy az államkormányának ha valamikor, úgy most föltétlenül szüksége van a rendek jóakarására, a mit semmivel sem biztosíthat annyira magának, mint ha a nemzet régi óhajlásának megfelelőleg a rendszeres munkálatokat végre-valahára szőnyegre hozza. Úgyde mivel a nádor szerint a munkálatok november előtt nem végezhetők be, az országgyűlést pedig halogatni nem lehet: abban állapodnak meg, hogy az eredeti terminus mellett maradva, a munkálatok tárgyalását halasztják a legközelebbi országgyűlésre, úgy azonban, hogy ennek terminusát már a mostani királyi meghívóban jelezni fogják.

Az országgyűlést nemcsak a hadsereg kiegészítése végett kell mielőbb összehívni, hanem mivel Metternich a rendekkel egy fontos diplomai szerepet is el akar játszani.

Abban a korban, midőn a monarchikai elvvel a forradalom szembeszállt, a Habsburg-dynastiának kézzelfogható bizonyítékot kellett szereznie arra nézve, hogy a forradalom

szelleme az ő hű magyarjainak loyaltásán nem győzedelmeskedett, annyival is inkább, mert ezzel igazolhatta egyszermind legfrappansabbul Európa előtt annak az úgynevezett Metternich-féle rendszernek erejét és politikai értékét, melynek nemcsak megteremtésében, de általánosításában is Ausztriának főrésze volt. Ebből a célból határozzák el Bécsben, hogy Ferdinánd trónörököszt az országgyűlés közreműködésével megkoronázzák.

A királyi meghívó a korona tulajdonképeni intentióit nem fejezi ki.

A trónörökös megkoronáztatását úgy tünteti fel, mintha az kizárólag a nemzetre lenne előnyös, pedig a dynastiának sokkal inkább érdekében áll az, mint a nemzetnek; a katonaság kiegészítéséről hasonlóképen, mint a nemzeti dicsőség követelményéről beszél, holott a törvényes hatalmat és a kiváltságokat egyaránt fenyegető forradalom teszi azt szükségessé. Úgyde éppen az érdekek közösségénél fogva az országgyűlés és a korona könnyen megértik egymást, még ha nem őszinték is egymással szemben. A júliusi forradalom egyik vezére, Thiers, proclamatiójában világosan kijelentette, hogy a respublica iszonyatos diversióknak tenné ki a francziákat, összeveszítné őket egész Európával, elégedjenek tehát meg azzal, hogy a szabadságszerető orleansi herceget ültetik a reactionárius X. Károly helyébe. E szerint a forradalom magát a monarchikus elvet nem támadta ugyan meg, de Franciaország példájától annál inkább féltetniök kellett Európa fejedelmeinek a legitimitas elvét, a hűbéri társadalomnak pedig kiváltságait.

A magyar országgyűlés, mely az ősi alkotmányt az imént azért sánczolta körül, mert a kormány ostromolta, most a kormányval együtt vonul vissza a sánczok mögé, hogy a democraticus eszmék behatolását meggátolja.

Azok, kik az előbbi országgyűlésen a legtüzesebben opponáltak, most szeliden viselik magukat s ha egyik-másik kérdésben sarkukra állnak is; lehetőleg tartózkodnak olyan jelenetek előidézésétől, melyek a békés hangulatot megzavarhatnák.

Még az ellenzék vezére, Nagy Pál is kibékül a kormányval s teljes bizodalommal fordul felé, sőt midőn az újonczajánlásról van szó, lelkes szavakban ajánlja egykori hűveinek, hogy hagyjanak fel ők is az oppositíóval, melyet szükségtelennek tart azért, mert „a kormány most a törvényes úton halad és a legutolsó országgyűlés óta szigorúan ragaszkodik a törvényekhez”, károsnak meg azért, mert „ama polgári formákat, melyek századok óta a közboldogság alapjai, a vélemények özöne elmosni készül, most kell tehát ezen izolált országnak mindennemű erejét kifejtenie, hogy nemzeti létét, ősi alkotmányát a különböző elemek közt fenntarthassa”.

Ez a nyilatkozat a politikai közvéleményt a mily hiven kifejezi, épp oly frappansul bizonyítja egyszermind annak gyökeres átalakulását. Következetlenséggel akár Nagy Pál, akár maga az ellenzék mégsem vádolható a miatt, mert magatartását a kormányval szemben megváltoztatja. Politikájának lényege marad a régi, csak hogy a mint 1825-ben a „közboldogság alapját képező intézmények” fenntartása végett harczra kél a kormányval, most ugyanebből a célból egy időre fegyverszünetre lép vele. A rövidlátók, kik a külső jelenségek okait figyelmen kívül szokták hagyni, egykori dicsőített vezérüket most gyanúba veszik, hogy árúba bocsátotta meggyőződését, pedig éppen elvei integritásának megóvása végett teszi meg azt a lépést, mely ennek a gyanúnak alapját képezi.

Nagy Pál elveszítvén egykori híveinek bizalmát, szerepét az alsó táblán Ragályi Tamás veszi át; de az ő tüze is sokat veszített erejéből. Opponál, mert egyrésztől vérében van az ellenzékiesség s mert másrésztől a még mindig orvosolatlan tömérdek sérelemre való tekintettel alkotmányjogi szempontból szükségesnek tartja a kormány hatályos ellenőrzését; de neki sincs szándékában akadályokat gördíteni a kormány ama törekvései elé, melyek az ő intentióinak is megfelelnek.

Ha Ragályi, ki nem csinál titkot ama meggyőződéséből, hogy a menyinyiben a democratia a korszellem követelménye, Magyarország is előbb-utóbb kénytelen lesz annak deferálni, egész odaadással részt vesz a democratia elleni védelmi harczban: hogye

csatlakoznának hozzá azok, kik az ezredéves alkotmányt olyannak tartják, mely még a korszellemmel is daczolhat. De az ellenzék régi kipróbált erői, épp úgy mint új tagjai, szintén mérséklék hevőket, hogy a defensiva sikere meg ne hiusíttassék.

A régiek közül, kik az 1825-iki országgyűlésen kiválóbb szerepet játszottak, ott vannak Balogh János Barsból, Deák Antal Zalából, Pázmándy Dénes Komáromból, Gyurcsányi Gábor Nógrádból, Komáromy István Abaújból, gróf Andrássy György Tornából, Almássy Lajos Szepesből. Hiányzik ellenben az öreg Máriássy, valamint gróf Dessewffy József, ki birtokainak rendezése miatt ebben az időben a közügyekkel nem foglalkozhatik oly mértékben, mint szeretné. Az ellenzéki híres triumvirátus harmadik tagja, gróf Vay Ábrahám, most a főrendi táblán foglal helyet, ennél fogva közvetlen befolyást az alsó táblai tanácskozások menetére nem gyakorol.

Az oppositót, néhány kitűnő régi tagjának elmaradásán kívül, különösen érzékeny veszteség éri az által, hogy többen kormányhivatalt vállalnak közülök. Így nevezetesen Somssich Pongráczot alnádorrá, Szerencsy Istvánt a királyi tábla tagjává, Plathy Mihályt nádori ítélőmesterré, Bartal Györgyöt mindjárt az 1825-iki országgyűlés befejeztével Majláth György mellé személynöki ítélőmesterré, majd 1830-ban az országgyűlés megnyitása előtt udvari kancelláriai előadóvá nevezik ki. A két utóbbi nemcsak ékesszólásával, de tollával is nagy szolgálatokat tett pártjának. A kormánynak anynyival inkább érdekében állt megnyerni őket a maga számára. Bartalnak már ezen az országgyűlésen is sok hasznát vette, a mennyiben a királyi propositiókat és a királyi válaszokat ő vele fogalmaztatta.

Hogy a nádor s általában a kormány mily nagyra becsülte Bartal tehetségeit, mutatja az, hogy mikor áthelyezték a kancelláriához s e miatt a rendszeres munkálatok előkészítésében többé nem vehetett részt, a nádor egyenesen bevallja, hogy ez a körülmény is egyik legfőbb akadálya annak, hogy a rendszeres munkálatok nem készülhetnek el idejében, miután – írja egyik fölterjesztésében – „az ő ismereteit, szorgalmát, de legfőképen tollát pótolni nem lehet”.⁵

Az ellenzék veszteségeit annyira-amennyire ellensúlyozza egy-két új acquisitio. A trencsényi Borsiczky követő társa most Majthényi Antal táblabíró, ki Nemákot nemcsak hogy pótolja, hanem tehetségénél és buzgalmánál fogva, melylyel a tanácskozásokban részt vesz, el is feledteti. De különösen nagy nyereség az ellenzékre nézve Bezerédj István tolnamegyei és Beöthy Ödön biharmegyei követ. Az új államalapítás munkájában mind a ketten előkelő szerepet játszanak s midőn a munka eredményét betetőzik, önérzettel tekinthetnek arra a hatalmas új alkotmányra, melyhez ők is szorgalmasan hordták a köveket.

Bezerédj a cselekvés embere; a pusztá negatio tettrevágyó lelkét nem elégíti ki. De határtalan emberszeretete és optimismusa oly magasra csigázzák vágyait, hogy mindig többre törekszik, mint a mennyit a tényleges viszonyok közt elérhet. Optimismusánál fogva a rosszat, a bajt, az akadályokat nem látja meg; a jót, a hasznost ellenben jelentőségén fölül méltatja: Kossuth azt mondta egyszer róla, hogy ha jégeső veri el zöldelő vetéseit, még ezt is jóra magyarázza, úgy okoskodván, hogy a jégeső a földet electricitással tölti meg, a minél termékenyítőbb trágya nincs a világon. Emberszeretete pedig lelkesedéssel tölti el minden reform iránt, mely a közboldogság előmozdítására szolgál. A jobbágyság felszabadítása, a közteher-viselés elvének életbe léptetése, a halálbüntetés eltörlése képezik legfőbb eszményképeit s midőn tapasztalni kénytelen, hogy ezeknek megvalósítása egyelőre legyőzhetetlen akadályokba ütközik, azzal nyugtatja meg magát, hogy megköti az első örökváltási szerződést jobbágyaival s lemond adó- kiváltságáról. A későbbi országgyűléseken ékesszólásának erejével, társadalmi téren példaadásával igyekszik terjesztetni eszméit, s habár mint országgyűlési és megyei szónok a „magyar Demosthenes” címét érdemli ki, mint reformert pedig előbb Széchenyi, majd Kossuth, leghivebb munkatársuknak ismerik el: szónoki tehetségével és reformátori buzgalomával nem állnak arányban tényleges sikerei. Igen, mert – mint benső barátja és biografusa, Bartal György írja –

a haladási kérdések nagy részében messze túl száguldozott azon mértéken, hol a kivihetőség tekintetéből saját pártja megállapodott, nem törődve azzal, ha követőkre nem talált, csak hogy az elvnek híve maradjon.

A mily kevésbé tekinthető pártembernek Bezerédj, épp oly hű képviselője az ellenzék álláspontjának, világnézetének Beöthy Ödön. A haladás követelményei előtt ő sem zárkózik el; abban szintén hasonlít Bezerédjhez, hogy telve van emberszeretettel, a mit mutat az is; hogy katolikus létére nálánál buzgóbb pártfogójuk a papság részéről zaklatott protestánsoknak nincsen; de haladási vágyának korlátokat szab a régi keretekhez való conservatív ragaszkodása. A sérelmek orvoslásának sürgetésében épp oly kitartó, mint a mily éber a fölmerült kérdések alkotmányjogi oldalának vizsgálatában. S mert az oppositíóval, ennek irányával teljesen azonosítja magát, pártja sokkal több hasznát veszi neki, mint Bezerédjnek, ki túlzásaival nem egyszer zavarba hozza elvtársait. A szószéken aratott fényes diadalai, mindmegannyi győzelme annak a pártnak, melyhez tartozik, miután soha nem hirdet olyan elveket, melyeket pártja el nem ismerhetne a magáéinak. Kortársai közül még azok is elismerik pártjának tett kiváló szolgálatait, a kik különben nem rokonszenveznek vele s a kik elfogultságukban igazságtalan kritikusai.” A kis káplárt, a jérichói trombitást – olvassuk egy egykorú pamfletben – benne kiki első látásra megismerheti. Nagy nyereség sorainkban, nem ugyan észre, mert az kevés van neki, hanem gúnyja által, mely nála gazdagabb érben csörgedez, mint Arethusa forrása.”⁶

Ha az ellenzék Bezerédjt és Beöthyt nem tartaná is nagy nyereségnek magára nézve: a soraiban támadt hézagokat báró Wesselényi Miklós egymaga is betöltené.

A fiatal erdélyi mágnás már az 1825-iki országgyűlésen is részt vesz s mint egy fényes név örököse, mint Széchenyi benső barátja s mint az igazi gavallér mintaképe közkedveltségnek örvend; de hivatást nem érez még magában arra, hogy a hatalmas tőkét, melyet életviszonyaiban és sokoldalú tehetségében a sors rendelkezésére bocsátott, a fórumon hazája javára értékesítse. Tapasztalatokat akar gyűjteni, mielőtt hozzá fogna nemzetével szemben kötelességei lerovásához. Széchenyivel kölcsönösen fölbresztik egymásban a kötelességérzetet; de barátjától, ki életkoránál fogva is több tapasztalattal bír nálánál, méltán megvárhatja, hogy jó példával menjen elő.

A Széchenyi első tettében nyilvánuló fajszeretet példája fölemelő hatással van rá s még inkább megérleli benne az elhatározást, hogy ez lesz az ő nyilvános életének előreláthatólag tekervényes utain is az iránytű, melyet hiven követni fog. Attól a perctől kezdve azonban, a mint az 1830-iki országgyűlés főrendi tábláján mint törvényhozó actióba lép, áthidalhatatlan ellentét mutatkozik közte és barátja közt a fajszeretet sugallta politika eszközeinek megválasztásában.

Széchenyinek sem ideje, sem kedve nincs az országgyűlésen nagyobb szerepet játszani. A mellett, hogy vállalatai elvonják őt a zöld asztaltól, hajlandóságot sem érez magában oda gyakrabban ellátogatni, a hol jóformán senki sem érti meg, még saját pártja sem s a hol ennél fogva a siker vajmi csekély kilátásával rábeszéléssel kellene töltenie idejét. A kapacitálás szempontjából sokkal hálásabbnak tartja tényekkel állni elő s mert meg van arról győződve, hogy vállalatainak fölvirágoztatása biztosítja elveinek diadalát, ez és nem a sérelmi politika cultusa viszi előbbre a haladás ügyét minden idejét ebben összpontosítja.

Annál nagyobb buzgalommal elegyedik bele Wesselényi az országgyűlési harczokba. A viszonyok nem kedveznek ugyan a hevesebb oppositiónak; de ő azért talál magának elég alkalmat, hogy megmutassa, mennyire ragaszkodik az ellenzék régi hagyományaihoz. Sem heves vérén nem képes uralkodni, sem ama reminiscenciák alól nem képes magát emancipálni, melyek atyja oldala mellett, a megyei légkörben eltöltött kora ifjúságához fűződnek: ennél fogva midőn az ellenzék hagyományait kultiválja, mindenre inkább van gondja, semhogy a politikai eszélyesség által megszabott korlátokat át ne lépje. E miatt a nádorral is meggyűlik a baja s különösen az ujonczozás kérdésében tartott beszéde miatt az

elnöki székéből sértő módon utasítják rendre, szemére hányván, hogy mint erdélyi mágnásnak, helye sincs a magyar országgyűlésen. Összeütközése a hatalom képviselőjével csak fokozza népszerűségét, melyet a sérelmi politika ékesszóló tolmácsolásával már előbb, megszerzett magának. De a mint ily módon csakhamar vezérévé válik az alsótáblai ellenzéknek: barátjával – a nélkül, hogy egymás iránt érzett őszinte vonzalmuk még ekkor veszítene melegségéből – politikai téren nem haladhat többé egy úton.

Az ellenzéki főrendek, így nevezetesen gróf Illéshazy István, báró Mednyánszky Alajos, gróf Károlyi Lajos, gróf Batthyány Fülöp vasmegyei örökös főispán stb., Széchenyivel tartanak s oppositójuk főképen abban nyilvánul, hogy nem szavaznak mindenben a kormány szája ize szerint. Egy kérdésben mégis teljesen egyetértenek Wesselényivel is. A nemzeti nyelv jogainak visszaszerzése ő nekik szintén legfőbb törekvésüket képezi s e célból legtöbben és legtöbbször magyarul beszélnek. Az ő buzgalmuknak köszönhető, hogy mikor a concertatióra kerül a sor, vagyis az országgyűlés végén, a főrendek közül már tizenöten használják a tanácskozás folyamán a nemzeti nyelvet.

Az említettek közül gróf Károlyi Lajost, dacára annak, hogy határozott rokonszenvet árul el az ellenzéki politika iránt, a nádor különösen kedveli. Midőn az év elején az ungi főispáni és a csongrádi adminisztratori állások betöltéséről van szó s e tekintetben a nádort véleményadásra szólítják föl, ez Ungba Lányi Imrét ajánlja, miután az említett megye, határszéli fekvése, lakosságának különféle vallása, a vallásfelekezetek közti feszültség; a nagyszámú nemesség alacsony műveltsége s a megyei hivatalokra alkalmas egyének csekély száma miatt azok közé a megyék közé tartozik, melyeknek tevékeny s az adminisztrációban jártas főispánra van szükségük; de ugyanekkor Lányi mellett kiemeli gróf Károlyi Lajost, ki gondolkodás módjánál és képességénél fogva Csongrád, sőt még egy más megye adtrimistrációjával is teljes nyugodtsággal megbízható lenne. Habár a köztanácskozásokban – írja a nádor – nincs még kellő jártassága s gyakorlatilag a megyei közigazgatást sem ismeri még eléggé: mindamellett bizton várható, hogy mindezt csakhamar megszerzi magának s jó modorával olyan munkatársakra tesz szert, kik őt támogatni fogják.⁷

Az ellentétek a kormánypárt és az ellenzék közt úgy a főrendi, mint az alsó táblán, mint említők, a viszonyok következtében annyira elsimulnak; hogy hevesebben egyszer sem mérik össze fegyvereiket, s ennél fogva a kormánypárt különösebb szolgálatokat, még ha akarna, sem tehetne az udvarnak.

A főrendi táblán a gróf Brunswick halála után országbiróvá előléptetett gróf Cziráky Antal nemcsak hivatalánál, de politikai multjánál s tudományánál fogva is nagy tekintélynek örvend a kormány hiveinek táborában s tekintélye annál inkább növekszik, minél inkább elhalmozza őt az udvar kegyével. Az országgyűlés kezdetén, a trónörökös megkoronáztatása alkalmával ő részesül elvtársai közt a legnagyobb kitüntetésben, a mennyiben a Szent-István-rend nagy keresztjével disztik föl. Különösen nagy hasznát veszi a kormány rendkívül gazdag és alapos közjogi ismereteinek. Abban a korban, midőn mindent közjogi szempontból ítélnék meg az emberek s midőn nap-nap mellett újabb és újabb közjogi controversiák merülnek föl: megbecsülhetetlen egy olyan tudós férfiú, ki szaktanulmányai alapján még a legnehezebb problémára nézve is útba tudja a kormányt igazítani s ezzel fegyvert ad a kezébe, melylyel ellenfeleit legyőzheti.

Az alsó táblán a kormány nélkülözni kénytelen az előző országgyűlés tagjai közül Jordánszky kanonokot és Péchy Imre pestmegyei követet. Az utóbbit Szentkirályi László septemvir váltja föl. Új és pedig kiváló erőt nyer ellenben Lonovics Józsefben, az egri főkáptalan egyik követében és báró Vay Miklósban.

Amaz első sorban a clerus, illetőleg a római katolikus egyház érdekeit képviseli ugyan, de támogatására számíthat a kormány is, annyival inkább, mert a kormánytól nem kell féltetnie a clerus érdekeit. Már ezen az országgyűlésen alkalma nyílik rá, hogy fényes elmebeli

és szónoki tehetségét bemutassa, habár első nyilvános föllépése nem szerencsés, sok ellenséget csinál magának vele.

Báró Vay Miklós, – kit mint első alispánt gróf Schmidegg Ferencz helyett küld föl az országgyűlésre Zemplénmegye, – Cziráky Antallal azt az elvet vallja, hogy a király leirataiból mindig ki kell szemelni azt, a mit abban jónak tartunk, rosszat pedig ne fogjunk rá soha. Ezt azonban nem szolgálalkúsége sugallja neki, hanem az a meggyőződése, melyhez hosszú életpályáján mindig következetes marad, hogy a király és a nemzet közti egyetértés a nyugodt és biztos államfejlődés alapföltétele, ennél fogva az alkotmány két tényezője közt nem az ellentéteket, hanem az érintkezési pontokat kell keresnie minden jó hazafinak. Az igaz, hogy politikai maximájának érvényesítésében mindjárt az első alkalommal sem tud teljesen tárgyilagos lenni s midőn az ujonczajánlás kérdésében követtársával, Szirmay Antallal szemben a kormány álláspontjára helyezkedik, küldői nem neki, hanem Szirmaynak adnak igazat; de elfogultságát és egyoldalúságát, melyet a politikában nem egyszer tanusít, ellensúlyozza őszintesége, melylyel életének későbbi szakában, valahányszor kenyértörésre kerül a sor, a nemzet jogai mellett az udvarral szemben síkra száll.

A kormány politikájának legilletékesebb képviselője azonban az alsó táblán Majláth Antal, személynök, ki iránt a felség épp az országgyűlés megnyitása előtt fejezte ki ismét bizalmát azzal, hogy belső titkos tanácsossá nevezte ki. A bizalmat méltán megérdemelte a korona részéről, miután az előző országgyűlésen a legkényesebb viszonyok közt számos tanújelét adta tapintatának és a tanácskozások vezetésében kiváló ügyességének.

Ezúttal könnyebb szerep várákozott rá, miután az ellenzéknek, mint említők, elhatározott szándéka volt lehetőleg kerülni az összeütközést a kormányval.

A békülékeny hangulatot sem a királyi meghívóval tartalmukra nézve jórészen megegyező királyi propositiók, sem a felségnek a szeptember 14-iki ülésen a királyi propositiók átadásakor tartott beszéde nem zavarják meg, sőt ez utóbbinak egy pontja közlekedést idéz elő, a melyben t. i, a felség ígéretet tesz a rendeknek, hogy „a megkoronázandó trónörökös a nemzet szabadságának és ősi alkotmányának hű őre és védelmezője leend.”

A kormány inteniójának megfelelőleg a rendek mindenekelőtt a trónörökös megkoronáztatására vonatkozó első ponttal végeznek, hogy a koronázás mielőbb megtörténhessék.

Közjogi actusról lévén szó, természetesen vita nélkül nem intézhető az el. A kormánynak az alkotmánynyal szemben tanusított magatartása, az alkotmányon ejtett s részben még mindig orvosolatlan sérelmek, a közjogi kérdések iránt rendkívül fogékonytá, egyszersmind óvatossá teszik a rendeket s óvatosságukban nem egyszer mesterségesen idéznek elő controversiákat még akkor is, a mikor távol áll tőlök a szándék a harmóniát megzavarni.

Most is aggályok merülnek fel köztük a tekintetben, hogy a királyi előadások egy kifejezését úgy lehet érteni, mintha a hitlevélnek a körülmények szerint való megváltoztatása nem állna a nemzet jogában.

Midőn az állam-értekezlet megállapítja a királyi meghívó és a propositiók szövegét: a kisebbség, élén a nádorral, azoknak több pontja ellen kifogást tesz s hogy a felelősséget elhárítsa magától, különvéleményét egy memorandumban közli egyszersmind a felséggel. Így nevezetesen nem helyesli a nádor, hogy a felség az operatumok kinyomatásáról már a királyi meghívóban említést tesz, mert a meghívó a megyékhez küldetik, a kinyomatás iránti intézkedés pedig az országgyűlés és nem a megyék hatáskörébe tartozik; továbbá, hogy a sérelmekre nézve resolutio kiadását ígér, mert ha, a mint előre látható, ígéretét nem váltja be, ez a kedélyekre nyomasztólag fog hatni; azután, hogy a propositiók közé fölveszi az adó ügyét is, mert ez eddig csak akkor történt, ha az adót emelni akarták s így előreláthatólag ebből heves viták fognak kifejlődni.

Különösen nyugtalankodik azonban a nádor a miatt, hogy az alkotmányos gyakorlat ellenére a koronázási diploma és esküforma a királyi proposíciókban terjesztetik a rendek elé.⁸

Reviczky kancellár, hogy eloszlassa a nádor aggodalmait, sajátkezűleg irt levelében, egy csomó praecedensre hivatkozva, azt igyekszik bebizonyítani, hogy az előre elkészített diplomát a rendek vita tárgyává nem szokták tenni s hogy a Ferencz koronázási diplomáját minden akadékoskodás nélkül el fogják fogadni; leveléhez a koronázásra vonatkozó instructiókról egy kimutatást mellékel egyszersmind, melyből kitűnik, hogy a megyék többsége az 1792-iki koronázási diploma ellen nem tesz kifogást.⁹

Úgyde éppen ez a kimutatás. – melyre különben a nádornak nem nagy szüksége van, miután, mint mindig, most is elkészítetteti a maga számára az összes instructiók kivonatait,¹⁰ – valamint a csakhamar bekövetkező események igazolják a nádor fölfogását. A követek közül számosan, instructióikhoz tartva magukat, concret indítványt tesznek a hitlevél megváltoztatására, illetőleg bővítésére, hogy ily módon bebizonyítsák, hogy a nemzetnek ehhez joga van, melyet esetről esetre gyakorolnia is szükséges. Szóba hozzák nevezetesen az előző országgyűlés által fölterjesztett sérelmek közül csaknem mindegyiket. A főrendek azonban, de különösen gróf Cziráky Antal, kinek tekintélyét közjogi kérdésekben még ellenfelei is készséggel elismerik, fölvilágosítván az alsó tábla ellenzékét, hogy a sérelmek és alkotmány-biztosítékok részletezése a hitlevélben a mily szokatlan; épp oly fölösleges, néhány üzenetváltás után a királyi proposíciók első pontjára a válasz elkészül.

Feliratukban reményüket fejezik ki a rendek az iránt, hogy a trónörökös az ősi alkotmány hű őre és védelmezője leend, kinyilatkoztatják egyszersmind, hogy az 1792-diki hitlevélben „ezúttal” (*hac vice*) megnyugosznak ugyan, de a királyi proposíciók „megállapított” kifejezését oly értelemben, mintha a koronázási hitlevél az országgyűlés által megváltoztatható és bővíthető ne lenne, nem fogadhatják el.

Hogy a hitlevélnek és a koronázási eskünek elég tétessék, kívánják, hogy az országtól elszakított, de már visszafoglalt részek még a koronázás előtt kapcsoltsassanak vissza.

A mit itt a kerületi ülések az esküre nézve ki akarnak emelni, hogy t. i. ha valamikor, most különösen szükséges, hogy a nép a koronázási esküt sértetlennek lássa, a personalis kívánságára az országos ülés kihagyja, elismervén, hogy ildomtalanság lenne az eskü szentségére figyelmeztetni a felséget; valamint kihagyja azt is, a minek kivihetetlenségét a főrendek hangsúlyozzák, hogy t. i. az elszakított részek még a koronázás előtt visszszakapcsoltsassanak, megelégedvén azzal, hogy e tekintetben a koronázás előtt csak ígéretet tegyen a felség.

Azt azonban egyértelműleg kéri a rendek a felségtől, a mit egyik-másik követ a hitlevélbe akart iktatni, hogy t. i. a megkoronázandó király, a mint az ország kormányzását átveszi, hat hónap alatt hívja össze az országgyűlést, ha pedig a kormányzat valamely ágát még a király életében átvenné, ez a rendek hozzájárulásával történjék; továbbá, hogy a felség az ország régi óhajtságának engedve, legalább egyrészét az esztendőnek hű magyarjai közt töltsé, a megkoronázandó király pedig a törvény értelmében állandóan itt lakjék.

A szeptember 24-ikén fölterjesztett felíratra a királyi válasz még ugyanaz nap leérkezik.

E szerint a koronázandó király, megkoronáztatása előtt, a hitlevelet abban a formában, melyben az ország rendei maguk is megnyugosznak ki fogja adni, az esküt pedig abban a formában, melyben ő felsége tette le, teendi le ő is. A rendek többi kívánságát is teljesíteni fogja s még azt is megígéri, hogy fia minden alkalmat örömmel fog megragadni, hogy jövendőre, a mennyire lehet, gyakrabban s több ideig lehessen hűséges magyarjai közt.

A megnyugtató királyi válasz leérkezte után negyed napra már V. Ferdinándot megkoronázzák, s az új király legelső áldozatát a humanismus és a nemzetiség oltárán mutatja be, a mennyiben a neki adott koronázási ajándék egy részét az az évi szűk termés miatt a jövő

tavasza netalán inségre jutható adózó nép fölsegelésére, más részét pedig a magyar tudós társaság pénzalapja gyarapítására ajánja fel.

Az országgyűlés másik főtárgyára, az ujonczajánlásra nézve, mely a királyi propositiók harmadik pontját képezi, az alsó tábla tagjai három pártra oszlanak. Az egyik az ujonczajánlásba addig nem akar ereszkedni, míg a felségnek az 1826-iki előleges sérelmekre és kívánalmakra adandó kedvező válasza le nem érkezik. A másik – Nagy Pállal élén – az ujonczot föltétlenül hajlandó megajánlani, fölségesnek tartván a felség részéről amaz okok felderítését, melyek az ujonczajánlást szükségessé teszik. Mindezekkel szemben a többség azt kívánja, hogy a mennyiben a fegyverkezés okai tisztán nem láthatók: a korona az ujonczajánlásra vonatkozó propositióját kellőképen indokolja meg, annyival is inkább, mivel az, hogy az idegen országokban a nép zendülésben van, nem ok a fegyverkezésre, mert hiszen azoktól a népektől, melyek belső ügyeikkel vannak elfoglalva, Magyarországnak nincs mit tartania, a közvélemény elnyomására pedig csekély védelem a kötéllel fogott ujoncz, sőt ha a democratia ellen kell harcolni, akkor veszedelmes éppen a democraticus elemek kezébe fegyvert adni.

Azzal hogy az ujonczajánlást attól teszik függővé, hogy a kormány földeritse, mi czélból és mennyi ujonczra van szüksége, tulajdonképpen a hadüzenési felségjogot reclamálják az országgyűlés számára.

A modern alkotmányos államokban több példa van rá, hogy a kormány a parlament előleges hozzájárulása nélkül gyakorolja a hadüzenés felségjogát. A perzsa háborút 1857-ben az angol kormány nemcsak hogy megüzente, megkezdte, de be is fejezte a nélkül, hogy minderről értesítette volna a parlamentet; nagymérvű fegyverkezéseket hajtott végre a nélkül, hogy kikérte volna erre nézve a parlament beleegyezését. S a nép képviselői, – kiknek pedig jogukban állt volna az alkotmány szerint megkövetelni a kormánytól, hogy a már megindított háború költségeire s a Mutiny Act megújítására beleegyezésüket kérje ki, – a kormány kötelességmulasztását nem vették zokon, mert tudták és érezték, hogy az ország érdekei ama háború által nemcsak hogy veszélyeztetve nincsenek, de sőt előmozdítatnak.

Nálunk egyrésről a bizalmatlanság az uralkodó és nemzet közt, másrésről az alkotmánybiztosítékok tökéletlensége s a parlamentarizmus és a miniszteri felelősség hiánya, – szükségképen körültekintőbbé teszi a rendeket ama felségjoggal szemben, melylyel a hatalom részéről a legsúlyosabb, legkevésbé jóvátehető visszaélések követhetők el. Erkölcsi és positiv jogi garantiák hiányában nem merik ezúttal sem, amikor pedig a viszonyok elég világosan mutatják, hogy a fegyverkezést a korona és nemzet közös érdekei teszik szükségessé, a kormány rendelkezésére bocsátani a katonai erőt, mielőtt felvilágosítást nem nyernek arra nézve, miért kell esetleg véráldozatot hozniok. S engedékenységet, melyet a hitlevél kérdésében tanusítottak, a felség azzal viszonzza, hogy most meg ő teljesíti az országgyűlés, illetőleg – amennyiben a főrendek ebben a kérdésben is királyibbak magánál a királynál – az alsó tábla kívánságát.

Az október 23-iki elegyes ülésben a nádor azzal a kijelentéssel lepi meg a rendeket, hogy a felség az újonczállítás szükséges voltát gróf Gyulay Ignác horvát bán és a hadi főtanács elnöke útján egy e végre rendelendő országos küldöttség előtt kész fölfedezni. Mire a küldöttséget azonnal meg is alakítják. Tagjai közt ott van gróf Cziráky Antal országbíró is, egyike azoknak, kik még az imént a legridegebben visszautasították az alsó tábla ama postulatumát, melyet most a felség önszántából teljesíteni kész.

Midőn a felség Gyulayt kiküldi, nemcsak az általa teendő declaratio szövegét adja a kezébe, hanem ezenkívül egy október 22-ikén kelt sajátkezű iratában instructiókkal is ellátja. Arra az esetre ugyanis, ha a megállapított nyilatkozat után a rendek az ezredek létszámáról, teljes kiegészítéséről is felvilágosítást kérnének, utasítja Gyulayt, hogy előbb teljes nyomatékkal hangsúlyozza, hogy ilyen irányú felvilágosításra nincs semmi szükség, miután a felség ezúttal nem a hadsereg teljes kiegészítését kívánja, hanem csak hadi segélyért fordul a

nemzethez. De ha ezzel a küldöttséget nem lenne képes megnyugtatni: akkor a részletek mellőzésével közölje vele, hogy, mivel a magyar ezredek legénységének létszáma augusztus végén 49,523, az 1802: I. t.-cikkben megállapított 64,000 létszámból 14,477 hiányzik, s ez a szám a félrokkantakkal, továbbá azokkal, kik legközelebb már ilyenek lesznek s a kik elbocsátandók, megkétszereződik, úgy hogy a hadsereg béke-létszámának biztosítása végett, a melylyel azonban még a béke nem lesz fenntartható, 30,000 újoncz állítására haladéktalanul szükség van; ha pedig a legközelebbi országgyűlésig hadi lábra kellene állítani a csapatokat, az e célból jelenleg kért 20,000 ember nem is lesz elegendő.¹¹

A hadi főtanács elnöke megjelenvén a küldöttség előtt, nem szükséges részletes adatokkal igazolnia a közismeretű tény, hogy még a legszelidebb nép által lakott országokban is forrongás észlelhető. Midőn tehát ezt egyszerűen jelzi, nyomban megnyugtatja egyszersmind a küldöttséget, hogy ő felsége a kincstár érdekeinek szem előtt tartásával, csak a kikerülhetetlen szükség pótlásáról kíván gondoskodni s legfőbb törekvése a békét fenntartani, támadó háborúra pedig nem gondol. Éppen ezért gróf Gyulay a felség nevében nem kíván több újonczot, mint a mennyit 1796-ban önként ajánlottak meg az ország rendei vagyis 50,000-et, s ezt is oly módon, hogy az újonczok nagyobb része az ezredek létszámának szaporítása céljából multhatatlanul bevonúlna, a kisebb része ellenben csak akkor állíttatnék elő, ha a jövő országgyűlésig a nagyobb szükség úgy hozná magával.¹²

A hadi főtanács elnökének információja után a rendek, – hogy annál világosabban documentálják az országgyűlés korlátlan újonczmegszavazási jogát – 30,000 helyett csak 28,000 újonczot ajánlanak ugyan meg; de szükség esetére a kért 20,000 újonczot is rendelkezésére bocsátják a kormánynak.

Az érdekközösség szülte összhangot a korona és a nemzet közt Napoleon hadjárata óta nem fejezték ki egyszer sem olyan lelkesen az ország rendei, mint ez alkalommal. Áradozó szavakban fogadkoznak, hogy nem engedik magukat túlszárnyaltatni őseik által, kik Mária Terézia alatt a monarchiát mentették meg, kijelentik egyszersmind, hogy „legjobb királyukkal a szeretet és hűség által feloldhatatlanul egybeköttetvén, a nyolcz század óta boldogító alkotmány oltalma alatt, félelem nélkül, nyugodtan tekintik *a fegyverekben és a véleményekben rejlő veszélyeket*.

Az újonczajánlás föltételeinek megállapításában mindenekfelett irányadó a rendekre nézve a magyar katonaság nemzeti jellegének helyreállítása, s a mi ebből természetzerűleg következik, harczképességének. Törvényjavaslatukban tehát kikötik, hogy a magyar seregben a fő- és altisztek magyarok legyenek; hogy a magyar ezredekbe csak magyar ezredekbe vétessenek fel tisztek; hogy a hadi érdemek nemeslevelekkel és jószágok adományozásával jutalmaztassanak.

Ragályi, de különösen Takáts Gáspár, pozsonymegyei követ, lelkes szavakban hirdetik, hogy a magyart az isten is katonának teremtette, de addig nem katonáskodik szívesen, míg az említett föltételek nem teljesíttetnek, sőt míg a vezényszó is magyar nem lesz. Hogy ez által az önálló magyar hadsereg eszméje jutna közelébb a megvalósulás stadiumához, erre sem ők, sem mások nem gondolnak; mert ha gondolnának – rá, bizonyára nem erőltetnék a dolgot. A hadsereg önállósítása, illetőleg szétválasztása, oly óriási költségbe kerülne, hogy ez a reform a nemesi privilegiumok feláldozását vonná szükségképen maga után. Ehhez pedig még ekkor senki sem hajlandó segédkezet nyújtani. Az önálló hadsereg szervezése, illetőleg előkészítése annyira nincs szándékukban még azoknak sem, a kik a hadügy nemzeti szellemben való átalakítását sürgetik, hogy éppen ezek fektetnek legnagyobb súlyt az insurrectióra s az insurgensek kellő katonai kiképeztetésére, ez által vélvén elejét vehetni a rendi kiváltságokat fenyegető nagyobb szabású hadügyi reformnak.

Az újonczajánlással kapcsolatban a rendek, a katonáskodás terhének arányosabb megosztása végett, az 1828-iki adatok alapján új kulcsot dolgoznak ki, mely szerint az ország 4.221,551 férfi-lakosából legtöbb újoncz esik a megyék közül Bács- és Pestmegyére, amarra

2097, erre 2074, s a legkevesebb Túróc- és Tornamegyére, amarra 204, erre 120,¹³ elkészítik továbbá az ujonczállítási szabályzatot, s ennek keretében Nagy Pál kezdeményezésére egy humanitárius, de végső következményében hadügyi szempontból is nagy jelentőségű ujitást léptetnek életbe.

A katonaságot eddig részint ujonczállítás, részint verbunk által egészítették ki. Az ujonczállítást az országgyűlés rendelte el, a verbunkhoz ellenben az országgyűlés hozzájárulása nem kívántatott meg; amaz csak a nem nemesekre terjedt ki, verbunk útján ellenben a nemes embert is be lehetett sorozni katonának. De a hadsereg kiegészítésének két módja közt a tekintetben semmi különbség sem volt, hogy a katonát a közmondás szerint mind a kettőnél kötéllel fogták.

Az ujonczállítás az egész törvényhatóság területén ugyanazon napon tartatott és pedig tél idején, a mikor a katonáskodásra alkalmas egyének otthon tartózkodtak. Hogy meg ne szökjenek hazulról, a szolgabíró a községi bírának titoktartás mellett hagyta meg, hogy egy bizonyos meghatározott napra fogdossák össze falujukban a katonának való legényeket s vigyék őket be az ujonczozás helyére. Ily módon bő alkalmuk nyílt a bírának kitölteni boszújokat azokon a legényeken, kikkel valaha bajuk volt, s viszont pártfogásuk alá venni azokat, kik részint atyafiságban, részint barátságban voltak velők vagy akik megvesztegették őket.

A verbunk, – mely országos vásárok, búcsúk alkalmával ment végbe és pedig szintén többnyire télen, – hasonlóképen tömerdek visszaélés kútforrása volt. A jobbmódúak és értelmesebbek a toborzó piacot elkerülték, s így az újonczok többnyire a szegények, ügyefogyottak és rossz erkölcsűek közül kerültek ki, s ezek is csakhamar megbánták, hogy ittás fővel, a verbunkos káplár csábítására hallgatva, szabadságukat a brutális katonai fegyellemmel cserélték föl, s közülök számosan vagy öngyilkosság által szabadultak meg a nyomorúságos élettől, vagy pedig véres boszút álltak azokon, kik elcsábították őket.

Az ily módon összeállított magyar ezredek természetesen sokat veszítettek értékükből. Az osztrák hadsereg csapatai közt – olvassuk egy idegen, de különben a magyarok iránt rosszakarattal nem viseltető írónak Magyarországról készített tanulmányában – a magyar ezredekben fordul elő a legtöbb lopás; ezen ezredek katonái a háborúban tanusított gyávaságuk, kegyetlenségük és rablási vágyuk által váltak hirhedtekké; hogy meg ne szaladjanak az ellenség elől, ágyúkat vagy német ezredekkel kell állítani a hátuk mögé, s ha egyszer megfutottak, nem fordulnak többé vissza.¹⁴ Az idegen írónak ez a kritikája bármily túlzott is: annyi igazság mégis van benne, hogy a nép söpredékéből kötéllel fogott katona hivatását kedvvel nem tölthette be, annyiaval kevésbé, mert tisztjei nem is bántak vele emberségesen.

Az új szabályzat a katonafogdosás megszüntetésével az ujonczozásnál a sorshúzást lépteti életbe oly módon, hogy a törvényhatósági tisztviselők a katonáskodásra alkalmas legényeket községenként összeírván ezeket sorshúzás által megállapított sorrendben vizsgáltatják meg orvosilag, s a sorshúzást mindaddig folytatják, míg a községből annyi ujoncz nem kerül ki, a mennyi az illető községre kivettetett. Ott azonban, a hol a sorshúzást a törvényhatóságok nem találnák czélszerűnek, az ujonczállítás másképp is történhet ugyan, de a besorozandó ujonczok mindenesetre a tisztviselők és községi előljárók által, a földesurak közreműködésével szemelendők ki.

A mily humánus a törvényhozás, midőn ilyenképpen az ujonczozás régi módját megváltoztatja, épp oly méltányos a hadmentesség eseteinek meghatározásában. Bertha Sándor, – ki mint ablegatus absentium vett részt az országgyűlésen s ki később annak naplóját is közzé tette, – mint egyik legilletékesebb kritikus méltán jegyzi meg, hogy azokat, kik emberileg buzgólkodtak a katonafogdosás megszüntetésében, áldani fogja az utókor.¹⁵

A magyar országgyűlésnek az ujonczozásra vonatkozó reformja Erdélyben is visszhangot kelt. Itt a completatio vagyis a hadsereg rendszeres kipótlása volt eddig divatban,

és pedig oly módon, hogy a törvényhatóságok főtisztjei a kormánysház titkos parancsára fogdosztatták össze karácsony éjjelén a katonának való legényeket. Igaz, hogy ezt a brutális rendszert csak az 1847/8: XX. és XXI. t.-cikk szünteti meg, s ezek a törvények sem hajtják végre; de Wesselényi, a mint az 1830-iki országgyűlésről haza utazik, megindítja az ellen az agitációt, sőt hogy a király figyelmét felhívja a tarthatatlan rendszerre, a hatóságnak ellenszegülve, saját jobbágynak besoroztatását meggátolja. „Hogy egyet is elfogjanak katonának embereim közül – írja Péchy István közpészolnokmegyei alispánnak, – nem azért nem engedem meg, mintha törvényes tartozásuk terhe alól mások megterhelésével ki akarnám venni őket, sem a törvényes parancsok iránti engedetlenségből, hanem, hogy lássa ő felsége, hogy tanácsosai törvénytelen úton járnak. Hogy szegény parasztjaim, – kiknek véres verejtéke táplál, kik minden közterhet helyettem visznek, törvény parancsából fizetnek, vérüket adják, – még olyannal is terheltesse, amire szükség nincs, amivel nem tartoznak; hogy csendesen nézzem, ily ok és helyes tartozás nélkül miként zavarják meg jámbor csendességüket, hogy hurcolják el fiaikat, a vérség szent köteleit elszaggatva karjaik közül, s ezen bünteleneknek lássam azon karjaikat, mint gonosztevőknek vagy mátyroknak hátukra kötözve, melyeknek ereje a mi táplálásunkra, a közterhek viselésére s a haza oltalmára vagyons elsánva, – nem, barátom, ezt nem tehetem”¹⁶.

Wesselényi agitációjának az az eredménye, hogy 1831 elején Kolozs és Közép-Szolnok megyék, majd ezeknek a példájára számos más törvényhatóság, az 1751: V. t.-cikkre támaszkodva, mely szerint a hadi segélyt az országgyűlés szavazza meg; tisztviselőiknek egyenesen megtiltják az embertelen katonafogdosást. Ennélfogva a kormány az ujonczállítás addig divatban volt módját nem meri alkalmazni, az országgyűléstől meg hadi segélyt nem akar kérni, s így Erdély másfél évtizeden át egy szál ujonczot sem ad.

Az ujonczajánlás a magyar országgyűlés részéről megtörténvén, az erre vonatkozó, két nap alatt leérkezett királyi válasz a rendeket nem elégíti ki. Az 1792: IX. és 1807: I. t.-cikkben megállapított föltételek mellett az ajánlást a felség elfogadja ugyan s a fölterjesztett törvényjavaslatot a közbevetett törvényes óvások mellett helybenhagyja; de mivel az említett törvényekben a rendek nem látnak elegendő biztosítékot arra nézve, hogy intentióik szerint jövőre a magyar ezredekben a magyar tisztek kellő számban fognak alkalmaztatni, egyetlen egy káptalani követ kivételével, az alsó tábla minden tagja, sőt a főrendek közül is gróf Batthyány Fülöp, szükségesnek tartja az újabb felírást.

Hogy a katonatiszteknek tudniok kell saját ezredük nyelvét, s hogy a főtisztiségekre s katonai főhivatalokra érdemes hazafiak is alkalmazandók, mindez benne van az idézett törvényekben; de hogy a törvény eme rendelkezései mennyire nincsenek végrehajtva, ezt Nagy Pál pozitív adatokkal bizonyítja be. A Ferdinánd és az angol királyné nevét viselő huszárezredek tisztjeinek névsorát felolvassván, ha megengedi is, hogy a különben magyar születésű tiszteknek egy negyed része német nevű, mégis mint tényt konstatálja, hogy az illető huszárezredek tisztikarának egy harmadrésze sem született magyar. A panasza annál több oka lehet a nemzetnek, mert a gyalog ezredekben a magyar születésű tisztek számaránya még kedvezőtlenebb s mert a dicasterialis hivatalokban is a hazafiak mellőzésével többnyire idegeneket alkalmaznak. Marczibányi Antal a közhangulatot tolmácsolja, midőn kijelenti, hogy, ha kívánságuk nem teljesítettik, nem szavaznak meg egy szál ujonczot sem.

A főrendek nem tartván tanácsosnak szembeszállni a közhangulattal, egy kis szóváltás után beleegyeznek ama felirat felküldésébe, melyben ismételve kérik az ujonczajánlásra vonatkozó törvényjavaslatnak az abban foglalt föltételekkel való jóváhagyását.

Az országgyűlés berekesztése előtt néhány nappal leérkezett kedvezőtlen királyi válasz tárgyalására nincs többé idejük a rendeknek, ennélfogva, duzzogva bár, engednek a nádor kérésének, s belenyugosznak a dologba; annyival is inkább, mert a nádor kijelenti, hogy harminczöt évi fáradozásainak jutalmát látná abban, ha ezúttal a korona és a rendek közt fennforgó differentiákat sikerülne kiegyenlítie.

A rendek engedékenysége annál nagyobb méltánylást érdemel úgy a nádor, mint általában a kormány részéről; mert a concertatio alkalmával is engedniök kellett úgy a koronázás, mint az ujonczozás tárgyában készült törvényjavaslatokra nézve.

A szokásos concertatio vagyis a törvények szövegének megállapítása az országgyűlés egy vegyes küldöttsége és a kancellária kiküldöttjei által, ezúttal akadályokba ütközik. A kormány ezt az actust, mely rendes körülmények közt, a dolog természete szerint, nem szokott egyéb lenni pusztá formalitásnál, most arra akarja fölhasználni, hogy ama javaslatokba, melyekre nézve már a rendekkel megegyezésre jutott, közjogi szempontból lényegbe vágó módosításokat csúsztasson be.

Az ujonczajánlási törvényben a kancellária, legfelsőbb helyről nyert utasításához képest, minden áron ki akarja hagyni a „juxta desiderium” és az „in sensu legum” szavakat, melyek ha benn maradnának a törvényben, ez által a korona hadüzenési felségjoga szoríttatnék meg, mert ezek azt fejezik ki, hogy a király a rendek kívánságára a törvény értelmében értesítette a rendeket arról, a mi az újonczajánlást szükségessé tette, t. i. a külpolitikai viszonyokról s a magyar hadsereg állapotáról. A rendek azonban épp ezért ragaszkodnak a kérdéses kifejezésekhez. Az óvatosságot különösen Széchenyi ajánlja nekik, azt tartván, hogy gyakran egyes kifejezések képezik a törvény lényegét. „Lám – úgy mond, – a nemzetnek a só árának meghatározását illető kétségtelen jogát is a törvényhez ragasztott néhány szóból álló záradék miatt vonták kétségbe.”

A koronázásra vonatkozó törvényt, daczára annak, hogy az az V. Ferdinánd megkoronáztatásával immár végre is hajtatott, a kancellária szintén módosítja, kihagyván belőle azt, hogy, ha ő felsége a kormányzás valamely ágát megkoronázott fiára akarná bízni, ehhez a nemzet beleegyezése is megkivántatik, valamint azt, hogy a koronázási diplomába a nemzet ezúttal (hac vice) megnyugszik, a mi azt jelentené, hogy a diplomát tehát meg is változtathatná. De a rendek ebben a kérdésben is fenntartják korábbi határozatukat.

A vitát az országgyűlés utolsó napján, december 20-ikán leérkezett királyi resolutio vágja el, miután abba az országgyűlés kénytelen-kelletlen megnyugszik. Az ujonczajánlásra vonatkozó törvényből a „juxta desiderium”, a koronázási törvényből pedig a „hac vice” kifejezések kimaradnak ugyan; de azért mind a két törvény jó részben megfelel a rendek intenióinak.

A mily élénk vita tárgyát képezi még a concertatio alkalmával is a királyi propositiók két pontja: a rendek annál könnyebben átesnek annak másik két pontján s az adó megszavazásán. A kormány siettetni a szőnyegen forgó kevésbé actualis jelentőségű ügyek elintézését, mert politikai szempontból nem tartja tanácsosnak sokáig együtt tartani az országgyűlést s ily módon alkalmat nyújtani olyan vitákra, melyek a külföld szemeit esetleg fölnyitnák a tekintetben, hogy a korona és a nemzet közt az összhang még sem nyugszik oly szilárd alapon, mint a látszat mutatja; a rendek pedig kerülve az összeütközést a kormánynyal, szintén óhajtják, hogy mielőbb haza menjenek.

Az adót 4.395,244 forintban jóformán vita nélkül ajánlják meg. Minthogy azonban az ország közgazdasági viszonyaiban semmi javulás sem észlelhető: kéri a kormányt, hogy a mennyiben hatalmában áll, velük egyetértőleg segítsen azokon a közgazdasági bajokon, melyek a megajánlott adó behajthatását kétségessé teszik.

A nádor, – ki az adózó nép sanyarú helyzetét fölterjesztéseibe minden alkalommal élénk színekkel ecseteli, – ezt most sem mulasztja e s egyik fölterjesztésében rámutatván azokra az óriási károokra, melyeket a köznép az aszályos évek és a marhavész következtében szenvedett s melyeket az alacsony életárak mellett pótolni nem képes, szintén erélyesen sürgeti a nép adófizetési képességének biztosítása szempontjából, mely a kormánynak is érdekében áll, a só árának leszállítását, vagy ha ez nem lehet, az adó egy részének elengedését.¹⁷ De a nádor repraesentatioja épp úgy kárba vész, mint a rendké.

A királyi proposíciók második pontjában a felség megengedi, hogy a rendszeres munkálatokat kinyomassák s ígéretet tesz, hogy azok föl vételére 1831 október 2-ikán Pozsonyba összehívja az országgyűlést. A negyedik: pontban pedig abból a szempontból, hogy a jövő országgyűlés előreláthatólag hosszabb ideig fog tartani, olyan végzést kíván hozatni, melynél fogva a jövő országgyűlés tartama alatt úgy a vármegyékben, mint a kerületi táblákon az igazságszolgáltatás ne szüneteljen; kívánja továbbá, hogy addig is, míg a rendszeres munkálatok föl vétetnének, a hosszabb tanácskozást nem igénylő ügyekben, a milyen például a világos örökösödés kérdése, még a jelen országgyűlés végezze; végre ígéri, hogy a múlt országgyűlés által fölterjesztett sérelmekre nem sokára válaszolni fog.

A rendszeres munkálatokról a nádor, mint az országos küldöttség elnöke, mindjárt az országgyűlés kezdetén megteszi jelentését. A küldöttség munkálkodása – úgymond – az ország belső kormányzásának minden ágára kiterjedvén, nem volt könnyű ama középútat eltalálni, melynél fogva egyrészt az ősi alkotmány a maga épségében fennmaradjon, másrészt pedig a kor szellemének s a sok tekintetben megváltozott körülményeknek megfelelő oly törvényjavaslatok terjesztessenek elő, melyek által a nemzeti erőnek és szorgalomnak kifejlődése s az ősi alkotmány előnyeinek az ország minden lakosára leendő kiárasztása folytán a közboldogság előmozdittassék. Hogy ez nem volt könnyű feladat, azt mindenki belátta, annál nagyobb érdeklődéssel várták tehát a munkálatok kinyomatását, melyhez – mint a nádor jelenté – már hozzáfogtak.

Ha az országos küldöttség azonban még oly tökéletesen végezte volna is feladatát: három évi szakadatlan munkájának egyelőre legalább két okból nem lehetett sikere. Egyrészt azért, mert a rendek a systematicus munkálatokban foglalt reformok kezdeményezését az összes praeferentialis sérelmek orvoslásától tették függővé; másrészt, mert abból a szempontból, hogy a reformok közt szerves összefüggés van, per excerpta – a mint a felség kívánta – nem voltak hajlandók azokat tárgyalás alá venni.

Az első föltétel magában véve is elég volt arra, hogy meghiusítsa a rendszeres munkálatokhoz fűzött reményeket. A kormány, abban a perczen, a mint az összes gravameneket orvosolja, meghazudtolja önmagát, kimondja a kárhoztató ítéletet arra a rendszerre, melyről eddig azt hirdette, hogy abban rejlik nemcsak a birodalom fennállásának, hanem Európa nyugalmanak is legfőbb biztosítéka.

A postulátumok és sérelmek egy részét most is, mint az előző országgyűlésen, agyonhallgatja, illetőleg alkú tárgyává teszi s tényleg lealkuszik belőlük annyit, a mennyit csak lealkudhat. A legtöbbnek elintézését azonban részint felfüggeszti, részint megtagadja, sőt – a mi ellen a rendek fölhaborodva tiltakoznak – vannak olyanok is, melyeket elintézetnek tekint az által, hogy már a király válaszolt rájuk.

A Beöthy Ödön által Biharmegye nevében előterjesztett vallásügyi sérelmek különösen nagy port vernek fel. Az e tárgyban kifejtett vita mintegy bevezetésül szolgál a későbbi országgyűlések e nemű vitáihoz, ennél fogva különösebb figyelmet érdemel.

A gravamen egyrészt az, hogy ha protestáns férfi katolikus nőt vesz el, számtalanszor megtörténik, hogy a nő a papok biztatására, az 1790: XXVI. t.-cikk ellenére, férjétől reversalist vesz, melyben az kötelezi magát, hogy gyermekeit a római katolikus – hitben nevelteti; másrészt, hogy a protestáns vallásra áttérni akaró katolikus, ha kiállta is a hat heti censurát, erről neki a katolikus papok bizonyítványt adni vonakodnak.

Ezzel kapcsolatban ugyancsak Beöthy előadja vármegyéjének abbeli kívánságát, amihez nyomban csatlakoznak Borsod, Zemplén, Sopron és Nógrád vármegyék is, hogy a protestánsok Horvátországban, Szlavóniában, Dalmáciában, valamint a magyar tenger melléki részekben is egyenjogusíttassanak a katolikusokkal.

A protestáns vallásu követek részint ildomosságból, részint eszélyességből tartózkodnak hozzá szólni a tárgyhöz, mely őket vallásuknál fogva közvetlenül érdekl; de

nincs is szükség az ő felszólalásukra, miután a katolikusok – kivéve Lonovics Józsefet, az egri főkáptalan követét mindannyian magukévá teszik a protestánsok ügyét.

Lonovics a clerus védelmezésében túlmegy azon a határon, melyet még a vallásügyi kérdésekben is a magasabb közjogi szempontok vonnak meg, s azzal a nyilatkozatával, mely szerint a protestánsok egyenjogúsítása Horvát-, Szlavón- és Dalmátországban, az illető országok municipalis autonómiájából kifolyólag, csakis tőlük függ s Magyarország rájuk ilyen terhet vagy inkább jótéteményt nem kényszeríthet, – valóságos vihart idéz elő. Földváry Ferencz a keresztény vallás nevében, Balogh János, Borsiczky, Gyurcsányi, a felvilágosodás nevében tiltakoznak ellene.

A kedvezően elintézett sérelmek, illetőleg postulatumok közé tartozik a rendek ama kívánsága, hogy a jövő országgyűlés Pesten tartassék. Széchenyi már 1830 nyarán figyelmezteti Wesselényit, hogy a legközelebbi országgyűlésen két dolgot kellene „csendes móddal” keresztülvinni, t. i. hogy a felső táblán is vezettessék diarium s hogy az 1831-iki dieta Pesten tartassék.¹⁸

Az indítványt az országgyűlésnek Pestre leendő áttétele tárgyában csakugyan megteszik s a pestmegyei követ, valamint Bezerédj, Bernáth Zsigmond, gróf Andrássy György, a Pesten építendő országház költségeire a nemesség részéről segédelmet is ajánlanak föl. A felség, habár törvénybe nem engedi is iktatni, szívesen megigéri, hogy a legközelebbi országgyűlést Pestre hívja össze, annyiival is inkább, mert a királyi propositiók negyedik pontja értelmében létrejön a törvény, mely a jövő országgyűlés tartama alatt a dietális törvényszünet mellőzését kimondja, ennél fogva kívánatos, hogy törvényhozói teendőik miatt a felső bíróságok tagjai se legyenek távol hónapokon, sőt éveken át, a míg t. i. az országgyűlés tart, székhelyüktől.

Hogy a felség beleegyezik az országgyűlésnek Pestre leendő áthelyezésébe, ez főképen a nádornak és Reviczky kancellárnak köszönhető, kik kézzelfoghatólag kimutatják, hogy Pesten az országgyűlés kevesebbe kerül, a tárgyalások segédeszközeihez is könnyebben hozzá lehet ott férni.¹⁹ Széchenyi tehát téved, ha azt hiszi, hogy ebben a kérdésben a nádor egy követ fű Metternich herczeggel. De már a legközelebbi országgyűlés határnapjára nézve a nádor és a kancellár véleményét a király nem fogadja el. Ők ugyanis határnapul 1831 pünkösdjét, az állam-értekezlet többsége ellenben 1831 október 2-ikát ajánlja.²⁰

Abból a szempontból azonban, hogy minden engedmény a nemzeti nyelv ügyében egy-egy lépéssel viszi közelébb a nemzeti állam eszméjét a megvalósulás stadiumához: ennek a pozitív eredményekben különben is szegény országgyűlésnek legfőbb érdeme az, hogy a magyar nyelv ellen elkövetett sérelmek egy részének orvoslásával annak jogait revindikálja.

Mindjárt az országgyűlés kezdetén – a personalis és a horvátországi követek ellenzése dacára – elhatározza az alsó tábla, hogy az országos ülések jegyzőkönyvei, eltérőleg még az előző országgyűlés által is követett szokástól, hogy t. i. magyar és deák párhuzamos szöveggel nyomattak ki, külön magyar és külön deák kiadásban bocsáttassanak közre.

Borsiczky a felvidéki megyék nevében még abba is belenyugodnék, ha a deák fordítást teljesen mellőznék.

Ezzel egyidejűleg ugyanazon kerületi ülésben gróf Andrássy György tornai követ megpendíti az országgyűlési hirlap eszméjét.

Ugy a magyar nyelvű jegyzőkönyv, mint a dietai ujság rendeltetése a publicitást minél inkább érvényesíteni a törvényhozás körében, ennek pedig elmaradhatatlan következménye a nemzeti egységet megeremtő erős politikai közvélemény kifejlődése. A rendi felfogás uralma alatt álló országgyűlés tehát az által, hogy fölkarolja az említett reformokat, öntudatlanul bár, tényezőjévé válik a rendi széttagoltság megszüntetésére irányuló törekvéseknek.

Azzal azonban, hogy a sajtó, mint a nyilvánosság egyik legfőbb organuma, mi módon felelhet meg teljes mértékben hivatásának, sem Ragályi Tamás, ki a hirlap megindítását a

kormánytól kieszközölendő privilegiumtól teszi függővé, sem maga az indítványozó, ki az ujságot az országgyűlés censurája alá kívánja helyezni, – nincsenek tisztában.

A fölmerült elvi differentiák következtében a kérdést a rendek egyelőre ad acta teszik s abban állapodnak meg, hogy ha valamely ujságírónak országgyűlési hirlap kiadása nem engedtetnék meg s ez iránt panaszt tenne az országgyűlésnek, a tárgy újból föl fog vétetni.

Az országgyűlés berekesztése előtt három nappal az alkalom erre nézve el is érkezik. Gróf Andrássy György ugyanis bejelenti, hogy egy pesti ujságíró még az országgyűlés kezdetén folyamodott lapindítási engedélyért a helytartó-tanácshoz s folyamodványára választ nem kapott. De a személynök, megigérvén, hogy az esetet a nádornak, mint a helytartó-tanács elnökének, be fogja jelenteni, az ügy további vitatása abban marad.

A törvényhozás nemzeti jellegének helyreállítása végett még egy nevezetes lépést tesz az országgyűlés; Bene József csongrádi követ indítványára a szeptember 27-iki kerületi ülésben elhatározván, hogy jövőre minden izenet a főrendekhez magyar nyelven szerkesztessék.

A mint a nádor erről értesül, azonnal felhívja a rendeket, hogy egy deák nuntiumban fejtse ki, mi oknál fogva tartják szükségesnek eltérni az eddigi szokástól. A rendek azonban abban a meggyőződésben, hogy ők nem tartoznak beszámolni vele, miért beszélnek vagy irnak magyar nyelven, a nádor felszólítására írásban semmit sem felelnek, hanem az október 5-iki országos ülésből elküldik az első magyar nyelvű nuntiumot a főrendekhez azzal a szóbeli izennel, hogy abban a hitben változtatták meg az eddigi szokást, hogy a nádor, mint a nemzet és a hazai nyelv műveltségének mindenkor párfogója és előmozdítója, valamint a főrendek, mint ugyanazon hazának fiai, ezen lépést tőlük szívesen fogják venni s a közjó előmozdítása iránti kívánságnak fogják tekinteni.

Az elnök hiába kapacitálja a rendeket, hogy ellenkezik a jó renddel és illendőséggel, hogy a két táblát érdeklő ügyben köztanácskozás nélkül történjék változás; hogy a nádor aggályait figyelembe kellene venni; hogy a magyar nyelvű izenetek az országos tanácskozásoknak már jelenleg is lassu folyását még inkább hátráltatni fognák; hogy az írott izenetek 1790-ben kezdődtek s bár akkor is elhatározták, hogy azokat magyar nyelven kell szerkeszteni, a határozatot, mint kivihetlent, nem hajtottak végre. A többséget, – mely a magyar izenetet „a sebes folyóhoz hasonló s így el nem nyomható közvélemény első szülöttjének” tekinti, – a personalis rábeszélése épp oly kevésbé tántorítja meg, mint egyik-másik követ ama fenyegetés számba menő argumentuma, hogy megboszulhatja magát a magyarságon, ha a különféle nemzetiségeket századok óta összekötött deák nyelvhez hűtlenné válik. S a „közvélemény” előtt néhány izenetsváltás után a főrendek is meghajolnak, csak azt kötve ki, hogy azok az izenetek, melyek vagy feliratok vagy törvényjavaslatok alapjául szolgálnak, ez utóbbiakkal együtt deák nyelven is készíttessenek el.

A törvényhozáson kívül az állami élet többi ágaiban is sikerül az országgyűlésnek a magyar nyelv érvényességi körét ismét kiejebb terjesztenie. Az új törvény szerint ugyanis a helytartó-tanács azon törvényhatóságokkal, melyek magyarul irnak fel, ugyanazon nyelven levelez, s ezenfelül rendeleteit is, közhirdetményei kivételével, magyarul bocsátja ki; a főtörvényszékek a magyar nyelven felebbezett perekben magyar nyelven hoznak ítéletet; a kerületi táblánál, valamint a vármegyei és a városi bíróságok előtt s a szentszékeknél a perek magyar nyelven folytathatók; közhivatalokban ezentúl senki sem alkalmazható, aki magyarul nem tud; 1834 januárius hó elsejétől senki ügyvédi vizsgálatra nem bocsátható, ki a magyar nyelv helyes ismeretével nem bír; a magyar ezredek, – ide értve a véghelyeket is, valamint az országbeli minden katonai kormányt, – magyar irományokat elfogadni tartoznak.

Ha vannak is, akiket a nemzeti nyelv részére tett újabb concessiók nem elégítenek ki: az új törvényt egészben véve mindenki bizonyos mérvű kárpótlásnak tekinti a többi panaszok és postulatumok mellőzéséért, annyival is inkább, mert a kormány jóakarata következtében –

mint a nádor a december 14-ki elegyes ülésben jelenti – az Akadémia is hozzá foghat immár nemzeti missiójának teljesítéséhez.

Az országgyűlés összehívása előtt néhány nappal, jul. 7-én erősíti meg ő felsége a M. T. Akadémia alapszabályait, valamint az igazgatóság tagjait, kiket a négy alapító, t. i. gróf Széchenyi István, Vay Ábrahám, gróf Andrássy György és gróf Károlyi György választottak meg oly módon, hogy az igazgatóság velük együtt 25 tagból állt. S csakhamar ezután a nádor az alapszabályok és a társaság végleges szervezetének megállapítása végett az 1825/7: XI. t.-cz. értelmében megalakítván gróf Teleki József elnöklete alatt a bizottságot, a december 14-diki elegyes ülésben már bejelenti, hogy az alapszabályokat, az ügyrendet és a javaslatot arra nézve, hogy az Akadémia a rendelkezésére álló pénzerőhöz képest most mindjárt mibe foghat, mit végezhet fontos feladataiból, ő felsége jóváhagyta, s mivel november 17-ikén az igazgatótanács az elnököt gróf Teleki József s az alelnököt gróf Széchenyi István személyében megválasztotta és a 23 rendes tagot kinevezte: a társaság nyomban az országgyűlés elosztása után működését megkezdheti.

Az országgyűlést december 20-ikán zárja be a beteg király helyett Károly főherczeg mint királyi biztos.

Gróf Majláth János méltán dicsekszik vele, hogy az európai összes rendi országgyűlések közt a magyarországi az egyetlen, mely az 1830. évben miniszterek buktatása, forradalom, kormányzati változtatások nélkül, a kormány és a rendek közti egyetértéssel kezdődött, folytatott és végződött.²¹ A fennforgó viszonyok közt valóban sem a király, sem a rendek nem kicsinyelheték az országgyűlés ama negatív eredményét, hogy alkalmuk nyílt bebizonyítani a világ előtt, mennyire összetartanak s mennyire meg tudják egymást érteni az állami erők koncentrálásában, midőn a rendi monarchia érdekei forognak kockán.

204. * Aus Metternich's nachgelass. Papieren. V. 18.

205. * U. ott, V. 65.

206. * Orsz. levéltár. József nádor titkos levéltára. Praep. ad diaetam. 1830. I. aul. 1.

207. * U. ott, 1830. II. aul. 1.

208. * A nádor 1830 február 28-iki fölterjesztése. Orsz. levéltár. József nádor titkos levéltára. Praep. ad diaetam. 1830. II. au. 1.

209. * Mozaik. 1844. 157.

210. * Orsz. levéltár. József nádor titkos levéltára. Praep. ad diaetam. 1830. IV. aul. 1.

211. * Orsz. levéltár. József nádor titkos levélt. Praep. ad diaetam. 1830. VIII. aul. 1.

212. * Orsz. levéltár. József nádor titkos levéltára. Praep. ad diaetam. 1830. XIX.

213. * U. ott. Diaet. extraser. 1830. II.

214. * Orsz. levltár. József nádor titk. levéltára. Diaet. extraser. 1830. XXIV. aul. 1.

215. * L. Gyulay declaratióját: Orsz. levéltár. József nádor titk. levéltára. Diaet. extraser. 1830. XXIII.

216. * Orsz. levéltár. József nádor titk. levéltára. Diaet. extraser. 1830. XXXIII.

217. * H. Normann, Ungarn, das Reich, Land und Volk wie es ist. Leipzig, 1833. I. 201.

218. * Bertha S., Országgyűlési tárcza 1830-ról. pest, 1843. IV. 1.

219. * Wesselényi levele Péchyhez. 1831 január 17. Orsz. levéltár. József nádor titkos levéltára. Acta diaet. 1839.

220. * A nádor fölterjesztése 1830 nov. 18. Orsz. levéltár. József nádor titkos levéltára. Diaet. extraser. 1830. XXXIII.

221. * Gr. Széchenyi István levelei. I. 172.

222. * Orsz. levélt. József nádor titk. levélt. Praep. ad diaetam. 1830. VIII. aul. 1.

223. * U. ott.

224. * Gr. J. Majláth, Der ung. Reichstag im Jahre 1830. 215.

III. FEJEZET.

A kolera.

A járvány elleni védekezés. Ellentétek a dicasteriumok közt. A járvány terjedése. Zendülés Sáros-, Zemplén-, Szepes- és Abaujmegyében. Huzalkodás a helytartótanács és a kancellária közt. A zendülés elfojtása

A korona ígéretében bizva, a megyék türelmetlenül várják az országgyűlésre szóló királyi meghívót, annyival inkább, mert a rendszeres munkálatokra vonatkozó utasításokat immár elkészítették. De várakozásukban csalatkoznak. Sperat quidem animus, quo eveniat, diis in manu est. A kolera 1831 nyarán Oroszországból Galiczián át behurczoltatván hozzánk, ennek a súlyos csapásnak enyhítése és elhárítása előbbre való mindennél.

A nádort és Reviczky kancellárt a járvány elleni védekezés foglalja el teljesen. S e közben nap-nap mellett documentálják, a minek hire már előbb az egész országot bejárja, hogy határozottan rossz, barátságtalan viszony áll fenn köztük.

Reviczky Ádámot, – ki mielőtt udvari kancellárrá neveztetnék ki, bizalmas embere s a magyar ügyekben titkos referense a császárnak, az aristocratia nem szívesen látja ama magas polczon, melyre származásánál fogva nem tartja méltónak. Az ő rangjabeli embereket a császár addig csak az állam-tanácsban alkalmazta, az udvari és állami főhivatalokat ellenben a főnemesség köréből szokta volt betölteni.

Valószínűleg a nádor sem helyeselte kineveztetését, attól a percztől fogva pedig, a mint ez mégis megtörténik, észrevehetőleg félti tőle befolyását az udvarnál.

Reviczky magatartását minden kérdésben az udvar hangulata és álláspontja szabja meg, de e mellett tudja a módját, hogy kell biztosítania a maga számára a nemzet rokonszenvét is; József nádor ellenben a becsületes közvetítő szerepét játsza a korona és a nemzet közt s ebben a szerepében természetesen nem egyszer szemben találja magát az udvarral.

A nádor és a kancellár közti ellentétet a helytartó-tanácsnak és kancelláriának egymással homlokegyenest ellenkező rescriptumai és intézkedései árulják el leginkább.

A kolera járvány s az e miatt kitört zendülés tárgyában végrehajtandó intézkedésekre vonatkozólag sem tud a két dicasterium megegyezni egymással. S részint ennek a körülménynek, részint a kormányzat és közigazgatás tökéletlen szervezetének lehet főképen tulajdonítani, hogy a kettős csapás oly nehezen küzdhető le. A mit a helytartó-tanács jónak lát, azt a kancellária ellenzi s megfordítva. De maga a helytartó-tanács is, ide-oda kapkod intimátumaiban; a mit ma elrendel, azt holnap visszavonja vagy módosítja. A közigazgatási tisztviselők pedig nagyobbára a saját fejük szerint járnak el, ahány annyiféleképen, sőt akadnak köztük egyesek, kik egyszerűen megszöknek a helyükről. A veszély idején tehát, midőn legnagyobb szükség volna az egységes és gyors kormányzati és administratív intézkedésekre, a kormány-gépezet a szó szoros értelmében felmondja a szolgálatot.

Széchenyi, midőn Döbrenteyt értesíti, hogy náluk, Sopronmegyében is kitört a járvány, gúnyosan jegyzi meg, hogy „ily szerencsétlen honban, a hol oly balgatagon parancsolnak s a hol, ha egy Cherub parancsolna is, senki sem engedelmeskedik, a hol mindenki teszen, a mint kénye tartja, ott valóban csak a szűz Mária s a vak véletlen marad pártvédül”.¹ Majd később Wesselényinek azt írja, hogy „a machina ügyetlen formája minden nap szembetűn, midőn p. o. a kancellária verest, a helytartó-tanács kéket parancsol és a vicze-ispány nem tesz semmit”.²

Már január 14-ikén összeül a helytartó-tanács kebelében a közigazgatási, kamarai és katonai vegyes bizottság, – melynek tagja a többi közt Magyarország tudós protomedicusa, Lenhossék Mihály is, – s főkép ez utóbbi tanácsait követve megteszi javaslatait az óvintézkedésekre nézve a tekintetben, hogy a ragály Galicziából az országba be ne hurczoltassék, s ő felsége január 28-ikán a bizottság fölterjesztése alapján elrendeli, hogy

Körösmezőn, Vereckén, Uzsokon, Viraván és Komárnikon veszteglő-intézetek állittassanak fel.³

Majd az 1770- és 1805-iki s az ezeket kiegészítő későbbi legfelsőbb rendeletek figyelembevételével a nádor utasításokkal látja el a hatóságokat a levelek átylukasztása és megfűstölése; a kórházak és halottas kamarák berendezése, a kolerában elhunyt egyének megvizsgálása, eltemetése, a gyógyszerek kiosztása stb. tekintetében s az 1805-iki rendelet alapján közli velük, hogy miféle büntetés alkalmazandó azokkal szemben, kik az esetleg felállítandó kordont átlépik, a fertőtlenítést kikerülik, az óvintézkedések fogatosítására hivatott hatósági közegeket eljárásukban akadályozzák s a veszélyt eltitkolják. A közegészségügyi rendeletek szigorú végrehajtásának ellenőrzésére pedig, mint kir. biztost, Majláth Antalt küldi ki.

A mint hírért veszik, hogy már az országgal határos stryi kerületben is kitört a járvány, a nádor a vegyes bizottságot június 19-ikére ismét összehívja s annak véleménye folytán katonai kordon húzását rendeli el, annyival is inkább, mert ezt az európai hatalmak is sürgetik.

A kancellár, midőn a bizottság jegyzőkönyvét Gyulayval, a hadi főtanács elnökével, kinek hatáskörébe tartozik a kordon felállítása, közli: megteszi egyszersmind az abban foglalt határozatokra észrevételeit. Így nevezetesen szükségesnek tartaná a maga részéről, hogy ha valaki a kordont átlépi, mielőtt bíróság elé állíttatnék, vesztegzár alá helyeztessék; megjegyzi továbbá, hogy ott, a hol még az elrendelt veszteglő-intézetek nem állíttattak fel, ez a mulasztás haladéktalanul jóváteendő; sőt törvénytiszteletének is jelét adja a nádorral szemben, midőn azt ajánlja, hogy a mennyiben az osztrák örökös tartományok részére 1805-ben kibocsátott rendelet Magyarországra nézve nem kötelező s a mennyiben ennek megfelelő semmi pozitív törvény Magyarországon nincsen: az óvintézkedések ellen elkövetett kihágások megtorlása végett, ott, a hol szükséges, a magyar törvények értelmében statárium hirdettessék ki.⁴

A járvány kitörését s rohamos terjedését különösen a határszéli vármegyékben, Zemplénben, Sárosban és a Szepességen, valamint Abaujban és Gömörben, nem sikerülván a hatóságoknak megakadályozniok, a nádor az óvintézkedések közt a kordonra fekteti a fősúlyt s a Tisza vidékének egyrészét, valamint a dunántúli megyéket és Horvát-Szlavónországot, melyek a járványtól még meg vannak kimélve, kordonnal igyekszik megvédelmezni. A kancellárnak azonban ez nem tetszik, miután nap-nap mellett érkeznek hozzá panaszok a miatt, hogy az elzárt vidékek lakossága a közlekedés megakadályozása következtében elegendő munkához nem juthat s így a szorgos mezei munkát nem végezheti. Felszólítja tehát a nádort tegye újból tanácskozás tárgyává a vegyes bizottságban azt a fontos kérdést, hogy a katonai zárvonalak fenntartandók-e vagy sem?

A bizottság a nádor elnöklete alatt július 27-ikén vitatja meg a kancellár által fölvetett kérdést s abban állapodik meg, hogy Galiczia felől, az erdélyi határon, az Ér és Berettyó mentén, Sáros és Szolnok közt s Liptó határától a Garam folyó mentén a kordon megmarad, ellenben a már megfertőztetett megyék egymás közt, valamint a járványmentes megyék szintén egymás közt szabadon közlekedhetnek; a Dunán Pozsony és Esztergom közt, ugyancsak a Tiszán a hajózás szabad, miután amott járvány még nincsen, a Tiszának pedig mind a két partja Csongrádig különben is inficiálva van; ha pedig az egész országban elterjed a járvány, minden közlekedési akadály megszüntetendő.

A kancellár néhány nap múlva terjeszti fel a királyhoz a nádor, illetőleg a bizottság határozatait s habár hangsúlyozza, hogy lényegileg egyetért azokkal, fölterjesztése⁵ nagyon is elárulja az összhang hiányát a két kormányzék közt.

Hogy néhány nap alatt, a mióta t. i. a vegyes bizottság tanácskozott; a helyzet rosszabbodott volna, a mit a kancellár konstatál, ez kevésbé valószínű, mint az, hogy ennek a jelzése mintegy szemrehányás akar lenni a nádorral szemben a miatt, mert nincs kellőképen tájékozva. A kancellár hivatalos úton arról értesült, hogy a járvány folytonosan terjed a Duna

és Tisza mentén; kitört Győr-, Tolna-, Bács- és Torontálmegyében, a zárvonalat áttörte a Berettyónál, az Érnél s a Garamnál is. Ennélfogva fölöslegesnek tarja ezeken a vidékeken a szabad közlekedést akadályozni. A mennyiben pedig a zárvonal foganatosítására kirendelt katonáknak az inficiált helyeken nincs többé semmi teendőjük, ajánlja, hogy midőn járványmentes rendes állomásukra visszatérnek, a megfelelő övrendszabályoknak vetessenek alá.

Fölterjesztésében van különösen egy pont, mely egyrészt a jó hazafi aggodalmaskodásának, de másrészt a nádor elleni vádaskodásnak is tekinthető. Felhívja ugyanis a felség figyelmét arra a körülményre, hogy habár rendelkezésére bocsátott a nádornak a Magyarországon állomásozó összes katonaság: a megyék keservesen panaszkodnak nála a miatt, hogy a kordont foganatosító katonák csekély száma miatt az egész ország áldozatául esik a járványnak, míg ellenben az örökös tartományok védelmezésére van elég katona. Azt tehát nem kívánja, hogy azokat a csapatokat, melyek az osztrák provinciák határain vannak föllállítva a végből, hogy az inficiált Magyarországból a járvány be ne hurczoltassék, helyökről elmozdittassanak; de azt hiszi, hogy a Horvát-Szlavonországban és a határörvidéken állomásozó katonaságot a járványmentes magyar megyék és Horvát-Szlavonország védelmére föl lehetne használni.

Ismerve Reviczky és a nádor közti feszült viszonyt, az előbbi részéről említett fölterjesztésében még az az indítvány is célzatosnak tűnik fel, a mi különben egyedül jó szívet mutatná, hogy t. i. a csapás által meglátogatott szegény nép nyomorának enyhítése végett közadakozásra szólíttassék fel a lakosság s a jótékonyság gyakorlásában ő felsége menjen elő jó példával. Jogosult a föltevés, hogy a kancellár ezzel ismét a nádor mulasztására kívánta figyelmeztetni a felséget, miután annak, a kit a felség a csapás elhárításával és korlátozásával bízott meg; lett volna első sorban kötelessége a csapás súlyos következményeinek enyhítéséről is gondoskodni.

A dicasteriumok czivakodása daczára, mely az intézkedések sikerét jó részben meghiúsítja, a járvány nem tart sokáig. Ausztria sem kerüli azt ki s szeptember közepén ott is kitör a kolera. Ennek következtében ő felsége parancsából Reviczky már október 3-ikán felhívja a helytartó-tanácsot, hogy a közlekedést tegye szabaddá Magyarország és az osztrák örökös tartományok közt, a mi október közepén meg is történik.⁶

A rettentő csapást, melynek a hivatalos közlemények szerint nem egészen három hónap alatt 56,008 ember esik áldozatául,⁷ a felvidéken még a járvány okozta zendülés is tetézi.

A műveletlen tót nép bizalmatlanul nézi a hatóság erőfeszítését s midőn azt tapasztalja, hogy az intelligentia és a zsidóság közt sokkal kevesebb a betegedések és halálozások száma, korlátoltságában nem jön rá, hogy ez a kedvezőbb életmód, a nagyobb tisztaság és rendszeret s a csekélyebb létszám következménye, hanem borzasztó gyanú vesz rajt erőt s elhitei magával, hogy nem a kolera, hanem az urak és zsidók gonoszsága oka a nép pusztulásának, azok mérgezik meg a kutakat, azok osztanak ki orvosság helyett mérget, hogy kiirtsák a parasztot.

A szenvedélyétől elvakított nép, hogy képzelt ellenségein boszuját kitöltse, azoknak nemcsak életére, hanem vagyonára is ráteszi a kezét, a nélkül azonban, hogy a tényleges birtokjogi állapotok megbontására gondolna.

A mozgalom socialisticus jellegűnek látszik, de eredetére nézve nem az. Az egyetlen zemplénmegyei nagymihályi járást kivéve, a hol a zendülésbe néhány tanulatlan bocskoros nemes is belekeveredik azzal a határozottan kifejezett szándékkal, hogy a vagyonosoktól elveszik földbirtokaikat,⁸ – másutt ilyenféle tendenciák nem mutatkoznak.

A magyar köznép, sőt még a ruthén is, általában távol tartja magát a mozgalomtól s csakis a nép legműveletlenebb eleme, az u. n. szoták-tótság vesz benne részt.

A magyar parasztnak, ha nagyobb intelligenciájánál fogva nagyobbak is az igényei: azokat a könnyen és bőven termő földből kielégítheti, a holnap iránt nem kell aggódnia, s részint ezért, részint conservatív természeténél fogva soha nem érzett hajlandóságot a tényleges jogviszonyok felforgatására. A tót jobbágy pedig sovány földjén nyomorog ugyan, de mivel vágyai nem terjednek tovább a megélhetés határainál, ura vagyonát nem irigyl. Amaz tehát épp oly kevésbé fogékony a socialisticus eszmék iránt, mint emez. A tudatlan szoták paraszt lelkébe is néhány gonosz és buta demagog csempészi be a borzasztó gyanút, hogy az urak életére törnek, felidézi egyszersmind emlékezetébe a kegyetlen és kiméretlen bánásmódot, melyet egyik-másik földesúr részéről, ki kellett állnia s szenvedélyét ekként lánggra lobbantván, a vadállattá vált ember, féktelenségében nem respectálja többé sem a jogi, sem az erkölcsi korlátokat.

Az élet- és vagyonbiztonság alapján megrendül; a nap-nap mellett ismétlődő borzalmas jelenetek iszonyattal és remegéssel töltik el az intelligenciát; az izgatók faluról falura járnak s hamis hírekkel táplálják az izgatottságot. A közigazgatásnak, mint említők, általában nincs elég ereje és tekintélye, hogy hamarosan végét vesse a zavaroknak; de elegendő katonai erő sem áll jó darab ideig rendelkezésére. Sárosban a megye erélyes intézkedései mégis megakadályozzák a zendülés nagyobb. mérvű elterjedését;⁹ Gömörmegyében pedig különösen gróf Szirmay István határozott föllépésének köszönhető, hogy a veszedelem csirájában elfojtatik. Zemplén megyében ellenben Dókus László alispánt csak lélekjelenléte menti meg, hogy Mihályiban agyon nem verik s ugyancsak ő neki számos helységben útját állják és megghiusítják intézkedéseit. A kis számú katonasággal itt is, valamint a többi megyében, szembeszáll a tömeg.

A zendülés központja Zemplénmegyében Terebes, innen terjed el a megye minden részébe s átcsap Abaujba is. Zamutón Klobusiczky Józsefet, jóllehet jobbágyainak mindenkor valóságos atyjuk volt, kirabolják, tisztartóját agyonverik, Hunyor József nevű ügyvédjét iszonyatosan megkínózzák s elevenen eltemetnék, ha a katonaság a vadállatok karmai közül ki nem szabadítja, sőt magát a földesurat is bántalmazták. Itt történt, hogy egy zugprókátor, midőn a csöcselék Klobusiczky házáat ostromolta, ott találván az asztalon a „Hitelt”, annak egyes helyeit tótul magyarázgatta a parasztoknak, hogy őket felingerelje.¹⁰ Általában igen sokan hajlandók a „Hitelnek” és „Világnak” tulajdonítani a zavarokat.¹¹ Mernyén a legnagyobb kegyetlenséggel kilencz embert vernek agyon egyszerre, köztük Reviczky János főszolgabíró, Draveczy nótáriust, a lutheránus papot s egy tizenöt éves leánykát, kinek előbb emlőit vágják le, azután egy karót szúrnak a testén keresztül. Csákyón báró Meskónét kirabolják, vejét kínzások után föbe lövik.

Szepesmegyében Pfannschmied (Zsedényi) Ede megyei alügyész Kluknóról, a hová a rend helyreállítása végett küldetik ki, alig tud megmenekülni; ugyanott egy katonai őrzővezető hadnagynak előbb a szemeit kiszúrják, azután orrát és füleit levágják s testét darabokra vagdalván, az utcán széjjelszórják. Gróf Csáky Károly főispánt Szepesváralján a ló hátáról lehúzzák, ütni-verní kezdik, s egy polgár fűfűfűfű menti meg a haláltól.

Abaujban, mint a megyének a nádorhoz intézett hivatalos jelentésében olvassuk,¹² Nagy-Szalánczon és környékén kezdődnek a zavargások. A nép az utlevelek és kordonok megvizsgálására kirendelt biztost, valamint a zsidó korcsmárosokat elfogja, megkötözi és kegyetlenül megkínózza. A rögtönítélő bíróság azonban, – mely itt is szerveztetik, mint a többi megyében, – a három fő gonosztevőt kivégeztetvén, a rend lassankint helyreáll.

A zendülés elfojtása végett a felség augusztus 18-ikán Sáros-, Zemplén-, Szepes- és Abaujmegyék területére királyi biztosul ifjabb báró Eötvös Ignác alkanczellárt és Sárosmegye főispánját küldi ki¹³ s proclamatióban hívja fel az adózó népet, – mely „fertelmes és bódult vélekedéstől késztetve, a törvény és törvényes felsőbbség s a vármegyebeli előljárásnak tartozó engedelmisséget félretétvén, féktelen merészséggel magát a

közbátorság ellenére szegezni nem irtózott”, – hogy a kiküldött királyi biztosnak engedelmeskedvén, térjen a jó útra.¹⁴

Mielőtt a királyi biztos kinevezetnék, gróf Gyulayt, a hadi főtanács elnökét, augusztus 14-ikén utasítja a felség, hogy a Magyarország és Galiczia közt húzott, de immár fölöslegessé vált kordon fenntartására kirendelt katonaságot a közrend helyreállítására használja fel s annak egy részét bocsássa a királyi biztos rendelkezésére. Gróf Gyulay a felség parancsát két nap múlva közli a kancellárral s ez megint két nap múlva a nádorral és az egészségügyi vegyes bizottsággal.

A helytartó-tanács és a kancellár azonban ebből az alkalomból is folytatja egymással a huzalkodást.

Amaz augusztus 23-iki üléséből két fölterjesztést intéz a felséghez. A kancellár állítása szerint mind a kettő Nádasdy tollából származik.¹⁵ Az egyikben neheztelését fejezi ki a felett, hogy tudta nélkül királyi biztost neveztek ki, a minek az lesz a következménye, hogy a mennyiben a helytartó-tanács is küldött az egyes megyékbe egészségügyi biztosokat, egy-ugyanazon megyében két commissarius is jelenvén meg, egyik a másik működését megbénítja. A másik fölterjesztésben pedig arra kéri a felséget, hogy legalább hagyja meg a királyi biztosnak, hogy hivatalos jelentéseit, melyekben működésének eredményéről fog időnkint beszámolni, a helytartó-tanács útján terjeszse fel ő felségének.

A kancellárt a helytartó-tanács eljárása teljesen kihozza a sodrából. Elhatározza, hogy a nádornál, mint a helytartó-tanács elnökénél panaszt tesz a vezetése alatt álló dicasterium ellen. El is készítteti a nádorhoz intézendő fölterjesztést, mely hemzseg a szenvedélyes, sőt durva kifejezésektől; de időközben, úgy látszik, lecsillapulván haragja, a nem is revideált fogalmazványt ad acta teszi.¹⁶

A legnagyobb szemérmertlenségnek declarálja ebben, kifogásolni a királynak a biztos kiküldésére vonatkozó intézkedését, vádolja egyszersmind a helytartó-tanácsot, hogy a hatásköröket összezavarja és saját hatáskörét a királyi felségjogok rovására ki akarja terjeszteni. Hogy a parasztok kihágásai, mint a földesuri hatalom ellen elkövetett magánvétségek vagy az állam ellen elkövetett közvétségek tekintessenek-e, hogy miképen toroltassanak meg, ennek eldöntése a királyra, mint a büntető igazságszolgáltatás kútfejére tartozik. Ha tehát a király biztost küld ki a végből, hogy igazságszolgáltatási felségjogának sikeres gyakorlása lehetővé váljék, ez épp oly kevésbé kifogásolható, mint az, hogy a biztos ő neki számol be és senki másnak, működése eredményéről. Tőle függ aztán; hogy a biztos jelentése alapján, a további teendőkkal miféle hatóságot biz meg. De ha a helytartó-tanács eljárása közjogi szempontból helytelen, még a tényleges viszonyok által sincs indokolva. Mert a király emberét a megyék tárt karokkal várják, a helytartó-tanács egészségügyi biztosát ellenben egyik-másik még mindig vonakodik elfogadni. Mindezen oknál fogva fölkeri tehát Reviczky kancellár a nádort, ki ő felsége rendeleteinek pontos teljesítésében keresi legfőbb dicsőségét és büszkeségét, hogy az elnöklete alatt álló dicasteriumot jövőre hasonló túlzásoktól tartsa vissza.

A kancellár a közmondást követi: lányomnak szólok, hogy menyem is értsen róla; a helytartó-tanácsot apostrophálja, hogy a nádornak adjon leczkét. S habár fölterjesztése, mint említők, az expeditióban fennakad maga az a tény, hogy a kancellária kebelében ilyen acta egyáltalában létrejöhet, világosan mutatja, mily helytelen irányt követnek a dicasteriumok éppen a válság napjaiban. Közjogi és illetékességi kérdések felett czivakodnak egymással, a helyett, hogy a veszély elhárítására összpontosítsák figyelmöket. E felett maga Reviczky is, a kinek pedig annyi része mindenestre van a viszály előidézésében, mint a helytartó-tanácsnak, kifejezi megbotráncozását a nádorhoz intézett ama bizalmas levelében, melylyel – úgy látszik – a fennebb említett s ad acta tett fölterjesztést akarja pótolni s melyben közli egyszersmind a nádorral, hogy Sina és Eskeles bankárokkal megkezdte a tárgyalást a kolera által sujtottak fölsegélésére szolgáló pénzalap előteremtése ügyében.¹⁷

Eötvös királyi biztos e közben serényen végzi megbízatását. A zendülésnek csakhamar végét veti a katonaság segélyével s a büntető törvény oly szigorú alkalmazásával, hogy a vérontástól iszonyodó király egyenesen megtiltja a parasztok tömeges kivégeztetését, annyiival is inkább, mert ennek olyan színe van, mintha a nemesség a tagjain elkövetett brutalitásokért akarna bosszút állni a parasztokon.¹⁸

A nyomorúlt köznép ellen a bosszú fegyverét használni azért, mert korlátoltságában félre engedte magát vezettetni: nemcsak humanitarius, de politikai szempontból is súlyos hiba lett volna, miután szükségképen visszahatást idéz vala elő. A politikai tényezőknek ki kellett irtaniok a haragot szívükből, hogy higgadtan gondolkozhassanak azokról az eszközökről, melyekkel a bosszút provokáló eseményeknek jövőre elejét vehetik.

-
225.	* Gr. Széchenyi István levelei. I. 192.
226.	* U. ott, I. 203.
227.	* Orsz. levéltár. Kanczell. elnöki iratok. 1167/147.
228.	* Orsz. levéltár. Kanczell. elnöki iratok. 7190/870.
229.	* Orsz. levéltár. Kanczell. elnöki iratok. 8630/1070.
230.	* Orsz. levéltár. Kanczell. elnöki iratok. 9578. 11,007.
231.	* Orsz. levéltár. József nádor titkos levéltára. Praep. ad diaet. 1831. IV.
232.	* Balásházy János, Az 1831. esztendői felső magyarországi zendüléseknek történeti leírása. 1832. 59.
233.	* L. Sárosmegye hivatalos jelentését a nádorhoz. Orsz. levéltár. Helytartó-tanácsi osztály. 1763.
234.	* Gr. Széchenyi István naplói. 224.
235.	* Gr. Széchenyi István levelei. I. 202.
236.	* Orsz. levéltár. Helytart.-tan. oszt. 31881.
237.	* Orsz. levéltár. Kanczell. eln. iratok. 1948.
238.	* Orsz. levéltár. helytart.-tan. osztály. 24531.
239.	* Orsz. levéltár. József nádor titkos levéltára Praep. ad diaet. 1831. IV.
240.	* Orsz. levéltár. kanczell. elnöki iratok. 9491.
241.	* Orsz. levéltár. József nádor titk. levéltára Praep. ad diaet. 1831. IV.
242.	* Wirkner Lajos, Élményeim. 59.

IV. FEJEZET.

Széchenyi és Wesselényi.

A „Stadium”. Wesselényi politikája. A Vaskapu szabályozása s a dunai gőzhajózás

„Nem lehetetlen – írja Széchenyi Wesselényinek, – sőt hihető, hogy a kolera, vén pedantainkat s rozsdás rabulistáinkat felébredésre, józan látásra, concessiókra stb. birandja.”¹ „A régi alkotmány – olvassuk ugyancsak Széchenyinek két nappal később Döbrenteyhez írt levelében – úgy recseg, hogy azt a legvakabb antireformátorok és időmegakasztók is hallani fogják, és ez semmi esetre ártalmas nem lehet, és ha vagy három-négyszáz ezer emberérettel megvásárolnók azt, hogy az idő szellemének mi jelöljük ki az utat s magyar honunknak minden lakosát elibertáljuk, akkor valóban részemről nem drágállanám a vásárt.”

Az országos csapás és annak következményei valóban hozzájárulnak ama reform-eszmék megérleléséhez, melyek a többi közt a köznép sorsának jobbrafordulásával vannak összefüggésben s melyekkel a nemsokára özszeülő országgyűlés nem minden eredmény nélkül foglalkozik.

Széchenyi az időt kedvezőnek tartván „minden jó mag elvetésére”, fokozott munkásságot fejt ki a célból, hogy a rendszeres munkálatok szűkre szabott kereteinek kibővítésére rábírja az irányadó politikai köröket.

Hogy Reviczky kancellár az operatumoknak a nádor által a király parancsa folytán történt kinyomatását ellenezné, mivel attól tart, hogy azoknak olvasása által a nagy közönségben olyan éretlen aspiratiók fejlődnek ki, melyek vagy éppen nem, vagy csak részben teljesítettén, a közéletlenség magvai hintetnének el s a kormány helyzete nehezítené meg, ez a szárnyra kapott hír annál kevésbé valószínű, mert – Széchenyi állítása szerint – éppen Reviczky serkenti a megyéket, hogy „forgatnák és fontolgatnák szorgosan a deputationalis munkákat”. De akár helyesli a kancellár, akár nem ezeknek nyilvánosságra hozatalát: a nemzeti aspiratiók túlszigázása felett egyelőre nem kell aggódnia. Sokkal indokoltabb Széchenyi nyugtalansága a miatt, hogy azoknak az alapvető munkálatoknak sekély színvonalán, – melyekről Wesselényinek 1831 októberében azt írja, hogy „nem tud eleget csudálkozni a kilencz deák könyvön, melybe szinte egyetlen egy talpkő sincs, nincs egy lat philosophia”, az országgyűlés nem lesz képes felülemelkedni s nem fog határozottabb és döntőbb lépéseket tenni arra nézve, hogy közelébb jusson a nemzeti állam eszméjének magaslatához.

Hogy háborgó lelkét lecsillapítsa, hogy „Magyarország képviselőinek” még egyszer lelkükre kösse és megmagyarázza a valódi haladás postulatumait: a „Hitel” és „Világ” megjelenése után, illetőleg e két főművének megjelenése közti időben megírja harmadik nagy művét, a „Stadiumot”,² melyhez azonban a censura akadékoskodása miatt kellő időben nem juthatnak azok, a kiknek szól. Első kötetét csak az országgyűlés folyamán nyomathatja ki, s akkor is nem idehaza, hanem a külföldön, a második pedig a tollában marad.

Hogy a nemzet hátra van maradva, hogy haladását eddig önmaga gátolta, ezeket bebizonyított tételeknek tekinti, melyekkel nem tartja szükségesnek tovább foglalkozni, annyival kevésbé mert immár bizonyítékai is vannak, melyek azt mutatják, hogy maga a nemzet szintén kezdi belátni ama tételek igazságát.

„Szántani akartam előbb – úgymond, – mintsem vessek, s im ez eddigleni kis próbamunkáimnak egész apologiája.” Már most elérkezettnek látja az időt, hogy a tisztára rostált magot elvesse.

Azokhoz nincs szava, kik úgy gondolkoznak, hogy a nemzet öngyilkosságot követne el, ha alkotmányán változtatna s ha a palliatív intézkedéseken, a törvények toldozásán-foldozásán túlmenne. Kevésre becsülné magát, ha abban a hitben volna, hogy addigi

működése hatással nem volt a közönség zömére; de viszont túlbecsülné saját tehetségét, ha abban a reményben, hogy újabb érvekkel meggyőzheti a haladás ellenségeit a reformok szükségességéről, folytatja azoknak ébresztgetését. Nem akar tehát ő egyebet, csak hogy tájékoztassa azokat, kiket fölébresztett, hogy kézen fogja őket s megmutassa nekik a sötétségből kivezető utat.

Alapeszméje bármily radicalisnak látszik is, természetes következménye annak a diagnosisnak, melyet a nemzet fejlődését hátráltató betegségekre vonatkozólag megállapított. „Hunnia minden lakosinak polgári létet adni – úgymond, – im ez, a mit 1832-ben, teljes meggyőződésem szerint, honunkra nézve nemcsak nem időelőttinek, sőt szinte már időutáninak tartok.”

Ennek az alapeszmének érvényesítése végett ajánlja és fejti ki művében azt a „tizenkét törvényt”, melyeknek végcélja: a hűbéri kötelékek fokozatos felbontásával a köznép fölvétele a nemzet testébe. A gondolat nem új, de annál radicalisabb. Megvalósítása attól függ, hogy arról az oldaláról világíttassék meg, melyet legsűrűbb homály fed. A jobbágyság helyzetét nálunk is, éppen úgy, mint a külföldön, se nem jogi, se nem politikai és hasznossági, hanem humanitarius szempontból tekintették évszázadokon keresztül. A törvényhozás a misera plebs contribuens nyomorán igyekezett enyhíteni s e mellett egyes jólelkű földesúr saját jószántából is kiméletesebb bánásmódban részesítette jobbágyait. Arra azonban senki nem gondolt, hogy a földesúr és jobbágy közti viszony jogi szabályozása, átalakítása által a nemzet erejét fokozza; valamint azt sem akarta a nemesség belátni, hogy azok a közgazdasági bajok, melyek az ő boldogulásának is legfőbb akadályai, a jobbágyi viszonyból erednek s hogy ennél fogva a köznép helyzetének javítása első sorban a nemességnek válnék hasznára.

Széchenyi a kérdést egészen új szempontból, t. i. az utilitarismus szempontjából veszi vizsgálat alá. „Les petites propriétés sont la sauvegarde des grandes propriétés.” A paraszt jóllétén alapul az ország boldogsága. Ezt az igazságot, mely már nyugati Európa alkotmányaiban kifejezésre jutott s melyet Franciaországban a physiocrata már csaknem egy századdal előbb fölismertek, – hirdeti Széchenyi. „Egy szelid és convulsio nélküli reformatio”, melyet ő tervez, csakis úgy hajtható végre, ha arra a királyt és a nemességet, a magasabb politikai érdek és nemesebb ösztönön kívül saját hasznuk is mintegy ráutalja. A tizenkét törvényben contemplált intézmények hasznát matematikai alapon tünteti fel, úgy hogy azoknak életbeléptetése – mint írja – „nem annyira keresztény tett, mint inkább jó calculus”. A fiscalításra és ősiségre nézve például kimutatja, hogy ha azokat eltörlik, az ingatlan birtok értéke megkétszereződik; a jus proprietatis korlátozására vonatkozólag viszont kiszámítja, hogy az béressé aljasítván a nép nagy részét, tömérdek munkaerővesztéssel jár, miután a béres munkája a tulajdonoséhoz úgy viszonylik, mint egy a négyhez stb. A hasznossági elvet, mely mindenkor legfőbb elve volt, egy művében sem alkalmazza oly következetesen, mint a „Stadium”-ban.

A közjogi kérdések fejtegetésébe ezúttal sem bocsátkozik, részint azért, mivel időelőttinek tartja azokat, mielőtt közgazdasági és kulturális téren az átalakulás be nem következik, részint mert fél tőle, hogy az ellentétek a korona és a nemzet közt annyira kiélesedhetnek, hogy e miatt a haladás terén már a legelső lépés meg fog hiusulni.

Az óvatosság azonban, melyet a kormánnyal szemben alkalmazni kíván, összeütközésbe hozza őt azzal az ellenzékkal, mely az ő politikájának egyetlen támasza, melynek segítségével remélheti tehát csupán, hogy célját fog érni.

Ezt a pártot, melynek Wesselényi Miklós a tulajdonképeni vezére, Széchenyi eszmékkel látja el; de tényleges vezetéséről lemond, nemcsak azért, mert szigorú önbírálat után arra az eredményre jut, hogy pártvezéri képességekkel nem bír, hanem azért is, mert nem tartja célszerűnek, hogy ő maga is opponáljon a kormánynak, melynek jóakarátára épp oly szüksége van, mint egy erős párt támogatására.

Széchenyi „faltörő politikának” tartja a közjogi momentumok előtérbe tolását, mielőtt a közgazdasági viszonyok gyökeresen átalakíttatnának. Ugyde ilyen értelemben Wesselényi attól a percztől fogva, a mint Széchenyivel szövetkezik, faltörő politikát üz. S ha már ebből a szempontból is hiba Széchenyi részéről, hogy Wesselényit vezérnek ismeri el, még nagyobb hiba ez azért, mert Wesselényi szereplését bizonyos titkos és hamis feladások következtében a kormány gyanús szemmel kíséri. Már 1831-ben – saját állítása szerint – följelentik a kormánynak, hogy titkos szövetség áll fenn közte és a francia s belga liberálisok közt, hogy Lafayette-el levelezésben áll s hogy törekvésének célja nem egyéb és nem kisebb, mint a trón felforgatása. Ilyen vádak súlya alatt álló egyén, – bármennyire alaptalanok is azok – „egy szelid s convulsio nélküli reformatiónak”, a melyre Széchenyi törekszik, sikeres propagandát nem csinálhat.

A Széchenyi és Wesselényi közti ellentét akkor tűnik ki igazán, midőn ez utóbbinak 1831-ben irt „Balitéletekről” című munkája 1833-ban napvilágot lát.³

Magának az említett munkának viszontagságos története is mutatja,⁴ mily ellenszenvvel viseltetik a kormány a szerző személye iránt. A censor „imprimatur”-ja daczára ugyanis, a mű nyomtatását a helytartó-tanács betiltja, s midőn mégis külföldön kinyomatják, a kormány meghagyja az erdélyi causarum regalium directornak, hogy a munkát vizsgálja át s esetleg tegye meg a lépéseket a szerző perbe fogatása iránt. Csakis a királyi ügyek igazgatójának jóakarata menti meg Wesselényit az üldöztetéstől, miután a valóságnak megfelelőleg kimutatja, hogy Wesselényi semmi olyat nem irt; a mi a dynastiára nézve sérelmes lenne, sőt ellenkezőleg; műve telve van loyális nyilatkozatokkal.

Wesselényi soha nem tagadta, hogy ő neki elhatározott szándéka, opponálni a kormánynak, de ugyanakkor, midőn opponál, kijelenti egyszersmind, hogy „nem az hűséges és hasznos szolgálja urának, a ki mindent – ha szinte azt rossznak s urára nézve károsnak tartja is, – a mi ura nevében parancsoltatik, vakon teljesít; hanem az cselekszik becsületes ember módjára, ki a helytelen és káros ellen felszólal, hogy essék az urának tudtára”; ünnepélyes hitvallást tesz továbbá, hogy „mostani uralkodó házunktól elválni nem lehet s hogy borzasztóbb és gyászosabb nem történhetik, mint ha külső körülmények vagy belső mirigy a haza kebelébe az ellenségesség pokol gyujtotta fáklyáját vetné, azért nemcsak hazája, hanem királya személyes háza oltalmára s a törvényes csendesség fenntartására is kész vérért áldozni”.

A „Hitelt” említett műve írása közben kapja s úgy találja, hogy csak „újra dadogja”, a mit Széchenyi ékesen ad elő, hogy érzésük és látásuk annyira egyforma, hogy a „Hitelben” egész darabokat, sőt constructiókat talál, melyek az ő könyvében is megvannak, ennél fogva azon töpreng, ha vajjon ne dobja-e tűzbe könyvét, melyre a Széchenyié után különben sincs szükség.⁵

Bármennyire magáévá teszi azonban Széchenyi programját: a menynyiben a közjogi momentumokat is fölveszi annak keretébe s élesen kidomborítja, az ő előadásában egészen más benyomást tesz az az olvasóra, mint az eredeti.

Ujabb biztosítékokat az alkotmány megóvása végett nem tart szükségesnek; de annál inkább követeli a meglevők szigorú alkalmazását. Midőn ez utóbbiakat újjaira szedve számba veszi, vádat emel mintegy a kormány ellen, melynek törekvése éppen az alkotmány-garantiák ellensúlyozásában, mellőzésében összpontosul. A fejedelmi eskü mellett nagy súlyt fektet a magyar constitutiónak a korona által időnkint elkobzott vagy meggyöngített zálogaira, például, hogy országos dolgok felől végezni csak diétán lehet, melyen minden résztvevő gyakorolja a szabad szólás jogát; hogy az országgyűlésre a törvényhatóságok minden külső hatalom befolyása nélkül választhatják követeket s azoknak kötelező utasításokat adhatnak; hogy minden három évben összehívandó az országgyűlés, annyival is inkább, mert csak az az adó törvényes, melyet az országgyűlés szavaz meg három évről három évre; hogy az ujonczot szintén az országgyűlés szavazza meg s a diéta mellőzésével azt sem kívánni nem

lehet, sem ajánlani nem szabad stb. stb. Mindezeknél előbbre valónak tartja azonban a megyei szervezet conserválását, miután a megyék jogkörébe tartozó vis inertiae leghathatósabb korlátja az önkénynek.

A municipalismus, valamint a Wesselényi által hangsúlyozott többi alkotmány-biztosíték jelentőségét Széchenyi sem tagadja; de valamint nem elégti őt ki azoknak régi alakja és szerkezete s a mint szükségesnek tartja átalakításukat, sőt meg bővítésüket, úgy nem helyesli másrésről az ellenzék taktikáját, melynél fogva egyszerre igyekszik megoldani ama kérdéseket, melyek csakis egymásután oldhatók meg sikeresen. Erőt akar előbb gyűjteni s csak azután megmérkőzni a kormánnyal. „Te – írja Wesselényinek egy levelében – veszekedni és ujjat akarsz húzni a kormánnyal. Én is, csak hogy nem most, gyöngeségünk közepette, hanem ha majd erősbek leszünk. Te egy szomorú darab hőse kívánsz úgyszólván lenni, én pedig sikert kívánok.”⁶

Attól azonban tartózkodik, hogy viszályt idézzon elő abban a pártban, mely – taktikai hibái dacára – hozzá legközelebb áll. Ezúttal tehát jónak látja Wesselényi elől kitérni, annyival inkább, mert éppen ekkor minden idejét igénybe veszik a Vaskapu szabályozási munkálatai, melyeket mint királyi biztos személyesen vezet.

A dunai hajózás ügye s ezzel kapcsolatban a dunai hajózás akadályainak elhárítása képezik éveken át tevékenységének súlypontját s annyira, betöltik egész lelkét, hogy Metternich azt a tréfás megjegyzést teszi rá, hogy „Széchenyi gróf azt képzei magáról, ő fedezte fel a Dunát.”

Tisztán áll előtte, hogy ha a Dunára vonatkozó tervei sikerülnek, amellet, hogy a többi folyamat szabályozására is előbb-utóbb rákerül a sor, óriási terület válik művelhetővé, az áradások által okozott járványok megszűnnek, a kereskedelem hatalmas lendületet nyer, s az által, hogy a művelt népekkel való érintkezés megkönnyítettik, a civilisatio is terjedni fog. De másrésről a kivitel nehézségeivel is idejekorán számot vet.

A sziklarepesztés költségeinek fedezetéül a subsidiumot szemeli ki. A só fölemelt árát, ezt a divatos forrást, melyet ebben a korban a jámbor táblalírák kimeríthetetlennek gondolnak, a mennyiben valahányszor országos vállalatról van szó, mindig ahhoz fordulnak s melyet ő éppen ezért a közszükségletek vulgivaga Venusának nevez el,⁷ – figyelmen kívül hagyja.

A mily nehezen megy a munkálatok megkezdéséhez szükséges költségek előteremtése, épp oly küzdelmébe kerül Széchenyinek megnyernie a kormány jóakarátú támogatását a vállalatához. A nádorba veti minden reménységét s nem is csalódik benne. Ez nevezteti ki őt királyi biztossá; ennek a közbenjárására kap a kincstártól 40,000 forintot oly föltétel alatt, hogy azzal magának a nádornak számol el; általában ez nyújtja neki a leghathatósabb segítséget nehéz munkájához. Éppen ezért folytonosan levelezésben áll vele; időnkint jelentést tesz neki a munkálatokról, sőt 1841-ben leutazik vele a Vaskapuhoz a sziklarepesztések megtekintése végett.

A sziklarepesztéseket 1833 július 29-én kezdik meg s oly jól megy a munka, hogy már a következő év tavaszán a Vaskapú óriási sziklái közt leúszik az „Argo” nevű gőzhajó egészen Galaczig, s ezzel meg vannak czáfólva a kételkedők, kik váltig állították, hogy hiábavaló Széchenyi minden fáradozása, a Vaskapun gőzhajó nem hatolhat át.

Az ügy technikai oldala Széchenyit kevésbé nyugtalanítja. Inkább pénzügyi és külpolitikai szempontból vannak aggodalmai. A pénzügyi nehézségeket egyelőre legalább sikerül elhárítania. Külpolitikai szempontból ellenben a vállalat sorsát nem áll módjában biztosítani.

Illúziókban nem ringatja magát, mert tudja jól, hogy ha a hajózás minden akadályát elhárítja is, s ha még annyi gőzhajó fogja is szelni a Duna habjait: a dunai forgalom fejlődését a szulinai torkolatot hatalmában tartó Oroszország megakasztja, mihelyt kereskedelmi érdekei veszélyben forognak, mihelyt tapasztalni fogja, hogy abban az arányban, a mint a dunai

forgalom élénkül, hanyatlik Odessa; sőt még ezen felül attól is tart, hogy Törökország szintén akadályokat gördít majd a vállalat elé. Ezeken csakis nemzetközi szerződés útján lehetne segíteni. De sok vérnek és a diplomácia részéről sok tintának kellett addig elfolyjni, míg a Dunát olyan szabaddá tették, a milyenné Széchenyi akarta tenni a végből, hogy óriási munkája meghozza gyümölcsét.

A Dunára vonatkozó munkálatok végeredménye bármily kétes színben tűnik is fel Széchenyi előtt: nem kedvetlenedik el, hanem az említett kettős irányban lankadatlan kitartással dolgozik a dunai forgalom megeremtésén.

A szabályozási terveket csak igen kis részben sikerül végrehajtania. Az ő műve csupán az a vízi út, mely ma is az ő nevét viseli. A Moldova és Uj-Csernecz közti zuhatagok szabályozására vonatkozó tervei ellenben, melyeket kedvencz mérnökével, Vásárhelyi Pállal dolgoztat ki, papiroson maradnak, úgy hogy Drenkovától Orsováig ezentúl is csak evezős hajókkal lehet közlekedni, innét pedig Skela-Kladováig, körülbelül négy órai távolságra, a szárazon kell a forgalmat közvetíteni.

A dunai gőzhajózás ügyében annál több láttatja van fáradozásainak. Az e célból alakult részvénytársaság első gőzhajója: „I. Ferencz”, 1830. szeptember 4-ikén teszi meg próbaújtját Bécsből Budapestre. De a rendes hajójáratok csak 1831 február 1-én kezdődnek meg. A kolera miatt az egész év folyamán igen csekély ugyan a forgalom, a bécs-győri szakaszon pedig a gönyői akadályok miatt megszüntetik a közlekedést: mindamellett a vállalatba fektetett tőke meghozza kamatját.

Széchenyi nem elégszik meg azzal, hogy a Duna a belső forgalmat közvetítse. Ó Európának eme leghatalmasabb folyóján a keletet akarja összekötni a nyugattal, Magyarországot a Fekete-tengerrel. Az lebeg szemei előtt, hogy Magyarország, ennek a folyónak kihasználása által a világforgalomban foglalja el az őt megillető szerepet.

Győrtől Zimonyig megvoltak már a rendes hajójáratok. A Fekete-tengerrel való összeköttetés föltételeit Széchenyi a nádorhoz intézett emlékiratában fejti ki. Ezek: a dunagőzhajózási társulat kiváltságának meghosszabbítása tíz évre; felszólítás a vármegyék és városokhoz, hogy a gőzhajó állomásokat kiszálló hidakkal lássák el; azoknak az egészségügyi és vámügyi rendszabályoknak megváltoztatása, melyekből az államnak közvetlen haszna úgy sincs, a kereskedelemnek pedig annál nagyobb a kára; a személyek és árúk biztonságáról való gondoskodás a szerb, török és oláh hatóságokkal szemben; a kormány részéről kinyilatkoztatása annak, hogy a gőzhajózást pártolja; ingyen kőszén és ingyen fa a határőrvidékről és a kamara erdőségeiből.⁸

A nádor a dunai gőzhajózásnak a Fekete-tengerig való kiterjesztését helyeselve, készséggel magára vállalja a közbenjárást a tekintetben, hogy a kormány a Széchenyi által megszabott föltételeket teljesítse. Metternich szintén meg van nyerve az ügynek, s éppen akkor nagyon időszerűnek tartja hozzálátni a kivitelhez, miután a drinápolyi béke után 1833 július 8-ikán megkötött hunkiár-iszkeleszi barátsági szerződés a keleten Orosz- és Törökország közt a nyugalmat hosszabb időre biztosítani látszik.

A dunagőzhajózási társulat 1833. decemberében tartott közgyűlése, bizva a kormány támogatásában, Széchenyi buzdítására elhatározza, hogy a következő tavaszon az Al-Dunán megindítja a rendes hajójáratokat, s hogy egy tengeri hajót építtet, mely Galacztól Konstantinápolyig fog közlekedni. A határozatot végre is hajtják. De a nádor nejének nevét viselő tengeri hajónak, mint ilyennek, nem sok ideig veheti hasznát a társulat.

Az Orosz- és Törökország közti szövetség – a mint csakhamar kiderül – egyenesen Ausztria keleti befolyásának ellensúlyozására irányul.

Ausztria az al-dunai tartományokkal szemben természetesen csak abban az esetben érvényesítheti befolyását s tarthatja fenn külkereskedelmére nézve döntő fontosságú posztóját ama tartományok piacain, ha fő közlekedési útját, a Dunát, el nem zárják a tengertől. E tekintetben azonban nemcsak az idegen hatalmak, hanem a szláv népek is fenyegetik érdekeit.

Ha a déli szlávok egyesülésének eszméje, melyet a horvátok már ekkor oly nagy hévvel karolnak fel, megvalósul: Ausztria elvesziti a Dunát s ezzel együtt minden befolyását a keleten. Az illyrizmus kérdését ebből a szempontból Pulszky Ferencz világítja meg legelőször és leghatározottabban.⁹

Mig a szláv mozgalmak azonban csak a távol jövőt fenyegetik, a két keleti hatalom már a jelenben megkísérli elzárni Ausztriát és Magyarországot a tengertől. Oroszország a Szulina-torkolatra semmi gondot nem fordít, úgy hogy a beiszaposodás következtében ott a közlekedés rendkívül meg van nehezítve; Törökország pedig több ízben megtiltja alattvalóinak a dunagőzhajózási társulat hajóinak használatát. Ehhez járul, hogy maga az osztrák kormány szintén a pártfogása alatt keletkezett osztrák Lloyd kezére akarja játszani a tengeri kereskedelmet.

Ily körülmények közt Széchenyi is jobbnak látja, hogy a dunagőzhajózási társulat a tengeri forgalom közvetítését engedje át a Lloydnak s minden erejét a dunai hajózás fejlesztésére fordítsa. 1845-ben a társaság újjászervezkedvén, kieszközli a kormánytól szabadalmának meghosszabbítását, mely szabadalom kizárólagos jogot adott neki 35 évre a Passau és Orsova közti gőzhajózásra.

A hajózás akadályainak elhárításáról, úgy a pozsony-gönyői szakaszon, mint a Vaskapunál, ettől az időtől kezdve maga a társulat gondoskodik, s különösen a Vaskapunál végrehajtott újabb sziklarepesztési munkálatok azt eredményezik, hogy mig azelőtt tiz lábnyi vizállás mellett is fennakadt a közlekedés, most már nyolcz lábnyi vizállás mellett a hajók a Vaskapun áthatolhatnak.

Széchenyi ezentúl is érdeklődik ugyan a dunai közlekedés iránt, de annak tovább fejlesztését nyugodtan rábízhatja s rá is bizza az évről-évre izmosodó dunagőzhajózási társulatra. Ő maga pedig azoknak a vállalatoknak szenteli hatalmas szervező képességét, melyeknek arra nagyobb szükségük van.

-
243.	* Gr. Széchenyi István levelei. I. 193.
244.	* Stadium. Irta Gróf Széchenyi István 1831-ben. Kiadta Z*** 1833-ban. I. Rész. Lipcse, 1833.
245.	* Bárány Wesselényi Miklós, Balitételekről. Bukarest, 1833.
246.	* Ballagi Géza, Wesselényi könyvének viszontagságai. Bpesti Hirlap. 1884. nov. 18.
247.	* Wesselényi levele Széchenyihez. 1830 ápril. 16. Gróf Széchenyi I. naplói. 338.
248.	* Gróf Széchenyi István levelei. I. 204.
249.	* Gróf Széchenyi István naplói. 279.
250.	* Gróf Széchenyi István levelei. I. 328.
251.	* Pulszky Ferencz, Törödékes észrevételek a Dunaszabályozás s keleti kérdés iránt. 1840.

V. FEJEZET.

Erdély helyzete és Wesselényi perei.

Erdély közgazdasági viszonyai és közjogi sérelmei. Az ellenzék vezérei. Az alkotmány felfüggesztése. Az országgyűlés megnyitása. Zavarok az elnöki szék betöltése körül. Az országgyűlés kiegészítése. A regalisták és, az ellenzék czivódása. Deputatio a királyhoz. A napló. Az országgyűlés felosztatása. Metternich körlevele a követsekhez. Wesselényi szereplése. Wesselényi perbefogatása, védelme, elítéltetése. Széchenyi és Deák közbenjárása Wesselényi érdekében. A nádor véleménye Wesselényi ügyében. A „polgári halott”

Az országgyűlés Pozsonyban már javában áll, a mikor Erdélyben még mindig csak sóvárognak utána az emberek. A bérczes kis ország kulturális tekintetben hátra van maradva, közjoga összetörve, politikai viszonyai összekuszálva. Tömérdek baján, nyomorúságán, melynek előidézésében a kormánynak van főrésze, csak a törvényhozás segíthetne.

Természtől megáldott földét, ásványokban gazdag hegyeit nem használja ki úgy, mint lehetne. Ipart csak a szászok és székelyek üznek, de: ezek is kezdetleges eszközökkel s jelentéktelen eredménnyel; a kereskedelem – Brassót kivéve – a többi városban pang, jöllehet az azzal foglalkozó örmények élelmesség tekintetében túlszárnyalják a zsidókat. A közlekedés el van hanyagolva; nincs több egy-két jól épített országútnál, a milyen például a hunyad-, zaránd- és belső-szolnokmegyei, a sószállítás. megkönnyítése végett épített enyed-kolozsvári s a század elején épített borgó-bukovinai.

A közgazdaság fejletlensége, továbbá az 1816 évi rossz termés, melyhez fogható csapás csak a XVII. század első éveiben fordult elő, valamint az úrbér rendezetlensége, szükségképen maga után vonja az ország rohamos elszegényedését. Gróf Bethlen Elek, ki egy névtelenül megjelent röpiratában az 1810 és az 1816 évi adózási tabellákat összehasonlítja, ezen az alapon azt a szomorú tényt konstatálja, hogy az említett időközben az adózók marha-állománya 300 ezer darabbal csökkent.¹

Bármennyire érzi azonban a lakosság a közgazdasági kalamitások súlyát: az ország vezéreiből az anyagi reformoknál előbbvalónak tartják ama közjogi sérelmek orvoslását, melyek Erdély állami életét fenyegetik megsemmisüléssel.

A kormány a Diploma Leopoldinumot, – melyen az erdélyi alkotmány sarkallik, mely az alkotmány-biztosítékokat foglalja magában, évtizedek óta lábbal tapodja; „annak tizenhatsz pontja közül – mint Wesselényi gúnyosan jegyzi meg – lelkiismeretesen csak az tartatott meg, melyben a fejedelem ezt mondja: az Erdélyben lévő katonaságnak pedig mindenkor németet fogunk vezérének kinevezni”. Országgyűlést a kormány 1811 óta nem hív egybe; az adót az országgyűlés megkérdezése nélkül fölemeli; a többi közjövödelmeket saját belátása szerint s még hozzá nem is az ország szükségleteinek fedezésére használja fel. Ezen kívül a főbb hivatalokat maga tölti be, holott a diploma értelmében azoknak betöltése az országgyűlést illetné meg, csakis megerősítési joga tartatván fenn a koronának. A gubernium felett a kancellária fennhatóságot gyakorol, általában a kormánysszékek coordinációját teljesen felforgatják, sőt 1742 óta a dicasteriumok számát egygyel megszorítják, melyről a diplomában szó sincs s mely exactoratus czim alatt a gubernium tudta nélkül rendeleteket küldözget a törvényhatóságokhoz s különösen az adószedés és adóbehajtás ügyét egész önállóan vezeti.

A dicasterialis hivatalok betöltése körül elkövetett törvénysértés annál súlyosabban hat vissza az alkotmányos életre, mert a Leopoldinum Diploma a kormánysszéki hivatalnokoknak az országgyűlés által való választását mintegy kárpótlásul adta meg a törvényhatósági önkormányzat megszorításáért.

Az erdélyi törvényhatóságok főbb tisztviselőit maguk a municipiumok szabadon választották ugyan, de a fejedelem erősítette őket meg. Az 1791: XII. t.-cikk még a

választási jogot is megcsorbitja, a mennyiben e szerint a főbirákat, – kiknek hatáskörük ugyanaz, a mi Magyarországon az alispánoké, – a főispánok kandidálják s a főispán három jelöltje közül a megyegyűlések választják; de a fejedelem a három jelölt közül azt nevezi ki, a ki neki tetszik. Ily módon a vármegye tisztválasztási joga teljesen illusoriussá válik s a szabadon választott tiszti kar helyett egy, a kormánynak vakon engedelmeskedő burocracia fejlődik ki annyival is inkább, mert a törvény világos megsértésével, a szolgabirákat a főispánok nevezik ki, több helyen a fő- és aljegyzőket, valamint az adószedőket is tisztükben a kormány erősíti meg és iktatja be s daczára annak, hogy az 1791-iki törvény elrendeli, hogy minden három esztendőben tisztújítás tartassék, olyan vármegyék is vannak, a hol tiz esztendeig sem tartanak restauratiót.

A törvényhatósági életet mindezen felül még a szó szoros értelmében eltorvasztja, nagyobb erő kifejtésére képtelenné teszi az a körülmény, hogy a vármegyei tisztviselők a kormánytól kapják fizetésüket, annak a fegyelmi hatósága alá rendeltetnek s így a törvényhatóságoktól teljesen függetlennek érezvén magukat, annak érdekeivel mitsem törődnek; hogy a vármegyei gyűléseket, melyek minden negyedévben lennének tartandók, a főispánok éveken át nem hívják össze; hogy a törvényhatóság kérvényezési és panaszlási jogát megsemmisítik, a mennyiben a kérvények és panaszok közül a gubernium csak azt terjeszti fel, a mit jónak lát; hogy a felsőbb rendeleteket a főispánok végrehajtják a nélkül, hogy törvény szerint a megye közönsége elé terjesztenék.

A vallásügyi sérelmek évtizedeken át szintén felszaporodnak. Daczára annak, hogy a diploma értelmében a 12 tagból álló guberniumban s a királyi táblánál csak 3-3 katolikus vallású tanácsost, illetőleg assessort lenne szabad alkalmazni s a többi hivatali állást protestánsokkal kellene betölteni: a harminczas évek elején egyetlen egy protestáns vallású fő kormányhivatalnok sincs Erdélyben; a protestánsokat és a görög keletieket a katolikus papság épp úgy üldözi, mint Magyarországon; a vegyes házasságok, az áttérések körül ugyanazokat a visszaéléseket követik el; a protestáns ifjakat a külföldi akadémiák látogatásától eltiltják.

Mindezen kívül még megemlítjük, hogy a székelyek, kiket már 1764-ben katonai szolgálatra kényszerített a kormány, most még adófizetésre is köteleztetnek. Végre az urbarium tekintetében, melynek rendezését már az 1791-iki országgyűlés elhatározta, 1818-ban a kormány szintén az önkény útjára lép. A vármegyék óvása daczára elrendeli ugyanis a jobbágytelkek összeírását, hogy előkészítse az urbariumot. Ez azonban, mint később kitűnik, csak fogás a részéről. Hogy az összeírás valódi célja csak az adóalap helyreigazítása, illetőleg emelése, ez annál valószínűbb, mert az összeírás megtörténvén, a kormány az úrbérrel többé nem törődik.

Az alkotmányos élet – mint Kemény írja – ily viszonyok közt a tradíciók közé tartozik, melyben senki sem akar hinni mindaddig, míg a vagyonosabb és tekintélyesebb családok, melyek a közügyekre hatásukat elvesztették, a hivatali állásokból is csaknem egészen kiszorítva látják magukat. Ily mellőztetés, többeknél párosulva hazaszeretettel, némelyeknél a hatalom polczán levők iránti gyűlölettel, nagy mértékben segíti elő az ellenzék alakulását s oly gyors terjedését, hogy igen rövid idő alatt a kormány, bár rendkívüli eszközökkel s majdnem mindenhatósággal bír, teljesen elhagyatva marad.²

De az erdélyi ellenzék kifejlődésére nagy befolyással vannak a magyarországi események is. Az a szellem, mely 1825-től kezdve Magyarországon mind nagyobb és nagyobb tért hódít magának, átcsap a Királyhágón túlra is és megtermékenyíti az emberek lelkét.

Az ellenzék vezérei: Wesselényi, Bethlen János, Kemény Dénes, Szász Károly, Wéér Farkas, az úgynevezett „vándor patrioták, egyik megyéből a másikba vándorolnak, – a megyegyűléseken megjelennek, hogy ama szellemet terjeszszék, s az ő izgatásukra a megyék egymásután felszólalnak az országgyűlés összehívása, a törvényes állapotok helyreállítása

érdekében. Sőt számos megyét sikerül a vis inertiae gyakorlására is rábírnok, a menynyiben a dicasteriumoknak fölmondják az engedelmességet; rescriptumaikat félrelölik; saját jegyzőkönyveiket nem terjesztik fel a guberniumhoz; követelik a dicasteriális hivataloknak a törvény értelmében leendő betöltését s e célból az országgyűlés haladéktalan összehívását s mindezen felül az újonczot is megtagadják Wesselényi példájára, ki saját jobbágyságait nem engedi besorozni, a középszolnoki alispánhoz intézett levelében kijelentvén, hogy ily módon akarja tudtára adni ő felségének, kihez másként nem fér hozzá, a katonafogdosás törvénytelenességét.³

A kormány végre hajlandónak mutatkozik engedni a megyék nyomásának s összehívni az országgyűlést; de csak az alatt a föltétel alatt, ha a megyék előbb elismerik a dicasteriumok törvényességét s ha belenyugszanak, hogy az összehívandó országgyűlésnek első és fő tárgya ne a kormányzéki hivatalok betöltése, hanem ama törvények magyarázata, illetőleg kiegészítése legyen, melyek a dicasteriális hivatalok, valamint a megyei tisztviselői állások betöltésére nézve nem intézkednek elég világosan s éppen ezért alkalmat adnak a félreértésekre és zavarokra.

A megyék hajthatatlansága, mely szerint részint egyáltalán tartózkodnak a tisztújításról, részint a törvény értelmében tartják meg a restauratiót, mely utóbbi esetben azonban a kormány a választásokat megsemmisíti: a közigazgatás menetében oly fennakadásokat idéz elő, hogy a kormánynak vagy az alkotmány helyreállítása által, vagy más úton, erélyesebb, sőt erőszakos eszközökkel kell gondoskodnia a rend helyreállításáról. Az erőszakot választja. Az alkotmány felfüggesztésével Wlassics horvát bánt, mint királyi biztost, küldi ki Erdélybe.

De Wlassics maga is csakhamar belátja, hogy az ellenzékét erőszakoskodással elhallgattatni többé nem lehet, ennél fogva a kormánynak ajánlja az országgyűlés összehívását, ő maga pedig visszalép s helyét Esterházy főhercegnek engedi át.

A május 26-ikára kihirdetett országgyűlés kedvezőtlen auspiciumok mellett veszi kezdetét.

A királyi biztos az említett nap reggelén a gubernium épületére kifüggesztett falragaszokon közhírré teszi, hogy a gyűlést két nappal későbbre; halasztotta. A rendek természetesen a királyi leiratban kitűzött terminushoz tartják magukat s be akarnak menni a gyűlésterembe; de zárva találják azt. Wesselényit, ki egyike az elsőeknek a megjelentek közt, saját elbeszélése szerint, felháborítja az a vakmerőség, hogy „a királyi biztos vagy mások, de minden esetre önhatalmuk korlátin túllépve, a terem, mely az ő örökük,” előttük bezárni s nem elégedve meg avval, hogy ezt egy fertály század óta bitangolják, őket az ő örökükbe léphetésbe gátolni, akadályozni merészlik.” Előbb tehát kopogtat az ajtón, majd hatalmasan megrázza azt s „egyedül csak illendőségből nem töri be.”⁴ Az alatt pedig, míg ő követérsaival együtt néhány órát tölt el a gubernium épületének udvarán, gróf. Teleki Domokos elmegy a kancelláriára, hogy elkérje a terem kulcsát; de ott azt a választ kapván, hogy a terem nem nyitható ki, mivel nincs még kellőleg berendezve, mire a követek méltatlankodva szétoszlanak.

A királyi biztos, akár a miatt halasztja el a gyűlést, mert a terem nincs készen, akár a miatt, mert megtudván, hogy a rendek előbb nemzeti gyűlést akarnak tartani, e célra nem véli átengedhetőnek az országgyűlést: tanácsstermet: ezzel a meggondolatlan lépésével a kormánynak semmi esetre sem tesz jó szolgálatot s azt árulja el, a mit későbbi magaviselete által még inkább megerősít, hogy egyrészt mint katona nincs tisztában alkotmányos formákkal, másrészt, nem ismeri az erdélyi viszonyokat. Ha politikai érzéke és tanultsága volna, ha az ingerült közhangulatról, tudomást szerezne magának, bizonyára nem követne el olyan alkotmányjogi botlást, melylyel minden ok nélkül csak a kedélyek izgatottságát fokozza.

A nemzeti gyűlés Erdélyben épp oly szerepet játszik, mint Magyarországon a kerületi ülés. Egyik sem alapul pozitív törvényen, csak régi, százados szokáson. Az erdélyi három nemzet, a magyar, székely és a szász, külön-külön tanácskoznak az országos ülésen szőnyegre kerülő tárgyak felett, hogy azokat mintegy előkészítsék. Hogy az előkészítő tanácskozmányok diplomatikus jelleggel nem bírnak, azt az az egyetlen törvény is tanúsítja, melyben célzás történik rájuk s mely szerint „midőn generális gyűlések celebráltak, a státusoknak külön-külön az ő rendök szerint, a mint az alkalmatosság és hely is engedi, a régi jó usus szerint egy-egy bizonyos utca rendeltessék a szállásosztótól, hogy ez iránt is jobb alkalmatosságok lehessen egymás között való dolgoknak consultatiójára és azoknak peragálására”.⁵ De akár magánházban, akár az országgyűlés termében tartják a nemzeti gyűlést, annak jellege mindig ugyanaz marad. Ebből a szempontból tehát nincs semmi értelme elzárni az elől a tanácsstermet.

Az első országos ülés a királyi biztos tapintatlansága miatt május 28-ikán tartatván meg, ezen ideiglenes elnökké gróf Nemes Ádámot választják. De mivel ez székét nem mint a rendek választottja, hanem mint a kormányshoz kiküldöttje foglalja el, az oppositio hevesen tiltakozik ellene, hogy a kormányshoz, mint a mely nem az országgyűléstől kapta mandatumát s mely ennél fogva törvényesnek nem ismerhető el, akár elnök kiküldése által, akár egyébképen befolyást gyakorolhatna a törvényhozásra.

Az erősen szorongatott elnök az alatt, míg a királyi biztostól megkapná magatartására nézve a szükséges utasítást, azzal a nyilatkozattal próbálja kiegyenlíteni a dolgot, hogy ő az elnöki széket *úgy is*, mint a rendek választottja foglalta el. De ezzel a fogással sem megy semmire. S midőn a királyi biztos ikenetét, mely szerint az elnöklést csak akkor folytathatja, ha mint a kormány kiküldöttét elfogadják, közli a rendekkel, a gyűléstermet egyszersmind nyomban elhagyja, a követek pedig az asztalra letett megbízó leveleiket magukhoz veszik s az országos ülésnek nemzeti gyűléssé való átalakulását mondják ki.

A június 7-ikén tartott nemzeti gyűlés elhatározza, hogy a kormány erőszakoskodásával szemben a királyhoz és a magyar országgyűléshez folyamodik védelemért. Minthogy pedig a gubernium elnöke, báró Jósika, a két folyamodvány hitelesítését előreláthatólag meg fogja tagadni: a rendek abban is megállapodnak, hogy az említett iratokat a nemzeti gyűlés elnöke saját magánpecsétjével fogja hitelesíteni. Ugyanekkor megbízzák Wesselényit; hogy az ügyek állásáról írásban informálja a magyarországi ellenzék vezéreit: Kölcseyt, Deákot, Beöthy, Dubraviczkyt és Borsiczkyt.⁶

Reviczky kancellár, még mielőtt Weér Farkas az országgyűléshez intézett folyamodvánnyal elutaznék Kolozsvárról, a nádort figyelmezteti, hogy egy nem constituált testülettől semmiféle iratot el ne fogadjon addig, míg a felségnek nem tesz róla jelentést;⁷ gróf Kemény József kamarai titkárt pedig, – kinek a felséghez intézett s a gróf Haller István főispán, Mara József székely főhivatalnok és Schreiber nagyszebeni követ által aláírt repraesentatiót kellene a magyarországi rendek küldötteivel Bécsbe vinnie, – magához rendeli s előbb szép szóval, majd fenyegetéssel kapacitálja, hogy a feliratot neki adja át.⁸ De csakhamar belátja, hogy ha a nádor Weér Farkast visszautasítja, ezzel csak olajat önt a tűzre s hogy Keménynek meg igaza van, midőn kijelenti előtte, hogy ha mint magánember kér kihallgatást a felségtől, azt épp oly kevésbé tagadhatják meg tőle, mint a legutolsó koldustól.⁹ Ennél fogva befolyását abban az irányban érvényesíti; hogy a kormány a két folyamodványt tegye tárgyalanná. S ez meg is történik, a mennyiben negyedfél hét múlva a király Nemes Ádámot mint *választott* ideiglenes elnököt elismeri.

A tollvivőket a rendek természetesen szintén maguk választják meg, mert ha a kormányshoz nem ismerik el törvényesnek, a logika úgy hozza magával, hogy ne fogadják el olyanoknak az ítélőmestereket sem, kiknek: az országgyűlésen a jegyzői teendőket kellene végezniök. A kormány által rájuk tukmált hivatalnoki karral szemben annyira óvatosak, hogy midőn báró Jósika János, a kormányshoz elnöke, Estei Ferdinánd királyi biztos; megnyitó

beszédére válaszol, jegyzőkönyvbe iktatják, hogy mivel Jósika mint a kormányzék elnöke nem tagja az országgyűlésnek, beszédét nem az országgyűlés nevében és megbízásából mondta el, hanem úgy tekintendő az, mint saját egyéni nézeteinek kifejezése.

A királyi előadásokban kitűzött tárgyaknál, nevezetesen a főkormányhivatalok betöltésénél, az 1791-iki országos munkálatok megvitatásánál s az úrbér rendezésénél – bármily nagy jelentőségük is azok különben, a rendek előbbre valónak tartják az országos elnök (statuum praesidens) s a három ítélőmester megválasztását s ennek megtörténtével a sérelmek orvoslását. A rendszeres munkálatokkal pedig az ellenzék, – melynek programját az országgyűlés megnyitása előtt Wesselényi állapítja meg: s foglalja írásba, – addig semmi szín alatt sem akar érdemlegesen foglalkozni, míg át nem dolgoztatnak, úgy hogy a jelen országgyűlésnek az említett munkálatokra nézve csupán azt tűzi ki feladatául, hogy a revisio végzésével megbízandó országos küldöttséget válassza meg.¹⁰

Míg a rendek által megállapított programot a kormány el nem fogadja, addig bizalomra az ő részükről annyival kevésbé számíthat, mert maguk a királyi propositiók is sok oly elvet és kifejezést tartalmaznak, melyek egyáltalán nem mutatják, hogy a kormány a törvény útjára szándékoznék visszatérni. Így például az országgyűlés hosszú időre történt elhalasztása tekintetében a felség mentségül a mostoha körülményeket, a külföldi eseményeket hozza fel, holott a tömények szerint az országgyűlést minden esztendőben és pedig, ha a körülmények engedik, Szent-István napján föltétlenül össze kell hívni; továbbá a hivatalok helyettesítés útján történt betöltéséről mint jogszerű cselekményről beszél, holott a főhivatalokat csakis az országgyűlésnek van joga betölteni; azután a főhivatalokra való kijelölést rendeli el, holott az országgyűlés a Leopoldinum Diplomában elősorolt főbb hivatalnokokat nem kandidálja, hanem választja, a saját maga által készítendő esküforma szerint fölesketti s a fejedelemnek csupán megerősítés végett terjeszti fel őket stb.

Hogy az országgyűlés addig nem foghat hozzá a tulajdonképeni munkához, míg szervezve, törvényesen kiegészítve nincs, míg az országos elnököt és ítélőmestereket meg nem választja, – azt a kormány is kénytelen elismerni. Ennélfogva nem gördit ugyan akadályokat a rendek elé a tekintetben, hogy az elnöki méltóságra a négy vallásfelekezet hívei közül 33 egyént válasszának s terjeszsenek fel megerősítés végett a felséghez; de másrésről az 1791: XX. t.-cikkre támaszkodva, – melyben nincs világosan kimondva, hogy a felség a szavazattöbbséget nyert egyént tartozik megerősíteni, – a rendek választási jogát illusoriussá teszi az által, hogy a katolikus Nopcsa Eleket erősített meg az elnöki méltóságban, jöllehet a katolikusok kaptak legkevesebb szavazatot s ezek közt is Nopcsa Elekre csak 79 szavazat esett a gróf Korniss Mihály 106 és a gróf Haller István 104 szavazatával szemben.

A választási jog ilyenén kijátszása ellen felindulva tiltakozik az ellenzék. Wesselényi, Weér Farkas felírást indítványoznak, ez utóbbi törvénytelennek deklarálván az elnök kinevezését; gróf Teleki Domokos, báró Kemény Dénes, báró Huszár Károly pedig azzal az egy-két regalistával vitatkoznak, kik a kormány eljárását védelmezik.

A kormánypárt tehetetlensége és ügyetlensége egyrésről, másrésről az ellenzék vehementiája a vitát ez alkalommal is elmégesíti.

A regalisták, – kik a kormánytól kapván mandatumukat, mindig a kormány szekerét tolják, – általában sem állásuknál, sem tehetségüknél fogva nem képesek kellő tekintélylyel képviselni a kormány politikáját az országgyűlésen. A tudományos képzettségű, irodalmat kedvelő Cserey Miklós szerepel köztük leggyakrabban, de ő követi el egyszersmind a legtöbb ügyetlenséget, mely által ismét és ismét szenvedélyes kifakadásokat provokál az ellenzék részéről. Midőn például azt a képtelenséget állítja, hogy az szült kedvetlenséget, hogy az elnököt nem a mágnások közül nevezték ki: éppen az ellenzéki mágnásokat hozza ki a sodrúkból s báró Huszár Károly fölajánlja neki saját bárói czimét, ha irigylit tőle, Wesselényi pedig a rangkórságot „erdélyi betegség”-nek deklarálván, azt mondja, hogy „polgári

alkotmányuk romladozása, erkölcsi pusztulásuk s aljasodásuk, lehet mondani, majd minden szerencsétlenségük – csaknem azon naptól számíthatók, midőn Erdélyben legelsőbb gróf és báró nevezetett”, éppen ezért a legnagyobb megbotráncozását fejezi ki Cserey állítása felett, mely nem telhet ki mástól, mint „egy eszében elficzamodott vagy erkölcsiségében elvetemedett embertől”.

Az oppositiónak az a része, melynek élén Wesselényi áll s melynek, Ferdinánd főherceg szerint, „leggarázdább” tagja báró Kemény Dénes s legexaltáltabb tagjai: báró Bánffy László, gróf Teleki Domokos és a magát súlyosan kompromittált báró Jósika Miklós regalista,¹¹ – a regalisták tapintatlan nyilatkozatait épp úgy felhasználja saját politikája igazolására és terjesztésére, mint a kormány hatalmi túlkapásait. De abban az arányban, a mint Wesselényiek népszerűsége növekszik, szorulnak háttérbe az ellenzék mérsékeltbb tagjai. Szász Károly például, ki tiszta, logikus előadásával, higgadtságával, a legbonyolultabb kérdések útvesztőjéből is képes volt kivezetni a révedezőket s ki éppen ezen tulajdonságánál fogva vezéri szerepre termett, vagy gróf Bethlen János, ki az országgyűlés megnyitása előtt tényleg vezette az ellenzékot s annak az országgyűlésen követendő programját megszabta, – csakhamar átengedik a tért Wesselényinek; amaz nagy ritkán szólal fel, ez pedig teljesen elnémúl.

Wesselényi és pártja meg vannak felőle győződve, hogy a törvényhozás működésének sikerét nem a felség, hanem tanácsosai s első sorban a királyi biztos hiusítják meg. Az ellenzéki szellemű Közép-Szolnokmegye ezért utasítja követeit, hogy mielőtt a főhivatalok betöltéséhez fognának, a megválasztandó egyének tetteit az országos levéltárban felkutatandó adatok alapján tegyék a rendek szigorú vizsgálat tárgyává; az ugyancsak ellenzéki Kolozsmegye pedig instructióiban megbüntetésüket kívánja mindazoknak, kik alkotmányellenesen viselték magukat.¹² „A rossz tanácsosok okozták, – úgymond Wesselényi egyik beszédében, – hogy a törvényre megesküdtött fejedelem, a legszentebb törvényt nem követve, egy negyed század alatt országgyűlést nem adott és országosan hiv alattvalóival, szabad nemzetével nem tanácskozhatott, nem végezhetett s a földi életek legszebbikét, t. i. a fejedelem s szabad polgárok közti polgári életet, nem élheté; ezek törültek ki életéből huszonhárom évet.”

Ezt a felfogást újabb és újabb tények igazolni látszanak. Így nevezetesen, daczára annak, hogy az elnöki esküformát az alkotmány szerint az országgyűlés szabja meg: midőn a rendek az 1790-iki esküforma mellőzésével új esküforma megállapításán vitatkoznak, a felség, Metternich, illetőleg az állam-értekezlet tanácsa folytán, egy rescriptumban szemükre hánnya, hogy haszontalanul töltik az időt s tekervényeskedésükkel (tergiversatio) kellemetlenséget okoznak neki. Ehhez járul, hogy ugyanonnan, a honnan őket a tergiversatio vádjá éri, a fölterjesztett sérelmekre még csak választ sem kapnak, pedig addig, míg ezek nem orvosoltnak, a királyi propositiókat eszük ágában sincs elővenni.

Ily körülmények közt, míg egyrésztől gróf Béldy Ferenczet megbízzák, hogy incognito utazzék Pozsonyba s hívja fel a magyar országgyűlés kiválóbb tagjainak figyelmét az erdélyi állapotokra,¹³ másrésztől arra a merész és szokatlan lépésre határozzák el magukat, hogy egy országos küldöttség útján, közvetlenül vagyis a királyi biztos és a tanácsosok kikerülésével terjesztik elő panaszaikat a felségnek. A küldöttség, részletes utasításokkal ellátva, útlevél nélkül – miután ennek kiadását megtagadják tőle – utazik el Kolozsvárról. Az instructiók közt ott van, hogy a deputatio egyetlen egy lépést se tegyen, mi a nemzeti becsülettel ellenkezik; hogy magának a felségnek a kezébe adja az országgyűlés repraesentatióját; hogy semmiféle fenyegetésnek vagy rábeszélésnek nem engedve addig ne tágitson, míg a felség színe elé nem bocsátják; hogy abban az esetben, ha a felség nem fogadná el, egyenkint kérjenek tőle audientiát, ha pedig az országgyűlést feloszlataknak, jelentését kiküldetéséről a jurisdictióknak tegye meg.¹⁴

A király a küldöttséget október 3-ikán Brünnsben elfogadja, de határozott választ nem ad neki. Kijelenti, hogy elhatározott szándéka fenntartani az alkotmányt; de éppen ezért az országgyűléstől elvárja, hogy a királyi propositiók első pontjának eleget téve, saját kiegészítéséről a főhivatalok betöltése által haladéktalanul gondoskodni fog.¹⁵

A királyi biztos pedig ez alatt sértő modorban fenyegeti meg a rendeket, hogy ha nem fognak hozzá a munkához, följelenti őket a felségnek. A királyi biztos és a rendek közti feszült viszonyt gyógyíthatatlanul elmérgesíti a napló ügye.

Már a negyedik országos ülésben kimondják, hogy a jegyzőkönyvön kívül naplót is vezetnek és nyomatnak ki s gróf Degenfeld Ottó középszolnokmegyei főispánt küldik ki harmad magával, hogy a nyomtatás iránt intézkedjék. A küldöttség erre nézve csakugyan szerződésre lép a kolozsvári róm. kath. lyceum és ref. kollégium könyvnyomdáival s a jegyzőkönyvből és a naplóból 40 folio iv napvilágot lát. Az augusztus 6-ikán tartott 19-ik országos ülés jegyzőkönyve és naplója azonban már csonkán marad, miután a királyi biztos előleges censura nélkül bárminemű országgyűlési irat kinyomtatását megtiltja.

A rendek hiába tiltakoznak több ízben is ez ellen az erőszakosság ellen, a királyi biztos makacsul ragaszkodik elhatározásához. Mire Wesselényi megsokalva a dolgot, maga rendez be könyomdát s a január 14-iki országos ülés naplójával megkezdvén a napló nyomtatását, a vállalatot „átadja tulajdonul Erdély országgyűlésének, azon óhajtással és föltétellel, hogy az egyedül annak tulajdona legyen, ahhoz semmi idegen felső hatalom nem nyulhat, az iránt egyedül az országos karok és rendek rendelkezhetnek”.

Az országgyűlés a Wesselényi által megszabott föltételek mellett a könyomdát elfogadja s ezzel a sajtószabadság nagy elvét, melynek életbeléptetésére pedig még a magyarországi szabadelvű párt sem tartja az időt elérkezettnek, proclamálván, súlyos politikai hibát követ el.

Az udvar, de különösen Metternich, – ki az erdélyi ügyekkel oly odaadással foglalkozik, hogy leginkább e miatt tölti a nyarat Bécsben és Bécs közelében, sőt e miatt mond le tervezett utazásáról is,¹⁶ – már most megeléggik a huzavonát. A király, titoktartás kötelezettsége mellett, február 4-ikén közli a nádorral, hogy az országgyűlést felosztatja¹⁷ s már február 6-ikán, éppen midőn Wesselényi a napló ügyében szenvedélyes beszédet tart a kormány ellen, szónoklatát a terembe megérkező királyi biztos azzal szakítja félbe, hogy felolvastatja az országgyűlés felosztatását elrendelő királyi leiratot, melyben a felség azzal indokolja elhatározását, hogy az országgyűlés úgy az általa hirdetett elvek, mint a szabad szólás elnyomása folytán eredeti jellegéből teljesen kivetkőzött s az ősi alkotmánynak nem fenntartására, de felforgatására törekszik, a helyett, hogy a közjót mozdítná elő.

A kormány lépése – bármennyire szépitgeti is annak következményeit Ferdinánd főherczeg az udvarhoz és a nádorhoz intézett jelentésében – úgy Erdélyben, mint a magyar országgyűlésen nagy port ver fel. Még a kormányhivatalnokok közül is számosan kifejezik elégedetlenségüket a történetek felett, sőt mindjárt az országgyűlés felosztatásának napján lemondásukat is beadják Zeyk és báró Kemény guberniumi tanácsosok, s példájukat csakhamar követik gróf Haller István, gróf Degenfeld Ottó, báró Bánffy Ádám és Ugron főispánok, Mara főkirálybíró, báró Bánffy László administrator, gróf Bethlen Gábor, gróf Bánffy Miklós, a királyi tábla számfeletti ülnökei s gróf Kuun királyi táblai számfeletti titkár.¹⁸

Igaz, hogy ezek – a mennyire hivatalos állásuk engedte – már az országgyűlés folyamán is támogatták az ellenzéket; de azért lemondásuk, valamint általában az ezt megelőzőtt dolgok annyira compromittálók a kormányra nézve, hogy Metternich, tartva attól, hogy az erdélyi viszonyok a külföld figyelmét is magukra vonják, jónak látja azokról a követségek útján az idegen udvarokat tájékoztatni.

A követségekhez intézett köriratában úgy tünteti fel a királyt, mint az alkotmány szigorú védelmezőjét azzal a párttal szemben, mely a száján hordja ugyan az alkotmány

szeretetét, de legnagyobb ellensége annak. Az országgyűlési ellenzék, ez az „anarchicus factio” – írja körlevelében – közvetlenül az alkotmányt és nem a fejedelmi hatalmat támadta meg. Nem érezvén magát elég erősnek szembeszállni a királyi hatalommal, az alkotmány aláaknázásával kezdte meg romboló munkáját. Lehet-e elképzelni is visszataszítóbb jelenséget, mint hogy az országgyűlés teljes hat hónapig sem elnökét, sem jegyzőit nem akarta megválasztani, azután meg a gubernium kiegészítését tagadta meg. Ily körülmények közt nem történhetett más, mint a mi történt. A kormány tudja, mit akar; meg van arról győződve, hogy az, a mit akar, a joggal és a józan észszel megegyezik; éppen ezért az erdélyi nép zöme neki ad igazat s nem azoknak az embereknek, kik midőn az alkotmány tiszteletben tartásával kérkednek, a törvényt lábbal tapodják. Szerencsére nagyon csekély azoknak a száma, kik a nép és a fejedelem közti jó egyetértést meg akarnák zavarni s így bizton remélhető, hogy a legközelebb újból összehívandó országgyűlésen minden visszatér a rendes kerékvágásba.¹⁹

Metternich tehát, ha világosan nem fejezi is ki, de hallgatólag Wesselényit teszi felelőssé a történekeért, miután annak az úgynevezett „anarchicus factio”-nak, mely az országgyűlés sikerét meghiusította, ő az elismert vezére.

A mérsékelt, körültekintő Bethlen János kezéből ő ragadván magához a zászlót, heves, sokszor a meggondolatlanságig szenvedélyes magaviseletével míg egyrésről az ellenzék táborát megbontja, másrésről a kormányt mintegy belehajtja az erőszakoskodásba, mintegy kényszeríti rá, hogy az országgyűlést, mely a királyi előadások tárgyalására a sérelmek orvoslása előtt főként az ő izgatása folytán nem hajlandó, feloszlassa.

Bécsben régóta gyanus szemmel kísérik működését. Az erdélyi katonai parancsnokság állítólag már 1831-ben parancsot kap, hogy tartóztassa le. Majd báró Vécsey Miklós szatmári főispánnál és Geöcz Ferencz szatmári alispánnál titokban többször tudakozódik a kormány felőle. A szatmármegyei heves feliratokat, a megye erős oppositóját szintén neki róják fel, a mint hogy tényleg Szatmármegyében is ő az ellenzék lelke, vezére. A kormány határozott ellenszenvét azonban azzal vonja magára, hogy Erdélyben a törvénytelen katonafogdosást jószágaiban megakadályozván, ez által példát ad az ellenszegülésre.

Az 1836-iki országgyűlés kezdetén a titkos rendőrség minden szavát, minden lépését megfigyeli s nem szűnik meg folytonosan árulkodni ellene. A kompromittáló pletykák egész áradata zúdul a fejére.

A felség 1833 első felében maga elé idézi a nyughatatlan vérű embert s bár atyai intéseivel könyekre fakasztja, nem töri meg. Legjobb barátja, Széchenyi, lassankint teljesen elhidegedik tőle. Mennél szorosabbá válik közte és Kossuth közt az összeköttetés, annál bizalmatlanabbá válik iránta Széchenyi. Mikor Kossuthot 1836 tavaszán beviszi a kaszinóba, Széchenyit épp oly rémület szállja meg, mint mikor Fáy András ugyancsak Kossuthot akadémiai levelező taggá akarja megválasztatni. „Ezzel – írja naplójában – azt a társulatot (t. i. a kaszinót), az én művem, oly keserves művem, elpusztította.” Wesselényinek nemcsak politikájától, de személyétől is elfordul. Politikáját olyannak tartja, mely szükségképen anarchiára vezet, személyében pedig eltörpítő hibákat fedez fel. „Sajnálom ezt az embert, – írja 1835 április 10-én naplójában, – mert ez vagy párbajban vész el, vagy börtönben, vagy örültek házában, vagy végre mint nyomorult koldus. Istenem, ennyit művelhet gőg, maga túlbecsülés és hiúság.” Komédiásnak, hiú bolondnak nézi, akár csak később Kossuthot, a ki „mindent elront s összegázol, a mit ő oly régóta s annyi fáradsággal vetett és munkált”.²⁰

A kormány csak az alkalmat keresi rá, hogy Wesselényit ártalmatlanná tegye; mert a titkos feladások és pletykák alapján – saját tekintélyének és jóhiszeműségének kockáztatása nélkül – mitsem tehet.

Egyedül a nádor, a ki pedig legkevésbé viseltetik iránta rokonszenvvel, nem helyesli üldözőbe vételét, miután meg van róla győződve, hogy befolyása nem olyan nagy, mint a milyennek azelőtt maga is gondolta, úgy hogy ha eltávolítnák is Pozsonyból, maradnának ott akárhányan, kik a közvéleményre sokkal nagyobb hatást gyakorolnának ő nála. Népszerűségét

a nádor egyenesen annak tulajdonítván, hogy a közvélemény a felvilágosodás és a nemzeti szabadság vértanújának tekinti, kit a kormány azért gyűlöl, mert nemzetellenes törekvéseit leleplezi: ártalmatlanná tenni, az ő véleménye szerint, csak úgy lehet, ha a kormány megváltoztatja vele szemben taktikáját.²¹

De a kormány a jó tanácsra nem hallgat s csaknem egyszerre két közkeresettel is megtámadja.

Az erdélyi királyi tábla 1835 márczius 18-ikán rendeli el ellene a közkeresetet, közrendzavarásra célzó törekvései, veszélyes mesterkedései és még más, kárhozatot érdemlő közvétségei, miatt, s minthogy a perfelvételre nem jelenik meg, a bíróság elmarasztalja és letartóztatására nézve is intézkedik.

Néhány héttel később, 1835 május 5-ikén, a magyarországi királyi tábla szintén megindítja ellene a hűtlenségi pert az 1834 december 9-ikén Szatmármegye közgyűlésén tartott beszédéért, melyben a vádlevelél szerint a kormányról becsmérőleg nyilatkozott, azt mondván, hogy „kilencz millió ember zsírját szívja s nem akarja, hogy a nemesség azokat segítse, hanem arra várakozik, hogy mostani állapotukban hagyatva, a nemesség ellen támadjanak s majd aztán ő szabadítsa őket meg”; de vádolják másrésről azzal is, hogy az országgyűlési ifjaknak a felsőbb hatóságok által kárhoztatott társulatával, Kossuth Lajos és társaival is összeköttetésben állt.

Félni nem fél tetteinek következményeitől. S még ha igaz is, a mit Ferdinánd főherczeg hallomás után ír a nádornak, hogy egy rokonával, báró Wesselényi Ferenczcel szerződésre lépett, mely szerint minden birtokát adósságaival együtt átadja neki:²² ezt egy főbenjáró perrel fenyegetett embernél legalább is ugyanolyan joggal lehet az óvatosság, mint a félelem kifolyásának tulajdonítani.

Annál nagyobb aggodalom s igazi hazafiúi bánat tölti el ellenben lelkét a kormánynak vele szemben követett botor politikája miatt. Egy 1835 márczius 9-ikéről keltezett levelében, – melyet valamelyik bécsi befolyásos barátjának írt s melyet Metternich ama határozottan téves megjegyzéssel közöl a nádorral, hogy Wesselényi a pertől való rettegését árulja el abban, – midőn egyrésről esengve kéri barátját, hogy a trónváltozást használják fel a kormány politikájának megváltoztatására, másrésről figyelmezteti őt a közfelháborodásra, melyet az ellene elkövetett méltatlanságok idéztek elő. Hogy mért akarják őt erőnek erejével fontos egyéniséggé tenni, azt annál kevésbé tudja megmagyarázni magának, mert nemcsak hogy nem volt soha szándékában a kedélyeket izgatni, hanem ellenkezőleg erre még az alkalmat is kerülte. Biztosan tudja, hogy maga a „szegény öreg úr” – értvén alatta a megboldogult királyt – volt az, a ki eddig az ellene tervbe vett erőszakoskodásokat megakadályozta. Hogy most mit tesznek vele, azzal nem törődik, miután tiszta a lelkiismerete.²³

A per folyamán a királyi fiscus nem tudja bebizonyítani, hogy Wesselényi a szájába adott szavakat a szatmári megyegyűlésen csakugyan mondta volna. Ezt ő maga sem ismeri el soha s még később is határozottan tagadja.²⁴ Még Uray alispán sem tesz terhelő vallomást ellene, a kinek pedig az örökváltság megbuktatásában a szatmári közgyűlésen főrésze volt, s a ki mint közgyűlési elnök Wesselényit egy ízben rendre is utasította. Kende, a másik alispán pedig bizonyítványt állít ki arról, hogy Wesselényi a királyi felségről, mint mindig, úgy a kérdéses gyűlésben is hódoló tisztelettel szólott s távol minden lázító vagy vétkes szándéktól, beszédei egyedül a közbéke fenntartására voltak irányítva.²⁵

A mi az országgyűlési ifjak egyesületével való összeköttetés vádját illeti, ennek sincs semmi alapja. A titkos társaságok rémképe ebben a korban Európaszerte kísért. Magyarországon is befészkelte magát a kormánykörökbe, de csak látszólag, mert a valóságban inkább csak ürügyül szolgál arra, hogy a szabadelvű törekvések elnyomására a kormány jogczimet találjon.

Az összeesküvések Magyarország történetében szórványosan fordulnak elő nemcsak azért, mert a magyar nép jellemével ellenkezik minden alattomoság és titkolódzás, hanem azért is, mert a szabad sajtót helyettesítő vármegyék alkalmat adván az embereknek, hogy elpanaszolják, a mi a lelküket nyomja s hogy a legmagasabb problémákat épp úgy, mint az alárendelt helyi érdekű kérdéseket megvitassák, villámhárítókul szolgáltak az esetleges eruptiók, tehát az összeesküvések ellen is. Ezért volt hiba még a reactio szempontjából is a megyék szabad mozgását korlátozni, annyival inkább, mert a megyék részéről esetről esetre alkalmazott vis inertiae-nek igazi intensiv hatása a kormány politikájára különben sem igen volt s inkább csak kellemetlenséget és kényelmetlenséget okozott, mint nagyobbyszerű fennakadást az ügyeknek odafenn megállapított menetében.

„Nyilvánosság mellett – írja Deák Kossuth Lajoshoz intézett s a Wesselényi-féle periratokhoz csatolt levelében – a vétek lehetetlen; titkos szövetezések pedig, miket a kormány minden ártatlan dologban is gyanítgat, szentül hiszem, hogy hazánkban nincsenek és nem is lesznek soha veszedelmesek.” „Alig van ország Európában – írja ugyanő ugyanahhoz egy másik levelében, – hol kevesebbet lehessen revolútiótól tartani, mint jelenleg nálunk; csak majd a kormány s a kormány emberei féltökben olyan balgatag lépéseket ne tegyenek, melyek nem zendülést, de zavart okozhatnak”

Wesselényi védelmezését a bíróság előtt barátja, Kölcsey vállalván magára, periratában elismeri ugyan, hogy Wesselényihez Pozsonyban az országgyűlési ifjak üdvözlő iratot intéztek, de akkor még a társalkodási egyesület nem is alakult meg; kimutatja továbbá, hogy ennek a társulatnak a tagjaival nem is érintkezhetett s ha érintkezett volna, sem követett volna el semmi bűnt, miután az a társulat sem titkos, sem kárhozatos célokra törekvő nem volt. A Kossuth Lajossal való összeköttetést a királyi fiscus a Kossuth és Wesselényi közt váltott levelekkel s különösen azzal bizonyítja, hogy Wesselényi, folyamatban volt perének iratait Kossuth Lajossal küldöztette szét a megyékhez; de Kölcsey ezzel szemben azt kérdezi az ügyésztől, hogy mivel Kossuth semmiféle titkos társaságnak nem tagja mért lehetne bűnül felróni Wesselényinek, hogy levelezett vele, s mivel Wesselényi perében a nyilvánosságot nem zárta ki a fiscus úgy, mint az ifjak perében: mért ne lehetett volna az erre vonatkozó iratokat a vármegyékkel közleni?

A kormány a két perrel eléri célját: leszorítja Wesselényit a szereplés teréről. Ez utóbbi maga is belátja, hogy egy időre legalább félre kell vonulnia. S hogy ezt minden feltűnés nélkül tehesse, betegséget színlel, annyival inkább, mert időközben neszét veszi, hogy ha a főrendi táblán megjelennék, ki fogják onnan utasítani s tisztában van vele, hogy ha ellenszegülne, katonai karhatalommal távolítnák el. Ferdinánd főherczeg a: király nevében csakugyan meghagyja a kancellárnak, hogy a criminalis actio alatt levő Wesselényinek tiltsa meg, hogy akár az országgyűlésen akár a megyei gyűlésekben megjelenjék.²⁶ A nádor pedig a periratokból melyeket a király közölt vele, a per tárgyával megismerkedvén, azt írja felségnek, hogy már most különösebb bizonyítékok nélkül is tisztán látja, mily notorius emberrel van dolga s így tudni fogja, mit kell tennie, ha az illető a főrendi tábla ülésén megjelenék.²⁷

Wesselényi tehát Pozsony közelében egy erdei lakba költözik. Szíve keserőséggel telik meg s a legmélyebb fájdalom hatja át egész lelkét, midőn tapasztalni kénytelen, hogy hontalaná teszik saját hazájában. Ekkor írja egy franczia dáma emlékkönyvébe: „Szép hazádba térsz te vissza s téged ott enyh-hely fogad, én hazámban, melyet védtem, élek, mint üldözött vad: Midőn fészket bátran rak már erdők tollas lakosa, fészkeből ki vagyok zárva, hontalan a hon fia.”²⁸

A pesti nagy árviz után, a midőn önfeláldozó, hősies magaviselet következtében a legnépszerűbb emberré válik, midőn Vörösmarty az „Árvizi hajós” című költeményében, melyet Laborfalvi Róza a nemzeti színházban hatalmas ováció mellett szaval el, az egész

nemzet háláját fejezi ki iránta: a kúria – daczára Kölcsey fényes védelmének – három évi börtönre ítéli el.

Széchenyi, bármennyire neheztel is rá, ezekben a válságos napokban első, ki vigasztalására és segítségére siet. A mint perbe fogják, a nádornál és Metternichnél közbenjár az érdekében s nyugtalanul tölti az éjeket, mert aggódik sorsa felett. A száanalom érzete mellett politikai okai is vannak, hogy üldözőbe vett barátját a hinárból kiszabadítsa. Az ellene indított hajsztát épp oly kevésbé helyesli, mint maga a nádor. Tart tőle, és pedig mint a későbbi események mutatják – nem ok nélkül, hogy erős reactiót fog az előidézni a közvéleményben annyival is inkább, mert az esetet a kormány, illetőleg a bíróságok felfűjták; a mit esetleg egyszerű széksértési: keresettel el lehetett volna intézni, azt főbenjáró per tárgyává tették. Maga: az erdélyi kancellár is elégnek tartotta volna – a miről azonban természetesen Széchenyi nem tud – a fiscalis actio megindítását²⁹ s egyenesen az udvari körök befolyásának tulajdonítható, hogy a király a criminalis actiót rendelte el.

Mindent elkövet tehát Széchenyi, hogy az abolítiót kieszközölje. Ha valamikor, ebben az esetben, midőn a háborgó közvélemény megnyugtatójáról van szó, lenne helyén a felség részéről a pertörles jogának gyakorlása. A pert azonban tovább folytatják s az egyiket már ítélettel be is fejezik. Ekkor Széchenyi az ítéletnek legalább végrehajtását igyekszik meggátolni s Wesselényi ellenzése daczára, kegyelemért folyamodik a felséghez; de eredménytelenül.

Majd, midőn Wesselényi büntetésének kiállítását a budai börtönben megkezd, másik benső barátja, Deák Ferencz karolja fel ügyét s azt a folyamodványát, melyben kéri; hogy szembajának gyógyittatása végett Gräfenbergbe mehessen, felviszi Bécsbe.

A nádor, kivel a folyamodványt véleményadás végett közli a felség, a mint ellenezte Wesselényi perbe fogatását, úgy viszont most, a mikor már a per ítélettel befejeztetett, hibának tartaná, ha a kormány az ítéletnek teljes szigorral való végrehajtását meggátolná, miután ezzel azt árulná el, hogy tetteinek következményeitől megijedt. Ennélfogva elismeri ugyan, hogy a csaknem teljesen megvakult Wesselényi megérdemli a száanalmat; de mivel az orvosok bizonyosága szerint azt a kúrát, a mit Gräfenbergben végezne, a fogságban is elvégezheti; mivel kérelmének teljesítése, a mily szokatlan, épp annyira ellenkeznék a birói tekintélylyel s mivel a per folyama alatt magábaszállásának semmi tanújelét nem adta: nem ajánlja, hogy megengedjék neki a Gräfenbergbe való utazást. Ha pedig a felség mégis kegyelmet akarna. vele szemben gyakorolni: okvetetlenül szükségesnek tartja szigorú rendszabályok megállapítását a végből, hogy politikai barátaival ne levelezhessen.³⁰

Gróf Majláth Antal alkancellár, ki a már akkor visszavonult Pálffy Fidél helyett a kancelláriát vezeti, valamint maga Metternich ellenben, nemcsak humanitási, hanem politikai szempontból sem járulnak hozzá a nádor véleményéhez, miután meg vannak róla győződve, hogy a közingerültséget nagy mértékben fokozná, ha az ország akkor, lehet mondani, legnépszerűbb emberét, betegen a börtönben hagynák sínyleni.

A király az utóbbiak tanácsát követi s Wesselényinek az alatt a föltétel alatt, hogy Gräfenberget és Freywaldaut nem hagyja el, a törvénynek megfelelő módon viseli magát s hogy az ott töltött időt három évi büntetésébe nem tudják be, megadja az engedélyt az elutazásra,³¹ annyival is inkább, mert betegsége elég biztosítékul szolgál arra nézve, hogy ideiglenes szabadon bocsátása a kormány és a bíróságok tekintélyét nem fogja megrendíteni.

A „polgári halott”, a mint magát ettől fogva nevezi, „lelki s testi csapások által hatásköréből kivetve, a cselekvéstől elzárva, nincs többé mint élő tag nemzete családjában és csak képe létezik honfiai közt”. Az események a mint lassankint túlszárnyalják politikáját, egyéniségére is a feledés homályát borítják.

252. * Ansichten von Siebenbürgen. 1818. 23.

253. * Csengeri Antal, Magyar szónokok és státusférfiak. 134.

254. * Wesselényi levele Péchy alispánhoz. 1831 február 1. Orsz. levéltár. József nádor titkos levéltára. Acta diaet. 1839.
255. * Országgy. jegyzőkönyv és napló. 108. 109.
256. * *Compilatae Constitutiones*. 5. r. 17. edictum.
257. * Orsz. levéltár. József nádor titkos levéltára. Diaet. extraser. 1834. LXVI.
258. * U. ott. Diaet. extraser. 1834. LXIII.
259. * Orsz. levéltár. József nádor titkos levéltára. Diaet extraser. 1834. LXVII. LXXIII.
260. * U. ott. 1834. LXIX.
261. * U. ott. 1834. XLIX.
262. * U. ott. Exhib. *politiam respic.* 1835. XCVII.
263. * Orsz. levéltár. József nádor titkos levéltára. Diaet. extraser. 1834. XLIX.
264. * U. ott. Diaet. extraser. 1834. CXVIII.
265. * U. ott. Diaet. extraser. 1834. CXIX. CXXI.
266. * U. ott. Diaet. extraser. 1834. CXXXII.
267. * *Aus Metternich's nachgelass. Papieren*. V. 563.
268. * Orsz. levéltár József nádor titkos levéltára. Diaet. extraser. 1835. XV.
269. * U. ott. Exhib. *politiam respic.* 1835. XLIX.
270. * U. ott. Diaet. extraser. 1835. XXIV.
271. * Gróf Széchenyi István naplói. 353–361.
272. * Orsz. levéltár. József nádor titkos levéltára. Diaet. extraser. 1835. LXII.
273. * U. ott. Exhib. *politiam respic.* 1835. XCVII.
274. * U. ott. Diaet. extraser. 1835. XXVII. aul. 3.
275. * Báró Wesselényi Miklós, Szózat. 2. 1.
276. * Kölcsey, Báró Wesselényi Miklós védelme, 1838.
277. * Orsz. levéltár. József nádor titkos levéltára. Diaet. extraser. 1835. XVIII.
278. * U. ott. 1835. XXII.
279. * A Magyar Tud. Akadémia kéziratára. M. Irod. 4-rét, 105. sz.
280. * Orsz. levéltár József nádor titkos levéltára. Diaet. extraser. 1835. XVIII.
281. * U. ott. Exhib. *politiam respic.* 1839. LII.
282. * U. ott.

I. FEJEZET.

Az országgyűlés általános képe.

A rendszeres munkálatok megvitatása. A királyi propositiok. A régi ellenzéki irány megváltozása. Kölcsey Ferencz és Deák Ferencz. Wesselényi és Széchenyi. Gr. Dessewffy Aurél, Nagy Pál, Ragályi Tamás, Palóczy László, Klauzál Gábor, Fáy András. Mérey Sándor personalis és utóda: Somssich Pongrácz. Császár Sándor és Rohonczy János. Az ellenzék és a kormánypárt kiválóbb tagjai

VÉGRE-VALAHÁRA elérkezett tehát a productiv munka ideje. A nemzet, mely előbb a koronával, majd a külföldi felforgató irányzattal szemben alkotmányának védelmével volt elfoglalva, most már hozzá foghatott a szervezkedéshez. A feladatot megkönnyítette az a körülmény, hogy a rendszeres munkálatok elkészültek, közel két év óta forogtak közkézen s így módjukban volt azokkal a megyéknek nemcsak megismerkedniök, de a tartalmukat képező reformokra nézve állást is foglalniok el.

A megyegyűlések nyilvánosak lévén, az ott lezajlott viták bőséges anyagot szolgáltatottak a közvélemény alakulásához s e tekintetben pótolta a szabad sajtó hiányát. A sajtót jóformán az egyetlen gróf Andrássy Károly vette igénybe abból a célból, hogy töredékes gondolatait az operátumokban foglalt életbevágó tárgyakra nézve közölje; de két kötetes röpiratát¹ ő is külföldön, idegen nyelven és névtelenül adta ki s így csak nagyon szűk körben terjedhetett az el.

Bárhogyan vélekedtek is egyesek és a különböző vármegyék az említett munkálatok értékéről, abban mindenki egyetértett, hogy ezeknek kell az állami újjászervezés alapjául, kiindulási pontjául szolgálni, hogy ennél fogva az országgyűlés, mely erre az alapra támaszkodva a reformokat majdan kezdeményezni lesz hivatva, sokáig nem halasztható.

Szerencsy István, a későbbi personalis, 1830 elején ezt írja: „Egy atya ruhát készítettett erős növésben levő növendék fiának. A rest szabó egy egész esztendeig nem készült el a köntössel s már akkor a ruhát nem húzhatta föl az időközben nagyot nőtt gyermek. Félek tőle, hogy úgy járunk országunk lakosaira nézve kiküldöttségi munkálkodásainkkal, melyeket 1791-ik esztendő óta mindig készítünk.”² Aggodalmában igen sokan osztozkodtak. A mennyiben tehát a reformok elől kitérni többé nem lehetett: hogy évtizedek munkája ismét hasznavehetetlenné ne váljék, még a legkonzervatívabb táblabíró is szükségesnek tartotta, hogy az országgyűlés mielőbb üljön össze s vegye tárgyalás alá az operátumokat, annyal is inkább, mert az a fergeteg elmúlt, melyet a békés munka végzésének halogatására ürügyül használhatott a kormány s mert a király különben is kötelező ígéretet tett az országgyűlés összehívására, sőt annak még az idejét is meghatározta.

Ferencz király, ki ez év tavaszán ülte meg trónraléptének 40-ik évfordulóját, október 24-ikén adta ki meghívólevelét a december 16-ikán Pozsonyban megnyitandó dietára. A királyi meghívót az egész ország meglelégedéssel fogadta, de a meglelégedés teljessé akkor vált, midőn a december 20-iki megnyitó ülésen a király bemutatta a rendszeres munkálatok felvételére nézve kedvező királyi propositiokat.

Az úrbér szabályozása; az igazságszolgáltatás rendezése, különösen pedig a büntető törvény és hiteltörvények elkészítése; az adózó nép terheinek arányosabb felosztása s ezzel együtt az országos bizottság közjogi, kereskedelmi, bányaugyi, közművelődési, egyházi és bandériális munkálatainak tárgyalása; az országgyűlés költségeinek átvállalása a nemesség által s az országos deputátiók tagjainak napidijaira a kincstár által előlegezett összegeknek, valamint egyéb kincstári előlegeknek visszatérítése, – mindmegannyi fontos teendő, melynek elvégzését a király ettől az országgyűléstől várja. Az utolsó helyen említett tárgyat, ha nem is a legfontosabbnak, de a legsürgősebbnek tartja, miután a kincstár helyzete olyan, hogy minden krajczárra szüksége van s éppen ezért az országgyűlés megnyitása előtt

szemrehányást tesz a nádornak, hogy határozott ígérete dacára az előlegeket nem térítette meg már a múlt országgyűlés által, jöllehet az 1830-iki királyi propositiók közül az erre vonatkozó 6-ik pont éppen az ő kívánsága folytán maradt ki.³ A nádor már most, hogy jóvátegye mulasztását, szívesen hozzájárul, hogy ez a pont is fölvetessék a királyi meghívóba.⁴

A korona és rendek közt hiányzik azonban az összhang, mely egy nagyobb szabású törvényhozói munkásság teljes sikerét biztosíthatná. A kibékülés a múlt országgyűlésen csak momentán volt. A mint a veszély elmúlt, a törvényhozás két tényezője ismét szemben áll egymással.

A megyei követek zöme most is az oppositio zászlaja alatt küzd és pedig még mindig a régi szellemben és a régi fegyverekkel. Bármennyire panaszkodnak is a beregi követek küldőiknek, hogy „a többi szabad szellemű instructiókkal ellátott követekkel szemben ők igen nagy minoritásban vannak s olyanforma a helyzetök, mint a haragos Adriai tenger hullámai közt a magános kőszálé”:⁵ az ellenzék többségének a rendi jogok megóvása képezi legfőbb törekvését s e tekintetben annál nagyobb éberséget tanusít, mert az immár szőnyegre hozott rendszeres munkálatok – bármily kevésbé felelnek is különben meg a szabadelvű haladás követelményének – olyan irányba terelhetik esetleg a reform-mozgalmat, mely veszedelmessé válhat a rendi érdekekre nézve.

Elvi alapon álló pártok éppen azért nem szervezhetők még most sem, mert az emberek nem képesek a közérdek magaslatára emelkedni. Az ellenzék alakulására épp úgy, mint a kormánypártéra az osztályérdekek vannak döntő befolyással. A nemesség az udvarral folytonos harczban áll, hogy az ősi alkotmányt fenntartsa; a polgárságot elnyomja s a nép irányában a pártfogó szerepét játssza; de a mennyiben a parasztságot az alkotmány sánczai közé nem akarja fölvenni, ez nem a nemességet tekinti védelmezőjének, hanem a koronát. A polgárság pedig, melynek képviselőjéül az országgyűlésen a városi oligarchia tolja fel magát, a nemességgel farkasszemet néz s az udvar előtt térdet-fejet hajt.

Az országgyűlésen tehát épp úgy, mint a megyékben az oppositiot a köznemesek alkotják, a kormánypárt pedig a főurakból és a polgárságból kerül ki. Mig a nyugaton már ebben a korban a polgárság a leghatározottabb képviselője a liberális iránynak s legerősebb támasza az absolut fejedelemmel szemben az ellenzéknek: nálunk kedvébe jár a hatalomnak, miután attól várja a nemesség rideg önzése ellenében érdekei megóvását.

A mint 1790-ben egyenesen a királyhoz folyamodik sérelmei orvoslásáért,⁶ úgy az előző országgyűlés folyamán is a városi követek, összefogva a káptalanok követeivel, a felségtől kéri, hogy szavazatjogukat, mely a törvény szerint megilleti őket, adja nekik vissza, s a nádor, valamint Majláth personalis egyforma melegséggel veszik pártfogásukba ügyüket, mindössze is abban térvén el egymástól, hogy amaz az országgyűlés coordinatióját, melynek keretében a városok szavazatjoga is szabályoztatnék, a systematicus munkálatok közt nem teszi első helyre, emez ellenben elsőbbséget ad annak a többiek felett.⁷

A polgári rend bizalmatlanságának a nemesség iránt legfőbb oka az, hogy nem akarja az vele törvényhozó hatalmát megosztani. 1825-től kezdve e tekintetben többféle engedményt sikerül ugyan kivívnia, de azért kielégítve még sincs. Az 1825-iki országgyűlésen ugyanis a városi követek már részt vesznek a kerületi tanácskozásokba, holott azelőtt innen ki voltak zárva. A jelen országgyűlés folyamán pedig megengedik nekik, hogy felállás sorrendje szerint szólhatnak, holott az 1830-iki országgyűlésen még az a régi szokás volt divatban, hogy a városi követ csak akkor szólhatott, ha vármegyei követ szólásra már többé nem jelentkezett. Úgyde az ő kívánságuk sokkal több. Ők azt akarják, hogy az ő szavazatuk is fejenként vétessék számba, mint a megyei kvöeteké, s hogy ezt elérjék, állandóan sürgetik az országgyűlés coordinatióját.

Azok az invectivák, melyeket a megyei követek részéről a jelen országgyűlés folyamán is nap-nap mellett el kell szenvedniök, még inkább sarkalják őket, hogy említett

követelményüktől ne tágítsanak. Midőn például az országgyűlés második felében a szóbeli perek bíróságairól szóló törvényczikket tárgyalják s midőn a kassai követ abbéli véleményét fejezi ki, hogy a 16 szepesi városra nézve „szerencsétlenség” lenne, ha – a mint *contemplálják* – a vármegyei törvényszéket kellene fellebbviteli bírósággul elfogadniok, Jekelfalussy József felelvén neki, azzal kezdi beszédét, hogy „Kassa város érdemes vagy nem is igen érdemes követe”.

Ilyen bánásmód után nem csoda, ha mindent elkövetnek, hogy emancipálják magukat a vármegyéktől. S midőn kívánságuk nem teljesül, az utolsóelőtti országos ülésen az eperjesi követ a városok nevében óvást tesz az összes emghozott törvények ellen, mint a melyeknek alkotásában „az önkényesen divatba hozott, törvénytelen szokás következtében” a városok nem vettek részt.

Az országgyűlési ellenzék természetesen már eredeténél s alkotó elemeinél fogva sem lehet az igazi szabadelvűség képviselője. De azért mégis ennek a pártnak köréből indulnak ki azok a reformok, melyek a szabadelvű haladás útját egyengetik, úgy hogy már ezen az országgyűlésen kezdetét veszi az ellenzéknek reform-párttá való átalakulása.

A régi ellenzéki irány emgváltoztatásában legfőbb része van az alsó tábla két új tagjának: Kölcsény Ferencznek és Deák Ferencznek.

Amaz határozottan szakít az *oppositio* hagyományos politikájával, ez összhangba igyekszik azt hozni a szabadelvű haladás elvével; amaz merőben eszményi politikus, ez államférfiú, ki ideálját a gyakorlati élet követelményeihez alkalmazza; amaz költői szelid kedélyénél fogva nem alkalmas arra, hogy a politikai harcokban vezéri szerepet játsszék, ez bölcs erélyével imponál nemcsak saját pártjának hanem az ellenfélnek is s a politikai helyzetre mindenkor döntő befolyást gyakorol. Politikájuk, karakterük közt azonban bármily nagy is az ellentét, a földologban egyetértenek, hogy t. i. az új államalakulás föltétele a rendi szerkezet fokozatos megszüntetése.

Kölcsény attól a naptól kezdve, a mint Pozsonyba megérkezik, a napi eseményekre, a szereplő egyénekre vonatkozó benyomásait és gondolatait papírra veti. Naplója, mely először 1848-ban jelent meg nyomtatásban,⁸ a mily becses forrás az 1832-iki. országgyűlés történetéhez, épp oly hű tükre az ő lelkének és politikai egyéniségének. Minden sora elárulja, mily mélységes szakadék választja őt el saját pártjától. Az ő haladni vágyó lelkét valósággal kétségbe ejti pártfeleinek magatartása, melynél fogva mindent, mi a kormánytól jön, gonosz czélzatúnak tekintenek s az örökös gáncsoskodásban keresik dicsőségüket.

Az a férfiú, ki magas szárnyalású költői phantasiája segítségével maga elé varázsolja az új Magyarország képét s nap-nap mellett inkább meggyőződik arról, mily távol van még az idő, midőn ama bájoló kép valósággá válik, – nem csoda, ha csalódás szülte keserűségében saját pártja ellen fordul, miután csakis attól várhatná eszményképének megvalósítását. Nem gondolja azonban meg, hogy ha az ország hátramaradásának oka az ellenzék bizalmatlansága a kormány iránt: ezért a felelősség első sorban magát a kormányt terheli. Ha a kormány az évtizedek alatt halomra gyűlt sérelmek orvoslását makacsul meg nem tagadná: azok, kik a szabadelvű haladástól irtóznak, a reformok halogatására nézve nem használhatnák fel ürügyül a kormány alkotmányellenes magatartását.

Kölcsény megdöbbenéssel kénytelen tapasztalni, mint áldozza fel az ellenzék zöme az ország kulturális és közgazdasági érdekeit a gravaminális politikának, mint tolja előtérbe a sérelmeket csak azért, hogy megtagadhassa a rendi jogokra nézve veszedelmes reformokat. De csalódása akkor válik teljessé, midőn saját megyéje is, megváltoztatva előbbi álláspontját, arra az útra lép, melyen nem követheti többé.

Szatmármegye mandátumát azért fogadta el, azért hagyta oda boldog családi tűzhelyét, mert küldőinek instructiói politikai meggyőződésével nem álltak ellentétben, mert akadályokat nem gördítettek ama törekvése elé, melynek végcélja – mint maga mondja egyik beszédében – „emelkedést adni az adózó népnek s a földbirtokot állandóbb és biztosabb

alapra helyezni”. A megye azonban két év múlva vagyis 1834-iki novemberi közgyűlésén, az örökváltság kérdésében előbbi utasítását visszavonja. A következő decemberi közgyűlésen úgy Kölcsey, mint különösen Wesselényi Miklós, ékesszólásuk egész erejével sikra szállnak a novemberi végzés ellen; de a gyűlésre becsődített és lerészegített nagykárolyi és gencsi bocskoros nemesek nem hallgatnak rájuk s a szabadelvűség ügyét másodszor is megbuktatják. Wesselényit, ez alkalommal mondott egyik beszédeért – mert hármat is mondott, – hűtlenségi perbe fogják, szájába adván a királyi ügyigazgató vádlevele olyanokat, a miket soha nem mondott vagy ha mondott is, nem bizonyították be ellene.

Kölcsey ekkor a csalódás érzetével visszavonul magányába. Nem is nyílik többé alkalma rá, hogy az országgyűlésen szerepeljen. Még el sem távozik Pozsonyból, Ungmegyében már is mozgalom indul ugyan meg, hogy Petrovay helyére őt válaszsák meg követté; de – mint Lányi János szolgabíró jelenti az ungi főispánnak – a nemesek többsége eme terv meghiusítása végett a legféktelenebb kicsapongástól sem tartózkodnék, miután „Ungvárnak magának is van elég embere”.⁹

Kölcsey távozása mély keserűséggel tölti el a haladás barátait. Deák Wesselényihez írt levelében a legélesebben itéli el a megyét, mely az országgyűlést egyik legkitűnőbb tagjától fosztotta meg. „Ha csak a követek volnának rosszak – így végzi Szatmár elleni kifakadását, – ha csak azok közt találna pártra a kormány: bajunk nem volna orvosolhatatlan; de a megyék gyávasága vagy erkölcsi romlottsága ellen honnan remélhetünk segítséget?”¹⁰

1835 február 9-ikén búcsúzik el Kölcsey az ország rendeitől. „Most úgy mond – küldőink másokat választottak helyünkre; mi pedig megnyertük személyes szabadságunkat. Mi most otthon, vagy a hová sorsunk vezérlend, ismét vívhatunk elveinkért, törekedhetünk azoknak törvény s társasági rend és önérzés által nem tilalmazott utakon győzedelmet szerezni.”¹¹

Visszanyert szabadságát azonban nem használja fel arra, hogy elveiért folytassa a küzdelmet. A resignatio mindinkább erőt vesz rajta. A reményét veszített politikus érzelmeit a költő lantja fejezi ki. A Zrínyi második énekében nemzetének immár menthetetlen halála felett kesereg s barátai előtt, a többi közt Wesselényi s Obernyik Károly előtt is bevallja, hogy a jövőbe vetett hitét teljesen elveszítette.¹² Hazafiui bánattól megtört szíve akkor már megszűnt dobogni, midőn nemzetének ébredésében vigasztalást találhatott volna.

Azokat az eszméket, melyek őt lelkesítették, Deák Ferencz segiti diadalra.

Deákot 1833 tavaszán küldi fel Zalamegye az országgyűlésre, hogy Antal bátyját, ki mint a két előző országgyűlésnek is tagja, belefáradt a küzdelembe, fölváltsa a követségben. A csere, – a mint azt maga Deák Antal előre megmondta – megmérhetetlen haszonnal járt az országra nézve. Deák Antal – írja Kölcsey – „csendes komolyságú, próbát állott karakterű férfiú, ki a mult országgyűlésen az udvartól önként ajánlott tanácsos czímet el nem fogadá; a Verbőczy által kifejezett nátió embere s a nagy néptömegre kedvező pillantatot nem vetett, de előttem mégis igen becses”.

Az oppositio eme legrégibb, érdemes tagja előtt Kölcseyvel együtt az egész ország tisztelettel hajol meg; de a közbecsülést fokozza irányában az az önzetlen lépése, melylyel saját egyéniségének háttérbe tolásával helyet csinál a forumon annak a férfiúnak, ki mindjárt első föllépésével bebizonyítja, hogy praedestinálva van a vezető szerepre.

A nélkül, hogy keresné az elsőséget, a közvélemény csakhamar oda állítja őt az első csatasorba Széchenyi mellé, sőt Széchenyinek elébe helyezi. Igen, mert Széchenyit kevesen értik meg Deák politikája ellenben, a mellett hogy egy félreérthető pontot sem tartalmaz, a nemzet karakterével, multjával is sokkal inkább összeegyeztethető.

Az ő programja, épp úgy, mint a Széchenyié, a legtisztább, a legnemesebb szabadelvűség kifolyása. A humanizmus és a szabadság szeretete szabják meg működésének irányát s ennél fogva törekvésének végcélja nem lehet más, mint annak az ügynevezett

nemzeti államnak konstruálása, melyet a humanizmus és a szabadság szeretete hoz létre s mely a maga egységében legfőbb biztosítéka a közszabadságnak.

Az egyén jogait, mint a közszabadság alkotó részeit, nálánál következetesebben és öntudatosabban senki nem védelmezi. A legsúlyosabb politikai hibának tartja, hogy a múltban a polgári törvények a vallások közt különbséget tettek, egyiket a másikkal szemben kedvezésben részesítették és sokkal inkább beleavatkoztak a vallás dolgaiba, mint a mennyire az az állam szempontjából szükséges lett volna. De ha már a hiba elkövetetett, igyekezni kell legalább annak következményeit jóvátenni, s a fanatizmus épp úgy kiirtandó az emberek kebléből, mint a vallástalanság, a viszonyosság elve pedig az egyes felekezetek közt érvényesítendő. Ez utóbbi szempontból már ezen az országgyűlésen a természetszerű haladás követelményének deklarálja az egyházi javaknak, melyek különben is az állam tulajdonát képezik, átvételét az állam által annyiival is inkább, mert a vallás ama szolgálói, kik a gazdag egyházi javaknak igazságtalan arányban felosztott jövedelmeiben nem részesülnek, szűkölködő helyzetükben hivatásukat nem teljesíthetik.

S a mily lelkes védelmezője a vallásszabadságnak, épp oly ékesszólással hirdeti, hogy mindenkinek kétségtelen és elidegeníthetetlen jogai közé tartozik, gondolatait akár sajtó útján, akár élő szóval kifejezni.

Abból indulva továbbá ki, hogy csak ott erős a polgári szabadság, a hol minden polgár védi azt, mint saját tulajdonát, hogy „a szabadság másokkal megosztva nem fog, sőt erősödik és annál biztosabban áll, minél többen lehetnek részesei”: míg egyrésztől be akarja venni az alkotmány keretébe azokat, a kik onnan kiszorultak, másrésztől igyekszik az egyes társadalmi osztályok közjogi és politikai állása tekintetében a differentiákat s az ebből eredő kölcsönös féltékenységet és bizalmatlanságot elsimítani.

Ha Deákot Széchenyivel együtt a valódi szabadelvűség képviselőivé avatja a szabadságjogok biztosítására és kiterjesztésére, valamint a társadalom szétagoltságának megszüntetésére irányuló törekvésük: a haladás menetére vonatkozó nézeteik is a legteljesebben összhangzanak az általuk képviselt politikai iskola felfogásával. A nemzeti államot nem egy nap, vagy egy év alatt kívánják fölépíteni. A forradalomtól épp úgy iszonyodnak, mint az elhamarkodott reformtól. Azon vannak, hogy a törvényhozás mindenkor a jelen szükségait vegye tekintetbe; de figyelemmel legyen egyszersmind arra is, hogy midőn az alkotott törvények a jelent kielégítik, a jövő fejlődését meg ne kössék s annak helytelen irányt ne adjanak.

Taktikájuk szintén olyan, mely pártállásuknak teljesen megfelel. A szabadelvű politikus, ellenfeleivel szemben igazságos szokott lenni. Deák és Széchenyi a mily határozottan elítélik az oppositio ama taktikáját, mely szerint a kormány minden lépését és tettét csak azért ellenzi, mert azok a kormánytól jönnek, épp oly őszintén kifejezik ismét és ismét abbéli meggyőződésüket, hogy sem azoknak nincs igazuk, kik az ország hátramaradottságának okát az idők mostohaságában, sem azoknak, kik a kormányban, sem azoknak, kik magában a nemzetben keresik; hanem az igazság az, hogy mindezeket együttvéve terheli a felelősség.

Csakis egy pontban válnak el Deák és Széchenyi utai egymástól. Amaz a multat összeköti a jelennel s a jövő alapjául fogadja el; ez a történelmi joggal keveset törődik, sőt bizonyos tekintetben a haladás akadályának tekinti azt; amannak álláspontja tehát kétségkívül népszerűbb, mint ezé, úgy hogy a Deák közbenjárására, illetőleg közvetítésére volt szükség, hogy Széchenyi elveivel a nemzet teljesen megbarátkozzék.

Deák ugyanakkor, a midőn a legliberálisabb reformokért küzd, egy perczre sem téveszti szem elől a történelmi jog integritását akár közelebbről akár távolabbról érintő sérelmeket, mert ezeknek orvoslásától függ szerinte a haladás lehetősége. Meggyőződése, hogy a sérelmek válaszfalat húznak a nemzet és a korona közé, ezeknek kölcsönös bizalma nélkül pedig a reformokról szó sem lehet. A ki csodálkozik azon, hogy a magyarnak, ki a

százados sérelmek miatt telve van panaszszal, nincs bizalma a kormány iránt: annak a palócz asszony panaszát juttatja eszébe, ki nem győzött eléggé sopánkodni a felett, hogy a fia őt nem szereti, holott ő eleget veri. A nemzetet és a fejedelmet kölcsönös viszonyaikban nem tekinti úgy, mint egymás ellenében álló s egymás kárával önhatalmukat nevelni törekvő feleket, mert ha ez így volna, akkor a polgári társaság főczélja csakugyan el volna tévesztve; hanem azt tartja, hogy alkotmányos monarchiában a két fél érdekei egymásra vannak utalva s hogy minden új fejedelmi jog drága áron volna a fejedelem részére megvásárolva, ha azért a nemzet bizalmát kellene fölládozni.

A sérelmi politika ebben az alakjában megszűnik meddővé lenni. A Deák bölcsesége eltalálja azt az egyedül helyes irányt, melyet követve, a nemzet az új államalapítás munkájában előhaladhat a nélkül, hogy multját meg kellene tagadnia, a nélkül, hogy ama jogainak reklamálásáról le kellene mondania, melyek szükségképen kiindulási pontjai a nemzetalkotó munkának.

Deák minden alkalmat megragad, hogy amaz irány helyességéről meggyőzze elvtársait. A szószéken épp úgy, mint magánkörökben fokozódó sikerrel hirdeti elveit.

Mint szónok sok tekintetben különbözik az ellenzék másik két vezéralakjától: Wesselényitől és Széchenyitől.

Amazt mint szónokot így jellemzi Kölcsey: „hangja erős és dörgő s alkalmas egy tengeri zajos csatában vagy a populus rex legcsapongóbb gyűlésében fülön és keblen uralkodni; beszédét elvről elvre szokta vezetni; egyszerre nem önti ki magát, hogy másod és harmad izben ismét újakkal állhasson fel; kifejezései erősek, de sokszor cifrák s nem ritkán metszők”. Emez minden beszédét rögtönzi. Sokszor nincs maga sem szónoklatával megelégedve, pedig közvetlenségével mindig hat, eredeti ötleteivel, érdekes megjelenésével a hallgatóság figyelmét lebilincseli. Beszédei rhapsodicus természetűek; átmenet nélkül csap át a legkülönbözőbb tárgyakra. Mig Wesselényi tömören, formailag kifogástalanul s szigorú logikával beszél: ő a szónoki formákra nem sokat ad s gondolatainak közlésében a logikai rendre nem igen ügyel. Beszédjén – mint Kossuth Országgyűlési Tudósításaiban írja – szembetűnőleg látszik a discursivus parlamentáris angol szabás; hasonlít előadása Nagy Páléhoz, csak hogy gesztusai hevesebbek, néha hangosan is összecsapja kezét.

Deák nem tudja, de nem is akarja lángra gyújtani beszédeivel a kedélyeket; nem annyira a szívhez, mint inkább az észhez szól s kristálytisza, szabatos előadásával, erős logikájával hódítja meg hallgatóit. A szóvirágot, ellenkezőleg mint Wesselényi, nem szereti; de képekkel, hasonlatokkal, sőt jóízű anekdotákkal is örömet fűszerez és élénkíti előadását. Ötletei vannak, de ezek nem teszik szaggatottá beszédét. Nagy közvetlenséggel, keresetlenül fejezi ki gondolatait, a nélkül, hogy beszéde pongyola lenne, mint a Széchenyié.

A szószéknek ezen az országgyűlésen a három kitűnőség közül Deák veszi legnagyobb hasznát. Széchenyi, mint már fennebb említők, egyelőre félrevonul, nehogy szakadást idézzon elő saját pártjában. Wesselényi, az ellenzék elismert vezére, az erdélyi országgyűlésre siet, miután ott nagyobb szükség van rá. S így csakhamar Deák kezébe kerül az oppositio vezetése, annyival is inkább, mert Széchenyi épp úgy megbízik benne, mint Wesselényi. Ismeretségük első percétől amaz felismeri benne hű, öntudatos és komoly dolgozótársát a reformok terén, ez viszont erős szövetségesét a gravaminalis küzdelemben.

Széchenyi félrevonulása nemcsak hogy nem csökkenti, sőt ellenkezőleg, fokozza népszerűségét. Ha belemerül a küzdelembe, csakhamar elárulja; mily magas válaszfal van közte és pártja közt. Így pedig osztatlan hódolattal hajolnak meg a törvényhozás termén kívül szerzett s nap-nap mellett gyarapodó érdemei előtt.

Hogy mily nagy a népszerűsége, mutatja a Végh István halálával megüresedett koronaőri méltóság betöltésekor előfordult incidens.

Az 1835 november 12-ikén tartott elegyes ülésben, mielőtt a koronaörök kijelölését tartalmazó királyi resolútiót felolvasnák, Kövér János, Temesmegye nevében azt

indítványozza, hogy kérje meg az országgyűlés ő felségét, jelölne ki Széchenyit az egyik koronaőri méltóságra.

Széchenyi, ki ezen az ülésen véletlenül éppen jelen van, a temesmegyei követ után nyomban feláll, hogy megköszönje a kiváló megtiszteltetést, de kéri egyszermind őt, vonná vissza indítványát, mely – a mint maga is kifejezte – homlokegyenest ellenkezik úgy a fejedelem kijelölési jogával mint az alkotmányos szokással. S csakugyan meg kell elégednie Kövérnek is, az indítvány mellett felszólaló Luka Sándor honti követnek is, valamint Széchenyi minden tisztelőjének azzal, hogy a. kitűnő hazafiúi érdemeknek ily módon ovatiót rendeztek, s a resolúciónak a nádor által már most elrendelt felolvasása után a rendek Szilassy József tornai főispánt választják meg; miután a nádor kijelentése szerint, a protestáns vallásuak közül már hosszabb idő óta nem volt koronaőr.

Széchenyi, említett tetteivel, a mellett, hogy lefegyverzi ellenfeleit – kik nem szűnnek meg őt folytonosan gyanusítani, köztök Czirákyt, ki mindenfelé terjeszti: „was der Republicaner um einen Tittel intrigürt”, –¹³ a nádor elismerését vivja ki, s ami fő, önmagát nyugtatja meg. Tasnera egész elragadtatással írja, hogy meg van magával elégedve s hogy már most reméli, hogy a hid ügyével könnyebben boldogul. Népszerűsége tehát nem a hiúságát legyezi, hanem tőkének tekinti azt, mely vállalatái javára gyümölcsözik. Éppen azért tartózkodik az országgyűlésen nagyobb szerepet játszani, nehogy ama nagy értékű tőkéjét elfecsérelje.

A különben is kisszámú főrendi ellenzék azonban jelentőségét csaknem teljesen elveszti a miatt, mert Széchenyi és Wesselényi nem vesznek részt az országgyűlés egész folyamán, illetőleg állandóan a köztanácskozásokban.

Gróf Illésházy István mellett gróf Esterházy Mihály, gróf Károlyi Lajos, a fiatal gróf Waldstein, de különösen gróf Károlyi György képviselik a főrendi táblán az oppositót. Ez utóbbi annál nagyobb népszerűségnek örvend, mennél inkább érezteti vele ellenszenvét a kormány. Az előző országgyűlésen Szatmármegyét képviseli s beszámoló beszédével, – mely, s nádor értesülése szerint, Wesselényi közreműködésével készült,¹⁴ – oly nagy hatást ér el megyéjében, hogy elhatározzák annak kinyomatását és az összes municipiumokhoz való megküldését. A beszéd miatt a fiscus felségsértési pert akar indítani ellene, de mivel ehhez a kormány csak az alatt a föltétel alatt járul hozzá, ha a beszéd már ki volna nyomtatva s mivel Wirknernek sikerül a kinyomatást megakadályoznia: Károlyi a zaklatástól megmenekül.¹⁵

Gróf Desseffy Aurél, – ki ezen az országgyűlésen mutatja be magát, – mint kormányhivatalnok, természetesen a kormánynyal tart; de a vallás ügyében a liberális ellenzékét támogatja. Szerette volna magát Zemplénben követté választatni, a hol az országgyűlés megnyitása előtt első nyilvános szónoklatát tartotta az „ékesszóló Kossuthal” szemben, majd Szabolcsban tett kísérletet a követség elnyeréseért; de mindkét helyen kudarcot vallott.¹⁶ E miatt elkedvetlenedve, az irodai munkában s a társas élet gyönyöreiben keres egyelőre kárpótlást s fényes tehetsége csak a következő országgyűlésen nyilatkozik meg egész pompájában.

Az alsó táblán az ellenzék két régi vezére háttérbe szorulna még akkor is, ha Deák és Kölcsey nem foglalnék el helyöket. Nagy Pál a kormány által gróf Pálffy Ferencz zárgondnokává neveztetvén ki, a gyanut nem kerülheti el, hogy a kormány megvesztegette, ennél fogva minden befolyása megszűnik pártjára. A másik vezér, Ragályi Tamás, Borsodban megbukik. 1833 elején Patay István első követ lemondásával Szabolcsban léptetik fel s meleg hangú levélben kéri az egész oppositio nevében Kölcsey, hogy a jelöltséget fogadná el. Ragályi, a kérésnek engedve, föllép, de kisebbségben marad. Végre ugyanez év nyarán gróf Andrassy György helyébe Tornamegye választja meg. Régi elveihez azonban hűtlenné válik: Az összeköttetést megszakítja egykori pártfeleivel s a kormánypárttal barátkozik; a personalisnak, Somssich Pongrácznak legbizalmasabb emberévé lesz s a nemesek adómentességének ő a legmakacsabb védelmezője. Kormánykörökben annyira megszeretik,

hogy midőn a nádor az országgyűlés vége felé a megüresedett alnádori méltóság betöltését sürgeti, mert tart tőle, hogy a personalis maga a felhalmozódott munkát nem bírja meg, ugyanakkor alnádorrá Szerencsy ítélőmester mellett Ragályit is kandidálja, s a felség a körülmények szerint a kettő közül bármelyiket kész kinevezni.¹⁷

Épp ily csalódás éri az ellenzéket egy új tagja, Siskovics József, baranyai követ részéről is, kiről Kölcsey az imént még azt írja, hogy „egyike a leglelkesebbeknek, legegzenesebbeknek; józan fej és bátor szív; nemcsak szép, de váratlan tünemény a megyéből; mely máskor a gonosz lelkű Kajdacsyt küldé képviselőül”. Szabadelvűségeért Wesselényi és Kölcsey megkülönböztetve ragaszkodnak hozzá, sőt Széchenyi is figyelmet fordít rá; Kölcseyvel, a barsi Balogh Jánossal és az abauji Komáromy Istvánnal őt tartja a közvélemény „a szent aristocratismus legdühösebb ellenségének”. S a mint sógora, Somssich Pongrácz, personalissá neveztetik ki, egyszerre átschap azokhoz, kik az adózó népet csupán morális engedményekben hajlandók részesíteni a nélkül, hogy a földesúri jogok csorbitásához hozzájárulnának.

Az előző országgyűlések küzdelmeiben megedzett ellenzéki követek közül Palóczy László egyike a legnépszerűbbeknek. Valóságos élő Corpus Juris és világkrónika, kinek népies modorban tartott, liberális szellemű beszédei hemzsegnek a jól alkalmazott közjogi és világtörténelmi dátumoktól. Különösen elemében van, ha a clerussal vitatkozhat, s ha nem emlegetné is, észjárása és modora elárulná, hogy a kálvinista felekezet hive. Mint kerületi jegyző, az 1825-iki országgyűlésen buzgó tevékenységet fejt ki, melynek elismerésül egy billikommal tisztelik meg. Az 1832-iki országgyűlésnek hasonlóképen oly nagy szolgálatokat tesz tollával, hogy a nyitrai megyei követ küldői nevében azt indítványozza, hogy érdemeit törvénybe iktassák, mire ő szerényen megjegyzi, hogy megelégszik azzal, ha akkor, a midőn az országgyűlésről eltávozik, követtársai „becses emlékezetekben inarticulálják”.¹⁸ Ugyanakkor megyéje is ovatióban részesíti, megajándékozván egy arany íróeszközzel és díszkarddal.

Palóczyn kívül az ellenzék kipróbált harcosai: a sebes beszédű Borsiczky István, kinek könyves polczán országgyűlési irományokon s naplókön kívül státustudományi könyveket is lát Kölcsey; Beöthy Ödön, kinek a kormányhoz szító követtársával Ravazdy Istvánnal oly gyakori collisiója van, hogy – mint arra a kormányt Wirkner figyelmezteti – megyéjében agitációt indít Ravazdy visszahivatása iránt, gróf Zichy Ferencz főispán azonban az utóbbit a kancellár utasítása folytán pártfogása alá veszi;¹⁹ Balogh János, ki democrata és köztársasági nézeteivel a mily kedvence az ifjuságnak, épp oly gyűlölt egyéniség a kormány részéről; a katonai és polgári pályán szerzett érdemeinél fogva nagy tiszteletben álló Benyovszky Péter pozsony megyei követ, ki a protestánsokat pártfogoló katolikus követek közt Beöthy és Balogh után a legtüzesebb; Somssich Miklós Somogyból; Pázmándy Dénes Komáromból; báró Perényi Gábor, „az ugocsai erős lelkű követ”; gróf Andrássy György, tornai követ, ki azonban a vallás ügyében a papság álláspontjára helyezkedik; Bezerédj István, kinek nyomtatásban is közzétett követjelentése, mint forrásmű, még a Deák Ferenczé mellett is figyelmet érdemel;²⁰ a vas megyei Niczky János, kit, daczára ellenzéki pártállásának, a nádor és a személynök különösen a vallás ügyében többször fölkérnek, hogy üzeneteiket, kívánságaikat közölje a rendekkel; Ebergényi Benedek, Vas megye második követe, kinek szabadelvűsége a mennyire kifogásolható az úrbér kérdésében, épp oly tiszta a vallás ügyében; az ungi Bernáth Zsigmond, kiről Kölcsey azt jegyzi meg, hogy „jószívű és elmés, de makacs és különcz; sem nem vezet, sem nem vezettethetik;” a pest megyei Dubraviczky Simon, ki mint a nádor megyéjének alispánja, nehéz helyzetében annyira feltalálja magát, hogy szilárd ellenzéki magatartásával sem haragítja magát a nádort.

Ezen az országgyűlésen jelennek meg először Klauzál Gábor csongrádi és Fáy András pest megyei ellenzéki követek.

Klauzál Deák Ferencnek nemcsak politikájáért lelkesedik, de egyénisége iránt is meleg rokonszenvet érez. Jellemökbén annyi a közös vonás, hogy még ha elvi ellentétek volnának is köztök, bizonyára könnyen megértenék és megszeretnék egymást. A rendíthetetlen törvénytisztelet ő nála is a legtisztább szabadelvűséggel párosul. Barátjától csak abban különbözik; hogy míg az soha nem űz érzelmi politikát: ő szíve sugallatát követi akkor is, a mikor ennek nincs helye. Szónoklatai által a hangulatcsináláshoz jobban ért; mint ahhoz, hogy hallgatóit okokkal győzze meg. De éppen ezért a mily kitűnően megállja helyét Deák oldala mellett, mint annak segítő társa: épp oly kevésbé találja belé magát a vezéri szerepbe, melyet egy későbbi országgyűlésen Deák távollétében neki kellene betöltenie.

Fáy András csak az országgyűlés vége felé váltja fel Péchy Ferenczet, Pestmegye második követét, ki a miatt, mert a kormánynyal kacérkodik, annyira elveszti választói bizalmát, hogy, ha idejében le nem mond, visszahívják. Péchy lemondásával Fáy egyhangulag választják meg követté.

Ez a választás arról nevezetes, hogy a kormány körében nagy differentiákat idéz elő, melyek élénken illusztrálják a nádor és a kancellár közti viszony feszültségét. Minthogy ugyanis Fáy az 1790-iki magyarra fordított eskümintá szerint fölesketik, jöllehet Pestmegyében a követek fölesketése már rég kiment a szokásból, s minthogy az említett eskümintát a rendek egy záradékkal toldják meg, mely szerint a követ küldői beleegyezése nélkül semmiféle hivatalt és kedvezményt nem fogadhat el: Reviczky kancellár azt ajánlja, hogy a választás megvizsgálása végett királyi biztos küldessék ki, a personalis pedig utasítsák, hogy Fáy credentialisát ne fogadja el. A nádor ellenben – bármennyire boszankodik is Péchy elvesztése miatt – sem királyi biztos kiküldését, sem a Péchy lemondásával törvényesen és egyhangulag megválasztott Fáy András visszautasítását nem tartja helyesnek; hanem, a mennyiben az új követ által letett esküt egy törvényellenes záradékkal toldták meg, jónak látná, ha ebben az ügyben őt, mint főispánt, bizná meg a vizsgálattal, ő pedig majd egy megyei commissiót küldene ki a vizsgálat foganatosítása végett.²¹

Az ügyet Reviczky annyira elmérgesíti, hogy az állam-conferentia is kénytelen foglalkozni vele, s ez a vitát Reviczky javára dönti el. Még a kiküldendő királyi biztos személyére nézve sem hajlandók teljesíteni a nádor kívánságát, a mennyiben, daczára annak, hogy ő báró Mednyánszkyt vagy Almássy Józsefet ajánlja biztosul, a szóba hozott Gyürky Pál főispánra ellenben azt jegyzi meg, hogy gyöngye ember s nem is szükséges, hogy éppen református vallású legyen a királyi biztos: mégis két egyén közt, t. i. Gyürky és Lónyay János helytartó-tanácsos közt engednek neki választást.²²

Ez az eljárás oly nagy keserűséggel tölti el, hogy – Metternich tanácsa folytán – maga a király veti magát közbe, hogy megbékítse őt. A conferentia határozatait a felség megsemmisítvén, beleegyezik, hogy Fáy credentialisát ne kifogásolják s a vizsgálat maga a megye által tartassék meg.²³

Fáy az országgyűlésen tárt karokkal fogadják elvtársai, miután addigi szereplése után ítélve sokat várnak tőle. A kiváltságokhoz ragaszkodik, de a jobbágyságtól a humanitas követelte engedményeket nem tagadja meg; a Wesselényi sérelmi politikáját helyesli, de e mellett nemcsak hogy nem zárkózik el a Széchenyi reformjai elől, sőt inkább irodalmi, társadalmi téren s a megyei zöld asztalnál lelkesen küzd azokért. Politikáját a Bélteki-ház című regényében fejezi ki leghívebben, midőn azt írja, hogy „a magyar alkotmány terepely százados tölgy, vén derék új sarjadékokkal; ám forogjon fejszéd dísztelen, csonka és akadékos ágai közt, de tisztos vén derekát ne bántsd”.

Bármily erős elvi differentiák választják is el az ellenzéki követeket egymástól, az oppositio az alsó táblán mégis több izben mint tömör párt méri össze fegyverét a kormánynyal s mivel a két fél ereje közt nagy az aránytalanság, mivel a kormány hívei a mellett, hogy kisebbségben vannak, képességeikre nézve sem mérkőzhetnek az izmos, kifejtett

tehetségekben olyanynyira gazdag ellenzékkel: ez utóbbi, valahányszor összetart, győzelmet arat.

A pártok közti egyensúly hiányának kellemetlen következményeit különösen érzi a kormány addig, míg Mérey Sándor personalis vezeti a tanácskozásokat. Mérey részint a miatt, mert gyanuba veszik, hogy Wirkner Lajos kancelláriai titkárral együtt kémkedik s a bécsi titkos rendőrséggel összeköttetésben áll, részint az elnöki székben elkövetett tapintatlanságai és ügyetlenkedései miatt, még saját pártja előtt is csakhamar elveszti tekintélyét és népszerűségét.

Akár alapos, akár nem vele szemben a kémkedés gyanúja, a kormánynak ő nélküle is módjában áll, a Ferstl Lipót udvari tanácsos vezetése alatt álló, jól szervezett titkos rendőrség útján informáltatnia magát nemcsak az általános politikai helyzet, hanem az országgyűlés egyes tagjainak magatartása, működése felől is. Wirkner írja, hogy a politikai viszonyokról három városi követ értesítette időnkint a kormányt s hogy „két tökéletesen megbízható egyén” a főpostahivatalnál az úgynevezett fekete kabinetet vezette és fölbontotta az olyan egyénekhez irt leveleket, kiknek szándékait és nézeteit ismerni akarták. Maga Wirkner is – saját bevallása szerint – részt vett a titkos rendőrség működésében, a mennyiben – így adja ő maga elő a dolgot – az említett városi követek és a postán alkalmazott egyének tudva azt, hogy a felség mily bizalommal viseltetik iránta, előzetesen mindig közölték vele jelentésüket, ő pedig leiratván azokat, saját észrevételeivel és futár által elküldte Reviczkynek Bécsbe, így aztán sokszor megtörtént, hogy midőn a különben is nehézkes és kényelemszerető gróf Sedlniczky rendőrminiszter a felséggel fontoskodva közölte a pozsonyi eseményeket, már azokról sokkal alaposabban és részletesebben volt informálva a felség, mint maga Sedlniczky.²⁴

Ha Mérey a gyanúsítással szemben tisztázza is magát, tapintatlansága miatt válik lehetetlenné, daczára annak, hogy Sedlniczky s általában a bécsi kormányférfiak az udvarnál nagy buzgalommal pártfogolják s minden hibájáért elődjét, Majláth Györgyöt állítják oda bűnbakul, mint a ki szerintük nagyon is körültekintő, kiméletes modorával elkényeztette a rendeket

Az ellenzék meg van róla győződve, hogy az az ember, ki – miként Kölchey tréfásan írja, „naponkint bizonyos állatokat lő, a miket baknak neveznek,” – előbb-utóbb áldozatául fog esni saját ügyetlenségének. Ennélfogva mindjárt az országgyűlés kezdetén még az utódját is kiszemelik. Somssich Pongrácz alnádor előléptetését a személynői méltóságra nemcsak a sógora, Siskovics, hanem Wesselényi, Kölchey, Dubraviczky is s általában az ellenzék csaknem minden előkelő tagja óhajtja.

Mérey az alább említendő Tagen-féle eset után, mely alkalommal egyik ügyetlenséget a másik után követi el, az udvarnál is eljátsza hitelét. Mig Bécsben jár, hogy tisztára mossa magát, Somssich mint alnádor helyettesíti az elnöki székben s az ellenzék, hogy az udvarral megkedveltesse Somssichot, ez idő alatt számos engedményt tesz neki és kiméletesen bánik vele.

A tárgyalások símább menetét a felség egyenesen Somssich „férfias és céltudatos magatartásának” tulajdonítván, e felett Reviczky kancellár előtt különös megalégedését fejezi ki.²⁵ De bármennyire meg van is vele elégedve, nem akarja, hogy kedvéért az ügyetlensége daczára is hű és buzgó Mérey méltatlanságot szenvedjen. Előbb tehát ez utóbbi részére tehetségének megfelelőbb munkakört keres s csak azután nevezi ki a helyére personalissá Somssichot. Mérey nemcsak hogy nem veszti el a király kegyét; de ellenkezőleg előkelő hivatali fokozatát megtartva, fényes jutalomban és kitüntetésben részesül. Áthelyeztetvén ugyanis Végh István nyugdíjaztatásával a helytartó-tanácshoz, ott a tartományi biztosságok (commissariatatus provinciales) élére állítják mint igazgatót, ezenkívül megkapja a titkos tanácsosságot díjmentesen s addigi fizetését 2000 forintnyi személyi pótlékkal javítják meg.²⁶

Mint personalis azonban Somssich is csakhamar népszerűtlenné válik és pedig legelsőbbben azok előtt, a kiknek köszönhetette első sorban kineveztetését. Ebben a korban, sőt egészen 1848-ig, a mint valaki kormányhivatalba jut, többnyire gyűlölt emberré lesz, miután függetlenségében többé nem bizhatnak. Madarász László a negyvenes évek elején, Fejérmegye közgyűlésén, nagy tetszést idézett elő, mert a közvéleményt fejezte ki azzal a bonmot jával, hogy a mi magyar uraink olyanok, mint a kéményseprő, ki mennél magasabbra halad, annál feketébb, annál piszkosabb.

A személynök hivei közül tehetségre nézve két új követ válik ki: az esztergomi Andrassy József s a szepesi Zsedényi (Pfannschmid) Eduárd. Mind a kettő jó szónok s a mellett, hogy tiszta meggyőződésből támogatja a kormányt, bátorsággal is bír szembeszállni az ellenzéki többséggel. Ez utóbbit, – ki Almássy Lajosnak, „a tótok királyának” helyét foglalta el, – különösen mint kitűnő vitatkozót, mint alaposan képzett politikust, ellenfelei is respektálják; saját pártja pedig, ha vezérének egyelőre még nem ismeri is el, magatartására nézve egyik-másik kérdésben szívesen elfogadja tőle az útbaigazítást.

A városi követek legtekintélyesebbje, „az öreg, tanult s beszélni tudó” Vághy (Wagner) Ferencz soproni követ mellett, – ki daczára az általa képviselt ügy népszerűtlenségének, már az előző két országgyűlésen előkelő helyet vívott ki magának, – a városi tanács ellenére megválasztott pesti követ, Havas József. A papságnak pedig Lonovics József a vezérszónoka.

A régi gárdából a tiszta fejű Császár Sándor alispán és temesi követ s Rohonczy János tanácsos, veszprémi követ játszanak a kormánypárton előkelőbb szerepet.

Császár Sándor kiváló szolgálatokat tesz a kormánynak. Éppen ezért a nádor és a kancellár nagy megütközéssel fogadja, hogy hű emberüket Temesmegye 1834 április 22-iki közgyűlése visszahívja. Ezt első sorban báró Gerliczy Mihály temesmegyei administrator ügyetlenségének tulajdonítják. Gerliczy ugyanis, midőn a közgyűlés 95 szóval 17 ellen elhatározta a visszahívást, beleegyezett, hogy Császár helyébe Kövér Jánost nyomban megválaszszák, jöllehet a gyűlés tárgyaúl a követválasztás nem, volt kitűzve.²⁷ A nádor a hibát azzal akarja jóvátenni, hogy Császárnak – a mennyiben visszahívása törvényellenes módon történt – az országgyűlésről való eltávozását nem engedi meg; de Temesmegye rendei meg a nádor eljárását declarálják törvénytelennek s Császárnak meghagyják, hogy mihelyt Kövér Pozsonyba érkezik, térjen haza. Erre az administrator Kövérnek, mint szolgabírónak, megtiltja az elutazást. De ez sem használ, mert Kövér János, követi minőségére hivatkozva, a tilalmat egyszerűen visszautasítja.²⁸ Ilyen körülmények közt a nádor nem tartván opportunusnak, hogy a törvényes alapon álló Temesmegyével újjat húzzon, kénytelen-kelletlen belenyugszik Császár eltávozásába; de gondoskodik egyszersmind megjutalmazásáról s kineveztetési királyi táblai bírónak.

A régi gárda másik tagja, Rohonczy, jöllehet Kölcsey szerint „mint az Ifland hízott tanácsosai, kényelmes és szavas, nem nyilván udvari, de az oppositiónak sem dönthetetlen oszlopa”, tehát daczára annak, hogy az ellenzék félig-meddig a maga hívének tartja a nádornak szintén kedves embere, saját megyéjében pedig kis király, ki a köznemesség határtalan bizalmát bírván, a restaurációkon minden jelöltjét megválasztatta s ellenfeleit megbuktatta.²⁹

Az a rövid jellemzés, melyet a Kölcsey naplójában Rohonczyról olvasunk, általában az országgyűlés legtöbb tagjára alkalmazható. Határozott elvi alapra, mint fennebb említők, egyik sem helyezkedik; hanem ugyanaz a követ az egyik kérdésben szabadelvű, a másikban conservatív álláspontot foglal el s ha mégis két pártot különböztetünk meg, ez a megkülönböztetés csak azon alapul, hogy a követek egy része többnyire a personalist támogatja, a másik a legtöbb kérdésben szembeszáll vele.

283. * Umrisse einer möglichen Reform in Ungarn, im Geiste des juste-milieu. Von A. London és Páris. 1833.

284. * Szerencsy István gondolatai. Budapesti Szemle. Új foly. XXXIV. 346.
285. * Orsz. levéltár. József nádor titkos levéltára. Praep. ad diaet. 1831. I., II. aul. 1., 2.
286. * U. ott. Praep. ad diaet. 1832. VIII.
287. * Orsz. levéltár. József nádor titkos levéltára. Diaet. extraser. 1833. LX.
288. * Ballagi Géza, A politikai irodalom Magyarországon. 363.
289. * Orsz. levéltár. József nádor titkos levéltára. Praep. ad Diaet. 1832. VI. aul. 1.
290. * Kölcsey Ferencz naplója. 1832–1833. Budapest, 1848.
291. * orsz. levéltár. József nádor titkos levéltára. Diaet. extraser. 1835. XIII.
292. * Deák Ferencz emlékezete. Levelek. 1822–1875. 7. l.
293. * Kölcsey Ferencz minden munkái. VI. Országgy. és megyei beszédek. 1848. 124. l.
294. * Vahot Imre, Országgyűlési emlék. 1848. I. 113.
295. * Gr. Széchenyi István levelei. II. 171.
296. * Orsz. levéltár. József nádor titkos levéltára. Deiaet. extraser. 1835. V.
297. * Wirkner L., Élményeim. 51.
298. * Néhány nevezetesebb darab gr. Dessewffy Aurél hátrahagyott munkáiból. Összeszedte gr. Dessewffy Emil. 1843. 16. l.
299. * Orsz. levéltár. József nádor titkos levéltára. Diaet. extraser. LXXVIII., LXXIX.
300. * Országgy. jegyzőkönyv. XIV. 139.
301. * Orsz. levéltár. József nádor titkos levéltára. Diaet. extraser. 1834. CXLVI.
302. * Deák jelentése 1836 június 20-ról keltezve cím nélkül, a Bezerédjé pedig „Tolna-vármegye 1836. eszt. július 5-én tartott közgy. jkönyvéből” cím alatt jelent meg.
303. * Orsz. levéltár. József nádor titkos levéltára. Diaet. extraser. 1835. XCI.
304. * U. ott. Diaet. extraser. 1835. XCII.
305. * U. ott. Diaet. extraser. 1835. XCVIII.
306. * Wirkner L., Élményeim. 67.
307. * Orsz. levéltár. József nádor titkos levéltára. Diaet. extraser. 1833. LIV.
308. * U. ott. Diaet. extraser. 1833. XLV. aul. 1.
309. * Orsz. levéltár. József nádor titkos levéltára. Diaet. extraser. 1834. XXXVIII.
310. * U. ott. Diaet. extraser. 1834. LXIV.
311. * Br. Fiáth. F., Életem és élményeim. 124.

II. FEJEZET.

Akadályok a munka megkezdésénél.

Országgyűlési ujság. Kossuth Lajos föllépése. Támadások a szabad sajtó ellen. Az első magyar sajtó-codex. Magyar izenetek és a főrendi tábla jegyzőkönyve. A magyar nyelv érvényesítése a törvényhozás körében. A fölveendő tárgyak sorrendje s a „junctim”. A nádor rábeszélése. A munka megkezdése

A pártviszonyok ziláltsága mindjárt az országgyűlés kezdetén szembe tűnik, midőn Prónay János nógrádmegyei követ megújítja azt az indítványt, mely már a mult országgyűlést is foglalkoztatta, hogy t. i. az országgyűlésen tartandó beszédek egy országgyűlési újságban közöltessenek, melyet bárki minden megszorítás és privilegium kikérése nélkül megindíthat. Már itt úgy összekeverednek a szabadelvűek a conservativekkel, hogy alig lehet őket megkülönböztetni egymástól.

Wesselényi időelőttinek tartja ugyan a kérdést; de egy conferentia abban állapodik meg, hogy Bertha Sándor, – ki a mult országgyűlés történetét kivonatban elkészíté, de munkáját a helytartó-tanács akadékoskodása következtében ekkor még nem adhatta ki,¹ – bízassék meg a kerületi ülések tanácskozásait reprodukáló országgyűlési újság szerkesztésével. Bertha mellett mint szerkesztő szóba jön Farkas Ferencz pesti ügyvéd is, kit a kormány már régebb idő óta gyanús szemmel kísér, mivel állítólag összeköttetésben áll a külföldi forradalmi elemekkel, úgy hogy éppen ezért Metternich egyszer meg is kérdezi a kancellártól, nem lenne-e czélszerű „Farkas levelezésére a szokott módon felügyelni”.²

Hogy a tervezett ujság megbízható közleményekkel láttassék el, egy másik értekezlet, – melynek eredményéről Reviczky kancellár már két nap mulva nagy megbotránkozással és aggodalmaskodva hivatalosan értesíti a nádort,³ – Kossuth Lajost szólítja fel, hogy Orosz József társaságában és két gyorsíró közreműködésével vállalja el a kerületi napló szerkesztését. Kossuth egy pár ülés naplóját, úgy a mint összeállította, be is mutatja s habár dolgozata általában tetszik is a követeknek: minthogy személyéről gróf Andrássy György úgy nyilatkozik, hogy nem megbízható, a vállalat abbamarad.

Kossuth mint ablegatus absentium most jelenik meg először az országgyűlésen s állásához illő szerénységgel húzódik meg a vármegyei követek közt.

A távollevők követeinek az országgyűléseken mindig igen kényelmetlen volt a helyzetük. Szavazati joguk nem levén, még ha egyéni kiválóságukat elismerték is, nem szívesen látták, ha valamelyik közülök előtérbe akart tolazkodni s beleszólt a dolgokba. Kossuth tehát ablegatus absentium létére szintén hallgatásra van kárhoztatva.

Ha alkalma nyílik neki a szószéken érvényesíteni magát: szónoklatának varázsával bizonyára már ekkor meghódítja az országot s oda jut az elsők közé annyival is inkább, mert lángesze és nagy készülsége is képessé tették rá, hogy nemzete sorsának intézésében már mint fiatal ember részt vegyen. A szegény, fiatal ügyvédnek azonban, – ki nem azért szerezte meg diplomáját, mert a közfelfogás szerint nemes ember létére illett diplomával is igazolnia, hogy a Corpus Juris szövevényeibe be van avatva, hanem azért, mert mindennapi kenyerét ily módon kellett megkeresnie, ki sem fényes nevet, sem vagyont nem örökölt őseitől, – az aristocraticus társadalomban lépésről-lépésre kell a tüneményeszerű tehetségének megfelelő positiót kivínia.

A küzdelem, melyet azért folytat, hogy magát érvényesítse, nem kerül olyan erőfeszítésébe, mint a mily vehemens az. Az igazi nagy szellemek átható ereje akadályt nem ismer s a mi a középszerűséget útjában feltartóztatja, sőt esetleg megsemmisíti, a genie fejlődését előmozdítja. Kossuth ha a: tollat vette kezébe, tollával, ha a szószékre lépett, azzal az ékesszólásával, melylyel életének későbbi szakában a magyar ég alatt kortásai közül senki nem versenyezhetett vele, olyan erőt fejtett ki, melynek elnyomását ellenfelei valahányszor

megkísérlették, ő a francia közmondást követve reculer pour mieux sauter, annál közelébb jutott céljához.

Az országgyűlési napló megindítása nem sikerülvén neki, több barátja, köztük Lónyay Gábor biztatására megindít egy írott hirlapot „Országgyűlési: Tudósítások” cím alatt, s a mellett, hogy csakhamar kivívja épp azoknak a bizalmát, kik még az imént gyanúsították, a hirlapírói pályán bőven aratja a babérokat. Pompás stíljé, lelkes előadása, szabadelvű felfogása, elragadja az embereket s egyszerre ismertté és népszerűvé válik neve az egész országban. A közvéleményt nemcsak tolmácsolja, de csinálja is s rövid időn a toll kezében valóságos hatalommá növi ki magát.

A mit Lónyay Gábornak ír egy magánlevelében, hogy t. i. „a nyilvánosság hiányosságának érzete, a mint ki fogja vivni a szabad sajtót, úgy más részről a kormány is látván, hogy azon szót, melyet szerzője közhirre tenni állhatatosan akar, csakugyan el nem nyomhatja egészen, tanácsosabbnak látandja engedni a sajtóra nézve, hol legalább némi kontrollériát gyakorolhat, melynek gyakorlása írás mellett hatalmában kevésbé van”, – néhány év múlva bekövetkezik.

Kossuth Tudósításai azonban, minthogy géppel való sokszorosításukat a kormány megtiltotta, a nyilvánosság hiányát csak félig-meddig pótolják. A törvényhozás el van zárva a nyilvánosság elől, miután a pozsonyi német és latin, valamint a két pesti újság országgyűlési tudósításai részint hézagok, részint annyira célzatosak, hogy azokból a közönség nem nyerhet hű értesülést a tárgyalásokról; az országos ülések naplói közzétételnek ugyan, de a drága foliansokhoz hozzájutni csak kevés embernek áll módjában; a tanácskozások pedig ha nyilvánosak is: az ország szélén tartatván az országgyűlés, oda az akkori tökéletlen közlekedési eszközök mellett még a követek is nagy nehezen juthatnak el.

A bajon vagy az országgyűlési újság megindításával, vagy oly módon lehetne segíteni, hogy a naplóból az országgyűlés által megbízott szerkesztő által kisebb terjedelmű kivonatok készíttetnének s bocsáttatnának közre.

Az újság mellett jóformán csakis gróf Andrássy György kardoskodik, ki az ügyet a mult országgyűlésen legelőször hozta szóba s kinek instructiói most is annyira kedvezők a nyilvánosság jogára nézve, hogy az országgyűlés teendői közé még a követi utasítások kinyomatását is fölveszik.⁴

A napló-kivonatért, vagy – amint Pázmándy találóan nevezi, – „az országgyűlési újság surrogatumáért” sem sokan lelkesednek. Nagy Pál s vele együtt mindazok, kik a szabad sajtótól és általában a nyilvánosságtól irtóznak, azért utasítják vissza a napló-kivonat eszméjét, mert azt tartják, hogy addig, míg a nép ítélő tehetsége jobban ki nem fejlődik, nem tanácsos megengedni, hogy mindenki szabadon írhasson az országgyűlésen történekről s mert különösen most, a midőn oly kényes tárgy foglalkoztatja az országgyűlést, mint az úrbér, nem lenne tanácsos, hogy az országgyűlési tudósításokat bárki megszerezhetné magának néhány krajczárért s közhelyeken olvashatná. A szabadelvűbb gondolkodásúaknak pedig azért nem kell a kivonat, mert ezek meg attól tartanak, hogy a kivonatokkal lehetetlenné teszik jövőre az újság megindítását, a minthogy a nádor és Mérey személynek csakugyan ebből a szempontból egyenesen ajánlják, hogy a personalis és a négy országgyűlési censor által megbírált napló-kivonatoknak könyvárusi úton való közzététele elé a kormány akadályokat ne gördítsen.⁵

Ha az országgyűlési napló jövőre is, mint eddig, a personalis censurája alatt állna: akkor Reviczky kancellárnak még az ellen sem lenne kifogása, hogy a napló kivonatát bármely szabadalmazott újságban közlétegyék, föltéve, hogy annak szerkesztőjét a personalis választja meg. De mivel a rendek a személynek censurájának kizárásával tisztán az országgyűlési censorok felügyelete alá kívánják a naplót helyezni: a napló-kivonatoknak még a szabadalmazott újságokban való kinyomatását sem tartaná célszerűnek megengedni, miután senki sem állhat jól fölöle, hogy ily módon nem látnának-e napvilágot olyan közlemények is, melyek által a közbiztosság veszélyeztetnék.⁶ S épen ezért, habár föl sem akarja tenni, hogy a

főrendi tábla ellenzése dacára s a kormány jóváhagyása nélkül a rendek a napló-kivonatokat ipso facto meg mernék indítani: a nádort a felség nevében több ízben fölkeri, hogy vesse latba minden befolyását az ügy kedvező elintézése céljából.⁷

Nincs azonban szükség erélyes actióra a kormány részéről, miután a rendek – mint a fennebbiekből látható – épp úgy félnek a nyilvánosságtól, mint a kormány s ez a félelem, melyet Nagy Pál fejezett ki legőszintebben, míg egy részről a szabad sajtó iránt bizalmatlanná, más részről a sajtó által okozott sérelmek iránt túlérzékenynyé és türelmetlenné teszi őket.

Ugyanazon az ülésen, melyen az újság ügyét leveszik a napi rendről, Hertelendy Miksa torontáli követ a rendek figyelmét küldői nevében felhívja a Károlyvároson nyomtatott „Sollen wir Magyaren werden?” című gúnyírátra,⁸ melynek szerzője sértő gúnynyal támadja meg a magyarosítási törekvéseket, az 1830-iki törvényt, mely a közhivatalokból a magyarul nem tudó egyéneket kizárja, valamint ama vármegyéket, melyeknek követei az említett törvény létrehozatalában főszerepet játszottak; kívánja egyszersmind, hogy a szerző, ki a hazai nyelv előmozdítása körül buzgólkodó nemzetet s a nemzetben annak királyát sértegeti, sőt vele együtt censora is, ki megengedte a kérdéses irat közrebocsátását, mint felségsértő, perbe fogatván, a kormány által büntetessék meg. Ugyanolyan hajsza van tehát készülöben, a minőt az 1764-iki országgyűlés Kollár műve ellen indított.⁹ De ezúttal a kormány hivei: Rohonczy, Péchy stb., veszik elejét a mozgalomnak azzal a helyes propositiójukkal, melyet a többség elfogad, hogy mivel a kérdéses művet szabadságában áll bárkinek megczáfolnia: az országgyűlés csak akkor avatkozzék a dologba, ha az esetleges czáfolat közrebocsátását a kormány megtiltáná.

Ehhez az esethez hasonló az, ami mindjárt az országgyűlés kezdetén fordul elő, amidőn t. i. a pesti újságok Beöthy Ödön és a beregi követek beszédeit hibásan közölvén, ez utóbbiak egyenesen a nádorhoz fordulnak panaszaikkal, aki kegyesen fogadja és megnyugtatta őket, hogy amint hirt vett a dologról, azonnal intézkedett elégtétel-adás végett, kapva¹⁰ egyszersmind az alkalmon, egy praesidialisban meghagyja Komáromy Péter tanácsosnak, hogy ne engedjen mást közleni az országgyűlésről a pesti újságok által, mint amik a pozsonyi latin és német, valamint a bécsi lapokban közölve lesznek.

Ha az országgyűlési tagok legnagyobb részének nincsen érzéke a sajtószabadság iránt, még kevésbé fogja fel annak értékét a nagyközönség. A sajtószabadság ellen pamfletek jelennek meg,¹¹ melyek nemcsak azt bizonyítgatják, hogy a censura törvényes intézmény Magyarországon, hanem azt is, hogy arra az állam nyugalma és biztonsága szempontjából szükség van, s gróf Dessewffy József separatum votuma, melyet az 1825/27-iki regnicolaris küldöttség által kidolgozott javaslat ellen irt¹² s melyben a sajtószabadság mellett tör lándzsát, – épp oly kevésbé kelt visszhangot, mint a szabadelvű követek hasonló szellemű felszólalása az országgyűlésen.

Az országgyűlési újság és a kerületi napló tárgyában lezajlott vitáknak azonban annyi hasznuk mégis van, hogy tisztázzák a sajtószabadságra vonatkozó zavaros fogalmakat, s már az országgyűlés végén a kerületek által elkészített rendszeres sajtótörvényt – az első magyar sajtó-codexet az országos ülésben a többség elfogadja.

A tizenegy pontból álló törvény csak az országgyűlési hírlapokra vonatkozik ugyan s abban a sarkalatos hibában szenved, hogy az államhatalmi ágak hatáskörét összezavarja: mindamellett az akkori viszonyokhoz képest oly liberális és alapjukban oly helyes jogelveket tartalmaz, melyek ha elfogadtatnak, csak egy lépéssel kellett volna tovább menni, hogy elérjék az abszolút sajtószabadságot. Már a törvényjavaslat indokolásában, illetőleg az azt kísérő üzenetben olvassuk, hogy a sajtóra rakott bilincsek, tehát az előző vizsgálat is, az emberi ész kifejlődését korlátozzák s a nemzet, sőt az emberiség boldogságának akadályai.

A javaslat szerint országgyűlési tudósításokat az országgyűlés helyén nyomtatás útján, akármely nyelven, minden megelőző vizsgálat nélkül, mindenkinek, ki ebbeli szándékát az

országgyűlésnek bejelenti, ötezer forintnyi óvadék letétele mellett, saját felelősségére kiadni szabad. A sajtó útján elkövetett vétségek, természetükhöz képest, vagy magánpanaszra, vagy a szent korona ügyvédek felperessége mellett büntetendők. A büntetés három naptól egy esztendeig terjedhető fogság és 25 forinttól 100 forintig terjedhető pénzbírság. A sajtóbíró az országgyűlés két táblája által saját kebeléből választandó 25 tagból áll. Úgy a felperes, mint az alperes öt-öt tagot minden indoklás nélkül visszavethet. Az ítélethozatalra kilencz tag jelenléte szükséges. Felelbbvitelnek helye nincs.

A személynök, ahhoz az utasításhoz alkalmazkodva, melyet még elődje kapott Reviczky kancellártól,¹³ valamint conservatív párhívei, a nagy horderejű javaslat elé természetesen akadályokat gördítenek s a rendszeres munkálatok során kívánják azt tárgyalás alá vétetni; de már ez alkalommal is tiltakoznak az előzetes censura megszüntetése ellen. Nem nehéz bebizonyítani, hogy a censura, ha nem is törvényes intézmény, a mennyiben annak gyakorlása nem volt soha törvény által szabályozva: az előző diéták által nemcsak hogy nem elleneztetett, sőt ellenkezőleg a nemzet képviselői több ízben hozzájárultak ahhoz. Az 1790: XXVI, t. cz. például a censurát megállapítja a protestánsokra nézve. Az 1811/12-iki országgyűlés sérelemnek jelenti ki, hogy Gustermannak, a magyar közjogot meghamisító munkáját,¹⁴ valamint általában az insurrectiót, a magyar nemzetet s annak alkotmányát rágalmazó iratokat akadálytalanul engedték kinyomatni. Az 1825-iki országgyűlés a Magyar Tudományos Akadémia. kiadványaival szemben fenntartja a censurát, a mit a különben szabadelvű Zalamegye – a jelen országgyűlésre készített instructiói szerint – azzal akarna kiegészíteni, hogy azok a munkák, melyeket az Akadémia már approbált, censura alá ne essenek,¹⁵ nem gondolva meg, hogy ily módon hallgatólag elismeri a többi munkákra nézve a censura jogszerűségét stb. stb.

Mindez azonban csak azt bizonyítja, a mi bizonyításra különben nem szorult, hogy még a közelmúltban sem tudott az országgyűlés a szabad sajtó gondolatával megbarátkozni; de a haladás barátai által argumentumul nem volt elfogadható arra nézve, hogy még mindig nem érkezett el a censura eltörlésének ideje.

Az, amit Zsedényi s általában a conservatívek hirdetnek, hogy t. i. a szabad sajtó a nemesi rend ellenségeinek eszköz lesz a kezükben, mely által a törvényhozásra befolyást nyervén, a kiváltságokat – úgy, miként Franciaországban – nálunk is megdöntenek, – nem alaptalan beszéd. A szabad sajtó és a rendi szerkezet tényleg szemben állnak egymással s a kettő közt előbb-utóbb választania kell a nemzetnek. De éppen ezért a köztudatban minél mélyebb gyökeret ver a nemzeti állam eszméje, a Zsedényi által igen helyesen felállított alternatíva annál élesebben domborodik ki s annál általánosabbá válik a törekvés a sajtó felszabadítása iránt.

A főrendek természetesen a conservatív felfogáshoz szítanak, ennél fogva annyira húzzák-halasztják az alsó tábla üzenetére a válasz adását, hogy ez csak két nappal az országgyűlés berekesztése előtt érkezik meg s azt tartalmazza, hogy a sajtószabadság fontos kérdése csak a rendszeres munkálatok során vehető fel. A mire az alsó tábla kijelentvén, hogy a törvény az előzetes censurát nem ismeri, ennél fogva „a sajtó, önkény nélkül, a végrehajtó hatalom részéről nem korlátozható”, az ügy elintézését a jövő országgyűlés feladatául tűzi ki.

Ugyanakkor, a midőn az országgyűlés kezdetén az országgyűlési hírlap ügye szóba kerül, a rendek az előző országgyűlés nyomdokain, haladva s abból az elvből indulva ki, hogy „a nyilvánosság minden szabad alkotmány paizsa s számtalan jónak kútfeje”, a főrendeket fölkéri, hogy a mennyiben emberemlékezet óta mindig magyar nyelven viszonozták a karok és rendek üdvözléteit, ezentúl üzeneteiket is magyar nyelven fogalmazzák, más részről, hogy üléseikről jegyzőkönyvet vezessenek.

A magyar nyelvű üzenetekre gróf Esterházy Mihály, gróf Károlyi György, Wesselényi és Széchenyi felszólalása után rá is állnak a főrendek. Esterházy lelkes felszólalása annál feltűnőbb, mert ő maga a magyar nyelvet csak töredekezve beszéli épp úgy, mint gróf Batthyány

Iván és Pálffy herceg, de a kik azért szintén mindig magyarul szólnak. Az 1833 januárius 26-iki országos ülésre érkezik meg az első magyar nyelvű üzenet, első negyven év óta, mi hogy mily nagy örömet idéz elő a rendek körében, még a jegyzőkönyvben is meg van öröktve.

A jegyzőkönyv, illetőleg napló vezetése ellenben a főrendek szerint szükségtelen, miután üzeneteik úgy is kinyomatnak az országgyűlés irományai közt s így tanácskozásaik eredménye köztudomásra jut, sőt az újítást alkotmányjogi szempontból aggályosnak is tartják azzal a sajátságos okoskodással, hogy az országgyűlés, habár a négy rend vesz azon részt s habár két házban tanácskozik, egységes test, abban az esetben tehát, ha két jegyzőkönyv vezetnék, ezzel az első veszedelmes lépést tennék meg az országgyűlés egységének megbontására.

A márczius 30-iki elegyes ülésből küldik fel a királyi propositiókra a választ az előleges sérelmekkel s három felirattal együtt. Ennyi tehát az eredménye a több mint három hónapi tanácskozásnak.

Az egyik feliratban kérik már a jelen országgyűlésnek Pestre való áttételét, a mihez a főrendek is minden vita nélkül hozzájárulnak.

A másodikban, hivatkozva a nemzetnek az uralkodó ház iránti hűségére, melynek úgy Mária Terézia alatt, mint a közelmúltban annyi jelét adta, kérik ő felségét, hogy az országban lakjék s hogy engedje meg az ifjabb királynak, Ferdinándnak, az országban való állandó tartózkodást.

A harmadikban azt kérik, a mire a nemzet negyvenkét év óta törekszik, hogy t. i. a nemzeti nyelv jogaiba helyeztessék vissza, hogy különösen a feliratok az azokra adott királyi válaszok és a törvények magyar nyelven szerkesztessenek. Kölcsey írja, hogy midőn az 1825-iki diéta a nyelv miatt küzdött, egy angol Pesten ezt mondta: „A ti szabadságtok, uraim, nevetség. Hiszen azért küzdötök, hogy saját nyelveteken szólhassatok. S melyik vad népnek nem ad erre jogot a természet? S mi az, kitől e jog megtagadtatott?” A főrendek sem vonják ugyan e jogot kétségbe, de érvényesítését alkalmasabb időre szeretnék halasztani, akkorra t. i., midőn a rendszeres munkálatok tárgyalás alá vétetnek. Néhány üzenetváltás után, Wesselényi és Széchenyi rábeszélésére, mégis beléegyeznek a felirat elküldésébe.

Az alsó táblán a feliratot Buzsán Hermann horvátországi követ ellenzi, főként abból a szempontból, a mit a személynök is helyesel, hogy veszedelmes dolog, hogy ő felsége magyarázatra szoruljon a feliratok megérthetése végett s hogy előtte ismeretlen nyelven fogalmazott resolútiókat írjon alá. Ilyenféle aggodalomra pedig nincs semmi ok, mert igaz ugyan, hogy már az 1830-iki országgyűlésen is gróf Dessewffy Aurél, mint kancelláriai fogalmazó, német naplót vezetett a király számára,¹⁶ de nem azért, mert ez utóbbi nem értette volna meg a magyar nyelvet, hanem kényelmi szempontból.

Buzsánhoz csak az egi káptalan második követe, báró Bémer László csatlakozik, figyelmeztetvén a rendeket, hogy a horvátokkal szemben, kik a magyar nyelv tanulására különben is hajlandók, a nyelvkényszer ne alkalmazzák s hogy a nyelv ügyében a festina lente elvét tartsák szem előtt. A mire Palóczy László szemrehányást tesz az egyházi rendnek, mely oly sok jog élvezetében van s mely Borsodvármegyének is egy tizenegyed részét bírja, hogy a nemzeti nyelvet nem pártolja eléggé. Maguk a rendek adják azonban meg üzenetükben a legszebb és legalaposabb feleletet Bémernek és a vele egy véleményen levő főrendeknek.

Azok, kik a magyar nyelv ügyében a lassú haladás elvét hirdetik, tulajdonképen haladni nem is akarnak. A nemzeti nyelvtől féltik az ősi alkotmányt; féltik a Magyarország és Ausztria közt fennálló kapcsolatot; tartanak tőle, hogy a magyar nyelv diadala a hazai tudományos élet fejlődését megakasztja, miután elzárja a nemzetet a nagy világ tudósai elől; hogy a külfölddel a kereskedelmi összeköttetést lehetetlenné teszi s ezzel az egész közgazdasági életre sorvasztólag fog hatni; hogy elidegeníti a nemzettől nemcsak az egyes nemzetiségeket, hanem a többnyire németajkú városi elemet is; hogy a közigazgatásban s igazságszolgáltatásban – mivel törvényeink latin nyelven hozattak – megmérhetetlen

zavarokat idéz elő. Úgyde ha ezeknek az aggodalmaknak alapjuk lenne: akkor a magyar nyelvnek jogaiba való visszahelyezése sem fokozatosan, sem egyszerre soha nem történhetné meg; akkor – mint gróf Dessewffy Aurél egy, halála után Széchenyi István által közzétett töredékes munkájában írja – „szent kötelessége lenne minden magyarnak, hogy a gondolatától örökre megválják s annak gyökerét szívéből úgy kiszakítsa, hogy abban a hazai nyelv szeretete soha többé még csak egy szempillantásig se csirázhassék.”¹⁷

Az országgyűlésnek a magyar nyelvre vonatkozó követelményei a kabinetben nagy zavart idéznek elő. Metternich azt kívánja, hogy inkább oszlassák fel az országgyűlést, semhogy a kormány a magyar nyelv tárgyában újabb engedményeket tegyen. Lajos főherczeg és Kolowrat ellenben, kik minden erőszakos föllépéstől idegenkednek, a végleges elhatározás előtt, az országgyűlés ama tagjainak, kiknek loyálisában föltétlenül meg lehetett bízni, véleményét akarják hallani. S e czélból csakugyan a főrendi tábla több tagját fölrendelik Bécsbe. A kihallgatottak közt van gróf Majláth Antal is, a ki – mint az oldala mellett alkalmazott Melczer István írja úgy élő szóval, mint irott előterjesztésében is Metternich ellen foglal állást. Az ő nézete az, hogy az országgyűlés kívánsága annyira legitim kívánság, hogy azt elfojtani csak úgy lehetne, ha a nemzetet erőszakkal leigázzák vagy megfojtják, már pedig a kormány feladata a mozgalmat okosan vezetni, nem pedig a nemzet-testet botorul megölni.¹⁸

Majláth és társainak véleménye a kabinetre mély benyomást gyakorol, de azért Metternichnek sikerül a kényes ügy elintézését az országgyűlés végére halasztani s a magyar nyelvnek a törvényhozás körében való érvényesítésére nézve az engedményeket a minimumra szállítani alá.

A királyi propositiókra adandó válasz tekintetében, mely – mint említők a három felirattal egyidejűleg készül el, nehezen tud a két tábla egymással megegyezni. Az alsó tábla mindenk előtt ki akarja fejezni fájdalmát a felett, hogy az 1831 október 2-ikára rendelt országgyűlés összehívása több mint egy évvel elhalasztatott. Azután sürgetni kívánja a kedvező királyi választ az 1825-iki és 1830-iki országgyűlések által fölterjesztett sérelmekre, mint a melyeknek orvoslása nélkül a rendszeres munkálatok sikeresen tanácskozás alá nem vehetők. A mi pedig a királyi előadások szerint fölveendő tárgyak sorrendjét illeti, mely szerint első tárgy az úrbéri ügyek rendezése lenne, ebbe a rendek nem akarnak beleegyezni, hanem azt kívánják, hogy legelőször a kereskedelmi munkálatok tárgyalassanak s ezzel összeköttetésben – junctim – az úrbér és az adó ügye oly módon, hogy a három tárgyra vonatkozó javaslatok együttesen terjesztessenek majdan fel ő felségéhez.

A főrendek az alsó táblával egyetlen egy pontban sem értenek egyet. Így nevezetesen nem helyeslik, hogy a kormánynak szemrehányás tétessék az országgyűlés elhalasztása miatt, mivel erre a kormány a kolera-járvány miatt volt kényszerítve. A praeferentialis sérelmek és kívánalmak iránt nem ellenzik ugyan a felirást, de a törvényre hivatkozva, mely az országgyűlés első tárgyaúl a királyi előadások föl vételét rendeli, a praeferentialékat tartalmazó feliratot a királyi előadásokra adandó felelettől elválasztva kívánják fölterjeszteni. A fölveendő tárgyak sorrendjére nézve az a véleményük, hogy az úrbér után következzen a rendszeres büntető törvénykönyv elkészítése melyet már az 1802-iki országgyűlés sürgetett, azután az adó s legutoljára a kereskedelmi ügyek. A junctimot szintén visszautasítják, mivel bizalmatlanságnak tekintik a felség iránt, a mire pedig szerintük annál kevésbé van ok, mivel ő felségének nyilván kijelentett szándéka az összes rendszeres munkák feldolgozása a jelen országgyűlés folyamán.

Az országgyűlés tárgyait sorrendjére nézve a királyi propositiót az alsó táblán a többi közt Nagy Pál, Siskovics és Dubraviczky, a felső táblán Széchenyi veszik védelmük alá. Az urbariale azért érdemel szerintük elsőséget, mert ott kell kezdeni a rendszeres munkálatokat, a hol törvény nincs, vagy a hol a törvény leggyöngébb.

Nagy Pál önmagával, egész politikai multjával jönne ellenmondásba, ha a jobbágyok sorsának javítását minden egyébnél sürgősebbnek nem tartaná. Nem elégszik azonban meg az

úrbér rendezésével, hanem abban a meggyőződésben, hogy az elődök érdemeiért az utódokat örök időkre minden tehertől fölmenteni nem lehet s hogy a nemesség – a mint az a nép előtt sem titok többé – a kardot most már inkább ékességül, mint a haza védelméül használja: az insurrectio olyatén szabályozását is sürgeti, melynél fogva a katonáskodás terhe, mely eddig egészen a népre nehezedett, megosztassék.

Az ellenzék épp úgy, mint a kormánypárt ebben a kérdésben is megoszlik s ha az ellenzékéről Nagy Pál, Siskovics és Dubraviczky s a főrendek közül Wesselényi a kormánynyal szavaz, viszont a kormány hívei közül meg többen ellenzik a királyi propositiókban megállapított sorrendet.

A kik a korona ellenére a kereskedelmi munkálatoknak adnak elsőséget, azok sem szűkölködnek argumentumokban. Hogy az urbarium rendezését nyolcz millió ember várja erre az a feleletük, hogy a kereskedelem, föllendítését pedig várja az ország összes lakossága; hogy a jobbágyság hetven évi provisorius állapota miatt nagy nyomorúságban van, erre az, hogy a kereskedelem meg háromszáz év óta nyög a gyarmati rendszer járma alatt; végre, hogy a kor szelleme kívánja az úrbér kérdésének meg oldását, erre meg az, hogy a törvényhozás, rendeltetésének nem felelhet meg, ha bármely kívülről jövő nyomásnak enged. Egyik-másik közülök oly makacsul ragaszkodik a maga álláspontjához, hogy hajlandó inkább az országgyűlés szétosztatását sürgetni, semmint beleegyezzen a korona által proponált sorrendbe.

A „junctim” szintén sok fejtörésükbe kerül a rendeknek. „E folyó országgyűlés lexikonában – írja Kölcsey – három kiválóképen nevezetes szó él és mozog. Egyik a „junctim”, másik a „korszellem”, harmadik „per excerpta”. Junctim – ez pythagorási titkokkal teljes szent szó. Mert hármat adunk és hármat akarunk venni, hármat egybekötve adunk és hármat egybekötve akarunk venni, háromért egybekötve élünk és halunk s háromból különszakasztva egyetlen egyet is elfogadni nem akarunk, ha mindjárt a parasztnak, kiért mind ezeket munkáljuk, éhen kellene is meghalni. Ezt ötéves kis emberekben hívnák makranczosságnak; negyven éves férfiban mondják állhatatosságnak.

Kölcsey azonban ezúttal igazságtalan a rendekkel szemben. A junctimhoz való ragaszkodás annak az aggodalomnak a természetes kifolyása, hogy ha eltérőleg az eddigi szokástól, mely szerint a törvényjavaslatok együtt terjesztettek fel megerősítés végett, a királyi propositiók értelmében az úrbéri és a törvénykezési munkálatok azonnal, a mint elfogadtatnak, királyi sanctio alá terjesztetnek: azok a munkálatok, melyek a nemesség részéről áldozatokat kívánnak, törvénynyé válván, az országgyűlést felosztatják, még mielőtt ama munkálatokat is letárgyalnák, melyek viszont a kormány részéről kívánnak engedményeket.

Éppen ezért a junctimot állhatatosan fenntartják a rendek oly módon; hogy ha egy tárgyban kedvező választ nem nyernének, a már jóváhagyott többi végzés is semmisnek lesz tekintendő.

A tárgyak sorrendje ellenben a junctim illetén szigorú megállapítása, után annyira közömbössé válik, hogy több megye, póttutasításában egyenesen meghagyja követéinek, hogy a sorrend tekintetében a korona kívánságát teljesítsék, annyival is inkább, mert tartani lehetett tőle, hogy a további akadékoskodás minden reformot meghiusít.

Az udvar már eddig is föl van háborodva a rendek huzavonája miatt. Ha tovább feszítik a húrokat: füstbe mehet az országgyűlés működéséhez fűzött minden szép remény. A király – mint Metternich neje írja naplójában – a legnagyobb mértékben aggódik s le van verve. Környezete, úgy látszik, mesterségesen fokozza a rendek iránti bizalmatlanságát s rossz hangulatát. Elhitetik például vele, hogy egy tervbe vett udvari ebéden az országgyűlés egy tagja célzatos tósztot akar mondani, s e miatt elhatározza, hogy az ebéden nem fog megjelenni.¹⁹

A nádor nem mulaszt el egyetlen alkalmat sem, hogy a követeket ne figyelmeztesse makacsságuk következményeire. „Az urak közül egy nagy rész – így szól Prónay Jánoshoz – minden dolgot akadályoztatni akar. Olvassa uraságod az 1764-iki országgyűlés irományait. Nem azt cselekszik-e most, a mit akkor tettek?” A mit midőn Kölchey meghall, naplójában ezt jegyzi meg rá: „Vigyázzatok, uraim. Minthogy a 64-iki diéta tenni nem akart, a kormány tett önkényesen. Most sem akartok? Nem fog-e a kormány egész Európa színe előtt megigazulni, ha ismét önkényre hajlik?” De a nádor a főrendeket is igyekszik engedékenységre bírni, s Cziráky országbíró egyenesen az ő felhívása folytán tart értekezletet a főrendi tábla számos tagjával annak a kérdésnek a megvitatása végett, nem lenne-e tanácsos a királyi propositiókra adandó válasz tekintetében az alsó táblának deferálni. A mire azonban egyhangulag nemmel felelnek, és pedig főképen azon okból, mert tartanak tőle, hogy, ha most az alsó táblával szemben gyöngeséget árulnak el, elvesztik előtte minden tekintélyüket s jövőre sem tehetnek többé semmit a jó ügy érdekében. Sőt a kormány legbizalmasabb emberei, – kik, mint Cziráky írja a nádorhoz intézett jelentésében, „minden alkalommal tanújelét adták belátásuk, szakismeretük, őszinteségük és tapasztaltságuknak”, – nevezetesen a tárnok, a veszprémi és nyitrai püspök, Lánchy, Almásy és gróf Majláth főispánok, odáig mennek, hogy fölkéri Czirákyt, foglalná írásba az értekezlet említett határozatát indokaival együtt s a nádor útján terjeszse fel a királyhoz.²⁰

A nádornak főképen az áll érdekében, hogy a királyi propositiókban foglalt sorrendet fogadja el az országgyűlés, miután az egyenesen az ő tanácsára állapítottatott meg. A többi vitás kérdésre különösebb súlyt nem fektet. Az úrbéri és az adóügyi munkálatoknak azért ad elsőbbséget a többiek felett, mert egyrészt úgy tapasztalja, hogy az adózó nép a közterhek alatt már-már összeroskad, s a kolera idején kitört zendülést is nem annyira a szigorú óvintézkedések, mint inkább a túlterheltség miatti közelégtelenségnek tulajdonítja; másrészt, mert az adózók mindig a fejedelmet és a kormányt tekintvén pártfogójuknak a földesurak önkényével szemben, politikai hibának tartaná, ha most a kormány olyan színben tűnnék fel, mintha meg akarná tőlök tagadni a védelmet. Ezt a hibát a rendek bizonyára fölhasználnák arra, hogy a köznépet elidegenítsék a kormánytól. A kereskedelmi munkálatokat viszont azért tolja háttérbe, mert azok nem szolgálnak kizárólag az adózók javára, s mert előreláthatólag oly heves vitákra adnak alkalmat, melyeket az országgyűlés kezdetén okvetetlenül el kell kerülni.²¹

Az ő közbenjárása folytán végre is sikerül a két tábla közti differentiát kiegyenlíteni oly módon, hogy a sorrendre nézve az alsó tábla adja meg magát, míg ellenben a királyi propositiókra adandó válasz többi pontjára nézve a főrendek engednek, úgy hogy a válaszban kifejezik a rendek fájdalomukat az országgyűlés elhalasztása felett, fenntartják a junctimot s kéri a mellékelve felküldött előleges sérelmek orvoslását.

Az erre adott királyi leirat annyira megnyugtatta a rendeket, hogy a junctimról is lemondanak. Bizva a királyi adott szóban, mely szerint az összes rendszeres munkálatok a jelen országgyűlés által el fognak készíttetni, ráállnak, hogy legelőször az úrbéri munkálatok vétessenek tárgyalás alá, s azután sorban a törvénykezési, adó, biztosságbeli és kereskedelmi munkálatok, s csak azt kötik ki, hogy szentesítés előtt a már előzőleg fölterjesztett összes munkálatokat még egyszer vizsgálat alá vehessék s az esetleges hibákat, ellenmondásokat kiigazíthassák; továbbá, hogy – okulva az előző országgyűlésen szerzett tapasztalatokon, mely szerint a concertatio nagy akadályokkal ment – a fölterjesztendő törvényjavaslatoknak úgy tárgyukra, mint egyes kifejezéseikre a felség akként nyilvánítsa ki elhatározását, hogy a concertationál újabb viták ne fejlődhessenek ki.

Az ügyek ilyenén kedvező fordulata egyenesen Somssich Pongrácz alnádornak köszönhető, kivel szemben – mint említők – az ellenzék rendkívül előékeny csak azért, hogy belesegítse őt a Mérey personalis székébe.

312. * 1843-ban jelent meg „Országgyűlési Tárcza 1830-ról” cím alatt.
313. * Orsz. levéltár. József nádor titkos levéltára. Exhib. polit. respic. 1833. XCV.
314. * U. ott. Diaet. extraser. 1833. IV. aul. 1.
315. * Orsz. levéltár. József nádor titkos levéltára. Diaet. extraser. 1832/3. I.
316. * Orsz. levéltár. József nádor titkos levéltára. Diaet. extraser. 1833. XXXIV.
317. * U. ott. Diaet. extraser. 1833. X.
318. * U. ott. Diaet. extraser. 1833. IX., X., XI.
319. * Sollen wir Magyaren werden? Fünf Briefe geschrieben aus Pesth an einen Freund an der Theis, von D. H. (Horvátovics Domoljub.) 1833.
320. * Ballagi Géza, A politikai irodalom Magyarországon. 69. s. k. 1.
321. * Orsz. levéltár. József nádor titkos levéltára. Diaet. extraser. 1883. LX.
322. * Sajtószabadság. Rozsnyón, 1831. Ponori Thewrewk József, hazafiúi elmélkedések. Pozsony, 1833.
323. * Gr. J. Dessewffy, Ueber Pressfreiheit u. Büchercensur. Aus der lateinischen Handschrift frei übersetzt. Leipzig, 1831.
324. * Orsz. levéltár. József nádor titkos levéltára. Diaet. extraser. 1833. XXXIV. aul. 1.
325. * A. W. Gustermann, Die Ausbildung der Verfassung des Königreiches Ungern. Wien, 1811.
326. * Orsz. levéltár. József nádor titkos levéltára. Diaet. extraser. 1832/33. I.
327. * Gr. Dessewffy Emil, Gr. Dessewffy A. hátrahagyott munkái. 14.
328. * Gr. Széchenyi István, Üdvölködé. 73.
329. * Melczér István, Az 1836-iki országgyűlés történetéhez. Hazánk. 1884. 349.
330. * Aus Metternich's nachgelass. Papieren. V. 418.
331. * Orsz. levéltár. József nádor titkos levéltára. Diaet. extraser. 1833. XXXV.
332. * U. ott. Praep. ad diaet. 1832. V. aul. 1.

III. FEJEZET.

A vallási sérelmek.

A clerus, a kancellár és a nádor álláspontja. A reversalisok és az áttérések. Tegen nagyprépost esete és a mentelmi jog. Katholikus gyermekeknek evangélikus iskolákban való neveltetése. A recopulatio. A protestánsok Horvátországban. Az alsó tábla üzenete és a főrendek vonakodása az üzenet tárgyalásától. A két tábla közti ellentéteket kiegyenlíteni nem lehet. Nagy Pál hűtlensége pártjához. A tárgy függőben marad. A megyék állásfoglalása

A praefentialék kevés változtatással most is ugyanazok, a mik már az 1825- majd az 1830-iki országgyűlés által fölterjesztettek. De ezek közt legnagyobb súlyt fektetnek a rendek a protestánsoknak a múlt ország gyűlésen is tárgyalt sérelmeire, s ezeket, még mielőtt a királyi propositiókra választ adnának, 14 pontba foglalva, a többi előleges sérelmekről elkülönítve vitatják meg.

Jóllehet az említett gravamenek orvoslását negyven év óta sürgetik az országgyűlések, a főrendi tábla makacs ellenszegülése következtében azok most sem terjeszthetők fel.

Mérey személynök azzal az intéssel vezeti be a vitát, hogy ebben a kényes tárgyban a követek kölcsönös türelemmel hallgassák ki egymást, s szelid mérséklettel nyilatkozzanak; nehogy egymást felingereljék. Tegen János váradi nagyprépost, a váradi káptalan követe azonban, egy megjegyzésével már a következő nap olyan vihart idéz elő, melyhez fogható nem fordul elő az egész országgyűlés folyamán.

A papság álláspontjának Trshtyánszky Imre pécsi, Mayer József fejérvári káptalani követeken kívül a legkiválóbb képviselője Lonovics József egri káptalani követ, a későbbi csanádi püspök, kinek mérsékelt modora, bonczoló, logikus előadása még ellenfeleire is nagy hatást gyakorol.

A papság mindenekelőtt megkísérli az ügyet levétni a napi rendről, azzal az indokolással, hogy a jelen országgyűlésnek egyetlen tárgya a rendszeres munkálatok vannak kitűzve; hogy a kérdéses javaslatok, ha elfogadtatnának, a vallási közönyösség elterjedését eredményeznék; hogy nem maguk a protestánsok fordultak panaszaikkal az országgyűléshez, s, így ezek tárgyalás alá sem vehetők; hogy az illető javaslatok a bécsi és linczi békekötéseken alapuló 1790: XXVI. t.-cz. megváltoztatását invol, válnák, holott azt, mint sarkalatos törvényt, megváltoztatni nem szabad. hogy, ha a protestánsok sérelmeit emlegetik, a katolikusok is elő fognak állni még súlyosabb sérelmeikkel. Ha tehát vallásügyi sérelmek volnának a papságnak az a kívánsága, hogy vegyék ki azokat a praefentialék közül s utasítsák a sérelmek összeszedése végett kiküldendő országos bizottsághoz,

A papság ama törekvését, hogy az ügy vétessék le a napi rendről, Reviczky kancellár támogatja ugyan, de a nádor annál kevésbé helyesli A kancellár, – ki meg van felőle győződve, hogy a vallás ügyét az a párt hozta elő, mely minden követ megmozdit, hogy a rendszeres munkálatok tárgyalását hátráltassa, mert ez által a kormányt kedvezőtlen színben tüntetheti fel a nemzet előtt, – azt szeretné, ha maguk a protestánsok kérnék sérelmeik orvoslását, és pedig nem az országgyűléstől, hanem a felségtől, annyival is inkább, mert a Pesten tartott legközelebbi konventjükön már el is határozták, hogy Péchy septemvirnek azt a munkálatát, melyben összes sérelmeik össze vannak állítva, átdolgozván, azt felirat alakjában a királyhoz fogják felterjeszteni.

Azzal a kéréssel fordul tehát a nádorhoz, hogy mivel azok, kik a zavarosban szeretnek halászni, az ügyet a konventtől elterelték s az országgyűlés elé hurczolták: a jóérlélmű protestáns követek közreműködésével akadályozza meg annak tárgyalását s vegye rá a protestánsokat, hogy a konvent határozatához térjenek vissza, mely esetben megígérheti egyszersmind nekik, hogy feliratukra csakhamar meg fogják kapni a legfelsőbb választ.¹

A nádor azonban erre nem áll rá, miután az 1647-iki linczi béke világosan kimondja, hogy „az országlakosoknak, akár evangélikusoknak, akár katolikusoknak más sérelmeit is a 17 főltétel szerint ő felsége mindenik országgyűlésen teljesen elintézendő” s így a vallás ügyében az országgyűlés nélkül intézkedni nem lehet.

Azt a praecedent, a mire a kancellár hivatkozik, hogy t. i. 1790-ben is maguk a rendek kérték fel a királyt, hogy a vallás ügyét ő döntse el, a nádor a jelen esetben nem tartja elfogadhatónak, miután lényeges különbséget lát az akkori és a mostani viszonyok közt. Akkor annak a pártnak, mely a protestánsok jogait védelmezte, nem volt arra kilátása, hogy az országgyűlésen célzott ér, az ellenpárt pedig, mely az alsó táblán is sokkal erősebben volt képviselve, mint most, a tárgyalások menetének siettetése végett kívánta az ügy mielőbbi kiegyenlítését, ennél fogva mind a két pártnak érdekében állt, hogy a királyra bizza a döntést. Most ellenben csupán a két tábla közt van véleményeltérés. Az alsó táblán a határozott többség a protestánsok mellett van, s ennek a compact többségnek nincs oka rá, hogy ő felsége közvetítését vegye igénybe, annyival kevésbé, mert reménye van hozzá, hogy a főrendek utoljára is megadják magukat.²

Ehhez járul még az a körülmény, a mire a nádor nem reflectál, hogy a protestáns konventnek, illetőleg a nyolcz superintendentiának Reviczky által említett határozatát maguk a protestánsok is csakhamar megbánják; A kálvinista egyház buzgó hive, Kölcsey, „szolgai gondolatnak” jelenti ki azt. „Az ő folyamodásuk – írja naplójában – nagyon bevont vitorlákkal megy fel, s korántsem terjed annyira, mint az országgyűlés kívánatai. Mi kívánatos alkalom az udvar részéről ama szűk határú kérelemre kegyelem-választ adni! Kis kedvezések az országgyűlési felírást megelőzni fogó királyi válaszban a nemzet egész törekedését semmivé, tehetnék.”³

A protestánsok ily módon bele látván a kormány kártyájába, még ha a nádor hajlandó lenne is teljesíteni a kancellár kívánságát, sem őket; sem a velük egy véleményen levő szabadelvűek táborát nem birhatná rá hogy a vallásügyi munkálatot az országgyűlés pontonként le ne tárgyalja.

Legtüzetesebben vitatják meg a reversalisra s az áttérésre vonatkozó pontokat.

Lonovics nagy figyelmet keltett beszédében azt igyekszik bebizonyítani hogy, a reversalisok nem sorozhatók a gravamenek közé. Beszéde elején tett ígéretét, melyszerint a fennforgó tárgyban épp oly részrehajlatlanul fog nyilatkozni, mintha az urbarialeról vagy a commercialeról volna szó, nem váltja; be, a mennyiben a reversalisokat csak az evangélikusok rovására akarná fenntartani, a nélkül, hogy e tekintetben a viszonyosság elvét alkalmazná. Ha a reversalis csakugyan a vallásszabadság természetes folyamánya, a mint ő állítja, akkor szükségképen meg kell engedni azt minden felekezet részére. Ő ellenben, a mint előbb az evangélikusok hátrányára belemagyarázza a törvénybe, hogy az nem tiltja a reversalist, utóbb ismét a törvényre hivatkozva igyekszik megdönteni a viszonyosság elvét. A törvény ugyanis szerinte világosan azt határozza, hogy a vegyes házasságokban, ha az atya katolikus, mindkét nemen levő gyermekeit a katolikus religióban kell nevelni; a törvény ellen pedig semminemű kötés vagy alkú nem lehet érvényes ellenben mivel az evangélikus atya ugyanazon törvény szerint gyermekeit sem köteles tulajdon vallásában nevelni, mind eme törvénytől fogva, mind vallása alapelvéből kifolyólag fennmarad az a joga, hogy magát gyermekeinek is a katolikus vallásban való nevelésére kötelezze.

Ez az egyoldalú, merőben sophisticus okoskodás, melylyel a vallásszabadság védelmének ürve alatt a protestánsok vallásszabadságát veszélyeztető reversalisok fenntartásának jogszerűsége bizonyíttatik, természetesen nem győzi meg a rendeket.

Az áttérésekre nézve a szabadelvűek felfogása az, hogy a hat heti oktatás az áttérések alkalmával sem nem szükséges, sem nem törvényes, sem nem hasznos, sőt határozottan káros, mert önkényre ad alkalmat.

Művelt embernek, ki annyit tud, mint a tanítója, sok a hat hét, a műveletlen ember pedig, ha 18 éves koráig meg nem tanulta a vallás szabályait, azokat hat hét alatt sem fogja magáévá tenni. Hogy meggyőződés járuljon hozzá egy olyan valláshoz – mondja Beöthy Ödön, – melyet a maga egész valóságában felfogni az ember élete szinte rövid, a hat hét kevés, a képmutatásra ellenben igen sok.

A rendek ennél fogva a viszonyosság elvét tartva szem előtt elhatározzák, hogy a hat heti oktatás mellőzésével az áttérés a katolikusokra és protestánsokra nézve egyformán kötelező szabályok szerint történjék, oly módon, hogy az áttérni kívánó ebbeli szándékát a törvényhatóság közgyűlésének jelentse be, ez vegyes deputatiót küldjön ki, mely az illető egyén szándékának okairól tudomást szerezvén magának, a nélkül, hogy az okok latolgatásába bocsátkoznék, tegyen jelentést a közgyűlésnek, mely aztán az illető részére kiállítja a bizonyítványt arról, hogy e vagy ama vallásra szabadon áttérhet, az áttérés megtörténtét pedig közli a felséggel.

Ennél a tárgynál tör ki a vihar, mely a vallásügy tárgyalásának első percétől készülöben van. Beöthy Ödön ugyanis, felelve Lonovicsnak, ki természetesen a hat heti oktatás mellett nyilatkozik, saját megyéjében előfordult eseteket sorol fel, melyek azt bizonyítják, hogy a hat heti oktatással a papság mily súlyos visszaéléseket követ el. Felhossa például, hogy: egy hetven éves ember hat heti censurára szoríttatván, lelkiismeretének megnyugvását a sirig sem érthette el, nem térhetett át, s mivel ennél: fogva nem kapott papot; a ki megeskesse, közmegebotránkozásra haláláig ágyasságban volt kénytelen élni; továbbá, hogy a hat heti censura számos esetben 20-30 évre terjed. Tegen nagyprépost erre feláll s „kereken tagadja”, hogy Biharmegyében egy hetven éves ember hat heti censurára szoríttatott volna. Beöthy meghazudtolása felfingerli a rendeket. Maga Beöthy, valamint Péchy Ferencz s még többen is szólni kívánnak. Beöthy meg is kezdi beszédét, miután követársai „halljuk Bihart!” kiáltásokkal provokálják a szólásra. Az elnök azonban, meglehet, a legjobb szándékból, de mindenesetre tapintatlanul, hirtelen feloszlatja a gyűlést.

Másnap úgy Tagent, ki hazugsággal vádolta egyik követársát, mint a különben is népszerűtlen Méreyt kegyetlen ostrom alá veszi az ellenzék.

A közingerültségről Mérey tudomást szerezvén magának, a mint a gyűlést megnyitja, felszólítja Tagent, hogy az előző napon oda dobott súlyos vádját, illetőleg kijelentését magyarázza meg. Mielőtt azonban Tegen szólhatna, Beöthy ugrik fel helyéről s szemrehányást tesz az elnöknek, hogy feloszlatta a gyűlést, mielőtt ő, a becsületében megtámadott, tisztázhatta volna magát s ennek következtében a hazugság vádját huszonnégy óráig kénytelen volt viselni; a mennyiben pedig az ő személyében Tegen az egész törvényhozó testületet megsértette, az 1723: VII. t.-cz. értelmében kéri, hogy szolgáltatassanak úgy neki, mint a törvényhozó testületnek igazságot. Tisza Lajos, Beöthy követársa, habár meg van felőle győződve hogy az elnök azt, a mit tett, a legjobb szándékból tette: szintén óvást tesz a szólásszabadság megsértése ellen.

Tagen szóhoz jutván, kijelenti ugyan, hogy sem Beöthyt, sem az általa képviselt törvényhatóságot sérteni nem akarta; de másrésről Beöthy szavainak elferdítésével a Beöthy által idézett eset valóságát ismét kétségbe vonja, s ezzel természetesen olajat önt a tűzre. Minthogy Beöthy az említett eseteket küldői utasítása folytán adta elő s minthogy ennél fogva azoknak kétségbevonása egyértelmű volt egy egész törvényhatóság meghazudtolásával: Balogh János ezért a vakmerőségért actiót kér Tegen ellen.

Az ily módon szorult helyzetbe jutott nagyprépostnak az egyetlen Trshtyenzky Imre kél védelmére. „Nem állunk még a vesztőhelyen úgy mond, – a hol helye ne volna már a mentségnek és kérésnek. Arra kéri a rendeket, hogy az elkövetett hibát az egyházi rendre való tekintetnél fogva is bocsássák meg, annyival inkább, mert az egyházi rend hasonló engedékenységet szintén tanusított éppen a jelen országgyűlés folyamán akkor, a mikor a magyar *nyelv*re vonatkozó üzenet tárgyalatván, báró Bémer László felszólalására Palóczy azt

a megjegyzést tette, hogy csodálkozik, hogyan merészel az egyházi rend szólni ama hazának nyelve ellen, melynek annyi javaiban bővelkedik. Bármily nehezebbre esett is az egyházi rendnek ezt a keserű falatot lenyelni és megemészteni, a jó békesség kedvéért megtorlással nem élt.

Az engesztelő szavak azonban mitsem használnak, sőt egyik-másik követ újabb provocatiót talál azokban. Majthényi Lászlót annyira elragadja szenvedélye, hogy megfélemlítve az alkotmányos formákról, felindulásában felszólítja az elnököt, hogy, mivel ő a nagyváradi káptalan követével ezen a szent helyen meg nem maradhat, útasítsa őt ki a gyűlésből, mert ellenkező esetben ő lesz kénytelen rögtön eltávozni. Borsiczky, Patay István szabolcsi követ és Kölcsey nyomban csatlakoznak Majthényihoz, ez utóbbi lendületes szavakban kél egyszersmind a szólásszabadság és az egyéni becsület védelmére.

A minden oldalról ostromlott Tagen ismét szólni akar, de azzal hallgattatják el, hogy actio alatt lévő követ nem beszélhet. Erre a personalis, hogy a kinos jelenetnek végét vesse, kijelenti, hogy Tagen önszántából el fogja hagyni a termet.

Ha a követek el nem vesztették volna teljesen higgadtságukat, bizonyára kapva kapnak a personalis szerencsés ötletén, mely által elégtételben részesülnek a nélkül, hogy egy követ immunitását kénytelenek lennének brutálisan megsérteni. De Péchy Ferencz és Balogh János nem egyeznek belé, hogy követtársuk szép szerivel kitérjen haragjuk elől, hanem „kiparancsoltatását” sürgetik.

E közben Tagen tényleg eltávozik s nem is tér többé soha vissza, miután helyére a nagyváradi káptalan Kricsfalusi Ferenczet választja meg. Az actiót nyomban megindítják ellene. Beöthy Sándor, a királyi ügyek igazgatója, fölveszi a keresetlevelet, melyben kéri Tagent három nap alatt megidézni s az 1723: VII. t.-cz. értelmében elmarasztalni.

Hasonló eset – mint Kölcsey megjegyzi – emberemlékezet óta nem fordult elő az országgyűlésen, miután 1764-ben az akkori nádor és Baranyi Gábor közt fölmerült ügy, valamint az 1808-iki országgyűlésen az akkori személynök által Aczél nógrádi követ ellen elkövetett sérelem békés úton egyenlített ki.

A királyi ítélő táblán Tagen ellen a per megindítatván, a bíróság 1834 január 23-ikán mondja ki az ítéletet, mely szerint „alperes (t. i. Tagen) a felperesi vád alól feloldoztatik”⁴ s kevéssel azután, hogy a bíróság Tagennak elégtételt ad, még a felség is megvigasztalja őt azzal, hogy a országgyűlés végén kinevezi címzetes püspökké.

A nagyváradi káptalan követének eltávozásával a kinos incidenst rendek még egyszer szoba hozzák; de nem azért, hogy folytassák a hajsztát Tagen ellen, hanem hogy jóvá tegyék ama botlásukat, melynél fogva; egy actióval megtámadott követet a törvényes büntetés kimondása előtt törvényhozói jogaitól meg akartak fosztani.

A dolgot általában mindenki röstelli, s részint szépíteni, részint corrigálni igyekszik. Andrassy József, esztergomi követ, később lenne követi állásáról lemondani, semhogy még egy ehhez hasonló sajnálatos esetnek tanúja legyen. Máriássy Antal sárosi követ pedig vérével szeretné lemosni ama sorokat, melyek az országgyűlés jegyzőkönyvében a kérdés alatt levő tárgyra vonatkoznak. A kik a „kiparancsoltatást”, sürgették, azok jogos fel háborodásukra való hivatkozással és azzal mentegetik magukat, hogy, h egy követ egy másiknak becsületében gázol, a többi vele egy széket nem ülhet, mert ez a morál szabálya, ha nincs is benne a Corpus Jurisban. Különben a kitiltás tényleg nem is történt meg, azt csak néhány követ s azok kívánták, kiknek szavuk nincs az országgyűlésen, hanem a kiknek s hallgatás a kötelességök.

A botrány előidézésében az országgyűlési ifjaknak volt legfőbb részök, úgy hogy a nádor egy conferentiában egyenesen fölhevítte a rendeket, hogy a rakonczátlankodó ifjakat jövőre fűkezzék meg. A rendek szívesen föl is ajánlják a personalisnak közreműködésüket a tekintetben, hogy a tanácskozás rendjének fenntartása végett teendő intézkedései sikerre vezessenek, hogy a hallgatók a törvényhozás tanácskozó termében illendően, csendesen

viseljék magokat, a táblák közt levő üres helyeket ne foglalják el s a követek sorai közé ne tolakodjanak be.

De a legnehezebb kérdés az, hogy az immunitas jogán ejtett sérelem mi módon orvosoltassék. A sérelmet szépíteni lehet, eltagadni nem. Mert igaz ugyan, hogy Tagen tényleg nem utasított ki; de egyes követek ama nyilatkozatának hatása alatt távozván el, mely szerint ők nem ülnek vele egy széket, az immunitas kétségtelenül csorbát szenvedett.

Az, a mit Császár Sándor indítványoz, hogy t. i., mivel Tagen a pressiónak engedve volt kénytelen eltávozni, s mivel ez által az actióban kívánt büntetésnél erkölcsileg sokkal súlyosabb büntetés érte őt, a rendek elégedjenek meg ezzel s a keresettől álljanak el, – kegyelemnek megjárja, de nem tekinthető remediumnak a sérelemmel szemben. A gróf Andrassy György indítványa, hogy t. i. az elnök adja tudtára Tagennak, hogy visszajövetelét senki sem ellenzi, a célnak megfelelne; de ennek meg a formája nem szerencsés, miután az országgyűlés méltóságával nem egyeztethető össze, hogy bárkit is de különösen egy actio alatt álló követet, meghívásával tiszteljen meg.

Hosszas tanakodás után abban állapotodnak tehát meg a rendek, s ezzel annyira-amennyire helyrehozzák hibájukat, hogy a váradi káptalan követe, ha tetszik, neki, székét ismét elfoglalhatja; önként távozván el, ugyanúgy vissza is jöhet, a nélkül, hogy ez az elnök által értésére adatnék.

A Tagen-féle incidens után folytatják a vallásügyi javaslatok tárgyalását.

A negyedik pontot, mely szerint a katolikus szülők gyermekeiknek evangélikus iskolákban való neveltetésétől s gyermekeik mellé evangélikus vallású nevelők felfogadásától ne tiltassanak el, – a papság veszedelmesnek találja mind a katolikusokra, mind a protestánsokra nézve; mert az a szellem, a mit a gyermek az iskolában sziv magába, egész életének irányára befolyással van, ennél fogva, ha más vallású iskolában nő fel, saját vallásához hűtlenné válik. Katolikus ifjúnak a protestáns iskolába járást csak az alatt a föltétel alatt engedné meg, ha vallásbeli oktatásáról szülői gondoskodnak, ha a helybeli katolikus pap felügyel rá, hogy vallásbeli kötelességeit pontosan teljesítse s ha vizsgálatot tesz az év végén a vallástanból.

A recopulatio kérdését az teszi különösen bonyolulttá, hogy maga a fogalom is tisztázásra szorúl. Positiv tények bizonyítják ugyan, hogy a recopulatiót a papság akkor szokta kívánni, midőn az evangélikus házasságok egyikéről kiderül, hogy ő azért, mert atyja vagy nagyatyja valaha a katolikus vallásra áttért, vagy gyermekeinek a katolikus vallásban való neveltetéséről reversalist adott, a katolikus vallást tartoznék követni; de ezzel szemben a papság azt vitatja, hogy a recopulatio csak akkor fordul elő, midőn valaki a törvény értelmében a katolikus vallás követésére köteles, s minek előtte áttért volna, valamely evangélikus személylyel ennek lelkipásztora által adatik össze. Úgyde a recopulatio sem egyik, sem másik: alakjában nem alapúl törvényen, – ez a rendek többségének véleménye s ezt ki is mondják, jóllehet Lonovics óvást tesz ellene, hogy az országgyűlésen, mely nem zsinat, a katolikus vallás által szentségnek tartott házasság ügyét egyáltalában vita tárgyává tehessék.

Az ellen, hogy a protestánsok részére Horvátországban is szabad vallásgyakorlat biztosíttassék s ez által „a horvátok nyugalma és boldogsága megzavartassék”, a horvát káptalani és törvényhatósági követek – kivéve Verőcze és Szerém követeit – élénken tiltakoznak. Lonovics ugyanazzal a közjogi és politikai szempontból tarthatatlan argumentummal támogatja őket, melylyel már a mult országgyűlésen is előállt, hogy t. i. municipális autonómiájuknál fogva nem tartoznak eltérni, hogy a protestánsokat rájuk erőszakolják.

Az alsó táblának a vallásügyi sérelmeket és postulatumokat tartalmazó üzenete tehát, – mely ellen Trsztyenszky Imre a papság nevében óvását jelenti be, anélkül azonban, hogy

óvása akár magába az üzenetbe, akár az ő felségéhez intézendő feliratba fölvetetnék, – ily módon elkészül.

Bármily liberális szellemű is az különben, annyiban mégis conservatív, a mennyiben jóformán csakis az 1790/91: XXVI. t.-cz. restituálást célozza. A vallásszabadság továbbfejlesztése s a vallásfelekezetek közti viszonyosság elvének decretálása egy-két követ utasításában bennfoglaltatik ugyan; szóba hozzák például, hogy minden keresztény vallás papja a vallás-alapból egyenlően fizettség; hogy minden keresztény felekezet, ide értve az unitáriusokat is, egyenjogusíttassék; hogy különösen a római katolikus és evangélikus felekezetek közt a viszonyosság elve állapíttassék meg; hogy az evangélikus és a görög szertartású papság is nemesi jogokkal ruháztassék fel; hogy a római katolikusok és a görög egyesültek s nem egyesültek ünnepei lehetőleg akként egyesíttessenek, hogy azok együtt vasárnap; tartatnának; hogy a zsidók ne csak vallási, hanem polgári tekintetben is emancipáltassanak stb. stb.; de mindez természetesen csak mint *pium desiderium* hangzik el. A mikor a törvényes alap helyreállítása is legyőzhetetlen nehézségekbe ütközik, hogy lehetne akkor az ingadozó, minden oldalról megcsonkított és kikezdett alapra a legszabadelvűbb modern valláspolitikai eredményeit mint szegletköveket elhelyezni.

A főrendek a vallás ügyének soron kívül való fölvetését sem a törvénnyel, sem a törvényes szokással összeegyeztethetőnek nem tartván, az üzenet érdemleges tárgyalásába vonakodnak belebocsátkozni; hanem azt ajánlják, hogy a vallás ügye az országos sérelmek és kívánalmak összeállítása végett kiküldendő bizottság elé utasíttassék. Mire az alsó tábla egy újabb üzenetben kifejtván, hogy éppen az eddigi törvényes szokásból kifolyólag oly tárgyak, melyekre nézve már az országos ülések megállapodtak, küldöttségek elé soha nem utasítottak, ismételve fölkeri a főrendeket, hogy a szokások viszonyos és kölcsönös tiszteleténél fogva az üzenetet pontonként vegyék tárgyalás alá s megállapodásukat közöljék az alsó táblával, a mit ha nem tennének meg, Kölcsey az üzenet alapján szerkesztett feliratnak a főrendek hozzájárulása nélkül való fölterjesztését indítványozza, Az a rövid beszéd, – melyet Kölcsey ez alkalommal tart s melyben „a magyar nevet csak csúfságul és érdemetlenül viselő” főrendeket azzal vádolja, hogy „szentségtelen, átkozott kézzel a gyilkot a haza keblébe akarják döfni”, – oly nagy feltűnést kelt, hogy a nádor is bemutatattja azt írásban magának,⁵ s nehezteléssel fordul el miatta Kölcseytől.

A vita eme stadiumában az alsó tábla üléseinek vezetését Mérey helyett Somssich Pongrácz alnádor veszi át. Mérey, – kinek népszerűtlensége nagy befolyással volt a Tagenfőle eset elmérgesedésére is, s kinek további elnökösködése esetén méltán lehetett tartani hasonló botrányok ismétlődésétől, – nem is jön többé vissza, miután a helytartó-tanácsnál nyer alkalmazást. A helyébe kinevezett Somssich Pongrácz az 1833 június 11-iki országos ülésben foglalja el mint személynök elnöki székét.

A főrendek e közben a nádor sürgetésére pontonként tárgyalás alá veszik ugyan az alsó tábla üzenetét; de a leglényegesebb pontoknál a negatív álláspontjára helyezkednek.

A reversalist nem tartják ugyan törvénybe ütközőnek, mindamellett az egyetértés kedvéért nincs kifogásuk ellene, hogy az addig kiadott reversalisok érvényben tartása mellett jövőre mindennemű térítvény semmisnek tekintessék. Nem egyeznek azonban bele, hogy a vegyes házasságból született gyermekek atyjuk vallását kövessék s hogy a hat heti oktatás teljesen eltöröltessék; továbbá, hogy az áttérés szabad legyen; hogy a recopulatio eltöröltessék; hogy a vegyes házassági válóperekben a protestánsok saját hitelveik szerint ítéltessenek meg; hogy a különböző vallásbeliek köztemetőkben temetkezhessenek; hogy az evangélikusok Horvátországban is szabadon gyakorolhassák vallásukat. Végre a katolikus gyermekeknek protestáns iskolákban való taníttatására vonatkozó kérdést a rendszeres munkálatok során kívánják eldönteni.

A vallás ügyében, melynek tárgyalását 1833 február 20-ikán kezdik meg s öt teljes hónapon át jóformán megszakítás nélkül folytatják, az alsó tábla nyolcz, a felső hét üzenetet vált egymással.

A papság, támogatva a kormány által, minden követ megmozdit, hogy az alsó tábla többségét megrendítse. Elhireszteli például, hogy Beöthy és Siskovics, – ki mint jegyző a vallásügyi izeneteket fogalmazta, – a protestánsoktól 300 000 forintnyi ajándékot kapott. De persze ennek a pletykának senki sem ad hitelt, s így nincs is annak semmi hatása. Trencsénben Marczibányi a papság befolyásával pótutasítást eszközöl ki, mely a szabadelvűség ügyét egyik erős oszlopától, Borsiczkytól megfosztja vagy legalább is akadályt gördít annak további működése elé. A krassói kálvinista vallású főispán, Gyürky Pál pedig, mint a papság közbenjárója, azzal a propositióval áll elő, hogy a nádort kérjék fel, hogy vegyes ülésben tárgyalassa a vallás ügyét, s ha az e tárgyban készitendő feliratban kijelentik, hogy ahhoz a főrendi tábla nem járult hozzá, akkor a papság nem fogja ellenezni a felirat elküldését.

Gyürky indítványával egyenesen a nádor malmára hajtja a vizet. Ez utóbbinak ugyanis az az óhajta, hogy a feliratot – még ha nem tudna is arra nézve a két tábla egymással megegyezni – terjeszszék fel a királyhoz, sőt ajánlja a felségnek, hogy erre egy decretumban szólítsa fel az országgyűlést, bízván benne, hogy, a mennyiben mind a két tábla óhajt a hinárból menekülni, ennek a lépésnek meg lesz a kellő sikere.⁶ Mert akár fölterjesztik a feliratot, akár nem: a mennyiben a király felszólítására válaszolniok kell, alkalma fog nyílani a felségnek, hogy ennek a válasznak alapján az ügybe beleavatkozzék s arra nézve közölje az országgyűléssel elhatározását.⁷

Ugyde a kancellár e tekintetben sem ért vele egyet. Abban az esetben, ha a felirat csupán az 1790/1: XXVI. t.-cz. ellen elkövetett sérelmeket tartalmazná mivel ő felségének különben is elhatározott szándéka az említett törvényt a maga épségében fenntartani, Reviczky nem ellenezné a kérdéses decretumot; de mivel a rendek kíváncsiak a törvény keretén túl terjednek, nem hiszi, hogy ő felsége össze tudná lelkiismeretével egyeztetni, hogy azoknak előterjesztését kívánja a papság és a mágánok vonakodása daczára.⁸ Hanem igenis rá kell birni a főrendeket, hogy önként egyezzenek belé a felirat elküldésébe, miután így sokkal kevésbé compromittáltak, mint ha a kormány beavatkozása és nyomása következtében lesznek kénytelenek engedni.⁹

A kormány Reviczkynek ad igazat. S mivel a decretum elmarad, a nádor kénytelen-kelletlen, de fokozott mérvben buzgólkodik amaz ellentétek kiegyenlítése körül, melyek a felirat elküldését hátráltatják.

Mivel az eleitől fogva Reviczky nézetét pártoló Somssich alnádor, egyenesen a nádor kívánságára, lehetőleg passive viseli magát, nehogy eljátsza a rendek bizalmát s képtelenné válják a felség intencióinak előmozdítására egyéb kérdésekben.¹⁰ maga a nádor igyekszik a rendeket reábirni, hogy elégedjenek meg a fokozatos haladással. S habár a többség állhatatosan ragaszkodik ahhoz az álláspontjához, hogy, a mennyiben törvényt hoznak a vallás ügyében, az új törvény a réginél legalább rosszabb ne legyen, ellenkező esetben jobb minden újabb törvény alkotásától elállni s a régiek mellett maradni: mindamellett még egy-két protestáns vallású követ is enged a nádor rábeszélésének s hajlandó bizonyos engedményeket tenni annyival inkább, mert tart tőle, hogy, ha a vallás ügye a következő diétára halasztatik, a felfingerelt papság a legközelebbi követválasztáskor mindent el fog követni, hogy az ő emberei jussanak be a törvényhozó testületbe, s ha ennél fogva nem lesz – miként most – 26 megyéből protestáns vallású követ, a protestánsok ügye még nagyobb veszélyben fog majd forogni.

Az az egyoldalúság, melynél fogva a nádor a liberalismus rovására folytatja az alkudozást a rendekkel, bátorítólag hat a papságra. Báró Szepessy Ignác pécsei püspök kinyilatkoztatja, hogy az alsó tábla, vallásügyi kíváncsiainak még akkor sem engedne, ha azok törvényt válnának, s a nádor ezért nemcsak hogy rendre nem utasítja, hanem, – a mi

világosan elárulja részrehajlását, – midőn ez ellen a merőben alkotmány sértő enuntiatio ellen gróf Károlyi György tiltakozni akar, ez utóbbit hallgattatja el.

A csekély számú liberális főrendekkel általában lépten-nyomon érezteti a nádor neheztelését a miatt, mert intentióinak ellenszegülnek. De ez Wesselényit, Széchenyit, Eszterházy Mihályt nem tántorítja meg. Sőt még a kormány szolgálatában álló gróf Dessewffy Aurél sem tagadja meg a nádor kedvéért meggyőződését s hű katolikusnak vallja ugyan magát, de éppen mint egyházának hű fia, figyelmezteti a papságot, hogy a katolikus egyház csak addig tartja meg hatalmas posztóját, míg a műveltség, felvilágosodás és keresztényi szelidség követelményei elől nem zárkózik el.

Ilyetén igazságok iránt azonban a papság befolyása alatt álló főrendeknek nincsen fogékonyságuk; s mindössze is bizonyos jelentéktelenebb engedményekre hajlandók, például a közös temetők és az evangéli tábori lelkészek kérdésében. Az eljárásuk felett méltatlankodó alsó tábla a lecsillapítása végett pedig azt a javaslatot tesz, hogy, a mennyiben minden pontra nézve a megegyezés lehetősége immár ki van zárva: legalább azokat a pontokat terjeszszék fel, melyek mind a két tábla által elfogadtattak. De erre az alsó tábla egy keserű szemrehányásokkal telt üzenetben azt feleli hogy előbbi nyilatkozatai mellett állhatatosan megmaradván, a XIX. század szellemével, a tárgy szentségével és a hazai törvényekkel ellenkező és nemzetre s országgyűlésre homályt hozó egyezkedésbe nem ereszkedik sem sérelmet sérelemmel tetéző s a jelen s jövő kor kemény ítéletét maga után vonó törvény alkotásába soha részt venni nem fog; kijelenti egyszersmind, hogy, ha a főrendek az ügy fölterjesztését még most sem engedik, meg, a karok és rendek az egész tárgyat ezúttal felfüggesztik, s az 1790: XII. t.-cikkhez szorosan ragaszkodván, a törvények önkénye magyarázatából származó, netalán kibocsátandó minden rendeletet, az egész haza színe előtt törvénytelennek és kötelező erő nélkül valónak nyilatkoztatnak ki.

A fennebbi üzenet egy hosszú és érdekes vita eredménye, melyben alsó tábla legkiválóbb szónokai vesznek részt.

A személynök természetesen a nádor, illetőleg a kormány intentióinak megfelelőleg óhajtaná, hogy legalább ama pontokat, melyekre nézve a két tábla megegyezett, terjeszszék fel, annyival is inkább, mivel ezeknek elfogadása által a protestánsok főbb sérelmei orvosolhatnának s kívánságaik legalább részben teljesíthetnének. De a liberálisok mennél szigorúbban ragaszkodnak a Deák Ferencz által formulázott jelszóhoz, hogy t. i. „inkább ne legyen semmi törvény, mint rossz törvény”: annál ingerültebben támadják meg a főrendeket, kik alkudozásukkal egy rossz törvényt akarnának kiereszokolni. „Anyagi dolgokban – úgy mond Bezerédj – lehet helye az alkúnak, de a lelkiismeret szabadsága alkú tárgyát nem képezheti; egy hold földet a perlekedő felek eloszthatnak, de a napnak az egész emberiségre kiterjedő világa és éltető ereje alkuba nem bocsátható.” S ez az intransigens hangulat, mely a Bezerédj beszédét jellemzi, általában. minden ellenzéki szónok beszédében megnyilatkozik.

A szabadelvű irány hívei, ha aggódnak is a felett, hogy mi fog történni a rendszeres reform-munkálatokkal, mikor a vallás kérdésében negyven ember megakadályozhatja a közóhajtás – teljesülését, s ha ennél fogva némelyik közülök óhajtotta volna is első tárgyal az országgyűlés coordinációját fölvenni: mindamellett bíznak a jövőben, hogy a kor szelleme elvégre is meg fogja törni azokat, kik most útjába állnak.

Addig pedig, míg a szép remények teljesebben, a szabadelvű ellenzék el van határozva, szigorúan ragaszkodni a status quo-hoz s Balogh János kijelenti, hogy az 1790: XXVI. t.-cikkkel netalán ellenkező resolútióknak, még ha Damokles kardja függne is feje fölött, nemcsak maga fog ellenszegülni, de másokat is ellenszegülésre fog ösztönözni.

Csak Nagy Pál hagyja cserben ennél a tárgynál is az ellenzék. A közingerültség egy darabig visszatartóztatja ugyan őt attól, hogy a vitába beleszóljon; de most, a vita végén, tartózkodó állását elhagyja s a kormány szája íze szerint szólal fel. Hogy minden vallás egyenjogúvá tétessék, az kivihetetlen szerinte. A hol a katolikusok vannak többségben, ott

azok, a hol a protestánsok, ott ezek élveznek tényleg több jogot. Az aut Caesar, aut nihil elvét nem fogadja el. A vallás tárgyában is, mint minden egyéb kérdésben, fokozatosan kell előrehaladni; a mit ma a főrendek egyetértésével el lehet érni, el kell fogadni, a többit hagyni kell a jövőre.

A Nagy Pál magatartása annál nagyobb feltűnést és visszatetszést kelt, mert 1825-ben ő volt az, ki a reversalis-adókat egy országos ülésben „semmirekellőknek” nevezte. Már most a megvesztegetés gyanújába még inkább belekeveri magát. „Az 1826-iki országgyűlés oppositójának vezére – írja Kölcsey – már régóta a kormány kenyerét emészti. Saját javait, lakházán kívül, elköltvén, s szegénységét Epaminondas és Phocionként méltósággal tűrni nem tanulván, pénzért a forráshoz folyamodott. Folyamodása nem lőn hiában, s ő már most, mint sok mások, a nép fütyjeivel nem gondol; de mind e mellett is lelkének szabad volta, ha nem pépért is, mint egykor az elsőszülöttségi jog, de mégis csak eladva van.”

Az érdemleges vita az alsó táblán a hetedik üzenettel végződik be. A főrendek erre adott válaszukban kijelentik, hogy ama szemrehányások jogosultsága felett, mely szerint az ő eljárásuk ellenkezik a kor szellemével, a tárgy szentségével s a hazai törvényekkel, az utókor fog itélni, de nem egyes üzenetek, hanem az e tárgyban folytatott egész tanácskozás alapján; ők nem félnek a jövőre ítéletétől, miután célzataik az ősi alkotmány legszentebb elvein alapultak. A tanácskozást a maguk részéről szintén befejezettnek tekintik, ők is ragaszkodván továbbra is az 1791: XXVI. t.-cikkhez. Egyébiránt remélik, hogy ama vallásbeli sérelmeket, melyekre nézve a két tábla megegyezett, a többi országos sérelmek során fel fogják terjeszteni. A melyre azonban az alsó tábla utolsó vagyis nyolczadik üzenetében, melyet július 19-iki országos üléséből minden vita nélkül küld el, kijelenti, hogy soha nem fog beleegyezni, hogy egyes vallásügyi sérelmek a többi országos sérelmek örvényébe sülyesztve jussanak, a felség elé.

Az alsó tábla szabadelvű többségének a vallás ügyében elfoglalt álláspontja élénk visszhangot kelt a megyékben is, a mennyiben Szatmármegye kezdeményezésére számos törvényhatóság elhatározza, hogy addig, míg a vallásügyi sérelmek a magok útján fölterjesztetnének s világos törvény által orvosoltatnának: semmi rendeletet, mely a békekötésekkel s az 1791: XXVI. t.-cikkkel ellenkeznék, törvényesnek nem ismernek el, a reversálisokat, hat heti oktatást s mind azon dolgokat, melyek törvényen nem alapulnak, megszünteknek tekintik és semmi törvénytelen rendelet végrehajtásához segédkezet nem nyujtanak.¹¹

333. * Reviczky sajátkezű levele a nádorhoz. Orsz. levéltár. József nádor titkos levéltára. Diaet. extraser. 1833. XII.

334. * U. ott. Diaet. extraser. 1833. XLV. aul. 3.

335. * Kölcsey Ferencz naplója. 81.

336. * Orsz. levéltár. József nádor titkos levéltára. Diaet. extraser. 1834. XI.

337. * Orsz. levéltár. József nádor titkos levéltára. Diaet. extraser. 1833. LXI.

338. * Orsz. levéltár. József nádor titkos levéltára. Diaet. extraser. 1832. XLVII.

339. * U. ott. Diaet. extraser. 1833. XLII.

340. * U. ott. Diaet. extraser. 1833. LVI.

341. * U. ott. Diaet. extraser. 1833. LXVI.

342. * U. ott. Diaet. extraser. 1833. XLII.s

343. * Szatmármegye 1833 szept. 9-iki körirata. Orsz. levéltár. József nádor titkos levéltára. Diaet. extraser. 1833. LXXXII.

IV. FEJEZET.

Az úrbér.

A nyolcz úrbéri törvénycikk tartalma: A szabad költözködés. A telek haszonvételi joga és a maximum. Az irtványok. A legelő-elkülönzés. Füstpénz. Kilenczed. Papi tized. Kisebb tizedek. A robot. Örökváltság, örökös kötés és a birtokszerzési képesség kiterjesztése. A végrendelkezési szabadság. Az úri szék a jobbágy személyes szabadsága. Az úrbéri törvények a főrendi táblán. A jobbágytelket bíró nemesek megadóztatása. Beregmegye felirata. Az örökváltságra és az úriszékre nézve a két tábla megegyezik egymással. Az országgyűlés coordinatioja. A nádor emlékirata a tanácskozási rend szabályozásáról. Az úrbérre vonatkozó királyi resolutio. A nádor véleménye az örökváltságról. Az örökváltságra vonatkozó utasítások megváltoztatása. A törvénycikkek módosítása és szentesítése. Az új úrbér bírálata

Néhány nappal a vallásügyi hosszadalmas tárgyalások befejezése előtt végre rá kerül a sor a rendszeres munkálatokra s ezek közt első sorban az úrbérre.

A földesúr és jobbágy közti viszonyoknak a törvényhozás által leendő szabályozását ha közgazdasági szempontból nem tartanak is a rendek sürgősnek, közjogi szempontból annyival kevésbé kifogásolhatják annak előtérbe tolását, mert az 1790/91-iki országgyűlés a Mária Terézia által önkényűleg, a törvényhozás hozzájárulása nélkül életbeléptetett urbért ideiglenes jellegűnek kívánta tekinteni, s ez időtől kezdve minden későbbi országgyűlés ismételve kijelentette, hogy a Mária Terézia urbárium a ország alaptörvényeire vonatkozó bárminemű következtetés nélkül csakis addig tartható fenn, míg az országgyűlés ezt a tárgyat, mint kizárólag az ő hatáskörébe tartozót, nem rendezi.

A közjogi szempontból minden esetre aggályos status quo-t van tehát hivatva az úrbérre nézve megszüntetni az 1791-iki, illetőleg az 1825-iki országos munkálatok alapján készült ama nyolcz törvénycikk, mely, mint a kerületek javaslata, a kormánynyal s a kormány intenióit követő főrendekkel való heves küzdelem után s akkor is megcsonkítva és több pontjában módosítva válik törvénynyé.

Ha csak arról lenne szó, hogy az urbért alkotmányos köntösbe öltöztessék, símán menne a dolog; de a liberálisok föl akarják egyszersmind az alkalmat használni arra, hogy a parasztság jog- és birtokviszonyainak rendezésében a több mint fél század előtt megállapított kereteket a menynyire lehet kiszélesítsék, s eme törekvésük szükségképen szembeállítja őket azokkal, kik a földesúri jogok megcsonkításában az ősi alkotmány veszélyeztetését látják.

A kerületek által javaslatba hozott úrbéri törvénycikkek az úrbéri viszonyból eredő minden kérdésre kiterjeszkednek.

A jobbágyok szabad költözésére vonatkozó I. t.-cz. kimondja, hogy a jobbágy- vagy zsellértelek haszonvételeből származó jobbágyi kapcsolat a jobbágyok elköltözése által magától megszűnik. A költözni szándékozó jobbágy, ha eleget tett úrbéri és köztartozásainak, saját földesurától elbocsátó, s az alispán- vagy szolgabírótól ingyen útlevelet tartozik szerezni. Ha a földesúr az elbocsátó levelet ki nem akarná adni, s ezt nem tudná törvényes alapon okadatolni, a jobbágy az alispán bizonyítványával szabadon elmehet. Ha valamely helységnek számosabb vagy éppen minden lakosa el akarná lakhelyét hagyni, ez csak a közigazgatási hatóság jóváhagyásával történhet oly módon, hogy a közigazgatási hatóság megvizsgálja az elköltözési szándék okait, s ha lehet, elhárítja, ha aztán nem sikerül elhárítania, akkor az ügy a helytartó-tanácsnak bejelentendő.

Ugyanezen törvénycikkben megengedtetik a jobbágyoknak, hogy a telekbe fektetett költségek és javitmányokon kívül a telek haszonvételi jogát is, a földesúr beleegyezésével, a földesurat és a községet kivéve, bárkinek eladhatja. De hogy több teleknek egy kézbe jutásából kár ne következzen be, a törvény az egyugyanazon vevő által egy községben megszerezhető úrbéri teleknek maximumát is meghatározza. Viszont abból a célból, hogy a

jobbággy megélhetése biztosíttassék, az országos ülésben tett módosítás szerint, a telkeket a földesúr beleegyezése nélkül földarabolni nem szabad.

A telki állomány a II. t.-cikkben vidékek szerint különbözőleg állapittatik meg, minden vidékre nézve a megélhetés szolgálván az osztályozás alapjául.

A III. t.-cz. a telek haszonvételén felül a jobbággyot megillető egyéb haszonvételeket szabályozza. Az irtványokat a jobbággyok addig, míg azok úrbéri úton vissza nem vétetnek, haszonbér fizetése mellett, a földesúrral kötendő egyezség szerint fogják használni; hogy pedig jövőre sem a földesúr, sem a jobbággy rövidséget ne szenvedjen; irtást csakis a földesúr beleegyezésével lehet tenni. Minden jobbággy-község egy vagy több helyen bort mérhet, akár gyakorolta ezt a jogot azelőtt, akár nem, és pedig ha szőlőhegye van, Szent-Mihály napjától Szent-György napig; ha pedig szőlőhegye nincs, Szent-Mihály napjától karácsonyig. A jobbággy legelője a földesúréról, ha azt a földesúr vagy a közbirtokosok közül egy vagy végre úrbéri telekkel bíró akármely jobbággy kívánja, szabad egyezség alapján elkülönítendő; az elkülönített legelő nagyságára nézve megállapittatott, hogy 1200 négyszög ölével számítva, az, egy-egy jobbággy-telekre eső legnagyobb legelő terjedelme 16 hold, a legkisebbé 4 hold. A mely határban erdővel bir az uraság és a jobbággyok a faizás jogával éltek, ott tüzelő fát jövőre is szedhetnek; ott pedig, a hol az uraság erdejében annyi épületfa is taláttatik, hogy abból eladni is lehet, az uraság a jobbággy háza és istállója fedeléhez a szükséges fát a helybeli folyó áron átengedni köteles. A makkoltatás a jobbággyoknak az uradalmi erdőben hat krajczárral olcsóbban engedtetik meg, mint másnak, de csak saját szükségletre és nem kereskedésre. A húsmérés is megengedtetik a jobbággyoknak bizonyos föltételek és megszorítások mellett.

A IV: t.-cz. az úrbéri praestatiókat részben korlátozza, részben megszünteti, például megszünteti a kisebb tizedeket, a hosszú fuvar s intézkedéseket tartalmaz arra nézve, hogy a földesurak a jobbággy szolgálmanyaival vissza ne élhessenek. A kilenczedre nézve pedig a szabad egyezség útján eszközöndő megválthatás elvét mondja ki, a törvényhatóságok kötelességévé tétetvén a megváltás sürgetése. Ugyanezen törvénczikk a jobbággyot tömérdek kártól és bosszantástól menti meg, midőn az 1802: VII, t.-cikket akkép módosítja, hogy a kilenczed behordására nyolcz nap helyett három napot tűz ki, ezen határidőn túl szabadságában állván a jobbággynek termését haza szállítani s az uraság illetőségét a mezőn hagyni.

Legnevezetesebb az V, t.-cz., melyben kimondatik, hogy a jobbággyok tartozásaikra, szolgálataikra és adózásaikra nézve a törvény által kiszabott mód helyett örökös kötések tehetnek, sőt a földesúr és jobbággy közti szabad egyezség alapján meghatározandó bizonyos összeg fizetésével földesúri tartozásaikat, szolgálataikat és adózásaikat, az úri törvényhatóság sértetlen hagyatván, tökéletesen és örök időkre megválthatják.

A VI: t.-cz. a községek belső igazgatásáról intézkedik s a jobbággy végrendelkezési szabadságát statuálja akképen, hogy a III. R. 30. czimjének megváltoztatásával akár szerzett, akár ősi vagyonáról szabadon végrendelkezhet.

Végre a VII. és VIII. t.-cz. az igazságszolgáltatás tekintetében biztosít a jobbággy részére lényeges kedvezményeket s függetleníti bizonyos mértékig a jobbággyot földesúráról, kimondván a többi közt, hogy a jobbággy csakis a törvényben megállapított bíróság ítélete alapján háborgatható vagyonában és személyében, s hogy a törvény által meghatározott eseteken kívül kihallgatás és ítélet nélkül sem le nem tartóztatható, sem testi büntetéssel nem sujtható. Az úri székek hatósága a jobbággyokra nézve csupán ezeknek egymás közti vagy idegenek által ellenük indítandó perekre nézve tartatik fenn; a földesúr és jobbággy közti kapcsolatból származó perek ellenben a megyei törvényszékek elé utasittatnak. A VII. t.-cz. rendelkezik a tagosítás- és arányosításról is.

A fennebbieken ismertetett nyolcz törvénczikket az alsó tábla egyenkint és pedig a legnagyobb részletességgel vizsgálja meg. Hatalmas érdekek forognak koczán, melyek szükségképen felköltik és fokozzák a rendek éberségét és figyelmét.

A szabad költözködés elvére nézve azt az aggodalmat, hogy ha egész helységeknek is meg fog engedtetni a kiköltözés, különösen az éjszaki megyék soványabb vidékei elnéptelenednek, a szabadelvűek azzal osztatják el, hogy minden ember ragaszkodik szülőföldjéhez, s ha a jobbágy mégis ott hagyja azt, erre vagy természeti csapások vagy a földesúr rossz bánásmódja fogják kényszeríteni, ily esetben pedig embertelenség volna őt szándéka végrehajtásában akadályozni.

Hogy a jobbágy a telek haszonvételi jogát eladhatja, ezt, mint a földesúrra és a jobbágyra nézve egyaránt káros engedményt többen ellenzik, miután attól tartanak, hogy ily módon, míg egyrészt a jobbágyi kötelék meglazul, másrészt a törzsökös magyar és tót lakosok, kik vérökkel védelmezték és tartották meg a haza földét, jöttment zsidók és németek martalékaivá lesznek, a legtermékenyebb vidékekről ki fognak pusztíttatni s legfeljebb a sovány hegységek közt fognak menedéket találni. Ámde ugyanezzel az okoskodással Nagy Pál, Bezerédj stb. éppen az ellenkező eredményre jut, arra t. i., hogy ruházzák tehát fel a jobbágyot birtokszerzési képességgel s engedjék meg neki, hogy a telket földesurától teljes tulajdoni joggal megvehesse. A két szélsőség mellőzésével a kerületi javaslat találja el a helyes középútat, melyről a többség nem is tér le.

A maximum kérdésében maguk a szabadelvűek is megoszlanak. Beöthy Ödön, Balogh János, Bezerédj, Dubraviczky a maximum ellen, Deák, Palóczy, Kölcsey, Nagy Pál mellette foglalnak állást.

Tisztán elméleti szempontból kétségtelenül amazoknak van igazuk, mert a liberális politika nem tűri meg a földbirtok szabadságának semminemű korlátozását. „Ha a törvényhozás és kormány mindenbe beléavatkozik – azt kérde Bezerédj, – ha elrendelheti, hogy ennek hat, annak csak négy lovon lehet járni, ez annyi, amaz pedig csak annyi hold földet szerezhet: hová lesz a polgári szabadság?” De az osztó igazsággal sem egyeztethető össze, hogy míg a városi polgárok minden megszorítás nélkül szerezhetnek házakat és földeket: a nemzetnek csak éppen az a része legyen a vagyonszerzésben korlátozva, mely legszegényebb, melynek úgyszólván kevés ösztöne van a szorgalomra s mely a gyarapodhatás ingere nélkül csak igen későn fog jobb állapotba juthatni.

Azok, a kiknek szabadelvűségük a Beöthyével és a Bezerédjével mindenkor kiállta a versenyt, de a kik az actualis politikai feladványok megoldásánál meg szoktak alkudni a viszonyokkal, s ezek közt első sorban Deák Ferencz, az ország alkotmányát, közgazdasági helyzetét nem tartják azonban olyannak, hogy a maximumot a nép határozott kára nélkül mellőzni lehetne.

Tekintettel arra, a mit Deák mond, hogy nem az a boldog ország, a hol legtöbb a gazdag ember, hanem az, a hol legkevesebb szegény ember van tekintettel arra hogy a magyar alkotmány csak 70,000 nemes család kezébe adta a földbirtokot s 7 millió lakostól a fekvő tulajdont megtagadta, mely rendelkezésnek nem egészen igazságos voltát csupán; ama körülmény enyhíti némileg, hogy kétszázezer jobbágy-telek legalább 400,000 családnak nyújt biztos lakást és élelmet: nem nehéz belátni; hogy a korlátlan birtokszerzés sok családot megfosztana a jobbágy-telek birtokától. Hogy a földjétől megfosztott jobbágy Magyarországon is, mint Angliában; iparüzletekben és gyárakban nyerhetne alkalmazást, a maximum ellenzőinek ez az argumentuma nem sokat nyom a latban, miután Magyarországnak ipara nincsen.

A mellett tehát, hogy a jobbágy-telek haszonvételi jogának szabad adásvevése által Magyarországon szintén elszaporodnék a közrendet és bátorságot veszélyeztető proletariatus, az aristocratiának egy új fajtája fejlődne egyszersmind ki, mely versenyre kelne a földesurakkal. Abban, igaza van Dubraviczkynak, hogy ez az aristocrata; melynek minden privilegiuma a közterhek viselésében áll, kevésbé veszedelmes, mint a maioratusra és senioratusra támaszkodó s a törvény által dédelgetett kiváltságos osztály; de a mennyiben az egyik épp úgy alterálja az arányos. vagyonmegoszlást, mint a másik, a közboldogság és

közjólét szempontjából mind a kettő kifogásolható. Deák és társai nem látják elérkezettnek az időt, hogy a hitbizományok és kiváltságok megszüntetését kezdeményezzék; de azért következtetésbe nem esnek, ha legalább egy új aristocratia megteremtéséhez nem nyújtanak segédkeztetést az opportunitás követelményének tesznek eleget, midőn a maximumot a törvénybe beiktatják.

Az irtványok tekintetében a törvényjavaslat áldozatokat követel a földesuraktól. Igaz, hogy az analogia Magyarország és az Anglia közt, melyre itt is hivatkoznak egyesek, nem egészen talál; mert Angliában a nemességnek csak egy neve van és az gazdag és hatalmas, azt a közjó tekintetéből szoríthatja a törvényhozás a szegények részére teendő engedményekre, míg Magyarországon a köznemesség szegény, és ennél fogva épp; úgy számot tarthat a kiméltre, mint a köznép: mindamellett a többség, mely a jobbágy helyzetét javítani akarja, nem riadhat vissza az áldozatoktól és nem ellenezheti Niczky Jánosnak az irtványokra vonatkozó ama módosítványát, mely szerint az irtványokat a földesúr csak abban az esetben válthatja, illetőleg veheti vissza, ha azok a jobbágyok existenciájának biztosítása végett nem szükségesek.

Erre az engedményre annál nagyobb szükség van, mert ha a földesúr mindenütt és minden esetben saját használatára fordíthatná a visszaváltott irtásokat, a mihez különben tagadhatatlanul joga volna: azok a jobbágy-családok, melyek eddig azokból nyerték élelmüket, földönfutókká lennének és állandóan fenyegetnék a földesúr személy- és vagyonbiztonságát.

A legelő-elkülönzést – egy-két követ kivételével – mindenki pártolja. Vannak, a kik imperative akarnának rendelkezni; de a többség még azt is sokalja, a mi a kerületi javaslatban foglaltatik, hogy t. i. egy jobbágy is kérheti az elkülönítést, és akkép módosítja azt, hogy a jobbágyok nagyobb része kérheti.

Ennek a reformnak legbuzgóbb és legszakavatottabb szószólója Czindery László, a harminczas és negyvenes évek kevés számú mintagazdáinak egyik legjelesbike, ki saját uradalmaiban a takarmány-termesztéssel egybekapcsolt váltógazdasággal tett sikeres kísérleteket, Somogy megyében pedig az állat-, de különösen a lótenyésztésnek adott nagy lendületet. Beszédében, melylyel a legelő-elkülönzés felett megindult vitát bevezeti, korát túlszárnyaló közgazdasági elveket hangoztat. Angliára, Hollandiára és Franciaországra hivatkozva kimutatja, hogy az istállózás alapföltétele az állattenyésztés, illetőleg a mezőgazdaság fejlődésének. De mivel nagy ugrás lenne a közlegelőket egyszerre felosztani, egyelőre megelégszik azzal, hogy a jobbágyok legelője a földesúrtól elkülöníttessék, oly módon, hogy a jobbágy részére a faluhoz közel olyan legelő hasíttassék ki, mely bármikor művelés alá vehető, és hogy a jobbágy, ha tetszik, marháját télen-nyáron istállóban tarthassa és a legelőt e szerint használhassa.

Hogy az elkülönített legelő maximumát és minimumát az egyes vármegyék specialis viszonyaira való tekintettel a törvényhatóságok határozzák meg, és hogy részint az okszerű erdőgazdaság érdekében, részint a jobbágyok faüzési és makkoltatási haszonvételének kárpótlása végett a jobbágy részére engedessék át az erdő egy része, – a rendek ezekhez nem járulnak hozzá.

Az úrbéri praestatiók közül az egy forintnyi füstpénz eltörlését is szóba hozzák, de – jóllehet ez által mintegy másfél millió forintnyi tehertől szabadulnának meg a jobbágyok – a rendek ezt sem fogadják el.

A kilenczed megváltásának szükségét mindenki elismeri, sőt a követek egyrésze e tekintetben a kényszer alkalmazását is jónak látná. De amit Borsiczky kíván, hogy t. i. a kilenczedet minden kárpótlás nélkül, egyszerűen töröljék el, nem kelt visszhangot, miután a reform, ilyen alakjában, amellet, hogy a földesúri tulajdon súlyos sérelmét involválná, különösen a szegényebb nemesség anyagi romlására is vezetne.

A kilenczed behordására megállapított három napot többen keveslik, a földesúrra nézve káros megszorításnak tartják, a főrendek is csak a második üzenetváltásnál fogadják el a jó békekesség kedvéért. Az akadékoskodók jónak látják engedni, mivel lehetetlen el nem ismerniök, hogy minden esetre nagyobb figyelmet érdemel egy millió gazda érzékeny kára, mint néhány nagy úr kényelmetlensége. „Ha egy külföldi – úgymond Nagy Pál, – a ki tudja, hogy Ausztria önkényesen kormányoztatik, Magyarország ellenben szabad alkotmányos ország, – augusztusban Bécsből hazánkba utazik és azt látja, hogy Ausztriában a kévét már mind haza hordták, nálunk ellenben nagyobb része még kint hever a mezőn, s ha ennek okát tudakozván, azt a feleletet kapja, hogy ez azért van így, mivel nálunk a jobbágy termésének egy kilenczedrésze az úré, egy tizede pedig a papé és ezeknek kényelme miatt a jobbágyinak nem szabad termését előbb behordani míg engedelmet nem kap rá a külföldi utasnak első dolga lesz így fohászkodni: ments meg Isten az ilyen szabadságtól!”

Ennél a tárgynál Fekete Ferencz pozsony-megyei követ, utasításához képest, szóba hozza a papi tizedet is. De a rendek hamarosan átsiklanak felette, miután a papi tized és a kilenczed jogi természetükre nézve annyira különböznek egymástól, hogy a dézsmából eredt perek nem is úrbéri uton, hanem a királyi tábla által intéztetnek el s miután éppen ezért a dézsma nem is az úrbérrel, hanem a törvénykezési ügygyel áll kapcsolatban. Bük Zsigmond borsodi követ az egyedüli, ki a papi tizednek – természetesen a jogosultak kellő kárpótlása mellett való – megszüntetésére nézve küldői nevében óhajtatását fejezi ki, a mennyiben pedig ez elérhető nem lenne kívánja legalább a tized megváltásának megengedését s ha még ez sem lenne kivihető: a tized kibérlésében a jobbágy elsőbbségének biztosítását.

A kisebb tizedek közül a rendek nemcsak a méhrajok, hanem – eltérőleg a kerületi javaslattól – a bárányok és gödék, baromfiak, tojás, borjú és vaj után szedett tizedet is eltörlik.

A robotra nézve Novák Antal békésmegyei követ azt indítványozza, hogy annak természetben való lerovása megszüntetvén, pénzzel váltassék meg. Indítványának indokolásában közgazdaságilag egészen helyes álláspontra helyezkedik. A tapasztalásra hivatkozva állítja, hogy öt robotos er sem dolgozik annyit, mint egy szabadon szegődött munkás, hogy e szerint a földmivelésre fordított nemzeti munkaerőnek négyötöd része kárba vész. Ilyen munkaerő-pazarlás mellett nem csoda, ha általános a panasz a munkaerő kalamitás miatt.

Úgyde bármily káros hatású is a robot a mezőgazdaság fejlődésére a békésmegyei indítvány mégis igen nagy ugrás lenne a haladás lépcsőjén s éppen ezért még Nagy Pál, a misera plebs contribuens állhatatos, mondhatnók leglelkesebb szószólója sem fogadja azt el, annyival kevésbé, meg van arról győződve, hogy nem maga a robot, hanem az azzal elkövetett számtalan visszaélés terheli az adózót.

A békésmegyei követ látva, hogy kisebbségben marad s hogy még abba sem egyeznek belé a rendek, hogy a robot fele váltassék meg, késő akkép módosítja indítványát, hogy legalább a házatlan zsellérek, a földesúrtól semmi haszonban nem részesülnek s csak tengődnek, – mentessenek fel a robot alól és e helyett minden kivétel nélkül 30 krajczár fizetésére köteleztessenek. A többség azonban ezt sem fogadja el, miután a robot kényszer-megváltása esetén méltán lehet tartani attól, hogy a földesurakra, – kik pénzes munkáshoz nem juthatnának, – a munkaerő-kérdés még súlyosabban nehezednék. Marad tehát a status quo, mely, szerint t. i. a robot szabad egyezség útján váltható meg.

A követek, kik a vita eddigi folyamán a gyakorlati szempontokat tolva előtérbe, a részletekben merültek el, az örökváltság kérdésében a földesúr és jobbágy közti viszony nagy problémáját a maga egészében ölelik fel s teszik vizsgálódásuk tárgyává.

A conservatívek ellenzik a kerületi javaslatban foglalt engedményeket, a liberálisok egy része kevésnek tartja, más része a fokozatos haladás elvéből indulva ki, egyelőre legalább megelégszik velök.

Szentiványi Anzelm nógrádi követ teszi meg a liberálisok kisebb része nevében az indítványt, hogy ne csak az örökös kötés engedessék meg a jobbágnak, hanem birtokszerzési képességgel is ruháztassék fel. Mindjárt csatlakozik hozzá Borsiczky. De a legmeggyőzőbben, igazi szónoki hévvel szólal fel a birtokszerzési jog illetén kiterjesztése érdekében Deák Ferencz.

Hogy a polgári társaságban sok természeti jog korlátozandó azért, mert az állam czéljaival ellenkezik, ezt természetesen Deák is elismeri; de hogy valamely országban 400,000 ember minden joggal föl legyen ruházva, hét milliónak pedig, mely a hazát szintén vérével és életével védelmezi, még csak szerzési joga se legyen, ezt sem az állam, sem a társadalom érdekében állónak nem tartja.

A kik ellenzik a jobbágy birtokszerzési képességének törvénybe iktatását; azok – kezdve a személyen – többnyire az ősi alkotmány szentségére és sérthetlenségére hivatkoznak, nem akarván megérteni, a mire Deákon kívül Bezerédj is figyelmezteti őket, hogy „erősebben fog alkotmányunk állni, ha bázisául tíz millió ember szolgál, ha gyökereit tíz millió ember szívébe bocsátja s onnan szív magába életerőt”. Valóságos jajveszéklésbe törnek ki, midőn a reform által megdöntött constitutio romjai jelennek meg lelki szemeik előtt,

A feudális alkotmány hivei: Rohonczy, gróf De la Motte Károly stb., valóban önmagukkal jönnek ellenmondásba, ha constitutionális szempontból nem tiltakoznának a tervezett reform ellen, mely – akár venné annak az adózó nép, vagyontalansága és pénztelensége miatt egyelőre hasznát; akár nem – minden esetre az első nagy lépés lenne a földesúr és jobbágy s általában a társadalmi osztályok közti válaszfal ledöntésére s mely az aristocratiának, ha nem is okozná végromlását, kizárólagos politikai befolyásától megfosztaná azt. Gróf Andrássy György, – ki maga is a főnemesség egyik legelőkelőbb, fényes multtal bíró családjának tagja, méltó feltűnést keltett beszédében nem is titkolja, hogy ők – a szabadelvűek – nem törődnek az aristocratiá sorsával. Mi az aristocratiá úgymond, – melyet némelyek fenntartani akarnak? A nemesség fele oly szegény, hogy jószágot nem vehet, a mit nem szemrehányásképen mond, mert szegénynek lenni nem szégyen; a másik felé pedig részint külföldön lakik, részint sequestrum alatt nyög. Hát ezt az aristocratiát akarják fenntartani? Az ennek fenntartására eddig követett módok nem voltak helyesek; szükséges tehát más utat követni. Vigyázzon kiki magára s az lesz a legjobb aristocrata, a ki legjobban vigyáz magára.

Az alkotmány aristocraticus jellegének megszüntetése árán még Nagy Pálnak sem kell a liberálisok által a jobbágyok részére följajánlott kedvezmény. Ő boldoggá óhajtotta tenni a jobbágyot, de azt soha sem akarta; hogy megszűnjék jobbágy lenni; meg akarta fékezni a földesurat, hogy ne élhessen vissza hatalmával de hatalmától nem kívánta megfosztani. Az alkotmány amaz alapelvéből indulva tehát ki, hogy a föld egy része a nemesség, más része pedig a nép subsistentiájára van szánva, valamint nem tartja megengedhetőnek, hogy a nemesség megfossza földétől a parasztot úgy viszont nem szeretné behelyezni a parasztot a nemesi jószág birtokába, nehogy idővel a nemességet abból kítúrja.

Ha a reform illetén merev visszautasítása is indokolható, mennyivel tetszetősebbé lehet tenni annak elhalasztását. A birtokszerzési képesség kiterjesztése tényleg szoros összefüggésben van a majoratus, az ősiség, s a királyi fiscus örökösödésének és az örökvallások megerősítésének kérdésével, addig tehát, míg a törvénykezési munkálatok során ezeket a kérdéseket el nem döntik, a birtokszerzési képesség kiterjesztése tárgyában sem határozhat a törvényhozás. A többség ezt a felfogást teszi magáévá s az ősi alkotmányt és a nemesi jogokat oly közletről érintő ügyet a törvénykezési munkálatok körébe utalván, egyelőre megelégszik azzal, hogy a kerületek propositióját fogadja el. A haladás szempontjából ez is nagy; vívmánynak tekinthető.

A jobbágyság korlátlan végrendelkezési szabadságára vonatkozó kerületi javaslatokat a rendek visszautasítják s abban állapodnak meg, hogy a jobbágyság csakis szerzett javairól végrendelkezhet.

Hogy a végrendelkezési jog megszorítása a közszorgalmat csökkenti s így az anyagi fejlődést akadályozza; hogy a Hármaskönyvbe csak azért került az bele, mivel a nemesség ily módon a Dózsa-féle lázadást akarta megtorolni s az atyák gonoszságát meg akarta boszulni a fiakon harmadnegyediziglen; hogy az örökös jobbágyság megszüntével s a szabad költözködés megengedésével, ésszerűleg a jobbágyság végrendelkezési joga sem korlátozható, – mindezt figyelmen kívül hagyják a rendek. Előttük a legfőbb szempont az, hogy ha a jobbágyság végrendelkezési jogát kiterjesztenék, egyrészt a földesúr tulajdonjoga szenvedne súlyos sérelmet, másrészt a jobbágysági kötelek lazulnának meg.

Az uriszek hatóságát, a kerületi javaslat értelmében, a rendek korlátozzák ugyan s a részrehajlatlan igazságszolgáltatás jótéteményét némileg biztosítják a jobbágyra nézve az által, hogy az úrbéri viszonyból eredő pereket kiveszik az uriszek hatóság alól de odáig nem tudnak fölemelkedni, hogy az uriszéket eltöröljék.

Ez a radicalis reform csak egy-két megye, például Szatmár, Nógrád, Temes, Csanád, Somogy utasításaiba van fölvéve s amily kevesen vannak egyvéleményen a personalissal, ki azt tartja, hogy a jobbágyság csakis az uriszek útján számíthat gyors, pontos és olcsó igazságszolgáltatásra, sőt ennek az igazságszolgáltatásnak részrehajlatlanságában is megbízhat abban az esetben, ha az uriszékek, a földesúron kívül szavazó tagjai lesznek törvénytudó férfiak is, nem úgy, mint most, midőn tagjai a törvényekhez nem értő uradalmi tiszték épp oly hatalmas többség nyilatkozik – élén Deák Ferenczcel – a kerületi javaslat mellett, melynek életbeléptetése esetén a földesúr legalább saját ügyeiben nem fog biráskodni s az uriszékek mint Rohonczi kifejezi magát – nem lesznek ezentúl is „az igazságtalanság műhelyei”.

A jobbágyság személyes szabadságát biztosító törvényt egyenesen csak két követ Fejérmegye és Horvátország követe meri megtámadni. Amaz minden hímezés-hámozás nélkül bevallja, hogy neki és küldőinek nem kell a jogegyenlőség; emez pedig óva inti a rendeket, hogy ha a földesúri hatóságot a jobbágyok személyére és vagyonára nézve megszüntetik, bekövetkezik, mint Franciaországban, az anarchia, mely nemcsak az aristo; cratiát, de magát a trónt is felforgatja. A reformra nézve azonban oly kedvező a hangulat, hogy az említett két követ nyilatkozata nyomtalanul-, hangzik el a közlekedés zajában.

A kormány hivei – élükön a személyekkel – kerülő uton próbálják ezt a javaslatot is megbuktatni. Váltig bizonyítgatják, hogy a már elfogadott törvényekben a jobbágyok személyes szabadsága kellőképpen biztosított s így e tárgyban külön törvényre nincs szükség, vagy ha van is a törvénykezési munkálatok idejére kell halasztani annak tárgyalását, annyival inkább, mert különben könnyen homályt borítana a nemzetre az az eshetőleges félreértés, mintha az országgyűlés a jobbágyság személyének és vagyonának biztosításáról csak most gondoskodnék s a jobbágyot a személyes szabadság áldásában előbb kívánná részesíteni, mint a polgárt.

De a fogás nem sikerül. S ha Deák amaz óhajta, mely szerint a; személyes szabadságot biztosító törvényt az úrbéri törvények közt tegyék első helyre, nem teljesül is: az az általános lelkesedés, melylyel elfogadták megnyugtathatta őt a tekintetben, hogy a közvélemény nagy súlyt fektet arra.

Az úrbéri javaslatokkal végez tehát az alsó tábla. De most kezdődik az igazi küzdelem a javaslatokban foglalt reformokért. A főrendek soha nem tölték annyira előtérbe saját önző érdekeiket, mint ez alkalommal S makacsságuk az alsó táblával szemben annál inkább fokozódik, mennél inkább veszélyeztetve hiszik a reformok által anyagi előnyeiket s politikai befolyásukat. Üzeneteikben az érdekpolitika a maga egész rútságában tükröződik vissza.

Mindjárt legelső módosítványuk, melyet az I. t.-cikken tesznek, hogy t. i. a ki a jobbágytelek haszonvételét megveszi, az az azzal összekapcsolt úrbéri és közterheket is tartozzék viselni, – világosan elárulja rideg önzésüket.

Az említett módosítványból az következik, hogy ha a jobbágytelek haszonvételi jogát nemes ember veszi meg, akkor az is adót fog utána fizetni s ily módon az alkotmány egyik sarkelve, mely szerint az adó nem a földet terheli, szenvedne sérelmet.

Már az 1825-iki országgyűlésen heves vita tárgyát képezte a kérdés, hogy a nemesek birtokában levő jobbágytelkek összeirassanak-e, s az összeírást elhatározták, a nélkül azonban, hogy az ezzel szorosan összefüggő másik kérdést, hogy t. i. ezen telkek után adó fizetessék-e, eldöntötték volna. A főrendek tehát most az akkor függőben maradt ügyet melegítik fel.

Tisztán jogi és pénzügyi szempontból igazuk van, miután kétségtelen, hogy az I. R. 9. czíme a nemes emberre csak annyiban alkalmazható; a mennyiben nemesi jószágot bir; de ha tetszik neki jobbágytelken letelepednie – a volenti non fit iniuria elvéből kifolyólag – viselnie kell az ahhoz kötött terheket is annyival inkább, mert különben az adó tárgyát képező telkek a nemesség által összevásároltatván s ily módon a fundus publicus évről-évre kevesbedvén, a jobbágyra oly súlyosan nehezednének majd a közadók, hogy azokat nem volna képes elviselni.

Az osztó igazsággal azonban annál kevésbé egyeztethető össze a főrendek indítványa. A jobbágytelkekre ugyanis csak a legszegényebb köznemesek szorúlván, a nagy vagyonú főurak továbbra is élveznék az adómentességet, a szegény nemesek ellenben megfosztatnának eme privilegiumuktól, sőt a mennyiben a jobbágytelkek után fizetett adón kívül a honvédelem kötelességét is teljesítik, kettős terhet viselnének.

A köznemesség képviselőinek többsége a haladás érdekében mégis elfogadván a reformot, Balogh János legalább kárpótlást keres számukra a hozott áldozatért s indítványozza, hogy egyrésztől töröljék el a törvényt, mely a földesúrnak megtiltja jobbágytelkek vásárlását, másrésztől, hogy a kormány köteleztessék a közjövedelmek hováfordításáról számot adni.

Úgyde a reform ily lehetetlen föltételhez nem köthető. Az első azért kivihetetlen, mert a földesúr a jobbágytelkek tulajdonosa s így azt, a mi az övé, meg nem veheti. A miniszteri felelősség, illetőleg a kormány számadásra való kötelezése meg a rendi alkotmány keretébe nem illeszthető bele, már csak azért sem, mert ennek elkerülhetetlen következménye lenne egyrésztől az, hogy az országnak ama jövedelmekért és adókért, melyeket törvényesen megállapít, jót kellene állnia, holott a magyar alkotmánynak egyik sarkelve, hogy onus non inhaeret fundo vagyis hogy a fundust az adóhátralék miatt exequálni nem lehet és hogy az ország rendei az adó behajtásáért jót nem állanak; a másik következménye pedig az lenne, hogy az ország szükségleteit az utolsó krajczárig fedezni kellene, a mire pedig nem állhatnak rá addig, míg meg nem győződnek róla, hogy a közjövedelmek a közszükségletek fedezésére elegendők.

A leszavazott kisebbség a főrendek módosítványába sehogy sem tud belenyugodni s mitsem törődve azzal, hogy a már egyszer országos végzéssé vált ügy újból tárgyalás alá nem vehető, hogy ez ellenkezik a törvényhozási gyakorlattal a harmadik üzenetváltásnál többen ismételve bejelentik ellenmondásukat, ily módon akarván könnyíteni hazafiui aggodalmak által terhelt lelkükön.

Beöthy Ödön felolvassa Biharmegye újabb utasítását; melyben meghagyja követeinek, hogy ha a főrendek módosítványához a többség ragaszkodik, sürgessék az országgyűlés felosztatását; ha ez sem használna: jelentsék ki, hogy küldöik az 1741: VIII. t. cz. akármely uton leendő módosítását az alkotmányra nézve veszedelmes merényletnek tekintik, melyhez az országgyűlésnek joga nincs; megtiltják egyszersmind követeiknek, hogy oly törvény

alkotásában részt vegyenek, mely ellenkezik az alkotmánynyal, a koronás király esküjével megpecsételt kötésekkel.

A különben szabadelvű Borsod, továbbá Bereg és Máramaros követei. szintén tiltakoznak a törvény ellen. Sőt még Kölcsey is esengve kéri a, rendeket, hogy gondolják meg, mily veszélyek háramlanak a hazára e törvényből, változtassák tehát azt meg. „Ő – úgymond – a maga részéről soha sem fog részt venni oly törvény hozatalában, mely a nemesi rend *egy részét* bármily szín és ürügy alatt adó fizetésére kötelezi.”

A kik illetéknépen körömszakadtáig ostromolják a főrendek módosítványát, nem mindnyájan lelkesednek a rendi jogokért, többen közülük az osztó igazság nevében beszélnek. Kölcsey szabadelvűsége például sokkal tisztább és nemesebb, semhogy az adóprivilegiumhoz ragaszkodnék s az: adózó népen segíteni ne akarna, de igazságérzete tiltakozik az ellen, hogy; ugyanakkor, midőn a főurak ama privilegium teljes élvezetében maradnak, a köznemesség fosztassék meg attól, az adózó népen a birtoktalan nemesség rovására segítsenek s a koldus adjon alamizsnát a szegénynek.

Az egyszer meghozott országos végzést azonban megváltoztatni többé nem lehet. Csak Beregmegye nem tud belenyugodni a dologba még akkor sem, a mikor már az úrbéri javaslatok a felség kezében vannak; hanem 1833 december 9-ikén kelt feliratában a király előtt bevádolja az országosan egybegyült rendeket, hogy a kornak nem annyira újító, mint inkább mindent felforgatni czélzó szellemétől s a mindenre kész, zabolátlan szabadság veszélyes szellemétől ösztönöztetve, az ország alkotmányát szentségtörő kezekkel veszélybe akarják dönteni, kéri egyszersmind a felséget, hogy a csapást, mely a hazát és alkotmányt; fenyegeti, atyailag háritsa el.

Ezt a fölíratot a szabolcsi követ az országgyűlésen is szóba hozza; s mint az országgyűlés tekintélye ellen elkövetett merényletet, megtorolni kívánja. A rendek azonban, habár nem helyeslik is Beregmegye eljárását, a megye felírási jogát elismerik, miután – Horváth János zalai követ szerint – „polgári alkotmányunk legerősebb oszlopai a törvényhatóságok, melyeknek jogait és tekintélyét csorbitani annyi volna, mint nemzeti szabadságunk életerejét dűlni fel”.

Az érdekpolitika vezeti a főrendeket az örökváltság kérdésében is. Az örökös kötések ellen nem tesznek kifogást, de az örökváltságot nem fogadjál el, mivel a nemesség pusztulását vonná az maga után, a jövevények javára szolgálna s az ősiséget veszélyeztetné, sőt éppen mert az ősiséggel áll szoros kapcsolatban, nem is tartják e kérdést az úrbéri törvények keretében megoldhatónak, hanem a törvénykezési munkálatok során kívánják tárgyalás alá vétetni.

Hogy jogilag ez a felfogás szintén tetszetős, mutatja az, hogy az alsó táblán senki sem vállalkozik rá, hogy jogi szempontból megczáfolja

A fennálló törvények értelmében a földesúr, örökösei praeiudiciumára az ősi jószágot nem idegenitheti el s ha mégis elidegenitné, ezt az örökösök megerőtlenithetik vagy – hogy a nálunk divatozott régi jogi műszót használjuk – invalidálhatják, a miből az következik, hogy ha most a jobbágyságnak az örökváltság joga megadatik, a földesúrnak is meg kell adni a jogot, hogy az ősi jószágokra nézve örökös szerződéseket köthessen; úgyde ez az ősiség megszüntetését jelentené, a mit pedig a rendek sem akarnak, vagy ha igen, akkor az örökváltság ügye csakis az ősiség ügyével együtt és egyidejűleg oldható meg.

Az ősiség conserválása azonban első sorban és mindenek felett a nagy birtokú aristocratia érdekében áll, mert – miként Nagy Pál mondja – egyenesen ennek az intézménynek tulajdonitható, hogy ezernyi nemes családok az eke mellé jutottak, s azok a vármegyék, melyeket régenten tömérdek nemes család birt, ma csupa maioratusból, senioratusból állanak.

Annak, hogy a kérdés megoldását a törvényhozási munkálatok tárgyalásának idejére halasztzák, még van értelme, habár Palóczynak igaza van, midőn erre tréfásan azt a

megjegyzést teszi, hogy könnyen abba a circulus vitiosusba eshetnek a rendek, a mibe az egyszeri szénégető, ki a hozzá intézett kérdésre mindig csak azt felelte, hogy ő azt hiszi, a mit az anyaszentegyház hisz, az anyaszentegyház pedig azt hiszi, a mit ő hisz a főrendek is – ha kívánságuk teljesül – a törvénykezési munkálatok tárgyalása alkalmával majd azt mondhatják, hogy az ügy nem tartozik oda, az úrbéri törvényekbe meg nem vették fel, ejtsék tehát el.

Az ellen azonban, a mit a főrendekkel egy húron pendülő Rohonczy hirdet, hogy t. i. a jobbágy sorsán könnyítendő le lehet annak vállairól venni a házi adó, a katonatartás, az útcsinálás terhének egy részét, de nem lehet neki megadni azt a jogot, melynek gyakorlására eléggé kinevelve még nincsen, – a szabadelvű haladás hivei méltán tiltakoznak, miután ilyen okoskodással minden reformot meg lehet hiusítani. Ha olyan a magyar constitutio – feleli erre Borsiczky, – hogy kilencz század alatt sem neveltethetett alatta a jobbágyság annyira, hogy ama joggal élni tudna, akkor a magyar constitutio nem jó s nem érdemli a nemzet, hogy Európa alkotmányos nemzetei sorában álljon. Ha a javaslatban foglalt jótékonytságot – folytatja tovább egyik esztendőről a másikra halasztjuk, mindaddig, míg erre a nép tökéletesen meg nem érik: éppen úgy bánunk vele, mint ha valakinek azt parancsolnánk, hogy a lóra mindaddig ne üljön, míg tökéletesen meg nem tanul lovagolni.

A főrendek közt gróf Pálffy Fidél tárnokmester a legmakacsabb, amenynyiben magánkörben kinyilatkoztatja, hogy az úrbéri munkálatok fölterjesztésébe – hacsak annak az örökváltságra vonatkozó pontját el nem ejtik soha sem egyezik belé. A szabadelvű követek egy töredéke viszont készebb a Theresianum urbariumot fenntartani, semhogy az örökváltságról lemondjon. A kancellárnak besugják, hogy Csapó Dánielnél tizenegy követ – köztük Kölcsény, Borsiczky, Palóczy, Dubraviczky – értekezletet tartott s elhatározta, hogy utolsó esetben az úrbéri munkálatoknak is, mint már előbb a vallás ügyének, félretételét fogják indítványozni.¹

A nádor nem tart ugyan tőle, hogy ezt az indítványt a többség elfogadja; de abban sem bizik, hogy a két tábla közt létrejöhetne a megegyezés. Az ő számítása szerint körülbelől 33-35 megye, valamint a városok és a kerületek, az örökváltságtól nem fognak tágitni. Ennélfogva azt ajánlja a királynak, hogy az ő, valamint az országbíró és tárnok útján fejezze ki egész határozottan a főrendek előtt abbéli kívánságát, hogy a törvénykezési munkálatok mielőbbi fölvétele céljából egyezzenek bele, hogy az úrbéri munkálatok az örökváltsággal együtt terjesztessenek fel hozzá; nyugtassa meg egyszersmind őket, hogy nem fog olyan törvényt szentesíteni, a mi az alkotmány felforgatására vezetne.²

A felség követvén a nádor tanácsát,³ a főrendek a király kívánsága előtt meghajolnak, s anélkül, hogy álláspontjukat feladnák, csak azért, hogy az országgyűlés további munkálkodását meg ne akasszák, az örökváltságba beleegyeznek.

Az úriszék hatáskörére nézve a főrendek semmiféle változtatást nem; tartanak szükségesnek, abból az elvből indulva ki, hogy az itt-ott előforduló visszaélések miatt a földesúr és a jobbágy közti kapcsolat erősítésére szolgáló, üdvös intézményt magát felelősség nem terheli. Hogy az uri szék nem lehet részrehajlatlan a földesúr és a jobbágy közt támadt perekben, ezt nem czáfolják meg, csak visszautasítják, mint olyan rágalmat, melyet csakis a hazai viszonyokkal nem ismerős idegen ember ejthet ki a száján. Azt ellenben pozitív gyakorlati érvekkel bizonyítgatják, hogy az uriszék gyorsan, olcsón és alaposan dolgozik; gyorsabban, mint esetleg a törvényszék, mivel helyben van; olcsóbban, mivel az eljárási költségeket az uriszéket fenntartó földesúr viseli; alaposabban, mivel az uriszék tagjai a helyi viszonyokat legjobban ismerik s ezeknek alapos ismerete az úrbéri perek szabatos elintézésének legfőbb föltétele.⁴

Az alsó tábla természetesen annál kevésbé hajlandó engedni, mert ha az említett érvek egy részének alaposságát nem is tagadhatja, arra, a mi a legfőbb, hogy t. i. önmagának senki sem lehet részrehajlatlan bírója s hogy ennél fogva, ha az uriszék megmarad, a jobbágy részére nyújtott minden kedvezmény kétséges értékűvé válik, a főrendek érdemleges feleletet nem

adnak. Ha – úgymond Palóczy – a rendek a legpazarabb bőkezűséggel osztogatnák is a jobbágynak az engedményeket és jótéteményeket: ha az uriszéket meghagynák, mégsem nyernének a jobbágynak semmit; mert egészen bizonyos, hogy a földesuri stratégiának ama hatalmas bajnokai, az uradalmi praefectusok, fiscalisok és tisztartók néhány esztendő alatt az összes jótéteményekből kiforgatnák őket.

Hiába emlegetik a főrendek az uriszék „rég, tiszteletre méltó eredetét”, kegyeletet nem tudnak iránta ébresztetni a rendekben. „Igenis, az uriszékek eredete ama büszke várak sánczai közt keresendő – gunyolódik Balogh János, – melynek omladékai szinte szánakozással néznek le hajdan hatalmas urak gyöngébb unokáira; ezek a bástyák immár összeomlottak s velők együtt örökre elenyészett az oligarchia büszke hatalma is; hagyjuk tehát nyugodni a már ártatlan mumiát, mert ha galvanismus segélyével némely tagját mozgásba hozhatnók is, azért halott maradna mégis; temessük el inkább s bízzuk szépen regélő költőkre érdemetlen siratását.”

De a temetésre egyelőre még nem kerül a sor. Ezt a rendek sem akarják. Csak az a kívánságuk, hogy az uriszék hatásköre szoríttassék meg s ehhez a főrendek is hosszas vonakodás után épp úgy hozzájárulnak, a mint abbahagyják az oppositíót a jobbágy személyes szabadságát biztosító törvényekkel szemben is.

Ez utóbbira nézve az alsó tábla Deák felfogását téve magáévá, egyik üzenetében kijelenti, hogy a tárgy fontosságát tekintve, hajlandó volna ezt a törvénycikket az úrbéri törvénycikkek közt első helyre tenni; mert a jobbágy személyének és vagyonának a földesúr önkényével szemben való biztosításával erősödni fog a jobbágy bizalma földesura iránt, kedvesebb lesz előtte az élet, könnyebb és édesebb a terhek viselése, fokozódni fog ösztöne a munkára és szorgalma, kifejlődik nála az önbecsírlet, az önmagát megbecsülő polgár pedig másokat is jobban megbecsül, végre erősödni fog a jobbágynak az úrbéri törvények iránt a tisztelet és bizalom.

Habár ezek az argumentumok nem győzték meg a főrendeket, mindamellett jónak látják a hírt tovább nem feszíteni, miután az aristocraticus principiumot a legnagyobb mértékben fenyegető olyanféle elveket is kezdenek a másik táblán emlegetni, hogy egy szabad, alkotmányos országban a személy- és vagyonbiztonság a nép közkincsét képezi, sőt egy követ concret indítványt tesz arra nézve, hogy az úrbéri törvényben mondassék ki, hogy a bármely rendű és rangú egyén személy- és vagyonbiztonsága ellen elkövetett visszaélés a fenyegető törvénykönyvben megállapítandó büntetéssel fog sújtatni.

A főrendek tehát minden sarkalatos kérdésben meghátrálnak az alsó táblával szemben s így lehetővé válik, hogy a nyolcz úrbéri javaslat az 1833 november 19-ikén tartott elegyes ülésből szentesítés végéig fölterjesztessék. Engedékenységre nagy befolyással van az a körülmény, hogy megfenyegetik őket az országgyűlés coordinatiójának szőnyegre hozatalával, a coordinatiótól pedig méltán féltik törvényhozási befolyásukat.

Néhány megye, mint pl. Pest, Bihar és Szatmár, egyenesen kifejezik abbéli óhaját, hogy a mennyiben a főrendek már a vallás ügyében megakadályozták a nemzet kívánságának a trón elé jutását s most ugyanily szándékot árulnak el az úrbéri javaslatokkal szemben, s a mennyiben mind a két ügy szerencsésen elintéztetett volna, ha a főrendek közül azok, kik független állásuknál fogva semmiféle befolyás alatt nem állnak, nagyobb számmal lennének jelen az országgyűlésen: ennél fogva a törvény értelmében tétessék a főrendek kötelességévé, hogy hacsak törvényes ok által nem gátoltatnának, az országgyűlésen folyvást legyenek jelen; ha pedig ezzel sem érnének cél: akkor nyomban az úrbéri javaslatok után az országgyűlés coordinatiója vétessék tárgyalás alá, a mi annál könnyebben megtörténhetik, mert az 1825/27-iki országgyűlés által kiküldött regnicolaris küldöttségnek a coordinatióra vonatkozó javaslata ott hever az országgyűlés aktái közt.

Ugyde ha a főrendeknek okuk van idegenkedni a coordinatiótól, az alsó tábla, sőt a kormány sem nagyon lelkesedik azért s őszintén legfeljebb v a városok kívánják abban a

reményben, hogy az 1608: I, az 1687: XVII, a s az 1715: VIII. és IX. t.-cikkek szellemében vissza fogják kapni szavazatukat.

Igaza volt gróf Dessewffy Aurélnak, midőn a javaslatról készített, de csak halála után megjelent bírálatában azt írja, – a mit a vele rokon gondolkozása, conservativ báró Steinlein Ede is kifejez a nádorhoz benyújtott s fennebb már említett aphorismáiban, – hogy t. i. célt érni nem lehet, ha az országgyűlés rendezésének kérdésében egyik fél a másikat mindet áron le akarja győzni.

Tényleg a törvényhozás mindkét tényezője saját befolyását igyekezett biztosítani az újjászervezendő országgyűlés körében s ezért maradt papiroson a coordinatio egészen 1848-ig.

Az említett országos küldöttség pedig sok oly reformot kezdeményezett, melyet országgyűlési tárgyalás alapjául bátran el lehetett volna fogadni, s egészen helyes szempontból indult ki, midőn nem csupán a tanácskozási rend szabályozását, hanem a főrendi tábla függetlenségének lehető biztosítását, a városok jogos igényeinek kielégítését s az utasítási rendszer ridegségének enyhítését is föladatául tűzte ki.

A főrendi táblán a születési aristocratia óriási számbeli túlsúlyban volt ugyan a királyi kinevezéstől függő tagokkal szemben, de azért mégis ez utóbbiak akarata érvényesült minden kérdésben, miután a születés aristocratia tagjai, az ú. n. regalisták, az országgyűlésen nagyon gyéren jelentek meg. A kormánytól többé-kevésbé függő elemnek ilyen elhatalmasodása idézte elő egyrésről a főrendi tábla tekintélyének fokozatos sülyedését, másrésről amaz összeütközéseket a két tábla közt, melyek lépten-nyomon megakasztották a törvényhozás menetét.

Az országos küldöttség, eme bajon segitendő, míg a kinevezéstől függő tagok közül csak a címzetes püspököket javasolta kihagyni az új főrendi házból, a regalisták. számát leszállította ugyan, de megjelenésük biztosításáról gondoskodott. A javaslat szerint ugyanis szavazati joggal bírnak s az országgyűlés végéig büntetés terhe alatt jelen lenni tartoznak az 1825-iki regalisták közül mindazok, kik 50 telekkel vagy ennek megfelelő értékkel bírnak s legalább felét az esztendőnek az országban töltik azoknak pedig, kik időközben meghaltak, legidősebb fiai, a mennyiben hasonló vagyonnal bírnak; ha pedig a regalisták száma 120-ra száll le, akkor azoknak legidősebb fiai hivatnak meg, kiket ő felsége ezen szám pótlása végett szavazati joggal fog megajándékozni. Világos, hogy ez a propositio a kormánynak kedvezett, a mennyiben a születési aristocratia tagjaira nézve is kiterjeszti a felség kinevezési jogát, s így a helyett, hogy a független elemet szaporítaná, annak számát csökkenti. De azért kiindulási pontul el lehetett volna fogadni.

Az alsó táblán, a küldöttségi javaslat szerint minden becikkelyezett város egy, tehát a városok összesen 49 szavazattal bírnának s ezeknek ellensúlyozásául minden vármegye kettő helyett három követet küldene. Ebből természetesen nemcsak az következne, hogy a városok régi óhajtása teljesülne, hanem az is, a mit az úrbéri javaslatok tárgyalása folyamán gróf Andrássy György indítványozott, hogy t. i. minden kérdés a szavazatok külön-külön számbevételével döntetné el az országgyűlésen, nem úgy, mint eddig, hogy a többséget a személynök jóformán találomra s akárhányszor egészen önkényűleg mondta ki.

Az utasítási rendszert a küldöttségi javaslat annyira korlátozza, hogy a követek csaknem teljesen függetlenítettnek küldöiktől. Indokai e tekintetben egészen modern természetűek, például hogy a törvényhozó felelősségre nem vonható, meggyőződését az alkotmány korlátaiban belül szabadon érvényesítheti; hogy az utasítások ellenkeznek a képviselői rendszer természetével; hogy az ország szükségletei országosan állapítandók meg s országgyűlésen kívül nem lehet gyakorolni a törvényhozást stb.

Végül a tanácskozási rendre nézve a parlamenti szabályok alkalmazását kísérli meg az országos küldöttség s azt javasolja, hogy a kerületi ülések megszüntetésével a törvényjavaslatok készítése, valamint minden nevezetesebb tárgy előkészítése küldöttségekre

bizassék. De ezzel ismét a kormánynak tesz nevezetes engedményt, mert Metternichnek, valamint általában a kormánynak különösen a kerületi ülések ellen volt mindig kifogása.

Az államkormány, mint említők, az országgyűlés újjászervezésétől idegenkedett de annyival inkább kívánta a tanácskozási rend szabályozását, hogy annak keretében a kerületi ülések kérdésével végezhesen.

Mielőtt az országgyűlés megnyílnék, a nádort egyenesen fölszólítja a felség, adna véleményt arra nézve, mi módon lehetne az országgyűlési tárgyalások menetét gátló szokásokat és viszonyokat megszüntetni. S a nádor az általánosan formulázott kérdésből is megérti, hogy tulajdonképpen a kerületi ülések megszüntetéséről kell neki véleményt adnia, miután kormány körökben a kerületi üléseket tartják a „ásságok” legfőbb kútforrásának.

Emlékiratában, melyben a föltett kérdésre feleletet ad, míg egyrészt jelzi, hogy a kerületi ülések célja eredetileg az volt, hogy ott bizalmasan megbeszéljék a szőnyegre kerülendő tárgyakat s a különböző vélemények: koncentrálása által megkönnyítsék az ügyek menetét, másrészt abbéli véleményét fejezi ki, hogy ma már eredeti céljuktól teljesen eltértek s úgy az országgyűlés, mint különösen az elnökség jogának egy részét magukhoz ragadták.

Az abusust meg lehetne szüntetni az által, hogy az 1825-iki coordinationalis munkálatoknak a tanácskozási rendre vonatkozó részét, mely kerületi üléseket eltörli, életbe léptetnék.

Úgyde a nádor nem hiszi, hogy ilyen reform a jelen viszonyok közt sikerülhetne. A maga részéről tehát a tanácskozások menetének gyorsítása s a rend fenntartása végett kisebbszerű, de azért nem kevésbé hatályos intézkedéseket ajánl, például hogy az elnöki jogokat különösen a kerületi ülésekben szigorúbban gyakorolják; hogy a hallgatókat rendszabályozzák meg; hogy – a mi több megye instructiói közt is előfordul – az üléstermet célszerűbben osszák be s ne engedjék meg a hallgatóknak a követek közé ülni, mely esetben, a mellett hogy kevesebb hallgató fog a terembe férni: azok, a kik bejutnak, nem fogják a szónokokat zavarni; de különösen ajánlja, hogy a követek s az őket kísérő ifjak napidíjait a nemesség vállalja magára, mert ha ez megtörténik, a legtöbb zavart okozó országgyűlési ifjúság száma reducáltatni fog s a követek igyekezni fognak minél hamarabb elvégezni törvényhozói teendőiket.⁵

Az országgyűlés folyamán a nádor által ajánlott intézkedéseket, kivéve a terem új beosztását, – csakugyan foganatosítják. A coordinatio kérdését azonban, – melyet a rendek ezúttal, mint említők, csak azért hoztak szóba, hogy ezzel is nyomást gyakoroljanak a főrendekre, – nem fokozatosan, hanem egyszerre és akkor oldják meg, a midőn a politikai viszonyok teljes átalakulásával lehetővé válik annak gyökeres megoldása.

Az úrbéri javaslatokra a király háromnegyed év múlva, 1834 augusztus 28-ikán adja meg a választ, visszautasítván az azokban foglalt legnevezetesebb reformokat.

Az I. törvényczikknek ama pontjára nézve, melyben megengedtetik a jobbágnak, hogy a telek haszonvételi jogát a földesúr és a községek kivételével bárkinek eladhassa, a királyi resolúcióban foglalt módosítványhoz, mely szerint a haszonvételi jogot a közbirtokosok sem vehetik meg, a rendek annyival inkább hozzájárulnak, mert ha a közbirtokosok nem tiltatnak el a vételtől, akkor a törvényt a földesurak ki fogják játszani, esetleg oly módon, hogy mint közbirtokosok veszik meg a haszonvételi jogot; de meg illusoriussá is válik a törvény, a mennyiben a közbirtokosok tehetősebbek lévén rendszerint a jobbágyoknál, azok elől a telkeket igen könnyen össze vásárolhatják s így ama jótétemény, melyet a rendek a jobbágyoknak kívántak megadni, nem a jobbágyokra, hanem a közbirtokosokra fog háramlani.

A maximum olyatén megszorításába, mely szerint Temes, Torontál és Krassó vármegyék s az országnak más helyei és községei is, melyekben az úrbéri telkek szabad adásvétele eddig korlátlanul divatozott, a törvény rendelkezése alá nem tartoznak, – a rendek

szintén beleegyeznek. Azok, kik a maximum meghatározását ellenezték, ha már álláspontjuk teljes diadalát nem vívhatják ki, megelégszenek ezzel a félsikerrel is. Az egész országra; nézve kötelező maximum pártolóit pedig Klauzál azzal igyekszik megnyugtatni, hogy saját megyéjére, Csongrádra hivatkozik, a hol az adás-vevés minden megszorítás nélkül régóta szokásban van s mégis alig akadt egy néhány jobbágy, ki négy teleknél többet birna, mert ha egyesek egy-két telekkel többet szereztek is maguknak, a sokáig elmaradni ritkán szokott osztályok az egy kézben megszorított telkeket csakhamar ismét többek birtokába juttatták.

Az irtások visszavehetése tekintetében a felség határidő kitűzését kívánja oly módon, hogy az 1807 előtti irtások vissza nem vehetők, miután csak az 1807: XXI. t.-cz. tiltotta meg testi büntetés terhe alatt az irtást a jobbágnak. A rendek azonban ezt, mint a földesúri tulajdonjogot sértő propositiót, visszautasítják; de visszautasítják a méltányosság szempontjából is, melylyel nem tudják összeegyeztetni, hogy az a földbirtokos, ki jobbágyságát 1807-ig az irtás birtokában megtúrta, ezért a jószívűségeért azzal lakoljon, hogy a tulajdonát képező irtást elveszítse.

Az örökváltság, mint az összes úrbéri törvényczikkek sarkpontja, ezúttal is a legélénkebb és leghevesebb vita tárgyát képezi.

A korona és a nagybirtokú aristocratia mennél inkább elhitetik magukkal, hogy érdekeik e tekintetben összetalálkoznak, annál szorosabbá válik köztük a fegyverbarátság. A reform az ősiséget s a kincstár jogait és örökösödését egyaránt fenyegetni látszik, végeredményében tehát az egész rendi alkotmány fölforgatását vonná maga után. Ha megengedik a jobbágnak, hogy földesúri tartozásait örök időkre megváltsa, a mellett, hogy az ősi birtok lassankint elkallódik, magszakadás esetében a megváltott telkekre nézve a korona örökösödése is megszűnik, ennek pedig szükségképeni következménye egyrészt a nemesség anyagi romlása, másrészt az insurrectionalis pénztárnak, melyet a nemesség az általa birt jobbágytelkekre támaszkodva volt képes eddig kellőleg dotálni, zavarba jutása.

A reformot a nádor sem pártolja, és pedig nemcsak azért, mert sem a földesúrra, sem a jobbágyra nézve nem előnyös, hanem mivel a jobbágyra nézve fölösleges is. Fölösleges azért, mert a jobbágyi praestatiók megváltása a kormány hallgatólagos beleegyezésével már eddig is több helyütt megtörtént, így például Nyíregyházán, a csáktornyai uradalom négy községében, az abaújmegyei Szepsiben stb., egyes helyeken pedig, pl. Sárospatakon, folyamatban van, s mert némely szerződés, például a nyíregyházai, több kedvezményt nyújt a jobbágyoknak, mint a rendek javaslata, a mennyiben a községre ruhazza a beneficia regaliát s a helyi jurisdictiót is. Haszna pedig az ilyen szerződésből a jobbágnak azért nincs, mert az bármikor fölbontható, a földesúrnak meg azért, mert a megváltási összeget elkölti.

De mivel másrészt maga a nádor is kénytelen elismerni, hogy a magukat megváltott községek jóllétre tettek szert: elvi szempontból nem kifogásolja, hogy az ügy a maga idejében a törvényhozás által szabályoztassék. Föltételül köti azonban ki, hogy az örökváltsági szerződés fölbonthatatlansága mondassék ki abban az esetben, ha a törvényben megállapítandó bizonyos idő alatt föl nem bontatnék; továbbá, hogy az örökváltság a családtagok beleegyezésével történjék s a megváltási összeg vagy más jószág vételére, vagy hitbizomány alapítására fordíttassék; végre – a mi a legfőbb, – hogy mindez csak a törvénykezési munkálatok keretében, a nemesség és a kincstár jogaival összefüggő egyéb kérdésekkel kapcsolatban oldassék meg.⁶

Minthogy a nádor Wittmann Antallal, Károly főherczeg jószágigazgatójával, – kinek véleményét most is, mint minden alkalommal, valahányszor a mezőgazdaságot érdeklő fontosabb ügyekről van szó, kikéri, teljesen egyetért a tekintetben, hogy a jobbágyság sorsán az örökváltság nélkül is lehet javítani s hogy a közjólléthez egyéb is kívántatik, mint hogy a jobbágyság terheitől megszabaduljon: egyszerűen taktikai fogásnak tekinthető a nádor részéről, hogy a kormány intenióinak is megfelelőleg az örökváltság ügyét összeköti az ősiség kérdésével. Jól tudja, hogy az ősiséget bolygatni a követek legnagyobb részének sincs

kedve s ha mégis rákerülne a sor: tekintettel arra, hogy az örökváltság is mindössze kilencz szavazattal fogadtatott el, biztosan számíthat rá, hogy az ősiség elbukik, s akkor majd a kormány kerekedik fölül, fennen hirdetvén, mint nem régiben Gustermann, hogy ő szeretett volna a jobbágyokon segíteni, de ebbeli törekvésében a rendek gátolták meg.

A fogás annyiban csakugyan sikerül, hogy a reformot bizonytalan időre elhalasztják, jóllehet a szabadelvű követek legkiválóbbjai szinte vetekszenek egymással, hogy a bukófélben levő ügyet megmentse. Az egyik a politikai, a másik a humanitarius, a harmadik a hasznossági motivumokat emeli ki beszédében, de a szempontok különbözősége a conclusio egységét és egyformaságát nem bontja meg náluk.

Deák Ferencz hatalmas ékesszólással bizonyítja be, hogy az örökváltságból haszna lesz a földesúrnak is, mert jó áron adhatja el birtokát, a jobbágnak is, mert jólétre és boldogságra tesz szert. Ugyanakkor Nagy Pál, erősen demagóg színezetű, de ritka szónoki tűzzel előadott beszédében rikító színekkel rajzolja le a jobbágy sorsát, hogy meggyőzze a rendeket arról az igazságról, melyet eltagadni nem lehet, hogy t. i. immár a magyar köznép is gondolkozni kezd. „Jó, szelid nép ez; nyolcz század óta csendesén viseli vállain fekvő terheit; – mondja a többi közt; – de irtózva és elkeseredve látja napról napra szaporodni ama minden renden lévő seregeket; melyek mind abból akarnak élni, a mit ő az esztendő folyta alatt tíz körmével csikar ki a földből és kérdezni kezdi, ha vajjon ennek éppen úgy, kell-e lenni és örökké maradni?”

A ki oly tisztán látja a jobbágy helyzetét, mint Nagy Pál, az természetesen nem elégedhet meg a királyi resolúcióval, mely apránként osztogatja a jobbágnak az engedményeket a nélkül, hogy siralmas helyzetét gyökeresen; megjavítaná. Ezeket az engedményeket egyik liberális követ találóan olybá veszi, mintha egy birtokosra azt a különben dicséretes kötelességet rónak; hogy a lakhelyén lézengő ezer koldusnak minden nap egy krajczárt adjon idő jártával ez a kötelesség nehezebbre esnék, s talán ha több év multán örökösének ezt szintén teljesíteniök kellene, káros is lenne, a koldusok azonban bizonyára örök időkre koldusok maradnának.

A szabadelvű politikusok nem alamizsnát kérnek a jobbágyok számára, hanem olyan anyagi és erkölcsi kedvezményeket, melyek activ szerepre képesítik őket az új államalapítás munkájában. A történelem tanúságait csakis a szabadelvűek veszik figyelembe, midőn azt hirdetik, hogy, a nemzet az 1790: X. t.-cikknek életet akar adni, ha állami függetlenségét meg akarja valósítani, ha azt akarja, hogy hazája megszűnjék gyarmat lenni, mindenekelőtt a paraszton kell segítnie. Független nemzet csak boldog nemzet lehet, a közboldogságnak pedig egyik alapföltétele az általános birtokszerzési képesség.

Az alsó tábla liberális többsége, melyet még ekkor nem sikerül kormánynak megbontania, sem az örökváltságot, sem az uriszékre és jobbágy személy- és vagyonbiztonságára vonatkozó törvényt nem hajlandó föladni. A főrendek ellenben, kik előbb is csupán az országgyűlésre váró számos föladat megoldásának siettetése végett, meggyőződésük ellenére járultak hozzá az alsó tábla által proponált törvényekhez, most ugyanebből a szempontból, hogy t. i. „ily módon a többi fontos tárgyak hátráltatván, ezen országgyűlésnek legszebb föladata már első lépcsőjén fölakadna”, a kormány álláspontját fogadják el minden kérdésben.

A főrendekkel szövetkezett kormány ezúttal ismét régi taktikáját veszi elő s előbb a személynök és Wirkner udvari titkár útján az ellenzék megpuhítását kíséri meg, s a mikor ez nem sikerül, a főispánoknak adja ki a rendeletet, hogy megyéikben, a szokásos eszközök fölhasználásával, igyekezzenek az utasításokat a kormány kívánalmai szerint módosítani. Ez több megyében meg is történik, úgy hogy míg a kerületi ülésben 33 vármegye szavazott az örökváltság mellett, már a november 10-iki országos ülésben a reform pártolóiak száma 25-re olvadt le.

A két csongrádi követ, Bene József és Klauzál Gábor, eltérőleg magyarázván utasításukat, Klauzál első ízben az örökváltság mellett szólt, Bene ellenben hallgatott. Most Klauzál „tulajdon meggyőződését, habár vérző szívvvel is, küldői világos utasításának alárendeli”, a mi annál nagyobb megütközést kelt pártjában, mert az ő kipróbált szabadelvűségében bizva, méltán föltehették róla, hogy megyéje voksát ellenkező szavazatával inkább megsemmisíti, semhogy megyéjének előbbi utasításával ellenkezőleg szavazzon. Vitéz János, abaujmegyei követ, hasonlóképen „nagy szomorúsággal és mély megilletődéssel” jelenti ki, hogy küldőinek már most nem kell az örökváltság, a mint nem kell Heves, Krassó és Baranya megyéknek sem. Kölcsey megyéje szintén megváltoztatván előbbi utasítását, a liberális párt hatalmas támasza, követtársával, Eötvös Mihálylyal együtt, mint fennebb említők, az országgyűlést elhagyja s helyüket Darvay Ferencz és Becsky Károly foglalja el; de Darvay csak két év múlva terjeszti elő megyéjének póttutasítását, mely szerint Szatmármegye az örökváltságnak ellentmond annyival inkább, „mivel ezen megye részéről a jószágbirhatás az adózóknak megadatván, az adózóknak a nemesek fölött terjedtebb jogot nem tulajdoníthat”.

Olyan megye; mely utasítását a kormány ellenére változtatja meg, csak egy találkozik. Beöthy Ödön, ki eddig hallgatott; miután „utasítása ellenkező vala s ennek ellenében lelke sugallását nem követhette, most Biharmegye újabb instructiója következtében annál nagyobb örömmel veszi pártfogása alá az örökváltságot, mert nem ugyan az ő szavazatával, de meghozták a törvényt, mely a nemességet adó alá veti; ez utóbbi nyomorúságos helyzete tehát az ő hite szerint csak akkor fordulhat jobbra, ha jobbágyságot fölszabadíthatja s ha azzal az összeggel, melyet jobbágytelkek eladásából nyer, javítani lesz képes megmentett birtokát.

A Beöthy megyéjének egy voksa azonban vajmi gyöngye kárpótlás azokért a voksokért, melyektől, a főrendekkel egyetértve, a kormány fosztotta meg a liberálisokat s melyeknek fölhasználásával, midőn a jobbágyságnak megmérhetetlen kárt okozott, veszélyeztette egyszersmind a törvényhozás függetlenségét. Ez utóbbi az, a mi leginkább nehezére esik s legtöbb aggodalmat okoz a szabadelvű ellenzéknek. Hogy a főrendi tábla tagjai, mint birtokosok, saját meggyőződésüket követve befolyanak az utasítások készítésébe, ez ellen az ellenzék nem tehet kifogást; de az alkotmányra nézve annál veszedelmesebbnek tartja, hogy mint főispánok a kormány parancsából ráerőszakolják a vezetésük alatt álló megyékre, hogy feketének nyilatkoztassák ki azt, a mit két éven keresztül fehérnek hirdettek. Ha a főispánok, kik a főrendi táblán activ részt vesznek az országos végzések hozatalában, ezeknek a kormány szája ize szerint való megváltoztatása végett a megyékre nyomást gyakorolhatnak: akkor az egyik tábla törvényhozó hatalmát absorbeálni fogja a másik tábla s végeredményében olyan törvények hoznak, a minőket a kormány szab a rendek elébe.

A főispánok illetéktelen befolyását a póttutasítások készítésébe, a liberálisok annál határozottabban elítélhetik, mert a mult országgyűléseken a nádor is többször kikelt a póttutasításokkal való visszaélés és azon alattomos mesterkedések ellen, melyekkel a követek, a vármegyékben lévő jó barátaik befolyása útján, maguknak tetszésük szerinti póttutasításokat készítetttek.

A közingerültséget fokozza az a körülmény, hogy mindenki meg van ugyan arról győződve, hogy a főispánok felsőbb parancsra jártak el, de positiv adatot senki nem tud ellenök felmutatni. Deák Ferencz kénytelen bevallani, hogy a főispáni befolyásra nézve adatok nem állnak rendelkezésére, ennél fogva az ügy megítélésében föltevésekre kénytelen támaszkodni; „de – úgymond – ha csakugyan bebizonyulna, hogy bárki is a maga hatalmát vagy tekintélyét törvényeinknek, az ország jogainak és nemzeti szabadságunk szentségének sértésére merete használni, az illető ellen a rendek a megsértett polgári szabadság nevében a hazaárulásnak súlyos büntetését fogják sürgetni”.

Fenyegetéssel azonban a megtörténtet meg nem történtté tenni nem lehet. Inkább kérésre fogják tehát többen a dolgot. Az egyik a kormány, a másik a rendek lelkiismeretére

appellál. Nagy Pál a kormányt figyelmezteti, hogy a nemzet nagy tömegének legfőbb érdekét ne áldozza föl annak az oligarchiának a kedvéért, „mely aristocratica constitutióknak letapodásával, a nemességet és a népet büszkén megvetve, fölfuvalkodva akar az egész nemzetből kiemelkedni”. Balogh János pedig midőn „térden állva és fölemelt kezekkel kéri a földnek és mennynek urát, ne éreztesse méltó haragját és átkát azokkal, kik nem irtóztak több milliók boldogságát hidegvérrel összetiporni, hanem inkább világosságot öntvén lelkökbe, irtsa ki sziveikből azt a sötétséget, mely ő általok Európa nagy ítélőszéke előtt az egész magyar nemzetet homályba borítja”: felhívja egyszersmind „a haza minden rendű fiait, hogy az említett törvényczikk ellen felsőbb helyekről jött befolyást saját morális és törvényes erejük használatával tegyék semmivé s az V. t.-cz. szent ügye mellett ezer és ezer aláírásból álló petitiót küldjenek az országgyűlésre”. Úgyde amily naivság Nagy Pál részéről azt kívánni, hogy a kormány szakítsa meg a barátságot hű szövetségeseivel, az aristocratiával: épp oly irreális a Balogh János beszéde.

A personális, ki a decz. 10-iki ülésen jelenti ki, hogy a többség a királyi válasz értelmében az örökváltságra vonatkozó záradékot a törvényből kihagyatni kívánja, még ahhoz is csak hosszas vonakodás után s csak Deák ama figyelmeztetésére hogy „nem kell egymással szembekötösdit játszani”, járul hozzá, hogy az örökváltság kérdését majd a iuridicummal kapcsolatban fogják ismét tárgyalás alá venni.

A többi nevezetesebb reform is ugyanarra a sorsra jut, a mire az örökváltság.

Mint hogy az utasításokat több vármegye a királyi resolutio értelmében megváltoztatta: az uriszéket a rendek régi hatáskörében fenntartandónak határozzák. A szabadelvűek annyit mégis kieszközölnek, – a mi ellen a nádornak sincs kifogása, – hogy az uriszék szervezetében mutatkozó föltűnőbb hiányok azonnal az úrbéri törvényekben s ne a később tárgyalandó iuridicum operatumban pótolassanak, s csakugyan sikerül nekik a VII. törvényczikk olytén módosítását kierőszakolniok, hogy a jobbágnak ezentúl is első folyamodásban a földesúr nevében és költségén szolgáltatassék ugyan ki az igazság, de a földesúr és jobbágy közti perekben ítélkező uriszéken sem maga a földesúr, sem tisztjei soha elnökök vagy bírák ne lehessenek; továbbá, hogy elnököt és két bírót a földesúr alkalmaz, a másik két bírót, t. i. a szolgabíró és esküdtet ellenben a megye közönsége rendeli ki; végre, hogy a bíróság mind az öt tagjának jelen kell lenni az ítélethozatalnál. Ilyen módon legalább annyira a mennyire függetlenítik az uriszéket a földesúr befolyása alól s a tárgyilagos igazságszolgáltatás követelményének némileg eleget tesznek.

A VIII. t.-cikket a királyi resolutio – úgy, amint a nádor ajánlja⁷ – szintén a rendszeres munkálatok feneketlen örvényébe löki be.

A többség a resolutio ezt a pontját is elfogadja. Mint az úri székre vonatkozó törvénynél, úgy ennél is azok, kik a kormány álláspontját támogatják, két csoportra oszlanak. Az egyik érdemileg támadja meg a törvényjavaslatot, például Marich Dávid fejérmegyei követ, ki egész határozottsággal kijelenti, hogy, ha a VIII. t.-cz. törvénynyé válnék, „a jó rend, közcsendesség, bátorság fenekestül fölforgattatnék, valamint Zsedényi szepesi követ, ki azt tartja, „hogy ezzel a törvénnyel oly kést adnának a jobbágyok kezébe, melylyel nemcsak magok magokat sértenék meg, de a többi polgárokat összekötő lánczokat is széjjel vágnák”. A nagyobb rész ellenben csak elhalasztani kívánja az ügyet; de erősen fogadkozik, hogy ha a maga helyén fogják tárgyalni, rá fog arra szavazni.

Ha ebben az ígéletben bizni lehetne: a halasztásba könnyen bele lehetne nyugodni. De a kik a kormány intentióit követik, azok jóhiszeműleg ilyen ígéletet nem is tehettek, miután a kormány elvileg kifogásolta a reformot. Mikor a VIII. t.-cz. legelsőbbben vétetett tanácskozás alá, a kormány embere, a személynök fölöslegesnek, sőt veszedelmesnek jelentette azt ki. Hogy lehetne tehát még csak föl is tenni, hogy a mit a kormány az úrbéri törvényben veszedelmesnek tart, azt majd a törvénykezési munkálatban nem fogja olyannak találni. Ha egyedül csak a törvényhozás rendszeres működése szempontjából kívánná a kérdéses

törvénycikk tárgyalását elhalasztani, vajjon érdemes lett volna-e ezért a főispánok útján oly hallatlanul erőszakoskodnia?

Az elhalasztás ürügyét az ellenzék nem is méltatja különösebb figyelemre. Megfelel erre Bezerédj, midőn azt kérdi: „vajjon hiszi-e a kormány, hogy ő és mi urai vagyunk az időnek és – mint József – meg tudjuk állítani a napot, hogy várjon mozdulatlan, míg operátumról operátumra halasztva, tudja isten mikor, eleget teszünk a nép oly sürgető szükségének?”

A kérdés elvi oldalát ellenben annál tüzetesebben megvilágítják Klauzál, Deák, Nagy Pál, Balogh János stb.

De ha Deák Ferencz, kérlelhetetlen logikájával, az ellenfél gyöngé, ingatag alapon álló érveit halomra dönti is: magát a törvényt nem mentheti meg a bukástól, s úgy neki, mint társainak meg kell elégedniök a királyi resolúcióban foglalt ama jogilag ugyan semmitértő, de erkölcsi tekintetben mégsem egészen jelentéktelen engedménnyel, mely szerint a VIII. t.-cz. mellőztetvén, a VII. t.-cz. 5. §-a a következő bevezetéssel láttassék el: „Hogy a jobbágyság úgy összesen, mint külön-külön minden tekintetben és így földesuraik iránti viszonyaikban is minden önkénytől mentek s vagyonaikra és személyeikre voltaképen biztosítottak legyenek: azon eseteken kívül, melyekre nézve már az előbbi törvénycikkelyek rendelkeztek, a jobbágysági kapcsolatból eredő úrbéri több egyéb rendetlenkedések és kihágások megfenyítése végett e következők határozatnak” stb. stb.

A királyi resolúció értelmében módosított úrbéri törvényeket az 1835 február 26-ikán tartott elegendő ülésből küldik fel a királyhoz, a ki már most nem is vonakodik szentesítésüktől.

A gyökeres reformnak ezúttal a kormány állt ellent. A makacskodó konservatív főrendekkel még elbánt volna az alsó tábla, a mint hogy egymás után kiverte őket posíciójukból. De a kormánnyal nem birt, miután ez szilárdul ragaszkodott ahhoz a konservatív fölfogáshoz, melyet Steinlein Ede, a honfűsített bajor báró, többször említett aphorizmaiban úgy fejez ki, hogy a földesúr és jobbágyság közti viszonyt szabályozni kell, de nem a földesúri jogok fölládozásával, hanem a jobbágyság terheinek könnyítése által.

Steinleinnel együtt a kormány is meg van fűlőle gyűződve, hogy a magyar paraszt helyzete, ha sok javítani valót igényel is, sokkal kedvezőbb, mint akármely európai állam parasztságáé s éppen azért a mily hibának tartaná a földesúri jogok kikezdésével az úrbéri kötelek tágítását, épp oly súlyt fektet a jobbágysági praestatiók olyatén szabályozására, hogy a jobbágyság pontosan tudja, mivel tartozik urának, továbbá a jó községi közigazgatásra s a domestica, valamint a középületek, utak, hidak építési és fenntartási költségei egy részének, a tisztviselők fizetésének és az országgyűlési napidijoknak a nemesség által leendő átvállalására.⁸

A kormány szűkmarkúsága a jobbágysággal szemben annál feltűnőbb, mert eddigelé a kormány játszott a köznép irányában a pártfogó szerepét s a jelen országgyűlés kezdetén is épp a kormány követelte hogy az úrbéri ügyek minden egyebet megelőzőleg vétessenek föl az országgyűlés által.

A köznép a nemesség önzésével szemben évszázadokon keresztül a koronánál talált oltalmat s annak a védszárnyai alatt meghúzódva, a Verbőczy által föllállított ama jogelv ridegségét, mely őt nemcsak személyes szabadságától, hanem jóformán munkája bérétől és jutalmától is megfosztotta, kevésbé érezte. Már I. Ferdinánd javít a misera plebs contribuens sorsán. Mária Terézia a nemesség akarata ellenére rendezi az úrbért, miután az 1764-iki országgyűlés a kormány által indítványozott reformoknak ellenszegül. József császár tovább megy s szintén önkényűleg eltörli az örökös jobbágyságot, a mit aztán az 1790-iki országgyűlés törvénybe iktat.

A köznépben ily módon a mily mértékben kifejlődik a ragaszkodás a kormányhoz, épp annyira fokozódik a bizalmatlanság a nemesség irányában.

A jelen országgyűlésen azonban a kormány és a nemesség egyszerre szerepet cserélnek: A kormány s az annak befolyása alatt álló főrendek mindig a constitutióra hivatkoznak a reformokkal szemben. Mikor a tulajdonjogról van szó, azt mondják: a jobbágnak a tulajdon nem adható meg, mert az alkotmány egyik sarkelve, hogy „*omnis terrae proprietates ad dominum spectant*”; mikor aztán a szabadelvtűk azt mondják: jól van, hát legalább engedtessek meg, hogy a jobbágy ettől az úrtól, „*apud quem omnis est proprietates terrae*”, szabad alku útján vehessen fekvő vagyont, megint a constitutióba fogódzva ellenzik ezt is; majd mikor azt kívánják, hogy válthassa meg a jobbágy szolgálatait, erre megint az alkotmány szempontjából felelnek tiltakozólag. Szóval a constitutio állja útját mindennek. S a kormánynak ez ínyére van; mert azt a feudális alkotmányt ő épp oly kevésbé nélkülözheti, mint a kizárólagos politikai befolyásához görcsösen ragaszkodó aristocratia. Inkább kész tehát az úrbéri kérdésben a következtetlenség vádját elszenvetni, mint a vele ezúttal is szoros érdekközösségben levő aristocratiával a szövetséget fölbontani. Mintegy igazolni látszik azt a külföldről importált véleményt, hogy a magyar nemességnek, ennek a szilaj csikónak, a kormány mindig kedvében jár, minden kívánságát teljesíti s annyira elkényezteteti azt, hogy ha egyszer a magyar uraknak az jutna eszükbe, hogy a bécsi Szent-István-tornyot küldjék Pestre, miután Szent-István magyar volt s így a Szent-István-torony is a magyarok tulajdonát képezi azt felelné nekik, hogy várják meg a jó alkalmat, a kedvező időjárást, s nagy kívánságát a nagylelkű nemzetnek a legpontosabban teljesíteni fogja.⁹

Az új úrbéri törvények tagadhatatlanul sokat javítottak a jobbágyság helyzetén, de mégsem annyit, a mennyit a szabadelvtűk kívántak, úgy hogy jóakarát szülte túlzásnak kell tekintenünk amaz ismeretlen egykorú író fölfogását, ki, midőn a külfölddel megismerteti az új úrbéri törvényeket, jelentőségüket tekintve egy sorba helyezi az arany bullával és a *pragmatica. sanctio*-val.¹⁰ Sok van azokban – írja Deák Wesselényinek, – a mit mi a nép javára másképen óhajtottunk volna; de az önhasznát imádó és a réginek azért, mert régi, ha rossz is, vakon bókoló sokaság ellen csak annyit is kivívni, jelen állásunkban már nyereségnek tarthatjuk.”¹¹

Közgazdasági szempontból például igen fontos, mivel a *jus proprietatis* mintegy előkészíti, az, hogy a jobbágnak megengedtetik, a javitványokon kívül, a haszonvételi jog eladása is; továbbá a szabad birtok eszméje felé egy lépéssel ismét közelébb jutnak azzal, hogy ha az örökváltságot nem is, de az örökös kötést megengedik; nagy befolyással van a nemzeti munkaerő hatályának fokozására, a közszorgalom fejlesztésére az úrbéri tartozások korlátozása s egy részüknek, például az ú. n. kisebb tizedeknek eltörlése; végre mindezen közgazdasági vívmányok mellett nem szabad kicsinyleni amaz engedményeket sem, melyek a humanitas követelményei valának, melyek a földesuraknak jobbágaikkal szemben követendő bánás módjukat szabták meg stb. stb.

Az új törvények ellen a földesurak közül különösen azok zúgolódtak, kik érezték, hogy csupán a *status quo* fenntartása által ellensúlyozhatják saját hibáik, például hanyagságuk, rossz gazdálkodásuk következményeit. „Egyik nem kapott aratókat – írja Deák Kossuthnak, – mert elfogyott a gabonája s mert nem adta volna meg a munkabért, s már azt az új törvényeknek tulajdonítja; a másik nem kapott kaszásokat, mert keveset akart fizetni; a harmadiknak hajdúját a korcsmán megverték bor közben a negyediknek kocsisa szökött meg, mert több botot kapott, mint kenyeret, s mindezek az új törvényeket okozzák s talán, ha mernék, a májusi fagyot, az azótai szárazságot, egy szóval minden bajt nekünk tulajdonítanak.” Az ilyfajta földesurakkal azonban a törvényhozás nem törődhetett. A reformnak nem volt oly minimalis mértéke, mely ezeket kielégítette volna. Az ő sorsuk – akár rendezik az úrbért, akár nem – a megsemmisülés volt.

344. * Orsz. levéltár. József nádor titkos levéltára. Diaet. extraser. 1833. LXXXVII.

345. * U. ott.

346. * U. ott. Diaet. extraser. 1833. LXXXVIII.

347. * Orsz. levéltár. József nádor titkos levéltára. Praep. ad diaet. 1832. III.
348. * Orsz. levéltár. József nádor titkos levéltára. Praep. ad diaet. 1832. XIII. aul. 1.
349. * Orsz. levéltár. József nádor titkos levéltára. Diaet. extraser. 1833. XCVII.
350. * Orsz. levéltár. József nádor titkos levéltára. Diaet. extraser. 1833. XCVI.
351. * Orsz. levéltár. József nádor titkos levéltára. Praep. ad diaet. 1832. III.
352. * Normann, Ungarn, das Reich, Land u. Volk, wie es ist. II. 146.
353. * Das Urbarialgesetz des letzten ung. Reichstags. Leipzig, 1838. 8.
354. * Deák Ferencz, Levelek. 5.

V. FEJEZET.

Meddő viták. A lánczhíd.

Az országgyűlés a lengyelek érdekében. Ingerültség a főrendek ellen. Balogh János beszéde s a mentelmi jog és a szólásszabadság. A törvénykezési operatumok. Széchenyi, agitatója a lánczhíd érdekében. Az országgyűlés a rendi jogokat kikezdi

A reformok hatását, jelentőségét bármennyire különbözőleg ítélték is meg egyesek, azt senki nem vethette az országgyűlés szemére, hogy a földesúr és jobbágy közti viszony rendezésében fölületesen, elhamarkodva járt volna el. Addig, míg ez van szőnyegen, alig maradt ideje egyéb dologra.

Hogy mind a kilencz rendszeres munka egyszerre és együtt terjesztessék királyi megerősítés alá, az országgyűlés kezdetén kimondott eme határozatnak kivihetetlenségét a rendek már ekkor belátják; de viszont abba meg nem tudnának megnyugodni, hogy az úrbér rendezésén kívül egyebet ne tegyenek.

Az alatt tehát, míg az úrbéri javaslatok fölött a főrendi táblával alkudoznak s míg a királyi resolútiókat e tárgyban megkapják, az alsó tábla letárgyalja a második rendszeres munkálatot is, a törvénykezést, s a két tábla közt a budapesti álló híd ügyében az alapelvekre nézve létrejön a megegyezés. Ha közben-közben olyan tárgyak nem merülnek föl, melyekkel, mint természetüknél fogva vagy végeredményüket tekintve meddő tárgyakkal kevésbé volt érdemes foglalkozni, s ha a két tábla nem tűz össze egymással: természetesen még több productiv munkát lehetett volna végezni.

A meddő tárgyak közé tartozik, mert semmiféle sikerrel nem kecsegtet, Balogh János indítványa, hogy t. i. ő felségét külön feliratban kérje fel az országgyűlés, hogy diplomatiái úton tegye meg a közbenjáró lépéseket a nemzetek sorából kitörült lengyel nemzetnek hamvaiból való föltámasztása iránt.

A júliusi forradalom egyik következménye volt a lengyel fölkelés. 1830 végén még egyszer megkísérlik a lengyelek visszaszerezni alkotmányukat, melytől Miklós cár a bécsi szerződés ellenére fosztotta meg őket.

Már I. Sándor cár, – ki autocraticus hajlamainál fogva sehogy sem tud megbarátkozni a lengyelországi parlamentarismussal, – az 1815-iki alkotmányra vonatkozó ama póthatározata által, melyben az országgyűlés nyilvánosságát megszünteti, kikezdi az alkotmányt s ettől fogva uralkodása nem egyéb, mint az alkotmánysértések lánczolata. Ennek következtében az elégületlenség a lengyelek közt évről évre terjed s az elődje nyomdokain haladó Miklós cár uralkodása alatt tetőfokára hág.

Két párt áll egymással szemben. A mérsékelték megelégednének az 1815-iki alkotmány helyreállításával s a fehér-oroszországi palatinátusoknak a királysághoz való visszacsatolásával; az engesztelhetetlenek vagy democraták ellenben az elvett tartományok visszaadásán kívül a teljes állami függetlenség eszméjeért harcolnak s a Romanov-dynastia eltávolításával vagy az 1791 május 3-iki alkotmány restituálását, vagy a köztársasággá való alakulást kívánják, tisztában lévén azzal, hogy mindez csakis forradalmi úton érhető el.

A küzdelem a democraták javára dől el. Az országgyűlés a Romanov-dynastiát trónvesztettnek nyilvánítja s ezzel kitör a forradalom. Az orosz csapatok az 1831. év februárjában Diebics vezérlete alatt benyomulnak Lengyelországba. A lengyelekre nézve szerencsés kimenetelű egy-két ütközet után nemcsak ők maguk, de még a velük rokonszenvező nemzetek is remélni kezdik ügyük diadalra jutását.

Nálunk a rokonszenv különösen élénken nyilvánul irántuk. A magyarok közül számosan beállnak a lengyel fölkelő hadseregbe; pénzzel, terményekkel és fegyverrel segítéyzik a lengyeleket. A kormány szóval és diplomatiái iratokban a be nem avatkozás elvét

hangoztatja ugyan, de azért a részleges hadi segély nyújtását a társadalom részéről nem akadályozza meg, annyival kevésbé, mivel Ausztria érdekeivel az orosz hatalom terjeszkedése határozottan ellenkezik.

Ha Palmerston lord rábirható lenne az orosz elleni szövetkezésre; Ausztria és Franciaország készeknek mutatkoznak még a fegyveres beavatkozásra is. A francia kamarák egész határozottsággal kifejezik rokonszenvüket a lengyelek iránt s buzdítják a kormányt a beavatkozásra. De úgy a francia, mint az osztrák kormányra nézve maguk a lengyelek teszik lehetetlenné az interventiót azzal, hogy a dynastiát trónvesztettnek nyilvánítják ki s ez által a nemzetközileg biztosított bécsi szerződést széttépik.

Magukra hagyatva, csupán a nemzetek rokonszenve nem mentheti meg őket a bukástól, annyival kevésbé, mert egyetértés sincs köztük. Az aristokraták és a demokraták szemben állnak egymással az országgyűlésen s amazok meghiusítván a köznép sorsának javítására irányuló minden kísérletet, a nemesség a forradalom idején kizárólag saját, nagyon is korlátolt erejére kénytelen támaszkodni.

Diebics utódának, Paskievicsnek a csárhoz intézett ama híres jelentésével, hogy „Varsó felséged lábainál hever”, a forradalom véget ér s kezdetét veszi a teljes elnyomatás. Az alkotmánynak még maradványait is megsemmisítik; a kormányzatot, közigazgatást, igazságszolgáltatást oroszszá teszik s az országgyűlést nem hívják többé egybe.

Az elnyomatás eme szomorú napjaiban a magyar vármegyék fölratokkal ostromolják a kormányt, hogy siessen a lengyelek segítségére. Bars, Pozsony, Nógrád, Veszprém, Tolna, Bács, Abaúj, Borsod, Zemplén, Szatmár, Arad, Csanád, Torontál stb., összesen 36 vármegye azonban felirataikra még csak választ sem kapnak. A nádor pedig a közbenjárást, melyre Nógrádmegye rendei kérik fel, határozottan visszautasítja azzal az indokolással, hogy az 1486-iki nádori törvénycikkek szerint a nádor közbenjárási kötelessége csakis hazai ügyekre terjed ki.

Balogh János, mint említők, az országgyűlésre appellál. Szívreható szavakban rajzolván le a lengyelek szomorú sorsát, beszédét azzal végzi, hogy ha leszavazzák indítványát, még halálos óráján is szívszorulva fogja elmondani: „szegény lengyel nemzet, mert elhagyott az egész világ; de szegény magyar nemzet is, mert a ki mást elhagy, maga is elhagyattatik”.

Balogh még saját pártját is meglepi indítványával. A Párisba menekült lengyelek már előbb Borsiczkyt szólították föl, hogy az országgyűlést bírja rá, hogy ügyükben közbenjárjon. Azért fordulnak éppen a trencsénmegyei alispánhoz, mert ez a megye eleitől fogva különös jóindulatot tanusított irántuk.

Borsiczky két levelet kap a lengyel bizottságtól. Az egyik latin nyelvű hozzá, a másik magyar és latin nyelvű a magyar nemzethez czimezve. Mind a kettőt közli egy Wesselényinél összegyűlt társasággal, kinyilatkoztatván egyszersmind, hogy szóba hozza az országgyűlésen a lengyelek ügyét. De a jelenlévők megkérik, nehogy a közfigyelem a szőnyegen forgó fontos tárgyaktól elvonassék, várjon addig, míg a lengyelek ügye a sérelmek során előkerül. Ő ebbe beleegyezvén, az egész társaság abban állapodik meg, hogy addig a két levelet titokban tartják. A nádornak mégis csakhamar fülébe jutván, hogy ily irányú fölszólítás intéztetett Borsiczkyhoz, a párisi lengyel bizottság két levelét elkéri tőle, igyekszik egyszersmind őt rábeszélteni a hallgatásra.

A nádor elhunyt első neje, Alexandra Pavlovna útján rokoni összeköttetésben áll az orosz uralkodó házzal s attól kétszázezer forintnyi évdíjat húz. Kellemetlen lenne tehát rá nézve a lengyel ügy bolygatása. Borsiczkynak, midőn a levelet tőle átveszi, azt mondja, hogy Lengyelország állapota diplomatai alkudozás tárgyát képezi; remélni lehet minden jót; de egy felírás a magyar törvényhozástól gyanút és neheztelést kelthetne az orosz udvarban s ennek csak a lengyelek vallanak kárát. „Serenissime – feleli Borsiczky, – de sok megye adott utasítást s így a felírást kikerülni nem fogjuk.” „Nem – mond a nádor, – én azt a felírást soha

alá nem írom.” „Herczegségednek alá kell írnia, mihelyt a többség akarja” – vág vissza a hevesvérű Borsiczky. – „Mit! – végzi a beszélgetést a nádor – s több mint harmincz évi szolgálataim nem fognak érdekelni, hogy ez erőszakos helyzettől megkiméltessen?!” Borsiczky erre átadja a leveleket; de kijelenti, hogy írni fog a lengyeleknek s megkérdezi őket, be akarják-e várni a diplomatiái alkudozások végét. Ha azonban valamely követ az ügyet előbb szóba hozná, mielőtt választ kapna, kénytelen lesz a leveleket visszakérni és előmutatni.¹

A mint tehát Balogh előáll indítványával, Borsiczky is fölhatalmazva érzi magát a szólásra, Heves beszédet tart, melyben szemrehányást tesz az európai udvaroknak, hogy a mint Napoleon hatalmát népeik segélyévet megtörték, ígéretüket, hogy t. i. alkotmányt adnak népeiknek, egytől-egyig megszegték.

Hogy az országgyűlés föllépésének, még ha ehhez a többség s a főrendi tábla hozzájárulna is, sikere lenne, ebben talán senki nem bizik. „Férfiai az elsülyesztett hazának – írja Kölcsey hónapokkal az ügy szőnyegre hozatala előtt, – mi sziveinkben hordjuk fájdalmatokat; mi merész, ragyogó beszédeket fogunk érettetek tartani; mi talán felírásunkkal is fogjuk a fejedelem részvétét felhívni; s mindezekből mi lesz a nyereség? Ha Fülöp Lajos és népe le hagyta benneteket merülni; ha a Wilson hazájában egy kar sem fegyverkezett mentségtel: mit várhattok e nemzettől, mely kardot csak pompa-napon s köszörületlen hord?”

Nem is arról van tulajdonképen szó, hogy a nemzet a lengyelek védelmére hüvelyéből húzza ki kardját; hanem a rendek csupán tüntetni óhajtanak az elnyomott nemzet mellett s rokonszenvük nyilvánítása által enyhíteni akarják annak szenvedéseit.

Ámde a személynök, részint a nádor iránti kimélethez, ki, mint említők, nem szeretné, ha az ő vezetése alatt álló országgyűlés valami olyan határozatot hozna, mely az orosz udvar érzékenységet sértené, részint azért, mivel a lengyel fölkelést immár leverték s így a lengyeleken többé sem diplomatiái úton, sem egyébképen segíteni nem lehet: még a tüntetést is igyekszik megakadályozni s kifejezi abbeli reményét, hogy akkor, a mikor az ország újjászervezése veszi igénybe a rendek minden figyelmét, a mikor ennél fogva azt kell végrehajtaniok, a mit negyven év óta sürgetnek; nem fognak a külfölddel foglalkozni.

A világtörténelem tanúsága szerint – mondja a személynököt támogató Andrássy József – „nemzetek lesznek és nemzetek vesznek”. Mint magánember, ő is álmélkodva nézte a lengyel nemzetnek az óriás hatalom ellen véghez vitt hősi tetteit és minden képzeletet felülmúló küzdelmeit, sajnálattal szemlélte a küzdelem sikertelenségét; de mint törvény, hozónak két kérdéssel kell foglalkoznia: először kell-e, másodszor lehet-e a lengyel nemzet függetlenségét a magyar országgyűlés közbenjárásával helyreállítani? Az első kérdés vitatása fölösleges, miután a másodikra világos a felelet. Mit akarnak a rendek felírásukkal elérni? Háborút? Sokkal jobban tiszteli a karokat és rendeket, hogy sem föltételezhetné róluk, hogy Európa hamuval fedett szikráit föl akarnák élesztetni s úgy Európát, mint hazánkat lángokba akarnák borítani.

Hogy mit akarnak a rendek, erre az ifjúság zajos ovatiója közben Deák adja meg a helyes feleletet a következőkben.

„Nemzetek vesznek, nemzetek lesznek,” – e szót mondta Esztergom vármegye előtte szóló követe. Úgy hiszi azonban, hogy ezzel nem mondott újságot; erre a világtörténelem tanít bennünket; de arra nem tanít, hogy a végveszély örvényében küzdő nemzetet némán és hidegen nézve, lehetőségig ne segítsük. Igaz ugyan, hogy szánakozásnál és kérelemnél nincs hatalmunkban egyéb, a mit az elnyomottakért tehetnénk; de hiszen a szolgásig alázott nyomorultnak édes enyhülést nyújt a keservek özönében az is, midőn a résztvevő szánakozásnak forró könyeit hullani látja, midőn hallja érette könyörgő szavát annak, ki többet érette nem tehet, habár ezen kérő szó az elnyomónak jégkebléről sikertelenül

perdülne is le. Nyuítsuk tehát nekik e csekély enyhülést is, ha már több nem áll hatalmunkban, de nyuítsuk azt tüstént és halogatás nélkül”.

A szabadelvű ellenzék vezére tehát fegyveres beavatkozásra nem gondol, csak a szenvedők könyeit szeretné letörölni. S e tekintetben pártjának legnagyobb része egyetért vele. Még azok is – mint Palóczy és Nagy Pál, – kik Lengyelország helyreállítására Magyarország érdekei szempontjából különösen nagy súlyt fektetnek s kik éppen ezért a lengyelek kedvéért a legnagyobb áldozatoktól sem riadnának vissza, – bizonyára csak fenyegetőznek a háborúval a nélkül, hogy a fegyveres intervenciót Magyarország részéről megengedhetőnek és kivihetőnek tartanák.

Az, hogy Anglia és Franciaország nem tesznek semmit a lengyelek érdekében, Palóczy szerint nem nyom semmit a latban. Anglia és Franciaország helyzete egészen más, mint a miénk. Nekünk védfalra van szükségünk az éjszaki óriás ellen. Azzal azonban, hogy az országgyűlés új urbariumot készít s hogy eldönti, miként koordináltassanak az úriszékek, hogy négy vagy két kerületi tábla legyen-e, még védfalról nem gondoskodott.

Nagy Pál azt kérdi, mért büntettedik a lengyel nemzet? Azért, hogy a többi nemzetek okuljanak a példáján s lássák, mily bűnös dolog a pactum conventumok szentségét erőhatalommal gázolni? Úgyde ezt a példát ama legünnepélyesebb pactum conventumoknak sértésével kell-e adni, melyek által a bécsi kongresszuson összejöttek fejedelmek a legnagyobb veszélyek után lecsendesedett Európa népeinek szabadságát kívánták biztosítani? Ez azt jelentené, hogy a legszentebb szerződés csak addig kötelez, míg a vad erőszak azt feloldozni nem képes s hogy a nemzeteknek tisztelniük kell a köztük és fejedelmeik közt fennálló szerződéseket, a fejedelmek ellenben a maguk közt fennállókat csúffá tehetik. Minthogy a bécsi kongresszus alkalmával leginkább a magyar királynak állt érdekében Lengyelország függetlenségének biztosítása: ki kell jelenteniök a magyaroknak, hogy minden áldozatra készek a bécsi kongresszus határozatának épségben tartása céljából.

A vita azzal végződik, hogy Balogh indítványát leszavazzák.

Az, a mit egy-két kormánypárti követ proponál s a mit a kerületi ülés már elfogadott, hogy t. i. a lengyelek ügyét a megyék által fölterjesztett sérelmek és kívánalmak során a többi sérelmekkel együtt vegyék tárgyalás alá, egyértelmű az ügy eltemetésével.

Hogy lehetne remélni a megyei sérelmek és kívánalmak elintézését, mikor még a praeferentialékra is egyik országgyűlésről a másikra halasztgatják a királyi választ s mikor a főrendi tábla nem kevesebb, mint tizenhárom üzenetváltás után egyezik belé az országgyűlés kezdetén fölterjesztett praeferentialis sérelmek orvoslását sürgető feliratba.

Erre nézve a főrendi táblának az a nézete, hogy mivel a felség a jelen országgyűlés legfőbb feladatául a rendszeres munkálatokat tűzte ki; melyeknek elhalasztását az 1807-iki országgyűlés a legnagyobb sérelemnek, declarálta s mivel más részről a felség megígérte a sérelmek orvoslását: bizalmatlanságnak tekinthetné az országgyűlés részéről a sürgetést. A mikor pedig az alsó táblát nem sikerül rábírnia, hogy elálljon a sürgető felirattól akkor meg a felirati javaslat egyes kifejezéseibe köt belé.

A főrendek ilyenén akadékoskodása annál inkább ingerli a másik táblát, mert türelmét már eléggé próbára tették a fölveendő tárgyak sor, rendje, a vallásügyi sérelmek s az úrbér tárgyában lezajlott viták.

A közingerültség szüleménye az az incidens, mely a két tábla közti viszonyt még feszültebbé teszi ugyan, de a minek annyi haszna mégis van, hogy egy fontos alkotmányjogi elv tisztázását segíti elő.

A negyedik üzenet tárgyalása folyamán Balogh János, – ki a democraticus principium túlhajtásában szinte tetszelgett magának s ki minden alkalmat megragadott, hogy az aristocratiával éreztesse gyűlöletét, – oly szenvedélyes beszédet tart, a minőt ezen az országgyűlésen még nem hallottak.

Megfenyíti a közvéleménynyel daczoló főrendeket s kifejezi abbeli meggyőződését, hogy ha eddigi maguktartásával föl nem hagynak, ez: vesztüket fogja okozni. „Kik a főrendek? – úgymond – s kik vagyunk mi? A főrendek olyan törvényhozók, kik nem kötelesek az erényt és bölcseséget tanulni, de a kikkel az erénynek és bölcseségnek születnie kell, hogy törvényhozók lehessenek; kiknek egy része 1822-ben mint főispán és commissarius az alkotmányt lábbal tapodta; kiknek egy része csak nem rég is teli torokkal azt kiáltá, hogy *justitia non est distributiva*. Részből ezekből áll ama testület, melynek titulusa főrend, tulajdona minden főhivatal, tulajdonságai vak eseteknek szüleményei, jogaiknak alapja visszaélés. Igenis, visszaélés; mert ki ne tudná közlünk, hogy hajdan a magyarnak grófja, bárója, melyek különben is idegen szók, nem volt; hogy az örökös főispánságok több törvény által eltöröltetni rendeltettek; hogy midőn még a. Rákos mezején végzett a nemzet a haza javáért, ily külön tábla és akadályozó veto nem vala, mely veto eltörlésére – ha a főrendek azon az ösvényen, melyen elindultak, folytatják tovább is útjokat – három napra sem lesz szükség, de elegendő lesz egy tollvonással irandó törvény is.”

Baloghnak ez a kitörése, valamint követ-társának, Tarnóczynak ugyanakkor tartott szenvedélyes beszéde, az udvarnál oly rossz vért szül, hogy a felség a nádort nyomban felszólítja, hogy az országbíróval, a tárnokkal. és a kuria tagjaival beszélje meg, mit kell tennie a kormánynak a kihágás megtorlása végett.²

A nádor, – ki az említetteken kívül Somssich personalis és Beöthy Sándor királyi ügyigazgató véleményét is meghallgatja, – az értekezlet többségével nem ért egyet. Nem vonja ugyan kétségbe, hogy ő felségének ahhoz, a mit a többség ajánl, hogy t. i. szólítsa fel az alsó táblát az actió megindítására Balogh és Tarnóczy ellen, joga van; de mivel ettől sikert nem vár: czélszerűbbnek tartaná, ha egy királyi rescriptumban meginténék a rendeket, a királyi ügyigazgatónak pedig legfelsőbb helyről meghagynák, hogy hasonló esetekben utasítást ne várjon, hanem magától tegye meg a szükséges jogi lépéseket.³

A király a nádor véleményét fogadván el, 1834 január 3-ikán kelt rescriptumában, hivatkozással Balogh beszédére, megint a rendeket, hogy a mennyiben az országgyűlési iratokból azt látja, hogy már több rendbeli, oly vakmerő, példa nélkül való kicsapongások követték el a köztanácskozások folyamán, melyek az országgyűlési tanácskozások méltóságával össze nem egyeztethetők s melyeket éppen ezért törvényes fenyték alá kellett volna venni: jövőre az ilyen visszaélések esetén, ha előfordulnának, törvényes kötelességüket az 1723: VII, t.-cz. értelmében szigorúbban teljesítsék s a tanácskozások rendjét és méltóságát tartsák fenn.

Ezzel egyidejűleg a felség a személyenköt is utasítja, hogy mivel némely követ demagog üzelmeket folytat, a kerületi és országos ülésekben sértő, gúnyolódó, alkotmányellenes és lázító beszédeket tart s valóságos terrorismust gyakorol a kormány hiveivel szemben: szigorúan gondoskodjék a rend fenntartásáról s ha felségsértő vagy alkotmányellenes beszédek tartatnának, a *causarum regalium director* tegye kötelességét.⁴

A január 3-iki rescriptum oly közlelről érinti úgy a mentelmi jogot, mint a szólásszabadságot, hogy az alsó tábla nem hagyja azt szó nélkül.

Felirati javaslatában nagy mérséklettel, de kellő önérzettel jelenti ki, hogy mindenkor különös gondja volt a tanácskozás rendjének és méltóságának fenntartására. Minthogy pedig a tanácskozás rendjét megzavarók ellen a törvényben megállapított eszközök elégségesek: biznak benne a rendek; hogy ő felsége a törvényes eszközökön kívül semmi olyas intézkedést nem fog tenni vagy kívánni, a mit a törvények szellemével, az alkotmány természetével s a szólás és az országgyűlési tanácskozások törvényes és szükséges szabadságával összeegyeztetni nem lehet.

Többen, kik a felirati javaslatot pártolják, rámutatnak ama veszélyekre, melyek a szólásszabadságot fenyegetik az által, hogy a kormány az országgyűlési beszédeket *censura* alá veszi; kifejtik, hogy nálunk különösen szükség van a szólásszabadságra, miután a sajtó el

van nyomva; hogy a törvényhozás két tényezője, a korona és az országgyűlés egymás mellé s nem egymás alá van rendelve s így egyik a másikat nem leczkértetheti; hogy a követ azért, a mit az országgyűlésen mond, senki másnak, csak küldőinek tartozik felelősséggel.

A főrendek azonban ebben az ügyben is ellenkeznek. A felirást nem tartják szükségesnek, mivel szerintük a korona csak kötelességét teljesítette akkor, midőn az országgyűlést a rend fenntartására intette.

Több üzenetváltás után az alsó tábla végre is eláll a felirattól s megelégszik egy óvással, mely szerint kijelenti, hogy az országgyűlés törvényes függetlensége mindenkor szent és sérthetetlen s ennél fogva a tanácskozás rendjének fenntartása, a törvény értelmében, minden egyéb beavatkozás nélkül, magának az országgyűlésnek jogai és kötelességei közé tartozik.

A rendek tehát az 1723: VII. t.-cikkre támaszkodva – igen helyesen – maguknak követelik minden esetben az actio elrendelését s a nádornak is- az a nézete, hogy ha az ülésen valaki a rendet megzavarná, az actiót – esetleg az elnök felhívására – ott kell megindítani ellene s csak ha az elnök felhívásának nem lenne sikere: akkor jelentendő be az eset a felségnek; hogy aztán az actiót ő rendelje el. De a király az említett, nem eléggé világos törvényt másképp magyarázza s megmarad amaz elhatározása mellett; hogy ha valaki az országgyűlésen a rendet megzavarná, az esetet a nádor, illetőleg a jogügyek igazgatója, a kancellária útján vele közölje, ő állapítván meg, van-e helye actionak vagy nincs; ha pedig az országgyűlésen kívül követne el a törvényhozó testület valamely tagja az 1723: VII. t.-cikkbe ütköző cselekményt: akkor – mint ez 1764-ben Vitnyédi követtel történt – a jogügyek igazgatója köteles az illetőt azonnal perbe fogni.⁵

A Balogh-féle incidensnek egy másik érdekes következménye Deáknak az az indítványa, melyet küldői nevében terjeszt elő, de a melynek tárgyalását az országgyűlés coordinatiójára halasztják, hogy t. i. abban az esetben, ha a két tábla közt háromszori üzenetváltásra sem történhetné meg az egyezés, akkor a felirást maga az alsó tábla küldje fel.

Az országgyűlés a lengyelek dolga és a Balogh esete által megszakított szoros értelemben vett productiv munkásságát a törvénykezési operatumok szőnyegre hozatalával folytatja.

Vannak többen, kik a törvényszékek és bíróságok újjászervezése tekintetében mindenek előtt a követendő vezérelveket kívánnák megállapítani, a milyenek például a következők: az igazságszolgáltatás és a közigazgatás elkülönítendő egymástól; három bírói forum szervezendő; az ítélő székek ülései nyilvánosak; a bírakat a közönség választja, kivéve a felsőbb bíróságok tagjait, kiket az országgyűlésen a király és a rendek választanak; a felek részére a jogsegély igénybe vétele lehetőleg megkönnyítendő; minden bíróság csak a törvény betűje szerint ítél s ítéletét okadatolja; senki nem bíraskodhatik a saját ügyében; a bíróságok működése az országgyűlés ideje alatt sem szünetel stb.

Ezeknek elfogadása esetén a törvénykezési munkákat bizonyára forduló pontot képezne a magyar jogszolgáltatás történetében. De még a magukat szabadelvűeknek valló követek sem tudnák az említett elvek magaslatára emelkedni s a nagy többség azon töri a fejét, hogy javíthatná meg a törvénykezés elavult s immár tarthatatlanná vált rendszerét a fennálló keretekben s a rendi jogok minél kevesebb sérelme nélkül.

Az I. törvénycikk tárgyalása alkalmával, mely a békebírásról szól s mely szerint minden pert békéltetésnek kell megelőzni, maga a personalis fejezi ki aggodalmát a felett, hogy a mennyiben a két perlekedő fél fölhatalmaztatnék az örökösök praejudiciumára még az ingatlan birtokokról is szabadon egyezkedni s örökös kötések hozni létre, ez az ősiség sérelmét involválná. Mire a rendek az aggodalom eloszlatása végett szükséges stilaris módosítást meg is teszik a törvény szövegén.

Az úriszék eltörlését ismét többen sürgetik, de sikertelenül. Azt a nevezetes elvet a törvényben mégis kimondják, hogy a földesúr tisztjei az úriszék tagjai nem lehetnek.

A sz. kir. városok bíróságainak hatásköre akként állapittatik meg, hogy a városokban lakó nemesség csakis polgári jellegű házaira és földjeire nézve vettetik alá a városi bíróság illetékességének, más különben pedig úgy maga a nemes ember, mint cselédje saját külön bírósága előtt keresheti továbbra is igazait. Ezt a városi követek megaláznak, sőt megbecstelenítőnek tekintik a polgárságra nézve s azt kívánják, hogy a városi bíróságok illetékességi körébe utasíttassanak nem csak a polgárok, hanem az összes városi lakosok, tehát a nemesek és honoratiorok pereit is.

A vármegyék azonban a városokat ebben a kérdésben is leszavazván, ez utóbbiak nagy szenvedélyességgel kelnek ki, miként az 1825-iki országgyűlésen, úgy most is, az ellen a rendszer ellen, mely az egész, 48 tagból álló statusnak csak egy szavazatot ad, s a pozsonyi városi követ kijelenti, hogy midőn egy kérdésben 25 vármegye igennel s 23 vármegye és egy egész status nemmel szavaz, a 25 vármegyét többségnek s az ily módon alkotott törvényt érvényesnek soha el nem ismerheti.

Az az ellenszenv, melylyel a városok és a megyék egymás iránt viseltetnek, ismét egész meztelenségében tűnik ki. A vita fokról-fokra élesebbé válik, a követek durva kifejezésekkel, sértő gúnnyal tüzelik egymást. Az elnök csillapító szavai mitsem használnak, sőt a mennyiben egyes részletekre nézve a városok pártjára áll, még fokozza az elkeseredést. De tetőpontjára hág a szenvedélyeskedés a törvény tárgyalásának befejeztével, midőn Vághy Ferencz, az egész státus nevében, a törvény ellen óvását jelenti be.

Ha – úgymond – ez a törvény életbe lépne, ez a városokra nézve, a melyek pedig a hazához és királyhoz mindig hűséggel viseltettek, olyan halálos csapás lenne, a minőhöz foghatót kétszáz év óta nem szenvedtek. A törvényjavaslat célja nem az igazságszolgáltatás javítása, hanem a rendek bizonyos politikai mellékcélokat akarnak azzal elérni, ki akarják terjeszteni általa a személyes kiváltságokat. E mellett ellenkezik az az ipar és kereskedelem, a közrend és közbátorság érdekeivel is. Mindezen okoknál fogva kijelenti, hogy: először, a negyedik rend ezen törvénycikkbe meg nem egyez; másodszor, hogy az ellen a másik két alkotmányos státushoz, főképen a királyhoz appellál; harmadszor, hogy a mennyiben a jelen törvény által világosan el nem törölt régibb törvények fennállanak, a városok továbbra is azokhoz fogják magukat tartani s birói hatóságukat érvényesítik a honoratiorok polgári jogaira és haszonvételeire, a birtokos nemesek által a városokban tett adósságokra, a birtoktalan nemeseknek minden vagyonbeli pereire s a nem nemes tisztekre nézve.

A vármegyei követek nem elégszenek meg azzal, hogy az elnök Vághyt rendre utasítja, hanem actiót követelnek ellene, ha sértő szavait vissza nem vonná. Egymás után állnak fel, hogy gyalázatos rágalmazásnak, vakmerőségnek bélyegezzék Vághy felszólalását s addig nem is csillapodnak le, míg Vághy vissza nem vonja sértéseit, jöllehet a higgadtabbak elismerik, hogy méltán kihozhatta őt a sodrából „egy egész status politikai semmiségének” tudata.

A fiumei és tenger melléki bíróságok szervezését tartalmazó törvényben a horvát követek kifogásolják azt az intézkedést, hogy a Fiumében lakó nemesek büntető pereit a báni tábla mellőzésével a királyi táblára felebbezendők, kifogásolják azért, mert ebben azt a célzatot ismerik fel, hogy Fiume Horvátországtól elszakítván, Magyarországhoz csatoltassék. E feletti aggodalmuk annál alaposabb, mert az országgyűlés már előbb is kifejezte Fiuméra vonatkozó jogos igényét, a midőn t. i. Buccari és Fiume sérelmeit a horvátországiaktól elkülönítve terjesztette fel.

A magyar országgyűlésnek ilyenén magatartása annyira felizgatja a horvátokat, hogy 1835 nyarán két horvátországi megye fölkéri Wlassics bánt, hívná össze haladéktalanul a tartományi gyűlést, hogy ott a szlavón megyékkel együtt megbeszélnék, mi módon lehetne Horvátországnak a magyarok részéről fenyegetett jogait megvédeni, s a közingerültséget egy

időre csak a nádornak Wlassicshoz intézett ama nyilatkozata csillapítja némileg le, hogy sem a király, sem ő nem fogja megengedni, hogy Horvátország jogai sérelmet szenvedjenek.⁶

A VI. t.-cz. az alispáni és szolgabírói, úgyszintén a kerületi táblákat eltörölve, a báni és királyi táblákat pedig, a mennyiben addig első folyamodású törvényszékek voltak, megszüntetve, ezen ítélőszékek helyébe a vármegyei törvényszékek szervezését rendeli el.

Két országgyűlési tárgy az, a mi ebben az időben az egész országot legelénkebben foglalkoztatja, a mi felett társaságokban épp úgy, mint a megyegyűléseken a legnagyobb érdeklődéssel vitatkoznak az emberek: az úrbéri telkek haszonvételének eladhatása s az alispáni és szolgabírói jurisdictio megszüntetése. Az említett jurisdictio részint lassúsága, részint tévedései miatt, részint pedig azért, mivel az alispán és a szolgabíró, egyéb elfoglaltsága következtében, tömérdek ítéletről, a mit az ő nevében hoznak, mégcsak nem is tud, teljesen elvesztette népszerűségét. A közkiváncsolomnak tesz ennél fogva a törvényhozás eleget, midőn a népszerűtlenné vált intézmény eltörlését hozza javaslatba.

A királyi táblának, mint első folyamodású bíróságnak megszüntetésére nézve azonban a kerületi javaslatot a rendek azzal a módosítással fogadják el, hogy az 1790: LVI. t.-cz. érvényben hagyásával, a felségsértés és hűtlenség eseteiben a királyi, tábla továbbra is első folyamodású bíróság marad. Ezt a módosítványt csak azok ellenzik, kik nem tudván elfelejteni a királyi tábla szolgai szereplését az 1795-iki Martinovics-féle perben, az említett bíróságot nem tartják eléggé függetlennek a főbenjáró politikai bűnperek elintézésére, hanem inkább megbiznak a vármegyék jurisdictiójában, mint a melyek helyzetüknél fogva különben is legfőbb őrei a király és a haza iránti hűségnek.

Az első folyamodású bíróságok szervezésénél szóba hozzák a közigazgatásnak az igazságszolgáltatástól való elkülönítését, mint a jó igazságszolgáltatás egyik legfőbb kellékét, a nélkül azonban, hogy ez eszme visszhangot keltene. Még gróf Andrássy György is az ellenzők közé tartozik, kinyilatkoztatván, hogy a francia elmének eme szüleménye még sehol sem hajtatott s nem is hajtható végre, a mire Császár azt feleli, hogy igenis végrehajtatott az már részben nálunk is, miután a törvényhozó testület nem biráskodik, a kuria nem igazgat, a consilium rendszerint nem gyakorolja a bírói hatalmat, csak a vármegyékben van még meg mindig az az anomália, hogy ugyanazon személyek törvényhozók, bírák, igazgatók és végrehajtók. Az államhatalmi ágak elkülönzésének, illetőleg egymáshoz való viszonyának problémájával azonban Császár épp oly kevésbé van tisztában, mint Andrássy; nem is időszerű annak bolygatása.

A felsőbb bíróságokról szóló törvény tárgyalása folyamán Horváth János zalai követ, hivatkozva a régebbi törvényekre, melyek szerint a királyi tábla tagjait az országgyűlés választotta, ezeknek föllevenítése iránt fejezi ki óhajtását; Borsiczky pedig arra az esetre, ha ez nem fogadtatnék el; – azt indítványozza, hogy a mennyiben a polgárok a tárnoki szék bíráit; maguk jelölik ki, a felsőbb bíróságok tagjait viszont a megyék ajánlatára; nevezné ki ő felsége. De mind a két indítványt mellőzik.

A szóbeli perekre nézve, dacára egyesek ellenzésének, annyi engedményt mégis tesznek a rendek a nemesi előjogok rovására, hogy ezen perek bíróságainak hatásköre úgy a nemesekre, mint a nem nemesekre kiterjesztetik.

A protestánsok egyházi bíróságait szintén szervezik, jóllehet a protestáns vallású követek az 1790: XXVI. t.-cikkre támaszkodva nem tartják megengedhetőnek, hogy az országgyűlés ebben a tárgyban az egybehívandó zsinat, illetőleg az egyházkerületek megkérdezése nélkül határozzon.

A törvénykezési munkálat keretében elevenítik végül fel az 1507: VII. t.-cikknek a kormány felelősségére vonatkozó ama rendelkezését, mely szerint az oly tanácsost, ki a király tanácsában valamit az ország szabadsága vagy közjára ellen nyíltan merészelne tenni, a többi tanácsosok az országgyűlésnek név szerint jelentsék fel s a rendek azt mint honárulót és országháborítót vagyonában, személyében érdeme szerint büntessék meg: Ennek a

paraphrasisa az új törvény, mely így hangzik: „Kik az ország alkotmánya felforgatására vagy megsértésére vezető tanácsokat adnak a királyi felségnek, mint végrehajtó hatalomnak, vagy törvénytelen parancsolatokat irnak alá, vagy hasonló törvénytelen parancsolatok teljesítésével az ország alkotmánya ellen valamit vakmerően cselekedni merészelnek, az országosan egybegyűlt karok és rendek bírósága alá tartoznak.”

Hogy a törvények szigorú végrehajtásának alapföltétele a miniszteri felelősség; hogy e nélkül, a mint ezt az „előleges sérelmek szomorú históriája” igazolja, az alkotmány a legdurvább önkénynek van kiszolgáltatva; hogy – Császár Sándor szavait idézve – „a mint tűz nincs meleg és világosság nélkül, úgy constitutio sincs a felelősség elve nélkül”, – ezek az igazságok, még ha a törvénykezés rendezésével összefüggésben volnának is s még ha a dicasteriumok testületi szervezete mellett érvényesíthetők lennének is, üres szólamoknak tűnnek fel, miután az új törvényben sem az nincs meghatározva, hogy melyik tábla által, sem az, hogy mi módon, milyen eljárás szerint történjék a tanácsosok felelősségre vonása.

Általában az összes törvénykezési javaslatok annyira hiányosak s oly bő anyagot szolgáltatnak a controversiákra, hogy nem csoda, ha a különben is erős conservatív főrendi tábla kritikájának nagyobbára áldozatául esnek.

Szerencsésebb sorsa van a budapesti állandó hidra vonatkozó javaslatnak.

Széchenyi már 1828-ban foglalkozik a budapesti hid kérdésével. Az állandó hidat is egyik és pedig nagy jelentőségű eszköznek tekinti ama célja megvalósítására, hogy az ország fővárosát kulturális és közgazdasági tekintetben az ország valódi központjává, másrésről kellemes lakhelyé tegye. A téli hónapokban a két város egymástól hosszabb-rövidebb ideig el van zárva. Nyáron pedig a hajók közlekedését nehezíti meg, sőt akadályozza a hajóhid, úgy hogy a dunai gőzhajózás szempontjából is, melyre Széchenyi oly kiváló gondot fordít, nélkülözhetővé kell tenni a tökéletlen hajóhidat. 1829-ben már az állandó hid vázlatos tervét bemutatja Széchenyi a nádornak, ki ettől az időtől fogva az ügy egyik legbuzgóbb előharczosává lesz. 1832-ben pedig megalakítván a buda-pesti hidegyesületet, ennek aegise alatt hozzáfog a kérdés technikai és pénzügyi része tanulmányozásához.

Mint a gyakorlat embere, közvetlen tapasztalatok alapján akarja előbb magát tájékoztatni, hogy aztán a közönséget tájékoztathassa. Gróf Andrássy György társaságában Angliába utazik, hogy ott a legkiválóbb hidépítő mérnökök véleményét kikérje a technikai kérdésekben. Majd visszatérván külföldi útjából, közzéteszi jelentésüket tapasztalataikról s egyúttal előterjeszti véleményes jelentését a vállalat keresztülvitelére vonatkozólag.⁷

A kitűnő angol mérnökök, Clark, Telford stb. véleménye alapján lánczhid építését ajánlja. Különösen kiterjeszti azonban figyelmét a kérdés pénzügyi oldalára.

A finciális megoldásnak három módja áll előtte. Az egyik mód az lenne, hogy a hid építésének költségeihez az ország minden lakosa. hozzájárul. De ez nem mutatkozik célszerűnek éppen akkor, a mikor az országgyűlés azon fáradozik, hogy a nép adóterhét könnyítse. A megoldás másik módja, hogy t. i. kizárólag a nemesség viselje a terhet, ellenkezik; az osztó igazsággal. Ennélfogva Széchenyi egy harmadik expedienst gondol ki, hogy t. i. részvénytársaság építse fel a lánczhidat. Igen helyesen, úgy gondolkozik, hogy ily módon elkerülhető lesz az adózó nép újabb megterhelése; elkerülhető lesz, hogy az emberek egymással hajba kapjanak a miatt, hogy a terhet mi módon, milyen arányban osszák fel egymás közt; elkerülhető lesz az igazságtalanság, hogy az a nemes ember, ki odújából soha ki nem mozdul s ki ennélfogva a hidat még csak látni sem fogja, nemhogy használná, fizessen azért, a minek semmi hasznát sem veszi. Más részről azonban azzal is tisztában van, hogy a részvényeket csak akkor lehet elhelyezni, ha a vállalat a leendő részvényeseket haszonnal fogja kecsegtetni, miután bizonyos veszteségre részvényeket senki sem szokott vásárolni.

E célból vagy fel kellene szerinte emelni az eddigi hidvámot, a mi a forgalmat tönkre tenné s az adózó népet sujtaná, vagy – s ezt ajánlja ő bizonyos ideig úgy a nemesek, mint a

nem nemesek, különbség nélkül az országgyűlés által megállapítandó tarifa szerint vámot fizetnének, mely esetben a hid hozadékából, a mellett hogy a részvénytőke tisztességes kamatoztatásáról lehetne gondoskodni s a kezelési költségek fedezhetők lennének, még lassankint a részvénytőke is visszafizettetnék.

Széchenyi tehát a logika szigorú alkalmazásával jut arra az eredményre, hogy a vállalat csak úgy vihető keresztül, ha a nemesség, saját jószántából megszorítja adóprivilegiumát. A közgazdasági szempontból oly óriási jelentőségű vállalattal tulajdonképpen egy nagy politikai cél is el akar érni, azt t. i., hogy részt törjön a nemesi kiváltságok sánczain. Az 1843/44. országgyűlésen egy beszédében, melyet a közteherviselés kérdésében tart azt a vallomást teszi, hogy „kikötő, út, hid stb., részéről mind csupa taktika volta „Itt előttem – folytatja vallomását – az elv volt mindig a földolog s én inkább semmit sem akarnék, mintsem hogy a közfizetés elve ki ne mondassék. Ez az élet; a többi csak levágott galy és virág, mely csak addig virul, míg öntözik; gyökeret soha nem ver. Ha a subsidium megy keresztül, adjunk sokat; de ha az elvet kivívhatjuk, nagy transactióra vagyok hajlandó ennek megvásárlása végett.”

Mindjárt az országgyűlés megnyitása után megkezdzi az izgatást a lánczhid ügyében. Az 1833 július 8-ikán tartott országos ülés az ő sürgetésére kéri fel a főrendeket, hogy egy országos bizottság alakításához járuljanak hozzá, mely a hid ügyét előkészítse. A bizottság meg is alakul s elkészítvén munkálatát, az alsó tábla 1835 január 20-iki ülése a hid építésére vonatkozó alapelveket megállapítja. Szórúl szóra megegyeznek azok Széchenyinek említett jelentésében foglalt elveivel, csak némi alkotmányjogi garantiákkal vannak megtoldva. Elhatározzák ugyanis, hogy a hid részvénytársaság által építendő fel s hogy a részvényeket el lehessen helyezni, „az említett hidon kivétel nélkül mindenki hidvámot tartozzék fizetni”, de „egyedül ezen esetben és minden innét vonható következtetések nélkül és csak az illető (t. i. a társasággal kötendő) szerződés ideje alatt, vagyis míg a hidvám jövedelméből a hid örök fenntartására elégséges tőke összegyűl; továbbá, hogy a hidvám az országgyűlés által megállapított tarifa szerint szedhető; hogy a hid ügye az országgyűlés jogkörébe tartozzék s abba a dicasteriumok soha és semmi szín alatt ne avatkozzanak s hogy végre a szerződésben kikötött idő lejártával a hid a nemzet tulajdonába menjen át.

A kik a rendi jogokhoz makacsul ragaszkodnak, azok természetesen annál nagyobb elkeseredéssel fogadják a nemesi kiváltságok ilyenét megtámadását, mert éppen a jelen országgyűlésen ez már harmad ízben történik. Először mindjárt az országgyűlés kezdetén a kormány kezdeményezésére az országgyűlési napidíjakat tolják a nemesség vállaira, törvényben mondván ki, hogy „ezen országgyűlésnek különben a vármegyék házi pénztárai által viselni szokott minden költségeit, csupán ezen esetre, és minden innen származtatandó következtetések nélkül szabad ajánlásként egyedül a nemesi rend és azok, kiket a törvény azon nevezet alá foglalva ért, fogják viselni” azután a főrendek kezdeményezésére a jobbágytelkeken lakó nemeseket vetik adó alá s most egy részvénytársaság hasznáért az alsó tábla kötelezi a nemességet a vámfizetésre. Tartanak tőle, hogy ha ezúttal attól a törvényeinkben foglalt sarkalatos főelvtől, hogy bármiféle segedelem csak „cognita necessitate” adható, ismét eltérnek: majd máskor a kormány ezt az engedékenységet fel fogja ellenük használni.

Hogy pedig célzott érjenek, mindenképpen igyekeznek a szabadelvűeket meggyőzni felőle, hogy arra a hidra, vagy legalább olyan pompás hidra, a milyent Széchenyi tervez s a mi ezt a rendkívüli alkotmányjogi sérelmet involválja, voltaképpen nincs is szükség. Sürgősebb annál a kereskedelem szempontjából az alföldi utak járhatóvá tétele, továbbá hidak építése a vidéken. Ha pedig mégis minden áron kell Buda-Pesten is hid: a mint az élénk forgalmú Amerikában beértek ócska fahidakkal, mi is megelégedhetnénk egyelőre azzal s a mint a népesség szaporodásával a malomból épült színház helyett egy díszes és tágasabb színházat építtettek, úgy a forgalom fejlődésével a fahidat is ki lehetne cserélni vashiddal. Annyival inkább időelőttinek tartják a lánczhid építését, mert Pest körül az utak éppen télen, a mikor a

lánczhidra legnagyobb szükség volna, olyan rosszak, hogy a Duna két partján elterülő vidék közt úgy is megszakad minden közlekedés.

Az ügyet, egyesek akadékoskodása daczára, elég simán intézik el az alsó táblán.

Báró Perényi Gábor azt indítványozza, hogy minden megyében gyűlés hirdettetvén, arra mindenki marcialis büntetés terhe alatt jelenjék meg s minden nemes személyesen kérdeztessék meg, beleegyeznek-e az I. R. 9. czíme s az azt megerősítő 1741: VIII. t.-ez. eltörlésébe. Ocskay Ignác nyitrai követ pedig megbízói nevében kijelenti, hogy kész ugyan akár önkéntes adózás, akár országosan kiszabandó subsidium által hozzájárulni a szép terv keresztülviteléhez; de a nemesi szabadságot hasznossági vagy kényelmi, szempontoknak nem áldozza fel. „A hazánkra figyelő külföldiek – így fejezi be dagályos, de a vele rokon gondolkodásúak hangulatát és észjárását felettébb jellemző előadását – vajjon mi vélekedéssel lennének a magyar iránt, ha csekély kényelmének s bizonytalan hasznoskájának fő- és legdíszeesebb kiváltságai egyikével áldozván, az ősz Duna szőke hullámain hidat épít, hogy egyik ősi, legtündöklőbb szabadsága elhunytának pompás sírkövet s fényes ravatalt emeljen, melynél a késő maradékú magyar utas, nyolcz század veszélyei közt szűzen maradt nemzeti szabadságának egykori szeplősítését fájdalom sajtolta könyekkel gyászolja.”

A szabadelvű követek azonban az alkotmány vesztén kesergőknek nem is felelnek. Csak a vagdalkozni szerető Borsiczky jegyzi meg, hogy a mennyiben „az mondatott, hogy ha a vámot a nemes fizeti, megszűnik a constitutio és a nemzet el fog enyészni, erre elég azt felelni, hogy ha abban áll a constitutio érdeme, hogy az ember sárban úszszon és az élete veszedelemben forogjon, úgy a nemzet sárban úszva, bizonyosan elvész.”

A főrendek 25 szavazattal 20 ellen fogadják el a lánczhidra vonatkozó bizottsági munkálatot. Cziráky országbíró, ki már a magyar nyelv hivatalossá tételét is veszélyesnek tartotta az alkotmányra nézve, természetesen még inkább ellenzi ebből a szempontból a lánczhid tervét, melynek még technikai kivitelében is kételkedik. Vele tartanak továbbá Eötvös, Szepessy és Lajcsák püspökök, Batthyány Imre stb.; ellenben Széchenyit támogatják Ürményi, Andrásy, Kopácsy, Eszterházy Károly stb.

Széchenyi hatalmas terve az országgyűlés vége felé válik ugyan törvénynyé; de még Ferencz életében megállapítja a törvényhozás e tervre vonatkozólag azokat az elveket, melyek megvalósítását biztosítják.

Ferencz elhunytával sem a lánczhidra, sem a többi megkezdett, de be nem fejezett ügyekre nézve a folytonosság a törvényhozás működésében nem szakad ugyan meg: mindamelllett a trónváltás a hosszú országgyűlés történetében természetes forduló pontot képez.

355. * Kölcsey naplója. 48.

356. * Orsz. levéltár. József nádor titkos levéltára. Diaet. extraser. 1833. CIX.

357. * U. o. Diaet. extraser. CXVII.

358. * Orsz. levéltár. József nádor titkos levéltára. Diaet. extraser. 1834. III.

359. * U. ott. Diaet. extraser. 1834. XL., XLIV..

360. * Orsz. levéltár. József nádor titkos levéltára. Diaet. extraser. 1835. LIII.

361. * Gr. Andrásy Gy. és gr. Széchenyi I. a budapesti hid-egyesülethez irányzott jelentése, midőn külföldről visszatérnek. Pozsony, 1833.

VI. FEJEZET.

A trónváltozás.

A király halála. V. Ferdinánd neveltetése, jelleme. A rendek részvét-felirata. Ujabb összeütközés Reviczky és a nádor közt. Péchy Ferencz és a kormánypárti követek visszahivatása. Az új király czíme. Wesselényi ügye. Balogh János beszéde. Békésmegye körlevele. Az erdélyi sérelem. Erdélyi küldöttségek. Az unio. A sajtószabadság. A vallásügyi és egyéb sérelmek. A magyar nyelv ügye. Metternich kísérlete a nyelvtörvény kijátszására

Márczius 4-ikén elegyes ülést tartanak az ország rendei, hogy meghallgassák a márczius 2-ikán kelt királyi leiratot, melyben értesükre adják, hogy Ferencz király meghalt.

A király halála felett természetesen kifejezik részvétüket; de ennek a részvételnek mélyebbre ereszkedő gyökerei épp oly kevésbé vannak, mint annak a szeretetnek, melyet a hivatalos Magyarország Ferenczcel szemben minden ünnepélyes alkalommal emleget ugyan, de a mely annyiban a képmutatás színét viseli magán, a mennyiben csakis a nemzet hagyományos hűségét és loyálisát fejezi ki.

Ferencz egyéniségét a nemzetnek nem is nyílik soha alkalma közvetlen közelből megismernie, annyival kevésbé megszeretnie, mivel az országban nagy ritkán s akkor is csak rövid időre mutatja magát s mivel legbizalmasabb tanácsadójának, Metternichnek vallomása szerint, annyira túlhalmozza magát az apró-cseprő administratív ügyekkel, hogy a tulajdonképeni kormányzásra nem marad ideje.¹ Az actákba temetkezve, jóformán elrejtőzik a nemzet előtt. Az administratív ügyek elintézésében rendkívül pedans és éppen ezért nehézkes. Minden fontosabb dologban kikéri úgy a legalsó hatóságok, mint a legfelsőbbek, sőt még az állam-conferentia véleményét is s mindezekon kívül még titkos referensei is vannak, kiknek nevét, még a hozzá közel állók sem ismerik.² Eleme az igazgatás és nem a kormányzás. Uralkodói egyénisége éppen ezért nem domborodhat ki eléggé nemzete előtt.

Uralkodása kezdetén, a midőn a nemzet még ridegen elzárkózik minden reformtól s a midőn ő is a francia forradalom eszméitől való félelmében, elődei politikájával szakítva, szövetkezik a rendekkel, hogy a hűbéri Magyarországot közös erővel megvédelmezzék a kívülről beáramló szabad eszméktől: olyan nagy a népszerűsége, mint egyik elődjének sem. Ebben az időben a hűség és szeretet nyilatkozatainak, melylyel elárasztják, megvan a reális alapjuk abban az érdekközösségben, mely a királyt és a nemességet egymásra utalják. Sőt a szeretet tetteiben is nyilvánul a nemzet részéről. A király az életét és vérért feláldozni kész nemességnek köszönheti, hogy a forradalom seregein diadalmaskodik.

A Napoleon elleni hadjárat befejeztével azonban a király és a nemzet közti viszony lassanként megváltozik; útaik mindinkább szétválnak egymástól. Amaz a szent szövetséghez csatlakozik s tabula rasának tekinti az alkotmányos jogokat; emez, midőn védelmére kél a régi alkotmánynak, igyekszik egyszersmind annak kereteit többé-kevésbé kitágítani. Heves küzdelem fejlődik ki köztük, mely változó szerencsével, mind a két részről szívós kitartással foly egészen Ferencz haláláig.

A gyászeset éppen ezért inkább csak külsőleg borítja gyászba a nemzetet. A hazafiak szívében a gyász sötétségét ellensúlyozni látszik a remény derűje. Mikor felolvassák a márczius 4-iki elegyes ülésben a királyi leiratot, melyből a király haláláról értesülnek, a jegyzőkönyv szavai szerint „enyhülni látszik a közfájdalom érzése ezen kegyes királyi levél vigasztaló, lelkes tartalma által, mintegy nyugtató biztos reményt nyújtva a kétesnek tetszhető jövőre nézve; annyira derülének a jelenlévők búsongva aggódó elméik, hogy szorongó elfogódottságuk mellett is hangos éljen-kiáltásra fakadának”.

Ámde ezt a nyilatkozatot sem lehet őszintének tekinteni, miután a körülményekből éppenséggel nem következtethető, mintha a trónváltozás az alkotmányra nézve kedvezőbb

aera kezdetét jelentené. Metternich a helyén marad, s így, még ha nem adná is tudtukra a követségek útján a külföldi udvaroknak, hogy a király halálának semmi befolyása sem lesz az udvar külső és belső politikájára, a mennyiben 35 millió hű alattvaló leghőbb óhajtása, hogy minden maradjon úgy, a mint van; ha nem röptené is világgá ugyanabban a köriratában ama botor phrasist, hogy „Ausztia ma az, a mi tegnap volt s a mi holnap lesz”:³ már magában az a tény, hogy ő rendületlenül ott áll a kormány élén, elég világos bizonyíték arra nézve, hogy a fejedelem személyében történt változás a Metternich által képviselt rendszer bukását nem vonhatja maga után, annyival kevésbé, mert az új uralkodó, még ha fogyatékos szellemi képességei mellett lenne is elegendő ereje és tehetsége a kormánypolitika irányára döntő befolyást gyakorolni: olyan szellemben neveltetett, hogy atyja nyomdokairól már ennél fogva sem igen térne le.

Úgy őt, mint öcscsét, Ferencz Ferdinánd trónörökösét, Metternich vezeti be a politikai tudományok csarnokába, s mint tanítójuk, természetesen saját politikai elveit igyekszik becsepegtetni lelkükbe. Hátrahagyott iratai közt ott vannak sajátkezü följegyzései a tananyagról, melynek egyes tételei világosan visszatükrözik nemcsak azt, hogy miféle politikai kérdésekre fektet súlyt, hanem azt is, a mi különben hosszú közszereplésének minden lépéséből kitűnik, hogy milyen szellemben tárgyalhatta ifjú növendékei előtt ama kérdéseket. Előadást tart például nekik a következőkről: a valódi politika és diplomacia fogalma; ezeknek az állam állandó és reális érdekei által való korlátozása; a tisztán szenvedélyekre alapított politika hátrányai; Ausztia politikája; a kor szelleme; a francia forradalom; a principes de droit et de fait; a francia forradalom által felizgatott közszellem hatása egész Európára; a titkos társulatok, ezeknek általános törekvése; a titkos társulatok csupán eszközök a célhoz; a szabadkőművesség eredetileg megengedett célokra törekedett, később annyi sectára oszlott, hogy már most csak formailag létezik s az állam és vallás elleni titkos összeesküvéseknek mindenkor kész eszköze; carbonarismus: adolphismus; a carbonarismus szervezete bámulatos annyiban, a mennyiben a lehető legegyszerűbben formulázott fogalmakkal a legalsó néposztályokhoz is hozzáfér stb.⁴

Ilyen anyag és ilyen tételek Metternich előadásában mennél inkább megtermékenyítik a fiatal Ferdinánd főherczeg lelkét, szükségképen annál inkább kiirtják belőle a hajlandóságot és a bizalmat minden iránt, a mi az atyjától öröklött politikával ellentétben áll.

Ferencz – mint Metternich a követekhez intézett s fennebb említett ama reservált körlevelében írja, melyben hivatalosan értesíti őket a császár elhunytáról,⁵ – halálos ágyán kifejezte abbeli végső akaratát, hogy utódja ne forgassa fel az állam épületének általa lerakott alapját; hogy kormányozzon és ne változtasson; hogy szilárdul és rendíthetetlenül ragaszkodjék azokhoz az alapelvekhez, melyeknek folytonos figyelembe vételével ő a nehéz időkben nemcsak hogy fenntartotta a monarchiát, de arra a magas polczra emelte egyszersmind, mely méltán megilleti; végre, hogy kövesse Lajos főherczeg tanácsait s különösen legyen bizalommal „leghűbb szolgája és legjobb barátja”, Metternich iránt.

A fiúnak meg kell hajolnia atyja végső akarata előtt, nem csupán az atyja iránti kegyeletből, hanem mert a maga lábán járni úgy sem lenne képes. Ott áll tehát mindig mellette Metternich, mint főtanácsadó, megosztván a tanácsadás felelősségteljes kötelességét Ferencz legfiatalabb testvérével s legbizalmasabb hívével, Lajos főherczeggel és gróf Kolowrattal.

Hogy az új király Ferencz 43 évi uralkodásának az alkotmányra nézve káros következményeit jóvá akarná vagy jóvá tudná tenni, ebben Magyarország rendei oly kevésbé biznak, hogy midőn a Ferencz – elhunytára vonatkozó részvét-feliratot tárgyalják, a politikai tapintat ellen soha nem vétő Deák Ferencz kezdeményezésére élénk vita fejlődik ki köztük a felett, vajjon csakugyan beletegyék-e a feliratba, hogy sérelmeik orvoslását ő felségétől teljes bizalommal remélik.

Még az a kegyelet, melylyel a halott iránt tartoznak, sem akadályozza meg az országgyűlés legkiválóbb tagjait, Bezerédjt, Klauzált, Borsiczkyt, Baloghot, hogy Deáknak a többség által különben elvetett amaz indítványa mellett, mely szerint a kérdéses bizalmi nyilatkozatot hagyják ki a feliratból, az alkalomhoz nem illő heves kifakadásokkal állást foglaljanak. Balogh János például, ki legkevésbé tud uralkodni szilaj vérmérsékletén, minden tartózkodás nélkül kifejezi abbéli véleményét, hogy a király és nemzet egyaránt felelősek a miatt, hogy a sérelmeket 43 éven át nem orvosolták; a király annyiban, a mennyiben tanácsosai megválasztásában nem volt szerencsés; a nemzet viszont annyiban, a mennyiben „a nemzetnek képviselői ezelőtt többnyire hízelkedve, sőt gyakran csúszva-mászva szólottak fejedelmökkel és a számtalan dicséretnek, magasztalások közt elhitették néha a fejedelemmel azt, hogy ő az, a mi soha se volt és a minek ötlet tettei nem szentelték”.

A halottal szemben gyakorolt szigorú kritikában benne foglaltatik egyszersmind a figyelmeztetés az élővel szemben arra nézve, hogy mit vár tőle a nemzet. A trónváltás ismét felszínre hozza a régi sérelmeket, melyeknek orvoslása nélkül a korona és nemzet közti bizalom helyreállítását még csak megkísérteni sem lehet.

A kormány botor politikájáért, melylyel mind inkább elidegeníti magától a nemzetet, a mennyiben áldozatokat követel tőle s ugyanakkor elzárkózik jogos kíváncsi elöl, első sorban Reviczky kancellár a felelős, ki daczára annak, hogy az új király, a nádor tanácsát követve, mindjárt trónra lépte után meghagyja neki, hogy a praeferentialékra készítse el a királyi válasz szövegét⁶ – a rendszeres munkálatokat elébe helyezve a sérelmeknek, a legfelsőbb parancsnak vonakodik eleget tenni.

A nádort Reviczky magatartása aggodalommal tölti el, s aggodalma annál inkább fokozódik, mert, midőn Metternich útján az állam-értekezletet fölkéri, hogy döntse el a közte és a kancellár közt fölmerült differentiát, a helyett, hogy érdemleges választ kapna, az értekezlet egyhangulag abban állapodik meg, hogy még gondolkodik a dolog felett.⁷

Az ő terve az, hogy mindenekelőtt siettetni kell az immár elkészült úrbéri munkálatok fölterjesztését s e célból ki is eszközli azt a királyi leiratot, melyben a rendek felszólíttatnak, hogy az említett munkálatokat szentesítés végett haladéktalanul mutassák be.⁸ Ha addig, míg ez megtörténék, a sérelmekre a resolutio le nem érkezne: bizonyosan hozzáfog az országgyűlés a többi rendszeres munkálatok tárgyalásához, ezt pedig határozottan károsnak tartaná. A hangulat ugyanis annyira izgatott, hogy e miatt sikeres munkát végezni teljes lehetetlenség. Ehhez járul, hogy maguk a rendek is óhajtják az országgyűlés feloszlását, csak kezdeményezni nem akarják. De a mire különös súlyt fektet, az, hogy a kormánypárti követeket egymásután visszahívják s így – írja Reviczkynek, – ha az a 18-20 jobb érzelmű követ is eltávozik, kinek támogatására a kormány föltétlenül számíthat, csakugyan nem marad más hátra, mint a „boutique-ot bezárni, nehogy csúfúl szét kelljen verni”.⁹

A kormány, legbuzgóbb híveitől, Császártól, Aczél Antaltól stb. egymásután kénytelen megválni s 1835 szeptemberében a nádor megütközéssel hallja, hogy Ocskay Ignác és Andrássy József ellen is megindult már Nyitra, illetőleg Esztergom megyékben az izgatás.¹⁰

Legjobban bántja azonban a nádort, hogy még az ő megyéje is vissza akarja hívni kormánypárti követét, Péchy Ferenczet.

A mint erről értesül, fölkéri a kancellárt, hogy akár a megyében, akár az országgyűlésen, tegye meg a szükséges intézkedést Pestmegye szándékának meghiusítására, mert ha elnézi a kormány, hogy azt, a ki mellette szavaz, bármikor megfoszthatják mandátumától, Balogh János ellenben ma is tagja az országgyűlésnek: akkor a többi megyék is vérszemet kapnak.¹¹ A kancellártól erre ő felsége nevében megkapja ugyan a fölhatalmazást, hogy a rendelkezésére álló eszközökkel akadályozza meg Péchy visszahívását;¹² de mivel semmi kilátása sincs rá, hogy céljt ér: a nagyobb botrány kikerülése végett rábírja Péchy, hogy önként mondjon le. A megye azonban minden áron ki akarván

fejezni követe iránt bizalmatlanságát, jegyzőkönyvébe iktatja, hogy „minekutána a legközelebbi közgyűlés alkalmatosságával az ott előadott okoknál fogva Péchy Ferencz követ úrnak visszahívattatása csaknem, egészen kijelentetett, ezen mostani resignatioja késő legyen”, s ha mégis elfogadják lemondását, ezt csak azért teszik, mert „további követségtől meg akarnak szabadulni”.¹³

A Péchy-féle incidens személyi részével a nádor nem sokat törődik, mert – írja Metternichnek – habár Péchy a conservatívek közt harczolt is, még sem volt nagy segítségére a kormánynak, sőt sokszor inkább ártott, mint használt neki túlságos hevével; hanem annál inkább érdekli az ügy tárgyi oldala.

Úgy Péchy, mint a többi kormánypárti követ visszahívását azért tartja veszedelmesnek, mert ez által az ellenzék erősödik. Metternich előtt egyenesen Reviczkyt vádolja a történetekért. Egészen természetesnek találja, hogy a kormánynak nyakára nő az oppositio, mikor eltűri, hogy saját embereit harczképtelenné teszik, az ellenzék *vezéreit* ellenben, például Balogh Jánost, szabadon hagyja garázdálkodni.¹⁴

Ily körülmények közt jobb tanácsot a felségnek nem adhat, mint hogy az előleges sérelmekre a választ – és pedig akár kedvező, akár kedvezőtlen választ – adja meg s azután nyomban oszlassa fel az országgyűlést. Ámde nemcsak hogy nem követik tanácsát, hanem a régi sérelmeket még újakkal tetézik.

Az új király legelső tette, melylyel uralkodását megkezdi s melynél fogva a diplomatiái iratokban I. Ferdinándnak nevezi magát, jóllehet e néven, mint magyar király, ötödik volt, – durva provocatio a nemzettel szemben.

Bekövetkezni látszik tehát, a mire 1804-ben, midőn Ferencz az osztrák: császári címet fölvette, sem az országgyűlés, sem a törvényhatóságok nem gondoltak, hogy t. i. az osztrák császári czim alapjául fog szolgálni ama kísérleteknek, melyeknek végcélja a központosítás. Erre akkor annál kevésbé gondolhattak, mert ma már egész bizonyossággal állitható, hogy a császári czim fölvételének tulajdonképeni és közvetlen célja csupán Ausztria hatalmi állásának megóvása volt, s mert abban a rendeletben, melyben Ferencz tudtára adja a magyar nemzetnek; hogy a császári címet fölvette, világosan kimondja, hogy „a mit az egész monarchia fényének és méltóságának emelésére elrendeltünk, az mindenkor kedvelt magyar királyságunk és kapcsolt részei jogainak, törvényeinek és alkotmányának épségével történjék.”

De már a következő években, midőn az osztrák császárság címe és jelvényei a magyar dicasteriumok körében is tért kezdenek hódítani: az országgyűléseken hangok emelkednek, mely szerint mégis jó lenne azt a biztosítékot, mely az említett rendeletben foglaltatik s mely Magyarország törvényeit és alkotmányát az osztrák császári cím fölvételének minden esetleges következményeitől megóvjá, törvénybe iktatni.

Hogy ez nem lett volna fölösleges, arról az 1832/36-iki országgyűlésnek nyílik alkalma világosan meggyőződni, midőn V. Ferdinánd helyett I. Ferdinánd mutatja be magát neki, daczára annak, hogy Magyarországnak ő előtte már négy Ferdinánd nevű királya volt, daczára annak, hogy, midőn Ferdinándot még atyja életében megkoronázták, a rendek őt mint V. Ferdinándot üdvözlötték.

A rendek tehát most már határozottan felismervén a császári czim használatának az ország függetlensége szempontjából veszélyes voltát, e felirati javaslatot készítenek, melyben egyenesen az ország függetlenségének megóvása szempontjából kívánják az I. Ferdinánd elnevezés mellőzését, s annak a másik feliratnak a borítékán, melyben a királyt névnapja alkalmából üdvözölni szándékoznak, már tényleg a közjogilag helyes címet használják. De a főrendi tábla sem a király elnevezése tárgyában készített repraesentatiót, sem a levélboríték címét nem fogadja el.

Az 1835 május 10-iki országos ülésen Tarnay Mihály, csanádi követ, mint a kerületi gyűlés elnöke, a kerületek ama megállapodását terjeszti elő, hogy a borítékon ő felsége ekként

címeztessék: „Ferdinánd, mint ausztriai császár 1-ső, mint Magyarország királya 5-ik.” A személynök viszont arra hivatkozva, hogy a címkérdésben adott válasza a főrendi táblának még tárgyalás alá nem vétetett, s így ez a kérdés még nincs eldöntve, azt a közvetítő indítványt teszi, hogy csupán ő felsége nevét írják a borítékra, a nélkül, hogy neve elé számot tennének. A többség azonban ragaszkodik a kerületi megállapodáshoz.

Az ügy sürgősségénél fogva ekkor az a szokatlan eset adja elő magát, hogy ugyanazon ülés folyamán hét ízben vált egymással üzenetet a két tábla. A harmadik üzenetet a főrendi tábla küldöttségének szónoka, Scitovszky János rozsnyai püspök azzal teszi nyomatékosabbá, hogy a nádor megbízásából megkérdezi a rendektől, vajjon a nádornak, mint az országgyűlés elnökének tekintélyével összeegyeztethetőnek tartják-e ezt a huzavonát? A személynök hasonlóképen a nádor érdemeire hivatkozva kéri a rendeket, hogy járuljanak hozzá indítványához. Beöthy Ödön azonban a többség véleményét fejezi ki, midőn az ország függetlensége szempontjából annyiival inkább megköveteli az V. Ferdinánd elnevezés használatát, mert az ország függetlensége különben is több oldalról meg van támadva, mert diplomáciai téren Ausztria már elnyelte Magyarországot, a külföld Magyarországnak még a nevét is elfelejtette, magyar katonaságról szó sincs, a lobogókon a nemzeti színek helyét a kétfejű sas foglalta el.

Mennél makacsabb a főrendi tábla, annál inkább fokozódik az alsó tábla aggodalma a tekintetben, hogy a jelentéktelennek látszó címkérdésnek a főrendi tábla kívánsága szerint való eldöntése közjogilag veszedelmes következményeket vonhat maga után. Minthogy pedig egyik fél sem tágit az; üdvözlő felirat elmarad de késik egyszersmind az úrbéri, ismételve átdolgozott javaslatok, valamint a már elkészült többi javaslatok felküldése is, miután nem tudják elhatározni, hogy az ezeket kísérő feliratokat kihez címezzék.

A főrendek arra fektetik a súlyt, hogy az ország függetlenségét a királyi hitlevél biztosítja s hogy ennél fogva az, hogy a király hatalmi állásának megfelelő címet használ, az alkotmányt nem veszélyezteti. Ámde ezzel az okoskodással nem lehet félrevezetni az oppositíót, a mely előtt tisztán áll az alternatíva, hogy az V. Ferdinánd elnevezés használata vagy nemzeti érdek, melyet tehát a főrendeknek is respectálniok kell, vagy nem az: akkor meg nincs értelme akadékoskodásuknak.

Hogy a törvényhozás gépezete, mely a fölmerült controversia miatt hónapok óta tétlenül vesztegel, folytathassa működését, a közvetítő indítványok egész sora merül fel az alsó táblán. Így például, hogy a név említése nélkül, „Sacrae Caesareae et Regiae Apostolicae Majestati Imperatori Austriae et Regi Hungariae” cím alatt küldessenek fel a készen levő feliratok; hogy Ferdinánd neve előtt a számot hagyják el; hogy az öt feliratot vagy egy küldöttség adja át vagy a nádort kéri fel azoknak átadására.

Vége maga a felség is megsokalván a huzavonát, arra a szokatlan lépésre határozza el magát, hogy ő tesz javaslatot a rendeknek az ügy elintézésére nézve. Az augusztus 12-diki rescriptumban ugyanis I. Ferdinánd – tehát nem ötödik – azt ajánlja a rendeknek, hogy a két tábla megegyezésével immár elkészült feliratokat minden boríték és cím nélkül a nádor-vigye és terjessze fel hozzá.

A király ajánlatát, melylyel a kérdést különben sem oldának meg, csak megkerülnék, többen visszautasítják. Somssich Miklós, Majthényi Antal, sőt Deák Ferencz sem tartja megengedhetőnek, az országgyűlésben rejlő erkölcsi erővel összeférőnek, hogy a királyi leirat az országgyűlést elhatározásában megingassa. A leirat ama kifejezésére pedig, mely szerint az úrbéri törvények életbeléptetését a nép sorsának javítása érdekében siettetni kell, Palóczy azt jegyzi meg, hogy, ha ez őszinte óhajta a koronának, mért nem teljesíti a nemzet képviselői nagy többségének kívánságát az V. Ferdinánd név használatba vétele által, s ha annyira aggódik a nép sorsa felett, mért adta ki az első ízben fölterjesztett úrbéri javaslatokra csak tíz hónap múlva a resolútiót.

A többség azonban, egyedül a jelen körülményekre való tekintetből s egyedül azon országos felírásokra nézve, melyek a két tábla kölcsönös egyezségével már elkészültek”, valamint fenntartásával amaz álláspontjának, mely szerint a jövőben készitendő feliratok borítékán az alsó tábla addigi üzeneteiben jelzett cím fog használatni, – hozzájárul a felség propositiójához.

Beöthy Ödön jövendőlése, hogy t. i., ha a rendek a fennforgó kérdésben engednek, az V. Ferdinánd nevet soha többé nem használhatják, nem teljesül ugyan; de engedékenységük annyiban mégis megboszúlja magát, hogy néhány hét múlva a felség egy resolútiójában határozottan kijelenti, hogy elődei, különösen közvetlen elődje példáját követve s az ország függetlenségét épségben tartva, az I. Ferdinánd nevezet mellett megmarad.

A harcot már most a rendek újult erővel folytatják annyival is inkább, mert míg máskor, ha ellentét volt a főrendi és az alsó tábla közt, a főrendek cselszövényeikkel többnyire meg tudták törni az alsóházi többséget: a jelen esetben az egyes megyék póttusításai következtében az eredeti többség fokozatosan növekedik s a megyék nagyobb része oly állhatatosan ragaszkodik az V. Ferdinánd nevezethez, hogy például Ocskay Ignác nyitrai követ kijelenti, hogy, ha a dicasteriumoktól I. Ferdinánd nevében bármiféle rendelet bocsáttatnék ki, azt az ő megyéje, mint törvénybe ütközőt, félretenné.

Az alsó tábla tehát felirati javaslatában az említett resolútió minden tételét visszautasítja. A felség ama kijelentése, mely szerint az ország függetlenségét tiszteletben tartja, a nemzetet csak akkor elégitheti ki, ha tetteiben is nyilvánul. Az ország függetlenségét azzal ismeri el, ha nem használja az osztrák császári címet. Az elődökre való hivatkozása helytelen: Mert I. Ferencz, úgy is mint osztrák császár, úgy is mint magyar király, e néven első volt; a mi pedig azokat a királyokat illeti, kik római császárok voltak, ezek mint római császárok bármily címet használtak, e miatt nem kellett félnie Magyarországnak, hogy a nem létező római császárságba be fog olvasztatni.

Azzal az argumentummal, hogy, ha a felség elismeri az ország függetlenségét, az osztrák császári címet a magyar közjog világos sérelmével mint magyar király nem használhatja, – a kormány annyira sarokba van szorítva, hogy az országgyűlés vége felé kénytelen megadni magát. Az 1836 márczius 28-ikán kelt királyi rescriptumot, – melyben „*Ferdinandus Primus, Divina favente Clementia Austriae Imperator, et Hungariae hujus nominis Quintus rex apostolicus*” az országgyűlés határnapját május; 2-dikára tűzi ki, – a rendek olyan kitörő lelkesedéssel fogadják, hogy, a jegyzőkönyv szavai szerint, „az ítélőmester a harsogó számtalan éljenkiáltások által a rescriptum további olvasásában akadályoztatván, azzal felhagyott, míg a rendeknek zajló öröme kevésbé lecsillapodván, annak felolvasását folytathatta.

Metternich a nádor előtt bármennyire hangsúlyozza is, milyen nagy tévedésben vannak, a kik azt hiszik, hogy a kormány eme lépésével az engedmények útjára tért: kénytelen elismerni, hogy, a mennyiben a király címe a történelmen alapúl, mindjárt a trónra lépés alkalmával meg lehetett volna tenni azt, a mit tényleg az országgyűlés közbelépése után intéztek el. De másrésről szépítgetni igyekszik a kormány meghátrálását, ő felsége ama szilárd elhatározását közölvén a nádorral, hogy soha, semmi körülmények közt sem fog beteljesedni az oppositio abbéli reménye, hogy ezentúl Magyarországra minden legfelsőbb irat V. Ferdinánd aláírásával s a császári cím elhagyásával fog küldetni s hogy a magyar katonaság is ezt a címet használja.¹⁵

Az új király nevének meghamisításával egyidejűleg követi el a kormány a szólásszabadság elleni merényletét. A kettő közt okozati összefüggés van s egyik, mint a másik hiven kifejezi az új aera irányát. A kormány azért adja Ferdinándnak azt a címet, mely csakis mint osztrák császárt illeti meg, mert ezzel hallgatólag a Magyarországot absorbeáló egységes Ausztria eszméjének útját kívánja egyengetni; a szólásszabadságot pedig Wesselényi perbe fogatásával azért támadja meg, mert a magyar nemzeti állam létfeltétele a

municipális önkormányzat és a törvényhozás függetlensége, melyet ha a szólásszabadság megsemmisítésével romba dönt, ezzel a nemzeti állam sírját ássa meg. A császári cím használata s a szólásszabadság korlátozása tehát egyértelmű az önálló nemzeti állam negatiójával.

De éppen ezért mind a két kísérlet ellen egyforma erélylyel – habár nem egyforma sikerrel – szállnak szembe Magyarország rendei.

Wesselényi ügyét annál melegebben karolják fel, mert az erdélyi; ellenzék vezére iránt a legmelegebb rokonszenvvel viseltetnek s mert ennek párthívei lankadatlanul buzditják őket az igaz ügy védelmére. Báró Bánffy László, báró Kemény Dénes, gróf Teleki Domokos, báró Jósika Miklós Pozsonyba menvén, gondjuk van rá, hogy a magyarországi ellenzék tüze, melyet az erdélyi események szítottak fel, el ne aludjon.

A kormány emberei, a politikai momentumok mellőzésével, jogi és formai szempontból igyekeznek a perbefogadás tényét igazolni. Szerintük a fiscusnak joga, sőt kötelessége volt Wesselényi ellen, ki törvénysértésével a közrendet zavarta meg, a közkeresetet megindítani. Ha ártatlan: fölmentik; ha bűnös: elmarasztalják. A törvényhozás a bíróság dolgába nem avatkozhatik. Az 1723-iki törvény kimondja ugyan, hogy a széksértést maga az illető gyülekezet torolja meg; de ugyanezen törvény a fiscust sem tiltja el, hogy, ha a széksértésben büntetendő cselekményt lát, azt külön kereset tárgyává ne tegye. A hűtlenség bűnét – bárhol, akár szóval, akár tettel és bárki által követtetik el – kötele üldözni a bíróság.

Hogy a nyilvános gyűlésekben elkövetett tettek a széksértés büntetésén kívül más büntetést maguk után ne vonhatnának, ezt az elvet Ragályi Tamás sem fogadja el, miután ez a közrend megzavarására vezetne s a törvénnyel is ellenkezik. Ha tehát a rendek azt az álláspontot foglalják el, hogy a kormány törvénytelenül fogta Wesselényit kereset alá, akkor szerinte szükségképen vesztett perük van. Hanem igenis ajánlja, hogy fejezzék ki aggodalmukat a tekintetben, hogy, ha a jelen esetben a fiscus a keresettől el nem áll: minthogy Wesselényi perbe fogatásában az ország a szólásszabadság veszélyeztetését látja,¹⁶ az ügy erőltetése káros politikai következményeket fog maga után vonni; kérjék egyszersmind a kormányt, hogy, mind a két pert szüntesse meg, biztosítván ő felségét, hogy a két rendbeli; per megszüntetéséből a szólásszabadság korlátlanágára következtetést húzni nem kívánnak.

Ragályi tanácsát annyiban követi az ellenzék, a mennyiben a kérdés politikai oldalát tolja előtérbe, s habár egyesek a kereset jogszerűségét semmiképp sem akarják elismerni, sőt példákra hivatkozva még azt is kétségbe vonják, hogy a királyi tábla meg tudná óvni függetlenségét, midőn a fiscus perében kell itélnie: a legtöbben arra az álláspontra helyezkednek, hogy a törvényhatóság csak addig töltheti be nagy fontosságú missióját; csak addig tekinthető az alkotmány igazi védbástyájának, míg szabad, míg nem terrorizáltatik a kormány által; ha tehát a törvényhatósági gyűlésekben a szabad vélemény-nyilvánítás lehetetlenné válik.; ha megtiltják, hogy ott a kormány törvénytelen cselekedeteit szóba hozzák: a mellett, hogy a municipális önkormányzat tönkre megy, az országgyűlés, mely a megyéktől nyert utasítások szerint dönti el az egyes kérdéseket, szintén megbéníttatik működésében.

Ez a felfogás annál indokoltabb, mert a kormány határozott szándéka valóságos rendszerré avatni a törvényhatósági tanácskozásoknak önkényes korlátozását. Erre mutat az az eset is, hogy, midőn a király meghallja, hogy Ungmegye nyári közgyűlésén Fodor András főadószedő és Szemere György táblabíró Wesselényi nézeteit nemcsak magukévá tették, de kinyilatkoztatták, hogy azt sem tartanák felségsértésnek, ha valaki a *pragmatica sanctio* felbontását indítványozná, miután a népnek különben sincs szüksége olyan drága királyra s így ideje lenne már olcsóbbat választani: a mellett, hogy az illetők megbüntetésére végett elrendeli a vizsgálatot, meghagyja egyszersmind a kanczellárnak, hogy, ha Petrovayt visszahívnák küldői s Fodor Andrást választanák meg helyette követté, ez utóbbi megbízólevelét ne fogadják el.¹⁷

Sőt a kormány csakhamar elárulja, hogy a szabad vitatkozás jogát az országgyűléssel szemben sem szándékozik tiszteletben tartani.

A június 22-iki országos ülésen, melyen a Wesselényi ügyében készített feliratot a többség elfogadja, Balogh János, mintegy bebizonyítandó, mennyire nincs korlátozva sem az országgyűlésen, sem a törvényhatóságok gyűlésein a szólásszabadság, Wesselényi inkriminált beszédét a következő szavakkal erősíti meg: „Szabadon kinyilatkoztatom, hogy bánó Wesselényinek Szatmár vármegye közgyűlésében az úrbéri V, t.-cikk 2-ik szakasza érdemében tartott beszédét, melynek foglalatja úgyis mindenkinél a tek. karok és rendek közül tudva van, *nemcsak nem kárhoztatom, de azt helyben hagyom*, és talán nem is vétenék, ha azt magamévá tenném.” Midőn Balogh Jánost ezért a merész föllépéseért, „szabadosságáért” (licentia), a személynök megfenyegeti, Beöthy Ödön nem mulasztja el figyelmeztetni a rendeket, hogy az országgyűlés elnöke, ki egyszersmind a Wesselényi perében ítélő királyi táblának az elnöke is, a barsi követ megrovása által előre jelezte, milyen ítélet várható a királyi táblától.

A személynök fenyegetését a kormány csakugyan nem sokára beváltja, a mennyiben Balogh János ellen szintén megindítja a hűtlenségi pert.

Barsmegye második követe, Tarnóczy Kázmér, a „házi foglalatosságai miatt” távol levő követársa ellen emelt vádat azzal akarná tárgyalanná tenni, hogy mást ad a szájába, mint a mit tényleg mondott. Azt állítja ugyanis, hogy Balogh szó szerint így nyilatkozott: „Én, a mit báró Wesselényi mondott, nemcsak nem kárhoztatom, nemcsak hűtelenségét boszuló per tárgyának nem tartom, hanem talán az általa se vétenék, hogy ha az általa mondottakat *helybe hagynám* és az általa kijelentett elveket magamévá tenném.” Ebben a föltételes formában a nyilatkozat kétségtelenül elveszítené minden élet s a kormány által megindított hűtlenségi perhez alkalmas anyagul nem igen szolgálhatna. Ámde a rendek, ha abba beleegyeznének is, hogy Balogh, vonja vissza nyilatkozatát: a napló hitelessége szempontjából azt nem engedik meg, hogy a beszédet, melyet mindenki úgy értett, a mint az a naplóban volt, kiigazítsák.

A Balogh esetét már most együvé kapcsolják a Wesselényiével s nyomban elkészítik a kerületi üzenetet, melyben erélyesen tiltakoznak az ellen, hogy „hűtlenségi per alá vétetik egy oly hazai polgár, ki mint országgyűlési követ a törvényeknek és törvényes szabad oltalomnak paizsa alatt, nem ön nevében, hanem küldőinek személyében vett részt a köztanácskozásokban”.

A mentelmi jog, illetőleg a szabad szó elnyomása annál nagyobb visszatetszést idéz elő a rendek körében, mert még csak az imént maga a megboldogult király ösztönözte őket arra, hogy a rendszeres munkálatok tárgyában minden tartózkodás nélkül, teljes őszinteséggel nyilatkozzanak: Úgy a rendszeres munkálatok, mint a szőnyegen forgó többi fontos tárgy kedvező elintézésének alapföltétele a discussio teljes szabadsága; mert a törvényhozás függetlenségének biztosításával ez teszi lehetővé az eszmék tisztázását. Éppen ezért addig, míg a Balogh ellen megindított pert a kormány meg nem szünteti, a rendek a tanácskozásokat folytatni sem akarják.

Az ellenzék felfogásának ez alkalommal is Deák Ferencz a leghívebb és legszabatosabb tolmácsa. A kitűnő jogász éleslátásával, az iskolázott politikus finom tapintatával és mély belátásával apostrophálja a kormányt s a kormány eljárását pártoló főrendeket.

Midőn súlyos politikai hibával vádolja a kormányt, közjogi szempontból is hibáztatja annak eljárását. Ha – úgymond – rossz vért szül a nemzetben, hogy egy polgárt azért a beszédért fognak hűtlenségi perbe; melyet a szegény adózó nép érdekében tartott s nem hiszik többé el, a mit a kormány váltig állított, hogy a köznép boldogságát óhajtja: még inkább neveli a keserűséget az a tény, hogy még a törvényhozói állás sem nyújt biztosságot a nemzet képviselőinek. A közjogi sérelem pedig abban rejlik, hogy a kormány a bíróságokat mintegy

kényszeríti olyan dolgokba avatkozni, amik csakugyan nem tartoznak rájuk; „mert – úgymond – azt csakugyan senki sem tagadja, hogy a szólásszabadság korlátait, melyeket csak a törvényhozás határozhat meg, kiszabni vagy bármely nemzeti juss felett biráskodni az ítélő székek hatalmához nem tartozhatnak.”

Ha csupán a hatalmi ágak egymáshoz való viszonyára s a törvényhozás politikai szerepére és közjogi állására vonatkozó fogalomzavar elosztatásáról volna szó: Deák beszédének bizonyára fényes sikere lenne, miután az ő logikája előtt az ellenfélnek is meg kellene hajolnia. Ámde a szólásszabadság elnyomása tisztán erőszak ténye, mely által a kormány a nemzetnek az országgyűlés függetlenségében és a municipális szabadságban rejlő erejét szándékszik megtörni, mely által – mint Bezerédj mondja – a vármegyéket „cs. kir. Kreisamtokká”, az országgyűlést „ausztriai dietává” akarja átváltoztatni; ennél fogva az erőszakkal szemben a légfényesebb logika fegyvere is életlenné válik. A kormányra nézve egyszerűen hatalmi kérdés a szabad discussio jogának elkobzása. Alkalmazza tehát a terrorismust, mert azt hiszi, hogy – Deákkal szólva – többségben lesznek a gyöngelők, kik a fenyegetéstől megriadnak, az erősekkel szemben, kiket a megfélemlítési kísérletek exaltációra gerjesztenek.

A főrendek még a terrorismus politikájától sem tagadják meg támogatásukat, úgy hogy az alsó tábla látva, hogy nem boldogul velük, a szólásszabadság tárgyában kifejtett álláspontjának fenntartásával hozzájárul ahhoz, a mit Zsedényi s általában a kormánypárt ajánl, hogy t. i. a nádort, ki az 1807-iki országgyűlésen ugyanilyen tárgyban már egyszer sikeresen közbenjárt, most ismét kérjék fel, hogy „a szólásszabadságot veszélyeztető intézkedéseket oly módon, hogy soha például se hozassanak fel, enyésztesse el.” De a nádor ezúttal nem vállalja magára a közbenjárást. Ennél fogva a két tábla folytatja egymással az üzenetváltást s oly sűrűn küldözik egymáshoz a nuntiumokat, hogy Bernáth Zsigmond megsokalva a dolgot, küldői nevében azzal a közjogi szempontból képtelen indítvánnyal áll elő, hogy az alsó tábla maga küldje fel a feliratot, melyhez a főrendek hozzájárulását nem képes kieszközölni.

Az egyik sérelem e közben annyira-amennyire tárgytalanna válik, hogy helyet adjon egy másik, hasonló sérelemnek.

A kormány, hogy Balogh Jánost egyrésztől ártalmatlanná tegye, másrésztől hogy saját eljárását vele szemben erkölcsileg igazolja, mindent elkövet, hogy megyéje őt visszahívja. E célból gróf Keglevich János főispán útján a köznemesség egy részét megvesztegettetik. „A kormány emberei mint Kubinyi Ferencz, nógrádi követ mondja egyik beszédében – lélekvasárlást üztek”; de ugyanő hozzászól, hogy „az erkölcs előtt gyalázattal hátrálni kénytelenítették”. A július 25-iki megyei közgyűlés Baloghot nagy lelkesedéssel visszaküldi Pozsonyba, hogy ismét foglalja el követi székét, megbízza egyszersmind a tisztí főügyészt, hogy Baloghot a bíróság előtt védelmezze.

A kormány által szenvedett kudarcot a nádor egyenesen Reviczky kancellárnak tulajdonítja.

A mint a pert Balogh ellen megindítják, a nádor az országbíróval, tárnokkal és személynökkel abban állapodik meg, hogy ha Balogh a személynök tilalma ellenére a gyűlésben megjelenik, a személynök a gyűlést oszlassa fel, miután ahhoz nincs joga, hogy a tanácskozásból bárkit is kizárjon, de ahhoz igen, hogy a gyűlést feloszlassa.¹⁸ De szükségesnek tartja egyszersmind a nádor, hogy ama legfelsőbb elhatározást, melyre a személynök, említett tilalmát alapítja, s mely szerint a hűtlenségi perbe fogott Balogh az országgyűlésen a per eldöntéseig nem vehet részt, közöljék a megyével. Tanácsát azonban nem követik, sőt ellenkezőleg a felség Reviczky kívánsága szerint – egyenesen utasítja a nádort, hogy ő ra Baloghnak a gyűlésből való kitiltása alkalmával nem szabad hivatkozni, miután ez az actus tisztán az elnökség dolga.¹⁹

Minthogy pedig Balogh a per megindítása után nem mutatja magát többé a gyűlésben s így a személyöknöknek nem nyílik rá alkalma, hogy kiutasítása által documentálja a kormány ama felfogását, mely szerint hűtlenségi per alatt álló egyén a köztanácskozásokban nem vehet részt: Bars megye minden akadály nélkül adja meg követének a kormánynyal szemben az elégtételt.

Balogh Pozsonyba visszatérvén, népszerűsége annyira fokozódik, hogy a kormány jónak látja az ellene indított pert megszüntetni. De azért az országgyűlés az ügyet tovább is mint sérelmet tárgyalja, miután Bars megyének Balogh által kifejezett s a per tulajdonképeni tárgyát képező nézetei a pertörvényt tartalmazó királyi decretumban is kárhóztatva vannak.

Wesselényi ellen e közben a hajszát folytatják, sőt – mint említők – újabb merényletet is követnek el a szólásszabadság ellen. Békés megye ugyanis 1835 február 3-ikán tartott közgyűlésében elhatározván, hogy körlevélben fel fogja szólítani a többi megyéket, hogy az országgyűlés által megbuktatott örökvátságot és a jobbágyok személy- és vagyonbiztonságára vonatkozó törvényt jövőre vegyék pártfogásuk alá, e miatt a kormány királyi biztost küld a megye nyakára s a biztos megindítja a nyomozást azok ellen, kik az említett határozat hozatalába befolytak.

Nem elég tehát, hogy a kormány az iskolákban a szabad gondolkozást lenyűgöző rendszabályokat léptet életbe; hogy az országgyűlési újság megindítását lehetetlenné teszi: hogy a sajtót a censura bilincseibe veri; hogy a szabad vélemény-nyilvánítást még az országgyűlésen és a törvényhatóságok körében is meggátolni törekszik: most már azt sem engedi meg, hogy a megyék egymással szabadon érintkezzenek.

Az alsó tábla a békési sérelem ügyében is elkészíti feliratát; de a főrendek makacs ellentállása következtében sem ez, sem a Wesselényi és Balogh ügyében készült felirat nem juthat rendeltetési helyére.

Ez utóbbira vonatkozólag két nappal az országgyűlés berekesztése előtt készül el az utolsó vagyis a 17-ik üzenet, melyben a rendek „a nemzet és egész Európa színe előtt ünnepélyesen kinyilatkoztatják, hogy a szabad szólás alkotmányos jussa kérdés alatt levő megsértései a törvények félremagyarázásán alapulván, minden következtetéseikkel és netalán ismétlődő hasonló esetekkel együtt törvénytelenek, önkényből eredők és egyedül az erőszak szüleményei”. Hasonló óvást tesznek a békési sérelem ügyében is.

De a főrendek a recriminációkra egyszerűen azt felelik, hogy „ezen országgyűlés egész folyamatában egyedül a törvények ösvényén eljárni s a haza boldogító alkotmányát teljes épségében megtartani igyekezvén, a mint egyrészt a nemzetnek részrehajlatlan jóváhagyásáról nem kételkednek, úgy másrészt a kérdéses két tárgyban előadott nézeteikhez és elveikhez való ragaszkodásukat most is a legnyugodtabb elmével kinyilatkoztatják”.

A kormány intenióit követő főrendek illetén kihívó, intransigens magaviselete az ellenzék a sérelmek összeszedésében s előadásában fokozott buzgalomra serkenti, hogy a sérelmek *nagy* tömegével mintegy documentálja a nemzet előtt, mily hibás politika, sőt hazafiatlanság az aristocrazia részéről a kormányt támogatni.

Az erdélyi országgyűlés idő előtti feloszlata tárgyában az alsó tábla mindjárt Ferdinánd trónra lépte után elkészíti a feliratot. A király, azzal a kijelentéssel, hogy őt a legjobb szándék vezette, midőn az erdélyi országgyűlést feloszlatta, meghagyja ugyan a nádornak, hogy akadályozza meg ennek az ügynek a bolygatását a magyar országgyűlésen;²⁰ de a testvérhaza sérelme – tekintve annak az egész országra kiható következményeit – sokkal nagyobb és fontosabb, semhogy a törvényhozás napirendre térhetne felette.

A magyarországi ellenzék, épp úgy, mint az erdélyi, az unióban látja a legfőbb panaceát Erdély végső elpusztulása ellenében. A három nemzet és négy vallásfelekezet, melyet Wesselényi „Erdély hét főbűnének” nevez, a saját önző érdekeit tolván mindenkor előtérbe, megbontja az ország egységét s megfosztja azt minden erejétől. „Szerencsétlen viszálykodás választá el kis hazánkat nemes Magyarországtól, – írják Alsó-Fejérmegye rendei

1832 április 27-ikén kelt köriratukban, – még szerencsétlenebb belső meghasonlás szaggatja három külön nemzetté, négy külön vallássá. S midőn számtalan más szakadásokkal is küzködni kénytelenek vagyunk, mi biztosít külső és belső elnyomások ellen?”²¹ Az állami életnek a széttagozottság által okozott sorvadása teszi szükségessé, hogy az erdélyi országgyűlés mielőbb összeüljön s a magyar országgyűléssel az unióra nézve megállapodásra jusson.

Az erdélyi ellenzék az életbe vágó ügy érdekében már az országgyűlés kezdetén arra a nevezetes lépésre határozza el magát, hogy, miként 1790-ben, most is a megyék útján fogja kérni a magyar országgyűléstől az unio végrehajtását.

A mint Reviczky kancellár megtudja, hogy e tárgyban előbb Torda, majd utána nyolcz megye feliratot szándékszik intézni az országgyűléshez s a felirat átadásával küldöttségeket bíz meg, nyomban felvilágosítást kér az erdélyi kancelláriától, s erre báró Miske József értesíti, hogy Torda – elhatározta ugyan a feliratot, de deputatiót az ő tudomása szerint nem küldött ki, megnyugtatta egyszersmind Reviczkyt és a nádort, hogy a gubernium útján a főispánokat szigorúan utasította, akadályozzák meg megyéikben Torda példájának követését.²²

A nádor bizik benne, hogy az erdélyi kormányzások intézkedései célra vezetnek, de azon esetre, ha a megyék küldöttei mégis Pozsonyba érkeznének, mivel a magyar országgyűlésen nincs semmi keresni valójuk, elhatározott szándéka meggátolni, hogy ott szóhoz jussanak, másrésről azonban, mivel akár egyeseknek, akár hatóságoknak jogukban áll kérvénnyel és panasszal fordulni az országgyűléshez: az erdélyiek feliratait mereven visszautasítani sem tartaná helyesnek, annyival kevésbé, mert attól nem tart, hogy az országgyűlésen, mely egyéb sürgős teendőkkel van elfoglalva, ez az ügy éppen most nagyobb port verhetne fel.²³

Cziráky országbíró, kinek tanácsát ezúttal is, mint minden fontosabb közjogi kérdésben, kikéri a nádor, praecedensekre hivatkozva mutatja ki, hogy az országgyűlések máskor is fogadtak el petitiókat hatóságoktól hatósági kiküldöttektől. Így nevezetesen 1790-ben Ürményi József személynök Erdély küldötteitől ugyancsak az unio tárgyában a petitiót átvette s a rendek elé terjesztvén, ezek a koronázási diploma készítésével megbízott országos küldöttségnek adták ki fölhasználás végett.

Úgy az országbíró, mint a nádor tartanak azonban tőle, hogy a küldöttek egyenesen a rendeknek és pedig a kerületi ülésen adják át kérvényüket s ez esetben – mivel a kerületi ülés, mint magángyülekezet, mindenki előtt nyitva áll, s csakis az elnöknek nincs ott semmi helye, – az elnökség nem avatkozhat a dologba. Erre az eshetőségre való tekintett ajánlja tehát a nádor a felségnek, hogy az országgyűlés elnökségéhez egy rendeletet bocsásson ki, melyben megtiltja az országgyűlésnek az erdélyi küldöttek elfogadását, de a melyet az elnökség csak akkor használna fel, ha szükség lenne rá.²⁴

Midőn Torda, valamint Alsó-Fejér és Küküllő megyék, az erdélyi kancellária számítása ellenére mégis elhatározzák a deputatiók kiküldését, s midőn Kolos és Doboka megyék szintén csatlakozni szándékoznak hozzájuk, az erdélyi kancellár, Reviczky útján arra kéri a nádort, akadályozza meg, hogy a magyar megyék az erdélyieket izgassák. De a nádor, egyetértve Reviczkyvel, e tekintetben sem tart szükségesnek semmiféle intézkedést, sőt határozottan perhorrescál minden olyan lépést a kormány részéről, mely által maga hívná fel mintegy a magyarországi megyék figyelmét arra az ügyre, melylyel eddigelé nem sokat törődtek.²⁵

Első sorban a nádor óvatosságának köszönhető, hogy az ügy nem mérgesedik el. A deputatiók elmaradnak s a megyék felirataikat gróf Teleki Domokos és Wesselényi útján adván át a nádornak, ez – ama meggyőződése ellenére, hogy az országgyűlésnek joga van petitiót bákitől elfogadni – követi a király parancsát²⁶ s a kérvényeket azzal a kijelentéssel veszi át, hogy országgyűlési tanácskozás alá nem bocsátja, hanem fel fogja terjeszteni a felséghez.²⁷

Midőn Ferdinánd trónralépte után maga az országgyűlés hozza ismét szóba az uniót, a főrendek ennél a kérdésnél sem mutatnak semmi fogékonyságot a nemzeti aspirációk iránt s az ő akadékoskodásuk miatt kénytelen az országgyűlés a felirásról lemondani, a mi az erdélyi ellenzékét, de különösen az unio legbuzgóbb hívét, Wesselényit, annyival inkább elkeseríti, mert ők magyarországi testvéreiktől azt várták, hogy Erdély sorsának javítása érdekében a legszélső eszköztől sem fognak visszariadni. Wesselényi egyenesen „vérarulás”-nak deklarálja, a mit Magyarország Erdélylyel elkövetett.²⁸

A Wesselényi által ajánlott passiv ellentállásnak, melynél fogva t. i. az országgyűlés addig nem folytatja működését, míg Erdély panaszai nem orvosoltatnak, az évtizedek óta halomra gyűlt többi sérelemre nézve is helye volna, miután a kormánynak esze ágában sincs azokat jóvátenni.

Az egyes törvényhatóságok kezdeményezésére ez az országgyűlés is száz meg száz új és régi panasszal és postulatummal áll elő. Kívánja például, hogy a törvénytelen rendeletek aláírói büntetessenek meg; hogy a fölemelt só árából befolyó összeg a megyék közt a sófogyasztás arányában osztassék szét. A sajtószabadság megsértése miatt legtöbb a panasz. Így nevezetesen Krassómegyének a lengyel nemzet ügyében a törvényhatóságokkal váltott leveleit, Torontálnak az országos rendszeres munkálatokra vonatkozó észrevételeit, Szatmár követeinek az 1830-diki országgyűlésről készített jelentését a censura nem engedte kinyomtatni; Abaujmegye pedig a helytartó-tanács 1832 november 11-iki rendeletét terjeszti elő, mely szerint Kovacsóczy Mihálynak a „Szemlélő” című időszaki irat kiadása csak: az alatt a föltétel alatt engedtetik meg, ha abban politikai czikkeket nem közöl. Eme panaszok képezik alapját a sajtószabadság helyreállítására vonatkozó postulatumnak. Kívánják továbbá a rendek az 1831-ben megüresedett primási szék betöltését; a testőrségbe csakis a megyék által ajánlott, nemességüket kétségtelenül igazoló egyének fölvétele s a nemzetiség jeleinek a külső viseletben leendő kitüntetése végett a testőröknek a bajusz viselésének megengedését; a nyári egyházi ünnepeknek, melyek a mezei munkát hátráltatják, a téli hónapokra való áttételét; Magyarországnak a bécsi kongresszus által megállapított franczia hadi kárpótlásból való arányos részesítését; Lengyelország alkotmányának helyreállítása érdekében a közbenjárást stb. stb.

A sérelmek közt szerepel az is, hogy Szent-István ünnepének mint nemzeti ünnepnek megtartására a helytartó-tanács egy rendelete az összes felekezeteket kötelezi; hogy a főispánok a megyei tiszttviselők egy részét kinevezik; hogy egy kúriai decisio következtében a nem nemesek fekvőséget nem szerezhetnek stb.

Mindezekon felül Beöthy Ödön, – ki az országgyűlés kezdetén a vallásügy letételét azzal a kijelentéssel indítványozta: „hadd nyugodjék még a vallás tárgya, mint a kapernaumi századosnak, Jairusnak leánya, kiről azt mondotta édes Üdvöztőnk, hogy nem holt meg a leány, hanem csak aluszik”, – megyéje részéről két vallásügyi sérelmet is bejelent s a vallásügy újból való fölvetelét kívánja, a mit azonban még a kálvinista Palóczy; sem tart időszerűnek. Midőn Tirolban a József féle türelmi pátens visszavonásával a protestánsok a Mária Terézia korabeli állapotukba helyeztetek vissza; midőn a zágrábi káptalan követe a protestánsoknak Horvátországba való bebocsátása ellen csak az imént jelenti be óvását; midőn öt felirat köztük az úrbérre vonatkozó is, két hónap óta nem küldhető fel, miután a főrendek annak a történelmi és arithmetikai igazságnak, hogy a királyt nem első, hanem ötödik Ferdinándnak hívják, a borítékra való írását megakadályozzák; midőn ugyancsak a főrendek helyesnek tartják, hogy egy követet, az országgyűlésen tett nyilatkozatáért hűtlenségi perbe fognak, – ilyen viszonyok közt, a kormánynak, főrendeknek és a törvényhozás egyes tagjainak illetlen magatartása mellett, valóban csak idővesztegetés lenne fölmelegíteni s újból vita tárgyává tenni az áttérések, a reversálisok a hat heti oktatás stb. ügyét.

Előbbre való ezeknél és minden egyébnél a nemzeti nyelv ügye melynek érdekében éppen ezért szükséges, hogy a rendek minden erejüket összpontosítsák. Lépésről-lépésre kell

meghódítani a tért a nemzeti nyelv számára. Ha e tekintetben a rendek a félúton megállnának, épp úgy elárulnák gyöngeségüket, mint az a vándor, ki akkor dől ki, midőn már a célhoz közel van, s az ő gyöngeségük fokozná a kormány erejét a nemzeti törekvések ellensúlyozásában.

Minthogy a kormány a törvényhozás nyelvét illetőleg nem akar túlmenni az 1792: VII. és az 1805: IV. t.-cikkben foglalt engedményeken s csak abba egyezik bele, a mit a király engedélye nélkül is megtehetett az országgyűlés, hogy t. i. a deák nyelven alkotott törvények honi nyelvre is lefordíthatók: az alsó tábla az 1835 október 5-iki királyi resolútióra készített felirati javaslatában ismételve kifejezi abbeli szilárd elhatározását, hogy „valamint *most mindjárt*, úgy ezentúl is mindenkor a törvényjavaslatokat egyedül magyar nyelven szerkesztve terjeszti fel, s abba, hogy az ország törvénykönyvébe úgy most, mint ezentúl, nem egyedül nemzeti nyelvünkön alkotandó törvények jöhessenek be, soha meg nem egyezik”.

Hiába hivatkozik a személynök a folyamatban levő országgyűlés által is tiszteletben tartott eddigi szokásra, melynél fogva úgy a törvényjavaslatok, mint az azokat kísérő feliratok két nyelven készítettettek; hiába igyekszik a rendeket meggyőzni, hogy az 1833 márczius 30-ikán fölterjesztett ama kívánságuk, hogy ezentúl a törvények nyelve a magyar legyen, csak ő felsége hozzájárulásával válhat törvényté: az ellenzék annyival inkább ragaszkodik elhatározásához, mert az előbbi országgyűlések elhárították immár az útból a magyar nyelvű törvények használhatóságát gátló akadályokat az által, hogy a közhivatalnokokra és az ügyvédekre nézve kötelezővé tették a magyar nyelv tudását s a törvények alapjául szolgáló országgyűlési irományoknak, valamint a törvényhatóságok s részben a kúria ítéleteinek is magyar nyelven való szerkesztését rendelték el.

A kormány részéről a mily hiábavaló erőlködés a dolgok természetszerű fejlődését meggátolni, épp oly taktikai hiba is. Találóa jegyzi meg Fáy András, hogy „a kormány a nemzeti nyelv ügyében engedményeit rendesen mintegy száj-édesítőül szokta használni a keserű áldozatok után”, most pedig, midőn az úrbéri tárgyakban az adóalap biztosítására újabb áldozatokat hoztak, midőn a szólásszabadság ellen elkövetett hármass sérelmet el kell szenvedniök, száj-édesítőre ugyancsak szükségök van.

A kormány botor politikáját még legbuzgóbb hivei sem képesek plausibilissé tenni. Zsedényi épp úgy nevetségessé teszi magát, midőn azt mondja, hogy ő felsége nem kényszeríthető arra, hogy olyan törvényekhez hozzájáruljon, melyeknek nyelvét nem érti, mint az esztergomi Andrássy József, ki azzal a régi elcsépett nézettet áll elő, hogy az alkotmány palladiuma a deák nyelv. „Ha a kettő közt valamelyiken sebet kell ejteni – feleli ez utóbbinak Nagy Pál, – inkább történjen seb a constitutió, mert constitutiót lehet csinálni huszonnégy óra alatt, de annyi idő alatt a nemzetiséget senki fel nem ébreszti; száz esztendő kell hogy egy tót faluból magyart lehessen csinálni.”

Sem Nagy Pálnak, sem az ellenzék többi szónokának nem sikerül azonban a kormányt és a főrendeket meggyőznie, hogy ez ügyben erőszaknak nincs helye.

A capacitatio sikertelensége után tehát a mérsékeltebbek tanácsára megint a nádor közbenjárását veszik igénybe, bármennyire ellenzik is azt az intransigensek. Ez utóbbiak közé tartozik pl. Bezerédj, ki azt mondja, hogy „ha magyarok vagyunk, szóljunk magyarul, ehhez nem kell engedelem”; Beöthy, kinek „politikai katekizmusában a közbenjárás különben sem foglaltatván, azt követi pályája végén oda beiktatni nem szándékozik”; Lónyay Gábor, ki leplezetlenül, ritka merészséggel mutatja ki, hogy a nádor közbenjárása célra nem is vezethetne, miután „a magyar nyelvű törvény ellene volna a kormány politikájának, ellene a bécsi politikának, mely háromszáz év óta zsibbasztva nyomja hazánkat”.

A nádor a közbenjárásra mégis fölkérte, kijelenti, hogy „minden igyekezetét s teljes erejét oda fogja fordítani, hogy a nemzet ezen forró kívánsága teljesedését kieszközölhesse”.

Hogy fáradozásait megfelelő siker koronázza, e célból nincs szükség egyébre, csak hogy a közhangulatot az udvarnál hiven tolmácsolja: A követek közül – mint Deák Ferencz, követjelentésében írja – többen elhatározták, hogy inkább törvények nélkül oszlanak szét, semhogy az alkotandó törvények latin szerkezetét valaha többé eredetinek s kétség esetében elhatározónak ismerjék el.²⁹ A felség tehát, hallgatva a nádorra, – kit már előbb megbízott, hogy az országbíróval, tárnokkal, personalissal, de különösen gróf Majláth Antallal beszélje meg, mit kell tenni az alsó tábla ama törekvésének meggyújtása végett, mely szerint a törvények csak magyar nyelven szerkesztessenek,³⁰ – a közingerültségre való tekintettel beleegyezik, hogy a törvények magyar és deák nyelven szerkesztessenek, de „támadható kétség esetében az eredeti magyar szerkezet legyen az elhatározó”: Hogy ez törvényben mondassék ki, a nádor erre is rábírja a felséget, jól lehet kevéssel ezelőtt még abban a véleményben volt, hogy a rendeket megnyugtatón az is, ha csupán a kormány nyilatkoztatná ki, hogy a magyar szöveg tekintendő eredetinek.³¹

A rendek hálás szívvél fogadják ugyan a felség elhatározását, de nyomban kifejezik egyszersmind abbéli óhajtasukat, hogy ezentúl az országgyűlési feliratok, királyi előadások, válaszok és törvények *kizárólag* magyar nyelven szerkesztessenek. Annál inkább duzzognak a horvátok, kik következtetlenségnek tartják a magyarok részéről, hogy ugyanakkor, midőn panaszt emelnek a felségnél a miatt, mert a lengyeleket az orosz birodalmi kormány az orosz nyelv tanítására kényszeríti: ők meg a horvátokra akarják ráerőszakolni a magyar nyelvet, s ezzel a horvátokon a jelen országgyűlés folyamán elkövetett bántalmakat újabb méltánytalansággal tetőzik.

A horvátok – Busán Hermann horvátországi követ kijelentése szerint – nem azt akarják, hogy a deák nyelv náluk tovább is divatozzék; hanem a magyarok példáját követve, saját nemzeti nyelvüket kívánják jogaiba visszahelyezni, a miben megakadályoztatnának, ha a deák helyett a magyar nyelvet tennék rájuk nézve kötelezővé.

Ámde még ha igaz volna is, hogy az a törvény, melynek mindössze öt pontja távolról sem meríti ki a nemzeti nyelv jogait, a magyar nyelvet „erőszakkal nyakukra tolná”: ezért az erőszakért csak hálával tartozhatnak a magyaroknak, miután – mint maguk bevallják – ez sarkalja őket saját nyelvük művelésére, s főképen ennek tulajdonítható, hogy két év óta már hirlapjaik is vannak, pereiket anyanyelvükön folytatják, a közigazgatás körében nyelvük napról-napra nagyobb hódítást tesz, sőt már egy Zágrábban felállítandó nemzeti színházra nézve is megtették a kezdeményezést.

Míg a rendeket csak félig-meddig elégitik ki a magyar nyelvre vonatkozó engedmények: addig Metternich azt is soknak tartja, a mit kaptak. Ezúttal a nádor győzedelmeskedett az államkancellár felett, a mi ha már magában véve is bizonyos feszültséget idéz elő köztük, a feszültséget még inkább fokozza az a körülmény, hogy Metternichnek sikerül a már elfogadott törvény alkalmazása elé mindjárt a legelső alkalommal akadályokat gördítenie.

A nádor az úrbéri javaslatokra vonatkozó repraesentationának csupán magyar szövegét irván alá, a felség ezért – kétségkívül Metternich tanácsára – kiméletlenül rendre útasítja, s egyszersmind értésére adja, hogy a mennyiben az új törvény szerint a törvények magyar és latin szövege egyaránt szentesítendő, s csak kétség esetében irányadó a magyar szöveg, addig a repraesentatióra nem válaszol, míg annak mind a két szövegét alá nem írja.

A leirat, – melynek épp oly sértő a hangja, mint a mily téves a tartalma, – a nádort kínosan érinti, s mert tudja, hogy Metternich sugalmazta azt, hozzá intézi válaszát. Méltatlankodva jelenti ki, hogy a felség őt ezúttal ok nélkül bántotta. Ősi szokás szerint ugyanis a nádor a bal, a primás a jobb oldalon írja alá a repraesentatiókat. De mivel a primási székhely jelenleg üres: a felirat jobb oldalán szükségképen el kellett maradnia az aláírásnak. Hogy magyarul írta alá a nevét, ez természetes; mert már most a magyar szöveg is eredeti, a nádor tehát, kinek rangjánál fogva a baloldali magyar szöveget kell hitelesítenie, a magyar szöveg alá

magyarul, a primás ellenben, ki a latin szöveget hitelesíti, latinul írja alá a nevét. Nem állhatja egyszersmind meg, hogy ki ne fejezze neheztelését a miatt, hogy míg eddig őszintén közölték egymással szándékaikat: a jelen esetben saját belátása szerint volt kénytelen eljárni, s a felség haragját vonta magára. Elvárja Metternichtől, hogy jövőre ez nem fog ismétlődni.³²

A Metternich befolyása alatt álló király azonban nem enged s meghagyja a nádornak, hogy a magyar és latin szöveget külön-külön írja alá a bal oldalon, üresen maradván a primás aláírásának fenntartott jobb oldal;³³ mire a nádor Reviczkyhez intézett levelében azt jegyi meg, hogy úgy tűnik fel előtte a dolog, mintha a felség azt, a mit adott, vissza akarná vonni.³⁴

-
362. * Aus Metternich's nachgelass. Papieren. VII. 617.
363. * Wirkner L.: Élményeim. 22.
364. * Metternich 1835 márczius 19-én kelt körirata. Orsz. levéltár. József nádor titkos levéltára. Diaet. extraser. 1835. XXVII.
365. * Aus metternich's nachgelass. Papieren. IV. 253.
366. * Orsz. levéltár. József nádor titkos levéltára. Diaet. extraser. 1835. XXVII.
367. * Orsz. levéltár. József nádor titkos levéltára. Diaet. extraser. 1835. XLI.
368. * U. ott. Diaet. extraser. 1835. XLVII.
369. * U. ott. Diaet. extraser. 1835. LII. LIX.
370. * U. ott. Diaet. extraser. 1835. XLIV. XLVI.
371. * U. ott. Diaet. extraser. 1835. XCI.
372. * U. ott. Diaet. extraser. 1835. LXXV.
373. * U. ott. Diaet. extraser. 1835. LXXX.
374. * U. ott. Diaet. extraser. 1835. LXXXIX.
375. * U. ott. Diaet. extraser. 1835. XCIII.
376. * Orsz. levéltár. József nádor titkos levéltára. Diaet. extraser. 1836. XXXIII.
377. * U. ott. Exhib. politiam respic. 1835. XCVIII.
378. * Orsz. levéltár. Exhib. polit. respic. 1835. CXXXII. CXL.
379. * Orsz. levéltár. József nádor titkos levéltára. Diaet. extraser. 1835. LVI.
380. * U. ott. Diaet. extraser. 1835. LVIII.
381. * Orsz. levéltár. József nádor titkos levéltára. Diaet. extraser. 1835. XIX.
382. * Orsz. levéltár. József nádor titkos levéltára. Diaet. extraser. 1833. XLIII.
383. * U. ott. Diaet. extraser. 1833. XXV. aul. 2.
384. * U. ott. Diaet. extraser. 1833. XXV. aul. 3.
385. * U. ott. Diaet. extraser. 1833. XXXII.
386. * 1833. XLI.
387. * U. ott. Diaet. extraser. 1833. XXXVIII.
388. * Kölcsey F. naplója. 100.
389. * Szilágyi Ferencz, Ifj. Bárány Wesselényi Miklós 28.
390. * Deák F. és Hertelendy K. kvóterjelentése Zalamegye rendeihez. Kónyi Manó, Deák Ferencz beszédei. 220.
391. * Orsz. levéltár. József nádor titkos levéltára. Diaet. extraser. CXV.
392. * U. ott. Diaet. extraser. 1835. CXVI.
393. * Orsz. levéltár. József nádor titkos levéltára. Diaet. extraser. 1836. XIII.
394. * U. ott. Diaet. extraser. 1836. XVII.
395. * U. ott. Diaet. extraser. 1836. XIX.

VII. FEJEZET.

Productiv munka.

A tárgyalások lassú menete. Még egyszer a „junctim.” A jobbágytelket bíró nemesek közterhei: A tized megváltása. A iurisdiclio visszaéléseinek korlátozása. Az ország közjavát gyarapító vállalatok. Vasútépítési tervek. Ludovicaeum. Polytechnicum és tanítóképző-intézetek. Nemzeti színészet. A törvényhozás tagjainak függetlensége. Az adó megajánlása s az önálló hadsereg. A concertatio szabályozása. Az országgyűlés eredménye

A magyar nyelv ügyének, valamint a többi sérelemnek hosszadalmas tárgyalása az országgyűlést minden más munkától elvonja, úgy hogy immár három év óta van együtt, s egyebet alig végzett a hét úrbéri törvényczikknél. A nádor úgy a nyilvánosság előtt, mint diplomatai irataiban nem egyszer szemükre hánnya a rendeknek, hogy több mint egy század óta minden országgyűlés, melynek szervező munkát kellett volna végeznie, előbb elméleti vitákkal töltötte az időt, majd az ország kíváncsai és sérelmei s a királyi propositiókkal semmi összefüggésben nem levő tárgyak felett huzalkodott, s csak nagy sokára fogott hozzá a tulajdonképeni törvényhozási munkához, a mikor t. i. már kiveszekedte magát és a heve lecsillapodott.¹ A tárgyalások lassú menete természetesen most is boszantja. De még inkább föl van e miatt a magyarokra háborodva Metternich, s haragját – úgy látszik – felesége csillapítgatja. „Oly sok rossz emberrel van neki dolga – írja Melanie herczegnő 1835 december 28-án, – hogy meg vagyok arról győződve, nagyon is szigorúan itéli meg ezt a szerencsétlen országot. Van itt elég exaltált fej és rossz ember, de egészben véve jó ország ez, a hol sok kitűnő és nemes jellem is akad, kiknek jó hasznát veheti az, ki banni tud velük”.²

A kancellár első sorban önmagát okolhatná a törvényhozás meddőségeért, a mennyiben a kormány az ő tanácsára vagy legalább az ő hozzájárulásával támadta meg a szabad szólás jogát s hamisította meg a király czimét. Ha más politikát követ: a királyi propositiók kétségkívül productiv munkára szorítják vala a rendeket, még ha nem is lett volna az iránt hajlandóságuk.

A hibás kormány-politika által előidézett heves küzdelmek annyira elmérgesítik a viszonyt a törvényhozás tényezői közt, hogy már most csak egy dologban értenek egyet, abban t. i., hogy az országgyűlést mielőbb fel kell oszlatni. A tárgyalások eddigi menete szerint valóban egy század is kevés lenne arra, hogy az összes rendszeres munkálatok elkészüljenek és a nemzet összes sérelmei orvosoltassanak, s nem nehéz belátni, hogy ha a Wesselényi és Balogh ügyében 17 üzenetet kellett az alsó táblának a kormány vak eszközeivel, a főrendekkel, minden siker nélkül váltania, nem lenne annyi nuntium, a mennyivel meg lehetne oldani a rendszeres munkálatok során szükségképen felmerülő óriási horderejű kérdéseket, a milyenek például a majorátus, ösiség stb. kérdései.

A felség az úrbéri munkálatokra vonatkozó augusztus 23-iki resolútiójában december 28-ikára tűzi ki az országgyűlés határnapját; de Ruttkay Károly túróczi követ, utasítása értelmében, már egy hónappal előbb indítványozza az országgyűlés feloszlását, melyhez nyomban hozzájárulnak Esztergom, Gömör, Csongrád követei is.

A junctim ezúttal is fejtörést okoz némelyeknek, annyival inkább, mert abba az országgyűlés kezdetén a kormány is beleegyezett, s mert épp ezért fogadta el számos megye az országgyűlési tárgyak fölvétele tekintetében a kormány által kívánt sorrendet; mások meg a miatt aggódnak, hogy ha az adó- és biztossági munkálatok s a büntető törvény nélkül mennek haza, méltó szemrehányás fogja őket érni küldőik részéről: mindamellett, tekintettel az országgyűlés további együttlétének előrelátható sikertelenségére s a hosszas törvényszünet káros következményeire, bizonyos föltételek mellett mindenki beleegyezik, hogy az úrbéri munkálatok szentesítése után a többi rendszeres munkálatok a jövő országgyűlésre

halasztassanak. A főrendi tábla által is elfogadott föltételek a következők: hogy a Pesten tartandó következő országgyűlés határidejét törvényben állapítják meg; hogy azon tárgyakon kívül, melyeknek törvényhozás útján való elintézése nélkül az úrbéri törvényeket célirányosan végrehajtani nem lehet, az ország közjávára szolgáló más sürgős tárgyakról is elkészítik a törvényeket; végre, hogy az 1790/1: XIII. t.-cz. érteimében, mely szerint a sérelmek minden országgyűlésen orvoslandók, a fölterjesztett és fölterjesztendő sérelmekre a megnyugtató királyi válasz még a jelen országgyűlés folyamán leérkezik.

Ha a kormány a nádorra hallgatna, nem vonakodnék eme föltételek teljesítésétől.

Igaz ugyan, hogy az országgyűlés határnapjának az előző országgyűlésen való megállapítását máskor a nádor is ellenezte; de most azért járul hozzá, mert a királyi propositiókban az országgyűlés feladatául tűzve ki a rendszeres munkálatok tárgyalása, a mennyiben ez a feladat csak részben oldott meg, a következetesség szempontjából a kormánynak nem szabad elleneznie, hogy elhatározzák, mikor folytatják a félbeszakadt tárgyalásokat. Ehhez járul még az is, hogy az európai viszonyok olyanok, hogy két év alatt – mert ez lenne a rendek kívánsága szerint a terminus – vagy helyreáll a rend és a nyugalom, s akkor az országgyűlés megtartása bajjal nem jár, vagy oda fejlődnek a dolgok, hogy a kormány rendkívüli eszközökhöz lesz kénytelen nyúlni, s ekkor országgyűlés úgy sem lesz tartható.

Hogy az úrbéri munkálatokkal kapcsolatos törvényeket még a jelen országgyűlés elkészítse, a nádor ezt is egészen természetesnek találja, mert ha ő felsége az úrbér rendezését úgy Magyarországra, mint közvetve az egész monarchiára nézve elsőrendű sürgős feladatnak declarálta,³ ebből az következik, hogy egyidejűleg ama törvényeknek is létre kell jönniök, melyek nélkül az úrbéri törvények sikeresen végre nem hajthatók. A mi ellenben a közjó előmozdítására szolgáló többi ügyet illeti, azok elhalaszthatók a jövő országgyűlésre, s éppen azért kívánja a jövő országgyűlés határnapját megállapítani, mert akkor az elhalasztásba a rendek bizonyosan belé fognak nyugodni.

Végre a sérelmekre és kívánalmakra nézve, a mint Meternichchel *együtt* már előbb is sürgette a királyi resolútiót: most még határozottabban kifejezi abbéli kívánságát, hogy, a mennyiben a nemzet postulatumai a törvényekkel és a király jogaival nem ellenkeznek, a felség késedelem nélkül teljesítse azokat. Különösen kiemeli a részek visszacsatolásának szükségességét, nemcsak azért, mert ezt már a boldogult király megígérte, hanem azért is, mert a partiumbeli megyék a törvény értelmében Magyarországhoz tartoznak s visszacsatolásuk által politikai helyzetükben a kormányra nézve az az előnyös változás fog bekövetkezni, hogy míg a kicsiny Erdélyben előkelő és befolyásos szerepet játszhattak, a magyarországi nagy számú és nagy kiterjedésű megyék közt elenyésznek és háttérbe szorúlnak.⁴

Az imént említett föltételek közt a rendek a fősúlyt arra fektetik, a mi feliratukban az utolsó helyen áll. „Míg a sérelmek nem orvosoltatnak – mondja Beöthy Ödön, – a kormány az országgyűlést törvényesen el nem oszlathatja, s ha mégis megteszi, ez csak erőszakos hatalmaskodás lesz, melynek ellent nem állhatunk ugyan, de a melyet csupán ama fénylő 400 ezer argumentumra támaszkodva tehet, melynek erejével szokták a jog hiányát pótolni”. Minthogy pedig a sérelmekre a rendek még csak feleletet sem kapnak, ugyancsak Beöthy azt indítványozza, hogy kövessék a kormány példáját: ők se feleljenek a király resolúcióira, hanem folytassák munkálkodásukat szakadatlanul; „ám lássa a kormány, ha meri-e siker és törvény nélkül a dietát eloszlatni”.

A rendek előnyben vannak a kormány felett nemcsak azért, mert törvényes alapon állnak s mert a politikai és erkölcsi felelősséget az országgyűlés meddőségeért elháríthatják maguktól, hanem azért is, mert az adót még nem szavazták meg. Különösen az utóbbi körülmény olyan nyomást gyakorol a kormányra, hogy kénytelen az országgyűlés határidejét mégis meghosszabbítani, s habár a felség, legközelebbi resolútiójában az úrbér és az ezzel

kapcsolatban levő tárgyakon kívül minden egyéb tárggyal való foglalkozást fölösleges időtöltésnek declarál: az országgyűlés más irányú munkássága elé sem látja tanácsosnak akadályokat gördíteni.

A hátralevő fél esztendő productiv munkával telik el. A rendek oly lázasan dolgoznak, hogy például a november 23-iki országos ülésen nem kevesebb, mint 33 kerületi üzenetet mutatnak be, s gyors egymásutánban végeznek a jobbágyszökeket használó nemesek közterheiről, a vásári bíróságról, az egyházi tizedről, a nem nemesek tulajdon felperességük mellett való perlekedési képességéről, a nem nemesek büntető perének felebbviteléről, a törvényhatósági tisztviselők büntető hatalmáról szóló javaslatokkal.

Az úrbéri törvényekkel összefüggésben álló s általában a jobbágyszöke viszonyaira vonatkozó javaslatok tárgyalásakor a szabadelvűek és a conservatívek még egyszer összemérik fegyvereiket, és pedig – mint Kossuth írja – oly hevesen, „mintha csak nem is egy hazának lennének tagjai”.⁵

Mélyre ható reformokat a liberálisoknak nem sikerül most sem kivívniok; de azért az az egy-két újabb engedmény is, melyet a jobbágyszöke s általában a nem nemesek részére kicsikarnak, sokat ér annyiban, a menyinyiben egy-egy rést ütnek velük a hűbér-állam rozoga épületén.

Hogy érvényt szerezzenek annak az elvnek, melyet már előbb eldöntöttek s mely szerint a jobbágyszökeket használó nemesek ezen földekre eső közterheket viselni tartoznak: külön törvényben részletezik az említett közterheket oly módon, hogy a jobbágyszöke és az úrbéri legelő használata, továbbá a tűzi, épületi és kereskedelmi faizásnak és nádlásnak úrbéri haszonvételei után a nemesek is adózni tartoznak, a hadi és házi pénztárak terheit viselik, sőt az átutazó katonaság ellátásához is hozzájárulnak, ez utóbbi költségeiket a kincstár megtérítvén részükre; az előszámláltakon kívül azonban a jobbágyszökeket használó nemesek az adózó népet illető minden egyéb közteher alól fölmentetnek.

A tized megváltását, mely már az úrbéri törvények tárgyalása alkalmával fölmerült, most ismét szóba hozzák. De ebben a kérdésben még a szabadelvűek sem értenek egyet. Némelyek a tizedet végképen meg akarnák, szüntetni, vagy ha ez nem lehet, legalább annyit szeretnének elérni, hogy a protestánsok mentessenek fel a tized fizetése alól, a mint már régebben fölmentettek a görög nem egyesültek azon oknál fogva, mivel a katolikus papság szolgálatait nem veszik igénybe; mások az örökös megváltást sürgetik. A conservatívek ellenben abból indulva ki, hogy a tized jogalapja is ugyanaz, a mi a nemesi birtoké, t. i. a királyi adomány: az ügy feszegetését veszedelmesnek tartják s örömmel fogadják a személynök indítványát, mely szerint a tized-szedési joggal járó köteleességek is számba veendőek lévén, a tizedre nézve majd akkor határozzon az országgyűlés, ha a banderialis rendszeres munkálatok kerülnek szőnyegre.

A haladás híveinek választaniok kell tehát az elhalasztás és egy olyan minimális reform közt, melybe a conservatívek is megnyugodnának. Ez utóbbit választván, megkezdik az alkudozást. A tized facultativ megváltására nézve két kulcsot is javaslatba hoznak. Előbb telkenként két forintot, majd a tizedben fizetett termények tíz évi átlagos árát 40 százalék levonásával. De mivel a főrendek mind a két propositiót visszautasítják: az alsó tábla kénytelen hozzájárulni ahhoz a törvényhez, melyben csak annyit mondanak ki, hogy addig is, míg a tized kérdése egész kiterjedésében tanácskozás alá vétetnék, mindazon határozmányok, melyek a kilenczed beszédésének módjára, idejére és megváltására vonatkozólag megállapítottak, az egyházi tizedre is alkalmazandók.

Az úrbéri törvények keretébe, mint említők, nem sikerült fölvenni azokat a garantiákat, melyek a jobbágyszöke személyét és vagyonát a földesúr önkényével szemben megvédelmezték volna. Ennélfogva most, a nem nemesek büntető pereinek felebbviteléről és a törvényhatósági tisztviselők büntető hatalmáról szóló javaslatok tárgyalása alkalmával, a törvényhozás legalább a jurisdictio embertelen visszaélései ellen kíván némi védelmet

nyújtani a nem nemeseknek, s e célból kimondja, hogy testi büntetéssel az elítélt egy negyedév lefolyása alatt ugyanazon egy ítéletnél fogva csak egyszer fenyíthető, s ha a fenyítés 25 botnál súlyosabb volna, azzal az elítélt rab csak félévénként illethető.

Általános a meggyőződés, hogy a humanizmus követelményének a törvényhozás eleget tesz a büntetés korlátozása által; eltörlését az egyetlen Balogh János sürgeti s ő is csak föltételeken. S a rendek a korlátok megállapításában is annyira szűkmarkúak, hogy habár mindenki elismeri, hogy a törvényhatósági tisztviselő a botoztatás jogával gyakran visszaél; habár a nógrádi követ egyenesen bevallja, hogy ő tart tőle, hogy „a szolgabíró a kereskedőt, ha portékáját kénye szerint át nem engedi, vagy a mesterembert, ha ruházatát drágábban csinálja, megbotoztatja”: a visszaélések forrását még sem dugják be. Az alsó tábla ama javaslata, mely szerint a megyéknek fenyítő hatalommal bíró tisztviselői, tehát első sorban a szolgabírák, a bűnösre három napi börtön vagy 12 botütésnél súlyosabb büntetést nem szabhatnak ki s a honoratiorok és községi előljárók botbüntetéssel egyáltalán nem sujthatók, – megbukik, s még szerencsének tartható, hogy törvénybe nem iktatják, a mit a logika arczulusapásával éppen a nógrádi követ indítványoz, hogy t. i. bizonyos esetekben, például gyilkosság, rablás, 500 forinton felül való lopás eseteiben a honoratiorokat, valamint a velük egy kategóriába sorozandó kereskedőket és szabad mesterséget űzőket is testi fenyítéssel büntethessék.

Az úrbéri törvények pótlásához és kiegészítéséhez hasonló munkát végeznek a rendek akkor, a midőn az ország közjavát és kereskedését gyarapító magános vállalatokról alkotnak törvényt. Ha már a kereskedelemre vonatkozó rendszeres munkálatokra nem kerülhet a sor, s ha ennél fogva a kereskedelem érdekében nagyobb szabású, tervszerű actiót nem indíthatnak megkísérlik legalább részleges intézkedésekkel életre kelteni a közgazdaság ama sorvadó ágát, s ily módon pótolni azokat a törvényeket, melyeknek alapjául a munkálatok szolgáltak volna.

Az említett törvény alapeszméje, hogy t. i. a kormány mellőzésével a társadalom, illetőleg egyesek vegyék kezükbe a közgazdaság fejlesztését, a viszonyok által teljesen indokolva van. Midőn a kormány a nemzetet évről-évre csak hitegeti, pusztá ígéretekkel tartja, midőn ennek következtében közgazdasági és kulturális téren a haladás lehetetlenné van téve szükségképpen megfogamzik a haladni vágyók lelkében az önsegély gondolata, annyival is inkább, mert benne van ez már a Széchenyi politikai kátéjában is, sőt az ő működésének fényes eredményei mindmegannyi ékesen szóló bizonyítékai az önsegély gyakorlati értékének.

A rendek azt akarják tehát, hogy a kormány mulasztásait egyesek, társulatok tegyék jóvá az által, hogy a kereskedelem előmozdítására szolgáló csatornák, vasútak és ezekhez szükséges hidak építésére vállalkozzanak. E célból míg egyfelől megjelölik azoknak a csatornáknak és vas, útaknak végpontjait, melyek a törvény által nyújtandó kedvezményekben fognak részesülni, másfelől meghatározzák a kedvezményeket, így nevezetesen, hogy a vállalatok egész vonalába eső földek és épületek tulajdonosai kötelesek az e végre szükséges területeket megfelelő kárpótlás mellett átengedni; továbbá, hogy a vállalatokat használó utasok és szállítók – és pedig, mint Vághy sopronvárosi követ indítványozta, „minden különbség nélkül” – fizetni tartoznak a vállalkozók által megállapítandó díjakat; hogy a vállalatok adómentességben részesülnek; végre, hogy az azokra való felügyelet a törvényhatóságok által gyakorlandó.

A kormány a nádor tanácsát követve, nehogy az ellenzék szemére vethesse, hogy ő akadályozta meg Magyarországon a vasútak építését, nem gördít akadályt a törvény elé, sőt midőn ugyancsak a nádor ajánlja, hogy a kormány kézzelfoghatólag bizonyítsa be jóakarátát azzal, hogy akár Sinának, akár Rothschildnak még az országgyűlés szétoszlása előtt adjon concessiót egy magyarországi vasútra, Reviczky kancellár tudtára adja, hogy báró Sina György engedélyt fog kapni a győri vasút építésére.⁶

A kormány illetően magatartása csak a conservativeknek nincs ínyükre. Ezek az említett törvényt is épp úgy ellenzik, mint a lánczhidra vonatkozót, miután az abban foglalt kedvezmények egy része a nemesi jogokat alterálja; de oppositójuk csak annyiban vezet sikerre, a mennyiben a törvényhozásnak a vállalatokra gyakorlandó befolyását korlátozzák s a vasútakra nézve a maximális tarifának, valamint a kisajátítás alkalmával a kártalanítási összegnek megállapítását kiveszik a kezéből. A törvény azonban változott alakjában is nagy hatást gyakorol a közgazdaság fejlődésére.

A vasútak iránt ettől az időtől fogva évről-évre fokozódik a közérdeklődés s egymásután merülnek fel újabb és újabb vasútépítési tervek, melyek – a mint azt Kossuth Országgyűlési Tudósításaiban kifejti – ha Magyarország közgazdasági érdekeire nézve általában nem kedvezők is, abból a szempontból mégis nagy jelentőségűek, hogy fölébresztik a közvélemény figyelmét a vasútak iránt. Báró Sina a bécs-győri vonal építésére 1838 január 2-ikán csakugyan megkapván az engedélyt⁷ – Magyarországon az első vasúti concessiót, – az előmunkálatokat nagy buzgalommal végzi. Egy társaság pedig, melynek 17 tagja közt van báró Walterskirchen György, gróf Zay Károly stb., 1837 elején benyújtja a nádorhoz a pozsony-nagyszombati lóvonatú vasút tervét. Gőzvasút építését a vállalkozók azért nem tartanák czélszerűnek, mert egyelőre nincs kilátásuk olyan jövedelemre, hogy a gőzvasútba fektetett tőke meghozhatná kamatát. Hogy egyenesen Ausztria érdekében dolgoznak, ezt nyíltan bevallják, a mennyiben folyamodványukban erősen hangsúlyozzák, hogy abban az esetben, ha Pozsony, Szent-György, Bazin, Mador és Nagy-Szombat állomásokkal a vasút kiépíttetnék s a Ferdinánd – éjszaki – vasúta. Bécsbe vezetendő szárnyvonalával összeköttetnék, Pozsony elővárosa lenne Bécsnek.⁸

Ugyanakkor, a midőn a rendek a közgazdaság javára lemondanak nemesi kiváltságaik egy részéről, a nemzeti kultúra oltárára is lerakják áldozataikat. A katonai nevelő intézetet, a polytechnikumot s a nemzeti színházat, épp úgy, mint a közlekedési vállalatokat, saját erejükből kísérlik meg felállítani.

A magyar hadi akadémiára már a század elején több mint egy millió forintnyi magán-alapítvány gyűl össze, mely a későbbi években, különösen 1827 óta, folytonosan szaporodik. Maga gróf Buttler János az 1832/36-iki országgyűlés alatt 126,666 forinttal gyarapítja 1812-iki alapítványát, úgy hogy húsz ifjúnak az intézetben leendő neveltetésére adja meg a pénzalapot. A kormány a század elején Vácson jelöl ki az intézet számára egy épületet, de ez czélszerűtlennek bizonyulván, a nádor sürgetésére Pesten építik fel a Ludoviceum kétszáz ifjú befogadására alkalmas palotáját. De mivel az épület még mindig üresen áll, az országgyűlés kívánságára a kormány előterjeszti a számadásokat, melyek világosan elárulják, hogy az alapítványokkal rosszul gazdálkodtak. A kormány attól tartván ugyanis, hogy az intézetben a nemzeties szellemet honosítják meg, szántsándékkal elpazarolta annak tőkéit.

Az országgyűlés az eminens fontosságú nemzeti ügy érdekében késznek nyilatkozik újabb áldozatokra, s az 1836 november 1-én megnyitandó magyar katonai intézetre 309,000 forintot ajánl meg oly módon, hogy ezt is, mint egyéb subsidiumot, kizárólag a nemesi rendre vessék ki, föltétlenül csak azt kötvén ki hogy „a nevelés ezen intézetben az ezen országgyűlésen megállapított nevelési rendszernek szabályai szerint fog eszközöltetni”, a mit Palóczy még azzal szeretne megtoldani, hogy egy országos küldöttség bizatnék meg a felügyelettel arra nézve, hogy a dieta által megállapított oktatási rendszert tényleg követik-e, s hogy a növendékeket nem vetköztetik-e ki nemzetiségükből, miután nem szívesen venné, ha a Ludoviceumban is úgy tanítnák a magyar történelmet, mint a bécsi Theresianumban, a hol azt tanítják a magyar ifjaknak, hogy Mátyás király bitorló volt. A honti és torontáli követek meg azt akarnák kikötni, hogy a tanítók magyarok legyenek, magyarul tanítsanak s a végzett ifjak magyar ezredekben alkalmaztassanak s hogy a Theresianumnál levő magyar alapítványok a Ludoviceumra fordíttassanak.

A kormány természetesen semmi olyan föltételt nem fogad el, mely az ő hite szerint a hadsereg egységét veszélyeztethetné, ennél fogva az 1808-iki törvényhez, mely szerint a Ludoviceumban ugyanazon nevelési rendszer alkalmazandó, a mi a birodalom többi katonai intézetében, annnyival inkább ragaszkodik, mert az onnan kikerülő tisztek ugyanazon kedvezményeket fogják élvezni, a mikben a bécsujhelyi és bécsi katonai intézet végzett növendékei részesülnek.

Erre a rendek compromissumot ajánlanak. Ők beleegyeznek, hogy az 1808-iki országgyűlés alatt elkészített nevelési rendszert egy országos deputatio a változott körülményeknek megfelelőleg dolgozza át; de viszont a kormány meg járuljon hozzá, – a mit, közbevetőleg legyen mondva, alkalmas magyar tanítók s magyar nyelvű hadtudományi kézi könyvek hiányában a főrendi tábla sem tart kivihetőnek, – hogy a november I-én okvetetlenül megnyitandó intézetben minden tudomány magyar nyelven taníttassék, s ennél fogva csak olyan tanítók alkalmaztassanak és olyan növendékek vétessenek fel, kik a magyar nyelvet tudják, továbbá, hogy a különböző vallású növendékek saját vallásukban oktatást nyerjenek.

A compromissum nem sikerülvén, a rendek „inkább, mintsem oly tetemes áldozatokkal a nemzetiség lassú előlééséhez segédkezet nyujtsanak,” s mintsem hogy lemondjanak a nevelési rendszer megállapításának jogáról: a Ludoviceumra a törvényhatóságok részéről tett ajánlatokat visszavonják s csupán arra szoritkoznak, hogy a szabad ajánlatot tevők neveit törvénybe iktatják.

A Ludoviceum áldozatául esik tehát annak a politikának, mely a hadsereg harczképességének legfőbb biztositékaul a hadsereg egységét tekinti s mely a kulturális felségjogra nézve a kizárólagosság elvét hirdeti, veszedelmesnek tartván a birodalom egysége szempontjából ennek megosztását a korona és nemzet közt.

Ez utóbbi motivum buktatja meg az országgyűlés által kezdeményezett polytechnikumot és tanítóképző-intézetet is.

Magyarországon a latin iskolák, lyceumok, egyetemek és jogakadémiák mellett rég idő óta érzik az ifjúság technikai kiképzésére szolgáló intézet, valamint a magyar nyelv sikeres terjesztésére szolgáló tanítóképzők szükségét. A mérnöki pályára készülő ifjak kénytelenek Bécsbe vagy más külföldi műegyetemre menni, hogy a képesítést megszerezzék maguknak; a nemzeties irányú tanítóképzés szintén el van teljesen hanyagolva. Ennél fogva a rendek országos deputatiók kiküldését kívánják, hogy ezek a jövő országgyűlésig a Pesten felállítandó polytechnikum, valamint az erre előkészítő reáliskolák tervét és költségvetését készítsék el, tegyenek egyszersmind javaslatot arra nézve, hogy a magyar nyelv tanítására alkalmas tanítók kiképzésével foglalkozó praeparandiák hol és milyen szervezet mellett állíttassanak fel. De a felség, híven elődei és saját politikai maximájához, mely szerint a közoktatásügy a fejedelem intézkedési körébe tartozik, a legjogosabb kulturális törekvéseknek útját szegi azzal a nyilatkozatával, hogy királyi tiszténél fogva gondja lesz rá, hogy a kérdéses intézetek, a menyynyire a körülmények megengedik, felállíttassanak, ennél fogva törvényt alkotni e tárgyban nem szükséges.

A fejedelmi jogok illetén merev előtérbe tolásával szemben a rendek sem tehetnek egyebet, mint hogy ők meg a nemzet jogainak megóvása végett kijelentik, hogy „az említett tárgyak eránt tett felírásukban sem valami különös királyi kegyelmet, sem kitűzött tiszta céljaik végrehajtására költségeket nem kértek, sem valamely új jus megadását nem sürgették, sem a fejedelmi jussokat megsérteni nem kívánták”, s ha mégis visszautasítottak, „ez oly fájdalmat okozott nekik, melyet szavakkal kifejezni sem lehet.”

Kubinyi Ferencz azonban nem elégedve meg a recriminációval, azt ajánlja, hogy a megyék állítsanak iskolákat. Mit fog akkor tenni a kormány? kérdezi. Csak nem fog királyi biztosokat kiküldeni, hogy fegyveres kézzel rontsanak rá az ártatlan tanulókra és iskolamesterekre?

Azokért a kudarcokért, melyek a kormány rosszakarata és hibás politikája következtében a nemzeti közművelődés ügyét érik, némi kárpótlásnak tekinthetők a nemzeti színészet javára tett intézkedések.

Az országgyűlés, valamint a vármegyék, s ezek közt első helyen Pestmegye, továbbá a nádor és egyes hazafiak, 1790-től kezdve állandó érdeklődést tanúsítanak a nemzeti színészet iránt. Midőn Pesten 1814-ben a három szövetséges fejedelem, Ferencz, Sándor és Frigyes Vilmos találkoznak, Kultsár István színigazgató egy röpiratában indítványozza, hogy a fejedelmek találkozásának s „az ez által mintegy megpecsételt békességnek emlékére” állítsák fel Pesten a nemzeti színházat.⁹ S midőn Pestmegye e célból telket vásárol, ugyanő egy másik röpiratában a színház érdekében adakozásra hívja fel a közönséget azzal a biztatással, hogy az adományok részvényekké fognak átalakítani, s így idővel jövedelmező tőkebefektetéssé válhatnak.¹⁰ Úgyde a lelkes hazafi ígéretének beváltására nem kerül a sor. Az adományok még a telek árát sem fedezvén, Pestmegye kénytelen néhány év múlva a telket eladni.

Az 1825-iki országgyűlés a nemzeti színészet ügyét bármily lelkesedéssel veszi oltalmába, e tekintetben semmi pozitív eredményt nem mutathat fel. A német színészek nemcsak Pesten, hanem a vidéki nagyobb városokban, pl. Pozsonyban, Temesváron is már rég óta állandó, biztos hajlékra tettek szert, a magyar színészek ellenben még mindig nyomorral küzdve vándorolnak egyik helyről a másikra.

A nemzeti színészet ügyében a kedvező változás akkor következik be, midőn Széchenyi figyelme feléje fordul. A nemzeti öntudat fokozatos erősödése következtében Széchenynek nem kell többé magyaráznia a színészet jelentőségét; az ő feladata csupán az, hogy a színészet állandósításának gyakorlati föltételeire nézve adjon útbaigazítást annak a bizottságnak, melyet e célból Pestmegye rendei küldenek ki. Ez a feladat pedig annál könnyebb rá nézve, mert programjában egyszer-mindenkorra eldöntötte, hogy a nemzetiség milyen eszközökkel mozdítható elő, a részlet-kérdéseknél tehát egyszerűen csak alkalmaznia kell a programjában megállapított általános elveket.

A magyar színházat sem lehet szerinte másként, mint associáció, részvénytársaság útján, az önségély elvének alkalmazásával megteremteni. „Játékszínünket vajjon ki fogja elrendelni – olvassuk abban a munkájában, melyet Pestmegyének „a honi nyelv terjesztésére ügyelő küldöttsége” megbízásából írt, – ha nem mi? Tán a kormány? Lehet-e tőle várni ezt, józanul azt kívánni, hogy ilyesekbe is avatkozzék?” „Egyesülnünk kell mindenre – folytatja tovább tanácsait, – a mi a hazát fölemeli s fejedelmünk székét erősíti, mert a mostani zivataros időkben csak egyesült erő állhat ellen a felébredt, de el nem rendelt képzeleteknek és a forró, de ki nem főtt ábrándozási teoriák árjainak”.¹¹

A mozgalom irányát Széchenyi szabatosan meghatározván, a pestmegyei színügyi bizottság hozzá fog a részletes tervek kidolgozásához. Feladatát megkönnyíti a magyar tudós társaság az által, hogy 1833-ban pályázatot hirdet arra a kérdésre, mikép lehetne a magyar játékszín Budapesten állandóan megalapítani, s a következő évben Fáy András, Kállay Ferencz és Jakab István pályanyertes műveit közrebocsátja.¹² Ezzel egyidejűleg Pestmegye pártfogása alatt a kassai színész-társaság Pestre jön s itt megkezdí működését.

Ilyen előzmények után a rendek elérkezettnek látják az időt, hogy az ügy érdekében, melyért eddig jóformán csakis egy törvényhatóság tett valamit, az egész nemzet áldozatkészségére hivatkozzanak. Ennélfogva a Pest városa tulajdonát képező ama telken, melyet a nádor a Duna partján jelölt ki, a nemzeti színház fölépítésére, valamint annak fenntartására 400,000 forintot ajánlanak meg oly módon, hogy ez összeg, mint egyéb subsidium, a nemességre vettessék ki; az építkezéssel és az intézet szervezésével megbízzák egyszersmind a nádor elnöklete alatt álló országos deputatiót, hivatalosan és kifejezvéen abbéli óhajtasukat, hogy gróf Széchenyi István „jeles és gyakorlati ismeretei s közönségesen elismert hazafi buzgótsága tekintetéből” tagja legyen a bizottságnak.

A városok és káptalanokon kívül a felvidéki megyék követei is megtagadják a subsidiumot. Justh Ferencz tórczi és Zsedényi Ede szepesi követek készek minden áldozatra abból a célból, hogy a köznép a magyar nyelvet elsajátítsa, de a színházra nem adnak egy krajczárt sem, miután ennek a felvidék semmi hasznát sem veszi. „Ha valakinek ajánlani tetszik, ajánljon maga részéről, ne pedig mások nyakára”, – mondja Marczibányi Antal. A Kassa városi követ azért nem szavaz meg semmiféle célra sem subsidiumot, mert a városok szavazati jogát nem tartják tiszteletben. Az egri láptalan követ pedig azzal az indokolással, hogy az ő küldőinek áldozatkészségét a magyar nyelv terjesztésére szolgáló praeparandiák fenntartása s templomok építése teljesen igénybe veszi, a nemzeti színház felállításának dicsőségét átengedi a rendeknek.

Ezekkel szemben, kik részint korlátolt felfogásuk miatt, részint a nemesség erszénye iránti kimélethez részint dacból s álszenteskedésből elzárkóznak a nemzeti kívánságoktól, Abaujmegye viszont a nemzetiség szempontjából olyannyira fontos színészet érdekében nagyobb áldozat hozatalára is kész s az ország alsó és felső részén, Temesváron és Kassán felállítandó színházra még százezer forint megajánlását indítványozza. Igaza van azonban Széchenyinek, hogy „egyesült erővel mindenekelőtt egyetlenegy rendbe hozni s aztán egy másikat, azaz nem több követ emelni egyszerre, hanem egyiket a másik után”, s így Abauj megye kívánsága, bármily nemes, hazafias buzgalom kifolyása is, egyáltalán nem kelt visszhangot.

Az alsó és felső tábla közt a pesti játékszinre nézve csupán annyiban van nézeteltérés, hogy amaz a nemesség megadóztatása, illetőleg a 400,000 forintnak a nemesség részéről való megajánlása, ez ellenben közadakozás útján kívánja az intézetet felállítani. Ez utóbbi vált törvénytől oly módon, hogy, ha elegendő pénz gyűlne össze, a nádor elnöke alatt működő országos küldöttség az intézetet állítsa fel, ha nem akkor e küldöttség a jövő országgyűlésnek tegyen javaslatot arra nézve, mi módon lenne eme nemzeti kívánság legcélszerűbben megvalósítható. A színház a törvényhatóságok közadakozásából fel is épült és 1837 augusztus 22-ikén Vörösmartynak „Árpád ébredése” című alkalmi művével megnyitott.

Az a fontos elvi határozat, melyet az alsó tábla úgy a játékszin, mint a lánczid, a Ludoviceum, a polytechnikum, a múzeum, az alimentatio és az erdélyi részek összekapcsolása tárgyában kiküldött deputációkra nézve, a főrendek ellenzése dacára, jegyzőkönyvébe iktat, hogy t. i. „ha valamelyik a választottsági tagok közül idő közben királyi kinevezéstől avagy jóváhagyástól függő hivatalra netalán alkalmaztatik”, az a küldöttségi munkálatokban többé nem vehet részt, – a viszonyok által teljesen indokolva van.

Az ellenzéknek módjában áll a jelen országgyűlés folyamán is nem egyszer, de különösen az adó megszavazása alkalmával tapasztalni, hogy a kormány a követekre – oly módon gyakorol befolyást, hogy részint hivatalt ad, részint hivatalt ígér nekik, s mivel főképen ennek tulajdonítja, hogy az adó tárgyában az alsó tábla oly könnyen engedett a kormánynak, s hogy ugyanazon megyék követei ellenkezőleg szavazván az említett ügyben, egymás szavazatát megsemmisítették: addig nem nyugszik, míg az országgyűlés függetlenségét legalább némileg biztosító ama határozatot meg nem hozzák.

Hogy immár rendszerré vált hivatal és címek osztogatása útján megvesztegetni a törvényhozás tagjait s pressiót gyakorolni rájuk, ezt, mutatja az is, hogy kormánykörökben egyenesen azért tartják szükségesnek a tervbe vett kitüntetések az országgyűlés berekesztéseig elhalasztani, mivel sokan vannak, kik kitüntetésre számot tartanak s ha ezeket már az országgyűlés folyamán megjutalmaznák, könnyen ellankadna buzgalmuk, ha ellenben mellőznék őket, bosszút állhatnának a kormánynak; tehát az idő előtti kitüntetések minden esetre zavarólag hatnának az országgyűlés menetére.¹³

Akár az ellenzék által említett okból, akár mert az országgyűlés határnapja rohamosan közeledik, az adó megajánlása tényleg elég sémán megy. Első alkalommal, midőn ez a tárgy az országgyűlés vége felé szőnyegre kerül, a rendek, hivatkozással a kereskedelem pangására,

a kolera következtében a lakosság számának csökkenésére, a marhavész által okozott nagy károkra: a közadók addigi mennyiségét megtagadván, az 1837 november 1-től 1839 október 31-ig terjedő időszakra csak 3.800,000 forintot s ujonczozásra külön 75,000 forintot szavaznak meg, s ezt is csak úgy vélik beszédhetni, ha a kereskedést korlátozó vámvonalat megnyitják, ha a só árát leszállítják s ha az adósoknak a kincstár elleni követeléseit kifizetik, illetőleg adójukba beszámítják. Kikötik egyszersmind, hogy az országgyűlést Pestre a lehető legrövidebb idő alatt ismét hívják össze, mert ha a törvényben kijelölt határidőn belől az országgyűlés össze nem hivatnék, 1839 október 31-től adót nem fognak fizetni.

A föltételek megállapításakor az önálló hadsereg eszméje most is, mint az előbbi országgyűléseken, élénk vita tárgyát képezi. Ezúttal Deák Ferencz hozza először szóba. De a kik emlegetik is, komolyan még azok sem gondolnak megvalósítására; inkább csak nyomást akarnak ezzel gyakorolni a kormányra, hogy a hadsereg szellemét változtassa meg. A nemzet a mily kevésbé szerelmes az önálló hadsereg eszméjébe, épp annyira gyűlöli teljesen idegen szelleme miatt az osztrák ármádiát, s ezt a gyűlöletét képviselői minden alkalommal hűségesen tolmácsolják. Most is, midőn a személynök az európai egyensúly fenntartásával s a külpolitikai viszonyokkal indokolja a nagy hadsereg tartását, többen egész nyíltan kifejezik a hadsereg iránti ellenszenvüket. Beöthy gúnyosan kérdezi, hogy azért kell talán a nagy hadsereg, hogy az olaszokat elnyomja vagy hogy a Wachtparade díszesebb legyen? Rudics József bácsmegyei követ pedig emlékezteti a rendeket, hogy 1823-ban, „midőn a commissariusok dühöngtek,” a katonaság arra való volt, hogy a vármegyeházát megostromolja, később pedig, hogy más nemzeteket elnyomjon.

Az adómegajánlás föltételei közé sem a hadseregre vonatkozó kívánalmak teljesítését, sem az összes fölterjesztett sérelmeknek Beöthy Ödön által kívánt orvoslását, sem végre azt, a mit Lónyay Gábor sürget, hogy t. i. a kormány köteleztessék a költségeket, melyekre az adók fordítatnak, az országgyűlés elé terjeszteni, – nem veszik ugyan fel; de azért a felség eme föltételek elengedésével sem fogadja el a megajánlott adót s azzal az ígérettel, hogy a közvagyonosodás előmozdítását legfőbb gondjai közé fogja számítani, a rendes adóösszeg megszavazását újból követeli a rendektől.

Ha az ellenzékét már az is boszantja, hogy míg a sérelmekre a rendek éveken át nem kapnak választ, az adó ügyében készített feliratukra három nap alatt leérkezik a király válasza: még inkább boszankodik a miatt, hogy a kormány a nép terhein nem akar könnyíteni s hogy azok, kik ridegen elzárkóznak minden áldozattól, mikor saját erszényükről van szó, bőkezűek akkor, mikor a szegény adózó népet kell megterhelni.

Kubinyi Ferencz, Beöthy, Palóczy, Deák, Nagy Pál, élénk színekkel ecsetelik a nép nyomorát, hogy az eredetileg megajánlott adóösszeghez való ragaszkodásukat indokolják, s csaknem mindegyik a nagy állandó hadseregben s a hadseregnek az országon kívül való alkalmazásában keresi az óriási közterhek okát. Éppen ezért Nagy Pál azt kívánja, hogy mivel „Európa most nem más, mint egy nagy kaszánya”, ő felsége szólítsa fel az európai nemzeteket az általános lefegyverzésre.

A többség mindamellett meghajol a felség akarata előtt s a nemzet áldozatkészségeért cserében egyebet nem kíván csak azt, hogy a felség a kereskedelmet szabadítsa fel békíből.

Metternich az országgyűlés vége felé, midőn dicsekedve közli a nádorral, hogy a kormánynak sikerült rábírnia az orosz kormányt, hogy a magyar borok magas vámját több mint egyharmadára, a palaczkozott bor vámját pedig csaknem felére leszállítsa: elvárja egyszersmind tőle, hogy ezt a tényt, – melyből világosan látható, hogy a kormány az alatt sem szűnik meg az ország javán munkálkodni, míg az országgyűlésen szitkokkal halmozzák el, – a maga. helyén jelezni fogja.¹⁴ De ha eleget tett is a nádor Metternich kívánságának; erre az egy tényre való hivatkozással nem ellensúlyozhatta azt az általános visszatetszést, melyet a kereskedelem érdekeinek feláldozása keltett, s nem nyomhatta el a kormány kereskedelmi és vámpolitikájának gyökeres meg? változtatására irányuló közóhajtás kifejezését.

A concertatióra kerülven a sor, az alsó tábla e célból legkiválóbb tagjait küldi ki.

Már az 1825- és 1830-iki országgyűlés el akarta törölni ezt a helytelen szokást; a jelen országgyűlés pedig mindjárt kezdetben fölír a felséghez, hogy a concertatióba nem megy belé, miután erre többé nincs szükség. A törvényeket ugyanis már most nem a feliratokból és az ezekre adott királyi válaszokból készítik el, hanem javaslatok alakjában terjesztik fel a királyhoz. Ha tehát a javaslatokra nézve létrejött az egyezés a király és az országgyűlés közt: amellet, hogy a kancelláriának fölösleges azokat revideálnia, ezen kívül még, a mint az 1830-iki országgyűlésen szerzett tapasztalatok mutatják, a concertatio veszedelmes is annyiban, a mennyiben a kancellária rendszerint arra használja azt fel, hogy a törvények szövegén az országgyűlés intentiói ellenére lényeges változtatásokat tesz.

Minthogy azonban a felség a concertatio megszüntetését sürgető feliratra kitérőleg felelt: a rendek, „egyedül a jelen esetben és minden innét ezentúl vonható következtetés nélkül,” a régi szokástól nem térnek ugyan el; de szigorúan utasítják egyszersmind kiküldötteiket, hogy a concertatio csakis a törvénycikkek eredeti magyar szerkezetének deák szerkezetükkel való összehasonlítására szorítkozhatik, s megtiltják nekik, hogy az országgyűlés tudta és hozzájárulása nélkül „csak egy szót is” változtassanak a törvények szövegén.

A concertatio ezúttal minden baj és fennakadás nélkül befejeztetvén, az utolsóelőtti országos ülés Klauzál kezdeményezésére elhatározza, hogy az országgyűlés berekesztése alkalmával ő felségét az alsó tábla részéről magyar nyelven üdvözljék. De mivel a felső tábla a régi szokástól nem akar eltérni, Vay János szabolcsi követ közvetítő indítványa értelmében a nádor útján fölkéri a felséget, engedné meg, hogy magyar nyelven üdvözljék. Annak a megyének követe, mely épp a jelen országgyűlés folyamán a Magyar Tudományos Akadémia segélyezésére nem kevesebb, mint egy millió forintnyi segély megszavazását ajánlja,¹⁵ nem csoda, ha ott van mindig az első sorokban, midőn a nemzeti nyelv térfoglalásáról van szó.

A nádor a május 2-ikán délelőtt tartott elegyes ülésben közli a rendekkel a felség ama parancsát, hogy „a bevett szokás szerint *mostanság* hozzája intézendő beszéd deák nyelven mondasson”. Mire a rendek kénytelen-kelletlen belenyugodnak, hogy „a tisztelgés *ezúttal* még deák nyelven történjék”.

Utolsó kívánságuk megtagadása a különben sem kedvező közhangulatot még nyomottabbá teszi, úgy hogy midőn május 2-ikán a király jelenlétében berekesztik az országgyűlést, annak csaknem minden tagja kellemetlen benyomásokkal távozik el Pozsonyból.

A hosszú országgyűlés eredményével egyik párt sincs megelégedve. A nemzeti állam alapvető munkálatai, melyek a rendeket negyedfél éven át foglalkoztatják, a hűbéri alkotmányhoz épp oly kegyelettel, mint önzéssel ragaszkodó conservatív pártot méltán aggodalomba ejthetik, a szabadelvűség követelményeinek ellenben csak nagyon kis részben felelnek meg.

Ha az országgyűlés által kezdeményezett reformokat, belső értékük meghatározása végett, mérlegre vetjük: a serpenyő mégis a liberálisok javára fog billenni. A mit Deák az igazságszolgáltatás javítására szolgáló törvényekről és javaslatokról mond, az bizvást alkalmazható az országgyűlés által alkotott összes törvényekre. „Ezek a törvények – mondja Deák, követi jelentésében – legfeljebb némely előmunkálatoknak fognak tekintetni, és reménylenünk lehet, hogy a mi bennük célirányos, azt a jövő törvényhozás meg fogja tartani, azt pedig forrón óhajtjuk, hogy igen sok pontokban a nemzet előre haladó közértelmessége javítva változtassa azokat, miket mi célirányosan elhatározni és gyakran, úgy mint kívántuk volna, kívívni képesek nem valánk.”¹⁶

Azok az akadályok, melyeket a főrendekkel szövetkezett kormány a haladás útjába gördített, az átalakulás processusát megnehezítik ugyan, de olyan mértékben fokozzák

egyszersmind a nemzet productiv erejét, hogy miként Deák Ferencznek, úgy a vele rokon gondolkozásuaknak sincs okuk a csüggedésre.

-
396. * U. ott. Praep. ad diaet. XIII. aul. 1.
397. * Aus Metternich's nachgelass. Papieren. VI. 27.
398. * Orsz. levéltár. József nádor titkos levéltára. Diaet. extraser. 1835. LVIII.
399. * U. ott. Diaet. extraser. 1835. CI.
400. * Országgy. Tudósítások. 1835 okt. 10.
401. * Orsz. levéltár. József nádor titkos levéltára. Diaet. extraser. 1836. XXX. XXXVIII.
402. * U. ott. Miscell. offic. 1839. XVI.
403. * U. ott. Miscell. offic. 1837. VI.
404. * Hazafiui javallás magyar nemzeti theátrum építéséről, melly egyszersmind a fejedelmi szövetség győzedelmének és a három felség Pesten létének emlékeztető jele légyen. pest, 1814.
405. * Buzdítás a nemzeti theátrum felépítésére. Pest, 1815.
406. * Gr. Széchenyi István, Magyar játékszínről. Pest, 1832. 85. I. 92.
407. * Magyar játékszini jutalmazott feleletek. Buda, 1834.
408. * Orsz. levéltár. József nádor titkos levéltára. Diaet. extraser. 1836. XL.
409. * Orsz. levéltár. József nádor titkos levéltára. Diaet. extraser. 1835. LXXXIII.
410. * L. Szabolcsmegye utasításait. Orsz. levéltár József nádor titkos levéltára. Diaet. extraser. 1832/33. I.
411. * Deák Ferencz beszédei. 250.

I. FEJEZET

Kisérletek a szabadelvű irány elfojtására.

Az államértekezlet ujjaszervezése. Metternich, Lajos főherceg és Kolowrat. Kolowrat háttérbe szorítása. Metternich és József nádor véleménye a kormányzatról. Reviczky és gr. Pálffy Fidél jellemzése. A lengyel menekültek. Barkó László és Farkas Ferencz perbefogatása. Az országgyűlési ifjak kihágásai. Wesselényi ünnepeltetése. A magyarországi és erdélyi ifjak testvérisülése. A „társalkodási egyesület”. Egy alkotmányos szózat a magyarokhoz. Felségsértési per a két Lovassy, Tormássy és Lapsánszky ellen. A megyék feliratai. Bars megye magatartása. Az ítélet kimondása a perbefogott ifjak felett. „Törvényhatósági Tudósítások”. Kossuth üldöztetése. Kossuth bűntársai. Kossuth a börtönben. Széchenyi véleménye a helyzetről. A megyék beleavatkozása a törvényhozás jogkörébe

FERDINÁND trónralépte sok gondot okoz azoknak, kik a monarchia sorsának intézésére vannak hivatva. A testileg, lelkileg gyöngé király mellett föltétlenül szükség van egy kormányzó-tanácsra, mely végezze helyette azokat a teendőket, melyekre ő egyáltalán nem képes. De formális kormányzóság már csak Magyarországra való tekintettel sem szervezhető. A magyar közjog ezt az intézményt nem ismervén, Magyarországra nézve csupán gyámkormányzó vagy kormányzó-társ választásáról vagy kinevezéséről lehetne szó. Ámde ha az egyetlen törvényes praecedens, melynél fogva Mária Terézia mellé annak férjét, Lotharingiai Ferenczet, az ország rendei választották uralkodó-társul, figyelembe veszik: a monarcha saját tetszése szerint nem nevezhet ki maga mellé kormányzó-társat, hanem az országgyűlés közreműködésével és hozzájárulásával kellene úgy kormányzó-társát megválasztania, mint annak jogait és hatáskörét megállapítania, a mi annál nagyobb nehézséggel járna, mert a trónörökös, kinek természetesen a régensségre legtöbb jogcíme van, erősebb testi szervezettel bír ugyan a királynál, de néki sincs elegendő akaratereje, politikai tapasztalata s őt is féltetni kell olyan idegen befolyásoktól, melyekkel szemben a hatalom akkori kezelői az ellenőrzést nem lennének képesek eléggé hatályosan gyakorolni.¹

A regensség mellőzésével tehát az 1836-ik év végén Metternich az állam-értekezletet (Staatsconferenz) szervezi ujja s mint állandó és legfőbb hatóságot, széles hatáskörrel ruházza fel. A reorganizált állam-értekezlet elnöke a császár; rendes tagjai Ferencz Károly és Lajos főherczegek rendkívüli tagjai, kik a tanácskozmányokra esetről esetre hivatnak meg; a többi miniszterek, az államtanács osztályfőnökei, az államtanácsosok, a kancellárok és az udvari tisztségek elnökei.

Metternich meg van ugyan felőle győződve, hogy a monarchia népeinek tetszeni fog ez az új központi hatóság, mely a legfőbb állami kérdéseket nem dictatori hatalommal, hanem tanácskozás útján dönti el; de még ha nem tetszenék is nekik, az államkancellár hite szerint bele kell abba nyugodniuk, miután egyetlen egy olyan államférfit sem ismer, ki a monarcha mellett minden hatalmat magához ragadhatna. Lajos főherczegnek és neki a hatalom nem kell; gróf Kolowrat nem tudna vele mit csinálni, miután nincs semmi önállósága; báró Eichhoffra, a bécsi udvari kamara elnökére pedig nem hallgat senki.²

Az állam-értekezlet hatásköre azonban nincs praecise megszabva, végrehajtó hatalommal sincs egyenesen felruházva s éppen ezért nem válhatik be. Egyszer a dicasteriumok és az állam-tanács javaslatait bírálja felül, másszor az állam-minisztérium dolgaiba avatkozik, majd a monarcha képviselőjéül tolja fel magát. A helyett, hogy határozott irányt adna a hatóságoknak; tömérdék zavart idéz elő az államigazgatás gépezetében.

Az államkancellár kormányzó-társait és saját viszonyát a kormányhoz akkép jellemzi önéletrajzában, hogy az új regime sikertelenségeért a felelősséget teljesen elhárítja magáról.

Lajos főherczeg – írja a többi közt – meg van áldva a szellem és kedély legtisztéletreméltóbb adományaival; ismeri a monarchiának minden részét; ismeri azoknak szükségleteit s kielégítésük eszközeit; szigorú védelmezője az elveknek. Jellemének van

azonban egy hiánya: nem tud arra a magaslatra emelkedni, melyre egy kormányzónak emelkednie kell. Ezt ő maga is tudja és belátja. A boldogult császárnak legjobb tanácsadója volt. Pótolni annak akaraterejét a trónutód alatt nem képes.

Kolowrat gróf szigorúan igazságos. A közigazgatásban nővén fel, szelleme ezen a sphaerán túl nem tud emelkedni. A közönség ráfogja, hogy neki – Metternichnek – opponál; de ez tévedés. A dolgok lényegére, sőt a kivitel módjára nézve is gyakran egyetértenek, csakis az ügyvitel formájára nézve van köztük véleményeltérés. Kolowrat a szóbeli tárgyalásoknak, nem barátja; Metternich ellenben az írásbeli ügyvitelről azt tartja, hogy az lassúsága miatt megbénítja a kormány működését, s a kormányrendszer későbbi bukását is főképen ennek tulajdonítja.

„Én azt akartam, – így mentegetődzik évek múlva a rendszerével megbukott Metternich – hogy a kormány kormányozzon, társaim a közigazgatás útján kívánták megoldani a kérdéseket. A félrevezetett tömeg nekem tulajdonítja a kormány mozdulatlanságát; de ez a szemrehányás engem nem illethet. Én azt akartam, hogy a kormány a megszabott uton előre menjen. De a mily kiterjedt volt személyes hatásköröm politikai téren, épp annyira korlátozva volt a belső igazgatás körében. A kormány intézkedéseit a nehézkes ügymenet mellett csak akkor tudtam már meg, a midőn az alsóbb stadiumokon túlhaladtak, midőn a végső döntésre megértek és sürgősségük vagy fontosságuk következtében eldöntendőek voltak. Mily nehéz, sőt mennyire lehetetlen ilyen esetben az ügynek más irányt adni, mint a mibe terelték, ezt az ahhoz értő nem vonja kétségbe.”

„A márczius előtti időszakban – folytatja tovább – a legsúlyosabb következményekkel járó hiba volt azoknak az ügyeknek, melyek a közigazgatás körébe tartoztak, a kormányzat körébe vonása. Ennek következtében az államgépezet fennakadt, a legfelsőbb régiók allotriákkal halmozottak el s az alsóbb hatóságok felelőssége illusoriussá vált. Hogy én az államgépezetet más kerékvágásba terelhettem volna? Ehhez nem volt hatalmam, Hogy a gép kerekeit összetörhettem volna? Akkor az államgépezet működésében bekövetkezett szünet a forradalmat idézte volna elő. Az én feladatom nem az volt, hogy a birodalmat kormányozzam, az még kevésbé, hogy adminisztráljam. Ez utóbbira csak akkor vállalkozhattam volna, ha előbb az egész szervezet összeomlik. Az én feladatom abban állt, hogy a külfölddel szemben képviseljem a birodalmat s hogy ennek politikai érdekeit úgy kifelé, mint idebenn oltalmazzam. Mint a legfőbb központi testület, az állam-értekezlet tagjának kötelességem volt ezenkívül az ezen testület elé került, a dolog természeténél fogva csakis legnagyobb fontosságú ügyekben véleményemet nyilvánítani.”³

Metternich hatáskörét azonban az újjászervezett állam-értekezlet ha formailag korlátozza is, a márczius előtti események, valamint a bekövetkezett forradalom tekintetében a felelősség oroszlánrésze mégis őt terheli, miután Kolowratnak éppen az állam-értekezlet segélyével történt háttérbe szorítása után a belügyi politika irányát is ő szabja meg és senki más. Abban a perczben, a mint Ferencz behunyja a szemét, Metternich megkezdí az aknamunkát Kolowrat ellen, hogy elszigetelvén őt a hozzá föltétlen bizalommal viseltető főhercegektől, a beligazgatásra gyakorolt döntő befolyását megtörje. E végből egymásután három fontos kérdésben veri meg.

Midőn 1835-ben egy Veronában elhunyt tőkepénzes óriási vagyonát az osztrák jezsuitákra hagyja az alatt a föltétel alatt, hogy 1836 husvétja előtt a jezsuita-rend minden osztrák örökös tartományba bebocsáttatik: az állam-tanácsban a jezsuiták bebocsáttatását ellenző Kolowratot leszavazzák, miután Metternich, a ki pedig azelőtt a jezsuita-kérdésben teljesen egyetértett vele, cserben hagyja. Hogy Metternich most egyszerre megváltoztatja nézetét, erre azt hozza fel ürügyül, hogy az elhanyagolt iskolaügy föllandítása csakis a jezsuitáktól várható; de valódi indoka az, hogy a clericalis érzületű főherczegnőket elidegénitse Kolowrattól s kegyüket a maga számára foglalja le.

Majd midőn a 30 milliónyi deficit csökkentése végett Kolowrat Eichhoff pénzügyminiszterrel a hadsereg létszámának leszállítását hozza szóba, ily módon 12 millió megtakarítását remélvén: Metternich a befolyásos Clam-Martinitz segítségével megbuktatja a tervet, a minek az a következménye, hogy a hadsereg Metternichet legfőbb pártfogójának és barátjának ismeri el, Kolowrattól ellenben, mint rosszakarójától, elfordul.

Végül Kolowratnak a cukor-vám leszállítására irányuló ama szándéka, mely első döntő lépés lenne a tilalmi rendszerről a védvám-rendszerre való áttéréshez, – szintén Metternich ellenzése miatt szenved hajótörést.⁴

A három kudarcz oly súlyosan érinti Kolowrat államférfiúi reputációját s annyira elidegeníti tőle az irányadó köröket, hogy elhatározza; miszerint megválnak állásától. A császár azonban, nehogy a kormány körében dülő vizsály nyilvánosságra jusson, lemondását nem fogadja el, hanem hat hónapi szabadságot ad neki.

Ettől fogva Metternich, ha a kormányzati rendszer tökéletlensége miatt nem is tehet mindent úgy, a mint szeretné, a hatalom gyakorlásában kevésbé van korlátozva. Az állam-értekezletben, melyet az alatt az idő alatt szervez, míg Kolowrat szabadságon van, Lajos főherczeg egyetért vele a status quo fenntartása tekintetében, csak abban tér el tőle, hogy az összeütközéseket nem erőhatalommal, hanem – ha másként nem lehet – a differentiákra alkalmat szolgáltató kérdések megkerülésével igyekszik kiegyenlíteni; Kolowrat pedig szabadság-idejének leteltével duzzogva végzi a számára kijelölt korlátozottabb hatáskörben teendőit s habár rövid idő múlva kibékül is Metternichékkal, régi befolyását nem nyeri többé vissza.

A szabadelvű irány lassu, de fokozatos előhaladása mennél inkább veszélyezteti Európaszerte az évtizedek óta követett kormányrendszert; annál inkább kihívja maga ellen a reactiót, s ennek legfőbb képviselője; Metternich, éppen azért szerzi meg magának a teljhatalmat, hogy a status quo fenntartása céljából szükséges erőszakos eszközök megválasztásában és alkalmazásában szabad keze legyen.

A júliusi forradalom eredménye a francziákat nem elégti ki; többet kívánnak, mint a mit a charta adott nekik; kívánják az állam és a társadalom teljes megújodását. E célból a legradicalisabb eszközök alkalmazásától sem riadnak vissza. Fölkelésekkel és összeesküvésekkel, titkos társulatok alakításával nyugtalanítják folytonosan a kormányt, sőt amennyiben törekvésük legfőbb akadályát Lajos Fülöp egyéniségében látják, nyolc ízben kísértenek meg ellene gyilkossági merényletet. De a júliusi forradalom a többi nemzetekben, a németekben, olaszokban és lengyelekben is vágyakat; ébreszt, melyeknek kielégítése a réginek, az elavultnak rombadöntését föltételezi.

„Még Magyarországon is akadnak ostoba emberek – írja az államkanczellár nejének Pozsonyból, a hová az országgyűlés berekesztése végett kíséri le felséges urát, – kik szerelmesek a nyugateurópai civilisatio kinövéseibe. Ezek olyan eszméket akarnak megvalósítani, melyeknek befogadására a magyar társadalom nem alkalmas. Az ember életében a gyermekkort; az érettség korát s a hanyatlás korát szokták megkülönböztetni. Egyikről másikra átugrani nem lehet. Magyarországon az érettség korát mégis átugrották, s azok, a miket az ország bolondjai más országokból összeszedtek, nem az érett kor gyümölcsei, hanem a hanyatlás produktumai”.⁵

Ennek a megjegyzésnek éle első sorban Széchenyi ellen van irányozva, kinek 1835-ben formális emlékiratban kellett védenie magát Metternich szemrehányásaival szemben. Abban a meggyőződésben, hogy a reformerek által terjesztett „bolond” szellemnek meleg ágya eddigelé a kormány gyöngesége volt, az államkanczellár most a megfélemlítés taktikájának alkalmazását kíséri meg, s ehhez képest nemcsak a kormányzás eszközeiben, de a végrehajtó organumok személyében is szükségképen változásnak kell bekövetkeznie.

Már Pozsonyban, az országgyűlés berekesztésekor elhatározza, hogy maga veszi kezébe a magyarországi ügyek vezetését is, sőt mindjárt Ferencz halála után a belügyek

legapróbb részleteire is ki akarván terjeszteni figyelmét, e célból a nádorral, ki Reviczky ellenében különben is nála keres támogatást, szoros összeköttetésbe lép s közte és az állam-értekezlet közt az érintkezést ő közvetíti.

De a nádor sem azt nem helyesli, hogy Metternich maga akar mindent végezni, sem azt, hogy az állam-értekezlet hatáskörét annyira kiszélesítették. Úgy közjogi, mint kormányzati szempontból sokkal helyesebbnek tartaná, ha az ügyeket ő, mint a király helytartója, vezetné. Nem egyszer kifejezi tapasztalatokon alapuló abbeli meggyőződését, hogy ha a nádor, akadály nélkül végezhetné az alkotmány szerint megállapított – teendőit tömérdek bajnak már az első pillanatban elejét vehetné s számos elrontott ügyet helyes utra terelhetne; a fennálló rendszer mellett ellenben ez nem érhető el. Hogy Metternich és az értekezlet gyorsan és ügyesen dolgoznak, azt nem vonja kétségbe; de másrészről ismét és ismét hangoztatja, hogy munkásságukat megfelelő siker még sem koronázza és pedig azért, mert míg Bécsben meghányják-vetik az ügyeket, míg Bécsből levelet váltanak azokkal, a kik megállapodásaik végrehajtására vannak hivatva: addig a viszonyok igen gyakran megváltoznak, a dolgok menetében valami váratlan fordulat következik be, úgy hogy intézkedésük, mely ma jó lett volna, holnap már nem ér semmit.⁶

Metternichet azonban a nádor nem ingatja meg elhatározásában, s hogy az ország beligazgatásában annál biztosabban érvényesíthesse a maga intencióit: fentartva a barátságos viszonyt a nádorral, gondoskodik róla, hogy főbb hivatalok „föltétlenül megbízható egyénekkel” töltsenek be.

Az országgyűlés befejeztével Reviczkyt Flórenczbe küldik követnek, miután mint főkanczellár, sem elveinél, sem egyéni tulajdonainál fogva a terrorizmus politikájának végrehajtására nem használható fel.

Reviczky az erőszaknak nem barátja; erélyes, de egyszersmind simulékony; az összeütközéseknek a legtöbbször részint szép szóval, részint hivatalok és címek osztogatásával veszi elejét. Mint a császár bizalmas emberének, az udvarnál oly nagy a tekintélye, hogy számos esetben még a nádor befolyását is túlszárnyalja és ellensúlyozza; a nemzet becsülését hasonlóképen megszerzi magának, sőt mint tetőtől talpig magyar ember, mint jó hazafi s mint alkotmányos érzületű politikus, határozott népszerűségnek örvend, úgyannyira, hogy midőn állásától megválk, még az ellenzéki szellemű vármegyék is érdemeinek magasztalásával búcsuznak el tőle s Beöthy Ödön Bihar megye közgyűlésén azt mondja róla, hogy „a nagy urak közt ő az egyetlen ember, kit becsülni tudott.”⁷

Kétszínűséggel mégsem vádolható. 1827-től fogva mindig erélyesen követeli az alkotmányos formák megtartását, nem annyira magáért az alkotmányért, mint inkább azért, mert a rendi államszervezetben keresi a kormány és a nemzet legfőbb erejét. Conservativismusa tehát a közjogi kérdésekben politikai meggyőződésének kifolyása, s ha hizeleg azzal úgy a koronának, mint a nemzetnek, ez befolyással lehet arra, hogy a hatalmat megtartsa s éveken át élvezze, de jellemének integritását semmi esetre sem érinti.

Jelentékenyebb sikert nem mutathat fel; de nem azért, mert – mikén Széchenyi állítja – az ellenzék meghiusítja törekvéseit, hanem mivel rendszer, melynek felséges ura parancsából szolgálatában áll – megköti kezeit. Magyarország, daczára annak, hogy megkoronázott királya van daczára annak, hogy a törvényhozást az alkotmány értelmében a nemzet és a király egymás közt megosztva gyakorolják, a szó igaz értelmében a független államok közé nem sorozható, miután nincs nemzeti kormánya. A bécsi miniszter-tanácsban idegenek intézik az ország sorsát s Magyarország nádora és főkanczellára, egyéniségük szerint több-kevesebb befolyás gyakorolhatnak ugyan a kormánynak, de a rendszer következtében még alárendelt szerepet kell vinniök s hivatásuknak akkor felelnek meg, ha szigorúan végrehajtják a miniszter-tanács megállapodásait.

Reviczky főkancellár helyét, gróf Kolowrat kívánságára és ajánlata folytán, gróf Pálffy Fidél foglalja el s ő mellé alkancellárrá az utolsó országgyűlésen kiváló szónoki tehetsége által kitűnt gróf Majláth Antalt, az udvari kamara tanácsosát nevezik ki.

Pálffy multja és egyénisége egyaránt kezességül szolgál a tekintetben, hogy a kormány vak eszköze fog lenni. A kormány szolgálatában állt addig is; mint tárnokmester, részt vesz ugyan az országgyűléseken, de alig tud kiemelkedni az ismeretlenség homályából, miután ritkán szólal fel s ha beszél is, szónoklatának sem formája, sem tartalmassága által nem vonja magára a közfigyelmet; rideg conservativismusát csak hazafiatlansága mulja felül; a nemzeti törekvések iránt annyira érzéketlen, hogy még a magyar nyelvet sem tartja érdemesnek megtanulni, s midőn Colorado főudvarmester beiktatja hivatalába, a kancellária tagjait német nyelven üdvözlí. Abba a gépezetbe, melyet Bécsből igazgatnak, teljesen beleillik; de nemzeti szempontból annál kevésbé alkalmas annak a közjogi méltóságnak betöltésére, mely, ha a mostoha viszonyok következtében nem lehet is oly független, mint a minőnek régi közjogunkban contemplálva van, de legalább személyesítőjében az egyéni függetlenségnek azt a minimális mértékét föltételezi, melylyel Pálffy nem rendelkezik.

Széchenyi, midőn kineveztetéséről értesül, azt írja naplójába: „most már mindent tűzben, romban látok”.⁸ S bizony nem a Pálffy akaratán, hanem tehetségének hiányán múlik, hogy romba nem dönti az új államalapítás fáradtságos munkájának addigi összes eredményeit.

A forradalom rémét látván ő is mindenütt, mint Metternich és Sedlniczky rendőr-miniszter, legfőbb feladatának tekinti megvédelmezni az ellen a monarchiát. Rémlátásai annál élénkebbek, mert a forradalmi propaganda emissariusai, a lengyel menekültek, itt kalandoznak Magyarországon.

Sedlniczky jelentése szerint 1837 elején 3-400 lengyel menekült tartózkodik Magyarországon, kik alig várják az időt, hogy a kormány ellen föllázadó magyaroknak segítséget nyújtsanak. Báró Máriássy Pál éppen ezért 1836 nyarán Francziaországba utazik, hogy az ott tartózkodó lengyel emigránsokat becsalja az országba, annyival is inkább, mert itt bármely nemes ember házában a letartóztatás veszélye ellen meg vannak óva. Már eddig is tényleg menhelyül szolgál a számukra a gróf Keglevich kastélya Szilváson, Szirmayé Eperjesen, gróf Károlyié Pesten, gróf Rádayé Péczelen, Máriássy Istváné Dobszán, egy másik Máriássy, ki két mértföldre lakik Kassától, Bónisé Kassa mellett, Keczer Tamásé Budaméron, báró Vécseyé Kassa mellett stb.⁹

A felség elrendeli ugyan, hogy a monarchia területén tartózkodó lengyel menekültek felszólítandók, hogy tíz hét alatt térjenek haza, különben erőszakkal távolíttatnak el a birodalomból s hogy azokat, a kik asylumot adnak nekik, szigoruan büntessék meg a hatóságok,¹⁰ de a legfelsőbb rendeletnek nincsen fogamatja. S ez annál aggasztóbb a kormányra nézve, mert Sedlniczky értesülése szerint a forradalmi propaganda egy nemzetközi bizottságot alakított, melynek legfőbb célja Magyarországon és porosz Lengyelországban forradalmat idézni elő. Ennek bizonyosságául bemutatja a rendőr-miniszter a nádornak az említett bizottságnak a magyarokhoz intézett, magyar és latin nyelven fogalmazott s 1837 szeptember 15-ikéről keltezett ama kiáltványát, melyet Sommerhausen brüsszeli könyvkereskedő küldött Lipcsébe Brockhausnak s melyet ez colporteurök útján csempészett be Magyarországra.¹¹

A forradalmi elem felkutatásában és elnyomásában mennél nagyobb buzgalmat fejt ki a kancellár, annál több hibát követ el. Mivel bűnösöket hiába keres, ártatlanokat hurczol meg, vagy olyan embereket avat vértanukká, kiknek cselekményei komoly beszámítás alá nem eshetnek.

Barkó László szatmármegyei paraszt ember ellen például 1836 közepén megindítják a hűtlenségi pert, mivel Nyír-Medgyesen állítólag összeesküvés szervezését kísérlette meg a célból, hogy a nemzet a német uralmát rázza le a nyakáról s tegye meg királylyá Wesselényit, nádorrá meg gróf Telekit. A parasztokat – mint a kötegekre menő

tanuvallomásokból kitűnik azzal bolondította, hogy, ha Wesselényi lesz a király, a sorsuk azonnal jobbra fordul s hogy abban az esetben, ha fegyvert fognak; 400,000 török, egész Erdély és Magyarországból is 25,000 ember fog segítségükre sietni. De a tanuk vallomásából az is világosan kiderült, hogy Barkó egy korhely, orgazdaság miatt már büntetve volt naplopó, ki a kalandos tervet korhely czimborái mulattatására részeg fővel gondolta ki.¹²

Majd 1838 elején Farkas Ferencz pesti ügyvédet tartóztatják le, mivel irnoka följelenti, hogy egy kiáltvány van nála, melyet ki akar nyomtatni s melyben fölkelésre hívja fel a népet és a katonaságot. Ezenkívül még azzal is vádolva van, hogy 1831-ben és a következő évben a müncheni „Deutsche Tribün” szerkesztőjével s a párisi forradalmi propagandával összeköttetésben állt s hogy az említett lapban „Die Glocke” cím alatt megjelent és Magyarország viszonyait a külföld előtt hamis színben feltűntető cikkhez, mely az 1832/36-iki országgyűlés alatt „Egy alkotmányos szózat a magyarokhoz” cím alatt az ifjúságnak kapós olvasmánya volt, az adatokat ő szolgáltatta.¹³ De Farkas, abban a folyamodványában; melyet 11 hónapi fogsága után a felséghez intéz az iránt, hogy vagy bocsássák szabadon, vagy hozzák meg ügyében mielőbb az ítéletet, pozitív adatokkal is bebizonyítja, hogy ő a kormánynak mindig hű embere volt s például 1811-ben is ő írta a devalvációról azt a munkát, melyet a rendek Piringer és Gustermann munkáihoz hasonlítottak. Ennélfogva a felségsértés vádja alól fölmentik.¹⁴

A kormány által alkalmazott megfélemlítési rendszer áldozatai közt ott találjuk azonban az országgyűlési ifjakat és Kossuthot is s az ezek ellen megindított hajsza magára vonván az egész nemzet figyelmét; éppen azt a forradalmi szellemet táplálja, melyet a hajszával a kormány elnyomni szándékszik.

Az imént szétoszlott országgyűlésen is, százados szokás szerint, nagy számmal jelennek meg Pozsonyban a jurátusok (jurátus tabulae: regiae notarius), vagyis olyan jogvégezett emberek, kik „pro haurienda praxi judiciaria” a királyi ítélőtáblánál, illetőleg valamely táblai ügyvédnél vannak alkalmazva, valamint a törvényhatóságok által kinevezett és díjazott irnokok, kik a követek mellett írnoki teendőket végeznek s kiknek legfőbb teendőjük, hogy az utasítási rendszer értelmében a követek és küldöik közt az összeköttetést a követjelentések szerkesztése által fenntartsák.

Az országgyűlési ifjuság képezi tulnyomólag a nyilvános tanácskozások hallgatóságát; de egyszersmind már rég idő óta befolyást gyakorol a tanácskozások menetére is. A szabadelvű ellenzéki követeket zajosan megéljenzi, a nekik nem tetsző szónokokat lehurrogja. Habár oly rakoncátlankodásokat nem követnek is el, mint a múlt században, például 1751-ben, a midőn a nádorválasztás alkalmával a gyűlésterem ajtaját betörték; de fiatal kedélyük szilajságával nem egyszer megzavarják a tanácskozás rendjét.

Az excessusok híre Bécsbe is eljutván s a felség 1833 elején felvilágosítást kérván azokra nézve a nádortól, maga a nádor constatálja, hogy a hírek túlzottak. Január és február hónapban, az említett legfelsőbb kézirat kelte előtt, fordultak ugyan elő egyes kihágások, de Mérey személynök azokat az ifjakat, kik neki följelentettek, részint megdorgálta, részint kitiltotta a gyűlésteremből s ily módon elejét vette a további kellemetlenségeknek. Később a dictatura alkalmával fordult elő még egy nagyobb czivódás, de a kik ebben résztvettek, azoknak megbüntetéséről is gondoskodott már a személynök, megbeszélte egyszersmind a rendekkel, mi módon lehetné jövőre a hasonló eseteket meggátolni. Azóta a nádor sem hivatalosan, sem magán uton nem értesült semmiféle excessusról s megnyugtatta a felséget a tekintetben, hogy a személynököt helyettesítő alnádor mindent elkövet, hogy a rendet úgy a gyűlésteremben, mint azon kívül fenntartsa.¹⁵ Jelentését a felség azzal az ismételt figyelmeztetéssel veszi tudomásul, hogy a rendre ezentúl is szigoruan ügyeljen fel.¹⁶

Bármennyire igyekszik azonban a nádor a dolgot szépítgetni, Mérey a rendet másképp nem tudja fenntartani, csak úgy, hogy mind több és több ifjút zár ki a tanácskozó teremből.

Úgyde a nyilvánosság jogának illetően korlátozása által meg az ellenzéki követeket haragitja a kormányra.

Az országgyűlési ifjak az országgyűlés termén kívül is több alkalommal kifejezik rokon- és ellenszenvüket azok iránt, kik – hitük szerint – erre rászolgálnak.

Mikor Széchenyi angolországi útjából visszatér, fáklyás zenével tisztelik meg s Dubraviczky irnoka, Simon, az ifjúság nevében meleg hangú üdvözlő beszédet intéz hozzá.

Wesselényi előtt, – ki úgy politikájánál, mint modoránál foga a legnagyobb népszerűségnek örvend köztük, – levélben, melyet az erre adott válaszszal együtt később Zalamegye archivumában helyeznek el, hódolatukat fejezik ki s zászlója alá esküsznek. „Megtudván – írják neki, – hogy a báró, mátka-gyűrűjével a testvér két hazát jegyzette el, mi mint gyermekei éppen ezen testvér két hazának, a báróhoz, mint haza-anyánk mátkájához járulunk s kezébe tesszük eskünket haza, törvény s szabadság mellett.”¹⁷ Mire Wesselényi áradozó szavakban válaszol. „Haza melletti küzdésért – olvassuk levelében – külső jutalmat nyerni, mi ritka hazánkban. Hazánkban, hol üldözés s az ennél is keserűbb félreértés volt eddig többnyire bére a magát feláldozó honfiúnak. A nagy emberek szűkében nekem; ki semmit sem tettem s tehetek az örökkévalóságért, jutott áldozástok szép jutalma. Ezt s ennyit nem érdemelvén, szégyenítve tünteté eszembe parányiságomat; de minthogy szivesség bizonyosága, édes az szivemnek s érzem a küzdőnek boldogságát, kinek szerető kezek törlik le verejtékét.”¹⁸

Ugyanakkor, a mikor Wesselényit, mint a közszabadság és az unió lelkes apostolát ünneplik, az erdélyi ifjakhoz egyszersmind felhívást intéznek, hogy harcoljanak velük együtt azokért az eszmékért, melyek ha diadalra jutnak, újjá fog születni hazájuk. A Lovassy László által fogalmazott felhívást báró Kemény Józsefnek adják át, hogy vigye el Erdélybe, s ez megbízatásában oly módon jár el, hogy az iratot a nemzeti gyűlésnek mutatja be, mire az erdélyi ifjúság Wesselényit kéri fel, hogy válaszát, – melyet a nádor föltevése szerint maga Wesselényi fogalmazott, juttassa rendeltetési helyére. „Méltók akarunk lenni – írják ebben a dicső századra s lelki örömmel nyújtjuk karjainkat egyesülésre. Egyesüljünk a legszentebb ügyben, a hazafiság érzetében, áldozzuk fel magunkat közanyánknak; a testvér-hazának, lépünk elő az idő lelkével, hallgassunk a közvélemény szent szavára. Erre szólítatok fel barátink s mi lángtele hangotokhoz olvasztván a miénket, ugyanerre szólitunk viszonzosan fel.”¹⁹

Ezek a magukban véve különben ártatlan események az udvart azért nyugtalanítják, mert ama megrögzött hitet látszanak megerősíteni, hogy az ifjúságot – úgy, a mint ez a külföldön is történik – a forradalmi propaganda akarja eszközéül felhasználni.²⁰

Éppen ezért a nádor és a személynök – az udvar intentióinak megfelelőleg – nem is mulasztják el, ott, a hol szükségét látják, közbelépni s az ifjúsági excessusok következményeit ellensúlyozni.

A Széchenyinek adott fáklyás menet megtartása elé akadályt nem gördítenek. A Wesselényihez intézett levél tartalma ellen sincs kifogásuk, éppen ezért jelentést sem tesznek róla a felségnek, annyival kevésbé, mert Wirkner különben is azonnal, a mint elkészült, közölte azt a kancellárral.²¹ De a mint meghallják, hogy Kölcsey irnoka, Decsey László, elindult a levéllel Pozsonyból, hogy átadja azt Wesselényinek, a kir. jogügyek igazgatóját utasítja a nádor, hogy Decseyt, midőn Pestre ér, rendelje magához s tiltsa meg neki a továbbutazást. Egy tévedés folytán azonban a jogügyek igazgatója későn kapta meg az utasítást. Hogy az effajta levelezéseket jövőre megakadályozzák, a nádor e végből egyebet nem ajánlhat, mint a levelek letartóztatását a postahivatalok által, jóllehet éppen a politikai tartalmú levelek szállítását nem igen szokták a postára bízni.²²

Az erdélyi ifjakhoz intézett levél átadását, valamint az erdélyi nemzeti gyűlés elé terjesztését hasonlóképen nem sikerül ugyan a nádornak, illetőleg Ferdinánd főherczegnek meggátolniok: de a személynök közbelépése folytán annyit legalább mégis elérnek, hogy a

kerületi gyűlés az erdélyi ifjúság válaszát nem fogadja el, sőt midőn a magyar országgyűlési ifjúság Tarnóczy Kázmér útján Barsmegyéhez fordul, mint „a mely oly tiszteletreméltó függetlenséggel védte a mult éveken is a hon törvényes igazait,” s az említett megye rendeit kéri fel, hogy „a testvér-hon szabad lelkű ifjainak ezen levelét levéltárakba letéetni s ott a két testvér-haza ifjainak egykori lelki egyezsége emlékeül megőrizni méltóztassanak”: gróf Keglevich János főispán rábirja a rendeket, hogy a kérelmet utasítsák vissza azzal az indokolással, hogy „a megye rendei országgyűlési ifjúság cím alatt az országban törvényhatóságot nem ismernek, a megye méltóságával és hatósági körével pedig ellenkezne, hogy a megye rendei névtelen és hitelességgel nem bíró testülettől ily formán levelező s politikus kapcsolatba tétessenek”.²³

Ha a kormányt egy-két hazafias szellemű, de különben még a nádor véleménye szerint sem államellenes tartalmú levél is ennyire kihozza a sodrából s oly messze menő intézkedések megtételére bírja: nem csoda, hogy idegessége még inkább fokozódik, midőn az ifjúság mint testület szervezkedik s 1834 július 14-ikén megalakítja a „társalkodási egyesületet”.

Az alapszabályok szerint, – melyeknek elkészítésére Deák Ferenczet kéri fel, miután magukban nem biznak, hogy ezt a munkát úgy végezzék el, hogy a kormány beléjük ne köthessen, – az egyesület célja „a mivelődés”; eszközei: „a finomabb társalkodás; tudomány-s tapasztalásbeli ismereteknek olvasás, közlés és figyelmeztetés által lehető kölcsönös terjesztése”. Minthogy tehát célja tiszta és ártatlan: a nyilvánosság elől nem zárkozik el s a mint helyiségeit bárki meglátogathatja, a kit oda valamely tag bevezet, hetenkint kétszer tartandó közgyűlésein is megjelenhetnek az idegenek. Kártya- és kockajáték, borozás és bárminemű illetlen magaviselet a kör helyiségeiben tiltva van s a látogatók társalgással töltik idejüket, a gyűléseken pedig az önként vállalkozók bel- és külföldi munkákról, valamint a hazai viszonyokról felolvasásokat és szabad előadásokat tartván, ezek nyilvános vita alá bocsáttatnak.²⁴

A nádor az egyesület tagjainak névsorát mindjárt a megalakulás után összeállíttatja magának; de ez a névsor részint új tagok fölvétele, részint a régiek közül többeknek a kilépése folytán, időközben nagy változáson megy keresztül. Utoljára vagyis 1835 május 9-ikén lép be Redl Alajos.²⁵ A nádornak bemutatott liszta szerint rendes tagok voltak: Baranyai István Deák őrnök (Zala), Daniel Antal Návay őrnök (Csanád), Dolinay Károly Pogányé (Bereg), Ernyey László Töröké (Arad), Jeszenszky Ferencz Dessewffyé (Temes), Kalasz József Géczyé (Zólyom), Kostyán János Gyertyánffyé (Torontál), Kocsi Horváth Vilmos Sárközyé (Somogy), Niemesnyi Ignác a temesvári követé, Ormos Sándor Töröké (Arad), Ormos Zsigmond Dessewffyé (Temes), Pániczky Mihály Reviczkyé (Árva), Pongrácz Bonaventura Tarnóczyé (Bars), Simon István Baloghé (Bars), Vukovics Sebő Kövéré (Temes), Zsolnay Dávid Bezerédjé (Tolna), Palóczy Tamás Palóczyé (Borsod) és Pulszky Ferencz báró Vay Miklósé. Ezeken kívül levelező tagok voltak, a kik nem tartózkodtak Pozsonyban: Asztalos Pál Máramarosból, Csapó György, Kászonyi Dániel Kassáról, Kovács Szatmárból, Lovassy Biharból, Madarász József, Noszlopy és Szentiványi Erdélyből.²⁶

A nádor az egyesület tagjait azért veszi számba, hogy ellenőrizhesse őket. A mint nem tartja szükségesnek a kormány beavatkozását, midőn meghallja, hogy Balogh és Beöthy szerződést kötöttek Mostler kávéház-tulajdonossal, hogy az ellenzék által alakított klub részére engedje át helyiségeinek egy részét²⁷ s a mint a közügyek megvitatása végett nyilvános helyeken, korcsmákban s különösen a Hollinger-kávéházban és a „zöldfánál” tartott összejövetelekre nézve határozottan kifejezi abbeli véleményét, hogy azokat a kormány nem tilthatja meg: úgy az ifjúsági kaszinóval szemben is csupán a szigorú felügyelet gyakorlását ajánlja.²⁸

A kormány azonban más nézetben van s abból indulva ki, hogy a hol fiatal emberek közdolgok felett tanácskoznak, ott a szabadelvű és democraticus eszméknek szükségképen nagy keletük van: a saját és a monarchia tekintélyének veszélyeztetése, a Metternich-féle

rendszer compromittálása nélkül nem tartja megengedhetőnek, hogy ugyanakkor, a mikor a kisebb német államok kormányainak folytonosan szemükre hányja, hogy nem képesek a forradalmi elemeket, a sajtót és a diákságot pórázon tartani; ezeknek az elemeknek megfékezésében ő maga is gyöngeséget áruljon el s – mint a király írja egyik rescriptumában²⁹ – egykedvűen nézze, hogy az ifjúság, hivatásától elvonatván, egy mélyreható és veszedelmes politikai terv eszközéül használtassék fel.

Somssich személynek a kormány intentióit követve, már az egyesület megalakulása elé is akadályokat gördít. Az ifjaknak megtiltja a belépést; az iparosoknak, kiknek helyiségeiben gyűléseket tarthatnának, tudtukra adja, hogy iparjogukat elvesztik, ha helyiségeiket átengedik; majd az alapszabályok kinyomatását gátolja meg. A midőn pedig látja, hogy célta nem ér: részint maga, részint a vele bizalmasabb viszonyban álló követek útján az ifjakat egyenkint igyekszik rábeszélni, hogy lépjenek ki az egyletből:

A hatalom a legszigorúbb eszközök alkalmazására is kész, hogy az egyesületet szétugraszsa. Hiába mondja a nádor, hogy az ifjúsági kaszinó tagjai, mint irnokok, mindaddig, míg valami törvényteleniséget nem követnek le, ugyanolyan immunitást élveznek mint főnökeik, sőt a mennyiben ablegatus absentium is van köztük, ezek épp oly szabadon megvitathatják egymás közt az országgyűlési tárgyakat, mint a többi követek: ³⁰ a kir. jogügyek igazgatóját a felség utasítja, hogy minden feltűnés nélkül jelenjék meg a kaszinó helyiségében s tartson ott házkutatást. Ha ezt a válságos következményekkel járó brutális lépést még sem teszik meg, ez csak a nádor ama figyelmeztetésének köszönhető, hogy azok közt, kik ellen a házkutatást foganatosítanak, két ablegatus absentium is van, nevezetesen Zsolnay Dávid, a gróf Zichy László és Palóczy Tamás, a gróf Szirmay István ablegatusa, továbbá, hogy Huszár József, kinek a házában van a kaszinó, szintén ablegatus absentium s a szoba, melyben a gyűléseket tartják, az országgyűlési szállások jegyzékébe van fölvéve.³¹

A kormány azonban gondoskodik róla, hogy ha már directe nem veheti üldözőbe az ifjakat, legalább példát szolgáltatson nekik, hogy járnak azok, kik a forradalmi szellemet terjesztik.

Az országgyűlési ifjak közt, mint fennebb említők, „Egy alkotmányos szózat a magyarokhoz” című, németből fordított pamflet forgott közkézen, melynek szerzője úgy közjogi, mint politikai szempontból nagyobbára képtelen, bizarr eszméivel egyáltalán nem szolgált rá, hogy komolyan vegyék. Magyarország önállóságának és függetlenségének föltételeit ugyanis a következő 12 pontban állapítja meg: A király addig feje az országnak, míg itt lakik; a királyt a törvény megtartására nézve felelősség terheli; a leányág nem örökösödik; az országgyűlés beléegyezése nélkül sem háború nem indítható, sem béke nem köthető; a magyar katonaságot más nemzet elnyomására nem szabad használni; a minisztereket, a főispánokat, általában az összes főhivatalnokokat az országgyűlés választja; az országgyűlés végzései, ha a király nyolcz nap alatt nem felel rájuk, törvényekké válnak; a korona jövedelmei 1 1/2 millióra szállíttassanak le s mindazon jövedelmek, melyeket az udvar eddig a nemzettől elvett, az országgyűlés rendelkezése alá bocsátandók; a koronára szállt jószágok adományozása az országgyűlést illeti; a bírák három évenként a nép által választandók; a ki magyarul nem tud, nem lehet közhivatalnok; a papi javak sequestráltatván, a papok az országgyűlés által meghatározott készpénzzel fizetendők.³²

A fantasztikus irat, – mely megfordult a többi közt Palóczy Tamás és Szemere Bertalan borsodi jurátusok kezén is; – a fiatalságra semmiféle komolyabb hatást nem gyakorolt. Mindamellett Beöthy Sándor kir. ügyész, felsőbb parancsra, a pamflet állítólagos szerzőjét, Bod János fiatal ügyvédet elfogatta s 1835 elején a pert megindította ellene.³³ De a dolog csúfos kudarczczal végződött a kormányra nézve, a mennyiben kiderült, hogy Bod János, ez a testileg és szellemileg beteg ember, a pamflet szerkesztésében nem vett részt, hanem szegény ördög létére egy kis jövedelemre akarván szert tenni, az iratnak csupán másolgatásával foglalkozott.³⁴

A zaklatások és fenyegetések lassankint mégis célra vezetnek. Jóllehet, a szabadelvű követek, mint Deák, Beöthy, Bezerédj, Balogh János stb., érdeklődésüket a társalkodási egyesület iránt azzal mutatják meg, hogy gyűléseit szorgalmasan látogatják, sőt maguk az ifjak közt is akadnak egyesek, kik nem szűnnek meg a többieket kitartásra buzdítani, Vukovics Sebő például Temesvárról levélben kéri őket, hogy a kaszinót tarsák fenn „már csak azért is, mert egyesület”:³⁵ mindamellett a kormány részéről alkalmazott terrorizmus és a konservatív követek határozott parancsa következtében a tagok egymás után dezertálnak, annyival is inkább, mert vezérek közül többen eltávozván időközben Pozsonyból, nincs, a ki őket visszatartsa, sőt ha igaz Zsolnay Dávidnak, az egyesület jegyzőjének a Lovassy-féle perben tett vallomása, mely szerint ő azért lépett ki a körből, mert ott a kártyajáték nagyon elharapódzott:³⁶ s az önmivelés előmozdítására alakult egyesület csakhamar közönséges kártya-klubba változik át.

Ha az országgyűlés alatt a nádor tapintatának és törvényiszteletének sikerül is megakadályoznia, hogy a kormány az országgyűlési ifjak ellen nyíltan föllépjen, a mi annál eszélytelenebb lett volna, mert ez által a kormányra nézve különben is kényelmetlen ellenzék tüzét szítja vala: a mint az országgyűlés szétoszlik, még Reviczky kancellársága alatt, csak hogy annak tudta nélkül, kiadják az elfogatási parancsot a társalkodási egyesületnek felségsértéssel vádolt tagjai ellen s a kir. ügyigazgató, május második felében, katonai erő igénybevétele mellett letartóztatja Lapsánszkyt Pesten, Lovassy Szakál Ferenczet Nagy-Szalontán és Tormássy Jánost Békésmegyében. A negyedik vádlott, Lovassy Szakál László maga jelentkezik Nagy-Váradon az ügyészségnél, miután meghallja, hogy ő ellene is ki van adva az elfogatási parancs.

Beöthy Sándor kir. ügyész Lapsánszky nál házkutatást tartván, ott egy csomó levélen kívül megtalálja az ifjúsági kaszinó iratait, a kaszinóban tartott beszédek másolatát s ezeknek átolvasása után arra az eredményre jut, hogy a kaszinó tagjai közül körülbelül 16-an a szemlélő és hallgató szerepét játszották, ezeket tehát perbe fogni nem lehet s a fennebb említett négy ifju ellen is – habár alapos gyanú terheli őket, hogy lázító beszédek tartottak – pozitív adatok hiányában nagyon nehéz az eljárást megindítani.³⁷

A kir. ügyész megállapítja, hogy Lapsánszky minden gyűlésen részt vett s Tormássyval és Lovassy Szakál Ferenczczel együtt – ez utóbbiak bármennyire tagadják is – sokszor szerepelt a szószeiken. Ezt a vádat kétségesse teszi azonban az a körülmény, hogy az egyesület tagjainak abban a hivatalos névsorában, melyet évekkel később állítanak össze s mely a nádor titkos levéltárában helyeztetik el, – sem Lapsánszky, sem Lovassy Ferencz neve nem fordul elő s ugyanitt föl van jegyezve, hogy Lovassy László már 1834 szeptember 18-ikán kilépett az egyesületből, Tormássy pedig egyetlen egy gyűlésben sem vett részt.³⁸ Az ügyész megállapítja továbbá, hogy Lovassy Ferencz a Várhegyen levő Kereszt-fogadóban márczius 6-án a többi közt a következő vakmerő nyilatkozatra ragadtatta magát: „A közvélemény hatalma odáig terjed, hogy a királyokat fenyegető büntetések által is kényszerítheti, ha ezt az ország java s a családok jóléte kívánja; a közvélemény fölmentheti az eskü és hűség alól az alattvalókat. És ezek szükségesek Magyarországon, hol a kormány az adózó népet tyrannus módra elnyomja. Annál fogva szabad minden esküszegő tyrannust meg is ölni. A mi Franciaországban XVI. Lajossal 1793 január 21-én történt, ezt a magyar országgyűlés is végrehajthatná.”³⁹

De habár úgy ennek a beszédnek, mint számos más hasonló szellemű szónoklatnak megtalálták is a másolatát Lapsánszky iratai közt s habár Tormássy a kihallgatás alkalmával elismerte, hogy az egyesületnek veszedelmes tendenciái voltak: a per alapjául az ügyész véleménye szerint mindez még sem szolgálhat, mert annak az egyetlen egy tanúnak önvallomása, ki egyszersmind vádlott is, valamint egyes beszédeknek pusztán másolatai elegendő bizonyító erővel nem bírnak. Legfőllegb a súlyosan kompromittált Lovassy Lászlót lehetne tehát perbe fogni.

A nádor szintén úgy találja, hogy Lovassy László a főbűnös, a ki mellett a másik három csak mint bűnrészes szerepelhet; Pázmándy Dénes, Bojtor Endre, Bogyó János, Csapó György és a többi 16 fiatal ember vád alá helyezését ellenben nem tartaná helyesnek, a mennyiben ezeket nem annyira gonosz szándék, mint inkább erejüknek és hivatásuknak az esztelenséggel határos túlbecsülése vezette félre.⁴⁰

A kir. ügyész a július 29-ikén kelt legfelsőbb elhatározás alapján mind a négy ifjú ellen beadja felségsértés címén a közkeresetet. De habár a legnagyobb éberséggel folytatja is a vizsgálatot s habár még olyan csekélységre is kiterjeszti figyelmét, hogy Várad-Olasziban, a hol a két Lovassy többször megfordult, egy ház falán azt a felírást találták: „éljenek a tántorithatatlan hazafiak, éljen a mostani s jövődöbeli szabadság, jön Ferdinánd”:⁴¹ mindamelllett a per folyamán még inkább meggyőződik róla, hogy nagyon is gyöngye jogalapon áll, úgy hogy szeptember elején a kormány Sedlniczkyhez, a bécsi rendőrmíniszterhez fordul azzal a kéréssel, közölné vele a perben esetleg fölhasználható ama terhelő adatokat, melyek netalán kezei közt volnának.⁴²

Az általános vád a perbefogottak ellen az, hogy a társalkodási egyesület tagjai voltak s hogy három lengyel emigránst rejtegettek maguknál. Lovassy Lászlót ezeken kívül azzal is vádolják, hogy egy lengyel menekült emlékkönyvében mint republicanus irta alá magát; hogy midőn Wesselényi az országgyűlésről hazatérőben volt, a tiszteletére Pesten rendezett fáklyás zene alkalmával lázító beszédet tartott; hogy hazulról – mert az országgyűlés ideje alatt haza tért beteg atyjához – azt irta a társalkodási egyesület tagjainak, hogy a népfelségi elvek már az ő megyéjében is lábra kezdenek kapni; végre, hogy midőn Balogh Jánost, – kinek az országgyűlésről el kellett távoznia, – újból megválasztották követté, Bars megyében a követválasztás idején a kormány ellen izgatott.

Ha már magában a perbefogatás ténye is izgatóság hat a közönségre, a közingerültséget még inkább fokozza az a körülmény, hogy az ifjak letartóztatásánál a megyei hatóságokat mellőzik s katonai erőt alkalmaznak, továbbá, hogy a vádlottak elől a szabad védelem útját elzárják, perükben az eljárási szabályokat lábbal tapodják s a pert a nyilvánosság kizárásával folytatják.

A törvénytelen eljárás ellen a megyék s ezek közt első sorban a közvetlenül érdekelt Békés-, Pest- és Biharmegye,⁴³ felirataikban egymás után tiltakoznak, sőt Pest, Fejér és Somogy oly nagynak tartják a sérelmet; hogy annak az orvoslása végett az országgyűlés haladéktalan összehívását kívánják.

Pest- és Zalamegye nem bizván benne, hogy feliratuk a felség kezébe jut, annak átadása végett deputatiókat küldenek ki. A kancellár azonban – a felség szigorú parancsát követve⁴⁴ – a deputatiókat visszautasítván, ezzel az újabb provocatióval azt éri el, hogy már most Csanádmegye az összes törvényhatóságokat felszólítja, hogy egy bizonyos meghatározott napon küldötteik Bécsben megjelenván, országos deputatio adja át ő felségének a sérelmes ügyre vonatkozó feliratot.

Bars megye 1836 december 12-iki közgyűlésében Balogh János hozza szóba és apostrophálja, még pedig a legélesebb szavakkal, a kancellár eljárását. Megbotránkozását fejezi ki a felett, hogy a magyar kancellár a küldöttségi szónok magyar beszédére latinul felelt; hogy az illedelem ellenére a küldöttekhez úgy beszélt, mint a dominus clarissimus szokott tanítványaihoz s őket dominationes vestrae szóval szólalagatta, holott maga a nádor is inclyta deputatióknak szokta nevezni a megyei küldöttségeket; végre, hogy maga bevallotta, hogy ő adta a tanácsot a felségnek az ifjak üldözőbe vételére. Indítványozza ennél fogva, hogy Bars is kövesse Pest megye példáját; mert ha küldöttségét nem fogadják el, legalább még inkább meg fog győződni a nemzet a kormány illoyalitásáról s még az aluszékonyak is felocsúdnak részvétlenségükből.

Balogh indítványát a rendek elfogadván, a feliratot az ő beszédének szellemében, de saját elveinek is megfelelőleg Lipovniczky Vilmos főjegyző készíti el. Az annak átadásával

megbizott küldöttséget, – melynek utasításul adják, hogy a főkancellár mellőzésével csak a két alkancellárt keressék fel, – a két alispán vonakodása folytán maga Balogh János vezeti fel Bécsbe; de sem báró Malonyay, sem a másik alkancellár, gróf Majláth Antal, nem fogadja el. Malonyay, midőn a küldöttség két tagja kihallgatást kér tőle, az audientiát más napra kitűzi; de midőn a küldöttség megjelenik, Duschek Ferencz titkárával tudtára adja az előszobában várakozóknak, hogy ő felsége parancsa folytán nem állhat velük szóba, mire Balogh azt üzeni neki vissza, hogy „sajnálkozva távoznak el, de azért maradnak, a kik voltak”.⁴⁵

Kevéssel ezután felsőbb rendelet érkezik a megyéhez, mely a december 12-iki határozatot megsemmisíti s az annak hozatalában résztvettek kinyomozása és felelősségre vonása végett báró Vay Ábrahámot kir. biztosul küldi ki a megyébe. De a rendek a végzést érvényben levőnek nyilatkoztatják ki, meghagyják egyszersmind a tisztviselőknek, hogy a kir. biztos törvénytelen működéséhez segédkezet ne nyujtsanak és semmiféle jegyzőkönyvet és irományt ne adjanak ki neki a levéltárból, feliratukban pedig tiltakoznak a kir. biztos kiküldetése ellen. Báró Vay Ábrahám mindamellett eljár megbízatásában s az ő jelentése alapján a királyi ügyek igazgatója úgy Balogh és Lipovniczky, mint általában mindazok ellen, kik részt vettek az említett határozat hozatalában, a hűtlenségi per megindítását ajánlja.⁴⁶

Az alatt, míg a megyékben az 1823-iki eseményekhez hasonló jelenetek ismétlődnek, a perbe fogott ifjak ellen meghozzák a marasztaló ítéletet.

Lovassy Lászlót, valamint Lapsánszkyt tiz évi, Tormássy Jánost egy és félévi fogságra ítélik, Lovassy Ferenczet ellenben szabadon bocsátják.⁴⁷

Lovassy László érdekében édes atyja, Tormássy érdekében pedig nyolczvanhárom éves nagyatyja, Báthory Gábor református superintendens kegyelmi kérvényt nyujtanak be a felséghez. De Lovassy részére nincs kegyelem. A szerencsétlen fiatal embert Spielbergbe zárják be, honnan – midőn később megkapja a kegyelmet – örülten tér vissza a szülei házba. Tormássynak ellenben – a nádor ajánlatára – megengedi ő felsége, hogy a budai várban állja ki büntetését s hogy itt nagyatyja, de csakis ő, meglátogathatja, módjában állván ily módon a kegyes lelkű főpásztornak, unokáját a jó útra visszatéríteni. Lapsánszkyért nincs, a ki kegyelemért folyamodik; de mielőtt ezt maga megtenné, a nádor – tekintettel arra, hogy őszintén bevallott mindent – ajánlja a felségnek, hogy a börtön felügyelője által félévenként jelentést tétessen magának a nevezett ifjú magaviseletéről s ha magába szállásának világos jelét adná, büntetésének egy részét engedje el neki.⁴⁸

A kormány a nádor ismételt sürgetésére, egy legfelsőbb rescriptumban igyekszik ugyan a törvényhatóságokat megnyugtani a tekintetben, hogy az ifjak perbe fogatásával nem volt szándékában a gondolat- és szólásszabadságot elnyomni, hanem egyszerűen az államellenes üzemekre és titkos társulatokra vonatkozó rendeletnek szerzett érvényt:⁴⁹ mindamellett a törvényes formák mellőzésével hozott túlszigorú ítéletet nagy visszatetszéssel fogadják, annyival is inkább, mert kiszivárog a közönség közé, hogy az ítélet kimondása alkalmával maguk a birák sem értettek egyet. A királyi táblán hárman, t. i. Földváry Ferencz, Császár Sándor és még egy bíró fölmentésre szavaztak, a többség ellenben a halálos ítélet mellőzésével a börtönbüntetést mondta ki. Mikor aztán a börtönbüntetés mérvét kellett meghatározni: a kisebbség a szavazástól tartózkodott. A személynök ama fenyegetésére, hogy jegyzőkönyvbe véteti azoknak a nevét, kik a szavazást makacsul megtagadták, valamint Reviczky Imre bíró ama provocatiójára, hogy a ki nem akar szavazni, ne viseljen hivatalt: Császár indulatosan azt felelte, hogy nem bánja, irjanak a jegyzőkönyvbe akármit, de ő nemcsak itt, zárt ajtók mögött, de a piac közepén, az egész világ hallatára is ki meri mondani véleményét. A hétszemélyes táblán szintén akadtak védői az ifjaknak, báró Perényi Zsigmond és Péchy Imre szeptemvirek személyében.⁵⁰

Úgy az országgyűlési ifjak, mint a Wesselényi Miklós ellen folytatott perekről Kossuth tájékoztatja a közönséget „Törvény Tudósítások” című irott lapjában. Az ő erőteljes referádáinak hatása alatt irnak fel egymásután a vármegyék az ifjak érdekében.

Kossuth, mint már fennebb említők, „Országgyűlési Tudósítások” cím alatt egy irott hirlapot indított volt meg, melyben velős, szabatos kivonatban közlött az országgyűlésen tartott beszédek s általában az országgyűlési tárgyalásokat. A kormány mindent elkövet ugyan, hogy a hirlap megjelenését megakadályozza, miután nap-nap mellett tapasztalja, mily nagy hatással van az a szabadelvű törekvésekre; a szerkesztőt nem szűnik meg folytonosan fenyegetni, sőt litografáló gépét is lefoglaltatja; de Kossuth sem tágit s ragyogó tollával az országgyűlés végéig rendületlenül szolgálja a haladás ügyét.

Az országgyűlés befejeztével több szabadelvű követ buzdítására s támogatása mellett „Törvényhatósági Tudósítások” cím alatt folytatja vállalatát, hogy legyen a közvéleménynek továbbra is egy olyan organuma, mely az országgyűlés szétesése folytán a törvényhatóságok körében nyilvánuló politikai közszellem jelenségeit figyelemmel kísérje, a törvényhatóságok közt az összeköttetést fenntartsa, tájékoztassa a közönséget a reformok sorsa iránt, előkészítse az újabb reformokat, ellenőrizze a kormányt, hogy mi módon hajtja végre az úrbéri és egyéb törvényeket stb. Ha más szavakkal is, de így indokolja ő maga 1836 május 15-ikén Pesten kelt előfizetési felhívásában⁵¹ folyóiratának szükségességét.

A kormány, melynek Kossuth hatalmas tolla addig is elég bajt okozott, az új vállalat ellen a legnagyobb erélyvel lép ugyan föl; de Kossuth a „Törvényhatósági Tudósítások”-at, a nádor egyenes tilalma ellenére megindítja s épp úgy, mint előbbi folyóiratát, megrendelőinek, – kiknek száma 1837 elején már 140-re rúg s ezek közt 20 megye szerepel,⁵² – levél alakjában pecsét alatt küldözi szét; egyúttal körlevelet intéz a vármegyékhez, melyben panaszt tesz a nádor által a nyilvánosság jogán elkövetett sérelem miatt. Mire a megyék egy része az ügyet magáévá teszi s különösen Pestmegye határozottan kijelenti, hogy az, a mit Kossuth tett, a törvényekkel nem ellenkezik.

Részint ez a körülmény, részint az, hogy Kossuth nem pusztán a törvényhatósági gyűlésekben elmondott szónoklatok száraz közlésére szorítkozik lapjában, a mi már magában véve sem lehet kellemes a kormányra nézve, hanem egyszersmind erős kritikát gyakorol a politikai élet minden nyilvánulása s a kormány minden lépése felett, – arra bírja a nádort, hogy már most ő felsége nevében tiltsa meg a lap tovább folytatását s ezt a rendeletét, mint Pestmegye főispánja, a megyei közgyűlés kikerülésével, a municipális önkormányzat világos megsértésével egyenesen Dubraviczky Simon alispánhoz intézvén, ez tetézi a törvénysértést azzal, hogy a tilalom végrehajtásával Zlinszky János központi főszolgabíró önhatalmulag megbizza.

Kossuth nyomban, a mint Zlinszky közli vele az alispán rendeletét, óvást tesz az ellen, kijelentvén, hogy a mennyiben a megyei közgyűléseken nyilvánosan történő dolgoknak magánlevelezés útján leendő közléséről van szó, a törvény pedig nem rendeli, hogy levelezésre előzőleg engedelmet kellene kérni: törvénysértést követtek el vele szemben.⁵³ Majd ismét a vármegyékhez fordul védelemért, különös figyelmükbe ajánlván ama körülményt, hogy a kormány ellenmondásba jött önmagával, midőn most levelezéseért üldözöbe veszi, 1833 október 1-én ellenben, midőn a főlovászmester az „Országgyűlési Tudósítások” sokszorosítására használt litografáló kézi műszerének használatát a legfelsőbb parancs értelmében megtiltotta neki, nem tiltotta egyszersmind meg az irott levelezés folytatását, „sőt határozottan kijelentette előtte, hogy bizvást correspondeálhat írásban, az ellen kifogása senkinek nem lehet”.⁵⁴

Vállalatát folytatja tehát tovább annyival is inkább, mert Pestmegye rendei az alispán és főszolgabíró eljárását törvénytelennek és semmisnek deklarálják s a többi vármegyék egy része szintén felir a kormány erőszakoskodása ellen,⁵⁵ sőt Bars elhatározza, hogy ha a lap további megjelenését meg akarnák gátolni, maga fog gondoskodni annak folytatásáról.

A reactio, kitűzött céljának elérése végett, a postát is eszközül használja fel. Egyes megyék utasítják ugyan a jegyzői kart, hogy Kossuth lapját hiteles tudósításokkal lássák el; de úgy ezek a tudósítások, mint általában a Kossuth nevére címzett levelek és pénzküldemények rendszeresen elvesznek a postán, úgy hogy Deák egyszer ezt írja Kossuthnak: „noha nekem titkaim nincsenek és gyűlölöm is a titkolódzást, restellek mégis kegyed címzete alatt a zalabéri vagy budai postamestereknek leveleket firkálni”; majd egy más alkalommal határozottan kijelenti, hogy „kegyednek pedig postán pénzt vagy levelet küldeni nem lehet”⁵⁶ Hogyne tapodnák lábbal Kossuth Lajossal szemben a levéltitok szentségét, mikor még a kormány embereivel szemben sem respektálják. Maga Gentz, Metternich alteregoja, kéri egyik levelében Rahel barátnőjét, hogy posta útján ne írjon neki, mert a postahivatalokban nem lehet megbízni.⁵⁷

De a mellett, hogy a Kossuth levelei elsikkadnak, a helytartó-tanács, 1836 október 4-ikén kelt rendeletében, lapjának szétküldését is megtiltotta a budapesti postahivatalnak,⁵⁸ sőt, hogy a megyék actiója ebben az ügyben lehetetlenné váljék, az ő körleveleiket is elfogják s ennek következtében Pestmegye kénytelen körleveleit huszáraival küldeni el a szomszéd megyéknek. Kossuth azonban nem hagyja annyiban a dolgot; hanem Fáy György pestmegyei főszolgabíró útján a budapesti főpostahivatal igazgatóját, Biringer Mátyást perbe fogja s az 1723: LIX. t.-cz. értelmében minden levélért 100 forintnyi bírság fizetését követeli, melyet jótékony célra ajánl fel. Az ő állítása szerint több, mint 50 levelét sikkasztották el, a főpostaigazgatóság ellenben azt állítja, hogy csak hatot foglalt le s ezt is csak azért, mert, figyelmeztetése dacára, Kossuth nem akarta feladott leveleit visszavenni.⁵⁹

Minél inkább feszíti a húrt a kormány, annál hevesebb az ellentállás a törvényhatóságok részéről s az ő ellentállásukból meríti Kossuth az erőt a küzdelemre. „Hol fog az önkény s erőszak megállni – írja Ugocsamegye főjegyzőjének, – nem tudom, de azt tudom, hogy ha föllevenítik is a spanyol inquisitio minden ijedelmeit ellenem, soha sem fogom megtagadni polgári jogaimat, soha gyáván azoknak törvény határa közti gyakorlatáról lemondani. Szenvedni megtaníthatnak, de félni nem.”⁶⁰

Az – „önkény és erőszak” – hogy Kossuth szavaival éljünk – addig nem áll meg, míg őt ártalmatlanná nem teszi. Látna ugyanis a kormány, hogy meg nem félemlitheti, 1837 május 5-ikén éjjel a budai városmajor szomszédságában, a Laszlovszki-féle kert felé vezető utcza egyik házában, hova egészsége helyreállítása végett költözött, elfogatja, a budai várban a bécsi kapu melletti József bástyán levő kaszárnyába bezáratja s pesti és budai nyári lakásán iratait lefoglaltatja.⁶¹

Hogy milyen czimen indítsák meg ellene a pert, hogy bűntársait is bíróság elé állítsák-e s ha igen: kiket? – mindez kormánykörökben élénk megbeszélés tárgyát képezi. A felség ugyan egyenesen hűtlenségi per megindítását rendeli el⁶² s maga az ügyész sem lát elegendő jogalapot a felségsértési bűnperhez; de viszont az a felfogás is elég tetszetős, mely szerint Lovassy és Kossuth bűncselekményét különbözőleg minősíteni képtelenség, ha tehát Lovassyt felségsértés czímén ítélték el: Kossuth ellen is ezen a czimen kell vádat emelni, annyival is inkább, mert különben közfelháborodást fog előidézni az a tény, hogy a nélkül, hogy felségsértés esete forgott volna fenn, a vádlott elfogatásánál katonai erőt alkalmaztak.⁶³

A másik kérdésre nézve az ügyész véleménye az, hogy Kossuthal együtt hűtlenségi perbe kell fogni bűntársait is, a kik t. i. lapját különösen támogatták és terjesztették, így nevezetesen: Ágoston Józsefet Pestmegyéből, Madarász Lászlót és Józsefet Fejérből, Szombathelyi Antalt Békésből, Török Gábort Aradmegyéből, Besze Jánost Esztergom, Záborszky Alajost Somogy megyéből és Deák Ferenczet Zalából. Ez utóbbit azért, mert veszélyes érzelmei úgy országgyűlési beszédeiből, mint követjelentéseiből világosan kitűnnek s különösen a „Törvényhatósági Tudósítások”-ban megjelent, 1836 szeptember 10-ikén kelt levele bizonyosságul szolgál arra nézve, hogy Kossuthal a legbensőbb összeköttetésben állván, kezdet fogott vele az ősi állami intézmények megsemmisítésére.⁶⁴

Úgy Deák, mint a többiek, kikerülnek azonban az üldöztetést s a kormány megelégszik Kossuth perbe fogatásával és pedig hűtlenség címén. Az ítélet, – melyet csak 21 hónap múlva hirdetnek ki Kossuth előtt, – a bűnök egész sorát zúditja a fejére. Így nevezetesen, hogy az ő felsége nevében kibocsátott tilalomnak nemcsak ellene szegült, de az ellen izgatott is; hirlapjában a személy- és vagyonjogok egyenlőségének elvét hirdette világos sérelmével aristocratico-monarchicus alkotmányunknak; pártfogás alá vette a felségsértés és hűtlenség vádjá alatt álló országgyűlési ifjakat és Wesselényit; „lázítás által a publicus status ellen nyilván felemelkedni bátorkodott”. Enyhítő körülményekül tudják viszont be neki, hogy a legfelső parancsot, a végrehajtó szolgabíró, sürgetése dacára sem közölte, vele, hogy cselekményeinek indoka, saját vallomása szerint, mindennapi kenyerének megszerzése, a periratok tanúsága szerint ellenben „a benne mások által táplált hiúság és elragadtatás” volt. Az enyhítő körülményekre való tekintettel, az 1723: IX. t.-cz. által a hűtlenségre kiszabott büntetést, a fej- és jószágvesztést nem alkalmazzák rá, hanem 21. hónapot meghaladó vizsgálati fogságának betudásával 3 évi fogságra ítélik. A hétszemélyes tábla azonban a 3 évet még egygyel megtoldja.⁶⁵

A bebörtönzött Kossuthnak magyar újságot, így nevezetesen a Jelenkort, Társalkodót, Athenaeumot stb., nem szabad ugyan olvasnia, flótáját sem adják oda neki, miután ezzel a külvilágnak jeleket adhatna; de, az Allgemeine Zeitungot számonkint, valamint Shakespeare eredeti műveit és Walkers szótárát megkapja,⁶⁶ s így a börtönben részint meditálással, részint olvasmányokkal táplálja nagyra törő lelkét, hogy előkészítse és megedzze azokra a nagy és nehéz küzdelmekre, melyek élte későbbi szakában oly vakító fényt és dicsőséget árasztanak nevére.

Perbe fogatásával és letartóztatásával – akár az ellenzék megfélemlítése, akár magának Kossuthnak ártalmatlanná tétele miatt történt az a kormány éppen ellenkezőjét éri el annak, a mit el akar érni. Az ellenzéket ugyanis még inkább felfelfűzli maga ellen, Kossuthnak pedig, mint agitátornak, hatalmas fegyvert ad a kezébe.

Ezt maga Kossuth tudja legjobban. Éppen ezért, midőn elfogják, nemcsak hogy nem rémül meg, hanem ellenkezőleg, valóságos lelkesedéssel gondol bekövetkezendő szenvedéseire. „Tudom, a csapást tűrniök nehéz lesz – írja szüleinek abban a levelében, melyet a Wesselényihez címzettél együtt az nap, mikor bebörtönzik, a börtönőr lefoglal nála, – de Istenre, mindenre, a mi szent s azon nemes önértzésre kérem, mely az ártatlan ember s tántorithatatlan hazafi keblét akármi helyzetben is deríti, töröljék le könyeiket s legyenek büszkék, hogy a haza Génusza engem méltónak talált arra, hogy a hazáért szenvedjek.” A Wesselényihez intézett levelében hasonló érzelmeket fejez ki. „En fogva vagyok – olvassuk ebben, – mi okért? ők tudják, kik elfogtak, én nem. Jelszavam törvény s törvényesség s így áldozat lehetek, de bűnös nem. Adjunk hálát az istennek, hogy tettünk annyit, miszerint üldözésre érdemesnek tartanak.”⁶⁷

Saját martiromságát tehát tőkének tekinti, mely nemzete javára kamatoz. A vele elkövetett igazságtalanság, a mint kinyitja a szemét azoknak, kik a kormány kárhuzatos intentióit eddig nem ismerték fel: épp oly mértékben gyarapítja egyszersmind az ő politikai befolyását, úgy, hogy ha a martiromság tövis-koronája nélkül nem juthatna arra a helyre, melyre lángesze praedestinálja, a kormány által reá mért szenvedések nyitnák meg előtte az emelkedés útját.

Évek múlva, a midőn már ott áll nemzete élén s a „Pesti Hirlap”-ban hirdetett radikális elveivel napról napra nagyobb hódítást tesz, maga Metternich is tapasztalja, mennyire megboszúlja magát a kormánynak Kossuth Lajossal szemben tanusított tapintatlan és erőszakos bánásmódja, keresi egyszersmind az utakat és módokat arra nézve, miként lehetne az elkövetett hibákat jóvá tenni.

Mint csaknem mindig, valahányszor Magyarországot érdeklő fontosabb; politikai kérdésről van szó, ebben az esetben is kikéri Széchenyi véleményét; s ez egész őszinteséggel

kifejezi előtte abbeli meggyőződését, hogy a kormány négy nagy ostobaságot – bétises – követett el. Az egyik ostobaság az volt, hogy befogatta; a másik, hogy ha már befogatta és vértanuvá avatta, ismét kibocsátotta; a harmadik, hogy hirlapot adott a kezébe; a negyedik, hogy ha már ezt tette, nem várta be, hogy a kiábrándulás bekövetkezzék, hanem a legkevésbé alkalmas időben ismét elvette tőle a hirlapot. Metternichnek arra a kérdésére pedig, hogy mit kell tehát ily helyzetben tennie a kormánynak; hogy a hinárból kijusson, Széchenyi a maga sarcasticus modorában azt feleli: „utilisiren oder aufhängen”.⁶⁸

Úgyde ennek a tanácsnak Metternich nem veheti hasznát. Bármily kevésbé tartja összeegyeztethetőnek a kormány tekintélyével, hogy a bebörtönzött Kossuth szolgálatait igénybe vegye: közvetett úton és a tulajdonképeni cél elburkoló formában, erre nézve mégis kísérletet tesz; de kísérlete hajótörést szenved Kossuth jellemén. Ahhoz ellenben, hogy a veszedelmes agitátort – Széchenyi drasztikus kifejezésével élve – fölakasztassa, vagyis hogy örökre eltegye a láb alól, még ha ürügye lenne is, nincsen elegendő bátorsága.

Az ellenzék Kossuth üldöztetésében a reactio erősödését látván, fokozott hévvel karolja fel az üldözött férfiú ügyét, úgy hogy, midőn ez börtönéből kiszabadul, Pestmegye rendei előtt ihletett szavakban tesz fogadalmat, hogy, „ha majdan elkövetkezik a tettek és áldozatok ideje, a nemzete iránt érzett hála óriássá feszítendi keblében a törpe erőt s ő, ki egyike a leggyöngébbeknek, versenyre kelend a legerősebbekkel, nem hirért, nem dicsőségért, nem jutalomért, hanem versenyre áldozatban a nemzetért.”

De ha mindenki elismeri is, hogy Kossuth a reactio áldozata, viszont még ellenzéki körökben is akadnak számosan – köztük Kölcsey, – kik a kormány által megindított politikai pereket, tehát Kossuth üldöztetését is, valamint általában a kormány részéről bekövetkezett reactiót első sorban magának az ellenzék politikájának tulajdonítják.

Széchenyi annyira megy, hogy egyenesen az oppositíót teszi felelőssé a hatalom összes túlkapásaiért. „Mi – így nyilatkozik egy alkalommal bizalmasa, Kovács Lajos előtt – épp ellenkezőleg bántunk Reviczkyvel, mint a csehek. Mikor főkancellár lett, a császárnál a magyar ügyekben döntő befolyása volt. De neki a főherczeg nádor némely dolgokért, melyek kivülről történtek, ellensége, az egész magyar olygarchia, – mely parvenunek tekinti, – irigye és sok bécsi hatalmas ember görbe szemmel nézi nagy befolyását. Egyedüli támaszai a magyar rendek lehetnének, ha simán és mérséklettel haladnának a dolgok előre. S ő, erejét megtartva, mit nem eszközölhetne befolyásával javunkra? De nálunk az ellenzéki ellenszegülések nőttek, ő minden támaszt elvesztett s befolyásának meg kellett törnie. Így jutott diadalra az ellenzék politikája által az üldözési rendszer s a pörbe fogatások rendszere, mely Wesselényi perével vette kezdetét, és így következett be a reactio teljes diadala Pálffy Fidél kancellárságában.”⁶⁹

Abban igaza van Széchenyinek, hogy a Wesselényi-féle ellenzék, mely mindent rossznak tartott, a mi a kormánytól jött, Reviczky állását megnehezítette; de ha ez hiba volt az ellenzék részéről: kérdés, nem lett volna-e nagyobb hiba, megváltoztatni modorát és taktikáját, midőn a rendszer alapjában Reviczky alatt sem változott; nem lett volna-e hiba, csak azért, hogy Reviczky tekintélye Bécsben valahogy meg ne csorbuljon, saját fegyverének élet tompítani el. A mily jogos a föltevés, hogy Reviczky tekintélye az ellenzék megszélesítése által az udvari körök előtt öregbedik vala: épp oly jogos ezzel szemben az a másik föltevés, hogy a kancellár a reactionarius áramlatnak még kevésbé lett volna képes gátat vetni, ha az udvart egy kiméletlen, fegyvereiben nem válogatós ellenzék állandóan sakkban nem tartja. Az ő bukása mindenképen bekövetkezik, ha egyébként nem, már csak azért is, mert – mint maga Széchenyi is elismeri – tömérdek ellensége volt, s bukásában ezeknek bizonyára nagyobb részük volt, mint annak az oppositiónak, mely hivatásánál fogva politikáját ostromolta ugyan, de egyénisége iránt határozott rokonszenvet árult el. Igaz, hogy utódja alatt a reactio növekedik; de ha ez az ellenzéki politika eredménye: akkor viszont a bekövetkezett reakciónak meg az az eredménye, hogy a nemzet, erejének fokozott kifejtésére

ösztönöztetik azon a téren, mely az országgyűlés feloszlata után nyitva áll előtte, t. i. a megyékben.

A törvényhatósági élet annál elevenebbé válik, mennél szembetűnőbb lesz a kormánynak az önkormányzat megszorítására irányuló ama törekvése, mely mindenkor legbiztosabb jele a reactio terjedésének.

Az 1836 szeptember 23-ikán kelt legfelsőbb rendelet, az alatt az ürügy alatt, hogy a megyei tisztválasztások alkalmával előforduló kicsapongásokat és korteskedéseket meggátolja, a rendet fenntartsa s a választók szavazati jogát biztosítsa, a főispánt olyan discretionalis hatalommal ruházza fel, mely szükségképen az önkormányzat feláldozását vonná maga után. Fölhatalmazza nevezetesen a főispánokat, hogy, ha a korteskedés nagyobb mérveket öltene, ha factiosus törekvéseket észlelnének: a restauratiót bizonytalan időre elhalaszthatják s a tisztviselőket önhatomulag kinevezhetik és megerősíthetik hivatalukban; utasítja továbbá őket, hogy azokat, kik korteskednek, ne jelöljék; hogy a gyűléseken a rend fenntartásáról szigorúan gondoskodjanak s a rendetlenkedőket széksértési keresetekkel fűkezzék meg stb.

A megyék maguk is érzik ugyan, hogy újjászervezésükre szükség van; de ennek a feladatnak megoldására egyedül a törvényhozást tartván illetékesnek, tisztelettel félreteszik az említett legfelsőbb törvénytelen parancsot.

Egynémelyik azonban addig is, míg a törvényhozás elvégezné, a mi reá várokozik, félreértett statutiarius jogára támaszkodva, maga intézkedik, nem törődve vele, hogy ezzel épp olyan törvényteleniséget követ el, mint a milyennel a kormányt vádolja. Pestmegye az egész megyei közigazgatásra vonatkozó rendszeres szabályzatot dolgoztat ki egy küldöttség által, melynek jegyzője Nyáry Pál főjegyző. A küldöttségi munkálatot, – melyet 1837 tavaszán nyújtanak be a megyéhez s mely később nyomtatásban is megjelent,⁷⁰ – formaliter nem léptetik ugyan életbe, de szentesíti az élet, s hasznát veszi annak és gyakran hivatkozik egyes rendelkezéseire nemcsak Pestmegye, hanem a többi törvényhatóság is.

Zemplén csupán tisztválasztási normativum készítésére szorítkozik, kimondván abban a többi közt, hogy a rendek által választandó 34 s a főispán által kinevezendő 12 tagból álló választmány ügyel fel a kicsapongások meggátlására s ugyanez a választmány jelöli ki a pályázók közül azokat, a kikkel szemben a főispán kijelölési jogát gyakorolhatja, az; alispán kandidálásánál különösen ügyelvén arra, hogy ha az egyik alispánságra, titkos szavazással, – mely általában minden választásnál alkalmazandó, – katolikus vallású egyén választatik meg, a másikra evangélikus jelöltessék.

A főispán jogainak ilyenén megszorítását az a tapasztalat teszi szükségessé, hogy a választási kicsapongások előidézésében a főispánoknak legalább is annyi részük van, mint a választó közönségnek. Számtalan esetben zavart, vérontást, sőt valóságos anarchicus állapotokat idéznek elő a discretionalis hatalmukkal való visszaéléseik által. Az anarchia tünetei közé tartozik például a Hevesmegyében előforduló amaz incidens, melynél fogva a megyei gyűlés egyik tagja a tisztújítást halogató érsek-főispánnak a megye részéről elmozdítását s helyének választás útján való betöltését indítványozza.

Míg a rendtelenségek megfékezése céljából azonban az egyik törvényhatóság a főispán kezeit köti meg: addig a másik a megye többi alkotó elemeinek megrendszabályozására fekteti a súlyt.

Györmegye már az 1832/36-iki országgyűlésre küldött követének utasításai közé fölveszi annak az elvnek törvénybe iktatását, hogy a restauratiók alkalmával minden nemesnek egy szavazata legyen, de a vagyonosok szavazata bizonyos kulcs szerint többet számítson.⁷¹ Liptómegye pedig az országgyűlés mellőzésével maga gondoskodik a választások alkalmával a rendek részéről elkövethető visszaélések megszüntetéséről, elhatározván, hogy szavazási joggal csak azok birjanak, kik a megyében laknak vagy ott birtokosok s a tisztválasztásra személyesen megjelennek; hogy a mely tisztviselő a

restaurációig összes hátralékos ügyeit fel nem dolgozza, nem kandidálható; hogy öt tag kivánságára a választások alkalmával szavazás rendelendő el stb. Az első helyen említett rendelkezésre annál nagyobb szükség van, mert éppen ebben az időben megtörtént Esztergommegyében, hogy a restauratio előtt egyszerre száz idegen megyebeli bocskoros nemes kérte magát a nemesek lajstromába beiktatni. Az idegeneknek a tisztujításokban való illetén tömeges részvétele tehát a választási zavarokat nagy mértékben fokozza. A hanyag tisztviselőkre vonatkozó szabály szintén indokolt, a mennyiben a megyei tisztviselők kötelelességmulasztása több helyen fennakadásokat idéz elő a közigazgatásban. Somogyban például Záborszky Alajos szemére veti egyszer az alispánnak, hogy három évi hivatali idejének felét sem töltötte megyéjében, ugyanakkor jelzi egyszersmind, hogy vannak olyan szolgabírák, kik nem laknak járásukban, s hogy a főispán és a megye közönségének engedélye nélkül a tisztviselők hetekre eltávoznak hivatalukból.

A törvényhozás teendőibe való avatkozás, melyet a közigazgatás és különösen a tisztujítás szabályozása tekintetében egyes megyék elkövetnek; más tárgyakra nézve is előfordul. Egyrészt az országgyűlések sikertelensége s a kormány nehézkessége és stagnálása, másrészt a nemzet körében mind mélyebb gyökeret vert haladási vágy, az államhatalmi organumok illetékességi körének összekuszálására vezetnek s lassankint általánossá válik a törekvés a megyék részéről, hogy autonómiájukat minél szélesebb alapra helyezték s minél több jogot ragadjanak magukhoz a törvényhozástól.

Az olyannyira elhanyagolt népnevelés ügyére például a mellett, hogy az egész társadalom gondot kezd fordítani s Pesten gróf Festetich Leó elnöklete alatt kisdedővő-intézetek terjesztésére egyesület alakul: különösen a megyék lelkesedéssel hozzák meg áldozataikat.

Biharmegye 1836 augusztusi közgyűlésén Beöthy Ödön „emlékezetükbe hozván a rendeknek ama lelkes elszántságot, miszerint a nemzet képviselői az utolsó napokban eltökéllék magokat s egymásnak nyilván ígéretet tőnek, többé a kormánytól nem várni, hanem önerejükre támaszkodva, ember- s polgártársaik kiképzésére a törvény korlátai közt mindent tenni” indítványozza, hogy a megye kisdedővő-intézeteket állítson fel, s indítványát egyhangulag elfogadják. Zalamegye egy választmányt küld ki azzal a megbizatással, hogy a falusi iskolákat vizsgálja meg, a hol hiányt tapasztal, a hiány pótlására szólítsa fel a földesurat, s ha ez a szükséges áldozatot nem lenne képes meghozni, a népiskolák segélyezésére gyűjtendő megyei alapból kell a hiányokat fedezni, sőt ugyanebből az alapból egy praeparandia felállítását is tervbe veszik.

De más irányban is igyekeznek a törvényhatóságok szolgálatot tenni a közművelődés ügyének. Pozsonymegye rendei a börtönrendszer átalakítását határozván el, egy dologház felállításával fognak a reform kiviteléhez s e célra az adakozásokat a főispáni helyettes kezdi meg. Nyitrában szintén egy felállítandó dologházra tekintélyes összeg gyűl össze adakozás útján s a rendek küldöttséget biznak meg a dologház tervének kidolgozásával. Gömör- és Komárommegyében mozgalmat inditnak a javító rendszer szerint tervezett fogház érdekében stb.

A megyéknek a közigazgatás javítására s a közművelődés terjesztésére irányuló effajta törekvéseire, néhány évvel később, a municipalis autonomiának különben egyik legbuzgóbb hive és előharcosa, gróf Dessewffy Aurél azt jegyzi meg, hogy azok „törvénybe s alkotmányos elveinkbe ütköznek, ellenkeznek a józan politikával s nélkülöznek minden erkölcsi igazolást”.⁷²

A konservatív politikus, – ki a haladás menetével csak azért nincs megelégedve, mert nagyon is gyorsnak találja azt, ki meg van felőle győződve, hogy az aristocratia immár belenyugodott kiváltságai fölládozásába, a kormánynak pedig nincs szándékában visszaélni az alkotmány formáival, hogy annak szellemét elfojtsa, – valóban nem csoda, ha megbotránkozik, midőn a municipiumok az alkotmány világos sérelmével a törvényhozás

jogait bitorolják. De a kik a kormány-rendszerben s az aristocratia magatartásában látják a haladás legfőbb akadályait, természetesen nem lehetnek válogatósak az eszközökben, melylyel a nemzetet hátramaradottságából kiemelni vélik, s azzal, hogy a legszentebb czélt az alkotmányos formáknak nem áldozzák fel, az erkölcsi alapot még nem rugják ki lábaik alól.

-
- 412. * Springer, Geschichte Oesterreichs. I. 443.
 - 413. * Aus Metternich's nachgelass. Papieren. VI. 206.
 - 414. * Aus Metternich's nachgelass. Papieren. VII. 618.
 - 415. * H. Sybel, Kleine hist. Schriften. III. 363.
 - 416. * Aus Metternich's nachgelass. Papieren. VI. 95.
 - 417. * Orsz. levéltár. József nádor titkos levéltára. Diaet. extraser. 1836. XXVII.
 - 418. * Törvényhatósági Tudósítások. XIV. levél, 1837 január.
 - 419. * Gr. Széchenyi István naplói. 302.
 - 420. * Orsz. levéltár. József nádor titkos levéltára. Exhib. politiam respic. 1837. CXXX.
 - 421. * U. ott. Exhib. polit. respic. 1837. LI.
 - 422. * U. ott. Exhib. polit. respic. 1837. CCLXXIV.
 - 423. * U. ott. Exhib. polit. respic. 1836. CLXIV. CLXXXIV.
 - 424. * U. ott. Exhib. polit. respic. 1838. XVIII. LXXXVIII.
 - 425. * U. ott. Exhib. polit. respic. 1839. XII.
 - 426. * U. ott. Diaet. extraser. 1833. XXVI.
 - 427. * U. ott. Diaet. extraser. 1833. XLII.
 - 428. * U. ott. Diaet. extraser. 1834. LXXXV.
 - 429. * U. ott. Diaet. extraser. 1835. IV.
 - 430. * U. ott. Diaet. extraser. 1835. VI.
 - 431. * U. ott. Diaet. extraser. 1834. LXXX.
 - 432. * U. ott. Diaet. extraser. 1835. IV.
 - 433. * U. ott.
 - 434. * U. ott. Diaet. extraser. 1835. VI.
 - 435. * A nyomtatás alá adandó alapszabályokat Stoffer József, a nádor titkára 1834 augusztus 11-ikén mutatja be a nádornak. L. u. ott. Diaet. extraser, 1834. CXVIII.
 - 436. * U. ott. Acta diaet. 1839/40.
 - 437. * U. ott. Diaet. extraser. 1834. VI.
 - 438. * U. ott. Diaet. extraser. 1833. CII.
 - 439. * U. ott. Diaet. extraser. 1835. IV.
 - 440. * U. ott. Diaet. extraser. 1834. LXXX.
 - 441. * U. ott. Diaet. extraser. 1835. V.
 - 442. * U. ott. Diaet. extraser. 1835. VIII.
 - 443. * U. ott. Exhib. polit. respic. 1835. CXXV.
 - 444. * U. ott. Exhib. polit. respic. 1835. XXIX.
 - 445. * U. ott. Exhib. polit. respic. 1835. CLXXIX.
 - 446. * U. ott. Exhib. polit. respic. 1836. CLVIII.
 - 447. * U. ott. Exhib. polit. respic. 1836. CLXXXVII.
 - 448. * U. ott. Exhib. polit. respic. 1836. CXV.
 - 449. * U. ott. Acta diaet. 1839/40.
 - 450. * U. ott. Exhib. polit. respic. 1836. XXXIII.
 - 451. * U. ott. Exhib. polit. respic. 1836. CXV.
 - 452. * U. ott. Exhib. polit. respic. 1836. XLVI. CIII.
 - 453. * U. ott. Exhib. polit. respic. 1836. CLVIII.
 - 454. * U. ott. Exhib. polit. respic. 1836. LXXII., LXXXIII., XCVI., CXXXI., CLXXXIX.
 - 455. * U. ott. Exhib. polit. respic. 1836. CLXV.
 - 456. * Orsz. levéltár. József nádor titkos levéltára. Exhib. polit. respic. 1837. XLII. CIV.
 - 457. * U. ott. Exhib. polit. respic. 1837. CLXII.
 - 458. * U. ott. Exhib. polit. respic. 1837. LXXVII.
 - 459. * U. ott. Exhib. polit. respic. 1837. LXXXI., CXIX.
 - 460. * U. ott. Exhib. polit. respic. 1836. CXV., 1837. LXXXI.
 - 461. * U. ott. Exhib. polit. respic. 1837. CCXIV.
 - 462. * U. ott. Exhib. polit. respic. 1836. LXXXI.
 - 463. * Törvényh. Tud. XIX. lev. 1837. márcz. 12.
 - 464. * Orsz. levéltár. József nádor titkos levéltára. Exhib. polit. respic. 1836. L.

465. * U. ott. Exhib. polit. respic. 1836. LXXXI.
466. * U. ott. Exhib. polit. respic. 1836. LXXXII., LXXXVIII., CV., CXLVII.
467. * Deák Ferencz, Levelek. 26., 34.
468. * Ludvigh J.: Les institutions de la Hongrie. 133.
469. * Orsz. levéltár. József nádor titkos levéltára. Exhib. polit. respic. 1836. CLXXXIX.
470. * U. ott. Exhib. polit. respic. 1836. CLXXXIX.
471. * Hazánk. III. 75.
472. * Orsz. levéltár. József nádor titkos levéltára. Exhib. polit. respic. 1837. CXXXVI.
473. * U. ott. Exhib. polit. respic. 1837. CXXXVII.
474. * U. ott. Exhib. polit. respic. 1837. CL.
475. * U. ott.
476. * U. ott. Exhib. polit. respic. 1839. XXVII., XXVIII.
477. * U. ott. Exhib. polit. respic. 1837. CLXVIII.
478. * U. ott. Exhib. polit. respic. 1837. CXLIX.
479. * Kovács Lajos, Történelmi tanulmányok. Budapest. Szemle. Új folyam. XXXIII. 85.
480. * U. ott. 81.
481. * Javallat Pestm. közigazgatási rendszere iránt. Szerk. Nyáry P. Pest, 1840.
482. * Orsz. levéltár. József nádor titkos levéltára. Diaet. extraser. 1832/33. I.
483. * Gróf Dessewffy Aurél, X. Y. Z. könyv. 13.

II. FEJEZET.

A nemzetiségi kérdés.

A nemzetiségek ébredése. A kormány politikája a nemzetiségekkel szemben. Az orosz propaganda. Kollár János s a panslavismus. Horvátország közjogi állása, viszonya az anyaországhoz. Gáj Lajos és az illirismus. A kormány magatartása az illirizmussal szemben. Az illir párt tagjai s a magyaromanok

A reform-mozgalmakat, – melyeknek végcélja a magyar nemzeti állam megalapítása, s melyek ennél fogva az addig fennállott kormány-rendszer megváltoztatását vonják szükségképen maguk után, – míg a kormány a megfélemlítés politikájával igyekszik elnyomni, a nemzetiségek: részről is mind nagyobb veszély fenyegeti.

Ez utóbbiak nálunk évszázadokon keresztül csakis mint társadalmi, tényezők szerepelnek. A politikai pártok részint vallási, részint rendi alapon; majd közjogi elvek alapján szervezkednek; de a nemzetiségi eszme a politikai életben nem érvényesül.

A múlt század végén a II. József alkotmányellenes kormányzatával szemben nyilvánult visszahatás a politikai helyzetet egyszerre megváltoztatja. A nemzet jobbjai tudatára jutnak annak az igazságnak, hogy az alkotmányos intézmények bukása a társadalom degenerációjával okozati összefüggésben áll. A hűbéri alapokon nyugvó magyar társadalom már szervezeténél fogva sem képes nagyobb, intenzívebb erőt kifejteni az abszolutizmussal szemben; ellenállási képességét azonban teljesen elveszíti az erkölcsök meglazulása következtében. A honfiúi erények, a hazaszeretet, az áldozatkészség a közügyek iránt kivesző félben vannak s különösen siettetik az alkotmány bukását az, hogy a társadalom elnemzetietlenedik: elhagyja nyelvét, levetkőzi ősi szokásait.

Ezek a tények elég világosan és érthetően kijelölik a nemzeti megújulás apostolainak működési irányát. Az alkotmány helyreállításának s továbbfejlesztésének alapföltétele a társadalom nemzeti szellemben való regenerálása. Az országgyűlés, sőt az ébredezni kezdő irodalom is, válllvetve fog hozzá a társadalom olyatén újjászervezéséhez, hogy annak körében a vezérszerepre és államfenntartásra hivatott magyar faj túlsúlya, főlénye biztosítva legyen s igazi magyar szellem hassa át annak minden rétegét.

A nemzeti törekvések eredményei tényleg döntő befolyást gyakorolnak arra a politikai átalakulásra, melyért a jelen század első felében az országgyűlések ádáz küzdelmet folytatnak a kormánynyal s melyet az 1848-iki országgyűlés tetőz be.

A magyarságnak a nemzeti állam érdekében folytatott küzdelme bizonyára befolyással van az ország területén lakó nemzetiségek ébredésére; de elfogultan és egyoldaluan ítéli meg a viszonyokat, a ki – mint Metternich azt állítja, hogy a nemzetiségi kérdés Magyarországon kizárólag annak a reakciónak eredménye, melyet a magyarság actiója, „a görcsös idegességig túlzott magyarizmus” idézett elő.¹

Magyarországon évszázadokon keresztül békésen megférnek egymás mellett a különböző fajhoz tartozó népelemek. „Nehéz időkön mentünk keresztül – írja br. Eötvös József, – a pártviszály sehol véresebb nyomokat nem hagyott maga után, mint hazánkban, s hosszú időszakokat hozhatunk fel, melyek alatt az ország polgárai egymás ellen fegyverben álltak. E küzdelmek okai különbözők voltak. A vallás, a trónörökösödés, a jobbagyok s urak közötti ellenségeskedés, egyes dynasták nagyravágása s egyenetlensége, egy szóval mindaz, mi más országok multjában pártviszályra alkalmat adott, nálunk vérrel áztatá hazánknak téreit. Csak egy van, mit, ha történelmünk e sötét lapjain végig megyünk, a legújabb időkig nem találunk: azt, hogy a nemzetiség kérdése szolgált volna ily viszálykodások alapokául.”²

A harminczas években azonban egyszerre mint nyílt ellenségek lépnek fel ellenünk azok az elemek, melyek addig elnyomatás vagy méltánytalan bánásmód miatt általában nem panaszkodtak. A magyar törvényhozás ekkor sem változtatja meg velük szemben

hagyományos politikáját. Az a törekvése, hogy a holt latin nyelvet, mely legfőbb akadályául szolgál a magyar nemzeti állam kifejlődésének, háttérbe szorítsa, nem a nemzetiségek ellen van irányozva, mert hiszen nekik sincs abból semmi hasznuk, sőt egyenesen kárukra szolgál, hogy holt nyelvet kell használniuk az állami tényezőkkel való érintkezésükben. S ha a testvéri szeretet mégis egyszerre gyűlöletté változik át náluk, ennek oka egyéb nem lehet, mint az, hogy egyrésztől mesterségesen fölébresztik bennök az irigységet a nemzetileg erősödő államfenntartó faj iránt, másrésztől, hogy elhitetik velük, hogy a magyar államegység eszméje másképp, mint a polgárok nyelvegysége alapján nem valósítható meg, s így ennek az eszmének föl kell áldozniuk történelmi jogaikat, helyhatósági önkormányzatukat s általában mindazon intézményt, mely addig individualitásuk biztosítékául szolgált.

A faji összetartozóság érzete természetesen ő bennük is fölébred, midőn a műveltségnek egy bizonyos fokát eléri s magában véve ez még az állami újjászervezés munkáját nem igen alterálná. De azok az izgatók, kik vezérükül tolják fel magukat, olyan útra terelik őket, hogy szükségképen ki kell fejlődnie a legélesebb antagonizmusnak köztük és az államfenntartásra műveltségénél, politikai multjánál és számbeli túlsúlyánál fogva egyedül jogosított magyarság közt.

A mozgalom illetően elfajulásában legfőbb része a kormánynak és az orosz propagandának van, a mennyiben ezek sugalmazzák s titokban ezek támogatják a csekély számú szláv intelligentiából kikerülő agitátorokat.

A kormány, mely a magyar nemzeti aspirációktól méltán félti saját rendszerét, ezeknek ellensúlyozása végett készséggel ragadja meg az alkalmat; hogy a szlávokkal szövetkezzék. Metternich külügyi politikája határozottan kedvező a szláv törekvésekre nézve; Kolowrat viszont a beligazgatás körében nemcsak szóval, de tettekben is kifejezi fajrokonai iránt érzett meleg rokonszenvét. Hogy a szlávokat egyenesen izgassák a magyarok ellen, erre nincs szükség. Az izgatásra elég anyagot szolgáltat az a tény, hogy a latin nyelv fokozatos kiküszöbölésével a magyar ajkú honpolgárok határozott előnyt nyernek úgy az országgyűlésen, mint a közigazgatás körében, tehát az állami élet legfőbb organumaiban, holott – mint Schaffarik József és a többi agitátorok nyíltan hirdetik – az elsőség nem őket illetné, hanem azokat a szlávokat, kik, ha a magyarok Európába be nem tolakodnak, már régóta urai lennének az egész világnak.³

Az orosz propaganda műve pedig annál könnyebb, mert egyrésztől a; kormány – saját, helytelenül felfogott érdekében – elnézéssel viseltetik törekvései iránt, s mert másrésztől a magyarországi szlávokhoz a fajrokonosság és testvéri szeretet címe alatt könnyen hozzáférhet.

Oroszország Nagy-Péter apokryph végrendeletét tartja szem előtt, midőn egyrésztől az Ausztriával kötött szövetséghez szigorúan ragaszkodik, sőt annak hegemoniáját is igyekszik előmozdítani Németországban; de másrésztől titokban az osztrák provinciákat és Magyarországot folytonosan nyugtalanítja, hogy előbb-utóbb vagy az egyik vagy a másik fél igénybe vegye Oroszország pártfogását s ezzel utat nyisson ez utóbbi világuralmi törekvéseinek.

Nesselrode gróf 1827 januárjában egy bizalmas sürgönyében ismét és ismét utasítja Tatitscheffet, hogy Ausztria uralkodója előtt jelentse ki, hogy a csár ama kötelelességeket, melyeket I. Sándor vállalt magára, jövőre is pontosan teljesíteni fogja annyival is inkább, mert legbensőbb meggyőződése; hogy csupán a szerződések lelkiismeretes végrehajtása által óvható meg Európa az öt fenyegető bajoktól és zavaroktól, továbbá, hogy a bekövetkező veszély napjaiban Ausztria császára bizton számíthat Oroszországnak nemcsak erkölcsi, de anyagi támogatására is.⁴

A hű szövetséges e közben nem feledkezik meg Péter csár végrendeletének ama másik pontjáról sem, mely szerint arra kell törekedni, hogy az orosz befolyás a Magyarország, Törökország és Lengyelország déli részeiben elszórtan lakó egyesült és nem egyesült görög

vallásuakkal szemben akként érvényesüljön, hogy ezek Oroszországot tekintsék központjuknak.

Hogy maga az orosz kormány eleintén az irodalom és nyelv közössé tétele által, tehát nem politikai, hanem kulturális eszközök segítségével szándékozik célit érni, ezt a külső tények egész sora bizonyítja. Attól tart ugyanis, hogy, ha a panslavismust politikai irányba tereli, nem Oroszország kezében lesz az fegyver a nagyhatalmi törekvések kivívására, hanem könnyen hatalmas fegyverré válhat Lengyelország kezében a csári hatalom ellen.⁵ Az ifjú orosz párt keveri belé az irodalmi mozgalmakba csakhamar a politikát.

Köppen orosz államtanácsos a harminczas évek kezdetén azzal a tervvel áll elő, hogy Szent-Pétervárt, államköltségen, egy egyetemes szláv könyvtárt rendezzenek be s készítsék el az összes szláv dialektusok szótárát. S e terv megbeszélése végett meghívják Pétervárra Ausztriából és Magyarországból a tudós Schaffarikot, Hankát és Czelakovskyt. Köppen tehát még az irodalmi eszközök mellett kíván maradni. De a mennyiben az Oroszországon kívül élő szlávok, illetőleg csehek irodalmának önállósítása. és fejlesztése tekintetében meglepő eredményeket tapasztal, szükségesnek tartja a hanyatlóban levő orosz befolyásnak nagyobb érvényt szerezni az orosz birodalom kötelékébe nem tartozó szlávokkal szemben s e végből közös irodalmi célra egy központban kívánja egyesíteni a különböző szláv törzsekhez tartozó irodalmi erőket. Köppen épp úgy, mint a vele rokon gondolkozású orosz emisszáriusok szélében hirdetik s történelmi adatokkal bizonyítgatják, hogy az összes szlávok kivétel nélkül Oroszországból származnak, mely a legrégibb időkől kezdve soha nem szűnt meg közös édes anyjuk lenni; hogy a szláv nyelvek közt az orosz a legszebb és leggazdagabb s messze fölötté áll a lágy, elfajzott lengyel szójárásnak. Ezekről. igyekszik meggyőzni a magyarországi szlávokat Pogodin Mihály muszka emisszárius is 1839-ben, midőn egyenesen ebből a célból beutazza az országot.⁶

Pogodin utazásának semmi különösebb hatása nem észlelhető. Kormányának azt ajánlja, hogy a pozsonyi lyceumban felállított szláv tanszékre, mely az orosz irodalmi termékek ismertetésére igen jól felhasználható, különös gondot fordítson s Kollárt anyagi segélyben részesítse.⁷ De ezeket a tanácsokat az orosz kormány csak félig-meddig követi, jóllehet a pozsonyi tanszék és Kollár nagy szolgálatokat tesznek a panslavismushoz s a szlávok körében nagy gonddal ápolják az orosz sympathiákat.

Kollár János, pesti tót evangélikus pap, „Slávy dcera” című époszában új irányt ad a panslavismushoz. Már a Papanek György tollából Pécsen 1780-ban megjelent „Historia Gentis Slavae”, – melynek kivonatát Fándly György magyarországi tót pap a slavica nationak ajánlva 1793-ban szintén kiadja, – pánszláv szellemben van írva. De a Papanek és Fándly panslavismusa és a Kolláré közt az a különbség, hogy amazok a szlávok egyesülését az irodalom és a nyelv tekintetében sürgetik, éppen úgy, mint Herkel, ki 1826-ban Budán megjelent grammatikájában a panslavismust úgy határozza, meg, hogy az nem egyéb, mint „unio in litteratura inter omnes slavos”: ez pedig a szlávokat egy nagy világbirodalomban, Panslaviában (Wseszlávia) óhajtja egyesíteni, egy világbirodalomban, melynek határai az Uraltól az adriai tengerig, Konstantinápolytól a legtavolabbi északig terjednek.

Az újabb szláv írók is megkülönböztetik a szláv népek egyetemes kultur-törekvéseivel egyértelmű „valódi” panslavismust, attól a panslavismustól, mely a szlávoknak egyugyanazon állami kötelékben való politikai és nemzeti egy beolvadását jelenti. Amazt kivihetőnek tartják, ezt nem. A panslavismus utóbbi alakja szerintök legfőlebb mint panrussismus érvényesülhetne, s mint ilyen is csak abban az esetben, ha a román és germán népek alaptalan félelmükben továbbra is ellenséges magatartást tanúsítanak az általuk helytelenül értelmezett panslavismussal szemben, míg ellenben ha az egyes szláv törzseknek nemzeti és politikai önállóságra való törekvését nem gátolják, ezeknek individualitása a valódi panslavismus szellemében fejlődik ki s ez nem lesz veszedelmes rájuk nézve.⁸

Palacky Ferencz, – ki a magyar nemzet jövőjét oly sötét színben látja s ki azzal a jóslásával immár felsült, hogy ez a nemzet a második évezredet nem éri meg Európában, – az orosz világbirodalom megalapítására irányuló törekvéseket szintén elítéli, miután meg van arról győződve, hogy azok nemcsak az emberiség és polgárisodás érdekeit, de a faji érdekeket is veszélyeztetik.

Midőn a hirneves cseh államférfit 1848-ban meghívják a frankfurti német parlamentbe, az elnökhöz intézett levelében a többi közt Oroszország aggresszív törekvéseit Európára nézve kiszámíthatatlan következményekkel járó veszélynek nyilatkoztatván ki, ezt írja: „Nem vagyok én Oroszország. ellensége; ellenkezőleg, mindenkor figyelemmel és örömteljes részvétellel kísérem ama lépéseket, melyekkel e hatalmas nép saját természetes határain belül a civilisatio útján előrehalad; de a mennyiben népem iránt érzett forró szeretetem mellett is, a humanitás és a tudomány érdekeit elébe helyezem a nemzetiségi érdekeknek, egy orosz világbirodalom tervének nem lehet határozottabb ellenfele nálamnál, nem azért, mert az a birodalom orosz; hanem mert egyetemes monarchia volna”.⁹

Az imént említett „Sláwy dcerau, – mely 1827-ben jelenik meg először s teljes egészében 1832-ben másodszor Pesten, – 615 sonettet tartalmaz 5 énekben. Szerzője lyrai éposznak nevezi. A szláv egység alapeszméje nyilvánul minden sorában s gyűlölség ennek az egységnek legfőbb akadályai, a magyarok és a németek ellen.

Slavia, oh Slavia! – írja a szerző, sonettjeiben – sokat szenvedtél te; de ellenségeidnek galádságait, sőt saját fiaidnak hálátlanságát is túlélted. A mi hazánk Panslavia. Higyjétek el nekem, drága barátim és honfitársaim, mindennel birunk, mi bennünket az emberiség nagy nemzetei sorába emel. Hatalmas tenger és föld terjeszkedik körülünk; van aranyunk, ezüstünk, ügyes kezünk és nyelvünk; vannak víg dalaink; csak az egyetértést és felvilágosodottságot nélkülözzük. Ha az egység szelleme áthat bennünket, olyan nemzetté leszünk, a minőt még a jelen kor nem látott; nemzetté, mely e föld csillagfödte boltozatán a brittek és görögök közt fog ragyogni.

A negyedik és ötödik énekben a politikus költő jutalmat és büntetést oszt Sláva tisztelőinek és ellenségeinek. Érzékeltetön írja le a Léthét és az Acheront. A mindenség közepén van – úgymond – az a hely, a hol Sláva tisztelői: Palkowics, Rudnay, Prónay, Fejérpataky, Szeberinyi, Herkel, Ferjencsik stb. isznak a Léthe vizéből, hogy elfelejtsék a sérelmeket, a miket a németektől és magyaroktól szenvedtek. Az Acheronban, Pluto sötét birodalmában viszont földi bűneikért bűnhődnek Árpád, Dugonics s más kisebb-nagyobb magyar celebritás mellett a selmeczi csizmadiák, kik egy vend csizmadiát nem akartak czéhükbe fölvenni; Schwarcz Jankó, a körmöczi iskolás gyerek, ki a szláv nyelvből gúnyt űzött; az az árvamegyei tót ember, ki gyermekét magyarnak nevelte stb.

A „Sláwy dcerá” álmoképei izgatólag hatnak különösen a szláv iskolai növendékek képzeletére, annyival is inkább, mert mestereiknek is gondjuk van rá, hogy a költemény interpretálásával ítéletüket még inkább megvesztegessék, kedélyüket lázba hozzák. A magyarság ellenben az idegen nyelvű költemény megjelenéséről tudomást sem vesz s ennél fogva hatásának ellensúlyozásáról sem gondoskodhat. Megjelenése után nem kevesebb, mint 16 évvel, mint ujságot ismerteti azt meg a magyar közönséggel Kramarcsik, a hazafias érzelmű szláv író, Henszlmann évnegyedes német folyóiratában.¹⁰

Kollár, kit „Sláwy dcerá” ja a magyarországi pánszlávizmus vezérévé, de egyszersmind a cseh epikai költészet egyik legkiválóbb képviselőjévé avat, néhány évvel említett époszának megjelenése után, 1837-ben, egy német nyelvű röpiratában¹¹ még világosabban elárulja, hogy az „unio in litteratura” jelszava alatt államfelforgató tendenciák rejlenek, hogy a nyelv egysége csak eszköz az egységes szláv birodalomnak mint czélnak megvalósítására. De a mint époszához nem jut hozzá a magyar közönség erre a pamphletjére is, daczára annak, hogy ez már németül van írva s így könnyebben megérthetnék, szintén csak 1843-ban hívja föl a közönség figyelmét Pulszky Ferencz.¹²

A haza fogalmát már époszában sem köti a földhöz, melyen él, melyen lakása van. „Az igazi hazát – írja 242-ik szonettjében – szívünkben hordjuk s azt sem feldarabolni, sem ellopni nem lehet.” Röpiratában ezt a veszedelmes elméletet úgy formulázza, hogy arra támaszkodva, Oroszország, mint a szlávok központja, bizvást ráteheti bármikor a kezét országunk szlávok-lakta részére. „Hazát – úgymond – ha elvesz, könnyen találhatunk; de nemzetet és nyelvet soha és sehol. A haza magában véve élettelen föld, idegenszerű tárgy; a nemzet a mi vérünk, életünk, szellemünk, egyediségünk.” Majd így folytatja: „A kisebb a nagyobbak, fonságesebbnek, a hazaszeretetet a fajszeretetnek alá van rendelve. A mint a patakok, folyamok a tengerbe ömlenek: épp úgy az országok, tartományok, törzsek, szójárásoknak a nemzetbe kell ömleniök. *Minden szlávnak csak egy hazája van.*”

Ezt a közös hazát irodalmi szabad államnak nevezi. A mint Amerika különböző államai egy államot alkotnak s egymás közt egyenlők: úgy a szlávok számos törzsét és szójárását is egy irodalmi szabad államban kell egyesíteni. Ennek lesz a feladata, szerinte, a görög-római és a keresztény-germán világnézetet, – melyek az emberiséget immár kiszolgálták s melyek lejárták magukat, – helyettesíteni egy egyetemesebb, tisztán emberi világnézettel, a minő csakis egy nagy, fejlődésképes, ifjú, a régi formákhoz nem ragaszkodó nemzetben fogamzhat meg. A világra szóló feladat megoldására azonban Oroszországot tartja mindenek felett alkalmasnak. Ez lenne a szláv egység központja.

Ilyen káprázaton merész eszmék hirdetésével veti meg Kollár nálunk az igazi pánszlávizmus alapját. Hogy vállalkozása sikerült, ebben természetesen neki magának, az ő fényes tollának van legfőbb része; de nagyban elősegíti azt az is; hogy – miként említők – izgatásaival a magyar közönség nem törődik, a kormány pedig szemet huny előttük.

Ugyanazok az okok, melyek Magyarországon a pánszlávizmust előidézik, döntő befolyást gyakorolnak egyszersmind Horvátországban az illirizmus keletkezésére és terjedésére.

Horvátország, habár partes subjugatae-nek, helyesebben subjectae-nek vagy annexae-nek neveztetik évszázadokon át s habár maguk az ország rendei már egy 1492-ben kelt oklevelükben elismerik, hogy úgy országuk, mint lakosaik „Magyarország koronájához s magához Magyarországhoz tartoznak régtől fogva s ezen koronának és országnak alá vannak vetve”:¹³ mindamellet széleskörű önkormányzatot élvez. A magyar nemzet nemcsak jogait osztja meg a horvátokkal, de kiváltságokban is részesíti őket.

A mohácsi vész után országuk legnagyobb része török uralom alá kerülván, Szlavóniában telepednek le, melyet önkényűleg Horvátországnak keresztelnek el s a mint a régi Horvátország nevét új lakóhelyük részére lefoglalják, úgy az 1625-iki országgyűléstől kezdve annak jogait is öröklük. Az anyaországgal való kapcsolatot azonban mindig tiszteletben tartják; a magyarokkal, – kiket „fratres nostri Hungari”-nak neveznek, – benső, testvéries viszonyban állnak, miután ez a kapcsolat képezi szabadságuk palládiumát. Zrinyi Miklós még nem győzi eléggé magasztalni Péter testvérét, hogy az, a mily jó magyar, épp oly lelkes horvát hazafi:

„Ez én vitéz öcsém, mind magyar, mind horvát,
Igazán szereti mert, látjuk, hazáját.”¹⁴

„Horvát-, Dalmát- és Tótország – írja Deák Ferencz – a magyar koronához tartoztak ugyan, de nem voltak Magyarország. És ha nem birtak is oly teljesen elkülönzött önállással, minőt némelyek vitatnak, ha azon kapcsolat, mely közöttünk és közöttük fönnállott, sokkal, igen sokkal több és szorosabb volt is a personal uniónál; de volt mindenkor saját elkülönzött territoriumuk, volt politikai nemzetiségek, s a mellett, hogy Magyarország minden jogaiban osztoztak, voltak külön jogaik is, miket Magyarország mindig tiszteletben tartott.”¹⁵

Horvátországnak Magyarországhoz való viszonyára nézve egyedül a Deák felfogása helyes és nem a Kvaternik Jenőé s általában a horvát túlzó közjogi íróké és politikusoké, kik önkényesen és célzatosan összegyűjtött és előadott történelmi és közjogi adatok alapján azt

állítják, hogy a horvát korona úgy a magyar, mint minden többi koronától, mely a közös monarchia fejét ékesíti, teljesen független, souverain s hogy az úgynevezett magyar szent koronának a horvátokra nézve még szentebb horvát koronával szemben semmi joga nincs és soha nem is volt. Azok, kik a Kvaternik álláspontjára helyezkednek, természetesen az 1868-iki egyezményt is kárhóztatják, mert ellenkezik az, szerintük, Horvátországnak, mint teljesen autonóm királyságnak közjogi állásával.¹⁶

Az a tudat, hogy Magyarország alkotmánya a horvátok szabadságának legfőbb biztosítója, oly élen él bennük s a bizalmat és rokonszenvet Magyarország iránt annyira fokozza náluk, hogy, midőn szabadságuk veszélyben forog, önkormányzatuk megszorítását s a kapcsolat szorosabbra fűzését maguk kívánják, hogy az anyaország annál inkább kiterjeszthesse védszárnyait felettük.

1790-ben az ő követeik kérésére alkotják az LIX. törvénycikket, mely megfosztja őket az önkormányzat egyik legfőbb attributumától, az önmegadóztatás jogától, kimondván, hogy Horvátország és felső Szlavónia három megyéjének: Zágrábnak, Körösnek és Varasdnak adója mindig a magyar országgyűlésen, de Magyarország adójától külön tárgyalassék s ezentúl a magyar országgyűlésen kívül ne is emeltethessék. S ugyanekkor a közigazgatási önkormányzat önállóságáról is saját elhatározásukból mondanak le, előnyösebbnek tartván magukra, szabadságukra nézve a magyar dicasteriumok hatóságát a sajátukéinál.

Nem tesznek kifogást még az 1791: XVI. t.-cz. ellen sem, mely a kormánysszékek hivatalos nyelvül meghagyván a deákot, a magyar nyelvnek az iskolákban való tanítását elrendeli, sőt a mennyiben a Magyarországgal való szoros kapcsolat fenntartását életszükségnek tartják magukra nézve, s a mennyiben a kapcsolatból eredő állandó, közvetlen érintkezés megkívánja, hogy a magyar nyelvet mennél többen tudják közölők: egyrészt magyarországi iskolákba küldik gyermekeiket a magyar nyelv elsajátítása végett, másrészt mindjárt 1791-ben a zágrábi akadémián felállítják a magyar nyelv tanszékét.

Az 1830-iki országgyűlés előtt Zágrábmegye rendi a tartományi gyűlésre küldött követeiknek azt az utasítást adják, hogy fejezzék ki az ország rendinek amaz óhaját, mikép a magyar nyelv Horvátországban is minden módon terjesztessék, s ennek előmozdítása végett több rendbeli köznevelési intézkedést hoznak javaslatba. Varasdmegye ugyanakkor hasonló utasítással látja el követeit. Az soha nem jut a horvátok eszébe, hogy a Magyarországgal való érintkezésben vagyis saját határaikon túl a latin nyelv használatát követeljék. Megelégszenek azzal, hogy saját határaikon belül a közigazgatás és a törvénykezés nyelve a latin nyelv maradjon. A magyar nyelv terjeszkedése miatt a horvátoknak annyival kevésbé van okuk féltleniök nemzetiségüket, mert a magyarok teljesen jogosult s a horvátok nemzeti érdekeit nem sértő kívánsága mindössze odáig terjed, hogy ha a latin nyelv diplomacicus nyelv megszűnik lenni, a magyar országgyűlésen, valamint a magyar hatóságokkal való érintkezésükben a horvátok is a magyar nyelvvel éljenek.

A magyar nemzeti törekvések nehezen kivívott, de kétségtelen sikerei azonban a horvátokban lassankint olyan vágyakat ébresztenek fel, melyek szükségképen összeütközésbe hozzák őket az anyaországgal, s ama sikerekben saját nemzetiségük veszélyeztetését látván, a municipalis önkormányzatot nem tartják többé elegendő védelemnek Magyarországgal szemben, hanem nemzetiségük és nemzeti jogaik megmentése végett a közjogi viszonyok gyökeres megváltoztatását kezdik mind élenkebben követelni.

Az anyaországtól való elszakadás ábrándja az élénk képzelő tehetséggel megáldott déli szlávok közt már a XVII. században fel-felüti ugyan magát de csak szórványosan. Szakmárdy János horvátországi ítélőmester és királyi személynök például már ebben az időben a mult felett kesereg, hogy a szebb jövő iránt vágyakat ébreszsen honfitársaiban. A közjogi status quo bolygatásának azonban politikai indoka nincs; legföljebb mint a faji összetartozóság öntudatlan, ösztönszerű emanációja érthető az meg.¹⁷

A képzelet szülte aspirációk öntudatos, tervszerű törekvésekké a jelen század negyedik tizedében változnak át, nyomban kiterjeszkednek egyszersmind annak határai.

Ha a horvátok a Magyarországgal való közjogi kapcsolat olyatén módosításával megelégszenek, mely önálló nemzeti fejlődésüket hatályosabban biztosítja a magyarság esetleges túlkapásaival szemben; ha nem szakítanak a százados hagyományokkal; ha a történelmi jogot tabula rasa-nak nem tekintik nagy megpróbáltatásoktól kimélik meg úgy magukat, mint a magyar nemzetet, s a mint az 1867-iki kiegyezés után a jogfolytonosság elvét fogadva el; célzt érnek, nemzeti alapon végrehajtják az ujjaszervezés munkáját már 1848 előtt.

Úgyde ők a kapcsolatban, melynek áldásait évszázadokon át élvezték és hálásan el is ismerték, egyszerre veszélyt látnak magukra nézve s az elszakadásban keresik a menekülést, jóllehet az elszakadás logikai következménye egyéb nem lehet, mint vagy önálló állami lét, vagy personal-unio Magyarországgal. A horvát-szlavón-dalmát királyság pedig magára hagyatva, önmagára támaszkodva, mint önálló állam, a szükséges anyagi és szellemi erők hiányában nem tarthatja fenn magát. A történelmi jogfejlődéssel homlokegyenest ellenkező personal-uniot viszont, ha a horvátok följánlanak, Magyarország nem fogadná el.

A délszláv népek egyesítésével egy nagy állam szervezésének agyréme jut tehát felszínre s vesztegeti meg az ábrándozásra különben is hajlandó nép józan ítéletét. Csakhogy ez a különben tetszetős gondolat is politikai szempontból képtelenség, miután megvalósítása a horvátokkal csakis nyelv tekintetében rokon, de úgy vallásukra, mint történelmükre nézve különböző szláv törzsek nemzetiségének fölládozását vonná maga után.

Az önálló, hatalmas déli szláv birodalom legbuzgóbb apostola, Gáj Lajos, kitűzött célját, a különböző déli szláv dialectusoknak egy egysége irodalmi nyelvben való összeforrasztása által véli elérhetni, ennél fogva az agitációt társadalmi és irodalmi téren indítja meg és folytatja.

A déli szlávokat egyesítő irodalmi nyelvül a horvát és szerb szójáráshoz legközelebb álló s az olasz irodalom hatása alatt a XVI. században leginkább kifejlődött ragusai szójárást szemelvén ki, 1835-ben megindított „Hrvatske Narodne Novine” (Horvát Nemzeti Ujság) című lapjában, – melyet egy évvel később a horvát nemzeti törekvések egyetemesebb jellegének kifejezéseül „Illirska Narodne Novine”-nek keresztel el, – valamint melléklapjában, a „Danica”-ban, – mely később szintén a „Danica Illirska” (Illír Hajnalcsillag) nevet veszi fel, – a hiányos provincialis nyelvjárás háttérbe szorításával lassankint utat tör a tiszta horvát dialectusnak. Nagy segítségére van e tekintetben az ő kezdeményezésére alakult olvasóegylet, a Ètaonica és az irodalmi társaság, a Matica, mely utóbbi működését az ó-horvát ragusai classicusok közrebocsátásával kezdi meg.¹⁸

Mennél nagyobb sikert ér el Gáj a nyelvmívelés terén, annál kedvezőbb színben tűnik fel előtte a politikai ábrándoktól csillogó jövőendő. A nyelvmívelés nála is, Kollárnál is csak eszköz, illetőleg ürügy ama cél megvalósítására, mely Magyarország decomponálását föltételezi.

A mint Kollár kijelöli a Magyarország romjain szervezendő Panslavia határait, ugyanezt teszi Gáj is Illiriával, melynek alkotó részei: Karinthia, Görcz, Isztria, Krajna, Stájer-, Horvát-, Dalmát- és Tótország, Ragusa, Bosznia, Montenegró, Herczegovina, Szerbia, Bulgária, és Alsó-Magyarország.

A déli szlávok politikai egységének végső következményeit Gáj nem vonja le. Erre nézve szabad folyást enged az egyesek képzeletének. S habár tisztában van vele, hogy ha a Magyarországtól és Ausztriától elszakítandó tartományok a nyelvegység kivívása után valamikor politikailag is egybefornának, még ha önállóságra szert tehetnének is, egy hatalmasabb állam – akár Oroszország, akár Ausztria – pártfogását nem nélkülözhetnék, sőt ezzel önállóságukat többé-kevésbé ellensúlyozó közjogi kapcsolatba kellene lépniök: a rajongókat, kikben izgatásai fogékony talajra találnak, nem tartja célszerűnek felvilágosítani.

Midőn az 1840-ik év telén Zágrábban egy fényes bálon a nők kebleikre csillagot tűznek, melynek ágaira a déli szláv néptörzsek: a dalmaták, horvátok, montenegróiak, tótok, bolgárok, szerbek nevei vannak felírva, a csillag közepén pedig e szavak olvashatók: Isten segéljen egyesülésre,¹⁹ – Gáj bizonyára az önmegelegetés fölemelő érzetével fogadja az efajta tüntetéseket, mint saját agitációjának gyümölcseit. Örömmel tapasztalhatja, hogy az egyesülés vágya nap-nap mellett inkább áthatja a délszláv társadalom minden rétegét.

Hogy a teljesen független Illiria nincs benne világosan politikai hitvallásában, azt el kell hinnünk, még ha harmincz év múlva maga nem jelentené is ki. Az októberi diploma után, midőn a közbejött 1848-iki események következtében gyűlölete a magyarok iránt még inkább fokozódik s midőn a Magyarország és Horvátország közt fennállott, de „örökre felbomlott” unióhoz hasonló állami kötelék létrehozása érdekében agitál Ausztria és Horvátország közt: fennen hirdeti, hogy a teljes függetlenség eszméje csakis egyes túlzó, vérmes ideologok elméjében fogamzhat meg; hogy az még 1860-ban és 1861-ben is, a midőn az osztrák-ellenes izgatás virágjában volt, s midőn az agyrémek a legbujábban tenyésztek, a reális törekvések talaján csak egy arasznyi hódítást sem tett; hogy az ő emlékezete szerint, még ha egy-két ingerlékeny ember foglalkozott is vele, a nyilvánosság előtt soha nem fordult meg, s hogy általában ezt a külföldön oly sokszor szellőztetett eszmét csupán némely rosszul alkalmazott s talán rosszul értett önkényes kifejezésre és elnevezésre kell redukálni.²⁰

A nagy Illiria előharczosának, törekvései végcélját illetőleg, nem szabad szint vallania. Ha csakugyan az orosz propaganda ügynöke lenne is,²¹ s ha csupán az összetartozóság érzetének fölbresztése végett hirdeti is, hogy annak a hatalmas óriásnak, melynek „az Adria öblében fürdő feje Illiria, hasa és czombja Oroszország mérhetetlen virányain nyúlik el”: nyíltan nem vallhatja be, hogy az illirizmus Oroszország hatalmi terjeszkedésének malmára hajtja a vizet, mert ezzel Ausztria féltékenységét s bizalmatlanságát provokálná. Azt tudja jól, hogy Ausztria jóakarata nélkül nem boldogul, valamint az is tisztán áll előtte, hogy ha a délszlávok politikai egységét sikerül Ausztria jóakaratával kivívnia, jóformán közömbös lesz rájuk nézve, hogy Ausztria vagy az orosz birodalom közjoga szerint fogják-e meghatározni az egységes délszláv birodalom jogállását.

S a mint az illirizmus rászorúl Ausztria támogatására, úgy ez meg fölhasználja az illirizmust a mind nagyobb és nagyobb hódítást tett magyar szabadelvű nemzeti irány ellensúlyozására.

Nem ez az első és nem is az utolsó eset, hogy a bécsi kormány a nemzetiségeket játsza ki Magyarország ellen. 1790-ben, midőn a magyar nemzet álmából ébredsz, a szerbeket egyenesen a kormány uszítja rá.²²

A harminczas és negyvenes évek illirizmusa hasonlóképen a kormány aegise alatt nő nagyra. Metternichnek a magyar nemzeti aspirációk elnyomása végett épp oly szüksége van a nemzetiségek fészkelődésére, mint az 1790-iki kormánynak, jóllehet maga Metternich nem tart azzal a párttal, mely az udvarban erősen képviselve van, s mely arra törekszik, hogy Ausztria határainak kelet felé való kitolása, illetőleg az illir ábrándoknak megfelelőleg az idegen szláv tartományoknak az osztrák állami kötelékbe való fölvétele által Ausztria szláv állammá alakuljon át, s mint ilyennek biztossittassék fölénye Oroszországgal szemben.

Hogy az illirizmus magas állású kormányférfiak pártfogásában részesül, ezt a mellett, hogy a tények bizonyítják, később maguk az illyr párt tagjai is nyíltan elismerik. Tanuskodik például mellette Bogoviæ Imre, horvát tartománygyűlési képviselő, 1861-ben megjelent röpiratában.²³ A párt tekintélyét, vonzerejét éppen az növeli leginkább, hogy az „aula est pro nobis” (az udvar mi velünk) jelszava alatt folytatja a küzdelmet. A büszke jelszót illetékes helyről sem meg nem czáfolják, sem el nem tiltják.

A párt leginkább az ifjúság és a papság köréből toborza tagjait. A könnyen hevülő, lobbanékony ifjúság, természetét tagadná meg, ha nem csatlakoznék a radicalis irányhoz. Tüntetéseivel, ha nem félemlíti is meg a nép józanabb részét, de megnehezíti annak helyzetét.

A rakonczátlan diákok 1839-ben a deczemberi zágrábmegyei közgyűlés alkalmával a helyhatósági jogok védelmezőit fáklyás zenével ünneplik; 1840-ben Zágrábban máglyára, rakják a magyar nyelvtani kézikönyveket; ugyanekkor egy magyar ruhába öltöztetett s a piacon felállított szalmavázon töltik ki a magyarok elleni gyűlöletüket, miután még nem érkezett el az ideje annak, a mire a „Davoria” buzdítja őket, hogy t. i. mindegyikük üssön le egy élő magyar fejet („svaki jednu glavu skini”), hogy szenvedésüknek vége szakadjon. Az 1842-iki zágrábmegyei tisztújítás alkalmával a gróf Draskovics Sándor és Josipovics Antal által alapított „zágrábi kaszinó” ablakait beverik, s ettől az időtől fogva a zágrábi kaszinó is az illirizmus szolgálatába szegődik, jóllehet alapszabályai szerint politizálnia nem volna szabad s a jó ízlés, művelt modor, közhasznú és mérsékelt gondolkozásmód terjesztése lenne tulajdonképeni feladata.²⁴

Az ifjúság számlájára írható az a tény is, hogy 1846-ban a Zágrábban hangversenyző Liszt Ferencz, a fenyegetésektől megriadva, nem meri eljátszani ama magyar melódiákat, melyekkel Európaszerte babérokat arat; valamint az is, hogy Havi Ferencz magyar szintársulata olaszországi sikeres körútja után a horvátoknak nem meri magát bemutatni, miután igazgatójukat azzal fenyegetik, hogy ha szinpadra lép, lelövik.²⁵

A papságot viszont hatalmi érdekei terelik az illirizmus táborába. Hogy a protestántizmus bebocsátása által befolyását el ne veszítse, épp oly, sőt még nagyobb mértékben szüksége van a municipalis önkormányzatra, mint a nemzetiségnek, mely egyenesen az illirizmus torzalakjában véli magát érvényesíthetni.

A veszedelmes irány nagyobb térfoglalását csak a horvát birtokos nemesség nehezíti meg, mely, a magyar nemesi kiváltságok élvezetében Magyarország alkotmányának védelme alatt évszázadokon át jól érezte magát, s nem ok nélkül fél minden olyan mozgalomtól, a mi a közjogi viszony megváltoztatásával Horvátországban szükségképen az ő politikai és anyagi érdekeinek és fölényének feláldozását is maga után vonná.

A magyaromanok, a mint őket az illirek gúnyolják, a negyvenes évek elején mint horvát-magyar párt szervezkednek. Ettől az időtől határozottan szembeszállnak az illirizmussal, s mennél nagyobb erőt fejtenek ki ez ellen, annál élénkebb rokonszenvet tanúsítanak a magyar nemzet iránt. Különösen a turopolyai nemesség tűnik ki ezúttal is, mint a multban minden válságos időben, az anyaország iránti hűsége által.

A horvát-magyar párt ereje mégsem elegendő arra, hogy megakadályozza az illirizmus féktelenkedéseit, melyek az 1840-iki országgyűlés után már a legnagyobb fokra hágnak.

484. * Wirkner L., Élményeim. 162.

485. * Báró Eötvös József, Felelet báró Kemény G. néhány szavára. 36.

486. * Schaffarik, Slaw. Alterthümer. II. 79.

487. * Neuestes Portfolio. Braunschweig, 1845. II. 110.

488. * Cypr. Robert, Der zweifache Panslavismus. 81.

489. * Bidermann, Russische Umtriebe in Ungarn. 60.

490. * Pogodin, Polit. Briefe aus Russland. Leipzig, 1860.

491. * Occident, Orient u. d. Panslawismus. (Biográdacz Jánostól.) 7.

492. * Dr. Franz Palacky, Oesterreichs Staatsidee. 82.

493. * Vierteljahrsschrift aus und für Ungarn, 1848. II/2. 55.

494. * Ueber die litterarische Wechselseitigkeit zwischen den verschiedenen Stämmen und Mundarten der Slaven. 1837.

495. * Pesti Hirlap, 1843. 183. Vierteljahrsschrift, 1843. I. 122.

496. * A bécsi cs. titk. levéltárban. Közli Szalay László: A horvát kérdéshez, 93.

497. * Zrinyiász, XVI. ének.

498. * Deák Ferencz, Zágrábmegye körlevele és az egyesülés, 28.

499. * E. Kvaternik, Das hist.-dipl. Verhältniss des Königreiches Kroatien zu der ung. St. Stephans Krone. (Zágráb, 1861.) Die legitimen und kist. Rechte Croatiens und der ausgleich mit Ungarn. (Bécs, 1871.)

500. * Szakmárdy latin versének fordítását közli Szalay L.: A horvát kérdéshez, 1.

501. * E. Bogoviæ, Polit. Rückblicke in Bezug auf Kroatien, 63.

502. * Sz. I., Szláv törekvések és a magyar elem, 73.
503. * Dr. L. Gaj, Gedanken zum Ausgleich Croatiens u. Slavoniens mit der Regierung, (1864.) 38.
504. * Horváth Mihály, Huszonöt év Magyarország történetéből. II. 75.
505. * Ballagi Géza, A politikai irodalom Magyarországon, 540.
506. * Bogoviæ, id. m. 64.
507. * Statuten des Agramer Casino. Orsz. levéltár, Helytartótan. osztály, 1845: 15712.
508. * Wachsmuth, Geschichte des Illyrismus, 141.

III. FEJEZET.

Az 1839/40-iki országgyűlés. Pártalakulás elvi alapon.

A régi pártkötelékek felbomlása. Deák Ferencz nyilatkozata a helyzetről: Klauzál Gábor, Bezerédj István, Beóthy Ödön, Dubraviczky Simon, br. Wenckheim Béla, Pulszky Ferencz, Szentkirályi Móricz. Gr. Batthyány Lajos és a főrendi ellenzék. Br. Eötvös József, gr. Teleki László, gr. Pálffy József, gr. Széchenyi István, gr. Dessewffy Aurél és a conservatív párt. Az államigazgatás tökéletlensége. Változások a főkörmányhivatalokban. Br. Zedlitz cikksorozata

A modern értelemben vett politikai pártok szervezkedése Magyarországon is, mint mindenütt, határozott symptomája a politikai közfelfogás gyökeres átalakulásának s éppen ezért forduló pontot képez az államfejlődés történetében.

Az 1839 június 5-ikére hirdetett országgyűlésen, – melynek a törvényes határidőben való összehívását a nádor különösen azért sürgeti, mert tart tőle, hogy a megyék a határidő leteltével az adó behajtását megtagadják,¹ – a régi hagyományok mindinkább háttérbe szorulnak s az új korszak eszméáramlata ellenállhatatlan hatást gyakorolván az elmékre, szükségképen megbontja a régi pártkötelékeket.

Az úgynevezett ó-conservatívek, kik a letűnt századok elavult intézményeihez épp oly kegyelettel, mint makacssággal ragaszkodnak, valamint az aulicusok, kiknek csak taktikájuk van, de elvet nem ismernek s a taktikájuk abban áll, hogy az uralkodó atyai szándékait kipuhatolván, az azokhoz való alkalmazkodás által igyekeznek bebizonyítani hűségüket, – lassankint elvesztik lábuk alól a talajt s jóformán észrevétlenül sodortatnak a gr. Dessewffy Aurél táborába, mely épp úgy részt akar venni az új államalapítás munkájában, mint a szabadelvű ellenzék s csak a haladás eszközeinek és menetének meghatározásában tér el tőle.

A Dessewffy Aurél elvi alapra helyezkedett, tiszta conservativismusával szemben Deák Ferencz szabja meg a szabadelvű politika egyedül helyes irányát s már az 1839/40-diki országgyűlésen a régi ellenzék különböző elemeit egy hatalmas pártban ő egyesíti.

Metternich neje, ki férjével együtt lerándul az országgyűlés megnyitására, azt írja, hogy „a régi oppositio egészen eltűnt” s az új maradt meg.² Ez utóbbi, – melynek megteremtője, lelke, vezére Deák Ferencz, – céljára, valamint eszközeire nézve lényegesen különbözik az előbbtől. Amaz kizárólagos sérelmi politikájával belekapaszkodik a haladás kerekébe s megakadályozni törekszik azt forgásában; ez a sérelmek orvoslását a haladás föltételének tekinti s azért sürgeti; amaz épp így iszonyodik „a nyugat-európai civilisatio kinövéseitől,” mint Metternich; ez a reformokat s a civilisatio fattyúhajtásait nem tévesztvén össze egymással, működésének végcéljául a reformok életbeléptetését tűzi ki.

Deák Ferencz finom jogérzéke, párosulva államférfiui belátásával, a két ellentétes irányt szerencsésen egyeztetni össze. Amily határozottan hirdeti, hogy „a mit a hatalom ront meg, az ismét föléledhet, de a mit a nemzet könnyelműsége önként oda vet, vagy gyávasága elhanyagol, azt visszaszerezni ritkán lehet”: épp oly súlyos hibának tartaná másrésről, ha az alkotmány és nemzeti jogok védelmezése a nemzet összes erejét fölemésztén.

A ki az ország hátramaradottságát oly világosan fölismeri, mint Deák Ferencz, annak szükségképen szakitnia kell az egyoldalú sérelmi politikával. Fokozott és activ munkásságra van szükség még a különben nem egészen meddő országgyűlés befejezte után is, hogy a nemzet legalább ama mulasztásait jóvátegye, melyeknek következményei leginkább érezhetők.

A nemzeti nyelv jogaiba még mindig nincs visszahelyezve; a honvédelem és a katonai beszállásolás rendszere súlyos teherként nehezedik a nép vállaira; az örökváltsági törvény

csak alapnak tekinthető az egyént szabadság és a tulajdon eszméjének teljes diadalához; a jogrend állandó veszélyben forog, mert nincs büntető-törvénykönyv s a börtönrendszer a lehető legtokéletlenebb; a közoktatásügy a kormány akadékoskodása miatt teljesen el van hanyagolva; a sajtó bilincsekbe van verve; a függetlent polgári elem hiánya napról-napra érezhetőbbé válik.; a közadózás rendszere a mily hibás, épp oly igazságtalan; az ösiség minden mélyrehatóbb reformot meghiusít.

Az állami és társadalmi élet említett hibáinak és hiányainak szabadelvű reformok útján való javítása és pótlása, kapcsolatban az alkotmányon s különösen a szabadságjogokon ejtett sérelmek orvoslásával, – ebből áll a Deák által képviselt speciális magyar szabadelvű politika.

Hogy azonban Deák ennek a politikának teljes mértékben való érvényesítését nem a legközelebbi országgyűléstől várja, ezt közvetlenül az országgyűlés megnyitása előtt egy bizalmas magántársaságban határozottan kijelenti.

Érdekes nyilatkozatában, – melylyel az egész politikai helyzetet megvilágítja s melyet a kormány egyik szemfüles kémje éppen azért nem is mulaszt el szó szerint közleni a náddal,³ – a korona és nemzet köztfenntartó nagy ellentétet egyenesen a kormánynak tulajdonítja. A kormány félt a democraticus eszmék terjedésétől s éppen ezzel provokálta azt az irányzatot, melynek addig nálunk nem igen voltak hívei. De megszűnik a veszedelem, mihelyt a kormány félelme elmúlik, miután aristocraticusabb nemzet a magyarnál nincs a föld kerekéségén. Álljon csak elő a király democraticus javaslatokkal, meglátja, mily heves oppositio fog azok ellen támadni. Ha nem félt volna a kormány: az úrbér sem ütött volna ki oly szabadelvűen. Az előbbi országgyűlés kezdetén maga Reviczky provokálta ugyan a rendeket, hogy legyenek bőkezűek a jobbágysággal szemben; de ezt csak azért tette, mert tartott tőle, hogy az új úrbér liberálisabb lesz, mint a Mária Teréziáé s mert arra számított, hogy a kormány kívánságát a rendek csak azért sem fogják teljesíteni. Mikor aztán számításában csalatkozott: akkor meg e miatt ijedt meg, s a követ, melyet ő maga dobott le a hegytetőről, futásában mindenképen igyekezett föltartóztatni. Minthogy a kormány nem szabta meg a haladás határait: folytonosan habozott. Hogy tudhatták volna tehát a rendek, mit akar, mikor ő maga sem volt tisztában vele.

Ennek a habozó, ingadozó politikának tulajdonítja Deák, hogy míg azelőtt – az öreg Balogh János szerint – az ellenzékiek kétszáz kocsival jöttek az országgyűlésre s kettővel mentek haza: a legközelebbi országgyűlés végén már sokkal erősebb és veszedelmesebb volt az ellenzék, mint az elején, veszedelmesebb azért, mert a kormánynak nem egyes cselekményeit kellett többé ostromoznia, hanem egész rendszerét, illetőleg rendszertelenségét.

Hogy abban az esetben, ha a kormány nem változtatja meg eddig követett irányát, az ezuttal összehívott országgyűlésen sem fog a helyzet javulni, azt Deák előre látja. A követválasztások eredményét illetőleg a kormány épp úgy tévedett, mint a nemzet. Amaz azt hitte, hogy a választások az ő javára dőlnek el s 33 voksra számított; ez meg el volt rá készülve, hogy az oppositio meg fog gyöngülni. Úgyde az oppositio számra nézve mérkőzik a royalisták pártjával, politikai súlya és tekintélye pedig sokkal nagyobb, mint a milyen volt. A kormány – úgymond Deák – ne ringassa magát abban az illúzióban, hogy az ellenzék, mely a rendszert a maga egészében támadja, megsemmisítheti. Azzal az oppositíóval, mely csupán egyes cselekményeiért vonta felelősségre, például az 1825-ikivel, mely a királyi biztosok miatt ostromolta, könnyen elbánhatott; de azt, a mely a nemzet lételét fenyegető rendszer ellen emeli fel tiltakozó szavát, nem némíthatja el.

Mindezeknél fogva elvárja Deák, hogy a hűrt tovább nem feszíti, hanem kibékül a nemzettel. S ez esetben az országgyűlés nagyon rövid idő alatt elvégezheti a dolgát, miután egyéb teendője nem lesz, mint hogy elfogadja a békejobbot s az ügyeket a rendes kerékvágásba terelje. A következő országgyűlés foghat aztán hozzá, a rendszeres munkálatok alapján, a nemzeti politika másik részének megvalósításához.

Ha Deák politikája magában véve is vonzerőt gyakorol a haladás híveire, egyéniségének varázsa még ellenállhatatlanabb hatással van rájuk.

Kelletlenül megy ugyan – saját nyilatkozata szerint – az országgyűlésre, mert már ekkor belefáradt a kormányfővel folytatott örökös küzdelembe;⁴ de rossz kedvét élénk kötelességtudása legyőzi s egész odaadással, a nélkül, hogy elárulná vagy bárkivel is éreztetné lehangoltságát, tölti be a reá várakozó fontos szerepet. A tanácskozó teremben föllépésének: öntudatosságával, az országgyűlésen kívül kedélyének melegével, híveit magához bilincseli s ellenfeleit is meghódítja.

Legbensőbb, meghitt barátai: Klauzál Gábor és Bezerédj István, osztoznak vele a munkában, melyet egymaga nem lenne képes elvégezni. Ezekkel közli szándékait, ezekkel beszél meg a teendőket s ezek nyújtanak neki első sorban segítséget a kivitelnél. A három férfiú szereplésében a barátság és a politikai meggyőződés ugyanazonossága, a mint létrehozta, úgy állandóan biztosítja a islegtökéletesebb összhangot.

Az ő oldaluk mellett harcolnak most is, mint már az előző országgyűléseken, Palóczy László, Somssich Miklós, Marczibányi Antal, Bernáth Zsigmond, továbbá Komárommegye két követe: Pázmándy és Ghyczy Ráfael, kik követi beszámolójukat nyomtatásban is közzé tették.⁵

Beöthy Ödön az országgyűlés kezdetén nincs jelen. A követválasztás alkalmával a papság Hodossy Miklós ellenében megbuktatta. Miss Pardoe, – egy angol nő, ki a negyvenes évek elején nálunk megfordult s kiválóbb politikusainkról és általában politikai viszonyainkról oly találó rajzot adott, hogy a Pesti Hirlap érdemesnek találta azt bővebben ismertetni,⁶ – Beöthyről helyesen jegyzi meg, hogy akkor volt elemében, mikor a püspököket és a főpapokat csipkedhette s hogy éppen ezért a papság, mint a nyájból megszökött juhok, gyűlölte őt. Laitsák nagyváradi püspök, a miatt, mert alább említendő hirhedt pásztorlevelét Biharmegye közgyűlésén durván megtámadta, különösen haragudott rá s úgy állt rajta bosszút, hogy helyette Hodossyt választotta meg követté. De ez utóbbi a Ráday-féle sérelem tárgyában nem fogadván el a rendek amaz utasítását, hogy az országgyűlés függeszsze fel addig tanácskozásait, míg az említett sérelmet nem orvosolják, június 17-ikén lemond állásáról⁷ s már augusztus 1-én Biharmegye rendei Beöthyt küldik fel az országgyűlésre, hogy elfoglalja ott régi helyét.

Nagy Pál szintén ott van még mindig az ellenzéken, de mint a régi irány képviselője, elszigetelve saját pártjától.

Az új emberek közül báró Wenckheim Béla, Békésvármegye követe, heves, de formás beszédeivel, fiatalsága daczára, kiváló helyet vív ki magának az ellenzék körében. A nemzet jogai és érdekei iránt érzéketlen aristocratiát, valamint a nemzeti állam alakulását gátló kormányrendszert nálánál szenvedélyesebben senki nem ostorozza s a mily lelkesedést és feltűnést kelt a jelen országgyűlésen azzal a beszédével, melyben a főrendeket megleckézteti, épp oly freneticus tetszést arat a következő országgyűlés folyamán azzal a pohárköszöntőjével, melyben Magyarországra vonatkoztatva a „repeal”-t élteti.⁸

Pulszky Ferencz, Sárosmegye követe, szintén ezen az országgyűlésen kezdi meg politikai pályafutását s habár életviszonyainál, neveltetésénél fogva a tudományos buvárkodások iránt érez különös vonzalmat, általános műveltségénél fogva csakhamar beletalálja magát a gyakorlati politika szövevényeibe is. A szószeréken nem érzi magát annyira otthon, mint íróasztalánál. A haladás ügyének tollával tesz nagy szolgálatokat és pedig főképen az által, hogy a tájékozatlanság szülte ellenszenvet, melylyel a külföld a nemzeti törekvések iránt viseltetik, kitartó buzgalommal megtörni igyekszik.

A pestmegyei Dubraviczky követtársa, Szentkirályi Móríc, játszik legnagyobb szerepet az új emberek közt. Habár makacsságával gyakran veszélyezteti a pártfegyelmet, éles dialektikájának nagy hasznát veszi az ellenzék. A nemzeti állam eszményképe, mely Deák szemei előtt lebeg, az ő lelkét is teljesen betölti. Éppen ezért sóvárogva gondol arra az időre,

midőn a sérelmekkel nem kell többé bajlódnia az országgyűlésnek, hanem a törvényhozás minden figyelmét ama cél elérésére összpontosíthatja, hogy jogot és hazát adjon mindazoknak, kiktől a múlt korszak azt megtagadta.

A valódi szabadelvűség végcélja nem lehet egyéb, mint az, a mit Szentkirályi úgy fejez ki, hogy „egy családban egyesítse a polgári társaságot, módot és alkalmat szolgáltatson rá, hogy minden egyes tagja e nagy családnak, erejét, melyet magában érez, boldogságának és jólétének előmozdítására használhassa”.⁹

Hogy ez a hatalmas eszme mily mély gyökeret vert immár a kiváltságos társadalom minden rétegében, mutatja az, hogy szolgálatába szegődnek a törvényhozás ama tagjai közül is számosan, kik eddig leginkább féltették tőle politikai befolyásukat.

Gróf Batthyány Lajos, azzal, hogy a főrendi táblán a szabadelvű ellenzéket szervezi, mint maga bevallja, az aristocratia fölényét akarja megóvni és pedig nemcsak a törvényhozás körében, hanem társadalmi téren is. Az ő óhajta az, hogy az aristocratia az legyen, a minek monarchicus államban lennie kell, t. i. központja a nemzeti törekvéseknek. De ez természetesen másként nem érhető el, csak úgy, ha saját osztályérdekeit alárendelve a közérdeknek, a nemzettel egybeforr. Hogyne fogadná el a társadalom vezéreiül azokat, kik a vezérszerepet csak azért követelik maguknak, mert saját osztályuk túlsúlyát a nemzet boldogulásának eszközéül tekintik.

Batthyány programja végeredményében ugyanaz, a mi a Deáké. Minden pontját a legtisztább szabadelvűség hatja át. Az a párt tehát, mely ennek alapján a főrendi tábla többségével fölveszi a küzdelmet, a nemzet zömére támaszkodik épp úgy, mint az alsótáblai ellenzék. De népszerűsége dacára nehezen tudja magát érvényesíteni. A mellett, hogy a főrendi tábla szervezete és hagyományai nem kedvezők a szabadelvű törekvésekre nézve, a párt tagjai a megfelelő eszközökkel sem rendelkeznek, hogy a törvényhozás körében könnyű szerrel kivívják a maguk számára azt a positiót, melyre, mint a valódi nemzeti politika képviselői, méltán igényt tarthatnak. Úgy maga a vezér, mint híveinek legnagyobb része ugyancsak érzik ferde irányu neveltetésök káros következményeit. A magyar nyelvet többnyire rosszul beszélik s így a szónoklat fegyverének nem nagy hasznát vehetik. Valóságos szerencse a haladás ügyére nézve, hogy Batthyáynak a nyelvben való járatlanságát legalább annyira-amennyire pótolja politikai nagy készsége s a hazai viszonyokban való alapos tájékozottsága, s hogy úgy ő, mint társai, a cselekvésre való készségük és buzgalomuk által ellensúlyozzák szónoki képességük hiányát.

Mint szónok csakis báró Eötvös József és gróf Teleki László tűnnek ki közülök.

Báró Eötvös beszédei úgy tartalmilag, mint formailag a legmagasabb színvonalon állnak. Minden szava az iskolázott, elméletileg kitűnően képzett politikusra vall. Eszméit – akár csak Lamartine – költői képekbe burkolva s ötletekkel fűszerezve, nagy gonddal önti formába. Ha szónoklataival mégsem ér el olyan hatást, mint tollával, ennek oka az, hogy az elméletre, az abstractiókra nagyobb súlyt fektet, mint kellene s a fölmerült kérdések gyakorlati oldalát, mely a közönséget leginkább érdekli, nem világítja meg eléggé.

Tanultságra nézve Teleki László kiállja a versenyt Eötvössel; de ismereteiket a szószéken teljesen különböző módon értékesítik. Amaz gyűjt, ez oktat; amaz szenvedélyén sem nem tud, sem nem akar uralkodni, ez a mérséklet határait még a lelkesedés hevében sem lépi túl; amaz akkor van elemében, ha támad, ez inkább a védelemre szorítkozik.

Ha Teleki aggressiv természetével sok kellemetlenséget okoz az ellenfélnek: még gyakrabban meggyűlik ennek a baja gróf Pálffy Józseffel.

Egy ismeretlen író, – ki a Széchenyi által kontemplált közép-pártért rajong s így ítélete úgy az ellenzéki, mint a conservatív párt tagjaival szemben eléggé tárgyilagos, – Pálffy gorombaságát a Brougham lordéhoz hasonlítja. Midőn a nevezett lord a reformbill felett folyt vita alkalmával rendreutasított, Anglia peerjeit olyan epithetonnal illette, a milyenben még bizonyára nem részesültek: canaille-nak nevezte őket. „Tagadom”, – így szólt egyszer lord

Roden, midőn lord Brougham állításait nem tartotta bebizonyítotttnak. „A butaság mondhat ugyan nemet, de én igent mondok s ezt be is akarom bizonyítani”, – felelte Brougham. „Hasatok az istenetek”, – ezt vágta egyszer a püspökök szeme közé. Egy más alkalommal pedig azt mondta herczeg Buckinghamnak: „God dam, nem járok abba a korcsmába, a mibe önök s így nem iszom önökkel egy pohárból.”¹⁰ E fajta enyelgésekhez akarja szoktatni gróf Pálffy is a magyar peereket. Olyan hidegvérrel, mint Garnier-Page, a nélkül, hogy egy arcizma megrándulna, a legdurvább sértésekkel illeti ellenfeleit. Nem is gyűlölnék ezek senkit jobban nálánál; de azért meghajolnak európai műveltsége és meggyőződésének ereje előtt.

A főrendi ellenzék kiválóbb tagjai közé tartozik még gróf Eszterházy Mihály, kit hazafiságban és szabadelvűségben senki sem szárnyal túl; gróf Eszterházy Kázmér, ki eleven szellemével, könnyed előadásával sok szolgálatot tesz pártjának; gróf Andrassy Károly, ki, ha gondolatainak kifejezéséhez a kellő formát képes volna megtalálni, vezérszerepet játszhatna; a higgadt gróf Károlyi György és gróf Zay Károly. Ez utóbbi tevékenységének súlypontja a törvényhozás termén kívül esik; de az egyházi gyűléseken és a napi sajtóban a magyar nemzetiség és a protestáns felekezet érdekében kifejtett buzgalma, tekintélyét az országgyűlésen is megalapítja. Ellenfelei tiszta szabadelvűségeért nem egyszer vádolják türelmetlenséggel. Pyrker egri érsek a következő országgyűlésen tartott egyik beszédében azt mondja róla, hogy ha Nero volna, azt szeretné, hogy az összes katolikusoknak egy nyakuk lenne, melyet egy csapással leüthetne.

A pártkötelék nyügét Széchenyi István elvből nem akarja magára venni. Ennélfogva, habár a szabadelvű ellenzék törekvéseinek végcélja az övével teljesen megegyezik, csak olyan fenntartásokkal lép be közéjük, melyek szabad mozgását biztosítják. Így nevezetesen magát semmire sem kötelezi előre; mikor távol van, stafétát küldjenek utána, de ő megjelenni azért nem köteles; viszont megígéri azonban, hogy ellenkező véleményét az értekezleteken ki fogja jelenteni s nem fog nekik váratlan meglepetéseket szerezni.¹¹ Ilyetén magatartása egyéni szempontból bármennyire indokolt is: befolyását az országgyűlésen csaknem teljesen megsemmisíti. Ezzel azonban ő maga annál kevésbé törődik, mert Deák Ferenczet teljesen alkalmasnak tartja, hogy a vezéri szerepet átvegye tőle.

Deák, kiben a pártvezér minden tulajdonai oly bámulatos összhangban egyesülnek, szívesen veszi fel azzal a kormányt támogató, de immár elvi alapra helyezkedett, fontolva haladó conservatív párttal a küzdelmet, melynek elveit részint az országgyűlésen, részint az országgyűlés befejeztével a hirlapirodalom terén, rhapsodice, alkalmasszerűleg gróf Dessewffy Aurél fejti ki.

Dessewffy úgy is, mint országgyűlési szónok, úgy is, mint journalista, a szabadelvűség által kezdeményezett reformok megbírálását tűzi ki feladatául, a nélkül, hogy az átalakulásra vonatkozólag ő maga új eszmékkal, új tervekkel állna elő. Működése negatív irányu, s ezt maga sem tagadja. A mérséklő szerepét játsza a haladás korszakában. A liberális párt túlzásait moderálni, a jelent a multtal összekötni, a hagyományokra figyelmessé tenni az újítókat, a túlcsapongó szenvedélyelvet korlátozni, – ezek a feladatok, melyeknek sikeres megoldása képezi az ő ambícióját.

Taktikájára és modorára nézve tehát épp úgy, mint elveire nézve teljesen megfelel a conservatismus amaz eszményének, mely hijjával van a szabadelvűség legfőbb jellemvonását képező teremtő erőnek, de a melyben annál inkább ki van fejlődve a mérséklet, a kegyelet és hűség a hagyományok iránt s a történelmi jog tisztelete.

A közjogi kérdésekben minden mélyebbre ható reformtól idegenkedik. Közjogi tekintetben a haladást nem a parlamenti reformban vagy a dicasterialis kormányzati rendszer átalakításában, hanem a kormány tekintélyének megszilárdításában s a megyék túlkapásainak megszüntetésében keresi.

Őszinte vallomást tesz arra nézve, hogy ő a kormány embere a szónak azon értelmében, hogy kárhozzát minden működést és minden elvet, mely a törvényes és hathatós kormányzást lehetetlenné teszi; mert „meggyőződése szerint hathatós és nem nominális kormányra van szüksége a nemzeteknek, hogy boldoguljanak, státus-emberekre és nem prókátorokra, hogy nagyok és erősek legyenek”. A biztosítékokról azonban megfélemedezik, melyek a nemzet kezébe adva, az „erős kormány” erőszakossága ellen gátul szolgálnának s melyek lehetővé tennék a kormány hatalmi túlterjeszkedésének esetről-esetre való megtorlását. Ezt a hézagot az ő felfogásában különösen a multak tanuságai teszik feltűnővé, úgy hogy még azok előtt is, kik a kormányzati felelősség elméletéről csak homályos sejtelemmel bírnak, a Dessewffy-féle „erős kormány” eszméje gyanus színben tűnik fel s nagyban hozzájárul a conservatív politika kompromittálásához.

A municipalis rendszert, mint alkotmány-biztosítékot, alapján változatlanul fenntartandónak véli. A megyék feladata, szerinte, életet adni a meghozott törvénynek, salakjaitól megtisztítani a közigazgatást, engedelmessé tenni a felsőbb parancsoknak, gondosan kidolgozni az utasításokat s ez által előkészíteni a törvényeket stb. Ezeknek a feladatoknak a megyék fennálló szervezetükben eleget tehetnek, de csak akkor, ha a megyékben uralkodó szellem megváltozik.

Nem veszi észre vagy nem akarja észrevenni Dessewffy, hogy az a kárhozzátott megyei szellem természetes következménye a kormány visszaéléseinek egyrésztől, másrésztől az országgyűlés, illetőleg a főrendi tábla magatartásának.

A mily merész kívánság tőle, hogy a megye egyszerre segítségére legyen a kormánynak s hagyjon fel az oppositíóval, midőn századokon keresztül rászoktatták mintegy a bizalmatlanságra a kormány iránt: épp oly igazságtalan ama vádja a megyékkel szemben, hogy hatáskörüket túllépve, tulajdonképeni hivatásuknak nem felelnek meg.

Egyes megyék ama visszaélése, melynél fogva praejudikálva az országgyűlésnek, törvényhozási ügyekbe avatkoztak és statutumokkal döntöttek el bizonyos kérdéseket, melyek a törvényhozás illetékességi körébe tartoztak, – habár formailag nem helyeselhető is, indokolatlannak sem mondható. Hogy Borsod- és Biharmegye a honoratiorokat is felruházta szavazati joggal a tisztujtásoknál; hogy Pestmegye éppen akkor, a midőn a büntetőjog kidolgozásával megbízott országos küldöttség feladatának megoldásához hozzáfog, a büntető eljárás körül a teljes nyilvánossággal összekötött szóbeli védelemnek életbeléptetését rendeli el, – eme határozatok incorrectségét nem oly fényes dialecticával, mint a minő Dessewffynek adatott, de a legegyszerűbb eszközökkel, a közjogi alapelvek száraz reproducálásával is könnyű szerrel be lehet bizonyítani; mert a mily joggal kiterjeszti Bihar megye az activ választási jogot, azzal a joggal megszüntethetné esetleg az ösiséget, felszabadíthatná a jobbágyságot. De másrésztől még a jelen országgyűlés folyamán is a legegyszerűbb kérdések függőben hagyása, a meddőn maradt viták a vegyes házasságok, a vallás- és szólásszabadság, a városok coordinációja felett, méltán türelmetlenekké tehetik a megyéket s nem csoda, hogy közülök azok, melyek a haladást gyorsítani akarják, elébe vágnak a lassu léptekben haladó országgyűlésnek.

Dessewffy conservatismusa a rendi szervezetre is kiterjed. Az aristocratia, a köznemesség és a polgárság külön érdekeit, speciális hagyományait erősen hangsúlyozza. A papság törvényes állása iránt kegyelettel viseltetik s annak hatalmát és befolyását a saecularisatio által csökkenteni annyival kevésbé engedi meg, mert ez nemcsak a politikai eszélyesség követelményével, de a joggal is határozottan ellenkezik.

Hogy Dessewffy elvei és taktikája nem népszerűek, azt maga is elismeri. De azért azok, kik Dessewffy elveit részint családi viszonyaik, részint hivatali állásuk és politikai multjuk, részint hajlamaiknál fogva magukévá teszik, az országgyűlésen egy hatalmas pártot alakítanak, mely – tagjainak egyéni kiválóságát tekintve – méltó ellenfele a szabadelvű oppositiónak.

A főrendi táblán Dessewffy mellett a conservativ politika számos jeles képviselőjét találjuk. Bárá Jósika Sámuel az erdélyi országgyűlésen, mint Wesselényi ellenfele, a nyilvános vitatkozásokban nagy ügyességre és gyakorlottságra tett szert, melynek most jó hasznát veszi. Gróf Apponyi György, fiatal kora daczára, már ekkor elárulja nagy államférfiúi tehetségét. Bárá Mednyánszky Alajos tudományos ismereteivel, tapasztalataival tesz szolgálatokat pártjának. Bárá Vay Miklós ritkábban vesz részt az ülésekben és vitákban, de ha felszólal, mindig jelentékeny hatást ér el beszédével. Bárá Majthényi Antal, lipcsei főispán, a mily tiszta fejű politikus, épp oly szabatos szónok. Ezeken kívül, ha a szószekeken babérokat nem arat is, de azért nagy tekintélynek örvend gróf De la Motte Károly, ki mint földesúr híres emberszeretetről, valamint gróf Andrássy György, ki közgazdasági téren, különösen a bányászat érdekében fejt ki sikeres tevékenységet, de a kit – mint egykorú kritikusa tréfásan jegyzi meg – Sárosban főispánkodása idején azért nem szerettek, mert munka az eleme, és se nem dohányzik, se nem kártyázik, se jó ebédek nem ad, hanem még délután is dolgozik.¹²

A követelt közlő készséggel csatlakozik az új irányhoz a kormány kipróbált, régi híve, a természetlőt ékesszólással megáldott, de beszédei külső formájával nem sokat törődő Andrássy József; továbbá a könnyűvérű, harcra kész Zsedényi Ede; a rideg, de mély belátású Ürményi József, kit Pulszky „a kormány országgyűlési diplomatájának” nevez¹³; a rokonszenves Zarka János; a nagyon fiatal, de már is előkelő szerepet játszó Majláth György; azután Fiáth Ferencz, Sárközy Kázmér stb. stb.

A kormány ezekre a kiváló erőkre, kik programjukban egyenesen kimondják, hogy „hathatós és nem nominális kormányra van szüksége a nemzetnek”, számíthat ugyan: mindamelllett csakhamar tisztába jön azzal, hogy egy elvi alapon szervezkedett párt támogatásának föltételei vannak; hogy míg eddig a haladás ügyét kizárólag képviselő ellenzék törekvéseit részint megfélemlítés által, részint az elvtelen kormánypárt segélyének igénybe vételével, módjában állt meghusitnia: ezentúl egyezkednie kell saját pártjával a támogatás föltételeire nézve, az egyezkedés eredménye pedig egyéb nem lehet, mint a reform, habár mérsékeltbb alakban.

Most kezdi azonban megboszulni magát a kormány a szemben az államigazgatás gépezetének tökéletlensége.

Miklós császár, kinek, mint Ausztria szövetségesének, érdekében áll, hogy Ausztriának erős kormánya legyen, az első percztől fogva elhibázott lépésnek tartja az állam-conferentia szervezését. Az 1837-ik év karácsonyán a porosz teljhatalma minisztert, Rauch ezredeset arra a veszélyre figyelmeztetvén, mely Ausztriát Magyarország részéről fenyegeti, aggodalmát fejezi ki előtte a tekintetben, mi történék, ha Magyarországon forradalom törne ki, ha tehát a központi hatalom egységes, gyors és erélyes föllépése válnék szükségessé. „Általános zavar következne be, – feleli az önmaga által fölvetett kérdésre, – s a mellett, hogy Olaszországot menthetetlenül elvesztené Ausztria, Franciaországot sem lenne képes föltartóztatni, hogy határait át ne törje.”¹⁴

A császár tehát a kormányzat egysége és szabatossága szempontjából kifogásolja az állam-conferentiát. S valóban ez az osztrák specialitás, tulajdonképen rendeltetésének, hogy t. i. a regensséget pótolja, nem felel meg; azzal ellenben, hogy beleavatkozik olyan dolgokba, melyek nem tartoznak rá s hogy viszont nem ad magáról életjelt akkor, a mikor azt a körülmények szükségessé tennék, tömérdek bajt és zavart idéz elő. Maguk a kormány tagjai panaszkodnak legtöbbször a kormány-szervezet rosszasága miatt. Metternich szemrehányást tesz a kabinetnek, hogy lusta és kicsinyeskedő, hogy azzal áztatja magát, mintha kormányozna, holott csak adminisztrál, hogy a lényegest a lényegtelenlőtől nem tudja megkülönböztetni s minden gondját a jelentéktelen ügyek elintézésére fordítja. Metternich és Kolowrat környezete szintén elégedetlenkedik. Kolowrat hívei a felett sópánszkodnak, hogy a complicált szervezet lehetetlenné teszi az erőteljes közigazgatást; ellenfelei, az államtanács

tagjai meg szidják az állam-conferentiát, mely a felsőbb hatóságok működését megbénítván, valóságos anarchiát idéz elő.¹⁵

Csakis gróf Clam-Martinitz főhadsegéd érzi magát jól posztóján. Katonai ügyekben, az udvari hadi főtanács hatáskörének megszorításával, jóformán korlátlanul rendelkezik a hadsereget reorganizálja; a testületi szellemet a katonák közt annyira meghonosítja, hogy ettől az időtől válik az osztrák hadsereg státussá a státusban; sőt a politikai ügyekben is mind nagyobb és nagyobb befolyásra tesz szert, miután ő érintkezik közvetlenül és leggyakrabban a felséggel s minden az ő kezén megy keresztül, mielőtt a felség elé jutna.

Metternich Clam-Martinitz gróffal szövetkezik; az állam-conferentia tagjaival ellenben a legtöbb kérdésben nem tud megegyezni. „El van keseredve – írja a felesége 1839 márczius 29-ikén – s bántja minden, a mit a kormány tesz, illetőleg a mit nem tesz. A lomhaság, késedelmeskedés és hanyagság napról-napra fokozódik. Így dől romba, így pusztul el a mi szép monarchiánk, miután a romboló és nem a fenntartó elemek jutnak benne felszínre. Az Isten kegyelmezzen nekünk, mert igen betegek, igen sajnálatra méltók, igen szerencsétlenek vagyunk, s az Isten segítségével nélkül csakhamar teljesen el leszünk hagyatva.”¹⁶

Ugyanaz a hangulat, mely a Metternich környezetében uralkodik, lábra kap a legfelsőbb körök minden rétegében. A habozás, ide-oda kapkodás egyfelől s az e feletti bosszankodás és elégedetlenség másfelől ellenmondást és következetlenséget idéz elő a kormány intézkedéseiben, úgy hogy az a párt, mely szolgálatába akarna szegődni, épp oly kevéssé van tisztában valódi szándékaival, mint ő maga. Nap-nap mellett inkább és inkább érezhetővé válik egy oly kormányzati organum hiánya, mely teljes önállósággal, a többi kormányzati hatóságoknak ha nem is teljes mellőzésével, de háttérbe szorításával, kezébe vehetné egy alkotmányos párt vezetését. A legfelsőbb körök ma reményt ébresztenek a nemzetben, hogy ki akarnak vele békülni s holnap már a szép reményeket romba döntik.

Az állam-conferentia, hogy a közelébb megnyitandó országgyűlés működésének sikerét legalább valamennyire biztosítsa, már 1838 december 4-iki ülésében elhatározza, hogy a főkormányhivatalok élére új embereket állít.¹⁷ A gyűlölt gróf Pálffy Fidélnek, ki tapintatlanságával és erőszakoskodásával annyira fölzaklatta a kedélyeket, valamint gróf Cziráky Antal országbírónak és Somssich Pongrácz personálisnak, kik a gyűlöletes perekben mint elnökök szerepeltek s ennél fogva az ország legnépszerűlenebb emberei közé tartoztak, – a nyugalom helyreállítása végett el kellett szükségképen hagyniok helyüket. Pálffy és Cziráky maguk kéri elbocsátatásukat, Somssich és báró Eötvös tárnokmester ellenben bevárják, hogy rendelkezzenek velük.

Az állam-conferentia amazokat egy szóval sem marasztja, hanem Pálffy helyére gróf Majláth Antalt, az állam- és értekezleti miniszterre kinevezett Cziráky helyére pedig Majláth Györgyöt ülteti.¹⁸ Minthogy pedig Majláth Antal az országgyűlés előkészítésével igen el lesz foglalva, pro tempore alkanczellárt alkalmaznak mellette. Az alkanczellári állás betöltésére báró Mednyánszkyt, az udvari kamara másodelnökét találják ugyan a legalkalmasabbnak, de mivel ez gróf Majláthtal szoros rokonságban van, báró Bedekovics Lajos septemvirnek és főispánnak adnak elsőséget vele szemben, annyival inkább, mert ezzel – úgy hiszik – a horvátoknak is kedvükben fognak járni s mert báró Eötvös tárnokmester lemondása esetén, – a mi azonban, közbevetőleg legyen mondva, nem történik meg, – báró Mednyánszky részére is találjanak tehetségének megfelelő, szélesebb hatáskörű hivatalt.

Hogy ki legyen a personális, ennek a kérdésnek az eldöntése legnehezebb. Az állam-conferentia határozottan Bartal György mellett foglal állást és pedig nemcsak azért, mert nagy elismeréssel viseltetik Bartal képessége iránt, hanem főképen azért, mert a nádort gyakori betegeskedése miatt a főrendi tábla elnöki székében előreláthatólag gyakran kell majd az új országbírónak, Majláth Györgynek helyettesítenie, Majláth és Bartal közt pedig a legbensőbb viszony állván fenn, mint elnökök könnyen meg fogják egymást érteni s így a két tábla sikeres együttműködése már ez által is biztosítva lesz.

Az új kancellár ellenben Bartal helyett Szerencsy István aradi főispánt és kancelláriai tanácsost ajánlja. A személynöki méltóságnak Majláth kancellár nem tulajdonít valami különös jelentőséget, miután 1825 óta az országgyűlési tárgyalások súlypontja a kerületi ülésekbe helyeztetett át, a hol a personálisnak nincs semmi keresni valója. Ha tehát Bartal kancelláriai tanácsost beleültetik mint personálist az elnöki székbe, sokkal csekélyebb szolgálatot fog ott tenni a kormánynak, mint ha a helyén maradván, ezentúl is rábízák a királyi rescriptumok szerkesztését. Alapos gyakorlati ismeretei, nagy erudíciója és ritka világos iránya egyenesen praedestinálják őt arra a szerepre, melyet eddig oly fényes sikerrel töltött be. Ehhez járul, hogy mint personálisnak nagy házat is kellene vinnie, a mit szerény vagyoni viszonyai nem engednének meg.¹⁹

A király Majláth kancellár véleményét fogadván el, Somssich Pongrácznak állam- és értekezleti tanácsossá történt kineveztetése után, április elején csakugyan Szerencsy lesz a personális.²⁰

A kormányban történt személyváltozások természetesen megnyugtatólag hatnak a kedélyekre. De mindjárt az országgyűlés kezdetén az új kormánynak a Ráday ügyében követett magatartása a rendekben ismét föl-kelti a bizalmatlanságot, melyet még inkább fokoz Metternich ágensének, báró Zedlitznek, az augsburgi ujságban megkezdett s később, az országgyűlés berekesztése után, önálló füzetben is névtelenül megjelent s az országgyűlés tagjai közt kézről-kézre járt cikksorozata.²¹

Mindenki tudja, hogy az említett cikksorozat, ha nem is a Metternich egyenes megbizásából, de az ő sugalmazása és intentiói szerint készült. Ezek az intentiók pedig, bármily jóakaratuaknak látszanak is s bármennyire kifejezik is, hogy immár a kormány is kész a haladás útjára lépni, nem lehetnek megnyugtatók.

Metternich tolmácsa a reformok hívének vallja magát s azokat a reformokat, melyeket megpendít, az országgyűlés folyamán az ellenzék is nagyobbára magáévá teszi s több-kevesebb sikerrel síkra száll azokért. És mégis éppen ellenzéki részről utasítják vissza leghevesebben. Másfelől a kormány malmára hajtja a vizet. S mégis a kormány hívei, a conservatívek sem ismerik el szövetségesüknek. Ugyancsak az augsburgi ujságban a liberális Pulszky Ferencz épp úgy összeméri vele tollát, mint a conservatív gróf Dessewffy Emil.

A liberálisok visszautasítják, mivel a nemzet hátramaradottságáért kizárólag magát a nemzetet teszi felelőssé, s mivel azt kívánja, hogy a nemzet a haladás érdekében csatlakozzék ahhoz a kormányhoz, mely a mellett, hogy határozott jelét nem adta az addig követett rendszer megváltoztatására irányuló szándékának, még kevésbé hajlandó garantiákat nyújtani arra nézve, hogy a „do ut des” elvének, melyet a nemzet irányában alkalmazni kíván, a maga részéről szintén eleget fog tenni. Az a kívánság, hogy szorosabbra kell fűzni a kapcsolatot Ausztria és Magyarország közt, miután Magyarország magára hagyatva, nem állhat fenn; hogy meg kell változtatni a magyar alkotmányt, miután a fennálló, elavult államszervezet mellett a Lajtha határvonalul szolgál nemcsak Magyarország és Ausztria, hanem Magyarország és Európa, a cultura és a középkori barbarismus, a haladás és a stagnatio közt is, – ez a kívánság igen merésznek tűnik fel akkor, a mikor épp az Ausztriától való közgazdasági és politikai függést tekinti a liberális közvélemény a fejlődés legfőbb akadályának.

A nemzetnek, mielőtt a kormánnyal szövetkeznék, tudnia kell, hogy érti az az alkotmány átalakítását. Mert magában a reformoknak emlegetése s egyes jelszavaknak forgalomba hozása nem szolgálhat biztosítékkal arra nézve, hogy a kormány a valódi haladás követelményeinek meg fog felelni. Midőn Zedlitz a kormány nevében a hitel, az ipar és kereskedelem emelésére szolgáló reformokat, az országgyűlés és megyék ujjaszervezését, a rendszeres codificatiót, a polgári elem megteremtését stb. sürgeti, nem világítja egyszersmind meg eme reformokra nézve a kormány álláspontját, nem nyugtatja meg a nemzetet a tekintetben, hogy az alkotmányt nem a fejedelmi hatalomnak a nemzeti jogok rovására leendő

kiterjesztése által akarják-e fejleszteni, ennél fogva az ellenzék másképp, mint bizalmatlansággal nem fogadhatja felszólalását. S a következmények az ellenzék bizalmatlanságát csakugyan igazolják is.

De, mint említők, conservatív körökben sem kelt a kormány munkára hívó szózata visszhangot. Gróf Dessewffy Emil és társai nem fogadják el azt a tételt, hogy az anyagi jólét kifejlődésének alapföltétele az elavult alkotmány megváltoztatása, s még ha elfogadnák, sem tartanák gyakorlati szempontból célszerűnek ezt a föltételt emlegetni, miután meg vannak felőle győződve, hogy ezzel sok embernek elveszik a kedvét az anyagi reformoktól, a kik különben lassankint beletörődnének ezekbe.

-
509.	* Orsz. levéltár, József nádor titkos levéltára. Praep. ad diaet. 1839. XXI.
510.	* Aus Metternich's nachgelass. Papieren, VI. 306.
511.	* Orsz. levéltár, József nádor titkos levéltára. Acta diaet. 1839.
512.	* Orsz. levéltár, József nádor titkos levéltára. Acta diaet. 1839.
513.	* Jelentése Komárom várm. 1839/40. évi országgy. követeinek. Komárom, 1840.
514.	* M- Pardoe, The city of the magyar or Hungary, and her institutions. (London, 1840.) 3 kötet.
515.	* Orsz. levéltár, József nádor titkos levéltára. Acta diaet. 1839.
516.	* Fiáth F., Életem és élményeim, II. 37.
517.	* Jelentése Pest-Pilis-Solt megyék 1839/40. évi országgy. követeinek. 5. l.
518.	* Ung. Tabletten aus der Mappe eines Independenten. (Lipcse, 1844.) 144.
519.	* Gróf Széchenyi István naplói, 379.
520.	* Ung. Tabletten. 186.
521.	* Pulszky Ferencz, Életem és korom, I. 163.
522.	* Sybel, Kleine hist. Schriften, III. 370.
523.	* Springer, Gesch. Oesterreichs, I. 450.
524.	* Aus Metternich's nachgelass. Papieren, VI. 301.
525.	* Az állam-conferentia jegyzőkönyve. Orsz. levéltár, József nádor titkos levéltára. Praep. ad diaetam. 1839. V.
526.	* Orsz. levéltár, József nádor titkos levéltára, Praep. ad diaetam. 1839. XXIII.
527.	* U. ott, Praep. ad diaetam. 1839. V.
528.	* U. ott, Praep. ad diaetam. 1839. XXV.
529.	* Pia Desideria für Ungarn. (Lipcse, 1840.)

IV. FEJEZET.

A törvényhozás belső ügyei s a szólásszabadság.

A királyi propositiok. Gr. Ráday Gedeon esete. A Partium. A verificatio. A városok törvényhozói állásának rendezése. A szólásszabadság és Deák véleménye a hűtlenségi törvényről. Az ujonczajánlás. A magyar kormányfőrfiak javaslata a kibontakozásra nézve: A márczius 24-iki királyi leirat. Zajos jelenetek a főrendi táblán. A főrendi tábla többségének álláspontja a szólásszabadság kérdésében. Az amnestia

Az országgyűlés elé terjesztett királyi propositiók is azt mutatják, mintha a kormány eddig követett irányát meg akarná változtatni. A mellett ugyanis, hogy a felség megígéri, hogy úgy a régi, mint az ezuttal fölterjesztendő sérelmekre és kívánalmakra még a jelen országgyűlés folyamán felelni fog: a katonaság kiegészítésén kívül az adózó nép terheinek könnyebbítése végett a katonaság élelmezésének és beszállásolásának ügyét s a kereskedelem föllendítése végett a Duna és egyéb folyamok szabályozásának ügyét is tárgyalás alá kívánja vétetni.

Hogy a haladás szempontjából ezek fontos tárgyak, azt mindenki elismeri. De a Deák vezérlete alatt álló többség, mint említők, a haladás sine qua non-jául a sérelmek orvoslását tűzi ki. Igéretekkel e tekintetben nem elégedhetik meg, miután azokat eddig vagy egyáltalán nem, vagy csak nagyon kis részben váltották be. A reformnak útját álló közbizalmatlanság csakis pozitív tények által szüntethető meg, annyival is inkább, mert részint rosszakaratból, részint félreértésből nap-nap mellett álhírek jönnek forgalomba, melyek a kormány elleni ingerültséget fokozzák. Pestmegyében például mindjárt az országgyűlés kezdetén szeltében beszéltek, hogy gróf Cziráky az államtanácsban azt indítványozta, hogy az országgyűlést oszlassák fel, ne hívják többé össze, hanem commissáriusokra bízzák az ország kormányzását s hogy ez az indítvány csakis Metternich ellenzése folytán bukott meg.¹

Deák politikáját igazolja az is, hogy a kormány, daczára annak, hogy a szólásszabadság elkobzására irányuló szándéka miatt már a mult országgyűléssel ugyancsak meggyűlt a baja, a mostani országgyűlés megnyitása előtt ugyanazon szabadságjog ellen újabb merényletet követ el.

Gróf Ráday Gedeon Pestmegye 1837 márczius 21-ikén tartott közgyűlésében a legnagyobb méltatlankodással, kemény szavakban támadta meg azokat a bírakat, kik az országgyűlési ifjak elítélésében résztvettek. „Ez az ítélet – úgymond – törvénytelen; a bírák magaviselete nem főr meg letett hitükkel, alkotmányunk lelkével. Ily cselekvés bizodalmatlanságot szül, ezt pedig egy nemzetben fölgerjeszteni, táplálni iszonyatos vétek. És e bűnbe keveredett a királyi tábla, vagyis keveredtek a királyi táblának azon tagjai, kik ama törvénytelen ítélet hozatalának eszközei valónak. Zsibbasztó, égető a kormány mostohasága; de hogy egy – különben köztiszteletben álló s magas állásu – ítélőszék is ugyannyira magára vonhassa a megsértett nemzet méltó bosszankodását, nem hihetünk mindaddig, míg törvény elleni idegen hatalmas befolyásoknak engedett törvénytelen lépései az ellenkezőről eléggé meg nem győztenek. Kérjük meg tehát tartozó tisztelettel királyunkat, hogy azon személyeket, kik a bírákban legkívánatosabb tulajdonokkal, a közbizodalommal, függetlenséggel nem bírnak, kiket a közvélemény annyira megrovott, hivatalaikból mozdítsa el. Az országgyűlés pedig mielőbb összehivatván, a követek utasítandók, hogy mindazon megrovott személyek szigorú, kemény, de nyilvános büntetését eszközölni s ekkép a mélyen sértett hazának elégtételt szerezni igyekezzenek.”²

A kormány, a mint ez a fulminans beszéd fülébe jut, a nádort egy királyi rescriptumban azonnal utasítja, hogy mivel Rádayt a megye rendei az országgyűlésre fel

akarják küldeni, akadályozza meg követté választatását.³ De „a csereháti klubhoz tartozó kolomposok”: Fáy György, Szilassy György; Batta Sámuel, gróf Wartensleben Gusztáv, Szűcs Ábrahám stb., sokkal jobb kortesek, semhogy a nádor befolyását ellensúlyozni ne tudnák annak a jelöltnek az érdekében, kinek különben is nagy népszerűségét csak fokozza a hír, hogy bátor föllépéseért a hatalom üldözőbe szándékozik venni.⁴

Ráday megválasztatván, egy május 8-ikán kelt, Pestmegye rendeihez intézett királyi decretum ezt törvény elleni merényletnek declarálja azon oknál fogva, mivel Ráday, a legfőbb bíróságokat rágalmazó említett beszéde miatt, a királyi fiscus felperessége alatt becsületvesztési perbe van idézve, meghagyja egyszersmind a megye rendesnek, hogy más követet válaszszanak, Rádaynak pedig, hogy az országgyűlésen meg ne merjen jelenni.

A megye a törvénytelen parancsnak nem engedelmeskedik, felír az ellen s csupán annyi concessiót tesz, hogy Rádayt utasítja, hogy addig, míg ügyében az országgyűlés nem határoz, ne menjen Pozsonyba.⁵ A felirat átnyújtásával megbízott küldöttséget azonban nem bocsátják a felség elé; a köriratot pedig, melyben a megye a többi törvényhatóságot értesíti sérelméről, a postahivatal elsikkasztván, midőn e miatt a megye a helytartó-tanácsához fordul panaszával, ez – mint Szentkirályi egyik beszédében állítja – azzal az együgyű mentséggel áll elő, hogy „a posta zsákja lyukas volt”.

Ha a kormány az említett decretumban nem egy sarkalatos szabadságjogot támadna meg: az abban foglalt sérelmet az országgyűlés még akkor is elébe helyezné minden egyéb tárgynak, miután Rádaynak az országgyűlésről történt kizáratása a törvényhozó testület függetlenségét veszélyezteti.

Az alsó tábla tehát legelső feladatának tekinti egy felirati javaslatot dolgozni ki, melyben kijelenti, hogy törvényhozói munkásságát folytatja ugyan, de mindaddig, míg az említett sérelem orvosolva nem lesz, munkálatait a legfelsőbb helyre nem terjeszti fel.

A törvénysértés annyira evidens, hogy a főrendek sem tartják tanácsosnak a dolog érdemét bolygatni, hanem az 1790/91: XIII. törvenyzikkre és a hosszas gyakorlatra támaszkodva, csupán annak a vitatására szorítkoznak, hogy a királyi előadások tárgyalásának meg kell előznie a sérelmek, tehát az úgynevezett pesti sérelem tárgyalását is.

A felség időközben a tanácskozások gyorsítása végett egy leiratában kijelenti ugyan, hogy a megyéknek sem követválasztási jogát, sem általában törvényes jogait korlátozni nem akarja: mindamellett a feliratot nem teszi félre az alsó tábla, s ily módon negyedfél hónap telik el a nélkül, hogy az országgyűlés működésének bármi csekély eredménye lenne.

A mint azonban maguk a rendek megsokallják a hercze-hurczát, a kormány is szeretne a hínárból, melybe saját tapintatlansága miatt jutott, kimenekülni. A kiegyenlítésnek legegyszerűbb módja az, a mit a nádor ajánl, t. i. Ráday lemondása. Részint fenyegetéssel, részint szép szóval igyekeznek tehát Rádayt rábírní a lemondásra. Augustus végén báró Prónay Albert, Pestmegye administratora, gyors-postával értesíti Stoffer Józsefet, a nádor irodaigazgatóját, hogy Ráday végire rászánta magát a resignatióra, de kifejezi egyszersmind aggodalmát a felett, hogy mi történik, ha – mint hírlík – a rendek Ráday helyét nem töltik be.⁶ Szerencsére, a hír nem bizonyul valónak. A september 2-iki közgyűlésen Fáy András bemutatván Ráday lemondó levelét, lemondását elfogadják s a következő közgyűlésen helyére Dubraviczky Simont választják meg követté, teljes meglegedésére a nádornak, ki Dubraviczkyba – jóllehet az ellenzékhez tartozik – annyira megbízik, hogy néhány évvel később, midőn az administratori állások betöltéséről van szó, a zólyommegyei administratorságra őt ajánlja, mint a ki „alispánkodása idején a kormány iránt érzett rokonszenvét csakis az ellenzékttől való függése miatt volt kénytelen magába fojtani, önálló állásában ellenben valódi érzelmeit követhetné s ő felsége intentióinak mindenben megfelelné.”⁷

Ezzel az ügy formailag el volna intézve; de lényegére nézve a sérelem természetesen nem enyészik el, miután a kormány, ama hibáját, hogy egy követet az országgyűlésen való

megjelenéstől eltiltott, nem tette jóvá. Ennélfogva a szabad választásnak törvénybe ütköző minden ilyes korlátozása ellen az alsó tábla ünnepélyes óvást tesz.

Ráday helyének betöltésével az országgyűlés még mindig nincs teljesen kiegészítve, a mennyiben az 1832/36: XXI. t.-cikk által visszacsatolt vármegyék közül csak Kraszna- és Zarándmegyék követei jelennek meg, Közép-Szolnok és Kővár vidékének követei ellenben hiányzanak.

Mielőtt az országgyűlés határnapja megállapíttatnék, a király kérdést intéz a nádorhoz, vajjon az említett megyék meghívandók-e az országgyűlésre. Mire a nádor január 19-ikén azt feleli, hogy, a mennyiben a bekeblezendő jurisdictiók többsége a legutóbbi erdélyi országgyűlésen határozottan a bekeblezés ellen nyilatkozott: a visszacsatolás csak akkor történhetik meg, ha maguk az illető megyék nyújtanak ahhoz segédkezet.⁸ A király ennek daczára, a visszacsatolás foganatosítása végett kiküldi a bizottságot,⁹ s az egy Kővár kivételével, a többi megyéket meghívja az országgyűlésre.

Hogy a meghívásnak Közép-Szolnok nem tesz eleget, ennek oka egyrészt az, hogy nemességének egy része az erdélyi privilégiumokról, különösen a vallásügyi törvények kedvezményeiről nem hajlandó lemondani, másrészt, hogy alattomban, a főispán útján, a kancellária is a reincorporatio ellen dolgozik. A június 20-ikára hirdetett közgyűlést, melynek a magyar országgyűlésre követeket kellett volna választania, báró Wesselényi Farkas főispán elhalasztja, mivel – a guberniumhoz intézett jelentése szerint – a gyűlés előtti napon különösen gróf Teleki László annyira bujtogatta és itatta a nemességet, hogy tartania lehetett attól, hogy a lerészegített tömeg a gyűlésen zavart fog csinálni. De, a mint csakhamar kiderül, a főispán részéről ez csak ürügy, melyre azért van szüksége, hogy az erdélyi kancellár levélben kifejezett amaz óhajlásának, hogy a követválasztást akadályozza meg, eleget tehessen. A visszacsatolás hívei éppen ezért panasszal fordulnak a magyar országgyűléshez s királyi biztos kiküldését kérik a főispán részéről elkövetett visszaélések kiderítése végett.¹⁰ Ezzel a huza-vonával azonban az idő annyira eltelik, hogy az országgyűlést berekesztik, mire a követválasztásra kerülne a sor. Kővár vidékét pedig, daczára a rendek sürgetésének, meg sem hívja a király az országgyűlésre.

Alkotmányjogi szempontból úgy a Ráday esete, mint a visszakapcsolt megyék egy részének távolmaradása nagy jelentőségű annyiban, a mennyiben alkalmul szolgál a verificatio kérdésének fölvetésére.

A verificatio már ebben a korban mindenütt, a hol a parlamentarismus – még ha tökéletlenül is – ki van fejlődve, magának a parlamentnek jogkörébe tartozik. Az a politikai elv, melyet Angliában már rég idő óta alkalmaznak, hogy t. i. a parlament, mint souverain testület, saját ügyeiben maga határoz, s mely lassankint útat tör magának a continensen is, nálunk természetesen addig nem honosodhatik meg, míg a municipalis szerkezetet s különösen az utasítási rendszert át nem alakítják, illetőleg meg nem szüntetik; de az első lépést az említett elv alkalmazására nézve Szentiványi Ödön lipthai követ megteszi, midőn azt indítványozza, hogy a követek verificatiója tárgyában egy kimerítő, világos törvény alkottassék, melynek erejénél fogva az elnök a követek megbízó leveleit a rendek elé terjeszse, a kik aztán úgy a választás formájára, mint a megválasztott követek qualificatiójára vonatkozólag minden külső befolyástól menten határoznak. Az indítvánnyal Liptó világosan azt czélozza, hogy a Rádayéhoz hasonló esetek többé ne ismétlődhessenek s hogy az alkotmányos rendszernek megfelelőleg, mely szerint a törvényhozás két tényezője: a korona és a parlament egymással szemben függetlenek, tényleg egyik a másiknak függetlenségét ne veszélyeztethesse.

Ennek az incidensnek mintegy folytatása az a másik, melynél fogva ugyanazon az ülésen – az elnök meglepetésére – a követeknek kerületileg megállapított névjegyzékét az illető kerületi elnök előterjeszti. A personális méltán gyanuba veszi a rendeket, hogy ezzel az addig divatozott verificationalis rendszert akarják kerülő úton megváltoztatni, kérdést intéz

tehát hozzájuk, hogy az eddigi szokástól eltérőleg miért terjesztették elő a névjegyzéket, s Marczibányi Antal trencsényi követnek, mint kerületi elnöknek ama felvilágosítására, hogy a névjegyzék bemutatása azért szükséges, mert a lakásokat mutató könyvbe nevezetes hibák csúsztak be s ezeket ki kell igazítani, a személyes kijelenti, hogy attól a százados szokástól, melynél fogva a követek credentiaálisukat az elnöknek mutatják be s csak az tekinthető hiteles névlajstromnak, melyet a megbízó levelek alapján az elnök készít el, – semmi szín alatt el nem tér.

A többség hozzájárul ugyan az elnök felfogásához; de Deák Ferencz és többen hangsúlyozzák, hogy az országgyűlésnek joga van az elnök által hitelesített névjegyzékhez mindenkor hozzászólni. Praecedensekre is hivatkoznak, melyek azt mutatják, hogy – az eddigi gyakorlat szerint is az országgyűlés igazolta a követeket. 1790-ben például Pest- és Hontmegyék 3–3 követet küldtek, 1832-ben egy követ két megyéből kívánt képviselő lenni, s mind a két esetben a tábla határozott. Úgyde ezek a praecedensek egyáltalán nem oly világosak s éppen ezért nem is oly nyomatékosak, hogy egy különben is idő előtti reform kiindulásául szolgálhatnának.

Az országgyűlés átalakítását célzó reformok közt a verificatiónál előbbre való, mert a törvényhozás nyugodt, zavartalan működésének egyik feltételét képezi, a városok törvényhozói állásának rendezése.

Az idegen eredetű polgárság szelleme és iránya még mindig a régi. Mint a democratia képviselője, nem tud kibékülni az aristocraticus társadalommal, annál kevésbé képes abba beolvadni, s hogy érvényesítse magát, a kormány védszárnyai alá húzódik. Védelemre szüksége van azért is, mert az országgyűlésen a rendek teljesen háttérbe szorítják. Már a múlt országgyűlés folyamán, 1835 augusztus 23-ikán, a városok egyenesen a királyhoz fordulnak ama panaszukkal, hogy elnyomják őket a törvényhozás körében s tőle kérik jogaik helyreállítását. Minthogy pedig folyamodványukra választ éveken át nem kapnak: közvetlenül az országgyűlés megnyitása előtt Kassa kezdeményezésére megújítják panaszos feliratukat.¹¹

De az országgyűlésen sem szűnnek meg jogaikat reclamálni. S mindjárt az első ülések egyikén, midőn a Ráday ügye alkalmából az országgyűlés kiegészítéséről van szó, a legtekintélyesebb városi követ, Vághy Ferencz, megteszi ismét az indítványt, hogy a városok szavazatai is egyenként vétessenek számba, továbbá, hogy a városi követek is lehessenek kerületi elnökök s hogy közülök is válasszanak kerületi jegyzőket és naplóbírálókat.

Hogy ezek elméleti szempontból mind jogos kívánalmak, azt a liberálisok készséggel elismerik, sőt a képviselői rendszerre nézve határozottan előnyösnek tartják, ha az – mint Deák Ferencz mondja – „többeknek kezében nyugszik”. De a kívánalmak teljesítését ahhoz a feltételhez kötik, hogy – úgy, mint a vármegyékben az összes nemesség – a városokban is az összes polgárság mind a követválasztásban, mind az utasítás-adásban részt vegyen s köveit, kik utasításait esetleg megszegik, visszahívhasa.

A Corpus Jurisban egy törvény sincs, mely a városi magistratusnak vagy választott polgárságnak adna képviseltetési jogot. Ezt minden törvény s így a városi követek által oly gyakran idézett 1608: I. t.-cikk is az. összes polgárságnak (communitas civium) adja. Minthogy tehát a városi követek egy városban sem az összes polgárságtól, hanem csak a magistratustól vagy választott polgárságtól kapták megbízatásukat, kiknek erre semmiféle törvény sem ad jogot: ha a liberálisok szigorúan ragaszkodnának a törvényhez, a városi követektől még a curiatum votum-ot is megtagadhatnák. De a mint ezt nem teszik, úgy a városoknak a kamarától való függését sem tekintik országgyűlési jogaik szabályozásánál legyőzhetetlen akadálynak, annyival kevésbé, mert, ha a városok gazdasági tekintetben a kamara alatt állanak, házi pénztárukról a számadásokat oda küldik és e részben attól függenek: a megyék is függenek ilyen értelemben a helytartó-tanáctól.

Még a legliberálisabb politikus sem tévesztheti azonban szem elől azt a körülményt, hogy a városok kívánalmai nem állnak arányban lakosságuk számával, politikai érettségükkel

s a közterhekben való részesedésük mérvével, hogy a 49 szavazatot követelő város közül 19-ben a porták száma a 10-et, a lakosok száma pedig a 10,000-et nem haladja meg s csak 10 olyan város van, melynek 20-nál több a portája s 20,000-nél több a lakosa.

A végből tehát, hogy a városok, mint a megyékkel egyenrangú tényezők, érvényesíthessék magukat az országgyűlésen, előbb olyatén újjászervezésükről kell gondoskodni, hogy érdemesek is, képesek is legyenek a politikai jogok gyakorlására. Addig pedig, míg ez megtörténék, meg kell elégedniök apró concessiókkal, a milyen például az, hogy naplóbírálókat közülök is választanak.

A coordinatióra nézve a rendek az országgyűlés végén teszik meg az elhatározó lépést. Egy törvényjavaslatot kezdeményeznek ugyanis, mely szerint országos választmány küldetné ki azzal a megbízatással, hogy a jövő országgyűlésre terjessze elő véleményét arra nézve, mi módon kellene a városok belső szervezetét átalakítani, hogy az udvari kamarától függetleníttessenek, továbbá, hogy az egyes polgároknak a város közdolgaiba minő befolyás engedtesse, végre hogy a városi tisztviselők és országgyűlési követek választása és az utóbbiaknak adandó utasítások kidolgozása mi módon történjék.

A főrendek, tekintettel arra, hogy a városok ügyében az 1790: LXVII. és az 1825: VIII. t.-cikknek értelmében már kétrendbeli választmány is kidolgozta a maga véleményét, egy harmadik választmány kiküldését fölöslegesnek tartják ugyan, de azért beléegyeznek a törvényjavaslat felküldésébe, miután br. Eötvös Ignác tárnokmester kapacitálja őket, hogy a viszonyok 1825 óta annyira megváltoztak, hogy a régi munkálatok átdolgozása föltétlenül szükséges. A felség azonban a törvényjavaslatot hallgatással mellőzván, a városi követek zúgolódva vesznek búcsút az országgyűléstől s mint az 1832/36. országgyűlés végén, most is oly módon fejezik ki elégedetlenségüket, hogy óvásukat jelentik be az országgyűlés összes végzései, alkotásai ellen s azokat kötelező erejűeknek magukra nézve nem ismerik el.

Beteljesedik tehát, amit Deák Ferencz jóval előbb megjövendő barátainak. Az osztó igazság bármennyire megköveteli is, hogy az egyenjogusítandó városok a követválasztás módja és az utasítás-adás tekintetében kiváltságot ne élvezzenek a megyékkel szemben: a kormány ebbe a reformba nem mer belémenni; mert ha a városok is úgy választják követeiket s ha ennél fogva csaknem annyi szavazattal fognak birni az országgyűlésen, mint a megyék: az alsó tábla morális és politikai ereje megkétszereződik, miután az összes polgárság által választandó városi követek előreláthatólag a megyei követek többsége által képviselt liberális irányhoz fognak csatlakozni.¹² E szerint az alternatíva a kormányra nézve az, hogy vagy lemond a városokra eddig gyakorolt befolyásáról s martalékul dobja őket a liberalismusnak, vagy kitérvén a reform elől, pillanatnyi neheztelésüket vonja magára. A két rossz közül természetesen a kisebbet választja, annyival is inkább, mert abból, hogy nem felel a rendek által fölterjesztett törvényjavaslatra, még egyáltalán nem lehet rászütni, hogy jóakarata a városok iránt megváltozott volna.

Az országgyűlés kiegészítésére és rendezésére vonatkozó kérdésekkel szoros kapcsolatban áll a szólásszabadság ügye. Ha a rendek nem látnák be, hogy a legtökéletesebben koordinált és kiegészített országgyűlés is csak akkor felelhet meg hivatásának, ha a szabad discussio jogát korlátlanul gyakorolja: maga a pesti sérelem, melynél fogva Rádayt a kormány egyenesen azért zárja ki az országgyűlésből, mert egy neki nem tetsző beszédet mert tartani, – kinyitná a szemüket. Mi természetesebb tehát, mint hogy az együvé tartozó tárgyakat egybekapcsolva, a szólásszabadság ügyében mindjárt az országgyűlés kezdetén megindítják az actiót, annyival is inkább, mert 39 törvényhatóság adta utasításul követeinek, hogy a szólásszabadság ellen elkövetett sérelmek orvoslásáról végrevalahára gondoskodjanak.

A pesti sérelem csak folytatása a hasonló esetek egész sorának. A legközelebbi országgyűlés óta, mely Wesselényi, Balogh és Békésmegye ügyében oly elkeseredett harcot vívott meg, elítélték Wesselényit; többeket, kik ennek az ítéletnek törvénytelenységét jelezték a

megyegyűléseken, perbe fogtak; Lovassyt és társait katonai erő alkalmazásával fogságba vetették s a nyilvánosság és szabad védelem kizárásával, a törvénykezési rend mellőzésével törvénytelen ítéletet szabtak ki rájuk; Kossuth Lajost azért, mert a Törvényhatósági Tudósításokat a vele nem is közlött tilalom dacára folytatta, illetőleg mivel a törvényhatóságok fölkérésére, azokkal írott levelezést folytatott, szintén katonai erő alkalmazásával letartóztatták és hűtlenségi perbe fogták.

Az alsó tábla tehát, midőn az említett esetekben hozott ítéleteket »törvényteleneknek« declarálja, ő felségét feliratban kívánja egyszersmind fölkérni, hogy »az említett súlyos sérelmeket orvosolja, azoknak minden következeit tényleg szüntesse meg s a nemzetet az önkény ellen minden oldalról biztosítsa.«

A personális, ki mint a királyi tábla elnöke maga is részt vett ama »törvénytelen birói ítéletek« meghozatalában, a nádor utasításához képest megkísérli elejét venni a vitának azzal az indítványával, melyhez a nádor befolyása alatt álló főrendek is örömet hozzájárulnak, hogy t. i. az említett esetek egyszerű elsorolása után kéri a felséget, hogy, a mennyiben azok a törvények és törvényes szokások, melyekre a kifogásolt birói ítéletek alapítvák, nem oly világosak és szabatosak, hogy akár a felségnek, akár a nemzetnek a szólásszabadság korlátozása tekintetében fölmerült aggodalmait megszüntethetnék: célirányos új törvényekkel pótoltsanak, az elítélteknek pedig kegyelmezzen meg a felség.

Hogy a kormány és a bíróságok részéről elkövetett súlyos visszaélések ne ismétlődjenek, Deák Ferencz szívesen hozzájárulna ahhoz, hogy a hűtlenségről új törvény alkottassék, sőt egy bizalmas baráti körben úgy odavetőleg azt is elmondja, hogy ő mit tenne abba a törvénybe. Annak az eldöntése, hogy a hűtlenséggel vádolt egyén vétkes-e vagy sem, az országgyűlés által választott s a nádor elnöklete alatt álló bizottság, helyesebben jury illetékességi körébe tartoznék. A bizottság mandátuma egyik országgyűléstől a másikig tartana s ami magától érthető, tagjainak felét a kormány, másik felét a nemzet választaná. A hűtlenségnek különböző fokozata állapíthatnák meg a törvényben. Az, hogy valaki nyilvános gyűlésben sértést követ el valaki ellen, hűtlenségnek semmi esetre sem minősíthető, hanem igenis széksértésnek, s mint ilyen 25 forinttal lenne büntetendő. Hogy pedig a hűtlenség meghatározása alkalmával minden félreértés kikerültesse, akár törvényben akár országgyűlési végzésben világosan meg kellene állapítani, mit kell érteni kormány alatt? Sohasem ő felségét, hanem az oldala mellett alkalmazott államhivatalnokokat. Ha ezzel – mondja Deák – tisztában vagyunk: senki sem vonhat bennünket felelősségre az alatt az ürügy alatt, hogy felségsértést követtünk el. Hogy pedig a kormány tekintélye kellőképpen megóvassék, a törvényben ki lehetne esetleg mondani, hogy az államhivatalnokot, ha még oly nagyot hibázott is, nevén nevezni csak a legkritikább esetben, durván szidalmazni pedig egyáltalán soha nem szabad.¹³

Ugocsa megye egyenesen utasítja követőit arra, amit Deák proprio motu sürget, hogy t. i. még a jelen országgyűlés folyamán világos törvény által biztosíttassék a szólás szabadsága s állapíttassanak meg a hűtlenség és felségsértés esetei és az ezekben követendő eljárási szabályok, hogy ily módon a bírák egyedül a törvénytől függenek s ne felsőbb parancsra, politikai szempontok vagy önkény szerint ítéljenek.¹⁴

A jövő biztosítása kedvéért azonban sem Deák, sem a vele egy véleményen levők nem hajlandók lemondani a mult bűneinek megtorlásáról, sem a kormánnyal szemben, mely a kuriára utasításai és parancsai által nyomást gyakorolt, mint magával a kuriával szemben, mely függetlenségének föllázdozásával a törvénytelen nyomásnak engedett s a törvénykezési rendet semmibe véve törvénytelen ítéleteket hozott.

Deákkal együtt Palóczy, Klauzál és az ellenzék többi tagjai felelősségre kívánják vonatni a törvényhozás által a kuria bírait. Az amnestiát pedig annyival inkább visszautasítják, mert abban az esetben, ha a sérelmeket orvosolják, ennek úgyis természetes következtése lesz, hogy az elítéltek a jogtalan büntetéstől megszabadulnak. De a főrendi tábla

által szorongattatva, csakhamar az alku terére lépnek s lassankint teljesen feladják eredeti álláspontjukat. Előbb megkötik magukat, hogy mindaddig, míg az említett sérelmek orvosolva nem lesznek, semmi felett nem tanácskoznak; azután daczára annak, hogy a sérelmek még mindig fennállanak, hozzáfognak ugyan a királyi propositiók tárgyalásához, de elhatározzák, hogy az elvégzett ügyeket nem terjesztik fel a felséghez. Ettől is elállván, felküldik ugyan azt a feliratot, melyben a királyi előadásoknak az újonczozást és a folyamszabályozást illető pontjára felvilágosítást kérnek ő felségétől; de midőn kívánságukhoz képest az újonczozásra nézve a felvilágosító adatok közlésével a felség Lederert bízta meg, abban a reményükben, hogy addig, míg a katonai megbízott kiküldetnék, a szólásszabadság ügyét tisztázni fogják a másik táblával, csalódva a kerületi ülésben abban állapotodnak meg, hogy az ujonczozás okait addig nem kívánják megtudni, míg a főrendek a szólásszabadság ügyében készített felirat elküldésébe bele nem egyeznek. Az országos ülés heves vita után ezt a kerületi végzést is mellőzván, Nagy Pál indítványára azt határozza, hogy a küldöttséget a Ledererrel való értekezés céljából megválasztja ugyan; de mindaddig, míg a szólásszabadság elleni sérelmek fel nem terjesztetnek, az ujonczok megajánlását tartalmazó feliratot sem küldi el.

Lederer, a monarchia hatalmi állásának megóvása végett s mivel Európa többi országai is erősen fegyverkeznek és hadseregeik létszámát évről-évre szaporítják: az országgyűléstől 38,500 ujonczot kér.¹⁵ Mire a rendek, rámutatván a nagyszáma állandó hadsereg káros következményeire, a királyt most is, mint más alkalommal, megkérik ugyan, hogy az európai hatalmaknál az általános lefegyverzést kezdeményezze, hogy béke idején a katonaságot a közhasznú vállalatok előmozdítására használja fel s legyen rá gondja, hogy a magyar katonasággal emberségesebben bánjanak; de azért 38,000 ujonczot az előző országgyűlések által megszabott föltételek mellett megajánlanak.

A kormányt ezek a föltételek nem nyugtalanítják, mert tudja jól, hogy mint máskor, most is le lehet azokat alkudni. Annál több gondot okoz azonban neki a február 7-iki kerületi ülés ama határozata, mely Nagy Pálnak imént említett s már egyszer elfogadott indítványát, ha nem is változtatja meg, de szigorítja. E szerint ugyanis, míg a szólásszabadságon ejtett sérelmek tárgyában a két tábla közt az egyezés létre nem jön, az alsó tábla az ujonczok megajánlására vonatkozó üzenetet a főrendekhez átküldeni nem fogja.

Ha már Nagy Pál indítványába a kormány kénytelen-kelletlen belényugodott, legalább ezt a határozatot, mely az országgyűlési tanácskozások menetét akasztja meg, szeretné visszavonatni. De sem a személyes közbenjárása, sem az a fogás, melylyel a kormány nem most él először, hogy t. i. az országgyűlés határnapját május 2-ikára kitűzi, nem vezet célra. Az ellenzék annál inkább megveti a lábát, mennél nagyobb erőt fejt ki a sarokba szorított kormány, hogy posíciójában megingassa.

A nádor az állami méltóságokkal napokon át tanácskozik a kibonyolítás módja felett s a tanácskozás eredményét sürgősen közli a királylyal.

Az értekezlet egyhangú megállapodása az, hogy minden áron el kell háritani a két tábla közti megegyezés útjába álló akadályokat, annyival inkább, mert attól lehet tartani, hogy, ha a huza-vona még sokáig tart, a megyék az ujonczozásra vonatkozó kedvező instructióikat megváltoztatják.

A kiegyenlítésnek azt a módját, mely szerint a főrendek azzal a nyilatkozattal, hogy ők nem helyeslik az alsó táblának a szólásszabadság tárgyában készített feliratát, engedjék meg annak fölterjesztését, – az értekezlet nem tartja kivihetőnek. A másik expedienst ellenben, hogy t. i. a feliratban mind a két tábla véleménye terjesztessék elő s a felségre bizzák a vita eldöntését, elfogadják oly módon, hogy kísérletet kell tenni vele, s ha a főrendek többsége beleegyezik, hajtsák végre. Ha ennek sem lenne sikere: akkor lépjen közbe a kormány oly módon, hogy a kérdéses ügyben fölmerült téves nézeteket helyreigazítván, saját álláspontját világítsa meg. Lehetne ugyan remélni, hogy a főrendek kitartásával s a kormánynak a hatóságokra gyakorlandó befolyásával a rendeket a szólásszabadság tárgyában

engedékenységre birhatnák; de ennél sokkal biztosabb út a kormány közbelépése, amire annál nagyobb szükség van, mert különben ez a tárgy a közelebbi országgyűlésen megint előkerül, addig pedig a megyékben az izgatásra bőséges anyagul fog szolgálni.

Egy királyi rescriptum bocsáttatnék tehát ki, melyben a felség kijelentené, hogy a szólásszabadságot, mint Magyarország alkotmányos jogát, épségben akarja ugyan tartani; de másrésről uralkodói kötelessége volt azokat, kik e joggal visszaélvén, a közrendet megzavarták, bíróság elé állítani; kijelentené továbbá, hogy a bírák, kiknek függetlensége az alkotmánynak egyik legértékesebb kincse, a törvény értelmében csak kötelességüket teljesítették, midőn a vádlottak felett ítélték. Ajánlja egyszersmind az értekezlet, hogy ő felsége a közóhajtásnak tegyen eleget s a perbe fogottaknak kegyelmezzen meg.

A kormány közbelépése ellen föl lehetne ugyan hozni, hogy, ha a felség olyan tárgyban intézkednék, mely a rendek által még nem terjesztetett fel hozzá, az országgyűlés folytatná a megkezdett actiót; úgyde ezzel szemben az értekezlet praecedensekre hivatkozik, melyek 1741-ben, valamint a legközelebbi, sőt a jelen országgyűlés folyamán is előfordultak s melyek mind azt mutatják, hogy rendkívüli esetek rendkívüli intézkedéseket kívánnak.

Ha azonban a felség az ajánlott rendkívüli lépésre nem tudná magát elhatározni: akkor, az értekezlet szerint, legalább annyit kellene tennie, – amitől különben valami sokat várni nem lehet, – hogy szólítná fel a rendeket az ujonczozás és a szólásszabadság tárgyában készített s mind a két tábla álláspontját magában foglaló felirat fölterjesztésére.¹⁶

Azt a kísérletet, melyet az értekezlet ajánl, a nádor csakugyan megteszi. S a főrendek, hogy az ujoncz-megajánlás ügyét a kormány kívánságához képest dűlőre juttassák, elhatározzák, hogy az 1542. és 1550-iki országgyűlések példáit követve, a két táblának a szólásszabadság tárgyában addig váltott üzeneteikben kifejtett külön nézetei egy közös feliratban terjesztessenek ő felsége elé.

Az alsó tábla azonban a kísérletet meghiusítja, miután célra vezetőnek nem tartja. A felség ugyanis vagy az egyik, vagy a másik tábla nézeteit fogadná el s akkor újból kezdődnék a vitatkozások; ha pedig a két tábla külön nézetei olyaténkép terjesztetnének fel, hogy a felség határozatába mindkét fél köteles lenne belenyugodni, akkor a törvényhozás joga, mely a fejedelem és a nemzet közt meg van osztva, sarkaiból forgattatnék ki. Az elítéltek részére kegyelmet kérni a főrendek szintén hajlandók; de az alsó tábla ebbe sem egyezik bele.

A kormány tehát már most, hogy kiszabaduljon a zsákutcából, közbelép ugyan, de a márczius 24-ikén kelt s az említett értekezlet kívánsága szerint szerkesztett királyi rescriptum, mely az elítélteknek az amnestiát is kilátásba helyezi, – miután a nádornak Majláth országbíróval sikerült Metternich ígéretét venni, hogy Kossuth kivételével a többi elítéltnék, tehát Wesselényinek és Lovassynak ki fogja eszközölni a kegyelmet – sem formailag, sem lényegében nem tetszik a szabadelvűeknek. Formailag méltán kifogásolhatják azt, mert – mint Palóczy mondja – ha a kormány a nélkül, hogy hivatalosan értesült volna a szólásszabadság felett folyt tanácskozásokról, anélkül, hogy e tekintetben fölterjesztés történt volna hozzá, beleszól azokba: ugyanezzel a joggal hozzá szólhatnának a rendek is bármikor egy olyan leirathoz, mely még le sem érkezett hozzájuk. Lényegében pedig a királyi leirat csak frázisokból áll; de tényleg a sérelmeket nem orvosolja, sőt még ha az elítéltek amnestiában részesülnek is, a megtörtént sérelmek ezzel sem enyésznek el. Deák, Beöthy Ödön, Szentiványi Károly, Klauzál, Palóczy stb. épp ezért továbbra is ragaszkodnak ahhoz, hogy a főrendekkel az ujonczajánlás tárgyában készült üzenet ne közöltessék. De a többség leszavazza őket, miután – mint a pestmegyei követjelentésben olvassuk – „az adott királyi szó által a tanácskozásokból azon ingerültségnek, melylyel addig folytak, nagy része elenyészett és számosan, kiknek utasításaik kevésbé szorosak valának, bizodalomra felhivatva érezték magukat”.¹⁷ Csak annyit köt ki a többség, hogy az 1790: XIII. t.-cz. értelmében az országgyűlés addig fel ne oszlattassék, míg az összes sérelmek nem orvosoltatnak.

A főrendi tábla a 38,000 ujoncz megszavazására vonatkozó javaslatához hozzájárul ugyan s még az ellenzék is abban a reményben, hogy a kormány a rendek loyálisát hasonló loyaltással fogja viszonzni, megajánlja az ujonczot; de azért a főrendek közt is akadnak néhányan, például gróf Viczay-Héder, gróf Zichy Eduárd, herczeg Odescalchi Ágoston, gróf Szapáry Miklós, kik egy szál katonát sem hajlandók adni a kormánynak, míg – Viczay-Héder szavai szerint – „a nemzet legszentebb jogai porba vannak tiporva”.

A kormány által alkalmazott félrendszer szabály azt eredményezi, hogy az országgyűlés idejének legnagyobb részét még mindig a sérelmi viták veszik igénybe. Az ellenzék annál hevesebb, mennél inkább késik ama reményének valószínűsége, mely az imént engedékenységre birta a kormányt szemben. A csalódás szülte közingerültség zajos jelenetekre ad okot, és pedig nemcsak az alsó-, de még a főrendi táblán is. Az ifjuság, mely a tanácskozási termekben nap-nap mellett ismétlődő botrányok rendezésében segítségére van az ellenzéknek, még a nádor tekintélyét sem tartja tiszteletben, úgy hogy, midőn egyszer a nádor gróf Pálffy József, a népszerű ellenzéki mágnás beszédének czáfolásához kezd, a rakoncátlanok ifjak még őt is lezúgják s figyelmeztetni kénytelen őket; hogy „el ne felejtkezzenek róla, hogy itt az ország nádora, az országgyűlés elnöke szól”. Amidőn pedig Tihanyi Ferencz, temesi gróf, beszédében báró Wesselényi nevét említi, háromszor is félbeszakítják a zajos éljenek, melyek Wesselényinek szólnak tüntetésül Tihanyi ellen, s a nádor már ekkor az 1723: VII. t.-cikkre hivatkozva, mely szerint a tanácskozások csendben tartandók, követeli a hallgatóságtól, hogy ha már az ő intéseinek nem is, legalább a törvénynek engedelmeskedjenek.

A főrendi tábla conservatív többsége azonban ilyen jelenetek által sem engedi magát megfélemlíteni, hanem a szólásszabadság kérdésében hajthatatlanul ragaszkodik ahhoz az – elméleti politikai szempontból egészen tetszetős – álláspontjához, mely szerint a bírák ítéleteit sem a törvényhozó, sem a végrehajtó hatalomnak nincs joga bírálni és befolyásolni. Amivel szemben viszont az ellenzék váltig vitatja, hogy a bírának joguk és kötelességük a törvénykezési formák szigorú megtartásával, minden idegen befolyástól menten, saját lelkiismeretüket követve, alkalmazni a törvényt; de ha ebbeli kötelességüket megszegik, a törvényhozás felelősségre vonhatja őket. Minthogy pedig a közvélemény teljesen igazságos ítélete szerint a bírák a közelmúltban súlyos sérelmeket követtek el a szólásszabadság ellen: a szabadelvű ellenzék a politikai eszélyesség követelményének tartja, hogy a kormány és a főrendek conservatív többsége a haladás érdekében olyannyira szükséges béke helyreállítása végett hajolják meg a közvélemény ítélete előtt.

Úgyde mivel ez utóbbiak érzéketlenek a jó tanácsok iránt: az ügy, melyre nézve a két tábla az előző és a jelen országgyűlés folyamán nem kevesebb, mint 23 üzenetet váltott egymással, örökségképen átszáll a következő országgyűlésre is.

A május 1-jén tartott elegyes ülésben a nádor kihirdeti az amnestiát. S ez annyira-amennyire megnyugtatja ugyan a kedélyeket; de Fiáth Ferencz amaz indítványát, hogy a nádornak az amnestiára, vonatkozó s az 1840 ápril 29-ikén kelt királyi decretum alapján tett nyilatkozatát,¹⁸ – mint amely zálogul szolgál arra nézve, hogy jövőre ő felsége a személyes szabadságot biztosító törvények szoros megtartására ügyelni fog, – törvénybe iktassák, az alsó tábla visszautasítja, hogy ezzel is mintegy documentálja, amit néhány nap mulva országos végzésben is kifejez, hogy az ügyet az amnestiával elintézettnek nem tartja s nem fogadja azt el garantiául a jövőre nézve. A vita folytatását ezuttal csak azért hagyja abba, mert néhány nap mulva az országgyűlés bevégeződik.

530. * Orsz. levéltár, József nádor titkos levéltára, Acta diaet. 1839.

531. * Orsz. levéltár, József nádor titkos levéltára, Acta diaet. 1839.

532. * U. ott, Praep. ad diaetam. 1839. XXVI.

533. * U. ott, Acta diaet. 1839.

534. * U. ott, Miscell. offic. 1839. XIV.

535. * Orsz. levéltár, József nádor titkos levéltára, Acta diaet. 1839.

536. * U. ott, Kanczell. eln. iratok. 1845: 87.
537. * U. ott, József nádor titk. levélt. Praep. ad diaetam. 1839. II.
538. * U. ott, Praep. ad diaetam. 1839. XII.
539. * U. ott, Acta diaet. 1839.
540. * Orsz. levéltár, József nádor titkos levéltára. Praep. ad diaetam 1839. XV.
541. * Orsz. levéltár, József nádor titkos levéltára. Acta diaet. 1839.
542. * Orsz. levéltár, József nádor titkos levéltára. Acta diaet. 1839.
543. * U. ott, Acta diaet. 1839.
544. * Lederer I. előterjesztése a deputációhoz. Orsz. levéltár, József nádor titkos levéltára. Acta diaet. 1839.
545. * A nádor fölterjesztése a királyhoz, 1840 február 23. Orsz. levéltár, József nádor titkos levéltára. Acta diaet. 1840.
546. * Dubraviczky S. és Szentkirályi M., jelentés, 35.
547. * Orsz. levéltár, József nádor titkos levéltára. Acta diaet. 1840.

V. FEJEZET.

Sérelmek és reformok.

Az új nyelvtörvény. Az országgyűlési viták publicatiója. A kerületi napló. Alkudozás a két tábla közt a vallásügyi kérdésekben. A kormány magatartása a felekezetekkel szemben. A nagyváradi és rozsnyói pástorlevelek. Kisfaludy Sándor emlékirata. A jezsuiták. Az unitáriusok és görög nem egyesültek. A zsidók. A katonaság élelmezése és beszállásolása. A katonai kihágások. Folyamszabályozások. Izgatás a lánczhid tárgyában kötött szerződés ellen. Örökváltság s az úrbéri törvények revisioja. Közművelődési ügyek. A nemzeti színház. A váltó-codex. A váltó-törvényszékek elhelyezése s a bírói állások betöltése. A honosítás ügye. Kereskedelmi törvények. Kamatos kamatokra vonatkozó törvény. Nemzeti bank. A nemzet és a kormány közti viszony

Egyrésről a nemzeti szellem ébredése, másrésről a korona hatalmi törekvései minden lépten-nyomon olyan collisiókat idéznek elő, melyek az országgyűlés működését szükségképen megbénítják. Ugyanazt az ügyet egyik országgyűlés örökségképen veszi át a másiktól, miután a legtöbb kérdést vagy egyáltalán nem, vagy olyan compromissummal lehet csupán megoldani, mely egyik fél sem elégitheti ki.

A nemzeti nyelv ügye, a nyilvánosság elvének szélesebb alapon való érvényesítése a törvényhozás körében, a vallás ügye stb., amint nem most először, úgy nem is utoljára kerül szőnyegre.

A magyar nyelv javára mindjárt az országgyűlés kezdetén két nem csekély jelentőségű engedményt csikarnak ki a rendek a kormánytól.

Sárközy Kázmér indítványára a nádor útján azzal a kérelemmel fordulnak a királyhoz, hogy az országgyűlés megnyitásakor magyar nyelven üdvözlhessék őt, amibe a király beleegyezvén, Kopácsy József, a volt veszprémi püspök, ki – a nádor sürgetésére és ajánlatára, a közeledő országgyűlésre való tekintettel, 1838 deczember 15-ikén neveztetik ki hercegprimássá,¹ – ékes magyar beszédet intéz hozzá.

Majd ismét a nádor közbenjárása folytán a feliratoknak kizárólag magyar nyelven leendő szerkesztésére kapják meg az engedélyt, miután eleget tesznek annak a föltételnek, melyet a király a nádorhoz október 21-ikén intézett kéziratában köt ki, hogy t. i. amennyiben említett kívánságuk az 1792: VII. és az 1805: IV. t.-cz. megváltoztatását s az 1832/36: III. t.-cz. meg bővítését involválja, repraesentatio alakjában terjesszék azt fel hozzá.²

Az 1832/36: III. t.-cikket azonban még egyébbel is meg akarják bővíteni s e végből, nagyobbára a régi postulátumok figyelembe vételével, törvényjavaslatot dolgoznak ki, melyhez a főrendek is hozzájárulnak.

Hogy a horvátok a magyar nyelv erőszakolása miatt recriminálnak, ez nem szokatlan jelenség; az sem ujság többé, hogy Busán Hermann a horvátok nevében óvást tesz „a nemzetiség lerontására célzó merénylet ellen”; de annál meglepőbb, hogy a personális ugyanakkor, a mikor a nyelvkényszert helyteleníti, kijelenti egyszersmind, hogy ő a maga részéről soha bele nem egyez, hogy a horvát nemzet a magyar nyelv helyett a maga nyelvét tegye diplomatiiai nyelvvé, miután a horvátoknak is kötelességük az anyaország nyelvét tudni s idővel köztanácskozásaikban használni.

A personális és az ellenzék felfogása közt tehát csak az a különbség, hogy amaz Horvátországból a magyar hivatalos nyelv kiszorítását addig, de csakis addig hajlandó megtűrni, míg a horvátok a deák nyelvhez ragaszkodnak; emez ellenben abban az arányban, a mint Magyarországon tért hódít a magyar nyelv, a közjogi kapcsolatból kifolyólag s az ez által megszabott korlátok közt, érvényt akar a magyar nyelvnek szerezni Horvátországban is.

Úgyde az ellenzék ebbeli szándékát a kormány ez alkalommal is meggyűlöltja, amennyiben a magyar nyelvre vonatkozó, immár szentesített törvényt a kapcsolt részekre tényleg nem terjeszti ki. Az országgyűlésnek annál inkább zokon esik ez, mert a horvátok

általában elzárkóznak a nemzet legjogosabb és legforróbb kívánságai elől: a törvényeknek deák nyelven való szerkesztését követelik; a protestánsokat a kapcsolt részek területére nem bocsátják be; a porták kiigazítása, alkalmával az anyaországgal a közterheket aránylagosan megosztani nem akarják; egy szóval, separatisticus törekvésük által útját állják a haladásnak, úgy hogy méltán föltehető velük szemben a kérdés, ha vajjon az anyaországnak a kapcsolatból eredő esetleges hasznát nem szárnyalják-e túl a közjogi kapcsolat hátrányai.

A kormány mindamellett kénytelen a magyar nyelv javára ismét jelentékeny engedményeket tenni, miután ettől függ az országgyűlés sikere. A nádor valami úton hozzájut Deák Ferencznek az ülésteremben felejtett egy iratkájához, melyet azonnal közöl a kancellárral s melyben az ellenzék vezére valamelyik barátjának a következőket írja: „A magyar nyelv, úgy hallom, rosszul áll Bécsben. Ebből nagy zavar lesz, s megtörténhetik, hogy ezen fog hajótörést szenvedni az ország gyűlése, mert alig hiszem, hogy a karok és rendek más nyelven felírást készítsenek, mint magyarul.”³

A közhangulat nyomása alatt létrejön tehát az új nyelv-törvény. E szerint az országgyűlés, valamint a törvényhatóságok feliratai egyedül magyar nyelven szerkesztendő; nemcsak a helytartó-tanács, de az udvari kamara is, melynek hivatalos nyelve eddig a latin volt, magyarul levelez; az anyakönyvek 3 év alatt mindenütt magyarul vezetendő; lelkipásztor nem lehet, ki magyarul nem tud; „a magyar nyelv tudása a katonai véghelyeken is gyarapítandó” s a magyar ezredek kormányainak a magyarországi törvényhatóságokkal magyarul kell levelezniük.

A mit még némelyek kívánnak, hogy t. i. a törvények királyi megerősítés alá egyedül magyar nyelven terjesztessenek fel, ez annál méltányosabb, mert semmiféle törvénnyel nem ellenkezik; de a többség megelégedve a kivívott eredménnyel, elhatározza, hogy ezuttal még a törvények eredeti magyar, szövege mellett latin fordításukat is fölterjeszti.

Az országgyűlési viták publicatiójára nézve, mely az előző országgyűlést szintén foglalkoztatta, a rendek sokkal kevesebbet érnek el. A nádor ellenzése dacára, különösen gróf Batthyány Lajos sürgetése folytán, február 25-ikétől kezdve a főrendi tábla tanácskozásairól is naplót vezetnek ugyan, mely sokkal alaposabb és hívebb, mint az országos ülések naplója, miután a beszédek gyorsírók jegyzetei után közöltenek benne; de az országgyűlési ujság s a kerületi napló megindítása még mindig *pium desiderium* marad.

Az országgyűlési hirlapot a kormány és a főrendi tábla következetesen ellenzik, főképen azért, mert a rendek „megelőző vizsgálat nélkül” akarják közrebocsátani. A mily vihart idézett elő a mult országgyűlésen Mérey, midőn a sajtóval szemben a felügyeleti jogot a koronának követelte, épp oly heves jelenetet provokál most Majláth personális azzal az elhamarkodott kijelentésével, hogy a rendek javaslata „belévág, a divatozó *praeventiva* censurába, melyről több törvényeink vannak”. Az óvást eme nyilatkozat ellen még a conservatívek is magukéva teszik, a kiknek pedig most is az a véleményük, hogy 500,000 nemes ember 12 millió ellen csak egy évig sem védheti meg kiváltságait, ha ez utóbbiak írásban és szóval szabadon ostromolhatják azokat.

A kerületi napló kinyomtatását, melyre nézve a rendek a gyorsírókkal és a könyvnyomtatóval már az alkut is megkötötték, a kormány egyenesen megtiltja, jóllehet a közvélemény oly nagy súlyt fektet arra, hogy Hevesmegye 1839 végén körlevélben hívja fel a törvényhatóságokat, hogy, ha a kerületi napló kinyomtatása nem engedtetnék meg, minden megye küldjön az országgyűlésre egy írnokot, a ki a kerületi naplót megyéje részére írná.⁴

Az alsó táblának igaza van, hogy a nyilvánosság elvéből kifolyólag, melyet semmiféle törvény sem tagad meg, az országgyűlésnek joga van a kerületi üléseken történeteket közzétennie. De a kormány, ha már kénytelen eltűnni, hogy a rendek minden ellenőrzés nélkül kerületi üléseket tartanak s ott teljesen korlátlanul gyakorolják vele szemben a kritikát: legalább annak állja útját, hogy a kerületi ülésekben lefolyt viták publicatiója által a közönséget izgassák ellene.

Amit a nádor hangsúlyoz, hogy t. i. a kerületi napló közrebocsátása által az országos ülések tekintélye szenvedne csorbát, ez nem fogadható el argumentumul a napló ellen. Az országos ülések tekintélyét nem a kerületi napló, hanem maga a kerületi ülés csökkenti, miután a törvényhozás működésének súlypontját már rég idő óta ide helyezték át. A kerületi ülést kell tehát főlegessé tenni az országgyűlés czélszerű coordinációja által. Amennyiben pedig a kerületi ülések eredetét gróf Andrássy Károly, egészen helyesen, arra az okra vezeti vissza, hogy az országos ülésekben a nyilvánosság korlátozva van s kinevezett elnök elnököl: az országgyűlés coordinációja alkalmával ezeket a hibákat kell javítani s akkor a kerületi ülések is megszűnnek s kerületi naplóra sem lesz természetesen többé szükség.

Az országgyűlési hirlap és a kerületi napló kérdésében tehát a rendek ismét vereséget szenvednek ugyan; de azért annyi haszna a nyilvánosság érdekében kifejtett actiójuknak mégis van, hogy legalább már most a censura nem akadékoskodik, midőn a hirlapok – a szónokok megnevezése nélkül – úgy a kerületi, mint az országos ülésekről tudósításokat közölnek. Az, hogy a szónokot nem szabad megnevezni, kicsinyes kötekedés a kormány részéről, melylyel még csak annyit sem ér el, hogy a közönség meg ne tudja a szónokok neveit, miután a hirlapok könnyen érthető jelzőkkel a neveket teljesen pótolják.

Az előző országgyűlés hagyatékához tartozik a vallásügyi törvényjavaslat is, melynek actualitása nemcsak hogy nem szűnt meg, sőt ellenkezőleg, bizonyos újabb sérelmek következtében fokozódott.

Az 1832/36-iki eredeti javaslaton az alsó tábla változtatást nem tesz, s Klauzál Gábor indítványa, mely szerint a „bevett vallás” kifejezésének elhagyása mellett a vallásfelekezetek közti teljes egyenlőség és viszonyosság elvét mondják ki, valamint Szentpály László ugocsai követé, ki szintén óhajtja a viszonyosság elvének kimondását, de csakis a törvényesen bevett felekezetekre nézve, – épp oly kevésbé kelt visszhangot, mint a főrendi táblán gróf Batthyány Kázmér ama liberális nyilatkozata, mely szerint „ő ezen ideát: uralkodó vallás, magával a keresztény vallás szellemével annyira ellenkezőnek tartja, hogy mindazon törvényt, mely ezen szennyet viseli magán, változtatni forrón kívánja s ez okból a teljes és tökéletes viszonyosságra szavaz”.

Mi értelme volna a szabadelvű párt részéről a vallás ügyében újabb követelményekkel állni elő, mikor a haladás útján az első lépést sem teheték meg; s mikor azok a tényezők, t. i. a papság és a horvátok, – kiknek az első lépés meghiusításában főreszük volt, – semmi jelét nem adják engedékenyságüknék. A káptalani követek ugyanis mindjárt a vita kezdetén ezuttal is óvást emelnek az egyházi rend nevében ama törvény ellen, melynek elvei „a katolika vallás változhatatlan principiumaiba ütköznek”. A zágrábi káptalan követe pedig nemcsak azért járul hozzá az óváshoz, mert a kérdéses törvény a felekezetek közti békesség fenntartása végett az evangélikusok javára „örök időkre alkotott” 1790/91: XXVI. t.-cikkkel ellenkezik, hanem azért is, mert Horvátország municipális jogainak sérelmét involválja.

A szabadelvű párt – egy-két intransigens tagját kivéve, kik közé tartozik Beöthy Ödön is, – gyakorlati szempontból egészen helyes politikát követ, midőn nemcsak hogy nem megy túl az 1832/36-iki országgyűlés által megállapított kereteken, de ellenkezőleg, arról győződven meg, hogy a főrendek hajlandók több oly concessiót tenni, melyről a közelmúltban még csak hallani sem akartak, az alku terére lép.

A reversalisok tekintetében a főrendi és alsó tábla most is ragaszkodik ugyan eredeti álláspontjához s amaz a reversalist csakis a jövőre, ez ellenben úgy a multa, mint a jövőre nézve érvénytelennek kívánja tekinteni; de az alsó tábla ezuttal megkísérli áthidalni az ellentétet azzal a magyarázattal, hogy eszeágában sincs azokat az egyéneket, kik reversalisuknál fogva a katolikus hitben neveltettek, akaratuk ellenére ismét az evangélikus vallásra kényszeríteni; hanem intentiója csupán az, hogy a reversalis alapján akár a szülők, akár a gyermekek ellen támasztott bárminemű követelés szüntessék meg s hogy azok, kik a

reversalisok erejénél fogva neveltettek a katolikus vallásban, ha idővel meggyőződésük változván, az evangélikus vallásra akarnának áttérni, ebben ne akadályoztassanak.

A főrendek azonban, amint ezt a magyarázatot, úgy gróf Teleki József koronaőr ama közvetítő indítványát sem fogadják el, mely szerint a multban adott reversalisok csak abban az esetben legyenek érvényesek, ha szabadon adattak, ha gyakorlatba vétettek s ha ellenmondást nem tett ellenük a szerződő felek egyike.

Az áttéréseknél a hat heti oktatás mellőzésébe a főrendek az alatt a föltétel alatt egyeznek bele, hogy a vakmerő áttérések meggátlása végett a vallásváltoztatás a törvényhatóságok által ellenőriztessék. Ezzel szemben az alsó tábla az áttérést teljesen szabaddá akarja ugyan tenni; de másrésről nincs kifogása ellene, sőt szükségesnek tartja, hogy az egyes áttérési eseteket ő felségének bejelentsék, hogy abban az esetben, ha az áttérések oka a vallásos oktatás elhanyagolása lenne, ő felsége legfőbb felügyeleti jogánál fogva a kath. lelkipásztorokat híveik szorgalmasabb oktatására serkenthesse.

A katolikus gyermekeknek az evangélikus iskolák látogatását és a katolikus szülőknek gyermekeik mellé evangélikus vallású nevelők alkalmazását a főrendek már most megengedik, az alatt a föltétel alatt, hogy az említett gyermekek saját vallásukban való oktatása biztosíttassék, s ez ellen az alsó táblának sincsen kifogása.

A recopulatio kérdésében a főrendek némi concessiót tesznek ugyan, de abba most sem egyeznek belé, hogy a vegyes házasságban élő feleknek ágytól és asztaltól való elválasztása esetében az evangélikus félre nézve a kötés felbontottnak tekintessék és annak az új házasságra lépés megengedtesse. Az alsó tábla ellenben a recopulatio megszüntetését föltétlenül követeli; de másrésről a jó békesség kedvéért kész az elvált vegyes házások új házasságra lépésének ügyét ezuttal mellőzni.

Hogy az evangélikus lelkipásztorok nem büntethetők meg a miatt, mert más vallásuaknak az evangélikus templomba való járást megengedik; hogy az az elv, mely szerint a hivatalok valláskülönbség nélkül töltendők be, a városokra is kiterjesztessék; hogy a közös temetők használatára nézve törvény alkottassék s hogy az ezredeknél evangélikus lelkipásztorok is alkalmaztassanak, – mindezekre nézve a két tábla közt létrejön a megegyezés.

Horvátországra nézve azonban nem sikerül a differentiákat kiegyenlíteni. A főrendek felfogása sokat veszít ugyan ridegségéből az által, hogy ugyanakkor, amikor az evangélikusoknak Horvátországban való lakhatása tekintetében a tilalom megszüntetését magára Horvátországra kívánják bízni, kifejezik egyszersmind reményüket, hogy ez irányban Horvátország nem sokára megteszi a szükséges törvényes intézkedést; de az alsó tábla állhatatosan ragaszkodik ahhoz a nézethez, hogy a vallásügyi törvény nem tehető Horvátország rendeinek beleegyezésétől függővé, annyival kevésbé, mert a viszonyosság elvével sem egyeztethető össze, hogy a magyar polgárok egyrésze, csak azért, mivel az evangélikus vallást követi, Horvátországból ki legyen rekesztve s ugyanakkor Horvátország lakosai a polgári jogokat egész teljességükben élvezzék és a közterhekben oly módon vegyenek részt, hogy egy 130–135 portával bíró középszerű megye több terhet viseljen, mint egész Horvátország.

Hogy abban az esetben, ha – mint a főrendek kívánják – a protestánsok ügyének rendezését magukra a horvátokra bízzák, ebből nem lesz semmi, azt a főrendi táblán elhangzott felszólalások világosan mutatják. Haulik György zágrábi püspök például, – kinek legfőbb része volt az illirizmus féktelenkedéseiben, kinek titkára, Stoosz Pál, „Meghívás az illir körbe” cím alatt csak az imént szolította fel a krajnai szlávokat, bolgárokat, szerbeket, hogy lépjenek be az illir körbe, „mert több szem többet lát, több gondolat többet kifürkész, több kéz többet ír s több szikrából lesz a tűz”, – minden hímezés-hámozás nélkül kimondja, hogy azok a vallási villongások, melyek Magyarországon három száz év óta szakadatlanul tartanak, a horvátokat nem ösztönözhetik ama kiváltságaik megszüntetésére, melyek a

közbéke fenntartására szolgálnak, nem sarkalhatják arra, hogy legdrágább kincsüket a század szellemének s némi politikai axiómáknak feláldozzák”.

Minthogy tehát a törvényjavaslatnak Horvátországra vonatkozó pontja abban az alakjában, amint azt a főrendek megállapították, a törvényhozás jogkörének megszorítását vonná maga után, anélkül, hogy még csak kilátás is lenne rá, hogy maguk a horvátok a méltányosság álláspontjára fognak helyezkedni a protestánsokkal szemben: az alsó tábla inkább mellőzi az egész pontot. S ily módon a többire nézve az alkudozás célra vezetvén, az országgyűlés a javaslatot szentesítés végett felküldi. A főrendi táblán a főpapok és a világi rendből öten óvást tesznek ugyan ellene; de ezt magába, a javaslatba nem veszik fel, sőt az alsó táblával sem közlik, miután a primás belenyugszik a nádornak a gróf Dessewffy Aurél felfogását megerősítő ama nyilatkozatába, hogy az óvás beiktatására lesz idő akkor is, amikor ő felsége a törvényjavaslatra válaszát leküldi.

A királyi válasz azonban az ügy érdemét nem érintvén, az óvás fölöslegessé válik. A leiratban ő felsége értésükre adja a rendeknek, hogy mivel a javaslat csak az országgyűlés vége felé terjesztetett fel hozzá, nem maradt ideje a nagyfontosságú s alapos meggondolást igénylő tárgyban elhatározásra jutnia.

Lonovics József csanádi püspök, – ki a primás által az egyházi rend nevében tett óvás értelmét szükségesnek látja egy nyilvános ülésben megmagyarázni, – maga elismeri, hogy a törvényjavaslat „semmi olyat nem parancsol, amit tenni a hit szabályai tiltának, hanem csupán az egyházi elveket sérti s ama jogok egyrészét veszi el, melyeket a törvény adott az egyháznak,” éppen ezért, ha a javaslatból törvény lenne, „zúgolódás nélkül fog annak engedelmeskedni”: mindamellett ő fejti ki a legnagyobb erélyt a végből, hogy a javaslat törvényt ne váljék. Metternichkel e tárgyban az országgyűlés berekesztésekor beható tárgyalásokat folytat,⁵ s ráveszi őt, hogy, amennyiben a főpapság elhatározta, hogy Rómától fog utasítást kérni jövődő magatartására nézve, addig, míg ez megtörténik, tartsa vissza a koronát a törvényjavaslat szentesítésétől.

Metternich a kormányra nézve legkényelmesebbnek tartaná a vallásszabadság életbeléptetését olyan értelemben, hogy a vegyes házasságban született gyermekek vallása a szülők szabad egyezkedése alapján állapíttatnék meg s hogy a világi hatóságok egyáltalán ne avatkoznának bele a vallás- és lelkiismeret szabadságát érintő vitás kérdésekbe.⁶ Meg van róla győződve, hogy, ha ez sikerülne: a protestánsok is lefegyvereztetnének, a papság is megnyugodnék s akkor a kormánynak nem kellene örökösen a vallás ügyével bajlódnia.

Most, az országgyűlés folyamán is, a gyermekek vallásos nevelésére s az áttérésekre nézve, a gyakori collisiók kiegyenlítése végett, kénytelen a kormány rendeleti uton intézkedni s meghagyni, hogy ha a szülők valamelyikének vallásváltoztatása következtében vegyes házasság áll elő, az ezután születendő gyermekek vallására nézve a vegyes házasságban született gyermekek vallására vonatkozó határozmányok kötelezők; továbbá, hogy a törvénytelen gyermekek anyjuk vallását követik; hogy a kancellária az áttéréseknél, abban az esetben, midőn semmi kétely nem forog fenn, a hat heti vallásoktatásra adja meg az engedélyt s hason oda, hogy az áttéréseknél a fölösleges huzavonát kerüljék stb.⁷

Minthogy pedig a vallásügyi törvény magyarázásában és alkalmazásában a kormány sem nem őszinte, sem egyenlő mértékkel nem mér s valóságos tojástánczot kénytelen járni, hogy a törvény követelményeivel a katolikus egyház érdekeit összeegyeztesse, s minthogy az új törvény szentesítése esetén előreláthatólag még többször kellene majd az egyház belső dolgaival foglalkoznia: a főpapság kívánságát az új törvény szentesítésének elhalasztására nézve készséggel teljesíti, annyival inkább, mert reméli, hogy a római szentszékekkel meg fogja majd találni a modus vivendit.

Az a vallásügyi speciális sérelem, melyet Bihar- és Gömörmegyék terjesztenek az országgyűlés elé s melyet az a vallásügyi törvényjavaslattal egyidejűleg vesz tárgyalás alá, szintén a kormány részrehajlása és alakoskodása miatt mérgesedik e.

A papság azt a bátorságot vette magának, hogy az 1790/91: XXVI. t.-cz. 15. §-a ellenére követelt reversalisok megtagadása esetén a megyéktől kényszereszközök alkalmazását kívánta. S midőn ezt a merőben törvénytelen kíváncsi a megyék egy része határozottan visszautasította, Laitsák Ferencz, váradi püspök azzal a visszatöreléssel élt, hogy 1839 márczius 15-ikén, a kölni és poseni érsekek példájára, pásztorlevelet bocsátott ki, melyben utasította papjait, hogy reversalis nélkül a vegyes házasságokat egyházi áldásban ne részesítsék; majd két hónappal később azt is meghagyta nekik, hogy a vegyes, házasságok esküjét nem úgy, mint egyházi személyek, hanem csak mint tanúk s nem is templomban, hanem a parochiális lakon, minden egyházi szertartás nélkül, szenvedőleg fogadják el.

A váradi püspök példáját követte a rozsnyai, ki nem ugyan pásztorlevélben – legalább pásztorlevele nyilvánosságra nem került, – de élő szóval hasonló utasítást adott az alsó papságnak.

Biharmegye, Beöthy Ödön agitációjára, egyenesen a királyhoz irt fel a sérelem orvoslása végett, miután akkor az országgyűlés nem volt együtt. A helytartó-tanácschoz le is érkezett egy királyi parancs, melyben ő felsége az 1791: XXVI. t.-cz. sértetlen fenntartását megígéri; de ezt a parancsot a helytartó-tanács a megyével – daczára annak, hogy ez négy ízben ismételte meg panaszát a felségnél – nem közölte. Ennélfogva úgy Bihar, mint Gömör az országgyűlésre vitte a sérelmet, ez utóbbi annyival is inkább, mert tanukkal tudta igazolni, hogy a papok kényszerrel alkalmaznak a vegyes házasságokkal szemben s mert a helyett, hogy ez a sérelem orvosoltatott volna, a rozsnyai püspököt a sokkal dúsabb javadalmazású pécsi püspökségbe helyezték át, ami olyan színben tűnt fel, mintha törvényteleniségeért a felsőbbség mintegy megjutalmazni kívánta volna.

Az alsó tábla az ügyet tárgyalás alá vevén, odáig ugyan nem megy, hogy a törvénytörő püspököknek – úgy, amint Beöthy és Kende szatmári követ indítványozzák – az 1507: VIII. és az 1647: XI. t.-cz. értelmében hivataluktól való megfosztását kívánja; de igenis szükségesnek tartja felírás útján megkérni ő felségét, hogy a törvényeknek a vegyes házasságokra vonatkozó rendelkezéseit tartsa fenn, a főpásztoroknak a törvénybe ütköző rendeleteit semmisítse meg s őket szigorúan utasítsa, hogy körlevelüket vonják vissza, jövőre pedig a törvénynek minden efféle új, helytelen és egyoldalú magyarázatától tartózkodjanak.

A főrendek ellenben, tekintettel arra, hogy az 1790-iki törvény határozottan csak azt rendeli, hogy a vegyes házasságok mindig a katolikus plébánosok előtt köttessenek, az egyházi áldásról azonban nincs benne egy szó sem, tekintettel másrészt arra, hogy az áldás nélkül kötött házasság is mind egyházi, mind polgári tekintetben jogérvényes: a felírást annyival inkább fölöslegesnek tartják, mert a megyék az ügyet már úgyis ő felsége elé vitték. Ebbeli elhatározásukban mindenekfölött az egyház hatalmi érdeke vezeti ugyan őket; de a politikai tapintat szempontjából sem tartják helyesnek az ügy bolygatását. Az alternativa ugyanis – gróf Dessewffy Aurél szerint – az, hogy arra a kérdésre, forog-e fenn törvénytörés, a főrendek, vagy igennel felelnek vagy nemmel. Ha igennel: akkor oly valamire szólítják fel a kormányt, amit nem tehet, mert a kényszerítés e tárgyban képtelenség; vagy nemmel s akkor amellet, hogy a kormány a legnagyobb zavarba jön, nem tudván eldönteni, melyik táblának van igaza, az országban is zavarok fognak bekövetkezni, s ami a fő: káros visszahatás fog előállni a két tábla közt még függőben levő hasonló, tárgyakra nézve. „Parlag tehát – ugymond – ez a mező vagy legfeljebb töviseket terem.”

Hogy a vita meddő marad, azzal Széchenyi, báró Eötvös József, gróf Teleki László s általában a szabadelvűek is tisztában vannak, s ha mégis felszólalnak, ezt azért teszik, mert az egyház merész föllépése kényszeríti őket rá. A primás ugyanis egész ridegségében állítja fel az elvét, hogy a világi törvény az egyházi szertartások felett, tehát az egyházi áldás felett sem rendelkezhetik s ha mégis rendelkeznek s ha ennélfogva felsőbbrendű törvényekkel összeütközésbe jönne: megszűnik föltétlenül kötelező lenni.

A vita folyamán, a szabadelvűek részéről a papság ellen emelt súlyos vádak ellensúlyozásául, a főrendek mindössze annyi concessióra hajlandók, hogy az egyház hozzájárulásával készek megkérni ő felségét, hogy amenynyiben még Biharmegye feliratára nem felelt, az aggodalmakat szüntesse meg válaszával. De az alsó tábla ebben nem nyugodván meg, az ügyet félre teszik, annyival is inkább, mert a vallásügyi törvényjavaslatra nézve időközben sikerül létrehozni a két tábla közt a megegyezést.

Az említetteken kívül még egyéb vallásügyi kérdésekkel is foglalkozik az országgyűlés, de – kivéve a zsidók sérelmeinek részleges orvoslását – eredménytelenül.

A megyékben uralkodó közszellem, mely a felekezeti motivumokat annyira előtérbe tolja, hogy a pártok több helyen felekezeti alapon szervezkednek, az országgyűlésen is érvényesül annyiban, amennyiben az egyes pártok különös érdeklődéssel viseltetnek a vallási kérdések iránt.

Kisfaludy Sándor, „a falusi magányában élő hazafi”, – kinek, saját szerény bevallása szerint, sem becsvágya sem érdeme nincs ahhoz, hogy közhivatal után vadászson, – tisztán a haza sorsát és érdekeit tartva szem előtt, 1839 elején a nádorhoz egy német nyelven fogalmazott emlékiratot nyújt be, melyben leírván az ország politikai helyzetét, saját tapasztalatai alapján konstatálja, hogy az ország különböző részeiben mily nagy szerepet játszanak a vallási pártok. A dunántúli megyékben például a két protestáns felekezet egyesült, hogy a tisztujtásokon saját jelöltjeit választassa meg. S habár a protestánsok – kivéve Veszprém megyét – minden dunántúli megyében kisebbségben vannak, mégis többnyire győznek azért, mert democrata és ultraliberális elveket hordván a szájukon, csatlakoznak hozzájuk azok a katolikusok is, kik vagyonukat elpocsékolják, kiknek hivatalra van szükségük, hogy jövőjüket biztosítsák s kik az emberszeretet ígéit hirdetik, hogy annál inkább elnyomhassák alattvalóikat.⁸

A költő-politikus conservatív és felekezeti szemüvegen nézi ugyan a világot s így tiszta képet nem szerezhethet magának arról; de már az a tény is, hogy ő maga sem képes magát emancipálni a felekezeti szempontok nyüge alól, midőn az ország első dignitását tájékoztatni akarja a közdolgok felől, eléggé mutatja, mennyire dominálja a politikai életet a felekezeti szellem.

Sopron- és Borsodmegye rendei azt tapasztalván, hogy a vegyes házasságokra nézve a surlódásokat a külföldről beözönlő jezsuiták szítják, utasításul adják követeiknek, hogy sürgessék ama régibb törvények szigorú végrehajtását, melyekben ki van mondva, hogy a törvényhozás engedélye nélkül szerzetesrendek Magyarországon nem telepedhetnek le.

A felirati javaslatot ebben a tárgyban el is fogadja az alsó tábla liberális többsége; de a főrendek azzal az érveléssel, hogy ő felsége az 1715: CII. t.-cz. értelmében az ország világos előnye nélkül szerzetesrendeket különben sem bocsátott be az országba s hogy ennél fogva semmi különös ok, alap vagy alkalom nincs, mely miatt ily irányban a törvényhozásnak intézkednie kellene, – a javaslatot visszautasítják.

A Palóczy és Bezerédj Miklós veszprémi káptalani követ közti szóváltás világítja meg e kérdésben a liberálisok és klerikálisok álláspontját. Amaz fél a jezsuitáktól, mert a hová befészkelik magukat, ott a gyűlölködést, visszavonást honosítják meg; ez pártolja őket, mert az evangélikusok törekvéseinek mindig és mindenütt a jezsuiták vetettek gátat. Magasabb politikai szempontból, határozottan tárgyilagosan azonban a conservatív gróf Dessewffy Aurél ítéli meg a dolgot, midőn azt mondja; hogy a szerzetesrendek csak akkor felelhetnek meg hivatásuknak, ha a közvélemény mellettük van, a közvélemény ellenére tehát nem lenne czélszerű szerzetesrendet bocsátani be az országba.

Az unitárius vallásnak bevett vallássá nyilvánítása szintén szőnyegre kerül. Actúalissá teszi azt a Partium visszacsatolása. De a főrendek, habár elvileg az ügyet magukévá teszik is, elintézését akkorra halasztják, a midőn a visszacsatolás tényleg megtörténik, miután akkor

válíkat gyakorlatilag szükségessé a Kraszna, Zaránd és Közép-Szolnok megyében élő unitáriusok szabad vallásgyakorlatának az egész országra való kiterjesztése.

A görög nem egyesültek sérelmeit magában foglaló felíratra királyi válasz nem érkezik. Különben maga a felirat is nagy bajjal készült el, miután a főrendek az alsó táblának a görög nem egyesültek egyházi személyeinek illendőbb ellátására, papjaik neveltetésére, kalendáriumuknak a közönséges kalendáriummal való összhangzásba hozatalára s a görög nem egyesültek és más vallásúak közti válóperekre vonatkozó javaslatait nem fogadták el.

A zsidókra vonatkozó eredeti törvényjavaslat két pontból áll. Az egyikben eltörlik a türelmi adót, melynek különben sem volt soha törvényes alapja; a másikban kimondják, hogy a zsidók az ország többi nem nemes lakosai által gyakorolt minden polgári jogokban részesülnek.

A szabadelvű párt, a mint önmagát tagadná meg, ha az első kísérletet vonakodnék megtenni a zsidóságnak a nemzet testébe való beolvasztására nézve: úgy másfelől veszélyeztetné a reformot, ha a haladás lépcsőjén a Pestmegye által ajánlott merész ugrást megtenné s a zsidó felekezetet a bevett vallásfelekezetek közé venné fel. A haladás természetes menetével ellenkeznek a vallási emancipatio, mielőtt a politikai egyenjogusítás megtörténne, s ez utóbbira nézve is az általános, mindent magában foglaló elvet a liberálisok csak azért mondják ki, hogy annak keretében annyi concessiót csikarjanak ki a zsidók számára, a mennyit csak kicsikarhatnak. Maga a „Magyarország s a hozzá kapcsolt részek izraelita lakosai nevében eljáró küldöttség” sem kér többet az országgyűléshez benyújtott folyamodványában, mint azt, hogy a törvényhozás szívére vevén polgári viszonyaik megjavításának szükséges voltát, adja meg nekik a honfűség jogait”.⁹

A hangulat a zsidókra nézve az alsó táblán igen kedvező. A törvényjavaslatot kísérő, fenkölt szellemű felíratban a rendek igazi ékesszólással hirdetik a nemzet jól felfogott érdekeivel ölelkező emberszeretetet ígéit. A személyes veszedelmesnek tartja ugyan túlmenni a jelen országgyűlés által az úrbéri törvényjavaslatban tett amaz engedményen, mely szerint a zsidók úrbéri telkeket birhatnak, mert különben Ung, Bereg, Zemplén s általában a felvidéki megyéket a tisztátalan lengyel zsidók egész raja fogja ellepni; tanúként hívja fel egyszersmind a felvidéki megyék követeit, – kik nap-nap mellett tapasztalhatják, hogy a jobbágyság azért nem képesek a közterheket leróni, mert a zsidók kiszipolyozzák őket, – mily borzasztó következményei lennének az országra amaz invasióknak; de a felvidéki megyék közül a provocióra kevesen adnak visszhangot s jóformán csakis a bányavárosok és a káptalanok követei, valamint a horvát követek osztozkodnak a személyes aggodalmában.

Hogy a zsidóság beözönlése folytán, – a mint a mosonymegyei Sötér mondja – Magyarország Jeruzsálemmé ne váljék s Jeruzsálem sorsára ne jusson, erről a főrendek gondoskodnak és pedig akkép, hogy gróf Teleki József koronaőr indítványára leszállítják a kedvezményeket, melyek a külföldi zsidókat ide édesgethetnék s föltételekhez kötik a letelepedési jogot. Az alsó tábla liberális többsége pedig, habár – Dubraviczky kijelentése szerint – „többet óhajtott volna a zsidók részére kieszközölni”, a haladás érdekében a kevesebbet is elfogadván, létrejön a törvény, mely a türelmi adót nem veszi ugyan le a zsidók válláról, a jobbágy-telkek birhatására sem jogosítja fel őket; de azért több kedvezményt biztosít számukra.

Az átalakulás vágya, mely kútforrását képezi a zsidók egyenjogusítására irányuló törekvésnek is, egy decennium alatt sokkal mélyebbre ereszté gyökereit a magyar társadalomban, semhogy képes lenne azt a kormány – még ha akarná is – kiirtani az emberek szívéből. De miért is akarná? A mennyiben a korona jogkörét Magyarország kulturális és közgazdasági fejlődése nem alterálja, botor politika lenne részéről, útját állni a reformoknak. S ha úgy a saját, mint az országgyűlés által kezdeményezett reformok egy részét mégis visszautasítja, félbe hagyja vagy halogatja, ennek oka csupán az, hogy a korona hatalmi érdeke és a haladás követelményei közt a demarcationalis vonal kijelölésében elfogult és

rövidlítő. Másrésztől azonban hozzájárul a törvények egész sorához, melyek az anyagi és szellemi jólét alapját vetik meg.

A katonai élelmezés és beszállásolás és ezzel kapcsolatban különösen az u. n. deperditák kérdése, melyre a királyi proposíciók második pontja hívja fel a rendek figyelmét, egyike ama fontos problémáknak, melynek igazságos megoldását csaknem egy század óta sürgetik azok, kik az adófizető nép sorsát szívükön viselik.

A beszállásolás óriási teherként nehezedett az adózóra, amennyiben az idegen katona házának békességét, családjának nyugalma zavarta meg – a mint Deák írja – a beszállásolás következtében „a magyar adózó nem volt ura még önsajátjának sem”.¹⁰ A deperditák pedig, vagyis, az adózókra háramlott ama veszteségek, melyek onnan eredtek, hogy a katonaság részére a terményeket az 1751-ben meghatározott, a piaci áraknál rendesen alacsonyabb, u. n. regulamentáris árakon voltak kénytelenek átengedni, – hogy mily súlyosak voltak, mutatja például az, hogy Borsodmegye deperditái évenként 70,000 forintba rúgtak, holott adója nem ment többre 50,000 forintnál.

Ennélfogva nemcsak humanitárius, de közgazdasági és pénzügyi szempontból is jogos a rendek ama kívánsága, hogy a katonaság élelmezéséről a kincstár gondoskodjék, az adózók a természettermények kiszolgáltatásának terhe alól mentessenek fel s a házanként való beszállásolás megszüntetvé, laktanyák építtessenek oly módon, hogy a laktanyák nagysága, minősége és elhelyezése tárgyában a király a terveket elkészítetvé, ezeket a katonaság kiküldötteivel még a jelen országgyűlés folyamán egy országos választmány vitatná meg. A mennyiben pedig az említett terhek a törvénnyel nem ellenkeznek, azoknak esetleg („netalán”) kárpótlás mellett való megváltása iránt a rendek a kincstárral készek egyezkedésbe bocsátkozni s csak a kisebbség – élén Szentkirályival és Palóczyval – tagadja meg a kárpótlást, hivatkozván az 1715: VIII. t.-cikkekre, mely a katonaság minden szükségletét az adókból rendeli fedezni.

Ezzel a tárggyal kapcsolatban a katonai kihágásokra is kiterjesztik a rendek figyelmüket s a katonai igazságszolgáltatásra vonatkozó több fontos elvben állapodnak meg, amilyen például az, hogy a polgári személyek ellen katonák által elkövetett sértések a törvényhatóság és a katonaság részéről kiküldött vegyes bíróság illetékessége alá tartoznak.

A felség azonban a katonai kihágásokra vonatkozó törvényjavaslatot hallgatással mellőzi; a katonaság részére kiszolgáltatandó termények megváltására nézve pedig, habár elismeri, hogy igazságosabb kulcsot kell megállapítani az eddiginél: a mennyiben mégis aggályai vannak a megváltási összeg rendes befizetése s, a törvényhatóságok közt leendő szétosztása tekintetében, az alaposabb megfontolást igénylő ügy elintézését a jövő országgyűlésre halasztja. Úgyde az aggodalmak csak ürügyül szolgálnak az elhalasztásra, miután egészen világos, hogy a megváltási összeg biztosításáról magának a kormánynak elég módja van gondoskodni, rendelkezvén erre nézve a szükséges hatalommal; a szétosztásnál pedig igazságosan nem lehet más kulcsot alkalmazni, mint ugyanazt, a mit az adókiivetésnél tényleg alkalmaznak.

A királyi proposíciók harmadik pontjában foglalt tárgy szintén függőben marad, miután a felség a rendek ama kívánságát, hogy a Duna szabályozására vonatkozó terveket közölje velük, azzal az indokolással, hogy a szabályozás végrehajtása különben is a helytartótanács hatáskörébe tartozik, az országgyűlésnek ellenben csak a költségek fedezéséről kell gondoskodnia, visszautasítja. Később mégis beleegyezik, hogy országos választmányt küldjenek ki, mely a jövő országgyűlésig ne csak ama forrásokra nézve adjon véleményt, melyekből „az ország alkotmányának és minden rendbeliek jogainak épségben tartása mellett” fedezhetők lennének a szabályozási költségek, hanem vizsgálja egyszersmind meg a szabályozási terveket is.

Hogy e fajta nagyobb szerű vállalatok a nemzeti hitel igénybevétele nélkül nem valósíthatók meg s hogy e tekintetben sem a só árának fölemelése, sem a nemzetnek

subsidiumokkal való megterhelése nem – lenne célravezető, – ezzel a gondolattal Széchenyi és Dessewffy már most igyekszik megbarátkoztatni a rendeket. De nem igen boldogulnák velük, miután közgazdasági ismereteik nem terjednek odáig, hogy különbségét tudnának tenni az improductiv költsékezés és a hasznos befektetés céljából csinált adósságok közt.

Mig az imént említett két tárgyra nézve az országgyűlés csak az előkészítő lépéseket teszi meg: a lánczhid ügyében bevégez, a mi még reá tartozik. Jóváhagyja ugyanis a lánczhid építése tárgyában az 1832/36: XXVI. t.-cz. értelmében báró Sina Györggyel kötött szerződést, nem törődve egyeseknek ama kifogásával, mely szerint az országos választmány megbízási körét túllépte, midőn egyrészt a szerződést, mielőtt az az országgyűléssel közöltetett volna, megerősítette a felséggel, másrészt az 1836-iki törvényben megállapított tarifához nem ragaszkodott.

Ezek a kifogások különben is csak arra valók, hogy a vállalat gyakorlati keresztülvitelét késleltessék. Mert még mindig vannak számosan, kik a lánczhid eszméjével s különösen annak következményeivel nem tudnak kibékülni. Emődy János nyitrai követ a lánczhid építése által „az ősi szabadságon ejtett halálos seb” miatt még mindig kesereg; gróf Nádasdy Lipót meg a főrendi táblán „erőszakos agitatio” eredményének nyilvánítja az „önzés szülte vállalatot”. Sőt az országgyűlésen kívül is javában foly az izgatás a végből, hogy a törvényhozás ne fogadja el a pesti hid tárgyában kötött szerződést.

Széchenyi 1839 december 8-ikán felhívja a nádor figyelmét „Egy lelkes nemesnek felszólítása a t. kk. és rkhez” című iratra, melyet Dietrich báróné több megyének, pl. Veszprémnek is megküldött s melyben az ismeretlen író a szerződés felbontását s a hid és utak építése céljából kölcsön felvételét ajánlja. Hogy a nemesi becsület követelné a már megkötött s a király által aláírt szerződés fenntartását, ezt nem ismeri el, miután – ő szerinte – az alkotmány által biztosított nemesi jogokat semmibe vevő szerződésnek nincs erkölcsi alapja s csak arra való az, hogy a „pártolt hidépítő” a nemzetet csúfosan rászédje.¹¹ Nem gondolja azonban meg a lelkes felszólaló, hogy még ha a király szöszegésével a vámentesség privilégiumát ez alkalommal meg lehetne is menteni: az érdekeltek nem sokat nyernének vele, miután a szabadelvű irány fokozatos terjedése a kiváltságokat mindinkább és inkább fenyegeti. Az adó megszavazása alkalmával pl. Beöthy Ödön egyenesen indítványozza, hogy a nemesség minden különbség nélkül járuljon hozzá a közterhek viseléséhez; Dubraviczky pedig, utasítások hiányában, Beöthy indítványát tárgyalhatónak ugyan nem tartja, de a mennyiben „a megváltozott korszak követelményének tekinti azt”; egy országos választmányra kívánná bízni annak eldöntését, mily arányban vegyen részt a nemesség a közterhekben.

Az országgyűlés pozitív alkotásai közt, politikai jelenkőségét tekintve, első helyen áll az örökváltság. Ez a hatalmas reform, mely a mult országgyűlésen a szabadelvűek és conservatívek közt oly ádáz küzdelmet idézett, elő s mégis megbukott, most egészen simán, jóformán minden vita nélkül megy keresztül, miután sem a kormány, sem a főrendek nem állnak útjába.

Az új törvény a jobbágyi tartozások tökéletes és örök időkre szóló megváltását illetőleg permissive rendelkezik ugyan s előre lehetett látni, hogy egy ilyen permissiv törvény, – mely azt engedte meg, a mi azelőtt sem volt senkinek megtiltva, s mely az állam beavatkozását kizárva tisztán magánjogi útra tereli a jobbágyi praestatiók megváltását, – nagyobb gyakorlati eredménnyel nem fog járni: mindamellett magának az örökváltság elvének kimondása kiindulási pontját képezi az egész állami és társadalmi életet átalakító reformnak.

Az az ultra-radicalis eszme, melyet egyetlen egy országban – Franciaországban – valósítottak meg s ott is csak forradalmi úton, hogy t. i. minden úrbéri szolgáltatás, kivétel nélkül, az országban mindenütt és egyidőben, kárpótlás nélkül töröltessék el, s így az ország minden lakosa személyének és vagyonának egyszerre korlátlan tulajdonosává tétessék, – az

országgyűlésen kívül, nálunk is fölvetetett.¹² Úgyde csak azért, mert a megváltás elve – „a parasztnak igen magasra kötött szőlőfürt volt”, melyet üres erszénye miatt elérnie nem lehetett: nem volt szabad a földesúrnak jogos tulajdonát megtámadni s res nulliusnak tekinteni.

A mennyiben tehát a törvényhozás – igen helyesen – a megváltás álláspontjára helyezkedett: kettő közt volt választása. Vagy Baden, Württemberg; Hessen, Hannover stb. példáit követve, a megváltást kötelezővé teszi, vagy – úgy, mint Ausztriában történt. – permissiv törvényt alkot. A kötelező megváltással – különösen az állam direct beavatkozása és támogatása mellett – bizonyára hamarabb célzott lehetett volna érni, s ha a törvényhozás mégsem ezt a megoldási módot alkalmazza, ennek oka a haladás menetét kizárólag szabályozó politikai helyzetünk volt, melyet ha számba nem vesznek, a szükségkép bekövetkezendő reactio legyőzhetetlen akadályokat gördít vala már a reform megkezdése elé is.

Az úrbéri törvények revisiója alkalmával Beöthy Ödön, – ki sehogyan sem tudta az osztó igazsággal összeegyeztetni a múlt országgyűlés által alkotott ama törvényt, mely csupán a jobbágy-földeket használó nemeseket kötelezi a közterhek viselésére, – szóba hozza annak eltörlését, majd alkudozásra fogván a dolgot, legalább annyit szeretne elérni, hogy az említett törvény rendelkezéseit csak azokra terjesszék ki, kik a törvény életbeléptetése után szereztek jobbágy-telkeket. De a mint Beöthynek nem sikerül a haladás érdekében már egyszer kimondott elvet visszavonatnia a törvényhozás által: úgy viszont a szabadelvű többség sem fejlesztheti tovább olyan arányban az úrbéri törvényeket, a mint óhajtaná. Így nevezetesen ahhoz, hogy a jobbágy, úrbéri telkének haszonvételét minden valláskülönbség nélkül akárkinek, az izraelitákat is ide értve, eladhatja, a felség nem járul hozzá, jóllehet ezt a kedvezményt úgy az alsó, mint a felső táblán jóformán mindenki hajlandó megadni a zsidóknak s még a legilliberálisabb törvényhozó is jónak látja szűkkeblűségét legalább elpalástolni olyan formán, hogy lehetetlen föltételekhez köti a kedvezményt, pl. hogy a zsidók szombati ünnepeiket vasárnapra tegyék át, hogy az úrbéri telkeket bíró zsidók kötelesek legyenek keresztény, cselédeket tartani stb.

A jobbágyok személyes szabadságát biztosító törvénnyel sem szerencsésebb a szabadelvű párt, mint a múlt országgyűlésen volt, pedig azt most a főrendek sem ellenzik. Azt az elvet, a mi a rendek javaslatában részletesen körül van írva, hogy t. i. az önkény ellen mindenki biztosítandó, a felség elismeri ugyan; de azért a javaslatról, mint a mely az ezután elkészítendő büntető törvénykönyvvel áll kapcsolatban, a szentesítést megtagadja.

A múlt országgyűlés által függőben hagyott közművelődési ügyek, nevezetesen a tanítóképezdek, műgyetem és reáliskolák, valamint a Ludovicaeum ügye most is elintézetlenül maradnak.

A felség a három előbb említett intézet tervét a báró Mednyánszky elnöklete alatt álló tanulmányi bizottság által elkészítette; de felállításukra nézve – ígérete dacára – semmi intézkedést nem tett. Ennélfogva a jelen országgyűlésen a kerületek egy választmányt küldenek ki az ügy előkészítése végett, a mely azonban munkálatával csak az országgyűlés végére készült el, a mikor már tárgyalás alá nem lehetett azt többé venni.

A Ludovicaeum tárgyában az 1832/36-iki országgyűlés által kidolgozott törvényjavaslatot a rendek megint fölterjesztik. Az 1840 november 1-én megnyitandó intézetre 309,000 forintot szavaznak meg, ismét azzal a kikötéssel, hogy az 1808-iki tanítási rendszer a kor kívánalmaihoz képest átalakíttatván, az összes tantárgyak nemzeti nyelven taníttassanak. Ebbe azonban a kormány most sem egyezik bele.

Közművelődési törekvéseik meddőségeért a rendek legalább azzal igyekeznek magukat kárpótolni, hogy a nemzeti színház jövőjéről gondoskodnak.

A törvényhatóságok adományaiból Pesten felépült színház a vármegye igazgatása alatt nagyon nehezen fejlődött; a városi színházzal, melyben német előadásokat tartottak, alig birta

kiállni a versenyt, mert daczára annak, hogy Pest városa a magyar színház építésére egyik legszebb terét átengedte s ezen kívül az építési költségekhez is 15,000 forinttal járult: a polgárság – eredeténél és izlésénél fogva – a német színházzal inkább rokonszenvezett s azt szívesebben látogatta; ebből természetszerűleg következtek az évről-évre fenyegetőbbé váló pénzügyi zavarok. Jóformán a bukástól kellett tehát megmenteni ezt az intézetet, melyről Tretter György pestvárosi követ elismerte, hogy a főváros magyarosítása érdekében három év alatt megbecsülhetetlen szolgálatokat tett.

A törvény, mely a pesti magyar színházat, mint „nemzeti tulajdont, országos pártolás alá veszi”, minden nagyobb nehézség nélkül jut be a törvénytárba. Egy-két felvidéki követ ellenzése daczára a nemesség 450,000 forintot vállal magára a színház alapítási és felszerelési költségeiből; egy országos választmányt küld egyszersmind ki az országgyűlés, hogy a színház művészi előhaladása céljából intézkedéseket és tervekkel dolgozzon ki.

A legnagyobb, – lehet mondani korszakalkotó – reformokat azonban közgazdasági téren az országgyűlés kezdeményezi. A mellett, hogy – mint említők – az úrbéri kötelekeket még jobban megtágítja: a hitel előmozdítása céljából a törvények egész sorát lépteti életbe, jelölve annak, hogy Széchenyi eszméi immár nemcsak hogy gyökeret vertek, de gyümölcsöt is kezdenek teremni.

A hiteltörvények közt, – melyekről báró Pilgram János osztrák államtanácsos, korának egyik legkiválóbb jogásza, úgy nyilatkozott, hogy az Ausztriában már ekkor érvényben volt törvényeket sok tekintetben felülmúlják, – a váltó-törvénykönyvet illeti meg az első hely.

A kereskedelem pangásának egyik legfőbb oka az volt, hogy a váltócodex, melynek elkészítése véget ért már az 1790-iki országgyűlés megtette a lépéseket, csak most jut be a magyar Corpus Jurisba. A belföldi forgalomban a kereskedők kizárólag a pénz használatára voltak utalva; a külföldön pedig magyarországi váltót a legtöbb esetben csakis külföldi kereskedő girójával fogadtak el, s ily módon a kereskedelem meg volt fosztva fejlődésének legfőbb eszközétől. Ennek a hiánynak pótlása véget dolgozzák ki Deák elnöklete alatt Klauzál, Bezerédj, Somssich Miklós és Vághy a váltó-codexet. De mivel ők maguk, állásuknál és viszonyaiknál fogva, kellő alapossággal sem a váltó természetét nem ismerik, sem a váltóüzlet szövevényeibe beavatva nincsenek: dr. Wildner Ignác bécsi ügyvéd segítségét veszik igénybe s ennek közreműködésével oldják meg feladatukat, és pedig oly kitűnően, hogy munkájukról a külföldi szakemberek is elismerik, hogy annak anyagi része a kor színvonalán áll, sőt sok tekintetben túl is szárnyalja azt. A Code de commerce-nél például, – melynek korlátozó rendelkezései a váltó forgalomképességét határozottan csökkentik, – a magyar váltó-törvény mindenestre célszerűbb. Mittermaier, a híres heidelbergi jogtanár is azt tartja legfőbb előnyének, hogy csak azért, hogy az esetleges visszaéléseknek gátat vessen, nem fosztja meg a váltót legfőbb rendeltetésétől vagyis nem teszi lehetetlenné, hogy a váltó, mint általános csere-eszköz, a forgalom élénkítésének tényezője legyen.¹³

Ha azonban a törvény egy vagy más tekintetben kifogásolható lenne is: minthogy a váltó elméletével az országgyűlés tagjai közül vajmi kevesen vannak tisztában, a törvény gyakorlati hatását és következményeit pedig csak a tapasztalat mutathatja meg: a codex anyagi részén a rendek jóformán minden vita nélkül siklanak át. Az alaki rész ellenben annál élénkebb vita tárgyát képezi.

Midőn arról van szó, hogy hol helyezzek el a váltótörvényt, az országos érdekről a legtöbben megfeledkezve, a helyi érdekeket tolják előtérbe. Még a bécsi városi tanács is beleavatkozik a dologba s egy emlékiratban számadatokkal mutatja ki, hogy Magyarország első kereskedővárosa Pest, második Debreczen s a harmadik Arad, ennél fogva, ha a két első megkapja a váltótörvényt, a harmadiknak, – mely határozott előnnyel bír az árvizek által háborgatott Szeged s az egészségtelen fekvésű Temesvár felett s melynek három vásárján a bécsi kereskedők nagy számmal szoktak megjelenni, – szintén meg kell

kapnia.¹⁴ A pesti előkelő cégek ugyanekkor bizonyítványt állítanak ki arról, hogy az aradi vásárok a pestiek és debreczeniek után a legnépesebbek és legkeresettebbek.¹⁵

A váltótörvényszéki birói állások betöltésének módjára nézve a rendek előbb a szabad választást sürgetik, majd a végből, hogy a kormánynyal szemben az ellentétet kiegyenlítsék, abba is beleegyeznének, hogy minden. törvényhatóság ahhoz a váltótörvényszékhez, melyhez tartozik, egy tagot jelöljön ki s ezek közül aztán ő felsége nevezné ki a bírakat; a feltörvényszékhez pedig annak szervezésekor a megyék, később pedig az első folyamodású bíróságok tegyék a kijelölést. De a kormány addig erőlteti a dolgot, míg a korlátlan kinevezési jogot sikerül a maga számára kicsikarnia.

Habár az akkori viszonyokhoz képest ez nem csekély engedmény a rendek részéről: megadják azt cserében egy olyan törvényért, melytől a közgazdaság föllendülését várják. Nem mulasztják el egyszersmind hálájukat ünnepélyes formában kifejezni az iránt a férfiú iránt, kinek szakértelme nélkül az említett törvényt nem igen lettek volna képesek elkészíteni. Dr. Wildner Ignácot, a codex szerkesztése körül szerzett érdemeiért, fölveszik az indigenák közé; de – a mi ezt a honfiúsítást nevezetessé teszi oly módon, hogy nem adják meg neki az ülés- és szavazati jogot az országgyűlésen. Hogy a tömérdek indigena az országgyűlés nemzeties jellegét ne veszélyeztesse, gr. Teleki László indítványára határozzák el, hogy a régi szokás föllevenítésével vagy „cum” vagy „sine voto et sessione” történjék a honfiúsítás, s tényleg csak két honfiúsított kapja meg az ülés- és szavazati jogot, t. i. báró Lederer Ignác hadi kormányzó és báró Eichhoff József, a bécsi udvari kamara elnöke. Ugyancsak az indigenákra vonatkozólag azt az elvet is kimondják, hogy honosítás által a hazai nemesek sorába külföldi nem nemes születésű férfiakat is föl lehet venni, s mindjárt föl is veszik Mack Ignác bécsi polgárt és Pfeiler Alajos bécsi, nagykereskedőt, ez utóbbit jutalmul azért az önfeláldozásért, melylyel az 1838-iki pesti árvíz alkalmával részt vett a mentési munkálatokban.

A váltó-törvénykönyvvvel kapcsolatban állnak az új kereskedelmi törvények, melyek az akkori viszonyokhoz képest czélszerű rendelkezéseket foglalnak magukban; továbbá a csődtörvény, melyre azért volt szükség, mert a birói ítéletek által szabályozott csődeljárás rendkívül hosszadalmas és nehézkes volt s mert a csalárd bukások folytonosan ismétlődtek; végre az adóssági követeléseknek elsőbbség végetti betáblázásáról szóló törvény, mely a telekkönyvi rendszer alapját veti meg, jóllehet a nemesi birtokra nézve a földkönyvbe való bejegyeztetést nem teszi, az ősiség és a birtokviszonyok rendezetlensége miatt nem is teheti kötelezővé.

A hitel fejlesztésére üdvös hatással lett volna a kamatos kamatokra vonatkozó törvény is, a mennyiben a törvénykezés hosszadalmassága miatt még a világos adósságok behajtása is tömérdek időbe került, s így a hitelezők a miatt, mert a kamatok kamatját nem számíthatták fel, gyakran igen súlyos veszteségeket szenvedtek. De a kormány épp úgy, mint a főrendek, s ezek közt különösen Lonovics, Scitovszky püspökök és gróf Andrássy György, ebben a kérdésben a philanthropicus szempontokat tolják előtérbe, s bármily meggyőzőleg magyarázza is nekik Széchenyi, mennyire ellenkezik a század szellemével mindig csak az adóst pártolni: a törvényt, mely hitük szerint a szegény adóst az uzsorásoknak szolgáltatná ki, visszautasítják. A megbukott törvényért a hitelezőket csak az a másik törvény kárpótolja némileg, mely becikkelyeztetett s mely a szóbeli perek bíróságainak illetékességét kétszáz forint tőke erejéig terjeszti ki, sőt határozatlan összeg erejéig a szóbeli per kikötését is megengedi.

Az országgyűlés egy nemzeti bank felállítását is sürgeti, melyre különösen azért lenne szükség, mert az örökváltság törvénybe iktattatván, a magukat megváltó jobbágyok a megváltási összeg előteremtése végett nem szorulnának idegen tőkére. Báró Eötvös Ignác tárnokmester – mint Majláth kancellárhoz intézett levelében írja – politikai szempontból czélszerűnek tartaná, ha a király szólitná fel a rendeket, hogy Pesten egy bank alapításáról gondoskodjanak, miután ily módon czáfolhatná meg a kormány azt a vádat, hogy legfőbb

törekvése Magyarországot beolvasztani Ausztriába, s ily módon bizonyíthatná egyszersmind be, – a mit különben már a királyi propositiókkal is elárult, – hogy t. i. Magyarország jólétét, kereskedelmének és iparának, föllendítését szíven viseli.¹⁶ De a kormány a tervezett pénzintézettel szemben befolyását nem látván kellőképpen biztosítva, megakadályozza annak felállítását.

Egy-két reform bukása azonban nem változtat a törvényhozás működésével általában megelégedett közvélemény ítéletén.

Az összhang a korona és a nemzet közt bizonyos ügyekre nézve ezen az országgyűlésen létrejön. E nélkül nem is lehetett volna az országgyűlésnek semmi eredménye. De azt az egyetértést, mely a törekvések közösségén alapul s mely a nyugodt, teljesen zavartalan fejlődés legfőbb biztosítékát képezi, az alkotmány két tényezőjénél hiába keressük.

Metternich az országgyűlés befejezte előtt egy héttel azt írja Sainte-Aulaire-nek, hogy a mit a kormánynak jogaiból reclamálnia kellett, azt reclamálta, a mi elmaradt, annak elintézése nagyobbára az országnak állt volna érdekében, s ezek is elintéztettek volna, ha a rendek el nem fecsérlik az időt.¹⁷ Másrészt meg Deáknak az, a véleménye az országgyűlés munkálatairól, hogy a legfőbb nyereség nem abban áll, hogy a követek egy csomó üdvös törvényt visznek haza, hanem hogy „el van háritva nagyban az ingerültség s meg van szüntetve a terrorismusnak keserű s veszedelmes epochája és mindez a nemzet jogainak sérelme nélkül.”¹⁸

A kölcsönös féltékenység, mely abból ered, hogy a két félnek még mindig reclamálnia kell egymástól a maga jogait, a kibékülést köztük lehetetlenné teszi, s ez gördít a haladás útjába minden lépten-nyomon akadályokat.

548. * Orsz. levéltár, József nádor titkos levéltára. Praep. ad diaet. III., VI.

549. * U. o. Acta diaet. 1839.

550. * A nádor átirata a kancellárhoz, 1839 szeptember 21. Orsz. levéltár, József nádor titkos levéltára. Acta diaet. 1839.

551. * Orsz. levéltár, József nádor titkos levéltára. Acta diaet. 1840.

552. * Aus Metternich's nachgelass. Papieren, VI. 376.

553. * Orsz. levéltár, József nádor titkos levéltára. Acta Diaetae extraser. 1844.

554. * U. ott, Acta diaet. 1839.

555. * Orsz. levéltár, József nádor titkos levéltára. Acta diaet. 1839.

556. * Orsz. levéltár, József nádor titkos levéltára. Acta diaet. 1840.

557. * Deák F. és Hertelendy K., Követjelentés. 30.

558. * Orsz. levéltár, József nádor titkos levéltára. Acta diaet. 1839.

559. * Anti-úrbérváltság. (Lipcse, 1846.) 57.

560. * Kritische Zeitschr. f. Rechtswissensch. XIII.

561. * Orsz. levéltár, József nádor titkos levéltára, Acta diaet. 1839–40.

562. * U. ott.

563. * Bárány Eötvös levele a kancellárhoz. Orsz. levéltár, József nádor titkos levéltára, Acta diaet. 1839–40.

564. * Aus Metternich's nachgelass. Papieren, VI. 409.

565. * Deák levele Wesselényihez. Deák Ferencz, Levelek. 68.

VI. FEJEZET.

Széchenyi és Kossuth.

A hirlapirodalom. A „Kelet népe” s Kossuth „Felelete”. Eötvös és Fáy belészólása a vitába. Deák pert oszt a felek közt. Az ó-conservatív irány szószólói. Gr. Dessewffy Aurél kritikája. A „Világ” szerkesztője. A vita eredménye

A nagyobbyszerű politikai átalakulásokat mindig és mindenütt az eszmék harcza előzte meg. Angliában Locke és Milton államtani elméleteiből fejlődött ki a modern alkotmányos monarchia; Franciaországban Montesquieu, a physiocraták, az encyclopaedisták tanai ülték diadalukat a forradalomban.

Nálunk a democrata és alkotmányos fogalmak megvitatása, tisztázása körül az irodalomnak, illetőleg az időszaki sajtónak, ha nem is volt oly nagy szerepe, mint Nyugat-Európában, de a gyakorlati politikai élet a magyar ég alatt is az elméletből merítette számos irányelvét, s a reformok előkészítéséből, megvalósításából a sajtó is kivette a maga részét.

A negyvenes évek elején megjelent öt magyar politikai hirlap közül csak kettő felel meg hivatásának, csak kettő méltó arra, hogy a közvélemény valódi tolmácsának tekintessék. Az egyik a „Pesti Hirlap”, a másik a „Világ.”

A Landerer kiadásában 1841-ben megindult „Pesti Hirlap”, – melynek szerkesztésére a fogságából imént kiszabadult s compromittált Kossuth Lajosnak a kormány csak azért ad engedélyt, mert a censura segélyével a hirlapírás terén könnyebben véli őt ellenőrizhetni, mint az agitatio más terén, – a hirszolgálat tekintetében oly kezdetleges eszközökkel van ellátva, hogy a közönség újság-vágyát a legtávolabbról sem elégitheti ki; de a szerkesztő tollából származott vezérczikkeivel annál nagyobb, annál döntőbb befolyást gyakorol a közvélemény – alakulására. Kossuth vezérczikkeinek varázsa alatt az emberek a kivihetlent is kivihetőnek, az ábrándot is valóságnak tartják. Hatásának titka abban áll, hogy Magyarországon sem ezelőtt, sem azóta nem volt még olyan publicista, ki eszméivel annyira alkalmazkodott volna a nemzet izléséhez, hagyományaihoz, gondolkodásmódjához s ki bűvös-bájos előadásával a képzeletet annyira fel tudta volna izgatni, a kedély húrjain oly mesteri módon tudott volna játszani, mint ő.

Nagy Elek, a „Hasznos Multságok” szerkesztője, 1839-ben még méltán panaszkodik, hogy a magyar journalistica nem ébreszti fel az emberekben a szebb jövő utáni vágyat, nem ösztönzi őket a dolgok mélyebb vizsgálatára, nem érezteti velük saját gyöngeségüket és hibáikat, hanem olyan tárgyakat szellőztet, melyek már tökéletesen kimerítvék s melyek épp ezért a közönség érdeklődését nem ébreszthetvén fel, a haladásnak kedvező közvélemény és közgondolkodás alakulására befolyással nem lehetnek.¹

Magyarországon Kossuth az első, ki, ha a modern hirlapírás könnyed, tetszetős formáit nem alkalmazza is, teljesen megfelel a journalistica amaz eszményképének, melyet Nagy Elek a mily híven rajzolt, ő maga, mint szerkesztő, épp oly kevésbé volt képes még csak meg is közelíteni.

Kossuthnak méltó ellenfele a politikai közélet, de különösen a journalistica terén gróf Dessewffy Aurél, ki 1841 nyarán veszi át a „Világ” című hirlap vezetését, hogy egyenlő fegyverrel mérközhessék meg ellenfelével.

A többi három politikai újság, a „Pesti Hirlap” és a „Világ” mellett teljesen háttérbe szorul s csak nagyon szűk olvasó körre támaszkodik. A „Jelenkor”, mely előbb a liberális iránynak volt képviselője, alig tengődik; a „Nemzeti Ujság”-ban a katolikus klérus tartja a lelket; a Pozsonyban megjelent „Hirnök” határozott pártállással nem bir s minden párttal kaczerkodik. Német politikai újság egy van: az „Ofner-Pesther Zeitung”, mely mint

félhivatalos lap, sovány tartalma, szintelensége dacára, elég nagy olvasó közönséggel dicsekedhetik.

A „Vierteljahrsschrift” számítása szerint ebben az időben 200,000-re tehető a hirlap-olvasók száma s ezeknek csaknem egy negyed része a „Pesti Hirlap”-ra esik.² Kossuthnak azonban nemcsak ahhoz van ereje, hogy egy hatalmas olvasó közönséget gyűjtsön maga köré, hanem írókat is teremt. Mint Franciaországban a restauratio korában, nálunk is ebben az időben a legkiválóbb politikusok, az élő szó mellett, tollal is harcolnak eszméikért, s mint a napi sajtó dilettáns munkásai, tisztességes sikereket érnek el. Az 1839–40-iki országgyűlés után, midőn a kormány szakítani látszik hagyományos politikájával, s az ujdonsült hirlapírók jelentékeny részt vesznek a belső átalakulás munkájában.

A reformok lényegét, jelentőségét azonban csak kevesen ismerik fel, a teendőket illetőleg a legtöbb politikusnak csak homályos sejtelmek vannak. Politikai, társadalmi szervezetünk hiányait érezni mindenki érzi; de a kibontakozás módjára nézve éles ellentétek merülnek fel.

Az államszervezet tökéletlensége annál szembetűnőbbé válik, mennél általánosabbá és érezhetőbbé lesz a Széchenyi reformjainak hatása. Kossuth és társai, elkapatva Széchenyi vállalatának sikerétől s tapasztalva ezeknek üdvös hatását, elérkezettnek látják már az időt a „gazdag nemzet, szabad nemzet” jelszavának megtestesítésére. Maga Széchenyi ellenben nem becsüli túl saját működésének eredményét s éppen neki kell a kerékkötő szerepére vállalkoznia ama túlzó reformerekkel szemben, kik az ő vívmányaira alapítják törekvéseiket.

Főlemeli tehát tiltakozó szavát ellenük s a polemia, mely e felszólalásból fejlődik ki, legérdekesebb fejezetét képezi az 1840-iki országgyűlést követő időszak politikai történetének.³

A „Kelet népe” című röpiratában⁴ tárja föl Széchenyi a Kossuth által inaugurált érzelmi politika veszélyeit. De jóllehet kiméletlen erélylyel üzen hadat ama politikai iránynak: minden során meglátszik, hogy ellenfelétől túlszárnyaltatván, saját erejét hanyatlani érzi a tekintetben, hogy a veszélyes útról leterelje nemzetét.

A juste milieu politikája, melyet Széchenyi követ, nem kell többé jóformán senkinek. A nemzet bizalmatlanná válik iránta, mert úgy látszik, mintha a kormány nyal fujna igen sok kérdésben egy követ s mert nem követi azokat, kik a legjobbat is ellenzik, mert a kormánytól jó; a kormány viszont bizalmatlan iránta, mert szókimondó őszinteséggel ellene szegül, valahányszor olyat tesz, a mi nemzetére nézve szerinte veszélyt hozó. Ilyen taktikával azon veszi észre magát, hogy a nemzet annak a férfiúnak a zászlójához csatlakozik, ki szíve és nem esze után indul s ki iránt, mint az önkény egykori áldozata iránt, különben is meleg rokonszenvet érez. Az ő axiomája az, hogy Kossuth a szív érzelmei s nem az ész rideg számítása szerint működik. Bármit tesz és ír tehát ellenfele, mindent ezen axioma szerint ítél meg.

Kossuth radicalismusa méltán veszélyesnek tűnhetik fel Széchenyi előtt, ki irtózik a rohamos haladástól s ki mechanismusnak tekinti az országot, melyet – épp úgy, mint a gépet – egy erős kezű gépésznek, vezérnek folytonosan szabályoznia, mérsékelten fűtenie kell, hogy szét ne robbanjon: A gépész ő akar lenni, mert csak magában bíz s kétségbeesés szállja meg lelkét, midőn a mechanismushoz Kossuth is hozzáfér és fűteni kezdi azt – szerinte – meggondolatlanul.

Az ő vezéri szerepe azonban azzal, hogy a nemzetet fölrazta aléltságából, be volt végezve. Az öntudatra ébredt nemzet nem tűrhette tovább, hogy mechanismusnak tekintsék; egy ember gyámkodását nem tudta tovább viselni; hanem azt fogadta el vezéréül, ki nem korholta, gyöngéit nem vetette szemére, hanem kedvébe járt, ki lelkesítette, hogy önerejéből, megszabadulva mindennemű gyámkodástól, menjen előre. Kossuthnak élénk képzelőtehetsége, agitatórius szelleme, ragyogó irálya s egész temperamentuma

szükségszerűleg nagyobb hatással volt a „Kelet népére”, mint Széchenyi számító, meggondolt, bonczoló és kutató észjárása.

Széchenyit az a tudat, hogy régi befolyását elveszítette s hogy olyan irány kerekedett fölül, melyet. ő a hazára nézve veszélyesnek tekintett, – polemiájában epéssé s ingerültségében sokszor igazságtalanná teszi ugyan, de azért a tárgyilagosan ítélő utókor előtt a „Kelet népének” minden sora egy-egy bizonyíték a legnagyobb magyar államférfiui mély belátása, illetőleg előrelátása mellett; s az egész nem azt a benyomást teszi ránk, a mit Széchenyi némely kortársára tett, hogy t. i. az egy, meggyőződésében makacs, hiuságában megsértett politikus műve; hanem igenis, hogy megnyilatkozása egy logikus s egy minden körülmények közt következetes elmének.

A ki programját mindjárt első fölléptekor oly szabatosan megállapította s a ki e programra végrehajtásában sikert siker után mutatott fel: az nem engedhette magát – még népszerűségének feláldozása árán sem letéríteni az általa egyedül helyesnek és biztosan célhoz vezetőnek felismert útról, s ha e miatt közte és nemzete közt a viszony megváltozott, ez a körülmény a kritikát nem fordíthatja ellene, hanem inkább a kelet népe ellen, mely a higgadt beszédet megúnva, az eszmények világába engedte magát ragadtatni. Széchenyire is áll az, a mit Boissier Ciceróról ír, hogy a pártok nem szeretik az affajta embereket, kik vonakodnak társul csatlakozni az ő kicsapongásaikhoz, s kik az általános túlzások közepett önérzetesen megmaradnak az igaz mérték határain belül.

Széchenyi támadását Kossuth természetesen nem hagyhatja szó nélkül. Feleletében,⁵ mint megtámadott, tisztán a védelemre szorítkozik; mint méltatlanságot szenvedett, sérelmeinek orvoslásáról lemond, csak védi magát a hazaárulás vádja ellen. S ezt udvariassággal, de a mellett kellő önérzettel teszi. Hogy ellenfelének kiméletlen támadása szenvedélyét felkorbácsolja, az meglátszik rajta; sorai közül ki-kicsillan a megsértett önérzet; de tud magán uralkodni s elnyomja haragját itt-ott látható erőlködéssel, nehogy megsértse azt az embert, ki az egész nemzet nagyrabecsülését méltán kiérdemelte. Széchenyiről a legnagyobb magasztalással szól, ismét és ismét elismervén, hogy ő a „legnagyobb magyar”, s csak arra kéri, hogy tűrje meg őt maga mellett nagyszabású tervei kivitelében, mint igénytelen homokhordó napszámost.

Hogy hazaáruló lenne, erre azt feleli, hogy az ő programja ugyanaz, a mi Széchenyié. Maga a modor lehet sikertelen; de hazaárulásról a haza javát célzó program mellett nem lehet szó. Különben azt az erősen kárhozottat modort sem tartja elhibázottnak, mert hiszen a politikusnak az ész által fölismert igazságokat gyakran az érzelmek fölkeltségével kell diadalra juttatnia. A kérdés nem az, hogy milyen alakban jelennek meg a „Pesti Hírlap” cikkei; hanem az, hogy a jogszerűség, az igazság és józan politika szempontjából kiállják-e a kritikát? Ha igen: akkor jók, akár a szívhez, akár az észhez vagy akár a hátgerinczhez szólnak; ha nem: akkor nem jók.

A taktikára és modorra nézve annyival kevésbbé fogad el Széchenyitől oktatást, mert azt tartja, hogy a Széchenyi taktikája mellett – mely szerint a szerencsésebb születésűeket áldozatokra, az alantabb állókat pedig egy kis béketűrésre kell csábítgatni, – a politikus okvetetlenül két szék közt pad alá kerül.

Kossuth a democratia és a szabadelvűség követelményeinek minden megszorítás és halogatás nélkül eleget akar tenni. A kiváltságos osztályoktól nem kéri, hanem követeli az áldozatokat, miután nem tartja tanácsosnak, hogy a nép béketűrését továbbra is próbára tegyék; kiadja egyszersmind a végzetes jelszót, hogy „veletek, általatok, ha nektek tetszik; nélkületek, ellenetek, ha kell.”

Az említett jelszó, gyakorlati alkalmazásában – hiába szépítgeti – elvégre forradalomra is vezethet. S épp ez a lehetőség, a taktikának ez a lehető következménye hozza ki sodrából Széchenyit; ezért mondja ki a kegyetlen ítéletet a „Pesti Hírlap” felett, hogy ez a lap „egy irtózatosszerű revolutionárius syllogismus antecedense”. Kossuth megfenyegeti az

aristocratiát, hogy „siessen a kegyelemmel, hogy a népnek ne legyen ideje követelni”, s ezzel természetesen ingerli az aristocratiát, a népet pedig követelővé teszi. Elvi szempontból igaza van, hogy a nemzetnek „minden javításnál meg kell vizsgálnia, igazságos-e, a mit kíván? igazságtalant soha se kívánjon; de a mi igazságos, azt követelje, a közvélemény egész erkölcsi súlyának mérlegbe vetésével követelje”; de Széchenyi sem téved, midőn kimondja, hogy az elv illetően merev felállításával épp a kívánatos reformoknak békés úton való életbeléptetése nehezítették meg.

Széchenyi szerepe kétségtelenül igen hálátlan; polemicus álláspontja pedig gyöngé annyiban, a mennyiben ellenfelének programját elfogadja s csak taktikáját tartja veszedelmesnek; úgyde taktikájának megítéléséhez meg az a tizennyolcz vezércikk, mely a vád anyagát képezné, elegendő adatot nem szolgáltatván, az említett vezércikkokban előforduló egy-egy elejtett kifejezésre kell kritikáját alapítania, mi közben nem egyszer ellenmondásba keveredik önmagával. De a mi különösen ferde helyzetbe sodorja, az, hogy minden áron be akarván bizonyítani Kossuth taktikájának hibás voltát, a kellő adatok hiányában a sorok közt is olvas, holott ezt az eljárást évekkel azelőtt épp ő ítélte el legerősebben és legkiméletlenebbül az öreg Dessewffyvel szemben.

Azok az érvek, melyekkel másokat is meg akar győzni arról, a mit ő mintegy benső intuitio útján megérzett, a helyett, hogy igazolná álláspontját, ellene fordíthatók s olyan színben tüntetik fel őt, mint a ki minden alaposabb ok nélkül diszcreditálni akarja ellenfelének személyét a nagy közönség előtt.

Szemére veti például Kossuthnak, hogy a reformokra nézve nem tartja meg a logikai egymásutánt s az érzelmi politika kinövésének nyilvánítja a börtön-reformot, a kisdedóvók tervezetét, a Mátyás-szobor felállítására vonatkozó indítványt, mint a melyekről még csak szó sem lehet olyan országban, a hol a városok a porban és sárban úsznak, a hol kórházak, dologházak, lelenczházak, tébolydák egyáltalán nincsenek. Nem gondolja e közben meg, a mire a Kossuth mellé szegődött báró Eötvös József figyelmezteti, hogy azt az egymásutánt tulajdonképen meghatározni nem lehet, vagy ha igen: akkor ő maga is vétett ellene, midőn a tudós társaságot megalapította a nélkül, hogy csak egy jó elemi iskolánk lett volna; lánczhidat épített a nélkül, hogy közlekedési utaink lettek volna.

Ha abban egyetértettek Széchenyi és Kossuth, hogy haladnunk kell: valóban fölösleges volt vitázniok a felett, hogy a haladást hol kezdjék és hol folytassák. Kossuth elérkezettnek látta az időt a börtön-rendszer reformjára, a kisdedóvók felállítására; Széchenyi ellenkező véleményben volt. De hárult volna-e bármiféle veszedelem abból az országra, ha Széchenyi alkotásai mellett Kossuthnak is sikerült volna legalább annyit, a mennyit javítani szégyenletes börtön-rendszerünkön vagy a nevelés ügyén? s vajjon nem sokkal inkább veszélyeztette-e a reformok sikerét az a sajnálatos tény, hogy a szabadelvűek az egymásután kérdése felett összeveszván, két táborra szakadtak.

Azt a végzetes szerencsétlenséget, mely a Széchenyi és Kossuth közti versengés Következtében a haladás ügyét fenyegeti, nincs, aki elhárítsa. A kik mint békitők lépnek fel, a helyett, hogy az ellentéteket áthidalnák, lnég inkább kiélesítik. Báró Eötvös József épp úgy, mint a szelid lelkű Fáy András, a nyilvánosság előtt Kossuthot veszik védelmükbe,⁶ s éppen ezért az ő felszólalásuk hatása alatt Széchenyi közel áll ahhoz a ponthoz, hogy a fegyvert lerakja; de nem azért, mintha legyőzöttnek érezné magát, hanem mert reményét jóformán elveszíti a további küzdelem sikere iránt. Eötvös „prókátori iratát”, mint olyant, mesterműnek ismeri el; de éppen az a körülmény, hogy prókátori fogásokkal lépnek fel ellene, veszi el a kedvét neki, a prókátoroskodásban járatlannak, a harcz folytatásától.

Ha a haladás érdekében Széchenyit le kellene szorítani a szereplés színpadáról, hogy Kossuthnak ott helyet adjon: akkor Eötvös és Fáy hasznos munkát végeznének. De mert a cél nem lehet más, mint az, hogy a két nagy szellem együttműködése biztosíttassék: a Deák Ferencz által vallott be nem avatkozás elve a helyes. Deák úgy gondolkozik, hogy a harci

hevét beavatkozásával csak növelné s vagy egyiket, vagy másikat az ellenfelek közül magára haragítaná; míg ellenben a szemlélő szerepét játszva, bízik benne, hogy a viszály kiegyenlítésében majdan mint közvetítő léphet fel.

Úgyde maga Deák sem állhatja meg, hogy in camera sinceritatis pert ne oszszon a vitázó felek közt. Még mielőtt Széchenyi megírta volna a „Kelet népét”, a mint ebbeli szándéka felől értesült: irt neki és kérte, hogy ne törje el a pálczát a „Hirlap” fölött, melynek elveiben maga is osztozik, ne rontsa Kossuthnak nyilvános állását és a magáét csupán a különböző modor miatt s gondoljon arra, hogy az ő eleje és a Kossuthé egymás mellett érvényesülhet a haza javára s a haza látja kárát, ha ez a két erő személyes keserűségekben egymás ellen küzdve, egymást emészti fel. Mikor azonban kérése és figyelmeztetése daczára a „Kelet népe” megjelenik, barátai előtt kifejezi abbeli véleményét, hogy ha Széchenyi állítása szerint annyi forradalmi anyag van Magyarországon összekalmozva, hogy egy hirlapnak megelőző vizsgálaton is keresztül ment sorai képesek a francia forradalomhoz hasonló zendülést idézni elő: akkor a kormány, midőn a közelebb lefolyt időszakban erőszakhoz nyúlt s terrorismussal akart kormányozni, legalább politice menthető; mert a szabad szónak hatalmas befolyása a gyúlékony anyag közé a zendülés szikráját szórva, még veszedelmesebb volt, már csak azért is, minthogy megelőző vizsgálat alá vonni nem lehetett azt, a mit egyesek közhelyen elmondtak, szóval: Széchenyi akaratlanul apologiát irt a kormány által alkalmazott terrorismusra.⁷

Midőn még Deák is, – kinek tapintatában és eszélyességében Széchenyi annyira megbízik, hogy egyenesen tőle várja a radicalis párt túlzásainak mérséklését, – a „Pesti Hirlap”-nak fogja pártját: nem csuda, ha Széchenyi lassankint teljesen elszigetelve érzi magát a nemzettől s bekövetkezik, a mit Deákon kívül gróf Batthyány Lajos és Klauzál is megjósolnak neki, s a mivel különben ő maga is tisztában van, hogy nyílt, túlszigorú föllépése Kossuth ellen válságba sodorja őt.

De ha a Kossuth és Széchenyi közti polemia, az akkori közvélemény ítélete szerint, az előbbi javára dől is el: elvei általános hódítást mégsem tesznek. Kossuthnak inkább tüneményeszerű tehetsége, mint programja; a „Pesti Hirlap”-nak inkább ékesszólása, mint iránya nyeri meg a nemzet zömének tetszését.

Nem csekély még mindig azoknak a száma, kik nem tudnak megbarátkozni a gondolattal, hogy Magyarországnak is rá kell lépnie a korszellem követelte reformok útjára, ha el nem akar pusztulni, s kik szent áhitattal csüggyvén a történelmi jogokon mindent, a mi a Corpus Jurisba be van iktatva, jót és rosszat, bűnt és erényt, egyaránt jogosnak ismernek el.

A megrögzött conservativ iránynak szószólói is akadnak, és pedig nemcsak a megyei gyűléstermekben, de az időszaki sajtóban is,⁸ s fölhasználva a Széchenyi és Kossuth közt dúló viszályt, a meggyőződés hevével tolmácsolják ama világtól elmaradt táblabírák érzelmeit és gondolatait, kik sem elegendő képességgel, sem erkölcsi bátorsággal nem bírnak, hogy szembeszálljanak az uralkodó áramlattal. Úgyde mennél jellegzetesebben nyilvánul náluk a benső meggyőződés az elavult elvek mellett: annál szánandóbbnak, annál nevetségesebbnek tűnik fel hiú erőlködésük. Szánalomra méltók, mert az eszményképüket fenyegető reformok észrevehetőleg mély bánattal töltik el lelküket; de egyszersmind mosolyra készítetik olvasóikat, mert, mint afféle apró emberek, kicsinyes engedményekkel, ravasz fogásokkal igyekeznek a nagy problémákat megoldani s erővel el akarják magukkal és a világgal hitetni, hogy haladni ők is kívánnak, miután az ősi intézmények keretében végrehajtandó apró-cseprő változtatásokat nem ellenzik.

Ezzel a politikai iránynyal a gróf Dessewffy Aurél vezetése alatt álló modern conservativ pártnak nincsen semmi közössége. A hagyományos előítéletek cultusától Dessewffy épp oly távol áll, mint a szabadelvű párt; de éppen azért, a mennyire kárhoztatja Kossuthot, ki haladásnak kereszteli a jogsértést, tudományos elméletté avatja a municipiumok mindenhatóságát, lábbal tiporja a fennálló jogos érdekeket s egymásra uszítja a társadalmi

osztályokat: épp úgy elítéli Széchenyit, ki föllépésével Kossuth radicalismusának tett akaratlanul nagy szolgálatot. Ő szerinte az egyik épp úgy ártott a haladás ügyének, mint a másik.

Széchenynek szemére veti, hogy „ő volt az, ki mindenütt és mindenben a nyilvánosságot prédikálta, ha tehát most a fölmelegült atmosphaerában oly növények is teremnek, miket a gróf sem nem remélt, sem nem helyesel, azt ugyan a nemes gróf sajnálhatja, de nincs joga rajta csudálkozni, mert ennek szükségképen be kellett következni”.

Ez a beszéd Széchenyre annál leverőbb, mert ő maga is folyton azon tépelődik – s ez a tépelődés készíti elő végzetét, – hogy vajjon a forradalom viharaiba nem ő maga sodorta-e nemzetét. Már a mikor Kossuth feleletét olvassa, töprengés szállja meg lelkét s mintegy megbánni látszik, hogy a „Hitelt” és a „Kelet népét” megírta. Aggodalmait most még jobban megerősíti Dessewffy, midőn egész nyíltsággal kimondja, hogy a „Pesti Hirlap”, – mely egyenesen az ő agitációjának köszönheti lételetét, – vészthozó lesz a hazára, és pedig nemcsak hibás modora és taktikája miatt, a mint ő állítja, hanem elvei miatt is.

Dessewffy posícióját Kossuthtal szemben épp az teszi erősebbé a Széchenyiénél, hogy ő Kossuth elveit is megtámadja. Széchenyi elismerte, hogy Kossuthtal közös elvi alapon áll, s ez az önbeismerés Kossuth elleni fölléptét – bármily jogosult lett légyen is modorát és taktikáját illető kifogása, – igen sok ember előtt érthetlenné tette, a következetlenség színében tüntette fel. Dessewffy ellenben kimutatja, hogy Széchenyi és Kossuth „országslási terve” közt határozott ellentét forog fenn, s habár egyiket épp oly kevésbé helyesli, mint a másikat, bizonyára mégis szolgálatot tesz Széchenynek, midőn ellenfelét elvi tekintetben is szembe állítja vele s ez által legalább a következetlenség vádja alól fölmenti Széchenyit.

Tökéletesen igaza van Dessewffynek abban, hogy Széchenyi a megyéket mellőzi; nem ad nekik szerepet az anyagi és a politikai megújulás nagy munkájában, s ezzel a mellett, hogy a történelmi jogokon és hagyományokon sérelmet követ el, saját terveinek keresztülvitelét is megnehezíti; mert Széchenyi korában még alkotmányunk s politikai viszonyaink olyanok voltak, hogy gyöngye alapon állt mindaz, mi sarkpontját nem a megyékben találta, vagy azoknak szerkezetébe magát belé nem illesztette. De hogy a municipiumok mellőzésével Széchenyi saját személyét tenné szellemi központtá, ez legfőleg gúnynak járja meg, a valóságnak azonban annyival kevésbé felel meg, mert közismeretű tény, hogy Széchenyi a maga reform-eszméit társadalmi téren az egyesületek útján, törvényhozási tekintetben pedig az országgyűlés által kívánja megvalósítani, s így igenis a központosítás embere, csak hogy nem olyan értelemben, mint Dessewffy sarcasmusa feltűntette, hanem annyiban, a mennyiben a nemzetnek ötvenkét megyében szétforgácsolt erőit – mint később a doctrinairek – az országgyűlésben szeretne volna egyesíteni.

Kossuth rendszerének legfőbb hiányát, hogy t. i. ki vannak abból felejtve a törvényes hatalom szükséges jogai a megyék irányában, Dessewffy szintén helyesen ismeri ugyan fel: de éppen ő nem igen vetheti azt Kossuth szemére, ő, ki viszont a törvényes hatalom jogainak korlátozásáról feledkezik meg s annak esetleges túlkapásaival szemben a modern alkotmánybiztosítékok felállítására még csak nem is gondol.

Ha Dessewffy sem lépés emancipálni magát a párt-szemponatok alól, midőn birónak lép fel a vitázó felek közt: hogy várhatna a közönség tárgyilagosságot azoktól, kik Dessewffy zászlaja alatt mint közlegények, harcolnak, s mint ilyenek, pártfegyelemnek – ha ugyan a politikai pártvezér és a párt tagjai közt akkor fennállott viszonyt annak nevezhetjük – rendelik alá magukat.

Dessewffynek a hirlapirodalom terén dolgozótársa, Jablanczy Ignác, – ki a „Világnak” nemcsak névleges szerkesztője, a mint az a közönség körében általában el van terjedve, hanem vezércikkeivel tényleg is részt vesz az említett lap irányának, programjának kifejtésében, – a legmerevebb, a legelfogultabb pártemberek közé tartozik.

Midőn a „Pesti Hirlap” a szabadelvű „factio” organumának nevezi s midőn a szabadelvűséget úgy tünteti fel, mint értelmetlen, üres jelszót:⁹ ezzel nem a „Pesti Hirlap”-ot, nem is a liberalismust, hanem magát teszi tönkre és saját pártjának jelentőségét szállítja alá. Mert, ha az a szabadelvűség non sens, s ha annak hívei pártot nem, csak factiót képeznek akkor a conservatív párt, – melynek legfőbb hivatása a liberális irány ellensúlyozása és mérséklése, – szintén non sens-sé válik a gyakorlatban, vagy egy olyan monstrummá, mely magára hagyatva, az örökös conserválás mellett az intézmények korszerű fejlesztéséről teljesen megfeledkezik és tepsedő stagnatiót idéz elő az állami életben.

Annak az úgynevezett factiónak, melynek immár, Kossuth Lajos az elismert vezére, hibái és túlzásai daczára bőven kijut a része az új államalapítás munkájából.

Hogy a „Pesti Hirlap” a „Kelet népe” hatása alatt átalakúláson menne át, higgadtan, kevesebb szenvedélylyel és elhamarkodottsággal tárgyalná a napi kérdéseket¹⁰ s lassankint levetkőzné ama fogyatkozásait, melyek fiatalságának voltak addig felróhatók:¹¹ az egykorú kritikusok eme véleményében csak annyi az igazság, hogy Széchenyi óriási érdemei ellenfelét önuralomra, saját felindulásának fékezésére serkentik. De a „Pesti Hirlap” szerkesztőjének sem politikai felfogását, sem modorát nem változtatja meg Széchenyi mementója. A végzet úgy akarta, hogy ők különböző úton haladjanak egyugyanazon cél felé. A haladás menetét azonban nem az a férfi szabja meg, ki midőn az első lépést az új Magyarország eszményképe felé megteszi, eszményképének megvalósítása végett egy minden részletében nagy körültekintéssel kidolgozott tervhez szigorúan ragaszkodik: hanem az, a ki az első lépés által felkeltett mohó vágyak kielégítése elé akadályokat még akkor sem gördít, midőn világosan látnia kell, hogy convulsio nélkül előbbre menni nem lehet.

Az agitátorok közös sorsa, hogy elsodortatnak az ideák által, melyeket ők maguk ébresztettek. „Nincs oly bölcs – írja Dessewffy, – ki a politikában a biztonsági szelepet feltalálta volna.” Széchenyinek is el kell tehát viselnie az általa megindított izgatás természetes következményeit, miután saját rémlátásait nem suggerálhatja azoknak, a kik egyebet úgysem akarnak, mint ő, s a kik éppen az ő programjából és tetteiből merítik az erőt és bátorságot munkájukhoz.

566. Nagy Elek, Napi eszmék. (Pest, 1840.) 34.

567. Vierteljahrsschr. aus u. für Ungarn, I/II. 26.

568. L. szerzőnek „Az 1839–40, országgy. visszhangja az irodalomban” cz. értekezését, M. Tud. Akad. Értek.

569. Gróf Széchenyi István, A kelet népe. Pest, 1841.

570. Kossuth L., Felelet gróf Széchenyi Istvánnak. (Pest, 1841.)

571. Br. Eötvös József, Kelet népe és Pesti Hirlap. (Pest, 1841.) Fáy András, Kelet népe nyugoton. (Pest, 1841.)

572. Deák F. levele Wesselényihez, 1841 október 12-ikén. Deák Ferencz, Levelek. 81.

573. Balogh László, Nemzetiségi és alkotmányi mozgalmak korunkban. (Pest, 1841.) Éliássy István, Hunnia a haladás korszakában. (Eger, 1842.)

574. Jablanczy, Adatok átalakulási első mozgalmink történetéhez. (Pest, 1842.)

575. Kuthy Lajos, Polgári szózat kelet népéhez. (Pest, 1841.)

576. Hazay Gábor (Vörösmarty) cikike az „Athenaeum” 1841 október 7-iki számában.

VII. FEJEZET.

A pánszláv és illir mozgalmak.

A panslavismus képviselői. Gr. Zay Károly székfoglaló beszéde. Az evangélikusok egyetemes gyűlése végrehajtja a nyelv-törvényt. Unio a két protestans felekezet közt. A pánszlávok folyamodványa a felséghez. A hazai és külföldi pánszláv publicisták. A külföld informálása a magyarok részéről. A németek szövetkezése a magyarokkal. A zágrábmegyei tisztujtás. A Kossuth által fölvetett kérdés. A felség közbelépése. A kormány kétszínű politikája. Széchenyi akadémiai beszéde. A társadalom actiója a nemzetiségek ellen. Széchenyi beszédének hatása. Wesselényi és Kossuth. Wesselényi „Szózata”

Az átalakulási mozgalmak nemzeti jellege mennél inkább kidomborodik, annál nyugtalanabbakká válnak az orosz propaganda által szüntelenül izgatott nemzetiségek. A mint azonban a felvidéki viszonyokba beavatott modern magyar politikus a közelmúltban saját tapasztalatai alapján egész határozottsággal jelezhetné, hogy Magyarországnak vannak tót nyelven beszélő lakosai, de tót nemzetisége nincs: a negyvenes évek pánszláv mozgalmi sem irhatók a tót „nemzetiség”, hanem csupán egyes izgatók számlájára. A tót paraszt meg sem érti azokat az ábrándokat, melyeket az orosz propaganda megbízottai hirdetnek neki; ha megértené: bizonyára belátná, mennyire veszélyeztetné amaz ábrándok megvalósítása az ország nyugalomával együtt az ő saját nyugalomát, anyagi érdekeit, sőt esetleg még vallását is.

A pánszlávismus képviselői, a negyvenes években épp úgy, mint jelenleg, nagyobbára az evangélikus papok és tanítók s az értelmiség ama tagjai közül kerülnek ki, kiket erősebb anyagi és erkölcsi kötelek az országhoz nem fűznek s kik éppen ezért a zavarosban halászhatnak, a nélkül, hogy érdekeiket kockáztatnák.

Kollár János tanítványai 1840-ig nem igen adnak magukról életjelt, miután alkalmuk sem nyílik rá, hogy megmozduljanak. Testvéreik elnyomatása miatt nem panaszkodhatnak; mert ha „misera plebs contribuens”-ről lehet szó, semmi különbség sincs a magyar és tót köznép közt; a menyinyiben pedig 1832-től kezdve a jobbágyság ügyét a törvényhozás fölkarolja, ezzel természetesen a tót jobbágyság sorsa is kedvezőbbé válik. A mi aggodalommal és bosszúsággal tölti el a pánszlávokat, az a magyar társadalom összeforrasztását célzó törekvések évről-évre fokozódó sikere. Mesterüktől azt tanulván, hogy a magyar nemzet egységében rejlik a nagy szláv birodalom megalakulásának legfőbb akadály, feladatuknak azt tekintik, hogy megbontsák a különböző népelemeket immár egymáshoz fűző kapcsokat, s mert elfogadható okot nem találnak, ürügyet keresnek rá, hogy feladatuk megoldásához hozzákezdjenek. Ezt csakhamar meg is találják az 1839/40-iki nyelvtörvényben, mely a nemzeti nyelvnek az egyházi közigazgatás körében is érvényt szerez.

Az ágostai hitvallásuk 1840 szeptember 10-ikén tartott egyetemes gyűlésükön a törvény értelmében elhatározzák, hogy úgy az anyakönyvek, mint az egyházi gyűlések jegyzőkönyvei magyarul vezetendők. Ugyanezen a gyűlésen az ujonnan választott egyetemes felügyelő, gróf Zay Károly, székfoglaló beszédében teljes nyíltsággal fejezi ki ama meggyőződését, hogy a magyar nyelv, legfőbb biztosítéka Magyarországon a közszabadságnak, mert a magyar nyelv terjedése annak a magyar elemnek erősödését vonja maga után, mely múltjánál, anyagi és szellemi felsőbbségénél fogva szükségképen csakis a korral haladó alkotmányos szabadságnak hódolhat. De éppen eme meggyőződéséből kifolyólag föltétlenül szükségesnek tartja a magyarosítást összekötni a szabadelvű haladással. Ha, mint egy későbbi művében írja, a nemesség magára vállalja a közterhek egy részét; ha a parasztokat törvény védelmezi meg a kormány, a megyei tisztviselők és földesurak önkényétől; ha állandó és biztos keresetforrást nyitnak számukra; ha életbe léptetik a teljes vallásszabadságot s a szegény protestáns és görög vallású lelkészeknek, törvény útján, az állam pénztárából és nem alamizsnaképen néhány forintot juttatnak: a szláv köznép nemcsak

hogy ellene nem szegül a magyarosításnak, hanem kiadja egyszersmind az útát annak az egy-két rosszakaratú papnak és tanítónak, ki az orosz érdekek szolgálatában áll.¹

A tót izgatók kihívásnak tekintik magukra nézve Zay említett beszédét és az egyetemes gyűlésnek a törvény végrehajtására vonatkozó határozatát, s a mire titokban már évekkel azelőtt megtették az előkészületeket, most már nyíltan megkezdik a magyarság ellen a hadjáratot. A támadások célpontja Zay személye; de általában az egész magyar elemet szitkokkal halmozzák el, azzal vádolván őket, hogy a szlávokat nyelvüktől, nemzetiségüktől akarják erőszakkal megfosztani.

Az egy évvel később Pesten tartott egyetemes gyűlés azonban, a mellett, hogy elégtételt ad hazafias felügyelőjének a pánszlávok részéről szenvedett sérelmeiért: a nyelvtörvény végrehajtásának biztosítása, valamint a pánszlávizmus terjedésének meggátlása végett, erélyes intézkedéseket tesz. Annak a kinyilatkoztatása mellett ugyanis, hogy a honi nyelvnek kiterjesztésével senkit anyanyelvétől megfosztani, a gyülekezeteket pedig isteni tiszteletüknek anyanyelvükön való megtartásában háborgatni nincs szándékában, kötelességükké teszi a superintendenseknek, hogy a papjelölteket, ha a magyar nyelvben elegendő jártassággal nem bírnak, semmi szín alatt föl ne szenteljék. Kossuth Lajos indítványára elhatározzák egyszersmind, hogy az iskolákban: Lőcsén, Pozsonyban, Selmeczbányán és Eperjesen működő tót ifjúsági egyleteket, melyek valóságos melegágyai a pánszlávizmusnak, fel kell oszlatni.

Az egyetemes gyűlés, említett intézkedésein kívül, még egy azoknál sokkal nagyobb jelentőségű lépést is tesz a magyarosítás érdekében. Határozott állást foglal ugyanis el a két protestáns felekezet uniója mellett. A pánszlávizmust bizonyára csirájában fojtaná meg a tisztán magyarokból álló kálvinista egyház egybeolvadása a lutheránus egyházzal, mely utóbbiban a törpe kisebbségben levő magyar elem csak szellemi és anyagi fölényénél fogva képes a vezérszerepet megtartani.

Az unio kérdését Zay már előbb szőnyegre hozza. A reformátusok ugyanis a dunamelléki egyházkerület kezdeményezésére 1840 őszén tartott konventjükön elhatározván egy főiskola felállítását Pesten, Zay megragadja az alkalmat s a „Pesti Hírlap”-ban lelkes szavakban hívja fel a két protestáns felekezetet, hogy egyesült erővel állítsa fel a főiskolát s a rég óhajtott uniónak ily módon vesse meg az alapját. A dunamelléki református egyházkerület által a főiskola ügyében kiküldött választmány, valamint maga az egyházkerület is kijelentik ugyan, hogy a főiskola felállításának nem nélkülözhetetlen feltétele az unio, mindamellett a legmelegebben viszonzozzák Zay fölhívását. Majd 1841 őszén a két felekezet konventjei az egyesülés érdekében megteszik a döntő lépést, a mennyiben az unio tervének kidolgozására gróf Teleki József elnöklete alatt egy választmányt küldenek ki. Kossuthot, – ki egyelőre megelégednék az iskolák egyesítésével, miután tart tőle, hogy, ha az egyház-szervezetre, a liturgiára, sőt a dogmákra is ki akarnák terjeszteni az uniót, kudarcot vallanak, – már ekkor annyira elragadja a lelkesedés, hogy lapjában a meggyőződés erejével hirdeti, lágy „az unio meglesz”.

A vérmes remények azonban nem válnak be. Az említett választmány két év alatt elkészíti ugyan javaslatát,² mely szerint az unio fokozatosan, vagyis oly módon hajtánék végre, hogy előbb közös főconsistorium szerveztetnék s azután következnenek egymásután a közös főiskola felállítása, az énekes- és iskolai könyvek, az urvacsora-osztás közössé tétele, a közös adminisztráció szervezése stb.; de a nemes ügy híveinek minden buzgalma hajótörést szenved a két felekezet közt csakhamar kifejlődött bizalmatlanság és féltékenység következtében. Az ágostai hitvallásuk közül nemcsak a tótok, de a németek is féltik az uniótól nemzetiségüket; a reformátusok meg attól tartanak, hogy az egyesülés gazdag alapítványaik feláldozását vonná maga után. Az az egy-két fennkölt szellemű ember pedig, ki a nemzeti állam eszméjeért a felekezeti érdekek rovására némi áldozatot is kész hozni, a hatalmas tervet nem mentheti meg a bukástól.

A pánszlávok, a konvent, az egyházkerületek, a főfelügyelő, a magyar sajtó által minden oldalról szorongatva, egy merész lépésre határozzák el magukat. Panaszaikkal és kérelmeikkel ugyanis 1842 májusában egyenesen a király elé járulnak, folyamodványukban erősen kiszínezvén s nagy leleményességgel állítván össze a magyarok bűnlajstromát.

A Jozeffy Pál tiszamelléki superintendens vezetése alatt álló küldöttséget, – mely a néhány száz pap és egy-két világi által aláírt, de az összes „magyarországi hű szláv alattvalók” nevében kiállított folyamodványt³ Bécsbe viszi, – mind Mettenich, mind Kolowrat szívesen fogadják. De idehaza annál inkább meggyűlik a bajuk úgy a küldöttségi tagoknak, mint azoknak, kik a folyamodványt aláírták. Ez utóbbiak közt volt Jozeffyn kívül Szeberényi bányakerületi superintendens is. A hazafias érzelmű evangélikusokat méltán felháboríthatja, hogy a pánszlávok az ő hátuk megett s az egyház törvényes képviselőjének, az egyházkerületnek és a konventnek mellőzésével, az egyetemes egyház nevében egy olyan folyamodvánnyal mertek a felség elé járulni, melynek tartalmából azt is lehet következtetni, mintha az evangélikus egyház a magyarellenos mozgalomban részt venne. Jozeffy és társai, szerencsétlen és rosszakaratú lépésükkel, a mellett, hogy az egyház jóhírnevét tették kockára, súlyos sérelmet követtek el egyszersmind az 1790/91: XXVI. t.-cz. által biztosított egyházi önkormányzat ellen is, melynek lényege abban áll, hogy a protestáns felekezetek belügyeiket, minden külső hatalom és befolyás mellőzésével, önmaguk intézik el. Ha tehát panaszuk volt: panaszuikkal az egyházkerületekhez és a konventhez kellett volna fordulniok.

Az 1842 őszen tartott egyetemes konvent a superintendensek magaviselete felett rosszalását fejezvé ki, a törvénytelen eljárás, valamint a folyamodványban felsorolt állítólagos sérelmek megvizsgálása, nemkülönben az egész kínos ügynek lehető békés kiegyenlítése céljából, Tihanyi Ferencz elnökle alatt egy bizottságot küld ki. De mivel a pánszlávok jónak látják meghunyászkodni s színlelni a bűnbánást, valamint a szándékot arra nézve, hogy belétörődnek lassankint abba, a mit megváltoztatni különben sem áll hatalmukban: az ügyet az 1844-iki őszi egyetemes gyűlés azzal a kijelentéssel veszi le a napirendről, hogy „a nyelvbeli kérdéseket már megszünteknek tekinti.”

A pánszláv izgatók, – kiket az egyházi testületek ily módon, ha ártalmatlanokká nem tesznek is, működésükben megbénítanak, – a mint a köznéppel nem mennek semmire: ama másik céljukat, hogy a külföld rokonszenvét nyerjék meg ügyüknek, szintén csak kis mértékben érik el, pedig a külföld tájékoztatása, helyesebben félrevezetése végett, többnyire Lipcsében közrebocsátott német röpirataikkal, valamint az augsburgi „Allgemeine Zeitungban” megjelent cikkeikben ugyancsak nagy lármát ütnek.

Az álarczos és nyílt sisakkal küzdő pánszláv publicisták szinte versenyeznek egymással a szlávok sérelmeinek és a magyar elem túlkapásainak kiszínezésében.⁴ Még Csaplovics János, a Schönborn-féle munkácsi hitbizományi uradalom tudós és termékeny tollú igazgatója is, az alatt a titulus alatt, hogy Magyarország iparát és kulturáját ismerteti meg a külfölddel, a mily durván megleczkézteti Zayt, Pulszkyt, Kossuthot, Henszlmannt s a magyar nyelv többi szószólóit, épp oly kiméretlenül vonja egyszersmind kétségbe a németeknél és szlávoknál műveltségi tekintetben szerinte alantabb álló magyarok nemzeti törekvéseinek jogosultságát.⁵

A hazai pánszlávok kicsapongásaihoz társul szegődnek a pánszlávizmus külföldi szóvivői közül is számosan,⁶ miután – mint a Pulszky Ferenczcel vitatkozó gróf Thun Leó megjegyzi – egy nép, mely nyelve és irodalma által egybe van fűzve, akár egy, akár több állam kötelékébe tartozik, szellemi érdekeire nézve szerves egésznek tekintendő s éppen ezért az ilyen nép egy részének szenvedései a másik részt érintetlenül nem hagyhatják. Úgyde éppen Thun és a cseh aristocratia legkevésbé jogosultak a magyarokat vádolni; mert hiszen ők – dacára annak, hogy eredetükre nézve – németek, a mennyiben őseik a harmincz éves háború után telepedtek le Csehországban s közölök a legtöbben, maga Thun is, hibásan vagy egyáltalán nem is beszélnek a cseh nyelvet – szintén arra törekcsenek, a mire a magyarok, t. i.

saját nemzetiségük supremáciájának biztosítására, s Palacky tanácsát követve, éppen ebben az időben lépnek fel támadólag a német elem ellen.

Az olyan szemrehányások, hogy a magyarok aspirációikkal túllépték a józan ész és a jog határait, vagy az afféle fenyegetések, hogy, ha a magyarok az erőszakos magyarosítást abba nem hagyják, hazájuk előbb-utóbb vagy Oroszország tartományává vagy német gyarmattá lesz, – a külföldi szláv publicistáknak nemcsak rosszakarátát, de tájékozatlanságát is elárulják s teljesen igazolják a velük szemben alkalmazott kritikát, mely szerint Bécsből Pozsonyba s innen Pestre gőzhajón és postakocsin megtevéen az utat, benéznek a színházba, megtekintenek egy-két közintézetet, fölkeresik a kaszinót s az országgyűlés tanácskozó termét, azután a vendéglő asztalán megírják tapasztalataikat, a nélkül, hogy az ország belsejét – akár csak a Nílus forrásait – ismernék.⁷

A tájékozatlanság és elfogultság szülte rosszakarát kényszeríti rá a magyar közélet szereplőit, hogy ugyanaz előtt a fórum előtt, a hol nap-nap mellett súlyos invectivákkal illetik a nemzetet, utasítsák vissza a sérelmeket. Ide haza a „Pesti Hírlap”, valamint a többi ujság, a journalistika akkori tökéletlen eszközei daczára, éber figyelemmel kíséri s kiméletlenül leleplezi a pánszlávok minden mozdulatát. Hogy azonban a magyarok ellen emelt vádak és rágalmak alaptalanságáról a külföld is felvilágosíttassék, főként ezért indítja meg Henszlmann Imre 1843-ban Lipcsében német folyóiratát.⁸ Pulszky Ferencz ennek a hasábjain veri vissza diadalmasan, erélylyel, de az udvariasság korlátai közt a Thun Leó támadását.

A külföld informálása tekintetében a legnagyobb szolgálatokat teszi azonban Lukács Móríc, ki az augsburgi „Allgemeine Zeitung”-ban havonként több cikket ír a magyarországi politikai viszonyokról. Az augsburgi ujság, – melyet az osztrák kormány pártfogása alá vesz, a mennyiben ennek az egy külföldi lapnak engedi meg a postán való szállítást, – nem viseltetik rokonszenvvel a magyarok iránt, sőt Kolb szerkesztő, hogy kedvébe járjon a kormánynak, szíves-örömet felveszi lapjába a magyarelles cikkeket. Wesselényi panaszosan említi fel, hogy a lapban a harminczas évek közepén számos rágalmozó cikk jelent meg ellene s midőn ezekre mérsékelt hangon irt feleleteit beküldte a szerkesztőhöz, ez megtagadta közlésüket.⁹ De a mint Lukács Móríc dolgozótársai közé lép, a lap iránya annyiban megváltozik, hogy a magyar viszonyokat elferditő közlemények mellett azoknak mintegy ellensúlyozásául fölveszi a Lukács tárgyilagoss cikkeket is.

Különb a német politikai körök – még ha nem tájékoztatnák is őket egyes magyar publicisták – nem ülnének fel a pánszlávoknak, miután könnyű belátniok, hogy a pánszlávizmus épp úgy fenyegeti Németország érdekeit, mint Magyarorszáéit. A „Tygodnik Literacki”-ban egy szláv felhívja a cseheket és tótokat, hogy csatlakozzanak a lengyel literatúrához, mert különben a németek teljesen elnyomják őket. A Párisban megjelent „Revue Slave”-ban egy másik szláv szintén buzdítja nyugati testvéreit, hogy Orosz- és Németország ellenében, a francziák oltalma alatt tömörüljenek.

Ezek a jelenségek természetesen nem kerülnek ki a németek figyelmét s ezekre hivatkozva méltán mutat rá a „Deutsche Vierteljahrsschrift” a veszélyre, mely a szlávok részétől a németeket és magyarokat fenyegeti, kifejezvéen egyszersmind ama meggyőződését, hogy a küszöbön álló szláv nemzeti háborúnak csak úgy lehet elejét venni, ha mielőbb megadják úgy a nyugati, mint a déli szlávoknak azokat az eszközöket, melyekre szükségük van, hogy nemzetiségüket szabadon kifejthessék.

Egy ismeretlen osztrák politikus azt a tanácsot adja a magyaroknak, hogy felhagyva a szlávok magyarosításával, fogadják el államnyelvül a németet. Úgy okoskodik, hogy Magyarország, magára hagyatva, mint önálló ország nem állhat fenn; történelme, földrajzi fekvése, érdekei, a németiséggel való szövetekezésre utalják. Ha tehát a német nyelvet diplomatiiai nyelvvé avatja: a nélkül, hogy ősi alkotmányát alapján föl leellene áldoznia, a nélkül, hogy magyar jellegét koczkára tenné, – mert hiszen a latin nyelv használata mellett is megtartotta Magyarország magyar jellegét, – Ausztria védelme alatt anyagilag és szellemileg

megegyeznének, annyival inkább, mert ebben az esetben Németország rokonszenvét is örök időkre biztosíthatná a maga számára.¹⁰

Politikai szempontból bármennyire képtelen is ez a terv s bármi lett legyen is annak tulajdonképpen tendenciája: mindenestre bizonyítékul szolgál arra nézve, hogy Ausztria és Németország németjei érzik a magyarokkal való szövetkezés szükségét a szláv terjeszkedéssel szemben.

A Magyarország germanizálására vonatkozó bizarr gondolat távol áll azoktól a köröktől, melyek a szövetkezés eszméjét propagálják. Ezek csak azt kívánják a magyaroktól, hogy a nemzetiségek jogos igényeinek tiszteletben tartása s anyagi és szellemi reformok által fokozzák hazájuk erejét, hogy méltó szövetséges társa legyen az Oroszország ellenében Ausztriának, illetőleg ennek útján Németországnak.¹¹ S valóban, ha ama körök a nemzetiségek jogos igényeinek megállapításában csak fél annyi igazságérzetet tanúsítanak, mint a mennyi igazságtalansággal vádolják a magyarokat a nemzetiségekkel szemben: tanácsukat bizonyosan megszívlelték volna a magyarok.

Az időszaki sajtóban és az egyház körében a pánszlávizmus által fölhevített hullámok látszólag lecsendesednek ugyan; de mivel az izgatók nem hagyják abba akna-munkájukat, nagyhangú szólamaikkal lassankint a köznép lelkét is megmértelyezik. Hogy mennyire félreértik azonban őket, erről maguk meggyőződhetnek 1848-ban, midőn azok az elemek, melyektől a nemzetiségi igények érvényesítését várták, a vagyoni érdekeket tolják előtérbe. A forradalom alatt úgy a félvidéki tótok, mint az erdélyi oláhok garázdálkodásait nem annyira a faj-, mint inkább az osztály-gyűlölet számlájára kell írunk; az ő küzdelmük a vagyontalanok harca a vagyonosak ellen, tehát határozottan socialisticus jellegű. Sőt még a horvátok sem képesek az illirizmust eredeti alakjában megőrizni, jóllehet úgy közjogi állásuknál, mint politikai és társadalmi viszonyaiknál fogva e tekintetben sokkal kedvezőbb a helyzetük, mint a magyarországi szlávoké.

Az illirizmus, mint politikai párt, 1841 közepén a tartományi gyűlésen, majd még határozottabban az 1842 május 31-iki zágrábmegyei tisztújításon ad magáról életjelet s ugyanekkor alakítja meg a közös hazához mindenkor tántoríthatatlan hűséggel viseltető turopolyai és szentiványi nemesség a horvát-magyar pártot. Az említett tisztújítás alkalmával, a Gáj Lajos vezetése alatt álló, egyenruhába bújtatott s a nagy Illiria phantasticus czimerével ellátott, vörös sapkás illirek egytől-egyig saját jelöltjeiket választják meg, miután a magát horvátosan Zdenczaj-nah nevező Izdenczy Miklós főispán a horvát-magyar pártot galádul rászedi s a törvényt lábbal tapodja.

A törvénytelen tisztújítás ügyében a kormány elrendeli ugyan a vizsgálatot, de mivel az eredményre nem vezet, a magyar és szlavóniai vármegyék veszik pártfogásuk alá a szorongatott horvát-magyar pártot s egymásután felírnak a felséghez az elkövetett visszaélések orvoslása végett.

Midőn e tárgy Pestmegyében szőnyegre kerül, Kossuth Lajos fölveti a kérdést, ha vajjon Magyarországra nézve nem volna-e czélszerűbb, hogy Horvátország, anélkül, hogy a magyar szent korona országa megszűnnék lenni, törvényhozási és közigazgatási tekintetben elválasztatnék tőle.

Ez az eszme, melyet akkor Pestmegyén kívül az összes törvényhatóságok visszautasítanak, évtizedek múlva az 1861- és 1866-iki országgyűlésen határozottabb formában jut kifejezésre. Ami azonban a hatvanas években a viszonyok által indokolt engedékenység politikájának kifolyása volt Deák Ferencz részéről, azt 1842-ben Kossuth olyan sakkhúzásnak kívánta tekinteni, melylyel a horvátokat mintegy figyelmeztették volna, hogy, ha az illirizmussal nem szakítanak, azt a céljukat elérik ugyan, hogy Magyarországtól elszakadnak, de lemondván a magyar alkotmány jótéteményéről, mint Ausztria tartománya az osztrák absolutizmus jármát veszik a nyakukba.

A vármegyék nyugtalankodásának köszönhető, hogy az 1842-ik év második felében bánná a magyar érzelméről ismeretes gróf Haller Ferenczet nevezik ki, s hogy 1843 januárjában a rend helyreállítása céljából maga a felség lép közbe, a bánhoz egy leiratot intézvén, melyben, midőn kifejezi fájdalmát a Horvátországban történtek felett, kijelenti egyszersmind, hogy Horvátországban úgy a nemzeti nyelvet, mint a municipális jogokat kész ugyan minden megtámadtatás ellen védelmezni, de azt nem tűrheti, hogy a nemzetiség fenntartásának ürügye alatt alattvalói közt a visszavonás magvait szórják el; továbbá, hogy amint Magyarországon megtette az intézkedéseket, mikép ingerültségre ott alkalmat ne szolgáltatassanak, ugyanezen célból Horvátországra nézve is elrendeli, hogy az illir elnevezésnek használatát úgy a sajtóban, mint a köztanácskozásokban és iskolákban tiltsák meg; hogy a tanítók az ifjúságnak a politikai ügyekbe való beavatkozását ne engedjék meg; hogy a hatóságok akadályozzák meg az olyan hirlapi közlemények megjelenését, melyek egyik nemzetiségnek a másik által való elnyomtatását hirdetik.

De a politikai rajongást fejedelmi leiratokkal nem lehet többé megfékezni, még ha annak kiirtására meglenne is a komoly és elhatározott szándék a kormányban. Az illirek ezentúl is folytatják féktelenkedésüket s az 1843 április 24-ikén tartott közgyűlésen a magyar országgyűlésre küldendő követek választása oly botrányosan megy végbe, hogy a horvát-magyar párt az országgyűlésen kénytelen panaszt tenni az ellen; Zágrábmegyének pedig az ugyanezen év december 9-ikére hirdetett közgyűlését megtartani sem lehet, mivel az illirek, Stajdacher József városbíró és egy püspöki uradalmi ispán vezetése alatt, a megyei fegyvertárból fölfegyverzett legények és mészárosok közreműködésével valóságos csatát idéznek elő.¹²

A kormánynak esze ágában sincs a mozgalom vezetőit ártalmatlanokká tenni. Zdenczajt „saját kérelmére” fölmentik főispáni állásától; de mint kamarai főhivatalnoknak, elég alkalmat van ezentúl is tevékeny részt venni a fondorkodásokban. Kukuljevics Antalt, a zágrábi kerület studiorum directorát nyugdíjazzák; de mint báni táblai ülnök, befolyását megtartja. Gáj Lajos akadálytalanul szerkeszti hirlapját. Moyses István zágrábi censort a miatt, mert approbálja a „Davoria” című illir marseillaise-t, melyre a magyarok részéről Erdélyi János írta meg a tüzes „ellendalt”,¹³ megdorgálják, majd túlságos engedékenysége miatt elmozdítják állásából; de a zágrábi iskolában, mint a logica és metaphysica királyi tanítója, rontja az ifjúságot.

Moyses helyébe 1843-ban kinevezik censorrá Machik Józsefet, a zágrábi akadémián a magyar nyelv tanárát; de a felség, azzal az egyenes szándékkal, hogy „Horvátország helyhatósági jogait s az ezek védelme alatt álló nemzetiségét minden törekvések ellen szigorúan fenntartja,” már 1845 első napjaiban elrendeli, hogy ezentúl a horvát iratok censorává csupán horvát születésű, de józan gondolkozású, a horvát szláv és irodalmi illir nyelvet tökéletesen értő egyének alkalmaztassanak; hogy a zágrábi censor a horvát bán alá rendeltetvén, a helytartó-tanács a horvátországi censorhoz minden intézkedését a bán útján küldje le; végre, hogy Machik József censort helyezték át Magyarországra.¹⁴ Ami azonban mindezeknél jellemzőbb, az, hogy Haulik György zágrábi püspök, – ki a vérengző tisztválasztásban vezérszerepet vitt, ki ajánló levelekkel látta el Gájt, hogy pénzbeli segédelmet kolduljon a rokon-törzsektől s megengedte neki, hogy a zágrábi papnöveldében az illir szellemet terjessze, ki papjainak meghagyta, hogy az illir mozgalom ellenségeit a szentségekben ne részesítsék, – most is viseli hivatalát.¹⁵

A kormány illetően kétszínű politikája mellett az illirizmus természetesen nemcsak hogy nem veszít erejéből, de évről-évre nagyobb hódítást tesz s ennek köszönhető, hogy 1848-ban Horvátország mint fegyveres ellenség áll szemben Magyarországgal.

A magyar publicisták úgy az illirizmus, mint a pánszlávizmus féktelenkedéseit éber figyelemmel kísérvén, mindenütt, ahol alkalom nyílik rá, a zöld asztalnál épp úgy, mint a sajtóban, teljes egyértelműséggel apostrophálják. Az összhangot csakis Széchenyi zavarja

meg azzal a separatum votumával, melyet az Akadémia 1842 november 27-iki ünnepélyes közgyűlésén tartott elnöki beszédében nyilvánít.¹⁶

Álláspontja, mely elméletileg kétségbevonhatatlanul igaz és helyes, az, hogy a magyar, midőn békés átalakulásra törekszik s midőn minden, bár a legkisebb erőszak is ellenhatást és egyetlenegy igazságtalanság ezer megbosszulót szül: semmivel nem győzhet, csak lelki felsőbbbséggel; csak ez által biztosíthatja úgy nyelvét, mint az ettől elválaszthatatlan nemzetiségét. Amennyire át van hatva eme maxima igazságától, épp annyira csudálkozik a felett, hogy nézetével úgyszólván elszigetelve áll.

Ha a nagyobb számban rejlének is mindig az erő, még akkor is nagy tévedésnek tartja azt hinni, hogy a nemzetiséget csak úgy rá lehet kenni bárkire, mint a meszet a falra vagy a mázat a fazékra, s hogy valakit nemzetiségétől egyszerű parancsszóra meg lehetne fosztani. És itt már súlyos vádakkal lép fel saját „fajtája” ellen. Annak a követelménynek a jogosultságát nem vonja kétségbe, hogy a holt latin szó helyébe az élő magyar lépjen s hogy a közigazgatás nyelve ama faj nyelve legyen, melytől nemcsak az ország vette a nevét, hanem amely az alkotmányos életnek is törzsöke; de szerinte a magyarság túllépte az e követelmény megvalósítására alkotott törvény határait, midőn betolakodott olyan régibb intézetekbe és egyesületekbe, melyekben eredetileg nem magyarul beszéltek, miután alapítóik sem, valónak magyar ajkúak; midőn gyűlésekből, vigalmakból kiküszöbölte, mint mirigyét, az idegen nyelveket; midőn magyar nyelven egyházi szent beszédeket tartatott és tartat olyan hallgatósághoz, melynek tizedrésze sem érti ezt a nyelvet.

Erős gúnynyal támadja meg azokat, kik a nemzetiségeket ilyen eszközökkel akarják beolvasztani a magyarságba. Kétségbe vonja, hogy assimiláló képességgel birna, ki szeretetreméltóság és rokonszenv gerjesztése helyett kuruzslóként csak külsőleg hat; ki azt hiszi, hogy, ha mindenüvé zsinórt, varr s mindent eltarkít a veres, fehér, zöld színekkel: már akkor szíveket bájolt el s elméket hódított meg; ki minden legkisebb czikornya nélkül mindenkit saját mintájára akar kaptázni; ki a szlávot, mivel épp oly lelkesedéssel vív nemzetiségeért, mint ő a sajátjáért, ahelyett, hogy lovagias szellemben magához emelné, pogányul sújtja s hirnevét alacsony gyanúval bemocskolni nem pirul; ki a síkra kiállítja a még fejletlen magyart, hogy minden erőt, minden hatalmat ellene bősziítsen.

Bármily általánosságban fejti is ki Széchenyi a maga súlyos vádjait, azoknak éle mégis leginkább Kossuth és pártja ellen irányul. Aki a sorok közt olvasni tud, a beszéd tendenciájával könnyen tisztába jöhet. Azokat az oldalvágásokat, melyekkel a magyarosítókat illeti, az előzmények, a kevéssel azelőtt lezajlott keserű polemia után, Kossuthnak szükségképen magára kell vennie.

Ezúttal azonban Széchenyi is abba a hibába esik, amivel ellenfelét nem szűnik meg folytonosan vádolni. Bármily helyes úton jár is, midőn a nemzet erejét kulturális felsőbbbségében keresi: amellet, hogy maga is túloz a magyarosítás tényleg követett irányának jelzésében, még taktikai súlyos hibát is követ el, amennyiben az ő föllépése folytán a nemzetiségek vérszemet kapnak, s rá, mint tekintélyre, mint a magyarság legkiválóbb képviselőjére hivatkozva, képzelt elnyomatásuk miatt még bátrabban emelnek panaszt a világ előtt.

Hogy a magyarosítás tekintetében a törvényhozás nem tartotta volna meg a kellő mértéket, ezt ő maga sem állítja, nem is állíthatja. A magyar nyelvre vonatkozó törvény, amellet, hogy az idegen ajkúakat semmiféle jogoktól nem fosztja meg, a magyar nyelvnek, mint törvényhozási és közigazgatási nyelvnek, az ország határain belől igyekszik érvényt szerezni s e tekintetben is annyira mérsékeltek rendelkezései, hogy épp e miatt a többi, hasonló törvényekkel együtt csupán alapul szolgálhat a magyar nemzeti állam épületéhez, melyet csak jóval később sikerül betetőzni. A törvényhozás legfőlebb a tekintetben lőtt túl a célon, hogy a diplomatai nyelvet kiterjesztette az anyakönyvekre is s így alkalmat adott az

idegen ajkúak ama tetszetős vádjára, hogy az egységes nemzeti állam eszméjét a lelkiismeret birodalmába is be akarják csempészni.

Széchenyi, épp úgy, mint a nemzetiségek, vádjaikkal a magyar társadalom ellen fordulnak. Úgyde az olyanféle, szórványosan előforduló s be sem bizonyított esetek, melyeknek kiszínezésében a pánszláv írók versenyeznek egymással, például, hogy egyesek a magyarul nem értő tótokat magyar nyelvű esküre kényszerítik s erőszakkal megvétetik velük a „Mezei naptárt”; hogy Trencsénben, Zólyomban betiltják a tót színi-előadásokat; hogy Arad-, Csanád-, Győr- és Mosonmegyében tannyelvül az összes iskolákban a magyart viszik be; általában, hogy egyes törvényhatóságok, közigazgatási tisztviselők, valamint egyes túlbuzgó magyar földesurak erőszakoskodnak,¹⁷ – mindez annál kevésbé eshetik súlyosabb beszámítás alá, mert a nemzetiségi harcok soha és sehol nem folytak le visszaélések nélkül, melyek – mivel a nyelv a nemzetiség fenntartásának és megerősödésének leghatályosabb eszköze – első sorban az egyik nemzetiség nyelvének a másikra való ráerőszakolásában nyilvánultak. Nálunk a törvényhozás, még ha akarna, sem követhetne el ilyen fajta visszaéléseket, miután nincs hozzá elegendő hatalma. De éppen ezért kísérti meg a szabadabban mozgó társadalom ott és akkor, ahol és amikor az állami tényezők nem gördítenek elébe akadályokat, a nemzetiség kifejtése érdekében a szelíd erőszak alkalmazását.

Hogy Széchenyi taktikája mennyire elhibázott, az mutatja leginkább, hogy felszólalásával tulajdonképpen egy horvát író 1833-ban megjelent hirhedt röpiratára ad visszhangot.

A Széchenyinél sokkal mérsékeltebb Horvatovics Domoljub, midőn röpiratában¹⁸ az erőszakos magyarosítás miatt panaszkodik erős ítélőtehetségre valló fejtegetései után ugyanarra a végeredményre jut, amire később Széchenyi, hogy t. i. a magyarság tökéletesítse nyelvét, művelje a köznépet, irtsa ki kebeléből a nyers szokásokat, ékesítse fel magát jó erkölcsökkel, szívja magába a humanitás szellemét, legyen mintaképévé a nemzetiségeknek, s akkor ezek az ő javára, önként, minden kényszerítés nélkül fel fogják áldozni individualitásukat.

Ezt az alapeszmét „a legnagyobb magyar”, tekintélyének döntő súlyával szentesítvén, természetesen a pánszláv és illir írók elégtételnek tekintik s nem késnek saját álláspontjuk igazolására kizsákmányolni. Csaplovics, Beda, valamint a többiek, Széchenyinek mintegy szövetségesévé tolják fel magukat;¹⁹ Gáj a maga lapjában áradozó szavakban üdvözli a nemes grófot, ki igazságot szolgáltatott neki. Így bosszulja meg magát az ő egyoldalúsága, melylyel csupán a magyar nemzet hibáit teszi bírálat tárgyává anélkül, hogy a nemzetiségek magaviseletét is figyelemre méltatná.

Nem is kerüli el a keserű szemrehányást úgy a „Pesti Hirlap”, mint a conservatívek részéről. Kossuth lapjában Pulszky Ferencz minden tartózkodás nélkül jelenti ki, hogy Széchenyi általános vádjai „a magyarok nemzeti becsületét sértették”. Sőt még a magát „polgári halottnak” nevező Wesselényi is megszólal s egy nyilatkozatot tesz közzé, melyben mint a magyar tudós társaság igazgató- és tiszteletbeli tagja tiltakozik az ellen, hogy a Széchenyi beszédében foglaltak az akadémia nézeteit fejeznék ki. A conservatív „Hiradó” szerkesztői, Andrassy József és Császár Ferencz, – kik az 1842 február 9-ikén elhunyt Desseffy Aurél után a „Világ” szerkesztését átvesszik, „Hiradóra” változtatván annak címét – hasonlóképpen a nemzeti törekvések compromittálását látják Széchenyi föllépésében.

Széchenyi, – kinek legfőbb jellemvonásai közé tartozik, hogy tetteinek következményeivel mindig leszámol s hogy e tekintetben jóformán soha sem számítja el magát, – maga is tisztában van vele, sőt nyíltan bevallja, hogy a fennforgó kérdésben el lesz szigetelve. Amily kevésbé lepik tehát meg a különböző oldalról jövő támadások: épp oly gyorsan kiáll a küzdőterre, hogy megvédje magát. A „Pesti Hirlappal” a „Jelenkor”-ban mérkőzik meg. Ily módon csap fel egyszersmind ujságíróvá, miután belátja, hogy nagy ellenfelének folytonosan növekvő befolyását és népszerűségét csak akkor ellensúlyozhatja a

sikernek legalább némi kilátásával, ha azon a téren folytatja vele a küzdelmet, ahol az a legnagyobb erőt fejt ki s a legnagyobb hatást éri el. Ettől fogva minden alkalommal, amidőn szükségét látja, igénybe veszi a napi sajtót s annak úgyszólván állandó munkásává lesz.

A „Jelenkor”-ban 1843 kezdetén megjelent „Wesselényi és Kossuth” című cikksorozatában főképen Wesselényi megtérítését tűzi ki céljául.

Wesselényi, épp úgy, mint Kossuth, ő szerinte abban hibáznak leginkább, azért tartja őket „politikai kontárolynak”, mert nem veszik soha figyelembe, hogy – Magyarország alkotmányos része egy alkotmány, nélküli abszolút közbirodalomnak s ennél fogva azzal sem törődnek, hogy a kormány, az alkotmány és nemzetiség iránt bármily jó szándékkal viseltetik is, a kivitelben bonyolult alkotmányjogi viszonyaink által gátolva van. Ennek a hibás, sőt határozottan rossz politikának lőn áldozatává Wesselényi. Akármi okból szorult is azonban le a közélet színpadáról, senki jobban nem sajnálkozott a felett, mint Széchenyi, úgy, hogy amint az akadémiai beszéd tárgyában közrebocsátott, imént említett nyilatkozatával mintegy kifejezni látszott ama szándékát, hogy ismét tettelesen részt akar venni a közügyekben: Széchenyi örömmel üdvözli a tettek mezején, de egyúttal esdekelve kéri, hogy szem előtt tartva a latin közmondást: „qui per didit numerum, incipiat iterum,” kezdje újra a megszakított munkát s fátyolt vonva a multakra, lépjen frigyre ismét ő vele.

Úgyde Wesselényi Kossuth mellől nem tágit. A mind a két szemére vak, teljes visszavonultságban élő politikus, a viszonyok átalakulásáról, az ellenzék kebelében végbement nagy változásokról hű információt nem szerezhethet magának, ennél fogva mindinkább megrögzik benne a hit, hogy az országot nem Kossuth, hanem Széchenyi dönti veszélybe az által, hogy az alkotmányos és nemzeti állam eszméjét képviselő ellenzék befolyását ellensúlyozni és megtörni igyekszik, s midőn később Széchenyi Apponyihoz szegődik, midőn népszerűsége a tiszai út után ismét emelkedni kezd, elkeseredve jelenti ki egy társaság előtt, hogy egyedül ő nem fogja vonni a Széchenyi diadalszekerét s hogy „átkozva legyen a kéz, mely bármily körülmények közt csak egy sort is irand Széchenyi mellett”.²⁰ A koczka azonban fordul s ugyanaz a kéz, melyere átkot mondott, kél védelmére Széchenyinek akkor, amidőn ez már magát nem, képes többé megvédeni, amidőn megdöbbenéssel veszi észre, hogy csakugyan Széchenyinek volt igaza, mert a forradalom szele immár elérkezett s a vihar kitörését semmi sem akadályozhatja többé meg.

Midőn Wesselényi az akadémiai beszéd tartalmáról hitelesen értesül, bizonyára belátja, hogy nyilatkozata elhamarkodott volt. A nemzetiségi kérdésben sokkal nagyobb közte és Széchenyi közt az egyetértés, mint gondolta. Világosan kitűnik ez abból a terjedelmes tanulmányából,²¹ mely az akadémiai beszéd elmondása előtt lát napvilágot s melyben a kérdés mélyére hatolva, a külpolitikai helyzet figyelembevételével, államférfiúi magaslatra helyezkedve fejtegeti a nehéz problémát.

A szlávokta országoknak a szláv törekvések által megbontott egységét sem beolvasztás, sem erőhatalom, sem egyik nemzetiségnek a másik által való ellensúlyozása útján nem gondolja Wesselényi helyreállíthatónak. Különböző fajú s nyelvű lakosokból álló országban az alkotmány malasztjában kell minden nemzetiséget egyenlően részesíteni, hogy abban mindenik édes anyját találván fel, ez által egymást testvéreknek tekinthessék. Különösen Ausztria csak is foederatív alkotmányos szervezet által mentheti meg magát az orosz terjeszkedéstől. Magyarország, a kor kívánalmaihoz képest újjászervezendő alkotmányával, Európa mérlegébe döntő súlylyal nehezednék. Alkotmányt s képviseleti rendszert kapna továbbá Lombardia és Velencze; a két osztrák főhercegség, Stájerország, Tirol, Karinthia és Karniolia, mint túlnyomólag német tartományok, együtt, Cseh- és Morvaország mint szláv, Galiczia mint lengyel tartomány külön-külön képeznének egy alkotmányos testet. Isztriának olaszokta része Lombardiához, szlávokta része Dalmátiához, ez utóbbi pedig, mint úgyis a magyar korona jogcímén birt ország, Horvát-Tótországhoz kapcsolhatnék. Ha Ausztria ilyenénképen, minden nemzetiség önálló egyediségének

biztosításával, rokon érdekek és közös uralkodó által összeforrasztott foederatív állammá alakulna át: a kebelében levő ama sok idegen elem, mely most egymással és vele ellenséges viszonyban van, megbízható frigyesevé s ereje mindmegannyi tényezőjévé válnék; szláv lakosaira az orosz befolyás megszűnnék, miután Oroszországtól nem volna többé mit remélniök s alkotmányukban oly kincset bírnának, mit ama korlátlan hatalomtól nem várhatnak; a forradalmi törekvések is megszűnnének, mert békés úton megkapnák a nemzetek azt, amit különben forradalom által kell vala kivívniok.

A szövetkezett nemzetek közt Wesselényi szerint a magyarokra várakozik a legfontosabb szerep. Éppen ezért ama politikai, társadalmi, jogi reformok, melyek a magyar nemzetet képessé teendik arra, hogy az egész Európát fenyegető orosz terjeszkedés ellensúlyozásában sikerrel részt vegyen, a legfőbb helyet foglalják el Wesselényi nemzetiségi programtűjában. Az ő meggyőződése szerint, míg egyrésről a szlávok megnyugtató végett meg kell nekik engedni nyelvüknek a családi körben, a magánélet minden viszonyaiban való használatát, irodalmuk művelését, s mindent el kell követni, hogy a horvátok a Magyarországgal való szoros kapcsolatban, a többi szlávok pedig a magyarokkal való lassankénti összeolvadásban keressék üdvöket és boldogságukat: másrésről a törvényhozásnak gondoskodnia kell a magyar nemzet megújításáról. A nemzet újjászületésének pedig föltételei a törvényhozás, közigazgatás és közoktatás körében a magyar nyelv érvényesítése; a „nemzeti egységet” biztosító népnevelés fölkarolása; a „betyáros magyarság” kiirtása; továbbá a művelt polgárságnak politikai jogokkal való fölruházása; a köznép fölvétele az alkotmány sánczaiba, a személyes szabadság biztosítása mindenkire nézve; a hivatalképesség kiterjesztése; az ösiség megszüntetése s a nemességnek a házi adóban való részesülése.

Az eszközök tekintetében, melyekkel a nemzeti állam eszméje megvalósítandó, egyetért Széchenyivel. Ezek az egyesülés és a koronával való szövetkezés. A magyar nemzet csakis tényleges uralkodó háza alatt tarthatja fenn magát, miután ez fűzi őt ahhoz a német elemhez, melylyel érdekei közösek, úgy hogy, ha a nemzet és a Habsburg-dynastia közti kötelék századok óta nem állna fenn, annak létrehozásáról most kellene gondoskodni. De viszont az osztrák ház érdeke és létele is kapcsolatban áll a magyar nemzet boldogulásával; s Ausztria császára csak úgy s csak addig lehet hatalmas, míg a szabad s alkotmányos magyar nemzetnek leendő királya; mi e nemzetnek vesztét, az neki is romlását okozná. „E nézeteknek s e hitnek – úgymond – vérünkbe kell átmenni s minden magyar belső meggyőződésévé válni.”

Wesselényi, mélyreható fejtegetésével magára vonja ugyan az időszaki sajtó figyelmét, de aggodalmait általában túlzottaknak tartják.²² Széchenyi a „Jelenkorban” ábrándozónak nevezi; naplójában pedig azt írja, hogy a „Szózat” a kegyelemdőfést adta meg írója népszerűségének.²³

Az egykorú kritika azonban, amint Wesselényi, úgy Széchenyi nemzetiségi politikájának sem döntheti meg végső conclusióját. Taktikai hibát követhetett el egyik is, másik is; a részletekben is tévedhetett; de hogy a magyar faj csakis az általuk kijelölt reformok segélyével töltheti be államfenntartó szerepét, biztosíthatja egyszersmind fölényét a nemzetiségekkel szemben, – ennek igazságát sem akkor, sem később nem vonták, amint hogy nem is vonhatták kétségbe azok, kik a nemzeti állam föltételeivel tisztában voltak.

577. * Dies Buch gehört dem Vaterlande. (Lipce, 1845.) 113.

578. * Javaslat az uniói választmánynak. Kiadta gróf Zay K. (Pozsony, 1848.)

579. * Egész terjedelmében közölve: Beschwerden und Klagen der Slaven. (Lipce, 1843.) 37.

580. * Ung. Wirren und Zerwürfnisse. (Lipce, 1842.) Slawismus und Pseudomagyarismus. (Lipce, 1842.) Gr. v. L. (gróf Lamberg), Ungarns polit. Stellung in Europa. (Lipce, 1842.) Apologie d. ung. Slavismus. (Lipce, 1843.) L. Štur, Das neunzehnte Jahrhundert und d. Magyarismus. (Bécs, 1845.)

581. * J. Csaplovics: Ungarn's Industrie und Cultur. (Lipce, 1843.)

582. * W. Berg, Ungarns polit. Zukunft. (Lipce, 1842.) Beda, Vertheidigung der Deutschen und Slaven in Ungarn, (Lipce, 1843.) Gr. L. Thun, Die Stellung der Slowaken in Ungarn. (Prága, 1843.)

- 583. * Slaven und Magyaren. (Lipcse, 1844.) 14.
- 584. * Vierteljahrsschrift aus und für Ungarn.
- 585. * Wesselényi Miklós, Szózat. 197.
- 586. * Ungarn ars Quelle der Befürchtungen und Hoffnungen. Von Dr. S. (Lipcse, 1845.)
- 587. * Oesterreich und Ungarn. (Lipcse, 1843.) 17.
- 588. * Orsz. levéltár, József nádor titkos levéltára. Diaet. extraser. 1844.
- 589. * Bajza, Ellenőr. 336.
- 590. * Orsz. levéltár, Kancell. iratok. 1845: 1013.
- 591. * Orsz. levéltár, József nádor titkos levéltára. Diaet. extraser. 1844.
- 592. * Gr. Széchenyi István, A magyar Academia körül., Pest, 1842.
- 593. * Apologie der ung. Slavismus. 129.
- 594. * Sollen wir Magyaren werden? Von D. H., Karlstadt, 1833.
- 595. * Csaplovics, Ungern's Industrie u. Cultur. 74. Beda, Vertheidigung. 82. Apologie der ung. Slavismus. 128.
- 596. * Kemény Zsigmond, A két Wesselényi. Magyar szónokok és státusférfiak. 180.
- 597. * B. Wesselényi M.: Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében. (Lipcse, Wigand O. 1843.)
Kiadója Emich Gusztáv volt, de a censura kijátszása végett külföldi czég alatt jelent meg. „Croquis”-nak is nevezték, miután, mint tiltott könyvet, csakis úgy lehetett becsempészni az országba, hogy külső borítékán az ál-kiadó több könyvnek s ezek közt első helyen az 1843-ban megjelent „Croquis aus Ungarn” című munkának megjelenését hirdeti.
- 598. * Nehány észrevétel Br. Wesselényi munkájára egy idegen baráttól. (Lipcse, 1843.) Kállay F., A Szózat critikai bírálatja. (Pest, 1843.)
- 599. * Gr. Széchenyi I. naplói. 374.

VIII. FEJEZET.

A társadalom a cselekvés terén.

Vasmegye indítványa s a szatmári 12 pont. A közteherviselés kérdése. Kossuth kívánalma a házi adóra nézve. „Nem adózunk!” Kétfasoros telekdíj. Önmegadóztatás. Br. Eichhoff emlékirata. A vám- és kereskedelmi rendszer a különböző időszakokban. Br. Eichhoff a vámemelésről. Széchenyi vámpolitikája. List Frigyes elmélete. A védvamos Kossuth. A „Zollverein”-hoz való csatlakozás. Iparegyesület. Az úrbéri törvények végrehajtása. Gazdasági egyesület. Kübeck véleménye a hitelbankról. Az első takarékpénztár. A hitelintézetre vonatkozó tervek

Az átalakulás munkájában Széchenyi épp úgy, mint Kossuth, Deák Ferencznek adják át az elsőséget. Amaz, míg egyrészt jogos önérzettel jelzi, hogy ő idézte elő a nemzeti állam szervezésére irányuló mozgalmat, másrészt saját egyéniségével szemben a legszigorúbb kritikát gyakorolva, elismeri, hogy a mozgalom fékentartásához nincsen ereje, s hogy ez a feladat Deák Ferenczre vár. Kossuth viszont a nyilvánosság előtt jelenti ki, hogy Deák minden lépése igazolja azt a hallatlan közbizalmat, melylyel őt, mint Washington előtt és után senkit, egy egész nemzet fölkarolta és vezérévé avatta.

Deák elérkezettnek látja immár az időt, midőn a hideg, komoly megfontolásnak s fáradhatatlan munkásságnak háttérbe kell szorítania a pusztá lelkesedést, miután egyetlen hibás lépés a nemzet jövőjét veszélyeztethetné. Éppen ezért, amily határozottan megszabja a szabadelvű haladás irányát s amennyire át van hatva a meggyőződéstől, hogy minden reformot a vélemények harcának tisztító tüzén kell megérlelni: épp oly félreérthetetlenül hangsúlyozza a bölcsönös türelem, a vélemények kölcsönös tiszteletben tartásának szükségességét.

A jó tanács nem csupán Széchenyinek és Kossuthnak szól, hanem az egész magyar társadalomnak, melynek immár minden valamirevaló tagja részt kíván venni a reformok előkészítésében. A vármegyeházák gyűléstermeiben épp úgy, mint a hírlapok hasábjain mind élénkebbé válik a vita a legközelebbi országgyűlésen szőnyegre hozott, de meg nem oldott kérdések felett, hogy a legközelebbi országgyűlésig azokat tisztázzák, azokra nézve a közvéleményt megteremtsék.

Ez a cél vezeti Vasmegye rendeit, midőn néhány hónappal az országgyűlés berekesztése után, a követi utasítások kidolgozására egy állandó választmányt küldenek ki s ugyanekkor hasonló intézkedésre felszólítják a többi törvényhatóságokat is, felkérve egyszersmind őket, hogy elkészítendő utasításaikat küldjék meg nekik.¹

A felhívásnak a többi közt Szatmármegye közönsége is eleget tesz, és pedig annyal nagyobb készséggel, mert „maga a kormány is kitűzve a józanul javító s törvényszerű haladás zászlaját”, „szent kötelességének tekintti, magokat szórni el, melyeknek bár jelenleg nem minden kebel fogékony hona, de az idő hatalma által kiköltve, köztanácskozás és vitatások napmelege által megérlelve, belőlök egykoron a nemzeti nagyság, jóllét és boldogság izmos tölgye virulhat fel.”²

Az említett megye tehát 1841 február 22-ikén tartott közgyűlésében kiküldi az utasítás-készítő állandó választmányt s vezérfonalul egy olyan programot ad kezébe mely magában foglalja mindazt, amit Deák a legközelebbi jövő teendőiül kitűzött s melyre épp ezért méltán hivatkoznak később is, mint a liberális párt programjára.

A megye által elvileg elfogadott 12 pont közt az első ugyanaz, ami Deák politikájának is kiinduló pontját képezi, t. i. az ősiség eltörlése. Ez után s a telekkönyv meghonosítása után következnek az országos földhitelintézet felállítása. Majd sorban a többi reform. Így nevezetesen az úrbéri tartozások kényszer-megváltása oly módon, hogy az úrbéres jószágok által fedezett bankjegyekkel fizettetnék ki a megváltási összeg; a birtokszerzési és

hivatalképesség kiterjesztése a nem-nemesekre; a főpapok, főurak és köznemesek megadóztatására vonatkozó régebbi törvények föllevenítése; a belső forgalom élénkítése végett az egyedáruságok, czéhek eltörlése s annak az elvnek a megvalósítása, hogy vámok fizetésére mindenki köteles s a közmunkában mindenki birtokaránylag részt vesz; a saecularisálandó egyházi javakból iskolák állítása; a sajtószabadsággal ellenkező előző vizsgálat megszüntetése; a városokban úgy a közigazgatási, mint a választási jog gyakorlásának az összes polgárokra való kiterjesztése; az igazságszolgáltatás és közigazgatás szétválasztása oly módon, hogy a tényleg működő közigazgatási hivatalokon kívül állandó törvényszékek szerveztetnének; a büntető jogszolgáltatás ujjaszervezése akképen, hogy személyes szabadsága mindenkinek biztosított legyen, a vizsgálati per a vádperrel váltottatnék fel, közkereset bárki ellen is csupán a törvényhatóságok által választandó nagy esküdtszékek határozata alapján indíttatnék s a ténykérdés eldöntése a kis esküdtszékekre bízottatnék, a törvény előtti egyenlőség elvén alapuló büntető-codex készíttetnék s egy semmitőszék szerveztetnék; végre a népképviselő életbe léptetése, miután az I. R. III. czíme szerint hajdan fülönben is az egész nép egyenlő jogokkal és szabadsággal volt felruházva.³

A valódi szabadelvűségnek ebben a 12 pontban történt megnyilatkozása amely örömmel tölti el a haladás barátait, épp oly csalódás éri őket, midőn ugyanaz a törvényhatóság ugyanabban az évben visszavonja sokat ígérő programját. A deczemberi gyűlésre Uray Bálint által becsődített tyúkodói és csengeri bocskoros nemesség úgy formai, mint elvi szempontból érvénytelennek jelenti ki a februári közgyűlés által elfogadott programot. Formai szempontból azért, mert a februári gyűlésre – jóllehet ott a nemesség sarkalatos jogai felett határozatok – az összes nemességet nem hívták meg; elvi szempontból pedig azért, mert „az állandó s rendszeresített adó elvállalásának elve a megye összes nemességének véleményével és meggyőződésével ellenkezik”.⁴

Szatmármegye meghátrálása a szabadelvű közvélemény továbbfejlődésére nincs befolyással. Azok a reformok, melyekhez Szatmár oly hamar hűtlenné válik, sokkal mélyebb gyökeret vertek immár a társadalomban, semhogy egyik-másik megyének most ilyen, majd amolyan magatartása azoknak sorsára döntő hatással lehetne.

S ha az átalakulás szükségességét jóformán mindenki belátja, úgyannyira, hogy csakis az egymásután s a haladás menete és méretei tekintetében merülnek fel nézeteltérések: hiú erőlködés bárki részéről is belékapaszkodni a kiváltságokba s ily módon dugni be ama kínálkozó erőforrásokat, melyek nélkül egy számbavehető lépést sem lehet tenni előre. A nemességnek előbb-utóbb be kell látnia, hogy, amint a múltban a honvédelem kötelességének teljesítése által biztosította politikai döntő befolyását: úgy a jövőben csakis akkor tarthatja meg egy évezreden át gyakorolt szerepét az állami életben, ha a fokozódó állami szükségletek arányában megnagyobbodott közterhekből kivonja a maga részét.

Ezt az igazságot, – melyet Széchenyi már 1831-ben fölismer, figyelmeztetvén a nemességet, hogy erkölcsi súlya azért nyom oly keveset a latban, mert mindent a nép vállára tolt,⁵ – évek múlva mind többen és mind hangosabban hirdetik.

Már a negyvenes évek elején gróf Dessewffy Emil a közadózás olyatén gyökeres átalakítását tervezi, hogy a házi adó eltörlésével az egész pénzügyi rendszer alapjául a könnyen behajtható közvetett adók: a bélyeg-adó, a pénzügyi vámok stb. fogadtatnának el, addig pedig, míg ez megtörténne, a házi adó egyrészét a nemesség magára vállalván, az ily módon könnyebbségben részesülő jobbágyok a fokozatosan megszüntetendő urbéri tartozások megváltása céljából kármentesítési pénztárt alapítvának.⁶

Dessewffy felszólalása azonban vajmi csekély figyelemben részesül. Az országgyűlésen a közteherviselés kérdését nem hozzák szóba, miután e tárgy az utasítások közt nem fordul elő. Csakis Kossuth szól hozzá a „Pesti Hírlap”-ban; de ő is tartózkodva, remélvén – mint később maga írja, – hogy „majd csak akad valami nagyúri competencia, mely nagy kegyelmesen meg méltóztatik ajánlani azt, amit követelni szerintök tilos”.⁷

Nem sokáig kell várnia, miután csakhamar megjelenik a „Századunk”-ban gróf Sztáray Albert nyílt levele, melyben – egy lépéssel tovább menvén, mint Széchenyi – azt indítványozza, hogy a nemesség a beligazgatás költségeit s különösen a házi adót *egészen* vállalja magára, a népet tehát, valamint a jobbágy-telket bíró nemeseket mentse fel a korszellemmel s az örök igazsággal ellenkező teher alól. Úgyde Sztáray amit egyik kezével a népnek hajlandó megadni, azt a másikkal elveszi. A jogegyenlőség elvéhez közeledik, midőn a közterhek arányosabb megosztására az első lépést megteszi, s ugyanakkor az osztálykülönbség egy új formájával lepi meg a világot, amennyiben azt kívánja, hogy a beligazgatási költségek meghatározásában s a házi adó kivetésében mindenki adója arányában vegyen részt.

Ekkor már Kossuth is jónak látja a rendszeres izgatást az adó ügyében megkezdeni. Az ő álláspontja a lehető legmérsékeltebb, amennyiben egyelőre ő is csak a házi adóra nézve sürgeti a reformot, de nem olyan alakban és föltétel mellett, mint Sztáray, hanem akkép, hogy a házi adó közös teher legyen, melynek viselésében a nép és a nemesség igazságos arányban osztozkodnék. Meggyőződésén erőszakot téve, azért választja csupán a házi adót izgatása tárgyául, mivel ez ellen nem élhet a nemesség azzal az ürügygyel, amivel a hadi adót lerázta a válláról, hogy t. i. a honvédelem kötelességét teljesítvén, honvédelmi célokra nem adóztatható meg; továbbá, mivel a házi adót a megyék kezelvén, erre nézve garantiákról a kormány irányában nem szükséges gondoskodni, sőt annak a megyék közt való szétosztásával sem kellene bajlódni, minden megye csupán saját szükségére adózván.

A beligazgatási költségek mellett azonban, melyek a házi adóból fedeztetnek, gondolnia kell Kossuthnak az országos szükségletekre s az ezek fedezésére szolgáló országos pénztárra is, melynek szervezését Tornavármegye már 1839 november 12-iki körlevelében sürgeti.⁸ Ebből a célból az egyenes adókat csak nagyon kis mértékben kívánja igénybe venni, mert ha a közteherviselés elve szerint történnék az egyenes adók kivetése, semmivé lenne ama könnyebbség, mely a házi adó arányos részének levételéből a népre hárulna; ha pedig a nemesség egyedül viselné subsidiumkép az országos pénztár terhét, kevésbé lenne hajlandó a házi adó terhében megosztani. Ennélfogva tartózkodva minden újítástól, azon a járt úton marad, melyen az 1715 óta e tárgyban működő küldöttségek haladtak, s nem kíván egyebet, csak azt, hogy az országos pénztár túlnyomólag indirect kútfőkből s egyenes adó útján csak a házi adó minden forintja után kivetendő csekély pótlékkal dotáltassék.

Nem ok nélkül számít rá Kossuth, hogy eme kívánalmait – éppen, mert nagyon is mérsékeltek, – úgy a kormány, mint a conservatív párt, sőt még Széchenyi is elfogadja. De számításában csalatkozván, néhány évvel később szemrehányást tesz magának, hogy engedett „a liberális színezetű olygarchia”, engedett Széchenyi nyomásának, ki „a lassú előhaladás, a szoktatgatás taktikájának nyomorult bölcsességét hirdette”.⁹

Midőn másfél évi hirlapi izgatás után Kossuth pártja a kérdést a cselekvés terére viszi át: szemben találja magát mindazokkal a tényezőkkel, melyeknek támogatását remélte.

A conservatív párt a házi adó mellett nyilatkozott hirlapjaiban. Igaza volt Kossuthnak, hogy nincs és nem lehet conservativebb eszme, mint az, hogy a nemesség az adómentesség tarthatatlan „koldus-szabadalmához” ne ragaszkodjék, miután csak így conserválhatja és mentheti meg politikai előjogait. De midőn tette kerül a sor, a conservativek az elvet áldozatul dobják a taktikának s az időszerűtlenség ürügye alatt támadnak ellene. Az egyház csak az önfenntartás ösztönét követi, midőn különösen kitünteti magát az adóprivilegium védelmezésében. Széchenyi – bár saját vallomása szerint: „a mi saját személyét illeti, testestül-lelkestül, legszivesebben a domesticába szeretett volna fizetni”, – csak éppen hogy meg nem támadja a Kossuth tervét, de nem is nyilatkozik mellette, sőt később nyomatékos érvekkel kifogásolja. A kormány pedig egykedvűen nézi, hogy párthívei a házi adó ellen izgatnak, miután csupán azért, hogy jövőre a nemesek is fizessenek a megyéknek, nem lenne érdemes szakitnia a rendi érdekeknek kedvező, hagyományos politikájával. A rendi jogok

feláldozásához csak abban az esetben lenne hajlandó segédkezet nyújtani, ha az imént indigenatust nyert s ezen a címen belügyeinkbe avatkozó Wildner Ignác javaslatát elfogadtatnék, mely szerint t. i. a nemesség, a helyett, hogy a házi adót elvállalja, fizessen az *állam pénztárába* ellenőrködés mellett évenként 3.300,000 forintot s ebből fedeztessenek ama közművelődési és közgazdasági szükségletek, melyeknek kielégítése Magyarország kulturális fejlődését biztosítaná.¹⁰ Úgyde a megfelelő alkotmánygarantiák hiányában Wildner terve nem fogadható el, s visszautasítja azt úgy a konzervatív Orosz József, mint Kossuth,¹¹ Trefort és Fényes Elek,¹² és pedig olyan hevesen, hogy a bécsi ügyvéd a félreértés eloszlatása végett kénytelen még egyszer kezébe venni a tollat.¹³

A megyék állást foglaltatván az időszakai sajtó által megvitatott kérdésben, szintén a: „nem adózunk” elvét, hirdetik. Az az egy-kettő, amely – nem zárkózik el a haladás követelménye elől, azt az alternatívát állítja fel, hogy vagy megszerezhetők az alkotmánybiztosítékok, s akkor a nemességnek birtoka arányában viselnie kell mindennemű közadót; vagy nem szerezhetők meg, s akkor a nemesség csak a házi adóban osztozkodhat, miután – mint Borsodmegye rendei mondják – „csak erre nézve van kezében a nemzetnek mindazon garancia, mi nélkül adót fizetni annyit tesz, mint constitutionális polgárnak nem lenni”.

A szabadelvű pártnak a házi adó érdekében, megindított agitációja, – melyet gróf Zichy Ödön a birtoktalanok harcának deklarál a birtokosok ellen, – annál élénkebbé válik, minél inkább közeledik az országgyűlés megnyitása, s míg Borsodban Palóczy László és Szemere Bertalan, Biharban Beóthy Ödön hatalmas befolyásukkal és szónoki erejükkel legyőzik a nem adózókat: addig Zala, Szatmár, Máramaros, Gömör, Szabolcs, Vas és Heves megyében a bocskoros nemesek féktelen kicsapongásukkal nemcsak az adó ügyét, de ezzel együtt az összes reformokat megbuktatják, súlyosan kompromittálják egyszersmind a helyhatósági rendszert. A gyűléstermek, a megyei székhelyek, a közgyűlések idején csataterekké változnak át, a hol – az e korban fölkapott szálló ige szerint – „a bunkókrácia” üli diadalát. A politikai orgiák láttára még a legszabadelvűbb politikusban is megrendül a bizalom és a rokonszenv amaz intézmény iránt, mely elméletben az alkotmány védőbástyája, a közszabadság legfőbb biztosítója volna, s a gyakorlatban akadály a szabad véleménynyilvánításnak és az alkotmányos jogok gyakorlásának.

A jobbak hiába ostromozzák úgy a zöld asztalnál, mint az irodalomban, sőt még a színpadon is azokat, kik a haladást erőszakos eszközökkel akarják föltartóztatni. Egressy Gábor a nemzeti színházban hiába hozza lelkesedésbe hallgatóságát, midőn Szalkay Máté pongyola, de hatalmas satyrával irt versét az „ólmos botokról” s a nem adózókról elszavalja „Hahó, tekintetes karok és rendek! Utánam csak, majd én elől menendek. Gyűlésre menjünk, s tudja azt ki-ki, hogy ott okkal lehet csak végezni, azért készítsünk fontos jó okot, minden legény egy súlyos ónbót.”¹⁴ A lelketlen korteskedés következtében csak 18 megyében sikerül kivívnia a nemességnek a házi adóban való részesedésre nézve kedvező utasításokat.

A reform bukásáért Széchenyi a „Pesti Hírlap” pártját okozza, mely – szerinte – példátlan felületességgel, kihívó s ennél fogva szükségképen reactiót előidéző modorban fogott hozzá annak megvalósításához. Ő maga – mint említők – a Kossuth indítványával szemben teljesen passzív viseli magát. Amint azonban a megyék állásfoglalása után tisztába jön azzal, hogy a reformot abban az alakjában, a mint azt Kossuth tervezte, az országgyűlés nem fogadja el: mindjárt az országgyűlés megnyitása után egy cikksorozatban megpendíti, az ú. n. „kétgarasos telekdíj” vagy telekadó eszméjét.¹⁵ Számítása szerint, ha minden hold föld után az ország investíciójára általában két garas telekdíj fizetnének – amennyiben Magyarország összes területe Fényes Elek szerint 4894 mértföld, vagyis 1200 öllel számítva, 62.398,500 hold – évenként 6.239,850 forint állna az ország szabad rendelkezésére. Az ekként egybegyűlendő összeg mirefordítása felett a törvényhozás határozná, kezelése pedig a Budapesten felállítandó s az országgyűlésnek számadással tartozó kincstári hivatalra bíztnék.

Hogy a mindenki által ugyanazon kulcs szerint, fizetendő telekdíj nélkülözi a jó adó legfőbb kellékét, ez még magában véve nem állná útját az eszme megvalósításának, annyival kevésbé, mert Széchenyi korának különben sem az volt a föladata, hogy a legigazságosabb és legarányosabb adórendszert fedezze fel, hanem hogy a közterhek megosztására nézve tegye meg az első lépést. De hogy azok, kik a házi adót is visszautasították, a telekdíjnak nevezett direct adó sokkal, de sokkal súlyosabb terhét magukra vállalják, erre kilátás alig lehetett. Mindamellet Széchenyi kész a harczot a telekdíj érdekében fölvenni és teljes elszántsággal folytatni úgy a nemesség, mint esetleg a kormány ellen is. Csak egy esetben teszi le – saját vallomása szerint – a fegyvert, ha t. i. a „Pesti Hirlap” pártjával is szemben találná magát; mert „ez esetben” – írja – „úgy állnak a hihetőségek munkám sikere ellen, mikép valósággal egyenesen apály- és dagálylyal szállnék szembe, ha tervemet le nem tenném.”

Kossuth a cikksorozat befejezése előtt határozottan szint nem vall. Amint azonban a kissé hosszadalmas cikksorozat, – melyre Eötvös azt a gúnyos megjegyzést teszi, hogy inkább duplán megfizetné azt a két garast, csak ne kellene annyit olvasnia róla,¹⁶ – véget ér, feledve a súlyos invectivákat, melyekkel Széchenyi őt és pártját ebben a művében is illeti, feledve a gyanúsítást, hogy ő a tervnek titkos ellensége s hogy a magáét csak azért gondolta ki, mert így ő vagy igen csekély, vagy éppen semmi adót sem fogna fizetni, – nemes loyaltással s annak a – kijelentésével, hogy ő a maga tervét jobbnak tartja a Széchenyiénél, föltételesen bár, de hozzájárul a Széchenyi adójavaslatához. Azt a föltételt köti ki, hogy amenynyiben a közös teherviselés alapján indítványozott telekdíjból a népre ismét új teher hárulna, anélkül, hogy addigi terhei valamennyire is könnyíttetnének: részesítsék legalább a népet eme terv kedvezményeiben közvetlenül. Széchenyi ugyanis a telekdíj alapján 100 millió forintnyi országos kölcsön felvételét hozta javaslatba oly módon, hogy ennek az a része, melyet mindjárt kezdetben országos investitioba nem fektetnek, adassék kölcsön egyeseknek hypothecára, a mit Kossuth, a nép érdekeit tartva szem előtt, azzal egészít ki, hogy – úgy, amint már előbb gróf Dessewffy Emil tervezte – a kölcsön kiadandó összeg fele része az örökváltság, előmozdítására fordíttassék.

A kevéssel ezután egybeülő országgyűlésen az adó ügye szóba hozatván, Széchenyi még egyszer kezébe veszi a tollat, hogy kétgarasos adójának elfogadására a rendeket rábírja.¹⁷ De, hogy célzott érjen, eredeti tervét akként módosítja, hogy a két garast egyre szállítja le, s míg a kétgarasos telekdíjat a közszükségletek kizárólagos fedezetéül jelölte ki, az egygarasos adó mellett bármi egyéb direct vagy indirect jövedelmi forrást kész elfogadni.

Az országos választmány azonban, melyet a rendek a végből küldenek ki, hogy az ország anyagi és szellemi előbbrevitele céljából szükséges költségek fedezésére nézve tegyen javaslatot, sem az egy-, sem a kétgarasos telekadót nem találván célszerűnek, a közteherviselés elve alapján egy országos pénztár szervezését ajánlja.

Minthogy pedig a főrendek szűkmarkúsága miatt ez sem sikerül: a szabadelvű haladás hívei az országgyűlésen szenvedett kudarcukat azzal akarják jóvá tenni, hogy a közjogi kérdés megoldását társadalmi úton kísérlik meg. Önként kötelezik ugyanis magukat a közadó fizetésére, hogy ily módon egyrészt az elavult kiváltság élvezése miatt háborgó lelkiismeretüket megnyugtassák, másrészt, hogy a társadalmat példájuk követésére bírván, a közteherviselés elvének az országgyűlésen kívül legalább némi részben érvényt szerezzenek. Bezerédj István az első, ki annak kijelentésével, hogy „a nép közadójában nem osztolni igazságtalanság és bűn, lelkiismerete tehát nem engedi, mikép ez igazságtalanságban tovább részt vegyen”, beiratja magát az adózók közé Tolnamegyében; ugyanezt megteszik Kossuth Lajos, Rosty Albert és két veje: báró Eötvös József és Trefort Ágoston, valamint több, mint kétszáz zalamegyei kiváltságos társával Deák Ferencz.

A társadalom illetén áldozatkészsége a dolog természeténél fogva célra nem vezethet ugyan, mindamellet nagyban hozzájárul a korszellem által követelt reform megérleléséhez, s

részben ennek is köszönhető, hogy a szabadelvű ellenzék az 1847-iki országgyűlés előtt közrebocsátott programjában a közteherviselés elvét már a legelső helyre teszi.

Amint az adó ügyét, úgy az 1843/44-iki országgyűlést foglalkoztató többi kérdést is, a törvényhatóságok és a sajtó útján, a társadalom készíti elő. A közérdeklődés pedig főképen az anyagi ügyek felé fordul.

Az az egyedül helyes közgazdasági felfogás, mely szerint az egyes foglalkozási ágak arányos kifejlődése az igazi anyagi jólét alapföltétele, oly általánossá válik, hogy nem igen van számbavehető politikus, ki ezt ne fogadná el a közgazdasági politika irányelvéül s ki ennél fogva az elsőrendű feladatok közé ne sorozná a vámrendszer gyökeres megváltoztatása által a teljesen elhanyagolt műipar és kereskedelem talpraállítását.

A Magyarországgal szemben évtizedek óta követett vámpolitika, amellet, hogy az ország érdekeit teljesen fölládozza Ausztriának, közjogi szempotból is tarthatatlan, miután annak irányát nem az országgyűlés, hanem a kormány szabja meg, abból a merőben hamis elvből indulva ki, hogy a harminczad ügye a kizárólag fenntartott felségjogok közé tartozik. A legelső teendő tehát, e tekintetben reclamálni a nemzet jogait, annyival is inkább, mert azokról nemcsak hogy soha le nem mondott, sőt ellenkezőleg, az országgyűlések úgy a múlt század folyamán, mint a jelen században, midőn feliratokban ostromolták a kormányt az ország irányában követett ellenséges vámpolitika miatt, soha nem mulasztották el egyszersmind hangsúlyozni, hogy a vámokra nézve intézkedni, és pedig minden idegen befolyás kizárásával, csupán a törvényhozás van jogosítva.

Ebben a kérdésben a kormány álláspontját egészen szabatosan körvonalozza báró Eichhoff, a bécsi udvari kamara elnöke, a magyar udvari kamarához intézett, 1840 május 20-ikán kelt emlékiratában, melyet a végből készít, hogy kimutassa, mennyire alaptalanok az 1830- és 1832/36-iki országgyűlésnek a vámok- és harminczadokra vonatkozó panaszai.

Hogy a vámtarifa meghatározása soha sem tartozott a magyar törvényhozás jogkörébe, ezt Eichhoff a királyi jogügyek igazgatója által rendelkezésére bocsátott adatokra támaszkodva állítja. Olyan törvény, mely a vámtarifát tartalmazná, nincsen. Az 1729: II. t.-cz. ellenben a korona jogai közé sorozván a vámok szabályozását, Mária Terézia 1754 február 16-ikán ezzel a jogával olyan módon él, hogy az új vámszabályzatot az országgyűlés hozzájárulása nélkül állapítja meg. Utódjai szintén az országgyűlés mellőzésével teszik meg azon a szükségesnek mutatózkodó módosításokat.

De ha törvényes alapja nincs a magyarok követelményének: a Magyarország és az osztrák örökös tartományok közt fennálló viszonyt sem tartja Eichhoff olyannak, mely megengedné, hogy a tarifa a magyar országgyűlés által határozassék meg. Magyarország a közös vámvonalakon belül eső országokkal együtt közös, vagyis egyesült vámterületet képez a külfölddel szemben. Minthogy ennél fogva az egységes vámtételek megállapításánál nem csupán Magyarország viszonyai és előnyei veendőek figyelembe, hanem a többi tartományokéi is: ha a magyar országgyűlés állapítaná meg a tarifát, a többi tartományok érdekeinek megóvása biztosítva nem lenne.

Mindezek felül – Eichhoff szerint – szükség sincs az újításra. A külfölddel szemben követett vámpolitika ellen ugyanis a magyaroknak nincsen kifogásuk. Ama kívánságuknak, hogy terményeik kivitele és átvitele megkönnyítettessék, a kormány évek óta igyekszik eleget tenni. Sérelmük tehát az, hogy a Magyarország és Ausztria közti forgalom van megnehezítve, és pedig nem a magyar vámok, hanem az osztrák beviteli vámok által. Úgyde éppen ez a tárgy nem tartozhat a magyar törvényhozás jogkörébe. A beviteli, átviteli és kiviteli vámok előnyösek Magyarországra nézve. A nyers anyagok beviteli vámja csekély ugyan, de elég magas a belföldi östermelés megvédésére, a félgyártmányok vámja magasabb, a egész gyártmányoké legmagasabb. Az árúk kivitele meg van könnyítve. Az átvitel pedig az egész európai szárazföldön nincs sehol annyira szabaddá téve, mint Ausztriában. Az 1827-iki

országos deputatio épp ezért nem tudott a fennálló vámtarifán lényegesebb változtatást javasolni.

Ha mindezek dacára elismernék az országgyűlésnek azt a jogát, hogy a tarifára vonatkozó alapelveket megszabja: akkor – Eichhoff okoskodása szerint – arra is feljogosítnák, hogy számadásra vonja a kormányt, mikép hajtotta végre ezeket az alapelveket. De ezzel meg újabb alkalmat adnának a rendeknek, hogy ujjat húzzanak a kormánynyal. Meg kell tehát elégedniük a rendeknek azzal, hogy, mint eddig, úgy ezentúl is esetről-esetre kifejezik kívánságaikat ő felsége előtt a vámokra nézve. Ha ezek a kívánságok méltányosak: biztosak lehetnek felőle, hogy teljesítettni fognak.¹⁸

A bécsi udvari kamara elnökének ez a biztatása azonban nem szolgálhat kárpótlásul a nemzet elkobzott jogáért, annyival kevésbé, mert a kormány által követett vámpolitika nemcsak Magyarországra, de még Ausztriára nézve is határozott kárral jár.

Az osztrák határon felállított vámsorompó, – mely egészen 1850-ig fennállott, – az ország függetlenségének némi biztosítékául szolgált ugyan de közjogi és politikai előnyét teljesen ellensúlyozták közgazdasági hátrányai. A bécsi kormány Ausztria javára használta azt fel. A Mária Terézia által inaugurált tilalmi rendszer rideg alkalmazásával, míg egyrészt a kiviteli vámok és a külföld által visszatorként életbeléptetett beviteli tilalmak által a külföldi piacokat elzárták a magyarországi nyers termények elől, másrészt lehetetlenné tették a külföldi iparcikkek behozatalát. Ily módon Magyarország a szó szoros értelmében saját zsírjába fűlt s óriási veszteséget szenvedett, miután kiviteli áruait vagy egyáltalán nem volt képes értékesíteni, vagy az osztrák piacokon vesztegette el; az ipari cikkek pedig a külföld versenyétől megszabadított s így valóságban monopoliumot élvező osztrák termelőktől volt kénytelen beszerezni.

A prohibitív rendszer alkalmazása mindenütt megbosszulta magát, Ausztria sem lehetett tehát e tekintetben kivétel. Mindössze is annyi haszna volt belőle, hogy egy-két iparága némi lendületet nyert. De mi ez ahhoz a megmérhetetlen kárhoz képest, amit polgárai az által szenvedtek, hogy a nyugat-európai művelt nemzetek kulturális hatása elől elzárták őket s hogy drágán kellett megfizetniük, amihez a külföldi és belföldi termelők szabad vagy legalább megkönnyített versenye mellett féláron juthattak volna.

A magyar országgyűlések 1715-től kezdve folytonosan sürgetik a helytelen vám- és kereskedelmi rendszer megváltoztatását; de felirataikra vagy egyáltalán választ sem kapnak, vagy ha igen: a válasz nem elégítheti ki őket. Különösen a jelen század elején többször kifejezik ama kívánságukat, hogy a magyar termésmények szabad kivitelét engedje meg a kormány, hogy így egyrészt az országba több pénz folyjon be, másrészt az osztrák örökös tartományok gyártmányainak, melyekkel Magyarország sem nem képes, sem nem akar versenyezni, nagyobb kelendőség biztosíttassék.

Az 1825/27-iki országgyűlés által kiküldött bizottság a szabad kereskedelmi iránynyal némileg szakít ugyan, amennyiben azt az álláspontot foglalja el, hogy ha Magyarország forgalma egyszerre, minden előkészület nélkül felszabadíttatnék, oly nagy mérvben özőnlenének be az idegen árúk az országba, hogy a műipar fejletlensége, a gyarmatárúk erős fogyasztása s az idegen államok részéről a magyar terményekre vetett magas vámdíjtételek mellett egyenértékű árúk a külföldre nem szállíttathatván, az ország szükségképpen veszítne a szabad kereskedelem által: mindamellett több, Magyarországra nézve kedvező vámpolitikai reformot hoz szóba, melyeket ha életbeléptetnek vala, a közgazdasági helyzet bizonyára lényegesen javult volna. Ilyen például az, hogy az Ausztriába szállítandó magyar gabona és marha vámját mérsékeljék; hogy a viszonyosság elvéből kifolyólag a magyar és osztrák kereskedők a külső forgalomban egyenlő jogokkal ruháztassanak fel; hogy a magyar gabona, marha és bor kivitelét szerfelett megnehezítő osztrák fogyasztási adók szállíttassanak le; végre, hogy a kereskedők zaklatásával járó, rendkívül bonyolult vámkezelési szabályok egyszerűsítsenek.

Minthogy Magyarország főképen az által károsítottak meg, hogy a közbenső vámok tekintetében nincs meg a viszonyosság közte és Ausztria közt, s hogy 1825 óta a kormány a vámokat folytonosan emeli: az 1830-és az 1832/36-iki országgyűlés különösen ezeknek a bajoknak a megszüntetését sürgeti. Hogy lehetne azonban a törvényhozás föllépésének sikere, mikor a kormány közgazdasági politikájának legilletékesebb képviselője, a bécsi udvari kamara elnöke sem akarja elhinni, hogy azok a bajok csakugyan orvoslásra várnak.

Báró Eichhoff – imént említett memorandumában – a meggyőződés hangján magyaráztatja budai kollegájának, hogy a viszonyosság követelményének már eddig is csaknem mindenben eleget tett a kormány. A kiviteli vámok – kivéve a szarvasmarha vámját, melyre nézve az 1788-iki tarifa áll fenn – egyformák. A beviteli vámok az árúk jelentékeny részére nézve hasonlóképen egyformák. A vámkezelés tekintetében is a lehetőség szerint igyekeznek érvényesíteni a viszonyosság elvét s e végből az utóbbi időben többféle intézkedés történt. Így nevezetesen az 1836 január 31-iki rendelet szerint azok a magyar termények, melyek kikészítés, átalakítás végett vagy bizonytalan eladásra mennek az osztrák tartományokba, épp úgy vámmentesek, mint a hasonló osztrák termények; a vámdíj biztosítása tekintetében a magyarországi ismert és megbízható felek épp oly bánásmódban részesülnek, mint az osztrákok; az osztrák tartományokon át külföldre szállítandó magyar árúk kivitelénél – amint azt a magyar udvari kancellária 1832 augusztus 14-iki és szeptember 25-iki rendeletében közhirrre teszi – a fennállott akadályok megszűnnek; egy legfelsőbb decretum szerint; melyet a magyar udvari kancellária 1837 június 28-ikán tett közzé, az az elv, hogy a külföldi árúk, melyek beviteli vámmal megrovattak, a közbenső vámsorompón vámmentesen vihetők keresztül, kiterjesztetik a Magyarországon át behozott, beviteli vámmal terhelt s Ausztriába szállítandó árúkra is; végre a magyar udvari kamara elnökének elhatározott szándéka a hivatalos helyiségeken kívül eszközölt vámhivatali motozásokra nézve ugyanazon szabályokat léptetni életbe, amik Ausztriában alkalmaztatnak.

Ha a reciprocitás ily módon biztosítva van Ausztria és Magyarország közt: ezzel meg kell mind a két félnek elégednie, miután Eichhoff szerint abszolút viszonyosságról szó sem lehet. Figyelembe veendő ugyanis az árak és az árúk minősége közti különbség. A gabona, marha és szesz például, mely – Galicziából Magyarország északi részébe szállítatik, sokkal olcsóbb, mint ugyanezek az árúk, melyek Magyarországból Alsó-Ausztriába szállítatnak. Ha tehát ugyanakkora beviteli vámmal, terheltetnének meg az említett árúk, ez nem viszonyosság, hanem Magyarországra nézve káros egyenlőtlenség lenne. Az országos bizottság kereskedelmi al-választmánya is elismerte 1829 január 7-iki jelentésében, hogy az abszolút viszonyosság Magyarországra nézve határozottan káros lenne.

Hogy a közbenső vámsorompót, a viszonyosság sérelmével, Magyarország kizsákmányolása céljából, Ausztria javára tartják fenn, ezt a vádat Eichhoff határozottan visszautasítja. Fenn kell azt tartani Magyarország tökéletlen államháztartása miatt. Sem az egyenes, sem a közvetett adók rendszere itt az állam érdekeinek megfelelő formában nem áll fenn. Ennélfogva a kincstár amint általában a vámokat, úgy a közbenső vámokat sem nélkülözheti. Hogy a közbenső vámok leszállításával a forgalom emelkednék s nem veszítne a kincstár, ez annyival kevésbé valószínű, mivel a vámok már most is nagyobbára alacsonyak. De ha mégis meg akarná a kincstár ezt a veszedelmes kísérletet tenni, ennek nagy akadálya volna, mely addig nem, hárítható el, míg Magyarország adózási rendszerét meg nem változtatják. A földbirtokos, iparos, általában az összes adókötelesek a német és lombard-velencei tartományokban nagy közterheket viselnek, melyektől Magyarország, lakossága vagy annak egy része föl van mentve. Az említett tartományok súlyosan megadóztatott termelői joggal követelhetik tehát, hogy, ha fedezi a közös állami költségeket, melyeknek egy része Magyarországot terhelné, legalább kiméltessenek meg az adómentes vagy csekély adóval terhelt magyar termények versenyétől. Az igazság azt követeli, hogy ez az egyenlőtlenség az adózás tekintetében, legalább a közbenső vámok megállapításánál

enyhíttessék valamennyire. Ehhez járul, hogy Ausztriában egyes iparágak a direct adókon kívül fogyasztási adóval is terhelve vannak, melyet – a fogyasztókon kell megvenniök a fogyasztási cikk árában, s így különösen a szeszgyárosok, sörgyárosok és mészárosok nem élhetnek meg, ha a beviteli vámmal s ennek pótlékával nincsenek megvédve. Ugyanez áll a dohányárusokra s a dohánymonopoliumra nézve is, mely utóbbi nem tartható fenn, ha a magyar dohány bevitel után csupán a magyar beviteli vámnak megfelelő vám fizettetik. Ha a magyar termények után az Ausztriába való bevitelkor vám nem fizettetik, vagy a vám leszállítatják, mielőtt az adózási rendszer megváltoznék: ez nemcsak Ausztriára nézve lenne veszedelmes, de Magyarországra nézve is, mert Ausztria elszegényedvén, Magyarország elveszítné legjobb piacát.

Végre szükségesnek tartja Eichhoff a közbenső vámvonalat a csempészet megakadályozása végett is. Magyarországra a tökéletlenebb vámkezelés miatt sokkal több árút csempésznek be, mint Ausztriába; ha tehát ezeket az árúkat Magyarországból minden akadály nélkül viszik be Ausztriába, amellet, hogy a kincstár veszít, a gyárosok is károsodnak. De éppen azért az olyan árúk után, mint a gyapot, gyapjú, selyem stb., melyekkel leginkább üzik a csempészetet, nem lehet egyenlő az átviteli vám, hanem az Ausztriából Magyarországra való bevitelnél mérsékeltebb, a Magyarországból Ausztriába való bevitelnél ellenben magasabb tarifa alkalmazandó.

Mindezekből azt a következtetést vonja le a bécsi udvari kamara elnöke, hogy a közbenső vámok tekintetében az absolut viszonyosság a különböző viszonyok miatt nem valósítható meg s hogy a közbenső vámok mérséklése vagy megszüntetése által a forgalmat csak akkor lehet élénkíteni, ha Ausztria és Magyarország adózási rendszere egyforma lesz, vagy az aránytalanság erre nézve legalább részben megszűnik.¹⁹

A vámemelés tekintetében Eichhoff szintén védelmébe veszi a kormány eljárását.

Sopron terjesztette fel az 1825-iki országgyűléshez a sérelmet, hogy a kiviteli vám oly magasra emeltetett, hogy jóformán meghaladja a termény piaci árát. Ha a panasz nem a közbenső, hanem a külfölddel szemben alkalmazott kiviteli vámokra vonatkozik, akkor – Eichhoff szerint nincs annak semmi értelme. Az 1827-iki országos deputatio 63 árú kiviteli vámjának mérséklését kívánja. Ezeknek több mint felére, vagyis 34-re nézve teljesíti a kormány a rendek kívánságát, és pedig éppen azoknak az árúknak a vámját szállítja le, melyek Magyarország kiviteli cikkei, amilyenek például a nyers bőrök, a gubacs, festékfa, réz, kidolgozott bőrök, kikészített borkő stb. Ha pedig a közbenső vámokra vonatkozik a panasz, akkor sem alapos. Mert 1825 óta az Ausztriába bevitt árúk közül 144-nek a beviteli váma változott: 64-é emeltetett, 60-é leszállított s 20-é változott meg más irányban. A fölemelt és leszállított árúk jelentőségét tekintve; nincs köztük különbség. Azután a vámemelés a legtöbb árúnál, vagyis 52-nél 1 forinttól 1 forintig s 12-nél 1–2 forintig, míg ellenben a leszállítás 35-nél 1 forinttól 1 forintig, a többinél 1 forinttól 25 forintig terjedt. A mérséklés némely árúnál mázsánként 20 forintot is meghalad, sőt 81 forint 15 krajczárra is emelkedik. 1837 óta még további mérséklések is történtek.

Hogy a vám meghaladja a termény piaci árát, ez nem igaz; mert semmiféle árúnál nem lépi túl az érték 10 százalékát. Az sem áll, hogy a kormány Magyarország elnyomása végett változtatta volna meg időnként a vámokat. Szükség volt a változtatásra részint azért, mivel az árviszonyok megváltoztak, részint mivel az állami bevételek fokozása végett Ausztriában átalakítván a fogyasztási adók rendszere, ez szükségképen maga után vonta a Magyarországra eső közbenső vámok emelését. De a vámemelés főindoka az volt, hogy a belföldi mezőgazdaság nyomasztó helyzete megjavíttassék. A nyers termények árhanyatlása s a gazdáknak e miatt bekövetkezett pusztulása birta rá ő felségét, hogy a gabona, marha s más termények beviteli vámját emelje, hogy a honi piacokon ezekkel az árúkkal a belföldi termelők fölvehessék a versenyt a külföldiekkel, s ugyanekkor – az 1788 január. 2-iki és 1819 április 7-iki vámszabályzatban kimondott elv mellőzésével – a magyar nyers terményeknek

azt a kedvezményt adta, hogy azoknak Ausztriába való bevitelénél a külföldről való behozatalkor fizetendő vámnak felét állapította meg ²⁰

A bécsi udvari kamara elnöke bármennyire igyekszik is ezzel az apológiájával szépítgetni a kormánynak Magyarországgal szemben követett vámpolitikáját, nem képes azt igazolni. Ennélfogva azok, kik Magyarország közgazdasági érdekeit igazán szívéből viselik, részint a vámpolitika gyökeres megváltoztatásában, részint annak más közgazdasági reformok által leendő ellensúlyozásában keresik az ország boldogulásának föltételeit.

A harminczas években Széchenyi szabad kereskedelmi politikáját fogadja el a közvélemény. Széchenyi rendszerében a vámok csak másodrendű szerepet játszanak; mert ő szerinte a nemzet gazdagságának kútforrása a belső fogyasztás, melyre a fennálló magas vámok sorvasztó hatással vannak ugyan; de amely még a legrosszabb vámrendszer mellett is fejleszthető. Hogy Angolország a műveltség oly magas fokán áll, ezt nem sűrű népességének, nem is gyarmatainak és külkereskedelmének, hanem mindenek fölött annak köszönheti, hogy productumainak háromnegyed részét maga fogyasztja el. Ezzel szemben Magyarország hátramaradottságának a legfőbb oka az, hogy termelvényeinek nincsenek vevői, és pedig azért nincsenek, mert a hitel gyöngye lábon áll, mert a közszorgalmat megbénítják a birtokszerzési képesség korlátozása, a közbátorlét hiánya, a czéhek, monopolumok, limitatiók stb. A legelső teendő tehát a közszabadságot korlátozó intézmények megszüntetése által a fogyasztók számának és fizetőképességének emelése. Kíváncos volna ugyan ezzel együtt a külkereskedelem akadályait is elhárítani s a közbenső vámvonalat megszüntetni, annyival inkább, mert a fennálló kereskedelmi rendszer – Magyarország gyarapodását, akadályozván, Ausztriának is kárt okoz; de ha, az ország egy darabig még kénytelen is a szabad kereskedelem áldásait nélkülözni, bőven kárpótolhatná ezért magát az élénk, nagymérvű belső fogyasztás által.

A negyvenes évek elején nagy fordulat áll be a Széchenyi eszméinek hatása alatt álló közfelfogásban. A védvámrendszer abban az alakjában, amint azt List Frigyes formulázta, ²¹ sokkal inkább megfelel az akkor már erősen kidomborodott nemzeties iránynak, mint a természeténél fogva világpolgárius jellegű szabadkereskedelmi rendszer. Ennélfogva mi sem természetesebb, mint hogy azok, kik a magyar nemzeti állam szervezését tűzték ki törekvésük végcéljául, egész lelkesedéssel csatlakoznak ahhoz az irányhoz, mely az ő programjuk keretébe inkább beillik. List egyenesen a kor uralkodó eszméjére, a nemzetiségi eszmére alapítja közgazdasági elméletét, határozottan elítélvén azt a cosmopolitismust, mely közgazdasági téren csak abban az esetben volna jogosult, ha a nemzetek műveltségi tekintetben egy színvonalon állnának. Az európai nemzetek közgazdasági fejlődésének legfőbb eszközei szerinte a védvámok, mert ezeknek segítségével szabadíthatja meg magát a gyöngye, hátramaradt ország a fejlettebbek versenyétől, ezekre támaszkodva teremtheti meg műiparát, szóval ezek biztosítják számára azt az anyagi jólétet, mely a főcél, a nemzet politikai önállóságának is alapföltételét képezi.

List tanait nálunk Kossuth Lajos karolja fel, s hatalmas ékesszólásával csakhamar közmeggyőződéssé érleli azt az eszmét, hogy a létünk alapját képező nemzetiség örökké gyöngye és tehetetlen lesz, ha a kereskedésben és iparban az idegenek uralmát tűrjük, ha nemzeti forgalom-rendszer és gyári cultura alapítására nem törekszünk s ha a vámvonalak által el nem zárkozunk a külföldtől.

Hogy a védvámos Kossuth, ki a politikai szempontokat a közgazdasági kérdésekben is mindig előtérbe tolja, határozottan szembeszáll a negyvenes évek kezdetén keletkezett ama mozgalommal, mely Magyarországnak a német vámszövetséghez való csatlakozását czélozza, ez egészen természetes.

A Zollverein, melynek már a harminczas évek közepén a legtöbb német állam tagja volt, 1841 május 8-ikán tizenkét évre újra megalakul. Az újra-alakulásra vonatkozó tárgyalásokat az illető államok megkezdvén, Ausztriát, s ezzel együtt Magyarországot is

óhajtának bevonni az egyesületbe vagy legalább olyan szerződésre szeretnének lépni vele, mely a kereskedelmi forgalmat a Zollverein tagjai s Ausztria közt megkönnyebbitné.

Maga Metternich is szükségesnek tartja ilyen szerződés mielőbbi megkötését a Zollvereinnek. Ausztria, mint a német szövetség tagja, Németország részéről közgazdasági tekintetben sem tekinthető külföldnek. Mindent el kell tehát követni, hogy a Zollvereinnek olyan viszonyba lépjen, mely az anyagi érdekek kölcsönös kielégítését eredményezze s mely éppen ezért az általánosan óhajtott béke biztosítékául szolgál. Ezt a viszonyt csakis a Zollvereinnek kötendő szerződés, hozhatja létre.²²

Az egyesület újra-alakulása után, az 1841 november 17-ikén tartott minisztertanács Metternich vám és kereskedelmi politikai programját, – melyet ő báró Kübeckhez, a bécsi udvari kamara elnökéhez intézett iratában fejt ki bővebben,²³ – azzal a módosítással teszi magáévá, hogy a formális kereskedelmi szerződés mellőzésével, kölcsönös megegyezéssel és lassanként módosítottassanak azok a vámtételek, melyek Ausztria kereskedelmére hátrányosak, s ugyanez a miniszteri értekezlet még azt is elhatározza, hogy a legközelebbi jövő programjába fölveszi a tilalmi rendszerről a védvám-rendszerre való áttérést s az Ausztria és Magyarország közt fennálló közbenső vámok megszüntetését is.

Ezek az események actualissá teszik nálunk nemcsak a vámkérdést, de egyszersmind a Zollvereinhez való csatlakozás kérdését is. Sopron-megye körlevélben hívja fel a többi törvényhatóságok figyelmét a csatlakozás előnyeire.

Kossuth azonban a „Pesti Hírlap”-ban közzétett cikksorozatával, – mely tekintettel arra az érdeklődésre, amivel Németország politikai körei a kérdés iránt viseltettek, összegyűjtve német fordításban is megjelent,²⁴ – útját szegi minden ily irányu nagyobb mérvű mozgalomnak.

A kérdéssel Deák Ferencz már 1839-ben foglalkozik, Széchenyihez intézett egyik levelében²⁵ abbéli véleményét fejezvé ki, hogy ha a Zollvereinhez való csatlakozás, melyhez Ausztria azért ragaszkodik, mert így hiszi befolyását Németországgal szemben fenntarthatni, – Ausztriára nézve sem állítható föltétlenül előnyösnek, Magyarországra nézve meg még kétségesebb értékűnek látszik.

Kossuth ugyanebben a szellemben tárgyalja az életbevágó problémát s a csatlakozás mellőzésével és a védvám-rendszer alkalmazásával a vámszövetséget sürgeti Ausztria és Magyarország közt.

Politikai szempontból úgy áll szerinte a dolog, hogy a német vámegylet szigorúan német nemzeti alapon van szervezve a német nemzeti érdekek előmozdítása végett, éppen azért bíznak benne a német államok, hogy előbb-utóbb csatlakozni fog hozzájuk Ausztria is, melynek dynastiája kezdettől fogva hasonlóképen a német nemzeti érdekekhez fűzte politikájának vezéreszméit; de viszont ezért követne el öngyilkosságot a magyar nemzet, ha az egyesület tagjává lenne. Az a nemzet, mely a Zollverein tagja, tagjává lesz egyszersmind a német nemzetnek is, s előbb-utóbb germanizáltatni fog. Attól ugyan nem kellene tartani, hogy a magyar ember németté válik; de nemzetiségünket a Zollvereinbe való belépés annyiban fenyegetné, amennyiben a német iparosokból, kereskedőkből álló polgár elem magyarosítását s így egy magyar középosztály kifejlődését akadályozná.

A kérdés közgazdasági oldalát tekintve, Magyarországnak kettős czélt kellene elérnie a csatlakozás által, hogy t. i. gyáripárt teremtsen s hogy nyers terményei számára piacot szerezzen. Úgyde sem az egyiket, sem a másikat ezen az úton el nem érheti. Gyáripárt ily módon nemcsak hogy nem teremthetne, de örök időkre lehetetlenné tenné annak kifejlődését, mert a magas fokon álló német iparral szemben éppen olyan, sőt még sokkal rosszabb helyzetbe jutna, mint amilyenben volt Németország Angliával szemben addig, míg védvámok által nem biztosította műiparát. Nyers terményei számára sem szerezne piacot, miután Németország nemcsak hogy fedezi saját productumaival szükségleteit, de még kivitel tárgyául szolgáló fölösleggel is rendelkezik. Ha Magyarországnak piacra van szüksége nyers

terményei számára, ezt megszerezheti kereskedelmi szerződések és a belföldi gyáripár fejlesztése által; miért csatlakoznék a Zollvereinhoz, melynek különben is egyik legfőbb irányelve a nyers terményeket vagy nagyon csekély vámmal terhelni, vagy a vámmentesség kedvezményében részesíteni.

Kossuth tisztában van vele, hogy a fennálló vámrendszer, egyrészt a kormánynak a hagyományokhoz való makacs ragaszkodása, másrészt a közönségnek nagyon is hézagos közgazdasági ismeretei miatt, hamarosan és könnyedén nem igen lesz megváltoztatható; de át van hatva egyszersmind a meggyőződéstől, hogy az ipar, különösen a gyáripár, – mely czélszerű vámrendszer nélkül sehol nem izmosodott még meg – amint közgazdasági életünknek lendületet ad, úgy a polgári elem erősítése által a democraticus eszmék terjedésére is nagy befolyással lesz. Ennélfogva, hogy időt ne veszítsen, addig is, míg a törvényhozás a kormánnyal egyetértőleg iparfejlesztő intézkedéseket tehetne, az ipari érdekek előmozdítása végett, az iparegyesület megalakításával, a társadalmi erők igénybevételét kíséri meg.

A siker érdekében Széchenyit szeretné az ügynek megnyerni s az egyet élére állítani, miután az iparegyesület megalakítását abba az eszmekörbe tartozónak véli, melyet Széchenyi logikai egymásutának szokott nevezni; de óhajta nem teljesül. Az Ausztria és Magyarország közt fennálló „vegyes házassági viszonyról” fogva Széchenyi az eszmét nem tartja szerencsésnek.

Midőn 1841 elején Almási Balogh Pál a földmivesek és mesteremberek részére, angol mintára, „egy hasznos ismereteket terjesztő társaság” alakítását indítványozza a „Pesti Hírlap”-ban: Kossuth ezt az alkalmat ragadja meg, hogy tervét concret alakban nyilvánosságra hozza, Balogh indítványára azt jegyezvén meg, hogy ami a fejlett iparral bíró Anglia viszonyaiba jól beleillik, nálunk a kezdetleges ipar szükségleteinek nem felelne meg.

A közvélemény Kossuthnak – ad igazat, s azzal a programmal, melyet ő dolgoz ki s mely mindent felöl, a mi szükségesnek mutatkozik arra nézve, hogy a magyar iparos-osztály irodalmi és társadalmi úton az idegen áramlatoktól megvédelmeztessék és sanyarú helyzetéből kiemeltessék, az iparegyesület gróf Batthyány Lajos elnöklete alatt megalakul.

Kossuth, mint aligazgató, míg egyrészt szigorúan ügyel rá, hogy az egyesület körébe a politika be ne férkőzzék, másrészt az egyesület népszerűségét biztosítandó, mindent elkövet, hogy rövid idő alatt mennél nagyobb eredményt mutasson fel.

A széles alapokra fektetett programnak alig van olyan pontja, melynek végrehajtását a fiatal egyesület, mindjárt fennállásának első éveiben, több-kevesebb sikerrel meg ne kísérlené. Fiókegyleteket alakít; egymásután két kiállítást is rendez honi műipari czikkekből; egyes elhanyagolt iparágak, például a czukor- és selyemgyártás fölkarolására buzdítja az iparosokat, miután a verőczemeyei csepini czukorgyár és a Kiessling testvérek pozsonyi czukorgyára, valamint a Hoffmann és fia nagykereskedői cég selyemgyára az első iparkiállításra beküldött készítményeikkel megmutatják, hogy az említett két iparág nyereséges művelésének előfeltételei nálunk nem hiányzanak. Az iparegyesület köréből indul ki az iparvédegyleti mozgalom is, amennyiben Bezerédj István az első iparkiállítás berekesztésekor fejezi ki azt az alapgondolatot, melyhez az iparvédő társadalomnak alkalmazkodnia kell s melyet a védegylet megalakításával a magyar társadalom elfogadott.

Ezek az eredmények annál nagyobb jelentőségűek közgazdasági szempontból, mert a társulás szabad formájának életképessége mellett bizonyítván, az iparosoknak a czéhkényszerhez való ragaszkodását segítnek megtörni s megbarátkoztatják őket is az önségély elvével, melyet a földbirtokosok, a törvényhozás tehetetlenségének és a kormány rosszakaratának ellensúlyozása végett, már néhány év óta szép sikerrel alkalmaznak.

A mezőgazdaság fejlődésében a közelebbi országgyűlések által életbeléptetett reformok egy új korszak kezdetét jelzik ugyan; de hatályosakká csak az által válnak, hogy végrehajtásukról maguk a gazdák gondoskodnak. Mindjárt az 1832/36-iki országgyűlés szétoszlása után az ott hirdetett s részben törvény által is kifejezésre jutott szabadelvű eszmék

hatása alatt a jobbágyság helyzetében itt-ott lényeges javulás következik be. A földesurak közül számosan követik Bezerédj István példáját, ki medinai jobbágyaival megkötötte és pedig ezekre nézve igen kedvező föltételek alatt, az első örökváltsági szerződést; ezen kívül a jobbágyság több helyütt olcsó áron megváltja a robotot; számos megyében könnyítenek a parasztság közmunka-terhén s földesuraik általában csaknem mindenütt emberiesebben kezdenek velük bánni.

Mindamellett a jobbági praestatiók megváltása épp oly lassan megy nálunk, mint Ausztriában, amint hogy az 1832/36- és az 1839/40-iki törvényekben foglalt félrendszabályok mellett nem is mehet másképp.

Ausztriában József császár óta meg volt engedve az örökváltság, de kivéve Felső-Ausztriát, a többi örökös tartományokban csak szórványosan, sőt az állam és clerus jószágain, valamint a hitbizományi jószágokon egyáltalán nem is fordultak elő örökváltsági esetek. Éppen ezért Ausztriában már a harminczas években sürgetik azokat az intézkedéseket, melyek addig is, míg az örökváltság kötelezővé tétetnék s míg arra nézve az állam közreműködése törvény által kimondatnék, az ügy előmozdítására szolgálnának. Sürgetik nevezetesen a hitelintézet felállítását, mely a jobbágyot a megváltáshoz szükséges olcsó, hosszú lejáratu kölcsönrel látná el; valamint annak az elvnek törvényben való kimondását, hogy abban az esetben ha a jobbágy és földesúr a váltságdíjra nézve nem tudnak egymással megegyezni, a bíróság határozza azt meg.

A szabad egyezkedés rendszere, az állam részéről a „laissez faire laissez passer” elvének alkalmazása s a hitelintézet hiánya akasztja meg nálunk is a reformot. Ez utóbbin lehetne ugyan segíteni oly módon, amint Ausztriában segítettek, ahol az 1846 december 11-ikén kelt legfelsőbb rendelet a robotot és tizedszedési jogot a föld átengedése által is megválthatónak jelentette ki; de ez csak úgy történhetnék, ha a földesúr részére váltságdíj fejében átengedett földnek a jobbágy haszonbérleje maradna, a mi azonban újabb complicatiora adna alkalmat. A reform őszinte hívei tehát arra törekcszenek, hogy az örökváltság legalább a földesurakra nézve kötelezővé tétessék s a váltságdíj meghatározása az állam közbejöttével s egy felállítandó hitelintézet támogatásával történjék.

Ugyanazok, a kik a szabad föld eszméjeért harcolnak, nem szűnnek meg egyszersmind az intensiv gazdálkodási rendszer útját egyengetni s évről-évre fokozódó tevékenységet fejtenek ki a gazdasági ismeretek terjesztése s a gazdák előítéleteinek kiirtása körül. Hogy munkájuk annál hatályosabb legyen, az állattenyésztő társaságot 1835-ben a mezőgazdaság összes ágaira kiterjedő hatáskörrel gazdasági egyesületté alakítják át.

A nádor védnöksége alatt álló, újjászervezett egyesület 1840-ben megteszi a lépéseket arra nézve, hogy országos pártfogásban részesíttessék s az 1843-ki országgyűléshez benyújtott emlékiratában ²⁶ a szükségletei fedezésére fordítandó 495,600 pengő forintnyi országos segélyen kívül kéri az egyesületnek törvénybe iktatását, továbbá egy példány-gazdasággal összekötött országos központi gazdaképző intézetnek s földműves iskolának közkölségen való felállítását s a példány-gazdaság berendezhetése végett egy, a fővároshoz legközelebb fekvő kincstári jószágnak haszonbérbe adását.

Hogy az állam közvetlen támogatása nélkül a mezőgazdaság nem emelkedhetik a fejlődés magasabb fokára, ezt a külföld példái eléggé mutatják. Anglia évenként milliókat áldoz mezőgazdasági célokra, Franciaországban a gazdasági egyesületek száz meg százezer franknyi állami segélyben részesülnek évenként. Különösen a gazdasági szakoktatás érdekében még a legnagyobb áldozatoktól sem riadnak vissza a külföldi államok. Württemberg például legszebb állami épületét, a hohenneimi királyi kastélyt a hozzá tartozó nagy uradalommal együtt a gazdasági szakoktatás céljaira engedte át; Poroszországban a Thaer által alapított möglini gazdasági akadémia, a gráci Johannaem, a svájci hofwyli, a franciaországi rovillei, grignoni gazdasági iskolák mind az állam áldozatkészségének köszönhetik felvirágzásukat.

A magyar országgyűlés sem tagadja meg a gazda-közönség törekvéseitől támogatását, csakhogy a gazdasági egyesülettel szemben az országos pártfogás föltételül azt szabja meg, hogy ki legyen onnan zárva a kormány befolyása s az egyesület a részére segélyképen megszavazott százezer forint felett szabadon rendelkezze, illetőleg annak felhasználásáról az országgyűlésnek számoljon be.

Minthogy azonban a százezer forintnyi segély az országos pénztárból volna fedezendő, ez pedig a közteherviselés kérdésén megbukik: az egyesület továbbra is önerejére kénytelen támaszkodni s maga lát hozzá nemcsak a gazdasági tanintézetek szervezéséhez, hanem mindazon czélok megvalósításához, melyekre nézve az országgyűléstől a várt segítséget nem kaphatta meg.

Az ily módon évről-évre elevenebbé váló egyesületi életnek bármennyit köszönhet is úgy a földművelés, mint a közgazdaság többi ága: a fejlődés egyik legfontosabb tényezőjének, az olcsó hitelnek hiányát az egyesületek nem pótolhatják. A birtokjogi viszonyok, különösen az ősiség, a jogbizonytalanság, a politikai viszonyok ziláltsága, a helytelen vámrendszer, az igazságszolgáltatás tökéletlensége és nehézkessége a hűbéri intézmények egész sora, melyekre Széchenyi mindjárt föllépésekor egyenkint rámutat, mindmegannyi akadályai a hitel kifejlődésének s hitelintézetek alapításának. Ha Széchenyi a nemzeti bankot mégis fölveszi programjába: ezt azért teszi, mert számít rá, hogy akadnak majd ahhoz értő vállalkozók, kik a haszonnal kecsegtető intézménynyel kísérletet tesznek.

Maga a kormány is belátja, hogy a hitel érdekében kell már valamit tennie. Ennélfogva az 1843-iki országgyűlést a király egyenesen felhívja, hogy a hitel fejlesztéséről tanácskozzék. Kübeck, a bécsi udvari kamara elnöke azonban, kinek véleményét ebben a kérdésben a nádor kikéri, az ügy iránt nagyon kevés jóakaratot tanusít. Váltig hangoztatja ugyan, hogy nem ismeri annyira a magyar viszonyokat, hogy figyelemre méltó tanácsokat adhatna, továbbá, hogy nézeteit tisztán mint magánember közli a nádorral s a hivatalos tárgyalás folyamán emlékiratának minden pontja lényeges módosulást szenvedhet, sőt esetleg el is vethető; de azért eléggé határozott állást foglal el a fontos kérdésben.

A hitelbankot általában nagyon kevésre becsüli; mert – az ő naiv felfogása szerint – vagy biztos hypothecára ad az kölcsönt, amit magán tőkepénzesek is megtehetnek, s akkor nincs rá szükség; vagy a hypotheca meghatározásában nem elég szigorú; akkor meg fennállása lesz veszélyeztetve. De még ha elismerné is egy ilyen intézet nélkülözhetetlenségét: a tényleges viszonyok közt nem tartja azt czélszerűnek Magyarországra nézve. A földbirtokos a hitelintézettől szerzett tőkéjét gazdasága javítására, birtoka termőképeségének fokozására fordítaná. Úgyde, mivel a termények értékesítéséhez szükséges közlekedési utak hiányzanak: addig, míg ennek a hiánynak – a pótlásáról nem gondoskodik az ország, a productio fokozásának nincs semmi értelme.

A hitel fejlesztését Kübeck szerint rá lehetne bízni a magán tőkepénzesekre. Mivel azonban az ősiség, valamint a telekkönyv és valuta hiánya s a rossz igazságszolgáltatás miatt a külföldi tőkepénzesek nem örömet küldik pénzüket Magyarországba s a helyüket uzsorások foglalják el, kik az óriási kockázatért ugyancsak megfizettetik magukat: a hitelintézetre legföllebb mint közvetítőre volna szükség. Mint ilyennek, az lenne a hivatása, hogy a becsületes hitelezők által elvállalt s a jelen viszonyok közt rendkívül súlyos kockázatot csökkentse, az adósokat kötelezettségük pontos teljesítésére szorítsa. Ezt a célját 500,000 forintnyi alaptőkével bizvást elérhetné, melyet, ha a belföldön nem tudna előteremteni, az állam jótállása mellett az első osztrák takarékpénztár útján szerezhetné be.

Hogy az intézet mikép szerveztessék, ennek eldöntését tartja Kübeck a legnehezebbnek. Ha magánosok állítanák fel: ezek csak saját hasznukat tartanák szem előtt, mitsem törődve a közérdekkel. A rendekre sem lehetne – úgy, miként porosz Sziléziában és Galicziában – bízni a dolgot, mert Magyarországon a rendek politikai és jogi helyzete egészen más, mint az említett tartományokban. Az államnak, illetőleg az államot képviselő

kormánynak meg éppenséggel nem való ilyen vállalatba befognia. Ennélfogva az intézetet oly módon kellene szervezni, hogy annak adminisztrációja a nádor közvetlen vezetése alatt a rendek és a kormány választottaira bíztnék; a folyó ügyeket fizetett tisztviselők végeznék; a főfelügyeletet pedig a király gyakorolná, a számadásokat ő hagyná jóvá és hozná nyilvánosságra, az alapszabályokat ő erősítené meg és szükség esetén a rendek közreműködésével ő módosítaná.²⁷

Az 1843/44-iki országgyűlés olyan hitelintézet felállításához nem adja ugyan beleegyezését, a mely – miként Kübeck tervezi – csaknem kizárólag a kormány rendelkezése és befolyása alatt állana mindamellett annak, hogy az ügyet az országgyűlésen szóba hozzák, megvan az a haszna, hogy a közönség mindinkább érdeklődni kezd a dolog iránt, melyre nézve egyesek már előbb a gyakorlati kezdeményezés terére léptek.

Fáy András, – ki Pestmegyében már 1825-ben sürgeti takarékpénztárak felállítását, – másfél évtizeden át nem szűnik meg propagandát csinálni annak az intézménynek, mely philanthropicus jellegénél fogva a nép jólétének alapját van hivatva megvetni s melyre annál nagyobb szükség van, mert a bécsi takarékpénztár fiókjai Győrben, Brassóban, Pozsonyban és Nagy-Szombatban, amellett, hogy a különben is szűkében levő pénznek az országból való kiszivárgását mozdítják elő, tulajdonképpen csak mint letéti pénztárak szerepelnek s mint ilyenek, kizárólag a kereskedőknek tesznek szolgálatot. A harminczas évek vége felé fog hozzá Fáy kedvencz eszméjének megvalósításához s még mielőtt az 1839-iki országgyűlés összeülne,

Pestmegye közgyűlésének bemutatja a köznép számára felállítandó takarékpénztár részletes tervezetét,²⁸ melyet a megye elfogadván, már a következő év elején az intézet megkezdí működését s azóta évről-évre izmosodva, immár nemcsak hazánk, hanem az egész monarchia egyik leghatalmasabb pénzintézetévé fejlődött.

Egy évvel később alapítják meg a pesti kereskedők két millió pengő forint alaptőkével a pesti kereskedelmi bankot, a célból, hogy függetlenítsék magukat a bécsi kereskedőktől. Majd 1842-ben a pozsonyi takarékpénztár alakul meg.

E közben a tervezetések szakadatlanul folynak s a publicisták szinte vetekszenek egymással, hogy különösen az úrbéri terhek megváltása végett naponként sürgősebbé váló hitel igények kielégítésének legalkalmasabb formáját megtalálják.

A kereskedelmi hitel fejlesztésére gróf Dessewffy Emil egyelőre elegendőnek tartja az akkor éppen alakulóban volt kereskedelmi bankot, mely idővel a jegy kibocsátás jogával is felruházható lenne; de ugyanő felhívja egyszersmind az ország összes nemességét, hogy a törvényhozás szentesítése mellett, az egyetemleges jótállás elvének alkalmazásával, porosz-sziléziai mintára alakítson földhitelegyesületet.²⁹

A „Pesti Hírlap”-ban, melynek szerkesztője is többször hozzászól a hitelintézetek kérdéséhez, Tetétleni egy örökváltsági pénztár vagy bank szervezését ajánlja, oly módon, amint az később a szatmári 12 pontban is terveztetik, hogy t. i. az úrbéri tartozások megváltásához szükséges 90 millió forintot a bank ötforintos bankjegyek kibocsátása útján állítaná elő s három hónap alatt kifizetné a földesuraknak az őket megillető váltsági tőkét.³⁰ E végből is, de meg azért is, hogy „a nemesség az annyira gyűlölt s szellemével ellenkező egyenes adó alól még egyidőre az ország minden kára nélkül kibújhassék,” Pestmegye közgyűlésén egy olyan bank terve jön szóba, mely száz millió forintnyi kölcsönt venne föl ő felségétől, lekötetvén ez összeg biztosítására a nemesség összes ingatlan és ingó vagyona.³¹ A tudós társaságban Fogarasi János tart felolvasást az örökváltság és az ipar és kereskedelem érdekeit előmozdító bankról, melynek alaptőkéje részvények kibocsátása és az évenként körülbelül öt milliót bevételező megyei házi pénztárak átvétele által szereztenék be.³² Kovách László a bajor váltó- és jelzálogbank mintáját ajánlja követni a magyar nemzeti bank szervezésénél; de minthogy nálunk az ősiség miatt a jelzálog-üzlet, akár záloglevelek útján, mint Bajorországban, akár egyébképen, csak részben művelhető: a bank a földbirtokosoknak

kezességre és kézi zálogra adna kölcsönt.³³ Trefort Ágoston abból indulva aki, hogy egy földhitelintézet felállításának elengedhetetlen feltétele az ősiség eltörlése, addig, míg ez megtörténik, a nép minden rétegének hitelérdekeit kielégítő jegybank czélszerűségét vitatja.³⁴

Ezek a tervek – kivéve a Dessewffyét és Trefortét, – amily kevésbé felelnek meg a gyakorlati élet követelményeinek, épp oly kevésbé állják ki elméleti, szempontból a kritikát. De annyiban mégsem voltak hiábavalók, amennyiben anyagot szolgáltatván a gondolkozásra, a napi rendre tűzött kérdést felszínen tartották. A társadalom bármennyire át volt, is immár hatva az átalakulás szükségének érzetétől: cselekvésében meg lett volna bénítva, ha az arra hivatottak az egyes intézmények lényegére s a haladás elveire nézve fölmerült ellentéteket ki nem egyenlítik s a tétovázásnak és habozásnak, még mielőtt cselekvésre került volna a sor, elejét nem veszik.

-
600.	* Vas megye 1840 augusztus 31-iki körlevele Szatmármegye levéltárában.
601.	* Szatmármegye 1841 február 22-iki körlevele, u. ott.
602.	* Szatmármegye levéltárából.
603.	* U. ott.
604.	* Gróf Széchenyi István, Stadium. 99.
605.	* Gróf Dessewffy Emil, Alföldi levelek. 73, 219–243.
606.	* Bajza, Ellenőr. 477.
607.	* Orsz. levéltár, József nádor titkos levéltára, Acta diaet. 1840.
608.	* Bajza, Ellenőr. 483.
609.	* Dr. I. Wildner, Ein Haupthinderniss d. Fortschr. in Ung. (Bécs, 1842.)
610.	* Ungarns Wünsche. Von Lajos v. K. (Lipcse, 1843.)
611.	* Fényes Elek, Magyarország hátramaradása ügyében felelet. (Lipcse, 1844.)
612.	* Dr. I. Wildner, Die ung. Publicisten. (Bécs, 1843.)
613.	* Athenaeum, 1842. I. 838.
614.	* Gróf Széchenyi István, A „Jelenkor”-ban megjelent adó és két garas. Buda, 1844.
615.	* Gróf Széchenyi István naplói, 434
616.	* Gr. Széchenyi István, Magyarország kiváltságos lakosához. 1844.
617.	* Orsz. levéltár, Kanczell. elnöki iratok. 1840:9133.
618.	* Orsz. levéltár, Kanczell. elnöki iratok. 1840. 9133.
619.	* Br. Eichoff emlékirata. U. ott.
620.	* F. List, Das nationale System der politischen Oekonomie. 1841.
621.	* Aus Metternich's nachgelass. Papieren. VI. 533.
622.	* U. o. VI. 531.sk. 1.
623.	* Ungarns Anschluss an d. deutschen Zollverband. Lipcse, 1842.
624.	* Deák Ferencz, Levelek. 56.
625.	* Emlékirat Magyarország törvényhozóihoz intézve. (Pest, 1843.)
626.	* Kübeck emlékirata a nádorhoz, 1844. június 13. Orsz. levéltár, József nádor titkos levéltára, Diaet. extraser. 1844.
627.	* Fáy András, Terve a pestmegyei köznép számára felállítandó takarékpénztárnak. (Buda, 1839.)
628.	* Gróf Dessewffy Emil, Alföldi levelek. 307. 320.
629.	* Pesti Hirlap, 1841. 10. sz.
630.	* Farkas Ferencz, Egy nemzeti magyar hitelbank. (Buda, 1841.)
631.	* Fogarasi János, Magyar bank. (Pest, 1841.)
632.	* Kovách László, A bankokról. (Debreczen, 1842.)
633.	* Trefort Ágoston, Bankügy. (Pest, 1842.)

I. FEJEZET.

Az 1843/44-iki országgyűlés. A királyi előadások.

A kormány munkaterve. A kormány viszonya a conservatív párthoz. A conservatív párt tagjai. Metternich a pártokról. Az ellenzék és Deák Ferencz. Klauzál Gábor. Törvényjavaslat a városokról. A büntető jog reformja s a börtönrendszer átalakítása. A katonai-élelmezés és beszállásolás megváltása. A közteherviselés elve. Az alsó tábla adómegajánlási joga. A megyei kicsapongások megfékezése. A hitelintézet és a váltótörvény módosítása

Az eszmék, melyek évek óta forrongásban tartják a nemzetet, ellenállhatatlan erővel törnek át a haladás gátjait. A régi intézmények pusztulását jelző romok helyén az erőteljes duzzadó új Magyarország körvonalai mind élesebben tűnnek fel s a szebb jövő képe míg egyrészt reménynyel tölti el a csüggedőket, másrészt határozottabb föllépésre sarkalja azokat, kik abban a hiszemben, hogy a meglevő alapon is végbe mehetne az átalakulás, eddig mindig csak a régi formák keretében kísérleteztek. A szabadelvűek és a conservatívek versenyre kelnek egymással, hogy egyformán kivegyék részüket az új államalapítás munkájából, s a vágyak és törekvések ilyenén összhangja a kormány politikájára is átalakító hatást gyakorol.

Metternich, bármily kicsinyléssel és megvetéssel viseltetik is azok iránt, kik a kormánnyal, vagy annak ellenére, szabadelvű reformok útján akarják megvalósítani eszményképüket: az átalakulás gondolatával immár szintén megbékül. „Kérem felségedet – írja a porosz királynak az országgyűlés megnyitásakor – hogy az országgyűlésen történendők felett ne törje a fejét, mert nagy elméleti tehetségei dacára sem lesz képes azokat megérteni. Épp oly kevésbé törődjek a lármával, amely mögött nem rejlik semmi. Magyarországnak át kell alakulnia s ha az Isten is úgy akarja, az átalakulás a legegyszerűbb úton végbe fog menni. Ha az ország nem áll is távol a szándéktól, hogy királyával harczba keveredjék: a pártok egymással fognak harczolni s valószínűleg érdekes színjátékot rendeznek. Valahányszor Magyarországról van szó, nem szabad elfeledni, hogy százötven évvel ezelőtt Magyarországon még pasák uralkodtak.”¹

A május 18-ikán megnyitott országgyűlést maga a kormány ösztönzi productiv munkára. A királyi előadásokban jelzett tárgyak csaknem mindenike olyan, melyet ha sikerül kedvezően elintézni, a Metternich által is óhajtott átalakulás legalább egy bizonyos irányban már ekkor kezdetét veszi. Ezek a tárgyak nevezetesen: az 1839/40: III., IV., V. t.-cz. értelmében kiküldött országos bizottságok munkálatai a katonai élelmezés és beszállásolás, a Duna és egyéb folyamok szabályozása, valamint a büntető és javító rendszer tárgyában; a vármegyékben tapasztalt kicsapongások megfékezése; a városoknak a törvényhozásban való részvétele; a közlekedési eszközök fejlesztése s e célból megfelelő pénzalap teremtése; a hiteltörvények hiányainak pótlása s a jelzálog-hitel előmozdítása végett hitelintézet szervezése; az eddig ingyen átengedett országgyűlési szállásokért a pozsonyi házbirtokosok kárpótlása s végül az országos bizottságok munkálataira a kincstár által előlegezett több mint fél millió forint megtérítése.

Ami a haladás barátaira különösen megnyugtató, az, hogy a királyi propositiók nem viselik magukon a kapkodás jelét, hanem érett megfontolás eredményének látszanak. S valóban, a kormánynak már ez országgyűlés kezdetén eltökélt szándéka bizonyos előre megállapított terv szerint vezetni az átalakulási mozgalmat, az országgyűlés folyamán pedig még inkább belátja ennek a szükségét, s ha szándékát mégsem valósíthatja meg, ennek oka az, mert a haladás föltételeire és módjára nézve közte és a nemzet közt a véleményeltérés sokkal

nagyobb, semhogy engedményekkel kiegyenlíthető lenne. Hogy a Magyarországon célba vett újítások chaost ne idézzenek elő, hanem hogy végezetül harmonikus egészben olvadjanak össze: a király az országgyűlés második felében figyelmezteti Majláth kancellárt, hogy okvetetlenül szükséges a végpontokat ismerni, melyek felé haladni kell s egy kimerítő, a kormányra nézve vezérfonalul szolgáló tervet megállapítani, mely szerint a magyarországi viszonyok politikai, alaki és anyagi tekintetben szabályozandók: megbízza egyszersmind őt, hogy a nádorral és az országbíróval egyetértőleg készítsék el és mutassák be neki mielőbb a munkálatot, melyben a cél és az eszközök szabatos megjelölésével a közel jövő teendői határozattnak meg.²

A munkaterv kivitelénél bizton számíthat a kormány annak a pártnak a közreműködésére, mely őt eddig is vakon követte. A magát conservatív reformernek nevező párt – Somssich Pál distinctiója szerint – abban különbözik a szabadelvűtől, hogy míg ez minden kérdésben késhegyre megy, az ellenkező véleményen levő kormány nyal és főrendi táblával, amaz minden ellentétet igyekszik óvatosan kikerülni, hogy megállapodásra jusson az irányadó politikai tényezőkkel arra nézve, mit és miként kell az alkotmányos életben módosítani, változtatni és bővíteni.³

Ámde a conservatívek és a kormány közt hiányzik az a contactus, ami a sikeres együttműködés alapföltétele. Az országgyűlésen nincs a kormány politikájának hivatalos képviselője, a ki a királyi előadásokban foglalt tárgyakra, valamint általában a korona intentióira nézve az úgynevezett kormánypártot tájékoztatná. A nádor és a személynök nyilatkozataiból lehet ugyan némi következtetést vonni a kormány nézeteire; de a személynök maga sincs beavatva az ügyekbe s ezt mindannyiszor hangsúlyozza is, valahányszor egy-egy nevezetesebb nyilatkozatot tesz. Még Metternich is képtelenségnek találja, hogy a két elnökön kívül senki sem lévén az országgyűlésen, a ki a korona szándékait ismerné és képviselné, a kormány hívei soha sem tudhatják, ha vajjon egy vagy más kérdésben támogatni fogja-e őket a kormány a maga tekintélyével vagy sem; éppen ezért már az országgyűlés vége felé fölteszi magában, hogy ezen a bajon segíteni fog.⁴

A kormány és pártja közt fennálló viszony határozatlansága következtében a conservatív párt annyi rágalmat és gyanusítást kénytelen elszenvedni, hogy e miatt tekintélye, amely nélkül pedig a kormánynak igazi szolgálatokat nem tehet, szenved súlyos csorbát. A conservatív és aulicus fogalmakat azonosítja az ellenzéki közvélemény s a hazaáruló fogalmával, szándékosan vagy akaratlanul, de gyakran összetéveszti.

Abban a korban, midőn divatban van az elvtagadásnak és szolgálalkúságnak megjutalmazása, nem csoda, ha gyanúba veszik azokat is, kik meggyőződésből csatlakoznak a hatalomhoz s kik a hűség erényével nem tartják összeférőnek szigorúbb bírálat tárgyává tenni a korona intentióit. A címekórság annyira el van terjedve, hogy a járványos betegség diagnózisát egyes esetekben nagyon nehéz megállapítani s e tekintetben könnyen megesik a tévedés még a legélesebb szemű vizsgáló részéről is. A baj rohamos terjedését Deák Ferencz is jelzi, a nélkül, hogy bárkit is gyanusítana. Egy alkalommal, egy magántársaságban ugyancsak kigúnyolja azokat, kik hitvány címekkel meg hagyják magukat vesztegettetni. A megvesztegetést a horgászáshoz hasonlítja. Mindenütt valami ennivalót tesznek a horogra: jövedelmező hivatal, készpénzt vagy egyéb beneficiumot. Nálunk ellenben a megvesztegetés béka-halászat. A békákat csupán vörös posztóval csalják a horogra, a miből semmi hasznuk és mégis seregestül kapnak utána. Vajjon – úgymond – mi nálunk egy kamaráskulcs, egy tanácsosi cím, egy nyomorúságosan, díjazott alkalmazás, nem vörös posztó-e, melylyel nem lehet jölni?⁵

A kik minden mellékérdek nélkül követik a conservatív jelszót: „reformer pour conserver et pas détruire pour changer”, vagyis a kik javítani akarnak, hogy a reformok segélyével conserválják az intézményeket, de nem rombolni csak azért, hogy a régi intézményeket fölcseréljék újakkal: mennél nagyobb buzgalommal keresik az összekötő

kapcsokat a kormánynyal, annál inkább meggyűlik a bajuk az ellenpárttal, mely gyanús szemmel kíséri minden lépésüket. Ha népszerűtlenségük dacára mégis előkelő szerepet játszanak úgy a tanácskozó teremben, mint azon kívül, ezt kiváló egyéni tulajdonaik mellett annak köszönhetik, hogy a reformok elől nem zárkoznak el s éppen a kormánynyal való összeköttetésüknél fogva a haladás érdekében szolgálatokat várnak tőlök.

A főrendi táblán a hatalmas conservatív tábor vezére gróf Apponyi György. Az ő oldala mellett harcolnak az egyháziak közül Kopácsy primás, Lonovics csanádi püspök s ugyancsak a régi gárdából báró Mednyánszky Alajos, Majláth György országbíró, gróf Keglevich Gábor tárnokmester, báró Majthényi Antal, gróf De la Motte Károly: Számos fiatal erő is csatlakozik hozzájuk, kik mindjárt első föllépésük által megvetik fényes jövőjük alapját. Gróf Szécheny Antal nagy olvasottságával, gróf Cziráky János szónoki tehetségével, gróf Forgách Antal, ifj. gróf Zichy Ferencz alapos készülségükkel pótolják – már amennyire pótolhatják – politikai tapasztalataik hiányát. Széchenyi már ekkor szintén minden tartózkodás nélkül felajánlja közreműködését a haladni kívánó kormánynak s hogy pártjával, mely a főrendi táblán óriási többségben van, annál sikeresebben ellensúlyozhassa a kormánynyal ujjat húzó alsó táblai többséget azt a rendszert, melynél fogva a törvényhozás működésének irányát kizárólag az alsó tábla szabja meg, igyekszik megváltoztatni. A „juste milieu” politikáját, melynek Széchenyi volt eddig a legbuzgóbb szószólója, most már csak gróf Teleki József erdélyi kormányzó s szabolcsi főispán és báró Vay Miklós koronaőr képviselik.

Azt a tömör phalanxot, mely a főrendi táblán a kormányt támogatja, az alsó táblán egy gyöngye tartalék-csapat egészíti ki. Zsedényi és Somssich Pál, kik a csapat élén állnak, eszükkel és szónoki tehetségükkel, valamint jó modorukkal még ellenfeleiket is lefegyverzik. „Ha Somssich – írja a „Mozaik” ellenzéki érzelmű szerzője – sorainkban (t. i. az ellenzék soraiban) volna: szép, világos, szoros logikai beszédével, kedves előadásával, bőrünket tapsoltatná le tenyerünkről, most azonban köszönje eszének, hogy le nem pisszegjük”.⁶ Az ismeretlen író ugyanezt szóról-szóra elmondhatná Zsedényiről is. Egyiket úgy, mint a másikat, a mily szívesen látják a szószéken, épp oly örömet érintkezik velük mindenki a tanácskozási termen kívül. Ha a kormány híveivel szemben népszerűségről egyáltalán lehet beszélni: akkor Somssich a népszerűbb követek közé sorozható, miután nem elfogult pártember és számos kérdésben az ellenzékkel tart, Zsedényit meg szókimondó őszinteségeért szeretik. A kormánypárt többi előkelőbb tagjai: Andrássy Mihály, Rohonczy Ignác, ifj. Majláth György, Fiáth Ferencz, egyéni kiválóságukkal nem képesek legyőzni az ellenszenvet, melylyel a nagy többség politikai álláspontjuk iránt viseltetik.

Az ellenzék olyan erőt fejt ki az alsó táblán, hogy azzal a conservativek, még ha sokkal többen volnának sem lennének képesek megmérkőzni. Ereje azonban teljes mértékben csak akkor nyilvánul, midőn a kormánynyal és pártjával szemben kell azt érvényesítenie: midőn ellenben valamely reformra nézve kell állást foglalnia, akkor már a szerteszét húzó elemek megbontják a nagyobb erő kifejtés föltételéül szolgáló egységet.

Metternich, midőn a magyarországi pártviszonyokat jellemzi, míg egyrésztől constatálja, hogy az u. n. conservatív párt a király jogainak védelmében s a rend fenntartására irányuló törekvésében összeolvadván a kormánynyal, csak annyiban nevezhető pártnak, a mennyiben ellenfele ilyen név alatt szólította a harciba, másrésztől kétségbe vonja az ellenzéknek, mint egységes pártnak, létezését, miután ő szerinte nem kevesebb, mint hat önálló árnyalatra van az földarabolva.

Az *alkotmány párt* – írja 1844 végén – nevét nem érdemli meg, miután az alkotmány alapján a király és a királyt követő conservativek állanak. A *tulajdonképeni liberalis párt*, mely a francia császárság bukása után alakult meg az európai szárazföldön, a conservatív és radicalis pártba olvadt be, s ha egy-két tagja akad még, ezek üres elméleteken nyargalnak. A *radicalisok* táborába tartoznak az oppositio leghevesebb előharcosai. De hogy illik ez a

pártelnevezés a magyar viszonyok keretébe? Hogy ezek a viszonyok reformot igényelnek, az kétségtelen. Reform alatt mást, mint a viszonyok javítását, logice nem lehet érteni. Úgyde ha ezt akarja a radicalis ellenzék, akkor egy téren mozog a kormánnyal. A radicalis elnevezés abban az értelemben, a mint a külföldön használják, egy pártra sem illik Magyarországon. Az a factió, mely ezt az értelmetlen nevet vette fel, az anarchia kezére dolgozik. A *magyar párt* hogy miféle hatalomnak opponál, azt nem lehet tudni. Az ellen a király ellen nem opponálhat, ki Magyarország élén áll s ki Magyarország nemzeti fejlődésének nemcsak nem ellensége, de minden észszerű eszközzel maga is előmozdítja az ország ily irányú fejlődését. A magyar párt célja tehát egyéb nem lehet, mint a nemzetiségek elnyomása. Úgyde eme céljának eléréséhez is mindenekfelett a korona segítségére van szüksége. A *separatisták* nem igen mutatják magukat, inkább csak bujkálnak. Törekvésüknek nincs értelme. Magyarország törvényhozási és kormányzati tekintetben el van különítve a császárság többi részeitől; csak politikai tekintetben van azokkal összeforrv, miután a császár egyszersmind Magyarország királya. A politikai egység azonban Magyarországra nézve, tekintve földrajzi fekvését, kulturájának alacsony fokát, ipari hátramaradottságát, nem lehet hátrányos. A separatismus csakis forradalom útján érhet célzt; úgyde a forradalom és a reactio együtt jár. Az *eszelszókodó ellenzék* számra nézve a legnagyobb. Ehhez tartoznak azok, kik ismeretek és gyakorlati képzettség nélkül divatos szólamokon nyargalnak s e közben önző szédelgők zsákmányaivá lesznek.⁷

Az ellenzéki pártárgyalatok illetén megkülönböztetése inkább csak elmefuttatásnak járja meg, mely a helyett, hogy magát a kérdést tisztázná, az államkancellár gondolkozására és politikai egyéniségére vet világot. Reális alapja nem sokkal több, mint azé a conservativ körökből eredő kritikáé, mely szerint a szabadelvű ellenzék, még mindig abból az elvből indulván ki, hogy „comitia sunt saluberrimum tollendorum gravaminum remedium”, minden törekvését abban összpontosítja, hogy részint a meglevő sérelmeket orvosolja, részint hogy újabbak keletkezésének elejét vegye.

Az ellenzék szerepe húsz év alatt a viszonyokhoz képest folytonosan változik. 1825-ben az ellenzék a tulajdonképeni conservativ irány képviselője s mint ilyen feladatául tűzi ki az alkotmány helyreállítását. 1832-ben az alkotmány védelmezése mellett már a haladás zászlaját is kibontja. 1839-ben a sérelmek orvoslását nem szűnik meg sürgetni, de e mellett elvi alapra helyezkedve, a reformok egész sorát kezdeményezi. Most pedig, a kézzelfogható eredményekben oly szegény, a korszakalkotó eszmék forgalombahozása tekintetében ellenben oly nagyjelentőségű 1843/44-iki országgyűlésen, a gravaminális politika nyűgét lerázva magáról, az 1839-ben megállapított elvi alapon folytatja megkezdett munkáját.

Hogy erős ellentétek merülnek fel kebelében, midőn az elvek megvalósítására kerül a sor; hogy tagjai közt akadnak egyesek, kik a pártnak a változott viszonyok által követelt új szerepkörébe nem tudják magukat beletalálni, ez szerencsétlenség a haladás ügyére nézve, de nem ok arra, hogy kigúnyolják miatta magát a pártot, melynek Deák Ferencz által megállapított programja kifogástalan szabadsággal jelöli meg a szabadelvű haladás irányát. Ha Deák Ferencz az országgyűlésen jelen volna: a divergens elemek talán kevésbé bontanák meg a párt egységét; de a szigorú pártfegyelmet az utasítási rendszer mellett ő sem volna képes fenntartani s nem közösinhetné ki a saját pártjából azokat, ki a részletkérdésekben sokszor egyéni meggyőződésük ellenére hűtlenekké válnak a párt programjához. Azt a tántorithatatlan elvhűséget, melynek ő saját mandátumát áldozza fel, a legtöbb embernél hiába keresné.

A szabadelvű párt vezére, ki mindig azt az elvet vallotta, hogy a politikának nem szabad összeütközésbe jönnie a morállal, a követválasztási mozgalmak előtt egész határozottsággal kijelenti, hogy, ha követté választatnék s az utasítások meggyőződésével ellenkezének, a mandátumot semmiesetre sem fogadja el. A zalamegyei bocskoros nemesek alkalmat adnak rá, hogy szavát beváltsa. Megválasztatását nem tudják ugyan megakadályozni;

de a követválasztás előtt Forintos Györgynek, ennek a félművelt, furfangos eszű demagógnak a segélyével, véres verekedések árán a „nem adózunk” elvét sikerül az instrukciók közé fölvétetniük. Erre Deák Hertelendy Károlylyal együtt természetesen visszautasítja a követtséget, s jöllehet a megye, a szabadelvű párt óriási erőfeszítése következtében, határozatát az adózásra nézve később megváltoztatja és Deákot újra követté választja: ez még ekkor sem hajól meg a rendek kétharmad többségének bizalma előtt, nem akarván kitenni magát annak a szemrehányásnak, hogy ő is korteskedésnek köszönheti mandátumát. Minthogy pedig nem akadt senki, aki az ő helyének elfoglalására méltónak tartotta volna magát, Zala-megyét az egész országgyűlés folyamán csak egy követ képviselte.

Deák illetén magatartása, közvetlen következményét tekintve, megmérhetetlen kárára válik ugyan nemzetének, melynek éppen ekkor legnagyobb szüksége volna az ő activ munkásságára; de a kik az igazi nagy emberek jellemzilárdsága és a közepszerűségek gyermekes makacssága közt különbséget tudnak tenni, azok tisztelettel hajolnak meg a férfias állhatatosság eme ritka példája előtt, mely a mint a jog, úgy az erkölcs rovására sem alkuszik.

A rendek jegyzőkönyvileg is kifejezik, mily megmérhetetlen veszteség a haladás ügyére nézve, hogy nem ül köztük az a férfiú, ki „az utóbbi két országgyűlés alatt ritka jellemével, lelket indító s meggyőződésre ragadó ékesszólásával széles tanultságának gazdag gyűjteményével, a dolgok mélybelátásával, kifáradást soha nem ismert munkás szorgalmával az egész ország halálját érdemelte ki.

Az ellenzék tagjai közt nincs senki, ki az ő helyét teljesen pótolhatná, még Klauzál Gábor sem, a ki pedig tényleg élén áll pártjának. Klauzál fényes tulajdonságai tapintata, önmérséklete, elragadó előadási modora, türelme a más véleményűek iránt, mesteri ügyessége, melylyel egyrésről az ellentéteket kiegyenliti, másrésről a zűrzavart eloszlatja, – egyenesen praedestinálják a pártvezérségre, s ha akkor, a mikor a viszonyok próbára teszik hivatottságát, a próbát a közvárahózásnak teljesen megfelelőleg mégsem állja ki, ez csak azt mutatja, hogy a viszonyokban rejlő akadályok nagyobbak, mint az ő különben nem mindennapi tehetsége, melylyel amaz akadályokat el kellene háritania.

Klauzál mellett előkelő szerepet játszanak a pártban: Beöthy Ödön, ki – az egykorú pamphlet-író gúnyos megjegyzése szerint – „igen-igen szeretne vezér lenni, pedig bizony sokkal jobban illik kezébe a káplárpálcza, mint a marsall-bot”;⁸ Szentkirályi Móricz, ki az elsőségekben osztozkodhatnék Klauzállal, ha államférfiúi mély belátása megfelelő határozottsággal párosulna; Bezerédj István, az öreg Palóczy László, Lónyay Gábor; az ifjabbak közül: Szemere Bertalan, ki zárkózott természete miatt keveset érintkezik ugyan elvtársaival, de azért szónoki sikereivel meghódítja őket; Perczel Móricz, a szélső radicalismus képviselője, ki felületes politikai ismeretei dacára többször lép a szószékre, mint társai közül bármelyik s szertelenségeivel mindannyiszor tapsokra ragadja a karzatot és a fiatalságot; Lónyay Menyhért, ki főképen a közgazdasági ügyek iránt érdeklődik s Széchenyi közgazdasági terveibe beavattatván, már ekkor készséggel felajánlja azoknak megvalósítására közreműködését;⁹ a lelkes Vukovics Sebő; a tudós Botka Tivadar, ki hirlapi cikkeiben nagy alaposággal világítja meg a horvát kérdés közjogi oldalát;¹⁰ ifj. Pázmándy Dénes, kiről Pulszky azt írja, hogy igazi mintája a szabadelvű elegáns kálvinista úrfinak;¹¹ Ghyczy Kálmán, kinek szabadelvűségét a legkevésbé sem alterálja hitbuzgóssága, úgy hogy elveinek érvényesítéséről csak akkor mond le, ha utasításai kényszerítik rá; a városi követek közül: Szalay László, kit később gróf Vay Dániel vált fel, Trefort Ágoston, Harsányi Pál, Házmán Ferencz.

A főrendi táblán, gróf Batthyány Lajos zászlaja alatt, ugyanazok a szabadelvű haladás előharczosai, kik már a mult országgyűlésen résztvettek a főrendi ellenzék megalakításában: báró Eötvös József, gróf Teleki László, „a felső tábla sulyká”-nak csúfolt – gróf Pálffy József, gróf Batthyány Kázmér, báró Wenckheim Béla, ki néhány hónapig mint Békésmegye követe vesz részt az országgyűlésen s csak azután megy át a főrendek közé, gróf Zay Károly stb.

A valódi szabadelvű irány tehát úgy a főrendi, mint az alsó táblán sokkal erősebben van képviselve, mint bármely előbbi országgyűlésen; de a párt imposans erejével távolról sem áll arányban munkásságának pozitív sikere.

Az országgyűlésnek még a királyi proposíciókban említett tárgyak közül is alig sikerül valamit elintéznie, jóllehet azokra a kormány épp oly súlyt fektet, mint maguk a rendek. Az állam-értekezlet osztozkodik a nádor véleményében, hogy, ha az említett tárgyak a jövő országgyűlésre halasztatnak, nehéz lesz meggyőzni a rendeket és a közvéleményt a felől, hogy a proposíciókban foglalt kérdések megoldását a kormány csakugyan komolyan akarta.¹² De ha a kormányköröknek ez a meggyőződése, akkor nem lett volna szabad a hatalmi érdekek előtérbe tolása és félremagyarázása által lehetetlenné tenniök a király általi megállapított munka-programm feldolgozását.

Ennek a politikai következetlenségnek esik áldozatául a többi közt a királyi előadásoknak a városokra vonatkozó egyik legfontosabb és legsürgősebb pontja.

Metternich a városok jelentőségét, a mint általában elismeri, különösen fontos szerepet tulajdonít nekik Magyarországon, de csakis bizonyos föltételek mellett, melyeknek hiányában veszedelmesekké válhatnak azok úgy a társadalomra, mint a kormányra nézve. Azt tartja, hogy a városok természetszerű irányzata oligarchicus, mely az idő és körülmények szerint democraticus törekvésekben olvad fel; hogy abban a mértékben, amint a kormány oltalma alatt megerősödnek, ébred fel bennük a vágy, hogy fölfelé emancipálják magukat, lefelé viszont az elnyomást gyakorolhassák; hogy állam akarnak lenni az államban. Éppen ezért a kormánynak most, amikor még nem multa idejét, hozzá kell ugyan fognia a városok rendezéséhez, de oly módon, hogy védelemben részesítvén őket a megyék jogbitorlása ellen, biztosítsa egyszersmind velük szemben a maga befolyását.¹³

A városokra vonatkozó törvényjavaslat elvei azonban homlokegyenest ellenkeznek a Metternich nézeteivel. A rendek törekvése arra irányul, hogy a nagyobbára idegen eredetű s a nemzeti aspirációk iránt érzéketlen polgári elem ösztönt nyerjen kiemelkedni abból az idegen légkörből, melyben eddig élt s a politikai és társadalmi átalakulás munkájában mint activ tényező vegyen részt. E célból hajlandók a polgársággal politikai jogaikat megosztani; de csak úgy, ha ez által a nemesi előjogok súlyosabb csorbát nem szenvednek s a nemesség döntő befolyása nem szűnik meg; ha az egész polgárságnak és nem a polgárok egy kis kiváltságos töredékének adatik meg a lehetőség arra nézve, hogy politikailag érvényesítse magát s ha a kormánnyal szemben a városok függetlensége kellőképen biztosíttatik.

A törvényjavaslat eme vezérelveit egyes intézkedései hiven visszatükrözik.

Hogy a nemesi előjogok rovására a rendek csak egy bizonyos határig készek alkuba ereszkedni, ezt mutatja például az, hogy a város területén levő „salva guardia” kapuját megnyitják ugyan a városi bíróságok és rendőrök előtt, úgy hogy megszűnik az a gonosztevők menhelye lenni, de magánjogi viszonyai és az azokból eredő haszonvételei tekintetében kiváltságos állásában meghagyják. Még Klauzál Gábor sem akarja a nemesi curiák kiváltságainak egyrészét, amilyen például a katona-beszállásolás alól való mentesség, a húsmérési, korcsmáltatási jog stb., háborgatni s megelégszik azzal, ha a curiák a városi adó terhében részt vesznek.

A városi igazságszolgáltatás újjászervezésénél sem tanusítanak a rendek valami nagy bőkezűséget, amennyiben a bírói forumok egységesítésével megszüntetik ugyan azt az anomáliát, mely a városok törvényhozói függetlenségét is veszélyezteti, hogy t. i. a személynöki széken a személynök, aki egyszersmind az országgyűlés elnöke, a saját maga által kiválogatott bírákkal utolsó instantiában ítél a polgárok személy- és vagyonjogi, pereiben; de a közös felelbbviteli bíróságoknál, t. i. a királyi és hétszemélyes táblánál, az ülnöki állásokat jövőre is a nemesség számára foglalják le. Hogy az az engedmény, mely szerint a főtörvényszékekhez bírák, születésre való tekintet nélkül, a városokból is fognak kineveztetni; csak akkor érne valamit, ha – amint Bezerédj kívánja – a városi ülnököknek a

száma is meghatározatnék, erre nézve kézzelfogható bizonyítékul szolgál az a tény, hogy az 1840-iki váltótörvénynek a váltóbíróságokra vonatkozó hasonló intézkedése dacára, 1840-től 1844-ig, egyetlen egy esetet kivéve, a váltótörvényszékekhez mind olyanok alkalmaztattak, kik vagy született nemesek voltak vagy időközben nyerték meg a nemességet.

Annak az elvnek megfelelőleg, hogy a városi oligarchia helyét a lakosság egyetemének kell elfoglalnia, a rendek polgárjogokkal ruházzák fel, születésük- és vallásukra, valamint a censusra való tekintet nélkül mindazokat, kik állandóan a városban laknak és sem atyai, sem gyámi hatalom alatt nem állnak, tehát még a zsidókat is. Ennélfogva a város összes lakói választanak és pedig közvetlenül úgy a városi képviselő-testület tagjait, mint az országgyűlési követeket s csak a követi utasítások kidolgozása és megállapítása bizatnék a közgyűlésre.

A personalis és hívei, hivatkozással a megyékre, ahol a nagy választó collegiumok a követválasztások alkalmával oly súlyos visszaéléseket követtek el, különösen a census mellőzését tartják veszedelmesnek; a városi követek pedig a zsidók polgárosítása ellen tiltakoznak igen élénken. Ez utóbbiak közt Komlósy László debreczeni követ a legtürelmetlenebb, amennyiben a vérvádra és a talmudra hivatkozva azt bizonygatja, hogy a zsidók egyáltalán semmiféle nemzetbe sem olvadhatnak be. Annak a 3000 debreczeni civisnek, ki az országgyűléshez folyamodványt nyújt be a zsidók emancipációjá ellen, Komlósy hű tolmácsa ugyan; de hogy a kálvinista polgárság egy töredéke által hirdetett illiberális elvek nem fejezik ki az összes protestánsok felfogását, ezt mindenki tudja, még ha Palóczy nem mondaná is.

Beöthy Ödön, – ki tréfásan a „zsidók ágensének ” nevezi magát, mivel róla és Klauzálról azt a pletykát terjesztik, hogy a zsidók 50,000 darab arannyal megvesztegették őket, – helyesen jegyzi meg, hogy ha mindazok a vádak igazak volnának, melyeket Debreczen követe felhozott, akkor nem azon kellene a rendeknek a fejüket törniök, hogy a zsidókat polgárosítsák, hanem azon, hogy miként kellene az országból kiűzni őket. Klauzál, Vukovics, Pázmándy, általában a szabadelvűek szintén a zsidók emancipációjá mellett nyilatkoznak, habár akadnak köztük olyanok is, kik az emancipációt ahhoz a föltételhez kívánják kötni, hogy a zsidók előbb tanuljanak meg és beszéljenek magyarul.

A városok függetlenségének biztosítása céljából, a rendek javaslata, amely széles alapra fekteti önkormányzatukat, épp annyira megszorítja velük szemben a kormány felügyeleti jogkörét. A javaslat szerint a város, mint önálló törvényhatóság, statutumokat alkot, azokat végrehajtja, a többi törvényhatóságokkal és a főkormánysszékekkel közvetlenül levelez és ami a legfőbb, az önmegadóztatást olyaténképen gyakorolja, hogy az országgyűlésen megajánlott közadón felül saját szükségletei fedezésére is vethet ki egyenes adót, melynek maximumát azonban az országgyűlés állapítja meg, s a helytartó-tanács felügyelete mindössze arra terjedhet ki, hogy ezt a maximumot túl ne lépjék, továbbá hogy a házi adót a meghatározott célra fordítsák s a városi pénztárt hűségesen kezeljék.

A kamara befolyása tehát a városokkal szemben megszűnik, s e végből a kincstár részére eddig fizetett király-díjat (census regius), – mely némely város kiváltság-levelében különben sem volt kikötve, s melyet I. József a törvényhozás tudta nélkül általánosított, – a városok kötelesek megváltani.

Hogy a helytartó-tanács közvetve vagy közvetlenül gyakorolja-e a felügyeletet, ennek eldöntése a legnehezebb. A vármegyei közigazgatás analógiája szerint természetesen a városokban is gondoskodni kellene a kormány képviseléről, s éppen ezért eleintén még Klauzál sem utasítja vissza föltétlenül a tervet, hogy a városok élére felügyelők, vagy – mint Kruplanicz esztergommegyei követ nevezi őket – „királybirák ” állíttassanak, kik a kormány és a városok közt az összeköttetést tartanák fenn; de a szabadelvű követek többsége, éppen a főispánok példáján okulva, határozottan idegenkedik olyan hivatal szervezésétől, melyet a hatalom saját céljaira használhatna fel.

A javaslat legfontosabb része az, mely a városok országgyűlési szavazatjogára s az országgyűlési szavazatok arányára vonatkozik.

A rendek, – jóllehet a személynök figyelmezteti őket, hogy ha a törvényjavaslat két részét együvé kapcsolják, olyan színben fognak feltűnni, mint az az udvarias ember, ki nem akar valamit visszautasítani, de oly föltételeket szab, melyek végre nem hajthatók, – abban állapodnak meg, hogy egyik részt a másik nélkül szentesítés alá nem bocsátják. A városoknak mindig az volt a legfőbb panaszkodásuk, hogy az országgyűlésen a megyék által háttérbe szorítottak. E tekintetben kell tehát őket okvetetlenül megnyugtatni. Most is, amikor jogviszonyaik rendezésére kerül a sor, követek közül többen előre óvást tesznek a törvényjavaslat ellen, ha annak tárgyalása folyamán szavazataikat egyenként számba nem veszik, sőt a körmöczbányái követ azzal a nevetséges fenyegetéssel áll elő, hogy ebben az esetben kénytelen lesz a harmadik rend a többi rendektől elválni s külön táblát alakítani.

A 48 szabad királyi városnak – ide értve Zengget is – a javaslat szerint 32 s ezzel szemben az 54 vármegyének 108 szavazata lenne. A városi követek választásában azonban az összes polgárok részt vennének s választható lenne a zsidók, a bányamunkások és bányatisztek kivételével minden önálló polgár.

A szavazatok említett arányát még a szabadelvűek egyrésze is túlságos nagynak találja, történelmi példákkal demonstrálván, mennyire megbízhatatlan volt mindig politikai tekintetben a polgári elem, mily kevésbé érdemli tehát meg, hogy nagyobb befolyást nyerjen a törvényhozásra. De a kormánynak sincs bizalma a polgárság iránt, miután tart tőle, hogy ha számbavehető politikai tényezővé válik: emancipálván magát fölfelé, a democraticus átalakulás központjává lesz.

A kormány, – mely a városokra nézve a főrendek útján érvényesíti politikáját, – az elől nem zárkozik el, hogy a városok törvényhozási jogköre kellő mérséklettel kiterjesztessék, belső szervezetük átalakítását sem ellenzi; de másrésztől – Metternich akarata szerint – amily óvatossággal kerül mindent, a mi által a városi oligarchiát magára haragíthatná, épp annyira igyekszik saját befolyását jövőre is fenntartani, sőt lehetőleg fokozni a városokkal szemben.

A főrendi tábla tehát, a kormány intenióit követve, a polgárjogot nemcsak hogy kiterjeszteni nem engedi, de ellenkezőleg, magas census által megszorítja; a követválasztást nem az összes polgárságra, hanem a képviselőtestületre bízta; a statutum-alkotási jogot korlátozza; az önmegadóztatás elvét elfogadja ugyan, de a városi egyenes adó maximumának meghatározását a kormány s nem az országgyűlés jogkörébe utalja; a királyi díjak megváltására nézve a szabad alku elvét mondja ki, s a városokat „a főfelügyelők közvetlen igazgatása alá,” a városi tisztviselőket pedig ugyanezeknek fegyelmi hatósága alá helyezi.

A szabadelvű párt a reform érdekében elmegegy az engedékenység legszélső határáig, úgy hogy Perczel szemükre is veti elvtársainak, hogy ha még hat hónapig kihúznák az országgyűlést, a főispánok oda haza teljesen levonnák őket a lábukról, sőt „ha még egy évig tartana az országgyűlés, az még az alkotmányt is képes lenne eltörölni”. Mindamellet a főfelügyelet kérdésén hajótörést szenved a törvényjavaslat. Az alsó tábla, közvetlen választással, még a magas censust is elfogadja, a főfelügyelői hivatalok szervezéséhez szintén hozzájárul; de a főfelügyelők hatáskörét és kinevezését a városi önkormányzat megóvása céljából annyira megszorítja, hogy ennek következtében minden többi concessiója kárba vész.

A személynök abbéli kívánságát, hogy a városok országgyűlési szavazatjogára vonatkozó részt, melyre nézve a két tábla megegyezett, szentesítés végett küldjék fel, – természetesen a szabadelvű többség visszautasítja. Ha legalább ennyit sikerült volna a kormánynak kieszközölnie, bizonyára lekötelezi vala maga iránt a városokat, melyek most nehezteléssel fordulnak el tőle s azzal bosszulják meg magukat, hogy a hadi adót nem szavazzák meg.

A városok újjászervezésével, célját tekintve, egy kategóriába sorozható a büntető jog reformja, amennyiben ez is, mint amaz, a hűbéri kötelékek felbontását eredményezné. Az átalakulás nálunk sem történhetik másként, mint egyebütt, t. i. a politikai és jogi reformok együttes, egymást kiegészítő alkalmazása által. Szalay László, a codificatio eszméjének hazánkban legelső és legtanultabb képviselője, – ki a rendszeres törvénykönyv készítésénél követendő irányelveket akként határozta meg, hogy csakis azoknak alkalmazása mellett emelkedhetett codificatiónk európai színvonalra,¹⁴ – 1846-ban, midőn már a codificationalis munkálatok nemcsak megindultak, de egyelőre be is fejeztettek, figyelmezteti a nemzetet; hogy míg egyes ember kezéből ki nem veszik a vérjogot; míg a földesurat és a jobbágyot polgári állásánál fogva ugyanazon cselekményéért különböző büntetés éri; míg az egyik jogorvoslattal élhet, a másik nem; míg mindezen anomáliát a büntető törvény meg nem szünteti: addig magyar államról, a szó valódi értelmében, még csak álmodni sem lehet.¹⁵

Ezekkel az igazságokkal már az 1840-iki országgyűlés tisztában van s a büntető jog reformját úgy tekinti, mint a szabadelvű haladás elengedhetetlen követelményét. Azok, akik ezzel a követelménnyel föllépnek, oly öntudatosan és világosan bizonyára nem ismerik fel annak jelentőségét, mint Szalay, nem is vonják le annak végső consequentiáját, amennyiben a büntető codexsel kapcsolatban, illetőleg annak keretében, a jogegyenlőséget egész terjedelmében érvényesíteni nincs szándékukban: mindamelllett a viszonyokhoz képest törekvésüket nem remélt fényes siker koronázza.

Az országgyűlés által kiküldött választmány, megbízatásához képest a toldozás-foldozással is beérhetné; eleget tenne az országgyűlés intentiójának akkor is, ha az 1827-iki büntetőjogi országos munkálatot, – amely pedig – úgy közjogi szempontból, mint rendszerét tekintve, mögötte áll az 1791-iki hasonló munkálatnak, – egyszerűen revideálja. E helyett azonban egy olyan javaslatot készít, mely a külföld akkori első jogtudósainak ítélete szerint is bármely nyugateurópai művelt államnak becsületére válnék. Mittermayer Ferencz, – akivel Pulszky Ferencz, a bizottság egyik jegyzője s legtevékenyebb tagja, közli a javaslatot s akinek tüzetes észrevételeit a bizottság fölhasználja, – „valódi haladást” lát a javaslatban s a legnagyobb elismeréssel nyilatkozik arról ama leveleiben, melyeket Pulszkyval, Szalay Lászlóval, Deák Ferenczcel stb. vált e tárgyban.¹⁶

A bizottság Majláth György országbíró elnöklete alatt 1841 november 28-ikán ül össze. Mielőtt a tulajdonképeni munkához hozzáfogna, az alapelveket vitatja és állapítja meg, s úgy ebben, mint magának a codexnek elkészítésében oroszlánrésze van Deáknak. Ő mellette Pulszky, Zsedényi s Szalay László dolgoznak legtöbbet. Ez utóbbi nem tagja ugyan a bizottságnak, de rábizzák a Zsedényi által fogalmazott alaki rész revideálását.

Az ekként elkészült codexet, – melynek tárgyát a büntettek és büntetések, a büntető eljárás és a börtön-rendszer képezi, – az alsó tábla hosszas vita után s nevezetes módosításokkal fogadja el.

A büntettek és testi büntetések megállapításánál egyrészt a humanitarius, másrészt a politikai és közjogi szempontok irányadok a rendekre nézve. A kellő mértéket azonban egyik irányban sem tartják meg. A halálbüntetést és testi büntetést például, a humanismus túlhajtásával, eltörlik, nem gondolva meg, hogy ennek az ideje még nem érkezett el. Tekintve a nép alacsony műveltségi fokát és erkölcsi színvonalát, de főképpen ama szigorú közigazgatási és politialis rendszer hiányát, mely más országokban a közbátorság alapját képezi: a magyar törvényhozás hogyan tehetne a siker kilátásával oly kísérletet, melyre Európa műveltebb nemzetei sem mertek vállalkozni. Midőn éppen ebben az időtájban az angol parlamentben Evans a halálbüntetés eltörlését indítványozza, Russel minister megkérdezi a parlamentet, vajjon vannak-e Angliában olyan emberek, kiket a halálbüntetéstől való félelem tart vissza a gyilkosságtól, s midőn a többség erre igennel felel, ezzel eldönti egyszersmind a halálbüntetés kérdését.

A politikai motivumokat szintén túlságosan előtérbe tolják a rendek, amennyiben a sérelmek hatása alatt állva, a büntető-codex keretébe illesztik be azokat az alkotmány-biztosítékokat, melyeknek ott semmi helyük sincs. Így nevezetesen a kegyelmezési jogot megszorítják oly módon, hogy a hivatalvesztés büntetésére nem terjed az ki, s hogy kegyelmezés útján az ítéletileg kiszabott büntetésnek legfőllebb fele engedhető el. Azután bünténynek minősítik azoknak a cselekményét, akik valamely alkotmányellenes királyi rendelet kiadásában vagy végrehajtásában, akár tanácsukkal, akár tetteleg részt vesznek; továbbá, akik az országgyűlés adó- és ujonczmegszavazási jogát nem respectálják; sőt hivatalvesztés büntetését szabják ki azokra a közhivatalnokokra is, kik az ország törvényeit sértő pápai bullákra vagy brevékre a királyi tetszvényt aláírják s azokra a papokra, kik az ilyen bullát vagy brevét kihirdetik.

Ezekre az extravagantiákra egészen helyesen jegyzi meg Zsedényi, hogy a rendek arról az útról, melyet a sérelmek tekintetében addig követtek, le akarnak térni, amennyiben a büntető-törvénykönyvbe viszik át a sérelmeket. S ez még hagyján. De a sérelmek ellen biztosítékul oda állítják egyszersmind a miniszteri felelősséget, mitsem törődve azzal, hogy ennek az életbeléptetésére a tényleges viszonyok közt még csak gondolni sem lehet. Mikor még Somssich is úgy gondolkozik, hogy a municipalismust nem lehet semmiféle új mintájú alkotmányért feláldozni: a politikai zűrzavaros fogalmak tisztázása tekintendő a haladás legelső föltételül. A doctinairek föllépésére van szükség, hogy a közönség belássa, hogy a felelősség elve csakis a parlamentarismus keretében s a municipalismus gyökeres átalakítása mellett érvényesülhet.

A büntető eljárásra nézve az országos választmány tagjai közt jelentékeny nézeteltérések merülnek fel. A bíróságnak a bünvádi eljárás folyamán tudvalevőleg három kérdésre kell felelnie. Első a perbefogadás kérdése, vagyis az, hogy megindítható-e a kereset a vádlott ellen; a második a tény kérdése, vagyis hogy bűnös-e a vádlott, vagy sem; harmadik a törvény alkalmazásának kérdése, vagyis hogy mi legyen a vádlott büntetése? Az országos választmány többsége mind a három kérdés eldöntését állandó bíróságokra kívánja bízni: A kisebbség ellenben – élén Deák Ferenczcel – külön véleményt ad be, mely szerint a két első kérdést az esküdszék, a harmadikat pedig a rendes és állandó bíróság döntené el.

A conservatívek abból az egészen helyes elvből indulva ki, hogy az esküdszék csakis mint iudicium parium felelhet meg hivatásának, a rendi szerkezettel nem tartják azt összeegyeztethetőnek, ennél fogva egyelőre a régi alapon akarják a reformot végrehajtani. Az érvényben levő bünvádi eljárás legfőbb hiányának azt tartják, hogy a vizsgálatot a szolgabíró vagy esküdt csupa kényelemszeretetből tolvajkergető csendbiztosra bízva, hogy némely vármegyében három-négy hónapig sem tartatik sedes iudiciaria, s hogy a felső bíróságok nem győzik ellátni a pereket. Ennél fogva megelégednének azzal, ha a vizsgálatot szakértő egyének teljesítnék, ha állandó vármegyei törvényszékek szerveztetnének s a királyi táblán és a hétszemélyes táblán egy-egy külön bünvádi senatus szerveztetnének. A szabadelvű többség azonban az országos választmány kisebbségének különvéleményét fogadja el, anélkül, hogy annak feltűnő hiányait kijavítaná. A kettős jury eszméje például egyáltalán nem szerencsés, miután a vétkeesség kérdésében egyik a másiknak praejudicálhat. Az esküdtekre nézve meg a qualificatio nincs helyesen megállapítva, amennyiben esküdt lehet ugyan polgári állására való tekintet nélkül bárki is, – nem úgy, amint Somssich indítványozza, hogy t. i. – esküdtképességgel csak a nemes ember ruháztatnék fel, – de a census nagyon alacsony s a köztisztviselők a juryból ki vannak rekesztve.

A börtön-rendszer átalakítását az országos deputatio véleménye alapján az alsó tábla olyaténképen tervezi, hogy tíz kerületi börtön állíttatnék fel a törvényhatósági börtönökön kívül, mindegyik a magány-rendszer elvei szerint, s az utóbbiak átalakításának költségeit a nemesek és nem-nemesek egyaránt viselnék, a kerületi börtönök fölépítéséről pedig a kincstár gondoskodnék ugyan, de fenntartási költségeik épp úgy fedeztetnének, mint a törvényhatósági

börtönök költségei. Ezt a tervet a követek közül csak azok ellenzik, kik a kormánynak a kerületi börtönökkel szemben gyakorlandó felügyeletét veszedelmesnek tartják s kik úgy gondolkoznak, mint az öreg báró Sztojka, ki nagy páthosszal hirdeti, hogy „az adó szédítő maszlag, mézbe kevert méreg, mely a vérrel szerzett ősi alkotmányt kiváltságaiban meggyilkolja”. A főrendek pedig kiszámítván, hogy a tíz kerületi börtön 4.500,000 forintba, a megyei börtönök pedig 9 millióba kerülnének, egyelőre elégnék tartanak négy kerületi börtön felállítását, a megyei fogházaknak pedig az 1827-iki országos választmány javaslata alapján leendő reformálását.

A börtönügyi munkálatra nézve a két tábla közt létrejön ugyan a megegyezés, de a királyi válasz elmarad. A másik két munkálat ellenben szentesítés végett nem küldhető fel, miután a főrendek az esküdszék intézményével nem tudnak megbarátkozni, a büntető-törvénykönyv anyagi részét pedig az életbeléptetendő börtön-rendszer figyelembevételével szükségesnek tartják átdolgozni.

A kormány, mely meghiusítja a börtönügy reformját, akadályokat gördít a katonaelélmzés és beszállásolás megváltása elé is, jóllehet mind a két tárgy egyenesen az ő kezdeményezése folytán kerül szőnyegre. Az, amit tesz, valóságos mystificatio, melyért különösen Bónis Samu és Perczel Móríc a legélesebben megtámadják, megfenyegetvén egyszersmind, hogy „vigyázzon magára, mert a sok szó és panasz után a cselekvés fog bekövetkezni.”

A megváltás elvétől azért huzódozik, mert sem az adózókra sem a kincstárra nézve nem tartja azt előnyösnek. Az adózókra ugyanis, szerinte, a természetben való szolgálmány nem lehet annyira terhes, mint az évenként, bizonyos meghatározott összegben fizetendő pénzbeli adó; a kincstár pedig a megváltás folytán egy bizonyos szolgálmányt egy bizonytalan kárpótlásért adna fel, miután a magyar közigazgatási hatóságok, amint a rendes állami adók behajtásában hanyagok, a megváltási összeget is hanyagul hajtánák be.

Ennélfogva midőn a király a magyar udvari kamara részéről gróf Széchen Miklós elnököt és Poszavec Zsigmond kamarai tanácsost s a katonaság részéről báró Lederer Ignácot és Rousseau Lipót ezredest kiküldi, hogy az országos bizottsággal megkezdjék az alkudozást, utasítja őket, hogy – az 1840-iki törvény ellenére – a bizottság által előbb azt a kérdést döntsék el, ha vajjon érdekükben áll-e az adózóknak a termények megváltása s nem lenne-e czélszerűbb csupán az eddigi rendszer hiányait pótolni; ha azonban a bizottság a megváltáshoz ragaszkodnék: akkor a nélkül, hogy a kártalanítási összeg megállapításába beleszólnának, nyilatkoztassák ki, hogy a megváltási összeg, mely arányosan osztandó szét az adózók közt, föltétlenül biztosítandó a kincstár részére s az adóktól elkülönítve kezelendő, s hogy abban az esetben, ha Magyarország közgazdasági viszonyainak fejlődésével a termények ára emelkednék, a most megállapítandó megváltási összeg emeléséről a felség törvényes uton gondoskodni fog.¹⁷

A kormány a megváltási összeg meghatározásánál a Magyarországon 1829-ben elhelyezett és élelmezett katonaság létszámát akarja alapul venni, mert ekkor volt itt az utóbbi években a legtöbb katona. A nádor ellenben ezt a kulcsot nem helyesli. A cél az, hogy az adózóknak a különböző viszonyok szerint változó terhét állandó, egyforma évi adóvá változtassák át, ami másként, mint átlagos számítással nem állapítható meg. Ez felel meg a nádor szerint úgy a méltányosság követelményének, mint a rendekhez intézett királyi decretumban kifejezett amaz intentiónak, hogy a katonai beszállásolás és élelmezés ügye az adózók előnyére és terheinek könnyebbitése végett rendezendő.¹⁸

A kormány küldöttei a gróf Keglevich Gábor tárnokmester elnöklete alatt álló országos bizottsággal nagynehezen megegyezésre jutván, a rendek a hadi adóval országgyűlésről országgyűlésre megajánlandó évenkénti egy millió forintban állapítják meg a megváltási összeget, amit a felség elvileg elfogad, az elv gyakorlati keresztülvitelét a következő országgyűlés feladatául tűzvén ki. Hogy a kormány az ajánlatot egyenesen vissza

nem utasítja, ez csakis a nádornak köszönhető, ki nyomatékosan figyelmezteti a felséget, hogy ha a fontos kérdés megoldására nézve ezt a kedvező pillanatot elszalasztja, attól lehet tartani, hogy a jövő országgyűléssel még kevesebbre fog menni.¹⁹

Mikor a nép terheinek könnyebbitéséről van szó, József nádor mindig ott áll az élén azoknak, kik bőkezűek a jótétemények osztogatásában. Amily buzgalommal és sikerrel küzd a katonai beszállásolás és élelmezés megváltása érdekében: épp oly odaadással egyengeti az utját úgy a kormánynál, mint az országgyűlésen a közteherviselés elvének, vagy ha már ez nem vihető ki: legalább arra szeretné rábírni a rendeket, hogy a közlekedési eszközök fejlesztésére és más közgazdasági és közművelődési célokra szolgáló pénzalapot, melyről a királyi propositiókban említés tétetik, lehetőleg a köznép megterhelése nélkül teremtsék elő.

Arra nézve, hogy a házi adót a nemesség vállalja magára, csak 18 megye utasítása kedvező, a megyék többsége ellenben vagy a subsidium rendszerének fenntartását vagy az ország összes lakosságának hozzájárulásával fundus publicus szervezését ajánlja. Ennélfogva a szabadelvű párt, anélkül, hogy a házi adó kérdését erőltetné, kerülő úton kíséri meg a nemesség adó kiváltságának korlátozását s nagynehezen keresztül viszi, hogy a két tábla országos választmányt küld ki azzal a megbízatással, hogy „az ország anyagi és szellemi kifejlődésének előmozdítása végett szükséges költségek mi úton s mi kútforrásokból lehető legkönnyebb beszerzése, úgyszintén igazságos felosztása s legcélszerűbb kezelése iránt mind közjogi, mind közgazdasági tekintetben véleményt adjon”.

A kísérlet azonban nem sikerül. Az országos választmány véleménye alapján az alsó tábla a közteherviselés elvének mellőzésével országos közpénztár szervezését javasolja, melynek alapjául a nemesség által négy év alatt egyenlő részletekben fizetendő 10.340,000 forint szolgálna, s mely országutak, vasutak, csatornák és kikötő építésére, folyamszabályozási munkálatokra és közművelődési célokra fordíthatnák. Ugyde a főrendek a 10 milliót 3 millióra szállítják le s ebből is 250,000 forintot a nem nemesek vállaira akarnak tolni. Találóa jegyzi meg erre Deák Ferencz egy Kossuthhoz írt levelében, hogy „ily közös teherviselés mellett én akár herczeg Eszterházyval is kész vagyok alkura lépni, hogy t. i. eddigi terheit viselje ő maga, de az én terheimet viseljük ezentúl ketten közösen.”²⁰

A megajánlotta összegnek leszállítása a főrendek által, a mellett, hogy a kitűzött célok megvalósítását lehetetlenné teszi, alkotmányjogi szempontból is kifogásolható. Az adó megajánlás jogát ugyanis mindig az alsó tábla gyakorolta, úgy hogy arra példa nem volt, hogy az alsó tábla által megajánlott adót a főrendek leszállították volna, de az csaknem minden országgyűlésen előfordult, hogy a főrendek a kormánnyal együtt keveselték a megajánlott adót. Az alsó tábla említett jogát igazolja az az alkotmányos gyakorlat is, hogy a három évről három évre megszavazott hadi adót 1848-ig soha nem iktatták törvénybe. A közfelfogás ugyanis az volt, hogy törvény csak az lehet, amihez a két tábla és a felség hozzájárul, az adó mennyiségének meghatározása pedig kizárólag az alsó táblát illetvén meg, azt az alkotmány többi tényezői alku tárgyává tehetik ugyan, ha keveslik, vissza is utasíthatják, de végeredményében az adó csak annyi lehet, amennyit az alsó tábla a nemzet nevében megajánl; vagyis az adó jogalapját nem a törvény, hanem az alsó tábla ajánlata képezi.

Politikai szempontból mindamellett hiba volt az alsó tábla kizárólagos kezdeményezési, illetőleg adó megajánlási jogát épp ebből az alkalomból feszegetniök azoknak, kik csakugyan komolyan kívánták a közteherviselés elvének érvényesítését. Mert a főkérdés nem az volt, hogy a nemesség 3 milliót vagy 10 milliót fizessen-e közcélokra, hanem az, hogy egyáltalán fizessen-e, hogy végre-valahára a közterhekben való osztozkodást megkezdje-e?

A Széchenyi által „politikai bűnnek” minősített hiba megbosszulja magát, amennyiben a főrendek képzelt „alkotmányos jogaik” megmentése végett meghiusítják a reformot s ily

módon kárba vész a nádor fáradtsága is, melylyel sikerült Metternichet meggyőznie, hogy az ügy halogatása vagy visszautasítása a kormány részéről újabb agitatoria szolgáltatna alkalmat, s hogy ennél fogva, ha a javaslat szentesítés végett fölterjesztetnék, nem szabad azt visszautasítani.²¹

A véletlen is kezükre játszik tehát azoknak, kik a „nem adózunk” elvét hirdetik s kik az évről-évre izmosodó szabadelvű irány ellen ez alatt a jelszó alatt vezették harczba úgy a legközelebbi követválasztások, mint a megyei tisztújítások alkalmával a bocskoros nemességből álló műveletlen tömeget. A haladás ellenségei jelszavukkal a megyék nagyobb részében diadalt aratnak ugyan; de ennek a diadalnak igen nagy az ára. Azzal, hogy a szabadelvű párt vezérét visszavonulásra kényszerítik, hogy Gömörmegyében Szentiványi Károlyt megbuktatják, hogy a személy- és vagyonbiztosság megrendítésével és a tisztviselők megfélemlítésével, valóságos vérengző csaták után, itt is, amott is saját jelöltjeiket segítik be az alispáni vagy egyéb tisztviselői állásokba: olyannyira compromittálják a megyei szerkezetet, hogy a királyi propositiókban maga a kormány hívja fel a municipalismus kinövéseire az országgyűlés figyelmét.

A szerencse azonban a tekintetben is kedvez nekik, hogy a megyei kicsapongások megfékezése céljából készült törvényjavaslat, tendenciájánál fogva, a kormánynak és pártjának tetszését és jóváhagyását nem nyeri meg.

Minthogy visszaéléseket nemcsak a választók, de a főispánok is követnek el, például Fejérmegyében a követ- és alispánválasztás alkalmával a főispán katonasággal űzi ki a választó közönséget a gyűlésteremből, hogy saját jelöltjét a kisebbséggel megválasztassa, mely erőszakoskodás miatt több mint ezer választó petitiót is intéz az országgyűléshez: az ilyen túlkapások természetesen szükségessé teszik a főispánok megrendszabályozását is.

Az az irány, amit ebben a kérdésben a sajtó követ, egyoldalúságánál fogva nem helyeselhető. Az írók és publicisták mindig csak a választókkal bíbelődnek. Az egyik a Pesti Hirlapban azt indítványozza, hogy mivel kicsapongások ott szoktak előfordulni, ahol nagyobb tömegek mozgósíttatnak, a választók saját községükben adják le szavazatukat; egy másik – elég naivul – az insurrectiót pótló nemesi őrcsapatra akarja bízni választások alkalmával a rend fenntartását; Wesselényi Miklós a választási jogra nézve az értelmi qualificatiót sürgeti; báró Kemény Zsigmond a censusban keresi a korteskedés ellenszerét; Nagy Ignác a színpadot használja fel a magyar társadalom nagy vétkének kiirtására s itt állítja pellengérre „Tisztujítás” című vigjátékában a korteskedő „becsületes nemeseket”.

A sajtó illetően egyoldalúságával szemben a rendek viszont a másik túlságba esnek, amennyiben ők meg a fősúlyt nem a demoralizált bocskoros nemesség megfékezésére, hanem a főispáni discretionalis hatalom megtörésére fektetik. A főispán részére egyéb jogot nem hagynak meg, mint az elnöklés és kijelölés jogát, de ezeket is megszorítják; mert elnöke a tisztujtó közgyűlésnek a javaslat szerint lehet más is, mint ő, a candidatióban pedig osztozkodik vele az u. n. conferentia, hogy ily módon – miként a personális gúnyosan, de találóan jegyzi meg – a főispán és a rendek közt mindig egy kis előcsatározás rendeztessék, mielőtt a tisztválasztási nagy ütközet bekövetkeznék. A rend fenntartásában sem venne semmi részt a főispán, miután ezt a javaslat az ú. n. őrszékre s a csendtisztokra (constable) bízza. A főispánnak tehát jóformán nincs is hatalma, amivel visszaélhetne, mégis súlyos büntetéseket, pénzbírságot, hivatalvesztést szabnak ki rá, ha jogkörét túllépné, úgy hogy a személynek nem ok nélkül fakad ki, hogy ő ugyan főispán, de ilyen minden jogtól megfosztott, bábúvá törpített s még ezenfelül büntetésekkel fenyegetett főispán egy pillanatig se maradna. Ha – úgymond – a javaslatból törvény lenne, a főispánoknak egy kölcsönös biztosító társaságot kellene maguk közt szervezniök, mely őket minden restauratiókor kármentesítené s azt az 1500 forintot, mely most egy évi fizetésük, bátran átadhatnák annak a biztosító társaságnak a pénzbírságok fedezésére.

A törvényjavaslat megmentése végett még a szabadelvűek közül is hajlandók lennének néhányan a főispánokra vonatkozó túlszigorú rendelkezések egyrészét feladni; de a többség Klauzálal tart, ki váltig vitatja, hogy ha a korteskedésért a szegény nemest büntetik, büntetni kell a főispánt is, s ezzel az ügy elintézését lehetetlenné teszik.

Minden reformot a kormány hatalmi érdekeivel kell összhangba hozni. Valahányszor a rendek ettől a maximától eltérnek, mindannyiszor kudarcot vallanak. A királyi proposíciókban említett hitelintézet terve is e miatt bukik meg, jóllehet égető szükségük volna arra úgy a földbirtokosoknak, kik a váltószigor következtében az anyagi romlás szélére jutottak, mint a magukat megváltott úrbéres községeknek.

Metternich elvileg nem kifogásolja a hitelintézet felállítását; de valamint báró Kübeck Károly, az udvari kamara elnöke,²² úgy ő is összeköti a közlekedésügy fejlesztésével. Azok, kik a hitelintézetet szóba hozták, nagy tévedésben vannak szerinte, amennyiben a hitelt mint célzt és nem mint egy bizonyos cél eszközt tekintik. „A nemzetek gazdagságának alapja” – írja e tárgyban Lajos főhercegnek – „a föld s e tekintetben Magyarország, földjének akár kiterjedését, akár termő erejét tekintjük, nem szűkölködik. Miben szűkölködik tehát? Közlekedési eszközökben. A közlekedést a hitel csak közvetve keltheti életre, míg ellenben az emelkedő forgalom természetes alapját képezi a hitelnek. Élet a csűrben, bor a pinczében, fa az erdőben, csak annyit ér, amennyit a pénz a ládában. Az áruknek akkor van értékük, ha forgalomba jutnak. Hitelintézeteknek csak ott vehetik hasznát, ahol forgalom van. Aki pénzt vesz kölcsön s árúit heverteti, szükségképen elpusztul.”²³

De ha az államkancellár időelőttinek nem tartaná is a dolgot, ellenezné azért, mert a rendek az intézet szervezésénél nem veszik figyelembe azokat a módosításokat, melyeket a kormány saját befolyásának biztosítása végett akar kierőszakolni tőlük. A kormány például abba nem egyezik belé, hogy az intézetnek az országgyűlés által választandó igazgatóságát az országgyűlés felelősségre vonhassa, vagy hogy az intézet attól, ki a törvény által megszabott föltételeket teljesíti, a kölcsönt meg nem tagadhatja. S ezzel világosan elárulja azt a célzatát, hogy a földbirtokos osztály, nyomasztó anyagi helyzetében, a kormány kinevezésétől függő s annak befolyása alatt álló igazgatóság önkényére és kegyére legyen utalva.

A hitelintézet bukásáért némi kárpótlásnak tekinthető a gazdákra nézve a váltótörvény olyatén módosítása, mely szerint a betáblázott váltó, elveszítvén váltói jellegét, közönséges kötelezvényynyé alakul át; mert ez által a túlságos váltószigort, – melyet Széchenyi szerint, minden átmenet nélkül, valóságos „salto mortale”-val honosítottak meg nálunk, s melynek egész családok és a legjóravalóbb gazdák áldozatául estek, – annyira amennyire enyhítik.

634. * Aus Metternich's nachgelass. Papieren, VI. 677.

635. * Királyi leirat a nádorhoz, 1844 márczius 26. Orsz. levéltár, József nádor titkos levéltára. Diaet. extraser. 1844.

636. * Végszavai a somogyi követeknek. (Pest, 1845.) 54.

637. * Aus Metternich's nachgelass. Papieren, VII. 15.

638. * Orsz. levéltár, József nádor titkos levéltára. Acta diaet. 1839.

639. * Mozaik. 160.

640. * Aus Metternich's nachgelass. Papieren, VII. 60.

641. * Mozaik. 158.

642. * Gr. Lónyay Menyhért, Gr. Széchenyi István és hátrahagyott iratai. 90.

643. * Az 1843–44. országgyűlési időszakból néhány közjogi tárgy felvilágosítva. (Pozsony, 1844.)

644. * Pulszky Ferencz, Életem és korom, I. 218.

645. * Orsz. levéltár, József nádor titkos levéltára, Diaet. extraser. 1844.

646. * Aus Metternich's nachgelass. Papieren, VII. 56.

647. * Lásd a codificatióról irt tanulmányát: Budapesti Szemle, 1840. I. II.

648. * Szalay László, Publicistai dolgozatok, II. 167.

649. * Dr. Tarnai János, Huszonkét levél. Jogászegyl. Ért. XX.

650. * Orsz. levéltár, József nádor titkos levéltára, Acta praes. 1844.

651. * A nádor 1844. szeptember 1-én kelt fölterjesztése. U. ott.

652. * A nádor 1844 november 6-iki fölterjesztése. U. ott.

653. * Deák Ferencz, Levelek. 135.
654. * Orsz. levéltár, József nádor titkos levéltára, Acta praes. 1844.
655. * Orsz. levéltár, József nádor titkos levéltára, Diaet. extraser. 1844.
656. * Aus Metternich's nachgelass. Papieren. VII. 59.

II. FEJEZET.

Az 1843/44-iki országgyűlés. Reform minden irányban.

Királyi resolutio a vegyes házasságok tárgyában. Metternich tanácskozása a primással és Lonovicscsal. Lonovics javaslata: Gr. Lützow és Lambrusini bibornok. A pápa nyilatkozata. Az 1844. márczius 25-iki resolutio. A rendek álláspontja. Radicalis egyházpolitikai reformok. A horvátok kihívó magaviselete s a június 20-iki országos végzés. A nádor és a magyar nyelv. Túrmező. Heves támadások a kormány ellen. A hivatalviselési és birtokszerzési képesség kiterjesztése. A közmunka szabályozása. Elintézetlen ügyek. Szabad községek. Országgyűlési ujság és kerületi napló. Vasutak. A vámkérdés. A Partium visszacsatolása. A törvényhozás coordinatiojának előkészítése. Évenkénti országgyűlés. Sok munka, kevés eredmény

Míg a királyi propositiók tárgyai közül épp a legjelentékenyebbek elintézetlenül maradnak: több olyan tárgy, melyet a rendek maguktól vesznek elő, s melyek közül a legtöbb az előző országgyűlés hagyatékát képezi, a kormánnyal folytatott erős küzdelem után dűlőre jut. Ilyen nevezetesen a vallás és magyar nyelv ügye.

A vallási sérelmek közt különösen a vegyes házasságokra vonatkozó tartja állandó izgatottságban a kedélyeket.

Az 1840-iki országgyűlés szétoszlása után a püspökök pásztorleveleket bocsátanak ki, melyekben ismételve meghagyják az alsó papságnak, hogy a reversalis nélkül kötendő vegyes házasságoktól tagadják meg az egyház áldását; de másrésről az 1790/91: XXVI. t.-cz. rendelkezésének annyiban tegyenek eleget, hogy ilyen házasság kötésénél a passiva assistentiára szorítkozzanak. A törvényhatóságok erre – Pestmegye példáját követve – azzal felelnek, hogy pert indítanak azok ellen a papok ellen, kik az áldást, mint amely az eddigi gyakorlat szerint a copulatio lényeges alkatrésze, a törvény ellenére megtagadják. Ámde a kormány védelme alá veszi a perrel megtámadott lelkészeket, majd midőn a pápa a magyar clerus eljárását szentesíti, a király az erre vonatkozó brevét placetummal látja el.

A kormány magatartását ebben a kérdésben is Metternich szabja meg. Az államkancellár békességben akar élni, az egyházzal, mert az a nézete, hogy a szabadság és felvilágosodás nevében folytatott közvetlen vagy közvetett harcz ama vallás ellen, melyhez a monarchia lakosságának négy ötöde tartozik, amint a multban nem volt a monarchiára nézve üdvös, a jövőben sem lehet az. Ausztria – az ő rémlátása szerint – ötven év óta titkos küzdelmet folytat az egyház és ennek központja, a pápaság ellen s nyílt küzdelemben áll a forradalommal, s ebben rejlik legfőbb gyöngesége. Ki kell tehát békülnie az egyházzal, hogy a forradalmat legyőzze. Ebből a szempontból Metternich a házassági jogi kérdésekben épp oly engedékeny, mint amennyire meghódol az egyház követelményei előtt a többi controversiák tekintetében. Még a ius placeti korlátozásába is kész belemenni a jó békesség kedvéért, oly módon, hogy a tetszvény csak arra az esetre tartassék fenn, ha a pápai rendelet végrehajtásában az államhatalom közreműködését akarja az egyház igénybe venni.¹ Mindenekfelett Metternich politikájának tulajdonítható, hogy addig, míg ő áll az ügyek élén, Magyarországon a vallásügyi kérdések állandóan foglalkoztatják az országgyűlést, mert nem lehet azokat megoldani.

Metternich tanácsa folytán mindjárt az országgyűlés kezdetén leküldik a rendekhez az 1843 július 5-ikén kelt királyi választ a mult országgyűlés által fölterjesztett törvényjavaslat ama pontjára, mely szerint a vegyes házasságból születendő gyermekek mindig atyjuk vallását követik. A felség, a lelkiismeret szabadságát és a vallásfelekezetek közti viszonyosság elvét biztosítandó, az említett pontot akként módosítja, hogy a vegyes házasság kötésekor a jegyesek, magánjogi tekintetben föltétlenül kötelező szerződésben, önmaguk határozzák el,

mily vallásban fogják születendő gyermekeiket neveltetni, s csak ha ilyen szerződés nem köttetnék, akkor kövessék a gyermekek az apa vallását.

Ámde a vitás kérdés illetően megoldása senkit sem elégít ki. A királyi leirat, – mely az annyiszor megostromlott reversalisokat a szó szoros értelmében törvényesíti, s melyre épp ezért gróf Ráday Gedeon azt jegyzi meg hogy „ha kegyelmesnek mondaná szája igazat nem szólna” Beöthy pedig, hogy „annak minden betűjéből egy kis jezsuita üti ki a fejét”, – az ellenzéket annyira felizgatja, hogy mikor felolvassák, a nagy felindulás miatt félbe kell hagyni a tanácskozást. A szent-szék és a magyar püspöki kar szintén visszautasítja a leiratot, amaz azért, mert nem akarja lehetővé tenni, hogy bizonyos esetekben a katolikus szülő gyermekei más vallásban neveltesse, emez meg azért, mert meg van róla győződve, hogy a Magyarországon uralkodó közhangulat mellett a bíróságok a katolikus szülőt kényszerítenék a szerződés megtartására, a protestáns szülőt ellenben nem, s így az a katolikus ember, ki egy múlt szenvedély hatása alatt kötelezte magát, hogy gyermekeit protestánsoknak neveli, bűnét soha nem tehetné jóvá.²

A püspöki kar aggályait Kopácsy primás és Lonovics csanádi püspök közölve Metternichkel, ez tárgyalásba bocsátkozik velük. A papság említett képviselői a tényleges viszonyok közt azt tartanák a legkisebb bajnak az egyházra nézve, ha a kormány a vallásszabadság útján még egy lépéssel tovább menvén, egyáltalán nem avatkoznék a vegyes házasságok dolgába, vagyis ha e tekintetben szabad kezét adna úgy a katolikus, mint az akatholikus papságnak. S ez ellen Metternichnek sincs kifogása. Ha úgy a magyar katolikus egyház, mint az országgyűlési ellenzék az államhatalom intervencióját a gyermekek vallási nevelése tárgyában kötött szerződésekre nézve visszautasítja: a kormánynak – Metternich – szerint nem áll érdekében rájuk tukmálni; ellenkezőleg, a kormány evidens érdeke, a világi fórumot a szülők viszályára nézve illetéktelennek jelenten ki és saját lelkiismeretükre bízni a viszály elintézését; mert ily módon egy csomó gyűlöletes pernek eleje vétetnék s mert a megyék legyőzhetetlen ellentállása következtében a kormány beavatkozása úgyis csak a legritkább esetben válnék az egyház javára. Amennyiben pedig a tanácskozás folyamán fölvetetett a kérdés, hogy ha a kormány nem fogadja el a felekezetek panaszát, midőn a szerződést valamelyik fél megszegi, ez által nem helyezkedik-e a porosz törvény álláspontjára, mely az ily szerződéseket érvénytelennek declarálja: erre a kancellár megnyugtatólag azt feleli, hogy a kormány a panaszokat nem azért fogja visszautasítani, mert érvénytelennek tartja a szerződést, hanem mert illetéktelennek tekinti a bíróságokat a vallás- és lelkiismeret szabadságát érintő vitás kérdések elintézésére.³

Metternich és a püspöki kar az alapelvekre nézve megegyezvén egymással, a részleteket és a kivétel módját Lonovics javaslata alapján hamarosan megállapítják. E szerint úgy a jegyesek, mint a házaspárok bármikor egyezséget köthetnek akár a pap előtt, akár maguk közt, bármily formában, gyermekeik vallásos nevelésére nézve. Ha vita merülne fel köztük, azt ők maguk döntenek el, úgy hogy sem a kormánynak, sem a bíróságnak nincs abba beleszólása. Hogy mi történjék a szülők vagy az egyik szülő halála esetén, e tekintetben az országgyűlésnek kell javaslatot készítenie. Az imént kimondott lelkiismereti szabadság elvéből kifolyólag azonban a javaslat nem lehet más, mint hogy az egyik fél halála esetén a másiknak joga és kötelessége gyermekei vallásos neveléséről gondoskodni s az ő lelkiismeretétől függ, hogy az elhunyt házastársával kötött szerződést meg akarja-e tartani vagy sem. Ha pedig mind a két szülő meghal s gyermekeket hagy hátra, kik még vallásukat megválasztani nem képesek: akkor a szülők egyezsége, vagy ha ilyen nincs, akkor az a körülmény határoz, hogy mily vallásúnak kereszteltettek a gyermekek. Végre a clerus maga dönti el, hogy a vegyes házasságokkal szemben megadja-e az áldást vagy a passiva assistentiát; s e tekintetben a bíróságok semmiféle panaszt nem fogadnak el.⁴

Mielőtt a fennebbi elvek szerint szerkesztett újabb királyi resolútiót az országgyűléssel közlenék, Metternich, a bécsi nuntius kikerülésével, – ki különben is szigorúan ragaszkodik az

1791: XXVI. t.-cikkhez és semmiféle újabb intézkedést nem tart szükségesnek, – gróf Lützow Rudolfot, Ausztriának a curiánál alkalmazott követét megbízva, hogy közölje a resolútió tervezetét a pápával, kifejezve egyszersmind reményét, hogy, ha a pápa nem látja is el a tervezetet a szokásos megerősítési záradékkal („vu et approuvé”), azt, amiben a kormány és magyar püspöki kar megegyeztek, nem fogja rosszalni. Egyébiránt a curiával szemben eme lépést egyszerűen csak „courtoisie morale”-nak kívánja tekinteni, melynek eredménye mitsem változtathat a dolgokon s nem akadályozhatja meg az ügy elintézését.⁵

Az államkancellár azonban reménységében csalatkozik. A pápa akkor, a mikor a resolútió tervezetét először közlik vele, mindössze is annyi megjegyzést tesz rá, hogy nincs benne rendelkezés arra nézve, hogy a szerződésbeli kötelezettség elmulasztása által sérelmet szenvedett fél hová forduljon panaszával,⁶ de később Lambruschini bibornoknak a resolútióra nézve határozottan kedvezőtlen álláspontját teszi magáévá.

Lambruschini a következő hét pontban adja elő a resolútió ellen kifogásait. Az 1791-iki törvény, sőt még a türelmi patens is kedvezőbb a tervezett resolúciónál, mert azok a katolikus egyház uralkodó jellegét nem alterálják, míg ez a felekezeteket egyenjogusítja. Az abszolút vallásszabadságra alapított viszonyosság elve minden akadályt lerombolna, mely eddig a vallási tévtanok terjedésének útját állta, s megmentené a büntetéstől azokat, kik az egyedül üdvözítő hitet megtámadják. Ha a viszonyosság elvét a gyermekek vallásos nevelésére alkalmazzák, ki fog az lassankint terjesztetni a többi intézményekre, az egyházi javakra is és meg fogja semmisíteni a clerus befolyását a kormányzás és törvényhozás körében. Míg a passiva assistentia által a vegyes házasságok száma csökkent: a resolútió szerint a reversalisoknak a bíróságok előtt semmi erejük nem lévén, a vegyes házasságoknak mi sem fog útjába állni. Az áldás megtagadását a clerus részéről ellensúlyozza a protestáns independens papok befolyása, mely annál inkább érvényesülni fog, mert az új törvény életbeléptetése után a clerus még egyházi büntetéssel sem sujthatja azokat a katolikusokat, kik az egyház tanai ellen vétenek. Amily aggasztó az egyházra nézve a reversalisok megszüntetése, épp oly megnyugtató az az intézkedés, mely szerint ha a felek nem egyezkednek, a gyermekek atyjuk vallásában nevelendők. Végre figyelembe veendő az a körülmény, hogy a resolútió a német protestáns államok kormányaira sem lesz jó hatással.⁷

Ezekre a kifogásokra gróf Lützow megteszi ugyan észrevételeit; de Lambruschini a helyett, hogy vitába ereszkednék vele, egyenesen a pápához utasítja őt. A pápa Lützow előtt egész határozottsággal kijelenti, hogy Lambruschini emlékiratának minden pontját aláírja. Belátja – úgymond a kormány nehéz helyzetét; de azért ő nem tehet mást, mint amit lelkiismerete parancsol; nem helyezheti magát ellentétbe a katolikus felfogással, azokkal az alapelvekkel, melyeket eddig hirdetett. A resolútiót visszautasítja; de imádkozik a Mindenhatóhoz, hogy a császár és ministerei találják meg a módot, melylyel az egyház sérelme nélkül a rendet az országban ismét helyreállíthatják. A vallásfelekezetek közti egyenlőség elve ellen, mely az indifferentismusból s a lelkiismereti szabadság helytelen értelmezéséből veszi eredetét, midőn élénken tiltakozik, constátálja egyszersmind, hogy a valódi lelkiismeret-szabadság csak Belgiumban van érvényben, a hol a püspökök közvetlenül érintkezhetnek a pápával s jogaik és kötelességeik gyakorlásában a világi hatalom által nem korlátoztatnak. Hogy Magyarországon a vallás ügye annyira elmergesedett, ezt II. József ama rendeleteinek tulajdonítja, melyek megakadályozzák a püspököknek Rómával való közvetlen érintkezését.⁸

Később a pápa ezt a nyilatkozatát azzal egészíti ki, hogy a protestánsok sem lesznek kielégítve a resolútióban foglalt engedménnyel, hanem követelni fogják az egyházi javakban való osztozkodást s a püspökök jogainak megnyirbálását is.⁹

Metternich azonban, habár igyekszik is a curia aggodalmait eloszlatni: a püspökökkel történt megállapodásához szigorúan ragaszkodik. Egy sürgönyében kifejti, hogy a kormány Magyarországon a vallás ügyében nem teheti, a mit akar; meg vannak kötve a kezei. Ott, a hol

hiányzanak az eszközök az áradatot rohanásában feltartóztatni, igyekezni kell legalább a partokat menteni meg az elpusztulástól. Magyarország ma egy nagy áradás áldozata, itt tehát csak az elvek egyrészének megmentéséről lehet szó. A mi itt állandó, az az akatholikusoknak az egyenjogúság megvalósítására irányzott törekvése; de ez nem fenyegeti a katholikus papság léteét. Az alkotmány bukása nélkül a clerus nem semmisülhet meg, Magyarország pedig a reform útján halad s nem a forradalom felé, melynek legfőbb feltétele: a vagyonosok és vagyontalanok közti antagonizmus, hiányzik.¹⁰

Minthogy Metternichkel egyetért a nádor is, kinek alapelve az, hogy Magyarországon a katholikus vallás nem uralkodó vallás, csak a lakosok többségének vallása, úgy hogy mind a három bevett felekezet egyformán élvezzi a vallásszabadságot,¹¹ 1844 márczius 25-ikén aláírja a felség a resolútiót, mely szerint a szülők határozzák meg a vegyes házasságból származó gyermekek minő vallásban való neveltetését s erre vonatkozó, akár szóval, akár írásban kötött egyezségüket a politikai hatóságok beleavatkozása nélkül bármikor megváltoztathatják.

Úgyde a rendek ezt a második resolútiót is visszautasítják, mely tulajdonképen az elsőnek csak paraphrasisa. Ők azt akarják, hogy „a házastársak közé határozóként egyes-egyedül a törvény lépjen”, tudni sem akarnak tehát a gyermekek vallásának magánjogi szerződések által leendő szabályozásáról. Ez utóbbinak az lenne a következménye, hogy a papság még jobban beleavatkoznék a családi ügyekbe, ez pedig Magyarországon, a hol a katholikus papság, hatalom, vagyon és befolyás tekintetében messze túlszárnyalja a többi felekezet papságát, a vallásszabadság teljes megsemmisülését vonná maga után.

Úgy a vegyes házasságok ügyét, mint a többi vallásügyi függő kérdést, – melyeknek nagy része már a mult országgyűlésen is hosszadalmas vitákra adott alkalmat, – csak részben és félig-meddig oldja meg az a törvény, mely a szabadelvű párt és a clerus közt lefolyt ádáz küzdelem után jött létre.

Az az irány, mely az angolországi katholikusok emancipációjá óta egész Európában lábra kap s mely az államegyház eszméjét és a kormány beavatkozását a vallási ügyekbe határozottan kárhoztatja, nálunk is nagy hódítást tesz, s amint pártjára kél Angliában az ireknek, Oroszországban a katholikusoknak: nálunk a clerus és a kormány által nyugtalanított protestánsokat veszi védelme alá. Igaz, hogy a kellő mértéket nem mindig tartja meg; de ez természetes következménye annak a makacsságnak, melylyel a clerus a katholikus egyház jogállását, a többi felekezet elnyomásával, teljes épségében fenn akarja tartani.

A szabadelvűek és a papság közti antagonizmus az országgyűlés folyamán heves jelenetekben tör ki s az előbbieket gyakran túlzásokra ragadja.

Még Wurda Károly, a győri káptalan követe is túloz, midőn a legtisztább szabadelvűség álláspontjára helyezkedve – mindenek bámulatára s paptársainak heves tiltakozása és óvása mellett – a „szabad egyház szabad államban” elvét proclamálja,¹² mert ha a törvényhozás, a katholikus egyház kiváltságaira nézve az egyház függetlenségét az állammal szemben a status quo fenntartásával kimondaná: a hasonló kiváltságokkal fel nem ruházott többi felekezeteket a legnagyobb veszélybe döntené, vagy – mint Szalay László, Korpona kitűnő követe mondja – „a gyöngét megköttözve adná át a hatalmasnak”.

Harsányi Pál, Bakabánya követe, azzal a kijelentéssel, hogy ha a clerust a harminczéves háboru, a tömérdek vérontás és forradalom nem capacitálta, ők sem fogják soha meggyőzni, föltétlenül szükségesnek tartja, hogy a papokat – úgy, miként Európa legtöbb országában és Erdélyben – zárják ki az országgyűlésből. Borsod és Csanád követei, utasításukhoz képest, a saecularisatióra nézve concret indítványt tesznek. Radvánszky urtól, – ki a vallásügyi vitában, a szabadelvű felfogásnak legalaposabb és legbuzgóbb tolmácsa, – a polgári házasságot s polgári anyakönyvezést sürgeti, mert – úgymond – „tartsa a házasságot az egyik vallás szentségnek, a másik nem annak, kiki saját meggyőződése s vallásának tanai szerint, ehhez a törvényhozó testületnek semmi köze; de a házasság feletti intézkedés csakugyan a törvényhozás elé tartozik”. Bánhidya Albert a Rómától független magyar

katholikus egyházért rajong s ugyanő a placetum jogát az országgyűlés részére reclamálja. Wenkheim Béla azt óhajtja, hogy a római katolikus egyház uralkodói jellegének megszüntetésével az állam foglalja le az egyházi javakat s az összes felekezetek papjait saját pénztárából fizesse.

Maguk a szabadelvűek sem hiszik, hogy ezeket a reformokat békés úton meg lehetne valósítani, s ha mégis emlegetik, ezzel inkább csak nyomást akarnak gyakorolni a clerusra, hogy változtassa meg eddigi politikáját, mely a szabadelvű haladással homlokegyenest ellenkezik. Czélt azonban nem érnek, jóllehet még az államtanácsban is felülkerekedik az az irány, mely éppen a katolikus érdekek megóvása szempontjából veszedelmesnek tartja Magyarországon a katolikus egyház kiváltságainak teljes épségükben való fenntartását.¹³

Az a törvény, mely a nemzeti nyelv részére biztosít újabb jogokat, s melyért Bajza lelkes hangú királyhymnusában a magyar nyelv a új apostolául üdvözöli Ferdinándot, – épp oly elkeseredett küzdelem eredménye, mint a vallás ügyére vonatkozó.

Eddigélé, ha a nemzeti nyelv jogairól volt szó, a nemzet mindig a kormányval állt szemben, most egy másik ellenféllel is mérkőznie kell, mely a kormány ápoló kezei alatt izmosodott meg és nőtt nagyra, t. i. az illirismussal. Ha az illirismust képviselő horvátok háta mögött nem állna a hatalom, nem mernék egyenesen provocálni a rendeket s nem viselnék magukat az országgyűlés egész folyama alatt oly vakmerőn.

Osegovics Metell, a ki pedig a másik horvát követtel, Klobucharich Károlylyal együtt, úgy a kerületi ülésekben, mint a társaságban, mindig magyarul beszélt, utasításához tartva magát, mindjárt az országgyűlés kezdetén deákul szólal fel, s ezzel megkezdődik a huza-vona, mely az országgyűlés egész folyamán izgalomban tartja a kedélyeket.

Midőn a rendek Osegovics kihívására azzal felelnek, hogy június 20-ikán Hertelendy Miksa indítványára országos végzésben mondják ki, hogy ezentúl az országgyűlés minden tagja magyarul köteles szólni: politikai és közjogi szempontból mindenesetre hibát követnek el; de azért a személynök részéről is tapintatlanság szemükre hányni, hogy a százados szokás által szentesített utasítási jogot megsértették s önkényüleg változtatták meg egy, a törvény által nem tiltott szokást; mert a kormány emberének szájából hallván ilyen szemrehányást, az illirismus képviselői vérszemet kapnak, a rendek pedig ama követelményükhöz, melyet részletesen a magyar nyelvre vonatkozó törvényjavaslatukban formuláznak, hogy t. i. a magyar nyelvnek Horvátországgal szemben is érvény szereztessék, annál daczosabban ragaszkodnak. Az említett törvényjavaslat szerint a horvátországi törvényhatóságok, ítélőszékek s hivatalnokok Magyarország kormánysszékeivel és bíróságaival, törvényhatóságaival és hivatalnokaival magyar nyelven tartoznak levelezni; a magyar nyelv Horvátország minden nyilvános iskolájában mint rendes tantárgy tanítandó s a törvény kihirdetésétől számított tíz év lefolyásával Horvátországban királyi kinevezéstől függő polgári, valamint egyházi hivatalt többé senki nem nyerhet, ha a magyar nyelvet nem tudja.

A kormány – bármennyire nincsenek is inyére eme postulatumok, – ezekre nem fektet olyan súlyt, mint a június 20-iki végzésre, melyet veszedelmes praecedensnek tart abból a szempontból, hogy a koronának törvényhozói jogkörét csorbitja meg és pedig éppen a nemzetiségi kérdésben, melyre nézve magasabb állami, illetőleg hatalmi érdekből ez legkevésbé engedhető meg. Ennélfogva egy királyi leirat tudtukra adja a rendeknek, hogy addig, míg a törvény által másként nem rendelkeznek, a horvát követeknek joguk van az addigi szokás szerint deákul szólalni fel.

Országgyűlési körökben ezt a leiratot báró Bedekovics Lajos alkanczellár befolyásának tulajdonítják ugyan; de magának az államkanczellárnak politikáját fejezi az ki.

Magyarországon – írja Metternich 1843 november 29-ikén a nádornak minden fel van fordulva, semmi sincs a maga helyén. A rendet tehát helyére kell állítani, hogy az ország képes legyen saját fejlődése érdekében kellő erőt fejteni ki. Ezt a feladatot csakis szilárd akarattal és határozott föllépéssel oldhatja meg a kormány. Engedmények a zavart csak

fokoznák s az országot, akarata ellenére, a forradalom örvényébe sodornák. A concessiók tekintetében bekövetkezett immár az a határ, melyet ha átlépnének, a királyság menthetetlenül összeomlanék. Éppen ezért a nyelvkérdésben sem szabad megengedni, hogy az országgyűlés a maga jogkörét a királyi jogok rovására kijebb terjeszsze. A legegyszerűbb kérdések közé tartozik ez, melyre nézve a rendek kérvényezési jogát senki sem vonja kétségbe. Mért nem fordulnak hát kérvényükkel a királyhoz? Azért, mert a felforgatás híveire nézve az önsegély előnyösebb s még hozzá csapdául is felhasználható a kormány ellen. De a törbe a királynak nem volt szabad belemennie s a categoricus nem, melyet kimondott, úgy tekinthető, mint első lépés a helyesebb irány felé.

A nádor István főherczeg által azt az üzenetet küldvén Metternichhez, hogy szilárdul ragaszkodjék álláspontjához, ez utóbbi kijelenti előtte, hogy kívánsága szerint cselekszik. Ha a rendek küldöttsége ez ügyben Bécsbe jön, gondoskodni fog róla, hogy a királyi válaszzsal az ügy befejeztessék. A kérdés – úgymond – kísérteties; a kísértetekkel pedig nem szokás harcolni, hanem el kell őket űzni. Hogy az országgyűlési és utczai botrányok megszűnjenek, ezt annyival szükségesebbnek tartja, mert karzati orditozások, utczai tüntetések és pereatok közt az országgyűlés és a kormány nem működhetnek s az az ország, mely ilyen eszközökkel akar boldogulni, szükségképen tönkre megy. Buzditja ennél fogva a nádort, hogy ő is kövessen el mindent a tarthatatlan helyzet megváltoztatására, annyival is inkább, mert a külföld előtt az oppositio eszeveszettségét inkább lehet menteni, mint a kormány gyöngeségét.¹⁴

Sem a nádor, sem a personalis nem képes azonban engedékenységre birni az ellenzéket, mely praecedensekkel igazolja, hogy a törvényhozás tanácskozási nyelvének meghatározására törvényt alkotni nem szükséges. A personalis azzal, hogy a horvát követektől nem vonja meg a szót, midőn ezek óriási zajban latinul mondják el az imént említett resolutio tárgyában készített felirati javaslatra észrevételeiket, annyira felingerli maga ellen a rendeket, hogy a közvetítő szerepét már ennél fogva sem töltheti be. Kubinyi Ferencz egyenesen gyanuba veszi, hogy „felsőbb utasítása van a rendetlenség élesztésére”.

A rendek tehát fénntartva június 20-iki végzésüket, kijelentik, hogy ha a horvátok nem magyar nyelven szólnának, nyilatkozataikat tekintetbe venni nem fogják s a naplóba más, mint magyar nyelven mondott beszédek felvételni nem engednek, a gyorsírókat pedig oly beszédek jegyzésétől és a naplóhitelesítőket azoknak hitelesítésétől határozottan eltiltják.

A közingerűlség e közben annyira fokozódik, hogy a nádor annak lecsillapítása végett egyebet nem tud ajánlani, mint a nyelvtörvény ügyében a kedvező királyi válasznak mielőbbi leküldését. Így és csakis így véli rábirhatni a rendeket, hogy a királyi jogokra nézve veszedelmes június 20-iki végzésöket visszavonják. Egyenesen a királyhoz fordul tehát s azzal a megjegyzéssel, hogy a nyelv kérdésének kedvező megoldását az egész nemzet követeli: kéri a felséget, hogy a nemzeti akarattal ne szálljon szembe, hanem egyezzek bele, hogy a jövő országgyűléstől kezdve az országgyűlési tanácskozások folyamán a törvényhozás minden tagja a magyar nyelvet használja s hogy minden legfelsőbb elhatározás az országgyűléshez magyar nyelven szerkesztessék.¹⁵ A közakarat előtt ő maga is meghajol, s midőn a rendek kijelentik, hogy tekintettel „agg korára és a nemzet iránt annyi ízben tanusított hajlandóságára”, a törvény ama rendelkezését, hogy az országgyűlés tanácskozási nyelve kizárólag magyar leend, ő reá nem kívánják alkalmazni: azt válaszolja, hogy ámbár a magyar nyelvben nem oly jártas s kiejtése nem oly tiszta, mint óhajtaná, mindamellett, ha ideje, magas életkora és körülményei megengedik, hogy a magyar nyelvben még tovább képezheti magát, igyekezni fog a nemzet kívánságának a tekintetben is eleget tenni, hogy a magyar nyelvet fogja használni.

Az ő közbenjárásának köszönhető, hogy a törvényjavaslatra olyan királyi válasz érkezik le, melyet a rendek a további tárgyalás alapjául bizvást elfogadhatnak, s hogy ennek következtében a június 20-iki végzést, fenntartásával a tábla ama jogának, hogy belső ügyeire nézve önállólal intézkedhetik, visszavonják.

De a horvátok a rendek engedékenységet nem viszonozzák hasonló loyaltással s jóllehet maga a király is kifejezi rescriptumában azt a kívánságát, hogy Horvátország, saját érdekében, olyan egyéneket küldjön a magyar országgyűlésre, kik magyarul tudnak s hogy ezek magyarul beszéljenek: ezentúl is megátalkodottan latinul beszélnek, sőt már most együtt tüntetnek velük a magyarok ellen a szlavóniai követek s ezek közt Szallopek Lajos verőczi követ is, a kit pedig az országgyűlés kezdetén a „horvátok kalapácsának” nevezték el, mivel határozottan szembe szállt velük s egy alkalommal kijelentette, hogy ha az ő mandátumához azt a föltételt kötötték volna, a mit a horvátokéhoz, hogy t. i. deákul szóljon, inkább lemondott volna a követségről. Csak Josipovicz Antal, a túrmezei gróf, – ki a horvátországi követválasztás ellen panaszt tesz az országgyűlésen s a magyar-barát többség kijátszásával megválasztott horvát követeket a horvát nemzet törvényes képviselőinek nem ismeri el, – marad hű elveihez, a mit a rendek azzal viszonoznak, hogy egyrésztől egész odaadással sürgetik a turopolyai nemesség követválasztási sérelmének orvoslását, másrésztől a turopolyai kerületnek a zágrábmegyei horvátok zaklatásaitól való megkímélése végett a kerület önálló törvényhatósági joggal való felruházását követelik, sőt, hogy teljesen megnyugtassák őket is, magukat is, feliratban akarnák megkérni ő felségét, hogy közölje velük, mit tud az illirismus és a panslavismus eredetéről, irányáról és izgatóiról, mit tett ezek ellen eddig és mit szándékozik tenni ezután?

A szabadelvűek közül Josipovicson kívül, – ki szenvedélyes kitöréseivel számos heves jelenetet idéz elő, – különösen kitüntetik magukat az illirismus elleni küzdelemben: Klauzál Gábor, ki egy alkalommal Klobucharichot azzal fenyegeti meg, hogy ha nem szűnik meg agitálni, erőhatalommal távolíttatja el az országgyűlésből; Szentkirályi, ki a nép mystificálásával vádolja a horvát követeket; Kubinyi Ferencz, Beóthy Ödön, Lónyay Gábor, de különösen Perczel Mór. Az illyrismussal együtt természetesen mindannyian kiméletlenül ostorozzák a kormányt is, melynek bűnös elnézéséből meríti az minden erejét. „Vajjon – mondja egy alkalommal Perczel Mór – ily semmire sem alkalmas, ily ellenséges törekvésű, ily ravasz, tunya kormányra, mely az ország éltető nedvét kiszívja és azt kizsákmányolja s kötelességét mégsem akarja teljesíteni, van-e továbbra szükség? lehet-e, kell-e azt tisztelni, becsülni?” „De Isten neki – folytatja, – eljön majd a számolás, eljön a lakolás ideje, midőn nem egy pár százezer nemes követei, de a 15 millió nép fog elégtételt követelni szenvedéseikért és akkor ellenségeink kesereghetnek majd ostobaságukon.” Ez a beszéd már a forradalom előszele.

Hogy az oppositio ereje a kormányt letereli megszabott útjáról s engedékenységre kényszeríti, ez Metternichet aggodalommal tölti el, annyival is inkább, mert úgy találja, hogy a kormányt támogató conservativ párt is mindinkább elveszíti bátorságát és harczkedvét, s hogy ennek számos kiválóbb tagja személyes hiuságának feláldozza a közérdeket. Annyira nyugtalanítónak találja a helyzetet, hogy február közepén azzal a kéréssel fordul a felséghez, hogy bizza reá a magyarországi ügyek vezetését legalább abból a célból, hogy tervet dolgozhasson ki, melylyel „ennek a szerencsétlen országnak” boldogulását biztosíthatja.¹⁶

A szabadelvű ellenzék, belső gyöngesége dacára, amint az illirismus megfékezésében s a magyar nyelv jogainak reclamálásában jelentékeny sikert ér el, úgy hogy az a törvény, mely a magyar nyelv érvényességi körét ismét jobbra terjeszti, méltán tekinthető az országgyűlés egyik legfontosabb alkotásának: a nemzeti állam eszméjét más irányban is közelébb viszi a megvalósulás stádiumához.

Síman, minden nagyobb fennakadás nélkül jön létre az a két törvény, mely a nem-nemeseket is felruhazza hivatalviselési és birtokszerzési képességgel. Ez utóbbit Széchenyi „a legmélyebb combinatio szüleményének” tartja, melynek „szinte isteni hatása lesz”, holott mind a két törvénynek csak erkölcsi hatása lehet, gyakorlati értéke ellenben annál csekélyebb. A kormány éppen azért nem áll útjukba, mert tudja, hogy egyik is, a másik is időelőtti. A birtokképeség a közteherviselés kérdésével áll elválaszthatatlan összefüggésben, mert addig,

míg a nem-nemes, ki adómentes nemesi birtokot akarna venni, nem tudhatja, mennyi fog arra esni a közterhekből, birtokvételre vagy egyáltalán nem, vagy csak nagy kockázattal szánhatja el magát. A hivatalképesség kiterjesztése pedig a municipális szerkezet átalakítását föltételezi, mert mit ér, ha ezentúl a nem-nemes is megválasztható megyei tisztviselőnek, de ugyanő nem vehet részt a megyei restaurációban; mit ér, ha mint megválasztott alispán vezeti majd a gyűléseket, de a tanácskozásba nem szólhat belé. Ezen kívül mind a két reformot a honosítási törvénynek is meg kellett volna előznie, az erre vonatkozó javaslat megvitatására azonban a rendeknek nem marad idejük s éppen ezért még arról is lemondanak, hogy a régi rendszer szerint bárkit is fölvegyenek az indigenák közé.

Reális értékét tekintve, éppen ellentéte az említett két törvénynek az, mely a közmunkát szabályozza. Egyrésztől biztosítani az állam részére bizonyos meghatározott mennyiségű kézi munkát, másrésztől – amenynyiben ötvenkét megye ötvenkétféleképpen, az egyik nagyobb, a másik kisebb mértékben vette igénybe, mondhatnók, pazarolta el a paraszt munkáját – a közmunkának az adózókra nehezedő súlyos terhén annyira-amennyire könnyíteni, illetőleg köztük a terhet arányosan megosztani, – a rendek ezt a kettős célú tűzik ki maguk elé, s a törvény által mind a kettőt szerencsésen megoldják. Azt az Olgyay Titusz által jelzett égbekiáltó igazságtalanságot ellenben, hogy a paraszt, ki az utat csinálja, vámot fizet, a nemes ember pedig, ki a közmunkához semmivel sem járul, nagy dőlyfösen még azt is megköveteli, hogy a paraszt térjen ki előle a kocsijával, – csak annyiban enyhítik, a mennyiben kimondják, hogy közveszély idején a nemes ember is tartozik közmunkát végezni.

Ha még oly tökéletesen oldának is azonban meg azokat a kérdéseket, melyek a 13 új törvény tárgyát képezik, a szabadelvű haladás hivei nem lennének kielégítve, miután egész sora a fontosabbnál fontosabb ügyeknek és sérelmeknek marad elintézetlenül.

Ilyen nevezetesen a bánya-törvénykönyv, a mely pedig az által, hogy nem a bányaeregálét, hanem a királyi bánya-adományozás tárgyait szabályozza, a bányászat fejlődésére nagy hatással lenne; az egyházi tized megváltása: a katonai kihágások ügye, melyre nézve a felség törvény alkotását fölöslegesnek tartja, jóllehet még a kormánypárti Zsedényi is panaszskodik a katonák garázdálkodása miatt; a Ludovicaeum megnyitása; a nemzeti színház ügyeinek rendezése; a nemzeti nevelés és tanítás rendszerének megállapítása; a tudomány-egyetemnek, mely a rendek szerint „jelen állapotában hivatásának a nemzet vágyait kielégítő sikerrel nem felel meg”, újjászervezése, a mihez azonban hogy az országgyűlésnek joga volna, ezt nemcsak a kormány, hanem az egyetem katolikus jellegét vitató clerus sem ismeri el; a szerzői jog biztosítása, melyre azért volna szükség, mert az irodalom fejlődésével divatba kezd jönni az írók díjazása s így a könyv és hirlapi cikk kiadója méltán igényt tarthat immár jogvédelemre; az országos iparegyesület erkölcsi támogatása; a görög nem egyesült és unitárius felekezetek jogállásának szabályozása; a zsidó-emancipáció stb.

Nem sikerül az ú. n. szabad községek szervezése sem, melyet a rendek olyaténképen terveznek, hogy azok a községek, melyek földesúri tartozásaikat megváltják, az úri hatóság alól felszabadulnak s a megyei gyűlésekre egy-egy képviselőt küldenek. Ha ez a terv a főrendek ellenszegülése miatt meg nem bukik s ha ennél fogva jogokat és jutalmat nyernek a magukat megváltó községek: bizonyára szaporodott volna az örökváltsági esetek száma, melyek hogy a status quo mellett ritkán fordulnak elő, ennek a pénzszükén kívül az a főoka, hogy a községek, ha megváltották is magukat, az uradalmi ügyész önkényétől nem szabadultak meg.

Az országgyűlési ujság és a kerületi napló megindítását most is meggátolják a kormány intentióit követő főrendek. Az, a mivel álláspontjukat indokolják, hogy t. i. az immár kifejtett hirlapirodalom fölöslegessé teszi az országgyűlési tanácskozásoknak hivatalos alakban való reproducálását, annál kevésbé fogadható el, mert a censura a hirlapok szabad mozgását még mindig korlátozza, még azt sem engedi meg, hogy a szónokok neveit közöljék,

tehát – mint Klauzál mondja – „a képviselők nevei még mindig tiltott portékák”, s ugyancsak a censura akadályokat gördít még a megyei közgyűlések határozatainak, a megyei körleveleknek, sőt a követjelentéseknek kinyomatása elé is s például 1840-ben a zalamegyei követek jelentésének előleges vizsgálat nélkül leendő kinyomatását megtiltja, Hevesmegye két követének kinyomatni szándékolt beszámoló beszédétől pedig az imprimaturt megtagadja, a mi miatt aztán mind a két megye panaszt tesz a felségnél.¹⁷

Az országgyűlésnek a vasútakra vonatkozó feliratára királyi válasz nem érkezik, miután a rendek úgy a vasútvonalak kijelölését, mint építésük módjának meghatározását maguknak kívánják fenntartani. Különösen két vonalra fektetnek nagy súlyt. Az egyik a központi vasút-társaság által Pesttől Debreczenig s Pesttől a Duna balpartján Ausztria széléig építendő vonal, a másik a pest-fiumei vonal. Mind a kettő magánvállalkozók által, az ország részéről nyújtandó kamat-garantiával építtetnék; a vállalkozókkal a szerződést az e célból kiküldendő országos választmány kötné meg, de ha a szerződés nem jönne létre, ugyanez a választmány tervet dolgozna ki arra nézve, mi módon lehetne az említett vasútakat országos költségen kiépíteni.

A vám-kérdésben a rendek azt a jogot hiába reclamálják a maguk számára, hogy a kormány által a Magyarország és Ausztria közti kereskedelemre nézve közlendő adatok alapján ők dolgozzák ki úgy a kiviteli, mint a beviteli vámok részletes tarifáját, és pedig a védvámrendszer alapján és a közbenső vámok fenntartásával. A kormány kitérő válaszszaal üti el a dolgot s midőn egyrésztől mentegetődzik, hogy a nemzeti ipar előmozdítása érdekében a kedvezőtlen körülmények miatt nem tehetett annyit, mint a mennyit óhajtott volna, igéri egyszersmind, hogy jövőre a mulasztások jóvátételére mindent el fog követni. Mire a rendek, egy határozatukban méltatlankodásukat fejezván ki a felett, hogy Magyarország érdekei alárendeltetnek Ausztria érdekeinek, a hazai ipar megvédését a társadalomra bizzák s a svédegyeletet a törvény paizsa alá helyezik”.

A mint ez az országgyűlési határozat, úgy a Partiumra vonatkozó is világosan mutatja, hogy a kormány s maga a kormányrendszer teljesen elveszítette a nemzet előtt hitelét.

Minthogy a Partium visszacsatolása, a gubernium ellenszegülése következtében, még ekkor sem történt meg s minthogy ennél fogva a részeknek nevezett megyék jogilag Magyarországhoz, tényleg Erdélyhez tartozván, olyan képtelen helyzetbe jutottak, hogy a királyi tábla perrel támadta meg őket, mert a magyar országgyűlésre követeket nem küldtek, a gubernium meg elmarasztalásuk után meggátolta ellenükben az ítélet végrehajtását: ennél fogva az alsó tábla felelősségre kívánja vonatni azokat, kik a Partiumot illető törvényt elmulasztották végrehajtani. Mikor pedig ehhez a főrendi tábla nem járul hozzá, a rendek határozat alakjában jelentik ki, hogy „teljesen elenyészett a bizalmuk oly kormány iránt, mely az alkotmány keretein kívül, felelősség nélkül működik” s hogy „egy alkotmányos felelős kormányban látják mind törvényeink szentségének egyedüli biztosítását, mind az ország lehető kifejlődésének egyedüli föltételét”.

Hogy a kormányrendszerrel egyidejűleg a törvényhozás szervezetét is gyökeresen át kell alakítani, ezt a rendek nemcsak belátják, de az átalakítást, egyes részletkérdések szóba hozásával, bizonyos tekintetben elő is készítik.

A verificatiót például, mint a mult országgyűlésen, úgy most is a maguk számára követelik, sőt addig is, míg e tekintetben kívánságuk teljesülne, egy választmányt küldenek ki, mely a nélkül, hogy az egyes választások törvényességének vizsgálatába bocsátkoznék, számba veszi, hogy kik hivattak meg az országgyűlésre és kik nem, kik jelentek meg és kik nem. Továbbá midőn a városok, a káptalanok és a távollevők követei az őket állítólag megillető curiatum votum érdekében szót emelnek, Tóth Lőrincz, a ki pedig maga is absentium ablegatus, a korszellemmel ellenkező „avas obscuritasnak” jelenti ki, hogy ők az országgyűlésen egyáltalán helyet foglalnak, s kijelentését általános helyesléssel fogadják, jóllehet a neologia-szülte korcs elnevezéssel „távároknak”, „nincsészeknek” gúnyolt követek

közt ezuttal sok kiváló fiatal erő található, pl. Bedekovics Kálmán, Fabiny Teofil, Henszlmann Imre, Ordódy Pál, báró Sennyey Pál, Simonyi Ernő, Vadnay Rudolf, Záborszky Alajos stb. Annak a szükségét is mindinkább be kezdik látni, hogy az országgyűlés elnöke kellő tekintéllyel és befolyással ruháztassék fel, hogy egyrésről a kormány érdekeit hatályosan képviselje, másrésről képes legyen a tanácskozás rendjét fenntartani, a mit a personálistól, – kinek jelenléte Szemere Bertalan szerint csak arra való, hogy a kormányt compromittálja s a tanácskozás csendes folyamát megzavarja,¹⁸ – hiába várnak. Az a. n. „resolutio Urayana” alkalmából, melyben a felség az Uray Bálint ellen elkövetett insultusok¹⁹ megtorlását követeli, a rendek a házszabályok kidolgozását szintén a legközelebbi jövő feladatául tűzik ki.

A legfontosabb reform lenne azonban az évenkénti országgyűlés, a mire nézve, Klauzál kezdeményezése folytán, a törvényjavaslat is elkészül. Úgyde addig, míg a kormány és a nemzet közti érdekellentétet, mint a sérelmek kútforrását, meg nem szüntetik; míg a kormány és a főrendek vetőjét – ha nem is úgy, mint Gömör megye kívánja, hogy t. i. háromszori üzenetváltás után a törvényjavaslat szentesítés végett okvetetlenül fölterjesztendő s hogy a király vetője daczára a törvényjavaslat a következő országgyűlésen törvénynyé válhat – nem korlátozzák; míg egy-egy tárgyban 23. üzenet is váltható; míg az utasítási rendszert meg nem változtatják: az évenkénti országgyűléstől sem lehet sokat várni.

Az utolsó ülések egyikén a rendek kifejezik abbeli óhaját, hogy a király már a következő évben hívja össze ismét az országgyűlést.

A mit a békés megyei követek jelentésükben mintegy szemrehányásképen irnak, hogy t. i. „ama 104 tárgy, melylyel az országgyűlés foglalkozott és e mellett az indítványok tenger-tömege, azt látszik tanusítani, hogy a jelen törvényhozás a journalistica működését tűzte ki magának követési példányul, mert alig lehetett valami a hirlapokban előfordult tárgy, mit a mult országgyűlés tanácskozási körébe fel ne vett volna”,²⁰ – míg egyrésről a rendek fogékonyságát bizonyítja a reformok iránt, másrésről jogosulttá teszi ama kívánságukat, hogy az említett reformoknak a Corpus Jurisba való beiktatása ne halasztassék el még három évig. Az a számban és tekintélyben megerősödött párt, mely nehéz küzdelmek árán a jövő programját megállapította, mielőbb élvezni akarta fáradságos munkájának gyümölcsét. A kormány azonban, a helyett, hogy a liberális párt által tolmácsolt nemzeti akarat előtt meghajolt volna, bevárta, míg az események összezsápnak a feje fölött, s csak akkor tért ki a haladás útjából, a mikor már erre a viszonyok hatalma kényszerítette.

657. * Aus Metternich's nachgelass. Papieren. VII. 35.

658. * Orsz. levéltár, József nádor titkos levéltára, Diaet. extraser. 1844.

659. * U. ott, Diaet. extraser. 1844.

660. * U. ott, Diaet. extraser. 1844.

661. * Metternich utasítása gróf Lützowhoz. U. ott, Diaet. extraser. 1844.

662. * Gróf Lützow 1843 december 30-iki jegyzéke Metternichhez u. ott.

663. * Gróf Lützow 1844 január 7-iki jegyzéke Metternichhez u. ott.

664. * Gróf Lützow 1844 január 13-iki jegyzéke Metternichhez u. ott.

665. * Gróf Lützow 1844 január 13-iki magán-levele Metternichhez u. ott.

666. * Metternich 1844. január 25-iki sürgönye gróf Lützowhoz u. ott.

667. * U. ott, Diaet. extraser. 1844.

668. * Kovács Ferencz, Az 1843/44. országgyűlés kerületi naplója, I. 300–318.

669. * Az államtanács vallásügyi referensének emlékirata. Orsz. levéltár, József nádor titkos levéltára. Diaet. extraser. 1844.

670. * Aus Metternich's nachgelass. Papieren, VI. 672. s k.

671. * A nádor 1844 január 14-iki felirata. Orsz. levéltár. József nádor titkos levéltára, Diaet. extraser. 1844.

672. * Aus Metternich's nachgelass. Papieren, VII. 5. 6.

673. * Orsz. levéltár, Kancell. iratok, 1840: 15003., 15234.

674. * Szemere B. követjelentési beszéde. (Miklósvár, 1847) 28. 1.

675. * Kovács Ferencz, Az 1843/44-iki országgyűlés ker. naplója, IV. 76.

676. * Szombathely A. és Tomcsányi J., Követjelentés., (Pest, 1845.,) 50.

III. FEJEZET.

A védegylet.

Az ellenzék szerepe. A védegylet megalakulása és célja. A „honi” iparcikkek. Deák és Széchenyi véleménye a védegyleti mozgalomról. A nádor tanácsai. Árulkodások. Az egyesületi jog korlátozása. Zaklatás a kormány részéről. A vámrendszer módosítása. Kossuth vámpolitikai programja. A dohánymonopolium és a közteherviselés kérdése

„Az oppositio éppen oly alárendelt fogalom, mint a kormány pártolása; sem az egyik, sem a másik nem szolgálhat hitvallási alapul.” Széchenyi ezt az igazságot hirdeti különböző változatban immár évek óta, miután meg van felőle győződve, hogy míg ez át nem megy a köztudatba, míg „a kormány embere örökre szintúgy belé van kelepcézve vágásába, mint az oppositio embere a magáéba”: addig valódi haladásról szó sem lehet.

Egy erős ellenzék szükségességét esze ágában sincs kétségbe vonni, sőt számtalanszor hangsúlyozza, hogy e nélkül élő alkotmányt képzelni sem lehet; csak azt vitatja, hogy a mint helyén volt az ellenzék az első csatasorba állítani akkor, a mikor a nemzetiség és az alkotmány veszélyben forgott: úgy az alkotások korában az oppositio a tartalékseregbe való, s az ügyek vezetését annak a pártnak kell kezébe vennie, mely nem a negatio, hanem a, cselekvés politikáját követi. Ilyen pártnak azonban sem a kormánypártot, sem az ellenzékot nem tekinti. Amaz mindig és mindenben a kormánnyal tart, csúszás-mászással igyekszik a kormánnytól a nemzet részére engedményeket eszközölni ki s azzal vajmi keveset törődik, hogy az átalakulás nemzeties és alkotmányos szellemben megy-e végbe; ez viszont a nemzeti érdekek kizárólagos képviselőjének és szószólójának tekintvén inagát, „gyakran oly kevély, oly fenyegető, oly hörcsökök állásba teszi magát, mintha tudja az ég, mily erő támogatná szavakkal villámló és mennydörgő indignációját.”

Széchenyi a haladás ügyét egy független pártra kívánja bízni, melyet minden mellékteljesítéssel nélkül csak egy vezéreszme lelkesít: Magyarországnak magyar és alkotmányos szellemben való átalakítása, de a mely soha nem hagyja ki számításából, hogy mi magyarok Ausztriával össze vagyunk házasítva, nem ugyan egy korona, de egy fejedelem alatt állunk s ez összeköttetésünknel fogva némelyeket soha nem érhetünk el, ezeket viszont türelemmel és kellő mérséklettel gondoznunk kell addig, míg az idejük el nem érkezik.

Egy ilyen „közép-párt” megalakítására már 1839 végén egyenesen felszólítja Deák Ferenczet, majd maga is megkísérli annak szervezését,¹ s ha kísérlete nem sikerül, ez azért van, mert szelleme annyira önálló, hogy még a saját maga által alkotott párt nyűgét és korlátait sem lenne képes elviselni. „Széchenyi” – írja találóan a „Mozaik” ismeretlen szerzője – független akar lenni s az is lett a szó legvalódibb értelmében, mert noha elveiben talán sokan osztoznak, jóformán egymaga áll mégis párt tekintetében, s így sem ő nem függ, sem tőle nem függenek.”²

De éppen azért, mert a pártviszonyok megváltoztatása nem áll hatalmában, nem indokolt részéről a szemrehányás, hogy az ellenzék – tulajdonképeni hivatása ellenére – az alkotás terére lépett. Alkotmányos államban, a hol a parlamentarismus a maga tisztaságában ki van fejlődve, a többség vagyis a kormánypárt a cselekvés pártja s az ellenzék hivatását teljesen betölti, ha az ellenőrzést, a kritikát lelkiismeretesen gyakorolja. Nálunk azonban 1848 előtt ehhez a szereposztáshoz a legfőbb feltétel: a parlamentarismus hiányzott. A reformok kezdeményezését és keresztülvitelét 1843 után is az ellenzékettől kellett várni, annyival inkább, mert a kormánynak a legutóbbi országgyűlésen is sikerült a conservatív főrendek segítségével meghiusitania számos nagyfontosságú reformot. Hogy azonban ez a körülmények által teljesen indokolt szerepcseré a haladás ügyének nem használ, ebben a tekintetben igaza van

Széchenyinek. Azok, kik a kormány minden lépésével szemben, a legszigorúbb kritikát gyakorolják, mennél nagyobb sikert érnek el az alkotmányos jogok védelmezése körül, annál inkább elveszítik a kormány rokonszenvét, a melyre pedig föltétlenül szükségük lenne, hogy alkothassanak.

A nemzet nehéz alternativa előtt áll. Vagy követi Széchenyi tanácsát, s ez esetben biztosítja ugyan a kormány jóakarátát a reformok tekintetében, de közjogi kérdésekben engedékenynek kell lennie; vagy folytatja alkotmányjogi küzdelmét a kormánnyal s akkor a kormány ellenére, ha másként nem lehet, társadalmi úton és eszközökkel veti meg az anyagi és szellemi jólét alapjait. A nemzet ez utóbbi alternatívát választja, miután különben is számíthat rá, hogy az ellenzéki politika esetleges meddőségeért az alkotások terén, kárpótolva lesz az által, hogy a kormány előbb-utóbb be fogja látni, hogy Magyarország érdekei a monarchia érdekeivel nem ellentétesek. Lerakni a fegyvert a kormány előtt, illetőleg átadni az ügyek vezetését annak a pártnak, mely a kormánynak nemcsak befolyása, de rendelkezése alatt áll: annál nagyobb hiba lenne, mert a Széchenyi által contemplált független közép-párt nem helyettesítheti a tartalékseregbe esetleg visszavonuló ellenzékét. Metternich úgy osztályozza és jellemzi a pártokat, hogy minden pártot, mely nem függ a kormánytól, az ellenzékhez számít, s így előreláthatólag a Széchenyi pártjával sem fogna kezdet, mihelyt az emancipálni akarná magát a kormány befolyása alól.

Az ellenzéki politika valódi, imént említett irányát és tendenciáit mi sem jellemzi inkább, mint az u. n. védegyleti mozgalom. Minthogy a kormány az ország önrendelkezési jogát nem tartja tiszteletben s minthogy a közelebbi országgyűlés ennek a jognak érvényesítését a kereskedelmi- és vámpolitika terén sikertelenül kíséri meg: az ellenzék a védegylet alakításával akarja megmutatni, hogy amihez az országgyűlésnek nem volt elég ereje, azt a társadalom képes kivívni.

Az „országos védegyesület” 1844 október 16-ikán tartja meg Pozsonyban alakuló közgyűlését, melyen elnökké gróf Batthyány Kázmért, alelnökké gróf Teleki Lászlót, igazgatóvá Kossuth Lajost választják meg.

Az alapszabályok szerint, – melyeknek készítésénél az 1842-ben Perczel Móríczt indítványára alakult tolnai védegylet alapszabályai szolgálnak irányadóul,³ – az egyesület célja az ország piaczat belföldi iparczikkek fogyasztásával a honi műipar számára biztosítani s ekkép a nemzetet arra az anyagi önállóságra emelni, mely egyedül képes a naponkint tetjedő elszegényülésnek, „a nemzet önállóságát is eltemetéssel fenyegető emez örvénynek” határt vetni.

Ennek a célnak elérése végett a tagok becsületszavukat adják, hogy 1850 október első napjáig csak honi mesteremberek által fognak dolgoztatni s hogy „minéműségre való tekintet nélkül” semmiféle iparczikkból; melyből vidékükön belföldi kapható, tudva külföldit nem vesznek, kivéve a tudomány és szépművészet termékeit, továbbá a mezőgazdaság és műipar technikai és mechanikai segédeszközeit, valamint a termeléshez szükséges nyersanyagokat és félgyártmányokat.

Mennél inkább betölti az egylet az alapszabályokban meghatározott, rendeltetését, annál teljesebb mértékben megfelel egyszersmind az alapítók politikai intencióinak. Míg más egyletek csupán egyes társadalmi osztályok érdekeinek előmozdítását célozzák: a védegylet az egész társadalom érdekeit van hivatva szolgálni; alapítóinak legalább az a szándékuk, hogy a védegylet a nemzetiségek, vallásfelekezetek és rendek közt fennállott válaszfalak ledöntésével, a polgárokat egyenlőkké tegye és egyesítse egy nagyszerű cél elérése végett kifejlődő önzetlen versenyben; s az önsegély és az önkormányzat eszméinek utat törjön a közvéleményben.⁴

Mielőtt a védegyleti mozgalom megindulna, a külföldieskedés határt nem ismer. Az aszódi gombostűt karlsbadi czég alatt kell árulni, hogy vevőre találjon; a Pesten készült spanyolviasz „Londont”, a levél-devise „Párist” hazudja, hogy elkeljen; az előkelőséghez

tartozik párisi kalapot, Párisban mosott fehér ruhát, Jaquemar-keztűt és Cagnola-csizmát hordani, s a társadalom előszeretete a külföldi iránt nem szorítkozik csupán a műipari cikkekre, hanem kiterjed a nemesebb szellemi szükségletekre is, úgy hogy a hazai irodalom és művészet még mindig idegenek bizonyos körökben, melyeknek hölgyei Paul de Kock műveivel mulattatják magukat s Kölcsey vagy Vörösmarty nevét alig ismerik.⁵

A védegylet által fölébresztett nemzeties szellem szünteti meg az idegenek cultusát, úgy annyira, hogy a külföldi gyáros már most „honi” czég alá kénytelen bújni, hogy árúinak kelendőségét biztosítsa.

A társadalom egyes osztályai és tagjai, de különösen a nők vetekednek egymással a „honi” iparcikkek pártolásában. Bajza „Ébresztő”, Garay János „Magyar leány dala” című költeményeikkel ha talán valamivel fokozzák is a közlelkedést, arra nincs szükség, hogy fölébreszték, miután mint a futótűz ragad az egyik emberről a másikra. Kopácsy primás elrendeli, hogy a nagyszombati posztógyárból fedezzék a nagyszombati seminarium növendékeinek öltözetéhez szükséges posztót; gróf Batthyány Lajosné és gróf Károlyi Györgyné különösen kitüntetik magukat a honi iparcikkek terjesztésében, amiért Pesten fáklyás-zenével tisztelik őket meg; az 1845 év farsangján tartott pesti védegyleti bálban, valamint a vidéki bálokban férfiak és nők honi kelmékből készült magyar ruhában jelennek meg; a „Honderű” Párisban készült divatképeit itthon készült divatképekkel cseréli fel; a védegyleti melltűk, a Michna gyapot- és selyemgyárában készült védegyleti mellények nagy kelendőségnek örvendenek.

A külföldieskedésnek illetén hirtelen megszűnése épp oly positiv eredménye a mozgalomnak, mint az, hogy a politikai és közgazdasági önállóság elvének, valamint a democraticus eszméknek gyakorlati alkalmazása által demonstrálja azoknak termékenyítő hatását.

Az önsegélyhez folyamodó társadalom vállalkozásában csak Széchenyi és a conservatívek nem vesznek részt, sőt az előbbi, Deák Ferencznek a szentgróti főkegylet 1845 február 9-iki alakuló gyűlésén tartott beszéde alkalmából; egyenesen megtámadja a pártot, mely a nemzetet a „vakmerő játékba” belévitte.

A védegyletre nézve Deáknak szintén vannak ugyan kételyei és aggodalmai, melyeket Kossuthal és Wesselényivel nem is mulaszt el közleni.⁶ mindamelllett nem akarván vitát, sőt esetleg szakadást előidézni pártjában s tartván attól, hogy, ha a vállalat megbukik, a magyarok szalmalángja, szájhösködése ismét gúny és nevetség tárgya lesz a külföldön, belenyugszik a dologba, sőt elhatározza, mikép maga is tevékeny részt fog venni a mozgalomban. Említett beszédében azok ellenében, kik a védegylet helyett gyárakat és jó törvényeket sürgetnek, azt jegyzi meg, hogy védegylet nélkül a gyárak Magyarországon nem tarthatják fenn magukat, törvények pedig pénzt nem teremtenek; azokat viszont, kik a védegylet czége alatt politikai és rossz czélokat gyanítanak, egykori öreg követtársához hasonlítja, ki valahányszor a rendek valami üdvös dolgot akartak keresztülvinni, mindig azzal állt elő, hogy „nem kell hinni, valami fekszik alatta”, de hogy „mi fekszik alatta”, soha nem mondta meg.

Széchenyi a „nemzet kedveltjének” – amint Deákot nevezi – illetén magatartását azért tartja különösen veszedelmesnek, mert őszintén Deák hivatása nem az, hogy a túlzók szekerét tolja, hanem hogy a radicalismus által szükségképen előidézendő válság örvényéből a nemzetet majdan kiragadja. Ennélfogva megkísérli nagy missiójának megfelelő szerepkörébe visszatéríteni őt.

A védegylet eszméjét közgazdasági, politikai és erkölcsi szempontból egyaránt szerencsétlennek tartja. Kritikája eddig a határig épp oly jogosult, mint maga a mozgalom, mely ellen irányul. De az a meggyőződése, hogy a védegyleti mozgalomban nyilvánuló ellenzéki szellem erősödése a változott viszonyok közt csak bajt hozhat a nemzetre s hogy a tényleg működő ellenzéknek úgy taktikája, mint modora a haladás ügyének határozottan ártalmára szolgál, – szélsőségekre ragadja. Mint polemicusnak különben is sajátosságai közé

tartozik a kiméletlenség, úgy hogy addig nem nyugszik, míg ellenfeleit vagy porig nem alázza vagy köznevetség tárgyává nem teszi. Amily éles fegyvert használt a Kossuthal és Wesselényivel vívott párbajában, épp olyanul sújtja most az ellenzéket. Sőt még Deák Ferenczet sem részesíti abban a kiméletben, melyre az méltán számot tarthat ama tiszteletnél fogva, melylyel iránta mindenkor viseltetett. Míg egyrészt elismeri, hogy Deák „azon kevesek egyike, kikkel csak ritkán ajándékozzák meg a magas Istenek az emberi nemet”, másrészt szűklátókörűséggel s azzal vádolja, hogy „ő is rabja tudtával vagy tudta nélkül azon hagymázos fascinációnak, közparoxysmusnak, mely az ország ellenzéki részét egyik tévedésből a másikba sodorja”.

Az ellenzéki politika iránt érzett ellenszenve olyan föltevésekre ragadja, melyek bátran gyanúsítás számba mehetnek, s szenvedélye által vezettetve, kritikájában átlépi az igazság és méltányosság határát.

A védegyletet a nemzet testében méregnek tekinti. Mert vagy nem lesz sikere, s akkor nem egyéb, mint haszontalan demonstráció, mely egyedül szerfeletti gyöngeségünket árulja el, vagy lesz sikere s akkor oly mélyen belevág a közbirodalom sociális viszonyaiba, mikép Magyarországra nézve egy új és legkevesbbé sem előnyös rendszer életbeléptetésének szükségét idézi elő. Ha – így folytatja okoskodását, s itt kezdődik már az ellenzék intencióinak félremagyarázása – a kormány isolálva látja magát és a nemzetben nem lel támaszt, hogy nemzeti és alkotmányos formákban fenntarthassa magyar földön a rendet és a közbirodalom részei közt az összhangot: elvégre oly lépésekre vetemül, melyek nem lesznek a nemzet inyére. Mert hogy Magyarország anarchiának induljon vagy a közbirodalomtól magát bármi úton is elszakítani vagy elkülönözni igyekezzék, ezt a kormány csakugyan nem tűrheti, annyival kevésbé, mert az európai egyensúly felett örökös hatalmak is tisztában vannak vele, hogy az európai egyensúly fenntartására elkerülhetetlenül szükséges az osztrák közbirodalom egységes létele, s hogy ez magában a birodalomban uralkodó béke és harmonia nélkül lehetetlen.

Az, amit Széchenyire a rosszakarat fog rá, hogy t. i. alaptalan vádaskodásával a mozgalom elfojtása végett egyenesen fegyvert akart adni a kormány kezébe, valóban szándékában áll a conservatív pártnak s az Ausztria érdekeit képviselő némely külföldi és osztrák hirlapnak és publicistának. Ezek mindent elkövetnek, hogy a védegylet ügyét compromittálják a kormány előtt. A „Budapesti Híradó”, a „Nemzeti Ujság” és a „Pester Zeitung”, valamint a triesti „Oesterr. Lloyd” és az augsburgi „Allgemeine Zeitung” hasábjain különösen dr. Hock Károly, több-kevesebb ügyességgel, de, ugyanabban a szellemben, nyíltan vádolják a védegylet tagjait, hogy tulajdonképen céljuk nem egyéb, mint a magyarokat elidegeníteni a kormánytól és az örökös tartományok népeitől, elszakítani Magyarországot Ausztriától, sőt végső céljuk nem egyéb, mint a forradalom.⁷

A gyanu annál alaposabbnak látszik, mert az egylet alapítói és központi igazgató-választmányának tagjai: gróf Batthyány Kázmér és Lajos, gróf Teleki László, Deák, Klauzál, báró Wesselényi Miklós, Szentkirályi, Beöthy Ödön, Perczel Mór, Pulszky Ferenc, Szemere Bertalan, gróf Ráday stb., egytől-egyig az ellenzékhez tartoznak s mert élükön Kossuth Lajos áll, kiről – mint azt évekkel később ő maga írja – egy udvari méltóság úgy nyilatkozik, hogy „mi az eszközök nagy választékával rendelkezünk s kezeink hosszúk; ha Kossuth nem szűnik meg a második Zrinyi szerepét játszani, mi találni fogunk a számára egy Wallensteint”.⁸

Kübeck, az udvari kamara elnöke, amint megtudja, hogy „a felforgató párt” a védegyletet megalakította, azonnal felhívja arra a felség figyelmét, s a király a nádort és a kancellárt utasítja, hogy tegyenek jelentést az ügy állásáról és javaslatot az életbe léptetendő rendszabályokra nézve.⁹

A nádor károsnak tartja ugyan a mozgalmat úgy Magyarország, mint az osztrák tartományok kereskedelmére; de azért erőszakos elnyomását nem ajánlja, mivel ebben az

esetben könnyen megtörténhetik, hogy az egylet, mely most még ügyeit nyilvánosan tárgyalja, titkolódnai fog s kitűzött és bevallott céljától eltérően, minden eszközt agitációra fog felhasználni az országban. Szögyény László udvari kancelláriai tanácsos előtt a nádor úgy nyilatkozik, hogy a történelem tanúsága szerint Magyarországon bizonyos eszmék amily, gyorsan népszerűekké válnak, épp oly hamar kimennek a divatból, föltéve, hogy a kormány coercitiv rendszabályokkal nem lép föl ellenük. Egyéb teendője tehát ő szerinte a kormánynak egyelőre nincsen, mint az, hogy világosítsa fel a közvéleményt tévedéséről s kísérje éber figyelemmel az egylet működését, s csak ha a mozgalom eredeti irányától eltérne és politikai jelleget öltene magára: akkor kellene azt ártalmatlanná tenni.¹⁰

Minthogy Szögyény László szintén bizonyosságot tesz róla, hogy az egylet, bármily súlyos vádakkal illeték is rosszakarói, a törvény korlátait nem lépte túl:¹¹ a kormány annyiban követi ugyan a nádor tanácsát, hogy az egylet ellen nyílt erőszakot nem alkalmaz, de közvetve annál inkább elkövet mindent, hogy ellensúlyozza és megnehezítse annak működését.

A kancellár, – kit az administratorok és más hivatalos személyek hűségesen értesítenek mindenről, ami a vidéken a védegylet érdekében történik, – nagy gonddal gyakorolja a nádor által kívánt ellenőrzést. Inkey Imre zólyomi administrator közli vele Huszágh István zólyomi hadi főpénztárnok levelét, mely szerint „a nem annyira tiszta szándékból, mint inkább a kormány iránti bosszúvágyból keletkezett” védegyletbe, a másodalispán felhívása daczára, nagyon kevesen lépnek be. Ugyancsak Inkey megnyugtatja őt, hogy az eleintén nagy lelkesedéssel fölkarolt eszme „már most füstbe fog menni”;¹² majd később azt írja neki, hogy „a védegylet az oppositionalis országgyűlési követek által főképen mintegy ellenőr s ellenszegülés gyanánt a kormány ellenében és csakugyan nemcsak kereskedői, amint közönségesen állítatják, hanem általában minden nemű publicopoliticus, sőt diplomaticus tekintetben is alakított s azon mottóval, hogy mivel a kormány segíteni rajtunk vonakodik, azért mi magunkon segítünk.”¹³ Detrich Miklós, a tiszántúli kerületi tábla ülnöke, a hozzá intézett kérdésre azt feleli, hogy Debreczenben „a védegyletnek, a kormány iránti bizodalmatlanság veszélyes alapjára állított ingatag eszméjével” nem tudnak megbarátkozni a polgárok, úgy hogy hűsznál többen nem léptek be az egyletbe; de kifejezi egyszersmind abbéli aggodalmát, hogy az olyan izgatások, mint amilyenek Biharban folynak, zavart idézhetnek elő. Itt ugyanis az egyik követ országgyűlési beszámoló beszédében azt mondta, hogy „aki a védegyletet nem pártolja, nem magyar az, czudar az”.¹⁴

Ilyen fajta árulkodások természetesen az egylet betiltására alapul nem szolgálhatnak, annyival kevésbbé, mert a nádor és Szögyény értesüléseivel sincsenek összhangban; de azért nagy mértékben fokozzák a kormánynak, sőt magának a nádornak a bizadalmatlanságát is az egylet iránt.

Ennek a bizadalmatlanságnak a kifolyása az 1844 november 21-ikén kelt legfelsőbb rendelet. E szerint a felségnek tudomására jutván, hogy Magyarországon többféle egyesület megalakult, mielőtt alapszabályaik az illetékes törvényhatóságok által megvizsgáltattak s legfelsőbb megerősítést nyertek volna: minthogy ez a visszaélés ugy a közjót, mint a magánosok vagyonát veszélyezteti, a helytartó-tanács utasittatik, hogy ilyen egyesületeket ne tűrjön meg, különösen pedig „figyelemmel levén a legujabb időben alakult u. n. védegylet eredetére, rendszabásaira és előhaladására, az erre nézve megkívántató célirányos és törvényes intézkedéseket tüstént tegye meg, vagy pedig, ha ezek hivatali körén túlterjednének, további javaslatát terjessze elő”.¹⁵

Ez a rendelet teljesen beleillik annak a kormány-rendszernek a keretébe, mely a Metternich nevéhez fűződik. Az államhatalomnak Metternich által contemplált korlátlansága és az egyesületi jog szabad gyakorlása kizárják egymást, miután az állammal szemben semmi nem fokozza inkább az egyén erejét és önállóságát, mint a szabad egyesülés. Metternich részéről tehát politikai következetesség eme jogot korlátok közé szorítani. A hasznos irányu egyesületek ellen – mint egy évvel később egy emlékiratában részletesen kifejti – nincs

semmi kifogása; de annál, inkább szükségesnek tartja a kormány erélyes föllépését amaz egyetek ellen, melyek a társadalom alapjainak megbontását célozzák vagy amelyek magán speculatio folytán a résztvevők erkölcsi és anyagi javait veszélyeztetik. Hogy ezekkel szemben a kormány a felügyeletet gyakorolhassa, ismernie kell szervezetüket. Éppen ezért, mielőtt megalakulnának, törekvésük céljával és eszközeivel jöjjön tisztába a kormány, s csak akkor kezdhessék meg működésüket, ha a hatóságtól erre az engedélyt megkapták.¹⁶

A megyék tiltakozása sem ingatja meg a kormányt elhatározásában. A következő év elején, midőn gróf Zay Károly elnökle alatt Nagyszombatban felsőbb engedelem nélkül megalakul a védegylet, a felség a helytartó-tanácsot egyenesen utasítja, hogy a rendelet értelmében járjon el azzal szemben.¹⁷ Sőt a kormány 1845 márczius 6-ikán kelt rendeletében az egyesületi jogot még inkább megszorítja, amennyiben az egyesületek alakítására vonatkozó előrajzok, élőértekezletekre való meghívások kinyomatásának engedélyezését a cenzorok kezéből kiveszi s a helytartó-tanács hatáskörébe utalja.¹⁸

A kormány és organumai más irányban sem szűnnek meg zaklatni a védegyletet. A nádor a helytartó-tanács hivatalnokainak nem engedi meg, hogy az egyletbe belépjenek.¹⁹ Szögyény az egyes megyék főembereit figyelmezteti, hogy ne csatlakozzanak a mozgalomhoz.²⁰ A védegyleti választmány 1844 november 25-ikén tartott ülésében 10 forintos részvények kibocsátását határozván el abból a célból, hogy gyárosoknak kölcsönöket adhasson, a király a nádort utasítja, hogy e határozat végrehajtását hiúsítsa meg.²¹ A gyártmányok provenientiáját bizonyító bélyegek használatát a felség a helytartó-tanács útján megtiltja, miután azt „törvény elleni merényletnek”, a törvényhatósági jog bitorlásának tekinti.²² Az „Életképek”-nek és a „Pesti Divatlap”-nak, melyek a legbuzgóbban kardoskodnak a védegylet mellett, a cenzor egy darabig nem engedi meg a védegylet nevének említését, hanem azt kívánja, hogy a védegyletet iparegyletnek nevezzék; a „Honderű” ellenben nem esik ez alá a tilalom alá, miután – mint Frankenburg Adolfnak, az „Életképek” méltatlankodó szerkesztőjének a cenzor kijelenti – a „Honderű” a védegylet ellenében oly állást foglal el, mely a kormány intentióinak tökéletesen megfelel, vagyis az „idétlen tüntetések” ellen opponál.²³ Perger Sándor szegzárdi szabadalmazott könyvnyomtató a védegylet alapszabályait kinyomtatván²⁴ s hatszáz példányát Pestre szállíttatván Kossuth Lajoshoz, Szögyény László, mint a központi könyvbíráló szék elnöke, a megtartott vizsgálat után konstatálja, hogy Ujváry József szegzárdi könyvbíráló és plebános hanyagul járt el, amennyiben az 1842 augusztus 30-ikán 31782. szám alatt kelt legfelsőbb rendelet ellenére, – melyben megtiltatik bármiféle egyleti alapszabály kinyomtatása, mielőtt az legfelsőbb helyen jóváhagyatnék, – a kinyomtatásra engedélyt adott; ennél fogva Ujváryt cenzori hivatalától, melyre képtelennek mutatta magát, megfosztják, Perger Sándort pedig, – mivel a könyvbírálati utasítvány 59-ik szakasza ellenére a könyvecske címén a nyomdász nevét s a nyomtatási évet és helyet ki nem tette, – szigoruan, megdorgálják s privilegiumának, elvételével fenyvegetik meg.²⁵

Ily módon a védegylet ügyét annak ellenségei s különösen a kormány teszik az ellenzék ügyévé, holott eredetileg nem volt az. Az oppositio emberei indítják ugyan meg a mozgalmat; de pártszínezetet nem kívánnak annak adni, sőt ez ellen úgy Kossuth, mint általában mindazok, kik az ügyet a nyilvánosság előtt képviselik, határozottan tiltakoznak.²⁶ Deák a nyilvánosság előtt sem, leveleiben sem szűnik meg vigyázatra inteni híveit, „nehogy egyrészt alattomos fondorkodók, másrészt az ügynek meleg, de ügyetlen barátai, színlett vagy valóságos túlbuzgósággal rosszabb térre vigyék a dolgot és más alakot adjanak neki, mint aminő a valóság.”²⁷ A tolnamegyei védegyletnek, mely magvát képezi az országos egyletnek, tagjai közt számosan vannak, kik később magas kormányhivatalokat viselnek. Az országos egyletet pedig, midőn alakulóban van, annyira nem tekinti a közönség pártszínezetűnek, hogy az országgyűlésen a kormánypártnak több kitűnő tagja ígéretet tesz a belépésre s ígéretét be is váltja. Később azonban a kormány értésükre adván híveinek, hogy

aki a védegyeletnek tagja, azt úgy tekinti, mint ellenzékit s az kegyeire ne számitsen: egymásután kéri nek a tagok sorából való kitörlését.

A kormány azonban, amely mértékben kifejezi ellenszenvét a védegyelet iránt, épp oly mértékben elárulja egyszersmind a mozgalom következményei tekintetében aggodalmát, s hogy az ellenzék kezéből kiüsse az agitatio fegyverét, Magyarország érdekeivel homlokegyenest ellenkező ama vámpolitika módosítására határozza el magát, mely az izgatás kútforrását képezi.

Úgyde egy-két vámtételnek módosítása, – melyet 1846 augusztus 1-én hajtának végre,²⁸ – s apró-cseprő reformok a vámkezelési szabályzatban nem vezethetnek többé célhoz. A kormány engedményei a tarifa egyes tételeire nézve Magyarország irányában hogy mily csekély mérvűek, mutatja az, hogy a jövedelem, melyről illetéknépen lemond, az 1844-iki kereskedelmi adatokat véve alapul, mindössze 4000 pengő forintot tesz ki; sőt a vámdíjtételek leszállítása által tulajdonképen áldozatot sem hoz, mert az ennek következtében kifejlődő élénkebb forgalom bizonyára fedezi a reductióval járó veszteségét. A vámkezelési szabályok pedig ha némi változást szenvednek is, lényegük és szellemük marad a régi. Az egész rendszert kell tehát átalakítani, hogy a nemzet megnyugodjék.

A rendszer-változtatás amaz irányát, mely nem tekinti többé a közbenső vámsorompó ledöntését a magyar közgazdasági élet fejlődésének alápöltételéül, Kossuth indítványa alapján a védegyelet szabja meg,²⁹ s ugyancsak Kossuth fejt ki a védegyelet 1846-iki közgyűlésén a nemzeti vámpolitika ama vezérelveit, melyeket aztán az ellenzék a magáéivá tesz s melyeket úgy Pestmegye, valamint mindazon megye, ahol az ellenzék többségben van, utasításul ad az 1847-iki országgyűlésre küldött követeinek.

Kossuth, vámpolitikai programjában, – mely tulajdonképen az 1844-iki országgyűlés által a vám és kereskedelem ügyében készített felirat paraphrasisa, – Ausztria és Magyarország érdekeinek kölcsönös és méltányos kielégítésére fekteti a fösulyt.

A külföld irányában fennálló vámokra nézve általában biztosítékokat kíván abban az irányban, hogy az osztrák gyárosok a magyarországiakkal szemben differentialis kedvezményekben nem fognak részesülni, s hogy a megállapítandó vámszabályzatot csak az országgyűlés hozzájárulásával változtathatják meg. Eme biztosítékok megszerzése után, a kivitel csakis a forgalmat egyáltalán nem korlátozó, mérsékelt pénzügyi vámokkal terheltetnék meg; a behozatalra nézve pedig a tilalmi rendszer védvámrendszerre alakíttatná át, vagy, ha ez utóbbiba Ausztria nem egyeznék belé: akkor a tilalmi jellegű beviteli vámok a jószág értékének 25–40 százalékáig mérsékeltetnének, a külföldi félgyártmányok és gyártási segédeszközök behozatala pedig, akár Ausztrián keresztül, akár közvetlenül, vámentesen vagy igen csekély pénzügyi vám mellett engedtetnék meg.

A közbenső vámok eltörlését, addig, míg a külső tilalmi vámok érvényben vannak, Kossuth veszedelmesnek tartja Magyarországra nézve, úgy okoskodván, hogy ha a külföld versenyétől megvédelmezett osztrák müipar még a közbenső vámok nyűgétől is megszabadul s rászabadíttatik a magyar müiparra, ezt menthetetlenül megfojtja, s Magyarország még csak azzal sem kárpótolhatja magát, hogy a külföldről az ipari czikkeket olcsóbb áron szerzi be s hogy a bécsi községi és osztrák fogyasztási adóval terhelt áruinak nagyobb kelendőséget biztosít; megszüntetésükbe tehát csak úgy egyezik belé, ha a forgalmat a szó szoros értelmében szabaddá teszik, miután ebben az esetben Magyarország egyrésztől azokat a gyártmányokat, melyekért most Ausztriának évenként 60 milliót fizet, a jutányosabb és jobb gyártmányokat előállító külföldről 40 millióért szerezhetné be s így ezen a czimen évenként 20 milliót takaríthatna meg, másrésztől az eddig töle elzárt világi piacok megnyílván előtte, nyers terményeit sokkal jobban értékesíthetné, mintha azokkal csupán Ausztriára volna utalva.

A kormány azt az elszakadási törekvést, melynek szításával a védegyeletet gyanúsítják, oly módon gondolván a leghatályosabban ellensúlyozhatni, ha a védegyelet létalapját képező programot az Ausztria és Magyarország közti vámsorompó ledöntésével tárgyalanná teszi,

a hírlapok útján kilátásba helyezi ugyan a Kossuth vámpolitikájához való hozzájárulását; de az ellenzék ezzel nem vezeti félre, miután mindenki tisztában van azzal, hogy ha egyszer a kormánynak sikerül az ellenzék segítségével a vámsorompót ledöntenie, Ausztria érdekeit bizonyára nem áldozza fel annak a szabad kereskedelmi politikának, melyet Kossuth az Ausztria és Magyarország közti vámmentesség föltételéül állapított meg.

Ha azonban az ellenzék nem ragaszkodik is a két reformra nézve a junctimhoz, a közbenső vámok kérdésének megoldását egyelőre jóformán lehetetlenné teszi az a körülmény, hogy a legszorosabb összefüggésben áll az a dohánymonopolium és az adó kérdésével.

Ha Magyarországból, ahol a dohánymonopolium nem áll fenn, a dohány vámmentesen vitetik Ausztriába s így a magyar dohány akadály nélkül versenyre kél az osztrák dohánnyal: az osztrák kincstárnak a dohánymonopoliumból eredő 12 millió pengő forintnyi évi jövedelme vagy egészen megszűnik, vagy a minimumra száll alá. Másrészről az osztrák földbirtokosok érdekeit is veszélyezteti a közbenső vámok megszüntetése, amennyiben ezek földadóval lévén terhelve, az adómentesség kiváltságát élvező, kedvezőbb talaj- és éghajlati viszonyok közt termelő magyar földbirtokosok productumaival védvámok nélkül nem állják ki a versenyt. Gondoskodni kell ennél fogva a közbenső vámok megszüntetése esetén úgy az osztrák kincstár, mint az osztrák földbirtokosok kárpótlásáról, illetőleg védelméről.

A kincstár jövedelmének megóvására egyéb eszköz nincs, mint a dohánymonopoliumnak életbeléptetése Magyarországon is. Az osztrák földbirtokosok versenyképességét pedig csakis úgy lehet biztosítani, ha az országos közpénztár javára a magyar birtokosokat is megterhelik földadóval. Mind az egyik, mind a másik intézkedés természetesen a magyar országgyűlés jogkörébe tartozik.

Az a terv, melyet kevéssel később báró Eötvös Ignác, a volt főtárnokmester, egy névtelenül megjelent röpiratában ajánl, hogy t. i. a dohányadót léptessék életbe Magyarországon,³⁰ s melynek célja egyéb nem lehet, mint hogy a közbenső vámsorompó ledöntése esetén az osztrák dohánymonopolium terményei kellő védelemben részesüljenek a magyar dohánygyártmányok versenyével szemben, – még ekkor nem jön szóba; de ha megpenditené is azt valaki, a dohányadó eszméjével bizonyára még kevésbé tudna megbarátkozni a magyar közönség, mint a monopoliummal.

A közteherviselés kérdésének megoldására nézve a lehetőség nincs kizárva, miután ezt már részint társadalmi agitatio útján, részint törvényhozási viták és intézkedések által előkészítették; de a monopoliumnak alkotmányos úton való behozatalára semmi reménye sem lehet a kormánynak.

Bár mily ügyesen érvel is gróf Dessewffy Emil a „Budapesti Hiradó”-ban a dohánymonopolium mellett, bármennyire erősítgeti is, hogy abból körülbelül hat és fél millió forint jövedelme lenne a magyar államnak s ezzel némcsak a harminczad megszűnéséért kárpótolná magát, hanem ezen felül még tekintélyes összeget fordíthatna közczélokra is; hogy a felállítandó állami dohánygyárakban tömérdek munkás nyerne, keresetet és hivalt hogy ily módon dohánytermelésünk fejlődése biztosíthatnák: mindez nem győzi meg a monopolium iránt legyőzhetetlen ellenszenvvel viseltető közvéleményt.

A kormány ennél fogva megkísérli a monopoliumot önkényesen, a törvényhozás kijátszásával életbeléptetni, olyan formán, mint a mult században, amidőn a Pesten felállított cs. kir. Appalto, a bécsi udvari kamara pártfogása alatt, a rendelkezésére bocsátott pénzerővel Magyarországnak jóformán összes dohányterményét beváltotta, minden vevőt kiszorított a piacról, az árakat maga határozta meg, a dohánnyt tetszése szerint osztályozta, szóval megteremtette a monopoliumot.

A magyar udvari kamara 1846 augusztus 13-ikán közhirré teszi, hogy szivarokat fog Magyarországon áruba bocsátani s e célból Budán és Pesten üzletet nyit, ahol a legdrágább magyar szivar két és fél krajczárért, a legolcsóbb két ötöd krajczárért lesz kapható, sőt százával még olcsóbbért. Ugyanekkor hire terjed, hogy nemcsak az osztrák gyárak szivar-

gyártmányaival szándékozik elárasztani a kormány a piacot, hanem Magyarországon is fog szivargyárakat berendezni.

Ez a merész fogás általános visszatetszést szül az országban, nemcsak azért, mert törvény-, sőt alkotmány sértést látnak benne, miután egy új közjöveldmi forrás az országgyűlés hozzájárulása nélkül nyitattik meg, hanem azért is, mert súlyos sérelem az az ország közgazdasági érdekei ellen. A védegylet számos iparág, mint például a posztó-, selyem-, gyapju- és gyapot-, üveg- és edényipar fejlődésének megvetette az alapját, de különösen sokat tett a dohánygyártás érdekében, úgy hogy például a pesti és budai dohánygyárak körülbelül 10,000 munkást foglalkoztattak állandóan s az azelőtt élvezhetetlen magyar szivarok minőségre nézve fokozatosan javultak. A dohánygyártás ilyen lendülete természetesen jótékony hatással volt a dohánytermesztésre is, és míg azelőtt a nyers dohány mázsájáért alig fizettek többet 10–12 forintnál, most a szivarlevelekért megkaphattak a termesztők 30–50 forintot. A védegylet tevékenységének eme kétségbevonhatatlan eredményét akarta tönkre tenni a kormány, midőn mint versenyző lépett fel a magán dohánygyártók ellen.

A dohánymonopolium behozatala ellen még a „Pesti Hírlap” körül csoportosult centralisták is tiltakoznak, akik pedig egyetértve a conservativekkel szívesen belenyugodnának a közbenső vámok megszüntetésébe, ha a Zollvereinhez hasonló vámszövetség jönne létre Ausztria és Magyarország közt oly módon, hogy a szövetség megkötésekor Magyarország kellő befolyást biztosítván magának a külső vámok szabályozására, a vámtarifa hiányainak pótlása végett esetleg a védegylet is fenntartatnék. A vámsorompó ledöntésétől a centralisták nem félnek, mert meg vannak felőle győződve, hogy egyrészt a nemzetnek lesz elég ereje anyagi érdekeit szövetséges társával szemben megvédelmezni, másrészt, amint az olasz nemzetiség nem semmisült meg a miatt, mert vámkorlátok nem zárják el az örökös tartományoktól, úgy a közbenső vámok eltörlése, a magyar nemzetiséget sem fogja veszélyeztetni, annival kevésbé, mert a nemzetiség biztosítékait nem az osztrák és a magyar birodalmat egymástól elválasztó korlátokban kell szerintök keresni.

De bármily erős is eme meggyőződésük, engedmények árán nem akarják a közbenső vámok eltörlését megvásárolni, miután különben is több haszna lenne abból Ausztriának, mint Magyarországnak. A dohánymonopolium életbeléptetésétől különösen idegenkednek. Semhogy ezt az engedményt megtegyék s ez által hozzájáruljanak Magyarország egyik legjöveldmezőbb iparának és mezőgazdasági ágának tönkretételéhez: inkább készek álláspontjukat feladni s a status quo fenntartásával alkudozást kezdeni Ausztriával a vámtarifa egyes tételeinek módosítása tárgyában.

Az ország anyagi érdekei szempontjából döntő fontosságu vámkérdésnek ilyen megvitatása és minden oldalról való megvilágítása egyenesen a védegyleti mozgalomnak köszönhető. Ennélfogva, bármennyire túlzott is Deák ama biztatása, hogy amint az egyszeri francia arra a kérdésre, ki verte meg Marengónál az ellenséget, azt felelte, hogy „én és még hetven ezer”, úgy a védegylet minden egyes tagja is elmondhatja majd magáról, hogy „a sorvadó hazát én és még annyi millió védegyleti tag mentettük meg”: a mozgalom termékenyítő hatással volt a közgazdasági, társadalmi és politikai életre s így azok, kik abban részt vettek, ha „a hazát nem mentették is meg, nem végeztek hiábavaló munkát.

677. * Báró Fiáth Ferencz, Életem és élményeim, I. 148.

678. * Mozaik, 1844. 149. I.

679. * A. Pusztay, Ungarns Industrie und der Schutzverein. (Lipce, 1845.) 12.

680. * Magyar szövatok. (Hamburg, 1847.) 7. Actenstücke zur Gesch. des ung. Schutzvereins. (Lipce, 1847.) 8.

681. * Tóth Lőrinci cikke. Pesti Hírlap, 1844. 410. sz.

682. * Deák Ferencz beszédei, 535.

683. * Hock K. cikksorozatának gyűjteménye: Gegen d. ung. Schutzverein u. seine Tendenzen. Von Dr. H. (Lipcse, 1845.) 57.
684. * L. Kossuth, L'Europe, l'Autriche et la Hongrie. (Brüsszel, 1859.) 71.
685. * Orsz. levéltár. József nádor titkos levéltára, Diaet. extraser. 1844.
686. * U. ott, Kanczell. elnöki iratok, 1844:995.
687. * U. ott.
688. * U. ott, Kanczell. elnöki iratok. 1844:1080.
689. * U. ott, 1845:1163
690. * U. ott, 1844:1141.
691. * U. ott, 1845:1095.
692. * Aus Metternich's nachgelass. Papieren, VII. 137.
693. * Orsz. levéltár. Kanczell. elnöki iratok, 1845:5578.
694. * U. ott, Helytartó-tan. osztály. 1845:15712.
695. * U. ott, Kanczell. elnöki iratok. 1844:995.
696. * U. ott.
697. * U. ott, 1845:1151.
698. * U. ott, 1845:6702.
699. * Frankenburg Adolf, Emlékiratok, III. 47.
700. * Az országos védegyesület alapszabályai és alakulásának rövid leírása. (Hely és év nélkül.) VIII+50 lap.
701. * Orsz. levéltár. Kanczell. elnöki iratok. 1845:6204.
702. * Der ungarische Schutzverein. (Lipcse, 1845.) 26
703. * Deák Ferencz, Levelek, 152.
704. * L. a len-, kender-, csepű -és csipkefonálra, valamint a czérnára nézve az új tarifát Pesti Hírlap. 1846. 722. sz.
705. * Magyar szózatok, 216.
706. * Ungarns gegenwärt. u. zukünft. Nationalreichthum. (Buda, 1847.) 79.

IV. FEJEZET.

Az administratív rendszer.

Metternich a rendszerváltoztatást sürgeti. Majláth György emlékirata. A nádor észrevételei Majláth emlékiratára. A többség megszerzése a kormány részére. Gr. Apponyi kineveztetése második alkancellárrá. Véleményeltérés a nádor és a kancelláriai bizottság közt. Az administratorok kineveztetése. Az ellenzék küzdelme az administratorokkal. Rendelet a karhatalom tárgyában. A megyefőnökök részvétele az igazságszolgáltatásban

Az ellenzéki szellem rohamos terjedése az országban, valamint a külföld nyugtalankodása a miatt, hogy a magyarországi belső zavarok Ausztria hatalmi állását megingatván, ez visszahatással lesz az európai békére és egyensúlyra, – arra az elhatározásra bírja Metternichet, hogy a megváltozott viszonyokhoz alkalmazott politikáját szabatosan körvonalozza s annak gyakorlati alkalmazására a kezdeményező lépéseket megtegye.

Egy 1843 december 31-ikén kelt emlékiratában, – melyre a nádor oly nagy súlyt fektet, hogy sajátkezűleg másolja le levéltára számára,¹ – teljes őszinteséggel, saját kormányzatának eredményeivel szemben is szigorú bírálatot gyakorolva, visszatekint Magyarország fejlődésének, egyes korszakaira, megállapítja a fejlődés akkori stádiumában észlelhető bajok diagnosisát s végül kijelöli a kibontakozás útját.

Hogy Magyarország kiszabadíttassék veszélyes helyzetéből, föltétlenül szükségesnek tartja, hogy úgy a kormány, mint a magyar hatóságok, a legfelsőbbektől a legalsóbbakig, elhagyják az eddigi kerékvágást. Az utolsó félszázad folyamán követett kormányrendszer, végső eredményét tekintve, negatív volt. Az országban túlnyomó többséget képező magyar és szláv lakosság erélyes vezetést igényel; de a kormány lemondott vezetésükről. Most, úgy véli, a gondolkozó magyarok oda nyújtják a gyeplőt a királynak. Ha nem ragadja meg: az ország a chronicus erkölcsi anarchiából az anyagiba fog sülyedni. Az országgyűlés befejeztével mindenekelőtt állapítsa tehát meg a kormány a szükséges rendszabályokat, azután válassza ki azoknak végrehajtására az embereket.²

Hogy mik lennének ezek a rendszabályok, ezt a nádorral váltott leveléiben később fejti ki. Minden azon fordul meg szerinte, hogy az alsó táblán is többségben legyenek a kormány hívei, a mi csak úgy érhető el, ha a megyék más vezetés alá kerülnek. Hogy pedig a többségnek hasznát is vegyék, az országgyűlés coordinatióját, illetőleg a törvénykészítés módját kell megváltoztatni.

Metternich terve határozott közeledés ugyan a képviseleti rendszer felé s meglátszik rajta, hogy concipiálásánál Anglia és Franciaország alkotmányaira gondol; de a mily távol áll attól a parlamentarismustól, melynek érdekében a centralisták küzdenek, épp úgy nélkülözi a biztosítékokat arra nézve, hogy az alakítandó többség nemzeties szellemben fogja vezetni az ügyeket.

Az ő programjába sem a parlamentarismus, sem a valódi képviseleti rendszer nem illik bele. Az átalakulást a fennálló alkotmány keretében akarja végrehajtani, miután elhíti magát, hogy az ősi magyar alkotmány a képviseletiség eszméjét magában foglalja s így ebben az irányban reformra nincs szükség.

Midőn a conservatívek aggodalmukat fejezik ki a tekintetben, hogy az ősi alkotmány fenntartása a képviseleti rendszer életbeléptetésére vezet, a szabadelvűek, illetőleg a radicalisok pedig egyenesen arra töreksenek, hogy a magyar alkotmány képviseletivé alakíttassék át Metternich úgy találja, hogy a conservatívek aggodalma s a radicalisok óhajta, illetőleg törekvése tévedésen és pedig egy és ugyanazon tévedésen alapul, a menyinyiben mind a két párt abból indul ki, hogy Magyarország alkotmánya nem képviseleti, pedig az. A különbséget a képviseleti és rendi alkotmány közt úgy határozza meg, hogy amaz

a törvényhozó hatalmat megosztja az uralkodó és a rendek közt; ez ellenben a rendek törvényhozási jogát annyira korlátozza, hogy alig terjed az többre, mint az adók megszavazására. Ily értelemben Magyarország ősi alkotmánya képviseleti. Azok tehát, kik a repraesentativ rendszer becsempészésétől félnék, összetévesztik az angolhoz hasonló magyar alkotmányt Németország régi rendi alkotmányával, holott a kettőnek kevés a közös vonása. A radicalisok pedig a népsouverainitás elvére alapított ama modern rendszerért rajongnak, mely az északamerikai és francia forradalomból veszi eredetét s mely Magyarországon is csak társadalmi forradalom útján jöhetne létre.

Ily nézetek mellett nem csoda, hogy Metternich – miként eddig, úgy most is – a kormány legfőbb feladatául tűzi ki a rá nézve rendkívül kényelmes és előnyös régi alkotmánynak a demagogok ellenében való megvédelmezését; de másrésről, a mennyiben minden államban, de különösen a képviseleti államokban, a formák nagy szerepet játszanak s a mennyiben szerinte Magyarországon az utolsó ötven év alatt a leglényegesebb alkotmányos formák részint félremagyarítottak, részint feledékenységbe mentek: különösen ebben az irányban szükségesnek tartja a reformot.

A magyar viszonyokra vonatkozó, 1844 végén papirosra vetett aphorismáiban³ az alkotmányos formák elferdítésének és mellőzésének több példáját említi.

A többség érvényesülése – írja a többi közt – mindenütt alapföltételét képezi az állam belső békéjének. Azokban az államokban, melyekben az államfő a rendek közreműködésével hoz törvényeket, ezek a törvények sikeresen csakis a rendek többsége útján jöhetnek létre. Így volt ez a hagyományok szerint Magyarországon is, a mennyiben úgy a congregatiók, mint a két tábla elnökei mindig a pars sanior akaratát emelték határozattá. De a régi szokás az utóbbi időben kiment divatból.

Nagyobb gyűlekezeteket, sőt még a kevésbbé népesekeket sem lehet szigorú tanácskozási szabályok nélkül jól vezetni. S ime, mennyire alászállt úgy a megyegyűléseken, mint az országgyűlésen az elnökök tekintélye. Az országgyűlésre a karzat döntő befolyást gyakorol. Az alsó tábla elvesztette minden jelentőségét s egyéb szerepe jóformán nincs, mint hogy registrálja s a felső táblának megküldi a kerületek határozatait.

A rend ilyenén felbomlásáért a kormányt teszi felelőssé s ezzel természetesen hallgatólag önmaga ellen is vádat emel. A kormány – úgymond – negativ irányú működésével azt érte el, hogy abban az arányban, a mint a királyi hatalom megfogyatkozott, növekedtek a rendek praetensiói, s hogy viszont abban az arányban, a mint az országgyűlés a királyi jogokba belenyúlt, a megyék meg az országgyűlés jogait kaparították magukhoz mignem maguk is a koldus-nemesség vesszője alá jutottak.

Hogy az ekként bekövetkezett anarchia megszüntetésére szolgáló eszközöket a kormány mi módon szerezheti meg ennek eldöntését a magyar kormányférfiakra bízva, mint a kik Magyarország belső ügyeibe jobban be vannak avatva nálánál. E célból, az ő tanácsára, a felség még az országgyűlés folyama alatt gróf Majláth Antal kanczellár elnöklete alatt egy commissiót küld ki, melynek tagjai Szögyény László és báró Jósika Samu udvari tanácsosok s mely, mielőtt véglegesen határozná, megállapodásait véleményadás végett közli az országbíróval és a nádorral.

Majláth György országbíró a bizottság számára készített ama terjedelmes emlékiratában,⁴ – melynek benyújtásával azért késedelmeskedik, mert szükségesnek tartja az országgyűlésen történeteket megfigyelni, – Metternich kiindulási pontját, hogy t. i. a kormánynak nemcsak a főrendi, hanem az alsó táblán is egy tömör és hű többséggel kell rendelkeznie, elfogadja. Abban is egyetért vele, hogy a kormány, a királyi propositiók mellőzésével, ezentúl kész törvényjavaslatokkal álljon elő s azokat úgy az országgyűlési küldöttségekben, mint magán a dietán biztos többségre támaszkodó saját organumai által védelmezze. Minthogy pedig jelenleg az alsó táblán az ellenzék van többségben, a mi, az alkotmányos rendszer szerint, abnormis állapot s minthogy ez a megyei követválasztási és

utasítási rendszernek tulajdonítható: ezen kell szerinte segíteni, annyival inkább, mert a megyei közigazgatás is tarthatatlan. A megyei rendszer akként alakítandó át, hogy úgy az alkotmány szellemének, mint a jó közigazgatás követelményének megfeleljen s az országgyűlésnek hasznos elemeket szolgáltatson. Erre nézve a következő tanácsokat adja.

A főispáni állások eddig inkább méltóságoknak, mint activ hivataloknak tekintettek. A megyék magukra voltak hagyatva, miután a kormány nem érvényesítette velük szemben a törvény és alkotmány által biztosított befolyását. Hogy ezen változtatni kell, ezt mindenki belátja; ő, t. i. az országbíró, már nyolcz évvel azelőtt sürgette s a következmények neki adtak igazat. A megyefőnök tehát minden más hivatalos functio alól fölmentendő s jövőre a megyében lakják és folytonosan maga vezesse a közigazgatást. Ama főispánok mellé, kik részint magas hivataluknál fogva, részint egyéb okból főispáni czímüket megtartánák, a helyi és személyi viszonyokat alaposan ismerő administratorok neveztessenek ki. A megyék két osztályba soroztatván, az első osztályúak főnökei legkevesebb 5000, a második osztályúaké 4000 forint fizetést kapnának. A megyefőnökök utasításokkal láttatnának el s köteleztetnének minden megyei és törvényszéki gyűlésen jelen lenni; a közigazgatás minden ágára, különösen pedig a commissariaticumra és adókezelésre szorgosan felügyelni; a megyei viszonyokról jelentést s az életbe léptetendő intézkedésekről javaslatot tenni; befolyásuk és tekintélyük fokozása végett hozzájuk nyujtanák be a megyei lakosok folyamodványaikat s az ő útjokon kapnák meg azokra a választ. Ezek az országbíró szerint mind oly sürgős rendszabályok, hogy, ha rögtön az országgyűlés berekesztése után életbe nem lépnek, minden egyéb intézkedés – bármily üdvös legyen is különben – sikertelen marad.

Hogy azonban a megyefőnökök buzgalma kárba ne vesszen, okvetlenül orvoslandónak tartja a dicasteriumok szervezetében és működésében mutatkozó bajokat is.

A helytartó-tanács az utóbbi időben sokat veszített tekintélyéből, a minek oka egyrészt az, hogy hatáskörét megszorították, másrészt, hogy tagjait nem választották meg szerencsésen. Jobb – úgymond – semmi dicasterium, mint olyan, mely sem a fejedelem, sem az ország bizalmát nem bírja. Visszaállítandó tehát a helytartó-tanács régi törvényes hatásköre, s olyan egyénnel töltendő be a helytartó-tanácsosi állások, kik közbecsülésnek örvendenek. A jó államigazgatás egyik legfőbb követelménye az, hogy a felsőbb helyre fölterjesztett ügyek gyorsan, világosan és határozottan intéztessenek el. Általános a panasz az ország lakosai részéről, hogy a közigazgatás lassú és bonyolult; hogy az ügyek vagy egyáltalán nem vagy akkor intéztetnek el, a mikor már a viszonyok megváltoztak; hogy midőn a törvényhatóságok a positiv törvények ellen tesznek valamit, vagy egyáltalán nem vagy későn utasítatnak a törvény útjára; hogy a kormány mindent halogat, a helyett, hogy határozottan intézkednék. Ezek a tények parancsolólag követelik a dicasteriumok átalakítását.

A bajok közé sorozza végre azt is, hogy hivatalos titok már most jóformán nincsen, pedig a megyefőnökök hivatásuknak csak akkor felelhetnek meg, ha a felsőbbsséggel kölcsönös titoktartás mellett érintkeznek. E végből tehát úgy a helytartó-tanácsnál, mint a kancelláriánál elnöki bureau-k szervezendők s megfelelő utasításokkal látandók el.⁵

Az országbíró alapos előterjesztéséhez a nádornak alig van észrevétele. Azt az aggodalmát, hogy a bajok elhárítására már nyolcz évvel azelőtt tett javaslatai a mai viszonyok közt mindjárt és teljesen célra nem igen vezetnek, jogosnak ismeri el. Ha azt, a mit most proponál, nyolcz évvel ezelőtt elfogadják, a bajok legnagyobb része orvosoltatott volna, míg jelenleg a javasolt intézkedések sikerét kétségessé teszi az a körülmény, hogy a jelen országgyűlés, egyesek indiscretiója folytán megtudván, hogy a kormánynak szándéka a főispánok által közvetlen befolyást szerezni a közigazgatásba, a főispánok hatáskörének megszorítását kezdeményezte s a főispánok ellen felizgatta a közvéleményt. Mindamellet a nádor is szükségesnek tartja a közigazgatás olytén újjászervezését, hogy ama főispánok mellé, kik magasabb hivatalokat viselnek vagy másként akadályozva vannak abban, hogy megyéjükben lakjanak, administratorok neveztessenek ki, ők pedig főispáni czímüket tartsák

meg, mert különben közölök azok, kik a köznemesi rendhez tartoznak, a főrendi táblának nem maradhatnak tagjai. A helytartó-tanács reorganisatióját a végből, hogy tekintélye helyreálljon, szintén helyesli. A hivatalos titok megóvása végett azonban főlegesen tartja elnöki bureau-k szervezését, miután a fontosabb ügyek, melyekről a nagy közönségnek nem szabad tudnia, most is elnöki úton intéztetnek el minden dicasteriumnál. Hogy mégis nyilvánosságra kerül sok dolog, ez – úgymond – a század ama betegségének tulajdonítható, mely szerint mindenben a nyilvánosságot követelik. A cél elérhető lesz akkor is, ha szigorúan megbüntetik, a ki a hivatalos titkot megszegi; ha az előljárók a titoktartásban jó példát szolgáltatnak; ha azokat az ügyeket, melyek titokban tartandók, elnökieleg végzik el s ha megbízható emberek alkalmaztatnak a dicasteriumoknál.⁶

A kancellár elnöklete alatt kiküldött bizottság 1844 október 10-ikén tartott ülésében, – melyen az elnökön kívül csak Szögyény vesz részt, – egyszerűen jelzi, hogy közte s a nádor és az országbíró közt nincsen véleményeltérés.⁷ S minthogy a magyar kormányférfiak propositióihoz az államértekezlet is hozzájárul: már november 11-ikén aláírja a király azt a rendeletet, mely az említett javaslatok értelmében nemcsak a megyefőnökök hatáskörét és fizetését állapítja meg, – ez utóbbit 5 és 6 ezer forintban oly módon, hogy ebből 35 megye külön-külön 1500 forintot, a többi pedig 500-1000 forintot saját házi pénztárából fedez;⁸ – hanem kiterjeszkedik a helytartó-tanács és az udvari kancellária újjászervezésére s a legközelebbi országgyűlés előmunkálataira is.⁹

Megtörténik tehát a kísérlet, melytől Metternich a birodalom újjászületését várja s melyhez az első impulsust tulajdonképen gróf Dessewffy Aurél adta volt meg.

Dessewffy politikájának alapgondolatából, az erős kormány eszméjéből, szükségképen következett mindaz, a mi a rendeletben bennfoglaltatik. A kormány csak levonta amaz alapgondolat consequentiáit s találékonysága mindössze a formák megállapítására szorítkozott.

Az országgyűlés sikertelensége miatt kifejlődött közelégületlenség, mely a védegyleti mozgalomban jutott kifejezésre, a kormányt egy alternativa elé állítja. A haladásnak többé útját nem állhatja. Hanem vagy át kell engednie a vezető szerepét a nemzet zömét képviselő ellenzéknek, mely esetben természetesen a reformok irányát és határait is az állapítja meg, vagy élére áll az átalakulási mozgalomnak, s ez esetben befolyását érvényesíti abban az irányban, hogy az átalakulás, saját tekintélyének megóvása mellett, a kellő korlátok közt, rendszeresen és minden nagyobb rázkódás nélkül történjék.

A kormány az utóbbira határozván el magát, erőt kell gyűjtenie a vezetéshez. A legfőbb erő az országgyűlési többségben rejlik. Ezt kell tehát megszereznie. De hogyan? Ha kellő őszinteséggel lép a nemzet elé s meggyőzi ezt a felől, hogy legalább is olyan igaz barátja a mérsékelt haladásnak, mint azok a conservatívek, kiknek programját állítólag magáévá szándékozik tenni s ha ily módon azt a bizalmatlanságot, mely a legutolsó országgyűlésen tanúsított magatartása miatt a nemzetben oly annyira fokozódik, eloszlatja: esetleg mesterséges eszközök és erőszak alkalmazása nélkül is szert tesz a kívánt többségre. Úgyde a Dessewffy programjának lényegére, az ő törekvésének tulajdonképeni céljára, a reformokra nézve szint nem vall, e tekintetben semmiféle kötelezettséget nem vállal magára, hanem egy bizonytalan program alapján kívánja a conservatív pártból a többséget szervezni, arra számítván, hogy a conservatív többséggel majd a haladás menetére és dimenzióira nézve könnyű szerrel megegyezésre jut.

Deák Ferencz, Széchenyi előtt, midőn ez már mint helytartó-tanácsos a kormány tagjává lesz, valamint Zalamegye 1845 novemberi közgyűlésén,¹⁰ egyenesen kifejti abbéli aggodalmát, hogy ha ők a kormánynak megszerzik a többséget, vajjon meg tudják-e majd egyszersmind akadályozni, hogy az a többséget rosszra ne fordítsa. A mire Széchenyi maga is elismeri, hogy bizony ők kockakajátékot játszanak.¹¹

A kormány taktikájával az ellenzékét vagy annak egy részét megnyerni, illetőleg megtéríteni nem, csupán megtörni lehet. A kormánynak nincs is más célja. S hogy ezt elérje, az utasításokat adó megyékben kell befolyását az eddiginél nagyobb mértékben érvényesítenie. A tényleg működő főispánokkal e tekintetben nem sokra mehet, miután ezeknek nagyrésze, állását csupán méltóságnak tekintvén, nemcsak hogy mitsem törődik megyéjével, de nem is lakik megyéje székhelyén. Egyszerre tömegesen elbocsátani azonban a főispánokat nem lenne eszélyes dolog; az örökös főispánokat pedig nem is lehet. Segít tehát magán a kormány olyanformán, hogy a főispáni méltóságot kormányhivatallá változtatja át, a főispán kötelességeit szabatosan megállapítja, hatáskörét kiszélesíti, felelősségét kiterjeszti mindenre, ami hatáskörébe tartozik, s minthogy a súlyos felelősséggel és teherrel járó hivataltól az alkalmazásban volt főispánok egyrésze visszariad: nem bocsátja el őket, hanem administratorokkal pótolja.

Az adminisztratori rendszerrel a conservatív többséget szándékozván a kormány megteremteni, egészen következetesen jár el, midőn e célra a conservatív párt két kiváló tagjának közreműködését veszi igénybe. Gróf Majláth Antalt főkancellári méltóságában meghagyják ugyan; de 1844 november végén kinevezik mellé második alkancellárrá gróf Apponyi Györgyöt, az erdélyi kancellária alelnökévé pedig, egyszersmind a nyugalomba helyezett Nopcsa Elek kancellár helyett vezetőjévé, báró Jósika Samut.

A kormány gyeplőjét Apponyi veszi a kezébe s csakhamar hozzáfog az új rendszer keresztülviteléhez. Hogy Metternichnek s az udvarnak ama rendszerrel a tulajdonképeni szándéka az lenne, hogy az alsó táblán is megszerezvén magának a többséget, a két tábla hozzájárulásával, az alkotmányos formák megsértése nélkül annyira meggyöngítse az alkotmányosságot, hogy az ország kormányzati önállóságának még fennmaradt romjai is végkép elenyésszenek,¹² – egyeseknek ezzel az aggodalmával Apponyi, ha számot vet is, bizonyára nem sokat törődik. A mint Széchenyi nemcsak hogy nem fél a nemzet többségének a kormánnyal való szövetkezésétől, sőt ellenkezőleg azt tekinti a haladás legfőbb feltételének: ugyanebben a meggyőződésben van Apponyi is. Azt egyik sem hihette, hogy húsz év küzdelmei és tapasztalatai után egy olyan többség jöhessen létre, melylyel a kormány az alkotmány felett alkuba bocsátkozzék. Apponyi jóhiszeműségét még ellenfelei sem vonhatták kétségbe. Szolgálatait csupán azért ajánlotta fel a kormánynak, hogy pártjának elveit diadalra juttassa, azokat az elveket, melyeket évekkal azelőtt Desseffy Auréllal együtt állapított meg s melyek épp oly kevéssé tették szükségessé az alkotmányos formák feláldozását, mint az ellenzék elvei.

Mielőtt azonban az új rendet életbe léptetnék s az új megyefőnököket kineveznék: bizonyos kérdéseket kell még előzetesen megoldani, a mikre nézve a Majláth elnöklete alatt álló bizottság és a nádor közt nézeteltérések merülnek fel.

A bizottság a náddal szemben a legszigorúbban ragaszkodni kíván ahhoz az elvhez, hogy olyanok legyenek megyefőnökök, kiknek más hivataluk nincs; mert ha egyes esetekben ezen elvre nézve kivételt tesznek, recriminációkra adnak alkalmat a többiek részéről, kiket egyéb hivataluk miatt megfosztottak főispáni méltóságuktól. A kivételnek csak akkor lehet helye, ha alkalmas egyén nem található, ha tehát éppen a célba vett reform érdeke parancsolja. A nádor szerint a megyefőnök nem terhelendő túl jelentésekkel, a törvényszéki ülésekben és a deputációkban való elnökléssel, hanem eme functiók közül csak a legfontosabbakat végezze. A bizottság ellenben azt tartja, hogy, mivel a főnök feladata a megyét adminisztrálni, az 1723: LVI. t.-cz. értelmében ki kell neki vennie a közigazgatás vezetését az alispán kezéből, annyival is inkább, mert az alispán csak addig tarthatja meg hivatalát, míg azok, kik megválasztották, bizalommal vannak iránta, tehát a népszerűséget kell neki vadásznia, a megyefőnök pedig nem függ a közönség kegyétől. A főispánok mellett alkalmazandó titkárokra nézve a nádor véleménye az; hogy azok ne fizetessenek közvetlenül az állam pénztárából, ne legyenek nyugdíjképes államhivatalnokok, hanem a főnökök, ha, a

munkát nem bírják, ő felsége engedélyével vehessenek maguk mellé titkárokat, s ezeknek fizetésére csak pótlékokat kapjanak a kincstártól. A bizottság ellenben azt proponálja, hogy a titkárokat udvari fogalmazói ranggal a kancellár nevezze ki a megyefőnökök ajánlatára.¹³

A vitás kérdéseket – kivéve a titkári állásra vonatkozót – a kormány a bizottság javaslata értelmében dönti el, s az újonnan kinevezendő megyefőnökök működési körét az 1723: LVI. t. cz. alapján akként szabja meg, hogy kötelességük lesz állandóan megyéikben lakni, a közgyűlésekben elnökösködni, a törvényszéki s különösen a büntető-, számvevő-s árvaszéki üléseken gyakrabban résztvenni, a megyék pénztárát többször váratlanul megvizsgálni, a közadók behajtásáról gondoskodni, megyéjüket évenként beutazni, a községek beligazgatását s kivált számadásaikat és az adó egyénenkénti felosztását tartalmazó listáikat, jegyzőkönyveiket s pénztáraikat az illető tisztviselők jelenlétében megvizsgálni, a helységek lakosainak az előjárók vagy megyei tisztviselők elleni panaszait meghallgatni, s a mennyiben lehetséges, azonnal a helyszínén elintézni, a megyei utak és középítményekre, valamint a közmunka igazságos és arányos felosztására felügyelni. Szóval a kormány akarata is az, hogy a megyefőnökök „megyéik igazgatásának mintegy központját képezzék”.¹⁴

A titkári állásra nézve ellenben, – melynek szervezésére azért lenne szükség, hogy egyrészt a megyefőnökök megbízható dolgozóitársakat kapjanak, másrészt hogy a dicasterialis hivatalokra fiatal erők képeztesse ki, – Apponyi az országbíró és Lonovics Csanádi püspök véleményét is kikérve,¹⁵ a nádor kívánsága teljesül s elhatározzák, hogy a titkári állásokat nem fogják rendszeresíteni, hanem azoknak betöltését magukra a megyefőnökökre bízzák s hogy a titkárok fizetésére a főnökök 400 forint pótlékot kapnak.¹⁶

A főispánok és administratorok egyrészének kinevezése tekintetében a felség már 1845 február 26-ikán közli elhatározását a kancelláriával,¹⁷ miután a nádor és a bizottság, ajánlataikat előzetesen megtették. Majd egymásután következnek a többi kinevezések is, úgy hogy már júniusban minden olyan főispáni és adminisztratori állás be van töltve, melynek új emberrel való betöltését a nádor, a Majláth elnöklete alatt álló bizottság vagy Apponyi szükségesnek tartották.

Hontban Luka Sándor, Biharban Tisza Lajos helyükön maradnak, jóllehet a nádor figyelmezteti a kormányt, hogy Luka a legközelebbi tisztújításkor elkövetett hibái, Tisza Lajos pedig szenvedélyes modora miatt teljesen elveszítették népszerűségüket, úgy hogy Luka helyére, Pyrker László egri érsek-főispán ajánlatára, más alkalmasabb egyént kellene kinevezni, Tiszát pedig – ha a felség mindenáron igénybe akarná venni szolgálatait – Csanádba kellene áthelyezni.¹⁸ Az administratorok legnagyobb része ellenben most kapja megbízatását. Így például kinevezik Esztergomba a kipróbált hűségű Andrassy Józsefet; Szatmárba Földváry Gábort, miután a nádor szerint különösen ez a megye erélyes és szakértő vezetést igényel; Csongrádba Bene József diósgyőri koronauradalmi praefectust; Baranyába a fiatal Majláth Györgyöt, akit pedig a nádor a dicasteriumnál inkább szeretne alkalmazni;¹⁹ Beregbe Lónyay Jánost, mint a ki, a kancelláriai bizottság véleménye szerint, egyedül képes ránczba szedni ezt a megyét; Abaujba Vitéz Jánost; Sopronba Rohonczy Ignácot, miután – mint a bizottság írja – a nagy tehetségű és tapasztalatokban gazdag Nagy Pál, ki körülbelül harmincz év óta oly nagy befolyást gyakorol erre a megyére, a Pálffy-sequestum kezelése miatt sokszor kénytelen Pozsonyban tartózkodni, részint tehát ezért, részint „más okból” nem állhat saját megyéje élére.²⁰ Ezeken kívül Vas, Torna, Árva, Varasd, Máramaros, Zala, Krassó, Ugocsa, Körös, Arad, Torontál és Temes szintén administratorokat kapnak.

Az újonnan kinevezett megyefőnököknek június 27-ikén küldik meg a legfelsőbb rendeletet, mely meghagyja nekik, hogy megyéik kormányzását azonnal vegyék át s „addig is, míg a részükre kidolgozandó utasítás legfelsőbb helyben hagyással ellátva hozzájuk érkezend, minden figyelmüket különösen a közigazgatásra fordítván, az abba idő jártával és pedig többnyire a kormányzók hanyagságából beharapódzott visszaéléseket czélszerű intézkedések

által megszüntetni s az alkotmányszerű rendet szilárd akarattal helyreállítani szoros kötelességüknek tartásák.”²¹

Apponyi azonban, – ki, mint egy hazai viszonyainkat alaposan ismerő és mélyen gondolkozó, egykorú idegen író megjegyzi, a kancellári állást a conservatív pártvezérrel kötve össze, abban a korban, midőn Peel szerepét kellene betöltenie, Villèle, a Bourbonok korabeli ultra-royalista pártvezér szerepét játsza,²² – az administratorok megválasztásában vagy nem érvényesítette kellőképpen befolyását vagy ha igen: nem volt szerencsés. Hű pártembereket kap, hogy azoknak segélyével többséget szerezzen magának; de a kinevezettek nagyrészenek párthűségét túlszárnyalja szolgáltsága. A Lukáknak, Benéknek még a conservatív pártban sincs népszerűségük; az ellenzék pedig gyűlölettel fordul ellenük, nemcsak azért, mert hivataluknál fogva természetes ellenségeinek kell őket tekintenie, hanem azért is, mert egyéniségük, múltjuk semmi biztosítékot nem nyújt arra nézve, hogy meggyőződésből ajánlották fel szolgálataikat a kormánynak.

Az oppositio csakhamar fölismeri, hogy az új rendszer ő ellene van irányozva, hogy az administratorok, a mily mértékben fenyegetik a vármegyei önkormányzatot s növelik a kormány hatalmát, épp oly mértékben ellensúlyozzák az ő törekvéseit. Ennélfogva a leghatározottabban sorompóba lép Apponyi ellen. Létfenntartási küzdelem ez az ellenzék részéről, melynek sikerét az a körülmény biztosítja, hogy összeköttetik – és pedig egészen jogosan – az alkotmány garantiájául szolgáló önkormányzat védelmével. A municipalismusért lelkesedő ellenzék méltán tart attól, hogy a Kreishauptmannoknak csúfolt főispáni helytartók az által, hogy a törvényszéken a magánosok élete és vagyona felett ítélnek, a kijelölés jogát gyakorolják s az utasításokat a demoralizált köznemesség felhasználásával bármikor megváltoztathatják, – olyan befolyásra tesznek szert, hogy a vezetésük alatt álló megyék alig lesznek egyebek, mint az ő akaratuk regisztrátorai és végrehajtói.

Ebben az aggodalomban a centralisták is osztozkodnak, s habár éppen a fennforgó eset bizonyítja legjobban, a mit nem szűnnek meg folytonosan hirdetni, hogy t. i. a megyei szervezetben rejlő alkotmány-biztosíték sokkal gyöngébb, mint a milyennek azt sokan képzelik: az adminisztratori kérdésben mégis együtt harcolnak a municipalistákkal, miután tisztán áll előttük, hogy az alkotmányos formáknak általuk sürgetett megváltoztatása csak úgy sikerülhet, ha addig, míg ez megtörténik, a nemzet az alkotmány egyedüli biztosítékait gondosan megőrzi; hogy a parlamentaris kormányforma bármennyire tökéletesebb is a municipalis rendszernél, ha emezt feláldozzák, mielőtt amazt kivívnák, a szabadság helyét a rendszeres elnyomatás foglalja el.

Az administratorok, Apponyi intenióját követve, mennél lelkiismeretesebben teljesítik megbízatásukat, mennél nagyobb erőt fejtenek ki a célból, hogy kellő tekintélyre és befolyásra tevén szert, a többséget a kormány részére megszerezzék.²³ az ellenzék ellentállása is annál inkább fokozódik. Nincs olyan megye, a hol a főispáni helytartó és az ellenzék közt többé-kevésbé éles összeütközések ne fordulnának elő. De a rövidebbet mindig az ellenzék húzza, miután a kormány az administratorok háta mögött áll s törvénybe ütköző intézkedéseik miatt hiába tesznek nála panaszt. Ha a főispáni helyettes az ellenzéket fortélyaisal alkotmányos jogainak gyakorlásában megakadályozza; ha korteseivel rendszeresen űzi a megvesztegetést; ha kijelölési jogával visszaél; ha a törvényesen egybehívott gyűlést nem tartja meg, mert nem biztos a többsége; ha katonai erőt rendel ki, nem azért, hogy az a rendet fenntartsa, hanem hogy megfélemlítse a szavazókat mindezt érdemül tudja be neki a kormány. Midőn például Hontban Luka Sándor administrator a törvényes három év eltelté előtt megtartja a tisztújítást, a nélkül, hogy a választók lajstromát, melybe számos nem választó is fel volt véve, hitelesítené, s midőn ily módon a különben többségben levő ellenzék felett diadalt arat: a kormány, a helyett, hogy Hontmegye rendéinek panaszát, – melyet Pest, Zala és Szabolcs is magukévá tesznek, – orvosolná, a törvénytörő administratornak ad igazat s a rendeket dorgálja meg.

Sehol nem él azonban annyira hatalmával vissza a főispáni helytartó, mint Biharban, de viszont sehol nem talál erélyesebb ellentállásra, mint itt, a mi a bihari oppositio erején kívül személyi motívumokra vezethető vissza. Beóthy Ödön, az ellenzék vezére és Tisza Lajos, az administrator, rég idő óta gyűlölik egymást. Amaz nyíltan hirdeti, hogy a nyugalom a megyében csak akkor áll helyre, ha Tisza visszalép. „Egyezzünk meg – mondja egy közgyűlésen – angol parlamenti szokás szerint, vonuljunk vissza a teremből mind a ketten. Ime, én a rendek előtt ünnepélyesen nyilvánítom, sőt ha kell nyilatkozatomat esküvel is megerősítem, hogy ha a főispáni helytartó úr a megye kormányzékéből akár önkényt eltávozik, akár abból kívánatára előléptetetik: e teremben többé megjelenni nem fogok.”

A felajánlott pactum persze nem jön létre, hanem Tisza folytatja és a végletekig viszi az erőszakoskodást. A tisztújítás alkalmával az ellenzék jelöltjeit a főbb tisztségekre nem jelöli, az alsóbb tisztségeket, pedig szavazás nélkül, felkiáltás útján, önkényűleg tölti be. Az 1723: LVI. t.-cz. ama rendelkezését, mely szerint a főispánnak az előbbi alispán jelölése multhatatlan kötelességében áll, nem veszi semmibe. A megyei hajdúk által összetoborzott tagok részvételével rögtönzött közgyűlést tart. Szavazást rendel el, mikor még senki nem szól a szőnyegen forgó tárgyhoz s a végzést, anélkül, hogy a szavazás eredményét constatalná, önkényűleg mondja ki.

Ilyen magaviselettel hallatlan botrányokat idéz elő. A tiszti ügyész az ellenzéket azzal gyanúsítván, hogy szolgálát bérelt fel a főispáni helytartó insultálására, sőt meggyilkolására, Tisza az alügyész gyanúját megerősíti s mellényét és ingét kigombolva kiáltja az izgatott közönség felé: „rám is, mint az amerikai elnökre, löjjön, a ki akar”. Egy más alkalommal a főjegyző, hivatali esküjére hivatkozva, kereken megtagadja Tisza ama parancsának teljesítését, hogy a jegyzőkönyvbe olyan végzést iktasson be, mely nem volt kimondva. Majd midőn Tisza, a közgyűlés jogának bitorlásával, széksértési keresetet rendel el egyesek ellen, az ellenzék követeli a tiszti alügyésztől, hogy a széksértési keresetet az administrator ellen vegye fel.

Az administrator erőszakoskodása véres verekedéssel végződik. Egy szolgabíró és egy esküdt vezetése alatt ugyanis hajdúk rontanak be a gyűlésterembe s a kortes-csapattal egyesülve, ütni-vágni kezdik a teremből még el nem távozottakat, különösen pedig azokat, kikre mint kiszemelt áldozatokra az említett tisztviselők felhívják a figyelmüket. Beóthy Ödön csak egy katonának köszönheti, hogy megmenekül a feléje irányzott vágástól; testvére, Beóthy László, valamint Bernáth József volt alispán és Toperczer Jenő volt főjegyző és még számosan megsebesülnek. „Igy lőn” – írja Lukács György, a „Pesti Hírlap” levelezője, ki szintén megsebesül – „a tanácskozási szent terem nem védhely többé, hanem csatapiacz és majdnem temető hely.”²⁴

Biharmegyébe a rend helyreállítása végett a kormány királyi biztost küld ugyan ki; de a megye nyugalma – amint azt Beóthy előre megmondta, – csak a gyűlölt főispáni helytartó lemondása adja vissza.

Az administratorok által okozott zavarok, valamint az az erős visszahatás, melyet az administratori rendszer előidéz, a kormányt nemcsak hogy nem téríti le megkezdett útjáról, hanem ellenkezőleg, a főispáni helytartók hatáskörének fokozatos kiterjesztésével Apponyi mind közelebb igyekszik, jutni kitűzött célja felé. A mellett ugyanis, hogy a főispánt és administratorát a katonai karhatalom kirendelése tekintetében teljesen függetleníti a megyétől s erre nézve csakis a választott tisztviselőket teszi felelősekké a megyék irányában, a megyék kormányzóinak a törvényszékekre is döntő befolyást akar biztosítani egyrészt az által, hogy elrendeli, mikép a megyei törvényszékek tagjaul csak a főispán vagy administrator által kinevezett táblabíró választható, másrészt, hogy a törvényszék ülésein a megyefőnökök elnököljenek.

A megyék azonban, a mint általában az administratori rendszerrel szembeszállnak, a karhatalmat illető rendeletre nézve sem mulasztják el jelezni a kormány merőben

törvényellenes felfogását. Nem nehéz nekik annak ellenében bebizonyítani, hogy a főispán első tisztviselője de nem parancsnoka a megyének, ha tehát hivatalánál fogva bármit is tesz, azért a megye közönségének felelős. Zalamegye közgyűlésén, mely szintén felír a rendelet ellen, midőn az ügy szőnyegre kerül, a főispáni helytartó ama nyilatkozatára, mely szerint ő felelősséggel tetteiért csak annak tartozik, ki őt megválasztotta és másnak senkinek, mint királyának, ha tehát ő valami olyast követne el, mi a rendeknek nem tetszenék, nyitva áll az út panaszkodni az előtt, a ki őt kinevezte: Deák az ő legyőzhetetlen logikájával azt feleli, hogy ha ez az elv általános szabály gyanánt szolgálna, akkor a főispán által kinevezett főjegyző vagy ugyancsak a főispán által helyettesített tisztviselő sem volna felelős a megye rendjeinek, a mi pedig a megyei rendszer természetével homlokegyenest ellenkeznék.

A megyefőnöknek az igazságszolgáltatásba való közvetlen beavatkozását a szabadelvű megyék hasonlóképen visszautasítják. Szabolcsmegye az első, mely 1846 márcziusi közgyűlésén a főispáni helytartó beiktatásakor annak kinevezési decretumából arról értesülvén, hogy az administrator a törvényszéki elnöki teendőkkel is egyenesen meg van bízva, ez ellen nemcsak óvást tesz, hanem egyúttal el is tiltja a tiszti kart és a táblabírákat az administrator elnöklete alatt tartandó törvényszéki ülésekben való részvételtől. Eme végzésének indokolásánál a csaknem félszázados gyakorlatra és a törvényre hivatkozhatik, melylyel szemben vajmi gyöngye argumentum a kormány hívei részéről az, hogy mivel a közigazgatás az igazságszolgáltatástól elválasztva nincsen, ha a főispán a megyegyűléseken elnökölhet, ugyanezzel a joggal elnökölhet a törvényszék üléseiben is. S ha jogilag igaza van Szabolcsmegyének, politikai szempontból még inkább. Mert az kétségtelen, hogy a megyefőnök, a kormányhoz való viszonyánál fogva, mint törvényszéki elnök a különben is ingatag alapra helyezett bírói függetlenséget teljesen megsemmisítené.

Apponyi, – kit a felség 1846 április 5-ikén kelt decretumában másod-főkanczellárrá nevez ki s mint ilyent az udvari kanczellária vezetésével bíz meg, miután gróf Majláth Antal főkanczellárnak, meggyöngült egészsége helyreállítása végett, saját kérelmére, határozatlan időre szabadságot ad, – Szabolcsmegye említett végzését megsemmisíti. De a megye nem tágit, újból felír a kérdéses ügyben s egyúttal az ügy pártolására szólítja fel a többi megyét. Körlevele élénk visszhangot kelt az országban. A megyék nagyobb része, például Ung, mely az administrator elnöklete alatt való bíráskodástól is eltiltja tisztviselőit, valamint Békés, Vas, Komárom, Zala, Heves stb., elhatározza, hogy az ügyet mint sérelmet fogja a legközelebbi országgyűlésre fölterjeszteni. Ott ellenben, a hol a conservatívek vannak többségben, vagy a hol az elvi kérdést személyi kérdéssé szállítják le azért, mert az akkori főispán személyében történetesen megbíznak, például Tolna, Fejér, Arad, Nyitra, Bácsmegyében, a körlevelet részint félreteszik, részint annak tartalmával határozottan ellenkező álláspontot foglalnak el.

Az adminisztratori rendszer ily módon teljesen lejárja magát, s a helyett, hogy azzal a kormány a követválasztásokra és utasításokra nagyobb befolyást szerezne magának, különben is tarthatatlan posztóját még inkább meggyöngíti. Az 1847/48-iki országgyűlésen az ellenzék az adminisztratoni kérdésben látja jónak összpontosítani erejét, hogy a kormányt megbuktassa. S a rohamosan közbejött politikai események segítségével célzott is ér.

707. * Orsz. levéltár. József nádor titkos levéltára, Diaet. extraser. 1844.

708. * U. ott.

709. * Aus Metternich's nachgelass. Papieren, VII. 51. s k. 1.

710. * Orsz. levéltár, Kanczell. elnöki iratok. 1844: 1166.

711. * U. ott.

712. * U. ott.

713. * A bizottság jegyzőkönyve. U. ott.

714. * Orsz. levéltár, Kanczell. elnöki iratok. 1845: 201.

715. * U. ott, 1845: 13.

716. * Deák Ferencz beszédei, 556.

717. * Gróf Széchenyi István naplói, 472.

718. * Horváth Mihály, Huszonöt év Magyarország történetéből, III. 52.
719. * Orsz. levéltár, Kancell. elnöki iratok. 1845: 87.
720. * U. ott, 1845: 96.
721. * U. ott, 1845: 505.
722. * U. ott.
723. * U. ott, 1845: 135.
724. * József nádor 1845 január 24-iki fölterjesztése. U. ott, 87.
725. * U. ott.
726. * A kancelláriai bizotts. 1845. február 6-iki fölterjesztése. U. ott, 87.
727. * U. ott, 1845: 435.
728. * Ungarische Zustände. (Lipcse, 1847.) 228.
729. * Orsz. levéltár, Kancell. elnöki iratok. 1845: 505.
730. * Pesti Hirlap, 1846. 607. sz.

V. FEJEZET.

A centralisták.

Kossuth a népképviselétről. A „Pesti Hírlap” szerkesztőt cserél. Szakadás az ellenzékben. Az új politikai iskola alapítói. A centralisták programja. Fegyverszünet a centralisták és municipalisták közt. A centralisatio megvalósítása. Széchenyi álláspontja

Mennél közelebb jut a nemzeti állam eszméje a megvalósulás stádiumához, annál sürgősebbé válik a megyei szerkezet gyökeres átalakítása. E tekintetben a pártok közt nincs véleménykülönbség. Dessewffy Aurél soha sem szűnt ugyan meg serkenteni honfitársait, hogy a municipalis jogokban rejlő kincs megőrzését tegyék politikai credójuk első ágazatává, Kossuth szintén hirdeti, hogy a megyei institutio nemzetünknek semmi európai intézményért, semmi szobatudós papiros-gondolataért cserébe nem adható drága kincse; de a mint a conservatív párt alapítója a megyei autonómiát a törvényhozás s különösen a kormány irányában olyatén korlátok közé kívánta szorítani, melyek által – az ő hite szerint – az alkotmányos tényezők zavartalan összeműködése biztosítottván, az anyagi és szellemi fejlődésnek mi sem fog útjába állni: úgy Kossuth is elismeri, hogy a megyei szerkezet a mostani feudális alapokon nemcsak akadálya az alkotmányos kifejlődésnek, hanem az állami felbomlásnak magvát is magában hordozza¹ s hogy ennél fogva összhangba kell azt hozni „a magyar formákhoz szabott népképviseléssel”.²

Hogy Dessewffy axiomája gyakorlati alkalmazásában mennyire veszedelmes, azt az administratori rendszerrel tett kísérlet elég világosan bizonyítja. Kossuth axiomájával ellenben, úgy, a mint – azt ő fejt ki, kísérletet se lehetne tenni, miután nem eléggé világos.

A magyar formákhoz szabott valódi népképviselőt, Kossuth formulája szerint, tulajdonképen nem egyéb, mint a legtisztább democratia, melynek tartalmát képezik „a szabadság s alkotmányos jog minden magyarnak; nemzeti jóllét, mely a szabadság gyökeréről hajtson; közös teherviselés különbség nélkül s az alkotmányos szabadság közös élvezete azon organicus formák kifejtése s a népképviselőt kellékeihez idomítása által, melyeknek köszönhetjük, hogy él magyar, áll Buda még.” Úgyde ha ebben áll a népképviselő: akkor minden siker, a mit ennek érdekében Kossuth kivív, egy-egy halálos dőfés az ellen a municipalis szervezet ellen, mely az egyéni szabadságnak éppenséggel nem kedvez, s mely határozottan útjában áll az erők egyesítését föltételező democraticus fejlődésnek.

Kossuth Lajosé a dicsőség, hogy amaz ellenmondás daczára, mely elméletében tényleg megvan, gyakorlatilag előkészíti az alkotmányos átalakulást. De ha a nemzet szigorúan ragaszkodik a Kossuth elméletéhez, mely a parlamentarismus keretébe akarja minden áron beszorítani a municipalismust, lehetetlen feladatra vállalkozik. Föltétlenül szükség volt tehát egyrészt Kossuth tévedéseit helyreigazítani, másrészt a reformok tulajdonképen tárgyát, lényegét és természetét tisztába hozni.

Erre vállalkoznak az u. n. centralisták vagy – a mint gúnyosan nevezik őket – a doctinairek. Centralisták olyan értelemben, hogy törekvésük legfőbb célját képezi, a nemzet erejét a parlamentben és a felelős kormányban összpontosítani s ily módon a magyar nemzeti állam eszméjét valósággá tenni. Bátran elfogadhatják s el is fogadják azonban az ellenségeik által forgalomba hozott doctrinair elnevezést is, miután a politikát – úgy, amint Siéyes, a girondisták s a francia királyság államférfiai – a szó szoros értelmében tudománynak tekintik s a tudomány tisztító tüzén viszik át a gyakorlati politikai kérdéseket.

Tanaik terjesztése végett organumról nem kell gondoskodniok, miután a szerencsés véletlen kezükre játsza a legelterjedtebb napilapot, a Kossuth „Pesti Hírlap”-ját.

Kossuth a kormány által fölbérelt Landerer könyvnyomdász fortélyai következtében 1844 június elején kénytelen megválni a „Pesti Hirlap” szerkesztésétől s Landerer, mint kiadó, a lapot Szalay Lászlónak adja át.

A távozó szerkesztőt borongó hangulat szállja meg, midőn búcsút vesz hű közönségétől. Negyedfél évi hirlapírói működésének eredményére visszatekintvén, méltán dicsekedhetik a rendkívüli pártfogással, melyben lapját a közönség részesítette. Az ő geniejének és fáradhatatlan munkásságának sikerül a „Pesti Hirlapot” a közvélemény valódi organumává avatni, mely mint ilyen – az ő sajátos kifejezése szerint – „óramutatóvá válik a nemzet életében”.

De éppen mert ily fényes sikert ér el a journalistai pályán, mert tisztában van vele, hogy hirlap nélkül mint politikus vagy egyáltalán nem, vagy csak félig-meddig érvényesíthetné magát: elhatározza, hogy maga fog lapot indítani s Wirkner Lajost, – ki Metternich egyik legbizalmasabb embere s kinek szolgálataira a kormány oly nagy súlyt fektet, hogy, midőn az administratori rendszerrel kísérletet tesz, hatáskörének kiszélesítése végett udvari tanácsossá lépteti elő,³ – kéri fel, hogy Metternichnél eszközölje ki a tervezett hirlap megindítására az engedélyt. Hogy pedig Wirkner közbenjárását megkönnyítse, hogy eloszlassa a kormánykörök aggodalmát, egy hozzá intézett levelében körvonalozza politikai álláspontját.⁴

Bármily nyomatékosan hangoztatja azonban Wirkner előtt, hogy azért, mert az ellenzékhez tartozik, mindig támogatni fogja a kormányt, valahányszor „az alkotmányos formák megtartásával a haza javára” akar tenni valamit s azért semmiféle jutalmat nem vár és nem is fogad el; bármennyire igaza van is abban, hogy az a tapasztalás, mely szerint az államkormány – jóllehet a censura fegyvere a kezében van – a független meggyőződésű férfiak elől a sajtót elzárja, valamint az, hogy az időszakai sajtót egyetlen egy párt monopoliumává teszi, nem igen szolgálhat alkalmas eszközül a közbizalom táplálására és szilárdítására a kormány végcéljait illetőleg: az engedélyt nem kapja meg. Metternich nem bízik ígéretében s tart tőle, hogy ha a „Pesti Hirlap”-nak a kormány nyal titkos összeköttetésben állt kiadója, Landerer útján nem lehetett őt journalistai pályafutásán eléggé ellenőrizni, még féktelenebbé, a kormányra nézve még veszedelmesebbé válnék hirlapírói működése akkor, ha magának lenne hirlapja, melylyel korlátlanul rendelkeznek.

Az ő visszavonulásával – mint a Kovacsóczy Mihály és Császár Ferencz pamphletjében olvassuk – letűnik a magyar journalistica „vis motrix”-a.⁵ Ebben a hiszemben van a kormány is és éppen ezért nem nyújt segédkezet annak az erőnek a fölleledéséhez.

Azok, kik a „Pesti Hirlap” szerkesztésében Kossuth helyébe lépnek, ugyanannak a pártnak tagjai, a melynek ő a vezére; a haladás főbb kérdéseiben egyetértenek vele s mégis „idegeneknek” nevezi őket, midőn lapját átadja nekik. Igen, mert Kossuth az utasítások eltörlését, az évenkénti országgyűlést, a verificatiót, a felelős kormányt, szóval azokat a reformokat, melyek a szabadelvű párt programjának legfőbb pontjai, a municipalis szerkezettel összeegyeztethetőnek tartja, a „Pesti Hirlap” új szerkesztője és munkatársai ellenben azt hiszik, hogy a municipalismus tartalom nélküli üres szólamokká változtatja át az említett reformokat.

A municipalismus kérdésében Kossuth sokkal közelebb áll a conservatívekhez, mint a centralistákhoz. A különbség közte és a conservatívek közt csak az, hogy ő a megyék segélyével reméli a reformokat a kormány akarata ellenére is keresztül vinni, a conservatívek pedig abban az illúzióban ringatják magukat, hogy a municipalismus fenntartásával rendi alkotmányt, az aristocratia kiváltságos állását conserválhatják. A céljuk tehát különböző, de eszközük ugyanaz. Mindamellett a doctrinairek, hogy saját pártjukat meg ne bontsák, a conservatívekkel helyezik magukat ellentétbe. „A szerepek – írja Szalay – most igen helyesen vannak felosztva: önök – t. i. a conservatív „Budapesti Hiradó” emberei – a kiváltságos

osztályok jogai mellett ügyvédkednek, tehát municipalisták; mi az összes nemzet érdekeinek egységét vettük célba, s azért jelszavunk: centralisatio”.⁶

Az ellenzék két árnyalata közt tényleg bekövetkezett szakadást azonban ilyenféle fogásokkal nem lehet eltakarni. Hiába bizonyítgatja Szalay, hogy ők nem szűntek meg az ellenzékhez tartozni s nem adják fel, csak fejleszteni kívánják annak programját; hiába hirdeti, hogy ő nekik nincs egyéb céljuk, csak az, hogy az alkotmányjogi kérdésekben a fogalomzavart eloszlassák s hogy a haladás ügyét arról az oldaláról is megvilágítsák, a mivel eddig a „Pesti Hírlap” nem törődött; hiába hivatkozik az angol szabadelvű pártra, mely, ha 1845-ben is azt az állást foglalná el, melyet elfoglalt volt Walpole idejében s ha időszaki organumait 1845-ben is Junius leveleinek variációival tömné teli: a British Museumban volna helye a régiségek közt s nem a Downing streeten. Mennél lelkesebben, mennél nagyobb buzgalommal igyekeznek a doctrinairek tanaikkal megismertetni a közönséget: annál világosabbá válik a közönség előtt, hogy egy új iskolával van dolga, mely a nyugateurópai eszmék hatása alatt állva, egészen új irányt fog adni a haladásnak, olyan irányt, mely Kossuth politikájával nincsen összhangban.

Az új politikai iskola alapítója az ellenzék három kitűnő fiatal tagja Szalay László, báró Eötvös József és Trefort Ágoston, a kikhez csatlakozik csakhamar Csengery Antal, majd később Kemény Zsigmond is. Csengeryt kivéve, mindannyian már előbb megismertették magukat a közönséggel: Szalay mint jogász, Eötvös mint regényíró, Trefort mint közgazda s Kémény mint publicista. A három első ezenkívül az országgyűlésen és a megyei gyűléseket is számos jelét adta már kitűnő tehetségének.

A centralisták programját báró Eötvös József fejt ki legrendszeresebben. A „Pesti Hírlap”-nak Szalay szerkesztése alatt megjelent legelső számában „Központosítás és helyhatósági rendszer” cím alatt egy hosszú cikksorozatot kezd meg, majd 1846-ban „Reform” című munkájában újra átdolgozva s rendszerbe foglalva reproducálja mindazt, a mit a centralisatióról és a decentralisatióról addig irt.⁷ Szalay László, – kit tudás és alaposág tekintetében társai közül egyik sem szárnyal túl, – szintén vezércikkekben vitatkozik a „Budapesti Híradóval” s általában a centralisatio elleneivel.⁸ Csengery Antalt, ki a „Pesti Hírlap” szerkesztését Szalaytól 1845 július 1-én átveszi, a szerkesztés gondjai foglalják el, s mint szerkesztő, úgy tapintatával, mint kiváló ügyességével nagy szolgálatokat tesz a centralisatio ügyének. Kemény Zsigmondot általában nem számítják a doctrinair-csoporthoz, de csak azért, mert publicistai működését nem figyelik meg kellőleg.⁹ Végre Trefort Ágoston a főkérdés mellett leginkább a közgazdasági kérdéseket tárgyalja, nagy jártasságot áruolván el a nyugat-európai közgazdasági irodalomban.

A centralisták törzstisztei hivatásuk, képzettségük szerint különböző irányban fejtik ki tehetségük legjavát. Az egyik a jogtudományok, a másik a közgazdaságtan, a harmadik a politika mezején dolgozik nagyobb előszeretettel. De a főkérdést soha nem téveszti egyik sem szem elől, s a mily egyetértéssel bírálják a tényleges állapotokat, hogy azoknak tarthatatlanságát bebizonyítsák, épp oly összhang uralkodik köztük a szükséges reformok kijelölésében s azok tartalmának megállapításában.

Egy nagy előítéletet kell mindenekelőtt kiirtaniok, hogy tanaiknak útát törjenek a közvéleményben, azt t. i., hogy az igazi alkotmányos élet csakis a törvényhatósági szervezet keretében képzelhető.

A centralisták egy alternatívát állítanak fel. Ha a megyei szerkezet a célba vett haladással megfér, akkor valamint eddig, úgy ezentúl is a haladás eszközéül használható, a nélkül, hogy gyökeres javításra szorulna. Ha azonban a dolgok természete s a tapasztalatok ellenkezőt bizonyítának nincs egyéb hátra, mint vagy lemondani a haladásról s a legmerevebb conservativismus zászlaját tűzni ki, vagy elismerni a megyei szerkezet czélszerűtlenségét s oly alkotmányos formákról gondoskodni, melyek a haladással ellentétben nem állanak.

Az alternatívát akként döntenek el, hogy municipalis szerkezet és haladás egymást kizáró két fogalom. Mert alkotmányos országban a haladás három fő feltétele: a jól rendezett törvényhozás, mely a nemzet szükségait ismerve, a haladást vezesse; a rend és a szabadság. Úgyde mindez *pium desiderium* marad a megyei szerkezet mellett. Jól rendezett törvényhozásról és rendről szó sem lehet ott, ahol az országgyűlés nem az egész nemzetet képviseli, ahol a közigazgatás egysége s a közigazgatási organumok felelőssége hiányzik, s ahol a közigazgatási kérdések felett politikai szempontból döntenek. Az egyéni szabadság hasonlóképen gyöngye lábon áll olyan országban, ahol a polgárok eme legbecsesebb kincse ötvenkét megye önkényétől függ s ahol ugyanazok a testületek gyakorolják a közigazgatást és igazságszolgáltatást, melyek ezenfelül még a törvényhozásra is döntő befolyással bírnak.

Hogy a megyei szerkezet olyan alkotmánybiztosíték lenne, melynél hatályosabbról gondoskodni fölösleges, ezt is megczáfolják a doctrinairek.

A megyét azért tartják a municipalisták kitűnő alkotmány-biztosítéknak, mert az állami függetlenséget csak a nemzetiség fenntartása biztosítja, a nemzetiség fenntartására pedig a megyerendszernél jobb eszköz szerintük nem képzelhető. Az önkormányzat elvére alapított megyei rendszer ugyanis a szabadságban sokakat részesít s így az alkotmánynak sok és buzgó védelmezőket szerez; a közvélemény kifejlődésére s megnyilatkozására alkalmat nyújtván, a nemzetben a politikai bátorságot ébreszti fel s *vis inertiae*-jével a kormány minden alkotmányellenes törekvését megghusithatja.

Ezekkel szemben a centralisták kimutatják, hogy mivel a különböző népfajok által lakott Magyarországon magyarnak csak a törvényhozás nevezhető, a magyarság helyzete annál szilárdabb, mennél nagyobb és általánosabb ama befolyás, melyet a törvényhozás az ország egyes részeire gyakorol; a megyei szerkezet tehát, mely éppen a törvényhozásnak az egyes megyékre való befolyását gyöngíti, sőt néha megsemmisíti, a magyar nemzetné csak veszedelmes lehet.

Hogy a megye az alkotmány élvezetében sokakat részesít, ennek épp az ellenkezője áll, s éppen mint aristocraticus intézmény, annyira népszerűtlenné vált a nemzet nagy többsége előtt, hogy már ennél fogva sem szolgálhat az alkotmány biztosítékául. Az egységes közvélemény alakulását pedig határozottan megakadályozza, a mennyiben a legtöbb megyében a pártok tisztán localis szempontból ítélik meg az országos kérdéseket. Hogy a *vis inertiae*-a alapuló felirási jogával akadályokat gördíthet a kormány elé s hogy ezekre az akadályokra nem felelős kormány mellett szükség van, azt senki sem vonja kétségbe. De olyan kormány ellen, mely a törvényességnek még színe után sem vágyódik, a felirási jog nem sokat használ, felelős kormánnyal szemben pedig más alakban gyakorlandó. A tapasztalatok különben azt mutatják, hogy a megyék, a mint felirási jogukkal gyakran visszaéltek, úgy számos esetben nem éltek vele, midőn ez kötelességük lett volna.

A vita hevében persze egyik fél sem veszi figyelembe azt a kétségtelen igazságot, a mire később, midőn a szenvedélyek lecsillapultak s midőn már képesek voltak higgadtan mérlegelni a municipalismus jó és rossz oldalait, rájöttek, hogy t. i. a megyék, ha elég erősek nem voltak is az alkotmány ellen elkövetett támadások legyőzésében, a sérelmek felett folytatott nyilvános vitatkozások által a nemzet alkotmányos érzületét ébrentartották s legalább ilyen értelemben mégis védőbástyái valónak az alkotmánynak. Ebben a minőségükben mindenesetre nagyobb szolgálatokat tettek az országnak, mint a törvényhozásra gyakorolt befolyásul által, melylyel a haladást még a legutóbbi időben is minden lépten-nyomon megakasztották.

Az 1843/44-iki országgyűlésen a különböző pártok részéről a haladásnak három fő akadályát emlegetik. Az egyik az, hogy a nemesség az adómentesség kiváltságait élvezi; a másik, hogy a nem-nemesek a politikai jogokból ki vannak zárva; a harmadik, hogy a közigazgatásban az egység hiányzik s a kormánynak nincsenek eszközei, melyek által törvényes rendeleteinek végrehajtását biztosíthatná. A két első baj megszüntetésére az

ellenzik a közös teherviselés elvének kimondását s a népképviselőt behozatalát ajánlja; a közigazgatás bajának orvoslása végett pedig a kormány és a conservatív párt tesz javaslatot, sőt, kísérletet is olyan irányban, hogy a főispáni tekintély növelése által a kormány hatalma a megyékkel szemben biztosítsassék.

Mindezen reformok, a centralisták szerint, a megyei rendszer mellett kivihetetlenek.

Ha a kormány a főispánság újjászervezésével, illetőleg az adminisztratori rendszerrel akar rendet csinálni, ezt a célját nem érheti el, mert a rendetlenség oka nemcsak a megyék belső szerkezetében, hanem magában a kormányrendszerben is keresendő.

A közös teherviselés életbeléptetésének legfőbb akadálya ama túlnyomó befolyásban rejlik, melyet a megyei szerkezet mellett a nem adózó tömegek a törvényhozásra gyakorolnak. Éppen kapóra jön ennek bizonyítására a zalai eset, melynél fogva Deákot sikerül az adózás kérdésében megbuktatnia egy közönséges demagognak.

A népképviselőtről pedig addig, míg a megyei gyűléseken minden nemes ember szavazati joggal bír s míg a megyék a mellett, hogy az egész közigazgatás felett rendelkeznek, utasítási joguknál fogva a törvényhozásban is részt vesznek, komolyan szólni sem lehet.

Minden reformnak föltétele a doctinairek szerint a központosítás és felelős kormány. Egyik a másikat kiegészíti, egyik a másikkal oly szoros összefüggésben van, hogy a kormány felelőssége központosítás nélkül egyáltalán nem valósítható meg s a központosítás felelős kormány nélkül szükségképen absolutizmusra vezet. Az az organizált szétdaraboltság, az a rendszeresített rendszertelenség, melyet magyar alkotmánynak neveznek, lehetetlenné teszi, hogy erejét a nemzet egész teljességében kifejtse. E célból elkerülhetetlenül szükséges, hogy a megyei szerkezet mellőzésevel a közigazgatás főbb ágai ugyanazon kezekben összpontosuljanak, hogy az országosnak nevezett törvényhozás csakugyan az egész ország érdekeit képviselje, hogy a mit végrehajtó hatalomnak neveznek, ne legyen az kénytelen a végrehajtásban száz részletes ellenmondással küzdeni.

Alkotmányos törvényhozásnak felelős kormánynyal kell szemközt állnia, hogy a törvényhozás és a kormány ne egy a mással folytonosan czívakodó, hanem egymást támogató, kiegészítő hatalmak legyenek. Az átalakulás csak akkor sikerülhet, ha a közvélemény tudatára ébred az igazságnak, hogy alkotmányunkban a megyei szerkezeten kívül még más, ennél sokkal hatalmasabb tényező is található, s hogy a túlsúly, melyet a megyék gyakorolnak, csak onnan ered, mert alkotmányos életünk eme másik tényezőjét a nemzet soha kellő figyelemre nem méltatta.

Magyarországnak nemcsak megyei szervezete, hanem törvényhozása is van. A törvényhozásból kell kiindulni minden reformnak; ez egyesíti az egész nemzetet, annak minden tagját a nagy célok elérésére; ez a valódi és leghatályosabb alkotmány-biztosíték.

Hogy azonban rendeltetésének megfeleljen, két nagy, hiányán kell mindenekelőtt segíteni. Az egyik az, hogy nem képviseli az egész nemzetet, a másik, hogy nem elég független.

Ha a nemesség a polgári elemnek nemcsak helyet, hanem megfelelő befolyást is biztosít a törvényhozás termében, vagyis ha lemond az általa eddig élvezett politikai egyeduralmáról, ezzel megteszi az első lépést a képviselői rendszer felé. Szalay már az 1843-iki országgyűlésen kifejezi ama meggyőződését, hogy a polgári elemnek a törvényhozásba való befogadása első szemét képezi annak a láncznak, mely a magyar nemzetet egy nagy, életrevaló egészszé fűzi össze.

Az országgyűlés függetlenségének szintén hiányzik minden kelléke. Mert a törvényhozás nemcsak hogy semmi befolyással nem bír a legfontosabb tárgyak elintézésére, nemcsak hogy a törvények mikénti végrehajtása tekintetében senkit felelősségre nem vonhat, de mi több, szüntelenül függésben van az egyes törvényhatóságoktól is. Ez a függés csak úgy szüntethető meg, ha a követeket maga az országgyűlés verifikálja s ha az utasítási rendszert eltörlik.

A verificatio kérdésében a nyugat-európai nemzetek példájára hivatkoznak a centralisták. Ha valamely intézmény a világ egyetlen művelt nemzeténél sem áll fenn, annak megdöntésére a külföldre való hivatkozás mutatkozik legcélszerűbbnek, annyival is inkább, mert a centralisták, bármennyire tekintettel vannak is a nemzet multjára, szokásaira és erkölcsére, az átalakulást csak úgy képzelik lehetőnek, ha az ősi intézményeket a nyugat-európai mintákhoz idomítják.

Az utasítási rendszert illetőleg pedig nem nehéz bebizonyítani, hogy utasítások mellett compact és következetes többségre soha számítani nem lehet, hanem ellenkezőleg a többségnek folytonosan ingadoznia kell, a minek aztán az a következménye, hogy a mint a kormány soha biztosan nem számíthat a törvényhozó testület támogatására, úgy az országgyűlés sem gyakorolhat a többség folytonos ingadozása következtében befolyást a kormányra.

Igaz, hogy az utasítási rendszer eltörlésével s a városok és a verificatio kérdésének helyes megoldásával a törvényhozásra vonatkozó reformok hosszú sorát még befejezettnek tekinteni nem lehet, a mint hogy a centralisták sem feledkeznek meg például a szabad sajtóról, az évenkénti országgyűlésről, az országgyűlésnek a fővárosban való tartásáról stb.; de az kétségtelen, hogy az első vonalba sorozott reformok is elegendők lennének arra, hogy az országgyűlés a haladás hatalmas eszközévé váljék.

A centralisták, kik a reformnak és nem a forradalomnak barátai, folytonosan hangoztatják, hogy az átalakulás csak fokozatosan mehet végbe. Abból indulva ki, hogy egy nemzet fejlődésének processusa tömördek előre nem látható körülménytől függ, az életbe léptetendő reformok egymásutánját nem állapítják meg, csupán a haladás föltételeivel foglalkoznak, a haladás menetére nézve pedig világosan kikötik, hogy a municipalis jogokból éppen csak annyi áldozható fel, a mennyi az azokat helyettesítő intézmények mellett a szabadság veszélyeztetése nélkül feláldozható. Minden óvatosságuk dacára sem kerülhetik azonban el, hogy meg ne bontsák az ellenzék tömött sorait éppen akkor, a mikor az administratori rendszerrel szemben összpontosítania kellene annak minden erejét.

Deák a vita kezdetétől fogva abban a véleményben van, hogy nagybárra természetlen theoriák képezik annak tárgyát, melyek miatt kár volt szakadást idézni elő a pártban. Gyakorlati jelentőséget a centralisták által fölvetett kérdések közül csupán az utasítások megszüntetésének tulajdonít; de ezt is addig, míg a közvélemény a szabad sajtó által határozottabb és erősebb nem lesz, időelőttinek tartja, akkor pedig, ha ez bekövetkezik, szükségképen maga után vonván a népképviselést, az utasítási rendszer úgyszólván önmagától megszűnik.¹⁰

Szemere Bertalan egy fáklyás-zene alkalmával, melyet Pesten 1845 szeptemberében rendeznek tiszteletére, egyenesen felhívja az ellenzék két árnyalatát az egyesülésre, illetőleg a szervezkedésre, hogy sikeresen szembe szállhasson az organizált kormánypárttal. „Szavak felett vitázván,” – mondja a többi közt, – „a dolognak ártunk. A centralista kívánja megőrizni biztosítékul a municipiumot, míg jobbat nem nyerhet, a municipalista azért vív mellette, mivel nála még nem bir jobbat; ha egyes kérdésekről van szó, tökéletesen megegyeznek, s ime, pusztán theoreticus viták miatt meghasonlás kezd köztünk előállni.”¹¹ Úgyde maga Szemere is beleszól a vitába, s midőn követjelentésében egyrésztől egész odaadással hirdeti a centralisták által vallott tanokat,¹² másrésztől a municipium dicsőítésére, illetőleg mentségére nincs egy szava sem, – ezzel épp úgy fokozza az ellentéteket az oppositio kebelében, mint akár Eötvös, akár Szalay.

A békítő részéről bármily ügyes taktika is egyszerű szóharcznak minősíteni a nagy elvi kérdések felett folyt vitát: a ki ezt cselekszi, annak nincsen igaza. Csengery Antal, – ki a „Pesti Hírlap” szerkesztését 1845 július 1-sején a betegeskedő Szalaytól átveszi, Deák Ferencz ajánlván őt Szalay helyére, – ugyanakkor, a midőn a pártjában megzavart béke

helyreállítása végett a másfél év óta tartó polemiát felfüggeszti, minden hímezés-hámozás nélkül bevallja a municipalisták és centralisták között fennálló elvi különbséget.

Minthogy tehát a municipalistákat és centralistákat nem szavak, hanem elvek választják el egymástól: ha a közös cél elérése végett szükségét látják az egyesülésnek, az egyik félnek vagy le kell mondania elveiről vagy felhagynia amaz elvek vitatásával, melyek a szakadást köztük előidézték. A centralisták ez utóbbira határozzák el magukat, miután – mint Csengery Antal 1846 január 1-sején a „Pesti Hírlap” olvasóival közli az alkotmány érvényben levő biztosítékainak megvédelmzése és a reform sikere egyaránt megkívánja az erők egyesítését.¹³

De ha a fegyvert ideiglenesen lerakják is, elcsüggedésre annál kevésbé lehet okuk, mert a centralisatio útját maguk a municipalisták egyengetik a legnagyobb buzgalommal, úgy hogy a doctrinairnek csúfolt iskola 1848-ban megéri, hogy éppen azok viszik át elveit a gyakorlati életbe, kik azelőtt legerősebben ostromolták.

Kossuth 1848 márczius 3-iki beszédében már minden tartózkodás nélkül kifejezi abbéli meggyőződését, hogy „alkotmányos életünk kifejtésére s nemzetünk szellemi és anyagi javára hozandó törvényeink csak az által nyerhetnek életet és valóságot, ha végrehajtásukkal minden idegen avatkozástól független, nemzeti kormány lesz megbízva, mely a többség alkotmányos elveinek legyen felelős kifolyása, s azért collegialis kormányrendszerünknek magyar felelős ministeriummá átalakítását minden reformjaink alapföltételének s lényeges biztosítékának tekintjük.”¹⁴

Ezt a nyilatkozatot az országgyűlés egyhangulag beiktatja márczius 3-iki feliratába s ezzel fényes elégtételt ad a doctrinairnek, kiknek éveken át tömérdek kellemetlenséget kellett elszenvedniök a miatt, mert félreértették őket.

Kossuth ezután sem szűnik ugyan meg hirdetni, hogy a municipalismus a felelős ministeriummal összeegyeztethető s hogy, ha még eddig ezt senki meg nem kísérelte, ő lesz az első, a ki megkísérli, sőt az 1848: XVI. t.-cikkbe az akkor már frázisnak is merész tételt, hogy „a megyei szerkezet az alkotmányosság védbástyája”, beiktatja; de ugyanabban a beszédében, melyben az egymással határozottan ellenkező két intézmény összeegyeztetésére vállalkozik, bevallja egyszermind, hogy „ő igen nagyon becsüli azon ministerek bátorságát, kik tiszta szándékkal felelősséget vállalnak magukra a megyék jelen állapota mellett, ő nem vállalhat”,¹⁵ a miből az következik, hogy a municipiumot régi alakjában ő sem véli többé fenntarthatónak s hogy inkább a következetlenség vádjának elhárítása végett, mint meggyőződésből emlegeti a megyei rendszert, mint az alkotmány védbástyáját akkor, a mikor már az alkotmány valódi biztosítékai helyet foglaltak a magyar törvénytárban.

A mint Kossuth egészen 1848-ig, ellentétbe helyezi magát a centralistákkal, Széchenyi sem helyesli föllépésüket, mert tart tőle, hogy ha a parlamentáris kormány eszméjével nyugtalanítják a kormányt, ez a reformok terén a nemzettel való közreműködését, meg fogja tagadni, akkor pedig a haladás szükségképen megakad. A vármegyéket azért, mert „nyavalygó állapotban” vannak, egyszerűen beolvasztani egy eszményi centrumba, olyan hibának tartja, mint ha valaki, mert fogai fájnak, azzal a tanácscsat találkozna, hogy fejét üttesse le. Nem arra kell szerinte törekedni, hogy a vármegyék súlyát és tekintélyét aláássák, hanem hogy fölemeljék a fejlődésnek ama fokára, melyen egyrésről törvényszerű kötelességeiket minden akadály nélkül, semmiféle centrum által nem korlátozva, betölthetik, másrésről, mint egy egésznek kiegészítő részei, a nemzet előmenetelében cselekvő részt vegyenek.

Úgyde az az ideál, a mi után Széchenyi vágyik, benne van a centralisták programjában. Ők sem akarnak mást, mint fenntartani a vármegyét addig, míg más alkotmány-biztosítékkal nem pótoltnak, majd átalakítani úgy, hogy önkormányzati jogaik épségben tartása, sőt fejlesztése mellett, mint „egy egésznek kiegészítő részei”, a haladást ne gátolhassák. Széchenyi hangsúlyozta mindig a legnyomatékosabban az erők

összpontosításának szükségét. Hogy bekövetkezett az az idő, midőn az erők egyesítése folytán az egységes, magyar nemzet eszméje valósággá vált, ebben a centralistáknak, a mily hatalmas részük volt, épp oly kevésbé terheli őket felelősség a miatt, hogy elveik diadalát a nemzet forradalom útján vívta ki.

-
731. * Magyar szózatok. (Hamburg, 1847.) 350.
732. * Pesti Hírlap, 1844. 365. sz.
733. * Orsz. levéltár, Kanczell, elnöki iratok, 1845: 13.
734. * Wirkner L.: Élményeim. 129.
735. * Magyarkák. (Lipcse 1845.) 235.
736. * Pesti Hírlap, 1844. 367. sz.
737. * Bárány Eötvös József, Reform. (Lipcse, 1846.) Ugyanebben az évben ugyanott német fordításban is megjelent. A szerző közreműködésével fordította Dr. H. (Henszlmann Imre). 1868-ban pedig Pesten 2-ik kiadásban jelent meg az eredeti.
738. * Szalay László, Publicistai dolgozatok. (Pest, 1847.)
739. * Beksics Gusztáv: A magyar doctrinairek, 50.
740. * Deák Ferencz, Levelek, 144.
741. * Pesti Hírlap, 1845. 548. sz.
742. * Szemere B. követjelentési beszéde Miskolczon, 1845 január 9. Miskolc, 1847.
743. * Pesti Hírlap, 1846. 599. sz.
744. * Karády és Rátkay, Kossuth parlamenti élete, I. 76.
745. * U. ott, I. 99.

VI. FEJEZET.

Az 1845-iki horvát tartománygyűlés.

A kormány előkészületei. A négy első ülés. A coordinatio. A képviseleti rendszer kiterjesztése
Türmezőre. Postulatumok és sérelmek. A pestmegyei körlevél és a conservatívek. A pesti küldöttség. A kormány
részhajlása

A horvátok, kik separatisticus törekvéseiket eddig a helyhatósági önkormányzattal takargatták, az 1845-iki tartománygyűlésen levetik az álarcot s a kormány segítségével megteszik az első lépést az önálló horvát királyság ábrándjának megvalósítására. Azt az elvet, a mit az 1839/40-iki országgyűlésen Busan Hermann a rendek élénk tiltakozása mellett hirdet, hogy t. i. a magyar törvényhozás Horvátország municipalis jogainak változtatására befolyást nem gyakorolhat, miután a társországok nem subjectae, hanem adnexae partes, már most tényekkel erősítik meg, s önkormányzatuk mesgyeköveit önkényüleg eltávolítván régi helyükről, a magyar állam területi és politikai integritása ellen nyílt támadást intéznek.

A szeptember 23-ikára összehívott tartománygyűlés tárgyaiul a legközelebbi országgyűlés által alkotott törvények kihirdetése, az országgyűlési követek beszámolója s a tartománygyűlés coordinatiója van kitűzve.

Hogy az illir, vagy a „Pesti Hírlap” által az „illyr” kifejezés használatát eltiltó legfelsőbb rendelet után „nevevesztett”-nek gúnyolt párt és a magyar-horvát párt a coordinatio kérdésében szándékoznak leghevesebben összemérni fegyvereiket, ezt mindenki tudja; de hogy a „magyaromanok” lefegyverzésével maga a kormány biztosítja az illirek számára a győzelmet, ezt még azok sem gondolhatták előre, kik a horvátországi politikai viszonyokba be voltak avatva.

Apponyi alkanczellár, – ki az izgatott közhangulatra való tekintettel a tartománygyűlés megtartását a legkényesebb és legnehezebb feladatok közé sorozza, – a kormány hozzájárulásával gróf Haller Ferencz bánt részletes utasításokkal látja el,¹ melyek leginkább a körül a kérdés körül forognak, mi módon lehetne a szavazásra jogosítottakat s a „jóérzelműeket” megvédelmezni a Josipovics turopolyai gróf vezetése alatt nagy számmal megjelenendő köznemesség erőszakoskodásaitól. E végből egy szeptember 14-ikéről kelt legfelsőbb rendeletet adnak Haller kezébe, melyet csak szükség esetén publikálna s melyben a felség meghagyja, hogy addig, míg a tartománygyűlés újjászerveztetnék, csakis a bán által meghívottak s a törvényhatósági követek élhetnek szavazati jogukkal s foglalhatnak helyet a korláton belül, a többi nemesek és tisztességesen öltözött egyének ellenben csak mint hallgatók a korláton kívül vehetnek részt a gyűlésben.

A szavazati jog ilyenén megszorítása mellett egészen biztos az illirek többsége. Bedekovics alkanczellár számítása szerint a conservatív, helyesebben: illir pártnak 38, az ellenzéknek 28 szavazata lesz;² de a bán mindjárt az első ülés után örömmel értesíti a kormányt, hogy a conservatívek közül többen jelentek meg, mint a mennyire a kanczellária számított.³

Az első ülés minden rendzavarás nélkül megy végbe. Az új törvényeket latin nyelven kihirdetik, a nélkül, hogy a karzat kiürítésére szükség volna, a mire pedig a felség előzetesen felhatalmazza a bánt, miután tart tőle, hogy a magyaromanok a törvény eredeti magyar szövegének felolvasását fogják követelni,⁴ majd a coordinatióra vonatkozó leíratot mutatják be. A köznemesség közül sokan részt vesznek ugyan a gyűlésen s a korlátot áttörve a szavazásra jogosítottak közé vegyülnek, de mivel a tanácskozást nem zavarják meg, a bán nem utasítja őket ki még akkor sem, a mikor a várasdi követek, az alsó nemesség megjelenése ellen tiltakozván, instructiójukhoz képest eltávoznak.⁵ A következő gyűlést azonban mielőtt megnyitnák, a bán Modics Albert várasdi alispánt mint királyi biztost kiküldi, hogy azokat,

kiknek credentiaálisuk nincsen, a követek számára fenntartott helyekről távolítsa el. Az alispán megbízatásában eljárva, Josipovics, majd Bedekovics Kálmán zágrábi követ és a szavazatjoguktól megfosztott köznemesek részéről Pisasics György, haraggal eltelve tiltakoznak a nemesi jogok megcsonkítása ellen, sőt Josipovics kijelenti, hogy addig, míg ezt a sérelmet nem orvosolják, ő nem engedi meg, hogy más tárgy felett tanácskozzanak. S ekkor a bán látva, hogy másként a rendet helyre nem állíthatja, a szeptember 14-iki resolútiót felolvastatja.⁶

A harmadik gyűlésen a magyar párt feliratot indítványoz az említett resolúció ellen, gróf Draskovics János és a fiumei kormányzó ellenben meg akarja köszönni a felségnek, hogy az abusust megszüntette, mire a zágrábi követek és a turopoliai gróf kijelentik, hogy a coordinatio ellen óvást tesznek a magyar országgyűlésen s hogy többé nem vesznek részt a tanácskozásokon.⁷ Josipovics azonban a következő gyűlésen báró Rauch Levinnel még egyszer megkísérli a rendeket a törvény útjára visszatéríteni s a mikor ismét kudarcot vall, báró Kulmert és Haulik zágrábi püspököt szitkokkal halmozva el s a bánnak rendreutasítására durczásan visszafelelve, ott hagyja véglegesen a tartománygyűlést.⁸

Másnap a rendek feliratot intéznek ugyan a felséghez, melyben kérik, parancsolná meg Zágrábmegye követeinek, hogy vegyenek részt a tanácskozásokban,⁹ de azért szívükből örülnek, hogy megszabadultak tőlük; a garázda Josipovicsot pedig még csak arra sem méltatják, hogy reclamálják.

Az ellenzék legelszántabb és legbuzgóbb tagjainak eltávozásával két gyűlésen végeznek a coordinatióval, melynél pedig fontosabb, következményeit tekintve nagyobb jelentőségű tárgy évtizedek óta nem fordult elő a horvát tartománygyűlésben. Az erre vonatkozó küldöttségi munkálatot a bán egy-két módosításával jóformán vita nélkül fogadják el.¹⁰

Politikai szempontból teljesen jogosult abbeli törekvésük, hogy a tartománygyűlés a képviseleti rendszer elvei szerint alakíttassék át. Igaz ugyan, hogy Horvátországban jó darab ideig nem voltak megyék s azok a jogok, melyeket Magyarországon a megyék gyakoroltak, a tartománygyűlést illették meg, sőt a megyei rendszer életbeléptetése után is, a magyar megyék legfontosabb joga, t. i. a követválasztás és az utasításadás joga meghagyattak a tartománygyűlésnek, a miből az következett; hogy a mint Magyarországon a megyékben, úgy Horvátországban a tartománygyűlésen minden nemes embernek joga volt szavazatával résztvenni mindamellett a tartománygyűlés szerkezetének átalakítását úgy lehet tekinteni, mint a politikai fejlődés természetszerű folyamán. De hogy a coordinatio a magyar országgyűlés hozzájárulása nélkül történjék, ez a statutiarius jog szántszándékos félreértéséből eredő olyan visszaélés, mely a magyar közjogi status quo sérelme nélkül épp oly kevésbé nézhető el, mint az az ugyanakkor elkövetett durva merénylet, hogy a képviseleti rendszert Túrmezőre is kiterjesztik.

A postulatumok és sérelmek összeszedése végett Haulik elnöklete alatt kiküldött bizottság azt kívánja, hogy Zágrábmegye gyűlésein a túrmezei községeket a községi bírák képviseljék, tehát Túrmezőnek összesen 24 szavazat adassék, a tartománygyűlés pedig még ezzel sem elégedve meg, a 24 szavazatot egyetlen egyre szállítja le, melylyel a gróf ruháztatnék fel.

A túrmezeieknek 1831-ben és 1836-ban felsőbb rendelet által is elismert egyéni szavazatjogát az illírek – saját bevallásuk szerint – azért akarják elkobozni, mert a legújabb magyarországi események a köznemesség befolyásának mérséklését tanácsolják s mert csak így lehet szerintük megakadályozni ama sajnos események ismétlődését, melyekkel a túrmezeiek nemcsak Zágrábmegye, de egész Horvátország nyugalma felzavarták.

Jogi szempontból pedig úgy okoskodnak, hogy mivel az egyéni szavazat gyakorlásához az országos nemességen kívül még az illető megyei hatóságtól való függés is megkívántatik, Túrmező pedig külön képviselettel bír a tartománygyűlésen, a megyétől – mint

az az utolsó országgyűlésen is megtörtént – különböző utasítást adhat, külön gyűléseket tart, tiszti karát maga választja, fölkelő seregét saját zászlaja alatt állítja ki, szóval a független törvényhatóság csaknem minden attributumával föl van ruházva: ennél fogva – hacsak a kalniki nemesség példájára le nem mond kiváltságos állásáról – a túrmezei nemeseket az egyéni szavazatjog nem illetheti meg, annyival kevésbé, mert saját kebelükben már 1735 óta szintén a képviseleti rendszer divatozik s mert Zágráb város szomszédságában lakván s grófjuktól feltétlenül függvén, a zágrábmegyei nemesekkel szemben a tanácskozások alkalmával határozott túlsúlyban vannak.

Úgyde éppen ennek az érvelésnek a gyöngesége mutatja, hogy az illirek tulajdonképpen csak ürügyet keresnek arra, hogy az ő terveikkel nem rokonszenvező turopoljai nemesség befolyását megtörjék. Ha Túrmező olyan önállósággal bír, mint egy törvényhatóság, ebből logice nem az következik, hogy mondjon le kiváltságos állásáról, sőt még arról a jogról is, mely más törvényhatóság nemességét megilleti, hanem hogy annyi joga legyen, mint a többi autonom megyének. Ha pedig ez a százados hagyományok miatt kivihetetlen s Túrmezőt Zágrábmegyéből mint önálló törvény hatóságot kiszakítani nem lehet: akkor ugyanazon hagyományokra való tekintettel a Zágrábmegyével összekapcsolt Túrmező kiváltságait sem szabad bolygatni.

Mielőtt a horvát rendek többi postulatumait előadnák, hálájukat fejezik ki a felség ama kegyességeért, melynél fogva nemzeti és municipalis jogaikat minden támadás ellen megvédelmezte, s ezt a hálanyilatkozatot meglelégedéssel veszi tudomásul a kancellária, mert bizonyítéknak tekinti arra nézve, hogy a kormány a horvátokkal szemben helyes politikát követ.¹¹

Municipalis jogaikra támaszkodva kérik azután a felséget, hogy a mennyiben a tartománygyűlés részére megküldött törvényeknek csak magyar szövegét írta alá, jövőre mind a magyar, mind a deák szöveget írja alá s minden törvényhatósághoz ilyen példányt küldjön. Úgyde ennek teljesítése annál nehezebb, mert a magyar törvényhatóságok meg tiltakoznak ellene, hogy a legközelebbi országgyűlés törvényeinek eredeti szövegét latin fordításukkal egyidejűleg küldik meg nekik, sőt Borsodmegye a deák példányt egyszerűen visszautasítja, mire Apponyi körlevélben figyelmezteti a megyefőnököket, hogy ehhez hasonló „törvénytelenység” elkövetését megyéikben meg ne engedjék.¹²

A külön horvát helytartó-tanács felállítását, a varasdi követ indítványára, szintén fölveszik a postulatumok közé, jóllehet Haulik, báró Kulmer és a három szlavón megye követei meglelégednének azzal is, ha a magyar helytartótanács kebelében egy külön horvát „bureau” szerveztetnék. Ezenkívül a következő kívánalmakkal járulnak még a felség elé: az evangélikusok kizárására vonatkozó törvény jövőre is épségben maradjon, a mihez csak a szerémi követ nem járul hozzá; a tengerparti hatóságoknál alkalmazott hivatalnokoktól feltétlenül ne kívánják meg a magyar nyelv tudását; a horvát nyelven kiállított okmányokat a dicasteriumok ne küldjék vissza lefordítás végett; a bánnak adják vissza régi hatáskörét; Dalmácia visszacsatolása és Zengg bekebelezése által állítsák helyre Horvátország területi épségét; belső Szlavónia elnevezésének használatát tegyék köteleességükké a dicasteriumoknak; a zágrábi püspökséget emeljék érsekséggé; a hétszemélyes tábla és váltófeltörvényszék latin nyelven fogalmazza a társországokba küldött ítéleteiket;¹³ a tudós társaság felállítását engedjék meg; a nemzeti nyelv és irodalom tanszékét nemcsak a zágrábi akadémiában; hanem minden gymnasiumban állítsák fel; a magyar történelem tanárai a kapcsolt országoknak Magyarországgal való összeköttetését megelőző időszakra vonatkozó történetét is tanítsák; a zágrábi akadémián a közjog tanára a kapcsolt részek helyhatósági jogait is adja elő stb.¹⁴ Egyes megyék Josipovics turopoljai gróf és Kussevics Aurél országos levéltárnok ellen is panaszt tesznek, amaz ellen azért, mert a magyar országgyűléshez fordult Turopolya állítólagos sérelmeinek orvoslása végett, emez ellen pedig azért, mert Josipovicsnak a magyar országgyűléshez intézett sérelmi feliratához az okmányokat felsőbb

engedelem nélkül kiszolgáltatta az országos levéltárból;¹⁵ de a tartománygyűlés a Josipovics elleni panaszt hallgatással mellőzi, Kussevicsre nézve pedig megelégszik azzal, hogy jegyzőkönyvileg megrója.¹⁶

A separatisticus törekvéseknek ilyen nyílt bevallása nagy nyugtalanságot idéz elő a magyar törvényhatóságok körében.

Egy modern magyar politikus azt állítja, hogy 1848 előtt nálunk a nemzetiségi kérdés a magyar táblaliborót délutáni álmában nem zavarta; hogy a henczegő jurátusok és a dikciózó követek mitsem tudtak róla s ha a horvát követeket lezúgták, ezt nem azért tették, mintha sejtelmük lett volna arról, hogy Jellacsics előőrsei vagy parlamentáirjai, de mert közönséges pecsovicsoknak tartották őket, kik a magyar állam dicsőségesen haladó hintájának alkalmatlan és fölösleges kerékkötő lánczai.¹⁷ S ez a felfogás bármily túlzott is különben s bármily drasticusan van is kifejezve – helyes annyiban, a mennyiben 1848 előtt csakugyan kevés ember tartja nálunk érdemesnek kutatni akár a panszláv, akár az illir mozgalmak belső, politikai rúgóit és végcélját s úgy az országgyűlés, mint a törvényhatóságok és a napi sajtó a nemzetiségi kérdésnek jóformán csakis közjogi oldala iránt érdeklődnek, a nélkül, hogy azt a maga teljes összefüggésében s minden vonatkozásaiban kellő figyelemre méltatnák. De éppen mert a magyar közjogot támadja meg ezúttal a tartománygyűlés: nem csoda, ha a megyék egymásután megmozdulnak, hogy az alkotmány megvédelmezése tekintetében kötelességüket teljesítsék.

A magyarországi ellenzék abból az elvből indulva ki, hogy a magyar és horvátországi nemesség jogai ugyanazon törvényeken alapulnak s hogy eme jogok felett csakis az országgyűlés rendelkezhetik: a horvát tartománygyűlés végzését, melynél fogva a nemesek egyéni szavazatuktól megfosztattak, törvénytelennek tekinti s az önkényűleg újjászervezett tartománygyűlés által választandó követeket törvényes követeknek nem ismervén el, föltétlenül szükségesnek tartja, hogy az ügy törvényes mederbe való visszaterelése végett a tartománygyűlés a régi rendszer szerint mielőbb hívassék ismét össze. Jövőre nézve pedig sürgeti, hogy kapcsolják vissza a horvátországi megyéket, ruházzák fel mindazon jogokkal, melyek a magyar megyéket illetik, hogy ily módon a tartománygyűlés fölöslegessé váljék.

Pestmegye ily szellemben szerkesztett, Kossuth Lajos által indítványozott körlevele azonban nem mindenütt talál kedvező fogadtatásra. Eddig az országgyűlés, a törvényhatóságok és a sajtó, ritka egyértelműséggel ostromolták az illirek túlkapásait; a conservatív szellemű „Hirnök”, „Világ” és „Budapesti Híradó”, valamint a liberális „Pesti Hírlap” közt ebben a tekintetben nem volt véleményeltérés. Most ellenben egyszerre megváltozik a helyzet. Az illir-horvát párt azonosítani kezdi magát a magyarországi conservatív párttal, hogy ily módon védelmet és támogatást nyerjen az egyik magyar párttól a másik magyar párttal szemben, sőt a conservatív nevet is fölveszi s a kormány, a kancellária és a bán sem nevezik hivatalos irataikban soha másképen.¹⁸ A conservatívek pedig rideg pártérdekből, hogy t. i. erejük gyarapodjék, elfogadják a felajánlott szövetséget, nem gondolva meg, hogy szövetséges társuk a conservatív politikától mennyire távol áll. A „Pesti Hírlap”, sőt magának a conservatív pártnak tárgyilagossabb tagjai is váltig bizonyítgatják, hogy jogosan nem nevezheti magát conservatívnek az a párt, mely a Magyarország és Horvátország közt fennálló százados kapocs elszaggatására törekszik, mely a kormánnyal újat húz, amennyiben a legfelsőbb tilalom ellenére az illir nevezetet használja; mely a horvát anyanyelv mellőzésével az elterjedtebb illir nyelvet veszi pártfogása alá, hogy ily módon a százados hagyományok sérelmével nagyratörő ábrándjait megvalósíthassa. Mindez mitsem használ. A magyar conservatívek többsége – a kormány célzatainak megfelelőleg, de a conservatív politika alapelvének világos sérelmével – fenntartja a horvát forradalmi párttal kötött szövetségét, miután elhiteti magával, hogy a horvátok részéről Magyarországot semmi veszély sem fenyegeti.

Azok a törvényhatóságok, a hol a conservatívek vannak többségben, például. Tolna, Sáros, Fejér, Esztergom, vagy egyszerűen tudomásul veszik a pesti körlevelet, vagy határozottan rosszalják és visszautasítják, sőt Hontmegye, – mely még az imént oly hevesen összetűzött a kormánnyal, illetőleg administratorával, – nem átalítja bizalmat szavazni a kormánynak, úgy Hont, mint a többi conservatív megyék arra a merőben hamis álláspontra helyezkedvén, hogy a horvát tartománygyűlés municipalis jogával élt, midőn a nemesség szavazati jogát szabályozta, házi dolgaiba tehát a többi törvényhatóságok nem avatkozhatnak, ha pedig a tartománygyűlés határozata következtében Zágrábmegye rendei mégis sérelmet szenvedtek volna, forduljanak sérelmükkal ők maguk a megyékhez s ne tolja fel magát fogadatlan prókátorul Pestmegye.

Csatlakoznak ellenben Pestmegyéhez s a horvátországi sérelem ügyében felírnak a királyhoz Vas-, Heves-, Nógrád-, Kolozsmegyék stb., ez utóbbi azzal az érdekes indokolással, hogy „meg kell mutatni, mikép van egy közös, egy szent érdek, mely az idők viharai által kettészakított iker-hazát egymáshoz csatolja, s ez érdek: nemzetiségünk, mely sem Pestmegyének, sem Horvát- vagy Erdélyországnak, hanem az összes magyar nemzetnek érdeke, mely ha, sértve van, egyaránt fáj a magyar kebelnek a Királyhágón innen és túl.”¹⁹

Pest-, Pozsony- és Trencsén-megyék, feliratul átadásával, küldöttséget bizván meg, a felség a mellett, hogy a pesti küldöttséget – mert a többi nem jelentkezik nála – visszautasítja, az illető megyéket még keményen meg is dorgálja, hogy egyrésztől egyoldalú információk alapján felszólaltak és másokban is aggodalmat keltettek az iránt, mintha Horvátországban az anyaországtól való elszakadás s az egyéni jogok megcsorbitása céloztatnék, másrésztől, hogy a legfelsőbb engedelem előleges kikérése nélkül küldöttséggel akarták őt zaklatni. E szerint a korona a sérelmet újabb sérelemmel tetézi; mert igaz ugyan, hogy az 1770-iki rendeletben, melyre hivatkozik, utasítanak a törvényhatóságok, mikép közdolgokban feliratokkal, nem pedig küldöttségek által terjeszszék fel panaszaikat ő felségéhez: de a mellett, hogy az említett rendelet kibocsátása óta számos esetben elfogadták az uralkodók egyes törvényhatóságok küldöttségét, oly fontos szabadságjognak, mint a kérvényezés joga, rendelet által való megszorítása az alkotmányos felfogással is homlokegyenest ellenkezik. Az említett megyék elhatározzák tehát, hogy a sérelmet az országgyűlés elé fogják vinni.

A kormány, híven eddig követett taktikájához, amily nyíltan kifejzi ellenszenvét a horvát-magyar párt és az azt támogató magyarországi ellenzék iránt, épp oly határozottan kedvükbe jár az illireknek, a mint azt a tények egész láncolata bizonyítja.

Igy nevezetesen a tartománygyűlés kívánalmainak legnagyobb részét teljesíti vagy legalább megígéri, hogy teljesíteni fogja; csak a külön helytartó-tanács felállítását tagadja meg.

A kancellár a bánt utasítja, hogy a hivatalnokokat figyelmeztesse, tartsák magukat távol az ellenzéki mozgalmaktól, továbbá, hogy azonnal tegyen jelentést, ha valamely hivatalnok a kormánynak opponál; mert – úgymond – a kormány megkövetelheti hivatalnokaitól, hogy vagy úgy viseljék magukat, mint a kormánnyal homogen elemek, vagy lépjenek ki az állam szolgálatából.²⁰ Sőt maga a kancellár is gyakorolja az ellenőrzést a hivatalnokok felett, s midőn megtudja, hogy Kussevics Aurél országos levéltárnok, gróf Sermage Dénes és Bedekovics Kálmán zágrábi kerületi táblai ülnökök, Briglevics József ugyanezen tábla jegyzője, Mixics Henrik károlyvárosi váltótörvényszéki jegyző és Zerpák Ede kamarai fiskális, úgy magán körökben, mint nyilvános gyülekezetekben folytonosan ellenzékieskednek a bánt utasítja, hogy vonja őket felelősségre,²¹ a mi megtörténvén, kiderül, hogy az illetők közül még a melyik tanácsával támogatta is a magyaroman pártot, annak üzelmében, tetteleg nem vett részt,²² a többi ellenben teljesen ártatlan,²³ s legfeljebb Bedekovics Kálmánnak kell exaltációja miatt közhivatalától megválnia, jóllehet – a bán ítélete szerint – tehetsége, jelleme és vagyoni függetlensége folytán hasznos szolgálatokat tehetne az államnak.²⁴

Magával Haller bánnal és zágrábmegyei főispánnal sincs azonban a kormány megegyezve, miután az ő uralma alatt kapott erőre Zágrábmegyében a horvát-magyar párt. Ennélfogva Haller mindjárt a tartománygyűlés berekesztése után kettős méltóságától fölmentetvén, báni helytartóvá Haulik György zágrábi püspököt nevezik ki. Hogy ez a személyváltozás milyen hatással van a magyar-horvát pártra, mutatja az, hogy Zágrábmegye ugyanakkor, a mikor Hallertől meleg hangon búcsút vesz, feliratban kéri egyszersmind a felséget, hogy a bánt mielőbb nevezze ki, miután a báni helytartó Zágrábmegye nemességét az egész ország színe előtt, undok bünténynek gyanújával terhelé, jogait kétségbe vonta, meggyőződésével ellenkező irányzatokat pártolt és pártol s ennélfogva a rendek bizalmát nem bírja.

Jellemző továbbá a kormány politikájára, hogy a túrmezei tisztújítást, mely hatszáz éven át követett szokás szerina mindig Szent-Lucza napján tartatott, felfüggesztvén, annak vezetésére s a túrmezei állítólagos zavarok megvizsgálására királyi biztost küld ki, különösen meghagyván a túrmezei grófnak, hogy gyűlést ne merjen másképp, csakis a biztos beleegyezésével tartani s hogy annak minden rendeletét pontosan végrehajtsa. Ily módon akarják ártalmatlanná tenni Josipovicsot, ki ellen a conservatív lapok, különösen pedig a „Budapesti Híradó” nem szűnnek meg folytonosan árulkodni, úgy hogy Josipovics végre megsokalva a dolgot, a „Pesti Hírlap” hasábjain egy rendkívül hazafias nyilatkozatban egyszer-mindenkorra leszámol ellenfeleivel.²⁵

A kormány politikájára élénk világot vet még az előadottakon kívül az a királyi leirat is, melyben Zágrábmegye rendeit ő felsége a lehető legkeményebb szavakkal megdorgálja, a miért „a tartománygyűléshez intézett rendeleteit fessegetni” s a történeteket – becsmérlni vakmerően bátorzkodtak, megparancsolván egyszersmind nekik, hogy jövőre a törvényeket tartsák tiszteletben, nehogy kénytelen legyen szigorúbb eszközöket alkalmazni azokkal szemben, kik a mérsékeltség elébe helyezik a vakmerőséget.

Azokat tehát, kik a Magyarországgal való kapcsolatra nézve a status quo fenn akarják tartani, valósággal üldözőbe veszi a kormány; az illir propaganda garázdálkodását ellenben vagy elnézi, vagy ha ezt a jogrend arczúlcsapása nélkül nem teheti, csak szemfényvesztésül lép fel ellene. Midőn például Zágrábmegyében az 1845-iki követválasztás alkalmával a magyar-horvát párt jelöltjeit: Briglevics Józsefet és Bedekovics Kálmánt választják meg s e miatt az illirek olyan verekedést provocálnak, hogy a katonaság is kénytelen közbelépni s tizenkét halott marad a csatatéren: a felség egy katonai és polgári vegyes küldöttséget megbíz ugyan a vizsgálat foganatosításával; de mivel kitűnik, hogy ha a magyaroman báró Rauch Levin és Kussevics Aurél résztvettek is az utcai csatában, a verekedést az illirek fővezére, Gáj Lajos kezdte s ő izgatta hallatlanul a tömeget: a mesterségesen elnyújtott vizsgálatot, Stettner Mátyás kancelláriai tanácsos ajánlatára, 1847-ben abbahagyják s az ügyet birói útra terelvén, eltemetik.²⁶

Igy növeli nagyra a kormány azt az elemet, mely a történelmi jogot lábbal tapodva, az anyaország és Horvátország között nyolcz század óta fennálló kapocs szétszaggatását tűzi ki céljául s mely az első kínálkozó alkalmat megragadja, hogy ama célját nyílt pártütés által valósítsa meg. A mikor azonban az elszakadás végrehajtására kerülne a sor: az önálló Horvátország ábrándja az Ausztriához való csatlakozás vágyában olvad fel.

746. * Orsz. levéltár. Kancell. iratok. 1845: 556.

747. * U. ott, 1845: 594.

748. * U. ott, 1845: 607.

749. * U. ott, 1845: 598.

750. * A bán 1845 szept. 23-iki jelentése a kancelláriához. U. ott, 1845: 607.

751. * U. annak 1845 szept. 25-iki jelentése. U. ott., 1845: 616.

752. * 1845 szept. 26-iki báni jelentése. U. ott, 1845: 620.

753. * 1845 szept. 29-iki báni jelentése. U. ott, 1845: 626.

754. * U. ott, 1845: 629.

- 755. * U. ott, 1845: 645.
- 756. * U. ott, 1845: 657.
- 757. * U. ott, 1845: 56.
- 758. * U. ott, 1845: 1710.
- 759. * U. ott, 1845: 657.
- 760. * U. ott, 1845: 805.
- 761. * U. ott, 1845: 663, 686.
- 762. * Szombatsági, a nemzetiségi kérdés Magyarországon, 46.
- 763. * Orsz. levéltár. Kanczell. iratok, 1845: 594, 607.
- 764. * Pesti Hírlap, 1846. 623. sz.
- 765. * Orsz. levéltár. Kanczell. iratok, 1845: 631.
- 766. * U. ott, 1845: 584. 591.
- 767. * U. ott, 1845: 675.
- 768. * U. ott, 1845: 631., 632.
- 769. * U. ott, 1845: 703.
- 770. * Pesti Hírlap, 1846: 609. sz.
- 771. * Orsz. levéltár. Kanczell. iratok, 1847.

VII. FEJEZET.

A nemzet és a kormány versenye a haladás terén.

Közköztatásügyi reformok. Metternich és Széchenyi közgazdasági programja. A kormány a Tisza-völgy rendezése érdekében. Széchenyi tevékenysége a Tiszaszabályozás körül. Széchenyi közlekedési rendszere. A vukovár-fiumei vasut. A gyáralapító-részvénytársaság. A magyar kereskedelmi társaság. „Iparárda.” A pártszellem elvadulása

A kormány az ellenzék lefegyverzését kettős irányban kísérli meg. Egyrésről az adminisztratori rendszer segélyével megveti a lábát a megyékben, másrésről a haladás terén vezérül tolván fel magát, a parlagon heverő közököttatás rendezését és a közgazdaság előbbrevitelét saját működési körébe vonja.

A közmívelődés terén a század derekán már nevezetes alkotások hirdették a társadalom tetterejét. A Magyar Tudományos Akadémia mellett a Nemzeti Múzeum is virágzásnak indult s 1846-ban már készen állott új palotája a nemzeti mult emlékeinek befogadására. A közököttatással azonban a nemzet addig vajmi keveset törődik, míg a hűbéri kötelékek meglazításának, majd teljes felbontásának ideje el nem érkezik. A nemesség, melynek kizárólagos politikai befolyása a nép műveletlenségén alapul, természetsszerű idegenkedéssel viseltetik minden olyan intézmény iránt, mely a nép értelmi színvonalának emelésére szolgálna. Kivételszámba mennek azok a humánusabb érzületű földesurak, kik jobbágyaik számára iskolát állitanak, tanítót fogadnak s az iskolás gyermekeket tankönyvekkel látják el; de a paraszt, ki az úrbéri szolgáltatások tekintetében annyi méltatlanságot szenved, bizalmatlansággal fogadja még a földesura által nyújtott jótéteményt is, úgy hogy a gyermekeket a szolgabírónak kell az iskolába hajtania. Csupán a felekezetek s különösen a két protestáns felekezet által fenntartott iskolák, de ezek is csak addig, míg a szorgosabb mezei munka meg nem kezdődik, foglalkoznak némi sikerrel a népokttatással.

A mint azonban a politikai átalakulás kezdetét veszi, a mint a jogok megosztását a haladás első és legfőbb feltételéül tűzik ki, a nép műveltségi állapotában is szükségképen be kell következnie a változásnak, hogy a nép képessé váljék a politikai jogok élvezetére. Széchenyi megfordítja a tételt s a népet politikai jogokkal kívánja felruházni, mielőtt a felvilágosodás malasztjában részesítenék. Ő, ki a forradalomtól iszonyodik, azt tartja, hogy a forradalom csak úgy kerülhető el, ha előbb kitégítják a nép ruháját, mielőtt okttatás által kinőne abból, éppen ezért a közököttatásra eleintén nem is fektet súlyt. De az 1843/44-iki országgyűlés után, mely az alkotmány alapjainak kiszélesítését megkezdi, már ő is sürgeti a népiskolák szaporítását.

Az 1843/44-iki országgyűlés birtok- és hivatalképességgel ruházván fel a nem-nemeseket, ezzel logikai kapcsolatban áll a népokttatás ügyének rendezése. Az országgyűlés által Bezerédj István elnöklete alatt kiküldött u. n. nevelési választmány elkészíti tehát a tanítóképző intézetek, elemi iskolák, vasárnapi iskolák és kisdédóvodákról a törvényjavaslatot, melynek egyes intézkedései, ha az akkori viszonyokhoz képest utópiáknak tekinthetők is, világosan mutatják a rendek meleg érdeklődését az ügy iránt.

A tanítóképző intézetek – a javaslat szerint – felekezeti jellegűek ugyan, de azoknak felállításához az ország is hozzájárul tíz éven át évenként 100.000 forintnyi segélylyel, mely szükség esetén a nemesekre és nem-nemesekre egyaránt kivetendő adókból fedeztetnék. Népiskolákról minden keresztény vallásfelekezet részére a község gondoskodik. Ott, a hol erre a község nem képes, az összes községbeli keresztény felekezetek részére egy közös népiskola szervezendő. A tanítás nyelve magyar; ott, ahol az egész lakosság idegen ajkú, csak

az utolsó iskolai osztályban lesz kizárólag magyar a tanítás nyelve. Minden rendes iskolatanító az „álladalom köztisztje”; fizetése egy úrbéri telek, mely „a népnevelés örök tőkéjéül” tekintendő s adóval nem terhelhető, továbbá 100-tól 300 forintig készpénz és minden iskolás gyermek által havonként fizetendő 4 krajczár tandíj. A kisdédóvó intézetek községi jellegűek; azokat „vallásfelekezeti iskolákká változtatni tilos”; tannyelvük magyar. Az izraeliták a keresztény tanítóképző intézetbe bejárhatnak, ezen kívül számukra Budapesten egy külön tanítóképző intézet szerveztetik, melynek fenntartásához az ország összes izraelita lakói az önmaguk által megállapítandó kulcs szerint évenként ötezer forinttal járulnak. Elemi iskolák felállítására a törvényhatóságok népnevelési küldöttségei szintén kötelezhetik az izraelitákat. A felügyeletet az összes népiskolák felett a helyi bizottságok, a törvényhatóságok népnevelési küldöttségei és a legfőbb felügyeletet a helytartó-tanács népnevelési bizottsága gyakorolják, ez utóbbinak köteleességében állván minden országgyűlésre kimerítő jelentést terjesztetni be a népnevelés állapotáról.

Ezt a javaslatot, – melynek tárgyalására az országgyűlésnek nem marad ideje, – szabadelvűség tekintetében nem szárnyalja túl az a törvénytervezet, melyet az elemi oktatásról báró Eötvös József közoktatásügyi miniszter terjeszt az 1848-iki törvényhozás elé; de viszont mind a két javaslat, az igazi szabadelvűség rovására, nevezetes engedményekben részesíti a felekezeteket, miután még Német- és Angolországban is általános a panasz, hogy a különböző hitfelekezetbeliek által lakott helyeken a közös iskolák üresek s a növendékek a felekezetek által fenntartott magániskolákban tanulnak.

Hogy a közoktatás ügye, mint állami ügy, a törvényhozás körébe tartozik, e tekintetben törvényeink semmi kétséget nem hagynak fenn, éppen ezért 1832-től kezdve az országgyűlés többször foglalkozik a közoktatás kérdésével és nemcsak a tanítóképző intézetekre és népiskolákra, hanem az egyetemre, műegyetemre, katonai nevelőintézetre, reáliskolákra is kiterjeszti figyelmét.

A kormány azonban folytonosan magának vindicálja a jogot, a mit a törvény az országgyűlésnek biztosít, s így egy darabig válasz nélkül hagyja az országgyűlésnek a közoktatásra vonatkozó feliratait, majd megváltoztatva ezt a taktikáját, a joggal tényleg élni kezd, hogy annak érvényt szerezzen.

Báró Mednyánszky Alajos, a tanulmányi bizottság elnöke, – kit a polytechnicum, ipariskola és praeparandiák tervének kidolgozásával 1841-ben megbíznak, – az ipariskolákra vonatkozó javaslatát, melyre Lonovics József csanádi püspök a vallásoktatás szempontjából megteszi észrevételeit, elkészíti ugyan,¹ de a József ipartanodának nevezett intézetet, a József nádor félszázados jubilauma emlékére, csak 1846 szeptember 1-én nyitják meg. S a közvélemény úgy ezt, mint a tervezett reáliskolákat is – jóllehet felállításuk módja alkotmányjogi szempontból alapos kifogás alá eshetik szívesen fogadja, mert régen érzett szükségét pótolnak. Az iparos és kereskedői pályára lépő ifjak ugyanis eddig sehol nem képezhették ki magukat, miután – a népiskolák és latin iskolák e célra nem voltak alkalmasak, a pesti kereskedelmi iskola, melyet 1830-ban Bibanco Emánuel Gyula állított fel, teljesen idegen szellemű volt, a temesvári evangélikusok magyar, reáliskolájába pedig nagynehezen tudtak összetoborzani 18–20 növendéket.

A népoktatásra vonatkozó, 1844 július 24-ikén kelt s 1845 július 16-ikán módosítva és megváltoztatva kiadott rendelet² ellenben – habár a népoktatás rendezését a haladás barátai szintén az elsőrendű feladatok közé sorozzák – nagy visszatetszést szül, miután erre nézve már az illetékes országgyűlés elkészítette a törvényjavaslatot s így a kormánynak egyéb teendője nem lett volna, mint vagy elvetni vagy elfogadni a javaslatot.

A rendelet szerint alsó elemi iskolákat, – két-két osztálylyal, – ott; a hol tanulásra alkalmas gyermekek nagyobb számmal vannak, a községek kötelesek állítani, e célból több község egyesülhet s a földesurak is tartoznak a községek ebbeli terhében osztozkodni; felső elemi iskolák pedig – szintén két osztálylyal – nagyobb helyeken állítandók. Tanító csak az

lehet, kinek oklevele van s felsőbb helyről engedélyt nyert a tanításra. Ahol alsó iskola van, ott a gyermekek 6-tól 12 éves korukig pénzbürség terhe alatt kötelesek iskolába járni. Végre az elemi oktatással foglalkozó intézetek felett a tanulmányi főigazgatók útján a helytartó-tanács, a vallásoktatásra nézve pedig az u. n. kerületi felügyelők útján a megyés püspökök gyakorolják.³

Egy másik, 1846 február 10-ikén kelt rendeletben a kormány meghagyja, hogy városokban és népesebb községekben az elemi iskolák mellett vasárnapi iskolák is szervezendők, a hol a 12 évet meghaladott inasoknak, legényeknek, napszámosoknak elmulasztott elemi tanulmányaikat kell helyrehozni, úgy hogy az inas fel nem szabadítható, hacsak bizonyítvánnyal nem igazolja, hogy az elemi iskolát elvégezte vagy a vasárnapi iskolába szorgalmasan járt.⁴

A megyék, a nélkül, hogy tanügyi és adminisztratív szempontból az említett rendeletek bírálatába bocsátkoznának, egymásután megtagadják azoknak végrehajtását, sőt Somogy, Trencsén, Pozsony elhatározzák, hogy a törvényhozás jogkörének a népoktatási rendeletek által történt megszorítását, mint sérelmet, az országgyűlés elé fogják vinni.

Igy válik a kormány tapintatlansága miatt közjogi sérelemmé az az ügy, melynek alkotmányos rendezését különben a közvélemény az államfejlődés elsőrendű követelményének ismeri el.

Hogy közgazdasági téren a kormányt hasonló kudarc nem éri, ez részben annak is tulajdonítható, hogy közgazdasági terveinek keresztülviteléhez munkatársul Széchenyit sikerül neki megnyernie. Midőn 1845 első felében a helytartó-tanács kebelében a közlekedési bizottságot szervezik s annak élére, Metternich meghívása folytán, Széchenyi áll, Apponyi kancellár valóságos elragadtatással üdvözli új dolgozótársát.⁵ Valóban, Metternich után Apponyinak van legnagyobb oka örüdni az esemény felett, nem csupán azért, mert Széchenyiben páratlanul kitűnő munkaerőt nyer, hanem főképen azért, mert az ő neve a kormány irányában az ellenséges hangulatot még azoknál is mérsékli, a kik különben a rendszerváltozásban nem bíznak.

Metternich és Széchenyi nézetei azonban a közgazdasági reformokat illetőleg nem mindenben egyeznek meg. Metternich természetesen találja Magyarországnak a nemzeti ipar megalapítására irányuló törekvését; de azt, a mi ez irányban addig történt, részint a túltengésben levő pártszellemnek, részint a tömeg és az izgatók tudatlanságának tulajdonítja. Az ő álláspontja az, hogy az ipar kifejlődése természetszerű eredménye a civilizációnak, melynek hatalmas épületét ha szilárdul akarják felépíteni, az építést alulról kell kezdeni. Úgyde Magyarországon éppen az alap hiányzik, melyre az ipart fektetni lehetne. A legelső feladat a földművelést talpra állítani. Szükség van tehát mindenekeelőtt törvényre, mely a földtulajdont biztosítja; munkás kezekre, melyek a földet, a nemzet gazdagságának eme főforrását megtermékenyítik; közlekedési eszközökre, melyek az árúk kelendőségét biztosítják. A gyárak ellenben bátran mellőzhetők. Majd eljön ezeknek is az idejük, de addig kár velők kísérletezni.

Azt a közgazdasági politikát, melyre az oppositio esküszik, agyémnek tartja Metternich s az annak érvényesítésére irányuló kísérletek ő szerinte csak azt bizonyítják, hogy a magyarok szeretik az üres jelszavakat, s könnyen felülnek a szédelésnek. Széchenyi működésével épp oly kevéssé van megelégedve, mint a Kossuthéval s mint az előbbi országgyűlésekével. A magyar iparélet föllendítésére az első lépést az 1825/27-iki országgyűlés tette meg, de oly módon, hogy intézkedéseit a nemzetiség legelvontabb, vagyis nyelvi értelemben vett fogalmával kötötte össze. Ahelyett, hogy a föld sikeresebb kihasználásának s a fölösleges termények értékesítésének módját kereste és állapította volna meg, lóversenyeket, kaszinót, magyar színházat adott az országnak; majd egy későbbi országgyűlés milliókba kerülő, de járható utak hiányában alig használható hid építését határozta el. A király jóakarató indítványai az 1843/44-iki országgyűlés kezdetén figyelembe

nem vétettek. Hanem ezek helyett kárpótlásul a védegyeletet alakították meg, mely „titkos céljánál fogva honárulás, bevallott céljánál fogva valóságos képtelenség”.

Az államkanczellár a közgazdaság életrekelését és helyes irányba terelését a kormánytól várja. A kormánynak szerinte meg kell tennie e tekintetben mindent, a mi hatáskörében áll s előkészítenie, a mi az országgyűlés elé tartozik. Különösen gondoskodnia kell egy hitelintézet felállításáról s a közlekedési utak, nevezetesen az országut, vasut és folyamhajózás tekintetében az előmunkálatok megtételéről. Ezekre a vállalatokra nézve a kormánynak kell kidolgoznia a terveket és a költségvetést. Hogy a kormány a közelebbi országgyűlésre kész közgazdasági tervekkel álljon elő s hogy a közbeeső idő alatt nagyobb tevékenységet fejtsen ki, erre Metternich annál nagyobb súlyt fektet, mert az ellenzéket így és csakis így gondolja legyőzhetőnek.⁶

A Széchenyi és Metternich programja közt mutatkozó lényeges eltérés dacára, az előbbi önmagával jönne ellenmondásba, ha a részére följánlott hivatalos munkakört visszautasítaná. Politikai axiomái közé tartozott mindig, hogy a kormánynyal való egyetértés és a kormány felhasználása vagy, hogy az ő kedvencz kifejezésével éljünk – „utilitatioja” nélkül semmi nagyobb szerűt, az egész nemzetre kihatót véghezvinni nem lehet s hogy a mint vannak idők, midőn lehetetlen a kormánynak egy lépését is nem ellenezni, úgy vannak viszont olyan időszakok, midőn ha még azok se nyújtanak segédkezet a kormánynak, kik soha sem adtak a nemzetnek okot a bizalmatlanságra s kiknek másrésztől alapos reményük van a kormány támogatása által nagyobb mértékben szolgálhatni hazájukat akkor haladni nem lehet. Államhivatalnok létére is igyekszik azonban a kormánynyal szemben megóvni egyéni függetlenségét. Amint a pártfegyelem alól mindenkor sikerült magát emancipálnia: a közhivatalban is élvezni akarja a szabad kéz kiváltságát. Apponytól kezdve, – kiről azt tartja, hogy ott hagyja helyét, mihelyt alkotmányellenes intézkedéseket kívánnak tőle – le egészen Wirknerig, a kormány emberei előtt ismét és ismét kijelenti, hogy hivataláért nem áldozza föl meggyőződését.⁷

Amint hivatalba lép, megragadja az alkalmat, hogy egy régi kedvencz tervének megvalósításához hozzáfogjon. A Tisza-völgy rendezése programjában elejétől fogva fel van véve, de várnia kell vele, mert egyrésztől egyéb vállalatai annyira igénybe veszik minden erejét és idejét, hogy addig, míg azoknak továbbfejlődését kellőképen nem biztosította, újabb, nagyobb szabású vállalatokba nem foghat s mert másrésztől a Tisza-völgy rendezéséről a kormány hathatós anyagi és erkölcsi támogatása nélkül szó sem lehet, erre pedig biztosan csak akkor számíthat, a midőn hivatalos összeköttetésbe lépve vele, elhatározásaira módjában lesz közvetlen befolyást gyakorolni.

A Tisza szabályozása és hajózhatóvá tétele különben a kormányt, de különösen a nádort, kinek ez szintén kedvencz eszméi közé tartozik, régebbi idő óta foglalkoztatja. Erre vonatkozólag a kormány már 1833 márczius 9-ikén elrendeli egy terv készítését s 1836 június 7-ikén megbízza az udvari építészeti igazgatóságot, hogy a Tiszát vizsgálja meg s még mielőtt a rendszeres szabályozáshoz hozzáfognának, tegyen javaslatot a hajózási akadályok elhárítására. Az építészeti igazgatóság megbízásából Vásárhelyi Pál hajózási felügyelő Barla Sámuel folyammérnökkel az 1844-ik év őszén teszi meg tanulmányutját a Tiszán s ugyanakkor számol be egyszersmind tanulmányának eredményével. Vásárhelyi szerint Szigettől Ujlakig, a víz rohamos sebessége és medrének terjengése miatt, még szabályozás esetén sem lehet rendes hajózás; Ujlaktól kezdve pedig a torkolatig a hajózás biztosítása végett egyelőre a partokat kellene tisztán tartani, a medret az alámosott vagy behullott fáktól megtisztítani s a vízi malmokat alkalmas módon elhelyezni, s mindezeknek foganatosítása végett fel kellene állítani az építészeti igazgatóság által már 1830-ban ajánlott külön hajózási felügyelőséget.⁸ Az érdekelt törvényhatóságok küldöttei azonban, kikkel Vásárhelyi tárgyal, kinyilatkoztatják, hogy a meder tisztítására nekik nincsen pénzük, hanem a kincstárból kellene annak költségeit fedezni. A borsodi küldöttség kifejezi egyszersmind abbéli óhaját, hogy a

hajózás akadályainak elhárításával kapcsolatban az átvágások és töltések készítéséhez vagyis a szabályozáshoz is fogjanak hozzá.⁹

A szabályozás részleges tervét, a nádor felszólítására, szintén Vásárhelyi dolgozza ki s 1845 június 8-ikán mutatja be.

Az ártér az ő számítása szerint Bereg, Szatmár, Zemplén, Szabolcs, Borsod és Heves megyében s a Nagy-Kúnságban és a Hajdú-városokban 1.500,000 holdra vagyis 125 mértföldre tehető, tehát egy nagy vármegye területével ér fel. Hogy ezt a hatalmas területet visszaadják a culturának, mindenekelőtt az átvágások készítendőek el s a mint ezek által a víztükör alább szállt vagyis a meder önmagát kellőképen kimélyítette, következzenek a töltések. A Tisza egy részén, vagyis Váritól Tokajig 50, Tokajtól Ároktőig 13 átvágásra volna szükség, ami által a folyam útja egy hetedrészszel rövidülne meg. Az átvágásokat alul kell kezdeni s a felső Tiszán ezekkel egyidejűleg csak azok készíttetnének el, melyekre technikai szempontból okvetetlenül szükség van vagy amelyek által nagyobb értékű földek ármentesíttetnének. De mivel olvadáskor vagy nagyobb esőzéskor a legrendesebb meder sem fogadhatja be a rohamosan letóduló vizet, az említett vonalon a meglevő töltések felhasználásával 963,825, ezeknek mellőzésével ellenben 1.825,425 köb öl töltés is készítendő.¹⁰

A mint a nádor Vásárhelyi tervét megkapja, a szabályozás ügyének előbbrevitele végett a helytartó-tanács kebelében báró Vay Miklós koronaőr elnöklete alatt egy bizottságot szervez, melynek tagjai Schedius Lajos, Somssich Pál, Szentiványi Vincze és Dubraviczky Simon tanácsosok s az érdekelt földbirtokosok közül hg. Bretzenheim Ferdinánd, gr. Károlyi György, gr. Andrássy Károly, gr. Szapáry József, gr. Dessewffy Emil, Lónyay Gábor stb.¹¹

A bizottság mindjárt 1845 június 12-ikén tartott első ülésében nagyjelentőségű határozatokat hoz. Így nevezetesen, hogy a védtöltések felülről lefelé, az átvágások alulról felfelé veendő munkába, a miről midőn Szeged városa értesül, egyenesen a királyhoz folyomodik, hogy, mivel a Tiszának töltések által való összeszorítása miatt a város fokozottabb mértékben ki lesz téve az árvíz veszélyének, a szabályozást alulról kezdjék s rendszeres és egységes terv szerint hajtsák végre.¹² Elhatározza továbbá a bizottság, hogy a munkálatok egységes vezetése s a már megalakult vízszabályozó társulatok, nevezetesen a zempléni, szabolcsi, borsodi és hevesmegyei társulatok közt fölmerült és fölmerülhető differentiák kiegyenlítése céljából báró Vay Miklóst királyi biztossá nevezzék ki; hogy a zempléni vízszabályozó társulat megbízásából Beszédes József által tervezett kerecsenkomorói 6480 öles átvágást mellőzzék, miután ez oly sokba kerülne, hogy e miatt a többi munkálat nem lenne végrehajtható; végre, hogy a szabályozás haladéktalan megkezdésére a kincstár adjon előleget.¹³

Az ügyet ebben a stádiumában veszi kezébe Széchenyi, hogy az ország eminens közgazdasági érdekeinek megfelelőelt előbbre vigye.

A Tisza-völgy rendezését sokkal szélesebb alapra fekteti ő, semhogy megelégednék a technikai munkálatokkal, töltések, átvágások készítésével, az említett folyamok szorosabb értelemben vett szabályozásával. Politikai működésének alpháját tartva szem előtt, azt akarja, hogy a magyarság bölcsőjére a cultura áldásait kiterjessze, hogy megmentse a végpusztulástól azt a vidéket, melynek lakói a magyarság magvát képezik, melynek megsemmisülése tehát az egész magyar elem halálával lenne egyértelmű.

A mily nagy arányokban concipálja magát az eszmét, az eszközök megállapításában épp oly messzire terjednek gondolatai. A mérő láncnak, az ásonak és kapának egészen alárendelt szerepet szán a kivitelben s a hatalmas terv sikerét jogi, társadalmi és közgazdasági reformoktól föltételezi. Úgy gondolkozik, hogy a hol a föld értéke oly csekély, mint általában a Tisza völgyén, ott az óriási költséggel járó szabályozási munkálatokhoz még csak hozzáfogni is alig lehet. Emelni kell tehát a föld értékét, a mi nem történhetik másként, mint jó hitelszervezet, akadálytalan közlekedés, nagyobb fogyasztás és mindenekfölött a

birtokszerzési képesség kiterjesztése által. Vagyis ugyanazok az intézmények, melyek Magyarország átalakulásának föltételei, föltételei egyszersmind a Tisza-völgy rendezésének. A vállalat alapját intézmények képezik, melynek – mint ő nevezi – „felülepítményei”: a kimerítő mérnöki terv, a lehető legnagyobb egység eme terv kivételében, egy parancsoló és számos szófogadó, kész cassa, mindig éber és szorosan egybehangzó felvigyázat a véghezvitt munka jókarban tartására.

Hogy kik vessék meg az alapot s kik gondoskodjanak a felülepítményekről, ez a fentebbiekből önként következik. A törvényhozás a kormányval egyetértőleg ama reformokat valósítja meg, melyek kiindulását képezik a vállalatnak, gondoskodik egyszersmind a szükséges pénzalapról; ezen kívül a kormány a megyék közreműködésével vezeti az egész ügyet és gyakorolja a felügyeletet; de úgy a törvényhozás, mint a kormány és a megyék csak közvetve avatkoznak a dologba, a direct erő kifejtést Széchenyi azoktól az érdekelt parti lakosoktól várja, kik a szabályozás gyümölcseit közvetlenül élvezni fogják. Minthogy pedig egyesek korlátolt erejük és tehetségükkel semmire sem mennének, társulatokat kell alakítani. Több társulatra van szükség azért, mert annak a hatalmas völgynek, mely Tisza-Újlaktól Szalánkeménig, a Szamostól a Marosig, 160 mértföldnyi hosszúságban oly óriás víztömeget fogad magába, vidékenként különbözők az érdekei és viszonyai. Másrésről azonban a helyi érdekeket képviselő társulatok közt az összhang fenntartása s a nagyszabású terv egységes kivitele végett egy központi testületről is gondoskodni kell.

Széchenyi ezek szerint az elvek szerint¹⁴ kezd hozzá a munkához, miután már előbb a helytartó-tanács kebelében alakított bizottság által ajánlott, de más irányban elfoglalt báró Vay Miklós helyett, saját kérésére, kinevezik királyi biztossá.¹⁵

Legelső teendője a felső Tisza vidékét beutazni, hogy közvetlen tapasztalatok alapján megismerje a folyam természetét. S amint tanulmányútját befejezi, hivatkozással arra, hogy a kormány 1810-ben a Sárvíz lecsapolására s 1828-ban a Körösök szabályozására a só árából előlegezte a szükséges költségeket, a legsürgősebb szükségletek fedezhetése végett ugyanebből a forrásból kér ő is előleget.¹⁶ A kiutalt 20,000 forintot azonban nem veszi igénybe.¹⁷

Majd 1846 január 19-ikére nagygyűlésre hívja össze a már régebben megalakult társulatok, valamint a tiszamenti megyék és városok képviselőit s a nagyobb birtokosokat, hogy egy központban egyesítse őket. A megjelentek nagyobbára a conservatív párthoz tartoznak. Az ellenzék, még annak centralista töredéke is, bizalmatlansággal viseltetik a vállalat iránt, miután, úgy vélekedik, hogy a vállalatához szükséges milliókat a kormány nem adja az ellenzéki emberek kezébe, hanem a conservatív párt lesz a gazda, ennek pedig lesz gondja rá, hogy a rendelkezésére bocsátott nagy pénzösszegekkel az ellenzék rovására saját politikai befolyását gyarapítsa. Kossuth a „Hetilap”-ban egyenesen figyelmezteti a Tisza völgyén lakó elvtársait, hogy ne vessék magukat a kormány karjaiba, mert különben olyan gazdákká süllyednének, kikkel az úr – t. i. a kormány – kénye-kedve szerint rendelkeznek.

A nagygyűlés a „Tiszavölgyi társulatot” megalakítván, a szervezési munkálatok elkészítése végett gróf Károlyi György elnökle alatt kiküldi a központi választmányt. Az alapszabályokat azonban csak az 1847 márcziusi gyűlés állapítja meg és pedig gróf Desseffy Emillel szemben, ki a vidéki osztályok, illetőleg társulatok autonómiájának teljes megszorításával a központi választmányt a lehető legszélesebb hatáskörrel akarja felruházni, a municipalisták kívánsága szerint, vagyis akkép, hogy a vidéki osztályok önkormányzatát a központ nem absorbeálja,¹⁸ amihez annál szívesebben hozzájárul Széchenyi is, mert meg van felőle győződve, hogy a központ és a vidéki osztályok egymáshoz való viszonyát különben is a gyakorlat fogja majd véglegesen szabályozni.

A munkálatok megkezdéséhez szükséges pénzalapról s a műszaki tervek elkészítéséről Széchenyi szintén gondoskodik. Pénzbeli segítségért, egyenesen a felséghez fordul,

emlékiratot intézvén hozzá, melyben kifejti, hogy nemcsak közgazdasági, közművelődési, de különösen politikai szempontból sem vonhatja meg ő felsége a vállalatától támogatását; mert ha ő, mint királyi biztos, „üres kézzel” megy a Tiszavölgy lakói közé, ezek csalatkozván reményükben, szintén hozzá fognak szegődni az országban divatozó „anarchicus szédeltetéshez”. Ez a politikai érv kétségkívül döntő súlylyal esik a mérlegbe, midőn a kormány Széchenyi kérésének teljesítésére elhatározza magát. A Tiszavölgyi társulat részére a kincstárból két évi részletben fizetendő 100,000 forint segélyt s a szabályozási munkálatokra a só fölemelt árából évenként 100,000 forintot engedélyez ő felsége az alatt a föltétel alatt, hogy a szabályozás tervei és költségvetése, valamint a társulat alapszabályai jóváhagyás végett hozzá fölterjesztetnek.¹⁹

A szabályozásra, vonatkozó, Beszédes József által készített műszaki tervet, a zempléni vizszabályozó társulat 1842 december 1-én küldi fel a helytartó-tanácsához; de mivel a terv alapját képező komoró-kerecseni nagy átvágásra nézve véleményeltérés merül fel Beszédes és az építészeti főigazgatóság közt, a tervet a helytartó-tanács nem hagyja jóvá.²⁰ Vásárhelyi Pál, királyi hajózási felügyelő, – kit a kormány, hivatalos állásában való meghagyása mellett, átenged a Tiszavölgyi, társulatnak, hogy a szabályozás műszaki igazgatásának élére álljon,²¹ – imént említett tervét a társulat központi választmányának bemutatván, ez több kifogást tesz ellene, s habár Vásárhelyi hirtelen bekövetkezett halálával technikai főigazgatóvá Keczkés Károlyt választja meg,²² nem ezt, hanem Paleocapa Péter velenczei építészeti igazgatót kéri fel, hogy egyrészt bírálja meg a Vásárhelyi-féle tervet, másrészt adja elő saját véleményét a Tiszaszabályozás műszaki kivitelére nézve.

A hírneves olasz mérnök, – ki, mielőtt megbízatásának eleget tenne, Széchenyivel a Tisza völgyét beutazza, – amellet, hogy a kérdés technikai oldalát teljesen megvilágítja, számos balvéleményt, téves nézetet igazít egyszersmind helyre. Azok, kik a rétöntözést, gőzhajózást, csatornázást egyidejűleg akarják foganatosítani az ármentesítési munkálatokkal, belátják, hogy rétöntözésről balgaság még beszélni is addig, míg réteik folytonosan víz alatt állnak; hogy a gőzhajózás addig nem fejlődhetik ki, míg a Tisza árvizei egész tengereket képeznek a Tiszavölgy rónáin s hogy a csatornákból sem lehet semmi, míg a folyam szabadon kalandozik szerteszét. Paleocapa felvilágosításai után mindenki tisztában van vele, hogy a legelső teendő a Tisza völgyének ármentesítése. Erre nézve Vásárhelyi és Paleocapa tervei közt az a különbség, hogy amaz az átvágásokra fektetvén a súlyt, az egész folyamon 100 átvágás elkészítését javasolja, amihez az udvari építészeti hivatal is hozzájárul;²³ ez ellenben erős töltésekkel, hatalmas árterekkel akar czélt érni s egyelőre megelégszik 15 átvágással.

A helytartó-tanács 1847 márcziusában Paleocapa tervét hagyja jóvá s a szerint kezdik meg a szabályozást. Csakhamar mind inkább és inkább eltérvén azonban attól, ez évtizedek múlva kegyetlenül megbosszúlja magát. Gyöngé és alacsony töltéseket és túlságosan sok átvágást készítenek, jóllehet Paleocapa nemcsak említett dolgozatában, de élő szóval is hirdeti, hogy míg a folyó, áradásaival ezen ágakban szerte barangol a rónán és koncentrált erejével nem dolgozik az átvágások kifejlesztésén, addig ezek koraiak, tehát töltésre és mindig csak töltésre van szükség; az árterekkel viszont fukarkodnak, jóllehet Paleocapa meggyőző alaposággal mutatja ki, hogy az árterekkel egye észről a töltések biztosíthatók a szakadás ellen, másrészt a folyam iszapja az árteren rakodván le, mennél nagyobb az árterület, annál több gazdagon termő földjük lesz a gazdáknak.

Széchenyi, – ki, mint királyi biztos, a vállalat iránt fokozott érdeklődést tanusít, úgy hogy a tömérdek munkát nem győzvén, Szentiványi Vinczét nevezik ki mellé helyetteséül,²⁴ – 1848-ban már igen szép eredménnyel számolhat be a közönségnek. Két év alatt, vagyis 1846 és 1847-ben ugyanis 31,160 folyó öl töltés és 4914 folyó öl átmetszés készül el,²⁵ jóllehet a költségek előteremtése oly nagy nehézséggel járt, hogy Zemplénmegye folyamodott a felséghez, hogy az 1844. IX. t.-cz. értelmében a szabályozás költségeihez leendő hozzájárulási arányt minden megyére nézve egyformán állapítsa meg, addig pedig, míg ez

megtörténik, az említett megye elhatározta, hogy egy egész úrbéri telek négy köb öllel járul a munkálatokhoz.²⁶ Ezen kívül a gőzhajózásra nézve is megtörténnek a szükséges intézkedések, amennyiben 1847 április 27-ikén a tiszai gőzhajózó társaság megalakul s alapszabályait felterjeszti a helytartó-tanácshoz,²⁷ s a helytartó-tanács ugyanebben az évben utasítja a törvényhatóságokat, hogy a tiszai gőzhajózást gátló akadályok elhárításáról gondoskodjanak.

Ettől az időtől kezdve a hatalmas vállalat, az elkövetett hibák dacára, nagy arányokban fejlődik tovább.

A kormány azonban a közlekedési bizottmányt azzal az egyenes célzattal szervezvén, hogy ez a teljesen elhanyagolt közlekedés föllendítéséről gondoskodjék, természetesen nem elégszik meg a Tiszavölgy rendezésével, hanem megbízza egyszersmind Széchenyt, hogy az egész közlekedésre, annak minden ágára nézve kimerítő tervet dolgozzék ki, amit azután mint törvényjavaslatot az országgyűlés elé lehessen terjeszteni.

Széchenyi maga nem ér rá a megbízatást teljesíteni, hanem a munkát hű dolgozótársa, Kovács Lajos végzi el helyette.²⁸ Kovács teljesen be van avatva Széchenyi terveibe, ismeri annak nézeteit, megérti törekvéseit, úgy hogy Széchenyi naplóiban mindig a legnagyobb szeretettel emlékszik meg róla s bevallja, hogy az ő szolgálatai nélkül „nem menne semmire”.²⁹ Ha tehát valaki, úgy Kovács különösen alkalmas volt az említett feladat végzésére.

Kovács tollából, de Széchenyi neve alatt 1848 februárjában napvilágot lát a közlekedési ügy rendezésére vonatkozó dolgozat,³⁰ mely sem alakjára, sem tartalmára nézve nem törvényjavaslat ugyan, de egy törvényjavaslat készítéséhez jóformán minden szükséges, anyagot magában foglal.

Széchenyi a főszínt a vaspályákra fekteti s az ő közlekedési rendszerében a folyamatok, országutak és csatornák csak másodrangú szerepet látszanak. Négy fő vasuti vonal kiépítését tartja mindenek fölött szükségesnek, és pedig az ország fővárosából kiágazólag, miután Buda és Pest, a már majdnem egészen elkészült lánczhíd által egyesítve, a magyar kereskedelem és ipar gyűlpontjává lett; ez az ország szíve, melynek irányában úgy lehet tekinteni az egyes közlekedési vonalakat, mint megannyi főeret, mely a szívből a vérforgást az ország véghatáráig eszközli. Az egyik vonal, melynek egy részét már ebben az időben építeni is kezdték, a Duna balpartján Pozsony érintésével az úgynevezett északi vaspályáig, 34 mértföld hosszúságban az örökös tartományokkal s ezeknek útján a nyugattal, a másik Székes-Fejérvár érintésével Fiume és Buccariig mintegy 70 mértföld hosszúságban a tengerparttal, a harmadik, mely már Szolnokig meg is nyílt, Aradon keresztül Erdélybe a kelettel, a negyedik Miskolcz-Kassán át Galicziával s az északkal kötné össze az országot. A 173 mértföld hosszúságú fővonalakat 125 mértföld hosszúságú mellék- és szárnyvonalak egészítik ki.

Széchenyi, midőn tervét elkészíti, számot vet az ország anyagi erejével. Nem az a célja, hogy a közlekedés rendszerét évtizedekre állapítsa meg; hanem csak a jelen és a közel jövő számára dolgozik. A közlekedési rendszernek csupán alapját, úgyszólván vázát akarja konstruálni, de, szigorúan megszabott elvek szerint s oly módon, hogy annak egységes továbbfejlődése biztosított legyen. A nemzet erejének összpontosítása s anyagi jóllétének fokozása lebeg szemei előtt. Szomorúan kell tapasztalnia, hogy a Duna mente és a Tisza vidéke, a hegyvidék és az alföld lakói nem ismerik egymást, hogy a hegyvidék idegen ajkú lakói az ország szívével és a magyarsággal egyáltalán nem érintkeznek, aminek azután következménye egyrészt az, hogy a nemzet egysége szenved csorbát, másrészt, hogy a felföld éhen hal ugyanakkor, amikor az alföld saját zsírába fúl. Ezért tartja szükségesnek vasutakkal, országutakkal stb. összekötni az ország különböző vidékeit egymással s mindegyiket a fővárossal.

Az a szigorú következetesség, melylyel Széchenyi a közlekedés kérdésében is alkalmazza általános politikai elveit, akaratlanul ismét súlyos összeütközésbe keveri őt legnagyobb ellenfelével, Kossuthtal.

Ez utóbbi éveken át izgat a vukovár-fiumei vasut mellett. Széchenyi ellenben, minthogy ez a vasutvonal nem illik bele tervébe – anélkül, hogy Kossuthtal vitába ereszkednék – a pest-fiumei vonal mellett foglal állást. A két vonal előnyeit és hátrányait mérlegelve, meggyőzőleg mutatja ki, hogy a kettőnek hosszúsága közt alig van néhány mértföldnyi különbség s így építési költségeik is jóformán egyenlők; hogy amazon 3–4 hónapon át, amidőn t. i. a Duna és Tisza be vannak fagyva, szünetel a forgalom, míg ellenben emennek forgalma állandó; hogy a pest-fiumei vonallal kapcsolatba hozható sopron-kanizsai és mohács-légrádi mellékvonalak összevéve sokkal termékenyebb, népesebb és vagyonosabb vidékeket kötnek össze, mint a vukovár-fiumei vonal; hogy a vukovári vonal ama legfőbb közgazdasági előnye, melynél fogva úgy a tiszai, mint a dunai szállítmányok közös gyűlpontja lenne, előnye a pest-fiumei vonalnak is, miután az alsó Tisza vidékének terményei a Ferencz-csatorna útján Mohácsnál épp úgy eléri a fiumei vonalat, illetőleg annak mohács-légrádi kiágazását, mint Vukovárnál.

Döntő súlylyal esik azonban a mérlegbe az a szempont, amit Széchenyi is különösen kiemel, hogy t. i. a vukovári vonal egyetlen magyar falucskát sem érintene s kizárólag a kapcsolt részek vasutja lenne, míg a pest-fiumei a Dunántúl magyarlakta vidékét s emellett a kapcsolt részeket is átszelné; másrésről, hogy a vukovári vonallal megsemmisítenék a magyar kereskedelem összpontosításának egész rendszere, amennyiben a belkereskedés centrumának, a fővárosnak és ez által az országnak állandó és minden megszakítás nélkül való összeköttetése nem lenne a tengerparttal.

Ha a közvélemény a közgazdaság érdekei iránt nem lenne is eléggé fogékony, a nemzeti szempontok annál nagyobb hatással vannak rá. A megyék, melyek előbb Kossuth tervét az országgyűlésre készített utasításaikban pártfogásuk alá vették, Széchenyi javaslatának hatása alatt egymásután megváltoztatják utasításaikat, miután belátják, hogy Kossuth tervének elfogadásával a legvitalisabb nemzeti érdekek áldoztatnának fel s a tengerpart rövid időn megszűnnék magyar tengerpart lenni. Még Pestmegye is, mely Kossuthot követte választja, a vukovár-fiumei vaspálya ellen nyilatkozik, úgy hogy annak bukása az országgyűlésen egészen bizonyos. A kudarcot azonban kikerüli Kossuth az által, hogy az országgyűlés figyelmét a vaspályánál sokkal fontosabb alkotmányjogi kérdésekre tereli. A későbbi időknek van fenntartva a közlekedésügy elejtett fonalát fölvenni

Széchenyi közlekedési rendszere, ha egyelőre papiroson marad is: minthogy a kormány megbízásából készült, épp oly bizonyosága a kormány politikájában beállott fordulatnak, mint a Tiszaszabályozás vagy a közoktatás rendezésének kísérlete. A haladás menete mégis lassú és nehézkes miután a kormány, ahelyett, hogy kezét fogja a társadalommal, mindent elkövet, hogy megbénítsa és fölöslegessé tegye annak működését. A haladás két főtenyezőjének, a kormánynak és a társadalomnak illetén versengése azt eredményezi, hogy teljes és valódi sikert egyik sem képes felmutatni.

A saját erejére utalt társadalom, mint említők, a védegyletben összpontosítja erejét. Innen, mint centrumból, indul ki a gyáralapítási mozgalom, melynek egyéb eredménye nincs, mint az a nagy tanulság, amit Széchenyi már évek óta hirdet, de Kossuth sem von kétségbe, hogy t. i. a kormány és társadalom közti összhang a haladás alapföltétele. A különbség Széchenyi és Kossuth közt csak az, hogy Széchenyi az ellenzéki szellem mérséklésével meg akarja nyerni lassankint a kormányt a reform ügyének, Kossuth ellenben a társadalmi agitatio fegyverével ki akarja a reformot csikarni tőle.

A védegylet ellen egyik kifogásuk a conservativeknek, sőt Széchenyinek is az, hogy olyat védelmez, ami nincs s hogy negativ irányú működésével soha nem lesz képes Magyarországon ipart teremteni. Maguk a védegylet alapítói is mindjárt belátják ennek igazságát, s részint ezért, részint hogy a védegyleti mozgalom elleneit lefegyverezzék: már 1844 december 22-ikén megalakítják a gyáralapító-részvénytársaságot, azzal a czéllal, hogy a megtelepedésre vágyó külföldi gyárosokat, – kik értelmi erőt, ügyességet, sőt pénzt is

hoznak magukkal, de nem annyit, amennyi nagybbszerű gyár felállítására és fenntartására szükséges, – támogatásban részesítsék, hogy a működésben levő gyárakat olcsó és nyugalmas kölcsöntőkével lássák el, sőt, hogy maguk is alapítsanak gyárakat.

A kormány, melynek maga a védegylet is annyi gondot ád, természetesen ennek kisarjazását sem nézi jó szemmel, s habár alapszabályait megerősíti,³¹ Grimm Vincze könyvnyomdászt, ki az alapszabályokat, mielőtt azok jóváhagyattak volna, kinyomatta, szabadalmától fosztja meg.³²

Széchenyi ellenben a conservativekkel együtt készséggel csatlakozik a társaság alapítóihoz, mert azt reméli, hogy ezzel a társasággal „az igazi kerékvágásba” lesz terelhető a védegyleti mozgalom.³³ Az Ürményi Ferencz koronaőr elnöklete alatt tartott alakuló közgyűlésen elnökké gróf Keglevich Gábor koronaőrt, másodelnökké Széchenyit választják meg. A választmányban pedig egymás mellé kerülnek a szabadelvű és a conservatív párt legkiválóbb tagjai. Ott ül Kossuth, gróf Batthyány Kázmér és Lajos, Szentkirályi és gróf Teleki László mellett gróf Dessewfly Emil és Luka Sándor váltótörvényszéki elnök. A szakértő elemet pedig Fröhlich Frigyes és Ullmann Móricz nagykereskedők képviselik a választmányban.

A két párt egyesülésén azonban áldás nem lehet, miután szándékuk különböző. A conservativek a gyáralapító társaságban a védegylet sírját akarják megásni, míg a szabadelvűek megfordítva, a védegylet életképességét akarják azzal biztosítani.

A társaság ily körülmények közt, jöllehet rövid idő alatt közel 300 ezer forintnyi részvénytőkével rendelkezik, nem képes megindulni a cselekvés terén. A vállalkozási alkalom pedig bőven kínálkozik, csak meg kellene ragadnia. A miskolci porcellán-gyár, – melynek készítményei nemcsak Miskolczon és vidékén, de távolabb is kelendőséggel bírnak, – megbukván, jutányos áron meg lehetne azt főszerelvényeivel együtt szerezni, fel is hívják reá a társaság figyelmét, de sikertelenül. Szepesmegyében Kossuth felszólítására a gazdasági fiókegylet egy 2800 orsóval működő lenfonó- és vászongyár berendezésén fáradozik, de a részvénytársaság megalapításához szükséges 200,000 forintot nem képes előteremteni. A győri és kőszegi gyapjúfonó- és posztógyár-részvénytársaság részvényeiből nem jegyez egyet sem a társaság. A Kossuth által alapított első magyar selyemkelme- és szalaggyáregyesület, mely a Valero Antal harminczkét év óta fennálló gyártelepét szeretné átvenni, szintén nélkülözni kénytelen a társaság támogatását.

A heterogen elemek az első perctől kezdve nem szűnnek meg egymással torzsalkodni s politikai pártállásukat annyira előtérbe tolják, hogy még az igazgatói állást sem töltik be, csak azért, hogy – mint Klauzál nyíltan kimondja – valamiképen Kossuth ne választassék meg igazgatóvá.

Már a következő év április 13-ikán tartott közgyűlésben felvetik a társaságra nézve a lét és nem-lét kérdését, s habár egyhangúlag elhatározzák a társaság további fennállását, miután azt az elnök, valamint Deák Ferencz, Tóth Lőrincz, Klauzál Gábor „a nemzeti becsület kérdésének” declarálják: az ellentétek áthidalása lehetetlenné válik.

Az önérzetében megsértett Kossuth Teleki Lászlóval és Szentkirályival kilép a választmányból, Széchenyi hasonlóképen lemond alelnöki állásáról, miután Deák nagy tetszéssel fogadott nyilatkozata után belátja, hogy a társaság segélyével rendes kerékvágásba nem terelhető a védegyleti mozgalom. Deák ugyanis kijelenti, hogy a gyáralapító társaságnak, – mely nem a szokásos és kevés sikerrel járó hazafiúi áldozatkészségre támaszkodik, hanem nyereséggel kecsegteti tagjait, – föltétlenül szüksége van az árúk kelendőségét biztosító védegyletre, ennélfogva csak akkor élhet meg, ha testvéreivel, a védegylettel egyetértve, karöltve működik. Széchenyi helyére megválasztják ugyan Batthyány Kázmért, a választmányban megüresedett helyeket is betöltik; de a társaság, mely keletkezése percétől magában hordja az enyészet csiráját, lábra nem kaphat s rövid idő alatt elsorvad.

Az igazgató-választmánynak az 1845 november 8-iki közgyűlésben előterjesztett jelentése a társaság működésének meddőségét árulja el. Az egész jelentés nem egyéb, mint a mentegetődzések láncolata amiatt, hogy nem történt jóformán semmi. Megszavazott ugyan a választmány egy gyapjúfonó gyár támogatására 50,000, egy vegyészeti gyárra 30,000, egy festő és csinozó (üvegfestő) gyárra 25,000 forintot; egy morvaországi gyárossal összeköttetésbe is lépett a végett, hogy szövő gyárat alapítson Magyarországon: de amint a morva gyárossal nem ment semmire, a kijelölt többi vállalatból sem lett semmi. Az összes eredmény, amivel a társaság csaknem egy évi működése után beszámolhat, az, hogy a csetnek-pécsi vasgép- és öntvénygyár üzleti tőkéjéhez 30,000 forinttal járult.

Ugyanazt a szerepet, amit a műipar terén Kossuth a védegyletnek és a gyáralapító társaságnak szán, a kereskedelem irányában a magyar kereskedelmi társaságnak kellene betöltenie, vagyis ennek lenne a hivatása a magyar kereskedelmet a bécsi kereskedők drága és rosszakarató közvetítésétől megszabadítani s közvetlen összeköttetésbe hozni a külföld piaczaival. Úgyde ez a társaság is, – mely nagy remények közt indul meg, miután egy rendkívül ügyes szédelgő áll az élére, ki irreális eszközökkel mondhatni kápráztató tevékenységet fejt ki s hangzatos ígéreteit mindjárt kezdetben csillogó tényekkel pecsételi meg, – rövid idő után megfogyott hitellel, leapadt pénzerővel, szerényen folytatja, majd csakhamar bevégzi fényesnek ígérkezett pályafutását.

A magyar kereskedelmi társaság eszméjét, 1843 elején, tehát még mielőtt a védegylet megalakulna, Szabó Pál trieszti kereskedő pendíti meg, de, mint időelőtti, nem kelt az visszhangot. Az országgyűlés alatt Kossuth karolja fel az ügyet s ékesszólásával csakhamar sikerül meggyőznie számos ellenzéki követet, valamint a főrendi táblának néhány tagját, hogy immár elérkezett az ideje társadalmi úton tenni valamit a magyar ki- és beviteli kereskedelem föllendítése érdekében is, miután e tekintetben sincs a kormánytól mit várniok. 1843 decemberében megalakul tehát a társaság s a szükséges alaptőkét előteremtven, 1844 közepén kezdi meg működését, élén gróf Batthyány Lajossal és Szabó Pál igazgatóval. A kormányzó választmányban Kossuth és Szentkirályi mellett Valero, Liedemann és Robitsek pesti nagykereskedők foglalnak helyet.

Egy év eltelte után az igazgató oly fényes eredménnyel számol be, mely a közönséget a szó szoros értelmében bámulatba ejti, a részvényeseket pedig a legteljesebb meglepéssel tölti el. Pedig a társaságnak óriási akadályokkal kell megküzdenie. A magyar tengerparttal hiányos az összeköttetés, úgy hogy nyolcz hónapba telik, míg a társaság 83,000 mérő repceszállitmánya a Dunától a tengerig eljut. Ehhez járulnak a közlekedési eszközök tökéletlensége; a folyamhajózás fejletlensége; a szigorú útlevélrendszerrel járó zaklatások, úgy hogy például a Száván közlekedő hajónak Zimony és Sziszek közt tizenhétszer kell megállnia és órákig vesztegelnie az útlevél láttamozása végett; a mértékek különfélesége; a fiúmei kikötő elhagyatottsága; az igazságszolgáltatás silánysága stb. stb.

Mindezek daczára a társaság több irányban határozott jelét adja életrevalóságának. A különböző országokban, sőt világrészekben, ahol a hazai termények kelendőségére kilátás lehet, egyenes és közvetlen kereskedelmi összeköttetést nyit meg a hazai kereskedelem számára, úgy hogy méltán lehet remélni, hogy abban az esetben, ha a társaság a megindult ösvényen tovább halad, a magyar nem szorul többé idegen közvetítőkre a végből, hogy termékeit ott adhassa el, ahol a legtöbb haszonnal eladhatja s szükségleteit onnan fedezze, ahonnan legjutányosabban fedezheti. Európa különböző részeiben, Londonban, Párisban, Amsterdamban, Milanoban, Schveiczban, Triesztben stb. ügyvivőket szerződött, kik nagy megrendeléseket tesznek különféle árúkra. A hollandiai ügynök útján hatalmas repceszspeculatióba megy belé: tömérdek repczét vásárol össze Hollandia számára, aminek következtében a repcze ára csaknem megkétszereződik, s így míg egyrészt maga a társaság nagy nyereségre tesz szert, a gazdáknek is szép hasznot csinál. Élénk kereskedést indít meg a külföldi piacokon repczeolajjal, lóheremaggal, faggyúval, viasszal, deszkával stb. A

dohányüzletet szintén felkarolja s egy tekintélyes francia kereskedő-házzal szerződésre lép, hogy a francia kormány részére bizonyos mennyiségű dohányt fog szállítani. Egy asztalos-egylettől bizományba bútorokat vállal el Bukarestbe szállítás végett s kiderül, hogy a magyar bútorok sikeresen kiállják ott a versenyt a francia asztalosok készítményeivel. Borokat szállít Rio de Janeiróba s ezzel megteszi az első lépést arra, hogy a magyar borok utat törjenek maguknak Dél-Amerika államaiba.

Ezekén kívül a társaság a hajózás fejlesztése érdekében is sokat tesz, amennyiben egy év alatt a hazai folyamokon 30 nagy hajónak ad fuvar s 18 hajót indít útnak az adriai kikötőkből Anglia, Franciaország, Belgium, Hollandia, Amerika és Afrika felé. Továbbá bizományi vásárlások által segédkezet nyújt a gyárosoknak, például a szakolczai posztó-gyárosoknak 5000 forint árú gyapjút ad hitelbe; a védegylet megalakulása után pedig bizományi előlegezés mellett honi gyártmányok eladásával szintén foglalkozik, de csak addig, míg ezt az üzletet át nem adja a műiparcsarnok felállítására vállalkozó Weisz Bernát nagykereskedőnek. Sőt annyira kiterjeszti közhasznú tevékenységének körét, hogy még a vukovár-fiumei vasut kiépítése céljából külföldi tőkepenzesek hozzájárulásával részvénytársaságot is alakít.

Szabó Pál, nagy leleményességével, rendkívüli üzleti tehetségével és mozgékonyásával, de különösen az által, hogy egy üzleti év eredményeképpen, 5 százalék kamat és kezelési költség levonása után 7 és $\frac{3}{4}$ százalék osztalékot fizet ki a részvényeseknek, – oly bizalmat kelt maga iránt, hogy jóformán semmi ellenőrzést sem gyakorolnak vele szemben, s a korlátlan bizalom még inkább fokozza vállalkozási kedvét. 1846-ban a közönséget magyar tengerhajózó társaság alakítására hívja fel, mely egyelőre egy tengeri hajó építésébe fektetné 30,000 forintnyi alaptőkéjét; de a részvénytőke néhány hét alatt túljegyeztetvén, még mielőtt a társaság megalakulna, Szabó már is hét hajó építését veszi tervbe.³⁴ Jóformán még meg sem szárad a tengerhajózó társaság tárgyában kibocsátott felhívása a papiroson s már egy másik felhívást tesz közzé, egy amerikai rendszerű „magyar kiviteli lisztörő malom” felállítása végett alakítandó részvénytársaság tárgyában, s a részvénytőke erre a célra is csakhamar együtt van.

Azt a részvénytársaságot, mely ugyanebben az időben az u. n. „iparárdát” rendezi be és tartja fenn egy darabig, szintén Szabó Pál kezdeményezi; de míg a másik kettő a kereskedelmi társaság szárnyai alatt áll, ez az iparegyesület köréből indul ki. Ezt is, mint a gyáralapító társaságot, a védegylet súlyedező hajójának megmentése végett gondolják ki. A védegylet tagjainak lelkesedése lankadó félben van, miután nap-nap mellett tapasztalják, hogy a lelkiismeretlen üzerek kijátszók őket s honi helyett méregdrága és mégis silány külföldi portékát adnak el nekik. Gondoskodni kell tehát olyan raktárról, ahol az iparvédők a lehető legjutányosabb áron valódi hazai árukhoz juthatnak. Ezért állítják fel Pesten a neologia által „iparárdának” elkeresztelt „iparegyleti iparműtárt” s a vidéken ugyanannak egy-két fiókját. De van ennek még egy más rendeltetése is. A kereskedők ugyanis a honi gyártmányok iránt idegenkedéssel viseltetnek és pedig azért, mivel a még eléggé meg nem erősödött s kevés tőkepenzzel rendelkező hazai gyárak, készítményeiket hitelben nem, hanem csak készpénzért adják nekik, míg ellenben a külföldi erősebb és gazdagabb versenytársaktól hitelben is szerezhettek árukat. Ennélfogva az iparárda, hogy a hazai iparcikkek forgalmát biztosítsa és fokozza, a hazai gyáraktól készpénzért beszerzett árukat a kereskedőknek hitelbe adja.

Szabó Pál azonban azzal a bizalommal, melyre támaszkodva egyik vállalatot a másik után sikerül létrehoznia, rútul visszaél. Már az 1846 augusztusi közgyűlésen 84,000 forintnyi veszteséggel záródó mérleget terjeszt elő; októberben pedig több ezer forint elsikkasztása után megszökik.

Kossuth a részvényeseket és a közönséget egy nyilatkozatban igyekszik megnyugtatni, melyben kijelenti, hogy a társaságot elhatározott szándékuk megmenteni a bukástól. A rögtöni bukástól meg is mentik, de a lassú sorvadástól nem, jóllehet még 1847 nyarán is életjelt ad az

magáról, egy-két üzletet még akkor is kötve s az általa alapított gyapjúfonógyár is ekkor kezdve meg működését.

Az ellenzék részéről kifejtett s a kormány pártfogását nélkülöző egyleti tevékenységnek ez újabb balsikerét a conservatívek nem mulasztják el kizsákmányolni a célból, hogy Kossuth és az ellenzék hitelét a közönség előtt megrendítsék. A pártszellem elvadulását mutatja, – amint Deák is constatalja,³⁵ – hogy a „Budapesti Híradó”, a mellett, hogy leplezetlenül elárulja az eset felett érzett kárörömét: az egész ellenzéket teszi felelőssé egy ember bűnéért.

Annál nagyobb hiba a conservatívek részéről kihasználni saját pártcéljaikra a kereskedelmi társaság bukását, mert éppen ez az eset legkevésbé alkalmas arra, hogy bebizonyítsák vele, – ami Magyarország akkori sajátságos viszonyai közt politikai maximául különben sem volt elfogadható, – mikép az ellenzék hivatásánál fogva nem képes alkotni, mert mihelyt az alkotás terére lép, ha sikert akar elérni, szükségképen ki kell békülnie a kormánynyal. Sokkal helyesebben teszik, ha ennek a bizonyításául egyszerűen a kormánynyal szövetkező Széchenyi működésének eredményeit állítják előtérbe. Így is elérnék a célt, amit el akarnak érni, de legalább hazafiatlanságot nem követnének el.

-
772.	* Orsz. levéltár. Helyt.-tan. osztály, 1842: 4583.
773.	* U. ott, 1844: 26337.
774.	* U. ott, 1845: 25224.
775.	* U. ott, 1846: 15692.
776.	* Gróf Széchenyi István, naplói, 468.
777.	* Aus Metternich's nachgelass. Papieren, VII. 57.
778.	* Gróf Széchenyi István naplói, 467.
779.	* Orsz. levéltár. Kanczell. iratok, 1845: 12184
780.	* U. ott.
781.	* U. ott. 1845: 23102.
782.	* U. ott. 1845: 23102.
783.	* U. ott. 1845: 34781.
784.	* U. ott. 1845: 28102.
785.	* Gróf Széchenyi, Eszmetöredékek a Tiszavölgy rendezését illetőleg. (Pest, 1846.)
786.	* Orsz. levéltár. Kanczell. iratok, 1845: 10913.
787.	* U. ott, 1845: 18081. – 1846: 2778., 7546.
788.	* U. ott, 1846: 18177.
789.	* L. az alapszabályokat: A Tiszavölgy könyve. Kiadja a Tiszav. társ. 1847.
790.	* Orsz. levéltár. Kanczell. iratok 1846: 14585.
791.	* U. ott, 1845: 20818.
792.	* U. ott, 1846: 8461.
793.	* U. ott, 1846: 18176.
794.	* U. ott, 1845: 12184., 14258.
795.	* U. ott. 1847: 24418.
796.	* Gróf Széchenyi, Véleményes jelentés a tiszaszab. fejlődéséről. (Pozsony, 1848.) 54. l.
797.	* Orsz. levéltár, Kanczell. iratok, 1847: 44254.
798.	* U. ott. 1847: 15181.
799.	* Kovács Lajos, Gróf Széchenyi István közéletének három utolsó éve, II. 21.
800.	* Gróf Széchenyi István naplói, 493.
801.	* Gróf Széchenyi, Javaslat a magy. közlekedési ügy rendezéséről. (Pozsony, 1848.)
802.	* Orsz. levéltár. Helytartó-tan. osztály, 1845: 38423.
803.	* U. ott, 1845: 24853.
804.	* Gróf Széchenyi István naplói, 466.
805.	* Pesti Hírlap, 1846. 615. sz.
806.	* Deák Ferencz, Levelek, 182.

VIII. FEJEZET.

Erdélyi országgyűlések.

Az unió. A „csöndes országgyűlés”: az ellenzék lefegyverzése; a királyi proposíciók. Az 1841/43-iki országgyűlés: az országgyűlési ujság; a hivatalnokok esküje; az ezredek kiegészítése; a rendszeres munkálatok; a magyar nyelv; a tisztújítások szabályozása; muzeum, nemzeti színház; a közteherviselés; a regalisták. Az 1846/47-iki országgyűlés: Puchner kir. biztos instructiói; az úrbér; a nyelv-törvény; az országgyűlés ujonczajánlási joga

Midőn az 1832/36-iki országgyűlésnek az erdélyi sérelmekre vonatkozó felirata a főrendi tábla ellenszegülése következtében meghiusul, Wesselényi igazságtalanul vádolja „vérárulással” Magyarországot rendeit. A vallásfelekezeti és nemzetiségi ellentétek következtében minden erejétől megfosztott Erdély, önmagára hagyatva, amellet, hogy alkotmányos jogait a hatalom túlkapásaival szemben nem képes megvédelmezni, a közgazdaság és közművelődés érdekében sem tehet jóformán semmit. Sorsa akkor fordul jobbra, a mikor sérelmeit a magyar országgyűlés ellenzéke nemcsak hogy figyelmére méltatja, de azoknak gyökeres orvoslása végett az uniót, mint a haladás elengedhetetlen követelményét, programjába fölveszi.

Az unio eszméje nem az érzelmi politikának, hanem annak az immár köztudattá vált igazságnak a kifolyása, mely szerint a két testvérhaza az érdekek közössége folytán egymásra van utalva. Ha Magyarországnak a fokozottabb erő kifejtés szempontjából szüksége van Erdélyre: Erdélynek viszont boldogulása, sőt létele függ az uniótól. Magyarország már 1825-ben körülsáncolja alkotmányát s habár a közjogi sérelmekkel azontúl is sok baja van, az átalakulás munkájában évről-évre előbbre halad; Erdély ellenben még mindig az alkotmányos formák s alkotmány-biztosítékok visszaszerzésével van elfoglalva. Magyarországon a szabadelvű párt már a democraticus alapon végrehajtandó parlamenti reformot kezdi sürgetni; Erdélyben ellenben a szabadelvűek minden gondja abban összpontosul, mi módon lehetne helyreállítani a régi municipalis szerkezetet s az országgyűlés régi jogkörét.

Az unio természetesen egyszerre megszüntetné a nagy különbséget Magyarország és Erdély közt s az utóbbi a közös alkotmány oltalma alatt megszabadulván a sérelmi politika lidércnyomásától, végre-valahára megindulhatna a haladás útján.

Ha a kormány a gondjaira bízott országok és nemzetek szét daraboltságára nem alapítaná a maga hatalmát; ha – miként báró Kemény Dénes az 1841-iki országgyűlésen mondja – nem a „divide et vincas” elvét követné nem állná útját az uniónak, melynek egyéb következménye rá nézve különben sem lenne, mint az, hogy két országgyűlés helyett egygyel kellene küzödni s a különböző dicasteriumok helyett a két országot ugyanazon dicasteriumokkal igazgatná.

De mert a kormány nem képes vagy nem akar szakítani hagyományos politikájával: a magyarországi opposíciónak az unióra irányzott törekvései ellensúlyozásául olyan engedményeket tesz Erdélynek, melyek sokakban azt a reményt ébresztik fel, hogy a Magyarországgal való egyesülés nem nélkülözhetetlen föltétele az ország előmenetelének.

Az 1837/38-iki erdélyi országgyűlésen a korona a szó szoros értelmében lefegyverzi engedékenységgel a rendeket. Mig a mult országgyűlésen a legkevesebb szavazatot nyert Nopcsa Elekét ülteti az elnöki székbe, most a három református jelölt, t. i. báró Kemény Ferencz, báró Bánffy László és gróf Teleki József közül, báró Miske kancellár ajánlatára, az első helyen candidált lesz elnökké.¹ Akkor a napló vezetését nem engedi meg; most maga az elnök indítványozza a „beszédek tárának” szerkesztését s kinyomatását. Akkor szinte keresni látszott az ellentéteket, most kiegyenlíteni törekszik.

A hatás, melyet a kormány illetően magatartása a rendekre gyakorol, mindjárt az országgyűlés kezdetén, amidőn t. i. a királyi hivatalosok lajstromát bemutatják, érezhetővé válik. Igaz, hogy most is, mint 1792-ben, kifejezik egyesek abbeli óhajtasukat, hogy amennyiben a megyéknek és székeknek van leginkább alkalmuk megitélni, kik érdemesek rá, hogy mint regalisták helyet foglaljanak az országgyűlésen: ezentúl minden esetben ezeknek meghallgatásával hívják meg a regalistákat vagy, ha a törvényt nem akarnák megváltoztatni, a királyi hivatalosok ajánlásánál a főkormánysház legalább vegye figyelembe a törvényhatóságok jelöltjeit;² de azért a dolgot senkinek sincs kedve élére állítani.

A királyi előadásokkal a rendek szintén simán, minden nagyobb fennakadás nélkül végeznek. A hódolati esküt az új fejedelem kezébe készséggel leteszik. A hivatalokra, melyek immár évtizedek óta törvényesen betöltve nincsenek, a választásokat megejtik s csak azután teszik meg észrevételeiket a királyi propositiók ama pontjára, melyben most sem választásról, hanem csupán candidatióról van szó.³ Hogy a terv, mely szerint kormányzóvá Esterházy főherceg választassék meg, nem sikerül ez a kormányt ha kissé elkedvetleníti is, tartós haragra nem gerjeszti. Metternich legalább azt írja gróf Clam-Martinitz-nak, a király első főhadsegédének, hogy az erdélyi rendkívül fontos választási ügyben a Ferdinánd főherceg közreműködésével tartott értekezlet a legmegnyugtatóbb eredménnyel végződván, az egyhangulag hozott határozatokat megerősítés végett maga a főherceg viszi Ischlbe; hozzáteszi egyszersmind, hogy „ezen a conferentián is tapasztalta, mily könnyű kényes ügyekben is sikerrel végezni, ha azok, kik határoznak, csak azt nézik, ami jogos és hasznos”.⁴

A királyi előadások harmadik pontja értelmében a rendek az 1810/11-iki országgyűlés által már elfogadott törvényjavaslatokat újból átvizsgálják s ezzel töltik el a legtöbb időt. Majd a negyedik pont értelmében, a rendszeres munkálatok kidolgozása céljából megválasztják az öt országos bizottságot. A sérelmekre csak az országgyűlés berekesztése előtt két nappal kerül a sor s a rendek meglegszenek azzal, hogy jegyzőkönyvbe iktatják óvásukat a miatt, hogy sérelmeiket nem adták elő.

Ezen az ugynevezett „csöndes országgyűlésen” a korona és a rendek közt az ellentétek annyira-amennyire kiegyenlítettén, a következő 1841/43-iki országgyűlés kedvező kilátások közt kezdi meg működését.

Ami mindjárt kezdetben megzavarhatná a békességet, az a sérelmek és az országgyűlési ujság ügye. De báró Jósika János királyi biztosnak, sikerül rábírnia a rendeket, hogy a sérelmek rendszeres egybeállítását egy küldöttségre bízzák s ily módon nemcsak hogy elejét veszi az ingerült vitáknak, de azt is eléri, hogy a sérelmek az egész országgyűlés folyamán egyáltalán szőnyegre sem kerülnek. Az országgyűlési ujság megindításáról pedig lebeszéli a rendeket, azzal hitegetvén őket, hogy a többi hírlapok mellett szükség sem lesz külön országgyűlési ujságra.

Efféle biztatás azonban az ő szájába illik legkevésbé, miután nálánál nagyobb ellensége nincs a nyilvánosságnak. Mielőtt az országgyűlés megnyílnék, egy legfelsőbb rendelet a Kolozsvárott megjelenő lapokat felhatalmazza, hogy általánosságban, szorgos kerülésével minden polemianak és megjegyzésnek, közölhetik az országgyűlési tanácskozások eredményeit; ugyanazon rendelet szerint a szerkesztők és könyvnyomdászok semmit sem bocsáthatnak közre a censor imprimaturja nélkül, ez pedig imprimaturrel csak az olyan közleményeket láthatja el, melyek ellen a statuum praeses által alkalmazott protonotariusoknak nincsen kifogásuk.⁵ Jósikát még a nyilvánosság illetően korlátozása sem elégíti ki s nem mulasztja el a kancellár előtt kifejezni abbeli aggodalmát, hogy, ha a lapoknak csak az országgyűlési tárgyalásokat nem szabad megjegyzésekkel kísérniök, de olyan tárgyak felett, melyek az országgyűlésen nem fordulnak elő, vitatkozhatnak: a sajtó illetéktelen befolyást fog gyakorolni a törvényhozásra. Mire a kancellár megnyugtítja, hogy az ellenzék tüzét szítaná vele, ha Erdélyben a sajtóval szemben most szigorúbb rendszabályokat alkalmaznának, mint Magyarországon a legközelebbi országgyűlés idején; de

amennyiben a sajtó ott is, itt is szerencsétlen irányban fejlődik, nincs ellenére, hogy a sajtószabadság mielőbb egyöntetűleg korlátoztassék.⁶

Első sorban Jósika ügyességének köszönhető, hogy a rendek a királyi proposíciók tárgyalásához haladéktalanul hozzáfognak s kormányzónak gróf Teleki Józsefet megválasztják, a kormányzéki tanácsosi és királyi táblai ítélőmesteri állásokat pedig hamarosan betöltik.

Csak az a kérdés támaszt egy kis vitát, ha vajjon azoknak a hivatalnokoknak, kik már a felség kezébe letették az esküt, az országgyűlés színe előtt ismételniük kell-e esküjüket. De a kancellár véleménye alapján ezt is csakhamar megnyugtatólag dönti el a felség. A kancellár ugyanis kimutatja, hogy, habár a nemzeti fejedelmek alatt a tanácsosok az országgyűlés színe előtt tettek esküt s ez a szokás a Diploma által is elismertetvén, 1746-ig szigorúan megtartatott: 1746-ban báró Bornemissza Ignác és gróf Kemény László guberniumi tanácsosokat a kormányzó iktatja be hivatalukba, ami ellen az 1747-iki országgyűlés nem tett kifogást; az 1810-iki országgyűlés pedig hasonlóképen minden vita nélkül veszi tudomásul, kiket iktatott be a gubernium 1794-től 1809-ig hivatalukba. Eme történelmi, adatok alapján tehát a kancellár véleménye az, hogy az országgyűlés által választott s a felség által kinevezett főhivatalnokok az országgyűlés előtt tegyenek esküt; de akik az országgyűlés szétoszlása után neveztetnek ki, azokat a gubernium vezesse be hivatalukba s erről a legközelebbi országgyűlés királyi leiratban értesíttessék.⁷

A királyi előadások közt egy tárgy nem fordul elő, ami pedig a kormányt leginkább érdekli s amit éppen ezért a felség a királyi biztosnak, a statuum praesesnek, a kormányzónak és Bedeus tartományi főbiztosnak különösen a lelkükre köt,⁸ ez t. i. az ujonczozás ügye.

Erdély két gyalogezredet 2–2000 legénnyel s egy 1000 főből álló lovasezredet tartozott kiállítani. A szokás eddig az volt, hogy ha az említett ezredek kiegészítése vált szükségessé, erről a hadparancsnokság a guberniumot értesítette s ez szétosztotta az ujonczokat a törvényhatóságok, közt, az országgyűléstől azonban soha nem kértek ujonczot. A törvényhatóságok eleintén verbunk, útján állították ki az ujoncz-contingenst, majd később erőszakkal fogdosták össze a katonákat. Minthogy azonban ez tömérdek visszaéléssel járt, 1791-ben a fejedelem felszólította a rendeket, hogy az ujonczozás módjára nézve javaslatot dolgozzanak ki. A rendek által kiküldött deputatio, anélkül, hogy az országgyűlés részére reclamálta volna az ujonczajánlás jogát, megbízatásának eleget tett s kidolgozta azt a javaslatot, melyet aztán a 1810-iki országgyűlés revideált.

A kormány a régi rendszerhez most is szigorúan ragaszkodik s a királyi biztost maga a felség látja el adatokkal, melyekre hivatkozhatnak abban az, esetben, ha a rendek a felség jogát az ujonczozás elrendelésére nézve kétségbe vonnák. Az 1792-iki és 1794-iki eset, amidőn az országgyűlés ajánlotta meg az ujonczot, praecedensül annnyival kevésbé szolgálhat, mert akkor nem az ezredek kiegészítéséről, hanem rendkívüli hadi segélyről volt szó s mert az 1810: VIII. törvényczikkben világosan elismerik a rendek, hogy az ország állandó kötelessége az erdélyi ezredek teljes létszámukban fenntartani.⁹

Hogy azonban a fontos kérdést miképen oldják meg, erre nézve magában a kormányban is eltérők a vélemények. A kancellár azt ajánlja, amihez a felség is hajlandó hozzájárulni,¹⁰ hogy t. i. egy királyi leiratban egyszerűen figyelmeztessék a rendeket, hogy az erdélyi ezredek immár annyira megfogytak, hogy addig is, míg az ujonczozásra vonatkozó javaslat törvénynyé válnék, gondoskodni kell azoknak kiegészítéséről, a rescriptumban azonban kerülendő minden olyan kifejezés, amiből a rendek azt következtethetnék, mintha a felség elismerné, hogy az ujoncz megszavazása vagy megtagadása egyenesen tőlük függ.¹¹ A királyi biztos ellenben tartván attól, hogy addig, míg az ujonczozási javaslat törvénynyé nem válik, a rendek az ezredek kiegészítésére nem lesznek rábirhatók: az ujonczozás tekintetében egy provisorium megállapítását tartja szükségesnek.¹² Minthogy pedig a kancellár és a királyi

biztos közt fölmerült nézeteltérést nem sikerült kiegyenlíteni: az ezredek kiegészítése abbamarad.

Azok a tárgyak, melyeket a rendek örökségképen vesznek át az előbbi országgyűlésektől, most sem nyernek elintézés.

A rendszeres munkálatok kidolgozásával megbízott országos küldöttség a kormány akadékoskodása következtében még csak gyűlést sem tarthatott, ennél fogva a rendek egyebet nem tehetnek, mint hogy a küldöttséget újból megalakítják, a felség – báró Nopcsa Elek kancellár ajánlatára – felhatalmazván egyszersmind a guberniumot, hogy, ha szakemberek közreműködésére lenne szükség, ezeket a küldöttség, tanácskozásaira hívja meg.¹³

Az excerpták közt, melyek a rendszeres munkálatokat pótolnák, kétségkívül legfontosabbak a jobbágyok szabad költözködésére, a földesúri hatalom korlátozására s a közmunka arányosabb megosztására vonatkozó; de a törvénytárba sem ezek, sem a magyar nyelv és a tisztújítás tárgyában készült törvényjavaslatok nem jutnak be.

A magyar nyelv érvényességi körét a felség jóval szűkebbre szabja, mint Magyarországon, miután tanácsadói nem nagyon erőltetik meg magukat; hogy ebbeli elhatározásában megingassák. Midőn ama resolútióját, melyben a rendszeres munkálatok latin nyelven leendő szerkesztését rendeli el, leküldi a kancellárnak, ez figyelmezteti ugyan rá, hogy ilyen resolútiót következetlenség nélkül nem adhat ki, miután már előbb beleegyezett, hogy az országgyűlés jegyzőkönyve és feliratai magyar nyelven szerkeszthetők;¹⁴ a törvények nyelvére meg ugyancsak a kancellár azt a közvetítő indítványt teszi, hogy a felség mind a magyar, mind a latin szöveget szentesítvén, mind a két szöveg hitelesnek tekintessék; de viszont a kancellár ellenzi legjobban a törvényjavaslat ama rendelkezését, mely szerint az egyházi hatóságok egymás közt magyarul levelezzenek, miután ebbe, szerinte, az országgyűlés nem avatkozhatik, valamint hogy a királyi kincstár ügyviteli nyelve szintén a magyar legyen. Ilyen körülmények közt még ha a szászok nevében Bedeus József, Conrad András és báró Bruckenthal József nem tennének is óvást a nyelvtörvény ellen, amire pedig annál kevésbé van okuk, mert ő velük szemben a status quot a felség nem engedi háborgatni a magyar nyelv természetesen jogaiba nem helyezhető vissza.

Még a nyelvtörvénytől is nagyobb súlyt fektetnek a rendek a magyar megyék és székely székek tisztújításainak szabályozására. Tíz év óta – írja gróf Teleki József kormányzó báró Nopcsa kancellárnak – a tisztújítások a kormány és az ország közti viszály legfőbb kútforrásai.¹⁵ Hogy a restaurációk három évenként tartassanak s hogy minden állásra 3–3 egyén jelöltessék és pedig a bevett vallásfelekezetek bármelyikéből, ebbe a kormány nagynehezen beleegyezik; csak azt kifogásolja, hogy a korona kizárólag a Diplomában jelzett tisztviselői állásokkal szemben gyakorolja a megerősítés jogát, jöllehet Teleki figyelmezteti rá a kancellárt, hogy a Diploma szerint egyedül az adószedők és a jegyzők nem esnek királyi megerősítés alá, ezen alárendelt hivatalokért pedig nem érdemes olyan vitát provocálni, ami esetleg a királyi jogok még nagyobb sérelmét vonhatná maga után.¹⁶

Hasonló, sőt még nagyobb buzgalmat fejt ki Teleki a múzeum és a nemzeti színház érdekében; de szintén sikertelenül. Azt, hogy az említett közművelődési intézetek felállítása ellen a szászok óvást tesznek, nem tartja valami nagy bajnak, mert ha a szászokat pénzbeli hozzájárulásra nem kötelezik, a másik két nemzetnek joga van a nagy cél elérése végett az ő beleegyezésük nélkül is megadóztatni magát, s habár meg van róla győződve, hogy a magyarok és székelyek saját erejükből képesek lennének a két intézet alapját megvetni: főképen a politikai motivumokat tartva szem előtt, a felséget igyekszik rábírní, hogy a múzeumra saját magánpénztárából ő is adjon valamit.¹⁷

Az a kis töredék, mely a nemzeti cultura és a valódi szabadelvű haladás eszméit képviseli az országgyűlésen, minden vonalon vereséget szenved. Méhes Sámuel és Groisz Gusztáv valóságos vihart idéznek elő, midőn a közteherviselés elvét szóba hozzák s csakis báró Kemény Dénes, gróf Teleki László és Weér Farkas erélyes közbelépésének köszönhető,

hogy vakmerőségükért actiot nem indítanak ellenük. Követjelentésükben a kényes esetről még csak említést sincs kedvük tenni.¹⁸ Báró Kemény Dénes pedig, – kinél lelkesebb híve az uniónak nincsen s kit Ferdinánd főherczeg fenyegetései sem térítenek le a nemzeti politika útjáról,¹⁹ – kedvencz eszméjét csak annyiban viszi közelébb a megvalósuláshoz, hogy az országgyűlés deputatit választ, mely a magyar országgyűlés küldötteivel az unióra nézve tárgyalásba bocsátkozzék; de a kancellár abbéli véleményét, hogy a két deputatio egymással csupán munkálatait cserélheti ki, anélkül, hogy közvetlenül tárgyalhatna, a kormány magáévá teszi.²⁰

Hogy is boldogulhatnának a szabadelvű haladás hívei, midőn a kormánytól függő, nagyobbára megvesztegetett regalisták óriási számbeli túlsúlyukkal a szó szoros értelmében elnyomják őket.

Ez utóbbiak minden gondja abban összpontosul, hogy a kormány intentióit híven, szolgálai engedelmességgel kövessék, bizton számítván rá, hogy jutalomban fognak részesülni. A királyi biztos, a kormány egyenes megbízása folytán, az egyiknek kilátásba helyezi a guberniumi tanácsosságot, a másiknak a főügyészi, a harmadiknak a királyi táblai ülnöki állást, abban az esetben, ha úgy az országgyűlésen, mint a törvényhatóságokban „a jó ügy erőteljes támogatása által” kitüntetik magukat.²¹ Az ellenzék egyik-másik tagjára szintén kivetik a hálót s megbiztatják őket, hogy ha pártjukkal szakítanak, hivatalt kapnak, de hogy milyen hivatalt, ezt nem adják előre tudtukra, ily módon akarván még inkább függőben tartani őket.²²

Ez a rendszer annál inkább beválik, mert a kormány amit ígér, azt meg is tartja. Az országgyűlés végén a királyi biztos, a statuum praeses és a kormányzó, amely lelkiismeretes az érdemek registrálásában, épp oly igazságos egyszersmind a jutalmak osztogatásában.

Bedeus Józsefet például a Szent-István-rend kis keresztjével ajánlják feldiszittetni, miután neki köszönhető, hogy a szász követek többszöri felhívás dacára a nemzeti gyűlésben nem jelentek meg s így trinationalis gyűléseket nem lehetett tartani; azt a főkirálybíró, ki az ellenzéket úgy saját megyéjében, mint az országgyűlésen következetesen üldözte, szegény ember létre fizetési pótlékban kívánják részesíteni; egy királyi táblai ülnökre, kinél az ellenzék jobban senkit nem gyűlöl, egyszerűen felhívják a felség kegyes jóindulatát, melyre különösen azért van nagy szüksége, mert tizenegy gyermekének neveltetése s hivatali állása tízezer forint adósságba hajtotta s folytonosan executiókkal van ostromolva; kitüntetésre ajánlják továbbá azt a követet, kit saját megyéjében az ellenzék annyira gyűlöl, hogy a táblabírák nem akarnak vele egy széket ülni, valamint azt a királyi táblai számfeletti ülnököt, ki diplomatiái ügyességénél fogva sokkal nagyobb szolgálatot tehet a kormánynak, ha hivatalban nem alkalmazták stb.²³

Ilyen eszközökkel a kormány föltétlen urává lesz a helyzetnek s domináló szerepét fenntartja és biztosítja a következő országgyűlésen is.

Az 1846/47-iki országgyűlés előkészítésére szolgáló intézkedései világosan mutatják, hogy régi, sikeresnek bizonyult taktikáját Erdélylyel szemben nemcsak hogy eszeágában sincs megváltoztatni, sőt még következetesebben alkalmazza.

Az említett országgyűlésre királyi biztosul báró Wernhardt Pált, Erdély parancsnokló tábornokát, ennek időközben bekövetkezett nyugdíjaztatása után pedig hivatalbeli utódát, báró Puchner Antalt nevezik ki.²⁴

Puchnertől egyebet nem várnak ugyan, mint hogy katonai magas rangjával imponálni fog a rendeknek; de mivel mint katona sem a politikai viszonyokat, sem a szereplő egyéneket nem ismeri: hogy az előtte teljesen ismeretlen terrenumon el ne tévedjen s hogy másrésről a kormány intentióiba utasítások nélkül is beavatott előbbi királyi biztosok nyomdokairól le ne térjen, részletes utasításokkal látják el.

Ezekben az utasításokban, – melyeket részint írásban, részint élő szóval a kancellár közöl vele²⁵, – annál szigorúbban ragaszkodik, mert különben ellentétbe keverednék a

kancellárral, kormányzóval és a statuum praesessel, kik mindenben a kormány akaratát követik.

A királyi biztos tulajdonképeni szerepe csak az országgyűlés megnyitása után kezdődik ugyan, de azért Puchner, gróf Teleki kormányzóval együtt, minden befolyását érvényesíti, hogy követekké a kormány hívei választassanak meg s hogy az utasítások, különösen az úrbéri munkálatokra nézve, a kormány szája íze szerint készíttessenek.²⁶

A kormány egyes túlbuzgó hívei azonban a követválasztások alkalmával erőszakoskodásukkal zavarokat idéznek elő. A marosszéki főkirálybíró, Gál József például, az utasításkészítő bizottságtól, – gróf Teleki Domokos, Dósa Elek és Antal Imre ellenzéki tagok minden erőfeszítése daczára, – a kormányra nézve kedvező instructiókat csikarván ki, midőn a választás előtti napon megtudja, hogy az ellenzék többségben van, gróf Toldalagi Ferenczet és a tisztviseleket kiküldi a vidékre, hogy szavazókat toborózzanak a kormánypárt részére s ezzel az ellenzéket annyira felizgatja, hogy az a választás színhelyén, Berzenczey Lászlónak, egyik jelöltjének vezérlete alatt verekedést provokál, mire a szavazást félbe kell hagyni s a főkirálybírónak, – ki alig tud a tömeg dühe elől szobájába menekülni, – katonaság igénybevételevel kell a rendet helyreállítania.²⁷

Az országgyűlés folyamán szintén katonás pontossággal végzi Puchner, amit rábíztak.

A trinationalis gyűlések tartását nem engedi meg; a sajtóra felügyel, hogy túl ne lépje a kormány által már a mult országgyűlésen és most ismételve megállapított korlátokat;²⁸ a gyűlésteremben a hallgatóságot a követektől elkülöníti;²⁹ s midőn ennek daczára az ifjak, különösen pedig gróf Bethlen János és gróf Teleki Domokos írnokai: Ugron Lázár és Orbán József, továbbá gróf Kemény Sámuel gazdasági gyakornoka s Tóth István és Kovács János ügyvédek ismételten megzavarják a tanácskozást az által, hogy a conservativ szónokokat lehurrogják: a statuum praesest és az ítélő tábla elnökét felszólítja, hogy az illetőket dorgálja meg s ha ez nem használna, tiltsa meg nekik a karzaton való megjelenést, sőt esetleg távolítsa el őket Kolozsvárról.³⁰

Különösen nagy gondja van azonban arra, hogy a regalisták pontosan teljesítsék kötelességüket. Folytonosan számon tartja őket; azt, aki az ő tudta nélkül távozik el az országgyűlésről, azonnal igazolásra szólítja fel³¹ s amennyiben egyik-másik azért hagyja el Kolozsvárt, mert a kormánytól valami megbízást kap, ajánlja báró Jósika Samu kancellárnak, hogy jövőre az országgyűlés ideje alatt a regalistáknak semmiféle megbízatást ne adjanak.³² Különben módjában van a rendelkezésére bocsátott pénzüsszezből azokat a szegényebb regalistákat, kikre a kormány biztosan számíthat, segélyben részesíteni avégből, hogy állandóan Kolozsvárt tartózkodjanak vagy legalább a fontosabb kérdések eldöntése alkalmával megjelenjenek.³³

Hogy pedig a regalisták szolgálatait mikor és mi módon vegye igénybe, általában, hogy megbízatásában miképen járjon el, erre nézve esetről-esetre azoknak a föltétlenül megbízható egyéneknek a tanácsát kéri ki, kiket a kancellár ajánl neki s kik úgy a parlamenti taktikában való jártasságuk, mint befolyásuk és szónoki tehetségük által nagy segítségére vannak. Ezek a szászok részéről Bedeus, a magyarok részéről báró Jósika Lajos és Kozma királyi táblai bíró, a székelyek részéről Gál József és Horváth Albert főkirálybírák s Balla Mihály királyi táblai bíró.³⁴

A kormány a regalistáktól első sorban és mindenekfelett az úrbér kedvező elintézését várja. Erre oly nagy súlyt fektet, hogy a királyi propositiókba eredetileg a rendszeges munkálatok közül egyébről említést sem akar tenni s ebbeli szándékáról csak báró Jósika Samu közbelépése folytán mond le, ki figyelmezteti a felséget; hogy már 1837-ben megígérte, hogy a legközelebbi országgyűlésen az úrbér mellett a többi operatumok is tárgyalatni fognak, de még ha ígérete nem kötelezné is: amennyiben az országos küldöttség esetleg a többi rendszeres munkálatokat is be fogja mutatni, a törvény értelmében a korona felhívása

nélkül is, tárgyalás, alá fognak azok kerülni, ami a korona tekintélyét semmiesetre sem fogná emelni.³⁵

Az országos bizottság úrbéri munkálata, – mely a tárgyalás alapjául szolgál s melyet az ellenzék magáévá tesz, – abban a cardinalis hibában szenved, hogy összeköti az úrbért a birtokrendezéssel. Báró Kemény Zsigmond az országgyűlés folyama alatt a „Pesti Hirlapban” megjelent tanulmányában kézzelfoghatólag kimutatja, hogy ilyen terv megjárta volna Mária Terézia idejében, mert akkor még a köznép nem vesztette el türelmét; akkor még kevesebbet gondolkozott keserves sorsáról s félszázad óta nem kecsegtették hiú ígéretekkel; akkor még a Királyhágón átlépve nem ébredhetett fel benne az irigység; miután a magyarországi köznép sorsa sem volt kedvezőbb az övénél; de most mások a körülmények, úgy hogy, ha most az úrbért olyan kérdésekkel kötik össze, melyeknek megoldására huszonhat év sem elegendő s melyek mindenütt a föld kerekességén önállóan, az úrbértől függetlenül rendeztetek, a köznép joggal kételkedni fog a boldogulását szíven viselő szabadelvű párt törekvéseinek őszinteségében.³⁶

A szabadelvű ellenzék az okos tanácsot meghallgatja, annyival is inkább, mert a kormány hívei, kik a birtokrendezést az úrbértől különválasztják, mindenfelé híresztelni kezdik, hogy a köznépnek ők a valódi pártfogói.

Amily helyes azonban a szabadelvű párt részéről, a tagosítást, arányosítást stb., a reform sikerének biztosítása végett, egyelőre mellőzni, épp oly következetlenség fölvetni az örökváltság kérdését, mely a birtokrendezés s az úrbér szabályozása előtt már csak azért sem oldható meg, mert addig, míg meg nincs állapítva, hogy mivel és mennyivel tartozik a jobbágy földesurának, nem lehet tudni, mit kell tulajdonképen megváltania.

Az ellenzéket ilyen túlzásokra a conservatívek szűkkeblűsége ragadja, kik magyarországi elvtársaik nyomdokain haladva, a nemesi jogokból semmit nem akarnak feláldozni s a kisebb birtokosok existenciáját védelmezik ott is, ahol erre szükség nincs. Éppen ezért bízik meg bennük báró Jósika Samu kancellár annyira, hogy midőn az országgyűlés megnyitása előtt az úrbéri munkálatok kinyomatásáról van szó s midőn kormánykörökben aggodalom merül fel, a tekintetben, hogy, ha a kinyomatás megtörténik, mielőtt a kormány az úrbérre nézve nyíltan állást foglalna, a conservatív párt a megyékben esetleg nem helyes irányban fogja a maga befolyását érvényesíteni: a kancellár megnyugtatta a felséget, hogy mivel ő nem akar mást, csak azt, hogy az úrbér szabályozása által az adózók sorsa rosszabbá ne váljék s a ténylegei birtokállapot könnyelmű újítás által az alkotmány megsértésével meg ne zavartassék, bizvást átengedheti ebben az ügyben az iniciatívát a conservatív rendeknek.³⁷

Báró Jósikának az események igazat adnak. Az új úrbéri törvények a szabadelvűség legmérsékeltebb igényeinek sem felelnek meg, úgy hogy midőn gróf Teleki Domokos, valamint az ellenzék számos más tagja óvásukat jelentik be a „halva született törvények” ellen, méltán kifejezhetik egyszersmind aggodalmukat, hogy „haszon helyett kárt fognak azok okozni mind a földesuraknak, mind az úrbéreseknek, mind pedig a hazának s rendezavarásoknak lesznek szülő okai”.

Az úrbér tökéletlenségeért a kormány annyira-amennyire kárpótolja az országot a magyar nyelvre és az ujonczozásra vonatkozó törvényekkel.

A magyar nyelv érdekében ezúttal báró Jósika Samu kancellár száll síkra. Őszintén megmondja a felségnek, hogy a mennyiben minden törvényhatóság – tekintet nélkül pártállására – a nyelvtörvényre nézve kedvező utasítást adott, az ügy halogatása a legrosszabb hatással lenne a rendekre, sőt azt is eredményezhetné, hogy a nagy fáradtsággal létrehozott többség a kormánytól elidegenedne.³⁸ Báró Jósika fáradozása azonban, ha nem vész is kárba s ha az új törvény egy pontjában többet kapnak is a rendek, mint a mit kérnek: egészen véve sokkal csekélyebb értékű az, mint a magyarországi hasonló törvény.

Annál nagyobb vívmánynak tekinthető az országgyűlés ujonczajánlási jogának elismerése.

Csaknem egy évvel az országgyűlés megnyitása előtt gróf Teleki kormányzó figyelmezteti rá a kormányt, hogy az ezredek kiegészítése most sem fog sikerülni, hacsak erre fel nem kéri a rendeket.³⁹ Ugyanezt a véleményt fejezi ki az országgyűlés folyamán báró Jósika kanczellár, azzal a megjegyzéssel, hogy, ha ily módon a fejedelmi jogok csorbát szenvednének is, ebbe a körülmények kényszerítő hatalma alatt bele kell nyugodni, annyival inkább, mert különben a kormány még a conservatívek támogatására sem számíthat.⁴⁰

Maga a felség is belátván, hogy a régóta húzódó ügyben makacssággal nem megy semmire, kiadja azt a resolútióját, melyben az országgyűléstől ujonczot kér, s egyúttal eleget téve a rendek régi óhajlásának, beleegyeznek, hogy a szolgálati idő nyolcz évre szállíttassék le.⁴¹ Ilyetén engedékenységevel azt éri el, hogy a rendek a katonai kiküldöttekkel történt megállapodásukhoz képest, 11,000 ujonczot szavaznak meg, és pedig 4000-et most mindjárt, 7000-et pedig a következő 7 évre.⁴² Több ujonczot kap tehát a kormány, mint a mennyi szükséges lenne az ezredek kiegészítésére s a megajánlás föltételei is sokkal kedvezőbbek, mint 1810-ben voltak.

Ugy az ujonczozásra vonatkozó két törvénycikket, mint a többi törvényeket nagy sietséggel szentesíti a felség s midőn az új törvényeket kihirdetés végett leküldi, szigorúan meghagyja Puchnernek, hogy azonnal zárja be az országgyűlést és semmiféle újabb tárgy fölvételét ne engedje meg.⁴³

A kormány föltétlenül szükségesnek tartja, hogy a mikor a magyar országgyűlés megnyílik, az erdélyi rendek már ne legyenek együtt.⁴⁴ Azt hiszi, hogy ily módon vethet gátat az unióra irányuló s évről-évre fokozódó mozgalomnak. Számításában azonban csalatkozik. A természet örök törvénye által egymásra utalt, egymást kiegészítő, de az idők viharai által egymástól szétválasztott elemeket összeforrasztja az a hatalmas eruptio, melyet fufanggal és apró engedményekkel elfojtani nem lehet.

-
807.	* Orsz. levéltár. Erdélyi kanczell. iratok, 1837: 4985.
808.	* U. ott, 1837: 3302.
809.	* U. ott, 1838: 217.
810.	* Aus Metternich's nachgelass. Papieren, VI. 217.
811.	* Orsz. levéltár. Erdélyi kanczell. iratok, 1841: 215.
812.	* U. ott, 1841: 241.
813.	* U. ott, 1842: 16.
814.	* U. ott, 1842: 115.
815.	* U. ott, 1842: 130.
816.	* U. ott, 1842: 76.
817.	* U. ott, 1842: 54.
818.	* U. ott, 1842: 115.
819.	* U. ott, 1842: 44.
820.	* U. ott, 1842: 83.
821.	* U. ott, 1842: 83.
822.	* U. ott, 1842: 87.
823.	* U. ott, 1846: 92. 94.
824.	* Követjelentés Kolozsvár törvényhatóságához. (Kolozsvár, 1843.)
825.	* Kazinczy Gábor, Emlékbeszéd Kemény D. fölött. (Debreczen, 1849.) 13.
826.	* Orsz. levéltár. Erdélyi kanczell. iratok, 1842: 43.
827.	* U. ott, 1843: 70.
828.	* U. ott.
829.	* U. ott, 1843: 70.
830.	* U. ott, 1846: 214, 232.
831.	* U. ott, 1846: 368.
832.	* U. ott, 1846: 285.
833.	* U. ott, 1846: 297.
834.	* U. ott, 1846. aug. 29-én kelt legf. rendelet.
835.	* U. ott, 1846: 285.
836.	* U. ott, 1847: 131, 158.

- 837. * U. ott, 1847: 158.
- 838. * U. ott, 1847: 20.
- 839. * U. ott, 1846: 368.
- 840. * U. ott, 1846: 368.
- 841. * U. ott, 1846: 20.
- 842. * Pesti Hírlap, 1846. 785. sz.
- 843. * Orsz. levéltár. Erdélyi kancell. iratok. 1845: 388.
- 844. * U. ott, 1846: 422.
- 845. * U. ott, 1845: 411.
- 846. * U. ott, 1846: 434.
- 847. * U. ott, 1847: 215., 216.
- 848. * U. ott, 1847: 267.
- 849. * U. ott, 1847: 361.
- 850. * U. ott, 1847: 317.

IX. FEJEZET.

A pártok előkészülete a döntő mérkőzésre.

József nádor halála. István főherceg, Magyarország helytartója. A conservatív párt szervezkedése. Politikai program-töredékek.” Ellenzéki Kör. Az 1836-iki könyvvizsgálati utasítások pótléka s a censura. Az ellenzék tartózkodása a pártszervezkedéstől. „Ellenzéki nyilatkozat”. Befejezés

Az 1847-ily év olyan eseménnyel kezdődik, mely nemcsak az udvart, de a nemzetet is mély gyászba borítja. József nádor, – ki az előző évben töltötte be nádorságának és helytartóságának ötvenedik évfordulóját s kit ebből az alkalomból csak közbejött betegsége miatt nem ünnepelhetett a nemzet úgy, amint óhajtott volna s amint tervezte, – január 13-ikán örök nyugalomra hajtja le fejét.

Midőn Kossuth, Pestmegye gyűléstermében, az ősz nádor patriarchai alakját még egyszer az ország elé varázsolja, hogy örökre búcsút, vegyen tőle, az egész nemzet együtt könnyezik vele és siratja azt a férfiút, ki a trón iránti hűségét mindenkor össze tudta egyeztetni a nemzet iránt érzett szeretetével, ki a rendszer daczára, – melynek ötven éven át szakadatlanul szolgálatában áll s mely a kislelkűeket vagy megtöri, vagy félrelöki az útjából, – úgy megállja a helyét, hogy éppen a legválságosabb időkben nemes intencióinak legalább egyrészét megvalósíthatja.

Az elhunyt nádornak nem csekély része van benne, hogy ez a fél század olyan eredményeket produkál, melyek egy új korszak alapját vetik meg. Igen, mert főtörekvését nem az képezi, hogy beleilleszkedjék a hagyományos rendszer keretébe, hanem hogy enyhítse annak ridegségét, midőn erre a nemzet érdekeinek megóvása szempontjából szükség van, hogy engedményekre bírja azokat, kiknek makacssága a haladást egy vagy más irányban megghiusíthatná. A nemzettel szemben többnyire a korona intencióit látszik képviselni, a koronával szemben viszont a nemzet jogai mellett száll síkra. Ezt a hálátlan szerepet kell játszania, mert különben nem tarthatná fenn magát. De úgy viszi azt, hogy azért lenn is, fenn is megértik és tisztelettel hajólnak meg előtte, s midőn behunyja szemét, a nemzet és a korona összeforrnak az emléke iránt érzett hálában.

Még ravatalán fekszik a nádor, midőn a felség aláírja a decretumot, melyben addig is, míg a nádorválasztás a legközelebbi országgyűlésen megtörténék, Magyarország királyi helytartójává s a hétszemélyes tábla elnökévé, valamint Pestmegye főispánjává és a jászok és kunok főkapitányává István főherceget nevezi ki, utasítván egyszersmind a nevezett főherceget, hogy addig, míg Csehországban, melynek helytartója volt eddig, a függő ügyeket elintézné, az országbíró bízza meg helyettesítésével.¹ Ugyanekkor elrendeli a felség az országos gyászt a nádorért, „kiben nemcsak bátyját, hanem egyszersmind egyik leghívebb barátját, Magyarország alkotmánya felett mindenkor éber gondossággal őrködő legbecsesebb tanácsadóját veszttette el s kinek halálát annál inkább fájlalja, minél inkább kívánta volna annak örök emlékezetű érdemeiért tartozott hálaadókat főlászados hivataloskodása alkalmából szándéklott örvendetes ünneplésekor leróvni.”²

Habár a helytartói állás illetén betöltésével az országgyűlés nádorválasztási joga bizonyos tekintetben csorbát szenved s a régi közjogi gyakorlattal is ellenkezik főispáni méltósággal ruházni fel a királyi helytartót: az ellenzék ezúttal nemcsak hogy kerüli a közjogi szörszálhasogatást, hanem még másokat is megnyugtatni igyekszik, miután István főherceg határozott rokonszenvet árul el az ellenzék nemzeti törekvései iránt, a másik pártot ellenben annál kevésbé szereti s olyanforma nyilatkozata jut Széchenyi fülébe, hogy „szégyenli híveit, a conservativeket”,³ ezen kívül az udvar s különösen Metternich és Apponyi irányában nagy önállóságot tanusít.

Ha István főherceg népszerű már akkor, midőn még csak híréből ismerik, még inkább megszeretik, midőn 1847 nyarán, maga mellé véve a conservatív párt legrokonszenvesebb tagját, báró Vay Miklóst, több mint hat hétig tartó körútat tesz az országban, hogy, bemutassa magát. Nyílt föllépésével, szeretetreméltó modorával s hazafiasságtól áradó nyilatkozataival mindenütt óriási lelkesedést kelt. A szó szoros értelmében keresi a népszerűséget. Minden tette, minden szava láthatólag arra irányul, hogy mennél közelebb férközzék a nemzet szívéhez. Midőn gőzhajón Pestre érkezik, mint a személye iránt tanusított figyelmet köszöni meg, hogy a hajót magyar kapitány vezényli. Még a bajuszát is magyarosan viseli. Folytonosan magyarul beszél s a legnagyobb közvetlenséggel, fesztelenül, érintkezik az emberekkel. Vidéki körútját azzal kezdi, hogy részt vesz a pest-szolnoki vasut megnyitásán. Általában atyja nyomdokait követve, nemcsak a vasutak, hanem a Tiszaszabályozás⁴ s minden egyéb közgazdasági és közművelődési vállalat iránt meleg érdeklődést tanusít. Szónoklatokat nem tart, mert – mint Nagy-Váradon kijelenti – nem beszél oly tisztán a magyar nyelvet, mint a tiszai nép s így érzelmeinek e nyelven való kifejezésére nem bir elegendő képességgel; de rövid beszédeiben innét és ismét biztosítja a nemzetet, hogy „keblében oly lángoló honszeretet él, miben magát fölülmúlni senki által nem engedi”.

Mire visszatér Budára, hogy Pestmegye főispáni székébe Ferencz József főherceg beiktassa, – Apponyi kívánván, hogy a beiktatás, úgy, miként 1791-ben, most is egy főherczegre bízassék,⁵ – általánossá válik a meggyőződés, hogy benne erős támaszra fog találni a nemzet ott, ahol eddig oly kevés jóakaratot tanusítottak törekvései iránt.

Csakhamar kitűnik azonban, hogy István főherceg nemzeties érzülete tetterejével, szabadelvűsége a gyakorlati politikában való jártasságával és diplomatiái ügyességével nem áll arányban. Széchenyi azzal az előérzettel, mely az ő jellemző tulajdonságai közé tartozik, mindjárt kineveztetése után megírja róla naplójában, hogy „ez eltemet minket vagy mi őtet”.⁶ Ahhoz nincsen sem elég ereje, sem elég tapasztalata, hogy uralkodjék az események felett s így őt ragadják magukkal az események.

Az új helytartó Apponyi politikáját sem képes természetesen megváltoztatni, s ennél fogva minél szorosabbá válik az immár nyíltan bevallott szövetség a conservatívek és a kormány közt, annál inkább fokozódik a kormány ridegsége és engesztelhetetlensége az ellenzék irányában.

A conservatívek még József nádor életében kötik meg a formális szövetséget a kormányval, miután már előbb, vagyis 1846 november 12-ikén programjukat megállapítják s ebben világosan kifejezik abbéli óhajításukat, hogy a kormány a reformok terjedelmére, egymásutánjára nézve a „cselekvés perczében” közleni fogja velük elhatározását s az ő, közreműködésükkel hajtja végre szándékait. Gondoskodnak egyszersmind arról is, hogy az összhangot saját maguk közt, valamint a kormányval állandóan biztosítsák. E célból elhatározzák, hogy Pesten időnkint összejöveteleket tartanak; azután két központi választmányt alakítanak: az egyik a különböző megyékben lakó párthívekkel, a másik, – melynek tagjai gróf Dessewffy Emil, gróf Keglevich Gábor, Fogarassy Mihály, Liphay Sándor, ifj. Majláth György, Somssich Pál, gróf Széchen Antal és báró Vay Miklós, – a kormányval tartja fenn az összeköttetést. A kormány intenióinak megfelelőleg a tisztujítások és a követválasztások alkalmával különösen a megyékben igyekeznek megvetni lábukat.

A conservatív párt illetén magatartása következtében természetesen az ellenzék is jobban összetart, anélkül azonban, hogy a pártszervezkedés tekintetében, – melynek szükségességét Szemere Bertalan mindjárt: az országgyűlés berekesztése után kiemeli,⁷ – a conservatívek példáját követné. A centralisták már meghozták azt a nagy áldozatot, hogy az ellenzék egységének biztosítása végett egyidőre lemondtak elveik terjesztéséről. Ez az áldozat – mint Szalay László figyelmezteti rá elvtársait⁸ – kárba veszne, ha most, midőn még nagyobb szükség van az összetartásra, egy közös program készítését kísérlik meg s ezzel nemcsak

jelzik a nagy elvi ellentétet köztük és a municipalisták közt, de élére is állítják úgy, hogy a szakadás kikerülhetetlenné válik.

A conservatívek tehát, ha arra számítottak, hogy programjuk közrebocsátása által mintegy rákényszerítik az ellenzéket hasonló lépés megtételére s ily módon annak tömör sorait megbontják: csalódtak. A fogás nemcsak hogy nem sikerült, de éppen az ellenkezőjét érték el vele annak, amire törekedtek. Az ellenzék cselekvési képessége soha nagyobb nem volt, mint most, úgy hogy e miatt Széchenyi is a legnagyobb aggodalom szállja meg.

Széchenyi nem tartozik ugyan a conservatív párthoz, miután saját vallomása szerint az, amit ő Magyarországon conserválni kíván, úgy viszonylik ahhoz, aminek reformálása után sóvárog, mint tíz a százhoz; de azért szívesen kezdet fog a conservatívekkel, hogy „a napról-napra türelmetlenebb és indulatosabb ellenzéket ártalmatlanná tegye”.

„Politikai program-töredékek” című rhapsodicus iratában⁹ a izzó szenvedélylyel támadja meg Kossuthot és párthíveit, kik „tatár felfogással és kurucz politikai mélységgel” vezetni és ellenőrködni akarnak egyszerre. A „Program-töredékek” írása közben éppen kapóra jön Kossuthnak két hirlapi cikke, melyre hivatkozva Széchenyi azt igyekszik bebizonyítani, hogy ellenfele elérkezett immár közszereplésének harmadik stádiumába, amidőn mint demagog fogja a köznépet mindaddig lázítani, míg a Hora és Kloska korát vissza nem varázsolja. Legelőször a nemességet akarta salakjától megtisztítani, s mikor ez nem sikerült és elhitette magával, hogy ezt az osztályt, mint javíthatatlant, egy másikkal kell pótolni: társadalmi térre vonult, s „a nemzet – nagy hasznára és díszeré” felcsapott kereskedőnek és fabrikánsnak; már most kezdi belátni, hogy ezen a téren sem boldogul, neki fogott tehát a népiizgatásnak. Azzal, hogy az örökváltság lehetőségét az adónak közös viseléséhez mint sine qua non-hoz köti, a parasztot és nemest egymásra uszítja, s ily módon, midőn reform után vágyik, úgy megveti a forradalom alapját, hogy a legmerészebb franczia jacobinus is gyönyörködhetnék benne.

Egy anekdotával végzi Széchenyi röpiratát. Midőn hivatalba lépett, egy hölgy azt mondta neki, hogy, mivel már most vagy a hazát, vagy a kormányt kénytelen lesz megcsalni, az istenért, csak a hazát ne csalja meg. Széchenyi megnyugtatta a hölgyet, hogy egyik felet sem csalja meg, hanem mind a kettőnek használni fog az által, hogy saját érdekeikre figyelmeztetni fogja őket. Mire a hölgy azt felelte, hogy „az lesz a sorsa, hogy sem odafent, sem idelent nem fognak neki hinni”.

Ezzel az anekdotával, mely Széchenyi egész politikai pályáját jellemzi, maga jósolja meg röpiratának hatását.

A helyes taktika eltalálása ad neki mindig legtöbb gondot s azt nyeri vele, hogy őszinteségét vonják ellenfelei kétségbe. Kevéssel azelőtt vetették szemére, hogy ő alapította meg Magyarországon a „bujkáló politikát”; hogy a rövidebb út helyett mindig a tekervényest választja, jóllehet, a magyarnak egyenes jellemével a bujkálás, alattomoskodás nem fér össze; hogy nem annyira orvos, mint inkább „bábája a nemzetnek, ki úgy fordul a beteghez, hogy ez őt észre ne vegye kenőcseivel”.¹⁰ Ezekkel a szemrehányásokkal azonban nem törődik, hanem a „Program-töredékek” írása közben is azon töpreng, mi módon kezelje a tárgyat, hogy sem az ellenzéki, sem a conservatív pártot magára ne haragítsa. A pártok fölé akar emelkedni, mind a két félnek igazságot akar szolgáltatni s éppen ezért egyik fél sincs vele megelégedve. Az ellenzék képezi ugyan támadásának célpontját s a conservatívekről elismeri, hogy a gyakorlati államtudományokban és a részrehajlatlan igazságszeretben messze túlszárnyalják elleneiket; de másrésről minden tartózkodás nélkül kijelenti, hogy a conservatívek közt is sokan vannak, kik a magyart még Verbőczy mögé tolnák vissza. Ő, ki „becsületes progressistának, ernyedetlen reformernek” vallja magát, szívesen fölcsapna a conservatív zászló alá mint közlegény, de csak akkor, ha arra a zászlóra még fölírják „a reformot, a progressiót nemzeti és alkotmányos vágásokban, az engesztelődést minden hazafi iránt s mindenek fölött az erkölcsi és társadalmi tisztaság”.¹¹ A conservatívek tehát

igazmondásáért méltán duzzoghatnak. Sőt a kormányköröknek sem tetszik a rhapsodicus program, mely, ahelyett hogy kibékítene, egymás ellen ingerli a pártokat; azt a pártot, melyre a kormány támaszkodik, kisebbiti s mindezekon felül a mult bűneit a kormánynak kiméletlenül a szemére veti.

Az ellenzék, úgy a conservatívek, mint Széchenyi által is provocáltatván, mind a két kihívást elfogadja s – mint említők – fokozott buzgalommal folytatja az erőgyűjtést, annyival is inkább, mert a tények egyáltalán nem bizonyítják, amit, Széchenyi el akar vele hitetni. Széchenyi, mint a „kormány embere”, be lehet avatva a kormány terveibe s így joggal beszélhet annak jó szándékáról; de a bizalmat pusztá szóval hiába erőlteti ama rendszer iránt, melynek habár szelidebb modorban, mint a negyvenes évek ellenzéke, ő is sok ideig opponált s mely csak az imént hiusította meg egy reményteljes országgyűlés minden sikerét s küldte a megyék nyakára az administratorokat.

Az ellenzék vezérei tehát, anélkül, hogy az egyes megyék ellenzékét valamely központi párt-organum vezetése alá helyeznék, mely szükségképen a párt felbomlására, valamint a megyei élet megbénítására vezetne: mindenekelőtt gondoskodnak egy olyan társadalmi központról, ahol a vidéki elvtársak, ha nem is utasítást, de útbaigazítást nyerhetnek követendő maguktartására nézve s ahol a különböző árnyalatok hívei közt az állandó érintkezés folytán az ellentétek lassankint elsimulhatnak. A Nemzeti Kör és a Pesti Kör 1847 januárjában, gróf Teleki László elnöklete alatt, – ki mellé alelnökül Vörösmartyt és Fényes Eleket választják meg, – Ellenzéki Körre egyesül. Itt jönnek össze, különösen a pesti vásárok alkalmával, az ország különböző vidékeiről az ellenzék tagjai, hogy esetről-esetre tanácskozzanak a teendők felől s hogy az ellenzéki szellemet folytonosan ébren tartsák és fejlesszék. A legkiválóbb írók, művészek és politikusok, mint pl. Petőfi, Vörösmarty, Egressy Gábor, Kazinczy Gábor stb., gondoskodnak róla, hogy felolvasások, estélyek, multságok rendezése által mennél nagyobb vonzerőt gyakoroljon a kör különösen a vidékiekre.

A napi sajtót is igyekszik az ellenzék lehetőleg felhasználni egyrésről elveinek tisztázására és terjesztésére, másrésről védelmi eszközül a támadások ellen. A „Pesti Hírlap” 1847-iki folyamában például a munkatársak valamelyike „Teendőink” című cikksorozatában Széchenyi „Programm-töredékeit” veszi bonczkés alá. A conservatívek ellen ugyanebben a lapban szintén számos cikk jelenik meg. A censorok rosszakarata és tudatlansága azonban az ellenzékiek kezében a sajtó fegyverének élet megtompítván, a panaszok, melyek a század első tizedeiben a censura ellen oly sűrűn fordulnak elő, ismétlődnek.

A kormányt a hírlapirodalom gyors fejlődése aggodalommal töltvén el, az 1836-iki általános könyvvizsgálati utasítások „pótlékának” nevezett, 1846 május 25-ikén kelt rendeletében a napi sajtó bilincseit szűkebbre szorítja. A rendelet szerint ugyanis törvényhatósági határozatok, feliratok, országgyűlési követjelentések és közhelyeken tartott szónoklatok soha eredeti alakjukban nem közölhetők, hanem csupán „magán elbeszéléskép;” a felsőbb rendeletek is csak akkor hozhatók nyilvánosságra eredeti szerkezetükben, ha ezt az állam érdekei egyenesen követelik; tisztí kihágásokról vagy visszaélésekről csak a legnagyobb óvatosság mellett szabad írni; a közügyekkel, a kiváltságok és szerzett jogok sérelme és kigúnyolása nélkül, foglalkozhatnak ugyan a hírlapok, de a király jogai, a szoros értelemben vett hittani és vallási dolgok, az osztrák birodalom viszonya az idegen uralkodó házakhoz, az uralkodó ház tagjainak magánügyei, kivéve azokat, melyeket már a bécsi lapok közöltek, a politikai, törvénykezési és kamarai főkormánysszékek eljárása, a hadsereget érdeklő hirdetményen, az országos küldöttségek határozatai hírlapi cikk tárgyát nem képezhetik.¹²

Egy füst alatt a napi sajtónak az országgyűléshez való viszonyát is szabályozza a rendelet. Amaz általános elv kimondása után, hogy „országgyűlés alatt kettős legyen a

vigyázat, nehogy a hírlapokban vizsgálati engedély nélkül bármi is közöltessék”, nemcsak azt szabja meg, hogy mit, hanem azt is, hogy milyen szellemben lehet írniok a hírlapoknak az országgyűlésről. Az országgyűlési beszédek csak a szónok és az általa képviselt törvényhatóság megnevezése nélkül, az üzeneteket pedig csak akkor közölhetik, ha már országos ülésben megállapítottak; a vitatkozások közlése csak akkor engedtetik meg, ha „a józan értelemben vett szólásszabadság korlátait s az illedelem határait át nem hágják”; s minden, ami az országgyűlés termében vagy azon kívül történik, csak akkor bocsátható nyilvánosságra, „ha nem kell tartani tőle, hogy ez által a kedélyek némi izgatottsága vagy a felsőbb tekintélyek és személyek kisebbitése idéztetik elő”; végre nem közölhető az olyan cikk, mely az országgyűlési határozatokat fessegeti, gáncsolja s az olyan tudósítás, mely a törvényhatóságoknak az országgyűlés által még el nem döntött tárgyakra vonatkozó vitáiról szól.¹³

A kormány fokozott éberséggel ügyel rá, hogy a censorok és a közigazgatási hatóságok úgy ezt a rendeletet, mint az 1836-iki általános könyvvizsgálati utasításokat a hazai és külföldi időszaki sajtóval szemben egyforma szigorúsággal végrehajtsák.

Midőn Apponyi megtudja, hogy a Vargha által szerkesztett „Hetilap” hasábjain, a lap programja ellenére, Kossuth politikai cikkeket közöl, hogy a Kuranda által szerkesztett s a birodalomból kitiltott „Die Gränzböten” című szabadelvű hírlapnak Magyarországon csaknem 300, magában a fővárosban 50 előfizetője van s hogy ennek a lapnak 26-ik füzeté, melyben Ferencz császár emlékszobra tárgyában egy vakmerő cikk jelent meg, Pesten a legtöbb kávéházban nyolcz napnál tovább közkézen forgott a király megbízásából utasítja a helytartó-tanácsot, hogy az említett visszaélések szigorú megtorlásáról gondoskodjék.¹⁴ A hazai könyvtáraknak megtiltják, hogy Keil Ernést és Maier Gusztáv lipcsei, Hoffmann és Campe hamburgi könyvtárak kiadványait árulják vagy hamis címlapokkal ellátva becsempészsék az országba, miután az említett könyvtárak számos szabad szellemű és az ausztriai birodalom ellen izgató röpiratot bocsátottak közre.¹⁵ Az oraviczei kaszinó és magyar olvasó-egylet alapszabályait a helytartótanács azzal a módosítással hagyja jóvá, hogy a kaszinóban tiltott könyveket vagy felsőbb engedelmet nélkülöző lapokat tartani nem szabad.¹⁶ Ugyancsak a helytartó-tanács Steinle özvegyét, ki a január 15-iki védegyeleti bálra szóló meghívót a censor jóváhagyása nélkül adta sajtó alá, megdorgálja; Giimm Vincze könyvnyomdászt pedig szabadalmától fosztja meg, mivel a gyáralapító részvénytársaság s az első magyar selyemkérme- és szalaggyár-egylet alapszabályait s a honi iparművek vásárlóihoz intézett figyelmeztetést szintén censori engedély nélkül nyomatta ki.¹⁷

Még a szépirodalmi és tudományos sajtó sem kerül ki a censura bosszantásait. Klein Hermannak, az „Ungar” című divatlap szerkesztő-tulajdonosának például megtiltják, hogy melléklapjában a tudomány, szépirodalom és ipar körébe nem tartozó hirdetéseket közöljön.¹⁸ Wimmer Ágoston felsőlövői evangélikus lelkész az angol bibliaterjesztő társaság kiadványainak colportálásában nagy buzgalmat fejtven ki, a helytartótanács vizsgálatot rendel el ellene, annyival inkább, mert az említett kiadványokat az egyházi censorok nem elég szigorúsággal bírálják meg.¹⁹ Még a kormány hű embere, Bartal György is szükségesnek tartja, hogy – amidőn már a censor jóváhagyásával napvilágot látnak nagybecsű „Commentárjai”,²⁰ – megnyugtassa Apponyit, hogy a munkájában foglalt politikai elvek a kormány nézeteivel nem ellenkeznek.²¹

A censura természetesen most is, mint mindig, amellet, hogy a katolikus egyház érdekeit tolja előtérbe, a politikai pártokkal szemben is elfogult és egyoldalú. Az ellenzéki író tollát censora vezeti, a conservativeknek ellenben mindent szabad írniok; az ellenzéki politikusokat szidni igen, de dicsérni nem szabad, a conservativeket ellenben gondosan védelmezik az ócsárlásoktól.

Ilyen körülmények közt a Pesti Kör elhatározván, hogy az ellenzék politikájának ismertetése végett Bajza szerkesztése alatt egy politikai zsebkönyvet ad ki, az Ellenzéki Kör,

mely a határozat végrehajtására vállalkozik, a zsebkönyvet Németországban nyomtatja ki,²² mert idehaza olyan munka, melynek célját az ellenzéki politika népszerűsítése képezi, vagy egyáltalában nem, vagy csak a censor által megcsonkítva, sőt meghamisítva jelenhetné meg.

A conservatívek szervezkedésével és Széchenyi heves támadásával szemben az ellenzék részéről a visszahatás nemcsak hírlapi cikkekben és egyéb sajtó-termékekben s nemcsak a clubb-élet élénkségében, hanem főképen abban nyilvánul, hogy az ellenzéki párt vezérelveinek körvonalozását, ha nem is szabatos program, de legalább egy nyilatkozat keretében már most azok is szükségesnek tartják, kik azelőtt ellene voltak.

Kossuth már az 1845-ik év novemberében felszólítja Deák Ferenczet, hogy készítse az ellenzék számára programot. Deák azonban amellet, hogy eszélyességi szempontból ellenzi, politikai és közjogi viszonyainkra hivatkozva időelőttinek is tartja azt. Később azonban nemcsak hogy enged elvtársai kívánságának, de pártja érdekében még azt az áldozatot is meghozza, hogy a programmszerű „ellenzéki nyilatkozatot” megfogalmazza.

Az ellenzék, 1847 márczius 15-ikén Pesten tartott gyűlésében, Kossuth indítványára határozza el, hogy „a magukat conservatíveknek nevezők organizált politikai pártműködése szükségkép nyilatkozatra provokálván a pártot”, a már több évvel ezelőtt bevallott címmel és iránynyal föllépett párt nyilatkozni fog.

A párt egységének megóvása természetesen attól függ, hogy, ha már programot adnak, annak szerkesztésében követik-e Deák ama tanácsát, hogy csak általánosságok kifejtésére szorítkozzanak; de másrésről függ attól is, hogy az országos pártszervezkedés veszedelmébe nem rohannak-e belé.

Ez utóbbi különösen válságos lehetne nemcsak a pártra, de az alkotmányra nézve is. Ha ugyanis az országos pártszervezkedés következtében egy központi organum szabja meg, hogy az egyes megyék ellenzéke egy vagy más kérdésben milyen álláspontot foglaljon el s hogy kit válaszszon meg követté vagy alispánná: esetleg olyan összeütközések támadnának a központ és a megyék közt, melyek a párt felbomlását eredményezhetik s ezen kívül a megyék is annyira korlátozva lesznek szabad mozgásukban, hogy a megyei intézmény, még mielőtt a nemzet más alkotmány-biztosítékra szert tenne, szükségképen sorvadásnak indulna, annyival is inkább, mert a kormány az administratori rendszerrel úgyis gyökerébe vágta már a fejszáját. A conservatív párt ellenben, mivel általában negativ politikát követ, a legszükségesebb reform-kérdésekben pedig tartózkodik állást foglalni a pártszervezkedés következtében semmiféle veszélynek nem teszi ki magát.

Szerencséje az ellenzéknek, hogy ezt a különbséget az ő és a conservatív párt állása között fölismeri s hogy ennél fogva, amint első országos összejövetele alkalmával kimondja, mikép „az alkotmányos életnek törvényhatósági végzéseiben, követ- és tisztválasztásokban nyilatkozó ágaiba a párttá alakult kormány befolyását a megyei rendszer felforgatására irányzott veszélyes törekvésnek tartja”: maga is tartózkodik hasonló beavatkozástól a megyei életbe. De ha ily módon az országos pártszervezkedés Scylláját kikerülte is, nagy óvatosságra van szüksége, hogy a program, helytelen szerkesztése által Charybdis hatalmába ne jusson. Arról szó sem lehetett többé, hogy legalább ama vezérelveket meg ne állapítsák, melyek idővel egy rendszeres program alapját fogják képezni. E tekintetben a párt közvéleménye parancsolólag lép fel. A márcziusi gyűlésre nagy számmal összesereglett vidékiek közül különösen a szabolcsiak, borsodiak, zempléniek és vasmegyeiek azzal az elhatározott szándékkal jönnek fel, hogy programra nélkül nem mennek haza. Ez – mint Kemény Zsigmond írja Wesselényi Miklóshoz intézett levelében – olyan szerencsétlen helyzet, melyből menekülni alig lehet. A közvéleménynek ellene szegülni még Deák sem tartja célszerűnek, s habár ő maga, betegeskedése következtében, nem vesz részt a márcziusi gyűlésben, a nála Kehidán előzetesen látogatást tett Kossuthal és Teleki Lászlóval abban állapodik meg, hogy a párt elveire vonatkozólag olyan határozatokat hozzanak, melyek, ha programnak nem kereszteltetnek is el, a programot pótolják.

Hozzáfognak tehát az alapelvek megvitatásához, azután a gyűlés a megállapodások írásba foglalása végett egy bizottságot küldvén ki, ennek munkálata alapján a június 6-iki értekezlet készíti el az u. n. „ellenzéki nyilatkozatot”²³.

Az ellenzék hitvallása, úgy formáját, mint tartalmát, tekintve, rávall Deák bölcs tapintatára. Azt a nehéz feladatot kell neki megoldania, hogy egyrészt Széchenyivel szemben bebizonyítsa, mikép az ellenzék nemcsak mint ellenőrző, hanem mint reformpártra is szükség van; másrészt, hogy az ellenzék elveit oly világosan és határozottan formulázza, hogy sem magának a pártnak tagjai, sem a conservatívek félre ne értsék ugyan, de azért minden határozottságuk daczára az ellenzék különböző árnyalatait kielégítsék.

A nyilatkozatnak minden során észlelhető a visszahatás, melyet Széchenyi Programtöredéke idézett elő az ellenzék kebelében, úgy hogy az egész tulajdonképen a Széchenyi elleni polemia színét viseli magán. Ha Széchenyi műve nem jelenik meg: valószínűleg az ellenzéki nyilatkozat sem jön létre, vagy ha létrejön, tartalma bizonyára egészen más lesz vala.

Arra a két gondolatra, mely Széchenyi röpiratának magvát képezi, hogy t. i. a kormány politikájában az országra nézve üdvös fordulat következvén be, az ellenzéknek a kormány irányában abba kell hagynia bizalmatlankodását, valamint, hogy az ellenzék ellenőrző és reformáló szerepe össze nem egyeztethető, – adja meg a feleletet a nyilatkozat; sőt hogy a Magyarország és Ausztria közt fennálló kapcsolat elemzésére kiterjeszkedik, ez is annak tulajdonítható, hogy Széchenyi a Programtöredékekben, valamint már előbb is szemére hányta az ellenzéknek, hogy nem veszi tekintetbe, mikép Ausztria és Magyarország felbonthatatlan házasságban élvén egymással, elválásról vagy egymás fölibe kerekedésről nem lehet szó, hanem kettő közt van választás: vagy örökös perpatvar közt nyomorogni, vagy amennyire lehet, jó házassági viszonyban élvezni az életet.

A rendszerváltozás, melyet Széchenyi bejelent, valóban semmi egyébben nem mutatkozik, legfőlebb abban, hogy a kormányzót egy ágának vezetését ő rá bízta, ő rá, kinek hazafiságában, alkotmány-tiszteletében minden párt megbízik. Apponyinak törvényhozási téren alkalmat sem nyílt bebizonyítani, hogy a rendszerrel szakítani akar, mivel országgyűlés az ő kancellársága alatt még nem tartatott; a kormányzat körében pedig, ahelyett, hogy a régi sérelmek közül egyet is orvosolna, azokat újabb sérelmekkel tetézi. Az ellenzék tehát joggal állítja, hogy a kormányban csakis személyváltozás történt, s ez sem lehet megnyugtató a nemzetre nézve, miután Majláth helyét azok foglalták el, kik a múlt országgyűlés elé terjesztett s a nemzet kívánalmainak sok tekintetben megfelelő proposícióit a főrendi táblán megbuktatták.

Az ellenzék szerepkörére vonatkozólag nem nehéz kimutatni Széchenyi tévedését, mely onnan ered, – hogy Kossuthot modoránál fogva képtelennek tartván arra, hogy reformokat kezdeményezzen s vigyen keresztül, – Kossuth személyével azonosítja az egész ellenzék s így módon személyi motívumok alapján dönti el az alkotmányos ellenzék hivatására vonatkozó tisztán elvi kérdést.

Végre az Ausztria és Magyarország közti viszonyra nézve az ellenzék szintén fején találja a szöveget, midőn azt mondja, hogy a birodalom egyes részeit nagyobb érdekesség és bizalom kötné össze, ha az örökös tartományok is az alkotmányos nemzetek sorába lépnének. Széchenyi a jó házastársi viszonyt a status quo alapján is biztosíthatni véli, míg az ellenzék arra a helyes felfogásra jut, hogy az állandó, zavartalan együttélés ezen az alapon nem tartható fenn.

Amily kitűnően megállja helyét az ellenzéki nyilatkozat, mint polemicus irat, az elvek szabatos és világos formulázása tekintetében sem eshetik kifogás alá s messze túlszárnyalja a conservatívek programját.

A conservatíveknek méltán veti szemükre az ellenzék, hogy készakarva hagyják homályban az egyes reform-kérdésekben követendő politikájukat, nehogy őszinte

szinvallásuk által kitűnjék, mikép ők tulajdonképpen semmiféle reformnak sem barátai s nehogy programjukkal megkössék a kezüket.

A conservatív párt sajtó-organumának, a „Budapesti Híradó”-nak és egyes tagjainak véleménye a szőnyegen forgó kérdések mikénti megoldására nézve épp oly határozatlan, ingadozó, amily ruganyos magának a pártnak programja. A közteherviselés kérdését például – mint egy ellenzéki író megjegyzi, – óvatosan kikerülik, mert úgy okoskodnak, hogy, ha a közteherviselés elvét elfogadják, még Fejérben, Temesben, Csongrádban, tehát a legconservativebb megyékben is elveszítenék a többséget, míg ha nem emlegetik: a „nem adózunk” jelszavával ők kerekedhetnek felül s az ellenzék legkitűnőbb embereit is megbuktathatják. A törvény előtti egyenlőségről, az úri szék eltörléséről szintén hallgatnak, miután mindez ellenkezik kitűzött, de be sem vallott céljukkal, hogy t. i. a hűbéri intézmények és kiváltságok zagyvalékát conserválják, vagy – amint ők fejezik ki magukat – conservatív irányban reformáljanak. Másrészről azonban a megoldandó kérdések közé sorozzák a városok, a büntető-törvénykönyv, az egyesületi jog stb. kérdését, mint amelyek a kiváltságok sérelme nélkül is szabályozhatók.

Az „ellenzéki nyilatkozat” főképen abban különbözik a conservativek programjától, hogy diplomatiai ügyességgel ugyan, de nem diplomata ravaszsággal készült. Ennélfogva bátran aláírhatják azt úgy a centralisták, mint a municipalisták anélkül, hogy elveiket kénytelenek lennének megtagadni.

A csakhamar bekövetkező válságos idők teszik próbára a szabadelvű ellenzék és a conservatív párt programját. De a próbát csak az előbbi állja ki. A haladás eszméje, mely két küzdelemteljes évtized alatt lassankint a társadalom minden rétegét áthatja, a conservativeket is magával ragadja. Meg kell az előtt hajólniok, még mielőtt az események hatalma teljesen megtörnő őket. A februári forradalom hatása alatt a rendi alkotmány rozoga épülete összedől, maga alá temetve a pártot is, mely még csak az imént, midőn programot adott, azzal áltatta magát, hogy tatarozgatással is képes lesz amaz épületet fenntartani.

Az új rendszer keretében új elemek és tényezők foglalnak helyet s kerekednek felül, melyek a régi Magyarország hagyományaival szakítva s az ébredés korában lezajlott küzdelmek eredményeit kegyelettel és gondosan felhasználva, az új Magyarországot megteremtik.

Quintilianus azt mondja: „operum fastigia spectantur, latent fundamenta.” Az új Magyarország fundamentumát homály nem borítja. Harmincz év diadallal végződő munkájának eredményei a történelem világánál egész pompájukban domborodnak ki előttünk, s az eszméket, melyek az új államalapítás korszakát mozgatják és lelkesítik a munkára, melyeknek a nemzeti állam létét köszönheti, a jövő számára megőrzi a történelem.

-
851.	* Orsz. levélt. Kanczell. iratok. 1847: 1362.
852.	* U. o. Apponyi sajátkezű fogalmazványa. 1847. jan. 15.
853.	* Gr. Széchenyi I. naplói. 498.
854.	* Orsz. levéltár. Kanczell. iratok. 1847: 24418.
855.	* U. ott, 1847: 845.
856.	* Gróf Széchenyi István naplói, 499.
857.	* Szemere Bertalan követjelentési beszéde, 39. 48.
858.	* Pesti Hírlap, 1847. január 3.
859.	* Gróf Széchenyi István, Politikai program-töredékek. (Pest, 1847.)
860.	* Quodlibet. (Lipce, 1845.) 172.
861.	* Gróf Széchenyi István levelei, III. 507.
862.	* Orsz. levéltár. Helytartó-tan. osztály. 1846: 21355.
863.	* U. ott.
864.	* Orsz. levéltár. Kanczell. iratok, 1846: 15049.
865.	* U. ott, Helytartó-tan. oszt. 1846: 4898.
866.	* U. ott, 1845: 2182.
867.	* U. ott, 1845: 24853.

868. * U. ott, Kanczell. iratok, 1846: 5220.
869. * U. ott, 1846: 1198.
870. * Bartal, Comment. ad hist. juris publ. Hung. (Pozsony, 1847.)
871. * Orsz. levéltár. Kanczell. iratok, 1847: 703.
872. * Ellenőr. Politicai zsebkönyv. Németországban, 1847.
873. * Bajza: Ellenőr. 577. sk. l.